Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

Сергеи Кәыҵниа

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Х-томкны

Аԥҳәынҭшәҟәтыжьырҭа
Аҟәа 2012

Сергеи Кәыҵниа

ИҨЫМҴАҚӘА РЕИЗГА

Аҩбатәи атом

Ажәабжьқәа

Аԥхәыҥҭшәкәтыжьырҭа
Аҟәа 2012

ББК 84(5Абх) 6-44
Кә 94

Сергеи Кәыҵниа. Иҩымҭақәа 3-томкны.
2-тәи атом. Ажәабжьқәа.
Аԥхәыҥшәҟәтыжьырҭа. Аҟәа, 2012. – 568 д.

© Сергеи Кәыҵниа, 2012

АЖӘАБЖЬҚӘА

АРИНА АХЕИЛАГА, АХЫҬҠЬА...

«Уҭынчхеит уажәшьҭа... ишуҭаху уҟаз... сара сцеит!» – абарҭ ажәақәа ракәын Наҳар истолаҷ иқәыз ақьаадбгьыц иаиыз. Иқәихит, иқәиҵеит, инаирҳәы-ааирҳәит, аха уаҳа акагьы анҳамызт. Лыхьыҳгьы аҵалымҩит, лыжәлагьы аҵалымҩит. Убас еиҳа еиґьылшьазар акәхап. Лыхҭашәара даманы ицахьан, ауада ҭацәын. Изакәызаалак лыпшра зхикаашаз акагьы имҧыхьашәомызт.

Ауада дааҩнагьежьит Наҳар, даашаҵәышаҵәит. Иҭацәуп, иҭацәуп... игәы изыҩнакуам. Ма данцоз дааиаанҳа дааизыҧшыр, дналмацәажәоз, игәы имырҭынчуаз... Акала дахьлырхәырц, игәы дасырц лҭахызшәа, игәхьаагьы мкҳакәа, дныҩныҧрааны дцеит.Дцеит аха,дахьцаз здырхуада? Лан лахь акәу, ланду лахь акәу?.. Мшәан, уиаҟара дызлызхәыцуазеи, иахьылҭаху дымцои!.. Ирзеилоузеи иара уеизгьы Наҳари лареи?!. Лара хазы дыҟоуп, Наҳар – хазы. Иахьылҭаху дцап, иахьылҭаху даап, ишылҭахугьы лхы мҩаҧылгап хьаҳә-ҧаҳә змам... Аха Наҳар изышьҭымхуа, днаилаҧаланы иҭынчра ахьимпыҵылпааз ауп. Абырлаш еиҧш акы шамшамуа, инаимпыҵпааны, илыманы дцеит, аҳа, дыпшаа уажәшьҭа уара!.. Улышьҭаз ухы нкыдҟьо, уҧсы нхәыҵылкаауа. Ани егьаԥьара дныҟәоит, егьаԥьара дцоит... лани ландуи рҳәатәы халҵома?!. Даргьы иналыхҳыҳаахуеит аха...

Иԥьоушьаша, ҭынч дшыҟаз, дышҧанаилаҧалеи, дышҧанеилалгеи уҳәарауазеи!.. Иуадаҷы дааиргьы, ишиҭахыз, уаха-

шаанӡагьы дтәаны аус иуан. Дааԥсар, шәҟәык аашьҭихуан, дныкәион днаныԥшыло. Ихәыцрақәеи иареи ишырҭахыз ауада иҩнан. Уаха ҵхыбжьон дааԥшыргьы, хьаҳә-ԥаҳә имамызт, алашара наиркуан, истол днадтәалон. Ашарԥазы длахҿыхӡа ашара днаԥылон. Амра агыламҭаз аԥенџьыр дналыԥшны ашьхара днаҿаԥшуан. Амш еилыгга аԥылара гәахәарак инаҭон, дазгәышьуан. Деилыхха-еилгәыцә иарбаныз имч зқәымхарыз!.. Нас дцон ақалақь далсны иусурахь, мчык дагәыҵаҳәҳәа, ишьапкәа итҵрааруа. Аԥсҭазаара насыԥшаран иара изыҳәан, ицрасҟәоз шыҟазгьы, далыхәдахарц иҭахымызт.

Дышԥаҟаз, дышԥаҭынчыз!.. Аҩны дааиргьы, аусураҿы дыҟазаргьы, ихы ақәырҧс инапы злакыз акәын хәыцырҭас имаз. Уажә лара даакылҟьан, ихы-ихшыҩ наихҟьаны, ихлахаҵ лыргьежьырц ақәылкит. Дабааизкылҟьеи уҳәарауазеи!.. Абас акәхап аӡгабцәа, ахыҵҟьақәа, иаалырҟьаны аҷкәынцәа рхы шеиларго!.. Урҭ ирхылымҿиааруа ҳәа иҟоузеи адунеи аҿы!.. Уԥсы еилархәалап, ухы еиларгалап, дара цәыҵаҩыстаа-цәыҵагызмалӡа инцәыҵагыланы, рыблақәа ырԥатԥаҭуа инаузцәыҵыԥшлап. Шаҟа угәы еицрадырсуа аҟара дара ирызгәыргъароуп, нас рыҵәгәыр унаҿадыршәыр, удыргьыжьлап, удырхынҳәлап, уԥсы нҵыркәыкәаалап. Ус бзиа ирбоит дара, рымчрагьы убриаҟынӡоуп иахьыҟоу.

Наҳар шаҟантә дрымпыҵкьахьааз, шаҟантәгьы рылаҿымҭӡакәа иаиҩыжьхьааз! Урҭ рыччара-рыхәмарра уиаҟара хыршаа азиуамызт, игәаҵанӡагьы инеигомызт. Инаихәаԥшуаз ргәы иаанагозҭгьы акәхарын, шаҟа дҭынчузеи ари аҷкәын, макьаназы иан лыкәа дҭаршәоуп, цқьа дыдмырцыхцыхыцт ҳәа. Аха иара маӡа-маӡа зегьы дрызкылԥшуан, дасу дзеиԥшроу иблаҿы иаамгакәа дреиҩсуамызт.

Аӡгаб даныӡгабха, лыхгьы ҳаҭыр ақәылҵароуп, аха… Наҳар игәы изеиқәҳәаломызт уажә аԥенџьыр дахьадгылаз. Иаԥхьаҟа дыԥшуан аҩынкәа дырхыԥшны. Инахараны иаапшуаз анаара ашәаԥыџьаԥ иаҵәара лхы-лҿы гьежьӡа дналибаауазшәа дналхьыԥшыхуан. Азныказы игәы инаҭон – дыҩуа, дыҩуа убрахь дцозшәа, иара иҟынтәи инахараны дыҟазарц лҭахызшәа, иара илаԥш лызиҟәгахуам… Закәытә

гәҭынчымроузеи инаизлырҵысыз даакылҟьаны!.. Уажәшьҭа ишпаиԥсыхәоу, дабаугари анцәаузша!..

Аԥенџьыр днадҵын, даалеиѡеит ауада аѡнытҵка. Иахьабалак лыԥшра рхикаауашәа, аҵзамцқәа илаԥш нархигеит. Акәакь аҽы икҽагылаз ашифонер дынҭаԥшит, аха уаҟагьы ҭацәыран, лымаҭәакәа ҭакнаҳаҙамызт. Астолаҽ ишәҟәқәеи иқьаадқәеи еилырганы, икәаԥза иқәын.

Астолгьы уажәшьҭарнахыс игәы рҭынчны дзадымтәаларашәа дназхәыцит, игәҭыха, ихыкәкы убри аҵгаб инымѡахылҟьарашәа.

«Уҭынчхеит уажәшьҭа... ишуҭаху уҟаз... сара сцеит...» – деиҭанаԥхьеит уи ақьаадбгьыц хәычы. Игәы инадикылан, иааимгәлаиргәгәеит. Уаҳа лыҙбахә зҳәашаз ари ауадаҽы акагь имбеит, акагь имԥыхьамшәеит.

«Дахьыҟазаалакгьы дсыԥшаарouп!.. Изакәызеи дызҿкәоу... сгәы салыргарц аума лхыҥтаѡыҥтарақәа сызрылалыжьуа?..» – ашә ааимиԥаан, аҕьгьа-гәгәаҳәа ҵаҟа амардуан длаҽалеит, иԥсы ҽызкаауаз дахьыҟазаалакгьы дыԥшааны дналацәажәарц, лыхҭашәарақәа змааноу еиликаарц.

«Ланду лахь дцазар акәхап, уаҳа дабацахуаз?..» – Наҳар дыҿкьа-ҿкьо амѡа дахьаныз абри акәын ихы иҵагьыжьуаз. Ланду лахь дцазар, дышԥалыкәымшәарыз... «Усышьҭаланы узааи арахь?.. Зәыр уааҳәа уаиҳәама?... Ууада уамкуази ҭынч?..» – днеиҽаххуазар акәхап, ашә днылагыланы, лыбла қаруақәа еихмырсыҕьакәа инаихәарԥшуа. Акыраамҵа ус днеиҽаԥшыхып, игәы далыргарц шылҭаху лныргшуа. Аҙгабцәа угәы анҽыркааyа, уацәажәара раҭәаршьахуам. Инеихаԥсы, рҽыркьакьаны инаудгылоит, ажәахаак рауҳәаргьы ирыламҙаҙо. Нас рхаҵкы уцароуп, рыԥсаҵкы уцароуп. Аҽыргәаара шырдыруеиԥш, аҽхырԥсаарагьы рдыруеит. Усҟан агәкамыжьра ааурԥшыроуп, думпытҵкьартә еиԥш. Ацқәын аҙгаб инапаҽы лаагара дацәхьамҵуазароуп, дналыкәҵәиашаны, егьа дгәааны дыҟазаргьы, дааиҳәынҷаҙароуп. Убарҭ зегьы агәаартра рыҵазароуп, аԥшҙара, абзиара рыҵубаауазароуп. Уажәы, иҟалҵаз дазхәыцуа, лхы лымагәырѡаны ланду лҟны дтәазар, Наҳар дԥырны дышцо ала, иаарласны дналых-

ҭыгәлоит. Аҳәгьы игәхьаа мкҳакәа, луада дныѡнаххны, лмахәарԛәа аанкыланы дааимгәыҵарҕәҕәа дналазҵаашт, иблақәа амца рхыланы, иҵыблаауа: «Избан, изыбѡи абас?.. Иаанагои?.. Измааноузеи иаалырԥьаны абас ақьаад ианҵаны исзаанбыжьыз?.. Уиала ибҳәарц ибҭахыз? Наҳар акагьы изеилкаауам, дыгәнымѡуп ҳәа аума?..»

Лара ҽылҭҳом, ҽылҭҳом... Дышгылоу лылаҕырҳқәа нхаԥәԥәалашт. Наҳар ииуа-ииҳәо дақәымшәо, дуалуашо дналыдхалашт... дҳәаҵәыхәаҵәуа, ицәа дынҵаҳыҵуа... Андугьы иԥьашьаны днарызкылпшып... лыбла хәыҷқәа ыргызмалны, гәахәара-ԥазшьак налныр̆шуа... Акы дырԥырхагахар ҳәа дшәаны, дахьгылоу лыҽелырҵысыхуам. Ишпаԥоу, уҳәарауазеи андуцәагьы, рмаҭацәа инарызкылпшлароуп инцәыҵамаҳаны, акы нараѡрыжьуама?.. Аԥсҭазаара убриаԥынҳа инанагахьеит, зегь рбар рҵахуп, зегь раҳар рҵахуп... ргәы иахәаша анырбалак, нас ԥьарак изтәом... анахь иныԥәалароуп, арахь иныԥәалароуп... Аха уаанҳа Наҳар, хәыцра-шәкы наикәҵәиашо, дышзахәо амѡа ианыршәланы ацара даҽуп, убри ахыҵҟьа сызлыхьҳандаз, убри сналацәажәандаз ҳәа. Амѡа аныхароу, ус иаарласынгьы инҵәаҳом, еиҳа-еиҳа наԥ инаскьошәа, зны-зынла агәҭынчымра узнарҵысуеит...

* * *

Наҳар уи аҽены ихы нкыдҟьо ақалақь далан, ԥьара иахьыԥхьакырҵоу, иахьыманшәалоу уада ҭацәык сзыԥшааузар ҳәа. Кәакьҭацыԥхьаҳа дынкыдҵаало, дахьымнеиз иҟоузеи!.. Амшынҽықә иаваршәу ақалақь аҽы ус иаумариаху ауада аԥшаара!..Акырдныҟәеит,акыр иҽеиҟьеит,ахадманшәаламхеит. Дахьынкыдҵаалоз – ԥьара рыхәра ҳараркуан, игәхьаагьы рыкҳомызт, ԥьара иара игәаԥхомызт, абраҟа дыѡналар, иара ишиҭаху аус иуртә еиԥш дзыманшәаламхар ҳәа дшәон. Аҵыхәтәаны дкараха, дахьынтәидәықәлаз – алаҳәарақәа ахьыкыдырҵоз даакылсит дқьыԥаха. Дгәамҵуазар – дгәамҵыртә дыҟан, аха иҽеиқәигәон, иҽеиҟажон. Тәымԥьара даанагазшәа акәын дназацәажәоз зегьы шихәаԥшуаз. Иара дзышьҭаз, игәыҵхоз дара иалырдырауаз. Араҟа аилахәаахәҭрақәа

мҩаԥызгоз, гәыԥ-гәыԥла еидгыланы, иеилагьежьуа еилыхон. Наҳар дназацәажәалакгьы наҟ инхьаҵуан акагьы зкымыз иԥшра анихыркаалак.

– Шәара ауада шәымоума?.. – аҵыхәтәаны Наҳар убраҟа аанда зҽадкылашәа игылаз аҧакәажә дналыдгылеит, алаҳәарақәа икыдыз илаԥш нарыхганы данаалга...

– Ааи, нан... исымоуп, аха сара исҧиҙом... ус, аамҧала аҙә дыҩнасҧар сҧахын, шықәсык аҟара ҳәа, – наиаҧалкит лара, лхы ҩышьҧыхны днаиҵаԥшын. – Уадак ауп исымоугьы...

– Сара исызхон, ҳзеицәажәар... – Наҳар ҭынч-ҭынч даацәажәеит. Иудыруеи абри аҧакәажә деилылкааргьы! Араҟа деилызкаауаз ҳәа уаҳа аҙәгьы димбеит.

– Ухала уоума иҟоу, нан?.. – днаиазҵаait.

– Аиеи... схала соуп иҟоу макьаназы... – иблақәа ааихалашашәа днал҆ҽаԥшит. Наҟ, иаԥхьаҟа дшыҟалашаз атәы макьаназы ихаҷы изаагомызт. Аԥсҭазаара даналаԥшлак, иаргьы нас ҷьара ихы нкыдикылозар акәхап иахьыбзарҧану, аха ууанҙа абас дынкыдгәгәало дындәықәзаауеит, ақалақь иаҵоу арыцҳарақәа наиԥышьклаҳәуа.

– Аҙәы изыҳәан цәгьа иманшәалоуп суада... иҳаракуп, хазы иҟоуп, ахәыҟаҵарҧа, акрыфарҧа хазы иамоуп... Ухала уакәзар иҟоу, иузыманшәалахоит... – гәаартык, гәыҳалалк лыԥшра аалнибаалт Наҳар уи аҧакәажә. Лцәажәашьа цқьан, акагьы аҵаҵәахымызт. Егьырҧ ахәаахәҵәа шәкы-зқьы уҵаргалоит, ухлахаҵ дыргьежьып изышьҧақәоу анеилукаалак. Ус ууаигәарагьы иааушьҭрым... иеиқәҩысҵаа, иеиқәыгызмалха, рхашәада акагь рымбаҙо... рҽырԥагьаны...

* * *

Абри уажәы дзыҩнҟьаны дцаз ауада акәын аҧакәажә убасҟан Наҳар идылгалаз. Ларгьы акы даргәаҟуазар акәхарын, аха иабеидыруаз иара урҧқәа зегьы. Хьаак-хьаак змам аҙәгьы дубашам ари ақалақь аҷы, аха зегьы рхьаақәа цәыҵаҵәахны, арахь ирындырԥшуам умҳәозар...

– Ишԥаугәаԥхои, сыҷкәын?.. – лҳәеит аҧакәажә, иныҩнысааҩнысуа ауада иануыҩнаԥшы ашьҭахь. Наҳар ас дман-

шәалахап ҳәа игәы иаанагомызт. Ариабжьарак дзыманшәаламхо, закәытә цьабааузеи инаихҭигахьааз!..

– Исгәаԥхоит... ибзиоуп... иагьысцәымцхәуп... ари аҩыза зныкыр сыҩналахьазма!.. – Наҳар игәы нҭкәандаахеит. Уаанӡа, аҳәынаԥқәеи иареи неицрыхо, дзыҩназ ауада аасҭа акырӡа еиҕьын.

– Сара уажәыҵәкьа иузысрыцкьоит... икәаԥӡа еилҳаргап... Арина дыќазҭгьы, акы дааҳмыцхраауаз... арахь иќоу зегьы лҭахуп... Уи смаҭа лоуп... илызҳаит, деилаҳәатәхеит... Абри ауадагьы лара лзыҳәан ауп иаанкыланы изсымоу... Ари ҷыцны исырҵеит... сара анахьхьи, амшынҷықәаҷ акы сыҩноуп, уаќа сабартә иќоуп макьаназы... – аҭакәажә ауада злалрыцкьашаз лыԥшаан, аилыргара лҷеыназылкит. Лмаҭа лыӡбахәгьы шылҷакыц илҷакын, аха Наҳар уиаќара хырҩаа аиҭомызт уи дызлацәажәақәоз. Иара дзызхәыцуаз, абри еилырганы, ирыцқьаны дзыҩналозар ҳәа акәын.

– Астоли аќәардәи уара иахьуҭаху иргыл... араќа аӡәгьы дуԥырхагахаӡом, ишуҭаху аус ула... Уԥши, иагьыҳаракыроуп, амшынгьы унхыԥшылоит арантәи!.. – апенџьыр аќны днеины, акыдыршәылақәа днарыха-аарыхеит. Ихаран аха, ииашаҵәкьаны, арантәи ишуҭахыз амшын унхыԥшылон. Шаќантә уахынла дкараханы данаҩагылалак, еилыџьџьаауа амшын инахгылоз аҕбақәа днарызхьаԥшхьааз!.. Еиҳа-еиҳа агәыбылра изнарҵысуан ақалақь. Зегь ргәы рҵынч ианыцәоу, иара гәыблыла иахьабалак илаԥш нахигон иахьынӡаназоз... иахьынӡазалшоз ианҭынчыз, ианыцәқәырԥоз агәеисрашьҭыбжь дазыӡырҩуан акыраамҭагьы...

Аҭакәажә дындәылҵны дцеит...

Наҳар уаҳа иитаххараны иќаз!.. Ҭаха имҭауа зхызҷсахьақәа ибла ихгылақәаз уахашаанӡа дцәыҵақәитқәитуа драцәажәон, ибон, иаҳауан... дасу рќазшьақәа неиҭамкӡакәа дрызхәыцуан... ддыркарон, ддыраԥсон, аха ҷеынла игәы цҳафыруа, гәышьҭыхрак индырԥшуан убарҵқәа зегьы дахьыќазаалакгьы, дызлагылаз даарылукаартә еиԥш. Ақыҵа дзаԥырҵыз, ақыҵа заанижьыз игәҭыхақәа рынагӡараз акәын, маӡа-аргама уи акәын дзышьҭаз, иԥышьклаҳәқәоз шыќазгьы.

– Иаҳзааугазеи, Наҳар, ҷыцс?.. – дахьнеилакгьы уи акәын ирҷакыз усҟан акьыпхь зымпыҵазхалаз напхгаҩцәақәак рҿырдаданы, узрыламкьакьаʒо иахьтәаз. Шықәсык ахь ажәабжьык изыркьыпхьыргьы, иара изыҳәан иааира дуʒʒак еиԥшын. Ахәыла инҵарыпсо аԥш еиԥш, дара ртәқәа аҳәачаҳәа иаатцнахуан изхатәаз рыʒлагара-ҟьаԥҟьаԥқәа, уара узгәалашәодаз!..

– Ҳаи, исыхьзеи, уанаԥьалбеит, Наҳар!.. Сыпхамшьеи!.. Иацы, ара уаныҟаз, усамхажьазаап!.. Уара утәы акәʒамзаап сзыпхьаз... Ҳазар итәы акәзаап, сеиламгеи!.. Уи уацәымшәан уара... иааиуа номерк аҷы иқәҳаргылап... – аҵел дизасуан напхгаҩыкгьы иҿеырҩысҵаа-иҿеыртатаʒаны. Нас уигьы уизыпҵшыр акәхон акыраамҵаʒагьы. Зычҳара хыжжуаз қәаҵа иҵеибаргыломызт...

– Сара сакәу ԥьушьома изхароу?.. Ҳаиҳабы иоуп... иааиҵаххар ицеит... – иҳәон уи иҵатәоу даҿеаʒәгьы. Ҿыʒгак-ҿыʒгак зегьы ирыпшаауан, ҿырҩысҵаа-ҿыргызмал ҟаҵаны.

Наҳар игәы зҷакәқәоз рацәаʒан, аха усҵәҟьагьы иҿиҵомызт. Игәалаҟара зны ишьҭыҵуан, зны илаҟәуан, иара дызқәынхоз адгьылаҷ ԥсҭҳәашқәак нхыланы, ажәҩан гәыцкьара хырҟьарц ргәы инҵаркызшәа. Аԥсҭазаара иаԥышьклаҳәқәоз ихаҕҕала иахьабалак инеиԥыраҳауан. Убасҟан, имч зқәымхарыз акы наиԥырагылозшәа, хәыцра-хьанҵарақәак наикәҵәиаашон, аха наунагʒа ус ишыҟамлоз цәыҵлашарак ианакәызаалакгьы днахьыпшуан, гәыҕрак ицәызмырʒуаз. Шаҟантә даруалуашахьааз урҭ иибақәоз аԥылҳатрақәа, имч анрықәымхалак!..

– Иухоумыршҭын, Наҳар... аԥсҭазаара ианакәызаалакгьы агәаҟра ацуп... Агәаҟра зцым – уи ԥсҭазааразам... – иҳәеит ҿенак Наҳар иҩызак, Рамшьыҵ зыхьʒыз. Наҳари иареи ԥсык еицырхан. Наҳар дзыргәамҵуаз аҟаԥыҳәа иаарликаауан, гәкаҳарак ааиныпшыргьы, имахцә нҵарс дааникылон, иухьзеи, уанаԥьалбеит, ухәыҷума уара ҳәа. – Узҵагылоу уанҵыҵша уаргьы-саргьы иҳамам ҳауандаз!.. – игәы наирҕәҕәон. – Абыржәоуп аусура анаҵаху... абыржәы иҟоуҵаз ауп!.. Егьа умҩақәа рҷаҟәарц иалагаргьы, ухы лаумырҟәыроуп... Аԥсҭа-

заара – қәпҵароуп, сара иԥысшәахьеит акыр… Уцашьа бзиоуп, угәы каумыжьроуп!..

Маԥк иааҳеуан усҟан Наҳҷар игәалаҟара…

* * *

…Абри ауадаҿы Наҳҷар иԥсҭазаара аҿакала имҩаԥысуа иалагеит. Аусура агәаҳәара инаҵон еснагь. Уахынла игәы ҭынчмызт,ҿынла игәы ҭынчмызт.Ҵхыбжьон дааԥшыргьы,истол днадтәалон. Иҟьаҟьаҙа иаништозгьы ыҟан. Данааԥсалак, иуада дыҩнагьыжьуан, ицәыҵшәахозшәа ибон. Ихала дцәажәон, дыздыруаз аҙәы днаизкылԥшыргьы, аубыԥьыр, ари ихы еилагахьазаап, наигәахәуан. Дзыршаҟьшаҟьоз, дызмырҵынчуаз, иара ишидыруаз еиԥш, дарбаныз еилызкаауаз!.. Зны-зынла зынҙаск ихлахаҵ аргьыжьыртә еиԥш дҵанаргылон, имч зегьы наилнакәкәаазшәа, иԥшшәы наихыгга. Уара узышьҭоу, гәыҵхас иумоу уҿанауҭалак, убас уҟанаҵозар акәхап. Дҵыҙәҙәаа иан данылбалак, ҳаи, нан, иухьзеи, акрыфара уаҟәыҵҙама, лҳәон. Усҟан акрыфара азхәыцхагьы иоуамызт. Ҷаҵак днацҳар, иахьахәлаанҙагьы изирхон. – ԥсеивгахак ануоу, ауада уҿыҩнаушьуазар акәхап, уан иԥсыша… – хьаас илыман иан еснагь. – Иуоуа узымхозар?.. – нас, ақыҵа аҟынтәи данаауаз, ҟәрышқәак еиқәыршәаны, мчыла иԥьыба инҵалҵон дыргәыбзыҷуа. ԥсеивгарак аныҟаиҵалозгьы амшынҿыкҩ днавалон ҳауа цқьак наиҿаирсырц, аха рацәак иҿаваирхомызт. Иара изымхоз аамҵа баша мала ицәцар ҳәа дшәон. Қьаф змаз шьоукы-шьоукы ргәы рҭынч аҟәара ианаваз, иара ихы иқәырԥс иуадаҿы иҩнагылаз истол хәыҷы дадтәалан хәыцрала деиқәшыҩк, ихы-игәы азышьҭны дызҿыз иус хьанҵа ашьшьыҳәа инымҩақәҵо. Ақалақь иалганы иааигоз ашәҟәы хазынақәа нарҳәы-аарҳәуа дшыргәылаԥшуаз ианихигозгьы ыҟан. Урҭ иԥсы рыҿҳәаран, уаҩы ишимбац ала, ирыҵибаақәоз рацәаҙан, даҿа дунеик днықәдырԥшуан иҿыцҳаҳараҙа, изыхцәажәақәоз рхьаақәа, рыхҭысҟәа, рыбзиарақәа, ргәаҟракәа зегьы акакала днарызхәыцуа.

Истол аҿы ишәҟәқәеи иқьаадқәеи ахьныкәаиҵоз аҙәы дрылакьысыргьы иҵахымызт. Иахьныкәаиҵаз ишыкәаиҵаз иҟазар

акәын. Убас днаԥыртцуан, нас данааилак, дырԥагьых убас днадтәалар иҭахын. Зегь ҟазшьак-ҟазшьак рымоуп, Наҳаргьы убас иҟазшьан. Ахʒыргара, аҿеыҳаракра дазыԥԥомызт. Шьоукы-шьоукы, иара иԥызцәаԥәак, дара иаарыкәыршаны, даҿа ԥсабарак ҟарцон, иалагәарҭартә, рхы алаʒырыргартә еиԥш. Инаудгылар, рԥымҭа хәыҷԥәа инарылацәажәон, акаамеҭ зырҿиаз реиԥш, рыжәԥахырԥәа иныртасуа.

Наҳар урҭԥәа зегьы игәы еихьнашьуан, излаҟамыз иалаҟоушәа рҿеахьаадырԥшуаз, дара ишырнымаалоз ахьрызгәамҭоз. Рацәакгьы иҿерылаигаломызт. Урҭ аҿа ҟазшьаԥәак рыман, иара дрыдзымхалоз, дырзааигәатцәҟьаны дҟазымҵашаз.

Егьырҭ зегьы раасҭа иааԥьоушьаша хҵыск ҟалеит Наҳар иуадаҿы. Дындәылҵыр, икәаԥҷаҷараʒа еилырганы ишыҟоу даաԥналоит иуада. Ишәҟәԥа ахьыԥәыц иԥәуп, иԥьаадԥәа ахьыԥәыц иԥәуп. Истол рыцкьоуп, ахҭәыра рыцкьоуп, бабыцк ԥьара иԥнаршәым. Ауада цԥьа уаныԥнатәоу шаҟа угәы иахәозеи!.. Угәы раҳаҵуп, угәы ҭынчуп. Иарбан напу здырхуада абас изрыцкьоз, абас еилзыргоз, аха иара игәалаҟара уаԥы ишимбац ишьҭнахуан. – Нан, уа ушеилажьу здырхуада умаҵәаԥәеи уареи?.. – лхәалон иан зны-зынла, уа днеины дахьизмыцхрааруаз лгәы иналырсны, аха уи ара дааны ишылзеилмыргоз шԥаизымдыруаз, егьа ихьаалгозаргьы. «Уаҳа дарбану, аҵакәажә лакәхап… сара саныҟам дааины, еилыргаеы дцозар?..» – игәы инҭашәеит. Ари зныкым, ари ԥынтәым. Даныԥналозгьы агәыҕра илҭахьан иуада арыцкьара лхы ишадылҵоз. «Иҭабуп, иҭабуп, абас сыцкьакәакәараʒа сҟазҵаз!..» – иҳәон гәаныла, ауада еилырганы, ирыцкьаны ишыҟоу данаաԥналалак. Уажәшьҭа ибаргәыз, дҭынчын мчыбжьыкгьы, ԥымчыбжьгьы. Уманшәалахарц уалагар, абас ауп аманшәалахара. Аҵакәажә лԥьабаақәа шәашьас иаиҭашаз издырамызт. Ақалақь далыгәгәаны, дааны иҟалҵоз акырынтә дархәыцхьан.

Урҭ зегьы маншәалан, урҭ зегьы ухы иԥәукрын, аҵыхәтәаны дызлаԥшыз даламԥшыҕгьы.

Наҳар ақалақь аҿы ԥыҵраамҵак данаанхалак, нас, игәы ныԥәыԥҵәазшәа, ҳамҵакы дналымҵыр ада ԥсыхәа имамкәа

дааҟалон. Хәыҷык иадамхаргьы ԥсеивгарак иҭаххон, дныкәыпш-аакәыпшыр, ԥытк дааныҟаар, игәы ааитцихуан. Ус аҭахын иара дызҿыз, инапы злакыз аус. Зны иаҳәшьа лахь дцаларын, зны – ианшьцәа рахь.

Еиҳараҙак ианшьцәа рахь гәыблрак иман, дахьыҟазаалакгьы аҿакала изымԥсахуаз. Рҭас, рҟазшьакәа – урҭ ҳаракҙакәан. Наҳар ихәыҷра абжеиҳара зегьы убарҭ рҟны акәын иахьихигахьаз. Ишьапы хырҟьаҟьа, иахьахәлаанҙа аҙиас даван иҭәгәыр кны. Иандуи иабдуи цәгьаҙа ихҙыҙаауан, машәыр ихьыр ҳәа ишәаны. Шаҟантә ҿыҵуа ишьҭаланы аҙы дхыргахьааз!.. Иара акы сацәшәап ҳәагьы дыҟамызт. Ишиҭахыз аҙыцәкәырԥара иҿалажьны, егьи аҟәарахьы диасларын, даваҙсаларын. Урҭ рцәажәашьа, рҟазшьа, рхымҩаԥгашьа, данхәыҷыз игәникылаз, иахьагьы илаҿны дыҟан. Наҳар ианшьцәа рахь дагеит, урҭ дреиԥшуп зымҳәоз дарбаныз риашьараҿы. Наҳар ианшьцәа уаахандеицәан, уаахыхәацәан, ачеиԥьыка рыцын. Аҙәгьы ҿаҵак днамырцҳакәа рашҭа дыҵрыжьуамызт, дшаарбалак иҕьаҵәыҕьаҵәуа инеихьынҳалон.

Наҳар абарҭ зегьы баны, ашьха-ҿаҩара днықәыпшны даныхынҳәлак, иааԥсарақәа зегьы неихҟьаны, игәы цҳафыруа дааҟалон деихыкка. Уи иара акырынтә иԥишәахьан. Длахҿыхҙа мчык наилнарсуан, гәаҳәарак наиҭаны.

Ҽнак, абас дныҟәаны иуада дахьааҩналаз, дԥыцҙа даашанхеит. Игәаҕьны иуада узыҩналарымызт. Аԥенԥьыр акыдыршәылақәа ԥсахын. Ииарҭа аҵкъақәа аҵыхны, иҙәҙәаны, иуанҭаны иҟаҵан, алаиара угәы азыҳәартә еиԥш, ицкьаҙа. Ахҕәыра ықәрыцкьааны, игәаҕьны ушьапы узыкәыргыларымызт. Урҭ зегь реиҳа иԥьаишьаз – ишәҟәқәа хазы еиқәыркәаԥны, дахьтәалоз ивараҿы стол хәыҷык иқәҵаны иҟаҵан, иԥырхагамхартә еиԥш. Даҿа шәҟәык хазы истолаҿ иқәын, аҙәы дшагәылаԥхьоз мҩашьо, абжеиҳарак уахьынахысуа иаартны, даҟьак хьарҿены иҟаҵан.

«Дызусҭада, анаԥьалбеит, абри сара саныҟам, суада иҩналаны абас сеилзыргауа?.. Напы бзиак схьысуеит, аха дарбану, иқәынтәаша?.. Дызҕабума, дыԥҳәысума?.. Аҭакәажә

лакәзар?.. Аха аҭакәажә абриаҟара лылшома?!.» – шаҟа хәыцра изнарҵысызеи Наҳар дназлаԥшыз, аха изқәиҵарыз диздырамызт. Зынгьы игәы иахәон, зынгьы дарҵынчуамызт. Ишԥаҟалои, абри уара уаныҟам, ууада даҽеаҙәы дыѡналозар?.. Мамзаргьы аҙәы лнапы ихьлырсырц лҭахны, иҭынчра еилалгарц дашьҭазар?.. Ихала заҵәык данылба, дихҙыҙарауа дишьклаԥшуазар?.. Нас даацәырҵуазар акәхап, абри зегьы ҟазҵоз, абас уныҟәызгоз сара сакәын ҳәа. Шаҟаԥьара шаҟа ѡысҵаара ыҟоузеи адунеи аҿы!.. Угәы ишҭам, ухы ишҭам, аҙәы уҭынчра ааилаганы днаулаԥалоит аԥхьыжәҳәа, ажәѡан дѡалԥраазшәа. Аха уигьы гәыбҕанс илуҭозеи, аԥсабара иара ахатәы кәамаҵамарақәа амазар?.. Узықәшәараны, узынԥараны иҟоу, егьа уҽацәухьчаргьы, мышкымзар мышкы ушымгәыҕзо инауԥаҳалоит, анахьгьы узымнаҳәуа, арахьгьы узымааҳәуа. Уи лахьынҵоуп, узахымԥозар акәхап, егьа уҽацәухьчаргьы, егьа уҽацәхьаукыргьы…

Наҳар днеин, ашәҟәы аашьҭихын, днагәылаԥшит. Инаирҳәит, иааирҳәит, инапы нахьишьит, ԥьара акы сзанбаалозар ҳәа, аха ианибааларыз, ишыҟац иҟан. Шаҟа гәѡара, шаҟа хәыцра изнарҵысызеи дызҭашәаз аҭагылазаашьа!.. Алакә аҟнеиԥш, аҙәы лыԥсы нҵкәыкәаауа дышишьҭоу инырыртә, гәҭынчымрак наизнарҵысит. Даарҳәаҵәыҳәаҵәит. Аԥенџьыр днадгыланы, адәахьгьы дынхьаԥшит, аха уахьгьы аҙәгьы дықәимбааит, илаԥш назыкәшәашаз.

Даахьаҳәит Наҳар. Ибжьы наиргар иҭаххеит, барбану, бызусҵада сара абас сыгәцаракны исхылаԥшуа… баацәырҵны бхы сбырбар иҟалои ҳәа. Ҭынчроуп, ҭынчроуп… ҷытбжьык ѡныѡуам ауада. Аԥсҭазаара аилашымҭазы ас аҙәгьы дзыѡнагыларым, Наҳар иакәымзар… Иаргьы ицәыхьанҭахошәа ибо далагеит ари аѡыза аҭагылазаашьа. Аҭыҵқәа еизааигәахо, аидыгәгәалара рҽыназыркызшәа даахәаԥызаԥит. Шьаҿақәак неихигеит. Деиҭаатгылеит. Дахьышьҭалоз иханы, ууанҙа иимбацыз патрет ԥшҙак кыдын, амҿтәы рамка хәыҷык иҭасаны. Илаԥш надхалеит. Инапы нарыхханы иаакыдихит. Лыхцәы еиѡшаны иԥаны илықәын, агәкыра лҿықәыхәхәы, ақәыԥшра дарԥшҙон.

Наҳар уи апатреҭ кны акыраамҭа ус дахәаԥшуан. Нас инаганы дзыдтәалалоз астол иныкәиргылеит, арахь, иара иахь дааԥшуа. Иаша иара дихәаԥшуан, лыблақәа еихмырсыгьзакәа, ихәаԥшра дазгәышьуазшәа…

«Бара боума исхылаԥшуа?.. Бара боума абас сеилзыргo… еснагь суада цқьакәакәараҙа сыѽназырԥшуа?.. Иҭабуп… иҭабуп!..» – игәы дынҭацәажәеит Наҳар. Нас истол аҟынтәи иаашьҭихын, ишәҟәқәа ахьықәыз иныкәиргылеит. Дарѽагьых, лыблақәа еихмырсыгьзакәа, дышихәаԥшыц дихәаԥшуан…

* * *

Аҭакәажә амшынҽыкә азаайгәараҽы уада хәыҷык дыѽнан. Наҳар, ес-иҟалалакгьы, уи дахьынхоз, ишиалҳәахьаз ала, дацәхымҟьакәа иҿакәиршәеит. Зыԥсы зылҙаахьаз жәытә қьырмыт ѽнык аҵаҟатәи ауадақәа руакаҽ акәын дахьыѽназ. Дшаалбазҵәҟьа, ишҟа инеихылгеит.

– Уѽнал, нан, арахь… уѽнал!.. Уажәоуп саргьы санааиз… Аԥьармыкь аҟынҙа сцан, цәгьаԥсышьала сыԥсы рылызгеит… Зегь рыхәқәа убриаҟара ишьҭытцит, убриаҟара иҳаракхеит, ишуҭаху акагьы узаахәом… аԥарагьы бгьыжәхеит, ҵакы амаҙамкәаны… – лҳәан, ашә аартны, наҟ дныѽналгалеит.

– Уацәхымҟьакәа сагьуԥшаait!.. – иааԥьашьашәа днеиҽаԥшит, даатгыланы.

– Ари ақалақь хәыҷаҽы сышԥацәыхҟьалоз… – иҳәеит Наҳаргьы, дахьыныѽналаз иҿаанкыланы.

Аҭакәажә акыр лықәрахь днеихьан, аха илнубааларатәы дыҟамызт. Лхы дшацклаԥшуаз ѽашьомызт. Лхы-лҽы гьежь ашкәакәара иаманакуан. Лыблагәқәа ҕран, даныҙгабыз ԥшҙакы шлакәыз мѽашьо, цәахаак лнубаалон.

– Абра уаатәеи, сыҷкәын!.. – лҳәан, астол авараҽы игылаз аҟәардә наидылгалеит, ҳаҭыр наиқәҵашәа.

Наҳар днеины, иахьылҳәаз аҭыԥаҽ ашьшьыҳәа днатәеит. Аԥьармыкь аҽы иаалхәақәаз, уаҟа ашәаҽ игылаз аҟәардә иқәгылан, зымѽа иныҧхьалкит.

Ари ауадаҽы ибзианы ирхианы ѽ-каруаҵк ѽнагылан. Астол аҽы ашәҵқәа ҭаргыланы ваза хәхәак ықәгылан еилыць-

ԥьаауа, иԥшʒаҟәаҟәараʒа. Абри лара дахьышьҭалалоз акаруаҭ аханы икыдыз апатреҭқәа илаԥш нарыдхалеит. Урҭ жәытә патреҭқәан, аамҭа акыр иаԥсаххьан. Дѡагыланы дышрыхәаԥшуаз, ларгьы даасѡналеит.

– Ҳаи, нан, узхәаԥшуа закәызеи?.. Арҭ ҳпатреҭыжәқәа роуп, акырʒа рхыҵуеит... – лҳәан, ларгьы днаидгылеит. Урҭ акырʒа шырхыҵуазгьы, ԥсҭазаарак-ԥсҭазаарак рыҵубаауан, аҭоурых иазаанханы иҟан. Аҭакәажә, лнапы хачачақәа нарыхьшьуа, иахьа уажәраанʒагьы иаалгон имырʒʒакәа, днарыхʒыʒааруа.

– Ари – схаҵеи сареи ҳауп... раԥхьаʒа ҳанеиднагалаз иҭаҳҳыз... Уажәы еиԥш сыҟазма?.. Аамҭа ҳалахәашеит, акәымзар иҳабаргәыз!.. – иара иеиԥш, ларгьы лылаԥш адырхаланы дахәаԥшуан лнацәа зқәылкыз апатреҭ. Шаҟа иԥшʒааз, шаҟа ихазынақәааз!.. Ауаѡы данқәыԥшугьы дышԥаҟоу, данажәлакгьы дышԥаҟалои?!. Закәытә ԥшра ссирқәаз ирнубаалоз!.. – Ари – арра даныҟаз исзааишьҭыз ауп... амца қьоуқьад данылагылаз... уаҳагьы дзыхнымҳәʒеит... – даақәыԥсычҳаит лара. Наҳар ар рыматәа зышәҵаны зпатреҭкыдыздихәаԥшуан,акала диҵашьыцуазшәа. Дқәыԥшʒан иара, ихиҷсахьа злеиҷартәыз ала, ҷкәына еиҷамс-цаҳәцаҳәк иакәзар ҟаларын. Аибашьра мышьҭацәгьа шаҟаѡы рыԥсҭазаара иалыхәданатәыда ишқәыԥшʒақәаз, ишымаалықьцәаз!.. Шаҟаѡы ррыцҳара адгьыл иагәыҵанагʒахьоузеи инахәларбганы, инахәлакәаҳаны!.. Шаҟаѡгьы рынасыԥқәа бжамҷеамны иқәнархахьоузеи!.. Ауада аҭынчра ныѡнаҳаит иаразнак иааиԥхьбаны. Ус, ԥыҵраамҭак ларгьы ҷылҭуамызт, Наҳаргьы егьиҳәомызт. – Ари – сыԥҳа лоуп... иара арра даныргоз сара сыбаѡ стәымызт... Иаргьы димбеит, ларгьы длымбеит лаб...

Аҭоурых хҵысқәа рацәаʒан ари ауадаҷеы имѡаԥысхьаз, ирыхҵыргахьаз, Наҳар изымдырқәоз... Рлахьынҵақәагьы дара ирыцымныҟәаʒакәа, шаҟаԥьара шаҟа гәнаҳара, шаҟа рыцҳара цәыҵатцәахузеи, уаѡы изымдырʒо!.. Урҭ зегьы еиԥхьырттааруа дарбану иҵызҵаахьоу, дарбану имѡақәызҵахьоу?!. Шаҟа уагәылаԥшуа аҟара уагәыланахалоит... Аҭакәажә лхала дышьҭамырʒганы, аԥсҭазаара аганқәа зегьы днарҷықәнажьло, дырѡагьых илԥышьклаҳәқәо шырацәоугьы, лхы рыҵамырʒ-

кәа лшьапы дықәгылоуп, уатцәтәи амш изеиԥшрахатцәҟьо шылзымдыруагьы, гәыԥрак днахьыԥшуеит, иҽымцәаауа акәастха ԥхарра-ҟәандарак шахылтцуа еиԥш, лгәы неиқәҳәаланы.

– Сыԥха, нан, хатца дрымоуп… зны-зынла дауеит, дцалоит, убри даҽуп… Лхы-лыхшара – дҭаацәароуп уигьы… шаҟа дрыхьʒарызеи?.. – аҭакәажә лыԥха дналыхцәажәеит дныгәцаракуа. Гәыбԥан лылҭомызт ас лҭагылазаашьа шыҟазгьы. – Сара схы сахәонатцы, аʒәгьы хьаас схы исҭауам… макьаназы сшьапқәа снықәыргоит… – нацылтцеит. Нас егьи аҭʒахьы дынхьатцит. Уаҟагьы патреҭқәак кыдын, аха урҭ еиха иҽыцқәан, ааскьа ишҭыхыз ɯашьомызт.

– Ари дузымдырʒеи, нан?… Ари – Арина лами… – смаҭа!.. Арина лылоуп сыԥсы злаҭаʒоу… Зны лан лахь дцалоит, аха уаҟагьы рацәак аангылара лҭахʒам… арахь дауеит, нас ара дыҟоуп… Абԥса дануоулак ушԥаҟалои?.. Дшыхәыҷʒаз инаркны сара соуп дзааʒаз…

Уи дцәажәонатцы, Наҳар дзызхәыцуаз иуадаҽы иқәгылаз апатреҭ хәыҷы акәын. Уи ахаҭаԥсаҭа абар дахьадгылоу!… Лхы-лҽы ԥшʒа гәкырала итәны, убла узылҟәытхауамызт…

– Арина лоуп ууадагьы абас еилырганы иузыҟазтцауаз… Уаныҟамыз ɯенак ҳааицхыраан, уматәақәагьы ҳаʒәʒәеит… – аҭакәажә уажәы Наҳар ишҟа даахьаҳәит, гәыблрак натцатцаны. Ас имеицәажәацызт бзантцыкгьы дара. Лҟазшьа уатәнатәуан…

– Сара абас сыгәцаразкуа дызустада ҳәа сыҟан… итабуп идуʒʒаны… сабашәзаԥсахои!.. – Наҳар урҭ изыҟартцоз абзиарақәа ирхиҳәаарыз цқьа дақәшәомызт. Аҳаҷаҳәа зегьы ибла иныхгылеит. Арина зыхьʒыз дшизымдыруазгьы, иара даныҟамыз ҭыԥха ԥшʒак дшатцәышатцәуа иуада дныɯнашьқьыруа дыɯнагьыжьуазшәа дналызхәыцит. Мшәан, идызцалазеи уҳәарауазеи… иара ус дшыҟазаалакгьы дыҟандаз, ҭынч, уаɯ диԥырхагамхаʒо!.. Аҭынчра иашьҭаз, уажәы акагьы дамараʒамкәа, иҟаитцара дақәымшәо, аҭакәажә лцәажәара дагәыланахалан, дахьгылоу дышьхынҵсылазшәа, иҽеирцысуамызт.

– Мыцхәы цәажәарыла ухҭаскит… уаатәеи, сара уажәытцәҟьа акаҳуа узсыршып… – лхәан, луада анаҟтәирахьтәи ага-

нахь ала иаҽаԥшьыз дныѡналеит, Наҳар ишиҭахымыз, дааизнымкылаҙакәа.

Лгәы дзамысит Наҳар, акаҳуа ршны, иааганы иаԥхьа асаан ԥшҙа ианыргыланы иныкәлыргылеит.

Наҳар аҭакәажә лыԥсҭазаара хәыҷы-хәыҷла дагәыланахалон. Уи лыгәтыхақәа акымзарак ицәылҵәахуамызт. Иеиликаақәаз рацәаҙан. Зегь раԥхьа иргыланы – Арина, лаб машәыр ихьны данҭаха, дшыхәыҷҙаз лара длаақазаап… абри иара дзыѡноу ауадагьы лара лыхьҙала иҟалҵазаап…

Арина уажәымзар-уажәы дааѡналап ҳәа дыԥшын Наҳар, аха макьаназы лыхабаркгьы ыҟаҙамызт. Дызусҭоу еилкааны димазар цәгьа ибомызт.

– Уажәтәи аҽәар шыҟоу умбои – уҳәатәы ҙәыр ихаиҵома?.. Уаѡы ишәым дара иршәызар рҭахуп, уаѡы ихам дара ирхазар рҭахуп… Ахаҵа дахьыѡнам ишԥаҟалои?.. Изхысҳәааууа, убри уахьыѡноу аҙәгьы уимыргәамҵзои?… – аҭакәажә дааины, астол егьи акьыԥшьаҽ днадтәалеит. ԥытк зхытцқәо уеизгьы мыцхәы цәажәарыла уаныхҭаркқәогьы ыҟоуп, ражәа нымҵәаҙо. Иарбану урҭ зламцәажәараны иҟоу!.. Рҭоурых зегьы наузеиҭарымҳәакәа инауԥырҵуам…

– Избан, изхышәҳәааазеи ус?.. – Наҳар икаҳуа днаҽыхәаны иныкәиргылан, аҭакәажә дналызхьаԥшит.

– Уи уара иузымдыруазар акәхап… Арина ашкол лалгамҭазы ҷкәынак длышьҭанагалан, дымҵаирсит, аха лара дылгәаԥхомызт, дрымпытцкьаны дырцәыбналеит. Иара ихы еилаԥсеит убасҡан. Иахьагьы длышьҭоуп иԥаҵа иҽабаба. Аха дрыцҳаушьап… бааԥсрак инубаалаҙом… дгыҙҳәыҙны даанхеит… Уахынлазаргьы, ҽынлазаргьы, данигәалашәалак, днеины ашә дасуа, дадхо далагоит… лыхьҙ ҳәаны ҽиҭуеит… дҵәуоит дгызы-ғызуа… Нас, унеины, дыргәыбзыԥны ддәыкәуҵароуп иѡныҟа, акәымзар дцаҙом, уахашаанҙа убра дшадыԥшыло иааихигоит…

Наҳар иаҳаз даараҙа иааицәымыԥхеит. Иҵахымхеит Арина абас илынкьа-лынԥаз. Аҙгаб аҵәца даѡызоуп, аҵәца нкаҳар ихәаш-хәаша ишцо еиԥш, ианакәҙам днаумпытцабар алшоит… Дунеихаангьы иузмыриашо аҭагылазаашьа лхы иалҭаргьы ҟалоит…

– Аиеи… уахык саргьы аҳәы дыстаан, аха игәы анирҭынч дцеит… рацәакгьы ихы сыдимырхалеит… – иҳәеит Наҳар. Иҟалаз зегьы аҭакәажә иналеиҳәеит, аха…

Наҳар дахьыҟазаалакгьы уи ихашҭуамызт. Ауха, аҵх акыр ицахьан еиҧш,аҳәытыгә-тыгәҳәа ашәднаситНаҳардахьыԝназ. Азныказы, иҟаиҵара дақәымшәо, иааицәымыҷхеит. Ауада дааԝнагьежьит. Уажәтәи аамҭазы зегьы урықәгәыҷуазароуп…

– Уарбану, уара, ҵхабжьон ашә иадхо?!. – ибжьы наиргеит Наҳар, ашә дназааигәахан.

– Арина дыстахуп сара… Арина!.. – даағьаҵәыҷьаҵәит уи… Мап, цәгьарак згәы иҭоу иакәҳам…

– Арина ара дыҟаҳам… лыԝны дыҟоуп!.. – иҳәеит Наҳар, аха егьи ашә дадҵуамызт дуауаҳа дахьгылаз.

– Арина дызбар стахуп, сыԝнажьла!.. – дшыҷьаҵәыҷьаҵәыц дгьаҵәыҷьаҵәуан, ашә дасуан.

«Дызустада иқәынҵәаша?.. Дсыдызгалазеи?..» – Наҳар, ашә даааханы иааиртызар, ҷкәына еиқәаҵәак, иҧаҵа иҷабаба, ашә дылагылан. Нас ахьышәтҳәа дныԝналан, ауада иахьабалак иааимидан, Арина ара дыҟаҳам ҳәа игәы инапы надикылан, дындәылҵны дцеит. Аухантәаракгьы Наҳар ицәа ҭынчымызт, хәыцрақәак наихапапан, дырҳәаҵәы-ҳәаҵәуа ддыргәаҭеиуан.

Аҭакәажәи Наҳари уажәы акыраамҭаҳа еицәажәон, изеиҧырымҵуа еидтәаланы. Ашьҭахь Наҳар уи днапҧырҵит. Амшынҷықә шыҟаз иҷынеихеит. Аамҭа акыр инаскьахьан. Амшын ҳауа ҟәандаҳа инеиҧылеит. Гәалаҟарак дымҵарсны даманы ицон… Игәы ҭынчын Наҳар… Ииарҭа татаҳа, ицқьашәқьа днылаиеит ауха, цәаамҭха бзиа изылыҧханы…

* * *

Амшқәа еишьҭаланы ицон, аҵыхқәа еишьҭаланы ицон. Наҳар изы зегь хәыцрак-хәыцрак рытҵан, ҧстазааракгьы рытҵан, дыргәылахаланы дызгоз. Аринагьы уаҳагь димбаҳеит. Аҭакәажә лышҟагьы дзықәымлаҳакәа даанханы дыҟан. Иуада шиҧылац ицқьакәакәараҳа иҧылон. Арина лпатреҭ ахьықәгылаз иаашьҭыхны днахәаҧшуан, ибла изаҟәымҭхауа,

аха нас наҟ иныҟәиргылон, уаҳа дназхьамԥшрызшәа. Ус дшыҟоу акәымкәан, зны-зынла иаалырҟьаны, дшазыԥшʒам ихәыцра дналашәахуан, зегь реиҳа дыԥшʒоушәа, зегь реиҳа агәкыра лнибаалозшәа, аха даахьаԥшаанʒа, ибла дшытцагылоу днаимпытцԥрааны, ажәѽан дналашәкәа днаицәцахуан… Дахьцалакгьы еиҳараʒак инапы злакыз дарҭынчуамызт, дахькылнагоз, дахьхыҟәнажьлоз абри абриоуп ҳәа шизымдыруазгьы. Уахашаанʒа атцхи иареи инеиҟәтцәиашо иаархыргон инеиҿаҟәиҭҟәиҭуа, инеиҿеихәлажәажәауа. Зегь реиҳа бзиа ибон, абас аԥьабаа баны, ашара аԥылара. Амш еилга гәалаҟарак инаҭон ианакәызаалакгьы, игәы цҳафыруа, игәы шьҭыхуа… Абас мчыбжьык ниасит, иара изыҳәан аԥьабаа ацзаргьы, иманшәаланы. Дызҿыз дшамырҭынчуазгьы, гәалаҟарак инаҭон иахьа акәымзаргьы уаҵәы дышьҭызхышаз, иҳаракʒоу уск инапы шалаку аазырԥшуа иааирак даашьҭнакәыцәаарызшәа. Уи ихы ақәиҵон, иԥсы ақәиҵон, дыззеилымкаауаз шыҟазгьы. Ифа иагын, ижәра иагын, иахьа ҿаҵак днацҳар, хәлаанʒа изхон. Аус аниуаз убас акәын дшыҟаз, аʒәы дилацәажәаргьы иҭахымызт, диԥырхагахаргьы иҭахымызт. Иара усҟан дунеи шанак, дунеи ҷьашьахәык даман дырѽашьны, далахаланы, дзалымцʒо. Зегьы-зегьы зҿыз аасҭа иара дызҿыз еиҳа иҳаракызшәа ибон. Игәҭыхақәа зегьы ырманшәаланы ақьаад ахь риагара ус имариамызт. Зны деибанарххон, зны деикәанаршәуан, ихы-игәы анахшәозгьы ыҟан, нас инеихыԥсауан. Аусура, аусура – убри акәын уаѽ дҭызго ҳәа ииԥхьаʒоз. Уи аҿаршьцылара ус имариамызт, ачҳара ду аарԥштәын, зегьы инарылкааны… зегьы инаргәылԥааны…

Наҳар абри аѽыза ахҭыс далаԥшып ҳәа игәы иаанагомызт. Аԥсҭазараҿы зегьы ушырзыԥшʒам инауԥаҳалауеит. Ушақәымгәыгʒо, гәѽарасгьы ишумаʒам… Изызкыз, измааназ ҳәа акагьы изеилкаауамызт Наҳар. Иахьагьы ианааигәалашәалак, ихлахаҵ аргьежьуеит, иарблаҟьоит…

Амш акыр инаскьахьан, Наҳар ақалақь далсны, дааԥсадкараха иуада ашә данаалагылаз. Иахьатәи иныҟәарақәа азхоуп ҳәа иԥхьаʒон. ԥытк иԥсы ааиҭакны истол днадтәаларц

игәы иҭан. Дныҟәонаҵы акыр дазхәыцхьан ихы иҭагьыжьуаз, дызмырҭынчуаз, деиқәызмыртәоз, уажәшьҭа еиҳагьы изыманшәалахон, еиҳагьы аҽеунашьҭуан, аҽееиҵнахуан, гәкаҳарак ҟамҵакәа…

Ашә ааиртын, дныѡналеит иуада. Дахьааѡналаз, уаҳа дзеиҭамҵуа, дшанханы даанхеит. ԥҳәызба ҵрышкәаҙак, истол дадтәаланы, иқьаадқәа дрылаԥшуан. Дрыԥхьозар акәхарын, лҽынаҟәылҭхан, ишҟа даахьаҳәит, лыблақәа маҷк иныл-халашашәа.

– Бызуста́да, бара, сара санықам, снапѡымҭақәа ирыдтәаланы, еиԥхьырттааua иргәылаԥшуа?.. – Наҳар иҽеаармышьцаны днал҇ҽаԥшит. Лара азныказы илҳәашаз нал҇ҽамшәеит, дкәанызануа даанхан. Шаҟа иманшәаламкәа иҟалазеи реиқәшәара!.. Иаахьымзгылшьазшәа лҽеаакалҵеит, дѡаҭрысшәа.

– Сара Арина соуп… сузымдырҙеи?.. – дѡагылеит дышшәырҙа. Ишакәым акала узлацәажәарым. Дзымбац ибла хылкуеит. Халаҭа ԥхьарҟьак лшәуп, лмахәарқәа ҷахҵәаны, лгәышԥа ҭыхны.

– Ибзиоуп аха, ара баазгазеи, ара иҟабҵои?.. – днала-зҵаait. – Сара ашә аркны сандәылҵлак, бара боума араҟа иѡналалоз?..

– Уада есымшагьы сара сакәын еилзыргоз, уи узымдырҙоз уара?.. – лхы аалырнаait иара ишҟа, лҽеаарԥшҙашәа.

– Нас уажәы ара бзыҟоузеи?.. Измааноузеи иҟабҵақәо?.. – Наҳар иҽееаилаирххеит, ԥхашьарак наиҷмырԥшкәа.

– Сара суадаҷы сыҟазар сҭахуп… иста́хҙам сара уи аҭакәажә лҷы аҟазаара… Сгәы ԥылҵәаҙеит… сахьцалакгьы ҭахак сылҭауам… Схәычу ҷьылшьоит сара уажәшьҭа!.. – лгәы ԥшааԥшаауа даацәажәеит, даарыцхәушьартә еиԥш. Илҳәоз иашазаргьы ҟаларын. Ауаѡы данажәалак, ихгара уадаѡхоит, аха усҵәҟьа иазнеитәымызт ҳәа игәы иааинаҭеит Наҳар.

– Ибыхьи?.. Иҟалеи иара иаразнак ала?.. Бызлыцәгәааи аҭакәажә? Бналывсыр амузози?.. Уи деиҳабуп, акы лҳәозаргьы даҭабымҵар акәын… – Наҳар иаахьарышшашәа дналацәажәар иҭахын, аха ирманшәаланы лацәажәашьа дақә-

шәомызт. Лышҟа шьаҽақәак ныҟаитцан, дылзааигәаны даагылеит, лыхцәы еикәарҳәыра илықәыпсоу далаԥшуа.

– Исҭахым сара уаҟа ааныҽасра… Сгәы ԥылҵәаҙеит!.. – илхәаац лхәон Арина дузахмырҟьаҙо.

– Ус иауама иара?.. Уи банду лоуп, лхәатәы хабҵозароуп, деиҳабуп… – Наҳар, ишидыруаз еиԥш, ҟәышрыла лацәажәара дазнархәыцып ҳәа агәааанагара имаз дацәхьаҵуамызт, аха лара лгәы иҵалкыз иамаратәны акәын дышцәажәоз, дацәхьаҵырцгьы лхахьы иаалгомызт.

Наҳар зны уахь дигарц далагеит – лыѽныҟа, аха лара лҽеаҽаршәны илуамызт… ара сындәылҵны шьаҽакгьы ҟасҵом ҳәа даҽаапкуан лҽееиҵакуа, лҽырхәыԥуа, ҟазшьа маншәалламрак злаҽены иҟоу леиԥш лҽеыҟаҵаны.

– Ишԥаҟалои… ара сара сыѽноуп, баргьы ара бҟалар?!. Сара ус исҭахым!.. – Наҳар иҟаитцарыз дақәшәомызт. – Сара заанаҵы аԥара ахысшәаахьеит… аҵакәажәи сареи шықәсык ҳәа ҳаилаҙан… уажәшҭа ишԥаҟасҵои сара?!. – Наҳар изгәамҭакәа даанымхеит, – иҵагылазаашьа ес-иҟалалакгьы еилалхәарц лҵахын Арина лҽееихаршәны, лҽырқәазҟьаны, лхамабзиара акыр инаҳаракуа.

– Уи сара исыздырам… Сара суада сара исҭахуп!.. – ддәылицарц далагар диздәылымцо, арахь иҟаиҵара дақәымшәо, даалырмаҷҟәикырц ақәылкит Арина, иаразнакала лҽеаарҳәыԥкны, лхылҽсахьа уажәы-уажәы инеиҵак-ааиҵакуа.

Дцар дабацои, анцәаузша, Наҳар… уажәшьҭа ахәлара иаманакуеит, егьагҙам… Ишԥаиԥсыхәоу?.. Шаҟа дманшәалан дааиуааз!.. Дыр димам, ҭахы димам иара дыздызкылаша ари ақалақь аҿы, ихы абанкыдикылари?..

Еимаркит, еиҿаркит, аха Арина лгәы иҵалкыз дацәхьаҵуамызт. Ашьҭахь лҽыргәааны, дындәылҵны дцеит. Дук хара имгакәа, шьоукы лышьҭагыланы иаакылсит. Урҭ хѽык ыҟан – ѽыцьа аҙгабцәеи ҷкәынаки. Аҷкәын, иԥаҵа иҿабаба, еиқәаҵәа маҭәала деилаҳәан, аҙгабцәа ҵәрышәкәа-ҵәрышәкәаҙа, улаԥш нарыдхаларын. Наҳар аҷкәын гәѽарас дҟаҵаны дихәаԥшуан. Арина дымҵазырсыз ҳәа аҵакәажә зыҙбахә иалҳәаз иакәызшәа, дгәыѽба-ҿыѽбаха, игәы зкышаз акагьы изидбааломызт.

Аҵх акыр инаскьахьан…

– Ари Арина илуадоуп… Арина луадаҽы дыҟазар лҵахуп… Арина абра дыҟазаауеит!.. Аҙәы длылакьысыргьы аауам!.. – аҧатҵа зҽабабаз ихахәы қымсысҙа, ауадаҽы даалеиҩеит, ижәҩахырқәа ркьакьауа.

Наҳар азныказы уи ихымҩаҧгашьа ааигәамҧхеит. Дицәшәаны хьаҵра аныҟаиҵа, усҟан иҧсыҽра жәаҳәарада егьи ихы иаирхәоит.

– Ишҧаҟасҵари?.. Акрахысшәаахьеит сара ари ауада!.. Аҽҳәара маанкәа ааныжьшьа сымаҙам… Сабацои сара уаха уажәшьҭа?!. – Наҳаргьы узыгәҭасыртә иҟоу аҙәы шиакәым ааинирҧшит, игәы неиҵас-неиҵасын, илакҭа аамышьцахеит.

– Уи ҳара иҳаздырҙом!.. Арина ара дыҟазароуп!.. – ибжьы гәаҩаҙа деиҭаацәажәеит уи аҧатҵа зҽаз. Нас ҭаҭынҟатцак аацәыриган, амца нацрарсны, ицлымҳәа нҭаршәашәауа днаҽыхеит.

– Аиеи… Арина ара дыҟазароуп… ҷьаргьы дцаҙом уаха!.. – инеихырҳәаалеит аҵгабцәагьы, рқьышә хәыҷқәа ҵаҵаҧсҵаҵаҧсҙа инҭырқәацәааауа… Хаара мацәак рыдибааломызт урҭ Наҳар дахьынарыхәаҧшуаз. Даргьы ҭаҭынқәак аатырган, рнацәкьара пахьыцьқәа инрыбжьакны, апақ-апақҳәа инарҽыхеит.

Акыраамҵа ус аиҽыхара мҩаҧысуан. Наҳар иҵахын дара шиашамыз агәра диргарц, аха лҵшәа аиуамызт. Наҳар ддәылымҵыр ада ҧсыхәа шыҟамлоз дынҭадырҧшит.

– Бара акагьы бацәымшәан… ҳара ара ҳаҟоуп!.. – рҳәан, аҵыхәтәаны, русҟәа зегьы дырманшәалазшәа, индәылҵны ицеит.

Наҳар игәалаҟара ҧхасҵаханы дтәан, ихы иазиҙбрыз изымдыруа. Арина зны аҧенцьыр днадгылеит, зны егьи ауадахь дцеит, аха ҷьарак дызтәомызт, акы даршаҟь-шаҟьон, акы даргәаҭеиуан, илыҵалаз, дзыргәамҵуаз узеилмыргаҙо. Наҳар днеины истол днадгылан, иқьаадқәа рыҧхьакра иҽыназикит. Лара ашьшьы-шьшьыҳәа ишьҭахь ала бла-бла дихәаҧшуан деиҧхьышьшьаауа.

– Иҟауҵои? – лыбжьы наиқәлыргеит, араҟа рҩыцьагьы рыбжьара иҽееимыз акы шыҟалаз налнубаалартә еиҧш.

– Иҟастцахуеи?!. Сқьаадқәа еизыскуеит…

– Урыламкьысын… уа иқәыз!.. Уаѽы иифо ҳәа акагьы умаʒами?.. Сара амла сакуеит…

– Исымоуп… ашьқапаҷ иҵоуп ашә, акәтаҷьқәа, аутраҵых… – Наҳар иааизымбатәбарахеит уи лхымѽапҵгашьа. Илҵаххар, лара ишылҵахыз лгәалаҟара лыпсахуан.

Арина даакәҵәиаан, иаразнак афатә аалырхиеит. Ауадаҷы икҷагылаз астол хәыҷы иныкәлыргылеит зегьы аарманшәаланы.

– Уааи, краҳфап!.. – лыбжьы наиқәлыргеит, араҟа дашьцыланы дыҟоушәа, ишылҵаху лхы мѽапылгаргьы цәгьа илымбо.

– Сара исҵахʒам!.. – аҵак ныҟаиҵеит Наҳар.

– Уара иумфозар, саргьы исфаʒом!.. – дааин, иааигәаʒаны днаидгылеит. Уажәы акала ихьалыршшарц даҷын ууанʒатәи лхымѽапҵгашьакәа, лҷыртатаны, лҷырҟәымшәышәны. Наҳар иҷиртцысуамызт дҵыгга дахьгылаз… изакәызаалак гәаҳәарак иныпшʒомызт, гәампхара-ҟазшьак наихабабан, деихәлашьы, деихәлакы доунашьҭуамызт…

* * *

Аҵх акыр инеихьан. Амза аҷеаҳаранакын, ашәахәакәа апҵенцьыр иалыпханы, ауада аѽнытцҟа иѽналашон. Наҳар ахҭәыраҷы дахьышьҭаз, уажәы-уажәы дҳәаҵәы-ҳәаҵәуа, дзыцәомызт. Арина, дахьыҟазаалакгьы зегьы лзеипшушәа, иара дахьышьҭалалоз ииарҵаҷы дышьҭан, лышьҭыбжьык умаҳаʒо. Наҳар хьаас иман идам-здам аʒәгьы дахьышьҭамлацыз, уажәы Арина лҷеицыхны дахьиаз. Иара усгьы илгәаҭьызеи, дышпашьҭалеи ииарҵаҷы? Зхы ҳаҭыр ақәызҵо апҳәызба абас аума лхы шымѽапылгауа? Акагьы хьаас илымаʒамшәа лҷеыҟаҵаны, ииарҵаҷы днылаиахит. Абыржәы, уаха дкылыгәгәа аʒәы даакылсыргьы, дарбану Наҳар игәра згаша?.. Наҳар ихымѽапҵгашьа ҳгәапхом, Наҳар ас ҟаимҵар акәын, иахьакәым дкылнагар ҟалоит ҳәа, егьаѽы аҵәы днахарҵарын, аҳәсахәыцқәа идырбалаз здырхуада, акатаҳәа иуада рҷеыныѽнарыпсоит, рҷеыныѽнарыжьуеит ҳәа. О, уара, ус акәʒам ус акәʒам ҳәа дыҳәҳәаргьы, ари аѽыза анырбалак, дарбану ихазҵара?..

Ус, дшышьҭаз акәымкәа, Арина лкаруаҭ аақәацамацеит, лҽеаалырххазар акәхап. Нас ахьышәҭҳәа лхыза ныҧхьалыршәын, дҩаҵхахеит. Изакәызаалакгьы ҧхашьарак ҟамҵакәа аҧенҷьыр днадгылан, акыдыршәылақәа днарыха-аарыхеит. Уажәы амза иахылҵуаз ашәахәақәа еиҳагьы рҽырлашаны ауада рҽеыныҩнарыҧсеит. Арина, лнапқәа ҩеиҵылхын, лҽеаалырххеит, амза ашәахәақәа налыкәҵәиашо. Еиҳа-еиҳа хыхь лҽеыҳаралкуан, лҽееиҵылхуан, иҵагь илызҳарц лҭахызшәа.

«Изакәызеи, мшәан, иҟалҵо аҵхагәазы лҽеырҟьантазны?.. Измааноузеи... илыхҭашәарахазеи?..» – азныказы иааизымбатәбарахеит Наҳар. Лан дшаалыхшаз, акагь лышәҙамкәа дгылазшәа ибеит. Мап, мап... еиқәа хәыҷык лышьоуп дҭарҟаца, лцәа-лжьы алубаауа, лҙара ҭкәыцәаа, еилақь хәыҷыкгьы лыҧшҙарақәа хырҩауеит, ублақәа узырҟәымҭхауа. Леиҷартәышьа, леинаалашьа Наҳар дахьышьҭаз маҙа-маҙа, бла-бла еиҧхьишьшьаауан. Лара, дыҟашәагьы, дыҟамшәагьы, игәхьаа лкымзар акәхарын ас лхы зымҩаҧылгоз. Наҳар лацәааихьшь шҧаизыҟаҵоз абарҭ зегьы рнаҩс уажәшьҭа?.. Дҳәаҵәыҳәаҵәуеит, дҳәаҵәыҳәаҵәуеит... ииарҭа дазкуам... Иумбара-иумаҳара иҟоузеи!..

Арина дырҩагьых лҽеаалырххан, лнапқәа ҩышьҭылхит лҽееиҵыхуа, дныҩныҧраарц лҭахызшәа. Лыгага хәхәаҙа иара дахьыкҷаиоу аҵҙамц аҟынҙа иааҙоит... Дышҧеибыҭоу, дышҧеиҷартәу, уҳәарауазеи?.. Ас, шамахамзар, ҙҭабк димбацызт Наҳар... дҟәымшәышәҙа, деинаалаҙа... Игәы аҭҳара-аҭҳара иҭыҵны ицоит... Измааноузеи, мшәан, иҟалҵақәо?.. Уаҳа ҧхашьара лзымдырҙои?.. Лнацәкьарақәа кахәхәа-кахәхәа иахьабалак иналхьылшьит, акы шхьаалгоз, дшазгәыҳәуаз мҩашьо. Акы дшаргәаҭеиуаз, дшамырҭынчуаз лынлырҧшуан, аха Наҳар абас иаалырҟьаны дызхәынҷаз, дзыршанхаз дзалҵуамызт, даунашьҭуамызт деилшьаауа.

Агәҭынчымра изнарҵысит уи лхымҩаҧгашьа, аха ҽырҵысы ҟамҵакәа, убас акыраамҭаҙа длыхәаҧшуазар иҵахын маҙа-маҙа. Иҧсабаратәын, иҧсҭазааратәын уи дзытҟәаз лхымҩаҧгашьа. Имыцхәыз, иҽеимыз ҳәа макьаназы акагьы лнибааломызт. Аҵх агәазы дызмырҭынчуаз, иара изеилымкаауаз маҙак аҵан иаҵаҵәахны, ус ахьышәҭҳәа иузаҵымбаазо...

Убас дгылан акыраамҭагьы лара. Нас астолаҿ иқәыз лсаат днахәаапшын, ԥапхьа лиарҭа днылаиеит.

Наҳар дҳәаҵәыҳәаҵәуа, дуалуашо ииарҭа днылахеит. Хәыцра-шәкы деимырхха дыркуп, иҽрызмпыҵкәыкәаауам… Ари аԥыза дҭамшәацызт бзанҵыкгьы Наҳар!..

* * *

Наҳар, уаҳа лацәааихьшь ааизыҟамҵаҙакәа, атҳ акыр инаскьаигеит. Иблақәа мцашоурак рхылан, рҽеилархәауан абжьааԥынтәи рҭынчра рцәыҙны. Гәҭынчымрак изцәырҵын, дҳәаҵәыҳәаҵәуа, зны аҭҙахьы днаҳәуан, зны арахь даахәуан. Уааҧа изцәырымҵыцыз хьаак деилшьаауа ҭахак инаҭомызт, ихәыцрақәа зегьы еиланахәон. Зны дарлашон гәызианрак изцәыргауа, дҳаракуа, зны дарлашьцон, ԥстҳәа еиқәарақәак назхабабаз амш еихәлак еиԥш, изыхҽуамызт.

Ари аԥыза аҭагылазаашьа бзанҵыкгьы дақәымшәацызт, имоуцызт Наҳар. Игәы нҵырҙыҙаауа акы дыхьҭанаршьуан. Ибла даахгылон уи зпаҵа зҽачы иахьа, зажәақәа дадаҙа, Арина абраҟа дыҟазароуп ҳәа иазҳәаз, абнауаԥы исахьа змаз уи аҷкәын цәыршәага.

Аа, Арина уажәы араҟа дыҟоуп, лгәы рҭынч, аха ажәакгьы иамцхәны изламҳәаҙеит, егьа ус иҟазаргьы. Уазхәыцҵәҟьар, иааԥьоушьаратәы иҟоуп – Аринеи иареи шьаҿак ауп ирыбжьоу… Лышҟа шьаҿак аҟаҵара ицәыхьанҵоушәа, деихәлагәаны дызкыз уаҳа иҽизампыҵкәыкәаауам. Арина, хьаак змаҙам леиԥш, дахьышьҭаз иааигәҭыхахеит… иара иеиԥш дҳәаԥыҙаԥуа ларгьы аиарҭа дылаиазар цәгьа ибомызт.

Иара уеизгьы, уазхәыцыр, Арина иара дзизааигәамзеи?!. Лзааигәахара, иара дитәны лыҟаҵара, инапы ашьшьыҳәа лынархькьысра игәы назхьааит уажәы уаԥы ишимбац ала Наҳар…

Ауада амза ашәахәақәа шыԥнаҷҷац иԥнаҷҷон. Икаххаа илашаран иахьабалак.

Уахатәи атҳ, акагьы изалымхҙакәа, абас иниагәгәа иахьцоз гәҭынчымрак изнарҵысуан. Зҕабки иареи ас рхала уадак иныԥнаиап ҳәа, шамахамзар, игәы иаанамгацызт. Ачҳ-

кәынра иацыз агәаҕьра ицәхьаҵызшәа, дагьыӄкәынамкәа, дагьыӡҕабымкәа иблакәа ҟәызгаӡа дахьышьҭаз ахәыцрақәа ддыркаран, игәаҕьны уи лышҟа шьаҿак изеихгомызт…

* * *

…Аҵх ыӄәха ацара иаҿуп, Наҳар игәҭынчымра изымхәаҷеуа, ӡыбларак далашәаазшәа, дызҭашәаз дзалҵуамызт. Оумашәа иубаша аҭагылазаашьаҿы ихы неигеит Наҳар дшаӄәымгәыҕӡоз. Ихы изымҟажазар акәхап, дахьиаз дзышьҭамгылазт, Арина дналхагылеит ишьҭыбжь мыргаӡакәа, деихаԥсы. Игәы изеиӄәымкуа, аҭҳара-аҭҳара иҭытҵны ицоит, деимархха дызку иҷеизаҟәымжәауа, иҷеизаҟәымҭхауа. Ас шамахамзар дақәымшәацызт. Аҳа, уажәшьҭа ишԥаҟаиҵари, ишԥаиури?.. Иаҳҳәап, ихы ааизнымкылакәа, акы деиларҳәыҵәы даашьақәнаҟьар?.. Уааӡа иҟамлац, уааӡа имыхьыц аҭагылазаашьа дынхыӄәнаргыларгьы алымшои, уи аѽыза дшазыԥшӡамызгьы?.. Ауаѽы дзыӄәшәо зегьы, иара дызхымԥаран иҟоу лахьынҵоуп. Абзиагьы, ацәгьагьы еицызар акәхап инеиԥырымшәаӡо…

«Арина!.. Арина!..» – Наҳар игәы нцәыҵахәыҵхәыҵит маӡала. Маҷк иҷеаалаирҟәит. Амза ашәахәақәа шкылыччац икылыччон аԥенџьыр, ауада зегьы ѽнарлашаауа. Аҵхгьы, цасҳәа иауазшәа, уахантәаракгьы ишԥалашоу уҳәарауазеи, аха инахараны, аеҵәақәа нцәыҵахәаҷеуа, ԥсҭҳәашқәакгьы ажәѽан иаҵаланы ааскьара иаҿын, абарҭ ихәыцрақәа реиԥш еиԥхьытта-еиԥхьытта, еишьҭаланы.

Арина лыԥсыԥеивгара убриаҟара иҭынчын, лышьҭыбжьык уаҳаӡомызт. Иааԥсаны, икараха ицәоу леиԥш, акы дҭаҳәахаа даҳәынҷан, арѽашьыга зырҭаз леиԥш дыӄәыршәуп лкаруаҭ. Наҳар ибоит иааигәаӡаны уи лхылҿсахьа гәкыра, лыхәда ҵҟәашаара, лыжәѽахыр ԥшқақәа, лмахәар ҟәымшәышәра… Маҷк иааларҟәшәа, шьыршьафк лыӄәыршәуп, ашоура дамкыртә еиԥш, ишкәакәаӡа.

Лгәы зҭынчузеи, уҳәарауазеи, Арина абыржәы абриаҟара!.. Егьылбом, егьлаҳауам, ҷеырҵысгьы ҟалҵахуам… Хьаа змам

аҳгабцәа ус ами ишыҟоу, ирараҳазар, адау иеиԥш, хаха-хымшгьы имыцәои, ргәы рҭынч, ҏеынкаршәны!..

Наҳар игәеисра еиҳа-еиҳа аҏеышьҭнахуан, ибон акы икәҵәиашо дшатәнатәуаз, дшеиланаршуаз, дшеиланархәоз… Абра уаѡҵас иҏеааизымҟажар ауп алакәҵәҟьа анизыҟало!.. Ҵхагәазы дыҳәхәо, уаѡы дизнымкыло, дҏаҳәатәха ауада дааѡналар, ишԥаҟаиҵои, анцәаузша?.. Агәылацәа еизап, еибарҳәхәап, иблақәа кны иҵыхуа, инеиҏашуа!.. Наҳар, аҳгаб данлықәшәа, иҏеизнымкылеит, иҏеизымҟажеит ҳәа егьа наихырҳәаап зыбз иаасуа аҟәара иавоу иахьахәлааназа! Уимоу иқыҵанҟынҳагьы инарыгҳаштеихаргыла-еиҵаргыланы,иҟалаз шәаҳама ҳәа, гәахәарак рзыҟаланы, аԥхьахә нардыркрашәа, урҭ абзҳәацәа рыблақәа цымцымуа. Аха, дыҷкәыноуп, дақәшәеит, ишԥаҟаиҵарыз ҳәа уи дхьазыршшақәозгьы ҟаларын, даарыцҳашьашәа.

Наҳар ас иааигәаҳаны ҳгабк дналхамгылацызт. Иҟан аамҵақәак, иѡызцәеи иареи еиманы аҟәара ианнавалақәозгьы… Аԥсшьара азыҳәан харантәы иаақәоз, ҏеыхтны, иҟәашәҟәашәҳа аҟәара иқәиақәаз, шьоукы-шьоукы реиԥш,днархагыланы, ажәак рызиаҳәомызт, дахьрыхәаԥшуаз реиҷартәышьа, реинаалашьа егьа даршанхозаргьы, урҭ рҟынҳа ихы изнагомызт, амала дзакәытә ҧҳәызбаз иахьа избаз ҳәа гәҭынчымрак анизцәыртлақәозгьы, ибла иныххалон, даҏа знык рыбла анҵаԥшра днарызхьаауа. Наҳар дызҟажозгьы ыҟан, дзымҟажозгьы… Ақыҵа иланааҳаз дзахыԥомызт макьаназы… шьаҷацыԥхьаҳа инаишьклаҳәуан…

Наҳар абыржәы Арина убриаҟара игәы налызхьааит, инапы ашьшьыҳәа иналхьишьыртә еиԥш… Убри зегьы, лара дацмыцҟьакәа, иԥсабаратәны иҟалар иҵахын, гәаԥхара-ҟазшьак аҵаны… Аха ахьышәҵҳәа даацәырҳаны, дпаԥашькны даатҟьар, усҟан дызлаиҟажои?.. Угәы убри аѡыза ахәымгара шԥаҵоуки ҳәа, акьыжыҳәа инеимаҵәаны, акаруаҭ днықәтәап, лшьамхқәа неидыԥсаланы, инеидыршәланы, лыхәда лыкәаҏе, лыхцәы цыбгьытқәа налҷаԥсаны. Усҟан илеиҳәараны иҟоузеи?..

– Уара амҳанра… уара аламысда… ишԥыкәу абри аѡыза угәы ишҵаукыз?!. Ҏыргаҳа-ҏыргызмал ҟаҵаны, сҭынчра еи-

лаугарц ақәукыма?!. – лыбжьы изеиқәымгәаҙо инхалалҭап игәыпҭәагаха, ҟәышрак лынлырԥшырц шылҭахым урдыруа.

– Бшаҟәыҵра... сара ус снапы набхьысшьырц сҭахын... амалахазгьы цәгьарак сгәы иҵасымкҙеит, ибдыруаз!.. – иҳәаргьы, ани иллырҳауа дыҟахума, аԥырԥырҳәа лҷеынеицраршәны, аиакәым ахь дкылылгаргьы алымшои!.. Аҷеыҟажара зыԥсоузеи аха... уигьы зны-зынла хшыѡла егьа уҭәҭәазаргьы уҷеузақәыршәома, уанарблаҟьогьы ҟамлои, уаѡы иаауԥьимшьартә аиԥш.

Наҳар, зегь дара роуп, иҷааҟажаны, ашьшьыҳәа, лҟәаҟәа иааԥшуаз инапы қәац-қәацо инахьишьыр иҵаххеит. Агәҭынчымра изҵысыз акала ихиҷеыр, деиқәнаҳәаларызшәа, даруалуашон. Ақәыԥшра иаҵанакуеит агәыдыҳәҳәаларагьы, аҟәаҟәа ашьышьрагьы, агәыдкыларагьы, аҳәаԥызыԥрагьы. Доуҳатә цәаныррa-гәалаҟаракгьы уаашьҭнаԥаауеит усҟан, ҵәѡанҵәыҟа ухалаҵо, ажәѡан гәеиужьра дук аҿы уарԥрыртә еиԥш. Уласхоит, аԥсаатә еиԥш уԥрыр уҵаххоит, амҵәыжәѡақәа аахәаны. Ақәыԥшра иацу агәыргьара, агәыҵгара уамҿханакуеит, уамҿханатәуеит.

Ишԥеиҵахыз, уҳәарауазеи, Наҳар, уи иааигәаҙаны лышьҭыбжьык иаҳар!.. Лара дҵәуаргьы, лара дхьыргьы, лыпсҭазаара иҷеалаирхәырц уажәы ихлахаҵ акы иаргьыжьуан, ҷеамҵанык еиԥшымкәа, ишьа-ида еиланарҵысуан, еиланаршуан...

– Арина!.. Арина, сымҳәеи!.. Бааԥши арахь!.. – ибжьы ныҵакны иналыкәиргар иҵаххеит дуалуашо... Лиарҵа дынхыкәтәалар, игәҭыхақәа налаҳәаны игәы ааикәиҳәаларашәа дназхәыцит. – Сыхлахаҵ акы иаргьыжьуеит... сызмыцәеит сара уаха!.. – инапы лышҟа инаирххеит.

– Уеилагазаап уара, уеилагазаап!.. Абас аума ушсыхәаԥшуаз уара!.. – бжьык қыцьқыцьуа илымҳа инҵасызшәа иҷееаникылеит. Игәы аҵҳара-аҵҳара ишеисыц еисуеит...

Абасоуп Хьударгьы ишихьыз... Хар имаҙамкәа дшыҟаз, ихы изаанымкылазт, егьа ицәыҵаихәаҷеызаргьы, ифѡы палыпалуа ақыҵа иналаҳантеит... иҵаца длыхнаҳәааит дшақәымгәыгҙоз... Ани агмыгажә, дуаѡума... игәаҕьны уѡны дузынашьҭрым... днеиҙаргьы – уԥҳәыс лтәарҵа днахәаԥшуа

днаудтәалозар акәхап, игәрас иугозеи анс еиԥш иҟоу ауаҩы ҳәа инеихырҳәаалауа… Мамышьгьы, ақыҭа анапхгара аҟынӡа даннеи, дарцәыцәын, ақыҭаҳәсақәа днарышьклаҳауа иҷанынеиха, илаиқәбаԥын, аҳәынҵәа лаиҷаҟьаны, аӡы дазымыӡәӡәо даақәдырхеит, ҳаҭырк иқәӡамкәа… уажәы илымҳақәа иқәыжьны, алагаӡеиԥш ақыҭа далоуп илақәа ҟәбарӡа, дгаӡҳәыӡханы…

Наҳар уажәы еиҳараӡак изеилымкаауаз – Арина уаха абас дкылырҟьаны абрахь даазцаз, илыхҭашәараз, илхықәкыз акәын. Ма ԥьара иԥсыҷера баны, акы даҷалыршәырц лгәы иҭалку?.. Аӡгаб гьангьашқәа ирымхәыцра ҳәа иудыруазеи… маанас иҟоу зегьы уҵарымгалои рыцәҟьа уаҷадыршәырц!.. Акагьы ухараӡамзаргьы иухароушәа, рԥылҳатра уналадыршәуеит урҩашьаны, усҟан дааумгар ада ԥсыхәа ҟамлаӡо…

Аринагьы убас акы дналалҟьашьырц лгәы инҭалкзар?.. Убри акәхап, ани аимгәач, аԥаҵа зҷабабазгьы, Арина уаха абра дыҟазароуп ҳәа дзаҷаапкуаз… амца зацреиҵоз!..

«Сара абра сындәылҵынгьы сцараны сыҟаӡам…сахьыԥсыз сыԥсит… сыхәда ԥуҟеит, сушьит… сыгәнаҳа узаҵымҵаait!.» – акьыжьыҳәа инеималҭәап лнапқәа кыдҟьо, лшьапқәа кыдҟьо, дизеиқәымкуа, дизымҟажо. Лыхцәы дацрыхо егьа еилалыжәжәап, егьа илыркәыкәып лнацәкьарақәа аларԥсны, дацрыхауа… «Уара!.. Уара!.. Уара, сызфаз… сызшьыз… сызхәаҷеыз…аӡыблара салагәаны!..Уара – рыцҳашьара ззымдырӡо, абнауаҩы… абна илоу, агыгшәыг иаҩызоу… дунеихаангьы рыцҳашьарак злам… аламысда… уара уакәызма сара абас исызныҟәоз… сцәа ԥызҷеуаз!..» Ааҟ, улыдтәалаз уажәшьҭа лыққьызқьызра ааиқәтәааноӡа!.. Абас ауп аӡгаб хыҵҟьа лхы шунылҟьо, нас уԥсы ахьынӡаҵоу аҵкырп-ҵкырпҳәа угәы нҵылфаалап еиқәтәарак, еихсыгьрак наумҭаӡо, аҟаҷеыҳәа днауцрасуа. «Схы шԥанацәырызгои сара уажәшьҭа аѡныҟа, сыԥхамшьаӡакәа? Ирасҳәараны иҟоузеи сани саби, зыблақәа ҭырхаха еснагь сара исзыԥшу?.. Ламыс цқьала, бзиабарала ԥҳәыс даазгазшәа, ҳауа-ҳҭахыра зегьы неибаркны, сыҷкәын заҵәы иара дигәаԥханы ԥҳәыс дааигазар, ишԥыкәу сара ачара шизызымуа ҳәа саб иҷехаршаланы даақәгылап…

Ашьапа ҳныҵаргалап, лареи сареи ҳнеиваргыланы… Абри иахьзума абзиабара, абзиабара цқьа ҳәа изышьҭоу?.. Азгаб слақәпаны, лцәа ԥены, настәи закәытә пстазаароузеи исоуран иҟоу?.. Ҟыҟ-ԥыҟ ҳагымкәа, ҳацқәа нхьибажәауа, гәоугәоу ҳнеиԥапшуа, ҳҭызшәа мацараха ҳанрыдхалап, ҳаҭырк ҳақәзамкәа… Мап… мап… уи ҟалашьа амазам!..»

Убри аамҭазы азәы тыгә-тыгәҳәа ашә днасит иаарымчшәа. Наҳар дызҭашәаз апылҳатра иҿаалихын, ашәахь иԥынеихеит, игәы акы иааимнаҟьазшәа.

– Уарбану, уара?!. – ашә днадгылеит Наҳар.

– Ашә сзаарт… Арина ак ласҳәарц сҭахуп сара!..

Наҳар азныказы, уи днаиҵаҟьаны, ашә ааимыртырц нақәикит, аха ус ҟаиҵар дшәазшәа ҟалон азы, ашә анааирт, иԥаҵа иԥабаба уаҟа дылагылан ахәылбыҿха зыблақәа цәыркшапаны иара иацәажәоз ачкәын хыбалдыз, ихахәы иԥассы, деиқәшәы-еиқәараха…

– Сара Арина дысҭахын!.. – ибжьы нҵикааит, дааимбар ада псыхәа имазамызшәа.

– Арина дыцәоуп!.. – иҳәеит Наҳар иаахжәаны, иапхьа игылоу гәцаракрак наизымузакәа.

– Ибзиоуп нас… дыцәазааит… дԥыхаанза саалзыпшып… ишпаҟасцари!.. – ачҳара ду змоу азәы иеипш, гәоу-гәоу дацәажәеит. Иатаххар хаха-хымшгьы, ихшыѡ дахымҵкәа, ашә дылагылазар шилшоз инубаалон.

Наҳар, уи рацәак игәхьаа мкзакәа, ашә ныдиҵеит наҟ ашыжәҳәа, игәамырпхазакәа.

Наҳар ауха, акыраамҭазагьы дызмыцәазакәа, ахәыцрақәа ддыркаран, иԥшшәы ихыгга, икаруат даниалан иҿеиҵхәаны, инапқәа ихы иаҵаҵаны, атуан лашьцара датцапшуа. Ашарпазшәа иблақәа нтаait, ацәа нархылан…

Ашьтахь, Наҳар данаапшы, апхзы илхәаҵа, амра иԥапхон иаша, дахьышьҭаз. Ахьышәтҳәа дѡатҟьеит. Ауада ҭацәын… Арина дыҟазамызт… дааныжьны дцахьан…

Астолаԥ иқәыршәыз ақьаад бгьыц аашьтихын, днапхьеит. Уаҟа ус анын: «Уҭынчхеит уажәшьта… уҟаз уара ишуҭаху… сара сцеит!»…

Наҳар ауада дааѡнагьыжь-аа ѡнагьыжьит, дазымкрашәа дааулуашеит. Иикыз ақьаад бҕьыц ааимгәлаирҕәҕәан, ашәахь иҷынеихеит, ес-иҟалалакгьы Арина дыҧшааны днапацәажәарц иҵахны. Ашә анааирты, ашәхымс даваианы дыцәан, ақыдуахәеиҧш иҷеырхәаны, иҧаҵа иҷабаба, палтажәк иҵаршәны, ани иаха Арина илышьҭаланы иааиз аҷкәын шаҭлаҟьа. Уаҳа ҷьаргьы дымцаҙакәа, ашә дшылаиаз ицәшазаап, агәаҟ. Наҳар, Арина леиҧш днеихыпан, дмырҷыхаҙакәа, ашә ашьшьыҳәа иныдиҵан, инаиркит аҷараҳәа.

«Арина!.. Арина!.. Арина!..» – игәы аҭҳара-аҭҳара еисуа, Наҳар амѡа дахьаныз уи лакәын дзызхәыцуаз. Иҵынчра днаҕраланы ишҧаалҳәынҷеи уҳәарауазеи зхызкәачроу, зыхиақәиҵу Арина!.. Ас дақәшәап ҳәа игәы иаанагомызт Наҳар. Дзықәшәаз ахылҟьа-ҧылҟьақәа ддыргәаҭеиуан уажәы.

– Ҳаи, нан, уи лыҙбахә соумҳәан сара... – даацәажәеит Арина ланду, лыблақәа ҭырхаха Наҳар днеиҷаҧшын. – Уи сара сзықәлыршәахьоу иалудырауазеи!.. Сыҧсы ҭылххьеит, сыҧсы сҷалҵахьеит!.. Уи улзымхәыцын уара!.. Ани ахеилага, ахыҵҟьа... иаха, ашарҧазшәа, даакылҟьан, лҷеаҧсахны, сара сан лахь сымцар ҟалом ҳәа, дындәылҟьаны дцеит, днамахәаша... Дахьцаз здырхуада, зыхзкәачроу... сҳәатәы лаҳауазма!.. Лҷеыргәааны... узлацәажәомызт... Уи улцәымшәан уара, деиҭаахп араҟа... ҳзықәлыршәахьоузеи!.. Убра уѡназ уара ашьшьыҳәа... уи хьаас дҟаумҵан!.. – Наҳар игәы аалырҟәандеит аҭакәажә, дааҭышәынтәаланы иуада дныѡналартә еиҧш. Игәы ааиқәылҳәалеит, игәы аалырҭынчит...

Наҳар, рацәак иҷеынмырхакәа, аҭакәажә луада хәыҷы дындәылҵит ашьшьа-шьшьыҳәа. Цәыҙк зауз иеиҧш, дгәыѡбаҷыѡбаха амѡа днангылеит, ажәѡан дналҟьазшәа, дзаҵәха.

Арина ахеилага, ахыҵҟьа... дназықәлыршәазеи, дназҭалыргылазеи!..

Амшынҷыққәаҷ ауаа рацәан. Ҕба дук ҕьазҕьазуа асҟьала иадгылан... Наҳар каҳуак днаҷыхәарц акаҳуажәырҵахь иҷынеихеит. Арина ибла дшыхгылац дыхгылан...

Иалта – 1988 ш.

АҧСҭАЗААРА УАНАЛЫХӘДАМ

Шаҟа дманшәаланы дааиуаз Ҳазач. Гәахәарас имаз – дзыԥшаз аԥны аҿеицҳәаны, аҿырҧбааны, иҕьамҕьамуа аҳәаракыраҽы иқәгылан. Иуадақәа маҷк ихагаланы иҟан, аха уи иара хьаасгьы имамызт. Уахь афиҳәа дхазгалоз, дылбаазгауаз, еиқәтәарак амаҳамкәа, аус ауан, ԥьабаак унарбомызт. Баҭалгьы, иара ишиҭахыз, иааигәара аҭып изирхиеит. Итцаҟа иеилагылаз ашәаҧыԥаҧра унахыҧшны ишуҭахыз амшын гәеиужьра-ҟьаҟьара унхыҧшылон.

Аусура иаҭахыз аҭагылазаашьа шимаз ауп Баҭал ихымԥаҧгашьа дшааиқәнаҟьаз.

«Сара ҭынч аусуха сырымҭозаап сахьыҟазаалакгьы!.. Акала инасҧырхагахароуп, уаҳа ҧсыхәа рымаҳамшәа... Баҭалгьы ихҭашәарахаз убарауазеи иарамышкала?!.» – дахьтәааз дааиҵанарҕәҕәеит Ҳазач ихәыцра. Дԥагылан, аҧенԥыыр акыдыршәылақәа днарыха-аарыхан, иҟьаҟьаҳа аҧсабара зегьы дныкәыпшит. Аԥнқәа, аҳаракыра иаҿаҕҕа, амшын аҟынҳа инашьҭуп, улаҧш хнакыртә еиҧш. Амшын маҷ-маҷ ауп ишыцәкәырпо. Игазго иҭажьуп улаҧш ахьынҳаназо, аҿеиҵҳәаны, иуарҳал иаҵәараха.

Ҳазач уажәы, убарҭ зегьы игәы рзымҟажо, ауадаҿы даалеиԥеит. Ихы иҭагьыжьуаз наимпыҵышшауазшәа, истол дныкәыпшит. Уаҟа иқьаадқәа ыкәын харбҕьар еиқәыпсаны, иԥыга хыхь ирыкәыршәын ицәиаҵәаҳа, зымԥа ахы рханы. Ишәҟәқәеи игазеҵқәеи ахьныкәиҵаз ус иаанхеит, гәцаракрак ахьырмоуз иазхьааузшәа. Уажә урҭ зегьы ихаҿы изаагомызт. Еиҳараҳак дызмырҭынчуаз – Баҭал иҟаиҵаз акәын. Уи ихҭашәара иахиҳәаарыз дақәшәомызт. Ҭынч дтәаны аусура дшаҿыз ауп, Баҭал ашә ааимпааны, иуада дшааԥналаз.

– Сара аԥныҟа сцоит!.. – уаҳагьы имҳәаҳеит. Уаҳагьы иҳәарц иҭахымзар акәхарын.

Ҳазач уи изымбатәбараханы днеиҿаҧшит. Ас иаалырҟьаны деицразырсыз изеилкаауамызт.

– Иухьзеи?.. Иугәыҵалазеи уажәы?.. – Ҳазач бла-бла иҷкәын днаихәаҧшит. Ихаҿы изаагомызт Баҭал абас иаалырҟьаны убриаҟынҳа дкылызгаз.

Ҳазач, Баҭал иҟазшьақәа зеиԥшраз идыруан аҟынтә, рацәак дзацрамлеит.

– Ибзиоуп нас... ус иугәаԥхазар... Аха узлацои?.. Абилеҭ узҭода иахьа узго?.. – днаиазҵааит, ма убри дааннакылозар ҳәа дназхәыцны.

– Уи сара исыԥшаауеит... – иҳәеит Баҭал, дыҵәрышәкәаҙа дахьгылаз, иҿаарҭынчшәа. Аха нас даашаҟь-шаҟьеит. Иаарласны абра далганы дыҟазарц иҭахызшәа, ахьышәтҳәа иуадахь иҿынеихеит дыццакы-ццакуа. Ҳазач дѡагылан, уи днаишьҭалеит, абас иаалырҟьаны ихҭашәара змааназ изеилымкаакәа.

Баҭал иуада дшыныѡналазҵәҟьа, ажәжәаҳәа имаҭәақәа исумка инҭеиҵан, иаашьҭиԥаait.

– Машәыр умыхьааит, уара!.. Ушнеилак аҭел усзасуеит!.. Сара сузыԥшуп!.. Абилеҭ умоуазар, арахь уаауеит, уаҟа, аеропорт аҿы ууанымҿасын!.. – инаидиҵеит иҿааркьакьашәа, иҳәатәы дахымпакәа дацныҟәартә еиԥш.

Ҳазач Баҭал дшизыԥшуаз, ҵаҟа дналбаан, илакьы-лакьуа амѡаду ахь укылызгоз амѡа инаныршәланы иҿынеихеит, аффа-аффаҳәа ишьаҿақәа неишьклаԥсо...

Ҳазач даахынҳәит иуадахь, аха игәы ҭынчмызт. Баҭал хәыцырҭас диман. Дшазыԥшҙамыз иааиԥҟьеит иусура. Игәы дамырҭынчуа, ауада даасѡнагьыжьит. Азныказы ихаҿы иааигахьаз ихәыцрақәа зегьы, ақьаад аҟны инеигаанҙа, инеимпыҵԥраа ицазшәа, акы даруалуашеит. Иԥсы нҵыкәкәаа иара дзышьҭаз араҟагьы ианзыманшәаламха, нас ишԥаҟаиҵари?.. Зны-зынла дышԥарзеилымкаауеи абарҭ?.. Ихәыцқәа, иҵаацәара – егьа дырзааигәаны дыҟазаргьы, абраҟа акы ишеивнагоз акырынтә дазхәыцхьан, аха ԥсыхәа изаҭомызт. Усҟан ма иара дзаҵәхар акәхон адунеи аҿы, аха уи рыцҳара дус иԥхьаҙон, агәнаҳа дзаҵаломызт. Аҙәы ихы зегьы рманшәаланы инаниҵоит, иаргьы, зегьы дреиґьхазшәа, ихы бзиа ибахуеит, иҿырдаданы, дныхгыла-аахгыла данныҟәауа унаихәаԥшыр, уаҳа назҭахым ауаѡаҙа, ауаѡ гәаѡа ззырҳәо иоуп. Аҿеаҙәы, убас дишоит, иԥсҭазааираҿы зегьы иара ихьынҳалазароуп, деибарыхха, ҭынчрак имаҙамкәа, аԥсҭазаара арахәыцқәа

зегьы иара илсны ицоит… дкәалкәало, илшогьы, илымшогьы дырхьынҳалоуп. Уаҟа игәкаҳарагьы аныҧшуеит, игәышьҭыхрагьы аныҧшуеит, ибзиарагьы, ицәгьарагьы аныҧшуеит. Абраҟа акәын иара ихаҷрагьы ахьааҧшуаз, ихәыцрагьы, игәҭынчымрагьы. Убас иҟақәаз дреиуан Ҳазач, аҧсҭазаара аилашыѡкра далагылан, далахәын… далыхәдангьы ихы мѡаҧигартә еиҧш аҭагылазаашьа иҿамараитәуамызт, аханатәгьы ус иара ицәарамызт.

Ҳазач днеины аҧенҵьыр днадгылеит, амшын ҟьаҟьара дынхыҧшылауа. Амшыни ажәѡани инаҳаракшәа ҵьара еиларсызшәа, ажәѡан иатҵаршәыз аҧсҭҳәа еихыҵҵарақәа ирылпҳаны мрашәахәацқәак иххаҙа амшын ихыччалон ингәылршааua. Аҧсабара аҿшеиҭанакуаз Ҳазач есымшагьы дазҷлымҳан, дашьклаҧшуан. Убраҟа ибзиаҙаз акы илаҧш изаҟәымҭхо инадибаалауан. Аҧсабара ацәыртҵрақәа аҧсҭазаара иабжаны иҧхьаҙон…

* * *

«Изхарада Баҭал абас ицара?.. Ианакәызаалакгьы ас хҭашәарак дацымныҟәацызт, уажәы иаалырҟьаны деицразырсзеи?.. Сырма лакәзар зегь еилазхәаз?.. Урҭ акы рытҵалеит, аха издырхуада?..»

Ҳазач ихәыцрақәа хырхарҭас ириҭашаз дақәшәомызт. Зны иҟалаз зыхҟьаз Сырма лакәызшәа ихаҷы иааигон, зны – Баҭал ихҭашәарақәа ируакызшәа. Аха Баҭал ас шамахамзар ихы мѡаҧиго дақәымшәацызт Ҳазач. Баҭал еснагь иаб дизхәыцуан, игәы дасуамызт, игәы цәиҟьомызт. Хатҵатҵас дааиваҟәыло ихы мѡаҧигон. Ҳазач уи диқәгәыҕуан, дагьиеигәырҕьон. «Сара саныҟамло аҿены инаркны иара иоуп шьҭрамырҙгас изхәаҧшуа… Уи дназлагыло рҟны дхәыданы дҟалап ҳәа сгәы иаанагом. Деилыххоуп, игәы цҳафыруеит, днаухәаҧшаанҙа иаразнак иеиликаауеит угәы зызхьуа… дҳатҵҳатҵо зегьы дрышьҭоуп, аказы ихы лаирҟәыр иҭахым… Шьҭрала ҳара ҳазынтәыкгьы аҧсҭазаараҷы акака ааҳарҧшуеит… саб, сабду, сара, схәыцқәа уҳәа… Аҧсҭазаараҷы, егьырҭ дрыламѡашьо, акы ззаанмыжьыз, акы ззыҟамҵаз роуп ирыцҳау ҳәа..»

Шаҟантә Ҳазач уи далацәажәахьаз. Иара ихыҷакы – аҭаацәаратә бзазара ашьақәыргылара еснагь дазҽлымҳан. Аҳәы дхьысҳаны дҟалар иҭахымызт. Егьырҭ зегьы рхы иахәахьан, ршьапы иқәгылахьан, дрыцәшәомызт уажәшьҭа, аха Баҭал макьаназгьы ацхыраара иҭахын, ишьклаԥштәын, дымшәақәцатәын.

Баҭал дышшәырҳа изҳауан. Алаԥшцәгьа илаԥш дацәухьчарын. Аԥсҭазаараҽы иара иаҭахқәаз зегьы, маҷ-маҷ акәзаргьы, иднаԥхьалон наҟ-наҟ ихы дахәартә еиԥш. Ихымшәаԥгашьагьы оумашәа иҟан, арыцҳашьара, агәыблра иҵан, ибашә дацәаашьомызт. Ақыҭаҽы даннеилак, зегьы дырзыҳаҵҳаҵо, илшоз дацәхьаҵуамызт.

– Баҭал, нан, аҳлагараҟынҳа усызцондаз… ари игәы баапсхан, сыԥш уа иаанхеит… – агәылаԥҳәыс илҳәоз, дзынхьаауаз анагҳара днахыццакуан.

– Нан, уаха ҳажә маait… ахацәа ачарахь иахьцаз уа иаанхеит… машәырк ахьыр ҳәа сшәоит… – даҽеаҳәгьы дгьаҵәыгьаҵәуа агәашә даадгылон, ицхыраара лҭахны.

Баҭал, ишәақь хәыҷы аашьтыхны, уи аԥҳәыс лажәа ҩбамтәыкәа, иҽынеихон, хьаасгьы иҟаиҵомызт, абнаршәыра, аҵх лашьцара – ишиҭахыз дылеимдон. Шәарҭарак ихы ҭамыргылакәа, иахьыҟазаалакгьы ицәыҵыԥшааны илзааицон уи аҳәыс, егьа хаԥсырацәгьа инарбаргьы.

Иара дахьыҟазаалакгьы убри аҩыза гәыблрак ааирԥшуан, икәшамыкәша иваҕҕа зҽааидызкыло иара изҽлымҳахартә еиԥш. Иҩызцәа, иқәлацәа зегьы еицрыԥсса иара ицын. Гәҽыгьра идрымбалозар акәхарын, еснагь рыблақәа рхаччо иахьеидтәалаз днарылыҷҷон, ибла қаруақәа нҵыцьцьааyа.

Баҭал иангьы лҳәатәы дахыԥомызт, иандугьы илҳәоз дахыԥомызт, аха иара еиҳараҳак иаб иакәын дзызҽлымҳаз. Уи инапы злакыз аус иҵагь инаҳаракны дахәаԥшуан. Изакәызаалак акала диԥырхагахар иҭахымызт, ақалақьаҽ акәзааит, ақыҭаҽы акәзаait, еснагь азҽлымҳара ииҵон.

Шаҟа дазхьаауаз Баҭал абрахь аара!.. Иаб дахьцоз, дахьныҟәоз иаргьы дицзар иҭахын. Ҩызара изиуазшәа, иаргьы днаивагылон, днаидгьаҵәыгьаҵәылон, уахьцо саргьы суга-

роуп, уахь ацара саргьы исҭахуп, акы суԥырхагахо ԥьумшьааит ҳәа.

Ҳазачгьы мап ицәикуамызт уи. – Абарҭ ҳусҟәа шааҳарманшәалалак ҳцоит…уаргьы узгоит хымԥада!..– инаиаҭеикуан, игәра игартә еиԥш.

Убринахыс Баҭал акы дацәаашьомызт, ршәырқәа-рқәырқәа заанаҵы рҭыԥ иқәымҵакәа, хҭацәыхак ҟаиҵомызт. Зны анахь дыѡларын, зны арахь дыѡларын, иԥси-иԥси еихьымзо, инапы злаикыз намыгзакәа иааниҽьуамызт.

– Имарымажахеит сынтәа, анцәа илыԥха ҳауртә…ас шамахамзар ирхьыссы ирҽамлацызт… – Баҭал, абаҳчара дналалаҵы, зегьы илаԥш инытҵигон. Ҳәарада урҭ ырманшәаланы рҭыԥ ақәҵара ус иаумариахыз!.. Ҭаацәаныла уи рҽыназыркуан. Аԥьабаа ацын, аха агәыргьарагьы ацын. Амандарина уҭахума, апельсин уҭахума, иѡеижьҟанҭалеиуа Ҳазач ихкаара иҭуумбаауаз арбаныз… алшықәсантәи рԥьабаа арзуамызт…

Ҳазач ианакәызаалакгьы ԥсшьара ҳәа данцоз аҙынраз акәын. Уи ԥсшьарамызт, усуран иара изыҳәан. Иқьаадқәа, иѡыгақәа, ишәыҟәқәа аашьҭихуан, уахь ииҭаххашақәаз. Аҙынразы, еиҳа ианыхьҭоу, еиҳа ауада уздәылымҵуа амш аҽанеиҭанакуа, иара аҽакалашәа аус инаруан. Асы шьҭазар, уи еиҳагьы еиґьишьон, иара ишиҭахыз ддәылнажьуамызт. Асы аҳәылыҳәа ианлеиуаз, иара гәацԥыҳәарак инаҵон, имч иацнаҵозшәа… дахьынатәоз акыраамҭагьы дгылазомызт. Имшынҵақәа зегьы еимырттауа иаԥхьа инықәиҵон, нас днарылаԥшны, ихы иаирхәашаз дназхәыцуан. Ишиҭахыз аусура аҭагылазаашьа данақәшәалак, уи аҽеынтәи амш иара итәын, даҟьак иадамзаргьы игәҭыха ақьаад ахь ианизнага, уи амш акы ацәызгаз иеиԥш ихы иԥхьазон, усҟан игәалаҟарагьы аашьҭытҵуан, бзиарак ҟазҵаз иеиԥш мчык наиҵахәмаруа.

Ҳазач инапы злакыз убриаҟара иусхьанҭан, игәы ааз-ҭынчхаанза ԥырҵшьа изаҭомызт. Ицәа иагзаргьы гәхьаас имамызт, ифа иагзаргьы усс иҟаиҵомызт. Деилызкаауаз шыҟазгьы, дыззеилымкааузгьы рацәаѡзан. Аха иара, урҭ хьаасгьы иҟаимҵозшәа, днарывсуан.

Ҳазач ԥсшьара данцоз еиуеиԥшымыз арыжәтәқәа шьҭихуан, ашәырқәа шьҭихуан, ианааиҭаххоз акы дазхьуа, акы

дамыргәамҭырц азы. Имаҭәаҟәа еиқәуанҭа ичамадан иҭазар акәын, иааиҭаххашаз акы аанижьуамызт.

– Иабауҭаху абриаҟара, аидара хьанҭа уаҵаланы?.. – иԥхәыс, уи иҿеибыҭара лгәампҳазшәа, днаицрасуан, абриаҟара иҿеиқәыршәаны, иҿеибыҭаны дахьцоз лгәы иныҵаххуа.

– Исҵахуп… ишԥасҵахым… нас уа сыблаҟьо сашьҭалома… араҟа зегь шҳамоу… – иҳәон, рацәак имырхьаацәакәа, игәҭакы, ихәыцраҟәа иҿынарымадашәа, гәҭакыс имоу дацәхьамҵкәа.

Ҳазач уи алацәажәара уиаҟара иҿалаигаломызт, избанзар иԥшәма Хьыкәыр лҟазшьаҟәа ибзиаҵәҟьаны идыруан, иахьакәым ԥьара дкылнагар ҳәа дацәшәон.

Баҭал иааргашаз зегьы убас ирманшәалеит, акы узахҳәаауамызт. Далаԥшны ашәыр бзиаҟәа алихит, иаби иареи рыматәаҟәа ырманшәаланы ачамаданқәа ирҭеиҵеит. Асумкаҟәа шәырла ирҭәит.

– Бара бҳазгом уажәазы, аха гәыбҕан ҳабымҭан… – иажәа нхьаиршшеит Хьыкәыр лахь Ҳазач, ицамҭазы лгәы дзасуамызт…

– Сара сабоуҭаху уажәшьҭа… Сануҭахыз аамҵақәа мцахьеи!.. Усоуп ишыҟоу аԥсҭазаараҿы… – гәоу-гәоу даацәажәеит Хьыкәыр. Аха нас уи дызлацәажәоз уаҳа иацымҵакәа лҿааныл кылан, – Баҭал машәыр имыхьааит, уихылаԥшла… духоумыршҭын, улаԥш ихыз!.. – лҳәеит. Андугьы лгәы наизхьааит.

Амҩаду аҟынӡа инаскьаганы, амашьына инахьыры гӡеит.

Ҳазач ихәыцраҟәа акакала иԥытлон, рҿеиҵнахуан. Дызҿыз аус даҟәнаҟьеит уажәы Баҭал изхәыцра. Ауадаҿы даалеиҩеит, нас днеины аԥенџьыр днадгылеит, адәахьы дыԥшуа. «Аҳаирплан аҿы абилеҭ имоузар арахь дышԥамаари…» – Ҳазач убри дназхәыцит иҿаарҭынчшәа. Баҭал дзымцакәа дхынҳәыр иҭахын. Ҳазач ихала аҟазаара изхымгарашәа, гәҭынчымрак ааизнарҵысит Баҭал ицара. Ихәыцраҟәа дааибадырххеит…

* * *

Ҳазач, дшазыԥшӡамыз, ашәаҿ тыгә-тыгәҳәа иаагаз ашьҭыбжь ихәыцраҟәа даарылырхит. Ишьҭахьҟа дынхьаҵын, днеины ашә даахеит, дарбану уажәы ашә инадхаз ҳәа.

Асмаҭ лыԥҳаи лареи ашә илагылан, икахәхәа-кахәхәа, рҽеилаҳәа-рҽеилаца. Аха абжьааԥны еиԥш рхы-рҿы рхалашомызт. Ҭынч игылоуп, раҳаидик ыҡазамшәа, рҽеиқәырпатаны.

– Шәмаауеи арахь? – Ҳазач иаша днарҿаԥшит.

– Баҭал дыҡазами?.. Ҳара Баҭал даҳҭахын!.. – даацәажәеит Асмаҭ.

– Баҭал аѡныҡа дцеит, аха... Шәыѡнали арахь, шәыѡнали!.. – Ҳазач урҭ аѡныҵҡа иныѡнеигалан, астол азааигәара игылаз аҡәардәқәа рҿы инаиртәеит. Дара еиқәыҙырѡуа изыԥшуеит ииҳәарызеишь ҳәа, аха иара ҿиҵҙом. Иманшәаламыз аҭагылазаашьа иҵашәеит азныказы, хьаҳәхьачарак рзыҡамҵаҙо. Аха нас, Ҳазач иҽеаликәыцәаан, ус днаразҵаait: – Иҡои, бзиароума?.. Шәаҳзаазгазеи?..

– Ҳара ус Баҭал даабар ҳҭахын... Дабаҡоу Баҭал?.. – Асмаҭ лоуп макьаназы ицәажәо, Сырма аҭыҵқәа днаркыдыԥшыло дахьтәоу ҿылҵҙом.

Ҳазач иааигәамԥхеит Асмаҭ лызҵаара.

– Баҭал иахьа игәалаҡара ҽеимызт... ишыстахымыз аѡныҡа дцеит... игәыҵалах сзеилкаауам... ас дыҡазамызт, аха... акы дшьақәнаҡьазар акәхап... – даацәажәеит Ҳазач.

– Дхынҳәыр ҡамлаҙои?.. Аеропортаҿ ҳцар ҳзихьымҙарыз?.. – Сырма дѡаҵхахеит, илҳәаз лгәы ишыҵхоз мѡашьо, Ҳазачгьы, лангьы рыгәхьаа лкҙамшәа лҽааҡаҵаны.

– Уи уажәшьҭа дцахьеит... Знык ихы инҭашәаз дузахырԥома?.. Ус ҡазшьас имоуп... – иҳәеит Ҳазач ҭынч-ҭынч, ани аԥҳаи илаԥш иныҵгауа. Иџьымшьқәа хьыдышьшьы дахьтәаз изакәызалак ццакырак иныԥшуамызт.

– Ишәгәыҵалазеи?.. Ишәзеимакырахазеи?.. – Ҳазач уажәы хаҭала Сырма лахь дынхьаԥшит. Изнапык астол иқәкуп, егьи инапы дзықәтәоу аҡәардә тата иахшьуп. Иблақәа ҭраа дылзыԥшуеит илҳәарызеишь ҳәа, аха лара ҿылҵҙом. Лхы ларҡәны дтәоуп, ҵаҡа дышьҭаԥшуа. Хараракак лхы инадылкылазшәа, маҙа-маҙа даақәыԥсычҳаит.

– Мамоу, мшәан, иргәыҵалахуаз!.. Сырма Баҭал дхынҳәыр лҭахын... – иаахьалыршшеит Асмаҭ, лыбла ҙмыжь ҵаулара узҙаамԥшылаҙо. Лхы-лҿы изакәызаалак еицакрак ану-

баалаҙомызт, абри амшын ҟәандашьшьыра анҭынчу еиԥш. Ақәыԥшцәа илнубаалоз даргәыкуан, аԥсҭазаара ашҟа макьаназгьы агәаҳәара илымаз ицәыҵазхәаҿышаз акагьы дақәымшәацызт.

– Шәыгәқәа неибамырхазааит!.. Аха уи сҳәеит ҳәа, урҭқәа зегьы ақәыԥшра иацуп...

Аҙәи-аҙәи ҳаҭыр еиқәышәҵаларoуп!.. Баҭал дышнеилак аҭел дысзасраны дыҟоуп, уи сазыԥшуп сара... – Ҳазач дырԝагьых Сырма днал҃аԥшит, иахылҳәаарызеишь ҳәа. Иана-кәызаалакгьы иара ҳаҭырқәҵарала акәын ихы шымԝаԥигоз дзацәажәоз рҟны.

– Саргьы сиацәажәар сҵахын... – Сырма даағьаҵәыҕьаҵәит. Лхы-л҃ы хыгьежьаара гәҭынчымрак аныԥшуан иузеилмыргазо. – Иҟалозар... – дԝагылеит дахьтәаз. Маҷк Ҳазач ишҟа дааскьеит.

– Ибзиоуп, Сырма... усҟан адырра быстап сара... – налаҵеикит Ҳазач, лгәы дамыскәа, и҆еаарҭынчшәа.

– Абри акәын ҳаргьы иаҳҵахыз... ҳгәы змырҭынчуаз... – лҳәан, дԝагылеит Асмаҭгьы. – Ауадаԝ шәалаҳҵоит аха... Иахьантәаракгьы абра ҳааир ҳҵахын, аха ҳзааиуамызт... ҳашәԥырхагахар ҳҵахымызт... Шәара аус жәуеит – акы шәаҿуп, ак шәыԝуеит... ҳара ус ҳамаҙам, ҳхы ҳақәиҭуп... – убри дналацәажәеит Асмаҭ. Лыблақәа кыдырхаланы Ҳазач дизыԥшуан, ихәаԥшра гәахәарак шылнаҭоз ԝашьомызт. Иҿцәажәара еснагь даз҃елымҳан, иара дзышьҭаз ихықәкы – акырынтә дазыҙырԝхьан.

Ԥсабарала анцәа иишаз Ҳазач узлаиҵашьыцрыз рацәаҙан. Уи иеилкаара маҷ-маҷ лара гәҭыхас илызцәырҵхьан. Ҭыԥх аахыс лыԥҳаи лареи Ҳазач иааигәара аҟазаара акырынтә л҆еазылшәахьан. Оумашәа иубаша, иара ԥсшьара ҳәа абрахь данаауаз, ларгьы убри л҆еақәыршәаны даазшәа, лыԥсшьара мышқәа абра ишылхылгауаз дналықәшәауан. Ус ԥхыҙ иубаргьы иузхаҵарымызт. Амшынҿықә даваланы дышнеиуаз, дкахәхәа, мацқьашьацқьа л҆ееилаҳәаны дааиԥгылон. Ҳазач дшанхон, иԥьеишьон, агәра изгомызт Асмаҭи иареи абас реиқәшәара ҟалап ҳәа.

– Шәаазгазеи?!. Шәабаангылеи?!. – иаразнак дааҭитҵаауан дуалуашо, ԥьарак ҭынч иҽеизеиқәымкуа, мцабзк наицрасны инаихӄьазшәа.

– Асасааирҭаҷы... «Орианда»... – лхы-лҷы налхалашон, дааибанаркуан гәахәара-ӄазшьак налныршуа. Цәажәара-гәахәарак лызцәырнагон Ҳазачи лареи реиқәшәара. Зегь рыла дшыӄоу, иԥсҭазаашьоу дааҭылҵаауан даагәцаракшәа. – Абас иудыруа данукәшәалак, угәалаӄара шьҭымҵырц залшома!.. Ухала уоума иӄоу?.. Уаҳа аҳәгьы дуцҳами?.. – убригьы дназымҵаар лгәы иаухуазма... маҳа-маҳа зегь ааилылкаауан, лнапы инанырҵазшәа.

– Мамоу... Баҭалгьы дсыцуп... – Ҳазач игәы нцәыҵалырхәыҵхәыҵуан маҳала. Егьа уқәра неихьазаргьы, Асмаҭ лҷапшылара ууаилнамшьаарц залшомызт иаразнакала инаукәҵәиаашаны.

– Бара?.. – Ҳазачгьы зеилкаара иҭахқәаз дырмазҵаакәа иҽеизаанкыломызт.

– Саргьы Сырма дсыцуп... – дҧышәарччауа лхы аалырҵысуан... Уаҩы иҧьеишьашаз акы далаӄан лара, аха иузеилкаауамызт уи ус уналҷапшны.

– Уажәы шәца шәара... Баҭал дасыр адырра шәысҵап!.. – нараҵеикит Ҳазач, Асмаҭи Сырмеи анындәылҵуаз аамҭазы. Хара-хара днарышьклапшит.

«Иргәыҵалазеи абарҭ абас?.. Баҭал лгәы нирхама Сырма?.. Баҭал уи аҩыза аӄазшьақәа имаҳамызтеи?.. Иаразнак иааиҵагьыжьны дшьақәызӄьаҳеи?.. Изхарада?.. Иара иоума, лара лоума?..» – Ҳазач урҵқәа зегьы изеилкаауамызт уажәы, аха рхымҩаԥгашьақәа ддырхәыцыртә аӄынҳа днаргахьан. Егьа ус иӄазаргьы, бааԥсрак рыҵибаауамызт. Асмаҭгьы цәгьарак аҵаҵаны даламцәажәеит уи, иҷкәынцәоуп, иҳҕабцәоуп, акы ааимаркзаргьы иааибагап, налгәахәын.

Ҳазач ианакәызаалакгьы аамҵа изхомызт аусура азыхәангьы, аԥсҭазаара азыхәангьы. Ауаа рыԥсы аныршьауаз аамҵазы, иара истол дадӄәыӄәланы, напы назлеикуаз дзаԥырҵуамызт. Адунеи аҷы уаҳа ԥсҭазаарак ыӄоуп ҳәа игәы иаанагомызт далашыҩкҳаны данышьҭнахуаз. Ихы иҭагьыжь-

уаз, ибла ихгылаз, уи иара уахгьы-ҽынгьы ҭаха изымҭоз, ифырхацәа ракәын. Урҭ зегьы рҟазшьақәа аарԥштәын дара ишырҟазшьоу, дара ишырцәаҩоу, аҳәи-аҳәи еиԥшымкәа, убла иабартә, улымҳа иаҳартә… афырхаҵа дышфырхаҵоу игәра угартә, аԥхьаҩ иҟынҳа деилыхха днаугартә еиԥш, зегь рыла деибыҭаны, зегь рыла деиқәыршәаны…

Аҩымҭа аҟаҵара ус имариамызт, аԥьабаа ду адбалатәын, акы иазкызар акәын, акы аанарԥшуазар акәын… ԥсҭгахак имҭауа шаҟа дарҳәаҵәыҳәаҵәуааз, шаҟа даргәаҭеиуааз!.. Уи аҟны деилызкааузгьы ыҟан, дыззеилымкааузгьы. Урҭ рыԥсҭазаареи иара иԥсҭазаареи шамахамзар иузеидкыломызт. Иара цәаныррапеи хәыцрапеи иҵагь дҳаракызшәа ихы ибон. Егьырҭ ус иахьыҟамыз гәыбҕан риҭомызт, дара рхыԥәккәа даҽеа хырхарҭақәак шрымазгьы.

Ҳазач Асмаҭ дибацыԥхьаҳа, еиҳа-еиҳа реицәажәара шьҭыҵуан, аҽеарҭбаауан. Ианеибадыр нахыс Ҳазач уи изааигәаҳоу леиԥш длыхәаԥшуан. Лара аамыста́ла зхы ныҟәызгақәоз дреиуан. Лхаҵеи лареи наунагҳа аицыҟазаара рынасыԥымхазт, уажәы лара лхы дақәиҭын, ишылҭахыз дыҟан. Лыԥҳа заҵәы лара длааҳан, уи лакәын еиҳараҳакгьы дзыԥәгәыҕуаз. Дахьцалакгьы лара длыцзар акәын, лылаԥш днытҵшәаргьы луамызт, дналыхҳыҳзауан. Сырма – лан лхаҭаԥсаҭа, ҟазшьалагьы ԥшралагьы. Ҳазач урҭ ианакәызаалакгьы инамыцхәны, игәы иамыхәашаз, ҟазшьа ҷыдак рнимбаалацызт, рхы иеиҷаҳаны, ҳаҭыр аԥәҵаны имҩаԥыргауан.

– Ҳаиԥәымшәеит иареи сареи… ус иаҳлахьынҵахеит… – уаҳа ицәгьагьы лҳәомызт, ибзиагьы лҳәомызт Асмаҭ лхаҵа изкны. Аха Ҳазач дызлахәыцуаз ала, уи зхатә ҟазшьақәа змаз дреиуазар акәхарын. Згәы ҭыганы иааҳаз уи, иара иҳәатәы, иҟазшьақәа, ҳәарада, илцәыцәгьахон аҽеақәыршәара. Уи азыҳәан уажәы гәыбҕан узлыҵомызт. Усҟан Сырма дхәыҷҳан, лшьапы дыԥәымгылацызт. Уи аахыс аамҵа ибжьалаз ахьаақәа зегьы ажәагәахьан, ихнаҽехьан, ҩаԥхьа уназхьамԥшыртә еиԥш.

Ҳазач уи ахаҵа зны-зынла, дшизымдыруазгьы, зҽеаҳаракны зхы мҩаԥызгақәоз дышреиуаз агәра игон. Иаанхеит

еиқәыхьшәашәа, уаҳагьы наунагӡа акагьы рзеилаӡамшәа, гәоу-гәоу инеишьклаԥшуа. Аха лара уи хьаасгьы илымамызт уажәазы. Уаҳагьы лынасыԥ дзашьклампҵшызшәа, дахьаанхаз даанханы дыҟан. Ҭоуп, аӡәык-ѡыцьак ажәақәа лнырҵахьан, аха урҭ мап рцәылкхьан…

Асмаҭ ахақәиҭра бзиа избақәоз дреиуан. Иахьа дахьынцәырҵуаз дызусҭадаз иналыхәаԥшны, абри дызтәыда ҳәа илмазҵаарыз?!. Данқәыԥшыз аасҵа иҵагьы деинҭәылеит, иҵагьы дыԥшӡахеит. Дарбаны хаҵаз зылаԥш хылымкрыз!.. Лыхцәы еиқәара еиѡшаны илықәын, лхы-лҧы гьежьын, лоура-лыҭбаара наӡан. Дныхгыла-аахгыло данныҟәоз уахьыналыхәаԥшуаз уаашьаҳаҭылтәуан. Аԥсҭазаара иаҵанакуаз хәыцрақәакгьы ааузцәырылгон, ушьара уаақәнаҟьартә еиԥш. Акала дысзааигәандаз, акала дысзыҟандаз ҳәа дарбаныз згәы иаанамгарыз!..

Аиаша зуумҳәарызеи!.. Ҳазач знык-ѡынтә раҟарагьы дынцәыҵалырқәыԥсычҳахьан, аха иара еснагь аҳәса иҧынарҟәиҭхон, хьаас имаӡамызшәа, хара-хара днараѡсуа. Насгьы идыруан урҭ ихы рылеигалар, иусура шшьақәнарҟьоз, ишиԥырхагахоз. Иара, аҭынчра иашьҭаз, еснагь иҧеиҟажон, рылаԥш иҧеыҵаиршәуамызт. Аха Асмаҭ даазқәылаз уажәы-уажәы, дышнеиуа акәымкәа, дааиԥаҳалон дынцәыҵаԥышәарччауа, иара уи дшазыԥшӡамызгьы. Гәаԥхара-ҟазшьак налҧықәибаауан, иаразнак дааиҭазкышаз. Ихәыцрақәеи иареи еизынхартә еиԥш ҭахак илымҭозшәа дналызхәыцуан, зныззынла иаалырҟьаны, цәгьарак шлыҵимбаауазгьы.

– Ауаѡы хәыҷыкгьы иԥсы ишьозароуп, днаԥшы-аапшуазароуп, аҳауа цкьахьгьы дындәылҵуазароуп… Ауада дыѡнатәаны мацара ихиго далагар, иҧехәижәоит изгәамҭаӡакәа… сара еиҳараӡак сызҧу шәара шәоуп… – лҳәеит ҧенак Асмаҭ, амшынҧықәаҧ иахьааиқәшәаз.

– Сара сус убас иҟоуп – зынгьы, учҳара аарԥшны, уҧерылаухәдароуп иааукәыршаны иҟоу абзиарақәа зегьы, зынгьы уцәа иагхароуп, уфа иагхароуп, уԥсҭазаара шаркьаҧуа шудыруагьы… – Ҳазач уи шаҟа иеилылкаауаз, шаҟа дазнархәыцуаз издыруамызт, аха ихьаақәа цәырганы иналаиҳәон, игәҭыха-

қәа ларгьы иналыдылкылартә, ицеиҩылшартә еиԥш. Асмаҭ хәыҷы-хәыҷла уи дшаланахалоз ибон, ииҳәаҟәоз, дызлацәажәаҟәоз дрыҡәшаҳаҭханы деилылкаауазшәаҵәҟьа лхы аалырҵысуан, ицәажәара гәахәарас ишыҟалҵоз лнырԥшуа.

– Ас иҟоу ауаҩы иԥхәысгьы, иара иеиԥш, лԥьабаақәа рацәазар акәхап… Уи леилкаарагьы маҷк иҳаракызароуп… Шәара шәыԥшәма, абас иҟоу ауаҩы, зыԥсҭазаара аҿакала ишьаҟәыргылоу, дышԥашәзыҟоу, шәышԥалзеилкааua?.. – Асмаҭ, иаалырҟьаны убри аилкаара лҭаххазшәа, днаиазҵаait, лыбла қаруаҟәа нҭыԥьԥьаауа, ԥсҭазаара-лашарак нарыҵархәмарны.

– Изысымҳәахуеи… сара сыԥшәма санеилылкаауазгьы ыҟан, санылзеилымкаауазгьы… Аха уи схәыҷқәа ран лоуп, схы данадыскыла, гәыбҕан сызлыҵом… Ҳара ҳускәа ҳара инаҳмыгзар, ҳара иаҳмырманшәалар, даҿаҙәы уи дашьҭалазом, хьаас иҟаҵаны… Аҭаацәараҷы аилибакаара ыҟазароуп… аилибакаара анзыҟамла, настәи зегь башахоит…

Ҳазачи Асмаҭи реицәажәарақәа еиҳа-еиҳа ианыргәылархалоз, лара лҿеырҭынчны дизызырҩуан, даҿеа ҟазшьа ҷыдак аарԥшны. Уи иҷцәажәара иаҵаз агәаартыра, акагьы дакзамшәа даашьҭнакәыцәауан даҿеа дунеик ахь, лара илзымдыруаз, дызхьымпшыцыз, аха оумашәа еиҷартәыз, оумашәа еибыҭаз, уззааигәазтәуаз, уздызхалоз… Дласза, амҵәыжәҩақәа лымазар, дԥыррашәа лхы лбон…

…Ианеибадырыз ашықәсазы ԥхынран. Ҳазачи Баҭали амшын азыҳәан иааны, асасааирҭа ҷьашьахәы «Ореанда» иҩнан. Баҭал ари цәгьалаҵәҟьа игәаԥхон, еиҳараҙак амшын иахьазааигәаз. Дыҩны дналбаақьар, иаша амшын иҿналаижьуан инеимгәхәо, аҙәгьы дизхьампшҙакәа. Шьыжьла, хәылбыҿхала уи еиҕьишьоз акагьы имаҙамызт, еиҳараҙакгьы, иҭынчҙа, икеикеиуа ианааԥшуаз. Асмаҭгьы лыԥха длыманы араҟа дыҩназаарын. Урҭ реиқәшәарақәа, реицәажәарақәа Ҳазач маҷк игәы дырҟәандон, ԥсеивгарак инаҵозшәа ибон. Иахьахәлаанҙа, аҙәгьы димацәажәаҙакәа, ауада дыҩнатәаны ахгара ус имариамызт, дызҿыз аус изгәамҵаҙакәа даркарон, дарааԥсон, даргәаҵеиуан, даргәаҟуан…

– Снеир ҟалару?.. – ҽнак, Ҳазач дшазыԥшҙамыз, Асмаҭ лхы ашә иаалалкит, ишҟа анеира шылҭахыз лныр ԥшуа.

– Ҳаҳ... ишԥаҟамлои?!. Быԥнал арахь, быԥнал!.. Саргьы уажәшьҭа маԛк сыԥсы ааиҭаскып!.. – иҳәан, истол дԥахыҵны дналԥылеит Ҳазач, дааилҟьаеилҭәыцәҙа. Лааира гәалаҟарак наизнарҵысит, иаразнак ала даашьҭкәыцәааны.

Лхы-лҽы гьежь лаша-лашо, лыхцәы ԥаны лышьҭахьҟа акала еибаркны илыԛәуп, убла хнакыртә еиԥш, иаарԥшҙаны. Аҵкы илшәу жәԥангәаԥштәылоуп, исса-ссаҙа, иԥыҵәҵәаԥыҵәҵәааны цәаҳәаԛәак ақәыԥсоуп, иара ианаалартә еиԥш. Имыцхәны акагьы узавымбо, лцәа иаԛәшәауа иҙахуп, напҟазак ишылзылҙахыз мԥашьауа. Лыхәда ҵҟәашаара маԛк иаартуп, егьа улцәыхаразаргьы, улаԥш надхалартә еиԥш.

Ҳазач уи лааира гәахәарас иааҡаиҵеит. Дшазыԥшҙамыз иуада аалырлашазшәа ибеит.

– Абра баатәа!.. Сара цәгьалаҵәҟьа сеилажьуп, аха уи бара хьаас иҟабымҵан... – иҳәан, ҟәардә татак налыдигалеит зымԥа. Асмаҭ ашьшьыҳәа днатәеит лҽаарманшәаланы. Ҳазач истол аҟны ирацәаны ақьаадқәа ықәын, иԥыз ыҟан, иԥымыз ыҟан. Дрыламкьысҙакәа ус иԥыга нарықәиҵеит, аԥша ҟәанда иааԥнасуаз харбгьар иқәнамҵартә еиԥш.

– Сара сусура шыҟоу бдыруама, Асмаҭ?.. Ашарԥазҙа сԥагылоит. Сҽи-снапи ааҙәҙәаны, сыстол снадтәалоит... нас амра акыр иԥхашалааншҙа ԥсеиҭакрак ҟасҵаҙом...

Ҳазач Асмаҭ днал ҽаԥшит. Лыцьымшьқәа кахәхәа-кахәхәа, егьа ус хьанҵа умазаргьы, улаԥш нарыдхалап. Даараҙа зхы иеиҷаҳауа аҙәы лоуп наугәахәуеит уаныналҽаԥшлак.

– Шәара шәызҽу аус даараҙа иусхьанҵоуп... зегьы ирзышьҭымхыртә аҟара... Уи аилкаара аҵахуп... ԥсабарала анцәа иулаиҵозароуп...Ауаа рыԥсы аныршьауа,ианылеиԥеиуа,аҳауа цқьа нылбаадо амшынҽыкә ианавоу, шәара шәхы ԥсеивгахак амҵо, абраҟа шәыԥнатәоуп... – Асмаҭ, Ҳазач дыгәцаракуа, дызҽу аус лхаҽы иаагауа, ишцьабаа хьанҵоу, ишымариам ииашаҵәҟьаны еилылкаауазшәа дналацәажәеит.

– Сара убас лахьынҵас анцәа иситан, уажәшьҭа хьаҵшьа сзыҟаҵом, убас сцаларoуп... Сыгәтыхақәа зегьы ақьаад ахь

иаииазгалак, сгәы раҳаҭхоит, сгәы арҭынчуеит, фырхаҵарак мѡаԥызгаз иеиԥш. Иансзиамгагьы, нас сыхлахаҵ аргьыжьуеит, агәамҵ-хамҵрақәагьы шьҭысхуеит, сымшқәагьы сара иҵахʒамкәа иахьиасуа, еидара хьанҭак сҟәаҟәа иныкәҳаны сзаҵымҵрашәа, гәҭынчымрак сызнарҵысуеит. Уи зегьы ԥсабарала сара исылаҷены ауп ишыҟоу. Схала саныҟоу, аʒәгьы данысԥырхагам, изыѡраны иҟоу зегьы сыбла ихгылоуп, сфырхацәеи сареи ҳнеиҷакәиҵқәиҵуа ҳаицуп, абри бара бшызбо еиԥш, сахьцалакгьы сыбла ихгылоуп, дасу рҟазшьақәа, рцәажәашьақәа, рхарҷсахьақәа рыманы. Убарҭ роуп сара еснагь гәҭынчымрак сызымҭо, убарҭ рзыҳәан сара сыцәагьы иагхоит, сыԥсшьарагьы иагхоит... – Ҳазач инапы злакыз аус Асмаҭ илеилиркаауан. Лара лҷееиқәырпата дахьтәаз, лыхшыѡ изышьҭны, дизыʒырѡуан. Асмаҭ ас иҟаз ауаѡы, ари аѡыза аҟазшьа змаз диқәымшәацызт, еиҳа-еиҳа дагәыланахалон уи ицәажәара.

– Шәара шәнапы злаку, шәус злаҟоу ала шәеилызкаауа ауаѡгьы дшәымазар акәхап. Ас иҟоу ауаѡы ианакәызаалакгьы дыгәцаракҭәуп, ицхраатәуп, аҭынчра иҵалатәуп, ихәыцрақәеи иареи зырманшәалаша, имѡақәызҵаша... – Асмаҭ лҷеаариашауа Ҳазач днеиҷаԥшит. Ибла қаруақәа макьаназгьы амца рхыҳәҳәыла ишцоз агәра лнаргон уи ицәажәашьа.

Ҳазач ихахәы шлацқәак наланаԥсахьан, иԥьымшьқәа ҟьаҟьан, маҷк аиқәара даманакуан, макьаназгьы имч-илшара дшақәгәыгуаз инубаалон деилгәыцәʒа, деилаҟаца уахьынеиҷаԥшуаз.

– Ишыҟоу бымбои, Асмаҭ... уигьы лахьынҵоуп... улахь инадирҷаблаз узахыԥаʒом... Аԥҳәыс ас иҟоу лхаҵа дылзеилымкааргьы ауеит, деилылкааргьы алшоит... Дыззеилымкаауа иусҟәа зегьы маҷҟәылкуеит, деилалырхәоит, иԥсы иҷалҵоит, иахьакәым дкылылгарцгьы далагоит, абри аѡыза сақәымшәакәа наҟ сыԥсындаз иҳәаратәы. Усҟан иареи лареи русҟәа зыманшәалахом, еицынхартә еиԥш, агәағьра ԥшааны ихы лԥыригароуп егьа изыцәгьахаргьы. Ус акәымкәа, иаҳҳәап, деилызкаауа диқәшәар, егьа илцәыхьанҭахаргьы, днаивагыланы дицхраар алшоит, длырманшәалар алшоит иԥсы

ахьынҳатоу ихықакы анагҳараҽы. Ашәҟәыҩуы уи аганахь ала игәы ҭынчзароуп, игәы раҳатҳароуп… иԥсы иҽазцо, иҽызкааура, егьа ахьанҭаракәа ацзаргьы, наҟ диԥыргароуп… ахақәиҭра иҭатәуп, ахақәиҭра иҭахуп… – Ҳазач дызлацәажәоз ииашаҭақәҟьаны ашәҟәыҩра знапы алаку иԥсабара иаҭанакуаз акәын. Урҭ иеиқәиԥхьаҳақәоз иарбанзаалакгьы аԥсҭазааракҽы цәхьаҭшьак амаҳамызт. Аиашахь укылызгоз шыҟаз еиԥш, аиакәым ахь укылызгоз Ҳазач ианакәызаалакгьы цәгьалаҭәҟьа дацәшәон, иҽацәихьчауан, иҽацәҟәиҭхауан.

Ҳазачи Асмаҭи рцәажәара еиҳа-еиҳа аҽартлауан, аҽартбааруан. Иагәыланахалон рҩыцьагьы. Асмаҭ, Ҳазач зегь рыла иеилкаара дашьҭазшәа, лызҭаарақәа нҭәомызт. Аха Ҳазач, уи лааира гәахәарас иҟаҭаны, лызҭаарақәа зегьы аҭак риҭон дацәхьамҭҳакәа.

– Ибзиоуп, аха, уԥшәмеи уареи шәышԥеизыҟоу?.. Дуԥырхагаҳами?.. Насгьы, абас ухы уақәиҭны, узлоулышьҭуазеи?.. – аҳәса зегьы рхьаа ларгьы илхьаан. Амаҳақәа рымаҳа ҳәа акрыҟазаргьы лыхшыҩ назцон. Лхаҭеи лареи ҷьарак ианыҟаз дзызхьаауаз уажәгьы лцәажәараҽы иналыжжуан, иаахтны ишцәырлымгозгьы.

– Уи, аиаша уҳәарами, данысԥырхагазгьы ыҟан… санылзеилымкаауазгьы… Аха уажәы уиаҟара саха лымам… лхылыхшара дырхашәалом. Ахаҭа дызхаҭоу – ԥҳәыскгьы дналыхәаԥшыроуп, дналыхәаччароуп… уи ус иапҵуп аԥсҭазааракҽы… Уи дарбаны ԥҳәысу изгәаԥхауа? Ҷьара аҳәы ушлацәажәо лбаргьы, нас унықҽацаланы ацҭәа уллымхуеи, акаамеҭ зхылҽиааз уара уакәушәа!.. Ахыбаара аԥҳәысгьы илылоуп, ахаҭагьы илоуп, аха уи аҽацәыхьчара аҭахуп, даараҳа уҽырманшәаланы, уашьҭан иакәымк ахылымҟьарц азы.

– Ҳаргьы иҳахьыз убриоуп. Хар ҳамаҳамкәа ҳшыҟаз, аѽыстаа днаҳабжьаԥалан, уаҳагьы ҳзынеиҽамԥшуа ҳаақалеит. Иара дхазхеит, сара схазхеит…

Асмаҭ уажәазы урҭқәа зегьы лхыԥсаахьан, лҽеиқәылкхьан, иареи лареи инарыбжьаҳаз аамҭа хәышлаԥса иахҟьаны. Илеиѽсхьоу ахҭысқәа ԥсадахахьан, рацәак лыҽрылалгаломызт.

Ҳазач уи лҭоурыхқәа ууанҙагьы иалхәахьан аҟнытә уахь аҿалагалара рацәак иахәҭаны имҧхьаҙеит уажә иахьтәаз. Урҭ ирыҵатҵәахыз иара иауидырхуаз, аха апсҭазаараҿы иҟамло егьыҟаҙам. Аамҭа ицәырнаго ахьаақәа зегьы зжәагәо, ихызҿуа аамҭа ауп. Уара шаҟа иуҭаху уалацәажәа, ихьаага, аха уанзамыцхрааугьы ҟалоит. Ауаԥы зегьы дрыхәшәуп, аха Асмаҭ лҭаацәара хымбгаларц азы иахәышәхашаз уаԥ дҟамлазар акәхап.

Ҳазач дԥагылан, уаҟа игылаз астол хыргьежьаа хәыҷы дааханы, лаҧхьа инаиргылеит.

– Асас дыстоуп, лныҟәгашьа сақәшәом умҳәозар... – иҳәан, Ҳазач егьи ауада хәыҷы дныԥналеит. Уаҟа акәын иара икрыфарҭа ахьыҟаз. Ҵәыца хәыҷқәаки, ихыртламыз, иҧьоуҳарха еибыҭаз кониакки ааганы астол хәыҷы иныкәиргылт. Нас шоколад канфеҵкәакгьы нарываиҵеит, иаарпшҙартә еиҧш. Ус иахәҭаны иҧхьаҙеит Ҳазач убри аамҭазы, даҿа ҵак ҷыдак натҵамҵакәа. Аҧсшьараамҭа азыҳәан иҟауҵалакгьы уарҧшҙозароуп, угәы шьҭнахуазароуп...

– Иаҭахҙамызт, Ҳазач, арҭ узҿқәоу зегьы... ауадаԥ уаласымҵеи!.. Смааир акәын, суԥырхагахеит... – иааигәаҙаны дырԥагьых Асмаҭ Ҳазач ибла дынхыҧшылеит, маҙак рытҵылбааузшәа, игәы днацрасыргьы шылҭахыз налыҵубаауа. Зхы иаҟәиҵу аҧхәыс лыгәрас иугозеи, аминуҵк азы днауцрасны уаалҳәынҷаргьы алшоит уааилархәаны!.. Уаашьақәылымҟьои?!.

– Арыжәтәгьы маҷк ухы иаурхәалар цәгьаҙам... еиҳараҙак уԥсы анушьо... ухьаақәа зегьы хьанарԥссоит, уԥсы ааивнагоит... Ахала аҟазаара зны-зынла ауаԥы дахәаҿуеит, аха иҿеимҭароуп... Уи зхысҳәааua схазоуп... Бара бааира сара сзы иԥсеивгароуп!.. – Ҳазач, иҟәардә дааханы, лааигәара днатәан, уи аԥаҭлика ҧшҙа хыртланы аҵәцақәа инырҭеиҵәеит иааиҟараны, рацәак имырҭәцәакәа.

– Ахала аҟазаара сара сеиҧш аҙәы иныруеит ҳәа сыҟам... Саныхәыҷызаахыс сани саби сырқьынцыцны сахьыраҙаз акәхап зегь зыхҟьаз. Ирымаз зегь сара исыхҭныртон, сара сзыҳәан акы иеигҙомызт, аха уажәшьҭа сыгәхьаагьы зкыда!..

– лхы днахашшааит Асмаҭ, илхылгахьаз аамҭа ссирқәа днарызхьааua.

Ҳазач агәра игон, уи, егьырҭ лѡызцәа дреиԥшымкәа, илыхзыҙааны дшыраазаз. Зыхьшәашәак лшьапы нҙаамырслазакәа ишлызҳаз лныԥшуан. Лгәы ҭыганы, ақалақь аҽы зыԥсы еиҭакны иҟақәаз дшырхылҵшьҭраз ѡашьомызт зегь рыла. Уи иахьылзеиҧхазгьы ҟалазар акәхап, аха иахьылԥырхагахазгьы, иахьылзеицәахазгьы маҷзамызт, жәаҳәарада.

Аха Ҳазач ус иҟақәаз наунагҙа дырмеиҵашьыцыцызт ихьааганы. Ус иҟақәоу аԥсҭазаараҽы ихадараны иҟоу акы ишалыхәдахоз агәра игон. Нас уи зегь реиҳа дара иаарцәыхьанҵахон, улаԥш иныҵашәартә еиԥш.

Ҳазач иԥсҭазаара аҽаԥсҭазааран. Данхәыҷызаахыс амамзаара, аԥьабаа шацызгьы – акы уахьнарԥшуан, ашьха ихалатәызаргьы уханагалартә еиԥш, амшын иртәызаргьы урнагартә еиԥш. Аԥсҭазаара аганқәа зегьы дынкыднарԥшылеит Ҳазач ираз҆кымѡа, аҵара аниҵозгьы, даналгагьы. Иаб аибашьра ду изыннажьыз ачымазарақәа дызрылҵуамызт, абжеиҳан аиарҭа дшамадаз дамадаҙан. Иан рыцҳагьы илылшагәышьоз!..

Иаб даныԥсы зегь иҟәа҆ҟәа инықәҳаит Ҳазач – аѡынусгьы, адәынусгьы. Аха зегь реиҳа игәыҵхаз, дызмырҭынчуаз – инапы злакыз аус акәын. Ақыҭа ҷьабаа иаликәыкәаауаз хырхарҭа изаҭомызт, иара ишиҵахыз ҧынгалак инаҭартә еиԥш. Иара деилызкаашаз, инаивагылашаз амалахазгьы дцәырҵраны изы҆камлеит дшазхәыцуазгьы, дшазгәынқьуазгьы. Акьыԥхьырҭақәа зегьы шьоукы рнапаҽы иарган, рымԥан уаѡ дыкәрыжьломызт, ихырбзакәырбзауа шьоукы нарывадыртәон, аҙлагара ҳәынаԥқәа реиԥш рыблақәа ԥсеиԥсеиуа зегь дара инарыхәларгәон, инарыхәларҳәон, рымгәацәақәа ҭасҳаԥҭасҳаԥҙа гәамс иҟоу зегьы ҭаргәан, узрывсуамызт. Ашықәсаны жәабжь хәыҷык узыркьыԥхьыргьы, уи аҙбахә акәын инауҽаркуаз. Ақыдбажәқәа реиԥш иҙлачны, аҙыхәашь иаманы иаауаз рѡымҭақәа иахьабалак унарыхҟьашон. Урҭ рҿхәаны ажәѡан ахь ихазгаларц ақәызкуаз рымѡақәа еиҳа иаатуан, анахьхьи ақыҭа ԥсҭазаара иалагыланы иалызкәыкәаауаз раасҭа. Шаҟаѡгьы дырблаҟьада, шаҟаѡгьы ирыцрасда, рхы-

ргәы ахыршәаны!.. Иахьагьы урҭ рцәынхақәак, амҩа уаныланы ушнеиуа, ибажә-бажәҙа инауԥаҳалоит, иҳақьыԥсықьуа, ирзышьҭымхуа еидара хьанҭак иатҵоушәа... Ҳазач уиаҟара иҿалаимгалеит уажәы, ихигақәахьаз аԥылҳатрақәа рызхәыцра...

– Асмаҭ, бара макьаназгьы аԥсҭазаара балыхәданы быҟаҙам... аԥсҭазаара аилашыкьымҭа ззырҳәоҵәкьа бҭагылоуп... – инапы наганы лнапы кахәхәа ахьықәыз ашьшьыҳәа инақәиҵеит, лцәаныррақәа зеиԥшраз алеиликаарц иҭахызшәа. Лара ҽымҭҙакәа ус днеиҿаԥшит. Иара иҟынтәи ԥхаррак лара лахь ииасуазшәа, лара лҟынтәи ԥхаррак иара иахь ииасуазшәа, цәаныррa ҟәандак ааизнарҵысит...

...Ҳазачи Асмаҭи ргәалаҟарақәа шьҭыҵны ишеидтәалаз ауп ашә ааимԥааны дшааҩнашылаз Баҭал. Азныказы, уаҳа иааизеихымгакәа, ашәхымс дахьаахыҵыз, уаҟа даанхеит. Асмаҭгьы ахьышәҭҳәа лнапы наҟ днахеит инарҭрысны. Иибаз игәы иныҵасызшәа, ииҳәарыз дақәымшәо, даауалуашеит Баҭал.

– Уҩнал арахь, уҩнал... аԥсшәа лоумҳәои Асмаҭ?.. – Ҳазач уи днаихәаԥшит, дызҭашәаз имырхьаакәа дналиԥаарц.

Баҭалдааскьан,аԥсшәа налеиҳәеитАсмаҭдналеихырхәаны, маҷкгьы дналцәыԥхашьо. Уи дадараҙа лгәы иахәеит лара.

– Баҭал, уналбааны акаҳуа ҳзааугарауеи... асас даҳҵоуп умбои?!. – инаидиҵеит, ҵаҟа, акаҳуажәырҭаҿы дналбааны, каҳуақәак иманы дыҩхаларц.

Баҭал, иаб иихәаз ѽбамтәыкәа, ишьҭахьҟа дынхагьыжьит. ԥыҵк днаскьахьан еиԥш даатгылеит, аха нас ахыкәалаа еиԥш ҵаҟа дынҭалеит дузаанымкылаҙо, иаарласны иаб идиҵаз анагҙара дахыццакуа.

– Ахәыҷқәагьы уаахьаԥшаанҙа ирызҳауеит игыгрыцәгыгрыцәҙа, унарыхәаԥшыр, ихацәарԥару ҷушьап... – Ҳазач Асмаҭ лахь дынхьаԥшит, игәы налызхьаблаауа.

– Азҳаразы ируҭахуазеи... ирзымҳахуеи иҟатаҙа, ашәҭыш еиԥш икәалыкәаҷьо!.. –даацәажәеит Асмаҭгьы, гәаԥхараҟазшьак налырԥшуа. – Аҷкәын бзиа дшәымоуп, анцәа дышәзиааҙааит!.. Сара Баҭал иҟазшьа дадараҙа исгәаԥхоит... – нацылҵеит аҵыхәтәаны, аха иманшәаламыз ҭагылазаашьак

дынҭашәазшәа, лыхлыгәɷараха дɷагылеит. – Абна шәҟәык сылаԥш ақәшәеит, изакәи, иҿыцума?.. – Асмаҭ лнапы налырхеит астол ахь, лылаԥш шәҟәык инадырхаланы.

– Ари уажәаакьыскьа иҭыҵыз сышәҟәқәа иреиуоуп... ɷажәа шықәса ицәыҵаҵәахыз...

– Ишԥа?.. Абриаҟара шықәса ицәыҵаҵәахну?! – иааԥьалшьеит Асмаҭ.

– Аиеи... абриаҟара шықәса... Асовет мчра иаҿагылоит ҳәа ихәыҵаршьхьан... Уаҟа сара еиҳараҙак анхацәа, ақыҵауаа рҵагылазаашьа акәын сызлацәажәоз. Рыдгьылқәа, рырахә... рыхкаарақәа шҿахырҵәаз, ишрықәиҵымыз... аиаша мɷаԥызгоз ишиҿагылоз, дшырхәаҿуаз... аамҵа знапаҿы иаазгаз рхы ишадырхәоз... уҳәа ирацәаҙан зҿлымҳара зуҵашаз, ицәырызгақәоз...

– Урҵ аамҵақәа зегьы аҙыблара инахәлапҟа иамгахьеи, хнырҳәышьак амаҙамкәа?.. – Асмаҭ, Ҳазач иналиркыз ашәҟәы, лыблақәа шаҟь-шаҟьо днагәылаԥшит. Иахьылкыз гәахәарак шылнаҵоз ɷашьомызт.

– Аиеи, усоуп аха, шаҟа аамҵа ҳацәдырҙзеи, шаҟа аамҵа ҳдырблаҟьазеи!.. – Ҳазач уи ашәҟәы адаҟьақәа дмыццакҙакәа Асмаҭ иахьеихлыршәшәауаз ибла изаҟәгомызт иадхаланы.

Убри аамҵазы Баҭал ɷ-каҳуак асаан ԥшҙа ианыргыланы, иманы даaɷналан, Ҳазачи Асмаҵи раԥхьа игылаз астол хәыҷаҿы иныкәиргылеит иаарманшәалашәа, имырҟьаш-ҟьашакәа.

– Сара уажәшьҭа амшын ахь сцоит... – наиаҵеикит Баҭал, иаб днаихәаԥшны.

– Ибзиоуп, дад, уца!.. Машәыр умыхьааит!.. Рацәакгьы амра уцәымхалан!.. – иҳәеит Ҳазач.

Баҭал дындәылҵит.

Ҳазачи Асмаҵи ркаҳуақәа инарыдтәалеит инеихәаԥшыааихәаԥшуа...

* * *

Ҳазач уажәы ихала ауада дахьыɷнагьыжьуаз аԥхынразтәи ахҵысҟәа акакала ибла иныхгылон ҏеынеиҵыхуа, иниаҟьо. Урҵ

ирыцыз агәырҭьарақәагьы шаҟантә дрызхәыцхьааз. Арантәи данцалак, цәгьала игәхьааигон Ҳазач ари ақалақь хәыҷы, абраҟа амшыни ашьхареи иԥшзаҟәаҟәараза ирыбжьаршәыз, уахынла еилаарцыруа, еилыԥьԥьааува ублақәа ахьхыркуаз, иахьдыршанхоз. Аҳауа оумашәаҵәҟьа игәаԥхон. Амшыни ашьхареи ирхылҵуаз даҽеа ҳауак иузадкыломызт. Насгьы араҟа иҵынчран, иара ишиҵахыз агәацԥыҳәара инаҵон игәы рҭынчны аус иуртә еиԥш, иԥсы ааиҵеиклартә еиԥш…

Ҳазач, Баҵал ицара гәҭынчымрак изнарҵысын, иахиҳәаара изымдыруа, дшьақәнарҟьеит иаразнак ала. Уажәы-уажәы уи аԥхынразтәи ихымԥаԥгашьақәа днарызхәыцуан акакала инеихырышәшәо. Амшыни иареи еиԥырҵшьа рымамызт, амшын иԥсы алаханы, еснагь уахь иԥхьон, егьаԥьара дыҟазаргьы, инеихьынҳаланы.

– Сырма, бааԥшлеи… абрантәи бзыԥоу бара?!. – днеины аԥарҵаҽы днықәылон Баҵал. Нас дкауува, хланҵы амшын дналашәкәа дцон думбазо. Акыраамҵа данзалымҵлак, Сырма дшаҟь-шьаҟьо аҟәара даақәхон, илура, иҟалҵара дақәымшәо.

– Иҟаумҵан ус, Баҵал… исҵахым сара!.. – дгьаҵәыгьаҵәуа днеины днаидгылон, азыԥсы ихьыкәкәа дахьнықәгылоз.

– Уи бара бацәымшәан… бҵахызар баргьы бсырԥап!.. Ишәарҵоу ҷыбшьома… укауува хланҵы унҵалоит… нас аҵәыртҳәа уналҵәарауеит!.. – Баҵал игәымшәара оумашәа илбон Сырма. Баҵал дыԥацыԥхьаза лгәы нҵзызаауан. Уи амшын дацәшәазомызт.

– Бааи, баргьы быԥа!.. Ус, бнапқәа бываԥсаны!.. Арантәи иҳаракзам!.. – днаганы аԥарҵаҽы днықәиргылон, рацәак дхамгалакәа.

Сырма дкауува, лнапқәа лываԥсаны даныԥалак, иаргьы иҿеналажьны даалихуан. Уи гәахәарас иҟалҵон лара. Амшын лыхцәы зегьы ԥхьанаҳәон, даргәыбзыҕуан. Амшын иацыз урҵ ргәырҕьара Ҳазач уи акала даԥырхагахарц иҵахымызт. Баҵал иоуз ахақәиҵра аԥшзара аҵан, цәгьара анубааломызт.

Ҳазач, урҵ аԥхынразтәи, аҟаршоурақәа ихганы, аѽны дахьааизгьы, маҷк иԥшәма лгәы инықәимшьыр амуазшәа, иаацәыригеит.

– Бара, амшынаҿ ҳахьыҟаз убри аѡыза зҭабк даабеит… бгәы ишҧаанагои… Баҭал уажәшьҭа иаамҭазами?.. – дналазҵаait иаармаанашәа.

– Закәызеи узлацәажәо?! Баҭал макьаназы аҵара иҵароуп, иҵагь изҳароуп!.. Дызусҭадах уажәы амшынаҿ ижәбахыз?! – иаалзымбатәбарахеит лара.

Ҳазач ас ианцәыригалак, Баҭал ихы аалаирҟәуан.

– Амшын-ҭыҧха, зызлан!.. – налаҭеикуан Ҳазач даапы-шәарччауа.

– Нас шәара ҿеик шәлыхәаҧшуазма!.. Ҳара ашьха ҭыҧха лоуп иаҳҭаху, аҙыхь еиҧш ицқьоу, иҧшҙоу, ҳгәы ҳазмыршьуа… – днахлафааuан Баҭал иангьы.

– Уи дыҧшҙоуп… зегь реиҳагьы дыҧшҙоуп!.. – нациҵон Ҳазач дарѡагьых, Баҭал игәы дасуамызт.

…Убри аамҭазы, Ҳазач деиқәхәыцраха дышгылаз, Сырма даaѡналеит деиқәышьшьы.

– Баҭал дасхьазар аҭел?.. – ҭынч-ҭынч днаиазҵааит Ҳазач, уи иҙбахә ала акридыруазар ҳәа.

– Мамоу, дамысҙацт… аха ара баатәеи!.. – иналыдиҵеит зымѡа игылаз аҟәардәаҿ днатәарц.

Сырма лгәы аҭҳара-аҭҳара еисуа, аҭҙамцқәа днаркыдыҧ-шыло дыштәаз ауп ателефон абжьы шаагаз. Сырма дын-ѡыҵхахеит, лычҳара лзаанымкылакәа.

Ҳазач иаашьҭихит атрубка. Цәажәашьҭыбжьык нҵыѡит, Сырма илзеилымкаартә еиҧш.

– Узымцазар, уа иҟауҵозеи… арахь умаaиуеи?!. – Ҳазач даагәамҵхамҵшәа дынҭацәажәеит иқьышә иадкылаз атруб-ка. Илакҵа изакәызаалакгьы лашарак ҭубааuамызт.

– Ҳазач Аслан-иҧа… сара сиацәажәоит, исшәыркы иҟа-лозар!.. Ажәақәак иасҳәарц сҭахуп!.. – Сырма даагьаҵәыҷьа-ҵәит Ҳазач иҿаҧхьа, ҿынкыларак аамырҧшҙакәа. Ҳазач даа-хьаҳәын, атрубка налиркит дақәымгәамҵкәа.

– Баҭал… исҳәо уаҳауама?!. Изҧужәеи ҳпатреҵқәа?.. Иу-ҭахымзар, сара исуҭарауаз?.. Ухынҳәы арахь, ухынҳәы!.. – лыҧсы еибакны акәын дышцәажәоз… аҿыҟаҧшьаара даҿын.

– Сара уаҳа схынҳәҙом уахь!.. Исҭахҙам сара уахь ахын-ҳәра!.. – атрубка инҵыѡит Баҭал ибжьы ҵыс-ҵысуа.

– Избан?.. Изуҭаххеи ус?! – Сырма дныхшәааит гәамԥхараҟазшьак налҽырԥшны. Аха атрубка абжьы уаҳа игазомызт инеихәлаԥсызшәа.

Сырма дахьгылаз, амца налыхҟьазшәа, дааилыбза-ааилыбзан, лылаҕырзқәа нхаҟәҟәалеит. Ҳазач бзанҵыкгьы ас димбацызт. Дааиҵақьы-ааиҵақьит, лгәыԥжәара лзымҟажо.

– Ибзиоуп… баҟәыҵ уажәшьҭа… уи сара сиацәажәап ишахәҭоу!.. Илымҳа аҭаҩра бзиастәып ибзиаҵәҟьаны!.. – Ҳазач Сырма дналыдгылан, ашьшьыҳәа инапы лхы иныкәишьит, аха лара акыраамҭагьы лҽылзеиқәкуамызт. Лыблақәа лаҕырзыла иҭәын…

Убасҟан, ишазыԥшзамыз, Баҭал дахьынтәиааз узымдырзо, ашә ааимԥааны дныѽнашылеит ауада дҽаԥхаҽаччо, акагь ҟамлазазшәа.

– Уабаҟаз уажәраанза?.. Узымааҙози арахь?.. – Ҳазач дынҭитҵаит уи днаиқәымчшәа иаразнак ала.

– Абилеҭ смоузеит… Сара саахьан… Суада аҟынтәи акәын аҭел сшасуаз!.. – Баҭал иблақәа ихалашон дахьгылаз… ирыҵеигалаз имдыруази, дааԥышәарччеит, ихы-иҽы неихалашауа.

– Аат, уара… аѽыстаара ҳаҵаугалеит акәу?! Сырма лпатреҭқәа зԥужәазеи? Абыржәыҵәҟьа, иԥужәақәаз ԥшааны, ишыҟаз еиԥш ишьақәургылоит!.. Ишԥыкәу уара Сырма лгәы ушасуа, ишынурхо?! – днаиқәгәамҵшәа даацәажәеит Ҳазач. Иҵкәын игәы рацәак дасыргьы иҭахымызт.

– Сара иҵагь сымоуп урҭ иреиԥшқәоу!.. – Баҭал иҽаартынчшәа Сырма днаҽҽаԥшит, акымзарак ҟамлазазшәа, акымзаракгьы хьаас имазамшәа.

– Исуҭоит арахь… сара исымазааит… уара иуҭахымзаргьы сара исҵахуп!.. – лҳәеит Сырма дҭыгга дахьгылаз… гәҭацәырак лоузшәа, иҟалаз иахылҳәаарыз дақәымшәауа.

Рѽыцьагьы ндәылтцит. Ҳазач ихшыѽаҽ дзааиуамызт акыраамҭагьы.

«Сахьыҟазаалакгьы ҭахак шԥасырымҭои абарҭ?.. Схы сақәиҵны, ишыстаху еиԥш, аус зуртә иааиҽыскааua аҭагылазаашьа сышԥанахырҟьои, сышԥанаҟәырҟьои, уҳәара-

уазеи иарамышк ахала!.. Зны сыԥҳа аиҳабы лыхҭашәара дацныҟааны, иахьакәзам ԥьара лыԥсҭазаара шьақәлыргыларц лҵеыназылклап... агәыԥжәара-ахыԥжәара насызцәырганы... Ус еиҳа еиҧьылшьазар акәхап... Сара арахь срыхоит сырхьынҳаланы, акахьы исызкылгандаз, ршьапы исзықәыргыландаз ҳәа, дара наҟ исыхоит, схәыцрақәа зегьы хырбгаланы, сыгәхьаа мкзакәа, рыхҭашәарақәа рыҵерымаданы... Уара иузхәыцуада, уеилызкаауада, дара иааҟарҭо зегьы маншәалоушәа иануԥыргало?.. Асҭанда лакәзаргьы, саб ишьҭра сырзуам ҳәа акы даҷгәышьоуп, аха уигьы лыгәрас иугозеи?.. Лаҳәшьеиҳаб леиԥш иахьакәзам ԥьара лҵеынҭалыжьуазар акәхап... уара ухьаа дара ирхьааума!.. Уажәы Баҭалгьы ихҭашәарақәа шыҟалаз убоит!.. Рҟыбазыба сзалымҵит сара!.. Сымшқәа зегьы абас дара инарыкәсырзлароуп, сеибарыххарақәа уаҳа хақәитрак нармоузакәа!..» – игәы дынҭацәажәеит Ҳазач. Дызхыԥшылоз амшын ҟьаҟьара илаԥш нахиган, аԥенԥьыр днадҵит.

«Аԥсҭазаара абас уеибарыхха уанаку акәзар ианыԥсҭазароу?.. Уаналыхәдам иузаанаго зегьы уҷануршәаларoуп... Уи иацзароуп инымҵәазо, ашьха зыхь еиԥш ицқьазоу агәыблра, абзиабара азхәыцра...»

Ҳазач иҷеааилеиҳәан, мшын ҳауак неиҷаирсырц, ҵаҟа дналбааит...

Иалта – 1988 ш.

АЗЫБЛАРА ИАЛАШӘАЗ

– Иахьа аизара ҳаургьы ҟалап... Лассы сзымаауазар, ахәыцқәа баархылаԥшла... машәырк ҟарымҵааит!.. – иҳәеит Синаҭ, ашьыжь дандәылҵуаз, иԥхәыс лахь дынхьаҳәын. Ахәыцқәа еснагь ақалақь аҷы рнапы укызароуп, инауԥыршәар, ирыхьуа иалудырауеи!.. Ианакәзаалакгьы Синаҭ урҭ цәгьалаҵәкьа дрыхзызаауан.

– Урҭ уара урцәымшәан... сара аѽны сыҟоуп!.. Аизараҷы иакәымк уамхамҳәааит, нас уи дунеихаангьы ихашҭзом...

Ажәа бааԥсы, уаҩы ихамыштуа, угәы шатқәо удыруазааит!.. Ҳара уи бзиарагьы ҳзимуцт, бааԥсрагьы ҳзимуцт, аха ауаҩы ишьклаԥалатәым данкаҳауа, дысцахым, дысцәымгуп ҳәа... – наиатәалкит Синат иԥхәыс лҽаарҟәышшәа, абжьаԥны ишылхәалац еиԥш, рацәак дацрамлацәакәа. – Ахәычқәа ҳрылатәоуп, раԥхьаҟа рымҩа умҿаҟәан заанатцы!.. Ухы ныжбатәыс ауаа ирумтан!.. Дасу иртаху рхәааит, уара уҽрылаумыжьын!..

Синат дандәылтцуа, иԥхәыс лҽынаихьыгжаны, абас наишьтаҳәо, ашә аартны дындәыллыжьуеит, иҳәатәу, иутәу иара изымдыруашәа. Русбартаҿы абас иҟалеижьтеи убри аҙбахә ада аҽа жәабжьык иалацәажәомызт иԥхәыси иареи аҩны ианааиқәшәалак, ианааидтәалалак. Рнапхгаҩы ибзиарақәа шырҳәоз еиԥш, ихьысҳарақәагьы инарылацәажәон. Иршәон, ирзон иҟалаз ахтысқәа зынҟьаз-изынԥаз, изхылҿииаз, иахькылнагаз.

Синат аизара ҟалоит ҳәа аҙбахә цәыригоижьтеи шаҟа тцуазеи, аха аизарагьы зыҟамлаҙакәа, иахьамзар уатцәы ҳәа инахырпо иааргон макьаназгьы, ирызмырманшәалаҙакәа. Уахьынаԥшы-аапшлакгьы уи иаламцәажәоз ҳәа аҙәгьы дыҟаҙамызт. Анапхгаҩы дрымаҙамкәа, еибакәеибаха иахьаанхаз, шьоукы рқьышә инықәтцаны, алаф алырхуан инеимтцакыааимтцакуа, ишыртахыз. Уи азыҳәан иртахуаз!..

Анапхгаҩы дрымаҙамкәа ианаанха, ԥанагә, ижәҩахырқәа ркьакьаны, дшаҟь-шаҟьо, зны анахь дыҩларын, зны арахь дыҩларын, аҽкәар дақәтәоушәа, ԥьарак дзышьақәымгылаҙо. Арухангьы дшьақәҟьазшәа, тынч ԥьарак дызтәомызт. Измыртынчуа иргәытцалаз иахьабалак иарблаҟьон, рхы атып иқәнаҟьазшәа. Кәаныз иакәзар, иажәақәа нтцәазшәа, дахьынатәоз иахьахәлаанҙа ажәакгьы наузиҿыршәомызт, иҽеихарԥсны, иҽеихарҷәҷәаны, лахьеитцыхрак инмырпшзо, акы дартаслымызшәа иҽыҟатцаны дахьынауҿаԥшуаз.

Иара аизара ҟаланы, наҟ изеилгар, итынчымхоз!.. Аха идыргәагәоит, идыргәагәоит, ауаа ртынчра дырблаҟьарц иаҿушәатцәҟьа, ари аус амҩақәтцара знапы иану... ҩымз, хымз – зыцәа тынчу дубап, зыцәа тынчым... Анапхгаҩы дахьыҟам аусбарта зеиԥшрахои?.. Убас иҟан уажәы Синат аус

ахьиуаз, аҭаацәара еилаҳа еиԥш еилаҳаны. Аҳәгьы агәалаҟара имамызт.

Аԥсҭазаара уаҵанамгалакәа ачҳара узаарԥшыр, зегьызегьы хәыц-хәыц еимҷыршәшәаны, уи аилазаашьа зеиԥшроу акакала унагәыланарԥшуеит, иагьуеилнаркаауеит унахымццакыр. Убасҟан иккаҳа иузааигәоугьы дубоит, иуцәыхароугьы, узҭахугьы-узҭахымгьы. Ишырҳәо еиԥш, аԥсабара уара иулахьынҵоу уаҟәнаршәоит, амцхә уашьҭалар, иахьакәым укылнагаргьы алшоит угәуҷеанҳамкәа, ушазыԥшҳам. Аԥсҭазааращ шаҟа убо, шаҟа уаҳауа, шаҟаԓьара укыднаҟьо аҟара уаҳрыжәуеит, уажәшьҭан азыҳәан умблаҟьартә еиԥш ушьақәнарҭәҭәарцаз. Изхысҳәаауа, абри Синаҭ акырҳа дшалаԥшхьоугьы, дырфегьых ихы-иԥсы раҳаны дшааиуагьы, дшазыԥшҳам, ҳмыжь-ҵамҵамрак дынҳааԥшылошәа, наҟ уаҳа дамышьҭрашәа, хәыцра-ԥалҳаҭрак дааикәанарҳәуеит, ѡныҵҟала хынҭаѡынҭарак дынҭанаргыларашәа.

Синаҭ усҟан шаҟа дазгәыҳәуазеи, абри дызлоу адунеи, шәкы-зқьы рыла еиҷарԥоу, далганы, ашьхақәа рынхыҵ, иахьҭынчу ԓьара дыҟазар!.. Иԥсы шԥеишьарыз, игәы шԥаҭынчхарыз, аха ақалақь аҟыбаҳыба датәнатәхьан, ус иаалырҟьаны иҷеизалкәыкәаауамызт аԥхьырҵәҳәа иҷынаҷажьны. Усҟан улацәақәа неиқәыԥсаны, акагьы агәхьаа мкҳакәа, зегьы унарцәхьаҵроуп, зегьы унарцәыбналароуп хынҳәра уқәҳамкәа, гәаҕьра-гәкамыжьрак аарԥшны. Уи даҷеа ҟазшьак аҵакызароуп, зегьы уҷыргәылужәартә еиԥш. Шаҟантә Синаҭ Баҭал иаиҳәахьаз, абри ақалақь, абриаҟара уҳәансҳәан злажьу, салганы сыҟазар сҭахуп ҳәа. Уи ус аниҳәоз – игәалаҟара анҷеимхоз акәын, насгьы амамзаара иҵагылазаашьа анаруадаѡуаз, ианархьанҭоз…

– Уара бзиара збаша, араҟа зегьы анцәа ишиныҳәара иҟоу ԓьушьома?.. Зегь акака рыгуп, акака рызхом… Аԥсҭазааращ зегь иаразнак иҟалаҳом, мач-мач иамуцәааларoуп иахьынҳаулшо, угәы камыжькәа… Уара макьаназы уҵкәыноуп… уаԥхьаҟа шаҟа уҏеиԥшу удыруама?.. Ҵоуп, шьоукы-шьоукы рхы уиаҟара аԓьабаа амырбаҳакәа, ахыхәарҭақәа цәыҵрыԥшаахьеит, ес-иҟалалакгьы акы шԥаҳзалымгари ҳәа ргәы

инҭахәыцуа, аха урҭ урмеиҵашьыцын уара, аҙы иаанаго аԥша иагоит, рхәоит. Уара ухыкәкы аҽеакҙоуп, уус маншәалоуп, убас унеиларoуп, угәы ацәкамыжькәа!.. – Баҭал акырынтә дмыццакҙакәа Синаҭ диабжьахьан игәшәамшәа ҟаҵо... Уи иҭагылазаашьа ибзиаҵәҟьаны идыруан, игәы ацәкаижьуамызт инапы злакыз, дызҽҽыз уи аус хьанҭа. Дазирхьаԥшуан иаԥхьаҟа ибзиаҙаз акы, егьа аԥьабаа ибаргьы, иԥылараны иҟаз...

Синаҭ, зны-зынла ихала данаанхалак, ихәыцрақәа неиҭныԥсахло, ҟыбаҙыба зғымкәа дызнысхьоу иԥсҭазаара мҩа ҩаԥхьа иҽҽыцхаҳараҙа ибла иныхгылауан инеиҭас-ааиҭасуа. Зны-зынла абас, абриаҟынҙа, дахькылнагаз игәы ацәыхьшәашәомызт, акырԥьара ишиқәыҕәҕәауазгьы. Џьабаа зцым бзабаагьы зыҟалом. Аԥьабаа ауаҩы дхәыданатәуам, ԥсҭазаара гьамак инаҭоит ианакәызаалакгьы, убри игәы арҕәҕәон еснагь Синаҭ инаиҵгәауа, инаицхрааруа. Зегьы дырзыхаҵхаҵо, дкәалкәало дрышьҭан... ақалақь иара далахәын, ақыҵа иара далахәын, шамахамзар ихы лаимырҟәыцызт бзанҵыкгьы иҽаарыцхатәны.

Синаҭ иан шаҟантә дгьаҵәыгьаҵәуа иалхәаҳьааз, ақалақь зыблара уҽалаумыжьын, нан... уара уабиԥазаҵәуп, иахьакәым укылнагап, иухылаԥшыша, иуцхрааша дҟаларым ҳәа.

Ииашаҵәҟьаны, ақалақь зыблара уналаҳар, ууазалымҵыргьы ҟалоит, ункыдҟьа-нкыдҟьо ушеикәанарҳәуа мацара аҽԥықә унхыҷәнажьлаанҙагьы.

Аха, егьа ус иҟазаргьы, ичҳаны, уи аҟынҙа ухы наумгароуп, уҽаумҭароуп. Аҙиас ацәҷәырԥақәа нарҿаҟьо ишаваҙсо еиԥш, уаргьы уҽамыргакәа, уҽамыршьыкәа уаваҙсалароуп, умч зеиԥшроу гәаҭаны... Мышкалагьы абаа хызжәахьада?.. Маҷ-маҷ иамуҷәалароуп уԥсы ахьынҙаҭоу, гәеиҵасрак, гәкажьрак наумырԥшҙакәа. Абри акәын гәыҵхас имаз Синаҭ, дагьзыҷәныҟәозгьы. Зны-зынла уи дацәхнаҟьар ҳәагьы ашәаҙыҙара аниҭаауазгьы ҟалалон, аха иҽееиҵомызт, иааиԥгылоз даҳәынҷартә еиԥш. Ацәгьа шәыцәгьаз дырны иҽавигон, абзиа шыбзиаз уеизгьы еилкаан...

Ақалақь – қалақьуп... шаҟа абзиарақәа ацу аҟара, убриаҟарагьы ацәгьарақәа, ахәымгарақәа аҵагәоуп, иаҵаҵәахуп,

азныказы улаԥш иныҵамшәартә еиԥш, аха нас, уаналашьцылалак, зегь наҵубаауеит, убла инхаҳалоит.

Шьоукы, ушрыԛаымгәыҕзо, инарыҵгәаны, ажәѡан аԟынза инаҳаракуа инханагалоит… нас узырмацәажәазо, ҏеырҕәаԥны, ҏеыруазԟьаны, зегь реиҳа дара ирдыруашәа, ҏԟәардәԛәа ҏеынархажьны инатәоит. Шьоукых ҽеыҳәҵәыла ижәыланы, хыхь мчыла ҳхалоит ҳәа ишаҽу, ашьха бҕацамкыра инаҽыѡрызшәа, инхьыдыѡрны ҵаԟа инҭалоит иалбыҵԛьны, аанкылашьак рымазамкәа.

Синаҭ ақалақь ишьапы аналаиргыла инаркны, иҽамаратәны, дазыҳаҵҳаҵо, инапы злакыз аус дазыманшәаланы инаигзон, ибаѡ дацәаашьомызт. Аха зны-зынла игәы еихьызшьқәоз анибалак, аԟаԥыҳәа игәалаԟара аҽээиҭанакуан. Усԟан зегьы иара иааинырыр акәын, ихыԥсаарагьы усԟацәакгьы имариамызт, ихәыцрақәа еиланархәон, акыраамҭагьы, арѡашьыга ирҭазшәа иҽеизалымхуа, еилаԥыҵҳаха инаигәыҵачуан. Нас ақалақь ицәымҕхон, даԥырҵыр иҭаххон, аамҭала акәзаргьы, иалаихиҽеырц. Шаԟантә шаԟа зҵаара изцәырнагахьаз, аха, ақалақьи иареи ишзеилибамкаауазгьы, изеиԥырҵуамызт.

– Уара уакәым, сара абар ѡынѡажәа шықәса ҵуеит ақалақь аҿы сынхоижьҭеи, аха макьаназгьы цқьа еилкааҵәԟьангьы исымазам араԟа имѡаԥысуа аԥсҭазаара шеиҿартәу… Дасу иара ихатәы иара ибароуп, иара иныкәигароуп, иахьакәым дахнамԟьартә еиԥш… – иҳәеит ҽенак Синаҭ игәы иҵхаԛәоз, дызмырҭынчуаз реиҳабы Шьаадаҭ Аԥыр-иԥа ианиеиҳәа.

Шьаадаҭ Аԥыр-иԥа усԟан русбарҭа деиҳабын. Синаҭ уи игәра игон цәгьалаҵәԟьа, насгьы аус аиҿкаараҿы акала узиваломызт, аус ицызуаз зегьы рызнеишьа, рацәажәашьа дақәшәон. Ԟыбаѡк иман иара анапхгара аганахьала, ухы уацәыԥхашьаны иԟаумҵашагьы наугзон уҽамаратәны, уҽамариашаны.

Синаҭ шаԟаԥьара аус иухьаз, аха ас иԟаз ауаѡы диқәымшәацызт амалахазгьы. Егьырҭ, аус зциухьаз, зегь лаԥшҵашәараны, ибла инхыʒла ицахьан, игәалашәараҿы изышьақәымхакәа. Ари ииҳәаз ҳәан, ииуз ун, убриазыҳәан акәын игәы зизцоз Синаҭ уи лымкаала. Шаԟа еидкыланы, шаԟа

ирманшәаланы имааз Шьаадатҵ Аԥыр-иԥа усҟан русбарҵа хазынахә!.. Убри днахыҵи уажәи рыбжьара лассы-лассы аиҵакраҟәа, аилахәарақәа инарызрылымҵуа инарылаҳаит, ԥсеивгарак нарымҵазо, инеишьҭархҳы-неишьҭархҳны. Усҟан зегьы, рымч зқәымхарыз рбазшәа, аҳәаҕәырқәа реиԥш, инцәыҵазырԝуа итәамзи, уажә еиԥш иблаҟьаны ақалақь иалазыжьлодаз!.. Уажәы ҽыҳәҵәыла ақәԥарахь еихеит узқәымгәыҕуазгьы, узқәықәгәыҕуазгьы!..Аиааира згаз амчрагьы игеит ҳәа, зегьы инархьынҳалоит шьоукы-шьоукы, ииаша-ииашам. Синатҵ аҽыԥныҳәагьы шаҟантә ирҵахьааз урҵ: – Ас уштәоу зегь мазеины иумҵаҳауа ԥьумшьааит… ҳара акы анаҳҳәо, уаргьы уаахахачахалароуп, иацурҕызлароуп… Ушыхарҟәысуа уаамҵақәа зегьы ус инауваԝрны ицаргьы алшоит, Баҭаҟәа абра дыштәаз ишынаиваԝрыз еиԥш.

Шаҟантә инеиҽадырхьхьааз, аха урҵ ирҳәақәоз иара игәаҵахь ус аламала инеигомызт. Зны ишәон, изон, дахьқылнагогьы дазхәыцуан, иқәԥатәызаргьы дазықәԥон, ииашаҵәҟьаны убри ламысцқьала аиашахь дкылнагозҭгьы. Хәашьрак наҵибаар, уаҟа иҽааникылон, иаҵаҵәаху цқьа иааилымкаакәа, иааилмыргакәа.

Баҭаҟәа ҳәа урҵ аҵәы иахаҵаны зыӡбахә рымаз, акыр аԥьабаақәа ибахьан уи ари аусбарҵаҽы, ишырҳәо еиԥш, ихы аԥьыка ықәиххьан, аха дара дзыргәамԥхоз, иара ишакәым ихы ахьымԝаԥимгоз акәхарын. Рҭыҳәрыкьрақәа иҽаламырхәыкәа, иԥсы раӡаны дааиуан. Синатҵ уик гәыблыла дизыҟан еснагь, дахьынатәоз иус ишахәҭоу еиԥш иҟамҵакәа дгылаӡомызт. Ачҳара ҕәҕәаҵәҟьа иман.

Оумашәа иубашаз, урҵ зҽқәаз, изышьҭақәаз Баҭаҟәа акырӡа еиликаахьан, аха, ҽмырҳа ҟаҵаны, рацәак иҽрылаижьуамызт, ԥьара еиҽыхарак аныҟалалак, иара итәы ҳәаны, ашьшьыҳәа днатәон, иҽаарҭынчны, дацрамлакәа.

Уи дара ргәы аныԥнажәозгьы ыҟан, аха иара идыруан рцәажәарақәа ирыҵаҵәахыз, зымԝагьы днарызхьаҳәуан рыгәхьаа мкӡакәаны.

– Изуасҳәаазаалакгьы, анҵ аҽыхацәа уҽрылаумыжьын!.. Уара уҷкәыноуп макьаназы, уаԥхьаҟа итҵагь иузыԥшқәоу

рацәаӡоуп!.. – акырынтә диабжьахьан уи Синаҭ, еиҳабык иаҳасабла, ӡеибафарҭак даҽармыршәырц азы игәиҽеанҵауа. Синаҭгьы уи игәра игауан, ааида иалаушқәашаз дышреиԥшымыз акырынтә инибаалахьан.

Уи аҽены амра аацәыҵыԥхан, аха ашьҭахь аԥстҳәақәа инхылаз еиҳа-еиҳа рыҽедрыжәпауа, алакҵа узҭамԥшӡо инхырҽеит. Амра аныҟам, ауаҽы иакәым, иара аԥсабараҵәҟьагьы еиқәышьшьы, лахҽыхрак анубаалом. Аҳауа ҽыхьшәашәа, амшынҽықә зегьы узавамло, агәысакара ихыҵны зегьы еиԥхьнашьшьаауан игәакыҵәакуа, ашәаԥыцьаԥ иаҵәара нагәҭылакуа.

– Иахьа каҳуакгьы ҳамжәыцт, ҳаштәаз ҳаисиит, – иҳәеит Синаҭ, иқьаадқәа днарыханы хазы иныԥхьакуа, Баҭал днаизхьаԥшны.

Баҭалгьы ихы ақәырԥсны уск анагӡара иҽазишәон еснагь. Цәгьалаҵәҟьа иус дацклаԥшуан иара. Иузеилымхуа астол иқәыжьны дзаԥырҵуамызт. Ианиҵаххо аамҵазы икәаԥӡа иааимԥыхьашәартә еиԥш, зымҩа иԥхьаикуан.

– Иҳамжәыкәа, ишԥаҳамжәуеи!.. Ицаҳә-цаҳәо иҟоу каҳуак-каҳуак аажәуеит!.. –дҩагылеит Баҭал, маҷк ааԥсара иныры дшыҟаз мҩашьо.

Уи Синаҭ иеиҳа маҷк даун, ихы-иҽы ааизыхәхәаны, иблагәқәа камкамуа, деилаҟаца, унеиҽаԥшыр, хаҵарала ацәаҩа бзиа змоу аӡәы шиакәу ааинубаалартә дыҟан. Синаҭ ихыиҽы гьежьӡа шәагаалагьы қәралагьы уи диеиҵан, аха еснагь алахҽыхра неиҽахәмаруан, цәгьарак згәы иҵаку илакҵа иныԥшуамызт, ахьырхьырҳәа днеихаччо, ибла разқәа наухәаирԥшуан.

– Кәанызгьы иҳаржәуама? – Баҭал Синаҭ иахь даахьаҳәит, истол дшынахыҵызҵәҟьа, даахәмаршәа.

– Оо, Кәанызгьы ишԥаиаҳмыржәуеи… Ҳара ҳ-Кәаныз хаҵа!.. – Синаҭгьы истол даахыҵын, иҟәардә наҟ днаханы иааиргылт.

– Уара, Кәанызгьы даагоит, аха усҟан ԥанагә ихала даанхоите!.. Игәы иалымсуеи?.. – Баҭал ирмаананы аҵәы налаикшеит уаҟа. Уи ԥанагәи Кәанызи реизыҟазаашьа акәын изызкыз.

– Мшәан, зегь ҳаиманы ҳаицдәылҭрыма?.. Кәаныз даагар – ԥанагә даанхоит. Усҟан Арухангьы даанхоите?.. – ихы ааиркьакьеит Синаҭ, иблақәа нҭаиршаҟьшаҟьан.

– Џьушьҭеит, ԥанагәи Арухани акаҳуа рзымжәыр ҳәа уацәымшәан, урҭ уажәазы бҕьыцк рызхоит… – аԥықәԥықәҳәа дааԥыршәарччеит Баҭал.

Рыплашьқәа ахьыкнаҳаз иаакнырхын, инаршәырҭеит, рхылԥақәагьы ус иааркын, индәылҭит…

* * *

Иԥьоушьаша, илакәушьаша аҭагылазаашьа аныҟало ыҟоуп Синаҭ аус ахьиуа аусбарҭаҷы. Хар амаҙамкәа ишааиуа, лаԥшыцәгьак нацрасызшәа, иааилаԥаҭԥаҭуеит иааузеилмыргартә еиԥш. Усҟан анапхгараҷы игылоу, рхы иахәаны, аҷеаԥьара рыҷенықәрыжьуеит, кьыс рымаҙамкәа, ицқьакәакәараҙа. Уимоу, рыбҕагьы ҷеиҵыхны рҷеаадырдадоит ҷыц иахьнеиуа аҭыԥ аҷы. Араҟа иҟало агәхьаа зкыда, азҷлымҳара азҵода?.. Ишыҟац иааҟалоит, ишыҟац аҷынанахоит… Аха аиҭакрақәа иааҟало цәгьалаҵәкьа иаарныруеит араҟа аус зуқәо реилазаараҷы. Ргәалаҟара аныԥхасҭанатәуагьы убап. Зегьы хаз-хазы иҟоушәа, иахьауажәраанҙа иааидызкылоз ҳәа иҟаз нарымаԥҵәазшәа, ус зхы иақәиҭу усбарҭаны иааҟалазшәа, иаразнак аҷеааиҭанакыхуеит зегь ныԥхьарыҟәҟәааны, аҷеа ҟазшьак нышьҭыхуа. Усҟан анҭ аҷеыхацәа дырҩагьых аамҭала иҭацәыз аҭыԥ рҷынахадырбабарц иааиқәдмырҷеаҷео ҳәа иҟоузеи?!. Руа-рҭахыра нҷеыжәырҵоит, рҷынадиқәа инарықәыртәаны. Мамзаргьы раайгәа унарышьҭуама, ус акы угәы инҵоукҙаргьы, иааубырдыраар, аҙы уазымыҙәҙәо аҟәара унықәрыжьып, уаҕеимшхара!.. Аҭыԥ иахылымҷиааua иҟоузеи адунеи аҷы?! Аҭыԥ – уаѽ дышьҭызхуа, уаѽ дзырҷеырбо, амашьына амазар, еиҳагьы дзырԥыруа!.. Усҟан, – Шьақьыр имашьына еиқәаҵәа дақәтәаны данықаз угәаламшәаҙои?.. Шьақьыри сареи ҳаицны ҳахьнеиз, Алҟәыцьраақы, закәытә қьафуроузеи иаҳзыҟарҵаз ҳәа, шаҟа уҙбахә ҳаракны ишьҭырхуазеи!..

Аха, ус акәымкәа, уанҙа узхамлар, егьа ҭаралагьы хдырралагьы уеибыҭаз, амҩа ушангылоу уздыруагьы днаувҟьаны дцоит ушьҭымхҙакәа, ани арыцхҳа, ус шьапыла дныҟәалааит, убриоуп иқәнаго ҳәа игәы дынҭаччауа.

Маҧ, аҭыҧ бзиа иацназго егьыҟам адунеи аҿы, уи ушышьҭнахуа, ушҳаранакуа еиҧш ҟамлацт.

Кәанызгьы оумашәа дшоуп, ушиқәымгәыҷзо жәаҟәышқәакгьы налаиҵахуеит ушазыҧшҙам: – Абри ҵаҟа уанықоу ауп акәымзар, знык наҟ узхалагәышьар, нас уиаҟара аҧьабаа унарбаҙомызт... еиҳа иманшәалахон... – иҳәахуеит. Уи аҟны узиқәымшаҳаҭхарызеи?! Иихәаз иашагәышьоуп, агәра унаргоит, аха хыхь ахалара ус ишымариам ззымдырхуада!.. Ҽыҳәҵәыла ижәылақәо ҧанагәи Арухани шаҟантә рыҽеҧыршәахьоузеи, аха, хыхь изымхалакәа, инхьадыҩрны илеиқәаҳауеит, акы аарызмырҽеикәа, ала кыдҟьауа, аҳәа кыдҟьауа, игәамҵ-хамҵуа.

Уи акырынтә дазкылыҧшхьан Синаҭ, аха рхы шымҩаҧыргоз хаарак изаҵбауамызт, егьа дазхәыцыргьы, егьа инаирҳәы-ааирҳәыргьы. Мчыла аҭыҧ уаҩы изымҵҧаауама, иара игәаҧхеит, иара иҵаххеит ҳәа!.. Насгьы ухы зқәукуа аҭыҧ уақәнагозар акәҙами?.. Уҵарадырра, уҟыбаҩ уҭнагозар ауп иушьашәалоу аҭыҧ аҿы уандыргыло... Насгьы уеицгәарҭозароуп, зегь рыла урылыркаартә еиҧш, ҟазшьа ҷыдак удырбалартә...

Ах, аҭыҧ азыҳәан шаҟаҩы еибашьхьада, шаҟаҩы рыхлахаҵ аргьыжьхьада, аҙәи-аҙәи зынеиҿампҧшуа?!.

– Ҳара ҳҭыҧ зегьы иреиґьуп, амала ҳуалафахәы маҷуп акәымзар... Изхысҳәаауа удыруама, Синаҭ, рацәак аҙәгьы дашьклаҧшуам... аҧьабаа шацу рбоит азыҳәан... ҧытк инаҳаракшәа иҟандаз, уажәшьҭа егьаҩы шьапҿаршә ҳзуны ҳдырблаҟьахьазаарын... – аҭыҧ азҵаара анаацәырыргалак, Баҭал ашьшьыҳәа Синаҭ ихы наиқәикуан, убас ҳҽамаратәны ҳцалароуп ҳәа аанарго. Синаҭгьы убас акәын дышхәыцуаз, аҭыҧ ҳараккәа дунеихаангьы дырмеиҧхыҙыцызт...

Синаҭ русбарҭа асҵәкьа еилаҳаны иҟалап ҳәа шамахамзар дақәгәыґуамызт. Уажәык еилаҧытҳахан, аҙәгьы дазхьам-

ԥшуазшәа гәааанагарак изнарҭысуан иҟалаз аҭагылазаашьа. Нас анкьатәи анапхгаѡцәа аҳәаҳәала, рыг-рыбзиа неицҭаны ибла иныхгылауан инеишьҭаххы-неишьҭаххуа. Иласыз дубарын, ихьанҭаз дубарын, зегь ҟазшьак-ҟазшьак рыман, аҳәиаҳәи узеидымхҳәалаҳо, иузеидымкылаҳо.

Урҭ рҟынтәи, аиаша уҳәарами, Синаҭ дыззааигәазгьы ыҟан, дызцәыхаразгьы. Ицаҳәцаҳәо аус азы зыԥсы ҭызхуаз уи ихдырраҷы гәыблрак рыҵаны иаанхеит, хашҭрак рыкәҳамкәа, аха, ус акәымкәа, зыхдырра лаҟәқәазгьы дрыднагалахьан, аҳсара рзымдырҳо, аҳмыжьра иалахақәаз реиԥш ибалыбаҭо.

Раԥхьатәи Синаҭ инапхгаѡы иҟазшьа оумашәаҵәкьа иҟан. Адырра иман, уи азыхҳаан иуҭахуаз, аха маӄк аҟара арыжәтә бзиа ишибоз еицгәарҭахьан аус ахьиуазгьы, анҭытҵгьы. Шәеиҳабы дабаҟоу иахьа, ихитәу ҳәа алафгьы неихырҳәаауан зны-зынла инеилацәкәысуа уи дыздыруаз, рԥьышә днықәҵашәа. Уи дхаҵан нас, хәыӵыкгьы имжәыр ауазма, уахгьы-ҿынгьы ихыкәшауаз данрымԥыхьашәалак. Аха иара еснагь иԥырхагаз аҳәса ракәын, ес-иҟалалакгьы, иҵатәаны дҵыржаауан. Иаргьы урҭ баны даанхомызт. Урҭ имѡаԥыргоз аусҷәа маҳа-аргама акыр дҵыршәаахьан. Уаҟа Арухангьы далан, цеи-ццышәи еиқәмыртәо, лҽеихарԥсны, арахь зны-зынла диҷәнымхошәа, лхы наиҵалҵахуан, иара иакәымзар русбарҭа иҵагь инеилаҳарызшәа агәра наирго. Аха Синаҭ уи игәы изыбылуан, ҷәгьакы рыҵеибагаломызт.

– Шәызҿуи, уара, иахьа? Шәхы шәагьѡахомеи?.. Акаҳуа жәжәхьоума?.. – ахәылбыҽха Синаҭи Кәанызи ахьтәаз ауада ашә днылаххуан Шьаруан, ихы рҵысуа. Уи ҳаракык иакәын, аԥшьқы, иблагәқәа ааҕраны.

– Акаҳуа шԥаҳамжәуеи?! – ахьышәтҳәа дѡаҵхахон Синаҭ, иеиҳабы иҿаԥхьа хьаҵрак ҟаиҵозма. Кәаныз иакәзар, ицәа дынҭасны, иаԥхьа даагылон дкәаҕа, унапаҿы ҳаҟами, иахьааууҭаху азы ҳахиоуп ҳәа аанарго.

Синаҭ урҭқәа зегьы змааназ ауимдырхуаз. Али-ԥси рыбжьара аҟаԥыҳәа ихшыѡ назцон. Реиҳабы акаҳуа аниҳәа, акаҳуа мацараҿы аангылашьас иамаз!.. Иеиманы рҿынархон. Усҟан аҽааамҭан, уажәы еиԥш иҟамызт, уахьнеилакгьы иаау-

ҭахыз ыҟан. Уаҩы ишимбац ала амшынҽыкә уаала иҭәын. Иахьабалак амузыкабжьы ыкәыҩуан…

– Синаҭ, иҟоу уасҳәап, улымҳа уаахи!.. – ԥыҵк аныржәлак ашьҭахь Синаҭ илымҳа Кәаныз иқьышә надырхәыхәланы дынҭахәыҵхәыҵуан: – Шьаруан ашәак бзиа ибоит, убри уаха иаҳмырҳәар, агәнаҳа ҟаҳҵоит, агәнаҳа ҳаҵалоит!.. – иҳәеит.

– Иарбану иара?!. – Синаҭ иааԥьашьашәа Кәаныз днаиазҵааит, реиҳабы иитахыз ашәа амырҳәаҙакәа араҟа рдәылҵра ҟалашьа амазма.

– «Лан дшыцәаз лыԥҳа дыргеит…»

– Иҽоумҵои нас, уззыԥшузеи?!.

Кәаныз даахьатиԥатиуан, ицәа дынҭаҙыҵуашәа.

– Аа, усҵеит, иарҳәа уажәшьҭа!.. – ԥарақәак еилаԥьгәаны инаиркит, иаарласны аҭыԥ иқәиҵаразы.

Азал аҽы агәақьҳәа ашәа анаҩнҟьалак, Шьаруан игәы иахәаны, иҽҩаҵрыззаны анапеинҟьара дналагон, уи ашәа гәахәарак шинаҭаз мҩашьо. Кәаныз, уи ихы иархәааны, дцаны дықәхысаа ԥҳәызбак дналыцкәашон. Шьаруан уи ала иԥсы ишьон, дыччон, дыхәмаруан, гәеиҵыхрак инаҭон уахатәи аамҭа абас иахьымҩаԥысуаз. Убас – знык, убас – ҩынтә… Аҵыхәтәаны ашампантә ҩыла ихдыркәшар акәын. Рыкәҵымҭазы даҽеа знык иарҳәатәын реиҳабы иҽеызҽишьаауаз уи ашәа… Шьаруан, азал агәҭаны дгыланы, инапы еиниҟьон, ԥьаҳаҳаҳәа ашәаҳәаҩцәа днарыхәлаччо. Аамҭа убас иҟан, аамҭа иҽеақәиршәар акәын Синаҭ…

Аха иуҳәаша… ашьыжь данааԥшлак, асасааирҭаҽы, уада ҭбаатыцәк агәҭаны игылаз астол ихы ыкәыжьны дшыцәаз даалҵуан, уаҳа аҙәгьы дыҩнаҙамкәа, ихала заҵәык, дқыцьқыцьуа, ахьҭа дакны…

– Иаха шаҟа сухазеи, аха уара ууаԥшуа уҟахызма… уагаҙаны, аҙәгьы уизхьамԥшуа, уҽалухырц уаҽын, аха узалҵуамызт… Урыцҳасшьеит, аха исылшагәышьоз… уҩызцәа ууаганы абра ууанрыжьын!.. – Синаҭ изымдырҙоз, ууанҙагьы иимбаҙацыз ҧҳәызба еинаалаҙак дшихагылаз ибеит, ихыиҽы зегьы ԥсадаханы, шьакәармак аныԥшҙомызт. – Снапы уанырҵан, иахантәараквгьы акаруаҭ ахьгьы усзышьҭамҵо, сшухагьыжьуаз мацара иаасыршеит…

– Бызусҭада бара?.. Бсыдызцалазеи?.. Баазгазеи араҟа?!. – Синаҭ иҽы шабаны дцон, еергьхәа даацәажәеит, имчгьы илҙааны дшыҟоу мҩашьо.

– Сара араҟа аус зуеит... Абриаҟара арыжәтә зуҭахыз?.. Иахьакәым укылнамгои?.. – дыгәцаракуа днеиҽаԥшит уи аԥхәызба, иаха абас дахьылбаз дышрыцхалшьоз налнырԥшуа.

– Аиҩызцәа ҳанеиқәшәалак, ишԥаҟалои... уҽеузаанкылома?.. – инхьаиршшеит Синаҭ, иахатәи иҭагылазаашьа дназхәыцуа. Хәыҷыкгьы иԥхаишьон абас ихы ахьымҩаԥигоз, аха уажәшьҭа излахьаиршшараны иҟаз, иҟалашаз ҟалахьан.

Синаҭ убри аамҭазы, иаалырҟьаны, иԥьыба дынҭаԥшызар, иаха ицәаанхаз быжь-мааҭ заҵәык ҭаршәын, џьаракыр ицәцар ҳәа дацәшәаны, инапы инаныџьгәаланы иааимгәлаирҷәҷәеит. Игәалаҟарагьы ааԥхасҭахеит, иаԥхьа игылазгьы цқьа димбо, дзылмацәажәо...

– Сара иахьа ас аус сызуам...аҩныҟа сцароуп схы сахәаны... – дындәылҵит Синаҭ игәы еилахәашь, ихы ицәымҷханы.

Усҟан Синаҭ ақалақь аҿы ҩынгьы имамызт, гәарагьы имамызт,ақыҵахьдныҟәондneиҵас-ҩеиҵасуа.Аҩныдахьнеиуазгьы иԥхәыс лыцқәа хуа, аҷыгә-ҷыгәхәа днеиҽашуа днеиҽагылон, лҿылзеиқәымкҙо: – Абриоума шәызҿу аусураҿы?.. Уаҳа ус шәымаҙами?.. Уҩызцәамкәа, даараҙагьы ҳаҵыр уқәырҵеит, ус дара мсааит!.. Уиаҟара иуцәнымхозҵгьы, ана узкарыжьуаз, рыҩныҟа урымгози?!. – Синаҭ усҟан ҿиҵҙомызт, лара диашан, иихәараны ихәҵааз.

Убасҟан ауп Синаҭ аус ицзуқәоз аҙәаҙәала изакәқәаз еиликаауа даналагазгьы. Оумашәа иубашаз, иара убасҟангьы Кәаныз еиҳабацәас иаакарҵоз зегьы, ахьышәҵҳәа днарыдҳәаҵаланы, иҿынарзааигәаитәуан. Синаҭ игәалашәо – Шьаруан дыҟанаҵы ҩыжәран изҿҙаз... иԥьыба капеикылҵәак ҭахомызт, есымша ԥараԥсахран дзышьҭаз, иԥҳәыс илымаҙаны, игәы шкылылҵәозгьы. Шьаруан данамырхуаз, усҟан аҿаҵыԥк ахь диаргон, Кәаныз алаҷырҙ инкаиԥсаз аҩыза ҟамлацызт, игәы ԥшаа-ԥшаауа.

– Ишԥаҳаԥсыхәоу?.. Уажәшьҭа Шьаруан иҩыза анапхгаҩы дҳазҵода ҳара?.. Ҳашԥаҟалои?.. Иаҳхылаԥшхәахода?..

Ахәыҷгьы деиликаауан, адугьы деиликаауан, закәытә ҟазшьаз имаз!.. – иблақәа ҭыҟаԥшьааҙа, Кәаныз акьыжьыҳәа инеимеиҭәон унаидгылар, даарыцҳаушьарын. Дызҭахымызгьы усҟан, дзыхдырҟьаз рзымдырҙошәа, ихашшааua, арахь дахьырԥырыргаз ргәы иалсҙаны иҟоушәа рҿыҟаҵаны, икылыԥш-кылҙырыѡуа итәан, уажәшьҭа иҳарҵо дызустхарыдашь ҳәа. Изакәызаалакгьы, Шьаруан дҳамазааит ҳәа аҙәгьы ажәак наиҿаимыршәит Кәаныз ида, аха Кәаныз заҵәык ииҳәоз иаҵанакраны иҟаз, егьырҭ еиқәыԥсы иахьтәаз.

Абас дыҟан Синаҭ раԥхьаҙа ақалақь аҿы аусура дахьалагаз напхгаѡыс дназықәшәаз.

Уи анаѡсан, Синаҭраа русбарҵаҿы напхгаѡыс иҟарҵаз, егьырҭ дызларылукаашаз, аҿа ҟазшьак иман. Иахьахәлаанҙа, уаҳа ус имаҙамызшәа, русбарҵа даныѡнагьыжьуазгьы ыҟан. Мыцхәы ашьклаԥшрақәагьы идыруан, зҵаарала угәы анкылиҵәозгьы мачҙамызт. Дыштәоу акәымкәа, хҵашәарак изааззшәа, аҟәша аиҳабы Синаҭ абранҙа дысзаажәги ҳәа иналыдиҵон ишә илатәаз аԥхәызба ҟәымшәышә-газа, лхы-лҿы мрашәахәацк ақәмырԥхаҙакәа, иахьахәлаанҙа уаҟа икыдкнаҳалаз асаркьа уажәы-уажәы зыгәчама нырҵәи-аарҵәиуа ианзырԥшылоз.

Синаҭ дныѡналаны, истол аԥхьа дѡагылон иҿаариашаны, уажәы исеиҳәара арбанушь ҳәа днаиҿаԥшуа.

– Иахьа Кәаныз иҵыԥаҿ дыҟазма?.. Дызҿузеи иара?..

– Дызҿыц, Чамагә-иԥа... Убра иқьаадқәа дрылхоит, ихы дымѡахаҙакәа... – ибжьы аармачны аҭак ныҟаиҵон Синаҭ. Аҙәы изыҳәан, дшыҟазаалакгьы, ишакәым дихцәажәар иҵахымызт.

– Алмысхан?..

– Алмысхангьы иҵыԥаҿ дтәоуп... Ерасҵагьы, Баҭалгьы... иназцымцыша аусутәгьы наразқәныстцеит... хѡахакгьы рымаҙам...

– Абаапсы, уаархылаԥшла!.. Русура ааныжьны идәылымцлаait, уажәы иҟоу зегьы ҳзырҳәоит уеизгьы, ҳусураҿы ҳтәамшәа, акагьы ҟаҳамцошәа... Сара аиҳабыра рҟынҙа исыԥхьоит, сымцар ҟалом... – наиҳәан, нас дындәылцны,

имашьына еиқәатҵәа днақәтәаны, дныкәхәаша дцон, хьаак змаӡам иеиԥш иҽаардаданы.

Нас адырҩаҽенынӡагьы уаҩы дибомызт, ҽырххыла инаишьҭаларгьы. Есшәахьа реиԥыларақәа раан ирҳәоз, еимҵаркуаз-еимҿдырххоз, дырҩагьых ирҿыцны есҩаша иналацәажәон, есҩаша ирҳәоз – есхаша... Абас иаанҵәон амчыбжьгьы.

Чамагә-иԥа дырҩагьых уаҩы игәалаиршәаша аҽа ƀазшьакгьы иман – цәгьалатҵәƀа бзиа ибон аныҳәақәа реиҿкаара, рымҩаԥгара. Астолқәа еиҿаԥшьны, фатәыла ирхианы ианынадтәалалак, – абас ҳнапы еикәыршаны ҳаƀазар зегьы иреиҿьми... инаԥшуагьы ҳатҵамшьыцуеи... ƀыƀ-ҿыƀ ҳамаӡамкәа ҳанырбалак!.. – иҳәалон, ижҩахырқәа днарҵас-аарҭасуа, даапышәарччо. Иара иакәын уеизгьы астол мҩаԥызгоз. Зегь раԥхьаӡагьы аҳәса рныҳәаҿа аанимкылар иуӡомызт. Арухан лҽырԥшӡаны аҳәса дахьрылатәаз ихы налыкәикуан:

– Ҳара убас иƀоу уаауп, шәара шәанҳамам, акагьы ҳаԥсам... Адәагәҭа иқәхаз аҵла заҵәы ҳаҩызахоит... Ҳалахь наҵысыр, измааноу иаразнак еилышәкаауеит.

Ҳагәҭыха – шәыгәҭыхоуп, ҳхьаа – шәхьаауп!.. Ҳаԥсҭазаара шьагәыҵс иамоу шәара шәоуп!.. ԥҳәыс дзыҩнам аҩны еиқәылашьцоуп. Шәара ҳагьшәырлашоит, ҳагьшәырлахҿыхуеит. Шәыда ԥсҭазаара анцәа иҳаумҵан!.. Абри аныҳәаҿа шәара ишәызкуп, зегьы инҵаркәамҷааны иаажәуеит!.. – аниҳәалак, зегьы агәырқьхәа инеинырƀьон. Арухан лыҽҩыҵырззаны зегьы днарылаԥшуан, зегь шәаасҭа сара соуп араƀа изхәаԥштәу лҳәарашәа. Иатҵәацанҵыркәкәаны иныкәиргылон. Ԥанагәгьы уи диҵахозма?!. Еиҿартәы-еиҿартәы, заанаҵы иҵаны имазшәа, иажәақәа неихаргыло аҿынаирхон, Арухан дылҿашамшамуа, бара бахьҳамоу иҳабаргәызеи ҳәа аанарго. Егьырҭ уиаƀара аҽырқьынцыцрақәа рыҽрыларгаломызт.

– Уара, игәасҭаз жәдыруама... абри ҳаиҳабы аҳәсахәыҷқәа бзиа ибоит ҳәа сыƀоуп!.. – иҳәан, дааҩналеит ҽенак Кәаныз Синаҭи Баҭали ахьтәаз.

– Изхуҳәааи?.. Иҳаумҳәои?.. – изҿыз иааƀәыҵын, инаихәаԥшит дара, ари иаҳзымдыруа ажәабжь ҿыцк ԥшааны иаҳзааигеит ҳәа.

– Иуадаҟны сыштәаз акәымкәа, амаҳаныҟәгаѡ даа ѡналан, икьыԥхьны иҟаз қьаад бгьыцк иаԥхьа инықәылҵеит инапы аҵаѡразы.

– Нас?.. Иумҳәои иҟалаз?.. – Синаҭ Кәаныз днеиҷаԥшит иҿаарѡысҭаашәа, иажәа днаԥыххыланы, алгаха наимҭакәа.

– Нас ами алакә!.. Иара даныналгәыдыԥшыла, иԥсы акы иакызшәа, иблагәқәа аатбаахан, еиҳа-еиҳа дѡыцыззауа, сышихәаԥшуаз, иаартыз лгәышԥы ҟьаҟьара иԥсы алаханы дынкыдыԥшылеит лышәырҭаҭақәа шыҟаз, уажәымзар-уажәы иқьышә хьырвырқәа надикыларашәа. Лаԥхьа зегьы ҭамҭамуа иаартын, унҭаԥшыртә еиԥш. Алаԥшцәгьа илаԥш иацәухьчарын, егьа уацәтәымуаѡызаргьы. Уи лара илызгәамҭакәа даанхозма?.. – Иҟалеи, Чамагә-иԥа… шәнапы анышәымҵои?..– лҳәан, лнапы лгәы инадылкылеит, уаҳа уахь дҭамԥшыртә еиԥш.

– Нас цәгьарас иаҵоузеи, аԥҳәызба дналгәыдыԥшылазар?.. Лышәырҭаҭақәа иблақәа хыркызар акәхап… – Баҭал дааԥышәарччеит иааигәарԥханы.

– Иблақәа сыздыруам, аха иԥсы цқьам ҳәа сыҟоуп аҳәса рзыҳәан… иԥсы ҵамҵамуеит данынарыхәаԥшлак… Усҟан ихы ихашҭуеит, дара рыда аҙәгьы дибаҙом… – иҳәеит Синаҭ, Кәаныз днеиҷаԥшын.

– Шәара ишеилышәкаауа сыздырам, аха иара саргьы убасоуп сгәы ишаанагауа. Знык аиҳабы амаҙаныҟәгаѡы лыкәа данҵаԥшы, нас уи ҿеира ахылҷиааузам, еснагь лыкәа аҭаԥшра далагоит ҭахак лымҭауа, днылҷынҵәаауашәа. Ишнеи-шнеиуа имашьынагьы дышҭатәоу жәбахра шәыҟоуп, лыѡнынҙа днаганы даансыжьуеит ҳәа иҿыҙгақәа неиқәырҿаҿо… – инарыцирҕызит Кәаныздгьы, рыхшыѡ убри аԥҳәызба иналзырханы. – Ларгьы дхьатиԥатиуа, анцәаузша, адунеи, хьаа лымаҙамкәа, дшаны дықәырҵеит, гәыбҕанс илуҭагәышьозеи!.. – ҵәымҕхарыла иқьышә днықәитҵеит, игәы иамукәа, дарѡегьых, данындәылҵуаз аамҭазы.

Аԥсҭазаара шаҟа унарбои, шаҟа унаҭои, блаҵарыла уашьклаԥшуазар… еиҳау адунеи аҷы уаҳа акрыҟоума!.. Зегьызегьы иара иунарҵоит, гәеилгарак умазар. Зегь анԥушәалак ауп уахьҭаҳауагьы анубо, уахьавсышагьы анубо. Аамҭа уаѡы дшыԥнашәо еиԥш ҟамлацт, дараҙоит, адаракәац дкылнагоит.

Синаҭ еиҳа-еиҳа аҧсҭазаара кылыршәшәааны дашьклаҧшуа аҟынӡа днанагеит. Шьоукы-шьоукы егьмуӡакәа, ражәақәа дадаӡа, иахьгылоу узрывсуамызт, зегь дара ирдыруазшәа рҽыҟарҵон, зегь дара ирыламхәыкәа уск зымҩаҧымсуазшәа. Шьоукых, рхы ақәырҧсны, русқәа ырманшәаланы ирзынагӡозар ҳәа иаҿын, излахәу аҧсҭазаара убас иаҭахуп, убас иныҟәгатәуп ҳәа хҩахак ҟарҵомызт…

Синаҭ,ХьударЧамагә-иҧаинаҩсаныеиҳабысироуз,Шьаадаҭ Аҧыр-иҧа –креилызцо, крыздыруа аӡәы иеиҧш дихәаҧшуан. Усҟан зегьы рҭыҧқәа рҿы итәаны, русқәа нарыгӡон ишахәҭаз еиҧш игәцаракны. Ҧанагәгьы егьиҳәомызт, Арухангьы егьылҳәомызт, рымч изақәымгәыгӡо иананхха, ихьатиҧатиуа, рцәа инҭаҳәаҵәыҳәаҵәуа рҭыҧқәа рҿы ашьшьыҳәа иаатәеит, ҧшатлакәык нархысны иааиланарҩынтызшәа. Зны ахәхәаҳәа инцәыҵақәыҧсычҳауан, зны инеиҿаҧшы-ааиҿаҧшуа инцәыҵақәиҵқәиҵуан.

– Ҳара атәара мацара акагьы иҳахәаӡом… ҳагьныҟәароуп, аҧсабарагьы ҳналаҧшыроуп, ҳаштәаз иҳазгәамҭаҭакәа ҳаилаҵәыҵәит, ҳаилахәаҧсеит!.. – иҳәан, ҿенак Шьаадаҭ Аҧыр-иҧа зегьы аидарақәа инарыҵеиҵан, абри ҳазҿаҧшуа ашьхара ҳҳароуп, гәакажьрак ҟамҵакәа ҳәа нарыдиҵеит. Ҳәсагьы-хацәагьы хаҵа маҭәала рҽаааиларҳәеит, ҳаиҳаб ҿыц ас аниҵахха, ҳара ҳашҧаанҿасуеи ҳәа рҽамархаҵаны. Арухан дзаҟәӡа, лхаҵа машьхәыл имаҭәақәа анылшәылҵа, дымгәлыҿӡа, дҭамҭамуа, Шьаадаҭ днаидгылеит, ишҧаснаалои исшәыстҵаз амаҭәақәа ҳәа днеихаччауа. – Уажәаҧхьагьы ибшәыбҵар акәын бара ахаҵа маҭәақәа!.. – ҳәа нлаҭеикын, аҧыкә-ҧыкәхәа дналҿаччеит иаархааны, гәыразрак наиҿнырҧшуа.

Шьаадаҭ Аҧыр-иҧа дмыццакӡакәа зегьы днарылаҧшҩарылаҧшит, зегь рыла шәеиқәшәоума амҩа хьанҵа ақәлара азыҳәан ҳәа аанарго. Ҳаиқәшәоуп анырҳәа, реидарақәа ырманшәаланы рҟәаҟәақәа инкыдырҵеит. Аҧхьа иара днагылеит, инаҩсан – Арухан, нас – ҧанагә, агәҭаншәа – Баҭал, аҵыхәан – Синаҭи Кәанызи…

– Шәызынтәыкгьы еилшәарак шәмыхьроуп… абас шәеишьҭагыланы шәҿынашәхоит, абри сара сызлацо ала!.. –

иҳәан, ашаха рқьақьа иикыз инеиҵыхны зегьы инадиркит. – Ирыҕәҕәаны ишәкызароуп, џьара ҳнаҷҟьаргьы, еилшәарак ҟамлартә еиԥш…Баҭал,уара суқәгыҕуеит…уахьгылоу машәыр ҟаларым ҳәа сгәы иаанагоит… уҷкәыноуп, умч еибагоит!.. Синаҭ уара аҵыхәан усыргылоит,аха уаҟагьы иҕәҕәоу даҭахуп, ашаха унапы аларшәны иукызаауеит!.. Исхашҭыз, Кәаныз, уааины, ԥанагә ишьҭахь угылоит, џьара унышьаҷәхнысларгьы ужәѡахыр нҵарсны уааникылап!.. – иҳәан, иара ашаха рыҕәҕәаны икны, иманы ашьхара днаҷалеит. Шьоукы аапҵсеит, шьоукы карахеит, аха, еилшәарак рмыхьҙакәа, мышкы иныҟәеит, ѡымш иныҟәеит, хымш иныҟәеит… Ашьхара иахьынҙарылшоз ихалеит, инаԥшы-аапшит, иџьаршьеит, илакәыршьеит…

– Ишԥажәбои?.. Ишәгәаԥхома ари аѡыза аԥсабара?.. – днаразҵааит Шьаадаҭ Аԥыр-иԥа, ҵаҟа инҭарԥшуа, иахьабалак иныкәырԥшуа. Знык ыр ас ҙәыр ихагаланы идирбахьазма!.. Аҳаракыра аҟынтәи акәзаап аԥшҙарақәа зегьы ахьубауа… агәахәара, агәеиҵыхрақәа ахьуныруа!.. Ауаѡытәыѡса убарҵқәа зегьы дрылхәданы дыҟамзароуп, аха!..

– Ишԥаҳгәамԥхои?!. Знык ыр ҳныҟәахьазма ас ҳара?.. Знык ыр иаабахьазма?!. –ҳәаак амамызт урҭ рныҟәарақәа ирнаҭаз агәышьҭыхра, агәаацԥыҳәарақәа.

– Уашьҭантәи аан иҵагь ҳхалоит… ҳахьзымнеиқәазгьы ҳнеироуп, иаабароуп!.. –иҳәан, ргәы назишьҭит, ргәы назирхаҵеит. Аԥсабара цқьа лахҷыхын… ана-ара аҙхыҽеақәа рышьҭыбжь уаҳауан…

Ашьха ианылбаа аҽеныҵәҟьа, Арухан лхаҵа даакылсын, иҽеырҟаԥшьны Кәаныз днаиазҵаait, уахынла шәабашьҭалоз, аҳәсеи ахацәеи џьарак ишьҭалозма ҳәа.

– Мамоу, мшәан… – иҳәеит Кәаныз, – ус шԥаҟаҳҵоз!.. Аҳәса хазы ишьҭалон,ус ҟалашьас иамоузеи?!. Иара усгьы ус угәы ишԥаанагаҙеи амалахазгьы?!. Арухан шамахамзар аҳәса рҷы акәын дахьыҟаҙаз!.. – наиаҭеикит иҽааибаркшәа, уи изҵаара змааназ, изызкыз нҧхьарҟәҟәаны.

Шьаадаҭ Аԥыр-иԥагьы рацәак даанымхеит Синаҭраа русбарҵаҷы. Иахьеиҳау ҭыԥк ахь дхагаланы днықәдыртәеит, те-

лефон гәарҭак наиварыҕәҕәа, уада ҭбаатыцәк аҿы, зегь рыла деиқәыршәаны, аҭел уамыскәа ишҟа узымнеиҙо. Изықәҿиогьы дыҟоуп аҧсҭазаараҿы, изқәымҿиогьы. Аханатәгьы далукаартә еиҧш акәын ихы шымѡаҧигоз. Дыззуклакгьы, егьа ихьанҭазаргьы, егьа иманшәаламзаргьы, ҟыбаѡ ҷыдак аарԥшны, амѡақәҭашьа дақәшәон. Аҙәи-аҙәи рҳәатәы хаибаҵо, шаҟа ирманшәаланы ишьақәиргылааз Синаҭраа русбарҭа, аха аҵыхәтәаны иаанимыжьыр ада ҧсыхәа ҟамлеит. Уи ицара даараҙа ихьаазгақәазгьы ҟалеит. Баҭали Синаҭи иахырҳәаарыз рыздырамызт. Ауаѡы уанишьцылалак, дзеиҧшроу анеилукаалак, нас ушазыҧшҙам дануҧырҵлак иаахьааугоит цәгьалатцәкьа, абас заҳзырузеи ҳәа аиҳабыра гәыбҕан нарыҭауа. Уажәы-уажәы иҙбахә иналацәажәон, ашаха ҳахьнырҳаланы, ашьхара ҳашхаигалаз ҳәа. Усҟан зегьы рыҵашьыцыртә, рхы кыдҵаны рышҟа иааҧшуан. Анцәа дреигәырҕьартә иҟамыз!.. Бҕеиҵыхрак ианҭагылоз аамҵазы дахьрымпыҵпрааз Синаҭ даараҙа игәы иалан, аха илшагәышьоз…

Шьаадаҭ Аԥыр-иҧа даҽеа усбарҭак ахь даниарга, ихаҭыҧан акыраамҵаҙагьы уаѡ дырзалхуамызт. Шаҟаѡ рыҙбахә рҳәахьадаз, аха хыкәкыла иалкааны иҟарҵашаз дызусҭаз рыздыруамызт. Уи даараҙа ҧанагәи Арухани ргәы днархьуан, ҳара ара ҳшыҟоу ишҧыкәу даҽеаҙәы даааганы дшаҳхадыргылауа ҳәа. – Ҳара ҳаҟара аԥьабаа мбаҙакәа, иааины инаҳхатәоит, ражәа ҭлапҟакәа узырхымҧауа, ртәарҭа ажәҟьы илажьны. Зны ҳара ҳаҟара аус руааит, нас изеиҧшроу рбап!.. – рҟыбаҙыбакәа еиҳа-еиҳа идыршыѡкуан, ргәамҵхамҵракәа еиқәтәарак рымаҙамызт.

– Зегь зхароу ҳара ҳауп, ианҿаҳамҵлак, иааны ҳхы иныкәтәоит!.. – Арухан амалахазгьы цеи-ццышәи еиқәлыртәомызт, уажәы еиҳагьы амца ацралҵон. Раҧхьаҙа Синаҭ араҟа аусура даналагаз, Арухани, Баҭали, иареи уадак аҿы еицтәан. Арухан лгәамҵхамҵракәа акырҙа игәы кылырҵәахьан азы, шамахамзар, игәы лзыразымызт. Дзеиҧшраз, лҭыҳәрықьқәа шыҟаз анеиликаа, иҽеылҿамыжькәа дааиуан, дналывс-ѡалывсуа.

Ашьҭахь, ишааиуаз, аамҵагьы акыр набжьысхьан еиҧш, даҽеа еиҳабык днахадыргылеит Синаҭраа русбарҭаҿы. Рхахь-

гьы ирзаагомызт уи ахаҵа дара рышҟа ихы дырхап ҳәа. Уаҩ ҭынчк иакәын, аҳәгьы игәы дамыҫзакәа, зҿыртаташьны зхы мҩаԥызгақәоз дреиуан. Дныхгыла-аахгыла, мацқьа-шьацқьа ихы ныҟәигон. Ацәажәара бзианы идыруан, аха цәажәарыла аусҟәа узеиқәырҿаҿома еснагь?.. Лассы-лассы, ичымазара иахҟьаны, иаамҵа зегьы ахәышәтәырҵаҷы ианихигауаз ыҟан.

– Ари уаҩы ҟәымшәышәк, уаҩ татак иоуп, аҕьҕьаҳәа шәышԥеилоу, уаҳа ҳаҭыркәҵарак шәымаҳами... уеизгьы-уеизгьы дшәылаҟаар аума ишәҭаху?!. – уи иԥсыҿера ихы иархәаны, ԥанагә, еилацәажәарак анрымоу, дҩыцхаханы, аԥхьыжәҳәа итәақәоу днарықәымчны, днарықәцәҟьо далагеит. – Иҟалеи уара, уиаҟара ухы иалнарҟьазеи?!. – инеиҷадырхьуан уи згәы иаламҳақәоз, игәхьаагьы мкҳакәаны. Усҟан Арухангьы дҩаҵҟьон: – Ашьшьыҳәа шәзымтәаҳои?.. Ишәҭахымзар, шәындәылҵны шәца шәхы ахьынахоу... уеизгьы араҟа акагьы шәхәарҭам!.. – ԥанагә иихәаз инацлырҕызуан ларгьы. – Уара, шәааҳырҩырауазеи, ҳаиҳабы ииҳәогьы ҳмаҳари!.. – дызлоузеи уҳәарауазеи, Кәанызгьы ибжьы нҳалеиҵо далагеит. Аиҳабы ҳәа изхәаԥшуазгьы, ибжьы рмаҷҳаны акәын дышцәажәоз. Еснагь иҷыҵакын: – Иахьа аамҵацәгьак ҳҵагылоуп, ижәдыруазааит!.. Дасу шәызҷу шәусҟәа шәхашәмыршҵлан, шәхы ҳаҭыр ақәышәҵала... аҳәи-аҳәи шәҕыҕеибамклан... ҳаамҵазы ауаҩы иԥсҭазаара кьаҷуп!.. – иҳәалон днарылаԥшны, дмыццакҳакәа... изыкәгылоу адгьыл нарыҵахәаша ицарашәа, ҭынч-ҭынч днарыҷцәажәауа...

– Мап... ари иҳахәо уаҩым, абжеиҳан дычмазаҩуп, – шырҳәоз, аҵыхәтәаны днарымпыҵзаҳеит. – Уи уажәшьҭа, аиаша уҳәарами, дҳахәом... иахьизыманшәалоу ҷьара диагазар цәгьамызт... – инеихырҳәаалон ишьклаԥшқәозгьы. Ииашаҵәкьаны, иаргьы ахәышәтәырҵа данҵыҵ, уаҳа иусурахь дзыкәымлаҳеит, дуашәшәыраҳахазар акәхарын, иҷәаникылеит...

– Ҳара зәыр дҳақәзар, зегь шыҟоу ҳҟамлози!.. Убасоуп, иаганы инаххадыргылоит, дара ишырҵаху еиԥш, иаҳмазҵааҳакәа... нас аԥша иаманы ицалап!.. Абас мацара ианбанҳа!.. Ҳара ҳҭәык абра дҟалар иҟалозеи, ҳаздыруа, ҳаилызкааua?!.

– Арухан илҳәац еиҭалҳәон, иаҵакыз аҵаҵәахны, лгәы нҵыҧьҧааруа, аиашара иазыкәпауа иеипш лҿыҡаҵаны.

Убасҟан ауп ари аусбарҭаҿы аусҷәа аҿакала имҩапысуа ианалага. ҧанагәи Арухани, зегь реиҳа рхы иалнарҟьошәа, унарыдгылар, уи ада акы иалацәажәомызт... Ирыкәыршан иҡақәаз дара ирыхьдырпшхьан...

* * *

Оумашәа иубашаз, абжьааԥны иузмыркәацаҙоз Кәанызгьы даазкәылаз иҵыԥаҿ дзымтәо далагеит. Иара ихәҭамыз аусҷәа иҿерылагаланы, зны анахь дыҩларын, зны арахь дыҩларын, гәҭынчымрак изцәырҟьон, ҭынч ԥьарак дызтәомызт.

– Каҳуак иҳаржәып ҳәа акәын, аха дыҡамзар ишԥаҡаҳҵари, ҳаиқәымшәеит, уа дыҡаз... – иҳәеит Баҭал, Кәаныз иватәақәаз днарыхәааччаны. Кәаныз дахьтәалоз иҵып ҭацәын уажәы, қьаад гәарҭак ус истолаҿ иқәын еиқәырчаҡәны.

Индәылҵит адәахьы. Амш еихәлачшәа иҡан, ажәҩан аԥстҳәа еиқәарақәа иҵырҟьан, еилгарак аныԥшҙомызт. Ақәа ауазаргьы, иауны еилгар, еиҳа ауаҩы игәы имырҭынчуази!.. Еихаҡәызны, алакҵа ҭылашьцааҙа иааԥшуан.

– Ас дыҡаҙамызт, аҵыхәтәаны даазқәылаз оумашәа иҿеиҭеикит Кәанызгьы. Ииҩуа дрыцыҩуа, иҵҟьо дрыцыҵҟьо далагеит... – Синаҭ Кәаныз иҡазшьа аҿахьеиҭанакуаз игәаԥхомызт. Дасу иара иҡазшьа имоуп, уалагаргьы дузԥхьарыҡәҟәома, ус дцалароуп аамҭак наиқәыҕәҕәаны дартәааныҙа, дарҭынчаанҙа.

– Кәанызгьы ҧанагә ихы дҭарԥаны димазар акәхап... аха ала аҵыхәа кны аҙы узыруама? Иара ихатәык имаҙамкәа, дызхьынҳалақәоу днарымпыҵышшаргьы ҟалоит...

Баҭал, Синаҭ ииҳәаз инақәырҕәҕәаны, даацәажәеит.

– Иара дышԥаҡалеи... иааиуа аиҳабацәа зегьы днарыдҷабло!.. Ахәылԥҵыс аҩны ахыбраҿы икәалкәало аҿешыкнанаҳауа еиԥш, днархьынҳалоит... Уажә даазқәылаз, егьараан дубаргьы, ҧанагә истол хәхәа дшадтәалоу унаихҵыгәлоит. Нас, данцәажәо, уизыҙырҩлеи, – иаха ҧанагә иҿы сыҡан,

шаҟа аажәыз удыруама?.. Аҧкәынцәа еизан, иаха атҳ акыр инаскьаагеит... – иҳәалап. Ԥанагә иихәаз, Ԥанагә иҟаитҵаз, шаҟаѡы адырцәа имоу – убри иҿакъоуп. Зны убас дахьтәаз снықналан, абри Ԥанагә Ԥсшьара данцоз аламҭалаз акәын, снаиацәажәап ҳәа... Аха сара исҳәо иаҳауазма?!. – Абыржәы Ԥанагә аеропорт аҿы дыҟоуп... аа, дынхалоит, егьигъам!.. Абри аҳаирплан анышьҭпрааua шаҟа исцәымгу удыруама?!. – дналагеит иажәабжь инеиқәҵа-неиқәырҭәо. – Аа, уажәшьҭа дхалахьеит... ахалара ауп ҳәа, знык уанхалалак, нас иманшәалоуп... аԥстҳәа бымбылқәа унархыпрааua... Аа, Ԥанагә уажәы ажәѡан далоуп... – иҳәан, исаатгьы днахәаԥшит. Ус ишцәажәо:

– Ԥанагә уажәшьҭа иҵыԥаҿ днеихьеит. Иара есышықәсагьы убрахь ауп дахьцо... Ус дҵынчшәа дубоит, аха аҳәса рзыҳәангьы ихәы ҭаижьъом... Уи аъәы далкааны димазаргьы ҟалап... – даҟәыцуамызт уи акыраамҭа ихцәажәара.

– Уара, Кәаныз, акаҳуа ҳамжәри? – анысҳәалак, – аа, абааԥсы, уажәы сзымцар ҟалап, Ԥанагә аҵел дасраны дыҟоуп, сизыԥшыроуп... – нсаҵеикит усҟан иара. Саргьы, аиаша уасҳәап, абри ауаѡ ѡызаҵас сихәаԥшыртә еиԥш, сгәы зкышаз акагьы сызиҵымбааит, егьазундазгьы.

– Уиҟәамҵуеи наҟ, ус ҟазшьас имазар акәхап... Иара ишуҳәақәо дузхьарԥшуама ушҟа!.. Уажәгьы Ԥанагә дицзар акәхап, уаҳа дабаҟоу зугәахәуа?..

Баҭали Синаҭи инеихҳәаалауа амшынҿықәахь рҿынархеит маҷк рыԥсы ааивыргарц, каҳуакгьы инаҿыхәарц...

* * *

Акаҳуажәырҭақәа ара аҟара иахьырацәоу ԥьаргьы иубарҭам. Амшынҿықә унавалеит, шьаҿацыԥхьаъа улаԥш нарықәшәоит, аҵагыларҭақәа хыгьежьаа-хыгьежьааъа, иҵацәны иубашам шамахамзар. Араҟа еицәажәарҭа ҭыԥны измақәоугьы рацәаѡъоуп. Ишоуп дара хәҵа-хәҵала, ирыдрыԥхьалақәогьы хаз-хазқәоуп. Ԥьара, адунеи аҿы иааҟало изламцәажәо иарбану, рыгәқәа нҵыблааua, аполитика хәыцхәыц иааимҿдыршәоит, абри абас иҟаҵатәын, абри абас

иазнеитәын ҳәа, џьара инеимҵакы-ааимҵакуа, аҭыԥқәа ишрылацәажәо рыхлахаҵқәа аадыргьежьуеит, аҿаџьара – акультура-аҟазара хьаас ирымоуп, иргәыҵхақәоу рацәаҙоуп. Урҭ рнаѡсан иҟоу акаҳуажәыртақәа рҽы – адунеи аҿы иҟоу ампыласыѡцәа рыҙбахә шеимаркуа, рыблақәа ааҭибахуеит. Наҟ, ԥыҵк инаскьаганы – ахәаахәҵәа, хрыбза-кәрыбза аҵартышагаѡцәа… рнаѡсан – крызку, крызмақәоу…

Синаҭи Баҭали еиҳа иахьҭынчроу ҳәа иалхны иахьрымаз иѡхалеит. Аԥхынразы цәгьаҙа иԥсыршьаган араҟа, аԥша аҳәҳәаҳәа иныҵасуа, ԥыҵк унатәар, уеихыкка ууаҟалон, ууаԥсара зегьы нухыԥсаауан, гәаҳәарак наунаҭон, зегьы лаԥшхаала унарыхәаԥшыртә еиԥш. Аҙынразгьы иманшәалан, аԥша иныҵахәмаруаз уеилыхха ууаҟанаҵон.

Синаҭи Баҭали абри аҭыԥ еиҧьыршьоз аҿа ҭыԥк рымаҙамызт. Амузыка абжьы, рацәак ихаламҵакәа инықәыѡуан иахьабалак. Уаҟа, акаҳуа аамыхны, амшын инхыԥшыло инатәон дара. Раԥхьаҟа, аҳаракыра иаҿаԥсаз аѡнқәеи аԥсабареи еилаҵәаны, ублақәа хыркуан. Харантәи иааны инахәаԥшыз, ԥьанаҭ ҭыԥны иԥхьаҙаны, егьырҭ иибахьоу аҭыԥ ԥшҙарақәа инарыдкыланы дахымцәажәарц залшомызт, убриаҟара агәахәара, агәышьҭыхра инаҭон.

– Уажәшьҭа ҳцалап, – иҳәеит Баҭал, акаҳуа аныржәы ашьҭахь. – Мыцхәаамҭа ҳтәаргьы бзиоуп, аха ҳусқәагьы ҳнархылаԥшроуп, мамзар ҳазҭахым ишакәым рыбла ҳныхшәалар, арҭ уаҳа ус рымаҙами ҳәа инҳазкылпш-кылҙырѡыргьы алшоит… – нациҵеит.

– Ииашоуп, ҳамырхаанҙа ҳцаларoуп… Амчра зку шәамаҳҳуеит ҳәа иаламго ԥьушьома, уи рхы иархәаны, ҳаргәамԥхар!.. – иҳәеит Синаҭгьы, гәанхәҵыстала шьоукы днарызхәыцны. Урҭ зустцәаз еилкаатәкьангьы идыруан Баҭал, аха ицәажәара, уаҟа иаанкыланы, уаҳа иацимҵеит.

– Аа, уара, ԥанагәи Кәанызи ахьеидгылоу, ҳара иабаҟоу ҳәа ҳаҟан… – иахьнылбаатәкьаз, рацәак ихарамкәа игылаз аҵла ду иамҵагыланы, акы иалацәажәон урҭ рѡыԥьагьы.

Баҭал, Синаҭ днаихәаԥшын, иҿааникылеит.

– Уаала, ԥьушьҭеит, ирҳәогьы ҳаҳап, ҳнарзыҙырѡып… – нациҵеит Синаҭ, Баҭал даатгылазшәа аниба. – Аҙәи-аҙәи

ҳаицәхьатцуа ҳалагар, ҳусҟәа ус изыманшәаламхар ҟалап… – иҳәеит, даахәыц-хәыцны.

– Анҭ ирҳәо ҳара ҳакәым, ирзааигәаҙоугьы иарымҳәаргьы ҟалап… Урыхәапҵши ишгылоу, цәаҟьак еицыкәҙоит макьаназы…

– Уара, ҳара каҳуак шәҳаржәып ҳәа ҳгәы инҭаҳкын, аха шәара ҳапҳьа шәдәылҭхьазаарын… – ишынарыдгылазҭәҟьа даацәажәеит Синаҭ. – Ҳаҭашәымҭан ҳахьышәхьымҙаз!..

– Иауазеи, ҳара шәапҳьа иаажәит, нас, ҳшааиуаз, абра ҳаатгылан, абри атцла ҳзатцымҭит… – ҧанагә амшын дынхыпшылеит. Амшын, ацәқәырпақәа неидыслауа, аҿарҭынчуамызт. Амш аныцәгьахо амшын ацәқәырпашьала иаразнак иудыруеит. Инахараны, ажәѽани амшыни ахьеиларсыз, ицәеиқәараҙа, иҵшәааны иааҧшуан.

– Абри атцлагьы шаҟа ҭоурых ирхаанугьы здырхуада… – иҳәан, илапш уажәы атцла инақәтәиршеит, Баҭали Синаҭи неиаанҙа излацәажәозгьы уаҟа атцыхәтәа аапитцәеит, акагь рымҳәаҙозшәа, акагьы иаламцәажәаҙозшәа.

– Ари иахытцзо, ари иахҭнагахьоу цқьа еилкааны уаѽы изымдыруазаргьы ҟалап. Оумажәҙа ахытцуеит, ҳабдуцәа ирықәлоуп, жәаҳәарада… – Кәанызгьы ҧанагә ицәажәара иҿынапишьит, инапқәа атцла ашәпара инакәиршарашәа, инеитцыхуа.

Урҭ акыраамҭа иалацәажәон уи атцла хьанҭа амшын иҿыкәгылаз. Иаардыруаз зегьы ахырҳәааит, инахцәажәеит, уи ада уаҳа ус рымамызшәа, иныгәцаракны. Нас ацаразы шьаҧақәак анааихырга, ҧанагәи Кәанызи рҿааныркылеит, ҳара даҿеа маҷк аҳауа наҳҧаҳарсыр ҳҭахуп, рҳәан.

Убри аамҭазы Кәаныз Синаҭ ишҟа даахьапшит: – Синаҭ, усҭахын минуҵк аҟара!.. – Синаҭ иҿааникылеит.

– Уара, ани иацы ҳазлацәажәаз Аҧыр-иҧа иауҳәазу?.. – убри дназхьааит уажәы.

– Ишпаиасымҳәоз… иасымҳәакәа… – Синаҭ иҿааириашеит. – Зегьы-зегьы снаидтәаланы иасҳәеит.

– Нас иахиҳәаазеи?.. – Кәаныз, иблақәа ҳәатцәыҳәатцәуа, Синаҭ иҟынтәи акы дшахыццакуаз ѽашьомызт. – Иахьа

акырынтә сгәы унҭашәеит, аха сзумазҵаакәа сыҟан… – ус хьанҭак зыршоз иеиԥш иҿыҟаҵаны, Синаҭ дзызиазҵааз аҭак дназыԥшит.

– Иахиҳәаахуаз… Уи аиҳабыра роуп знапы иану… ишыҟало ҳахәаԥшып, иҳәеит… – Синаҭ ҭынч-ҭынч даацәажәеит, дызлацәажәоз аус шыхьанҭаз, ус унадыххыланы уаѽы ишизымʒбоз иаԥхьа игылаз игәы инықәишьит.

– Аԥыр-иԥа илымшо егьыҟаʒам… убра дҳацхраар цәгьамызт… Атәымуаа ирзаауазеи, ҳара ҳамч ақәхартә иҟоуп уи аҭып… – уаҳа мҳәаʒакәа, наҟ дынхьаҵит Кәаныз, гәамԥхараҟазшьак наинырԥшны.

– Иитахыз?.. Изакәыз дзыргәамҵуаз?.. – Баҭал Синаҭ днаиазҵааит, дшынаидгылаз еиԥш.

– Уигьы иитахқәоу рацәаʒоуп… аха ҳара иҳазҵаауада?.. Ҳара ҳхы ҳара ҳанақәиҭым аамҭа ҳҭашәаны ҳаҟоуп… иҳазхәыцуада, иаҳхаҵгылода?.. Аха аамҭа иаратәы ҟанаҵашт, ҳара ҳахыццакуеит акәымзар… – Синаҭ Кәаныз дызиазҵааз алацәажәара иҿазимкит уажәы, уи аниасҳәара аамҭа ҟалап ҳәа игәы инҵеикын.

Иааԥьоушьаша ахҭысқәа ҟало иалагеит Синаҭраа русбарҭаҷы инеиқәырццак-неиқәырццакны. Акатаҳәа ԥанагә иуадахь ауаа ѽналоит, иѽныҵуеит, убри иаҷуп. Уажәы уи аус Синаҭгьы дшазыԥшʒамыз дналадырхәырц напшьыргеит, иара игәы рҭынч дшыҟаз… Дара ариабжьарак рҭынчра рцәыʒхьазаарын… иаргьыжьхьан, иаршаҟь-шаҟьахьан, рыхлахаҵ иқәнаҟьахьан, аха уиаҟара зҷелымҳара аимҭацызт, алеиѽеиласра ишалахәызгьы. Иара ицәымгу ҟазшьақәак рыҵибаауан, аха уи аамҭалатәихап ҳәа рацәак ихахьы иааигомызт. Дара ишынеибаку зегьы иамҷханакхьан уи аҟаршоура изҭанаршәыз ирызгәамҭаʒакәа.

– Синаҭ, аказы уаҳҭахын!.. – иҳәеит ҿенак Кәаныз, Синаҭ ишә днылаххын. Синаҭгьы, уи иажәа ѽбамтәыкәа, дѽагылан, Кәаныз днаишьҭалеит, сзырҭаху закәызеи ҳәа игәы дынҭахәыцуа.

– Абра цәажәатәык ҳаман… инықәҵа-аақәаҳҵеит, аха уара уда ԥсыхәа ҳзамҭеит… – иҳәан, ԥанагә иуадахь диманы дныѽналеит.

Ԥанагә, арҭ шибазҵәҟьа, дҽаԥхаҽаччо днархатҵгылеит. Акы анырҭаху рҟазшьақәа шԥадыртатои, рҽышԥеиҭаркуеи, уҳәарауазеи!.. Ухатҵкы имцауеи, дара ирзеиҭьу уск аҽы уаарымпҵыхьашәар!.. Усҟан иҵагь урзааигәахарц рҭаххоит, урылахәызарц, абжьааԥны хырԥаа узымҭақәоз, угәхьаа зкʒамыз. Укәа инҭаланы, аҳәынаԥ еиԥш иҳәырҳәыруа умаԓра инҭысып. Уимоу, ԓьара ицозаргьы, рмашьына унҭартәаны ургоит, амԥангьы ухатҵкы қамыршәуа, ԥацхак аҽы унаганы унадыртәоит, аԓыкԓыкҳәа инауҽаччо.

Абарҭ рԥызцәақәа аҟазшьақәа здибалақәахьаз ыҟан Синаҭ имаҷымкәа, аха ус аламала иҿерымҭакәа дааиуан макьаназы. Насгьы Синаҭ ицәаԥа иаднамкылақәоз ибзиаҵәҟьаны аʒәырԥы ишеилыркаахьазгьы, Кәаныз дырԥегьых гәыԓрак иман абри дара зышьҭоу аус аҽы Синаҭ иҿалаирхәып ҳәа. Уи аʒбахә ала ԥанагәи иареи акыр ишеицәажәахьаз, егьа ицәыҵархәаҿыргьы, арахь ирыҿныԥшуан. Инеихәаԥшы-ааихәаԥшуа ирҳәоз акын, ируаз акын. Ишакәым унарывҵаларгьы, рҿынхыршәааны, рҿынхаршаланы уныԥхьадырҟәҟәон.

Ԥанагә итәарҭаҽы днатәеит иҿаарманшәаланы. Кәаныз, уи иҽаԥхьа, астол ацраԥшьы днадтәалеит. Синаҭгьы рааигәара днадыртәеит. Абыржәы унарҽаԥшыҵгьы, рԥьышәқәа еихарпсны, крызҵазкуа уск иалацәажәарц шырҭаху нарнубаалон. Рҟазшьақәагьы иаразнак иааиҭаркит. Синаҭ амалахазгьы ихахьы иааираны иҟамызт арҭ злацәажәараны иҟаз, дара ицәыррымгазҵгьы. Рнапқәа раԥхьаҟа астол инықәырҵеит еихьшьуа, акы ишамырҭынчуа рнубаалартә еиԥш.

Ԥанагә иоуп раԥхьаʒа ацәажәара напазыркыз.

– Ҳара абра ҳнеицәажәақәеит… акыр инықәаҳҵа-аақәаҳҵеит, аха уаҳа ԥсыхәа ҳзамҭеит. Абраҟа уск мԥаԥгатәуп, убри ҳзымԥаԥугароуп уара. Ишудыруа еиԥш, еснагь, ҳара абраҟа ҳаштәоу, шьоук ааганы инаҳҳадыргылоит инаҳаҳәамԥшʒакәа, инаҳмазҵааʒакәа… Нас, ҳашрытԥаԥшуа, инҳампыҵабаны ицоит, акагьы аарызмырҽеиʒакәа. Ҳаргьы уажәшьҭа ҳхәычқәаʒам, ҭыԥк аанаҳкыларатәы ҳаҟоуп, ҳус ҳара иаадыруеит, ҳзеицәада?.. Абраҟа ҳаштәаз ҳажәит, аʒә-

гьы дҳазхьамԥшӡакәа… уаасгьы ҳрымԥхьаӡо иалагеит… Уажәшьҭак иаҳзычҳауам, иагьаауҵәҟьом!.. Изхысҳәааua, абраҟа аидгылара аҭахуп, аидгылара ааҳарԥшыроуп!.. Ҳанзеидымгыла, ҳусҟәа башахоит, дырԥегьых гәамсыҭажәк дааганы днаҳҳадыргылоит, ииҳәо-ииуа дақәымшәо, ҳара днаҳазҵаауа. Нас, уҽыкнауҳаргьы, егьалҵуам, абыржәоуп абри аус анырцыхцыхтәу. Абра узаазгаз, уаргьы иудыруазарц ҳҭахуп…Аидгылара ҳацәмаҷуп, аидгылара…убри азыҳәан ауп ирҵаху зҳаларыгӡо. Насгьы абра иҵагь еиҵакраҟәак ҟалараны иҟоуп, уаргьы иузеиҧьхоит… – иблақәа харшаланы Синаҭ днеиҧаԥшит ԥанагә, аус зегьы ахьеиларсу абраҟа акәушәа ихы ааирҵысит, абригьы аилкаара шаҭаху дназирхәыцырц.

Синаҭ уи дахьынеиҧаԥшыз уа даанхеит, ииҳәашаз наиҧамшәазшәа, дызлацәажәоз изымбатәбараханы.

– Аиеи, аиеи… уаргьы иузеиҧьхоит!.. – Кәаныз дныбжьаԥалеит ахьышәҭҳәа, днытҟьаҭҟьо. – Ара ишыҟало умбои… иаҳҳәап, ԥанагә еиҳабыс дҟалар, ԥанагә иҵыԥ ахь Арухан диасып… Арухан лҭыԥ ахь – уара… уара уҭыԥ ахь – сара… Ари аѡыза аиҵакра ҳаргьы иаҳзеиҧьхоит. Ус акәымкәа, аӡәы абра данааҳҳадыргыла, ҳусҟәа зегьы башахоит… абри азхәыцра аҭахуп…

– Ибзиоуп, аха уи аѡыза ҳара иҳалшома?!. – Синаҭ даахәыц-хәыцит. Дызӡаадырԥшылоз шыцәгьамыз ихшыѡ назцеит, аха ари аѡыза аиҵакра дара аҷыгәҳәаауеит ҳәа, ус изыҟалома?!.

– Абраҟа ацхыраара аҭахуп… изхысҳәааua, уи уара иулшоит!.. – ԥанагә иҽааир-татеит, ицхырааша амчра Синаҭ инапаҷы ишыҟоу агәра наихаирҵарц.

– Ишԥа?!. – Синаҭ, уи ииҳәаз ааԥьашьаны, рѡыцьагьы днарҷаԥшит.

– Ишԥа умбои, Аԥыр-иԥеи уареи қытак шәеицалҵит, араҟа аус аниуазгьы ҳаҭыр уқәиҵон… абраҟа ацхыраара ҳзыҟаиҵааит… уҳазиацәажәа!.. – ԥанагә игәы иҵхоз изытҵәахуамызт, илшагәышьозар маанас иҟоу зегьы ихы иаирхәар иҭахын ари аус анагӡаразыҳәан. – Зегь дара роуп, уи имазҵаакәа араҟа аӡәгьы дахадыргылаӡом…

– Акыр илшагәышьозар, иасҳәап уи сара… аха ишыҟало сыздырцәом… агәра сызшәыргом!.. – Синаҭ дѡагылеит деиқәхәыцраха. Ирҳәаз маҷк ишигәамҧхаз наинирҧшит.

– Дҳацхраарц иҭахызар дҳацхрааит, абыржәоуп ҳара ацхыраара анаҳҭаху!.. – Кәанызгьы даатцыхәаршәшәеит.

Синаҭ абраҟа аус иуеижьҭеи шаҟа ҵуазеи, аха иаартны дрыламцәажәацызт. Дасу рыгәтахәыцрақәа, рхырҿқәа аҳәаҳәала иааҧшуан изеиҧшраҭцәкьаз, изышьҭаз. Ирыҵаҵәахызи ирнубаалози еиқәшәомызт. Синаҭ убри даараҳа дархәыцхьан, дагьыҧхьанарҟәкәон зымѡа. Зны-зынла ус игәы иаанагон, абри иахьатәи аамҵа цқьа еилкааны дзазымнеиуазшәа, иара дацәаанханы, иаҧхьа игылоу еиҳа еилыркаауазшәа. «Иҟалап иахьатәи аамҵа ус аҵахызар… ус иазныҟәатәызар?!.» – дархәыцуан Синаҭ уи инаиқәҵәиашаны. Аҳыцәқәырҧара уаҿагылар акагьы шулнамыршо еиҧш, иҧаҳалақәоз дырҿагылар, акагьы илнамыршарашәа игәы назцон. Аха уи аамҵала акәын, нас инеихыҵуан, аҧсҭҳәа ҳлачқәа ажәѡан ишынахыҵуа еиҧш. Зегь шәатәын, зегь затәын…

– Аа, шәышҧаҟоу, уара, Синаҭ?.. Шәеибгоума зегьы?.. Уажәы хылаҧшѡыда шәаанхеит, аха… – Аҧыр-иҧа Синаҭ дахьибаз даараҳа дааиеигәыргьеит. Зегьы днаразҵааит гәыблыла. Синаҭ имҵәахыкәа иаиҳәеит ҧанагәраа ргәаанагарақәа зеиҧшраз,абри иманшәаламхаз русбарҵа иазкны имѡаҧысуаз аиҿыхарақәа.

– Ицәгьам, ицәгьам… аусқәа даараҳа ишьақәырцалахьазаап!.. Убраҟа Баҭал дышҧаҟоу?.. Егьырҵ сыздыруам, аха Баҭал уаѡ диқәгәыгыртә дыҟоуп… дҵоуроуп, дыцқьоуп… Анҵ аҿыхацәа ракәхап ууазышьҭыз?.. Рыҧсы мцои уажәы, избода акәымзар, егьа еиқәдырҿаҿоит. Аха, изуасҳәозаалакгьы, уара урҵ урыҿхьнымлан, уҿрылоумыжьын… ашьшьыҳәа уҟаз!.. Иухәҵоу анцәа иуиҵоит… мчыла аҧсабара акагьы узампытцкәыкәааҳом!.. Аҭып иашьҭоу убас иҟоуп, иахьаарзыманшәалахаз уаргьы угәхьаа ркуам, саргьы сыгәхьаа ркуам… еснагь ҿыхароуп изҿу, еиқәтәарак рымаҳамкәа убас ицаларoуп… – Аҧыр-иҧа Синаҭ иаиҳәаз акырҳа дархәыцыртә инаиқәҵәиашеит. Ихьынҳалаз наихьыѡрны, даҿа

дунеик дныҟәнарԥшызшәа, дааихыҕгеит. Аԥхьангьы Кәаныз дихьынҳаланы дызиазҵаауаз абриазы акәын, аха Синаҭ уиаҟара иҿалаимгалацәеит, зегьы нҵырфыҷааны иааиҳәартә еиԥш. Аус шусыз ицар акәын, амѡахҟьара аҳәгьы ишиуалыԥшьамыз иазхәыцтәын, аха уи аҟынҳа рхы наргомызт макьаназы.

Ԥанагәи Кәанызи ргәалаҟара зны ишьҭыҵуан, зны илаҟәуан. ԥанагә егьараан дубаргьы, уаҳа ус имаҳамызшәа, иуада аԥенџьыр дадгыланы адәахьы дыԥшуан, убрахь игәы змырҭынчуаз акы ицәынхазшәа, ахәхәаҳәа дынцәыҵақәыԥсычҳауа. Кәаныз уажәы-уажәы уахь дынхаԥалон, ԥанагә имацара дааниҩьыр, ахәыцрақәа неихапапаны, ихшыѡ шьақәырҟьар ҳәа дацәшәозшәа. Амшқәагьы ҏеынеиҭакуа, ауаа рҟазшьақәа неиҵныԥсахло, инхьагәгәа ацара иаҷын, маҳашәкы нарыҵаҵәахны, аҳәгьы инаизхьамԥшҳакәа…

* * *

– Иааит, иааит!.. Хыхь шәхалроуп иаарлсны… аизара ҟалоит!.. – Кәаныз иԥсы игәы икылаханы ауадақәа ааимирҟьеит али-ԥси рыбжьара, хҵысеиҭакра дук ҟалараны ишыҟаз надырдыруа. Егьырҵгьы ѡагылан, уахь ҏ҉ынархеит хымаԥсыма, хыхь ихагалаз амардуан ду иѡаҷаланы.

– Баҭал дабаҟоу?.. – ашә ихы нылеикит Кәаныз, Синаҭ дахьтәаз дынкылԥшшәа, ихы-иҷы еицраланы, апырпыл нықәыршьызшәа иҷыҟаԥшьаахахьан.

– Баҭал заанаҵы уахь иԥхьан дыргеит… – ибжьы аргәаѡашәа аҭак ныҟаиҵеит Синаҭ, иаша лакҵа ҕәҕәала днеиҷаԥшын, шәызҷқәоу зегьы башахоит ҳәа сыҟоуп ҳәа аанаргауа.

– Избан иара?!. Ҷыц ҳәа кыруаҳама?!. – иааԥьеишьеит Кәаныз, иааизымбатәбарахеит. Аҟыԥыҳәа уи акы шаҵаз игәы назцеит.

– Сыздыруам… ус егьысмаҳаит… – Синаҭ дѡагылеит уахь иҷынеихарц. Кәаныз аҕьеѡҳәа ашә ныдижьлеит, гәамԥхараҟазшьак наинырԥшны.

Азал аҷы еиқәыхха, зегьы еизаны инатәеит, рышьҭыбжьык умаҳаҳо. Иахьа излацәажәараны иҟоу дара рзыҳәан даараҳа

акраҵанакуан, рыгәқәа хыҵхыҵуа иазыԥшын. Аҩын ду аҟынтәи Арнауҭ Шабаҭ-иԥа астол аҽаԥшьы дадтәалоуп, уи анаҩсан – Шьаадаҭ Аԥыр-иԥа. Анапхгаҩы иҭыԥ ҭацәуп, убриоуп зегьы ргәы хыҵхыҵуа иззыԥшу. Урҭ рнаҩсан рҽеидырҷәҷәала итәоуп Арухани ԥанагәи, еиҳа-еиҳа амца рыжәланы ицошәа, рыблақәа уажәы-уажәы иахьабалак идыршаҟьшаҟьоит, рышьҭыбжьык уаҳазом макьаназы. Ас иҭынчразар абжьааԥны, шаҟа иманшәалахоз аус зцыруазгьы даргьы!..

– Ҳаззыԥшуи?.. Ҳалагап уажәшьҭа!.. – Арнауҭ Шабаҭ-иԥа Шьаадаҭ иахь дынхьаԥшит. Уи уаҩасак иакәын, аукы. Деилаҳәан, улаԥш наидхалартә еиԥш, дцырцыруа, ишәыз амаҭәа лыԥшаахқәа цәгьа инаалон.

– Ҳара иахьа ҳнапы иану уск мҩаԥаагарц ҳааит шәара шәахь... - аҷах-аҷахҳәа даацәацәажәеит уи зегьы днарылаԥшуа, иажәақәа ҭынч-ҭынч инеиқәыртәо. - Шәна-пҟхгаҩы ичымазара иахҟьаны акыраамҭаҙа аусура дыҙтымҵуа дыҟан. Уажәы аҳәара иҟаиҵаз ала ихы дақәиҭаҳтәит... Убри аҟынтә аиҳабыра рҿгьы ҳалацәажәеит, араҟагьы... шәусбарҭа наҟнаҟтәи аԥеиԥш иҵагь еиҿызкааша, иашьклаԥшышьа анапхгаҩы иалхразы. Акыр инықәаҳҵа-аақәаҳҵеит, аха аҵыхәтәаны абриаҟноуп ҳахьаанҿасыз, ҳахьаангылаз... – дааҭгылеит мачк... Уажәы зегь реиҳа згәы ҭытуа Арухани ԥанагәи ракәхап, аха урҭгьы рҽеихарҟәызны иԥшуп иҵагь ииҳәарызеишь, ҳабакылигари ҳәа.

– Ҳара зыҙбахә ххәо – иуаҩышьа ыҟоуп, иҟазшьа ыҟоуп, иҵарадырра ыҟоуп. Акырԥьара аус иухьеит, ҭакԥхықәрала дазнеиуан инапы ианырҵоз иарбан усхкызаалакгьы. Араҟа, аус ахьиуагьы, ицәгьамкәа ихы ааирԥшхьеит... Ҳгәы иааанагоит уи илшап ҳәа шәусбарҭа анапхгараҭара. Аҙәи-аҙәи шәааицхыраап, шәааизхәыцып... Баҭал Ацанба шәызынтәыкгьы дызлашәзымдыруа акагьы ыҟаҙам. Уи ҳирԥхашьап ҳәа ҳгәы иаанагом... – ицәажәара ааанкыланы, дырҩагьых днарылаԥшит Арнауҭ Шабаҭ-иԥа, ргәааанагарақәа днарзыҙырҩырц иҵахны, аха иара иқәиргылаз азҵаараҷы иԥыҩларгьы дшақәшаҳаҭмыз, ари аҩыза аус инапы иантҵаны дахьаарышьҭыз дшацәхьамҵуаз инубаалон.

Азныказы ииаҭынчрахеит иахьабалак. Шабаҭ-иԥа инарылаижьыз иарҭынчызшәа, ус ҳамҭакы, акагьы рзымҳәо иааихәланархеит. Баҭал, ихьӡ ахьырҳәаз дацәыԥхашьазшәа, маҷк ихы ааланырҟәит.

– Акагьы зышәымҳәозеи?.. Шәызтәоузеи ус шәҽеихәлагәаны?..– Арухан дѡаҵкьеит иаразнак,итәаҟәаз лхы ркьакьаны инарыҟәылкит, гәамԥхара-ҟазшьак лқьышә иныҟәкны. – Ҳара ус акәӡамызт ҳгәы ишҭаз!.. Баҭал дыҷкәынацәгьоуп ҳҳәом аха... араҟа аԥьабаақәа збаӡахьоу ыҟоуп, Баҭал иеиҳагьы... Избан иара ԥанагә дзыҟаҳамҵара?!. Акыр аус иухьеит, адыррагьы имоуп... абра ҳаштәаз ҳажәит ҳазынтәыкгьы, шьаҽак ҳаԥхьаҟа иаҳзыҟамҵаӡакәа!.. – лылаҕырӡқәа нхаҟәҟәалеит Арухан. Лгәыԥжәара лзааныкылакәа ихыжжуан.

– Арухан, ус бацрамлан бара!.. Ҳара зегьы-зегьы ҳшәеит, иаазеит!.. ԥанагәгьы баргьы шәыцәгьоуп ҳҳәом, аха... Баҭалгьы дтәымуаѡӡам... шәѡыза иоуп... еиҳа-еиҳа изызҳауа амѡа рыҭатәуп... Араҟа изызхәыцтәқәоу рацәаӡоуп... – Арухан леиқәкра иҽеыназикит Арнаут Шаабаҭ-иԥа. Макьаназы илакҭа ирцәгьарц иҭахымызт. Арухангьы илҳәац неиҭаҳәо, дхәацыхәаԥшьа лҽеылзеиқәкуамызт, зегьы аалҽмырҳәацәакәа дзеиқәымтәеит. Аҳа, уажәшьҭа уи лыҽелырҭынчит анаагәахәауаз, дахьтәаз изымчҳакәа, ԥанагә дѡаҵкьеит, инапқәа иаԥхьаҟа аҳауа иналаҵо иѡаирхахеит, инацәкьарақәа нхарҟәало, иауазар зегьы наимпыҵаихаларц иҭахны.

– Сара сгәааанагара шыҟоу абасоуп... – уигьы дызмырҭынчуаз уажәшьҭа ицәыримгар амуазар акәхарын, зегьы лакҭа мышьцала икылблаауа днарыхәаԥшит. – Абраҟа ҳазынтәыкгьы ҳаиҳа Арухан аус лухьеит, лҵара ыҟоуп, лдырра ыҟоуп... уи, ишырҳәо еиԥш, лхы аԥьыка ықәылххьеит... Избан иара Арухан дзыҟаҳамҵара напхагаѡыс?.. Дыԥхәысуп аха, дхаҵамԥхәысуп!.. – аҵыхәтәантәи ажәа ишилшоз инақәирҕәҕәеит, ус иахәҭаны иԥхьаӡазар акәхап, узиԥыѡломызт.

– Иашоуп, иашоуп!.. ԥанагә аиаша иҳәоит!.. Шәааӡырѡы, уара, шәааӡырѡы!.. –Кәаныз дахьтәаз ибжьы нхалеиҵеит, аха Аԥыр-иԥа уара узлажьузеи ҳәа иблақәа ыркшаԥаны данынаихәаԥш, ибз наихәлашәазшәа, уаҟа иҽееаникылеит. Ара-

ҟа иара дышхәыцқәоз иҟамызт аусқәа. Иара дзазымхәыцит акәымзар, иҳәатәы акырԥхылнадо иҟазма, амчра зкыз рымпытҵԥаара ус имариамызт.

– Аууҳәа шәеиламлан зегьы, шәааизыҳырѡи!.. ԥанагә иуҳәаз ҳаҳаит, уаатәа уажәшьҭа!.. – инаидиҵеит уи, игәы цәымҟьакәа, имаршәа аакуа.

Ԥанагә днатәеит дхьанҭаҳа, иҟар хҿызшәа, аха игәы аҟаҷыҳәа еибафон еицраланы, хьаацәгьак азцәырҟьазшәа.

– Уаҳа ажәа зҳәода?.. Синатҭ, ишԥаҟоу уара угәаанагара?.. – уажәы Шьаадатҭ Аԥыр-ԥҳа Синатҭ ихы наиқәикит.

– Баҭал сара дыздыруеижьҭеи акраатҵуеит... иѡызцәа рҷы иҟазшьа бзиоуп, иуаѡышьа акагьы узахҳәааууам, иламыс цқьоуп, зегьы дырзыҳатҵҳатҵо дрышьҭоуп, аапсара издырҳом. Насгьы зегьы, еилыхра ҟамҵакәа, инеибеиԥшны ауп дышрыхәаԥшуа. Сара стәала, ҳусбарҭа напхгаѡыс иҟатҵара ииашаны иҳбоуп ҳәа сгәы иаанагоит...

– Синатҭ ииҳәо ҳақәшаҳаҭуп ҳазынтәыкгьы!.. – убасҟан Синатҭ иѡызцәа зегьы ааицҷакны ииҳәаз инақәдырҕызит, хьатҵрак шыҟарымҵо нарнырԥшуа. ԥанагәи Арухани рыблақәа кылҵыҵ-кылҵыҵҳа иҭыҵны ицо, Синатҭ дынкылблаауа инаихәадырԥшит, хаара мацәак наузрыҵымбааua.

– Саргьы убасоуп сгәы ишаанаго... Баҭали сареи аус еицааухьеит... ибзиатҵәкъаны дыздыруеит. Зыламыс цқьоу уаѡуп. Аҟазшьа бзиа имоуп аус ицуразы... Баҭал ҳара ҳирԥхашьом... игәра аагоит ҳара!.. – Шьаадатҭ Аԥыр-иԥагьы уи днаихцәажәеит.

– Уажәшьҭа ҳаззыԥшуазеи?.. Иудаҳныҳәалоит, Баҭал!.. – иҳәан, Арнауҭ Шабатҭ-иԥа дѡагылан, Баҭал инапы ааникылеит иаарыҕәҕәашәа. Нас егьырҵгьы инаидеизалан, инаидырныҳәалеит. Синатҭ днеин, дааигәыдирҕәҕәалеит гәахәарас иҟатҵаны. ԥанагәи Арухани хьшәашәа-хьшәашәаҳа игылан, дара ртәы иахьԥхылнамдаз ргәы иаланы...

– Зныкыр иҟалахьоума ҳара иаҳҳәо?.. Дара ишырҵаху, рхы ишаатҭашәо имѡаԥыргоит... – Арухан лдәылҵымҵазы лҿаарҷахьаны даагәамҵхамҵит. Нас Синатҭ днаихәаԥшын, – Уаргьы хәыцәа укәыршоуп, уаҳзеилымкааҳакәа, еснагь, аиаша

сҳәоит ҳәа, уаҳҽагылала убас… – инеиҿалырхьит. Ԥанагәгьы уи игәаҭ кны дизкылыԥшуан. Аха иара рылаҿымҭҙакәа дындәылҭит.

Адырԥаҿены ашьжьымҭан Арухан Баҭал ишә дылагылан, сара сынтәатәи сыԥсшьара мышқәа схы ирсмырхәаҙацт, соушәышьҭроуп ҳәа, лҿеихаршәны, лҿеиқәырпатаны, ажәак инамыцхәны илҿымшәаҙо.

…Синаҭ иуада ашә ныдиҵан, ҵаҟа дналбааит, Кәаныз сиқәшәозар каҳуак наицызжәып ҳәа.

Кәаныз ихалазаҵәык, ихы иқәыжьны, иҵыԥаҿ дтәан. Синаҭ дшыныԥналазҵәҟьа, ихы дԥаханы днеиҿаԥшит:

– Уара, иоумҳәаҙази Аԥыр-иԥа ани иуаҳҳәаз?.. – убри игәы ишытцхоз мԥашьо даацәажәеит уажәы.

– Ишԥаиасымҳәоз… аха, ишубо еиԥш, егьалымҵгәышьеит… Уи аҵкьысгьы, уаалеи, каҳуак аажәып!.. – иҳәан, инаидиҵеит, Синаҭ уи днаицдәылҵырц.

– Каҳуажәра сцома?.. Иаха ԥанагә цәгьала дҟалан, ахәышәтәырҵаҿы дганы дышьҭаҳҵеит… Ихлахаҵ гьежьуан… Иахантәракгьы ҳашидтәалаз, ҳшихагьыжьуаз иааҳаршеит, лацәааихьшь ҳамаҙамкәа… – иҳәеит Кәаныз, илахь еиқәышьшьы.

– Ихьзеи, аубыцьыр… ианаамҭаҙамыз?!. – иааԥьеишьеит Синаҭ дыззыԥшҙамкәа иаҳаз, игәы иныҵахххшәа.

– Араҟа, ҳара ҳҿы аус ууртә иҟоума… ҳзырԥырымҵит акәымзар… агәыхь умчаԥои!.. – ихы ааирҵысы-ааирҵысит Кәаныз, хәыцрыла деиҵапапа дыштәаз мԥашьо.

Синаҭ, уи уаҳа илаҿымҭҙакәа, адәахьы дындәылҵит ашьшьыҳәа… Амш каххаа еилгахьан, ажәԥан, ҽаамҭанык еиԥшымкәа, икеикеиуа, ԥсҭҳәацкгьы аҵаршәымызт…

Иалта 1991 ш.

ХЬЫҚА ЛЫЗХӘЫЦРА

Алҵыҟә ахәышәтәырҵаҿы данышьҭарҵази уажәи рыбжьара акырынтә иҽееиҵеикхьан. Иваиақәаз аныҳәҳәалак, ахалаҵа шкәакәақәа зшәыз ахьышәҭ-сышәҭҳәа инеихаххуан, игәхьаа

мкӡакәа аҟаҵәыҳәа гәырқәак наиладырҟацон даларҟажарц, даладырҭынчырц, нас, иахәҵаз зегьы ҟарҵазшәа, инхьагәгәаны инеиԥырҵуан, рышьҭахьҟа уаҳа инхьамыԥшӡакәа. Уигьы аамҭала акәын, изыҟарҵоз ахәышәқәа мачӡак иԥсы ааивыргон. Агәырқәагьы ибар аиҳа имбар еиҕьишьон, убриаҟара ддыркарахахьан, ддыргәамҵхьан, аха ишԥаҟаиҵарыз, идимкылар ҟаломызт, ихьаақәа хыҿтәын.

Ус, ашә аалыртын, даасԝналеит, лхалаҵа шкәакәаӡа, лгәырқәа зҭаз лнапы иқәыргыланы, иара агәырқәа илазҵалоз амедеҳәшьа дыԥшӡаҟәаҟәараӡа, убла дхызар дузхыхрымызт, убас деинаалан.

Алҭыҟә ара дышьҭеижьҭеи акырынтә маӡа-маӡа дналызхьаԥшхьан, ихьаақәа наихаршҭны, дналҿгәҳәаауа, аха уи, илаф ԥсадақәа хырԝаа амҭакәа, ус днеиԥырҵуан. Иара иеиԥш араҟа иагьаԝы аанагоит, арҵ ирҳәақәо зегьы дырзызырԝыр, нас аус лзымуит лара. Зны-зынла днарыхәаччон, днарацәажәон ҳаҵыр нарықәҵашәа, аха нас дзызкыз аус нагӡаны, дындәылҵны дцон, аӡәгьы игәы нмырхакәа, деинаалаӡа, дышшәырӡа.

Уи аӡҕаб, раԥхьаӡа данаалԝналалак, Алҭыҟә днаизхьаԥшуан, араҟа ишьҭақәаз мачқ дахьреиҵбыз азы. Егьырҵ акыр аԥьабаақәа збақәахьаз, зықәрахьы инеиқәахьаз ракәын.

Алҭыҟә уи лааира имҳәа-мырза еснагь дазыԥшын.

– Ушԥаҟоу иахьа?.. Мачқ уеиҕьӡами?.. – уажәы данааихагыла, иблақәа неиҵыхны дналҿаԥшит. Лхы-лҿы гәкыра илаԥш иныҵигеит, гәыразра-гәыҳалалрак нарыҵбаауа.

Зны-зынла Алҭыҟә иваиақәаз алаф анилырхуазгьы ыҟан.

– Изакәи, мшәан, Алҭыҟә… уи, раԥхьаӡа дшаалԝналалак, уара ушҟоуп лхы ахьлырхауа, ҳара дагьҳазхьаԥшуам… абри иудылбалазеи, змоурахә мыӡша?!. – аҵәы наиларҵон инеицрасуа, игәалаҟара ԥхасҵамтәыкәа.

– Уи иаҟара ҳхыҵуазҭгьы, ҳаргьы убас дҳазхьаԥшуан ҳагәцаракуа… Ҳара уажәшьҭа ҳазҭахыда, ҳазхәарҵоузеи, анцәаузша?!. – аӡәи-аӡәи инеихырҳәаалон рыхқәа ныҵырззауа, инеиҿаԥшуа.

Усҟан иара мачқ даапышәарччашәа ҟаиҵон, аха иччаԥшь хаара мацәак аҵамызт.

– Аҳгаб бзиа ухьаақәа зегьы лаԥшыла ианхылҵеуагьы ҟалоит... Убас иҟоу ҳгабуп абри... Иаҳҭаху, ҳазҭаху аҳәы димазар, ѡнаҵак еиламырсҳакәа иныҟәызго лоуп... акала дыҟәнушьарым!..

Урҭ ацәажәара ианалагалак, нас ргәы аадырҭынчаанҳа иаҟәыцуамызт инеихҳәаалауа. Лара лыҳбахә рҳәарын, ирдырқәоз рыҳбахә рҳәарын, еиҷдырԥшуан, ирылацәажәон.

Убри аамҭазы Алҭыҟә уи дышлызхәыцуаз, ибла дныхбаланы Хьықа данаацәырҭуазгьы ҟалалон. Хьықа лакәызшәа иара ихагьыжьуа ихагылаз, лаԥшҵашәара-ԥылҳаҵрак днагәылланахалон. Нас зегьы ҷыцҳаҳараҳа ибла иныхгылон инеиҵас-ааиҵасуа, зны инаихәлаччошәа, зны ихигахьоу ахьаақәа ирҷыцны инаизцәырыргарашәа. Аха уажәшьҭа урҭ зегьы игәы рзымҟажарашәа, игәы рзымҟычуазшәа ибон, абриаҟара аамҭа шцахьазгьы. Иаамҭалатәыз ацәанырра, аҳын асыҟьаҵәыра еиԥш, инықәба ицарашәа дназхәыцуан, ихы авба аиҵон иҟалаз аԥылҵҳаҵрақәа Хьықа дызрылымҵуа дахьрылахаз...

– Сыздыруам сшыҟоу... сеилышша-еилышшоит... Хар сымаҳамкәа сшыҟоу, акы сынҵанагалошәа збоит... Сыбла акакаҷқәа нытцанаԥсоит... – лызҵаара ашьшьы-шьшьыҳәа аҵак ныҟаиҵеит Алҭыҟә иҿаарыцҳатәшәа. Ииашаҵәкьаны, мычкәарак иламшәа ихы ахьибоз зны-зынла игәалаҟара убасҟак иархәашьуан, ацәажәараҵәкьа игәамԥхо аҟынҳа. Дыԥсыдаха дахьықәиаз, егьа ус иҟазаргьы, илаԥш уеизгьы лара илыдҳәаҵалон днеиԥхьышьшьаауа.

– Умшәан, агәыр ҟаҳҵар, убзиахоит... насгьы абарҭ ахәышәқәагьы ужәыроуп!.. –лҳәан, хәышәцырақәак наилыркит. Илкыз агәырқәа наҟ инықәлыргылеит, ихаҟны икҷагылаз атумбачкаҷы.

Азы аҵәца иҵаҵәаны ианынаилыркы, дынхықәтәалашәа ахәышәқәа иҷы инҵеиԥсан, аҳы нашьҭаҵаны иналбааидеит.

Абас даҷын ариабжьаракгьы. Иаргьы иҵахын абарҭ изыҟарҵоз ахәышәқәа акы изеиґьхарц, акы ихәарҭахарц. Аҧстазаара ианасакьаҳәымҭаз дҵагылан, аха аҵыхәтәаны, акы дытцнашәаауа иалагеижьҭеи, имч мырхакәа ишьапы дықәнаҟьарц акырынтә аҿазнакхьан.

– Уажәшьҭа ууаҳәны уқәиа!.. – амедеҳәашьа инаидылҵеит Алҭыҟә ҽыцха дааҳәны, иҽырманшәаланы дықәиарц. Зегь реиҳа ицәымҭыз уи акәын – аԥҳәызба шеишеи дихагыланы агәыр анилалҵоз. Уи агәыр аалырмазеин, днеихагылеит. Ариабжьарак агәыр убриаҟара игәы ԥнаҵәахьан, дзынахәаԥшуамызт. Итәарҭа дзықәымтәо агәырҭыԥ иадыргахьан.

Алҭыҟә ихыза маҷк иныԥхьаиршәын, дааҳәны, ихы ахчы инылагәашәа днықәиеит, уахь иҟалҵоз ибла иаимырбарц. Ус акәын иара еснагь дшықәиалоз – ҽыцха, ибла акамбо, уи ала еиҳа иалахиҽырц агәырҟаҵара изцәырнагоз ашәаҙыҙара.

Аҟаҵәыҳәа иркалан иналалыкшаз, маҷк днышьҭнарԥан, игәы аакылнаҵәазшәа дааилнашьаait, дааиланарҙыҙеит. Маҷкгьы иԥсыԥ алагаѡагара ааицәыхьанҭахазшәа даақәыԥсычҳаит. Аспирт зылшьыз абымба хьшәашәа дырѡегьых итәарҭа ажьышәра инақәырҵәҵәаны инахьылшь-ѡахьылшьит.

Абриаҟара иҟәымшәышәыз аԥҳәызба лнапы абас иахьыцьбараз гәынамҙарак изнарҵысуан Алҭыҟә уи данааихагылалак… Иара дааҳәаанҙа, ахыза дѡаханы инаиқәылҵан, днеиԥырҵны, ивараҽы ишьҭаз днеихагылеит, уигьы днаихәаԥшны, ихәҭаз ахәышәқәа наиҭаны днеиԥырҵырц. Уи абас аҙәаҙәала зегьы дырхысны данындәылҵуаз дналызхьамԥшыр игәы иауамызт, егьа хьаацәгьа деимырхха дыркызаргьы…

«Ах, сара, сара… зегьы срылхәдааны сышԥаҟалеи ианакәҙамыз, ианаамҭаҙамыз!..» – абарҵ ажәақәа игәы инҭиҳәаait уажәы. Ихаҵара, игәеибафара нҽырҟәыдааны, ԥсабара мчык наижәланы, имчмырхакәа иааимнахызшәа, дҭыггаҙа акәын аиарҭа дшылаиаз.

* * *

Уи ихы ықәигахьан арантәи, уаҳа ҽааҳәыра имоуртә еиԥш. Ақыҭа иалаз алкәыкәааны, ақалақь аҽы дгьыл кәамҟьак цәыҵыԥшааны, ѡнык еиқәыҟаца, еиқәхаԥс иқәиргылахьан иахьыԥхьакыз ҭыԥк аҽы. Ақыҭа иԥсы иманы даналҵ, ус игәы иаанагозар ҟаларын, шьҭаԥшѡы дысмоукәа, сеибга-сызѡыда сахьалҵыз анцәа иџьшьоуп ҳәа. Иԥсҭазаара уажәшьҭа хьаҳәԥаҳә имаҙамкәа, иара ишиҭаху ишьақәимыргылои, гәҭын-

чрак иоугәышьозар?!. Мышә ҟәыш иҽырҟәышны дахьалҭыз Алҭыҟә уажәы уи игәаҕ кны дагон. Дыҟазар, зегь дара ракәын, иаргьы акы неихьырҳәон, ус акькьыҳәа дшәышәуа доурышьҭуамызт.

Иԥьоушьаша, Гәаҙ ақыҵаҧы ҳасабеилыргаѡыс дыҟанаҭы еизиҳәҳәааз инаԥшуа рзыҳәан гьамак шамамыз иара ихаҧы иахьааимгоз акәын. Уи, зегь дара роуп, ҳақк ыҟоуп, ԥьара инеицрамсыр ҟалаҙом. Аԥсабараҧы ус иаԥуп, хымҳаԥьымшьа иеизигаз ашәи шацу еиԥш, инаилкәыкәааны ицоит иҳашҳатәараханы. Иахьа акәымзаргьы, ма уаҵәы уи аѡыза иԥеиԥшхоит иаргьы, жәаҳәарада. Ажәлар рҳақ, рыԥхҙаша, шамахамзар, аҙәгьы изымгаҙацт адунеи аҧы. Уи, иаԥхьаҟа иҟалашаз идыруазшәа, заанаҵы ихы дахәааны дахьықәҵыз гәаҕкрак изнарҵысуан Алҭыҟә еснагь уи данизхәыцуаз. Уажәы абраҟа дахьышьҭоу дааингьы дибом. Дабаиҭаху, анцәаузша… иара иоуп агәысакара иқәхаз ҳәа!..

Ахәышәтәырҭа уаѡы ишимбац ала иара изыҳәан иҵшәарахеит. Аҭыҙқәа идыгәгәалошәа, иқәыԥсычҳара еивҵанаргәгәошәа зны-зынла акы деихәланагәон.

Анцәа иԥьшьоуп иидыруаз аҙәгьы дахьышьҭамыз араҟа. Иидыруаз аҙәы дышьҭазҵгьы, инаихәаԥшра, инаиҧаԥшра ԥсра-бзарак изаѡызахон, егьа иҽамаиртәыргьы, егьа иҽамаириашаргьы. Иҵахымызт урҵ рылаԥш аныҵашәара, инеиҧаҳар иҟоу зегьы аацәырыргозар акәхарын. Зегьы инеицҧакны, иааҟалаз ибла инхырбааларашәа, игәалаҟара акы иаабжьнахуан иаалырҟьаны, дшазыԥшҙамыз.

Уаанҙагьы, зны-зынла, изыхҟьоз уаѡы изымдырҙо, ахәышәтәырҭа данҭашәалозгьы ҟалалон Алҭыҟә, ивагьыжьуа ивагылақәаз днарылгәгәаны. Зны агәыхь изҵысит, агәыхь имоуп рҳәон, зны ишьақәыгәгәара ҳаракхеит, ихлахаҵ аргьыжьуа аҟынҙа днанагеит рҳәахуан. Усҟан иҽышькылкырҭа иахьынҳалақәаз уажәы-уажәы ҵаха ирҵозма, ашә ишылагылаз илагылаҙан. Ихәы-иԥхь, аҵәы ахьыршьыртә, еималаеиҧалаха, изакәыз изҧқәаз!.. Амҵақьақьаѡцәа рҧы иумбаран иҟаз!..

– Ҳаҵоумҵан, Алҭыҟә, ианаамҵаз ҳзымааизаргьы!.. Ҳгәы уҵамыз ԥьумшьан… усҟацәа ҳгәы уҵан… маҷк ҳааихәлахашәа

ҳааҟалан, аха… – ԥеынкажьны инаидгьатцәы-гьатцәылон, рқытан иара данықамла, зегьы неиқәыбга-инеиқәаҳа ицарашәа ԥеықатцаны. Аа, дара рыцхақәа, зны-зынла, рыбла акамбауа, ԥеабанʒаладырҟәуаз уҳәарауазеи, иахьахәтоугьы, иахьахәтамгьы!..

– Ҳаи, шәара бзиа збақәаша… гәыбган шәызтода… иахьатәи аамтазы ауаԥы шәкы данырку?!. – иаргьы гәаартыла рыбла дынхыпшылон, ибла гызмалқәа шә-маʒак нарытцатцәахны. Цәажәарыла зускәа еиқәзыԥеаԥеоз уажә ибазма урт рызнеишьа!.. Данынарԥатәҳәалак, иааиҳәоз зегьы агәра ргартә тагылазаашьак нарԥыкәиршон, тытраамтак иназтымтцыртә еипш. Ицәажәара ишҟа ихьанарпшқәахьазгьы дахьцалакгьы икәаҵга иԥагылон, абри иеипшу анапхгаԥы ҳара даҳмоуцт ҳәа инеихҳәаалауа… Ахәышәтәыртаԥы изааргақәоз афатәқәа, гарта рымамкәа, ивараԥы икԥагылаз адулап иазкуамызт. Нас инаидтәалон урт ԥееимыртаға, ихатцкы камыршәуа.

– Ант уара урбо иҟахума… ес-еизарацыпхьаʒа ԥыхәтцәыла ижәылақәо… адунеи зегьы хырымфааузатгьы!.. Урт иргәапхо даргьы ирыздыруам!.. – шьоукы рзыхәан гәоу-гәоу инцәажәауан, ргәынхарақәа урт инархтынкьауа. Еиҳараʒак Қәасацьь иакәын згәаҕ рымазгьы.

Қәасацьь, аиаша уҳәарами, ус аламала унапаԥы иаугақәашаз дреиуамызт. Ианакәызаалакгьы ахыларҟәра захьʒыз издыруамызт. Аиаша шиашаз, ахәахәа шыхәахәаз инҭыцкьааны ицәырымгакәа дапыртцуамызт. Ақытауаа рыгәтыха иара еиҳагьы ишихьаауаз зегьы ирдыруан аҟнытә, идгылақәоз ахьырацәаз даараʒа лапштцырхәрыла изкылнарпшуан, аха уи иҟны акагьы шрылымшоз рбахьан азы рацәак имаркцәомызт иара ицәыригоз азцаарақәа рышьақәыргәгәараԥы. Алтыкәгьы зегь реиҳа убри иакәын дзыцәшәоз. Уажәы-уажәы дахьыказаалакгьы ибла даатцагылон деиқәыкаца-деиқәахапс, ашьанца еипш акы узивмырчаʒо, дынкылиблаарашәа. Убриаҟара илапш аҕьын, аиаша анцәыригоз игәаҕьны аʒәгьы дзиԥапомызт. Иихәаз шҳәаз, цьара акы узавамло ианаашьақәиргәгәалак, настәи ацәажәара ус унадыххыланы иаацәыгәаҕьылацәахон.

Иара Қәасаԥьгьы, Алҭыҟә иҵмыхәхәаррақәа ибо-иаҳауа далагеижьҭеи, уи дбаны даанхомызт. Ас иҟаз ауаҩы ақыҭаҿы ихымҩаԥгашьа аныманшәалахалак, иаразнакы зегьы инеимдырҟьоит инеиқәыртәа-неиқәыргыло. Аҳәатәы роугәышьар, амшага дуззға ирзымхәар ҳәа уацәымшәан!..

Уи ауха Қәасаԥь аизараҿы дықәгыланы, жәлары зегьы ишраҳауаз, Алҭыҟә иҿаҿы иаиҳәаз, уаҩы ишимбац ала ибҕа ааԥнаҵәаҙеит, акыраамҭагьы дхәаҷены даман даазалымҵзо.

– Аԥхәыс лкалҭ иахьыԥшу ахаҵа уи ажәлар рҿы аус изуам!.. Аиашоуп сара исҳәо!.. Алҭыҟә ихы идырыр еиҳа изеиҕьуп!..

Усҟан Қәасаԥь иҵагь иихәараны иҟақәаз цқьа иаартны иахьиеимҳәаз иахьагьы ихьухьууа игәы ианыҵхало ҟалалоит дамырҭынчуа.

Аԥсҭазаараҿы ахымҩаԥгашьа, жәаҳәарада, зегьы ирыцкуп. Алҭыҟә ус ихы ахьизымҩаԥымгаз, ашәахсҭа еиԥш инхаланы, иахьагьы рҷеишьа амамкәа, дхәаҷены дамоуп, ԥсеивгарак ааимҭауа. Убри нахыс Алҭыҟә Қәасаԥь иааигәара дықәломызт, ԥьара дышнеиуа дааиԥаҳаларгьы, иблақәа ҵырхәны, харахара днаивсуан.

Алҭыҟә иахьагьы изыхгом, иара ахәышәҭырҭаҿы дшышьҭаз, ҷенак, дшақәымгәыгзоз, Қәасаԥь аҷеы дканажьын, ишьапы еихаҿаҳәа, дышьҭарҵараны иахьыҟаз иацәыхҟьаны, иҵагыланы ауада данаашнаргала, Алҭыҟә уаҟа дышьҭазшәа аниба иааҭирҟьаз ажәақәа:

– Сара амаҳагьа дахьышьҭоу сышьҭалаҙом… сыԥсуазаргьы уа сыԥсааит!.. – дԥыцза ашә даалахеит дахьынхыҵыз. Иҵагыланы даазгақәозгьы уаҟа рҷееаныркылеит, Қәасаԥь иажәақәа рзымбатәбараханы.

Алҭыҟә, ибла ҕрақәа жьаржьалеиуа, уи дахьынеиҿаԥшыз, ихәламшәа еихәлагәаны акы иакызшәа, ибжьы изҭымкаауа, дныҵакка дцеит, иҳәалыхәалуа маҭ дук абз ырқымқымуа инеиҿагылазшәа. Иҟалаз зегьы арҭаслымызшәа, иааннакылан, рылаԥшқәа еихмырсыҕь Қәасаԥь изыԥшуан илабақәа иҵарыҕәҕәа дахьгылаз. Аизара анашс абас иҟалап ҳәа игәы иаанагомызт Алҭыҟәи иареи реиԥылара.

Алҭыҟә иаҳаз, аиарҭа дшылаиазгьы, ихлахаҵ аргьежьит, аҭыԥ иныкәнаҟьазшәа. Ари аѿыза алаԥшгьы асҵәҟьа ды-

ҭашәап ҳәа игәы иаанагомызт. Уара иуцәымҩу уара дуԥаҳалоит ҳәа, дабааизкылҟьеи уҳәарауазеи!.. Али-аԥси рыбжьара Алҭыҟә дызҟаҭәашаз, инаиҧаирхьшаз, амалахазгьы дааҳәыҭцәыҳәыҭцәызаргьы, ихы иҭамшәеит. Иеибамгаз аԥилҭажә даԝызахеит усҟан Алҭыҟә, аха ашьҭахь, иԥсы анилала, дычны уи ауада ҭшәа дазкуамызт а҆енынтәаракгьы. Дындәылҭны дахьышьҭоу еиликаарц иҭаххеит, аха иахьакәым икылеибагар ҳәа дацәшәан, акагьы ҟамлаҙазшәа, днеины, аԥенԥьыр дадгыланы, адәахьы дыԥшуан ахәлара иааимнахаанҙа.

– Мшәан, арахьдабаажәгеи, араакәҙам ари дахьышьҭахҵо… шәысцәеилагазаап!.. – Қәасаԥь даазгоз инарышьҭарххны иааиуаз аҳақьым днарыхьҙан, ашә илахаз а҆еа уадак ахь рхы наирхеит.

Қәасаԥь убасҟан, убраҟа, убри ахәышәтәырҭа҆ҷы дышьҭанаҵы, иԥсы шеибакуаз еиԥш ҟамлацызт. Уимоу, зны-зынла дԝагыланы уи днеихаххыр цәгьа имбо аҟынҙа дынҭаналшәуан иааихыкәласуаз ахәыцра пылҳатрақәа. Урҭ зны и҆еынарымпыҵижәон, аха дырԝагьых инеихапапон аҳәиҵәҳәа, ҭахак имҭауа.

– Уахьышьҭоу уԝамгылааит, ламысыс иумоу аҳа!.. Аԥсҵәеирымга, зҭацацәа ркалҭ иахьыԥшу… арԥхашьага!.. Уаангыл, ус узцозаргьы убап!.. – уажәы-уажәы дынцәыҵагәынқьуан Қәасаԥь, аха и҆еиҟажон, иҟалаз аиашаҵәҟьа араҟагьы ирдырыр иҭахымызт қыҵак иахьалҵыз азы.

Алҭыҟә иԥсы ҙаны акәын ихы шымԝаԥигоз усҟан. Ивараҷ҆ы иҟаз ауада҆ҷы, Қәасаԥь дахьышьҭаз, иара изыҳәан иааԥымҵәаҙакәа гәҭынчымрак изнарҵысуан. Игәи҆еанҙамкәа, дшыцәоу, Қәасаԥь днеихагыланы, ихәда ҵирхәраарашәа, игәалаҟара акы иԥхасҭанатәуан. Ибла данаахгылалак, дааилышша-ааилышшон.

Усҟан Алҭыҟә хар имаҙамкәа дҭыҵит ахәышәтәырҭа, уажәоуп дшыҟалаша анизымдыруа акәымзар… Араҟа дҭаналеижьҭеи имч еиҳагьы икаԥсазшәа, ихәыцрақәа еиқәтәарак рымаҙамкәа иҵшәаара иаҷ҆ын. Дызхәышәтәуаз аҳақьымцәа ирҳәоз еиҭарҳәон – убзиахоит, уманшәалахоит, агәкажьра унумырԥшлан, у҆еоумҭалан… уара макьаназы узыхьҙаша, иҟауҵаша рацәаҙоуп ҳәа…

* * *

Алҭыҟə зегь реиҳа уажəы игəы иҵачны ихлахатҵ ихызҟьоз аизара аухазтəи иқəырҳəацəақəоз ракəын. Уажəы-уажəы ибла иныхгылон гəшаҭара ҟамҵакəа ихцəажəоз рлакҭа машьцақəа.

Асҵəҟьа данымиацызт Алҭыҟə.

Аѡны дахьааизгьы, лҿырхианы, лыблақəа камкамуа днеиԥылеит иԥҳəыс лҿеихаршə-лҿеихырззаны. Лгəыԥжəарақəа зегьы арахь инеиҿалырхьит дузышьақəымкʒо, дпаԥашькны.

– Абри акəымзи иуасҳəоз... иахьакəымзаргьы уаҵəы инаухьырыгʒоит ҳəа!.. Сара сҳəатəы уара ихоуҵозма!.. Гəаʒҵəҟьа уара уеиҳа ахшыѡ ааирԥшит... дкəаԥҷаҷараʒа далҵын, унеи, дшынхо убап!.. Ухы ҟаҟатəыс ажəлар инаруҭан, утəаз уажəшьҭа араҟа!.. Наунагʒа зегь уара иуанахарашəа ухы мѡаԥумгози!.. Аҵыхəтəаны инауқəбаԥны, зегьы ишырбоз, зегьы ишраҳауаз лажəхырпа наузыруит!..

Иааиқəлымхəацəаз иҟоузеи уи ауха Алҭыҟə иԥҳəыс!.. Иԥсы лырмаҷырц маҷк акəын илыгыз. Ала кыдылҟьон, аҳəа кыдылҟьон. Иара зны ауада дыѡнагьыжьуан, зны дылбааны, ихы еилагазшəа, ашҭа дҭагьыжьуан. Зегь изыҭшəарахан, ԥьарак иҿеизеиқəкуамызт.

Мап, ари аѡыза дазыԥшымызт Алҭыҟə!..

– Ҳузныҟəымгеит, баба, Алҭыҟə!.. Зегь рыла, ҳнаганы, аҕəыцəхəы ҳнықəуртəеит!.. – аҵх иалыѡны илымҳа иҵаѡуан урҭ ргəынҷыхь ажəақəа. Уажəыгьы аизараҿы дыҟоушəа ихы ибон. Урҭ ахьигəалашəоз аԥхʒы хьшəашəа иқənатəон. – Ақыҭа анапхгара унапы иананырҵа, нас уҳаламхəуа, ҳагьуатəаумшьо уҟалахит!..

Ҳара даҳҭахуп ауаѡы, зқыҭа згəы азыбылуа, иазыҳатҵхатҵо, ахьаа зхьаау!.. Уара?.. Изакəызеи узҿқəоу?!. Аʒыблара ҳауҭарц аума угəы иҵоу?!. Уи ҟалашьа амам... ус ҳзеибамышьҭқəар ҟалап!..

Алҭыҟə игəалашəо акызаҵəык ауп – ааида дшадгылаз дааилышша-ааилышшан, дынхьыдыѡрны днаваҳаит. Нас ҳəҳəарахазаап, ҟаарахазаап. Дагьыԥсымкəа, дагьыбзамкəа

агәылацәа рнапы днанхалеит дырҟаҵымаҵуа. Ихы идыруа данааԥш, ахәышәтәыртаҽы дшышьҭаз ибеит, изыҟарҵақәоз ахәышәқәа рыфѡы иԥынҵа ҭнашьаауан. Хьыҷеи иԥҳәыси хырҟәақәо идтәалан, рыцәа ыҟамкәа, рыфа ыҟамкәа, рыблақәа ҭыгга-ҭыггаҙа.

– Бара баҳҳьымҙазҭгьы, иаха даҳцәыԥсуан иаалырҟьаны… бгәырқәа деиқәдырхеит, изыманшәалахан… – Алҭыҟә иԥҳәыс ҭаа-ҭаа даацәажәеит, мчымхарак иақәшәаз леиԥш лҽаартатаны.

– Сара исуалу насыҙеит. Ачымазаѡ дгәыгәҭажьны дунеихаангьы даанысмыжьыцт… – лҳәеит Хьыҷа, Алҭыҟә бла-бла дааиԥхьылышьшьаан.

«…Хьыҷа… Хьыҷа!..» – абарҭ ажәақәа игәы инҭиҳәааит Алҭыҟә уажәы, дналызхьаашәа, маҙа-маҙа даақәыԥсычҳаны.

Иара ихарақәазгьы ыҟан, Хьыҷа илхарақәазгьы. Иҟалаз абри абриоуп ҳәа еилырганы ихаҽы изаагомызт, абриаҟара аамҵа ахьыбжьысыз иахҟьаны. Убриаахыс инабжьаҳаз аамҵа иахәаҽерызшәа наинарбон, аха иазымхәаҽыкәа даргѡагьых еиҵааигәаланаршәон Хьыҷеи иареи ирыхҵынҟьаз ахылҟьаҽылҟьақәа. Уи даараҙа дазхәыцхьан, игәнигахьан, аха ԥсыхәа изамҵакәа, дахьцалакгьы инаицрыҵуамызт. Иабеиҵахыз, уҳәарауазеи, ихы абриаҟынҙа анагара? Уажәшьҭа ахыҷәаҽ даннанага, Хьыҷа хара дицәгылазаргьы цәгьа имбо дҟалеит. ԥытк инахараны, ус дгыланы дааԥшуазар иҵахын, иеицәтәымуаау реиԥш, акагьы рзеилаҙамкәа.

Алҭыҟә ари аѡыза ахәыцра изцәырымҵыргьы ҟаларын, амедеҳәшьеи Хьыҷеи ахьеиԥшнишьалаз акәмызҭгьы. Урҭ еиѡыргоз ҳәа акагьы рыдимбалеит, рышәагаақәа еиҟараны, улаԥш нарыдҳәаҵаларын иахьаауқәшәауаз. Дарбаныз изымҳәарыз акала исзыҟандаз абарҭ ҳәа. Мыцхәы аԥшҙара-гәкыра иахьахнашьауаз, иагьа урыцәтәымуаѡызаргьы, уатәнамтәырц залшомызт. Аԥҳәыс лзааигәахара ус имариаз усмызт, аха Алҭыҟә уи аганахьала ҟыбаѡ ҷыдак шилаз мѡашьо, акырԥьара иқәманшәалахошәа аниба, Хьыҷа ицәҟьа днаԥыраиҳаит дшымгәыгҙоз. Ҷыхәаԥҵәара змамыз иларфҳәарақәа лыкәҵәиашаны дырҟаҵәеит лара, лҭынчра ааиларган.

Алҭыҟə имашьына цымцымуа данҭатəалак, нас рҽыԥьагьы акагьы иакʒамшəа, иԥырны, иаманы ажəҽан ахь инхаларашəа лгəы иаалнаҭахуан, мгеимцарак иныбжьырҟьаны, акагьы иазнымкыларашəа, илас-ласʒа. Усҟан шəыблакы дара ишырхьыԥшуаз хырҽаа азҭахуадаз?.. Ицон жəҽангəы ихыланы, аԥсҭхəа быбышқəа инарывс-аарывсуа, зегьы рзыманшəаланы, зегьы рзыԥшʒаны.

Оумашəа иубаша, ақыҭаҷы акагьы узымҭəахуазаап ирмаʒаны, ицəыҭагəаны, ицəыҭаҭəахны!.. Ушақəымгəыҕуа, ушазыԥшʒам ԥьара инцəыҭхəрааугоит, егьа ицəыҭасхəаҷеуеит ҳəа уҷеыназукыргьы. Нас аанкылашьак амаʒамкəа иԥылхаҭха иахьабалак аҷееихьнагʒоит, аҷеԥнартлоит, амшцəгьа аан хаҳəи-мҷыхəи шарбылгьо еиԥш, зегь еизыхəҳəаны.

Хьықа иара дшигəаԥхоз еиԥш, лхаҭагьы дигəамԥхозар ҟалап ҳəа акəын игəы ишаанагоз. Шьаҷак аақаиҭар, иара уаҭəҟьа, убри дазыԥшызшəа, Хьықа днеиԥаҳалон дҷаԥхаҷаччо, гəалаҟарак лыманы, гəаҳəарак дышьҭнахуазшəа.

Алҭыҟə, уи игəы лызцеи уажəи рыбжьара, ларгьы урҭ реицəажəарақəа, реиқəшəарақəа инымҭəаʒоз ахəыцрақəа лыздыртцысуан, ҭынч ԥьарак дызмыртəоз, дзыршаҟьшаҟьоз. Лаԥхьаҟа иҭагь аԥсҭазаара хазынахə шыҟаз, дшаҷаргəнаҳəаауаз ҽашьомызт уахьыналҷаԥшуаз. Иҭагь инаҳараку акы дазыԥшын, лгəаҳəара ԥшʒақəа иаалырҟьаны иназыгʒашаз. Дызҭагылаз лықəра, лара илмазҭааʒакəа, макьаназгьы ахəаҭаҳəа лшьа еиланаршуан, ҭахак анлынамҭозгьы ыҟан.

– Акы сзымхозшəа збон, изакəызеи ҳəа сыҟан, егьи бара бакəзаарын!.. – раԥхьаʒатəи иажəақəа, Хьықа иналыҭасыз, ажəҽан аҟынʒа дхаргалазшəа, иналыкəҭəиашаны дызрымпыҭцуамызт, егьа лҷеалымҭарц, лҷеылҟажарц далагаргьы. Аиакəым ахь икылнагар ҳəагьы дацəшəаны ашьҭахь шаҟантə лҷеынаԥхьалк-ааԥхьалкызеи лҷееиқəҳəаланы, ибла дыҭцамшəартə еиԥш, аха иҟалаша ҟалараны иахьыҟаз хырпашьа шалҭашаз дақəшəомызт. Ԥхыʒ хаак дҭагаланы, дхəынҷаны дагозшəа, акы дышьҭнаԥаахьан дзапыҭцымҭуа… «Закəызеи сызҭашəаз, мшəан… дсыдызцалазеи?.. Шəы-блакы шҳахəаԥшуа имбаʒои?..» – шаҟантə лгəы инҭылхəаахьаз, лара

аус ахьылуаз ахәышәтәырҭаҽы ашә дшылагылаз анылбалак. Аҽеытга изымпшаар ҳәа ушәозма, зны, схы сыхьуеит, ахыхьхәшәы сҭахуп, исзыбыпшаароуп, мамзар сагоит, уаҳагьы сыббараны бзыкалом иҳәааларын, зных агәыхьхәшәы сыбҭароуп, сгәы адық-дыққәа ишакәым еисуеит иҳәаларын, дцәыҵагызмалха, иҧсы қымқымуа дналыдгылон.

Убасҟан Хьықа илеиҕьу аҙәы адунеи аҽы дыкоуп ҳәа игәы иаанагомызт. Аѡны данааилакгьы, агәамҵхамҵраққәа зегьы зыхҟьоз Хьықа шлакәыз агәра изгомызт. Зны-зынла иҧхәыс дышлыхәаҧшуаз, Хьықа лакәны иѡны дыѡнагылазшәа ибо аҟынҙа днанагон. Усҟан ихы агәра изгомызт аҵыхәтәа абриаҟынҙа дкылнагап ҳәа.

– Сара иуасҳәо убри ауп, уҙбахә ишакәым ақыҵа иалаҵәеит... Улыдызцалазеи, абри ҽеи шахылымҽиааура узымдырҙои?.. Улҟәаҵ наҟ, изуасҳәозаалакгьы!.. – Гәаҙ игәы иҵхоз ҽнак иаалырҟьаны, инцәыҵакшәа иаимҳәар игәы иазымычҳаит. – Ларгьы дҭаацәароуп, уаргьы уҭаацәаруп... ухы уазхәыц!..

– Закәи, уара, иуҳәо, Гәаҙ... уеилагама?..

– Сеиламгаҙеит... аиашоуп иуасҳәо!.. Амалазгьы лхаҵа марҕьаҧалк иоуп, иахьакәым ахь шәкылибагап... еишьак иеиҧш ауп сара ишуасҳәо, агәра га!..

Гәаҙ ѡызак дышиацәажәарыз диацәажәеит Алҭыҟә иаартны, акагьы ицәымҵәахыкәаны, аха уи, ишыҟаиҵалац еиҧш, ҽырчча-ҽырцәажәа аакаиҵан, иаахьаиршшеит уиакара ыҟазамшәа, иҵагылазаашьа уи аҟынҙа ишыҟам, ишымнеиц агәра наииргар шиҵахыз наиҷнырпшуа. Абзҳәацәа уеизгьы ирҳәаац рҳәозар акәхарын иара иахьимаҳауаз, мыцхәы иртутууа, ирпаҧашькҙаны. Ацәажәатә руҵар ма ҽеааныркылап, закәыхи, иҟами-иаными неихаргыло, ажәѡан аҟынҙа ихарымгалои, рыбзқәа ҷҷартә!..

– Уара, Гәаҙ... ҳаалаганы убри лхаҵа ԥьара абраҟа усурҵа ҭыпк изаҳаҧшаар ишпаҟаларыз?.. Усурҵада дыкоуп... ҳагьарманшәалон!.. – Алҭыҟә даалкьан, убри ихшыѡ назцеит, убас иҟаиҵар еиҳа иусҷәа арманшәаларызшәа.

– Уеилагеит, Алҭыҟә, уеилагеит!.. Уи ала дузыкажом уи ахаҵа!.. Уи аҵкьысгьы уаҳа лымпан уқәымлан... аҧҳәыс дыпҳәысуп дахьугалакгьы!..

Гәаҙ дындәылҭны данца нахыс, Алҭыҟә, ихы изымҟажо, иуада даақнахеит, амца зыцраланы изызмырцәо иеиԥш, деибакны, деихәлауаҭыруа. Зны ԥхьаҟа дцеит, зны шьҭахьҟа дцеит, ус изымариамхеит иаразнакы зегьы рыхәаҷера. Аԥенџьыр дахьадгылаз уаҟа днадгьалазшәа, дзадҭуамызт, ахәышәтәыр-ҭахь дшыԥшыц дыԥшуан, илаԥш кыдырхаланы.

«Қәасаџьгьы аизараҷы дԥаԥашькны, иҷы ацәа ахыхуа изиҳәаз убри азыҳәан акәхарын, аԥҳәыс лкалҭ иахьыԥшу ҳара ҳизныҟәгауам ҳәа… Егьа ирмааназаргьы иҳәеит… Усоуп, упара анырбалак, зегь науҵрапаԥалоит угәхьаа мкҙакәа…» – Алҭыҟә игәы еиҭазккәоз рацәаҙан уажәы. Имаҭура дамырхи уажәи рыбжьара урҭ зегьы акакала дышрызхәыцуаз убриаҟынҙа днаргахьан, игәиҷеанҙамкәа ихлахаҭ гьыжьны, дааилууа-ааилышшаны дынкаҳартә еиԥш. Аха зны-зынлагьы иҷеамҭакәа, иҷеааирҟасон даргарҷеарыргьы, дарҭаслымыргьы, макьаназгьы мыч хәычҙак шилоу ааинырԥшуа.

Ивараҷы ишьҭақәаз ачымазыҿцәа, ианааргаз аасҵа зхьаақәа хырҷехьаз, инхьаҳә-аахьаҳәуа, ашьшьа-шьшьыхәа инеицәажәа-ааицәажәон. Шьоукы рдулаԥкәа акы нҵарҵон, акы нҵыргон, убри иаҷын. Рызынтәыкгьы изаҵәны иаанхақәаз реиԥш рхы рыԥхьаҙон. Аԥсҭазаара иацәымцхәны иаанхазшәа, ахәышәтәырҭа аҭыҙқәа дара ишрызгәакьамызгьы, инаргәыдыԥшылон гәыграк нарыҵбааua. Ара иҿназ ахәшәфҿы, уаҿы изхымгоз, иашьцылахьан аҟнытә уажәы уиаҟара хырҿаа арҵомызт.

Алҭыҟәдааҳәныдахьнықәиаз макьаназгьы иҷеирҵысуамызт. Амедеиҳәшьа инаилалҵаз агәыр дшоушоууа дҭаршәны даман, ԥхарра-ҟәандарак наинырсуа. Иԥьоушьаша, иԥҳәысгьы уаҳа арахь дықәымлеит, ихьыз, дызҭашәаз гәахәарас иҟалҵазшәа. Иҷеышькылкцәагьы уажәшьҭа дабарҵахгәышьаз!.. Акы уаналаҟоу ауп зегьы уанырҵаху ҳәа… нас иагьузхьаԥшуама!..

Уажәшьҭа Хьықагьы уаҳа имԥан дықәымлозар акәхап!.. Иудыруеи уаҟа иԥҵәар реизыҟазаашьа аҵыхәтәа?.. Зегьы ҷҳәарак-ҷҳәарак рымоуп, хырԥашьа змаҙам. Алҭыҟәи Хьықеи рыҷҳәара абранҙа акәзаргьы здырхуада?..

Алҭыҟә уажәы игәы ааихьнашьит Хьықа дахьигәалашәоз. Дигәаламшәозар, дцәырҟьацәырасуа ибла дхымгыло-

зар шԥаиҭахыз!.. Хьыԥеи иареи рыбжьара акагьы ыԥамзар еиҳа ԥсгарҭак инаҭарызшәа ибон ариабжьарак. Ҷыҕәҕәала дзымцәажәо дышԥаақәдырхеи, ихҭылԥьа-ԥылԥьақәа наишьклаҳәуа!.. Ишԥаиԥсыхәоу, ишԥаиԥсыхәоу?!. Дѡаҵԥьаны ибжьы нхалеиҵар иҵаххеит, зегьы ираҳартә, зегьы ирдырыртә. Убасҁан ихәыцра-ԥылҳаҭракәа зегьы неихыԥсааны днарылԥьарызшәа игәы иааинаҭеит. Дахьышҭаз дааҳәыҵәыҳәыҵәит, азаара изаазшәа иҿааирххеит, ԥьарак дзышьҭамгылауа. Иблақәа ҭыҵны ицо, амца нарыжәалан иааԥаԥшьхеит, апырпыл нархыршьылазшәа. Мап, мап... иҿеимҭароуп ус... дыззымиааиша данаиааи, егьа гха имазаргьы, убриоуп ахаҵара!.. Уажәшьҭа дышьҭрақәланы иарбану ихы злаирԥьиаша, ихы злаҽихша!..

– Уара, Алҭыԥа, ҳархашҭӡеит ҳәа сыԥоуп арҭ хҭаацәа... агазеҭкәа ҳара иҳауам, ажурналкәа ҳара иҳауам... адунеи аҽы иԥоу здырхуада?!. Иҵаку реиԥш зегьы ҳашԥанарылахәашеи, ҳашԥанарылхәдаахеи уҳәарауазеи?!. – Алҭыԥа иваракәы ишьҭаз ахаҵа даацәажәеит гәоу-гәоу. Уи дзызхьаақәоз, аҵабыргазы, уаѡы зҽлымҳара зиҭашаз акакәын, аха араԥа игәцаразкгәышьодаз ахәышәтәырҭа иахьҭаз.

– Ухы уанзамыхәауа, аӡәгьы уиҵаххаӡом – уԥхәысгьы лакәзааит, ухәыҷқәагьы ракәзааит... – Алҭыԥа дцәажәааншӡа, иармарахьтәи акаруаҭаҽ ишьҭаз ахаҵа шкәакәа дынхыԥәтәалеит, Алҭыԥа днаизхьаԥшуа.

– Ҳхы ҳзахәондаз ҳагьындәылымҵуаз... ара ҳказза ҳиозма?!. – Алҭыԥагьы иԥсы ааиԥҳәалашәа, иажәа нарылаиҵеит, аха адәылҭра рацәак дазгәышьуамызт уажәы. Абарҭ иваиакәоугьы агәаԥраз акәын дышрацәажәауаз. Адунеи аҽы иԥалақәоз ахҭысҟәа игәы рзыԥачуамызт, ирзеиԥҳәаломызт. Иара ихьаақәа еиԥәзыртәашаз, ихызҿшаз акәын дзызхәыцуаз. Раԥхьаӡа акәны игәы инҭашәеит убасҁан:

«Исцәыблаԥьеит, исзымѡаԥымгеит сара ишсыхәҭаз... Иаапшит зегь ԥьаԥьаӡа исызгәамҭаӡакәа... Сымкьыкьра, схымѡаԥгашьа иахԥьазар?.. Мамзаргьы Хьыԥа илыхԥьазар?.. Аха Хьыԥагьы илхарагәышьоузеи?!.»

Алҭыԥа ихәыцраԥәа уажәы-уажәы аԥҭа ӡлачҟәа реиԥш еиԥхьытта инеиҵаауан, ҭахак имҭауа. Ацәажәара иаҽызгьы

ирҳәоз рацәак илымҳахьы иааигомызт. Урҭ рыѡны-ргәара, рыхшара, рмаҭацәа – хьаас ирымаз рацәаҙан. Иара ихьаа акәзар, хәшәы змам еиԥш дахәаԥшуан. Игәы аҟатцәыҳәа иалазыкшоз еиқәтәарак амаҙамкәа ахы инардыруан. Аҳақьымцәа иарҳәақәоз зегьы еижьагазар ҳәа дацәшәон.

– Уара даараҙа аҿыхәышәтәра уҭахуп… Ухы уацклаԥшыроуп… ԥсшьара уцаларoуп… Угәы иазышьҭымхуа аидара иатцаумтцаларoуп… Агәыхь атәы цәгьоуп!.. – аҳақьым иабжьигаз ихьухьууа ҭахак инаҭомызт дахьыҟазаалакгьы, дшыҟазаалакгьы. Уи иалидырааuаз Алҭыҟә дызҭашәаз, иеибарыххарақәа зегьы зыхҟьоз…

«Иахьахәлаанҙа имашьына дақәкьакьаны, мари-қыҵеи еимыздоз, ани ҳара ҳаигәалашәахуазма?.. Уи дзышьҭаз аҿакҙан, ҳара ҳахьыҟаз дыҟамызт, ихы аҵыс ҭаԥыруан…» – рҿеишьа змамыз аԥылҳатра дзалҵуамызт Алҭыҟә. Наунагҙа ихамышҭуаз аԥылҳатра даҽаҳан, ахеиқәырхашьаҵәҟьагьы дақәшәомызт егьаиундазгьы. Уажәшьҭа ишьапы данзықәгылахрагьы здырхуада, раԥхьаҙа данылагаз еиԥш дманшәалаханы?.. Уи аамҵа аҭахызар акәхап, аамҵа, зегьы ирыхәшәу, зегьы рҭыԥаҽ иназго, зегь зхәышәтәуа…

Алҭыҟә, дахьышьҭаз дѡагыланы, хәычык иадамхаргьы, ашьшьа-шьшьыҳәа даалеиѡеир иҭаххеит, аха, имч илҙааны дахьыҟаз аҟынтә, дгылар, ишьапқәа дызрықәымгылар ҳәа дацәшәон. Арахь ихәыцрақәа убриаҟынҙа ддыркареит, ԥсеиқәырхагак ҳәа изакәызаалакгьы акагьы имԥан иқәломызт, егьа иҿазҵәылхны, аҙы иашьуа аҭәыц дшахьынҳало еиԥш, цәаарак днахьыԥшыргьы. Дшазыԥшҙамыз дышԥанаҽаҳаи уҳәарауазеи?.. Ишԥанаиқәшәеи ргәырыԥса иарамышкахала?.. Ишԥанеиҽаԥшуеи уажәшьҭа?.. Шаҟа зҵаара ааины дахьышьҭаз инеиҽагылоз, аҭак рыҵара ицәыхьанҵаны, ицәуадаѡны!..

– Уи сҳәеит ҳәа, хәычыкгьы ҳѡагыларoуп, ас мацара ҳанбанҙашьҭазаауеи? Ҳазбо рзыҳәангьы иԥхашьароуп… – иҳәан, Алҭыҟә ивараҽы ииаз ахатца, агылара дшазгәышьуаз мѡашьо, иҿааирххеит дынхықәтәаланы, дзынхьаақәоз хырѡаа нарымҵаҙакәа. Уи ԥытк ихыцуан, аха иҿеиҭаҙарц иҭахымызт илаҳәаҵаны дышьҭазгәаз ачымазара.

– Ҳамгылакәа…ҳашҧамгылои!..– даҽеаҙәы иҽеаарыҕәҕәашәа даацәажәеит. Уигьы дѡагыланы, хьаа змаҙам иеиҧш, даалеиѡеир иҵахын, ахәышәтәырҵа аѡнытҷка, рацәак хара дымцакәа.

Алҵыҟә дахьышьҵаз, иҵагылазаашьа изеиҕьхазшәа, иҽеирҵысуамызт. Дызҵашәаз макьаназгьы иҽамараитәуан. Ус дыҟазар еиҳа ҧсеивгарак инаҵозшәа ибон…

* * *

– Сара сгәы иаанагомызт бара сыбгәалашәаны бауеит ҳәа… Арҵ иҟалақәаз рнаѡс уажәшьҵа сызҵахыда?.. Сыгәхьаа зкыда?.. – Алҵыҟә ашьшьыҳәа даацәажәеит, Хьықа днал-ҷаҧшны. Уи лынаѡнашылара изымбатәбараханы, иахиҳәаара дақәшәомызт.

Мап… Хьықа ус лгәы ицәыхьшәашәаны, илакҵа анҵаҧшра дацәыбналартә еиҧш лнубааломызт. Иҟалаз лара лзыҳәан акагьы аҵанамкҙошәа акәын дышиацәажәоз. Еицакрак лымаҙамкәа, аҧыхьа дшибахьаз еиҧш, иаҧхьа дтәан еиҳагьы дшамшамуа, гәаҧхара-ҟазшьак лыҷнубаало.

– Ус зуҳәои?.. Узҵахқәоугьы ыҟоуп макьаназы… Ауаѡы дызқәымшәо егьыҟаҙам иҵахы-иҵахым…ҧсабарала ус иазшоуп… Сааирц сгәы иҵеижьҭеи акрааҵуан, аха исзеиҧштәуамызт, гәыбҕан сумҵан, Алҵыҟә!.. Исыгқәоу рацәоуп, издыруеит… – Хьықа лцәажәара лзыхәаҽуамызт уажәы иаҧхьа дахьтәаз.

– Бхы быргәаҟит… иабаҵахыз сбара?.. Бмааргьы гәыбҕан быззодаз?.. Уи аухагьы бара баасықәымшәазҵгьы иҟаларын сыҧсҭазаара сналхәаша сцаргьы… Бнапы исхьысыз сеиқәнархеит инасыцхрааны, инасыҵгәаны… – Алҵыҟә Хьықа дналҷаҧшын, иҧсыҧ игәаҵанҙа иганы даақәыҧсычҳаит. Дахьышьҵаз, ихьаақәа хҽуазшәа, игәалаҟара маҷ-маҷ ишьҭытцуан…

– Усҟан саргьы сауцәшәан, аха анцәа дуцхрааит. Ирласны абрахь уааҳамгазҵгьы, ушыҟалашаз здырхуадаз!.. Арахь урымпыҵахеит, иҟарҵара, ирура иақәымшәо, ибалыбаҵо… – Хьықа лыблақәа еиҳа-еиҳа рыҽехыртуан Алҵыҟә дахьихәаҧшуаз.

– Бнапы хәшәуп, Хьықа бара!.. Бара бҧьабаа дунеихаангьы исызшәараны сыҟаҙам!.. Изныкымкәа-иѡынтәымкәа

сыԥсы ҽыбххьеит, сабабзаԥсахои?!. – Алҭыҟә, ишьалеиԝеира рҵысуа, ԥхарра-ҟәандарак идақәа инарҭахәмарит Хьықа дышлыхәаԥшуаз. Ицәыҵахәаҽыз ицәаныррақәа ԝаԥхьа рҽаадырԛәацеит. Ус ԥыҭраамҭак еиҽаԥшуан.

– Сара инамцхәны акымзарак ҟасымҵаҙеит... Исыхәҭаз ауп инасыгҙаз... – Хьықа лыблагәқәа еиҳа-еиҳа рҽееиҵырхуан, рыҽедырҭбаауан, иаша унхыԥшылар иуарҳәашаз шмаҷмыз наурдыруа.

– Уажәы егьа аҵәы сахарҵауеит сызҭахқәамыз инеихҳәаалауа... Аха наҟ сырԥырҵит изулакгьы, схаԥыцқәа неихарҭәҭәаны... Иҭынчхап уажәшьҭа, ишырҭаху иҟазааит... сара сакәын ирԥырхагаз ҳәа... – Алҭыҟә ицәажәара аҽеакахьы иниаигеит, убри дшаргәаҭеиуаз мԝашьо. Хьықа уажәшьҭа илцәиҵәахуаз ҳәа акагьы имаҙамызт.

– Иҭынчымхакәа, уи акәын ирҭахыз... Аҙәы маҷк даареиҭьхар ҳәа имшәои!.. – Алҭыҟә ииҳәоз иацлырҭызуан Хьықагьы лыҽенамаратәны, убас еиҳа рцәажәара арманшәалозшәа, даагәцаракуа.

Алҭыҟәи Хьықеи рыбжьы рмаҷны ицәажәон. Усҵәҟьа иаартны зегьы изрылацәажәомызт. Хьықа ашьшьыхәа, лцәаныррa шҽымцәаац ирныруа, маҙа-маҙа инапы лнапы нақәҵаны иааимгәлалырҭәҭеит. Иаргьы иблақәа ҟәызгаҙа дахьыналҽаԥшыз уа даанхеит, бара бзыхәан адунеи иқәу Алҭыҟә соуп, бысцәымшәан сара ҳәа аанаргауа...

...Хьықа дцеи уажәи рыбжьара Алҭыҟә еиҳа-еиҳа гәҭынчымрак изнарҵысуа далагеит, зны наунагҙа дицәыҙрызшәа, зных дизааигәаҙаны дҟаларызшәа. Хьықагьы зхызкәачрақәоу дреиуоуп акәымзар, ашьшьыхәа лыԝны дакырауазеи!.. Уаԝ дызхымсыша, уаԝ дызхымԥаша шыҟоу шԥалхашҵуеи?!. Зегь ҳәаак-ҳәаак рымоуп, убра уҽҭаугҙароуп... унытҟьар, нас укаууа уцеит, ҷааҳәырак умаҙамкәа, ухы ааузеиқәмырхаҙо... Алҭыҟә иԥҳәыси лареи абраҟа иааиҷаҳазҭгьы ишԥаныкалҵоз уажәы?.. Аха усҟангьы, аҵачхәырра здыруа, аҵарбашьагьы идыруеит ҳәа, илҳәашазгьы лыпшаарын Хьықа дацәыԥхамшьаҙакәа...

– Да, уажә ушԥаҟоу, Алҭыҟә?.. Агәырқәа уларҵама?.. Ахәышәқәа умжәи?..

– Ааи, изжәит… – Алҭыҟә, иаԥхьа игылаз, иара дызхәышәтәуаз аҳақьым днеиҷаԥшит.

Аҳақьым, уаҟа ибжьагылаз, уажәраанӡа Хьықа дзықәтәаз аҟәардә хәыҷы дааханы днықәтәан, Алҭыҟә игәы аусушьа, ишьа алеиҽеишьа дназыӡырҽит!.. – Уара макьанагьы аԥсҭазаара уҭахуп!.. Амаҷ уҽоумҭароуп!.. – иҳәан, дҽагылеит аҳақьым ихалаҭа шкәакәаӡа.

Алҭыҟә, иблақәа ҭраа, еихмырсыҕьӡакәа уи дизыԥшуан, иеиқәырхара аҳақьым ида ԥсыхәа шамамыз иныркшуа…

ОУМАШӘА ИУБАША МАҬЫХӘ

Маҭыхә иахьеиԥш ихлахаҵ зыргьежьышаз аҭагылазаашьа дҭамшәацызт. Амшын иалаҳаны изалымҵуа иеиԥш, дызхьынҳалашаз акагьы ибомызт. Иаԥхьаҟа, илаԥш ахьынӡанаӡоз, дәеиужьра-каршәраны, ихәарҭахашаз уаҽԥсык ицәаара илаԥш иҵамшәаӡо, зхы агарҭа змауз иеиԥш дзаҵәны даанхазшәа, гәҭынчымрак изҵысын, дыршаҟь-шаҟьо дарҳәаҵәыҳәаҵәуан дахьтәаз, иҟәардә тата дықәырҵәиааua. Дзыҽнатәаз ауада ҭбааҭыцә иҽнагылаз аҽнымаҭәа, абжьааԥны акрызҵазкуаз, уажәы иԥсадаӡа, ҵакы рымаӡамкәа, еиқәыхьшәашәа иҽнагылан, игәы рызхьамырԥссаӡо. Иныҽнаҳаз аҭынчра ԥылҳаҭра дзалҵуамызт, шьыжьаахыс егьа иҷазишәахьазаргьы. Дызҳәынҷаз аԥашәқәа акырынӡа иҵаулаӡаны аҷеиланарԥсхьан, ус днадыххыланы иузыҵымжәаӡо. Аусҷәа ус иара игәы ишаанагоз еиԥш иахьзыманшәаламхаз дарҭынчуамызт. Ахьаа шхьааз ҭахак имҭауа деиланаршуан, деиланарҽынтуан.

«Сахьцалакгьы ҭаха шԥасылымҭауеи, иқәынҵәаша?!. Ашьшьыҳәа лыҽны дамкуази… дсыдызцалазеи, анцәаузша… уаҳа акагьы дзазымхәыцӡои?!. Схәыҷқәа, сара, сҭаацәара… сызҷашәаз закәызеи, сызҷашәаз!..» – ихәыцрақәа дшьақәырҟьан, ихы акагьы азымыӡбаӡо, дҟәызгаӡа дтәан Маҭыхә. Иааҽналоз днарзыӡырҽуашәа, ихы нарықәырҵысуа днарҷацәажәон, аха урҭ зышьҭаз, изынхьаауаз игәаҵанӡа ишнеим-

гауаз иблаҕра-ҳәатҷәыҳәатҷәқәа инархубаалон ирԥсеиԥсеиуа дахьынарыхәаԥшуаз.

Маҭыхә уажәы еиҳараҙак дзынхьаауаз – ихәыцрақәа зегьы днарылкәыцәааны, иахьҭынчроу, иахьыхароу, уаѽԥсы дахьыкәыршәым дгьылк аҟны аҟазаара дазгәышьуан, ицәҳәыразаргьы уахь дыкәзаарын, дныҟәаларын, дааԥсаҙар, иҿынкажьны адгьыл дыкәԥаҟьԥаҟьуа инеигәыҵаирҕәҕәарын, уара суааҙеит, уара сухьчеит, уажәшьҭагьы уара сеиқәурхароуп ҳәа. Ишԥанеицәеилаҳаи, ишԥанеицәеилахәеи Маҭыхә иусҟәа, иааиқәырҿаҿеаны алҵышьак ихаҷы изаамгаҙо!.. Даҷашәеит Маҭыхә дызҷымҵышаз, абжьааԥынтәи икыркырбжьы нҵәыҵахәаҿены, дшақәымгәыгҙоз, ас иҟалап ҳәа дшазыԥшҙамыз. Иҵахын уажәы, зегьы ԥхыҙны, инеихыԥсаа-инеихыԥраа ицахыр, иара дыцкьакәакәараҙа, хьаҳә-ԥаҳә имаҙамкәа, аԥыхьа дшыҟаз еиԥш, ишьапы даақәгылахыр… Настәи ихымѽаԥгашьа аҿеакала дназымхәыцрыз!.. Ахымѽаԥгашьа… ахымѽаԥгашьа – зегь реиҳа аԥсҭазааараҷы игәцаракгәау, изхылаԥштәу… Иара уи дахьыцәхьаҵыз, иахьыгәцареимкыз инеиҷагылазшәа деиланаршуан. Дахьазымдыруаз адгьыл харахь акы иҵгәозшәа дахьнарԥшуан, уаҟа зегь рҷыцны, дрызхәыцны, аҿеакала ихы мѽаԥигарызшәа.

Адәахьы амшын шыцәқәырԥац ицәқәырԥон, абжьы Маҭыхә иҟынҙа иааѽуан, еиқәтәарак амаҙамкәа. Амшын ихыҵны иааиуаз аԥша ашәаԥыцьаԥ иатҷәара рымахәҭақәа ныԥхьанаршьшьаауан.

Ус, Маҭыхә дзыѽнатәаз ауада азԥенҵьырк аҕьеѽхәа инкыднакшалан, ихәыцрақәа неимбҕьыжәаа, днарылкәыцәааны инеиѽнҟьеит. Маҭыхә дѽагылан, аԥенҵьыр дааханы, уаҳа икыднамҟьартә еиԥш, иныдиҵеит. Ауадаҷы ѽаԥхьа ҭынчрак ныѽнаҳаит, хаара мацәак аҵаҙамкәа, еилахәаҿены, инеилаҳанто…

Маҭыхә зегьы-зегьы зыхҵниҟьауаз уи агәылаԥҳәыс, ауаѽаԥшь лакәын. Ихәыцрақәа уи лышҟа иниасит. Иагьараан дубаргьы лхы ҵакны,лыблақәа жьаржьалеиуа даауҷамҳарц залшомызт. Маҭыхә уи игәалаҟара иаразнак иааԥхасҭанатәуан. Уи диԥымлазҭгьы, иусҟәа зегьы маншәалахарызшәа ибон.

Данаадәылҭуаз дышҧанаиқәшәеи, уҳәарауазеи!.. Иаҧхьаҟагьы дзымцо, ишьҭахьҟагьы дзымцо, дцыцҙа амҩа даанхалеит, аха ишҧаҟаиҭарыз, имариашан дааиуан, дызхьамҭит зымҩа. Иҭахымызт игәалаҟара анҽеимыз абри аҧхәыс диқәшәар... дылҟаҭәар ҳәа дацәшәон. Агәылацәа ирҳәоны иаҳахьан, абри аҧхәыс дануҧыла нахыс аҽеынтәи амш, егьа уҽеазушәаргьы, уара иутәхом, умҩахылҟьоит ҳәа.

Маҭыхә, даатҭылазшәа ааҟаиҭан, иаҧхьаҟа хынтә дынкажьцәеит дааимҳәашәа, лара дылҟаҭәаанҙа иара дсызҟаҭәозар ҳәа игәы инҭакны.

– Аа, Маҭыхә Ҳазараҭ-иҧа... акы сшәазҵаашан, абри ҳаҩны сынтәагьы акы иаамыцхраҙакәа ус иаанрыжьуама? Арахь аҧхаррагьы ҳмоур ҳашҧаҟалои... ҳнеиқәынҵәа ҳамцои?!. Иахышәҳәаауазеи абри?.. – лхы нышьҭыхшәа, лыбласаркьа хәычқәа днаркылыпшит ишҟа дҳәаҵәыҳәаҵәуа.

– Бымшәан, Ҭаҭал... хьшәашәарак ҟалаанҙа цхыраарак шпаҳзыҟарымҵари!.. Сара урҵ ирасҳәахьеит, ирдыруеит... – рацәак цәажәарҭахәыс ихы лымҭакәа, дналпҵыртит. ҧытк днаскьахьан еиҧш данаахьаҳә, лара дахьгылац дгыланы дишьклаҧшуан дзымеиҭаҵкәа, лгәы иаанагахуаз здырхуадаз...

Маҭыхә иаҧхьаҟа иҷынеихеит... Уажәы дабеигәалашәеи, уҳәарауазеи, ма акы дхәарҭандаз!..

Маҭыхә ақыҵа ааныжьны ақалақь ахь диасиижьҭеи, иахьа абриаҟара иҭынчра еилазырҩынтыз Аҭиа еиҳа-еиҳа дицәынаскьозшәа, дицәыхарахозшәа дналызхәыцуан, аха лара мызкахьы знык, ҩынтә ес-иҟалалакгьы, лхы иқәылмыршәар луамызт. Аҵыхәтәа ахьқылсуаз иаргьы изеилкаауамызт, ларгьы илзеилкаауамызт. Аамҭа, зегьы ҧхьазырҟәҟәо, зегьы ҧхьазырҽуа, имчыдахазшәа, акагьы алымшеит араҟа. Еиҳа-еиҳа изгәылахалоз наҟ ирыхон акәымзар, арахь изалҵуамызт. Оумашәа иубаша, Маҭыхә абри бзиабаразу, ус еишьцыларазу, уажәы абриаҟара аамҭа шцахьазгьы, ихаҷы изаагомызт. Аҧсҭазаара зегьы иара итәызшәа, ишиҭаху инапаҷы иааигарызшәа, игәалаҟара хызҽышаз акагьы дақәымшәацызт. Иаргьы уи дацҧыҳәаны, иалаз алысхуеит ҳәа цәхьаҵшьак ҟаиҵомызт.

Ақыҭаҷы абзҳәацәа рыбз уара иузаанкылахуама!.. Егьа маӡа цәыҭцархәаҽхьазаргьы, иаацәыҭцыҵыхуеит. Гәрамгарҭас иумаӡам гәрамгарҭас дҟаҵаны днауҧыргалоит, иҟоу зегьы неихҳәааны, аӡы дазымыӡәӡәо, дҟаҟаны.

Уаҩ дшақәымгәыӷӡоз ауп Аҭиа хаҵа дцаанӡагьы Маҭыхә диҟаҭәахьан, убриазоуп лхаҵеи лареи рацәак изеидымхалаз ҳәа шынарҷыҵҟьаз, насгьы дшааиҵәҟьаз, Маҭыхә иааигәара маҵурак налзыҧшааны днаиваиртәеит ҳәа. Абзҳәацәа уи еиҧш егьа еиқәдырҽаҽоит, аха зны-зынлагьы ус ахьырҳәо, ииашаҵәҟьаны, егьа ицәыҵаухәаҽыргьы гәҩарак узцәырнамгарц залшома!..

Аҭиа акыркырҳәа дыччо, хьаак змаӡам леиҧш, лгәалаҟара шьҭыҵны, есымшагьы лхы-лҷы шылхалашац илхалашон. Лқәыпсычҳарақәа Маҭыхә маӡас дышрыҵаз амалахазгьы илынлырҧшуамызт. Маҭыхә мцацәагьы амаҭ еиҧш дназҷатәҳәаз дбалыбаҭо, иҟалҵо дақәымшәауа даақәирхон…

– Идырбалозеи абарҭ иқәынҵәаша, рыпсы нкыдыхәхәа?!. Уара, абри ҳара дызлаҳзымдыруа акы далаҟазар ҟалап!.. – инцәыҵахәыҭхәыҭуан иватәақәазгьы, рхы былдызқәа неидкылауа.

– Ари ҷьара акы ихадырпаанӡа ус дцаларoуп, уаҳа ҧсыхәа имаӡам… – инеихырҳәаалон иҙбахә ҧылҳаҭха злымҳа инҭеиҩқәозгьы.

Усҟан Маҭыхә цәгьаҧсышьала иҧсы алигеит ақыҵа. ҧыҭраамҭак даанхаргьы дшыҟалахуаз здырхуадаз!.. Аамҭа иҽақәыршәаны ақалақь ахь дахькылсыз зегь еиқәнарҷаҽоз, еиқәнартәоз ҷьишьон. Аамҭа иазымҵәахуа шыҟоугьы ихахьы изаагомызт. Зыбларак далашәаны дзалымҵуа, зны аҧаҩ ахь дкыдыкшало, аҷықә ахь дынхықәжьыло даман дырҩашьаны… Ацхыраара изҭашаз уеизгьы иааигәа-сигәа аҙәгьы дыҟамызт, иааикәыршаны ҭацәыран…

Маҭыхә дахьтәаз уажәы зегь реиҳа ихлахаҵ зыргьыжьуаз, иаалырҟьаны, дшылзыпшӡамыз, Аҭиа дахьааҩналаз акәын. Уи лыхҭашәара ихаҷы изаагомызт. Лхы-лҷы ччаҧшьык ыҵымшәаӡо, акы дшаргәаҭеиуаз, дшамырҭынчуаз лнубаалон. Дылзыпшымызт Маҭыхә уи. Аха ақыҵа далыхәхәа дахьаааиз изымбатәбараха дылҷаҧшуан. Иихәара иҷашәомызт.

– Бтәа… бтәа!.. – иналаҭеикит иаԥхьа астол аҷаԥшьы иавагылаз аҟәардә даахауа. – Иҟалеи?.. Бзыргәамҵуеи?.. Ибыхьи, Аҭиа?.. – дналхагылеит данынатәа, бла-бла дааиԥхьышьшьааyа.

– Исыхьи?.. Иузымдырӡои?.. Сара ас сахәарҭам уажәшьҭа!.. Сыблит зегь рыла… сара стәы ҳәа егьыҟам, егьа изӡаргьы, егьа исҵәахыргьы… Исыхәаԥшуа зегьы сыблақәа ихырбаалошәа збоит… Схы агарҭа сымам, сеилкаа!.. Зны-зынла сеилагома сҳәо аҟынӡа снанагоит. Уара еиҳа-еиҳа усцәыхарахо уалагеит… Избан?.. Иҟалеи?.. Иухьи?.. Ураӡәк уакәын сыԥсҭазаара зегьы здысҳәалаз… ураӡәк!.. Уаргьы усыцәхьаҵуа уалагеит ууазқәылаз!.. Сзыхҟьеи?!. – Аҭиа лылаҕырӡқәа рҷаархеит, лыблақәа иныркыҳәҳәыланы. Уи дқьызқьызуа акәын дышцәажәоз. – Сгәы ианагомызт абас иҟалап ҳәа, иаҳҳәақәоз зегьы башазаарын, еибажьагазаарын. Саазқәылаз уи агәра зго салагеит. Схы агарҭа сымамкәа ақыҭа салахеит сыггаӡа, схьаԥшкәаԥшуа. Сыблит сара, сҷыҷит… сара стәы егьыҟам!.. – Аҭиа лылаҕырӡқәа ҟәаз-ҟәаазӡа илҷыкәкәаны дзыдтәалаз астол иныкәыԥсеит. Деибакын, лхы-лҷы ҷыҟаԥшьааӡа, узылҷаԥшуамызт. Маҭыхә уи даарыцҳаишьеит. Иҟаиҵара дақәымшәо дылхагылоуп. Инапы лхьишьыр, диргәыбзыҕыр иҵахуп, аха изеиԥштәуам. – Сара уаҳа сылшом, исылшом, ихаҵа уара!.. Сара сыԥсит уара унапаҵаҟа, ԥсҭазаарак мбаӡакәа, сынцәыҵахәаҷены. Уажәшьҭа сызҭахыда?!. Исылархи?.. – лыбжьы еиҳа-еиҳа иааиҵылхит, абри дахьацәыԥхамшьо ҭыԥк аҷы дтәоушәаҵәҟьа. Зыԥсҭазаара маншәаламхаз леиԥш деицраланы, абылра даҷын аӷҷаҳәа Маҭыхә истол дахьадтәалаз. Уажәшьҭак ҷеиқәкышьак шлымамыз уаҩы ибаратәы иҟан. Еиҳа-еиҳа лгәыԥжәара шьҭытҵуан. Ас шамахамзар Маҭыхә дизымныҟәацызт лара, аха убас акы дҭанаргылазар акәхап. Уи аилкаара аҭахын, азнеишьа аҷеақәыршәатәын.

Маҭыхә дызҭашәаз аҭагылазаашьа ихаҷы изаагомызт. Акагьы дамараӡамкәа, дыԥсадаӡа дылхагылан, лыжьжьашьа дақәымшәо. Абас дшылхагылоу аӡә дааҩналаргьы ишԥаиԥсыхәоу, дҭамхеи!.. Аԥсра – аиҵаԥсра!.. Нас бласы ицәыригозеи зыҟны аус имоу ауаа рҷы!.. Иагьарҳәап, иагьа еиқә-

дырҽаҽеап… Маҭыхә иуадаҩы ԥҳәыск лҽеыныѡналыжьын, иахьантәаракгьы ҵәуароуп дызҩу, дагьиԥырҵуам, иаргьы ихы еилагаҙаны ауп дшыҟоу ҳәа.

Маҭыхә ашә ахь иҩынеихеит. Ашә илатәаз ихы налыԛәикын, – ҙәыр дсазҵаауазар, сара иахьа сыҟаҙам… – налаҭеикын, ашә ныдҵаны, ацаԥха наҩаиршәит, аҙәгьы дзыѡнамлартә еиԥш, иаарыҕәҕәаны.

– Сара сгәы иаанагомызт абас иҟалап ҳәа… иаҳҳәаԛәо зегьы башазаарын!.. Сужьон уара ианакәызаалакгьы. Сзыхурҟьеи?!. Сзыхурҟьеи?!. – Аҭиа лҽылзеиԛәкуамызт. Лыблақәа лаҕырҙыла ихыжжы ицон, лнапқәа ҵыс-ҵысуан астол иахьыԛәыз.

– Сара зегь сшәеит, зегь ззеит… сара ас сахәарҭам!.. Сара стәы егьыҟам… абра сыԥсыроуп!.. – Аҭиа лыԛьызқьызбжьы еиҳа-еиҳа аҽеиҵнахуан. Маҭыхә, абжьааԥны зыбз цҳафыруаз, уажәы иихәашаз дақәшәомызт, Аҭиа лааира деиԥхьнарҟьазшәа. Акала дижьжьар иҵахын, аха дизыжьжьомызт. Ианакәҙам изакәызеи дназҵашәаз?!. Ишԥаҟаиҵари, иԥсыхәоузеи Маҭыхә уажәшьҭа?!. Дызцәымцашаз дшаҩашәаз лабҩаба иааԥшит, ҵәахышьак амаҙамкәа, иузеиԛәмыртәаҙо!.. Абас дақәымшәакәа, абри адунеи дналууа дцар шаҟа иҵахыз Маҭыхә уажәы!.. Иаԥсыхәоугьы ихаҩы изаагомызт деибарыхха дахьгылаз. Анкьатәи илафқәа, ицәажәарақәа наихҟьеит, инеихыԥрааит агәысакара днықәыжьны. Азныказы, ихшыѡ акы иардысызшәа, дуалуашо, иҟаиҵара дақәымшәо даашьхныԥсылеит. Аха нас ииулакгьы иҽааиқәиҳәалан, Аҭиа иааигәаҙаны дналыдтәалеит.

– Беилагеит бара… беилагеит… ас уаѡы ибахьоума?!. Ак быхьит, аха ибыхьыз сзеилкаауам… Бхы бнапаҩы иаабгароуп… аԥсҭазаара араҟа инҵәаҙом… иаҭахым ари аѡыза!.. Сара бысзеилымкаауа ҷьыбшьозаргьы ҟалап, аха беилыскаауеит… Саргьы сеилыбкаароуп!.. – Маҭыхә Аҭиа инапы налыкәиршеит. Лара дагьмыҵҟьеит, дагьмыԥеит. Ишҟа данаахьаԥш, лхы-лҩы апырпыл еиԥш еицраланы, лылаҕырҙқәа лҩыкәкәа дцон. Убасҟан даарыцхаишьеит. Ичабра аатиган, лхы-лҩы ааирыцқьеит. Дҭынчҙа, дыԥсадаҙа дихәаԥшуан,

лыблақәа еихмырсыҧьзакәа, дарԝагьых дзықәгәыҧшаз акы сызрыҵбааузар иблақәа ҳәа, лыгәҭынчымра еихмырсыҧьзакәа…

– Инапшуа ишпаҳзырҳәои?.. Маԛк аҽынкылара ҳамазар акәзами?.. Аамҭа абас ицап ҳәа быҟоума?.. – Маҭыхә аамҭа ҳәа дызҿыз, шаҟа инаскьо аҟара рхьаакәа хнаҽрашәа дазхәыцуан.

– Ирҳәогьы сҭахым, ируагьы сҭахым… Сара ас сахәарҭам… сеилкаа, Маҭыхә!.. – Аҭиа уажәы маԛк лҽаарҭынчшәа даацәажәеит. Лгәы итҳоз абриак заҵәык акәын, аха Маҭыхә уи збашьас иаиҭашаз ихаҿы изаагомызт. Иапхьаҟагьы изеихымго, ишьҭахьҟагьы изеихымго, иахьакәым дшыбжьанакыз еиҳа-еиҳа ирдыруа, ус иара ишиҭахызҵәҟьа дшоунамышьҭуа агәра инаргартә аҭагылазаашьа аҟалара иаҿын. Уажәшьҭа ишпаҟаиҵари, ишпаипсыхәоу, анцәаузша, Маҭыхә?!. Аҙыблара иҽабеиҭари?!.

Маҭыхә дԝагылан, днеины итәарҭаҿы днатәеит дҳашҳатәараханы. «Зегьы зхароу сара соуп, уаҳа аҙәгьы!..» – игәы дынҭацәажәеит. «Убри аухазтәи ҳаиқәшәара акәмызҭгьы…» Убасҟантәи лыкьызкьызбжьы уажәыгьы иаҳауазшәа дааҟалеит. Усҟан ес-ииулакгьы уахь дижьжьеит, диҟаҵәеит ишилшоз ала, имаанақәа ихы иархәаны, бзиарак ахь дазкылигарызшәа. Ларгьы, уи иажәақәа рыгәра лгошәа, илзымгошәа, дызҭашәаз лҽамаратәны лҽаанылкылахит, ус акәыз ԥьшьа. Нас реиқәшәарақәа, реипыларақәа иахьатәи аҭагылазаашьаҿы иаагаҩы инҭанаргылеит изымнаҳәы-ааҳәуа, дара ишырҭаху иоунамышьҭуа.

– Бара иҵагь аҟәышра аабырԥшыроуп, Аҭиа… уаҳа ԥсыхәа амаҙам!.. Ҳазҭашәаз ҳҭашәеит, аҽырҟәыгара аҭахуп… – ихы налыкәикит дырԝагьых. Бла-бла дааиԥхьишьшьааит.

– Аиеи… сара иҵагь аҟәыгара аасырԥшыроуп!.. Аха, иумҳәои, абас ианбаҙа?! – Маҭыхә уажәы ари азҵаара аҭак изыҟаҵомызт, даараҙа ицәыцәгьан, ицәыхьанҭан уаԝы ишимбац ала. Дҽанаҳәон, дҽанагәон дызхьамҵуа, ԥынгылара дук инаҿаҳауа иеиԥш.

Ауадаҿы иаатынчрахеит. Аҭиа лхыҵҟьара ҭахак инаҵомызт Маҭыхә.

– Сара сцоит уажәшьҭа, аха сеиҭаауеит… – дѡагылеит Аҭиа дыхьшәашәаҙа. Лчабра налҷылшьын, лыхцәы аалырҷеит.

Маҭыхә ашә аҟынҙа днаскьаганы даахынҳәит…

* * *

Имшыхьанҭан иахьатәи амш Маҭыхә изыҳәан. Ахгара убриаҟара ицәыхьанҭахеит, зегьы иара инаиқәыҷәгәашәа. Акыраамҭагьы длеиѡеиуа дыѡнан иуада ҭбаатыцә. Днеины апҷенџьыр днадгылеит, адәахьы апша шасыц иасуан, еихсыҷьрак амаҙамкәа.

– Уара уҟынҙагьы ааира ҳзыцәгьахеит… Иахьантәаракгьы ушә сылатәоуп… зны уҟоуп, зны уҟаҙам… Абри дуаѡуп ҳәа саазышьҭуадаз!.. Дызусҭадаз иахьа араҟа узҷакәиҭқәиҭуаз?!. Илҭахыз?.. Дзышьҭаз?.. – Шьамсиа, лыблақәа ҭыршәааны, дшааѡналазҭәҟьа, Маҭыхә дкыдцаланы ҭаха илҭомызт. – Сара дсымбаз џьушьома?.. Ани акы дацәыҧхашьома дхырбзакәырбзо?!.

– Дааит, иҟасҵарыз?.. Бмааин ҳәа ласҳәарызма?.. Акы лҭахын… – Маҭыхә инхьарышшашәа даацәажәеит иҧҳәыс лҷапхьа. Лгәы дасыр иҭахымызт, гәоу-гәоу дналызхьапшит. Аҳәса рҟны аус змам ибаргәызеи… дыҧсыргьы џьанаҭ дымцои!..

– Уаҳа лыҙбахә ара исмаҳароуп… иансаҳа ҿышьроуп исықәу!.. Изакәызеи дызҷу?.. Сҭаацәара хлырбгаларц аума дзышьҭоу?!. – лнапы анылҟьа, лсумка хәыҷы лмахәар инахагьежьит. – Уара, уаҳа рыцҳашьара улаҙам!.. – акьыжыҳәа инеималҭеит Шьамсиа. – Ҳхәыҷқәа, ҳара… – уаҳа лнамырҳәеит лгәы, аха ашьҭахь… – Хар ҳамаҙамкәа ҳшьҟаз дарѡагьех апшҙа еиҧш днаҳалапшит, днаҳалапалеит… – даақьыпшәыпит, лчабра налыҷшьуа.

– Аҳа, бара бакәын исыгыз… балагахт уажәы!.. Изакәызеи бызҷқәоу?.. Сусураҷы бааины бсыдҵәуалома?.. Баҟәыҵ наҟ… ҧхашьароуп… аҙә даарѡналаргьы дышпанаҳахәапшуеи?.. – дааҧхьаирҟәҟәеит Маҭыхә иҧҳәыс, рацәак лгәеибафара лҿынагәылалхалаанҙа.

– Баазцазеи арахь?.. Ибгәыҵалеи?.. – дналазҵааит иҿаартаташәа, даагәцаракны.

– Ахәыҵқәагьы саргьы ахәылбыеха аҩнынҳа ҳаугароуп… Сан дызбар сҭахуп… Ҳамцеижьҭеи шаҟа ҵуазеи?!.

– Ибзиоуп, шәызгоит, бҿеырҭынч уажәшьҭа!..

Шьамсиа данындәылтҵ, Маҭыхә дарҩагьых дыршаҟьшаҟьо хәыцра ҧылҳатрақәак днаргәылархалеит. «Лыҳбахә шыҟаҳамыз даакылсын, ихы ҭкьаны дцеит, ани дызцәыпҳашьозеи!..» – Шьамсиа лан дналыдтәалозар акәхап ишнеилакҵәкьа, лымци лҵабырги неиқәырҿаҿо. Лангьы лыблақәа нцәыҵыркшапаны иара днеизыпшыхып, гәынамҳараҟазшьак налҷырпшны. «Баб акы ибмырҳан, ахатца дхатцоуп… уи бара бицәымшәан, ус иҟақәоу дреиуаҳам…» – лҳәахып, уиаҟара имырхьааҳакәа. Аха Шьамсиа лыхҭашәарақәа злаҟоу ала уаҟа лҿылзаанкылома, лани лареи иҵагь инеихырҳәаалозар акәхап… узлалықәгәыгрызеи?!.

Амш ахгара уаҩы ишимбац ала изыцәгьахеит Маҭыхә иахьа. Иҟар хҿены, ииҳәо иҷамшәо дыҩнагьыжьуан иуада. Иусура аамҭа нҵәаанҳагьы дындәылтцит ашә ныджьыланы. Абжьаапны лафда имцәажәоз, уажәы иҿеихаршәны дналывсит ашә илатәаз аҧхәызба. Ас игәалаҟара бжьысны иҿеиҵеикуа лымбацызт уи бзанҵыкгьы, араҟа аусура далагеижьҭеи. Акы шигәыҵалаз гәҩарас иааҟалҵеит, аха уи аилкаара уажәазы ус илзымариамызт…

Ақалақь дшалсыз ҳәа акымзаракгьы игәалашәом Маҭыхә. Иахьынхоз аҩнеихагыла ду атцаҟа днатцагылеит ҭынч. Амашьына абжьы наиргеит дшааиз аладирдырырц. Ахәыҷқәа еибаргәыргьатцәа ҵаҟа инҭалеит амардуан рҿынаҷапсаны. Шьамсиагьы, ашәқәа ныдылҵан, леидарақәа лыманы лҷәаалхеит арахь.

– Сара аҧхьаҟа стәоит!.. – иҳәеит Баҭал дгәыргьатцәа, амашьына ишнадыххылазҵәкьа, иаҳәшьцәа ихы нарықәикын. – Шәара ашьҭахьҟа шәтәоит!.. – днеин, амашьына ашә аартны иаб днаиватәеит.

– Аа… ақыҭахь шәцозар акәхап, Шьамсиа… беидарақәа, бара… шәеималеиҷалаха?.. – убри аамҭазы наҟсынтәи даарыдгылеит Ҭаҭал, лхы ыркаткато, зегь хьаас лара илырҭазшәа, бла-бла иааимылдеит рызегьы.

– Аиеи… сан лахь ҳамцеижьҭеи акраатцуеит, ҳнабжьысып ҳәа ҳгәы иҭоуп… – лҳәеит Шьамсиагьы илгәамырԥхазакәа. Илкқәаз амашьына ашьҭахь инҭалыргылеит иаарманшәаланы.

– Уи бзиоуп, уи бзиоуп!.. Ақыҭахь ацара бзиами!.. Сара соуп ара акаҭран ианхалаз ҳәа… – лхы днахашшаахит. Нас лаԥхьаҟа шьаҿак нықалҵеит.

– Маҭыхә Ҳазараҭ-иԥа, иахьа шьоукы ааны, абри ҳаѽны инахыкәша-аахыкәшо иахәаԥшуан. Измаанахарызеишь?.. Џьара акы иҳацхраарушь?.. Сынтәа ма хьҭак ҳамкыртә еиԥш ҳҟарҵондаз!.. – лхы наиқәылкит лҿааркьаҳәшәа.

– Иҳацхраауеит… ишԥаҳмыцхраауеи?.. Уи сара ирасҳәахьеит, ирдыруеит… – ҿырхықәымҵа дналацәажәан, ахьышәҭҳәа амашьына аус наируит.

«Бсыдызцалазеи амышьҭацәгьа, амалахазгьы иахьа аҳәсеи сареи цәгьала ҳҟаибаҵахьеит!..» – игәы дынҭацәажәеит Маҭыхә, иаарласны лҧырҟьара дахыццакуа.

– Саб, ашьшьыҳәа уцала, араҟа амашьынақәа рацәоуп… акы ҳанымҟьааит!.. – Баҭал иаб днеиҿаԥшит. Амашьынақәа аҿыв-сывҳәа анахь ирывҟьон, арахь ирывҟьон. Аҭиа, лылагырӡқәа лҿыкәкәа, сара ас сахәарҭам, ас мацара санбанӡаҟазаауеи ҳәа дгьаҵәыгьаҵәуа лыбжьы иаҳауазшәа, ибла дыхгылан даарыцҳаушьаратәы, еснагь лыгәкыра ԥшӡа знибаалоз лхылҿсахьа ԥсадаӡа. Шьамсиа ишьҭахь дахьҭатәаз хәыцрак дагәылахалан даман дзалымҵуа…

ЗГӘЫ ҬЫНЧЫМ АБЗАГӘ

Абзагә, игәы ѽарханы, аҭуан даҵаԥшуа диан. Ахәыцраҟәа ихапапаз деимырхха доурышьҭуамызт. Зны-зынла ҭахак ааимҭазо даадырҳәаҵәыҳәаҵәуан. Абарҵаҿы иакыз алашара илаԥш надхалеит. Акыраамҭа убас дахәаԥшуан ҿымҭӡакәа. Зны уи ажәѽан аҟынӡа иҳаракны икнаҳазшәа ибон, аеҵәа еиԥш икәеицеиуа, зны – иааигәаӡаны. Алашара зхылҵуа иара акәызшәа гәаанагаракгьы ихы инҭагьыжьуан.

Абзагә аеҵәаҟәа зегь реиҳа хәылԥыеҵәа акәын зегь раасҭа дзызҿлымҳаз, ишьапы данықәгылаз есыхәылбыеха

днахьыԥшлон, илаԥш надырхаланы. Уи еиҳа иааигәаны, икәеицеиуа улаԥш нақәшәон. Уи аеҵәа кыднаҵы, Абзагә гәыҷәҷәарак инаҵон, ԥсҭазаарак дахьнарԥшуан. Убри аеҵәагьы анҵашәалак, алашарагьы анҷыцәаалак, аԥсҭазаарагьы инеихәлабга инҷыцәаарашәа, игәы ныҷнакааит уажәы. Ибарҵамызт уажә иара уи ахәылԥыеҵәа, аха икәеицеиуа, ашҵаҷы игылоу амжәаҵла инацәхыкны икыдзар ҟаларын уахагьы. Даныҷкәыназ аахыс убри дшашьклаԥшуаз дашьклаԥшуан дахьыҟазаалакгьы. Абыржәгьы убри днахьыԥшыр иҵаххеит, аха дахьышьҭаз дызгыломызт. Уи еиҳа-еиҳа, ишибарҵамызгьы, гәҩарас иҟаиҵон иахькыдыз аҽешаҳаранакуаз, ацыԥхь аҷыдды, икәалыкәаԥьо ишааԥшуаз.

Абзагә ашьшьыҳәа иҽеаирҳәын, ауаԥьаҟ ахь дынхьаԥшит. Убри аамҵазы аимҳәара дакын, иԥсы ихәлахо далагеит. Цәгьалаҵәҟьа игәы ҭнашьауан уи аимҳәара, зны-зынла, ихәда адақәа еибаркны, иԥсы ааихнахуан дшеимҳәоз.

– Аҙы умжәуеи... уԥсы афаҙеите!.. – иаԥхьа иқәгылаз аҙы наидылгалеит Ҭаҭал. Абзагә инапы ҵыс-ҵысуа иаалымихын, днаҷыхәеит. Дааиқәнакызшәа, дааиқәнартәазшәа ибеит.

Абзагә ашьархынҵа чымазара ҭахак инаҵомызт ахьшәаашәара анааҟалалак. Акыр даргәамҵхьан, акыр дарҳәиҳәикхьан, илшара ақәымхаҙо, ҙынгьы-ԥхынгьы. Илаҕырҙқәа нханарҟәҟәалеит уажәы.

– Иухьи?..

– Исыхьуаз?..

– Умшәан абааԥсы, ухаҵами!..

– Сара сзыцәшәахуеи?!.

Абзагә илаԥш ауаԥьаҟ ахь инаиршәит инцәыҵраашәа.

– Бара, ҳамца ҷыцәааит ҳәа сыҟоуп, бнахылаԥшрауазеи!.. Еиқәаҳаз кәызҭхақәак иҷымцәаакәа иааԥшуеит.

– Иҟалазеи уажәы?.. Ахьҭа уакыма?..

Ҭаҭал днеин, мыҷқәак ааганы ауаԥьаҟ инҭалҵеит. Абзагә, илаԥш кыдырхаланы, аӷӷаҳәа ибылуаз амҷқәа дрыхәаԥшуан. Ауаԥьаҟи иареи ԥытк еицәыхаран, аха урҭ рыԥхарра иныруазшәа ибон. Аѳны аԥхарра анагхалак, игәы нҵыхьшәаашәаауан иара еснагь. Амца даҷаԥшлар акәын, даачмазаѳхеижьҭеи еихсыгьрак аиҵомызт уи иара...

– Сзызхәыцуа бдыруоу, бара?.. – ихы налықәикит иара Ҭаҭал. Уи, ауаԥьаҟ азааигәара, лҟәардә дааханы дтәахьан. Лдырды лшьамхы инахьылшьын, аффаҳәа иаалыргьыжьит. Нас лрахәыц неиҵыхуа лҷыналхеит, аха ашьҭахь, иаанылкылан, илхахаз лдырды инакәлыршеит.

– Изакәызеи узызхәыцуа?.. Иҳахәарҭахаша аума?.. – лыбласаркьақәа днаркылыԥшит ишҟа. Лыхцәышлаҕәаҕәара лхы злаҵакыз лкасеицарса иавҵыԥшуан.

– Аиеи... иҳахәарҭахаша... – дақәыԥсычҳаит Абзагә. – Сара сзыцәшәо бара ибзеилымкаауазаап... Ианакәҙам санрылаҳа, Ҳабыҷь ичара зчарахом, ибдыруоу абри бара?!. – иблақәа нкыдырхалашәа дналыхәаԥшит.

Ҭаҭал иааԥьалшьеит. Бзанҵыкгьы ас иҳәо лмаҳацызт Абзагә. Дааиҵанарҕәҕәеит. Ариабжьарак еиҳа деиҕьхазшәа, икрыфарагьы шьақәгылазшәа дыҟан. Ибара иааиуазгьы ииҳәо еилырганы днарацәажәон...

– Аиеи... аиаша сҳәоит сара... Ачараҷы ашәа анырымҳәа, ианымкәаша, изакәытә чароузеи уи?!. Еиқәыхьшәашәа, еиқәышьшьы ҵәыцақәак ыжәны иҩагылозар акәхап... Ачара зырԥшҙо ашәаҳәареи акәашареи роуп!.. Аха, базхәыци, иаалырҟьаны, ушақәымгәыҕзо, аҳаблаҷы аԥсра анықала, урҵ зегьы башамхои!.. Ачара змоугьы дҭахеит...

Абзагә ицәажәара Ҭаҭал даашьақәнаҟьеит иаразнак. Лдырды уаҳа иаалмыргьыжьҙакәа, ус ишылкыц илкуп, лрахәыц кәыкәиа лкалҭ иларшәуп.

– Изакәызеи иуҳәақәо, усцәеилагеит уажәы!.. – лхы наиқәылкит, агәкаҳара иҭааз наԥхьалырҟәҟәарц лҷыназкны.

– Иалыбдырааueи... сааихәлашәар?.. Зегьы урзыԥшызароуп, зегьы урықәгәыҕуазароуп... – Абзагә ихьухьууа игәы акы иҭнашьааuан. Изцәырҵыз агәкаҳара имч хәыҷы илнаршәшәарашәа акы дамҷеханакуан иқәҵәиашо.

– Уажәы убри хьаас иҟаҵа!.. Ҳара хар умам ҳәа ҳухәаԥшуеит, уара... изакәызеи узлацәажәақәо?!. Аҙәы иумырҳан!.. – Ҭаҭал Абзагә ихәыцрақәа ныԥхьалырҟәҟәеит зымҩа. Иара акыраамҵа ҷымҵҙакәа ус диан, иузхымгарашәа иҟаз ҭынчрак ныҩнаҳаит дзыҩнаиаз ауада. Абарҵаҷы икаххаа иаркыз алашара илаԥш надхалеит.

– Ахәыҷқәагьы шымаауа убарауазеи?!. – Ҭаҭал ашьшьыҳәа дѡагылан, адәахьы дындәылҵит.

Аамҭа ықәҳа ацара иаҷын, акыр инаскьахьан. Адәахьы амш каххаа еилган. «Ҳабыџь амш иоугәышьеит иахьа…» – Абзагә игәы дынҭахәыцит маҳала. «Аха, иргәыҵалазеи абарҭ абрысҟаамҭа?.. Иахьцаз изыманшәаламхоу?..» – дахьышьҭаз дааҳәаҵәыҳәаҵәит. Аҧҳәысаагара иацу аҟыбаҳыбақәа рацәами, иҟалахуа иалудырааueи, ауқәынцәа ахьцаз макьаназы рхабаркгьы ыҟаҳамызт. Ишьапы дзықәгылауа, иара ишиҭаху дыҟазҭгьы, уажәшьҭа егьарааны ашҭа дынҭытҵхьазаарын Абзагә!.. Ҳабыџьи иареи ргәыҵха акакәны инеидгыларын. Рыцәгьеи рыбзиеи наџьнатә аахысгьы еицеиѡшо иаaиуан ҟыҟҷыҟкы рыбжьаҳамкәа, аха уажәы иара ишиҭахыз дахьизмыцхрааз игәы иаланаркьакьон.

Ариабжьарак Ҳабыџь иѡны еилыхаран иҟаз. Иҷкәын аитҵбы ҧҳәыс дааигон аҟнытә, аҳаблаҷы тәамѡахәык рымамызт уахгьы-ҷынгьы. Зны ашьапа маҭәахәқәа аагатәхеит, зны ачуанқәа, ақәабқәа, асаџьаққәа ырманшәалатәхеит. Акәац ахьыржәуа, абысҭа ахьыруа зегьы ырмазеитәхеит…

Абзагә дышьҭалеи уажәи рыбжьара Ҳабыџь уажәы-уажәы дааины, днаиацәажәаны, игәы аарҟәанданы днеиҧырҵуан, игәшәамшәа наиаҳәаны.

– Аҷкәынцәа даараҳа аџьабаа дсырбеит… – иҳәеит Ҳабыџь. – Аиаша уасҳәап, Абзагә, ҳаналагах ҳаҧхашьаргьы сҭахым… Ҳабыџь ишиқәнагаз ачара изымуит ҳәа, абзҳәацәа рҧатҵа иалаччо сашҭа иҵыҵны имцароуп… Афатә ыҟоуп, ажәтә ыҟоуп, арманшәалароуп иаҭаху…

– Уи уацәымшәан, Ҳабыџь… хьаасгьы иҟаумҵан… уара зегь еингаланы, ирманшәаланы ирумҭеи… уажәшьҭа дара идырмазеироуп ишахәҭоу, ишақәнагоу еиҧш… Набжьоуаа аицхырааразы ируҭахуазеи!.. Аказы удырпхашьом!.. – иҳәеит Абзагә, уи ус ишыҟалоз Ҳабыџь агәра игартә еиҧш дназырхәыцны.

Абзагә зегь реиҳа изааигәаз Ҳабыџь иакәын. Уажәы, акагьы илымшаҳо, аиарҭа дахьамадаз даараҳа игәнигон.

– Иргәыҵалазеи абарҭ?.. Дрырымҭоу?.. – уажәы Абзагә Ҭаҭал лахь ихы нарханы даацәажәеит. Уи ауаџьаҟ азааигәараҷ

дтәан деиқәхәыцраха, лышьҭыбжьык умаҳаʒо, лдырды лшьапы инахьшьны афиҳәа аҽыналырхон, еиҵыҵуаз арахәыц лылапҵш лзаҟәыҵхомызт.

– Изакәызеи иуцәажәақәо, дышпарырымҭоз?.. Урҭ зегьы еицәажәаны, еиқәышаҳаҭны аимдахьақәагьы еимырдахьеит... Ус имариоума ахырбгалара?!. – Ҭаҭал, лдырды ааныкыланы, Абзагә днаизхьапшит, лыблақәа еихмырсыҧъʒакәа дихәапшуа.

– Ҳоҳ, амҩан иҟалахуа иалыбдырааузеи?.. Ауаҩы зегьы дрықәгәыҕуазароуп... ианакәʒам дшьацәхнысларгьы алшоит... Зегьы урзыпшызароуп!..

– Амҩан иҟалахуазеи... жәларык еицуп...

– Аиеи, жәларык еицуп, аха ҿыла иҟоу ҷьыбшьома?.. Арашьқәа ирықәтәоуп ицымцымуа, рыгәрас иугозеи?.. Еибарыҩуа, еицәхасуа рҽаархар?!. – Абзагә убри игәы иныҧаххит. Аҧкәынцәа амашьына ианақәтәоу рацәак рыгәра изгомызт. Рҧьаф аныҟарҵалак, аҵла иқәаҳцалоит ҳәа иаламгои ирҟыжуа, рыхҭашәара усҟан иузыҟажома, иузеиқәгәома? Иҟарҵо зегьы бзиоу ҷьырымшьои!..

Абзагә уажәы ҭацаагара ицаз аҧкәынцәа днарызхәыцит. Уаҟа иҧкәынгьы дрылан, аха арыжәтә рамхажәыр ҳәа дацәшәон, рыгәра изгомызт. – Бара, сымаҭәақәа сыбҭарауазеи!.. Маҧк сҩагыларын... Сшышьҭаз зынʒаск сеисиʒеит... – Абзагә иҿааибиҭан, дынхықәтәалеит. Дҭыггаʒа, дааилышша-ааилышшарашәа, ҧхарра ҟәандарак иоуразароу дааимнадеит, аха иҿааиргәгәеит инапқәа наиҵарыгәгәаны, дкаҳар ҳәа дацәшәо.

– Уажәы ахьҭа улаувҵарц аума узҿу?.. Убра ашьшьыҳәа узышьҭамгылои?!. – даагәамҵхамҵит Ҭаҭал. Иҧкәын дыҟазаргьы, иҵаца дыҟазаргьы лара лакәын еснагь рыххатәыс дызмаз. Дышьҭалеи уажәи рыбжьара, дааныжьны, шьаҿак днеиҧырымшәацызт.

Абзагә имаҭәақәа неишәиҵан, дгарыгаҿо ауаҷьаҟ аҟынʒа днеин дныҿеҳәатәеит, амца аҧхарра иаша инеигәыҵаршуа.

«Ех, аҧсҭазаара, аҧсҭазаара... ҳашҧоужьои, ушпанаҳалахәмаруеи!.. Ианакәʒам, зегьы ҳнарылыхәдатәны, ҳанцәы-

ҭаужьуеит џьара, акагьы ҳаанамгаҙо, акагьы ҳаҟаҙамшәа!.. Уажәшьҭа ҳазҭахыда?!.» – игәы дынҭацәажәеит Абзагә, абриаҟынҙа апсҭазаара дахьыкылнагаз дазгәынқьуа.

* * *

«Иа, рморахә мыҙааит, абриаҟара аамҭа инзырхазеи?!. Ажәлар еизаны иԥшызар акәхап... аха дара уи иазхәыцуа иҟахума?!. Ачеиџьыка рзыҟарҭазар, ус изеиԥырҭуазма, рԥьафқәа ҟамҭакәа?!.» – Абзагә агәашә аҿынҙа днеин, иҵәаникылеит, дынхыԥшны иаԥхьаҟа дыԥшуа. Ҭаҭал илҭахымызт уи ихымҩаԥгашьа, џьара днеизҟәыҿыр ҳәа дацәшәон. Абарҭаҿы дгыланы дизыԥшуан. Абзагә, илаба наиҵаргәашәа дахьынаҭгылаз, уа даанхеит дадырсызшәа.

Агәарабжьараҿы алашарақәа каххаа иаркын. Аҳәыр дымҩасуазаргьы иубарҭан.

Ҳабыџьраа ахьынхоз еиҳагьы илашон. Алашарақәа, ашәаԥыџьаԥ ирылԥханы, хыхь акыр иҩаскьон. Ҳабыџь иашҭа, игәараҭа аҟынтәи ацәажәашьҭыбжьқәа аафуан, еиқәтәарак рымаҙамкәа.

«Зегь реиҳа сара сакәын Ҳабыџь дзықәгәыҕуаз, аха саргьы акы сзимыцхрааит... Сара аубыџьыр, аҳәы сицхрааратәгьы сыҟоума?!.»

Еҳ, ианиааз еиԥш дыҟазҭгьы, зегь иара инапы иҵимхуази!.. Аешьа иеиԥш днаидгыларын Ҳабыџь!.. Зны акәац ахьыржәуаз днеирын, зны – абыста ахьыруаз. Урҭ зегьы илаԥш иныҵганы ашьаԥа дныҵаларын, ашьаԥа лаша-лашо ирхианы ианибалак, игәы нҵгәырҕьаарын.

– Аа, Ҳабыџь, ибзианы ирхиоуп!.. Абрахь, агәҭаны асасцәа ҳартәоит... Рҿаԥхьаҟа – аԥшәмацәа, наҟ-ааҟ еиҿаԥшуа, ишырҭаху инеицәажәартә еиԥш... Аҭамада иҵыԥ абраакәхоит!.. Уи ицназгогьы наидҳартәаларoуп...

Еҳ, Абзагә, Абзагә... шаҟа еиҿирцаарыз, шаҟа еиҿибаарыз!.. Иааиҳәоз акәапаҳәа инҭаршәуа, шаҟа идырманшәаларыз Ҳабыџь ичара!..

Мшәан, иара дыҟамзаргьы, ачара шчароу имцои!.. Иҟами аҷкәынцәа, зегь зырманшәалаша!..

«Иргәыҵалазеи абарҭ абырсҟаамҭа?.. Амҩан иманшәаламхоу?!.» – дарҩагьых ҭахак инаҭомызт аҭацаагацәа макьаназгьы рыхабарк ахьыҟамыз. Ҭацаагара иҟоу ианакәызаалакгьы рышьҭахьҟа иццакуама?!. Алаф неибыхәо амҩа иқәзар акәхап…

«Ҳара ҳазлаҿиои, ҳаҷкәынцәа ианраамҭоу аҳәса аарымгозар, ҳазҕабцәагьы ианраамҭоу хаҵа имцозар!..» – шаҟа гәалас имаз Ҳабыҧь абри. Еснагь игәы иналаркьакьаны днаалацәажәон. Уаҟа иҷкәын иҙбахәгьы нарылеиҵон, сыпсы штоу ҭацак ҳашҭа дынҭанагаландаз ҳәа. Уажәы егьа даршаҟьшаҟьоит аҭацаагацәа рыхабарк ахьыҟам. Уажәы-уажәы агәашә днадгыланы агәарабжьара дныбжьыпшуазар акәхап дынцәыҵақәыпсычҳауа.

Абзагә ачарақәа ирыдҳәалаз аҟыбаҙыбақәа изымдыруаз акагьы ыҟаҙамызт. Шаҟа гәырҕьара ацу аҟара аԥьабаақәагьы рыцын. Аха ауаҩпсы уҩны даныҩнанагало еиҳау гәырҕьара зыҟалом апсҭазараҿы! Аҭаца бзиа ҩынрак деиҩсуеит, ҩынрак даԥсоуп, аха даамыждахаргьы, уыҩнра зегьы хырбгаланы, инеиларҩынтны аҙыхәашь науҿалымҟьои!.. Аҭацагьы ҳаҭыр лықәуҵароуп, дурлашароуп, цәарҭанхалак лакәымзар…

– Унымҵәеи, уара, абрысҟаамҭа?.. Уабанҙагылои араҟа?.. Ианакәҙам урылаҳар аума иуҭаху?.. – убри аамҭазы Абзагә Ҭаҭал днаидгылеит. – Уаала аҩныҟа, ахьҭа улалоит!.. – инаидылцалеит.

– Ҳаи, ԥьбеит, ачарахь сцар ҳәа бшәома?!. – Абзагә ишьҭахьҟа даагьежьит. Игәалаҟара хыҷены, игәы неиҵызхшаз изакәызаалакгьы акы имԥан иқәломызт.

«Ачарақәагьы срылыхәдахо салагеит… Маҷ-маҷ, сышнеиуа, зегьы снарылыхәдаахозар акәхап…»

Ишԥамҩаԥигоз Абзагә дахьынақәшәоз ачарақәа, агәырҕьарақәа рҿы!.. Иҳәа уашьуамызт, иу уашьуамызт, иажәа хаан, акала угәы уирхьуамызт, идтәалара маншәалан.

Ҳабыҧьи иареи еиқәшәаны иахьааидтәалоз убас идырманшәалон, убас идырԥшҙон, акагьы узрыххәаауамызт. Агәырҕьара ахьыҟазаалакгьы Абзагәи Ҳабыҧьи ирамҳәакәа ишԥаанрыжьуаз! Урҭ рышәаҳәареи рыкәашареи иамеигәыр-

ҭьарыз, иамеиҵашьыцрыз дарбаныз!.. Ианакәызаалакгьы иаразнак иаарыгәҭыларкуан!.. Убарҭқәа зегьы ицәхьаҵуа дахьалагаз, абас дахьаанхаз цәгьалаҵәҟьа игәы инархьуан, игәнигон Абзагә уажәы.

Иуада дахьыныѡналаз Абзагә иаразнак ауаԥьаҟ дныҽҳәатәеит. Нас ахәыз-хәызҳәа аимҳәара дналагеит. Ихәда адақәа ааибарххеит, дааилнашьааит.

– Абри акәмыз иуасҳәоз... адәахьы ундәылҵын, аҳауа науҷаурсит... – Ҭаҭал даагәамҵхамҵит.

– Ҳоҳ... нас адәахьы сдәылымҵҙакәа санбанҙатәазаауеи абраҟа?!. – Абзагә аҽҳәа дныҽҳәажьцәеит, илағырҙқәагьы ааирыцкьеит.

Абзагә данышҭалагьы, лацәааихьшьы ааизыҟамҵо, акыраамҭагьы дзыцәомызт. Ҭаҭал цәажәарҭахәыс дыхҭаикын, игәалаимыршәоз иҟаз. Аха зегь реиҳагьы ихшыѡ еилазырѡынтуаз уажәраанҙа аҭаца дахьаарымгацыз акәын.

– Иқәынҵәаша, лан лыҽшьуа, сыԥха дшәыстом, ари макьаназы дыԥшқоуп, иабыкәу дахьыжәго ҳәа даақәгылазар, усҟан иҟаушоиу?!. Ауаа рыбжьароуп... ауаа рыбз хәшәуп...

– Ушаҟәытҵра ԥьушьҭеит... убри уҳәахуеит есымша!..

– Изхысҳәауа акыҟазар акәахап, ибгәалашәо?.. Убасҟангьы закәытә хаԥсыроузеи инабыдаабалаз!.. Бааныжьны ҳаар акәын ибықәнагоз!..

– Уаҟәыҵ, уаҟәыҵ... убри угәалауршәахуеит еснагь!.. – лхы ырнааны днаизхьаԥшит Ҭаҭал Абзагә дахьышьҭаз. Уиаахыс, иара еснагь ицәыригоз, гәыбылрак лзаҵан лара, рацәак ирҳауҳарууа далацәажәар шылҭахымызгьы. – Усҟан еиԥш сыҟандаз, ара судтәалозаргьы убахра уҟан... – нацылҵеит уажәы, иажәа днаԥыѡланы.

– Бан ԥсаҭашкәакәа, иааҳахҭылгазеи убри ауха!.. Ҳабыџь иҟаиҵаз схаҷы исзаагом иара уажәыгьы. Афырхаҵараҵәҟьа ааирԥшит!..

Абзагә ари ахҭыс ҭоурых хҭысны иԥхьаҙон иара иԥсҭазараҷы. Ауха Ҳабыџь димыцхраазҭгьы, ишыҟалахрыз здырхуадаз!..

Абзагә иԥҳәысаагара маҙамшәа иҟан, аха ишазыԥшҙамыз излаҳаз ахынҵа-ѡынҵарақәа ракәын иахьауажәраанҙагьы

ихаҽы изаамгоз. Иахьа еиԥш, иааиламхәакәа, уи зегьы игәалашәон Абзагә акакала.

Еҳ, усҟан еиԥш дыҟандаз Абзагә уажәы, излымҳак ҽахымҭгьы... иаркы-иаркы, ирцә-ирцә ҳәа ажәѡан аеҵәа кыдимԥааузи!... Ҭаҭал дышшәырҙа, ақәыԥшра иацу агәыкра лҽықәыҳәҳәы, дарбаныз зхы ҭылымҟьарыз!.. Абзагә иҽеиикәадыри еиқәҵаны, дԥаԥьԥаԥьуа уахьынаихәаԥшуаз, абри акала дысзыҟандаз уҳәарын. Ҳабыҷьи иареи иҽырба-ҽырбо иахьыныбжьалаз дарбаныз игәцаракны инарызхьамԥшуаз!.. Ҭаҭалраа рахьгьы иргәарԥханы ауп ишымѡахыҵызгьы. Аухантәаракгьы Ҭаҭал лшьапы дықәгыланы рымаҵ ахьылуаз Абзагә илаԥш дыҵижьуамызт, гәаԥхара-ҟазшьак лнибаалон длыдызхалашаз, дзырхәыцшаз, игәы дҭазырцәажәашаз...

– Абри дыцәгьам ҳәа сыҟоуп, Абзагә... угәы ишаанаго сыздыруам аха... – Ҳабыҷь Абзагә днеиҽаԥшит, иахиҳәаарызеишь ҳәа.

– Дыцәгьам... – уаҳагь имҳәаҙеит Абзагә.

– Ҳара ҳаиҵаауеит иаарласны, – иҳәеит Ҳабыҷь, агәашә ианынҵыҵуаз аамҵазы, Ҭаҭал лани лаби днарыхәаԥшны.

Ҭаҭал акагьы мҳәаҙакәа лхы аалалырҟәит.

– Шәеиҵаауазар – бзиала шәаабеит, ҳара асасдкылара уажәы иҳамбеит!.. – нараҵалкит Ҭаҭал лан даақаԥха-ҽаччашәа, ирҳәаз змааназ рацәак дазымхәыцкәа.

Абзагәи Ҳабыҷьи, ргәалаҟара шьҭыҵны, агәарабжьара афиҳәа иныбжьҟьеит...

Закәытә аамҵақәаз иҟаз усҟан!..Ашәаԥыҷьаԥра итҵашьшьы, рыҽҷәа ирыҷәтәаны инеицәхасуа, ргәалаҟара ҽаамҵанык иузеиԥшымтәуа, аҵацаагара гәыргьарак ацын инымҵәаҙоз. Ианцоз ҳаҵыр рыҷәырҵон, аԥхьагыла днарыдыртәаланы. Ақыҵаҽы уи ишазҽлымҳаз еиԥш ҟамлацызт. Ианааилакгьы ашҵа зегьы цәгәыххаа инықәырҵон... ашәаҳәара ҟалон, акәашара ҟалон. Аҷкәынцәеи аҙгабцәеи неидҽеырбалон...

Ԥсаҵашкәакәа, Абзагә ианшьа иԥа, Алҵыкә иакәын ԥҳәыс данааигоз ахадараҽы игылаз, ддәылызгоз. Дзакәытә чеиԥьыкауаѡыз, дзакәытә лафҳәаѡыз, иахьахәлаанҙа уицзаргьы, угәы зырҷыдашаз ажәакгьы иҽшәомызт. Абзагә уи да-

нааигәалашәалак, ахәхәаҳәа даақәыԥсычҳауан. Амашәыр илахьынҵаханы, иԥсҭазаара ахьҿахҵәахаз игәы нҿырҳәацаа иааҿнакаауан…

– Шәара, аҳәса ишәхымкьо иҟоузеи?.. Егьа гәамҵхамҵра ҳрықәшәыршәап… Шәара ишәыхкьаны иҟамло иҟоузеи адунеи аҿы?.. Зегь рыла ҳхы еилажәымгои!.. – гәоу-гәоу даацәажәеит Абзагә. Аҳәса зегьы ауеиԥшхыз, аха ихы иҵагьежьуаз Ҭаҵал лакәын, гәаґкрашәа акы даргәамҵуазшәа дзырцәажәоз.

– Иҟалахзеи уажәы?.. Ҳзыхкьазеи?.. – Ҭаҵал уи днаизҵааит, ииҳәаз рацәак днацрамлакәа, ҽырхықәымҵа аакалҵан. Анкьа еиԥш уажәшьҭа дзацраломызт Ҭаҵал Абзагә иаацәыригоз. Лгәы рызҭынчызшәа, ус, хыхь-хыхь днарылацәажәон.

– Убасҟангьы хәыҷык ауп ҳманшәаламхарц иааҳагхаз. Алҵыкә, ԥсаҵашкәакәа, шаҟа деиланархәазеи… бан, ллаба кны, сыԥха дшәыстом, иабыкәу дахьцо, абра дыѡнасҟәаҟәоит ҳәа амардуан ллаба кны данааҿагыла. Убасҟан илыхьыз здыхуада, дааилашәеит. Баб дыҟаҳамызт аѡны. Иҟабҵауа закәызеи ҳәа гәылацәакгьы налыкәымчит, аха ирылшагәышьоз!.. Бан дҿаҳәаны бара бдәылгара гәаґьылацәан, насгьы иламысмызт… Алҵыкә дшаҟь-шаҟьо, ииура дақәымшәеит. Нас ахьышьҭхәа ҳахьгылаз дааит. Ҳаргьы алашьцара ҳҿеалакны ҳаԥшымзи! – Абааԥс, Ҳабыҷь, лан лыҽеҳадылшьылоит… абна ацаҟны акьыба кыдгылоуп, инаганы аѡны аԥенҷьыр аҟны иадшәыргыларoуп!.. – иҳәан, инарыдиҵеит аҷкәынцәа. Уи иаанагоз здырит сара иаразнак ала. Сгәы ҭыҵуа, алашьцара сҽаҵаны, аҵла савагылоуп изыманшәалахондаз ҳәа. Иамуҳар сыбжьы набыкәырганы, уахь сҿынасхарц сгәы иҵан…

– Уи еиԥш егьаугәалашәап уара… – Абзагә игәалашәон усҟан иҟалақәаз зегьы.

Алҵыкә дхыцәхыцәуа зны анахь дыѡларын, зны арахь дыѡларын, Ҭаҵал дрыздәылымгар ҳәа дшәаны. Арахь шаҟаѡы рыгәқәа хыҵхыҵуа дара ирзыԥшыдаз, агәашә анҵытҵ, алашьцара рҽалакны!..

– Ара бдәылҵны бсымбароуп!.. Ара бандәылҵ, бхы сырҷаҷоит сара!.. Улыхәаԥши лгәы иҵалкқәаз!.. Бхы сыркәыкәып

сара… хаҵа бымцахкәан!… – Ҭаҭал лан иҟоу зегьы лҽыцҳәацәон.

– Ус бымҳәан, Хьылқан… бгәы ԥыбымжәан… аҳҵаб лара иахьылҵаху дцоит… – Алҵыкә уажәы-уажәы днал҃ҽаххуан дыссзеиқәыртәозар, дысзышьақәкуазар ҳәа. Гәылаҳәсақәакгьы дырҟажарц иалагон, аха дырзыҟажомызт.

– Сара ҽшьроуп исыԛәу, сыҳҵаб, сҳәатәы хамҵакәа, уаха абра дындәылҵны данца!.. – ллаба аҕьеѡҳәа амардуан инанылҟьон, лыԥсеибакра убриала ихылҽрызшәа.

– Уаѡы иҟаимҵац ҟабымҵан, Хьылқан!.. Уи дцарц ақәылкызар, дыбзынкылаҳом… ус иҟоуп иара аҟазшьақәа…

– Лаб дмааикәа шьа҃ҽак ҟалымҵароуп… лыхәда хҵәаны дкасыршәуәит сара!.. – еиҳа-еиҳа лҽеихалыршәуан, лгәыԥжәара лзымҟажауа, ирҳәоз акагьы ллымҳахь иаалгомызт.

– Ибзиоуп нас, ибҭахымзар… быԥҳа бара дбымазааит!.. Уажәтәи ҳчара ԥхасҵабтәит, ҳабгәамԥхеит аха… быҟаз бара ишыбҭаху!.. – Алҵыкә уаѡы ишимбац ала даагәамҵит. – Абзиараз уаѡ дааилааит!.. – иҳәан, ашацаҳәа ашҭа днытҟьеит али-ԥси рыбжьара.

– Ҳахиоума?.. – изыԥшны иеикәагылаз днаразҵааит дшынарыдгылаз еиԥшҵәҟьа.

– Ааи, ҳахиоуп!.. – рыҽԛәа ирыԛәтәахьан зегьы, аццакра рныԥшуа.

– Уажәшьҭа шәеихароуп!.. – иаргьы иҽеы днақәтәеит. – Иҳашьҭаларгьы ауеит… иалудырааУеи иҟало!..

Дук хара имгакәа, акәыкәу-акәыкәуҳәа аҳәҳәабжь ашҭа инҵыѡит.

– Сылшьит, сылшьит… сыхәда ԥылҟеит сыԥҳа, амыждараз исхылҵыз, амыждараз исааҳаз!.. – лыбжьы атҳ иалыѡуан дырзымҟажо, дырзеиқәымкуа, амитә ззыҟалаз леиԥш илҽымҳәацәоз арбаныз…

– Бан ԥсаҭашкәакәа, сақара аҳәгьы ҳаҭыр иқәлымҵозар ҟаларын ашьҭахь… Снеицыԥхьаҳа сара сзыҳәан зегь хиахон… афатә, ажәтә – лыстол акы агхомызт… Бабгьы шаҟа дуаѡыгәыблѡыз!..

Ахәышҭаараҿы иҿыцәаауаз акәызҭхақәа днарыха-ԝарыханы инеиқәиԥсеит Абзагә, ивараҿы ишьҭақәаз мыҿқәакгьы нарықәиԥсеит.

Убри аамҭазы амашьынақәа рыҿааҿаабжьы агәарабжьара инабжьыԝит, еиқәтәарак рымаҙамкәа.

– Даргеит!.. Даргеит!.. – Абзагә адәахьы дындәылҵит. Амашьынақәа ирхарлашо митәын иҟарҵоз. Нас, агәашә иантала, рышьҭыбжьык улымҳа ҭнахуа, акыраамҭагьы изеиқәтәомызт.

Нас ахысрақәа ҟалеит, ашәаҳәарақәа ҟалеит. Аҭаца хыхь дхаргалон дыԥшҙаҙа, дкахәхәа... Аҧкәынцәа рҟамақәа ҳаракны еинырҟьон... аҭаца илеигәыргьаны аԥара лыкәрыԥсон, ахәычқәа еимҵарсны ирыҟәшәон...

– Иа, Анцәа, шьарда зымчу!.. Уаҳхылаԥш еснагь!.. Уда ҳара аҙәгьы дҳамаҙам!.. Ҳарҿиа, ҳарманшәал, иаҳзырҳа!.. Ҳашҭа аҭацацәа ҭаргало, хы-хшарала ҳаиқәгәыргьауа, ҳара ҳазхылҵыз абри адгьыл аҿы насып ҳаманы ҳҟаҵа!.. Ҳабыць уашҭа еснагь агәыргьара ҭыԝлаait, агәыргьара агымхааит!..

Абзагә ажәԝан днаҵаԥшит, аҵх еилган икаххаа. Хәалԥыеҵәа акыр ахаҳаранакхьан. Уи зегь реиҳа ишапшапуа иааԥшуан иахькыдыз еилыцьцьаауа...

ААԤЫНРАНЗА

Шьрыф уажәы аҙахәеилархәа инапы акәыршаны дахьыкәтәаз ихы дазгәаауан, аха арахь ихлахаҵ гьежьны, дааилышша-ааилышшаны иҿынеихар ҳәагьы дацәшәон. Иҿынеихаргьы уаҧеимшхара – рҳаблаҿы иҟамлаҙац, уаԝы имаҳаҙац ҟалон – аҙәгьы димбаҙакәа Шьрыф аҵла далырԝны дыштахаз ҳәа инеимырҟьа акыта зегьы инарылаԝуан.

Шьрыф игәы иамукәа дырԝагьых ҭаҟа дынхьаԥшит. Иара, дшазхәыцуаз еиԥш акәымкәа, иҵагь инаҳаракны, адгьыл акырҙа даҟәганы, ажәԝан далакнаҳазшәа игәы иааинаҵахит, аха, рацәак ҭаҟа дымԥшыкәа, ихы ԝышьҭихын, иҽаартынчшәа иҭыԥаҿ дныкәтәеит. Акәаԥсата маҷ-маҷ иацнаҵон, аԥхәаҟәа

хыхьтәи изқәа зегьы арцәаакхьан. Атцла амахәтақәагьы баазажжыраза, кәап-кәапҳәа ацәыкәбарқәа алхәаатаны иахьлеиуаз ашьтыбжь уаҳауан. Азынра алагамтазы ишықало еипш, аҳауа ҧыхьшәашәааза, ахьта аҧан. Асоура иалагаргьы, изалагазеи узҳәомызт.

«Упсы ахьынзатоу зны ухалала, зны улбаала, зны ухалала... Атцыхәтәаны, абри сара сеипш, умчыдаханы цьара ункақәхап... Нас уқәтәаз уаҟа, ашьхауарбажә еипш, убаҟәза, ублақәа тызза, унапшы-аапшуа... Ех адунеиажә, адунеиажә... ушпеиҧартәу, ушпашоу.... уаҳа рыцҳашьарак ааулазамкәа!.. Зны, хар ҳамазамкәа, ҳжьа-жьо ҳашнаугауа, унаҳатцагьежьны ҳааурччархәуеит, инапшуа наҳхысамырҟәылуа...» – игәы дынтацәажәеит Шьрыф мазала, ихьухьууа, иқәтәиаашо хьаак дартынчуамызт, адгьыл даҟәганы дшыҟазгьы.

Шьрыф дахьықәтәаз еиҳа-еиҳа ицәыхьантахо далагеит. Ихәыцрақәа иҧерылганы иҧееаиҟажарц итаххон, аха азнеишьа дақәшәомызт... Аха ашьтахь, игәы ааиқәиҳәалан, маҷк аҟара иҧеыѽеитцыхшәа, ихкаара итагылаз ашәыртцлақәа рымахә еимҟьарақәа днарылпшны игәылацәа рымхурстақәа, рынхартақәа илапш рыдҳәатцало днарзыпшит. Рыѽнқәа, рматцуртақәа еихахха, ашәыртцлақәа ирыгәтылакны иахьгылоу уаареигәыргьартә, уаарытцашьыцыртә, гәахәара-цәаныррак уздыртцысуан. Цьара-цьара, ихәажжаза амца шеиқәу удырратәы, алѽатцә цәышҳаби-псадақәа нархылтцуан ауацьаҟқәа згәылҳәақәаз аѽынқәа. Рырахә-рышәахә, ахәлара иазыпшны, апҳәаҟәақәа инарымцкласуа иахьрымтцагылоу улапш нарықәшәон.

Оумашәа иубаша, Шьрыф ари аѽыза дақәымшәацызт шамаха. Аапынразы атцлақәа днарықәланы, ишитахыз еилфаҷа ианеилихуазгьы ыҟан, имтцәышә ыркәалааua, атцла ахыцәқәанза дхалан ажь анитаауазгьы ыҟан, инахараҳаны амшын казказра дхыпшылауа, апҳә анеиқәитцозгьы ыҟан, аха абартқәа зегьы рҟны, абыржәеипш, гәшәарак, гәтынчымрак инымпшыцызт. Усҟан аамта иара ицныҟәон, иитахызгьы алаигзауан.

Шьрыф, егьа имчқәа капсахьазаргьы, рапхьаза абрахь ахаларазы, акьыба ааганы атцла ашьапы ианадиргылоз гәшь-

ҭыхга-гәалаҟарак имазшәа ихы ибон, ишицәыхьанҭазгьы, ахьышәтҳәа дынхаԥаларызшәа. Акьыба абжаранҳагьы днахысит, хар имаҳамкәа, аха нас, убраҟа ԥьара иаадырдырызшәа аниба, иҵәааникылеит, лбааҟагьы дынхьаԥшит.

– Улбаа наҟ, улбаа!.. Ианбыкәыз уара аҵла ухаланы атәыла анурбгахьаз!.. Укаҳар, уаргьы рыххатәыс уҳауеит, – лҳәаахит Шьрыф иԥҳәыс Хьылқан, дхьыԥсааҳа ҵаҟа акьыба ашьапы кны дитҵаԥшуа дахьгылаз, хыхь ахалара шицәыцәгьахаз ангәалҭа.

– Ҳоҳ, схалозаргьы буамеи! – ибжьы налыкәиргахит иаргьы, иҵәаархаҵашәа, лышҟа иҵәынхьырнааны.

– Уҵәкаужьуеит, убри ауп иҟаутцо!.. Укаҳар, сара иԥсыша, урбахра иҟоуп рматцурақәа ирхашәаланы, закәыхи!.. Ҳанцәыҵаԥсуазаргьы ҳагәхьаа ркума?!. – Хьылқан, ишылулац еиԥш, даагәамҵхамҵит.

Шьрыф акьыба дахьаҽагылаз маҷк аҟара иԥсы ааиҭеикит. Нас иҵәааибыҭан, ашьшьы-шьшьыҳәа днахьынҳалауа, хыхь дыѡхалеит. Аԥҳә ахьахшьыз аимҽаԥараҽы дныбжьагылан, изнапык аҳахәа инакәыршашәа иааикит. Уажәшьҭа акакала иаахшәаны ҵаҟа илаишьҭуан, аха аԥҳә нымѡақәа убриаҟара еилаԥахны икнаҳан, Шьрыф ахшәара ааицәыцәгьахеит. «Ах, иуасҳәарызеи, Сафыҷь, уара аубыҷьыр, ианырхыбуа абриаҟара еиқәырҳәало убахьоума?..» – днаизгәамҵит маҳала, аха Шьрыф Сафыҷь илаигҳоз аҵәаҳәы изилагҳомызт. Абарҭ иаԥҳәаҟәақәагьы изеиқәызҵаз иара иакәын. Иҷкәынцәа реиԥш дихәаԥшуан абас дҳатҳатцо дахьизыҟаз.

Шьрыф уажәы ԥыҳә нымѡақәак намкәкәааны илаишьҭхьан еиԥш аан, дааилышша-ааилышшашәа дааҟалеит, иблахатҵгьы неилагьежьызшәа ибеит. Иҵәааирҷәҷәан, ииулакгьы иаԥхьа аҵла иақәҵәиашаны ихалоз аҳахәа инапы накәыршаны ииаикит. Ихдырра ицәыҳыр ҳәа дацәшәауа, аҵлабжьара дныбжьатәеит. ԥытраамҵакгьы имԥан иқәимыжьлеит уи ихлахатҵ еилазыргьежьуаз, аха егьа иҵәиҟажазаргьы, маҷк дааиҭанамыршәыр амуит. Илацәақәа еиқәпсаны, аҳахәа инапы акәыршаны ишикыц икын иҵәаларԥсны. Ихдырра ицәыҳырц иҭахымызт, мчыки иареи маҳа-маҳа аиқәпара иаҽын иҽибарҳәацәауа, аха иара иҵееиҭомызт.

– Иухьи, уара?!. – Хьылқан, иаалырҟьаны Шьрыф иҵееиҭакшьа аалзымбатәбарахан, лыбжьы наиқәлыргеит. – Иухьи, сымҳәеи?!.

– Акагьы... акагьы... бысцәымшәан!.. – налаҭеикит ҭынчҭынч, аха ибжьы иануруан иҵееимыз ҭагылазаашьак дышҭашәаз. Шьрыф имч-илшара зегьы ианакәзаалакгьы ус алама-ла акагьы ишазхымҵеуаз агәрагара макьанагьы ицәмыʒцызт. Ихы ааиршаҟь-шаҟьеит. Иҵееирҷәҷәеит. Ибла иныҵаԥсаз акакаҷкәагьы неихыԥрааит.

– Иулымшауа шԥаузымдыруеи, уара аубыԥьыр... Зны аҵла ухалалап, зны аʒыцәқәырпҳара уҵеалажьлап... Уаҟа уқәтәаз уажәшьҭа!.. Иԥсуазар – иԥсындаз, арахә рзыҳәан уҵеушьуазма?!. – лыҵехыршәааны Шьрыф днаиҵаԥшит Хьылқан, ажәак налоуҳәар дшынаизыҵҟьара, аха нас лхы аалырҵысы-аалырҵысын, дынхьаҵны агәашә шыҟаз лҧыналхеит дыбгьаауа.

Иҟалаша иузахырԥома?.. Дшымгәыгʒоз аҵла дықәхеиг Шьрыф, рҳәап... Ахьымʒг-аиҭахьымʒг – дылбаазгогьы дыҟам иажәымҭыҵеха... Шьрыф аҵла данықәхаз ашықәсаны ҳәа абызҳәацәа аҳәатәы шԥанариҭеи!.. Уажәшьҭа инеихырҳәаалалап ус змам ахьынеидтәало, рԥаҵа ҭаҭақәа инарыцрыхауа.

Шьрыф дахьыбжьатәаз ихы ѡышьҭыхны хыхь днаҵаԥшит. Асцырақәа наланаԥсон. Уахь царҭа амамызт. Ажәѡан ҭахәаҵеʒа иааԥшуан. Ҵаҟа данԥшы, убриаҟара иҳаракны дыҟазшәа ибеит, ѡаԥхьа ихлахаҵ нагьежьны, ҵаҟа дынҭаларызшәа. Уажә Хьылқан диҵагылазҭгьы, – умшәааит, уара, укамҳааит!.. Ухаҵами абааԥсы, уҵеарыҭәҭәа!.. – лыбжьы наиқәлыргарын, игәы ааиқәлхәаларц. – Ҳоҳ, скаҳар... бара бзыцәшәозеи!.. Ауаѡы зны дкаҳароуп, зны дгыларoуп... аха агәоуп иҟоу, агәы... бдыруоу бара?.. – нлаҭеикрын иҵеаардадашәа, гәкаҳарак наинмырԥшкәа.

Шьрыф дықәтәан ус ҧытраамҭак, аха ари аѡыза аҭагылазаашьаҷы наунагʒа аҟазаара ааицәыхьанҭахазшәа ибеит. Ихы дамыцхраар, уаѡы дызицхраауамызт уажәазы. Имч ҧишәарц иҭахызшәа иҵеааирххеит. Шьрыф уажәы дшазыԥшʒамыз

дырԥагьых ԥхарра-ҟәандарак наижәланы, дааилышша-ааилышшазшәа дааҟалан, аҵла иҷенадирҕәҕәалеит. Ԥаԥхьа, иааизымбатәбарахеит: «Ахьымʒг дсыргоит, ахьымʒг, сара иқәынҵәаша… аʒәгьы даныҟаʒам… Сныхбыкьны хланҵы сынҵаргьы сызбода-сзаҳауада?! Акәыкәыҳәа инасхагылозар акәхап… Ҳаи-ҳаи, рҷеыршьра иҟоуп, закәыхи… ражәа гәырԥшаага-мкьыкьқәа нхаларҵашт… Сзыԥсоу рдырхра иҟоуп, макьана иабаҟаху!.. Абарҭ смаҭа кәаԥьаманраа роуп ирыцҳасшьауа ҳәа… Уажәы араҟа иҟазҭгьы, даду, укамҳааит, даду, укамҳааит ҳәа егьа акьыба иахьынҳаларын… Сара саныҟам араҟа, идырны шәыҟаз, изысымҳәахуеи, зегь неиқәбга ицоит, агәхьаа зкыхуада!.. Аригьы илылшагәышьозеи?.. Днеихәласаанʒа ус дцалозар акәхап… Лгәы дамыргакәа дныҟәыргара иҟоуп, закәыхи? Қықагьы есымша дшысхасамырҟәылуа, игәырԥса ҟаланы днасхагылозар акәхап: – Угыл, ԥьымбеит, угыл… уаҟа уабакажьу уеизҟьа… суҷаҵәуааит!.. Аҵла уқәланы аԥҳә хумшәакәа, уҧкәынхеит, уара умсааит!.. Хыхьынтәи, уҷеаҳаракны зегьы унаҳалаԥшырц уҭаххазар акәхап… Уамжьеи, Шьрыф, уамжьеи… убасоуп зегь ҳшажьауа, – иҳәашт. Ах, усҟан, шәымҭак иадамхаргьы, сызкылԥшуа сҟалондаз, егьа уԥаҵа ҕаҕақәа урныскра сыҟан. Уигьы скәыба ашьҭахь дѳагылозар акәхап, иҷеишьрашәа… Суҷаҵәуааит уара… Уаԥхьа анцәа сумшьын!..

Шьрыф ҵаҟагьы дзымылбаауа, хыхьгьы дызхамло аҵла аимҷаԥараҷы дыбжьатәан, ибҕа аԥҳә зқәыз амахәҭа инадҵашәа, хәыцрас иҟоу зегьы неихыкәласуа. Иҟан аамҭакы – даныҷкәыназ, адунеиаҷ акагьы агәхьаа мкʒакәа, иитахыз аналаигʒоз… Аха уажәы, иԥсы ахац иакызшәа, иааԥҵәар, иԥсҭазаара уаҟа иныҷҵәарашәа, акы даршеишеиуан.

Сыԥсраны сыҟазар – сыԥсгәышьоит, уаѳгьы сизаанкылауам. Сымԥсраны сыҟазар – саанхоит… Адгьылаҷ зхы нықәҵаны иԥсыз ибаргәузеи, ԥьанаҭ дымцои!.. – убри дназгәышьит Шьрыф, адгьыли иареи акырʒа еиҟәганы иҟазшәа, игәы азхьаблааууа.

Шьрыф зегь реиҳа уажәы игәалашәоз – аҵыхәтәантәи ашыкәсҟәа рзы ихигақәахьаз, дзынҟьақәахьаз дзынԥақәа-

хьаз ракәын. Еиҳараҙак ихамышҭуаз – Арҟыз Баҕәа ичара аҟынтәи, ишьапы дзықәмгыло, дхынҳәны аѡны дааины дахьнышьҭалаз ихьыз дацәынхап ҳәагьы дыҟамызт. Ауха изцәырҵыз ахьаа дамгакәа дахьеиқәхаз ҳәашьак изаҭомызт.

– Аа, Баԥьал, уҟаҙамкәа сымԥсуази, уанаԥьалбеит, – иҳәеит ҽенак Шьрыф, иара еиҳа игәы ззыбылуаз игәыла ҷкәын ашҭа дахьынҭалаз. – Сыԥсуан, аха сышԥаԥсуаз!.. Суаказа счын, адунеи сазкуамызт... Аҳәызба аашьҭыхны инасыҕрысшьыр сҭаххеит, аха жәымҭа шкәакәа ари, лхала дшаансыжьуаз саназхәыц, даарыцҳасшьан, исзымгәаҕьит... Саԥьал ааины иаасхагылан аха... иахьагьы сыҟоуп...

Уи ауха Шьрыф дымԥсыкәа дшеиқәхаз атәы Набжьоуаа иззымдыруа ҳәа аҙәгьы дыҟаҙам. – Сафыҷь иакәмызҭгьы сара стәы салгон, – иҳәалоит Шьрыф зны-зынла, абыржәеиԥш ианааигәалашәалак.

Ииашаҵәҟьаны иуҳәозар, агәыла ҷкәын Сафыҷь иоуп уи ауха Шьрыф деиқәзырхаҵәҟьаз. Ахьышәҭҳәа даашьҭиԥаан, аҙәгьы дааизымԥшҙакәа, ақалақь ахь дигеит имашьына дынҭартәаны. Аухантәаракгьы дшихагылаз дихагылаҙан. Иҷкәынцәа ракәызҭгьы ус дырбарымызт. Аҳақьымцәа ихагьежьуан. Иҙкаҭәара зыманшәаламхазт, даараҙа даргәамҵуан. Уажәымзар-уажәы инкьапышҭа шынаҭҟәацра, деихәларчны даруалуашон уаѡы ишимбац дырҳәаҵәыҳәаҵәуа.

– Аа, Сафыҷь, Сафыҷь!.. Акыр сымазар абри исызлыҭ... абри духоумыршҭын... абри лоуп сеиқәзырхаз!.. – ибжьы гон Шьрыф дахьышьҭаз, иҙкаҭәара маншәалаханы данықала. ԥҳәызбак, халаҭа шкәакәак лышәҵаны, деикәаԥха-еикәаԥхо дихагылан уи. Шьрыф усҟан анцәа дизылԥхан, уаѡы ишимбара дманшәалахеит акәымзар дахькылнагарыз здырхуадаз!.. Иԥсҭазаараҽы абраанҙа данааихгьы, дыбжамҽамны даанхаргьы алшон Шьрыф. Урҭ рѡызцәа агәаҟрақәа ирықәшәақәахьаз рыҙбахәқәа иаҳахьан иара. Шьоукы – арыжәтә мыцхәы рхы иахьадырхәауаз иахҟьеит рҳәаларын, шьоукы – аҽакахьы идырҵәиларын, идырхынҳәларын.

Усҟан Шьрыф, ашьа ицаша ада иалагылом ҳәа, убас илахьынҵахеит, аха дманшәалахеит – далҵит деибга-деизѡыда.

Аха уажәы ихьыʒ ауп изхымгауа… Аҵла дахьынхалаз, мычкәарак илаʒамкәа инаилʒаазшәа, ишьапқәа дрызнымкылауа, дкамҳар ада ԥсыхәа имамкәа, иҵагылазаашьа ҽеимхеит. Игәы ҭытцны ицоит. Хадарак азыҳәан дҵахар ибаргәыз, ихьʒымзи!.. Ажәларгьы ирҳәарын иҵахашьа шыҟалаз атәы. Аха уажәы… дагьыԥсымкәа-дагьыбзамкәа, закәытә ҭагылазаашьоузеи инеизыҟалаз!..

«Иа змоурахә мыʒша, исылымшауа шԥасзымдыруеи… аԥҳәцәкьагьы сызхымшәауа…Ауаҩы данажәлак акагьы даԥсамзаап… Аʒәы адгьыл дшыҟагылоу дыԥсуеит, аʒәы – аҳауаҽы… Сыҷкәынцәа сырԥхашьеит… Иа ркәыкәылах нҵәааит иарамышкахала, сышԥанарықәʒи!..»

Шьрыф дгәынқьуан, иԥсахы рзеиҟәыҷҷон уажә зегьы – уаагьы, рахәгьы. Еиҳараʒак иҷкәынцәагьы гәыбʒан риҭон. Ақалақьи дареи неиԥырҵшьа рымамкәа ҽеахьынеимардаз наунагʒа агәцәыхьшәашәара изнарҵысуан.

Шьрыф уажәы, маҷʒак иҽааиҵыхшәа, ашәаԥыцьаԥ днарылԥшны, агәарабжьарахь дынхьаԥшит. Қыҟа, ихылԥа ԥраалʒа, иеимаажәқәа нышьҭышьуа, илаба хыгәыгә наиҵарсуа, амҩа даныланы днеиуан. Шьрыф азныказы уи инаиқәҽиҭыр иҵаххеит, аха иҽааникылеит, иҵахымызт аҵла дахьықәтәоу дибар. – Ҳа-ҳа-ҳа, рацәа иуқәнагоит, абри акәын сара збара сахыццакуаз!., Ҳа-ҳа-ҳа, убас ауп ишадыруа!.. Иухьзеи, ԥьбеит, уҟәышымзи, мшәан!.. – дихыччауа днаиҵагылозар акәхарын.

Насгьы Шьрыф уи иҟынтәи еиҳараʒак дзыцәшәоз, ицәымԍыз – иааибоз, иааиаҳауаз зегьы аҵәахышьа дақәшәомызт адунеи инахирҵәауан. Егьа иҳәарын уажәы Қыҟа Шьрыф ихылԥа гьежьʒа, ақәабаа-сабаа наихыкәласуа, аҵлабжьара дшыбжьатәаз илаԥш наиқәшәазҭгьы. Аха Қыҟа ашҵа дышҭаԥшуаз, Шьрыф дизгәамҭаʒакәа, агәашә днавсит.

«Уцала ус, уцала… уаныз амҩа, ахәлара иааумнахаанʒа, ункыдыгәгәалауа, улажә наушьҭарԥало… Ларас иалоу аҳа… Ала бзиа убар иумдыруеи!..» – игәы дынҭацәажәеит Шьрыф, нас имч зқәымхаз аԥҳә нымҩақәа ахьахшьыз гәаԍкрыла днарзыԥшит.

– Асабшазы аҧкәынцәа ихшәаны исзаанрыжьызгьы сзымхеит… Џьбеит, ас амш шеихәлабгоз здырзҭгьы, иҵагь хшәаны исзааншәыжь ҳәа расымҳәози… Ҳо-ҳо-ҳо, уаула иҵагь, уаула!.. – Шьрыф, ажәѡан иалышәшәаны, амҵқәа реиԥш ихиаала-еилахәмаруа илеиуаз асԥалқәа днарыҵаԥшит. Убри аамҭазгьы, иахьынтәигаз изеилмыргазо, бжьык илымҳа инҭасит:

– Ушәама, Шьрыф, ушәама? Угәы цама, иухьзеи аубаџьыр? Ухаҵами абааԥсы!.. – Шьрыф даанаԥшы-ааԥшит, аха аҳәгьы димбаҳеит. Иџьашьаны ихы ааирҵысы-ааирҵысит. «Ѡба збо, ѡба саҳауа салагама?» – иаахьымҳгишьеит. Нас убри иаҳаз аҭакс ибжьы наиргахт: – Сымшәаҳеит, сымшәаҳеит!.. Изҳәада ус?.. Сыԥсы ааиҵаскуеит ауп!..

Иааҭынчрахеит иахьабалак. Аԥҳә иақәыԥсауаз ацәыкәбарқәа рышьҭыбжь мачҳан. Ажәѡан аҵа умбазо аималара иаҷын…

* * *

– Амҷы уара иурҳәазалап… аҵла уара уахьынҳалалап… Уа уқәтәаз уажәшьҭа, аты еиԥш ублақәа ааԥшуа, хәылбыҷеханҳа… ҳгәылацәа еизаанҳа… шахала улбааргап, убриоуп иуқәнаго… Уантәи уа снеит, уантәи уа снеит, аха аҳәгьы дсықәмшәеит… Сафыџьгьы дыҟамызт, Хьзангьы дыҟамызт, Алҵыкәгьы дыҟамызт… Шьыжьы индәылҵыз, иузырбода уажәшьҭа!.. Рмашьынақәа инарықәтәаны иахьырҭаху ицалап, ианырҭаху иаалап, аѡны иузыртәома?! – Хьылқан агәыларантәи дхынҳәны, дааины дахьиҵагылаз аума лҷыҵҳәацәон. Уажәы-уажәы лхы шьҭыхны днаиҵаԥшуан, агәылацәа аҳәгьы дахьылымбаз деицраланы.

– Уара иануҭаху иубома… абна иамысуеи!..

– Сафыџьгьы дыҟазамыз? – Шьрыф лымкаала убри днаиазҵааит. Убри дыҟазҭгьы ес-ииулакгьы ас дшаанимыжьуаз агәра игон. Уи иакәын иара еиҳараҳакгьы, иҷкәынцәа раҵкысгьы дзықәгәыҕуаз.

– Дыҟазамызт… – ниаҭалкит илгәамырԥхазакәа. – Уигьы игәы ԥаҳамҵәахьеи, ҳааихәлахацыԥхьаҳа иѡнашә хашны-

лаххуаз… – лҽаԥшылара уажәы еиҳагьы акаҷырақәа анып-шуан, еизыҵәа-зыҵәаны, дызҵымҵшаз еидара хьанҭак дша-ҵагылоу мѡашьауа. Аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иҵылгаз агәҭынчымрагьы, еиҳа-еиҳа деиҵанацалазшәа, лцәеи лы-баѡи еикәыршаны, лышәагаа акыр иагнархахьан.

«Ех, сыҷкәынцәа… ишәасҳәарызеи!.. Егьа сшәыҵгәахьа-заргьы, уажәшьҭак исылнаршагәышьауам… шәсырԥхашьар ҳәагьы сшәоит… ԥшьынѡажәижәаба… сымч иагхеит, сылша иагхеит…» – Шьрыф игәаҵанҙа иԥсыԥ ганы даақәыԥсычҳаит.

Хьылқан днеин, акьыба днадгылан, иаалырхыцымыцит. Нас лшьапы наҽалыргылан, акакала днахьынҳалауа, ѡадаҟа лҽыналхеит. Лнацәкьара ҵаҕақәа аларԥсны акәын ишаанылкылоз акьыба иамаз ашьапықәыргыларҭақәа. Хьылқан уажәы ус дхалон, акәымзар иҟалҵашаз абри-абри ауп ҳәа акагьы лхаҽы иааиуамызт, лыхшыѡ цқьа иазымцацызт Шьрыф илбаагара ус аламала ишымариамхоз. Зны-зынла акьыба анаа-ҵыслак, даман инҵаларашәа, лгәы нҵыԥсаауан.

– Аҵла далырѡны дыԥсит ҳәа ахьҙ ҳаумыргои, ҳаумырԥхашьои?.. Уҷкәынцәагьы бласы иаацәырыргозеи ажәлар рҽаԥхьа?.. Уанаҧьалбеит, есымша агәаҟра умоуп акәымзар иԥсыр иԥсындаз арахә… амла иагар ҳәа ушәозма?.. – дааҭгылан, ѡаԥхьа аԥҳәаҟәа днаҵаԥшит Хьылқан, лхы ѡышьҭыхны, аха Шьрыф дахьықәтәаз аҟынҙа макьаназы ихаран абжаранҙагьы дзымнаҙацызт.

– Бабацои арахь, бкаҳауеит!.. Ибылымшауа шԥабзымдыруеи!.. – ихы ларҟәны, амахәҵақәа днарыбжьыԥшны, абри иара дызлахалаз ала ибжьы налықәиргеит Шьрыф. Уажәазы лара дибомызт, аха акыр дышхалахьаз агәра игон.

– Сара сакәым,аха убра уҷекаумыжьын!..– лҷынхлыршәааит Хьылқан.

– Былбаа наҟ, былбаа!.. Мамзар абра сѡалыбгар, ҳаиманы ҳлеиуеит хланҵы… Уаѡы имаҳац ҟалоит – рѡыԥьагьы аҵла иалыбганы иахьҭахаз ҳәа… Сара бысләымшәан… сыԥсы ааиҵаскыр, схала сылбаауеит… былбаа наҟ!.. – дналыҵаҳәҳәеит Шьрыф, аха Хьылқан дкәанызануа акыраамҵа акьыба дахьынҳалан, ҵаҟагьы дмылбаауа, хыхьгьы дхамлауа.

– Умшәан, амахәҭақәа рыҕәҕәаны икуа, ушьапқәа акакала иқәыргылауа уҽаахеи!.. – инаидылҵеит Хьылқан.

– Уажә албаашьа бара исбырҵахуеит, зхәыҷраахыс аҵла иахьынҳалоу... Былбаа наҟ, былбаа!.. – дырԝагьых ибжьы налықәиргеит Шьрыф. Нас имч ааибыҭаны, аҳахәа днахьынҳалашәа даагылан, даанаԥшы-ааԥшит. Амш акыр инеихьан, асԥалақәа шалышәшәац иалышәшәон...

* * *

Аҵх акыр инаскьахьан. Хьылқан астол иқәгылақәаз аақәылган, иаақәылрыцкьааит. Еизаз агәылацәа анца, Шьрыф ихы дазгәааны, ауаԥьаҟ аҧхарра инырсуа, аҽеҳәа дыҽеҳәатәан, уажәы-уажәы илаба ахәышҭаара иныҽеҳәышьуа.

– Абри акәымзи иуасҳәауаз... Снауԥырҵыр, ҭынч ԥьарак узтәом. Зны аҽура уақәтәалап исыбжьоит ҳәа... уаман ицалап, уканажьлап... зны, уҷкәынхазшәа, аҵла уқәлалап, укақәхалап... агәылацәа еизаны улбааргалап... ҳаԥхамшьеи... зхы ззымдыруа!.. – Хьылқан даатҕыланы лхы наиқәылкит, аха иара ҿиҵҙомызт, ҽырмаҳа ƀаиҵон, илҳәаз имаҳауазшәа.

Шьрыф ус дтәан ԥыҭраамҭак, дышьхныԥсылазшәа, аха нас дԝагылан, адәахьы дындәылҵит. Еихәлачны иƀаз амш еиҳаеиҳа асы аҧыҵышәшәауан. Арахә ахьҭакыз аказарма днадгылан, днарзыҙырԝит. Урҭ ҕәырҧ-ҕәырҧхәа аԥхә иахьацрыхауаз рышьҭыбжь уаҳауан.

«Ус, ҳшеибарххауа, сынтәакгьы ҳазҕыҵысындаз!.. Аапынранҙа ҳазнеигәышьар...» – игәы дынҭацәажәеит Шьрыф, нас дырԝагьых абриаҟара ƀыбаҙыба зғымыз аԥсҭазаара игәы азхьыблааua, аԝныҵƀа дныԝналеит.

Шьрыф дзышьҭаз, дыззыԥшыз – аапынранҙагьы макьаназы акыр набжьан. Аҙынразы иҵагь иқәас-ҙысыр акәын...

МЫШКТӘИ АԤСҬАЗААРА

Храҭ иԥси-иԥси еихьымҙо,дшаҵәышаҵәуа,ашә ааимпаны ауада дааԝнаххит. Иахьабалак, ԥсҭазаарак ыƀаҙамшәа, иу-

уа-хьанҭыцьҙа ҭынчра пылҳаҭрак ԝнаҳантон игазго. Иара зегь реиҳа дзықәгәыҕуаз Уасилгьы, ихы изыԝнамкызшәа, ддәылҵны дцахьан. Риарҭақәа ишынарылҵыз еиԥш, еилыргарак рымаҙамкәа, еилажәжәа иқәын, рҭыԥ ақәҵара аҙәгьы хырԝаа аимҭацызт. Астол аҷы, аҵәцақәа рыкәаҕга, рыхқәа рхырҟьаны, иҭацәуаркалеиуа ԥаҭлика ԥшҙақәак ыкәгылан уаареилаҳаратәы. Аҭаҭын цыблаахақәа рыфԝы ҵәыҵәҙа уԥынҵа инҭасуан. Иршәырҵоз рыматәақәа абжакы аҟәардәқәа ирхарԥан игәцарамкыкәа, абжакы акәакьҭаҷы икҷагылаз ашифонер иҭакнаҳан.

Хратҭ дахьыныԝналаз, раԥхьаҙа напызлеикра дақәымшәо, дуалуашо даaԝнахеит. Уаԝы иааизхымгаратәы иааиԥаҳалаз аҭынчра иара иқәҕәҕәошәа, ахгара ицәуадаԝушәа, игәалаҟазаара архьанҭошәа дназхәыцит.

Ас дунеихаангьы дақәымшәацызт Хратҭ, игәыҵалаз здырхуада, дазкуамызт ԥьарак…

Ԝынԝажәа шықәса ирҭагылаз Хратҭ акыр дныҟәахьан, акрибахьан, аха асҵәҟьа даргәаҭеиртә аҭагылазаашьа данымиацызт. Аҭышәынтәалара зҽазызкхьаз, згәы раҳаҭыз, зхи-зыхшыԝи зҭаацәареи змаҵуреи ирымаздахьаз, уажәы иҭынчра ицәыҙын, ихы зқәикра дақәымшәо дгылан, идақәа еибархханы, игәы аҭҳара-аҭҳара еисуа. ԥсеивгара хәыҷык иҭахын, ихшыԝ инапаҷы иааигарц, аха мчык илахәаҵаны ишьақәҟьара аҽазнархиахьан, уи даиааиратәы еиԥш ихы изымԝаԥгомызт уажәы.

Иара Уасилгьы дындәылхәашан, уаҳа ихабаркгьы ыҟазамызт. Дандәылҵуаз иҳәалон, аха аҵыхәтәаны уигьы акы даршаҟьо даман, ԥьарак дзымтәаҙо. Дыҟазҭгьы ма хәыҷык игәы ааимҟычуаз!

– Аа, уара агаҙа, аԥсҭазаараҷы иааҟалақәо зегьы уҽшԥаруҵои?!. Урҭ зегьы аамҵалатәи хҵысқәоуп, удыруоу?.. Угәаҵанҙа анагара ахәҭаны исзыԥхьаҙом сара… Ас амаҷсаҷқәа рзы ухы умыргәаҟлароуп… Уара ууаԝы ҟәымшәышәзаап, аубыԥьыр!.. – ибла қаруақәа шаҵәышаҵәуа инаихәаирԥшрын, ихьаақәа рыхҽра иҽазышәауа. Шамахамзар уи гәамҵражәак иҽиршәомызт, аԥыгә-ԥыгәҳәа днауҷаччон, илахь ҟьаҟьара

ихахәы шьыҭәрак надырхәмарло, абарҭ реиԥш иааҟалақәоз ахҭысқәа иара дрылахәны иԥишәахьоушәаҵәҟьа.

Аха, оумашәа иубаша, аԥсҭазаараҽы иҟало ахҭысқәа иара ишидикылои, Храҭ ишидикылои дааразҳа еицәыхароушәа, зымҩа-зымҩа еиҽгоушәа агәаанагара анузцәырыргогьы ыҟоуп. Аха уи азы аҳәгьы гәыбԥан узиҭаҳом. Храҭ, ақыҭа иааҳаз, егьаԥьара дугаргьы иқыҭа ҟазшьа иныԥшуеит, ус иаразнак изыԥсахуам. Уасил, ақалақь наԥьнатә аахысгьы дшамадоу мҩашьо, зны-зынла зегь изеиԥшушәа, дызҭашәаз аҭагылазаашьа уиаҟара игәаҵанҳа инеимгошәа, ушақәымгәыҕзо ҟазшьа ҷыдақәак наихубаауеит. Храҭ зегьы-зегьы ишьа-ида инҭаланы дааилнашьаароуп, аԥыр-ԥырҳәа амца наицралазшәа дааибанаркыроуп, дааԥнашәароуп. Дызҭашәаз зны уаҩы ишимбара дарлахҿыхуан, дарԥшҳон, дҳаранакуан, зны илахь еиқәнаҵон, лҵышьас иамаз ихаҿы изаагомызт. Агәырԥьара – уи мышктәи аԥсҭазаара иаҩызан, алахьеиқәҵара – хьанҭан, аидара хьанҭа еиԥш инаиқәыҕәҳон, шьоукы-шьоукы реиԥш иаармарианы изыхҿуамызт.

Храҭ, дахьыныҩналаз, дадырсызшәа дгылан, ус ԥыҭраамҭак дзеиҭамҵуа. Абри аҭагылазаашьаҿы аҟазаара иҿеизалхуамызт. Акы леихаҳаны даҳәынҷазшәа, ишьапқәа изеихымго, дықәырҟаца дакын. Аха ашьҭахь, аҭыҳқәа изааигәаханы, идыҕәҳәалозшәа аниба, деимырхха дызкыз иҿынаимпыҵикәкәаан, аԥенҵьыр днадгылеит, адәахьы дыԥшуа. Адәахьтәи аԥсабара ихьаақәа зегь ирыхәшәханы еиқәнаҳәаларц иҭахызшәа, иблақәа еихмырсыҕьакәа дазыԥшуан. Аҩныҵҟа аасҭа уахь еиҳагьы иҭбааран, ҿеиҵыхыртҭан, аԥсеивгарҭақәа рацәаҳаны иаман. Ашәаԥыцьаԥқәа, ибыбыш-быбышҳа иахьгылаз, ҿаамҭанык еиԥшымкәа ублақәа хыркуан.

Храҭ уажәы адәахьы дындәылҵны, акагьы агәхьаа мкҳакәа иҿееиужьны, дышзахәо дыҩуа, дыҩуа иҿыркараны, иҿырааԥсаны дыҟазҭгьы, арҭ ихапапаз ахәыцрақәагьы наихнарҟьарызшәа игәы иааинаҭеит. Ус ҟаиҵаргьы уи аамҭалатәи» ихәыцрақәа реиԥхьырҟәҟәара акәхон, абра дааҩналар еиҭа аҿеаарҿыцуан игәы ҭынчра азымҭоз уи ахьаа. Амшә

ашхырцәаҕь ианыркуа еиԥш инаиқәпапон. Иаахҭәаны аиаша зумҳәари… Хрaҭ зегь реиҳа ҭаха изымҭауаз уажәы, абра иҟалаз ахҭысқәа зегьы абри ауадеи Еленеи иахьрыдҳәалаз акәын. Урҭ инарыцәхыкны зны-зынла гәыбԍан зиҭоз Уасилгьы ихарагәышьаз, иҟалараны иҟаз Хрaҭ инаивѣьаны изымцазар…

Иахеижьҭеи, цасҳәа иауазшәа, иааѣәымҭӡакәа соуран изҿыз. Асы анауаз ианакәзаалакгьы Хрaҭ гәалаѣарак изнарҭысуан. Ақыҭаҿы данықаз, ашҭа агәҭа днықәгыланы, агәылацәа ираҳартә еиԥш даҭаҳәҳәаны, аҕьеѡҳәа ибжьы нхалеиҭон. Гәырҕьарак, гәеиҭыхрак налыѡуан аҵсабара еимаҷыѡра. Асоура еснагь насыԥк ацызшәа игәы шьҭнахуан. Ахәычқәа еибарыѡуа, еибаркәымпылуа асы иахьылахәмаруаз иаргьы гәырҕьарак неихаланаршон.

Хрaҭ уажәы аԥенҵьыр аартызар цәгьа имбеит. ԥсеивгага ҳауак неиҿасыр, дааиқәнаҳәаларашәа игәы иааинаҭеит, аха адәахьы ахьҭа аҿан. Аԥшеи аси еилаѡынтуа иахьлеиуаз ибымбылха зегьы ирықәнаҳәуан, иаршкәакәон. Аҭаатлақәеи аҵсаҭлақәеи хьҭа иамкӡо, рычҳара шдуу уаѡы игәаиҭартә, иазазамазо еилагылан рҿеивҭарыҕәҕәа, еилшәарак рымаӡамкәа.

Хрaҭ абрахь, ԥсшьара сцоит ҳәа, иҿеибыҭа-иҿеиқәыршәа амѡа данықәлоз аамҭазы имаз агәаҳәареи уажәы иаалырѣьаны дызҭашәаз аҭагылазаашьеи даараӡа акыр рыбжьан, акреиѡыргон. Ахгара, ахаршҭра далагаргьы ԥсыхәак изамҭозшәа ибон. Зегьы ирыхәшәыз аамҭа акәын, аха уи аамҭагьы ццакны ицомызт. Аамҭа аиҳагьы иара деилазыршуаз, деилазыргьежьуаз – ес-иҟалалакгьы игәы еиқәҳәаланы абра аԥырҭра акәын. Убри зегьы ирыхәшәхарызшәа, ихьаақәа хнаҿерызшәа акы иҵанаҳәон, аха зныктәи Елена лыланҭаԥшра, аҵыхәтәантәи акәхозаргьы, игәы ааиқәнаҳәаларызшәа, иаѣычрызшәа ихы инҭагьежьит. Иҟаиҵара дақәымшәо, дыбгьаа-бгьаауа ауада даасѡнагьыжь-аасѡнагьыжьит… ԥсыхәак аҭатәын… ес-иҟалалакгьы ԥсыхәак…

Хрaҭ абрахь аара шаѣа дазгәышьуаз!.. Џьара дымцеижьҭеи акраатцуан, зны-зынла уи даназхәыцлак дтәанхалазшәа ихы ибон. Џьара ацара иақәикыргьы изеиԥштәуамызт. Иѡны-

игәара, иусура ааныжьны дзырԥырҵуамызт. Зегьы илаҳәаҵаны дырхәынҷан, днарԥырҵыр митә ҟаларашәа, иахьахәлаанӡа дшырхагьежьуаз дырхагьежьуан. Уи иара изы гәышьҭыхраԥсҭазааран. Аамҭала акәзаргьы даҟәыганы данықало, инапы зыгхаз нас измырманшәалар ҳәа дацәшәон, дрыхӡыӡаауан.

Аус ицызуаз, иара ихы ларҟәны иқьаадқәа данрыдтәалаз, дара неицәхас-ааицәхасуа, дкылкааны инаихәаԥшуан.

– Храҭ, уажәы ухгьы-ухшыѡгьы уахь иҟазар акәхан… Аҳәса ҟәымшәышәқәагьы наудтәалап иҿырба-ҿырбо, рқьышәқәа амыҵмыцьеиԥш иуаркалеиуа… – алаф наилырхуан. – Шықәсык ахь знык уи аѡыза аԥсҭазаарагьы аҭахуп… Уи ԥсеивгароуп ахаҵа изыҳәан… Еиҳау ԥсеивгарагьы ҟалашам… Уара, Храҭ Ҭамшьыгә-иԥа, ҳколнхараҽы ахьӡ ду умоуп, ҳасабеилыргаѡ хадас уԥхьаӡоуп… Џьара уанцо, уԥхәыс илцәырмаӡаны, ԥыҵкгьы уҴыба инҵоуҵозароуп… Уа ишыҟоу умдыруеи, шьаҽацыԥхьаӡа иуҭаххоит… Ахаҵа дкымзароуп, еиҳараӡак иԥсы анишьо… – инеихырҳәаалон аӡәи-аӡәи инаизгәдуны, ҳаҭыр наиқәҵауа. Иаргьы иҿамаратәны днарыхәаԥшуан, ихы-иҽы еиқәара наихалашо. Урҭ рцәажәарақәа рхы ахьхаз шьахәлаҵәкьа еиликаауан, аха рылаҽиҵуамызт.

– Нас ишԥа, шықәсынаҟьа дуӡӡак ауаѡы аус аниулак иԥсгьы ишьароуп, ус иахәҵоуп, – иҳәеит иаарыхҵыгәлаз аколнхара ахантәаѡгьы рцәажәара иҿеналархәны, дӡыҕраԥшьӡа дахьгылаз. – Ауаѡы иусура аамышьҭахь хәыцыкгьы даанаԥшыааԥшыроуп, хәыцыкгьы ибароуп… Уи шәара изҴьашәшьозеи!.. – ибла ҟәазқәа ыршапшапуа днарылаԥшит.

Усҟан Храҭ иҵагылазаашьа аԥсахра зны ицәуадаѡызшәа дыҟан, зны иҵахымызшәа. Иѡны-игәара ааныжьра, аԥыртра ааицәыхьанҵахеит. Иҵаацәа днарылыгәгәа дахьцоз гәҭынчымрак изнарҵысуан. Лара Назиагьы, дшазыԥшӡамыз, иаалырҟьаны, Храҭ ԥсшьара дцоит ҳәа анлаҳа аҿены инаркны, иаалатәоумшьартә, ѡажәижәафынтә лҿееиҵалкит. Зны дыхшәааит, зны деицрашәеит, агәамҵхамҵра ҵылгеит, аха иара уи рацәак иҿылҽаижьуамызт. Акы лҳәаргьы, аҿакахьы иниаганы, инхьаиршшон. Ицамҭазы лгәы цәкьаны дылԥырҵыр иҵахымызт.

– Иабатәи ԥсшьароу аҳынразы иузааз?.. Ианбыкәыз уара ԥсшьара ҳәа аҳынразы уанцахьаз?.. Измааноузеи, изызкузеи ари?.. Абра ашьшьыҳәа уѡны уамкуеи?.. Уѡны уакыр зегьы иреиԍьуп!.. Уара уҭыԥаҷ аус зуқәоз зегьы нхеит, инҵит... рыѡны-ргәара узахыкәымшо, ибаашыртәны, ублақәа ҭнахыртә иҟарҵеит... уара ушәарҳызо убра уцәыҵатәаз!.. – лхы ркьакьаны лҷы иааҭашәоз зегь наиқәылхәацәон, гәшаҭарак изымуҳакәа. Ихлахаҵ лыргьежьырц шаҟантә иақәылкхьааз, аха егьаумҳәан, ҟәыԍара хәыцык ааинырԥшны, уи лҟынтәи ицәқәырԥа-цәқәырԥо зҷаазхоз аҳԍьыра иҷеаиҵомызт. Уи лҷеыргаҳа-лҷеыргызмал иҟалҵоз аныҳбақәа иахьа ҳазҭагылоу аамҭала уазхәыцыр иахьиашақәазгьы ыҟан, иахьиашақәамзгьы, аха уи лҳәатәы ақәныҟәара хаҵа усмызшәа иԥхьаҳаны, лыԥхьарҟәҟәара иҷеазымкыкәа, иҷеамаратәны, игәаҵанҳа инеигомызт. Иара дызлахәаԥшуаз ала, ахаҵа иус ԥытк инаҳаракны, иҵегь ахәыцрақәа зцыз акакәны иԥхьаҳон. Ахаҵа иҷаԥхьа иаақәгылоз азҵаарақәа зегьы аҭакԥхыкәра ду шрыцыз ибзиаҵәҟьаны иеилкаараҷы аҷеышьақәнарԍәԍәахьан. Аԥҳәыс уи лара лтәала илыдылкылоит зегьы, лхәыцрагьы аҷеакҳоуп. Зны иааузымчҳартә аҟынҳа уналгоит, зны ахаҵа иихәо даԥымыѡлакәа лҷеаамаралтәхуеит. Лхаҵа есымша лааигәара дыҟаны, аԥарԥалыкь еиԥш дылхагьежьлар лҭахуп. Храҭ уи акырынтә илылибаахьан. Усҟан аҳәыҳә еиԥш дыҟәбаҟәшәо лҷеааҟалҵон.

Храҭ анс иҳәа, арс иҳәа иҷеанеиқәиршәа даангыло дыҟахызма, иҙынразаргьы аҧсшьаразы еиҳагьы еиԍьуп иҳәан, ес-иҟалалакгьы иҷеааиқәиҳәалан игәаԍьит иѡны-игәараҭа аԥырҵра.

Аԥенҵьыр дкылԥшуан Храҭ уажәы, иблақәа еихмырсыгьҳакәа. Иҭахын абри ауада ҭшәара ддәылганы дыҟазар. Игәы еиқәызҳәалоз ҳәа акгьы ибомызт араҟа. Ишьшьылаҳаҳа иахьабалак иааузхымгартә аҭынчра ахатәан. Аха убри аамҭазы, Храҭ дшазыԥшҳамыз, акыркырҳәа иныхҵаны шьоукы рыччабжь илымҳа иааҭасит. Аԥсҭазаара зегьы дара ирыртазшәа, иаԥхьа ииагаз амѡахәасҭа рымҷехакны, асы илхо инеиуан ҳәсақәак, ркасы шкәакәақәа рхарԥаны, рҷееила-

ҳәа-рҽеилаца. Хратҭ уаҟа Елена дрылызбааузар ҳәа, игәы алаиҟажарц, дшаҵәышаҵәуа дырзыԥшуан, аха Елена дыҟаҳамызт, дрылибааузашәа ихы ижьон. Уи уажәшьҭа ус ҟалашьа амамызт.

«Елена дцеит... Лцара аамҭа ааиаанҳа дцеит. Ажәакгьы лымҳәеит дышцоз. Ус лгәы иҭалкзар акәхап. Сара соуп зегь зхароу, зегь зыхлырҟьаз... Сара сакәмызҭгьы дымцаргьы ҟаларын. Саргьы сцоит, сцоит... Иҭацәушәа збоит иахьабалак... Лыбла қаруа хыхәхәалақәа сара исыхәамԥшҙо... Елена бзиа, Елена гәкы, зхатә ҟазшьа змаз, егьырҭ иреиԥшҙамыз...» – Хратҭ игәы ҷырҳәацарауа, уи лызхәыцра дзалҵуамызт. Ҭахак инаҭомызт уи лхыҵҟьара иаанарԥшыз. Ас лыԥсшьара аамҭа нҵәаанҳа зегь нкажьны дцап ҳәа игәы иаанагомызт. Ма илҳәар, днаскьаимгози, аха ихәаԥшра лҭахымхазар акәхап. Лҷеимырбаҳакәа дахьцаз иара ихлахаҵ шаргьыжьуаз, дшеиланархәоздагьазымхәыцит.Иҟаиҵара,ииурадақәымшәо дышԥақәлырхеи?.. Ма игәы зҟычшаз ажәаҟәандақәак лҳәарауаз?.. Абасоуп уара ишуқәнаго ҳәа игәы далыргарц изылузар?.. Аха, мап. Елена ус цәгьахәыцрала зхы мѡаԥызгақәоз дреиуамызт. Илҳәаз ҳәан, акы инамцхәны дузахырԥомызт. Лҟазшьеи лхымѡаԥгашьеи дараҳа игәы ҷнакаауан Хратҭ уажә дахьлызхәыцуаз. Оумашәа иубаша, лхы зыхлырҟьаз илыцыѡназ лѡызаҵәҟьагьы илалымҳәеит. Ариабжьарак убриаҟара дҭынчын, инамыцхәны ажәак узлырҳәомызт. Ашьыжь акранылфоз дналхьыԥшит, аха изымеицәажәакәа луадахь дцахьан. ҧытрак ашьҭахь, игәы иамукәа, баала амшын ахь, ҳанхықәԥшылап ҳәа леиҳәарц дахьыѡназ ашә днылаххуан еиԥш, лѡыза Ақсана лҷеихаршәны ашә даалагылан, – Елена дцахьеит... Дзуҭахыз?. Ишәзеимакырахазеи?.. – днаиазҵаait, аха иара, аҭак лымҭаҳакәа, ишьҭахьҟа даахьаҳәит деиқәпсеиқәараха, еидара хьанҭак днаҵагылазшәа.

Елена дызлацоз дәыҕба заҵәык акәын иҟаҳаз иахьа. Уи сахьҳоит ҳәа далагаргьы, ахьҳашьа аман. Адәықәланҳа аамҭа иҟаз иаарласны ихы иаирхәар, длыхьҳаргьы алшон, аха уажәы дҳәалаханы акы даунашьҭуамызт, иқәҵәиашаны дакын. Ауада ҭацәуп ухы узыѡнамкуа. Абжьааԥны ишиҭа-

хыз дызҭаҳоз, уажәы иҭшәарахан, иԥсыԥ лагашагара еихәланагәозшәа, иқәгәгәон. Уасил дыќазҭгьы, еиҳабык иаҳасабала мшакы дықәимҵоз, аха уигьы Аксана лҵыхәа кны длышьҭоуп даалԥырымшәаҳакәа, аҳәы димпыҵиќьар ҳәа длыцәшәошәа. Иԥьоушьаша, урҭ шаќа иманшәаланы рќазшьақәа еиқәшәазеи!.. Гәанҷыхьажәак рыбжьара иќамлеит. Еибаргәытәын, иара лара лзыҳәан иԥсы ҭихуеит, лара – иара изыҳәан. Иахьахәлаанҳа иааибамбар рзымчҳауашәа, иҳаргәҳаргәуа еицыхуп инеишьҭаҳауа.

Аха Храҭ иоуп араќа ззыҳәан иманшәаламхаз арҭ аԥсшьара мышқәа... Ариаќара агәамҵхамҵракәа, ашаќьшаќьарақәа зцу закәытә ԥсшьароузеи?!. Ҭынч ашны дыќазар ибаргәыз!.. Аа, рацәа иқәшәеит Назиа лыгәырԥса, аха уажәы арҭ иќалақәаз уи иабалдыргәышьоз... Иааигәара дыќазҭгьы, – узҽқәоу сара исзымдыруа ԥьушьома, уара агаҳаќәыр. ...Ашны шәнаԥыршәар абасоуп шәшыќоу шәарҭ ахацәа... иаажәбо ркалҭ шәнахьынҳалоит шәарыҽгәҳәааua... Арахь уаалеи, арахь! – егьа имахцә нҭарсны далылхрын уи дызҭашәаз аҳыблара-ҳыцәқәырԥара...

Храҭ ас дақәшәоит ҳәа дауќахыз... Дахьгылаз деилашыеилашуа, ичҳара хыжжуа, иҽеизеиқәкуамызт... Иихәыцхыз здырхуада, ашьҭахь, ашьшьыҳәа инапы нарыгҳаны, аԥенԥьыр днагәыҵасын, маҷк ивҵрааны иааќаиҵеит. Аҳауа ҽеихьшәашәааҳа, дааилнашьаан, ихәыцрақәа ныԥсақьаны, иԥсы ааиқәнаҳәаларашәа инаиқәҵәиашеит. Дааихыкка-ааихыккеит. Уажәшьҭа зыԥшра аҵахымызт. Ихҭашәара иҽамаиртәыр акәын. Ус иҵахын иара. Уи ашыза агәаҳәара иман. Ичамадан хәыҷ ахьыҵагылаз иаатиԥаан, иаартны акаруаҭ инықәиргылт, ашныҵќа еилыҕрааҳа. Нас ажәжәа-ԥԥаҳәа иматәаақәа ааизиган, ишааимԥыхьашәаз инеилагәаны инҭеиҵан, аҽы неихеигәеит. Ихәдакәырша ихәда инакәыршаны ипалта инаҵеиҵеит, ихылԥа неихеиҵеит. Дырҽегьых ауада дныҽнаԥшы-аашнаԥшит, аха ииаанижьуаз ҳәа егьыќамызт. Егьырҭ Уасил иматәаақәа ракәын. Астол аҽы иқәгылақәаз аԥатликақәа днарызхьаԥшит, идәылҵымҭаз игәы злеиқәиҳәалашаз акрырҭахазар ҳәа, аха рызынтәыкгьы ҭацәын. Уасил урҭ иԥсы

шырхьыхәхәо раанажьра ианакәзаалакгьы иқәманшәалахомызт. Ианимҵагылаз днахыкәша-аахыкәшо, ес-иҟалалакгьы иааҭаирцәааанҳа дзаԥыртуамызт. Дахцәажәон, дахлафуан, игәалаҟара алашьҭихуан.

Храҭ абрахь данаауаз, данааскьаргоз закәытә гәалаҟарахәыцрақәаз имаз!.. Алаф ихҳәааува амҩа данықәырҵоз, ари аҩыза дақәшәап ҳәа дыҟазма... Уажәы Елена лыда аҳәгьы дыҟаҳамшәа, Елена лакәызшәа деибаркны дызкыз, абра даанызкылоз... уи данықамла зегь ааҭацәырахазшәа игәы иааинаҭеит. Ичамадан аашьтыхны ҵаҟа инаиргылан, днеины аҟәардә днықәтәеит, ицамҭазы ҳамҭакы иԥсы ааиҭеикырц. Нас даақәҵәиаан, астол аҿы иқәыз ақьаад бгьыц дааханы, нбан дула абас наниҵеит: «Уасил, сатоумҵан, сара сцеит... Ауада ишуҭаху ухы иархәала... Абзиаразы!.. Храҭ...» Нас дҩагылан, дырҩагьых ауада дныҩнаԥшы-ааҩнаԥшны ичамадан аашьҭихын, ихы наикәаршәны, дыццакы-ццакуа дындәылҟьеит. Уажәшьҭа дыззыԥшуаз ҳәагьы егьыҟамызт, дааныызкылоз ҳәагьы егьыҟамызт. Ашаца-шацаҳәа амҩа инаниршәылеит, аҳәылы-ҳәылыҳәа илеиуаз асԥалқәа неиҿаԥсауа...

– Аа, Храҭ, уаама?.. Ус хара узгылоузеи?. Уааскьеи арахь!.. – Уасил Храҭ дшибазҵәҟьа, илаԥш наиқәикит, дахьибаз гәахәарас иҟаҵаны. Храҭ дахьыныҩналаз, уаҵәҟьа даагылеит, наҟ уаҳа дымцакәа, иҿаашьақәкны. Уасил дгәаиҭаанҳагьы ус дгылан, азалаҿ итәаз днарылаԥшуа. Азал анаҳараҿы, асахьа ԥшҳақәа еилыбзааува рҿеиҵҳәаны иахькыдыз, иҟата-ҟатаҳа ҷкәынцәақәак, ргитарақәа инарҿыхо, аҿырхиара иаҿын. Шьоукы урҭ уаха араҟа иқәгылараны ишыҟаз анраҳа, хымаԥсыма рҿаабыҭаны рҿагмырхакәа иааит ирзыҳырҩырц,шьоукы уаҩы ишимбац ала рҿеилаҳәа-рҿеилаца, акәашарақәа рыҿрыладырхәырц рыгәқәа хыҵхыҵуа ирзыԥшын. Арҭ аҷкәынцәа анықәгылоз ианакәзаалакгьы ргәалаҟарақәа шьтыҵуан, агәахәара шроуаз рхы-рҿқәа ирнубаалон илаша-лашо.

Уасил уажәы, ҿаамҭанык еиԥшымкәа, зегьы дрылыԥхааува, ҩыцьа аҳәсахәыцқәа дрыдгылан. Жәабжь ссирк раимҳәо дыҟамызт, гәахәарас иҟаҵаны, акыркырҳәа иааибарччон да-

ра. Уи ашьыбжьышьҭахь инаркны даараҙа иҽеиқәиршәахьан уахатәи акәашарақәа иҽерылаирхәырц. Иматәақәа дрыцклаԥшны, ишахәҭаз еиԥш ирыцқьаны, иуанҭаны ишәын дрыцаҽеырбо.

Храҭ ашьшьыҳәа уахь инеихигеит. Игәалаҟара злаҟаз ала, рацәакгьы аҳәса раиагәара анеира игәы азыҳәомызт, аха иҩызаз ас даниԥхьа, мап изымккәа днарыдгылт дыԥхашьаԥхатцо. Макьаназы аҳәса рҽы рацәак дшыԥҽымыз ҩашьомызт.

– Храҭ, уԥхамшьан... арҭ тәымуааҙам... шәеибадыруаз!.. Ари Аксана лыхьҙуп, – иҳәан, Уасил изааигәаҙаны игылаз аԥҳәызбеи Храҭи ааибаирдырит. Уи рацәак доуцәамызт, лыхцәы хьыԥштәалан, иркьаҽны итцырффан, лыблагәқәа ҭраны, уԥсы ҽылкааратә аԥшҙара дыкны дагон. – Ари – зхы иақәиҭу Елена лоуп... шәеибадыруаз!.. Рнапқәа рымх!.. – иҳәан, дҽаԥхаҽаччо инаидитцеит. Храҭ урҭ ашьшьыҳәа рнапқәа аарымихит. Рнапы ҟәымшәышәқәа татаҙа, дунеихаан ихьанҭоу еидарак инахьымкьысыцт ухәарын. Гәкыра-ԥшҙарак, угәы цәытцазырхәыҵхәыҵшаз, рнубаалон. Храҭ арҭ ууанҙагьы ибахьан акрыфарҭаҽы, аха иахьзеибамдыруаз иахҟьаны аԥсшәа израҳәомызт.

Еидгылан урҭус макьаназы рҭыԥ аҽы. Уасил даақәымтцҙакәа ацәажәара даҽын, иажәақәа нықәтца-аақәтцо, ццакырак инирԥшуамызт. Ашьҭахь Храҭ иахь даахьаҳәит. – Храҭ, уара узымцәажәоит?.. Уԥхашьома? Арҭгьы ҳҩызцәа роуп... Аа, исхашҭыз... ари Аԥснытәуп... амратәыла... Аԥсны сара цәгьалатцәкьа бзиа избоит... Шаҟантә уаҟа сыԥсы сшьахьаз!.. Амшыни аҳәсахәыцқәеи угәы шԥанҽыркаауеи!.. – рҩыцьагьы рнапқәа аанкыланы иааидирҙәҙәалеит, маҷк иаарыхьыртә еиԥш. – Аԥснытәи аҳауа... Аԥснытәи ашәыр иацназго арбану?.. Иабауԥшаауеи ари аҩыза ацьанатҙ дгьыл!.. – дырҩагьых еиҭанацитцеит. Убри игәы итнымцәо изаанханы игәалашәара иаларшәыз асахьақәа егьацьара дыҟазаргьы ишихамышҭуаз инубаалон. – Нас, иҳаумҳәои алазқәеи шәареи Аалҙга ахыкәан шәшеибашьуаз атәы... шәыдгьыл аншәымаркуаз... – уажәы ицәажәара аҽеакахьы иниаиган, Храҭ ихы наиқәикит, иаргьы убри иҽеналаирхәырц.

Аха Хрaҭ уи ахҭыс алацәажәара иҭахымхеит араҟа. Иара дыззааигәамыз, цқьа изымдыруаз рҟны ацәыргара ахәҭаны иԥхьаӡомызт. Иара анақәԥеимҭ, Уасил иаацәыримгар игәы иамуит: – Иахьатәи аамҭазы зегьы урықәгәыҕуазароуп. Аиҭакра анырҳәа – иҟаукалакгьы ҟалоз ҷьыршьан, Амрагыларахь инхоз алазқәа рхы ҭырҟьан, рҿааибаркны Аԥсны иақәларц, ирымпыҵархаларц рҿаархазаап… Аиҿахысра ҕәҕәаҵәҟьагьы ҟалазаап… Аха ампыҵахалаҩцәа егьрылымшеит. Ирзымгеит Аԥсны. Убраҟа далахәын Хрaҭгьы… Аха уажәы акәӡам уи аныҟалаз… ҵыҵкгьы ахыҵуеит… – Уасил даатҭгылеит. Ахәсахәыҷқәа рыблақәа ҭырхаха Хрaҭ инаихәаԥшит, ирҵахын урҭ уи ажәабжь дналацәажәарц, аха иара иҿееаникылеит. Араҟа ашәаҳәара ҟалон, акәашара ҟалон, иҭахымхеит иаалырҟьаны урҭ ргәалаҟазаара аԥхасҵатәра.

– Хрaҭ дагьырхәит убраҟа, аха хаҵарылагьы ихы ааирԥшит… Иқәимыжьлеит иԥсадгьыл ампыҵахалаҩцәа!.. – абри инақәырҕәҕәаны ауп ишиҳәаз Уасил. Хрaҭ иҟынтәи иаҳахьаз ажәабжь агәаҕкра иаҵаз уажәыгьы дшеиланаршуаз ҩашьомызт. Арыцхҳашьара иныԥшуан…

Агитара рахәыцқәа акакала рыбжьқәа неивык-ааивыкуа, шьҭыбжь гәырԥшаагақәак нархылҵуан, угәы нҵырӡыӡаауа, ууаилнашьаартә еиԥш. Зегьы рлымҳақәа кыдҵаны уахатәи ахәылԥаз амҩаԥысшьа ргәы азыхыҵхыҵуа, урҭ ирзыԥшын. Ирласны иалагар рҵахын, аха дара уи иахымыцакуашәа акәын рхы шымҩаԥыргоз. Уажәы-уажәы ҷкәынак даарылҵны амикрофон днадгыланы, иаҭагылазаашьоу гәааиҵон ахы днықәсуа. Уи акәыкәыҳәа абжьы нахылҵуан. Имааицызгьы, аӡәаӡәала, рҿагмырхакәа аҩналара иаҿын. Еиҳараӡак, абарҭ аҷкәынцәа анықәгылоз, урҭ рмузыка, рышәаҳәашьа здыруаз, егьа хҵацәыхак рымамзаргьы, ес-иҟарҵалакгьы рҿагдырхомызт. Аҷкәынцәа шқәыԥшыз еиԥш, рашәақәагьы қәыԥшын, угәы зкышаз, узырхәыцшаз акы рыҵубаауан… гәахәарас иҟаукашаз…

«Зхы иақәиҵу Елена…» – Хрaҭ данаахьаҳә, иаразнак, дшазыԥшӡамыз, акы наихьысын дааршанхазшәа, иҳәаҵәыҳәаҵәуа инаихәаԥшыз лыблақәа даарҳәынҷарашәа, иҟәан-

даҙа акы дааилнашьаа-ааилнашьааит. Елена зых ҳаҭыр ақәызцоз, ныхгыла-аахгылак шлакәыз лнубаалон. Лҟазшьа ҭынчын, хага-ԥагьак лакәмызт.

«Изиҳәаазеи Уасил, ари зхы иақәиҭу Елена лоуп ҳәа?.. Иаанагозеи уи?.. Ларгьы ииҳәаз ааԥьашьаны дышԥанеиҷаԥши?.. Уаха шаанҙа дурцәажәозаргьы дцәажәоит Уасил… акрибахьеит, акридыруеит… Сара сеиԥш ақыҭа дааҙаз ԥьушьома?.. Аха уеизгьы, ииашаҵәҟьаны, Елена лхы дақәиҵҵәҟьазар?..» – Храҭдахьгылаз уаанҙа игәы иаанамгаҙацыз,дыззымхәыцыцыз ихшыɯ назцеит. Акыр дааиланархәеит. Ихаҷы изаагомызт Уасил ииҳәаз иаҵанакуаз… Нас инаимаратәны, маҙа-маҙа аҳәсахәыҷқәа илаԥш нархигеит. Мап, аиаша уҳәарами, Елена зегьы дрылукаартә, убла дыҵашәоит. Уи дахьгылаз акала дыҟәнушьартә дыҟамызт. Аурылагьы Храҭ ижәɯахырқәа маҷк днархыҳәҳәон. Цәаҳәа-цәаҳәа еилаԥсаны илшәыз лыҵкы ԥшҙа цәгьа илнаалон. Аксана уажәы-уажәы анахь дхьаҳәларын, арахь дхьаҳәларын, ԥьарак дызгыломызт ҭынч. Ишԥалҵахыз ирласны акәашарақәа ирылагар. Лыблақәа ҭырхаха аҷкәынцәа дырзыԥшуан.

– Елена, иахьарнахыс Храҭ бнапы данысцоит… дахьыҟазаалакгьы бихылаԥшуеит… Ахацәагьы зны-зынла убас ҟазшьас ирымоуп – зымɯа инхьаԥшлароуп… Аха уи ус ихы мɯаԥигарым ҳәа сыҟоуп… – лнапы даахан, Храҭ инапы иланиргәгәалеит дшыҳәаԥыҙаԥуаз. – Уаргьы Храҭ, улаԥш дыҵужьуам Елена… Улхылаԥшуеит, алаԥш цәгьа дацәухьчоит… Иахьатәи ҳус абас иҟоуп… – иблагәқәа ырҵбааны Храҭ дихәаԥшуа, ихы ааирҵысы-ааирҵысит Уасил дааԥышәырччашәа.

Храҭ Уасил ииҳәаз азныказы даацәыԥхашьазшәа даарҳәаҵәыҳәаҵәеит. – Уи уара уацәыԥхамшьан… Иаиааиуа-еиҵеиуа ианакәзаалакгьы иҟалоит… Иахьатәи ҳаԥсҭазаара аиҷыхарақәа рацәаҙаны иацуп, аха ииашаҵәҟьаны агәра згоит сара аиаша аԥыжәара шаиуа… Аиакәым ҟазҵо рҷагылара – ари фырхаҵароуп, аиаша аныҟәгароуп иаанаго, хьаҵрагьы ҟамлароуп уи аҟны. Ауаɯы ихаҭара ахьааԥшуа аԥсҭазаара аиҷыхараҷ ауп… Уажәшьҭа сара Аксана лгәы сырҷыгьуам…

Ацәажәара сханагалацәеит… – иҳәан, инапқәа налыкәыршашәа, дааигәыҵаиҳәҳәеит дшыҳәаҵәыҳәаҵәауаз.

Амузыка абжьы ԥшаа-ԥшааууа азал ишыныѡнаҵәаз еиԥш, згәы хыҵхыҵуа акәашара иазыԥшыз ѡагылан, рҽааибаркны акәашарҵахь рҽынархеит. Уасил уажәы аамысташәала иҽааиҵыхны, Аксана лаҳаҵыр бо дналымҵахырхәан, лмахәар аанкыланы, икәашоз рыжәпара иҽналеихалеит. Храҵ азныказы иҽааанкыланы дгылан ус, иҟаиҵара дақәымшәо, аха ашьҭахь дыԥхашьаԥхаҵо Елена иналыдиҵеит акәашарахь днаиԥхьарц. Амузыка убас иҟан, егьа узымкәашозаргьы уаркәашарын. Аҧкәынцәа рыбжьы хҵаны ирҳәоз ашәа ушьҭкәыцәаа амшынқәа рахь, ашьхақәа рахь, аҳаракырақәа рахь иуԥхьон, уарҽыхон. Уасил дыкәпрааууа дкәашон уаѡы ишимбац ала, игәалаҟара шьҭыҵны, дзыцкәашоз ԥьара дицәцар ҳәа дшәозшәа, дигәыдрыҕәҕәала дахьикыз насыԥшарак изшазшәа ихы иԥхьаʒон…

– Уи аԥҳәызба дыԥҳәызба цәгьам, Храҵ, уара угәы ишаанаго сыздыруам, аха… – ауха ауадаҽы урҵ рыʒбахә еиҵаацәыригеит Уасил. – Егьырҵ дызлареиԥшʒакәам акы лнубаалоит, инауцрасша, угәы ҽызкааша… Уи гәаумҵаʒеи уара?.. Аԥстазаараҽы акы дшазгәышьуа ѡашьом…

– Сыздыруам, аиашазы… Аха саргьы хаарак лыҵоушәа збоит… – Дгәакыҵәакуа, лгәы ҭыҕьҕьаа ауп дышуацәажәо, инамцхәны, ишакәым ажәак узлырҳәом, акала дысзыҟандаз уҳәап… – Храҵ ҭынч-ҭынч уи дналызхәыцуа, Уасил ииҳәаз иара игәаанагарагьы нациҵеит.

– Сара стәгьы, аиаша уасҳәап, сара сзыҳәан лыԥсы ҭылхуеит… Убас збоит… Дтатаʒа… лҟазшьа акы узахҳәаарым… Асыс-мҟаа еиԥш иахьабалак дсыцуп… даасԥыршәауам…

Уасил гәахәарас иҟаҵаны урҵ аҳәсахәыҷқәа рыʒбахә далацәажәон акыраамҭагьы. Храҵ ауха ацәа дынҭанагалаанʒагьы дцәырҟьацәырасуа Елена ибла дшыхгылаз дыхгылаʒан лҽааиҵамкʒакәа. Аѡны аѡныҵҟа иҟаз аҳауа ҟәандашьшьыра иагәыҵак иалахалан иаман иаашаанʒагьы, рҭынчра ныԥхьашьшьааууа, цәамҭхаа бзиа акәа инҭаршәны…

– Абри аҭыԥ зегьы иреиҕьысшьоит сара. Ариабжьаракгьы абра ҳаалоит Еленеи сареи. Ҭынчроуп. Унатәеит, акаҳуа ужә-

уеит, узхара амшын унхыԥшылоит… Амшын ҳауа ухәыцраԛәа зегьы ирыхәшәуп… Уԥсы унаргоит, угәы еиҵнахуеит… – иҳәеит Хрaҭ, асаркьа далԥшны амшын ахь дыԥшуа. Иаашаҵәҟьаны Хрaҭ иалихыз аҭыԥ даараҙа иманшәалан. Аҳаракыраҷы ихықәгылан исаркьаԥсараха иҟаҵаз акаҳуажәырҵа. Ишуҵахыз амшын унхыԥшылон. Ари аҭыԥ знапаҵаҟа иҟаз игәцаракны дшашьклаԥшуаз мѡашьо, зегь рыла еиқәыршәан, убла аахнакыртә еиԥш ицқьакәакәараҙа еилырган. Амузыка абжьы ѡныѡуан ҭаа-ҭаа, игәыҷкаагаха…

– Аиашазы, даараҙа иҵыԥ бзиоуп, саргьы исгәаԥхоит, – иҳәеит Уасилгьы, иахьабалак илаԥш нахгауа. – Ари амшын ҷықәаҷы аԥхынразы шьапыргыларҵа умоуазар ҟалап… Иацназго ԥсшьарҵа ҭыԥ абаҟалоз!.. Иссирҙоуп!..

– Абра ҳаиқәшәап ҳәа шәасҳәан, аҙәгьы ҳаицәхымҟьакәа абра ҳаиқәшәеит… Шәусқәа шәырманшәалеит ҳәа сыҟоуп. Аҭелқәа шәнарыс-аарысзар акәхап… Бзиароуп, усами?.. Уажәшьҭа шәтәақәа!.. Абра амшын ҳхыԥшыло… акаҳуагьы аажәып, ҳаԥсгьы ааиҵаҳкып… – Хрaҭ игәалаҟара шьҭытцны, иѡызцәа ҳаҭыр шрықәиҵашаз дахыццакуан. Иалихыз аҭыԥаҷ аҟәардәқәа днарыха-аарыхан, иааирманшәалеит.

Аҙгабцәа караханы иҟамыз, ашьшьыҳәа инеины астол инадтәалеит. Урҭ иахьа ақалақьаҷ ирныҟәаз рныԥшуан, уиаҟара ицәажәомызт. Хрaҭ днеин, ахаа-мыхаақәеи акаҳуеи нарызҷеиҵеит, уаҟа акаҳуаршырҵаҷы иҵагылаз аԥҳәызба дналацәажәан.

– Хрaҭ, ара уаҳа акагьы ыҟаҙами? – Уасил изымчҳазт, иныҵакны Хрaҭ днаиазҵааит данаахынҳәы, иҷеааиқәырпатаны иқьышә жәпақәа неиқәижьын.

– Мап, егьыҟаҙам, Уасил, аиҵакра цоит, – иҳәан, даапышәарччеит Хрaҭ, ииҳәаз агәра узымгарашәа иҷеааҟаҵаны.

Уасил дынкыдыԥшыла-аакыдыԥшылеит, аха ара ус иҟаз ҭыԥмызт. Иахьабалк ҭацәыран, анкьа еиԥш аԥаҵлика ԥшҙақәа ахьықәгылаз улаԥш рықәшәомызт.

Акаҳуаршѡы акаҳуа анлыршы, ахаа-мыхаақәа надкыланы, иааган инықәлыргылеит. Хрaҭ дѡагылан, маҙала уи аԥҳәызба ллымҳа дынҭацәажәеит. Ахьышәҳәа днықәҵәиаан,

ԥшь-ҭəыцак ршьапқəа паҙа иааганы инарымҭалыргылт. Уасил, даҽеа дунеик даақəнагалазшəа, дшанханы дыԥшуан, нас иҟалашаз аилкаара дахыццакуа.

Храҭ, ихы нхьарнааны, ишьапаҧы игылаз иарҭмаҟ дынҭаԥшын, ахы цырцыруа шампантə ѡык аатыганы астол инықəиргылеит, иԥшҙаҟəаҟəараҙа, улаԥш наузаҟəымгаратəы.

– Шəара шəныҟəонаҭы абриоуп сара ақалақь иалызгаз… – Храҭ араҟа иааирак згаз иеиԥш днарҧаԥшит. Уажəшьҭа ибԍагьы ҕəҕəан, аҽакала узиваломызт…

– Ҳашԥоуркьаҭеи, Храҭ, ҳашԥоуркьаҭеи!.. Ухаҵкы сцааит!.. Сара издыруан аҳаҭырқəҵара дуҙҙа злаз аҙəы шуакəыз!.. Аԥсуа шьа… аԥсуа ламыс иаратəы ҟанаҵоит… Ачеиԥьыка, аҳаҭырқəҵара аԥсуаа ирыцын еснагь… – Уасил иахиҳəаарыз издыруамызт… Аксанеи Еленеи шанханы иԥшуан. Храҭ аԥаҭлика аашьҭихын, абжьы мыргаҙакəа ахы нахихын, аччаҳəа инырҭеиҭəеит аҵəацақəа нхарччыло… Адəахьы амшын цəқəырпон… Ацəқəырпақəа ахьеидыслоз, ргəаҕ еимазшəа, ишьҭыпаны еилаҽеон. Ишкəакəа-шкəакəаҙа ана ишьҭыпон, ара ишьҭыпон… амшын еиқəараҧы иахьабалак иалубаауан… Еленеи Аксанеи иҧаԥхаҧаччо итəан, иаарҭааз агəыргьара хəыҷы иамҽхакны, иҧылашаа-ҧыҟаԥшьааҙа… Уасил уажəы еиҳагьы иҽеиҵыхны, иҽееиужьны урҭ аҳəсахəыҷқəа ҭаха рымҭауа, икылкааны дрыхəаԥшуан, гəатабԍата дахьтəаз. Насыԥшаран иара изыҳəан иахьатəи амш. Хьаа-баа имԥан иқəаломызт. Игəы раҳаҭын…

… – Угəы ишԥаанагои, Уасил… Уара еиҳа иудыруеит, абри иахьатəи ҳаиҵакра алҵшəа аиуру?.. Ушԥазхəыцуеи?.. – Храҭ ицəажəара уажəы аҽакахьы иниаигеит. Игəы итҳоз азҵаара дахьцалакгьы ҭаха инаҭомызт. Аамҭа ахьцоз, дахькылнагоз аилкаара зны-зынла убасҟак ицəеилахəон, лҵышьас иамаз ихаҧы изаагомызт. Аиҵакра-цəқəырпа жəыланы иахьабалак иамҽханакуан. Уи иадгылоз шыҟазгьы, иапышьклаҳəуазгьы рацəан. Амшын иххалаз афлыка еиԥш, шьоукы наҟ иагəыҵасуан, шьоукы арахь иагəыҵасуан. Шьоукы иахылҧиаауа аабандаз хəа рҽырҭынчны иазыԥшын.

Аҳəсахəыҷқəа ҭəыцак-ҭəыцак ашампантə ѡы иржəызи акаҳуеи ргəалаҟара шьҭнахын, ахацəа рцəажəара рыҽенала-

дырхәыр цәгьа ирымбо иааҟанатцеит, аха макьаназы ицәажәоз ирԥыломызт, рҽыртынч ирзыʒырѡуан.

– Иаиуроуп, жәаҳәарада, иаиуроуп… Аԥықәсыларақәа ҟалашт, аха иаамʇоуп иахьа уи аус азықәԥара… Ари революциатә хʇысуп ҳаԥсҭазаараҽы. Ҳаштәаз ҳаилаҳарц егьҳагʒамызт… Ҳарцыхцыхтәуп, ҳаиларшәшәатәуп… – Уасил уи агәра шигоз мѡашьо, иблақәа ҳәаʇәыҳәаʇәауа рызегьы днархыԥшылеит, абасоуп аиʇакра иаҟазшьоу ҳәа аанаргауа. – Ауаѡы иҟазшьа, дхәыҷаахыс илаҽены иҟоу, иаразнак аиʇакра ус имариаʒам, аха иазықәԥатәуп… амѡа иаша азылхтәуп, ирҽыцтәуп… абасоуп сара сгәы ишаанаго.

– Уасил… иуҳәо сақәшаҳаʇуп саргьы, аха, иԥьоушьаша… шьоукы аиʇакра рҳәан, рыбжьқәа ҳалаʇаны, ҽыҳәʇәыла иҳажәланы, дара ишырзеиɣьу рхы иадырхәо иалагеит. Ицәырʇит иахьа уажәраанʒа ҽызымʇʒақәозгьы. Ифырхацәаны иаақәгылеит, ахы цаҳәцаҳә иузаҽамкуа. Амчра зкыз ирымпыʇʗьаны рнапахьы иааргарц, акы иазнымкыларашәа рҽыҟаʇаны, ауаа рыхьдырԥшуеит. Ауаагьы зны-зынла урʇ ианырхаʇгыло ыҟоуп… – Храʇ игәаанагара цәырганы дахьалацәажәоз иахьа имѡаԥысуаз аиʇакра иара дшазыҟаз, дшахәаԥшуаз аанарԥшуан. Днавала-аваланы аҽеакала зыгәʇахәыцрақәа мѡаԥызгоз дреиуамызт. Иара игәы ишаанагоз, иара дшазхәыцуаз убас дахцәажәон. Уи аҟны уаѡ дахьиқәшаҳаʇхақәашазгьы рацәаʒан.

– Ииашоуп, Храʇ… ус ахьыҟақәоугьы ыҟоуп… Аиʇакра, ҽаамʇанык еиԥшымкәа, ауаа цәырнагеит цәгьалаʇәҟьа. Урʇгьы ргәаанагарақәа зеиԥшроу аадыруазароуп ҳара… Аиаша иазықәԥозар, жәаҳәарада, ирыцхраатәуп, ирыдгылатәуп… Аиʇакра иашала уазнеир, иаԥышьклаҳәуа шырацәоугьы, акахьы укылнагоит… Уи агәра згоит сара… Иара ҳзауад аҽгьы даараʒа аиʇакрақәа ҟалеит. Ҩажәашықәсала изыхәʇаны ԥхьаҟа изымцоз рымѡақәа ҟьаҟьаʒа иаатит, изыхәʇамкәа зʇыԥқәа ирхабабақәаз инарыха-аарыхеит… Амчра ажәлар рахь ииасуа иалагеит… – Уасил дызлацәажәоз ииашаʇәҟьаны уаѡ дадгылартә дазирхәыцуан. Иахьа имѡаԥысуаз аиҽыхаракәа ацәгьеи абзиеи реилыршәшәара ишазкыз неиѡымсрыда

ихаҷы иааихьан, дагьадгылаԝын. Аԥсҭазаараҷы аиҭакра шаҭахыз, ишымԝаԥгатәыз, ишазнеитәыз, иахькылнагоз, жәаҳәарада, лабҷаба уаԝы ибартә аҟынӡа инеихьан.

– Ахацәа, шәара шәызлацәажәо иашоуп... Иахьабалак аиҭакра ишамҷеханакуа уаԝы ибоит... аха ҳахькылнаго аилкаара маҷк ицәгьоуп... Иахьатәи ҳаамҭа иацу ахьанҭарақәа уаԝы дааиҭанарҕәҕәартә иҟалеит. Уаԝы ишимбац ала афатә ахә шьҭытҵит... Иара уигьы уоуандаз... Иахьахәлаанӡа ақалақь уалазаргьы, уаха уҭаацәара инарҷоуҭаша узыԥшаауам. Нас уҭаацәа зланыҟәугараны иҟоузеи?.. Ҳашнеи-шнеиуа зегьы ақыҭахь ҳаихар ҟалап... – даацәажәеит Елена, Хратҭ днаихәаԥшын. Аамҭа еилаԝеилас иҟаз ларгьы дшазҷлымҳаз ԝашьомызт. Илҳәашаз, дзықәыӡбышаз рацәаӡан, аха уиаҟара лҷealалымхалеит.

– Ақыҭаҷгьы ус шәара ишышәхәо имариаӡам. Напышьашәала уаарыхроуп, улаҵароуп, уҷароуп... аусура аҭахуп. Ус акәымкәа ушьамхы анеиқәуршә иныҵабгоит, убҕа ааузеиҵымхуа... – Хратҭ ақыҭа ԥсҭазаара иацыз аԥьабаа шмаҷмыз акырӡа иԥишәахьан. Данхәыҷыз аахысгьы ақыҭа ԥсҭазаара дшалагылаз далагылаӡан, аха дырԝегьых ишьклаҳәуа ишьҭаз ихьаҳәпаҳә нҵәомызт. Сԥьабаақәа снарыҵытҵны ԥсеивгарак анбасоуеи ҳәа шаҟантә игәы имахьха дҟалахьаз.

– Аус ҳамуеи... иаҳзымуп шәгәахәуама? – Аксана, лыблақәа ырпаԥьпаԥьуа, лхы ԝышьтылхит, лапхьа иқәгылаз акаҳуа днаҷыхәаны. Ақыҭаҷы днаганы дыҟазҭгьы, атәыла лырбгарашәа, лыжәԝахырқәа нытҵлырхахеит.

– Аусурақәа уажәаԥхьагьы еиҷкаатәын ишақәнагаз, ақыҭақәа, ас иҭамцәыртә еиԥш. Шьоукы-шьоукы иахьахәлаанӡа рыҷхаршаланы, ацәажәарақәеи ақәҵарақәеи рыла зегь еиқәдырҷaҷеон... убриоуп зегь зыхҟьогьы, ҳазмырҕацогьы... – Уасил игәаанагара дацәхьаҵуамызт. Иидыруаз нҵкааны дзыдтәалаз реилыркаара иҷанишәон, иҟаз аҭагылазаашьа ииашаны еилыркаартә еиԥш. Ицәажәара уа иҷахимҵәеит. Даатгылашәа ааҟаиҵан, еиҭанациҵеит. – Аха сара сзыцәшәо, наҟнаҟ ҳшыҟало атәоуп... Уажәнатә уи азхәыцра ду аҭахуп, аҷeамԝакы азылхтәуп, акәымзар иахьакәым ҳкылнагар алшоит...

– Ҳарҭ иахьа аполитикахь ҳаианагеит… шәара шәаҳхашҭызшәа… аха шәыда ҳхәарҭаҙам ҳахьыӄазаалакгьы… – Храҭ уи излацәажәоз ааԥирӄәӄәаан, аѡы аашьҭыхны аҭәцақәа иныртеиҭеит аччаҳәа еилашуа. – Шәыԥшҙара, шәыгәкыра анцәа иҳагимырхаайт!..Шәлакҵа анҵаԥшра анцәа ҳахумбаан!.. Шәныҳәазааит!.. Амреи амзеи реиԥш еснагь шәлашалааит!.. – Храҭ, ҽаамҭаныk еиԥшымкәа, игәы ацҳараҳәа иааимӄьан, ацәажәара игәаԥхо, иаԥхьа иқәгылаз аҭәца шьапхьахьа аашьҭихит, рхы-рҽы лашақәа днархьыԥшуа, ихадароу дара шракәу инирԥшырц иҵахны.

Иԥьоушьаша, иаалырӄьаны иӄазшьа аҽшҧеиҵанаки уҳәарауазеи Храҭ. Ас иара аҳәса рӄны ианбыкәыз иҽанааирԥшхьаз? Агәыразра, агәыҳалалра иҽнырԥшуа, рхаҵкы дцарашәа, ицәаѡа аҽааиҵанакит. Уасилгьы дшазыԥшҙамыз уи иааинибаалаз гәахәарас иааӄаиҵеит.

– Храҭ иихҳәаз иашоуп. Сгәаанагареи игәаанагареи еиқәшәоит. Сара садгылаѡуп. Шәныҳәаз, аҙгабцәа!.. Шәыда ҳхәарҭаҙам ҳахьыӄазаалакгьы!.. Зны ҳалахь еиқәышәҵоит, зны ҳшәырччоит, хшәырлахҿыхуеит… Шәҳагмыз!.. – Уаасил дҿаԥхаҿаччо аҳәсахәыҷқәа днарҿаԥшит, иԥсы рылахаҙаны дыӄоушәа, инапқәа нарыкәыршаны инаигәыдирҵәҵәалараашәа. Убри аѡыза агәалаҡара иман дузаԥмырӄәӄәо.

Иеибаргәытәны иеидтәалаз рлакҵақәа рхалашо, раҵәцақәа аашьҭырхын, аҷах-сахҳәа инеинырӄьеит. Нас гәахәарыла инҵыркәкәаны иныкәдыргылан, рҽаарҭынчны ирымҵагылаз ахаа-мыхаақәа инарыцхаит. Араӄа аӄазаара ԥсшьарак ирзаѡызан, макьаназы ццакырак рындырԥшуамызт.

Убри аамҭазы амшынҿыҷә иаваршәны иааиуаз амашьына абжьы инхьанарԥшит рызынтәыкгьы. – Зегьы амитинг ахь!.. Амитинг ыӄоуп Ашҭа ду аӄны. Шәҽалашәырхәы, аѡызцәа!.. – амикрофон аӄынтәи аҙәы ибжьы гәаѡаҙа иҭыѡуан. Иахьа ари ақалақь хәыҷы аӄны уск мѡаԥыргараны иӄазар акәхарын, дук хара имгакәа амѡақәа ирныланы рҿаархеит аҭыԥантәи ауааԥсыра иреиуаз маҷѡымкәа рҽеибаркны, ртранспарантқәа рхарыззала. «Ҳара иаҳҭахуп аиҵакра иаша!», «Адгьыл изҧьынҧьу иртәызароуп!», «Амилаҭ маҷқәа аха-

қәитра рҭахуп!», «Ҳара – адемократиазы!» – Храҭ дѡагылан, ашәаҿ днеины, акакала урҭ ирынқәаз днарыҧхьеит. Абри иҧсадгьыл аҟнеиҧш, араҟа инхақәогьы рыгәтыхақәа рацәаҙазаап… Шаҟа шеи-шықәсеи рыбжьара ихәыҵаҵәахыз здырхуада игәаҒьны ирызцәырымгоз рхьаақәа!.. Уажәшьҭа ажәлар маӷк ахақәитра анроу иузаанкылома, еижәыланы рзакәанқәа рыхьчара иазықәпоит хацәнмырха, уажәрааҙа ихәыҵазхәаҿуаз ирҿагыланы.

– Ицәгьамызт урҭ ирзыҙырѡызар… Иахьа уажәрааҙагьы ирзымҙбозҵаарақәакрзықәгылазаракәхап…уиаупизмырҭынчуагьы. Ажәлар ду, ажәлар маӷ ҳәа аилыхра ҟамлароуп ари ҳадгьыл аҿы наунагҙа!.. – Храҭ, иахьатәи ақәгылара далахәызарц цәгьа имбо, иҿхаршаланы дырзыҧшуан урҭ еишьҭассы иахьнеиуаз. Мчрак дара ирыҵгәозшәа, ашаца-шацаҳәа ҧхьаҟа иахьеихыргоз дрыҵанаршьыцуан дахьгылаз.

– Ажәлар рыгәтакы анагҙара даара ицәгьоуп, аха ақәпара аҭахуп… иагьаанҿастәым… – дналацәажәеит Уасилгьы. – Акыр шықәса еихагәаны ирымаз ажәлар рыгәтакқәа цәырырго иалагеит. Уажәшьҭа иагьузаанкылом… Урҭ ирзыҙырѡызар цәгьамызт, аха уахь ҳнеир иаҳцәыхәлоит, аамҭа ҳазхом…

Уасилгьы урҭ иахьатәи рықәгылара зызкыз аилкаара игәы азыхыҵхыҵуа дгылан дрышьҭаҧшуан. Рхымѡаҧгашьа дархәыцуан. Ажәлар ас ианеибарҵыслак, нас егьа уҿазушәаргьы реиқәгәара уадаѡхоит, изышьҭоу рызҵаарақәа ахырхарҵақәа рзуҧшарояуп дара ишрышьашәалоу…

– Араҟа усоуп ишыҡоу, есымша аилаѡынтрақәа мѡаҧыргоит аҭыпантәиқәа… – лхәеит абуфеҭ иҵагылаз аҧхәыс ҵаҙа рацәак илгәамырҧхацәакәа. – Зны ани ргәаҧхом, зны ари ргәаҧхом, арахь иалҵыз ҳәа егьыҡаҙамкәа… Ажәлар дыргәаҡуеит, убриоуп сара избо…

Уи лхықәкы, лыгәтахәыцшьа аҿеаҵьара ишхаз нарыҵубабауан лажәа хьанҭыцьқәа. Лхы-лҿы ҭакәаҳа, деиқәыхьшәашәа, гәаартра-еилгарак наузылҿбабауамызт уахьлыхәаҧшуаз. Илҳәаз уиаҟара азҿлымҳара арымҭозшәа анылба, лнапқәа неиқәыпсашәа, лыбараҿы иҡаз агәашь еилыҕраа лыҿнадылкылеит лҿаарҭынчны.

Араҟа, каҳуак аажәуеит ҳәа инеидтәалаз Хратҭ иҩызцәеи иареи ирызгәамҭазакәа аамҭа акыр ирцәынаскьеит. Иангылагьы амшынҽықәаҿ ҧытк иаалеиҩеит. Иаҳа-иаҳа аҿыхьшәашәара иамҿханакуан иахьабалак. Ақалақь иалсны ианцоз, Ашҭа ду аҟны ажәлар қазықазуа иқәгылан... Аҧкәынцәа рҽынеиҭныҧсахло, ргәаҧга ахац иакушәа, рыҧсы нҭыкәкәаауа иқәгыланы иахьцәажәоз рыбжьы аҳауа иалҟьаны акырʒа аҽееиҵнахуан. Хратҭ даатгылан, акыргьы днарзыʒырҩит, аха нас иҩызцәа днарышьҭалан, ашьшьыҳәа иҿынеихеит, урҭ игәы шынарызхьаауаз...

* * *

...Адәахьы асы еиҳа-еиххә аҽерыжәпаны, аспҷалақәа ҧаҟьаҧаҟьаʒа, еилаҩеиласуа, аҳауа иалсны ҵаҟа рҽеиқәырҧсон ибыбыш-быбышʒа. Ашәапыцьапҭ рымахә хьыдырхәхәаны иахьынҳалан ибымбылха, мачк унархьысыр аҳәҳәаҳәа ишынауқәпсара. Хратҭ иблақәа кыдырхаланы, аҧенҵьыр далпшны адәахьы дыпшуан асы анылалара игәы азхьаблааua. Уасил дықәианы, ихы-ихшыҩ азышьҭʒаны шәҟәык аҧхьара даҿын дымкәацаʒо, даланахалан.

«Абри аҩыза амшха... амҿы рзызыххуа, ирыцхрааua аʒәгьы дҟамлар, инымҵәеи аубацьырқәа... Егьа аҵәы сахалҵахьеит уажәшьҭа, лыц саакылхуа, уи Аинып-ҧҳа...» – игәы дынҭацәажәеит Хратҭ. Ибла даахгылеит иҧхәыс, лыблақәа ҵырхәны, абри данаауаз еиҧш лҽеихаршәны дихәаҧшуа.

– Удәықәлахит уажәы?.. Ҭырбеигьы абас дышныҟәоз ауп хҩык аҳәса ширҳаз... Ичамадан ырбгьаауа уажәы зны анахь дыҩлап, зны арахь дыҩлап. Уаргьы?.. Ҳасабеилыргаҩ хадас уршьоит, ухы узамыхәеит. Урыхәаҧши егьырҭ рхы ишахәаз!..

– Бшаҟәыҵра, ҷьушьҭеит... Зхы иахәаз рами атрышә иасны иқәырцаз, ибхашҭма урҭқәа зегьы? – Хратҭ иҵахымызт ицамҭаз уи лгәы иаалырҟьаны ицәиҟьарц. Дзышьцылахьаз иҩны-игәара агәамҵхамҵра ацны ааныжьра ицәыхьанҵан...

Аҳәылыҳәа иауаз асы аҧенҵьырқәа инарыднаҳәалон, аха ҧытрак ашьҭахь инарыдʒытла ицон. Адәахьы аʒәгьы дыкәубаауамызт, аҩныҵҟа агәҷыгьра ҩнаханто иҩнан. Уи ах-

гара гәҭынчрак инаҭомызт Хрaҭ, аха макьаназы ичҳауан иҿеихаршьшьы дахьгылаз.

Убри аамҭазы Уасил ашырҳәа дѡаҵкьан, ишәкәы астол иныкәиҵан, иҿааирххеит:

– Ауаѡы еснагь дныкәалароуп… Џьарак дымтәароуп… Џьарак итәаз ианакәзам иԥсҭазаара иркьаҷуеит… Ус иҟоуп аԥсабара азакәан…

Уасил деилкьа-еилгәыцә, адәахьы андәылҭра дазгәышьуа ауада агәҭа даагылеит, мыч гәарҭак шилоу инубаало, дҳәылдызза.

– Иҟаҳҵои нас иахьа?.. Ҳхы зқәаҳкри? Ас мацара ҳабанзатәаазаауеи?.. – Хрaҭ даахьаҳәын, уи днеиҷаԥшит, аамҭа злаҳхаагаша џьара мѡакы ҳныкәиҵап ҳәа.

– Иахьа измоу изыҳәан ақьафура иаамҭоуп… Музыкак ахьаҳәо, иԥхьакырҵоу ресторанк аҷы утәаны, иузааигәоу лыблақәа унархыԥшыло уанлыҷцәажәо еиҳау насыԥк ыҟоуп ҳәа сгәы иаанагом… Иабаҟоу иара ҳазҕабцәагьы?.. Ҳԥарақәа анынҵәа ҳарцәымыҕхама, ҳамԥан иқәымлазо?.. Уи усоуп ишыҟоу, уџьыба аԥара ҭанаҵы зегьы ухьыԥшуп, иааҭынҵәеит – зегь науԥыршәоит… Иаха атеатраҷ ибзианы ишәхыжәгеит ҳәа сыҟоуп Еленеи уареи аамҭа? – Уасил убри дназҵааит, иԥаҵа џьыԥхьқәа инапы нарыхьшьуа.

– Ицәгьамкәа иаҳҳаагеит, – иҳәеит Хрaҭ. Еленеи иареи атеатраҷ рыҟазаара гәахәарак инаҭон. Уи аиҷартәышьа, насгьы иқәдыргылаз аспектакль азнеишьа ибла ихыҵуамызт. Еленеи иареи иҟәындшәындуа иахьеицыз шаҟа агәышьҭыхра инаҭоз!..

– Хрaҭ, иҟоу уасҳәап, сара ас исзыхгом… ари ауадаҷы сыѡнагыланы… Аҳауа сзымхошәа збоит… ԥытраамҭак сындәылҵроуп… – Уасил Хрaҭ иахь даахьаҳәит, акы дшазгәышьуаз, дшаргәаҟуаз ѡашьомызт, аха аҳәашьа изеиҷкаауамызт, дацәыԥхашьон.

– Иумҳәои, нас?

– Изысымхәахуеи… ԥара ԥытк сурԥсахроуп. Сѡызцәа рахь адырра ҟасҵан, макьаназы егьысмоуцт. Нас иузсырхынхәуеит…

Хрaҭ уи ззиҭахыз аҟыԥыхәа ихшыԝ назцеит. Аксанеи иареи ԥьара инеидтәаларц иҭахызар акәхарын. Мап изицәымкит. Имаз ахәыҷы иԥьыба иааҭиган инаидигалт.

Уасил, уажәраанӡа акы деихәлагәаны дшамаз дааунашьҭызшәа, дгәыргьаҭәа дааҟалеит. Ахьышәҭхәа имаҭәақәа наишәиҭан, иҷааибиҭеит. Хрaҭ аԥара анииҭа, уажәшьҭа даанҷасуа дыҟахызма, ашә ааимԥааны, дындәылҟьаны дцеит. Хрaҭ ихала, ихы зқәикра дақәымшәо, дгьыжьы-хынҳәуа ауада дааԝнахеит. Иҭахын иара Елена ллакҵа дынҭаԥшыр, дналацәажәар, аха Елена ааигәа дыҟамызт... насҵха ашәаԥыԥьаԥ урылԥшны иубоз аԝны лаша дыԝнан лара...

* * *

...Убри аҷены иҟалаз ҟамлазҵгьы, ибаргәыз Хрaҭ!.. Шаҟа иманшәалан ицоз агәыргьара, алахҷыхра зцыз иԥсҭазаара хәыҷы абри аԥсшьарҵа ԝнаҟны. Ихаҷы изаагом ихымԝаԥгашьа ахьыманшәаламхаз. Дшымгәыӷоз аиакәым ахь дкылнаган, иусқәа зегьы измырманшәало иааԥхасҭанатәит. Аҳа, уажәшьҭа ирҷеи, ухаҵазар!.. Илхарагәышьаз Еленагьы?.. Имҷеыӷра араҟагьы дзалымҵит. Илахь неиҵыхны дышԥаналҷаԥшуеи иара, абриаҟара ҳаҭыр иқәызҵоз длыҷгәыҳәаауазшәа зхаҵкы каимыршәуаз Елена?.. Иааиҳәақәоз зегьы башазаарын, еижьагазаарын. Абранӡа акәзар акәхарын реизыҟазаашьа аҵыхәтәа ахьынӡааӡашаз, уажәшьҭа хҷыхгас, хырқьиагас иҟаиҵара, иазихәыцра ихаҷы изаагомызт.

«Исыхьзеи... исыхьзеи?.. Дышԥасыргәааи сара Елена?.. Гәанҷыхьажәак сазымҳәацыз, зегь реиҳа сара ҳаҭыр сықәызҵоз. Ауаԝымра шԥаасырԥши?..» – Хрaҭ ауада ицәыҵшәахан, иҟаиҵара дақәымшәо, дуалуашо дыԝнагьежьуан. Шаҟантә ашә днадыххылахьаз здырхуада, аха лара лхы лыкәаршә инкыджьылан дцахьан. Елена дгьаҵәыҷьаҵәуа, лылаҷырӡқәа лҷыкәааша иаԥхьа дгылазшәа ибон. «Уажәшьҭа уаҳагь дысмацәажәозаргьы акәхап... Уи ус узлахәмарқәо дышреиуам шԥасзеилымкааи?.. Илзызуи бзиарас? Лгәы дахаԥызжәеит... Схәыцра шԥакьаҷхеи? Иҵегь дысзааигәазар шԥасҭахыз! Убриоуп зегь зыхҟьаз... Зны анс лҳәарын, зны ас

лҳәарын, шаҟа сыгәра лгоз... Уажәшьҭа ишпасыпсыхәоу, ишпасыпсыхәоу?..»

Убри аамҭазы ауада ашә аартны дааѳналеит Уасил дҽықапшьаазакәа, асы иқәыҳәҳәы. Ихылпеи ипалтеи дахьааѳналаз иааишәихын, иаарышәшәаны акнаҳарҭаҽы инахишьит.

– Ҳаҳ,анцәа ишиҳәара уҟазаапеи!..Ари закәи?..Иаанагои?.. – Иблақәа ҭхаха астол днықәпшит. ҧытҟгьы ыжәны дшыҟаз ѳашьомызт. Иибаз гәахәарас иааҟаиҵеит.

Астол аҽы ахы цырцыруа ҧаҵлика ҧшҙак ықәгылан сахьақәак анпыҟҟала, ууаилаҳаратәы. Уи иавагылаз аҵәцақәа рыбжа-рыбжа акәын ирҭаҵәаз. Аҵәа ҟапшьқәеи ашоколад камфеҵқәеи еилапсаны еилыҕраа-еилыччо иахьықәпсаз ублақәа хыркуан.

– Иухьи?.. Угәалаҟара ҽеими? Уеиқәышьшьы узгылоузеи, иеимырҵәаз ран леипш?.. – Уасил Храҭ днаизхьапшит. Иаразнак идырит уи акы дҳәынҷаны дшамаз.

– Еленеи сареи ҳаибаргәаан, дсыцәдәылҟьан дцеит дсызнымкылакәа. Уаҳагьы дсызхьампшыргьы ҟалап, убас лҽыҟалҵеит... – Храҭ ихы аалаирҟәит. Иҟалаз аиашаҵәҟьа ацәыргара иҵахымызт. Шьоукы-шьоукы аҳәса рҟны иаадырпшхьоу рфырхаҵарақәа ишрылацәажәо еипш, ахырҽхәара, ахҙыргара иашьҭақәааз дреиуамызт.

– Уи усоуп рапхьаҙа. Игәы даҳаргоит ҳәа, ицәыҵагызмалицәыҵаѳысҵааҙа ус ҟарҵахуеит... Аха дабанҙазцап зугәахәуа? Илгәампхеи устол? Уи уара уацәымшәан, дқәаҵалеиуа ара дубахып. Уаарыхи арахь уаҵәцақәа!.. Иахьатәи амш иара иатәуп зынҙаск. – Уасил днеин, иҽеимырԥаԥа астол днадтәалеит. Храҭ днеиаанҙа аҵәцақәа ишҟа даарыхан, ирҭаз камҵәакәа, ахырхырҳәа аѳы нархеиҵәеит иахьықәгылаз.

– Иахьатәи амш азы!.. – ҵәыцак аашьҭихит ирҟьашҟьашо, аха арахь ицәкаҵәар ҳәагьы дацәшәахуеит.

– Иахьатәи амш мышьҭацәгьазы! – иҳәеит Храҭгьы, иаҵәца аанкыло.

– Ус умҳәан... ибзиоуп иахьатәи амш. Уара иубаргәи, сара соуп ҳәа... Иуздырам акәымзар, еицәоу сақәшәаны сыҟоуп сара, – иҳәан, иаҵәца нҵыркәкәаны инықәиргылт, игәы шар-

ԥсаҳәаз ааинырԥшны. Храҭгьы иатәаца днаҷыхәеит, игәы алаиќычырц цәгьа имбо.

– Иќалеи? – Уасил днаиазҭааит Храҭ.

– Иќалазҳәааумаушҭаауа?..Аксанеисареиҳаибаргәытәны, луадаҷы акаруаҭ ҳшыҟәиаз, ашә аҷараҳәа иаартны, аԥссаѡ, ҳгәаҳҽанӡамкәа, лведракәа ырҕьарҕьаруа дааҳхагылеит. Ҳагьылбеит, акәыкәыҳәа дыҳәҳәаны дындәылќьеит, агылаха ҳалмраӡакәа. – Мария Ивановна!.. Мария Ивановна!.. – абаркьыл днықәгылан, адиректор лахь аҷыҭра далагеит, лыбжьы нхалатәаны. Ацәгьарахь ҳкылылгоит, абар егьлыгӡам. Ахьшәҭҳәа сҽааиласҳәан, сналыхьӡеит, сҽыналгәыджьыланы, цәгьаԥсышьала дааныскылеит. Дысҟажеит, дсыргәыбзыҕит. Лмахәар хьахьақәа сгәыҭаҳәҳәа, ҳбымшьын, ҳахәда ԥыбымќан ҳәа дыргәыбзыҕуа, ҳуада дааѡназгалан, ҳастол аҷы иаҳзықәгылақәаз ҳаѡқәа зегьы налгәыдсыргәгәалан иналсыркит, абарҭ зегьы бара ибымаз, ҳабмырԥхашьан ҳәа. Ларгьы, уаҳа лзымхәауа, дхьатиԥатиуа искыз насымылхын, наќ илыман дындәылҭит. Аксана, шьакәармак лылаӡамкәа, лыԥсы цаны акҷыѡраҷы дыкҷагылан дыхьшәашәаӡа. Ҳускәа маҷк ианааманшәалаха, лқьышәқәа аақәацқәацан, дааԥышәырччеит. Абас ҳахьит... Уара иубаргәи, Храҭ!.. – Уасил макьаназгьы ихымԥсаацызт иахьа дызлаҳаз аԥылҳатра иахќьаз агәыѡҷыѡрақәа. Ибла иаахымҭӡо дытќәаны даман дахьцалакгьы. Ианааигәалашәалак, иԥсыԥ лагаѡагара ицәыхьанҵаны даақәыԥсычҳауан. – Абриаќара сныќәахьан сара, аха абри аѡыза сақәымшәацызт. Умбои, иќалараны иќаз сзахымԥеит... Сыблит... дсырԥхашьеит Аксана... – ихьааигон ихьыз.

– Убри азыҳәан ауп изысҳәаз иахьатәи амш мышьҭацәгьоуп ҳәа... – Храҭ дырѡегьых, зегь зхароу иахьатәи амш акәушәа, агәынамӡара натәаҭаны даацәажәеит.

– Амш иахарагәышьоузеи, убас иќалараны иќан, иќалеит... Уи хьаас иќаумҭан. Сгәы зласҟажаша аҷа тәыцак сызҭаҭәеи!.. – Уасил ажәра агәаҳәара иман, ихьаақәа алахиҷырц иҭахызар акәхарын. Храҭ дырѡагьых инаизҭеиҭәеит уи, аҭәаца нхырхәхәо. Арыжәтә зжәуа иумыржәыр исабаԥым рҳәоит...

– Елена амшынҽыцәаҽ даабон… дгәааны дшыҡаз ԝашьомызт. Баала ҳәа лаххәеит Аксанеи сареи, аха илымуит. Уцаны арахь дааугоит ԥшьшьала… – имырхьаацәакәа инаидиҵеит. Иаҵәца аашьҭихын, иааиҽымхʒакәа инҭыркәкәааны иныцәиргылеит… Иԥсгьы аавигеит.

* * *

Храҭ дыццакы-ццакуа амԝа ианыршәланы дцон амшынҽыцә шыҡаз. Асы аҳәылыҳәа иԥнаҳәоз иахьабалак даршкәакәон. Ахауа ҽыхьшәашәаа иԥсыԥ алагаԝагара архьантозшәа ибон. Зны-зынла дааҭгыланы иԥсыԥ ааивигон, нас ашаца-шацаҳәа инеихигон, иаарласны уи дылнымиар ишакәым лхы дазныҡәарашәа, ихәыцрақәа еилаҳанто гәҭынчымрак издырҵысуан.

Аҳаракыраҽы ихыцәгылаз акаҳуажәыртаҽы аʒәгьы дыҡаʒамызт. Иахьабалак ҭацәыран, асоура иацәшәаны ԥҽынапхьаркызшәа, аʒәгьы улаԥш дыҵашәомызт. Иҽаԥҡаны ҵаҡа илбаагаз амԝа длаҽалеит Храҭ. Аԥхынразы иԥәырҭәаа шьапыргылароак ахьумоуаз, уажәы ҡәардә хәхәаԥәак гылан, ибыбыш-быбышʒа ас чаҡәақәа рыԥәызза. Аҵагыларҭақәа рҽы маԥк адгьыл ааԥшуан ицәгьашааʒа. Ацәԥәырԥа аанкылагақәа руак аҽы инахараны Елена дыԥәгылан, лышьҭыбжьык ыҡаʒамкәа, деиԥәышьшьы амшын дхыԥшылон. Асы иауаз ашшы ахырга амшын иʒаапсалон.

– Елена, бызгылоузеи араҡа?.. – Храҭ ашьшьыҳәа дналзааигәахеит. Убриаҡара асы лыԥәнаухьан, дааузымдырыртә даршкәакәахьан. Аха лара уи агәхьаагьы лкымызт. – Баала арахь! – иналыдиҵеит ибжьы аармаԥны, рыцҳашьа-гәшаҭарак неинубаало. – Баала, акы еиԥшымкәа сбыҳәоит, араҡа иҡабҵозеи?.. – дааɣьаҵәыɣьаҵәит.

– Сара уаҳа умпан сыԥәлаʒом. Исҭахым, исҭахыҵәҡьам… абри хаҵа!.. Узбар еиҳа узымбар еиҕьысшьоит… Шәарҭ ахацәа зегьы шәеиԥшуп… Аԥҳәыс дыжәбар, лхаҵкы шәцошәа, шәыгәтакқәа рынагʒара шәашьҭалоит… Шәара аиԝызара цқьа ҳаҭыр шәзаԥәцом, аҽакалоуп шәшахәаԥшуа… шәзыҡоузеи абас?.. – лылаɣырʒԥәа лыблақәа ирыҵыкәкәа рҽаархеит,

уажәы-уажәы атцәуара дышналагара лқьышәқәа аатцысы-аатцысит.

– Елена, сеилкаа бара, сеилкаа... Сара амалахазгьы бгәы нсырхарц сҭахӡамызт... – Хратҭ Елена ишҟа даахьаирԥшит. Хәыц-хәыц лхылҿсахьа зегьы илаԥш инытцигеит.

– Усыламцәажәан!.. Сеилаугарц аума иуҭаху?! – лҿынхлыршәааит Елена, изакәызаалак акы ианалыжьырц шылҭахымыз лныркшуа.

– Елена, ихатца, исҭахым сара бсыцәгәааны быҟазарц... – Хратҭ абри дшазгәаҟуаз ѡашьомызт, аха аҭып ақәҭашьа дахьақәымшәоз акырӡа иҭагылазаашьа аруадаѡуан уи лҿаԥхьа.

– Цәгьалатцәҟьа ҳаҭыр сықәумҵеи!.. Убри азыҳәан акәызма ууадаҿ сызнаугоз?.. Афырхатца уара!.. – зымѡа лхы нхьалырнааит, уаҳа иҿаԥшра налзымгәаҕьызшәа, лҿааиҭакны.

Игылан урҭ уаҟа акыраамҭагьы, амшын инхыԥшыло, ҿымҭӡакәа, еиқәхәыцраха изҭанагалаз рҿырзалхуамызт. Амшын аҿеиқәнакуазшәа, уиаҟара ицәқәырԥомызт. Аҳәҳәыҳәа асԥалқәа еихьымӡа-еиԥымӡо амшын иахьалаԥсоз рышьҭыбжь уаҳауан. Нас ашьшьыҳәа, рхы рыкәаҿ, амѡа ианыланы рҿынархеит рѡыцьагьы еиқәыхьшәашәа, еихаԥсы. Адырѡаҿеынгьы Елена лҟар хҿены, лыблақәа хыхәхәала акәын Хратҭ дышихәаԥшуаз...

* * *

...Хратҭ уажәы амашьына дшаатыцыз еиԥш, амѡа ааихитцәан, дыццакы-ццакуа адәыҕба аанҿасырҵахь иҿынеихеит. Иԥылозгьы дибомызт, иаѡсуазгьы дибомызт. Ихы иҭагьыжьуаз акызатцәык акәын – ес-иҟалалакгьы Елена дызлацоз адәыҕба иҿахьигӡар иҭахын. Убри ада игәы еиқәызҳәалашаз акгьы ибомызт. Ашә ҟьаҟьа дуқәа днарыбжьысны, ауаа еилаѡеиласуа иахьеилаз азал ҭбаатыцә дныѡналеит. Раԥхьаӡа ихы ахьирхара изымдыруа, дынкыдыԥшыло даатгылеит. Акассақәа рҿы ауаа еидгәыԥланы иадгылан. Зымѡа ааигәақәазгьы ыҟан, зымѡа харақәазгьы. Хратҭ дҳәатцәыҳәатцәуа днарылаԥшит. Дрыжәланы, мчыла абилеҭ амихыртә иҟа-

мызт. Насгьы усҵәҟьа ихы изаҭәамшьеит, арахь даамыццакыр иусҟәа изырманшәалом, абра дышрылагылоу идәыҕба ицәцоит, ишҧаҟаитцари?

– Сдәыҕба цоит, иҟалозар… акы еиҧшымкәа сшәыхәоит… билеҭк сҭахуп Аҟәанҙа… – даагьаҭәыҕьаҭәит. Азныказы зҽеидырҵәаҵәаланы уаҟа ахышә иадгылақәаз Храҭ ибжьы анааираҳа, рыблақәа нҭаркәымпылуа инеихәаапшы-ааихәаапшит, уабаҟаз уажәраанҙа ҳәа аанарго, аха нас, дааилыркаазшәа, дара ззыпшыз аҽа дәыҕбазар акәхарын, иқәҽымҭҙакәа амҩа наирҵеит.

Адәыҕба ацара рацәак агмызт, Храҭ ибилеҭ аамхны данындәылҵуаз. Ауаа аҙәи-аҙәи еихҟьашо аанҽасырҵахь еиханы ицон. Адәыҕба аҽеиҵхәаны игылан, агәы аҭҳара-ҭҳара еисуа, ишындәықәлара аҽеырмазеины. Ауаа реидарақәа шьҭкәыцәааны аҭалара иаҽын. Храҭ иҧси-иҧси еихьымзо, ес-иҟаиҵалакгьы иҽахьигҙеит адәыҕба. Игәы еиқәхәаланы даҧырҵуан иара ари амшынҽықә иаваршәыз, дызхәынҷаз ақалақь хәыҷы, игәблреи ихьаақәеи зцыз. Маҷк дааҭгылеит. Адәыҕба ахы инаркны аҵыхәанҙа лаҧшыла иааимидеит. Убасҟан инахараны, адәыҕба иахьҭалоз, Елена лакәызшәа, аҙәы дналхьыҧшит Храҭ, аха уи наҟ, аҧхьаҟа акәын, уахь дахьзомызт уажәшьҭа…

Адәыҕба аныҟәашәа еиҳа-еиҳа иацнаҵон. Храҭ дшаҵәышаҵәуа, ауаа дрылсны, дышзахәоз деиханы иаҧхьаҟа дцон. Ес-ииулакгьы Елена диҧшаар иҭахын. Уи ари адәыҕбала акәын дышцоз, уаҳа цашьа лымамызт. Храҭ игәы ҭамгыло, авагонқәа дрыбжьҟьа днеиуан. Ишҧаҟаиҵои Елена димбар?.. Елена дцеит ҳәа Аксана хәыцәакәырша игәы далыргарц дылжьазар?.. Уи дназхьыҧшыз Елена лакәзамыз?..

Храҭ адәыҕба абжеиҳара днахысхьан.

– Елена!.. – убри аамҭазы ибжьы нҭикааит, днеилуааазшәа даашаҟьшаҟьан. Елена лхала заҵәык ахышә дадгыланы адәахьы дыпшуан, лыблақәа кыдырхаланы, игәыҷкаагаха илаҩсуаз аҧсабара лгәы азеиқәымҳәалазо. Храҭ ибжьы шаалаҳазҵәҟьа ишҟа даахьаҧшит илзымбатәбараханы. Лыблагәқәа аалаша-аалашеит аамҭацказ.

– Уабаҟаз арахь?! – иааԥьалшьеит уи дахьылбаз. Аҭыхәтәантәи реиқәшәара абас иҟалап ҳәа лгәы иаанагомызт. – Уабацои?.. Уеилагама?.. – лхы аалырҭысы-аалырҭысит.

– Сеиламгаҙеит... Аѡныҟа сцоит... Саргьы убас сҭаххеит... убас еиҧьысшьеит... – Храҭ иԥсыԥ изеивымго, дшьаҳиҭханы дналыхәаԥшит Елена.

– Уара акагьы узеилымкааузаап, Храҭ... Еилукаарцгьы уҭахҙам... Уара уҭаацәароуп, саргьы сҭаацәароуп. Ҳхәыҷқәа рыгәнаҳа ҳзаҵалари?.. Абри шԥаузеилымкаауеи уара?!. – ишибоз лылаҧырҙқәа нхаҟәҟәалеит Елена. Убасҟан Храҭ уи уаѡы ишимбац ала даарыцҳаишьеит. Елена диашан, аха иара дызҭашәаз алҵшьа дақәшәомызт.

– Елена, саҭабымҵан... саҭабымҵан!.. – иажәақәа ҵысҵысуа, иҩеихацаланы даацәажәеит Храҭ, мыцхәы лҧаԥшра иҩацәыхьчауа.

– Ах, уара, уара!.. – уаҳагь лымҳәаҙеит Елена. Зымѡа дынхьаԥшит.

Адәыҧба ықәҳаны ацара иаҧын... Храҭ ирласны Набжьоу дыҟазар иҭахын... Игәы еиҵасны аҭҳара-ҭҳара еисуан Елена дахьлыдгылаз.

УШЬАПЫ УҚӘГЫЛАНАҬЫ...

Билал дахьышьҭаз ариабжьарак дзызхәыцуаз, уажәгьы игәаҵа иҵаланы инҧырҳәацааува, дзыѡнаиаз ауада ҭшәа дазымкрашәа, иԥсахы еиҟәырҷҷо даруалуашон. Зны ианааицәуадаѡхалак, маҷк иадамхаргьы иҩааиқәикырц, аҭҙахьы дынхьаҳәуан, аха уи иахьизааигәацәаз иԥсыԥ лагаѡагара еихәланагәозшәа, иааицәыхьанҭахон анкыдыԥшылара, зны иблақәа ҟәызгаҙа, хәыцра ԥылҳатрақәак ишдыркарахьоу мѡашьахуа, аҭуан шкәакәа днаҵаԥшуан. Уахь маҷк ихаран, иҳаракын, ԥсеивгарак ааинаҭозшәа гәыҕрак ацәаара днахьнарԥшуан, аха зны-зынла ихараҙазшәа ибон, зны-зынла иааигәаҙазшәа. Зны ихы нхьарнааны аԥенҵьыр ҟьаҟьа ду ахь илаԥш наиршәуан, уахь еиҳа изҭынчран, аԥсҭазаара аи-

лашыкьра убрахь имҩаԥысуазшәа игәы наиҭгәон, аха имч архомызт. Амра ашьыжь иныҵхахар, ақалақь иаланаԥсоз ашәахәақәа икаҷҷа-каԥхо иуадагьы иныҩналашон. ԥхарраҟәандаракгьы ныҩнанаҭон игәы нхьарԥссааua, игәалаҟара маҷк аҟара иаашьҭыхуа.

Амырхәага зыҩнаԥхоз иуада ианакәзаалакгьы аԥсҭазаара еилашырахь гәаҳәарак инаҭалон, еиҳараҙак ихәыцрақәеи иареи рхала ианааизынхалак, аха уажәы акы дышьҭарҟаца дакит акәымзар. Уи илаҳәаҭаны дызкыз иҷееиҭаҙаргьы иҭахымызт. Зны-зынла – анкьа ишыҟаиҭалоз еиԥш, иҷееибиҭар, иҷынагәылжәааны ишьапы днықәгыларашәа, еимгеимцарак днагәылаԥшуан.

Билал, абас иуада амра аныҩнаԥхауаз, егьа хьаа дарҳәаҭәыҳәаҭәуазаргьы, иблақәа кыдырхаланы, инымҭәаҙо аԥсҭазаара азгәыҳәра рхыҳәҳәыла, шәҟәыла ихҟьаз аҭзрыԥхра бла-бла еиԥхьышьшьаауа иааимидон. Усҟан, абри данқәыԥшыз аахыс дзыхҙыҙаауа иеидигалақәаз ашәҟәы лыԥшаахқәа еивҭарыԥхаа иахьеикәагылаз, мазара дуҙҙак змоу иеиԥш, иԥсы изалхуамызт. Егьаԥьара дыҟазаргьы, иуада данааҩнаԥшлак, хәыцра ҟәанда-гәаԥхарак наизцәырыргон урҭ, ихы-игәы ақәбзиаханы дахьрыхәаԥшуаз ихы-иҷы наихалашон.

Шаҟагьы дрыԥхьахьааз Билал!.. Нҵәашьа змамыз аԥсҭазаара еиуеиԥшымыз аҟазшьақәа рыманы днаргәыладырԥшуан, ихәыцрақәа неиҭак-ааиҭакуа, иеиуеиԥшымыз ажәларқәа рҟазшьақәа, рҵасҟәа, рқьабзқәа, дара ззықәԥоз, изышьҭаз иҷаҷаҙа ибла иныхгылауан. Нас акыраамҭаҙагьы урҭ дыртәыртәуан, ихәыцра изалымхуа... Ицәырҵуан ахатәрақәа, ицәырҵуан аҷыцқәа, аха урҭ зегьы рыхьҙашьа уаҩы изаҭомызт, аамҭа ишыҟанаҵац еиԥш иаратәы нанагҙон. Билал уажә дахьышьҭоу шаҟа иҭахыз, абжьааԥны ишыҟаиҵалоз еиԥш, иаԥхьа игылоу астол хәыҷы иқәгылоу алашара наркны, ууанҙа дызхьымҙаз шәҟәык аарылхны днагәылаԥшыр, днагәылаԥхьар!..

Билал уажәы зегь реиҳаҙагьы игәы назхьааит дҩагыланы аԥенҵьыр днадгылар... Уанҙа анеирагьы иара изыҳәан хьан-

ҭарақәак шацыз ариабжьарак аҽинардырхьан. Ҭагалантәи амшқәа раан аҧсабара акырҙа аҽееиҭанакуан. Рыѡны хаккала иадгылақәааз аҭлақәа ицәѡеижь-цәхаҧшьҙа, шәыга лыҧшаахла рҽеилаҧсаны иҭынчҙа хьаак змам реиҧш иахьеилагылоу, цәанырра бзиақәак уздырҵысуан, егьа угәалаҟара хыҽены иҟазаргьы, узҳәынҷаз ууалыркәыцәаауан.

Билал, уажәы арҵ ашәаҧыцьаҧқәа рызхәыцха шимамызгьы, урҵ иара ихашҭны бзанҵыкгьы иҟамлацызт. Рқәыҧшра дахаанын – рааҧынрагьы идыруан, рыҙынрагьы идыруан. Аа ҧынразы урҵ,ҽеаамҭанык еиҧшымкәа,сасра рҽынархарашәа, уаарыҵашьыцыртә рҽееаибырҵон… аҙынразы рыбҕь ѡеижьцәхаҧшьқәа акакала инарымҵаҧсон игәазырҳагаха… нас асы аҳәылыҳәа аҽынанахон. Асы анауаз Билал ианакәзаалакгьы, ахәыҷқәа реиҧш, асҧалқәа дрызхьааua, акыраамҭаҙагьы апенцьыр дзадҵуамызт…

Урҵқәа зегьы аҧыхьа акәын, наҟ инаскьагаҙан, – иара баҕьа-баҕьа ишьапқәа данрықәгылаз, аҧсҭазаара иацыз аҟыбаҙыбақәа иҽерыҵамырхакәа дкәалкәало данрышьҭаз, игәы анеибафоз, аҙәы ишьҭахь дгылазарц аниҵахымыз. Уаѡҧсык иаҳасабала зегь иара ихьаан, иара иныруан, дарҵынчуамызт, ацәгьеи абзиеи рышьхәа шеивҵазгьы даараҙа дазхәыцхьан.

Билал уажәы дахьышьҭаз даахәыцымыцит, даақәыпсычҳаит, аха иҧсып лагаѡагара акы аҧышьклаҳәуашәа, иархьанҭошәа ибон. Иҽеаиҵыхшәа зымѡа даахьаҳәит. Изнапык нцәыҵиган, ихәхәаҙа ахыза инақәиҵеит идашҧсараха. Ариабжьарак ихы иҭымҵуаз – сынтәатәи аҭагаларақәа, ақыҵа усҟәа дахьызрыламҧшыз акәын. Ҭагалараан шаҟа насып ацыз, шаҟа барақьаҭра ахылҷиаауаз уажәы-уажәы ибла иныхгылауан… Иара дшацәыхаразгьы, анхаѡы иаарыхра – иҧш, иҟәыд, иѡцара, ирахә-ишәахә – инымҵәаҙоз гәыблрак изцәырнагон…

Билал идыруан уажәшьҭа ақыҵақәа рҷы раарыхрақәа зегьы шҭаргалақәахьаз. Амхырҵақәа рҷы аҟәыньцьқәа хѡеижьхѡеижьааҙа, урҵ инаргәылыҳәҳәо ҷыцеиқәҵара аҧҳәаҟәа хаґґалақәа нарҵубааuан… ацақәа рҷы аҧш-еиқәпсарақәа рыгәқәа ѡылҳәаны, алапҟьақәа ҟәаш-ҟәашҙа ашыш иахьал-

ԥшуаз улаԥш нарыԛәшәон. Аҳынра ааира иазыԥшын анхацәа рҽеидгаланы, рҽазыћатԥаны. Амш иаалырћьаны аҽԥыршәааны аҽаарыцәгьаргьы алшон, аха макьаназы ус иааиуан аҽеихәыламырскәа…

– Изеиԥшроузеи иахьа амш? – Билал дахьышьҭаз аћынтәи, аԥенџьыр акыдыршәыла далԥшны, амш зеиԥшраз цқьа ианимбауаз, иԥхәыс ибжьы налыԛәырганы дналазҭаауан, убри ихшыѡ назышьҭны. Амшԛәа цацыԥхьаҳа урҭ рыҽшеиҭаркуаз цқьа иахьизгәамҭоз игәы иныҵхауан. Амш бзиа ауаѡы ихьааԛәа аныхнаҽуа ыћоуп, амшцәгьа еиҳагьы ианархьанҭо…

– Ԥсҭҳәаԛәак нхылан, аха… хар амам, уажә ажәѡан цқьоуп… – наиаҭалкуан лара, дахьышьҭаз даасѡналаны. Днеихагыланы ихчгьы аалырҽеиуан, нас аԥенџьыр днадгыланы акыдыршәылаԛәа днарыха-ѡарыхон, ићьаћьаҳа, алашара ԥыԛәсларак амамкәа, иныѡналашартә еиԥш.

– Амш шыбзиахарыз, ауаѡыцәгьа дыбзиахондаз!.. – даацәажәон Билал иҽаарҭынчшәа.

Насыԥ змоу ажәлар, егьа мыћәмабара рхыргаргьы, рҳәамҭаԛәа рыдгьыл ианыҳаараны ићалашам, инеимда-ааимдо рхы иадырхәалашт урҭ ззынрыжьыз…

* * *

Билал дахьышьҭаз, ҽаамҭанык еиԥшымкәа, ииарҭа убла аахнакыртә ицқьан. Ихыза аҵћьа, ишьыршьаф ашәаҳа аиԥш ишԛәакәан. Ихыза агәы иҳарԥьԥсараха, еилаарцыруа иаапшуан. Ихчы ырманшәаланы ихы иатԥан. Абас акәын Билал днышьҭалеи уажәи рыбжьара иԥхәыси иԥхаи шынеихылапшуаз. Иара игәы ззыҳәоз, иарбанзаалак, ари ақалақь иалаҳамзаргьы, ицәыҵыԥшааны игдырхомызт. Лаб абас дћалеижьҭеи Асҭанда даараҳа агәҭынчымра шҵылгаз лныԥшуан. Аусура дыћазаргьы уажәы-уажәы аѡныћа акәын лхы ахькыдыз, аѡны дыћазаргьы ҭынч дызтәомызт, дшаћьшаћьо лаб дихагьежьуан.

«Сышԥаћаз иаха, аа?.. Сышԥаћаз?.. Сеицәахазма?.. Исыршәазар акәхап зегьы… Аԛкәын усгьы, аҳҕаб усгьы лара дазыѡлароуп… дсыргәаћит Асҭанда… Сеицәахазар… иааит ауп

иаанаго, хара сызмышьҭуа… Ианакәым срылаҳар?!.» – Билал игәы ааԥшқахан, ихаԥыцқәа неихаирҕәҕәеит. Ауаҩытәыҩса егьа ихыҵыргьы, егьа днаскьаргьы, аԥсҭазаара аԥырҵра дааразҙа ицәыхьанҵахозаап. Иарбан дыззымхәыцуа усҟан иара?!. Иҽатә, ижәытә, дызнысхьоу, дзынԥахьоу… Билалгьы ашықәс хьанҵақәа инадыркны ихигақәахьаз рацәаҙан… Зныкгьы ддырблаҟьахьан аҙеибафара даларыжьырц… аха ес-иҟалалакгьы иҽеаимҵеит уи ацәқәырԥеиласра… иԥсҭазаара ахац ианакыз аамҵан. Уи аганахьала, акыр ҙиас шиаҩрхьоугьы, деилызкаауаз шыҟаз еиԥш дыззеилымкааузгьы ыҟан. Ишыҟаз аиашаҵәҟьа уаҩы дынҙаарԥшыланы ацәыргара акыраамҵагьы дараразҙа игәаҧылацәан. «Еҳ, аԥсҭазаара, аԥсҭазаара… шаҟарыла уеиҽартәузеи!.. Шаҟа мчымхара ауаҩы идугалозеи?!.» – шаҟантә дырзыгәынқьхьаз Билал ихигақәахьаз амыҟәмабарақәа, шаҟа гәырҩа цәгьа игәы иҵаишьхьааз… Ицәнарҙыз шырацәоугьы, игәы еиқәызҳәало – еснагь цәыҵлашарак дшахьыԥшыц дахьыԥшын…

Убри аамҵазы ателефон бжьы иаагаз аԥхьырцәҳәа ихәыцра еилаԥыҵҳара даалнакәыцәааит Билал. Знык абжьы геит, ҩынтә абжьы геит иааиқәырццакны. Азныказы Басыр иакәыз ҷьишьеит. Уи иакәгәышьан зны-зынла аҵел изаслоз, дызгәалашәоз.

– Ишьҭумхуеи, уара? – уи ақәхра дахьымгҙакәа, егьи ауада аҟынтәи иԥҳәыс хыцьгәыгәын Маница лыбжьы ҵаҕаҙа инҵлыргеит.

– Ҳаҳ, ишьҭысымхыр ҳәа бшәома… ишԥашьҭысымхуеи!.. – еергьҳәа инапы наирыгҙан, ателефон дааханы, атрубка аахихын, иҽеаархәашәа илымҳа инадикылеит Билал. Инапы маҷк аҟара иаатцысы-аатцысит.

– Ушԥаҟоу уажәы?.. Ахәшәқәа ужәхьоума? – азныказы Билал уи лыбжьы ааизеилымкаазшәа даақалеит, акы дарҩашьон.

– Аа, Асҭанда боума? Быбжьы цқьа иснамырҳазт… Акагьы бацәымшәан… сшыҟац сыҟоуп… абра сиоуп… – Билал дынҵацәажәеит иикыз атрубка, ибжьы аармаҷны. Асҭанда дахьиацәажәаз хәыҷык игәы аарҟәандеит, иԥсы ааивнагеит.

Атрубка наҟ иныҟәиҵеит. Иааигәа игылаз астол хәыҷаҟны еиуеиԥшымыз ахәшәҟәа ыҟәылан, хазы – уажәы ихы иаирхәоз ашоурашәага, нас – аҵәцала аҳы.

«Закәытә ҷьабааузеи инасыдыббалахьоу, быфа иагырха, быцәа иагырха... Насыԥк боугәышьар акәмыз, аха...» – Билал ибла даахгылеит Асҭанда. Цәаѡала, ҟазшьала иара дахьиеиԥшыз мыцхәы длыхҳыҳаауан, длеиҷаҳауан. Аилыххара, аҳаҵҳаҵара, агәыблра – лаҟара аҳәы иныԥшуеит ҳәа дыҟамызт Билал.

– Сара сыҟанаҵы, акы шәацәымшәан, – лҳәон ларгьы. – Иарбану ҳара иҳалымшара?!. Зны-зынла хьанҭарақәакгьы ҟалалоит, аха уи ҳҽеаҵаҳмырхароуп... – лани лаби ргәы калыжьуамызт Асҭанда, дҳаҵҳаҵо зегь лара дрышьҭан. Зны аусурахь дыѡларын, зны – аизарақәа, аилатәарақәа, аиԥыларақәа рахь. Лаб иеиԥш ларгьы Аԥсны иаамѡаԥысуаз ахҭысқәа зегьы дрызҿлымҳан, хәыцырҭас илыман. Аԥсны, уеизгьы, ианакәзаалакгьы ахҭысқәа агны иҟамлацызт. Зқьы-бла зхьыԥшыз, зқьы-бла ихгылаз ари ашьамдгьыл аҟыбаҳыба амҵәомызт. Уи ахьаа лара илхьаан, ларгьы илынмыркәа дааннажьуамызт.

Аха Билал имҳәа-мырза зегь реиҳа игәы иҵхоз – Асҭанда уажәраанҳагьы насып-лашарак мбаҳакәа дахьаанхаз акәын. Лара лѡызцәа зегьы неиѡымсрыда иҵаацәарақәахахьан, рынасыԥқәа рыԥшаахьан. Лара, лхы зыхлырҟьауа уаѡы изымдырҳо, ус дааиуан макьаназы, лхы абырҵкал икылхны.

Билал Асҭанда абас дахьаанхаз зны-зынла иара ихы иавибон, аха ҳәашьак изаҵомызт. Анасыԥ уазыкәпароуп, аха иаргьы уаԥшаароуп, инаскьаны хара иуцәымгыларoуп. Уи зегьы разҟуп. Аԥсҭазаараҷы узқәымгәыгуагьы аразҟы бзиа данакәшәо ҟалоит, уи ус иҟоуп, ус иаԥуп... Аха инаскьаганы, аамҵа акыр инабжьарҳны, ушымгәыгҳо иаауҧгыларгьы алшоит, илаша-лашо, зегь ҷыцхҳараҳа уатәнатәуа.

Асҭанда аҵел данасуаз уаҳа акагьы дахьаламцәажәаз дназхәыцит Билал уажәы. Аха уи иара иҵагылазаашьа акәын иеилылкаарц илҵахыз, уаҳа даҽа зҵаарак цәырлымгеит, даламцәажәеит. Игәы иалакьакьоз, игәы изырхьшаз

ажәабжьык лаҳаргьы, аҟыԥыҳәа иаацәырганы изеиҭалҳәомызт. Амала, иара акьыԥхь ианылоз ажәабжьқәа цәгьалатцәҟьа дрызҿлымҳан, иахьаҳәлаанӡа агазетқәа нарҳәыаарҳәуа дырныԥшылауан, иҟалоз хҭыск, жәабжьк илаԥш иҭамыршәкәа иаѡижьыр иҭахымызт. Иԥсҭазаара зегьы акьыԥхь иадиҳәалахьан, иԥьабаа рацәан уаҟа, акагьы узахҳәаауамызт.

Асҭанда иаалырҟьаны лусура аҟынтәи Билал аҭел данизаслоз ыҟан. Уи игәы иахәашаз ажәабжь ҿыцк аныҟалоз акәын.

– Иҟоу удыруоу, саб?.. – иаацәырылгон Асҭанда. – Иахьа аҷкәынцәа ашәҟәы ду рѡит аиҳабыра рыхьӡала, саргьы снапы аныстцеит, ҳинститут аҟны ирацәаѡӡоуп знапы анызҵақәаз... Ашықәс хьанҭақәа раан хҵыԥхьӡқәа ирԥсахқәаз рырхынҳәра ҳашьҭоуп... – лҳәон лара. – Иҵегь ажәабжьқәа здыруеит, уа снеир иуасҳәап... – нацылҵон. Нас иара, лара аусурантәи лаара дахыццакуа, дналзыԥшуан аамҭа ахгара ааицәуадаѡны...

Еҳ, шаҟа ирацәоузеи урҭ ашықәс хьанҭақәа раан Билал игәы иҵхоны изынамыгӡақәаз аус хьанҭақәа!.. Имч змырхоз уахгьы-ҿынгьы ишиԥгылаз иԥгылаӡан. Уажәеиԥш аамҭак дақәшәазҭгьы!.. Аиашаҳәара аамҭа... аиашацәыргара... ажәа ахақәиҭра, аизҿлымҳара, аилибакаара аамҭа...

Билал ицәыҵахәаҿыз игәыҕрақәа уажәы иххаӡа иахьаацәырҵыз даруалуашон, аха акы илшартә данықаз еиԥш аамҭак дахьақәымшәаз игәы ҿнарҳәацааун. Игәыҕрақәа ҿымцәаакәа, иҿыцххараӡа рҿахьеибадыркуаз, аиаша амчра дунеихаан уаѡы ишизымхәаҿуаз агәра идыргон ицәырҵуаз иахьатәи ахҵыс ҿыцқәа. Уи игәы ҿызкаауаз – хаҭала иара дахьалахәымыз акәын. Аха Асҭанда абарҭ рѡызцәа азҵааракәа лҿахьрылалырхәуаз илуалԥшьаны иԥхьаӡон, насгьы гәахәарак ҟәандаӡа иааинаҭон уи лхымѡаԥгашьа, лыгәаҕьра, леилыххара.

– Ахәшәқәа умжәуеи, уара, иахьа? – убри аамҭазы ауада даасналеит Маница деихасыҟәӡа. Дааины иаԥхьа даагылеит. Халаҭа ԥхьарҟьак шьҭахәазо илшәуп. Лхагәҭа еиѡшаны, лыхцәы лышьҭахьҟа иҵакуп.

– Изымжәхьеи!.. Шаҟантә изжәуазеи?.. – Билал иблақәа ҭыгга Маница дналҷаԥшит. Аиқәара иаманакуаз уи лхылҷ-

сахьа гьежь акырҙа аҽеиҭанакхьан. «Еҳ, бысцәажәит, ас бауҟахыз!..» – анлаҭеикуазгьы ыҟан, аха уажәы ус акагьы лаимҳәеит. Илеиҳәаҙаргьы, абжьааԥны ишылҳәалац еиԥш, инеиҿалырхьуан: «Уара уҵкәынзар акәхап, сара иԥсыша, укаткато угылоуп, закәыхи!..»

Ахәшәқәа дараҙа игәы ԥырҧәахьан Билал, ибар аиҳа имбар акырҙа еиҕьишьон. Дычмазаѡхеижьҭеи шаҟа хәшәы идыргалахьоу ҳәашьак уаѡы изаҭомызт. Асҭанда ес-иҟалалакгьы урҭ ақалақь иаллымкәыцәаар луҙомызт, рыԥшаара ус ишымариамызгьы.

Иҟан аамҭакы – Билал ахәшәқәа рыгәхьаа аникҙамыз, данрызҿлымҳамыз. Аха уажәы аҳақьымцәа изылырѡааз ахәшәқәа имжәыр ада ԥсыхәа ҟамлеит, рацәак игәалаҟара шырзышьыҵмхуазгьы.

– Ашьыжь Асҭанда ислыржәит, ибымбоз... Макьаназы аамҭа мааицт... Абна иқәыԥсақәоу х-саатк анҧлак ауп ианызжәуа... – налаҭеикит Билал, Маница дналҿаԥшшәа.

– Иухамышҭаait, Асҭанда ишылҳәаз ижәтәуп... Ибжьоумыжьроуп... Аҳақьым дарауама иахьа?.. – днаиазҧаait.

– Сыздырам...даргьы алшоит... хҧацәыхак иоур даабжьысуазар акәхап... усоуп ишиҳәаз... – нлаҭеикит иара.

Маница Билал ихыза днаха-ааханы иаалырҽеит, ихчы ѡышьҭыхшәа ииаҟалҧеит. Лара данындәылҧ, иара дааҳәны, игәы ѡарханы, аҭуан шкәакәара даҧаԥшуа днаиеит.

«Басыр уеизгьы ибжьы иргом иахьа... игәыҧалах здырхуада?.. Игәы бааԥсхоу?.. Иацы схәарчаруеит ҳәа ихы дахашшаауан... Еҳ, аамҭа, аамҭа, ушԥаҟоу уара!.. Зны ҳургьыжьлап, зны ҳурхынҳәлап... Ашьха ҳхоугалалап, ҳалбааугалап... Нас урҭ зегьы ҳгәы рызхьааура ҭынч ҳнауртәахуеит... акагьы ҳалаҟаҙамызшәа...»

Билал ицәырҟьацәырасуа иҭаауаз ахәыцраҟәа деимырхха дыркын, ҭахак ирҧомызт. Уаҳа дзацәажәоз уаѡ данимоулак, урҭ даашьҭыркәыцәааруан. Зны дырԥыруа ҧәѡанҧәыҟа дхаргалон, зны дладырҟәуан. Дызҭахыз шыҟаз еиԥш, дызҭахымызгьы рацәан. Урҭ зхы хҧәа аҭыԥқәа ирышьҭаз ракәын, иеиқәдмырҽаҽоз ҳәа иҟаз!.. Маҙа-аргама ицҳауан,

уахашаанҙа имыцәаҙакәа иҡам-ианым изырҳәон ихы еиларгарц, игәы дахаԥыржәарц, дшьақәырҡьарц, аха урҭ зегьы башан, егьрылшомызт. Аиҵашьыцра иархәаԥсаз иҷаччауа данҵыржаауаз, иара аԥыкәԥыкәҳәа дрыхәлаччауа, рыгәхьаагьы икымызт.

Аус ахьиуаз иуадаҷы «Билал Хабыгә-иԥа Аԥшыцба» ҳәа ишаныз ианын иаамԥсахҙакәа акыр шықәсанҙагьы.

Аха Билал, абриаҡара аамҭа шцахьоугьы, аамҭа иԥнашәахьаз, иахьауажәраанҙагьы зегь реиҳа изааигәаҙаны изаанхаз Басыр заҵәык иакәын. Уи уажәы аҭел дахьамысуаз гәыцхас иааҡаиҵеит.

«Иацы иеибаҳҳәаз ихашҭма иқәынҵәаша… Аха ҳҭагылазаашьа шыҡалаз ала сигәаламшәаргьы гәыбҕанс иуҭагәышьозеи, иахьа-уаҵәы адунеи ианыҙаауа…» – игәы дынҵацәажәеит Билал. Аханатәгьы Басыр илаиҵоз аҙәгьы димаҙамызт. Мышкы димбар, аҭел дизамысыр залшозма!..

– Узҷуи, уара, иахьа? Ушьҭыбжьык саҳаҙомеи? – днаиазҵаауан иҷаардаданы, маҷк иԥсы ааиҭеикырц анааиҭаххоз.

– Сызҷыц… сыхәдацәахьынҙа ақьаадқәа срылатәоуп сзымҵысуа, сзеиҭамҵуа… – ҭынч-ҭынч даацәажәон усҡан Басыр.

– Ҳахьцалакгьы ақьаадқәа… Урҭ ирнаҳҵо зегьы нагҙахозҭгьы, уажәшьҭа ҳусқәа зегьы маншәалахахьазаарын… – игәыҵха аацәыригон Билал.

– Акьыԥхь ицәырнаго азҵаарақәа зегьы амҩа арҭозҭгьы, усҡан, изузымдырхуеи, акахьы ҳкылнамгауаз! Аха шьоукышьоукы уи иақәбаԥны иркуеит, иахьакәым икылнагар ҳәа иацәшәаны… – Билал иажәа инацирҕызуан Басыргьы.

– Уара, исхашҭыз, аԥхынра шиасуа умбаҙои? Сынтәа Амзаранҙа ҳзымцари ԥсшьара? Игәхьаазго салагеит саазқәылаз… – иаацәыригон Билал есԥхынра игәы ҷызкаауаз урҭ аԥсшьара мышқәа рызбахә.

–Ҳамцакәа… ҳашԥамцои!.. Уажәшьҭа иаамҭами!.. – иҳәон Басыргьы, Билал уи аҙбахә ахьцәыригаз гәахәарас иҡаҵаны.

Билали Басыри рыԥсҭазаараҷы Амзара иадҳәалаз ахҭысқәа рацәаҙаны ирыман. Урҭ анааргәалашәоз акыркырхәа иааибарыччон. Амаҙа маҙан, иахьабалак ицәырыргомызт.

Билал убраҟа еиԥш даҽеаԥьара игәы раҳаҭны иԥсы имшьацызт. Амзара амшынҷыкә анықәԥшра гәеиҵыхран иара изыҳәан еснагь.

Зны Басыр иԥҳәыс Ардышьна, илгәыҵалах здырхуада, даакылҟьан, убарҭ реицныҟәаразы Маница иакәымла длацәажәахьан. Уи дааразӡа акрааҵуеит… Билалгьы иаҳахьан, аха аҳәсақәа ирҳәаз уиаҟара зҷлымҳара аимҭеит.

– Бара, Маница, абри сара стәы бхаҵа ихы дҭарԥаны димоуп… абарҭ ԥсшьара иахьцо рыгәра бгауоу? – уи аҽены Ардышьна илхашәаны дшыҟаз ѡашьомызт, лылахь неиҵымхкәа Маница дналазҵааит.

– Закәи, бара, ибҳәо, Ардышьнахеит, ахаҵа иара ихы ҳаҭыр ақәиҵароуп ҳәа, бара дыбзаанкылома?!. Сара стәы ус егьидсымбалацт… – лҳәеит Маница лҽаартаташәа, уи дызлацәажәоз ак шаҵаҵәахыз аҟара лгәы назцан.

– Абри сара стәы, Маница, даазқәылаз иҟазшьақәа сзеилымкаауа салагеит… Иззакәу бдыруама?.. Ҭагалара ҳныҽԥынгылоит, нас хҭашәаран иааизцәырҵуеит Амзараҟа ацара… Усҟан саргьы сыгәхьаа иҟым… – лхы днахашшааит Ардышьна, лажәақәа нықәҵа-аақәҵо.

– Бшаҟәыҵра, ԥьушьҭ, Басыр бара ишыбҳәо еиԥш аҟынӡа ихы лаирҟәрым… Ахаҵагьы ԥьара хақәиҵрак иҭатәыми!.. – инхьалыршшон Маница, Ардышьна лгәаанагарақәа нхьарҟәҟәауа.

Аха Билали Басыри рҽеилаҳәа-рҽеилаца, икахәхәа-кахәхәа, рыжәѡахырқәа ҟьаҟьаӡа иахьаацәырҵуаз, иахьааидгылоз дарбан ԥҳәызбаз инцәыҵакшәа инарыхәампшрыз! Абла шеишеиқәа, абла ҭыԥхаақәа еснагь аҧсҭазаара ианацым ҟалашьа амоума!.. Инаухәаԥшны угәы ҷызкаауа дануԥылалак, ууаилшаа-ааилшаа уқәлымҵои… ухшыѡ уахылымкьои!..

Урҭ зегьы аӡиас еиԥш иниаѡрны ицахьан, ҵыхәаԥҵәара змамыз аамҭа еилаѡеиласрақәа иргахьан… Билалгьы дзахьӡомызт, Басыргьы дзахьӡомызт…

* * *

«Дабаҵабгеи Басыр иахьа?.. Дҭаркыма, мшәан?.. Игәы баапсхоу, иқәынҵәаша?.. Ма аҭел дасыр, дшыҟоу уаѡы иеилимкаауаз?..»

Билалгьы аҭел дасырц игәы инҭеикит, аха иҵәааникылеит. Аҵеырххара ицәуадаҳзшәа ибон… Басыр иҳәахьан иахьазы акы дзеиԥшхозар аҭел дизасырц, аха уи анагӡара ахьилымшаз Билал игәы ааиланархәеит уажәы.

Асҭанда лаара Билал ианакәзаалакгьы дазыԥшлон. Ишьапы данықәгылаз днеины аԥенџьыр днадгылон, амҳаду ианыршәланы иаауаз дсызрылбаауазар ҳәа илаԥш иныҵгауа. Лассы данзымаалак, дырҳәаҵәыҳәаҵәуа гәҭынчымрак ааизцәырнагон, џьарак дызтәомызт. Аха данаауаз, зегь реиҳагьы игәы зҟычуаз, еиқәызҳәалоз – лыԥси-лыԥси еихьымӡо жәабжь гәарҭак ақалақь иалганы изаалгон, уи иара уаҳы ишимбац гәахәарас иҟаиҵон. Аха иахьа макьаназы хәылбыҵеханӡа ԥытк набжьан, амш ахгара аиарҭаҷы даараӡа ицәуадаҳын, аха ишԥаҟаиҵарыз, уаҳа ԥсыхәа амамызт, ичҳар акәын.

– Акы суазҵаашан, саб, абри ҳара ҳахьынхоз Набжьоу ахьӡ рыԥсахырц иалагахьазма? – лцәажәара хыртлауа Асҭанда усҟан днеины лаб днаидтәалон. Илызцәырҵуаз лызҵаарақәа зегь раԥхьаӡагьы лаб иҟны акәын иахьцәырлгоз. Уи дызхааныз рацәан, даҵеаӡәы ишидыруаз аҵкысгьы инҭырфаҷа илзеиҭеиҳәон.

– Аиеи, Асҭанда, уи цәгьаԥсышьала иеиқәҳархахьан… Басыри сареи ҳауп убри зыбзоуроу… акыргьы ҳкыдырҟьеит, аха…

…Набжьоу – Билал дахьиз, дахьааӡаз, ишьапы хырҟьаҟьа ихәыҷра ахьихигаз… иани иаби анышә иахьамадоу… адгьылқәа зегь реиҳа иԥшьоу адгьыл… Уажәы Билал игәы ҷызкаауа, иҷзырҳәацааауа… зныктәи аныкәԥшра иара изыҳәан ԥсҭазаара-лашарак иацназгауа…

«…Басыр дмааит, аха сцоит сара иныкәыршәны… Сышԥазымцари?.. Смагамаго амҳа сыкәзаап…» – абри игәы инҭеикит Билал уажәы. «Басыр акы иҵалеит, акәымзар дмаакәа иуӡомызт…»

Билал инапы ԥсадақәа нцәыҵиган, ателефон даахеит ашҟа иҵеынхьырнааны. Инацәкьарақәа нҭаиргьыжь-нҭаиргьыжьит.

– Алло!.. Изҳәода?.. Амина?.. Дабаҟоу бабду?.. Дыҟаӡами?.. Дабацеи?.. Билал соуп изҳәо!..

Билал ахыгәҳәа ателефон наҟ иныҟәиҵеит.

Басыри иареи ахьзеиҟәымшәаз дааразә иаахьааигеит. Басыр ианакәызаалакгьы ииҳәаз ҳәан, акы узиваломызт, аха уажәы, игәыҵалах здырхуада, ихабарк ыҟазамызт. Ариабжьарак Билал игәы иҵакны имаз ахьзынамзоз, дахьышьҭаз ихьаақәа еиҳагьы иацнаҵозшәа, игәалаҟара архьанҭон, иԥсыԥ лагашагара еивҵанархон.

Шаҟа дазхьаауаз убри иара дахьиз, дахьааҙаз, ишьапы хырҟьаҟьа дахьыҟәыз, иԥсҭазаара зегьы иагәылсны иаауаз аҭыԥқәа дыршагьых, аҵыхәтәантәи акәхозаргьы, зныктәи анықәԥшылара… Игәы ԥшаа-ԥшааауа знык илаԥш нахигар, уаҳа иҵахзамызт. Наунагза иара иццон нас уи иацыз агәыблра, даҽеаԥьара иузымԥшаауаз, еснагь агәыкра знибаалоз зеиҩьыҟам асахьақәа, иани иаби изаанрыжьыз, нас иара иԥсы ҭанаҵы, акагьы изацымҵазаргьы, еиқәырханы дзыхзыҙааua иааигоз иаб иԥьыԥь. Рынхарҭаҭыԥ, рышнқәа еиҳа-еиҳа рхаҽра шырԥсахуазгьы, ржәытә ҟазшьа, рҭеиҭԥш дырзуамызт. Инавс-аавсуаз Билал инхарҭа ҳәа инахьыԥшуан, рылаԥш иныҵакны. Ихкааҵкаа, рахәык зҭамло иҟаиҵахьан иара.

Билал абра данааилак, егьа хьаа имазаргьы, игәы ааиқәнаҳәалон. Аҳауа цқьа иара изыҳәан изшыдан, гәалаҟарак изнарҵысуан.

– Билал дааит, Билал дааит!.. – агәылацәа дшаарбалакҵәҟьа инеиқәҽырҵуан, инаидеизалон.

– Иҟоузеи, Билал, ақалақьаҽ? Анхацәа иаҳзеиҩьу ҳәа акрырҳәома? – зҵаарыла, абжьаапны ишырулац еиԥш, днарыгәтыларкуан. Дара уи акәын хьаас ирымаз – анхашои адгьыли реизыҟазаашьа маҷк иахьҭышәынтәаламыз.

– Уажәы ишыҟалаз шәымбои, анхашы иҵегь аҽеиҵыхырҭақәа иоуа дҟалеит… аԥыхьа еиԥш иҟам аҭагылазаашьақәа. Адгьыл, илшозар, шаҟа иҭаху ааникылар ҟалоит, ишиҭаху дықәаарыхуеит, иара ихатәуп…

Билал ианакәызаалакгьы имшаԥысуаз ахҭысқәа зегьы дрызҽлымҳан. Ақыҭа ԥсҭазаара иҽалыхәданы хазы дымгылацызт. Аиҭакрақәа иаакалоз зегьы дара реиԥш иаргьы аныррa ирҵон.

– Ҳаи, Билал, анцәа уиныҳәааит… закәытә ҭагылазаашьа бзиоузеи анхаԥы изыҳәан иҟалаз!.. Уажәаԥхьагьы убас иҟазар акәын… Еҳ, ианакәҙамыз ҳажәит, акы анҳалшауаз еиԥш ҳақәшәаз ҭгьы, ҭынч ҳаутәахрыз!.. Аха змахәҿа еилҳәаны аус зкыз даараҙа дманшәалахоит… аҿҟьарҭақәа имоуп – арахә иааҙап, аарыхра ҟаиҵап… уи зегьы бҭеиҵыхрами!.. – аҙәиаҙәи аҳәаха реибамҭо инеихырҳәаалон, ираԥсхьоу аамҭақәа дара ишырҭахыз еиԥш рхы иахьырзамырхәаз ргәы азхьааua.

Билал егьаԥьара дыҟазаргьы, егьарыла деилахазаргьы, урҭ ианакәызаалакгьы ибла иаахгылауан дасу дара рҟазшьақәа рыманы, еицакшьак рыкәҙамкәа, рцәажәашьа ссирқәа игәы иҵнымҵәааua.

Ақалақь, аҵабыргаз, даҿа ҟазшьак иузадымкылауаз, иара ахатәы ҟазшьа аман, зегьы еиланагҙауан, иахькылнаго уаԥы изымдырҙо, аха ақыҵаҿ акәын еиҳа ацқьара, аҟазшьа ссирқәа, аҵасқәа, ақьабзқәа рҿахьырыхьчоз, иахьеизҳазыгьауаз. Билал илацәа анаахты иибаз ақыҵа еснагь дазгәдуун, уаҟа имԥаԥысуаз ахҭысқәа зны-зынла маҷк дшынарҟәыҵхалозгьы. Данахьҙозгьы, данахьымҙозгьы ақыҵа ԥсҭазаара дшазҿлымҳац дазҿлымҳан, иҿалихәдаар иҵахымызт.

Билал уажәы ус дышьҭан, акыраамҭаҙагьы ахәыцрақәа днарҳәы-аарҳәуа, дыхҭакҙаны ҭахак ирҵомызт. «Еҳ, адунеиажә, адунеиажә, ианакәҙамыз усылахәмарит!.. Абыржәтәи аамҭазы, аԥсҭазаараҿы аиҵакра дуззақәа анцауа, еихәлачны иҟаз аԥсҭазаара аҿанарыцкьауа, ауаԥыцкьа, ауаԥ иаша дбаҐьаҙа иҵыԥаҿ дгылартә, ииҳәауа акалнадартә ианыҟоу аамҭазы, сара аиарҭа снаманадеит, сымч каԥсаҙаны, схы сзамыхәауа… Ишԥакьаҿу ауаԥытәыԥса илахьынҵамԥа… унаҳәны уаахьаԥшаанҙа, акагьы ыҟаҙамшәа, инаумпытԥрааueит ушазгәышьуа, уԥсы шахьыхәхәауа!..»

– Сцароуп… ес-иҟалалакгьы сцароуп!.. – Билал дахьышьҭаз, акы дазаанымкыларашәа, игәы наиҵасит. Ихьаақәа зегьы наихаиршҭит. Имч ааибиҭан, ихыза ныԥхьаршәҭны, икаруаҭ дынхыкәтәалеит, дҭыггаҙа, мычкәарак ааинумбаалаҙо. – Иабаҟоу сыматәакәа? – иԥҳәыс ибжьы налыкәиргеит, дахьыԥназ ауадахь дыԥшуа, ихы ԥаҳаракны.

– Иухьзеи уажәы?.. Иугәыҵалахзеи?.. – даагәамҵ-хамҵын Маница, ишҟа лҿаалхеит. – Ҭынч узышьҭамгылои?.. – инаиқәлыргеит лыбжьы.

– Сзышьҭагылом бымбои!.. Сымаҭәаҟәа сзааг, сҽеиласҳәоит!.. – иналыдиҵеит иҽаарыҕәҕәашәа, аха илшара шмаҷзаз дахьықәтәаз иааиныр ит Билал.

– Уабадәықәлахи уажәы?.. Иабыкәу уахьцо?.. Ушычмазаѡу ухашҭма?.. Уеилагазар?! – лҽынхлыршәааит Маница. Уи лҟазшьа лзеиҭакуам дунеихаангьы. Ишылҳәац еиԥш еиҭанадылцәылеит иаарҷыхьаны.

– Мап, сеиламгаҙеит!.. Ус бгәы изаанагои бара?! Аѡнынҙа сцаны саауеит, снықәԥшны... уаҳа акымзаракгьы!..

– Мап, уеилагеит уара!..

– Бшаҟәыҵра, ԥьбеит... сеиламгаҙеит!.. Сымаҭәаҟәа баарых арахь!.. Иара Басыргьы дзымааите!.. – ииҳәац еиҭашьақәирҕәҕәон Билал.

– Уеиламгазар... уаѡы ибахьоума ас... аиарҭа ушылаиоу ууалҵны ушьапы узықәымгылаҙо... уахьцо умбои! – илҳәац еиҭалҳәон Маница. Уи аҟны егьа уҽеушәаргьы дузаҿаԥҽеуамызт, лара диашан.

– Баҟәыҵ бара, баҟәыҵ!.. Сара иҟасҵо сара издыруеит... наҟ иқәга абра астол иқәу ахәшәқәа... исыбмырбан!.. Бара ибдыруоу, ауаѡы ишьапы дықәгыланаҵы дныҟәалароуп... данышьҭаха – дышьҭахаҙеит...

Нас игәы дынҭахәыцит: «Ушьапы уқәгыланаҵы адунеи зегьы уара иутәушәа ухы уақәмгәыҕуеи!..»

– Исҵахым сара уахь уцар, ушычмазаѡу... Узцом уара уахь, исҳәо уаҳауазар!..

Билали Маницеи, аҙәгьы дхьамҵуа, акыр иааимаркит ари азҵаара. Иааиқәгәамҵит. Лара илҭахымызт ачымазаѡ ихала ақыҵахь ишьҭра, аха иара уи илҳәоз иамеикуан, игәҭакы наигҙар иҭахын.

– Иаха ушыҟаз ухашҭит... агәылацәа еизаны ишудтәалаз... уажә уфырхаҵахеит, уара умсааит!..

– Сфырхаҵахеит, ааи!.. Ииаг убра сымаҭәаҟәа!.. – иналыдиҵеит, аԥсраказгьы игәы иҭеикыз дузахмырԥауа.

Маница, уи иҟазшьақәа лымдыруази, ашьшьыҳәа дынхьатцын, имаҭәақәа лыманы даақналеит. Иапхьа дгылоуп.

– Сара арҭ ракәзам исшәыстцо... сымаҭәа цәышқәа – сыблуза шкәакәа, сгалстук ҕра... абас сҽеиласҳәар сҭахуп... – убри игәы назхьааит уажәы.

Билал иаииаамҭаз аҽеилаҳәараз иуҭахуаз! Ишәитцоз ахәыҷы деиҷаҳаны, мацкьа-шьацкьа ихы ныҟәигон, мыцхәы аҽеаҳаракра, аҽеыршьтырззара дашьтамызт.

Билал иҽааилеиҳәеит. Днеин, асаркьа ду ахьыкҿагылаз днадгылеит. Иеиқәа, икьаҿ, иблуза, игалстук – уаақы игәы иахәартә даадырпшзеит. Ихахәы шлаҕәаҕа ныпхьаиҳәеит. Изакәытә аамҭақәаз ихигақәахьаз! Иҟан абзиарақәа зцыз, игәы ҿызкаақәоз. Урҭ анааигәалашәо, илаҕырзқәа аҽеыпҳәа инхаҟәҟәаларц егьаарыгхомызт. Уажәы Билал имч мырхакәа аамта акырза деиҭанакит акәымзар, наза-аазак иакәын иара. Ибла ҳалалқәа еснагь аҳатцҳатцара, аилыххара, аҟәышра рхыҳәҳәылан.

Билал иплашь цәыш ахьахакнаҳаз иаакнихын, инеишәитцеит, ихылпа ҟьаҟьагьы неихеитцеит. Илабҷашь нкыдихын, ауадаҿы даалеиааеит, илшарақәа ахьынзаназо иеиликаарц иҭахны.

Маница, дадырсызшәа дахьгылаз, лыблақәа ҭраа дшанхаланы дихәаԥшуан, ихылҳәаарыз дақәымшәо.

– Умцар ууам... уҽеибуҭеит!.. – лгәы иазымчҳаит Маница дырааагьых жәақәак неиҿалмырхьыр, дахьгылаз еиҳа-еиҳа дшеибакуаз ааашьомызт.

– Ааи, сҽеибыстеит!.. – иҳәеит Билалгьы, рацәак имырхьаацәакәа.

Билал имчқәа каԥсазаны дшыҟаз иныруан, аха уи Маница лахь ирзар иҭахымызт. Хьаа змазам иеиԥш иҽеирҟасон.

– Асҭанда илаҳар ишпалҳәоит?.. Лгәы иалымсуеи? Лгәы нымхои?.. Саргьы суццап!.. – дааиҿагылт Маница лҽааиқәырԥшьыхааны.

– Сара аҙәгьы дыстахзам... Сналбаар, машьынак аанкыланы сцаны саауеит... Асҭандагьы илабымҳәан...

Билал ашьшьыҳәа дындәылтцит.

Маница акыраамҭагьы уи дишьклаҧшуан. Нас даахьаҳәын, Асҭанда лахь аҭел дасит.

– Сҳәатәы хамҭакәа абыржәы дындәылҭит… Дысзаанымкылеит… ақыҭахь дцеит… Илшома уиаҟара аныҟәарақәа?! Ихы издырам, иагьа иауҳәаргьы иирҳауам… Саргьы сиццап насгәахәын, аха имуит, имуцәҟьеит!.. Ианбыкәыз уи сҳәатәы анхаиҭахьаз!.. – даагәамҭ-хамҭит Маница лҿынхыршәааны. Асҭанда илуа-илҳәо дақәымшәо дааилахәеит иаразнак, лаб иигәаҕьыз аалзымбатәбарахеит. Ахьышәҭҳәа дындәылҟьеит ауада.

Маница лхала данаанха, илура дақәымшәо, дуалуашо ауада дааѽнагьежьит, аҭыӡқәа днаркыдыҧшыло. Билал ишьапы днанагонаҭы илабҵашь наиҭцарсуа, машьынак маншәаланы иҧылар иааникыларц игәы иҭакны, амѽа ианыршәланы ацара даҿын…

* * *

…Аамҭа шьыбжьагәы инахыҳәҳәахьан. Ҭагаланшьҭахьтәи аҳауа ҿыхьшәашәаара ахы ааунардыруан. Асҭандеи Басыри неицхырааны Билал амашьына дынҭырган, дрыманы хыхь иѽхалеит.

– Дабашәымҧыхьашәеи?.. Дабажәбеи?.. Абри акәмыз сара иуасҳәоз… иулшом, уѽны уаакы ҳәа, аха уара уаѽы иҳәатәы уаҳауама?.. Иулымшо уздырӡом!.. – Маница ллакҭа ырмашьцаны, лгәыпҵәара еиҳа-еиҳа иацҭо, Билал днеизыпшит, иҭагыланы ауада данааѽнаргала. Иҧшшәы ихыгга, имч илӡааны, ишьапқәа дырзынкыломызт.

– Дабаабахуаз… Басыр уеизгьы есымша дҳаргәамҭуеит… Ҳаннеи, ихала заҭәык аѽны ашҭа дҭагылан, илаба иҭаргәаны… иблақәа изырҟәымҭхауа ҳаѽныжәқәа дрыхәаҧшуан… еснагь урҭ иҧсы рыҿҳәарамзи… Ишимуаз, ишиҭахымыз мчыла даагеит… Басыр иакәымзар дааӡомызт, иахьа уа ирыхәлар иҭахын… – Асҭанда иахьа Билал иигәаҕьыз ҳәашьак лзаҭомызт. Уи зхыҟаиҭаз рацәак лхаҿы иаалгар лҭахымызт уажәы.

– Аат, умшәан, Билал… уҽеарыҕәгәа!.. – иҳәеит Басыр, Билал имахәар кны дахьгылаз. – Уаабзиахар, дырѽагьых ҳнаб-

жьысып… Иахьа шьыжьнатцы сааиргьы сҭахын, аха смашьына цқьа исзеиқәмыршәазт, сагхеит… саҭоумҵан!..

Билал дааилыхны ииарҧаҷы днышьҭарҧеит. Басыр уаҟа игылаз аҟәардә днықәтәеит.

– Ех, ушьапы уқәгыланатцы… ушьапы унанагонатцы ауп упсҭазаарагьы… нас инҷахҵәоит… Сара сзыхәауа – сани саби ахьжу… уаҳа ҷьаргьы исҭахҙам… сахьиз, сахьааҙаз… – аҿыпҳәа илаҕырҙқәа нхаҟәҟәалеит Билал.

– Умшәан, ус шпоуҳәои, Билал… акы наулакьакьазаргьы уаабзиахап!.. – иҳәеит Басыр уи игәы ааирҕәҕәарц, гәкаҳарак инимырпшырц.

Асҭанда лаб инапы псадақәа лшьышьуан иханы дахьтәаз.

НАСЫП ЗМОУ

Ииашатцәкьаны, пхыҙлабҷабоушәа, уажәы-уажәы ибла иаахгылауан Ҳараз иахьа аҟәараҷы дназлапшыз хҭыс-еилапыҵҳарақәак. Аҙиас дшапырҵхьазгьы, ацәқәырпа шьҭыбжьқәа еиқәтәарак рымаҙамкәа, ашшы рхырга илымҳақәа иаарҭашуан. Зҕабкгьы иныхҵаны, зны дыччауашәа, зны дгьаҵәыгьатцәуашәа, лыбжьы ҵарыхәҵәаҙа ацәқәырпа шьҭыбжьқәа инаргәылшуан, аҟәара зегьы амҿеханакуа, аха нас уи абжьы, аамҭацкала ацәқәырпақәа инарыхәлаҙҭызшәа, аҟәара иныкәбауан.

Ҳараз дахьтәаз акы даарҳәатцәыхәатцәит, дааруалуашеит. Иааизымбатәбарахеит иаҳаз абжьы. Ахьышәтхәа дшатцхахан, ицәыркьацәырасуа аҟәара иаакәибааз ибжьы нарыкәиргеит иҷацаҙа:

– Еи, уара, шәарбанқәоу уаҟа амш згауа?! Шәеилагама?!. Иҟашәҵауа закәызеи?!. Измааноузеи ари?!.

Аҙҕаб, ашьабысҭа еипш дкалаҙа, аҙиас иаваршәны, лыпсилыпси еихьымҙауа, дышзахәауаз дышоны дцон. Ачкәын, акагь агәхьаа мкҙакәа, уи длышьҭан, сызлыхьҙозар ҳәа, аха дызлыхьҙауамызт. Ҳараз ибжьы, аҙәгьы имаҳаҙазшәа, аҙиас апсабара инахәлаҙ иахьцаз иааицәымыҕхан, ишәакь хьажьыршәага, ивараҷ ишьҭаз, аашьтқәыцәааны, имагәқәа ши-

шьаз, иаԥхьа ииасуаз аҟәыцәа хәыҷы дынҭалеит аҿырԥҿырԥҳәа… Иблагьы егьабомызт иаргьы егьиаҳауамызт, деилашәааны дцон ахаҳәқәа днарыхҟьашауа, абри ибжьы змаҳаз зустцәоу иеилиргарц…

«Уара, иахьатәи аҽар абас акәзар ирыԥсҭазаашьоу?.. Иахьырҭаху иѡуа, иахьырҭаху иԥауа… Ахақәитра анроу адунеи зегьы дара иртәуп… уаргьы урбом, саргьы сырбом… иахьырҭаху ицалап, иахьырҭаху иаалап… ех, сабиц!..» – Ҳараз уажәы, иахьа иибаз, дзыниаз рацәак агәра изымгошәа, ихала заҵәык ашҭа ашәшьыраҽ дахьтәаз иԥсыԥ игәаҵанҙа иганы даақәыԥсычҳаит. Абри аамҭазы инеиҽаԥшлакгьы иааиныруан игәалаҟара шҿеимыз. Абжьааԥны ауаѡы ҳалал, ауаѡ гәыраз ззырҳәауаз, уажәы илакҭа гәыргьа-лашарак узыцбаауамызт. Игәы иасыз акыраамҭаҙа ихамышҭырц дааиманарххеит. Аѡны дахьааизгьы игәы амкуа, гәоу-гәоу даацәажәеит иԥхәыс лҟны, аха уи ус шыгәҟычга цәажәараз уаѡы идыруан.

Ҳараз иҽыцакыз иҭаҭын ҟаҵа шҽыцәааз изгәамҭаҙеит, ус иқьышә анаҙараҽ иахьынҳалан икамшәацкәа. Уажә иааиҽыцихын, иршәны иааигәара иҟаз ааида инаваиршәит. Абар шаҟа шықәса цуазеи Ҳараз аҭаҭын дахоижьҭеи, аха иахьихәаз ҳәа акагь ибомызт. «Ѡыстаа чысхәуп акәымзар, ас уаѡы ибахьоума…» – аҵәҟьыртҳәа дынкажьцәеит. Еиԥхьыттаеиԥхьытта иҭаауаз ахәыцрақәа цқьа днаргәылаԥшны, еимыршәшәа-еиҽыршәшәа днарызхәыцааҙа, инеимпыҵаба ицәцауан. Цәаҳәак днықәланы, инеилырфаҷа ибла иныхиргылауан еиԥш, аԥша иарблаҟьаз аԥстҳәышқәа реиԥш иааизнымкылаҙакәа инеицәыблаҟьон, нас шьҭахьҟа архынҳәра ааизыцәгьахон, иааицәуадаѡхауан.

Ҳараз иикыз илаба уажәы иааимпыҵарыҕәҕәаны иааикын, знык-ѡынтә раҟара аҿыѡ-аҿыѡҳәа адгьыл иахьналаикшаз, ашьац иаҵәара ныҵарҿыланы, икылыҵәҵәа-кылҟәаҟәаны ашьҭа нанирҟацалеит. Нас ижьцәа ааизганы днақәыжьцәан, дѡагылеит, убриала ихапапаз ихәыцрақәа убраҟа рҵыхәтәы аапиҵәарашәа.

Ҳараз иашҵаҟны уажәы иара ида аҙәгьы дубауамызт. Амра шьыбжьагәы инхыҳәҳәан, ашҭа азыбжак еилыҕрааҙа, ашәшьырара иамҿеханакхьан. Амаҵурҭа анаѡсан, инавакшәа

игылаз аца аԥхьа кәытқәаки шәишәиқәаки инеимцкласуа, аца изаԥырымҭуа иадҽыргьбалауан, макьаназгьы аца иазышәарыцалоз аҭарақәа ԥышцырақәак рҽытҭшәаны ирыцәкашәозар ҳәа. Ашҭа анаҙараҽы еилыҕраа-еилыҕрааҙа, аҳәарақәа рхы шьҭацаланы, аҳаскьынра илхауан. Ала аматҵурҭа аашсшәа, ахы ашьапқәа ирынҵаны ииан, ицәазшәа, алацәақәа еиқәԥсаны.

Ҳараз лаԥшыла иахьабалак иааимидеит, аха ашҭа еихҳәаеитҳәа иҟаз зегьы ҭацәыран, аҙәгьы дықәимбааит. Иԥшәма Хьшәашә дгәеигәеиуа аматҵурҭа дыҫназар акәхап ҟаитҵеит, аха аҙҕабцәагьы анимба, иааизымбатәбарахеит. Дгылоуп дадырсызшәа, шьаҿақәак ахьааихигаз.

«Иқәынҵәаша, ибналаны ицоу?.. Ибналаны имцакәа, анҭ реиԥш иҟоу ахытҟьақәа ҷьарак иузаанкылома?.. Аԥшатлакә иақәтәоуп, аԥшатлакә... Дара ишырҭаху рхы нықәыргозар, иахьырҭаху ицозар, иаххәап, уара узуҫтада, Ҳараз?.. Урыдызцалазеи, адунеи зегьы хылаԥштәыс иурымҭазар?.. Ҳоҳ, срыдызцалазеи?!. Иакәымк иақәымшәандаз, иакәымк рмыхьындаз ҳәа ауп ҳәа... Даргьы ишықақәоу убарауазеи!.. Иагьшәом, иагьыԥхашьом... аԥсабара акәхуп изышьҭаху... Уажәшьта аԥхынрагьы мааи, бнарашьаҭагә аанрыжьшам, кәарашьаҭагә аанрыжьшам, ашьапы ҳадыргашт... Ачкәынцәагьы гәыбганс ируҭагәышьозеи, ачнышқәа реиԥш рыхәдақәа ҭыхәхәа-ҭыхәхәа ианаарықәшәалак...»

Ҳараз дахьгылаз ихәыцрақәа дызрылҵуамызт. Агәылацәа аҙәы дааизҭгьы, усҟан даҽеакы иналацәажәагәышьауан, аха агәылацәагьы аҙәгьы ихабар ықамызт. Иара аԥшәмаԥҳәысгьы, абжьааԥны ашҭа иҭымҵзауаз, дабаныҵабгеи? Убри дналызхьаахит уажәы.

Ҳараз ашьшьы-шьшьыҳәа ишьапқәа неихиган, аматҵурҭа абарҵаҿ даннеи, уахь дыҫнамлакәа иҽеааникылеит. Аматҵурҭа ашә ҟьаҟьаҙа иаартын.

– Еи, бара, бабаҟоу? – ибжьы наиргеит Ҳараз, дналацәажәар иҭахын.

– Сабаҟаху?.. Ара сыҟами?.. Ҷьаракыр сцар ҳәа ушәома, арҭ сусқәа сырхашәаланы... – акҿыҫраҿы крыфаншьҭахь ус иқәлыргылақәаз асаанқәа рыҙәҙәара даҽын.

Ҳараз даҽеа ԥытқ днаскьан, дналыхәаԥшит.

– Иуҭахыз? – лхы дааѡахеит ларгьы, илкыз асаан лымпахьшьы нахьшьуа.

– Иабацеи арҭ ҳасасцәа, избаӡомеи? – ихы аарнааны ихылпа дынцәыҭцыԥшшәа, днаназҭааит.

– Иабацахуаз?.. Ашәырҭрахь ицазар акәхап… Анҭ уареи сареи иҳацәажәома? Ҳара ҳхәыцрақәеи дара рхәыцрақәеи шеиқәымшәо узымдырӡои?.. Урҭ дара акы иашьҭоуп, акы иазхәыцуеит… – ниаҭалкит Хьшәашә.

– Аиеи, ҳара хҽы ииааиуа зегьы акы иашьҭоуп, акы иазхәыцуеит… Ишԥабасҳәаз, мшәан, арҭ зуст цәақәоу ҳәа? – Ҳараз ҽырхықәмҵа ҟаҵаны деиҭаназҭааит.

– Ҳыҳ, крыздыруама, мшәан… аԥсабара ҭырҵаауеит ҳәа саумҳәази, ус акәӡами? – лхы аалыркьакьеит Хьшәашә, Ҳараз иҭҵаашьақәа гәынамӡара-гәыѡбарак нарыҵбааua.

– Аа, аиашаҵәҟьа исхамышҭыз… аԥсабараҭҵааѡцәа!.. – маҷк дааԥышәырччашәа ҟаиҵан, Хьшәашә уаҳа лылаҧымҭӡакәа днагьежьны ашәырҭрахь иҧынеихеит.

Ҳараз ишәырқәа ахьҭагылаз наараны инашьҭын. Агәашә хәыҷы аартны дахьынҭалаз, наҟ уаҳа дымцакәа даатгылеит.

Ҳараз арахь, ашәырқәа ианрызҳагьы, акагь ҭаижьломызт, ус иҭахкааны иман, аҳаскьын иаҵәа рыҵашьшьы, амала ԥытқ ианрызҳалак ҽбыгала инрыҵирхаауан, ицқьаӡа иааҟаиҵон. Араҟа зуаххы уҭаху ашәыр ҭагылан. Иԥасан иҟалоз ыҟан, икьасан иҟалоз ыҟан.

Ҳараз ахшьырахь данԥшы, илаԥш нарықәшәеит аӡгабцәа. Ашәырҭра анаӡараҧ шәырҵлак амҵан, наҟ-ааҟ еиҧаԥшуа, шәырқәак инарыцхауа аицәажәара иаҧын. ԥытраамҭак ус дгыланы дрыхәаԥшуан. Даргьы иара дгәарымҭозар ҟаларын, ацәажәара иханагалан, арахь иааԥшуамызт. Ашьҭахь Ҳараз, иихәыцхыз здырхуада, рылаҧымҭӡакәа, ашьшьыхәа ишьҭахьҟа даахынҳәын, агәашә хәыҷы ныдҵаны, ашҭахь иҧынеихеит дхыҟә-хыҟәуа.

Амра ашьыбжьышьҭахьрахь ианынаскьа, ашоура хҽын, еиҳа-еиҳа аҽыланарҟәуан. Аӡиас аԥшаҳәа ахьынтәи ԥшаҟәандакгьы ахәхәаҳәа, ашәаԥыцьаԥ рыбгьы еиларшәшәауа иаақәслон игәыҟаҵагаха.

Ҳараз днеин, ԝаԥхьа атԥла ашәшьыраҽы аҟәардә хәхәа игылаз днықәтәеит иҿаартынчны. Ихылпа кәамҟьа ааихихын, ивараҽы иныкәтԥаны, ихы инапы налишьит. Ихахәы ныкәкны иамхызар цәгьа иааимбеит уажәы. Ус ҟаитԥалон иара есышықәсагьы. Ҭемраз иҟынӡа днабжьысыр аааитҳхеит, аха Ҭемраз аԝны дыҟамзар ҳәа дшәан, иҿееаникылеит. Уи иакәын иара ишитахыз ихахәы изамызхуаз, даҿеаӡәы далаиркьысуамызт. Хьшәашә изылӡахыз иблуз хәаԥштәала аԥхьа ааԥиртлеит, ԥшак ахәхәаҳәа дааимнадартә еиԥш.

Илаԥыԥьқәа ҭассы дтәан Ҳараз, иҿыртынч, абри иахьа аӡиас аҟәтԥа дышхықәтәалаз еиԥш. Гәтынчра-гәызԝыдарак даашьҭнакәыцәаан, аӡиас ашьҭыбжь илымҳа итаԝуазшәа дааҟалеит. Абас днатәалон иара убраҟа, аӡиас авараҽы итахкааны имаз имхырԥа хәыҷы даахыкәшаны, игәаҭаны игәы анааирԥынчлак. Иахьа уи амԥан рахәгьы имбеит, шәахәгьы имбеит. ԥсаатәыкгьы аҟыж-ҟыжбжьы имаҳаит. Ажәԝан агәы кеикеиуа, амш еилган, ицқьан.

– О, Ҳараз, Ҳараз уоума, Ҳараз!.. – ахәаҟынтәи дшымгәыӷӡауаз бжьык илымҳа иааҭасит.

– Аиеи, Ҳараз соуп, Ҳараз!.. Иуҭахыз?.. – Ҳараз дԝагыланы уи ибжьы наиқәиргеит.

– Сыԥьмақәа убахьазар арахь, сыԥьмақәа?!.

– Уԥьмақәа сымбаӡацт арахь, уԥьмақәа, леи-бгеи ирыхәхаша!.. – аҭак нықаитԥан, дааины итыԥаҽы днатәеит ԝаԥхьа.

Абас иааицәажәахьан иахьа знык аҟара игәыла Қьаламаҭи иареи, хаарак аҭаҳамкәа, гәоу-гәоу. Уи хыхь дықәгыланы арахь дааԥшуан, Ҳараз иахь, ииҳәаз агәра изымгазшәа, дзеиҭамҵуа.

Ҳараз уаҳа дназацәажәашаз ҳәа аӡәгьы диқәмшәацызт макьаназы. Ацәажәара итахын иара, гәаартыла, гәтыгьгьала дзацәажәашаз дааиқәшәазҭгьы. Убри аԝыза агәалаҟара иман. Ихьаақәа аӡәы ианимеидауаз, иаиеиҳәауаз маҷк аҟара ԥсеивгарак ааинаҭазшәа, игәы ааиқәнаҳәалазшәа ибон.

Ҳараз абри имхырԥа хәыҷы иахьа уажәраанӡа аӡы иамгакәа иахьааиуаз уамашәа иубарын. Наҟ-ааҟ аӡҟәыцәақәа еилацәқәырпауа иавыԝруан, аганқәа рҿы алтар ҟатаӡа игылан.

Рацәакгьы аҵанакуамызт иара, нхаҩы бзиак иуҭра иаҟаран. Ҳараз ауаа дрыҳәо-дырчо, иҵәыҷгьға-цәыпҵы инкаиршәауаз ахәы арӡуамызт, уимоу, зны-зынла иааԥьоушьартә аҿеаҩра анаанашьҭуазгьы ыҟан. Аха, рыцҳарас иҟалаз, лаԥш-хәаԥшы изкылыԥшқәоз акырынтә иҵәгьа рҳәахьан ақыҭа аиҳабыра рҿы, иахьауажәраанӡа уаҩы изымдырӡо адгьыл аанкыланы имоуп ҳәа. Нас аусмҩаԥгаҩцәагьы ршәагақәа аашьҭыхны, инеишьҭагыланы рҿаархауан.

– Ҳаҳ, иҟалазеи нас, абра акәараҿы иҵәыҷгьға-цәыпҵы ԥшык ласҵазар?.. Илашәҵаӡомызт... Нас иалышәхузеи адгьыл ус ишьҭазар?.. – аҿыԥҳәа мцабзк наихҟьазшәа дааицрашәеит Ҳараз. Бзык шаҵаз аҟара гәҩарас иааҟаиҵеит, аха изыбзыз еилкаашьак изаҭомызт уажәазы. – Сара сынхаҩуп – сырахә ыҟоуп, сышәахә ыҟоуп макьаназы... ԥьара ҟашәак нҭызгаргьы, шәара изыхҭашәкуа сзеилкааум!.. Иабазгауа зышәгәахәуа абарҭ сырахәгьы-сышәахәгьы?!. – илакҵа нҭалашьцан, иҟазшьа аҿааиҭанакит. Дахьырзеилымкаауаз игәы ԥнажәон. – Митәыс иҟасҵазеи сара?!. Ишәҭахызар ишәыстәп, ижәга иахьышәҭаху!.. Зхы изамыхәауа ҙәыр дыҟазар ишәҭап... зыбаҩ иацәаашьо!.. Оумашәа иубаша, схы збартә, схы сахәартә сыҟазар, абраҟа цәгьарас иаҵбаатәузеи?!.

Абри инахырҟьаны Ҳараз имхырҭа-игәараҭа акырынтә иршәахьан, акырынтә игәарҭахьан, аха акагьы рзалхуамызт, инхьагәгәа рышьҭахьҟа инахынҳәуан. Ус-ус аамҭа аҿеиҭанакын, абарҭ агәылацәа рырахә роуп акәымзар, аҙәгьы дипԥырхагамызт.

«Закәытә дгьылыз абри арха еиужьра иаҵанакуаз!.. Ҳарахә-ҳашәахә зегьы абра иамбози!.. Есышықәса иамцәаауа, иамцәаауа, абахәра ҳавҵанацалеит, уажәшьҭа ирхынҳә ухаҵоуп!.. Ҳаԥсабарагьы аҿышԥеиҭанакуа, зхьышьаргәыҵа сакәыхшоу!.. Аҙиас икәараԥсараха, иҧьашҙа ажәѽан иаатцахеит...» – Ҳараз дахьхықәтәалаз даақәыпсычҳаит. Иаԥхьа ииасуаз аҟәҵәа хәыҷы дынӡааԥшылеит, уи цқьаҙа, икәеикәеиуа, ахаҳәқәа арахь иаҵубаауан.

Набжьоуаа аԥсабараҿы иааҟалоз аиҭакрақәа егьа иаҿагыланы рҿыршәаргьы иаратәы ҟанаҵон, ирымчнархомызт,

рхьаақәа хызҽшаз, инеиҭазҳәашаз, инарыҵгәашаз мчык ишазгәышьуазгьы. Аԥсабара ирнаҭаз рҽаҵахәы дырԝагьых ишьҭрақәланы ирымнахуазшәа, зны-зынла хшыԝлцарак наизцәыртԥлон Ҳараз.

«Арахәрҳәыртатцәкьаҳзааннамыжьит…Аԥшаҳәаанықамла, арха анықамла, нас иҳаԥстазаашьоузеи?!.» – акырынтә дархәыцхьан Ҳараз игәы итцхауаз азҵаара. Уи ԥстазааратә зҵааран, иара ихәшьадыртә еиԥш имч шақәымхоз ибахьан, аха игәы ацәкаижьуамызт.

– Абыржәы ишцо ицар, шәазхәыц, сара атцабырг шәасҳәоит, абра ҳазхықәнымхаларгьы ҟалап… – шаҟантә игәылацәа ргәырҽанитцахьаз Ҳараз, аха дара, уи ииҳәаз еилыркаазшәа ҟаҵаны, арахь набыцрак аадырԥшуамызт. Зегь рзеиԥшны, ҳазгауа ҳагааит ҳәа иԥшны итәан. Уи иара игәы ԥнажәон, дыҵнарҟьон, даргьежьуан, ԥьарак дызтәауамызт: – Абар ижәбап, ҳшыцәоу аҳы ҳамгозар… абри адгьылгьы, ҳара ҳзыҳәан мчрак алаҳамкәа, инаҳатцабгаргьы алшоит… ҳаргьы ҳнахәлабгаргьы…

– Ус шԥауҳәауеи, Ҳаразхеит, ҳгәы ҭуҟьаҳоитеи, убаарашәит… – шьоукы-шьоукы ргәы иныҵаххны инеиҿадырхьуан, ицәажәашьа ааргәамԥхакәа.

– Сара аиаша шәасҳәоит… убри зегьы ҟалаанҳа, ажәԝан ҳатцаԥшуа, ҳшьапқәа еиқәыршәаны ҳтәамзароуп… Аҳы утцалаанҳа аҳы шутцало удыруазароуп… Ҳадгьыл хәыҷы-хәыҷла иҳампытҳаауеит, ишәымбаҳои?.. Ҳаԥхьаҟа – аҳы ҳашьтахьҟа шьоукы маҳа-аргама ацәырҵәара иаҿуп… ҳадгьыл акәын ҳара ҳаазгауаз… абри шԥашәызгәамҭауеи шәара?!.

Урҵгьы ирымчнызмырхауаз акы шыҟаз агәра ргауазар акәхарын, Ҳараз уиаҟара имаркцәомызт. Аха, атцабырг уҳәар ами, Ҳараз ихьаақәаз рацәаҳан. Аԥстазаара еилашыра инапқәа иваԥсаны иҿахәлаирбгарц итахымызт.

Ҳараз ихьаақәа зегьы ааиқәызҳәалауаз иҷкәын заҵәы Алхас иакәын. Уи ақалақь ақынтәи данааилак, зегьы-зегьы аацәырганы иаиҳәон. Иҷкәын иацәажәара уаԝы ишимбац игәалаҟара аахнаҿуан.

– Саб, зегь иаразнак иҟалар уҭахуп уара… Мшәан, зегь иаразнак изыҟалома? Хәыҷы-хәыҷла ами ишыҟало, уара умыццц-

акцәалан… Абарҭ иаауҳәақәаз зегьы аиҳабыра ирдыруеит, иахәапҵрангьы иҟоуп, ацхыраарагьы ҟарҵоит… – ниаҵаикуан иаб, аха Ҳараз иҷкәын иажәақәа хара дхьанарԥшуазшәа нрыҵибаауан. Уи иара рацәак игәы азырҭынчуамызт.

– Иаразнак, иаразнак… аԥхьа иҟаҵатәуҳәа акыҟоуп, ашьҭахь иҟаҵатәу ҳәагьы… Ҳабна, хзы, ҳадгьыл, ҳарахә ақәзаара ишаҷу шәымбазои?.. Абри аҳәара аҵахума?.. Абри зыхьчашада?.. Шәарҭ аҷар шәакәзами?.. Уажәшьҭа шәхәыҷқәазам шәаргьы, шәеилкаара иҵагь инаҳаракызароуп!..

Ҳараз ихьаақәа иара ишихьаауаз еиԥш иҷкәынгьы ихьаауазар иҵахын, аха иҷкәынгьы иаб иҟны ишимҳәозгьы, даҷа хьаақәак дышдмырҭынчуаз ѡашьомызт.

Ҳараз дыштәаз акәымкәа, еиҵах иҷыцза рацәак ихарамкәа, иныҵакшәа, аҟәараҟынтәи музыка-шәаҳәабжьык илымҳа иааҵасызшәа ааибахт. Еиҵааигәалашәеит иахьа дзықәшәақәаз ахынҵа-ѡынҵаракәа: ԥҳәызбак дҵәаа-ҵәааua, лыбжьы ҵаҕаза уи ашәа иагәылҵәрааны улымҳа ҭылшьааuан. Ҳараз ибартә иҟамызт абжьы ахьынтәигауаз, аҟәара иқәгылақәаз афасара-чыкьқәа иахьабалак цқьа дыкәдырԥшуамызт.

Ҳараз абри ашәаҳәабжь ахьынтәиааѡуаз еилиргарц игәы ишҵаз ауп ҷкәынаки зҕабки азиас иаваѡуа аҟәара ишаақәлаз. Аҷкәын азҕаб длышҭан, аха дызлыхьзомызт.

Азныказы Ҳараз дааласхазшәа, иахиҳәаара изымдыруа дрыхәаԥшуан. Уамашәа иубаша, иабаанагеи уҳәарауазеи абарҭ абраҟа? Ихәмаруама? Ихәмаруазар ихәмарлааит!.. Иѡлааит шаҟа рҵаху, амра нарықәцеиуа!.. Аԥсабара дара рзы игәышьҭыхгоуп, игәыҟаҵагоуп… Амузыкагьы абжьы шгац игауан инаскьаганы, алтарраҷы.

«Ех, адунеиажә, адунеиажә… ишԥеиҷартәу уҳәарауази?.. Ианакәзамыз ишԥасыхьзеи сажәра?.. Знык ыр абас сыѡхьазма сара? Заҵа азҕаб абас лҷеилыхны азы дауҳацҵалахрыз!.. Ахақәиҵра анроу, ауаа рыбла рҷацәырхьчарц ибналаны иааазар ҟалап абрахь, рыԥсы еивыргарц, ихәмарырц, иччарц… хьаа змазақәам… насыԥ змоу…»

Азныказы Ҳараз гәахәара ласык даашьҭнаԥаан, абни азҕаб иѡны илышьҭоу иара иакәызшәа игәы иааинаҵахит, азҕаб

– иԥшәма лакәызшәа. Лара дыҽуеит, аха дызлыхьҙахуам, убриаҟара лшьамхы ҵарыхуп.

«Џьбеит, сеилагазаап, закәызеи сзызхәыцқәо?.. Ауаҽы данажәлак дышԥаҟалои?.. Ихәыцрақәа дшыргәылаԥаҵоу, амҵәыжәҽақәа аахәаны, ажәҽан аҟынҙа дхамлои, имахашьаха имыхәозаргьы, жәҽан аҟынҙа...»

– Суҳәоит, Мзауҵ, суҳәоит... усыламкьысын, усыламкьысын!.. – аҙгаб даағьаҵәыҕьаҵәит, аха даанҷасуам, дышзахәо ацара даҷуп, аҷкәынгьы иԥсы еибакҙазшәа длышьҭытҵуам.

«Насыԥ змоу Мзауҵ, насыԥ змоу...»

Мап, Ҳараз иԥсҭазаара ас иҟамызт, ас имҽаԥымсит. Ишԥыкәу иԥшәма Хьшәашә абас лҷеилыхны, иара дицыҽуа акәара дшықәлауаз! Аҙәы ибаргьы, аҙәы иаҳаргьы... ахьымҙг ҟарҵозма ауаа рҷы!.. Рхы шԥацәырыргауаз!..

Шаҟа ҳаҵыр иқәырҵоз Ҳараз ианхәеи иабхәеи ԥсаҵашкәакәараа!.. Иабхәындцәа – ԥсраз, бзараз – дрыгәҵылакны акәын иахьабалак дшымҽаԥыргауаз. Ҳараз игәы рыладуҙҙан урҵ, дагьрықәгәыҕуан уаҽы ишимбац ала. Заҵа урҵ рҟны ргәы иамыхәашаз уск аумҽаԥимгарыз, раҳаҵырқәҵашьа, раҳаҵырбашьа иҷеизахьыгҙомызт.

...Аҙгаб аҷкәын длыхьҙауашәа анылба, дууаҙа дыԥаны, аҙиас цәқәырԥа лыҷеналалыжьит, наҟ акы дышԥаспырнамгари ҳәа акәхап. Аха аҷкәынгьы уи иналышьҭархны, абри лара дахьалаԥалазҵәҟьа, акагьы агәхьаа мкҙакәа, иҷеналаижьит. Рҽыцьагьы аҙыцәқәырԥара иаман ицон...

Ҳараз, арҵ иакәымк рхылҷиаауеит иҳәан, ахьышәҵҳәа дҽаҵхахеит. Аха рацәак мырҵыкәа аҙгаб аҙы дҽалҵәраан, хымаԥсыма аҟәарахьы лҷыналхеит. Аҷкәынгьы аҙы неиҷаҵәауа длышьҭан, длыцрыҵуамызт. Аҙгаб дыҽуа дышнеиуаз дналыхьҙан, дшыҳәаҵәыҳәаҵәуаз мчыла днаигәыдирҙәгәалеит.

– Ус умун, Мзауҵ, ус умун... срыцҳашьа!.. Соушьҭ наҟ, соушьҭ, акәымзар сыхәхәоит, сыбжьы неиҵыхны!.. Ша-аҵ!.. Зи-таа!.. – мчымхарак ианиаз леиԥш лыбжьы аҟәара инықәҽит аҙгаб, аха Мзауҵ дауишьҭуамызт. Лара лымч еибарганы аҷкьара дшаҷыц даҷын.

Ҳараз дахьгылаз, иҟаитцара дақәымшәо, дааualуашеит. Ус рацәак ихарамкәа, амузыка абжьы иалыѡны даҽеа шьоукгьы рцәажәашьтыбжьқәа илымҳа иааҭасит. Иааизымбатәбарахеит Ҳараз, дааицрашәеит.

– Шәарбанқәоу, уара, араҟа амш згауа!.. Шәызусҭцәада?!. – аҕьеѡхәа ибжьы аҟәара иныкәиргеит Ҳараз. Ишәақьгьы нхалеиҭан, ахәаѡ аатиргеит. Ашьацмақәа харабгьар ахьхьаҳәа аҟәара иныкәпсеит. Ахәшәбылфѡы ныкәчит иахьабалак. Амузыка абжьгьы ааиқәтәеит. Ҳараз иҽаԥшылара аҽееиҭанакын, узиҽаԥшуамызт... Аҳгабцәа ԥсеивгахак анроу, еибарыѡны Ҳараз иахь рҽаархеит, аҷкәынцәа ғәарапара рыԥсы рыманы афасара рыҽенамардеит.

– Шәаангыл, ишәсырбап сара шәзакәытә хацәақәоу!.. Шәаангыл, ус шәызцозаргьы жәбап!.. – Ҳараз урҭ аҷкәынцәа днарықәмақарит ибжьы нхалаҵаны, аха дара, рхы иахәаны, уаѡы иахьимбашаз ицахьан.

– Ҳара акымзарак ҳхараҳам... Ҳара акымзарак ҳхараҳам!.. – аҳгабцәа Ҳараз инидгьаҵәыгьаҵәылеит.

– Ишәхарамзар, шәаазгауаз араҟа? Мчыла шәааргама?.. Изусҭцәақәада дара?.. – иааҭиҵаанит Ҳараз.

– Иҳаздырҳом... иахьада иҳамбаҳацт... Амшынаҽ ҳҽаҳкәабон... шәаала, аҳиас аҳы еиҳа ицқьоуп рҳәан, абрахь ҳаргеит... Аҳәы, сара исышьҭаз, Мзаур ихьзуп, егьи – Шаҭ... – аҳгабцәа руаҳәы лылаҕырҳқәа хаҟәҟәала даацәажәеит. Егьи лыблақәа камкамуа Ҳараз диҽаԥшуан ус, иҟалаз акагьы ахылҳәаауамызт.

– Ишәыхьҳқәоузеи шәара? – Ҳараз рхы-рҵыхәа аилкаара иҽеыназикит. Аҳгабцәа уажәада арахь ишықәнамгалацыз ѡашьомызт, ишәаԥырҳаԥуа акәын Ҳараз изҵаарақәа рҭак шыҟарҵауаз. Иҟалаз, ирыхьыз ҳәа макьаназы рхаҽы егьырзаагомызт.

– Сара Ната сыхьзуп, – лҳәеит аҟәара иѡуа иқәыз аҳгаб, егьи, ашьҭахь Ҳараз ишәақьбжьы иацәшәаны иаацәырҟьаз, – сара Зита сыхьзуп, – лҳәеит, дхәаныхәаԥшьха дахьгылаз.

– Абас изабалак рмашьынақәа шәрықәтәала, нас шәахькылнаго жәбап!.. Ишәуацәам, ишәҭынхацәам... иахьада

ишәымбаҙацт!.. – Ҳараз днарықәымчит. – Шәхы ԥыруеит, шәхы!.. Шәышԥагылоу... шәҽеилашәҳәа абыржәыҵәҟьа!.. – днарықәцәҟьеит, ишеибыҵақәаз цқьа данаарыхәаԥш.

Рыматәақәа ахькаԥсаз азааигәара агазеҵқәа еиҵыхны афатә, ашәыр ахьыкәыз ԥатҵликакгьы мгәылыҿза, исахьарԥсараха ирыгәҵылагылоуп.

– Аа, арыжәтәгьы жәжәуан акәу?.. – Ҳараз ихы ааирҵысыааирҵысит. Гәамԥхара-ҟазшьак ааизцәырҟьан, днышьҭасны уи аԥатҵлика аашьҭикәыцәаан, днахәаԥш-ѡахәаԥшит, аха изакәыз ҳәа акагьы изеилымкааҙеит. Аѡырақәа анпыҟҟала, уамашәа еиҿартәын. Ирууаҙа иршәын, аҙыцәқәырпҳара инахәлаиршәит.

– Уи ҳара ҳакәҙам,дара ииаргеит,дара ирыман...– еицҿакны аҭак ныҟарҵеит аҙгабцәа, ргәалаҟара хҿены иахьгылаз. Рхалаҭ ԥхьарҟьа кьаҿ хәыҷқәа ахьышәҵҳәа инарышәхадырԥеит.

– Шәаала уажәшьҭа аѡныҟа! – инарыдиҵеит. Нас днарацызаны, акәара хаҳәқәа днарыбжьыс-аарыбжьысуа иҿынеихеит. Аҙгабцәагьы, иажәа аасбамтәкәа, ашьшьыхәа инаишьҭалеит рыхқәа рыцәыжь, изыцәшәаз ирымхагәхьааха.

Аҟәара иқәсны хыхь ианынхала, Ҳараз даатҵылан, даанаԥшы-ааԥшит. Араҟа данылбаауаз ицырцыруа игылаз амашьына ҟаԥшьы, уажәы игылаҙамызт. Уигьы оумашәаҵәҟьа еибыҵаз акакәын, убла хнакуан. Ҳараз уи ахьимбаз гәѡарак ааинаҭеит абанҭ иԥхаирсыз ауқәынцәа ишыртәыз аҟара. Ихы ааирҵысы-ааирҵысит. Аҙгабцәа уи змааназ рзеилкаауамыызт... Ҵаҟа, лбаа, аҙиас амра хыӷӷала, зегь азеиԥшны, хьаак амаҙамшәа, ииаѡрны ицон, ацәқәырпҳақәа неидырслауа, амшын ду ахь ахы рханы.

– Абраауп ҳара ҳахьынхауа... абри ижәбауа ҳара иаҳтәуп, ҳара иҳанхарҵоуп... – Ҳараз рынхарҵа агәашәаҿ ианааи, даатҵылан, аҙгабцәа уахь инхьаирԥшит. Икәасҟьа, иматцурҵа, ибаҳчара – улаԥш хнакуан.

– Шаҟа иҵыԥ ԥшҙоузеи, шаҟа еиҿкааны иҟоузеи!..Ас измоу ирыбаргәузеи!.. Ҷьанаҭ ҭыԥуп шәара шәахьынхауа!.. – ирбаз ргәаԥхан, даараҙа иааԥьаршьеит аҙгабцәа. Ииашаҵәҟьангьы, ууаилаҳартә иҟан Ҳараз инхара-инҵыра. Жәытә ҿра-ԥшрак анубаалауан макьаназгьы.

– Иԥьанатҭ ҭыԥуп, аха зегьы анапы рҭахуп, – адгьылгьы, ашәыргьы, анхара-нҵырагьы, мамзар ус изыкалаҙом, иԥхастахоит... – даацәажәеит Ҳараз. Иԥьабаа зцыз, игәыблрагьы шацыз ѡашьомызт.

Аҳҭабцәа анхара-нҵыра атәы рацәак ирзеилкаауамызт, аха ишанханы иазыԥшуан рыбла хызкыз Ҳараз игәараҭа. Абарҭ иаарбахьакәоу зегьы иаарылукаартә гәааанагаракәак рнаҭауан иахьгылаз.

– Шәааи арахь, шәҭал! – агәашә аартны инарыдиҵеит Ҳараз. Ала ахьтәаз ацәажәашьҭыбжьы аҳан, иѡагылеит, аха ашҭа иааҭалаз шыҳҭабцәаз анаба, аҿааннакылеит. Урҭ рзы аҿырххара иаԥсамызт.

– О бара, асасцәа ҳҭоуп бымбаҙои, асасцәа! – Ҳараз, агәашә ишынҭалазҵәкьа, ибжьы наиргеит иԥшәма лахь. Уи лѡымсаг кны амаҵурҭа аԥхьа лыԥссауан, лхы дымѡахаҙакәа. Арҭ анааиуазгьы илызгәамҭаҙеит, аха Ҳараз ибжьы иаагаз, ахьышәтҳәа лхәыцра даалнахын, агәашә ахь дынхьанарԥшит.

– Унан, ԥьымбеит, изусҵәақәада иаҳзааугақәаз? – лѡымсаг наҟ инкаршәны, лҿаарҿеишәа днарԥылеит.

– Арҭ сасцәақәоуп, харантәи иааит, ҳадгьыл, ҳаԥсабара ҭырҵаауеит... Ажәакала, ԥсабараҭҵаацәоуп... – Ҳараз днареизгәдушәа днарыхцәажәеит. – Ҳаҭыргьы рыкәыбҵароуп, амла иакуазаргьы ҟалоит... иааԥсаха иҟоуп...

– Ҳаи, нан, шәааи арахь, шәааи! – Ҳараз иԥҳәыс Хьшәашә урҭ гәыдылкылеит, ихыдылкылеит, илыманы амаҵурҭахь лҿыналхеит.

Ҳараз дахьтәаз уажәы абарҭ зегьы ааигәалашәеит. Абарҭ зегьы иахьатәи амш иадҳәалан, аха аиашаҵәкьа аартны иԥҳәыс лҟны ҳәашьа изамҭеит. Иҳәазҭгьы, усҟан лыбжьы ныхҵаны, ԥсҙык заҳаз леиԥш, дшыҳәҳәауаз идыруан, лҿы иааҭашәозгьы нарыкәылҳәацәон.

– Исаҳауа закәызеи... ахкыдҟьакәа!.. Ишԥыкәу ирзымдыруа аҷкәынцәа ирывапҵалауа абнара ишылаз!.. Уаҳа рхы ҳаҭыр рзакәымҵаҙои?.. Ана иакуам, ара иакуам... иеилагеит ауаа... иҟарҵара рыздыруам, ирура рыздыруам... ицәыцәит ауп, уаҳа акагьы!.. – лҳәарын дааицраланы, лыблакәагьы нҵырхәны днарыхәаԥшрын, кыргьырҿалымҵаргьы ҟаларын.

– Дара аҧкәынцәагьы уҧши иҟарҭақәо? Рмашьынақәа ирықәкьакьаны, аҳгабцәа рыманы абнахь иѡлап… Рхы иақәҧеызар!.. Избан абанҭ реиҧш иҟоу амашьынақәа аахәаны изрырҭауа?!. Амцқьақәа, ақалақь иамкыкәа, ҳабнақәагьы дырхәашауа иалагеит, ҳҳиасҟәагьы… Дара ахаасҟәа, ахыркәыкәқәа иааргәаҕьуазеи?!.

Ҳараз иҧхәыс урҭ цәгьалатцәкьа лгәы рзыпҵәарын, иҿеихагәаны иҿеиҟажеит акәымзар. Иаацәырганы иналаиҳәаззҭгьы, иахьа агәылацәа ираҳартә, аиакәым ахлырҽиаауан, уаѡы дааизышьақәымкҳакәа.

Ҳаразраа рҟны аҳәырѡы аҵарауаа аахьан, алакәқәа, ажәытә ажәабжьқәа ашәҟәы ианырҭауан, рынхара-рынҵыра ҭырҭаауан, убас иҟақәаз ракәыз ҷьылшьеит Хьшәашә арҭгьы. Илылшауаз ахәыҷы ала ҳаҭыргьы рыкәлҭеит, крырҽалҭеит, крыдлыржәит днархагьежьуа. Урҭ аҵарауаа ишреиҧшымыз аҟара гәѡарақәак аалызцәырҭуан, аха ҷьаргьы илырҳомызт макьаназы. Лысасдкылара ҳаҭыр ақәылҭон.

* * *

Аамҭа акыр инеихьан, аҳауа еиҳа-еиҳа аҿееиҭанакуан, аҵлақәа рышәшьырақәа акыр рҿеиҭцырххьан.

Ҳараз, дахьтәаз иҭыҧ изыманшәаламхазшәа, дѡагылан, даанаҧшы-ааҧшит. Аҳгабцәа уажәы аматцурҭаҽы иѡнан, илаҧш нарыкәшәеит.

– Уара, арҭ ҳамцар аауам рҳәеит, ишҧаҟаҳҵари? – Ҳараз иҧхәыс аматцурҭа даадәылҭит. Ҳараз игәаанагара еилылкаарц лҭахын.

– Ҳоҳ, ицозар, нас, иаанаҳкылауама?.. Амѡаду аҟынҳа инаскьагатәуп… Шәырқәак нарыбҭар, иахьнеиуа инацҳап… – аҭак нықаиҵеит Ҳараз, Хьшәашә илҳәаз игәы ааззынчны.

– Ашәырқәагьы сырмазеихьеит сара…Аха уаха иаанҽасуаз ҷьысшьан…

– Нас, уаха иаанымҽасуазар, иҟаҳҵари? Ҳҿеаҳшьрыма?.. Урҭгьы ҷьара аанҽасырҭак, хкыдкыларҭак рымазар акәхап…

Ҳараз урҭ амѡаду аҟынҳа инаскьеигеит. Акыр иааишьцылазшәа акәын аҷҷаҳәа ишиацәажәауаз. Иаргьы, иламыс ишаҵанакуаз ала, акыр днарыдыбжьалеит.

Ус, ишгылаз акәымкәа, машьына ҟаԥшьык аҽывҳәа иаарыдыххылеит. Аҩныҵҟа еиқәтәарак амаҳамкәа амузыкабжьы ҭыҩуан. Ҳараз абри амашьына иахьа ԥьара илаԥш нахьысхьоушәа даақалеит. Аҧкәынцәа руаҳәы, зхахәы рҳәны иҟаз, ибласаркьақәа цырцыруа, ихы аатирҳәҳәеит:

– Шәҭамлои, аҭыԥҳацәа!

– Ната, ари Мзауҭ иами, ибыхьи?!. Баала, бҭал, ҳахьынтәиааргаз ҳаргап... уаҳа ирылаҳхи?..

– Сара сҭалаҳом! – лҳәеит Ната лҽааихаршәны.

– Бшаҟәыҵра, ԥьушьҭ!.. Баала, баала, бҭали арахь! – мчыла, Ната ишылҭахымыз, лмахәар аанкыланы, длыманы амашьына дынҭалеит уи. – Шәабаҟаз, уара, уажәраанҳа? Абна шәылазма?.. – амашьына аԥсҭы зкыз Шаҭ днаихәаԥшит Ната лҩыза деихаччауа дшынҭалазҵәҟьа.

Ҳараз, ииҳәара дақәымшәо, дшанханы дгылан. Амашьына аҩныҵҟа амузыкашьтыбжьы уажәы еиҳагьы ихалаҵаны ишҭыҩыц иҭыҩуан. Амашьына ҩаҭрысны аҽанынанаха, аҳгабцәа убасҟан Ҳараз дааргәалашәазшәа, рнапқәа неизырҟьеит.

– Машәыр шәмыхьааит, машәыр!.. «Ҭакәажәык быжь-цуҭак лхьаан, лара аҳәгьы дигәалашәомызт ҳәа, угәхьаа зкыда?..» – Ҳараз дадырсызшәа дахьгылаз иқәхысаа инеиуаз амашьына дашьклаԥшуан, аха гәамԥхара-ҟазшьак дшеиланаршуаз ҩашьомызт...

АЗЫХЬ АҴХРА

Аиаша уҳәарами, Шьмаҭ игәы иҵхоз дахьцалакгьы дарҭынчуамызт. Уаҩы изымдырҳо дашәаҳахьан, даҳәынҷахьан. Амшқәа ивыҟьҟьа ицон, аҵхқәагьы убас. Акгьы изрылымхҳакәа ашықәсқәагь неишьҭалон, ццакырак рымоушәа, изхьамԥшҳакәа. Уи игәы еиҵанаргәгәон иара. «Сыԥсы ахьынҳаҭоу абас мацара исхызгарыма, уаҳа сызларгәалашәо ҳәа акгьы сзаанмыжьҳакәа?» – дазхәыцуан иара. Еиҳараҳак ишықәсқәа еиҳа-еиҳа ирыцло рҽанынарха ауп ари ихәыцра аҳыцәқәырԥара еиԥш ианижәла.

Шьмаҭ уаҩы гәзианк иакәын, рацәак дауцәамкәа, аха еилаҟацак, иԥаҵақәа цәхаԥшьҙа. Ашықәс рацәа ихигахьоу, изгәамҭаҙакәа, ииашахәҵәаҙа иҟаз ишьапқәа маҷк иаадыркьаҳәхьан, изқәагь хәыҷык аҟара инеиҵалашәа иаагәардхахьан, аха иара уи агәхьаагь икҙамызт.

– Бара, исхәыцыз бдыруама? – иҳәеит ҽенак иара, иԥшәма ихы налыкәикын. Ихы иааҭашәоз зегь раԥхьаҙа Машьқәала лакәын изеиҳәоз.

Шьмаҭ астол дадтәалан, инапы ицламҳәа иаҵаргәаны. Машьқәала ауаԥьаҟ азааигәарашәа дтәан, лыбласаркьақәа лԥынҵа иқәыргыланы, акы ақәыршәра даҽын.

– Иумҳәои, нас, иухәыцыз! Кыр иҳахәарҭазар… – ишҟа лыбласаркьақәа днархыԥшит.

– Абри ҳара ҳахьынхо, ианакәзаалакгьы аҙазы аԥьа аабоит, ԥьара ҵеиԥык напы аҳаркыр сҭахын. – Шьмаҭ дааҭгылан, Машьқәала дналыхәаԥшит.

– Аҙаагара ҳабҕа ԥнамҵәахьеи, иуҳәо иашагәышьами, аха уи ҳамч ақәхару уажәшьҭа? Иҳалшару?

– Ишԥыкәу ишҳалымшо! Иҳалымшар, иҳацхраап. Уи бацәымшәан, бара… – лгәы ааргәгәашәа даацәажәеит Шьмаҭ. Алшара ҳәа Машьқәала дызҿыз иагьакын, иагьыѡбан. Уи шьахәлатҵәҟьа еилкааны иман Шьмаҭ, аха игәҭакы наигҙар иҵахын. Уи анагҙараз илымшогьы илиршартә еиԥш гәыҕрак ацәаара игәаҵа иҵаршәын. Убри ауп уи ацәыргара агәаҕьра изҭазгьы.

– Уара ус ак улшондаз… Амала, Сиуарнараа ргәы иныкәымшьыкәа уҽазумкроуп, – лҳәеит Машьқәала Шьмаҭ иихәаз рацәак иамамкцәакәа. Сиуарнараа ҳәа дызҿыз лымаҳәи лыҙҕаби ракәын. Урҭ дырмазҵаакәа акы напы аиркыр лҵахымызт лара. Лыҷкәынгьы даалгәалалыршәеит, аха уи ақалақь ахь дцеи уажәи рыбжьара уиаҟара аѡнусҟәа ихы рылаирхәуамызт.

– Нас, амҽышаҽенынҙа ҳааԥшып. Ууанҙагь ибжьоузеи? Иааир ҳнеилацәажәакәап, иахырхәаауагь ҳаҳап, – иҳәеит Шьмаҭ. Машьқәалагь уи днакәшаҳаҭхеит. Шьмаҭ уаҟа астол аҟны иқәыз ихылпа аакәихын, иеигәышә аакыдхны адәахьы

дындәылҭит, убри излацәажәоз аус шыманшәалахашаз, еиҳа ишеиҧьхашаз дазхәыцуан. Адәахьы амш бзиан, амра ԥхон иҟәандаʒа…

* * *

– Нас, саб, аҭеиԥь ду ужырц угәы иҭоукит акәу? Уи бзиоуп, ауаа ирыхәарҭахаша аус уашьҭоуп. Уажәаԥхьа уашьҭаларгьы цәгьамызт, аха… – ашҭа агәҭа иахьыԥагылаз аҟынтәи днаԥшыааԥшуа даацәажәеит Шьмаҭ иԥкәын Салыбеи. Уи абас ѡынѡажәаҟа шыԥәса рҟынʒа ихыҵуан. Рацәак дауцәамкәа, шкәакәак мацҟьашьацкьа деилаҳәааны, ихәда игалстук ҟьаҟьа ду адҽырбалон. Уи дивагылан, деиԥәыцырцыруа, имаҳә Сиуарна – аукы, ижәѡахырԥәа ҟьаҟьаʒа.

– Ааи, сгәы иҭагәышьоуп, уи сгәы иҭеижьҭеигьы акрааҵуан, аха исзаԥшьымгацызт акәымзар.

– Ибзиами, ибзиами… Аха иабыкәу убри ахьужуа? Уара иугәаԥханы ҭыԥс иабалухи?

– Зназы абра ашҭаҿ ҳәа сгәы иҭан. Аригьы убас ласҳәахьан, аха нас, цқьа саназхәыц, ашҭаҿы саҟәыҵит…

– Ибзиоуп, аха нас уи абыкәу? Иааигәоума? – дҵааит Салыбеи, иаб иихәаԥәоз дырԥымыѡлакәа, иҿруатәны.

– Иахьыкәуу, шәаалеи, сара ишәсырбап. – Шьмаҭ ашҭа дынҭытцын, агәашә аԥхьа ишьҭаз адәхәыпш хәыч ахь иҿынеихеит. Салыбеии Сиуарнеии неихәаԥшы-ааихәаԥшын, уи инаишьҭалеит.

– Аа, абраҵәҟьа. Зегьы иахьаҳзеиԥшу… Амѡасыѡгьы даамѡахыҵны ижәуа… – Шьмаҭ иҿеиҵых адәагәҭан даагылеит. – Арсынтәи Арзаметраа ирзааигәоуп. Тамшьараа ирзааигәоуп, Алҵыкәраа ирзааигәоуп, Алмысханраа ирзааигәоуп, – днарҿаԥшит Шьмаҭ имаҳәи иԥкәыни.

– Ара иҭыԥ маншәалоуп, аиашазы, аҵеиԥь жны ианыҟала… Иаакәыршан ашәаԥыԥаԥ ааиҭаҳаны, атәарҭақәа рымҵаҟаҵаны, даара ибзиагәышьан, – амаҳә иабхәа иаҳаҭыр бауа ишыҟаҵатәқәаз иаразнакала днарылацәажәеит.

– Убас ами, баба, сгәы иҭоу, сахьʒозар, – иҳәеит Шьмаҭтьы.

– Саб, уара уццакуеит акәымзар, аʒгьы шәзааргон, уиаҟарагьы аԥьабаа убомызт. Уи иалацәажәахьеит. Аплангьы

азышьҭырххьеит, агазеҭқәагь ирныртцахьеит. Амаа ааурҭәиир, уашҭаҷ аҽҽаҳәа уведра инҭаҭәо иҟалоит.

– Нас, убарҭ аҙы ҳзааргаанҙа ҳәа ҳапшрыма ҳара? – игәы иныҵаххит Шьмаҭ.

– Ус угәы иантоук, саб, уцьыбагь ғәғәазар акәхап, апароуп зегь ҟазҵо... – Салыбеи уажәы аҽакы инақәирғәғәеит.

– Сцьыбақәа ғәғәа уҳәахт, ианбыкәыз ҳара ақыҵауаа ҳцьыбақәа аныҕәғәаз? Малсгьы-шьалсгьы иҳамаҙоу хгәыцқьара ауп. Абра ҟәрышь хәычқәакгьы еизгашәа иҳамоуп, иазха-иазымха. Аха ауал сықәсҵозаргьы иҟасҵароуп.

– Иузызжуада? Зәыр думоума ус уара? – Салыбеи зегь рыла дҵиҵаауан иаб.

– Исзызжуада? Абра Наԥьхьоутәык Џьансыхә ҳәа аҙәы дыҟоуп, сара сиацәажәахьеит.

– Шаҟа ҳәа иузижуазеи уи Џьансыхә ҳәа узҽу?

– Зықь маат раҟара иҵахуп, жәохә метр рҟынҙа ижуеит. Уигьы апаразы дымцәаҕәои!

– Ибзиоуп, аха аҙы маар, усҟан ишпаҟауҵои, саб? – Салыбеи уажәы реицәажәара зегьы еилазцалоз азҵаара ғәғәа нықәиргылеит иаб иҽапхьа. Ииашаҵәҟьаны, уи изҵаара хьанҭан, ус аламала унадыххыланы аҭак узыҟаҵомызт.

– Ишпамаауеи? Ари ҳазқәынхо адгьыл ҳажьарыма? Ҳныҟәнагозар, аҙгьы ҳнаржәроуп, нас ишпа, – иҳәеит Шьмаҭ уи агәра гаҵәҟьаны дыҟазшәа.

Адырԥаҽены, Салыбеии Сиуарнеи андәықәлоз аламҭалазы, парақәак ааҭырган, иааԥхьаҙаны Шьмаҭ иаԥхьа астол иныкәырҵеит, абри ҳахьҙала, узлаго аус аҟны ухы иархәа ҳәа. Шьмаҭ, урҭ иҟарҵаз игәы иаахәан, апсшәа нахиҳәааит.

– Иазыжәуааз, нан, иазыжәуааз, ауадаԥ шәалаҳамҵеи, – Машьқәалагьы апсшәа нкалырҵәеит, лымаҳәи лыҷкәыни дрывагьежьуа.

* * *

– Шәымшәан, уажәшьҭа харак имышьыҵыкәа шәцьабаа ҳармариоит! – Шьмаҭ зведракәа кны ҙаагара ицоз аҵацацәеи аҙгабцәеи ибжьы нарықәиргон. Урҭ ԥхашьа-ԥхаҵо ииаины

ахацәа аус ахьыруаз ирыхәаԥшуа иаагылон. Араҟа аус руан аҳабла иаиуаз ахацәа зегьы.

– Шәахала, шәахала, убас, шәмыццакыкәа, ԥьара икыдшәмыкшалан, амарԥьақәа, ақәаб хаҳәык кыднарԥып. Хыхьынтәи ианлеиуа иагьа имаҷзаргьы, амч амоуп… Ашьшьыхәа ишәыргьыжьла… – Шьмаҭ зны анахь диаслап, зны арахь диаслап, ақәаб ахалашьа гәеиҭалап, ацашьа гәеиҭалап, убри даҽуп. Даныҷкәыназ еиԥш дҳаҵхаҵо, тәамѡахәк ҟаиҵом. Зегь илаԥш рхуп.

Анышә ҟаԥшьи ахаҳәи адгьыл аҵантә ахагалара иаҽуп аҷкәынцәа, абарбал ду ыргьежьуа. Шьмаҭ ибла ҵарқәа рхмыжьуа урҭ дырхагылоуп. Еиқәыҵәиуа ашаха алыра ианылоит, ианыҵуеит. Аҵеиԥьжѡы Ԥьансыхә икылиҵәоит адгьыл аҵа, иҵыркант ныҵакшо. Коу-коу-ҳәа ашьҭыбжь ҭыѡуеит… Шьмаҭ ицәа ҭынчым, итәа ҭынчым. Уаха дшыцәоу дааԥшыр, убри дналацәажәоит:

– Еи, бара, быцәоума? Сгәы иҵашәаз бдыруоу? Убраҟа аʒы ҳзыҵхыр, хыхь ихалартә еиԥш иҟаҳҵон. Аиеи, аиеи, анцәа сишьааит амц сҳәозар. Амотор ҭаҳаргылон аʒы хазгалоз. Уи аѡызцәагьы збахьеит. Усҟан егьа сныҳәан аʒы жәжәра шәыҟан.

– Уи аныҟаутҵалаҟ, нас иуҳәалап, уажәы уцә, уцә, – лҳәон Машьқәала, ацәа лҽааалкәкәааны. Аха уеизгьы Шьмаҭ игәы ҭынчхомызт. Ианакәзаалакгьы ашара дазыԥшуан, амш ҿыц ибзиаʒоу акы изаанагарашәа, акы инаҭарашәа дазхәыцуан дазгәдуны.

Шьмаҭ напы зиркыз аус ақыҵаҽы измаҳацыз ҳәа аʒәгьы дыҟамызт. Зегьы ирдыруан уи напы злеикуаз иарбан усзаалакгьы аԥсы ахаҵаны, иара ишақәнаго иҟамҵакәа ишаанимыжьуаз. Амшқәа цон, аҵхқәа цон еишьҭаланы. Убарҭ зегьы Шьмаҭ дрылан, дҳәаҵәыҳәаҵәуа, ууанʒа изыҟамҵацызгьы убарҭ ирылагʒаны иҟаиҵарц игәы иҵакны.

Ҽнак, хѡахак ҟамҵакәа аусура ианаҽыз аамҵазы, агәарабжьара дыбжьалан дшааиуаз акәымкәа, даамѡахыҵны даарыдгылеит ргәыла ҳаблаҽ инхоз ҭаака Жьацба, илаба наиҵаргәо, ихылԥа абз илахь хнаѡо. Уи хәыҷык дцәыҵаѡыстаадцәыҵагызмалшәа дыҟан.

– Уа мшыбзиақәа! Бзиа жәуааит! – иблақәа ааиржьаржьалеин, ихылпҵа абз хәыҷык инаҳаракшәа, аҳәаҳәала зегьы днарыхәапҵшит.

– Бзиала уаабеит, ҕәака, бзиала уаабеит! – иҳәеит Шьматҭгьы, аха уи иааира рацәак игәапҳомызт, избанзар, имышьҭагьы цәгьоуп ҳәа иаҳахьан.

– Шьматҭ атҷеиҷь ду ужуеит ҳәа саҳан, даараҳа сгәы иаахәеит. Аиаша уасҳәап, уи уаҩ дзеигәырҕьаша акоуп… Ҳоҳ, акыргьы ужхьеит удыруоу! – иҵыган икажьыз ахаҳәи анышәи днарыхәапҵшит, нас атҷеиҷь днахагылан, дынҵапҵшшәа иухт. Уи иҟазшьақәа уаҟа игылақәааз иааргәамҵхеит, аха…

– Шьматҭ, аҳы амоума ара уахьаҷу? – днатҷааит, ихы аарнаан, изблак ала Шьматҭ иахь дынкылпҵшшәа.

– Краадыруама, аха ажра ҳаҷуп… абра исгәапҳан. Сара абри атҷеиҷь ажра сгәы иҵеижьҭеи акраатҷуан, аха исзеипҵштәуамызт, – иҳәеит Шьматҭ иҿаарҭынчны, егьырҭ ивагылақәазгьы ираҳартә еипҵш. Урҭ ус ҷымҭзакәа, ҕәака ихәапҵшуа, рус нарыгзон.

– Ауаҩы игәы иҵоу данахьымзогьы ыҟами… – изхиҳәааз узымдырзо, аҧхьыжәҳәа ицәажәара уаҩ игәы иамыхәашаз ажәак налаижьхит.

– Ишҧаҟахым… – иҳәеит Шьматҭгьы, гәынамзарак уи иганахьала ишинырыз удырратәы.

– Ахи-атыхәеи аҳы узыҵхыр убриоуп, Шьматҭ. Аха аҳгьы ус аламала зегьы ирзыҵхуама? – даатҭгылеит ҕәака, Шьматҭ убри иахиҳәаарыз аилкаара иҵахны, ибла ҧсеиҧсеи хәыҷқәа кылархәхәны.

– Ишҧаҳзыҵымхри, седру, – Шьматҭ иҵахымызт уи иҿилагалара, ҿырдагәа ҟаҵаны акәын аҭак шыҟаиҵоз.

– Ех, шәус аабзиахаait, сара адәқьан аҟынҳа сцап ҳәа сгәы иҵоуп, исылшозар, – иҳәан, днарыдҵны, илабашьа наиҵаргәо, агәарабжьара дыбжьалан иҿынеихеит. Шьматҭ иблақәа еихмырсыҕьзакәа уи дишьҭапшуан дахьнеиуаз…

* * *

– Ехе, схажәгал, схажәгал, уажәшьҭа! Салгеит, салгеит! – атҷеиҷь атҷантәи Ԥьансыхә ибжьы аагеит иҵахәаҿза. Ԥьан-

сыхә иахьа далгон иусура. Аҳабла зегьы ргәы хыҵхыҵуа уи изыԥшын,

– Аҳа, аҧкәынцәа ашьшьыҳәа ишәыргьыжь. Уеизгьы дхагалатәуп, ииҳәо шәаҳаит, – Шьматҭ дцәажәошәа даҧын, аха игәатҵа ҭыхьшәашәаа иҟан. Акы изымхозшәа, убраҟа игәатҵан акы алакьакьошәа, аха ихы иҟажон, идгылоу игәылацәа дырцәыԥхашьаны.

Алыра ду идыргьыжьуа ганк иара икуп, имч зегьы еибыҭан дахоит. Ахацәагьы, аҧкәынцәагьы рыҽшаны, ашьшьыҳәа аргьыжьра иаҧуп, рхы шьҭацаланы, рҧытбжьы умаҳаҙо, рҽеиқәырԥсны.

– Еиҳа-еиҳа дхьанҭахо далагеит ҳәа сыҟоуп, – убри аамҭаз аҭынчра ааилеигеит Алмысхан.

Абырбал агәҭа икылырҟьаз алыра ду ашаха шәпа еилаԥаны, иузеилымхыртә еиԥш еилаҟаца, анылара иаҧуп ииаҟәымҵакәа. Уи еиҳа-еиҳа иазҳауеит иахьаныло.

Ус Ԥьансыхәгьы ихы аакылыҳәҳәеит аҵеиҷь аҟынтәи. Арацәаҵхыѡцәа рхылԥа ихоуп. Анышә ҟаԥшь ицратата.

Аҧкәынцәа ахьышәҭсышәҭҳәа инаидыххылан, адәахьы даақәдыргылеит. Имаҭәақәа инапы нархьишьшәа ааиуит. Зегь ааикәшан иаагылеит.

– Салгеит сара сус, Шьматҭ. Даараҙагьы аԥьабаа збеит. Инацҵангьы изжит, аха иҟам, иҟам аҙы…

Ԥьансыхә аҙәаҙәала зегь рлакҭакәа днарҭаԥшит, рызынтәыкгьы иԥьашьаны изыԥшуан.

– Ишԥа, Ԥьансыхә? Абри ииашан иуҳәома? – Шьматҭ дырѡагьых иаҳаз агәра изымго, ԥытк даарылҵшәа дахьаагылаз, дадырсызшәа, дԥыԥза уа даанхеит.

– Аиеи, Шьматҭ сара мцрак аламҵакәа исҳәоит. Убасоуп, жәохә метр инареиҳангьы изжит, аха иамам аҙы, иҟасҵарызеи?

– Ԥьансыхә, иҳаԥсыхәозеи нас уажәшьҭа ҳара? Ҳгәыҕрақәа зегь башахама? – Шьматҭ дааилшаа-ааилшаан, илабжышқәа аахаҟәҟәалама уҳәаратәы даақалеит. Абар егьрыгым, рҽааизакны инеишьҭаларц. Иаразнак уи зегь иааицгәарҭеит. Даргьы цәыз дуззак зауз реиԥш, ргәы нҵыԥсаа-нҵыԥсаа иаақалеит.

– Шəаала арахь, аԥныҟа, шəаала! Ара ҳазгылоузеи? – Шьматҭ иҵəааирԍəԍəан, ашьшьыхəа аԥныҟа иҷынеихеит. Егьырҭгьы уи инаишьҭалеит, рыхқəа ларҟəны, ирхəо рҷамшəо.

Аматцурҭа иныԥналан иахьаарықəшəаз инатəақəеит. Аматцурҭагьы азныказ аҭынчра ныԥнаҳан аха…

– Џьансыхə, ҳара цқьа ҳаузымдырқəозаргьҟалап, аха абарҭ зегьы еизгəакьацəоу, еизгəыблԥцəоу ҳауп. Ҳара ҳанхацəоуп. Зхатəы џьабаала адгьыл иқəаарыхуа. Изхысҳəааua, абарҭ зегьы сыман суҳəоит даҵеа метрак, ԥ-метрак раҟара ҳзужырц. Нас аʒы шԥамаарыз. Абра аʒы амамкəа иҟаларызма? Ҳара уџьабаапса ҳарʒуам.

– Аиеи, Џьансыхə, аиеи, ҳаргьы унаҳахəаԥш! – Шьматҭ ииҳəаз инацдырԍызит егьырҭгьы.

Аха Џьансыхə днеицрашəан, аԥсраказгьы имуит. Егьа идырцалазаргьы, иҵеаҷаршəны мап икит, сара уаҳа сызжуам ҳəа. Шьматҭ дгылеит, дтəеит, дгылеит, дтəеит. Амца ицралан дбылуан, иширцəарыз издыруамызт.

– Аа, баба, абри уара иумазааит, уџьабаапса ауп, ҳазлеилаʒахьаз, маатқгьы агмыжькəа, – Шьматҭ, уаҳа ԥсыхəа шамамыз ибазар акəхап, аҭыхəтəаны урҭ злеилаʒахьаз аԥарақəа, акакала иааԥхьаʒаны, Џьансыхə инеиркит.

Џьансыхə уаҳа жəа ахымҳəааʒакəа, ажəжəаҳəа иԥьыба инҭеиҵеит аԥарақəа. Агəылацəа рыблақəа ҭраа ихəаԥшуан. Нас Машьқəала иқəлыргылаз фырџьанк азна нҭеиҭəан, днахныҳəааны ижəит. – Уажəшьҭа саргьы сцаларуп, исцəыхəлеит, – иҳəан, ашьшьыхəа иматəақəа аашьҭыхны, дындəылҵны дцеит. Агəылацəагьы уи еимҵаркит, иақəʒбеит, аха иҟарҵахуаз… ԥытрак ашьҭахь урҭгьы ашҭа инҭытцит еиманы. Шьматҭи Машьқəалеи изаҵə-заҵəʒа, рхала аԥны иааԥнахеит.

– Закəытə дгьылузеи ҳазқəынхо, закəытə дгьылузеи? Раԥхьаʒа абрахь ҳақəызгалаз рабацəеи урҭ рабацəеи ирасҳəарызеи? Аԥсабара абеиарақəа ирышьҭамыз. Рырахə-рышəахə… Шьоукы-шьоукы рашҭақəа рҷы саԥьанк иужаанʒа аʒы ахьхьаҳəа иҵыҵуеит. Ҳара ҳахьықəнхо адгьыл кылҵəала уҭахызаргьы…

Шьмаҭ ихы еилагазшәа, зны ддәылҭуеит, зны дыԝналоит, амаҭурҭа дыԝнагьыжьуеит, аха дазкуам џьарак. Иҟаиҭара дақәшәом, амца ицралазшәа ԝнытҟала абылра даҽуп.

– Изымааи аҳы, изымааи, изымааи?! – иҭаҷкәымқәа ираҭәеит, идақәа еибарххеит, деицралеит, игәы еибакит, игәы еибафеит. Аха уи аҭак ҟазҭоз ҳәа аҳәгьы дибомызт араҟа. Уи аҭак аҟаҭара цәгьан, ицәгьаҳан. Аҳәгьы издыруамызт, аҳәгьы изыҟаҭомызт.

– Уеилагама уара, иухьзеи? – убасҟан ҿаалҭит Машьқәала. Уигьы илзымбатәбарахан дыҟан Шьмаҭ иҽееиҭакра. Ас ихлахаҭ ихыҵуа бзанҵыкгьы длымбацызт.

– Сеилагеит, сеилагеит бымбои, сеилагеит, адунеи сазкуам! – иблақәа ацәаакыра рхыжжы ицон.

Шьмаҭ аухантәаракгьы иҽеизеиқәкуамызт, ашҭа дҭагьыжьуа дҭан.

«Уара, адгьыл, сара сужьома? Уара сара сужьарц угәы иҭазар, исаҳә иаахҵәаны? Схәыҷра, сқәыпшра, схаҵара, сбыргра – зегь уара иудҳәалан... Аибашьра салугахьан, сеиқәурхахьан... Уда сара аҧсҭазаара адунеи аҿы саҳәомызт. Нас иугәыҵашәазеи уажәы?» – Шьмаҭ ихы ларҟәны адгьыл дацәажәон, иҽынкажьны инаигәыҵаиҳәҳәар иҭахын. Егьа ус иҟазаргьы, деилнакаарашәа игәы иааинаҭахуан... Адгьыли иареи еимадан ианакәызаалакгьы, аха уажәы?..

Убри ауха дахьынышҭалаз Шьмаҭ, хымшгьы дзымгылаҳакәа, ииарҭа днылахеит. Игәы еиҵанакит. Иҟазшьа аҽеапсахит. Агәамҵра шьҭихит. Иҷкәыни имаҳәи ишымгәыгҳоз иаалырҟьаны иҟалақәаз зегь анраҳа, ахьшәҭхәа, акгьы иазымпшҳакәа, иаакылҟьеит.

– Ҳаи, абаапс, иухьзеи? Угәы каҳаҳама? Аҳыхь аҵхра ус имариоума? Ус имариандаз егьаԝгьы иҵырхрын... Ушьҭан зны дырԝагьых ма иацуҵап. Ишпыкәу ҳазқәынхо адгьыл аҳы шамам! – игәы аадырҷҷәеит. Аиаша уҳәарами, урҭ ражәақәа акы инаиҵгәазшәа ибеит...

Абри ашьҭахь Шьмаҭ ишьара дықәҳамкәа акәын дшыҟаз. Дниас-ааиасцыпхьаҳа дааины иҵеиҷьднахагылон, ахәхәаҳәа дқәыпсычҳауа.

Уи аҽены амра каххаа иԥхон. Шьмаҭ илаба кны аҵеиҷь аҟны икажьыз ақды дықәтәан, аҭаҭын дахо. Араҟа еиҳа иԥсшьарҭазшәа игәы иабон, избанзар, ихәыцрақәа зегьы абри аҵеиҷь иадҳәалан, нҵәара рықәзамкәа. Ус димбазакәа дааихагылеит ҕәака. Уи уеизгьы егьарааны дубаргьы дҳәарҳәаруа амҩақәа дырнуп. Ихылԥа қәаҟьа ихоуп дкәахьза.

– О, Шьмаҭ, ара узыдтәалоузеи? Узхәаԥшуазеи аҵеиҷь? Кыр азузбахьоума? Мамзаргьы, ма иазузбарц угәы иҭои? – убри зегь аилкаара иара инаидырҵазшәа, Шьмаҭ днаиҽаԥшит.

–Иазызызбахуеи, ҕәака? Аха сҷьабаа иадуанысгәалашәалак сгәы иауам снахамгылар, сынҭамԥшыр, – ҭынч даацәажәеит Шьмаҭ. Шьмаҭ уи даналацәажәоз игәларақара хәыҷык аҟара аҽеаԥсахуан, еиҳа иԥсы ааивигошәа ибон. Аха ҕәака иеиԥш иҟоу иоуҳәаргьы, иоумҳәаргьы, – уара уизеилкаауама, ус цәажәарахоит ауп.

– Нас ишԥа, ҷьабаа гәарҭак ақәурзит, арахь иуԥымлазакәа. Дараза ҳгәы иалоуп азы ахьымааз, Шьмаҭ, аха иҟаҳҵари? – ҕәака абри ииашаҵәкьаны иҳәозу, имҳәозу аилкаара уадаҩны ацәажәара даҽын. Аха еиҳаразак ус ажәакьынтә иҳәозшәа акәын ишуныруаз уи иажәақәа. – Аха, Шьмаҭ, ак уасҳәашан. Ара шәахьынхо азы амамзаргьы ҟалоит. Уаҟәыҵ наҟ, еимаԥса. Иалухузеи, ак ҭаҳап, азә дҭаҳап, Ламшьаҵәгьы, иугәаламшәои, абас аҵеиҷь ду ижын, аха азы мааит. Ашьтахь изгәамҭазакәа, ижәхьа бзиахә нҵаԥсы ицеит… Изхысҳәааua, азы змам адгьылгьы ҟалоит… – ҕәака, иблақәа ырԥсеиԥсеиуа, ицәажәара уажәы иаразнакала аҽеакахьы иааиркәараҵеит.

– Иҟамлакәа, ишԥаҟамлои, аха… – Шьмаҭ даақәыԥсычҳаит. ҕәака ииҳәаз уиаҟара игәахьы иааимгеит. Иара ибла ихгылаз азы акәын, абри аҵеиҷь аҟынтәи азы.

– Уашҭаҽ иужыр еиҳа еиҕьын, Шьмаҭ, уашҭаҽ, уаҟа иаргьы ҟаларын, агха ҟауҵеит.

– Абраҟа изызжызгьы акы ыҟазар акәхап… – иҳәеит Шьмаҭ, ихы ааирҵысын.

ҕәака дҩагылан, ацара иҽыназикит.

– Азыхьқәа зегьы амазақәа рымоуп. Арҭ азыхьқәа ыҵызхқәаз, ус мариала иҵырхыз ҷьушьома? – абриак ииашан

иҳәеит ҕәака. Абри аҟны дидгылартә дыҟан. Аха ашьҭахь иара итәык налаимҵар игәы иамуит акәымзар: – Закәытә ҧароузеи хымҳаԥьымшьа инақәухарԥьыз!..

ҕәака, Шьмаҭ даниҧыртц, акыраамҭагьы ус ихы ларҟәны дтәан. «Уаргьы убас угәеигәеиуа амҩақәа урныз... Зны анс ҳәала, зны арс ҳәала. Аҳаҳаи, амарԥьа, аҙәы акы уимыцхрааит. Аҙәы игәы иахәаша акы уамхаҳәап...» – Шьмаҭ дынцәыҵахәыҵхәыҵшәа, игәы дынҵацәажәеит.

* * *

...Шьмаҭ ҩаԥхьа аҵеиԥь днахагылеит. Уи акы ҭамҳартә еиԥш ақыдқәа ақәҵан ихҩан. Шьмаҭ иҿаалаирҟәын, акы ахы ианкны даахан, инапқәа нышьҭарсшәа, изшьамхык адгьыл аҿы иныкәыргыланы, ҵаҟа дынҵаԥшит. Аха еиқәылашьца иҟан, аҩныҵқа иҟаз ҳәа акгьы убомызт. Егьырҵ аҵеиԥьқәа рҟны еиԥш аҙы цырцыруа унҙааԥшыломызт. Аҙы цәыкәбарқәа алыҵәҵәаны иҭаҭәошәагьы ашьҭыбжь уаҳауамызт. Шьмаҭ уи ақды ахы даахан, аԥхьа ишыҟаз еиԥш иаакаиҵеит. Дгылоуп, иҵеиԥь алахьынҵа дазхәыцуа.

«Сара соуп, уаҳа аҙәгьы, сара... Сара иҵысхроуп аҙыхь абри сыдгьыл аҿы. Амала, шәара, сгәылацәа, аԥьабаа шәсырбоит, аха...»

Шьмаҭ ҩаԥхьа аҵеиԥь напы аиркуеит ҳәа анраҳа, агәылацәа-азлацәа, рызынтәыкгьы еизагәышьеит.

– Сара сҵалоит, сара сҵалар сҵахуп. Иԥысшәоит, иалҵуа збар сҵахуп. Акы шәысцәымшәан шәара! – Аҷкәынцәа ҳара ҳҵалоит зҳәаҟәазгьы ҟалеит, аха иара итәы наимыҙар имуит. Ҩаԥхьа гәалаҟара бзиак даашьҭнахит Шьмаҭ, абри зыҿены аҵеиԥьжра напы аиркыз аҿенеиԥш.

Аҵеиԥь аҵантәи ақәаб халоит, илбаауеит. Аҷкәынцәа амаақәа кны адәы иныкәрыжьуеит. Ицәхаԥшьҙа амалаҷыр... Коу-коуҳәа аҵеиԥь аҵантәи аҵыркант ашьҭыбжь гоит. Ашьҭыбжь ҭыҩуеит, зны ҭахәаҿены, зны еилыхха. Анышәаҙа иҿнадиҵеит Шьмаҭ. Аҳауа изымхозшәа даақәыԥсычҳаит. Имахәар неиҿишьын, аԥхҙы неиҿеирбеит. Нас ихы дҩахан, хыхь дҩаԥшит. Икахәхәа, ҩахьхьынҙа иҩашьҭыз аҵеиԥь агәыцә

дҭыԥшны, ажәѡан аҵа даатҵаԥшит. Уи ааԥшуан ихыргьыжьааны, имаҷҙаны, ҽыҭк. «Абра шаҟа ихьшәашәароу аҟара хыхь ихьшәашәаразар…» – убри дназхәыцит. Нас ибла иныхгылеит ахәыҷқәа, адуцәа, аҳәса, ахацәа, еиԥхаҟәҟәа рведраҟәа кны, ҙаагара ицозшәа.

Шьмаҭ иҵыркант ѡаԥхьа акаѡ-акаѡхәа инымѡаниҵеит, ихы ларҟәны, имч зегьы еибыҭаны, имч зегьы аҙыхь аҵхра иазкны. Аѡныҵҟа ҭшәаран, аѡныҵҟа уара ишуҭахыз еиԥш уҽеузҟьомызт, аха…

– Еҳе, схажәгал… схажәгал! – Шьмаҭ ибжьы нҵыѡит аҵеиԥь аҵантәи ҽенак. Аха уи ааанҙатәи ибжьы еиԥшмызт. Акы аҵан, акы уақәзыргәыҭшаз, агәра ухазырҵашаз.

Аԥкәынцәа абарбал ду рнапқәа аларԥсны икны аргьежьра иаҷуп. Урҭгьы ргәы хыҵхыҵуеит, ргәы хыҵхыҵуеит Шьмаҭ иҳаиҳәарызеишь ҳәа.

Ус, Шьмаҭ ашаха даман хыхь иахалеит. Аԥкәынцәа ахьышәҭсышәтҳәа имахцә данкны адгьыл аҷы даақәдыргылеит, дыгәгәаҙа.

– Мап, ари адгьыл сара сажьом. Ианакәзаалакгьы уи агәра згон… ҳанеилибакаауазгьы, ҳанзеилибамкаауазгьы… Аа, шәахәаԥши! – Шьмаҭ аҵыхәтәаны аҵеиԥь аҟынтәи иаатыргаз анышә ҟаԥшь ахькажьыз днахагылеит. Инапы налшьны, инапсыргәыҵаҷы иааимгәлаирҷгәеит. – Аа, шәахәаԥши шаҟа ицәааку? Аҙы амоуп, аа, ишәымбари аҙы амамзар! – ибжьы наиргеит абжьааԥны еиԥшымкәа, зегь ишҟа ихьарԥшуа. Инапқәа ѡышьҭихит. Иҟәандаҙа акы датәнатәуан, ихиҷы амра ахьтәы шәахәацқәа ныкәпхазшәа, ииаихалашеит…

– Ари адгьыл сызқәынхо сара дунеихаангьы самжьацызт! – ибла гәыразқәа гәыргьарак нархылеит. Агәылацәа ҷымҭпсымшьа игыланы уи изыԥшуан…

ААҨЫНРА ЗХЬЫҨШУ

Абжьааԥнеиԥш акәымкәа, уажәы арҵаѡцәа руадаҷы еиҳагьы иҵынчран. Аҵәҵәа аныҟала, аурокқәа змақәаз дасу

рурокқәа рахь ицахьан, иаанхаз рҽеырҭынч, рхы ақәырпсны, урҭ инымҵәаҙоз русқәа ирҿын. Еихаԥшьы-еихаԥшьы еидгылақәаз астол хәхәақәа рханы, иара изыҳәан иалкааз аҭыԥ аҿы, дхышҙа, еснагь ҳаҭыр зықәҵаны иныкәигалоз игалстук ҟьаҟьа игәышԥы иадҽеырбало, иҽеимыртаҷа дахатәан ҳара ҳашкол аҵара аҟәша аиҳабы Бақа Ҵыхәба. Уи абас ѡажәижәаба-ѡажәи жәохә шықәса раҟара ихыҵуан. Иаԥхьа ихахәы маҷк иаакаԥсахьан аҟнытә есымша деиҷаҳаны, зымѡа иварахь иԥхьаиҳәон иааиқәыртәашәа. Егьараан дубаргьы бзиа ибон иѡыга ҟәаз иаԥхьа ԥьыба иҵаркьакьаны аныкәара. Дныхгыла-аахгыло, иҽеырҭынчны ахымѡаԥгара даараҙа иҽанишәауан. Иаԥхьа иқәыз атетрад жәпа, уажәы-уажәы иҽынаҟәыҵханы, дааиԥхьхәыцаауа, акы аффаҳәа анҵара даҿын. Нас даатҭыланы, ианиҵақәаз рахьынтәи ажәақәак карандашь ҟаԥшьыла инарыҵишьуан. Урҭ, ихамышҭырц иитахкәаз, ихадақәаз ракәзар ҟаларын. Макьаназы Ҵанас Бидаҿ-иԥа, ҳара ҳдиректор, иҳәатәы иҽеақәыршәаны, дааиуан. Уи иихәо ҳазынтәыкгьы аҙәк иеиԥш ҳазыхиазароуп, унахыԥар, нас блаҵархәыла днаухәаԥшуеит, ашкол ԥсҭазааразҿы уара еиҳа гәрамгарҭас уҟалазшәа. Аха ҳарҭ, набжьоуаа, наԥьнатә аахысгьы аихаҵгылара, аҳаҭыреиқәҵара ҳамоуп. Ҳҟазшьақәа даҽа ҟазшьақәак иузрыларѡашьом, ицқьоуп макьаназы, аҙыхь еиԥш икеикеиуеит.

Ҵанас Бидаҿ-иԥа убасҟан иаалырҟьаны Бақа дзигәаԥхаз ҳәа макьаназы цқьа еилкааны аҙәгьы акагьы ҳаздырҙом, аха уи аҭыԥ зықәнагоз ҳәа ҳара ҳгәы иаанагоз Қәасаҧь иакәын. Акыргьы аԥьабаа ибахьан, идырра ирҵаулахьан, акы узиваломызт. Уи аѡыза агәаанагара иман иара зҭыԥ аанзыжьыз Уарматгьы. Аха ари зегьы, уаѡы изымдырҙо, иаалырҟьаны ауп ишықалаз. Аҙәы дманшәалахарц иақәнакыр, ушымгәыҷҙо иаразнак дааманшәалахоит, нас иара зегьы дреиҷьхазшәа, инараԥигазшәа, ихы ѡаҳареикыхуеит, иматәақәа дрыҵаҽырбо, арахь идырра, иҵәажәара, ихымѡаԥгашьа, ихиҿы бзамыҟәра ааузычҳарым. Даҽеаҙәы, иаҳҳәап, уи иаасҵа иҟәыҷоу, здырра ҳараку, дманшәалахарцазы, иара ԥсабарала иқәнагоу аҭыԥаҿ анеиразы аԥсҭазаара акыр дкыднаҟьоит, дыԥ-

нашәоит. Ҳара набжьоуаа макьаназы аҙәы иҷаԥхьа ҳхы лаҳмырҟәыцт, ҳамқьақьацт аҭып азы. Иҳақәнагозар – иҳауроуп, иҳақәнамгозар – иаадыруазароуп изҳақәнамго. Қәасаԥьгьы уи аҟазшьа мырҙкәа иааигоит. Ишԥыкәу ишиҳәоз уи аҭып сара сакәын изықәнагоз ҳәа. Амала, уи иҟалаз ахҭыс згәы иамыхәақәаз рыхқәа неидыркылақәан, инцәыҵахәыҵхәыҵқәеит, инцәыҵацәажәақәеит, аха уи ус башьа цәажәарақәан, аус акы иахәо иҟамызт. Ажәакала, ишыҟалазаалакгьы, Бақа итәы иакит ҳашкол аҷы.

…Қәеиза астол хәхәақәа руак агәҭаны дтәан, лыбҕа аҟәардә инкыдҵашәа. Лаԥхьа тетрад гәарҭак еиқәырчаҟәа иқәын. Лқьышә хыԥсаақәа кәамкәамуа, лыбласаркьа цырцырқәа лԥынҵа иқәыргыланы, лышьҭыбжьык умаҳаҙо, шәҟәык наҟ-ааҟ иаартны, лтетрадқәа ирықәкны даныԥшылон, абриаҟара шықәса илзанымхыц абыржәы иаанылхрашәа. Иналыхәаԥшыз иаразнак лхы-лҷы ҵаҕа иааинардыруан ус аламала лакҵа хаарак ллакыҵа ҵиаҵәаара ишыҵылмыжьуаз. Ахәыҷқәа данырбалак, иахьынтәиааз узымдырҙо, уажәыуажәы иаалҵаауаз лгәеибакыра рҽақәмыршәакәа, лымаршәа иазкылԥшуа иаатәон. Уи сҳәеит ҳәа, ианылхыԥсааузгьы ыҟан, усҟан акласс аѽнуҵҟа зегь рзы кашыррахон, ишырҭахыз рыбҕа ааиҵырхуан, рлакҵақәа нархалашон.

…Шьазина… Шьазина ԥшҙа… дкахәхәа, лыхцәы еиқәара лыжәѽахыр иқәхәмаруа, наскьашәа, дҭынчҙа, аԥенџьыр дадгыланы адәахьы дыԥшуан. Адәны ихәмаруаз ахәыҷқәа лылаԥш лызрыҟәгомызт. Урҭ ааԥынраз игәылпытыз ашәҵқәа реиԥш ирнылбаалон зегь реиҳа иԥшҙаҙаз, зегь реиҳа игәазырҳагаз, игәышьҭыхгаз ԥсҭазаара бзиаҙак, ԥсҭазаара гәырҕьахәк. Иҟамыз нас ларгьы абас даныхәмаруаз, дангәырҕьоз, лѽызцәа дрылҷҷааua данрылаз!.. Лгәы шԥазыбылуеи, уҳәарауазеи, иналхымхәыцкәа иналхыԥрааны ицаз лхәыҷраамҵа, уаха хнырҳәышьа змам, аԥхыҙ лакә ссир иаѽызоу.

Убри аамҵазы Бақа, игәы иҵагьежьуаз здырхуада, дызҷыз иҷааҟәиҵхан, ихы ѽышьҭыхшәа, ицламҳәа хыгьежьаара инапы наҵаиргылан, Шьазина днализыԥшит дҟәыҟәнеиҙа. Еҳ, Шьазина, Шьазина… шаҟаѽ быхәаԥшхьада абас?.. Шаҟаѽ

рыԥсы еилабырхәахьада?.. Бақа, хәыцра хьанҭак дынҭаналазшәа, иблақәа еихмырсыгьӡакәа длыхәаԥшуан. Уи ибомызт сара ара сыштәаз, ихы-ихшыѡ, зегь убрахь икыдын. Иареи лареи рыбжьара дунеихаан нышәара змамкәа инарыбжьаҳаз агәынхара, уаҳа ҏееишьа амамкәа, наунагӡа ус иаанхарашәа, игәы ԓнаблаауан. Урҭқәа зегьы еилаҳанто ибла ианаахгылалак, егьа деилахаӡазаргьы, иусқәа зегьы нкажьны адәахьы дындәылҵуан, дууаӡа ашкол ашҭа дныкәлон. Дныҭгыла-аатгыло, зегьы днарыхәаԥшуа, иааихыԥсаанӡа ауадахь дыѡналомызт. Ѡныҵҟала деилазыршуаз, ихҭысуаз аӡәы инибааларгьы иҭахымызт. Акымзарак инмыруазшәа, акагь ҟамлаӡазшәа ихигон маӡа-маӡа. Аха уажәы уи даназхәыцлак, зегьы зхараитәуаз Қәеиза лакәын. Қәеиза лыбз дшьақәнаҟьазшәа ибон. Уи, иеиқәлыҏеаҏеоз лҵшәа амамкәа ианыҟала, даараӡа ихьааигеит, игәнигеит. Ахыҵҟьареиԥш, Бақа бзиа иибоз аԥхәызба мап ицәылкит, дицымцеит ҳәа ақыҭа иналѡыз ажәабжь иахьа уажәраанӡагьы ҭынчрак инаҭомызт.

Бақа уажәы илаԥшкыдхалара даҏеаӡәы илаԥшықәиҵар ҳәа дшәан, игәаҵанӡа даақәԥсычҳаны, илаԥш Шьазина иналҟәигеит. Аԥыхьа акәызҭгьы, ибжьы ныҵакны дналыԥхьон, нас днаивартәаны, дыззыӡырѡыз лурок аилыргара иҏеыназикуан. Уи дызҽқәаз, игәҭакқәаз, хәыҷы-хәыҷла, уаѡы иаагәеиҭартә ахы цәырнагахьан. «Длыдызцалазеи иараби?.. Шьазина уаҳа акагьы лзеилымкааую ԥьишьома?.. Ах, Баҭал уибондаз, иаҳауеи, усҟан асҟак ууаҵәажәахрыз... иуҽыҵабарын уажәақәа!.. Лыгәшәамшәа ҟауҵахуашәа, уҏееиқәырпатаны Шьазина улеиҏеырбоит акәу?.. Еҳ, уи зегьы змааноу аадыруеит, Бақа, аха уҏеаанукылар еиҳа еиҕьхарын!..» – шаҟантә сгәы иныҵаххҳьаз...

– Башоуп уи дызҽқәоу, уи уара уаҵәымшәан, Шьазина усҵәҟьа аӡыхәашь иҭаԥалақәо дреиуам... – сгәы ааирҕәҕәон Қәасаҵь. Уи Шьазина лыгәра игон, ҳаҭыргьы лықәиҵон дахьеилыххаз, дахьҟәыбҷаз азы.

Ишԥалҭахымыз иара Шьазинагьы абарҭқәа зегьы. Аха иҟалҵахуаз... Аус усын, акагь лзахҳәаауамызт. Бақа зныззынла иааиԥьумшьаратәы аурокқәа рылатәара шыхҭеикыз

иаразнак зегьы иааицгәарҭан, маӡа-маӡа аҵәы налаҵаны инеихырҳәаало иалагеит, аха иара иҷеырзажәны, ччаԥшьык илакыҵа иҵаиршәуамызт.

Қәеиза дзыԥхьоз даланахалан, лхы дагьѡахомызт. Абжьааԥны акәызҭгьы: – Ерына, Ерына, иаха убри аѡыза ԥхыӡк збеит... аиаша басҳәап, иахьа сшьара сыкәкьаны самоуп!.. Акомиссиа аахызшәа... исылатәоушәа... схәыҷқәагьы акагь рҳәахуам, аҷраҳақәа... саргьы иҟасцара сақәымшәо, схы агарҭа сымамкәа, акласс сыѡнагылахуп... Убри аѡыза ҷкәынак дҳалатәоуп... ари аниба, иблақәа амца рхылан, дҳәаҵәыҳәаҵәуа дахьтәоу, аԥыр-ԥырҳәа амца ицралазшәа, дыблыхуеит... «Иҟақәоу убо, иҟақәоу... абри акәымыз иуасҳәоз... Мап, ҳаамҭа иҵагь иацназго, иашьашәалоу арҵаѡцәа аҭахуп... Абни изуасҳәаз, жәаҳәарада, абра дақәнагоит, арҵаѡ ҟыбаѡ имоуп, дагьазыҟаҵоуп... иаарласынгьы иҭыҧ ырмазеитәуп...» – иҳәан, иватәаз днаиҷакәиҭқәиҭхит сара ишсаҳауаз. Иблақәагьы цәыркшаԥаны дсыхәаԥшыхуеит... – иаацәырылгон Қәеиза, лгәалаҟара каҳаӡаны.

– Еҳ, Қәеизахеит... асҟатәи ԥхыӡ иаабахьоу ҟалозҭгьы... Аха акомиссиа маара ҷьыбшьома... ркарандашьқәа ҵәыз-ҵәызӡа иааҳадымтәалои, ари зыҟашәымҵазеи, ари зыжәымбазеи ҳәа. Уиаҟара ифырхацәазар, уа изықәтәоузеи рҿаҳаракны, зегь здыруа реиԥш, ражәақәа ҭлаԥҟа-ҭлаԥҟаӡа. Иааины араҟа шыкәсык-ѡышыкәса раҟара аус ҳацыруааит, нас цкьа изеиԥшраҟәоу рбахра иҟоуп, – налаҵалкуан Ерынагьы, аха лцәа налхыбзаауан, урҭкәа зегьы анаалгәалашәалак, еиҳараӡак араион аҟынтәи агәаҵараз ианаауаз ллахаҵ аргьежьуан,дшьақәнаҟьон. Оумашәа иубаша, иахьа лцәажәара акы ихнаҿын, аӡәгьы дилаҳәуамызт. Абжьааԥны акәызҭгьы, дналасны лафк аӡәы иааихылмҳәаар анылымуазгьы ыҟан, аха аҵыхәтәаны даазқәылаз урҭ ллафқәа нҵыкәкәаны, инеиԥхьба ицахьан.

Сара абарҭқәа зегьы, ҷымҭакәа, аӡәаӡәала сылаԥш нархызгеит. Уажәраанӡа ҭаха сызымҭауаз, иҳәаҵәыҳәаҵәуа сыбла ихгылаз, сзызхәыцуаз, ѡаԥхьа аҿеиҵыхуа, аҿыртлауа сгәы нцәыҵанарцәажәеит. Зҵаарақәак, ууанӡа исҭамаацыз, иахьынтәааua сзеилмыргауа,иаша иааины саԥхьа иаақәгылон,

рҭак аҟатцара сзымариамкәа. Асҭәҟьа сагәланахалартә сҿасымҭацызт, аха зегьы-зегьы аамҭак-аамҭак рымоуп.

«Иаҳҳәап, Сатбеи, уара уажәшьҭа ухәычҳам, ѡажәи аабаѡажәижәаба шыҟәса ухытцуеит. Уазхәыц цкьа умыццакыкәан, ухы азышьҭны. Иҟаутцахьоузеи уара бзиарас?.. Ауаѡы ауаѡы изы бзиарак аныҟаитцалак, хашҭра аиуам, иҳуам. Абзиара уны аҳы иатҭ рҳәоит. Избан? Избан умбои, иуҧылоит азы. Ауаѡы икәшамыкәша иҟоу зегьы рзы игәы аартызароуп, деилыркаартә, игәра ргартә. Дазыҟәҧозароуп аҧсҭазаараҽы зегьы реиҳа ицку, иҧшьоу – аиаша аныҟәгара… Ирҧшҳозароуп уиала аҧсҭазаара… Нас ауп иара аҕьараҳәа еиҳа ишьапы адгьыл ианықәиргыло.. Уара ус еиҧш иҟаутцахьоу макьаназы дараҳа имаҷҳоуп.

– Ус зуҳәои, избан?.. Сара усцәҟьа акагь сзеилымкааува сыҟамзаргьы ҟалап…

– Мап, сара усҭәҟьа сымҳәаҳеит… Аха уазхәыцхьоу – ууаѡытәыѡсаны адгьыл аҽы аҟазаара даара ишыхьанҭоу, аҭакҧхыҟәра ду шацу… Убри аҭакҧхыҟәра уацәымшәакәа атцагылара аҭахуп уажәнатә, уаамҭақәа уаѡмыжьыкәа…

– Ыы, сара?..

– Мап, иуҳәарц иуҭаху сара издыруеит… Угәы иҭақәоу ыҟоуп, аха… Аха зысҳәо, азыҧшра аҭахым… Уара еиҳараҳак узызхәыцуа набжьоуаа роуп… Рыҧсҭазаара, рҭоурых, рҟьабз уашьҭоуп, аха иҭагь аҭахуп, уи еихаҳатәуп, еитцыхтәуп… Егьырҭ зегьы ҳарҟәаҭып – узимыцхраазеи уѡыза гәакьа, еснагь иуҽынҭәааува, гәык-ҧсыкала иузыҟаз?.. Ааи, ааи!.. Ацәажәарақәа рҟны зегьы шәфырхацәоуп, уаѡ дшәыхәаҳом… аетцәақәа лбаажәгоит!.. Мап, Баҭал шәара шәҟынтәи иҭагь дазыпшын. Уи шәара ишәылеиҭоз аҳәгьы димаҳамызт. Дышәзыхынҳәит, аха игәцаракышьа, ицхраашьа шәақәымшәеит. Уѡыза гәакьатцәҟьа уимыцхраауазар, нас узыцхыраараны иҟада? Иумои уара адунеиаҽ абри еиҳау хыҟәкыс?

– Ииашоуп, ииашоуп зегьы… Ҳхы наҳақәыжь, ҳусҟәа рҟынтәи ҳандәылҭуеит, нас ҳаѡналахуеит дырѡегьых, уи ада уаҳа акагьы ыҟаҳамшәа… Уи ҳзеилымкааува ҷьушьозар?..

– Нас ус акрыҟазар, уи шәара шәацәхьатцны, хазы шәызгылоузеи? Ишәыхьзеи, ишәгәытцалазеи? Ҷымҭрала шәыҧ-

сҭазаара наскьажәгарц шәгәы иҭоума?.. Иудыруаз, Саҭбеи, ус аҟазаара – уи зегьы иреицәоу чмазара бааԥсуп, ахҽерагьы мариам... Набжьоуаа наԥьнатә аахысгьы уаа еилыххақәан, аилкааразы аҳәы ишьҭахь игыломызт, рыҳбахә хара инаѡхьан... Ҷымҭрала адунеи аҷы еиҭакра зыҟалаҳом, Саҭбеи. Ҷызымҭуа дшәарҭоуп, уи ихыԥәкы, игәҭакы аҽеакхоит, узиԥәгәыҕуам.

– Урҭсреиуам сара...Акымзаракгьы смыхьҳеит...Исыхьуаз?.. Исгәыҭалоз?.. Сара анцәа убас сишеит, зегь саҳаларц, зегь збаларц, зегь сгәы рзыбылларц, аха аԥсҭазаараҷ иансымчнамырхогьы ыҟоуп...

– Уи уара уацәымшәан, аиаша аныҟәгаразы ауаѡы илымшогьы илиршозароуп, дазыԥәԥозароуп, убриоуп дагьзырԥшҳогьы...»

Схы сыԥәыжь стәан. Ариабжьарак саазқәылаз абас иҟоу ацәыҭацәажәарақәа сгәаҭа ҷдырҳәацаауан. Нас сшьара сыԥәҟьаны, ԥыҭраамҭак сыруалуашо рҷынархоит. Сара исыхҭысуа, сара исныруа, цәыргашьа змам акакәушәа, сҭынчра еилаганы, сыхлахаҵ дыргьежьуеит.

Ашьшьыҳәа сѡагылан, Шьазина илымариашаны, аԥенџьыр снадгылеит. Убас гәалаҟарак сыман, сналацәажәар, схәыцрақәа зегьы насыхҟьаны, инасхыԥсаарашәа.

– Бзырхәыцуеи, Шьазина? Бҭынчҳа аԥенџьыр бадгылоуп... Аҳынра шаауа базыԥшуама? – саахымыццакыкәа, инасымѡатәны, Шьазина лҭынчра ааилазгеит. Лара сышҟа маҷк аҟара даахьаҳәит. Лхы-лҷы гьежь, лыбла қаруақәа, ашьыжьтәи аҳаҳа цәыкәбарқәа реиԥш, ихыхәхәа, иҭынчҳа иҟан, хәыцрак ишамадаз мѡашьо.

– Сзырхәыцуазеи... ус... ахәыҷқәа срыхәаԥшуеит. Ахәыҷқәа адунеиаҷ зегь реиҳа ицқьоу уааруп. Зегь реиҳагьы згәы былуа... хәашьрак иашьҭам, изнымԥшуа... – лажәақәа неихаԥсо, лгәы ҭыгьгьаа днасацәажәеит. Уи данцәажәоз ианакәзаалакгьы гәыкрак лныԥшуан, иаразнак илауқәҵәиаашаны уаазҳәынҷашаз. Лгәыразра, лгәыҭбаара аалнумбаарц залшомызт, егьа улыцәтәымуаѡҳазаргьы.

– Ииашоуп, Шьазина... Ахәыҷқәа роуп аԥсҭазаара зырԥшҳо... Ахылаԥшреи анап бзиеи роур, дунеихааназ урықә-

гәыҕыртә иҟалоит, – налаҭаскит, зегь реиҳа ахәыҷқәа сгәы шырзыразу, сгәы шырзаарту наснырҧшуа.

Убасҟан ҳхахьгьы иҟамкәа,ҳгәахьгьы иҟамкәа аҵәҵәабжьы иаагаз ахәыҷқәа рыхәмарра ишырҭахымыз иааиҧнаҟьеит. Нас, Шьазинеи сареи ҳалаҧш кыдырхаланы ҳашрыхәаҧшуаз, рӡамѡа хәыҷқәа ҭыҵәраа,иҷыҟаҧшь-ҷыҟаҧшьааӡа,еибарыѡны ашкол ахь рҷаархеит, гәырҕьашьҭыпраарак рымҽхакны.

...Арҵаѡцәа руада дырѡегьых цәажәабжьыла иаатәеит. Аӡәаӡәала еишьҭагыланы, ржурналқәеи ртетрадқәеи ргәыҵаҳәҳәа иааѡналан, дасу рҭыпқәа рҷы иныҟарҵеит. Зылахь еиқәыз дубарын, зылахь еиҵыхыз дубарын.

– Сихәарҭам сара уи!.. Иааизаазымгац иҟоузеи, аха снапаҷы дысзаагом...Акы уиазҵаар,дӡыҕӡа арахь духәаҧшуеит... Аахҵәа ҟаиҵом!.. – Ерына дшааѡналаз еиҧш, лҽеибаркны, лгәынхара атәы лылыжжуа, иаацәырылгеит. Лхы-лҽы еиқәара еиҳагьы ирмашьцаны, лгәеибакра еиқәтәарак амамкәа илныҧшуа, астол днадгылеит.

– Дарбану быз҂у, Ерына? – лыбласаркьақәа аалымҕыхны, лхы неиҵыхшәа, Қәеиза Ерына дналыхәаҧшит. – Исзеилкаауам, бгәы ҧызжәазеи абриаҟара?.. – дналазҵаait.

– Сгәы ҧызжәазеи?.. Ани афбатәи аклассаҷ итәоу, Хыҧь иҧа, кырилҵуама?.. Аб дшыҟоу еиҧш ами аҧагьы дшыҟало... сгәы ҵихит... ишизыураҵәҟьа сыздыруам!..

– Ԓьбеит, дарбану ҳәа сыҟан... Ани Хыгә иоума быз҂у?.. Уи сара дсымдыруеи... Саргьы сихәарҭам... Егьарааны дубаргьы ихәдаҧьал хжәазшәа дѡагылоит, аҟыт ихәылшәом, дыззаӡа... Арахь ихәарҭам изануҵар аухуам, дабаагари, анцәоузша!..

Рыхқәа ыркаткато инеихырҳәаалеит Қәеизеи Ерынеи. Урҭ иргәампҳаз, уаргьы дугәадырҧхом, зегь рыла аӡы дазымыӡәӡәо даақарҵоит, ихаразаргьы, ихарамзаргьы.

– Уи сара сҟны убысҟак дманшәалоуп, убысҟак дыбзиоуп, уҧсы дузалхрым, – иҳәеит Қәасаҧь, убри аамҭазы иаалырҟьаны, абанҭ ирҳәақәоз шигәампҳоз ааинырҧшуа. – Иааидсҵо зегьы ҟаиҵоит, деилыххоуп.... Ахәыҷы данхәыҷу деилыххазароуп, дҳаҵҳаҵо дыҟазароуп. Ус иҟоу ахәыҷы дандухалакгьы акы илҵуеит. Насгьы, сара смаҭәар, аҭоурых, убысҟак

дазҽлымҳауп, уизымҵаан!.. Шаҟа игәцаракны даҧхьозеи!.. Игәынкылара бзиоуп…

Сара Қәасаҷь сызлаиқәшаҳаҵқәаз рацәаҳан. Ихәыцшьа, ахәыҷқәа рахь имаз азнеишьа даараҳа сгәы иахәон,исгәаҧхон. Арҵаѡра аганахьала ҟыбаѡ,ҷыдак шилаз инубаалартә дыҟан. Еснагь ахәыҷқәа рыгәцаракра, реилкаара, рхықәкы аарҧшра дазыманшәалан. Даргьы ҳаҵыр иқәырҵон.

– Бихәаҧши, бара!.. Аа, бара!.. Ҳара ҳҟны иҽы еихҧом, инеихашәуеит, иеихаткачуеит, шьоукы рҽы, аа дшыҟоу!…

Ерынеи Қәеизеи инеихәаҧшы-ааихәаҧшит, Қәасаҷь иих ҳәаз рқьышә инықәҵаны. Уи иара изгәамҵакәа даанымхеит. Арҵаѡра аганахьала акы уиваларгьы иуҳомызт, аҽыпҳәа игәы неицрасуан зегь раҧхьагьы.

– Шәара шәҟны саҵамзааит, аха… Ахәыҷы, аҵаѡы иеилкаара акраҵахуп. Уи шәара ижәдыруеит ҳәа сыҟоуп. Хыгә макьаназы шьоукы-шьоукы рҵаѡцәақәак рҟынтәи азнеишьа бзиа имоуцт, убриоуп хаҵала зегь зыхҟьаҵәҟьо… – Қәасаҷь иааигәамырҧхакәа инарҽаирхьит. Илакҵа убриаҟара иҵынчын, дшымыхәмаруаз ѡашьомызт. Ѡнытҷкала деилазыршуаз,маҳамаҳа иҽықәлон. Абжьаапҳы агәыкыра, аҳалалра знып шуаз ихы-иҽы еиқәара, еиҳа-еиҳа аҽееиҵанакуан, иҽаҧшылара армышьцон. Ахәыҷқәа ирызку азҵаара анықәгылалак, ихьаамгакәа, ишакәым аҳәы дналацәажәар, аҟыпыхәа дшацралоз рдыруан аҟнытә уиаҟара ианимарымкуазгьы ыҟан, аха иара игәы иныҵаххуаз, иналакьакьоз мҳәакәа иаанижьуамызт. – Шәара цқьа, игәы ҭымҟьакәа, шәиацәажәахьоу уи?.. Шәизыҳырѡхьоу?.. Хыгә анапоуп игу, уаҳа акгьы… – рлакҵа инҵеиҳәеит.

– Иани иаби ирымҵаз анапы ҳара иабаизаҳаҧшаауеи, ухаҵкы? Дара зҽлымҳарак ирҵаҳом рхәыҷы, ашкол дааҳоит ҳәа ршьапқәа еиқәыршәны итәоуп. Уи иахуҳәааузеи уара? – Қәеиза Ерына иналымылдан, лхы ркьакьаны Қәасаҷь дизыҧшуан, ҷьара акы дысзаҽакуазар ҳәа, аха уи ус акы дузаҽакуамызт.

– Уаҟа шәиашам шәара… Ижәдыруеит арҵаѡы иҵакҧхықәра шаҟа иҳараку, аха иамашәцоит, уи азы шәгәы иалым-

сын… Анапы бзиа зегь рзы ихәшәуп, ахәыҷы уадаѡ иқәшәар, дманшәалахоит, еиҳараҙак дазхәыцыртә, угәра игартә данык҆ауҭалак. Ахәыҷы дышнеи-шнеиуа далҭуеит, дыбзиахоит. Ус акәымкәа, иаҳҳәап, ахәыҷы бзиа анапы бааԥсы иқәшәар дмаҷ҆кәикуеит, дманшәаламхар ҟалоит… Ари идыру усуп, измоуцаша акакәым, ашьақәырҷәҷәарагьы аҭахым…

Қәасаԥь уаҳа акгьы имҳәаҙеит. Ииҳәаз иазирхан, сышҟа иҷәааихеит. Сара Қәасаԥь абас дахьиашаз гәахәарак снаҭон. Уи иихәаз ҳәан. Дунеихаан акы даваланы, днахыкәша-аахыкәшо имҳәацызт. Мыцхәы дахьиашаз зны-зьшла шьоукы-шьоукы рыблақәа ҭырхәны инаихәаԥшуан, аха иара урҭ рыгәхьаагь икымызт.

Убасҟан Ҭанас Бидаҷ-иԥа ашьшьыҳәа ашә дааханы дааѡналан, дааҭгылашәа, днаҳалаԥш-ѡаҳалаԥшит. Зегь рҷәааиқәыркит. Иааҭынчрахеит ауадаҷ҆ы. Уи уахьынаихәаԥшуаз, рацәак дауцәамызт, аиқәара иныԥшуан. Иԥьымшьқәа ҟьаҟьаҙа, ихы-иҷ҆ы ҭҭәаан. Иԥынҵа ҟәаз аҵаҟа иԥаҵақәа кыдын, иԥыҵхьҙа, ашлара иаманакуа. Ихахәы ҭышлааҙа, акыргьы нкаҵсахьан, аха инаалон, ихы-иҷ҆ы гьежь арԥшҙон.

Ҳраион аҷ҆ы уи дыззымдыруаз ҳәа аҙәгьы дыҟаҙамызт, аус иуеижьҭеи акрааҵуан.

– Аимырхәба Ҭанас Бидаҷ-иԥа иԥьабаа рацәаҙоуп. Ҳара даабазар инаркны иахьа уажәраанҙагьы дшааиц дааиуеит, шаҟаѡ еиҵаиааҙахьада… – рҳәон дыздыруаз, еиҳараҙак изааигәақәаз. Аха ҳара уи иеихьҙарақәеи иԥсыҷерақәеи ҳалаԥш иҵамыршәкәа иауҳмыжьыцызт. Дызлаҟаз, иԥсҭазаашьаз иаҳзымдыруаз акагьы ыҟаҙамызт.

Днеин, Бақа итәарҭа днахагылеит уажәы. Бақагьы уи акы иҳәарц шиҭахыз инырын, ахьышәтҳәа дѡагылеит. Ииҳәарызеишь Ҭанас Бидаҷ-иԥа ҳәа зегь уахь ҳаԥшуан. Уи ус акы иҳәарц аниҭахыз акәын астол ахь даннеиуаз. Днахагылон, ииҭахызгьы иҳәон, аха уажәы иихәарц ииҭахыз ҳаздыруамызт.

– Шәааҙырѡы маҷк аҟара! – ибжьы аармаҷны, иҷәаарҭынчны днаҳалаԥшит. «Иҟалазеишь анаԥьалбеит?» – ҳагәқәа нҳәыԥызыԥит. – Сара ҳжурналқәа зегьы акакала иааи-

хыршәшәаны игәасҭеит, – даацәажәеит. – Изеиԥшроузеи иахьатәи ҳҭагылазаашьа? – иҿааиҭеикит, ихы аарҭысшәа, иԥсыԥ игәаҭанӡа иганы даақәыпсычҳаит. – Иаахҭәаны иуҳәозар, иҿеим... Шәазхәыцхьоу абри шәара?.. Мап... Ахәшьара бааԥсҟәа зоуқәаз аҵаѡцәа, аурокҟәа рышьҭахь иаанкыланы, аус рыдулатәуп. Иахәҭоуп, иаамҭоуп. Аӡәгьы исмаҳаит шәымҳәан!.. Бақа, уара, ажурналқәа аашьҭыхны, классцыԥхьаӡа ахәшьара бааԥсҟәа зоуқәаз, изроуқәаз амаҭәарқәа аагәаҭаны, ашәҟәы ианҵаны урхылаԥшуеит. – Нас дырѡегьых даатгылан, иҿааибаркшәа, дныхшәаан, ус наҵиҵеит: – Уара, ахәыҷқәа ашкол ахь ҳазрыԥхьо аҵара дҳарҵарц акәӡами?.. – Аӡәгьы ҽимҭӡеит. – Изшәасҳәозаалакгьы арҵаѡы иҭакԥхықәра шәхашәмыршҭлан!.. Урҭ рҽаԥхьа ҳара иаҳуалу рацәаӡоуп... Ишәаҳаит исҳәаз! Сара уажәы араион аҟынӡа сымцар ҟалом, исыԥхьоит... – уаҳагьы имҳәаӡеит. Ашьшьыҳәа иҭыԥ днахыҵын, иҽынеихеит. Ҳазынтәыкгьы изқәа ҟьаҟьара ҳкыдыԥшылоит.

Иаҳҳәо ҳамҵәазшәа, ԥытраамҵак ауадаҽы иааҭынчрахеит. Ҭанас Бидаҽ-иԥа дандәылҵ, Қәасаԥь игәамырԥхаӡакәа днасыхәаԥшит. Уи иаанагоз еилкаан, аусҷәа ҟаҵоуп ҳәа акәын. Дааскьаны днасывагылеит. Аурыла иареи сареи иеиѡаагоз егьыҟамызт. Дкахәхәа, ихахәы уажәы-уажәы илахь инҭаҧсоит. Иԥынҵа – ахьшь аԥынҵа, иблақәа аԥшьуп. Саргьы убасоуп сшыҟоу, еивааго ҳәа егьыҟам.

– Уареи сареи агха ҳамоуп иудыруоу, Саҭбеи? – иҳәаан, убри агха ҳәа дызҽыз сыблақәа инархибаалазшәа, даасҽаԥшит. Азныказы иаасзымбатәбарахеит. Гха змам аӡәгьы дыҟаӡам, аха...

– Избан? Иарбан гхоу? – снаиазҵааит.

– Уарҭан даҳзымбеит, даҳхашҭыз ҷьишьозаргьы ҟалап. Уи иеиԥшу арҵаѡы ҳа-Набжьоу уажәшҭа дҟамларгьы ҟалап. Закәытә ҵароузеи, закәытә ҧышәоузеи иааирԥшуаз ахәыҷқәа рааӡараз! Шаҟа аамсҭашәала ихы мѡаԥигоз!..

– Баҭалгьы игәы ҳаҵәкаҳаны, ашьшьыҳәа дтәазар акәхап... акы ҳзимыцхраӡакәа...

– Аиеи... Уарҭангьы дбатәуп, ҳарҭ зегьы ҳаидкыланы ҳазмаз иара иакәын, иахьа дажәит, дычмазаѡхеит ҳәа даанҳажьыр,

уи ҳара ҳзы иԥхашьароуп… Усынтәи Баҭал иҟынӡагьы ҳнабжьысып, игәы ааҳарҕәҕәап… Ауаҩы иара ицназго, деилызкааула димамкәа, ихала данаанхалак изыцәгьахоит аамҭа ахгара. Арахьгьы дзыԥаымлаӡеит уаҳа, игәы каҳаӡаны дыҟоу?.. Сҩызцәагьы сырхашҭит, уажәшьҭа сзырҭахузеи иҳәозаргьы ҟалап…

Ҟәасаԥьи сареи иеибаҳҳәаз анагӡаразы аамҭа алаҳҳын, ахәылбыҷеха ҳахьеиԥәшәашаз еибаҳҳәеит. Макьаназы иахьатәи ҳусҟәа нымҵәацызт, урҭ ааныжьны ԥьаргьы цашьа ҳзыҟаҵомызт.

Шьазина иахьа, илгәыҵалах здырхуада, аӡәгьы диламҳәыкәа, аԥенԥьыр дадгыланы, адәахьы дыԥшуан. Ҭынч агылара, ҭынч аҟазаара еиҳа лҷамаралтәуан.

– Нан, Шьазина! – лыбжьы аалыргеит Ерына, лыԥҳа лхы налзырханы. – Аҩныҟа банцо сныжьны бымцан, гатәқәак сымоуп, схала исызгарым, баасыцхрарароуп. Баб уеизгьы лассы дзыхнымҳәуазар акәхап, уи ҳзизыԥшрым…

Аҵәҵәа аныҟала дасу руроккәа рахь ҧ ҷынархеит инеишьҭагыланы. Бақа ашьшьыҳәа итетрад жәпа аашьҭихын, аҭӡаҷы асаркьа иҵаҩны икыдкнаҳалаз амшеихша днахәаԥшын, дахьцо мырзаӡакәа, ҷымҭ ашә аартны, урҭ днарышьҭалеит ашацашацахәа.

Амш ахәлара иамҷанакхьан, Ҟәасаԥьи сареи Уарҭан игәашә ҳанынҵалоз. Анхацәа заанаҵы рырахә-рышәахә еилдыргахьан, рҭып иқәырҵахьан. Ахьшәашәара иҟалаз еиҳаеиҳа аԥхарра угәанарԥхон, аҩны аҩныҵҟа аҩналара уазныргәышьуан. Уарҭан ила ҳацәшәаны ишьҭаҳхыз ҳлабақәа шаҳкыц иаҳкуп. Уи азныказы иҩатҟьан, аха ҳаштәымуаамыз адырын, уиаҟара аҷамырххеит.

Уарҭан уиаҟара иаҩцаны дынхомызт. Иаб иԥьынԥь дахымҵкәа, ҳаҭыр ақәҵаны иааигон иахьа уажәраанӡагьы. Рацәак иаҩымцакәа, хәыҷык иҩышьҭыхшәа, иара изхашаз хаҳәтәы ѡнык изгылан. Амцхә дунеихаан дашьҭамлацызт.

– Ауаҩы аԥсабара инаҵо, иара изхоит, егьырҭ зегьы башоуп, еижьагоуп, ҷырԥшӡагоуп, уи уаҩ дамеилаҳароуп, – иҳәон ианакәзаалакгьы. Шьоукы-шьоукы реиԥш иԥсы қымқымуа

амал дашьҭамлацызт. Имаз, ихҙыз иҽалагҙаны дыҟан. Аҽехырԥшҙара,аҽеырзажәра – уи цәаҩа баапсыс иԥхьаҙон. Иԥсҭазаара зегьы ахәыҷқәа рааҙара иазикын, дарбаныз уи иҙбахә ҳаҭырқәҭарала изымхәоз, иахымцәажәоз. Акы рҭаххар, зегь раԥхьаҙа Уарҭан иакәын изыҙцаауаз. Дымҩақәҭаҩын. Иԥсы ҭихуан, еиҳараҙак аҷар рзы. Иахьыҟазаалакгьы илаԥш рхын.

Уарҭан хҩык аԥацәа иман, аҙәи-аҙәи узеиҩымдырааура, унарыхәаԥшыр, уареиҭашьыцрын. Рдырреи дареи акала ихьысҳаны иҟамызт. Аҭара дуқәа ирылган, ақалақь аҷы аус руан. Уарҭан урҭ абаагәареиԥш дрықәгәыҕуан, игәгьы рыздуун.

Абарҭаҷы алашара каххаа иаркын. Ҳныҭалон еиԥш ауп Уарҭан иԥхәыс Ҭакәын ҳшаагәалҭаз.

– Унан!.. Уара, арҭ ииаз убо? Бзиала шәаабеит! Шәааи арахь! – ҳахьылбаз гәахәас иаацалҭан, лхаҵа иахь лыбжьы налыргеит, ашәгьы днахан, иҟьаҟьаҙа иаалыртит. Иаргьы уи лыбжьы дазыԥшызшәа, ҳашҟа иҷааихеит. Дааимҳәа-ааимҳәеит. Ихахәы шла, ихы-иҷы шкәакәа гәыблрак, гәыразрак рыҵубаауан.

– Аах, шәара, шәара… сызлашәгәалашәазеи?.. Шәеилахаҙазар акәхап… Шәыҩнал арахь, шәыҩнал!.. – инаҳадиҵеит. Иҟаиҵара дақәшәом, ихы-иҷы ихалашоит.

Ҳахьыҩнало, ҳахьыҩнысуа, иахьабалак, аҭыҙқәа рыԥхны ашәҟәқәа… улаԥш хыркып. Ҳа-Набжьоу дарбану Уарҭан иеиԥш ашәҟәқәа зыԥсы рыҷхәароу?.. Ашәҟәқәа – иара имазара, иара идырра…

Ашьҭахьтәи ауада еиҵых ауаԥьаҟ аҟны амца ҭоуп ихәажжаҙа, Ҭакәына илырхиаз астол ҳахыкәшаны ҳазынтәыкгьы ҳадтәалоуп. Уарҭан имукәа ԥыҵкгьы аҩы наҳадицалеит, ҳцәажәарагьы иҳазгәамҭаҙакәа акыр аҽеарҭбааит, аҽееиҵнахит. Азнеишьа бзиа, агәаартра Уарҭан еснагь иҟазшьоуп. Сара уажәы-уажәы снеиҷаԥшуеит. Ашкол даԥырҵи уажәи рыбжьара дшыҟац дыҟоуп, еиҵакрак инубаалом.

– Нас, иҵегь ажәабжьқәа… ажәабжьқәа сашәҳәалеи!.. Шәара шәоуп уажәы аԥсҭазаара ахьеилашуаҵәҟьа иалагылоу!.. Абыржәы ишәылшәмыршаз, нас еиҳа ишәцәыцәгьахоит,

ишәцәуадаѡхоит. Ауаѡы данқәыпҵшу, имчхара аныҕәҕәоу дмаашьароуп, убасҁан илиршаз ауп дҭызгогьы, дҳаразкуагьы... Дышпаҟоу Ҭанас?

– Ҭанасгьы ибаргәузеи?.. Хар имаҙам... – иҳәеит Қәасаҧь иҿаархықәымҵаны.

– Ҭанас данбзиақәазгьы ыҟагәышьан, аха... маҷҟ аҳәса дырзыҙырѡцәон... Қәеиза, Ерына уҳәа зны-зынла рыбз наиҵарҵон... Бақа иҵып аҿы уара уакәын изыҟәнагаз, Қәасаҧь, аха усҁан Ҭанас Бақа дзигәаҧхаз здырхуада, дахьцалакгьы диварпало ддәықәын. Иаалырҟьангьы аҵара аҟәша еиҳабыс дҟаиҵеит, ашьҭахь хәыҷык инеивҵасзаргьы... – ҭынч-ҭынч даацәажәеит Уарҭан, убри аус аҟны иаргьы гәынамҙарак шимаз инубаалон.

– Аиеи, дҟаиҵеит, шәара шәанца ашьҭахь, ҳаргьы иҳаздыруамызт, иҳазҵаада. Ашьҭахь инеишьҭапало, инеиҿақәиҵқәиҵуа рҿынархеит. Даараҙа ҳгәы иналакьакьеит, аха ҳаилызкаахуадаз. Саргьы Қәасаҧь иакәын изыҟәкны исымаз... шәара шәаамышьҭахь... Уаҳа уаѡгьы дызбомызт уи аҭып аҿы, – саргьы саацәажәеит. Сгәы иҵхақәоз аацәырсымгар сгәы иамуит.

– Ара иҟалаз шәымбои, – инациҵеит Уарҭан, – Бақа уаѡ ҭынчуп, насгьы иара ишиҵаху инапаҿы даганы ииҵаху илиршоит. Араҟа Қәеиза лыбзгьы аҵоуп. Иара усҁан маҷкгьы дыргәаҧхошәа иҟан Шьазина лзыҳәан, аха лара уи дбаны даанхомызт. Уи шәара ибзиаҵәкьаны ижәдыруеит...

Уарҭан иааиҳәоз акы узаваломызт. Иара убасҵәкьа акәын ишыҟаз. Ҭанас акыр шықәсқәагьы Қәеиза илҳәоз неигҙон. Урҭ рыбжьара анкьаҙа зны, лара ҿыц хаҵа данааз иҟалаз ахҭыс иахьа уажәраанҙагьы маҙа-маҙа набжьоуаа ианыргәаладыршәогьы ыҟоуп. Қәеиза лхаҵа дааныжьны дызцаз, Ҭанас ихҟьеит ҳәа ауп ирҳәо, аха уи шаҟа ииашоу, шаҟа имцу агәрагара цәгьоуп. Аха ашкол аҿы зегьы еицгәарҭахьан, Қәеиза зны-зынла даалҟьаны, аҙәгьы игәхьаа мкҙакәа, Ҭанас дшиҿакакоз. Насгьы араҟа иацраҧушьыша даҽеакгьы ыҟоуп. Бақагьы Қәеиза иаалҳәоз зегь неигҙон. Бақеи Шьазинеи еидгыланы ианылбалак, алаф нарыххәааua, шәышҧеиқәнагои

ҳәагьы нацылҵон. Шьазина уи дагьылзыʒырԝуамызт, дагьлацәажәомызт, лҽы зымԝа инхьалырҳәуан.

– Сара сгәы иалоу, убарҭ ирыхҟьеит ҳәа сыҟоуп Баҭал убрахь изымнеира. Шәара ишҧашәзымдыруеи, Баҭал Шьазина дигәаҧхоит ҳәа ианцәыҵахәыҵхәыҵқәоз. Усҟан Баҭал аҵарахьы дымцаʒацызт. Баҭал Шьазина дигар ҳәа иацәшәаны, маʒа-маʒа иааиқәдмырҽаҽацыз егьыҟамызт. Баҭал сара дыздыруеит ибзиаʒаны, ҳа-Набжьоу зегь реиҳа дҵоуразаргьы ҟалап. Згәы цыхцыхуа, згәы былуа аʒә иоуп... Ацхыраара иҵахуп абыржәы. Знык ишьапы изкыр, дхәыдамызт. Набжьоуаа аҵаразы, ауаԝразы аʒә иаҧхьа рхы ладмырҟәыцт. Убри ҳаҭыр акәышәҵала шәаргьы. Аҽар реиҵааʒара – зегьы ирыцкуп, зегь реиҳагьы игәыгәҭамыжьтәу усуп... Аха... Аха зысҳәауа, аҭып атәы цәгьоуп... Ҳара набжьоуаа ҳара иҳакәнаго, иҳахәҭоу аҭып анаҳмоуагьы ыҟоуп. Сазҵааугеит: избан иара? Уи аҭак аҟаҵара цәгьоуп... Уи шәара ибзианы еилышәкаауеит. Уҧсадгьыл иахәаша аҭып аҽы аҟазаара – уи ҭакҧхықәра дууп. Усҟан умч-улшара зегьы уи иазукроуп. Убри аҟнытә ҳара набжьоуаа ҳҵеицәа зны-зынла ирыхәҭоу аҭып аҽынʒа ианзымнеиуагьы рацәаʒоуп, арахь уҧшыр, изыхәҭам рҿахарбабаны иркуп, рхықәки ҳара ҳхықәки еиқәымшәаʒо. Ари ҳара, набжьоуаа, жәытә-натә аахысгьы иаҳхьаан, иахьагьы иаҳхьаауп, имʒакәа иуҳәозар. Ҳҵеицәа еиҵазааʒо, рымԝа иаҧышькламхәуа агәрагацәа ҳаҧхьа игылазароуп. Убасҟан ауп ҳарҭ набжьоуаагьы ҳабҕа анеиҵаҳхуа...

Ари Уарҭан игәы иалакьакьоз, изалымхуаз акәын. Уарҭан игәы иалаз, ҳаргьы, аҵәымҕ еиҧш, ҳгәы иалан.

Уарҭан ҭынч-ҭынч данцәажәоз, аҽар рааʒаразы иааихҵигахьаз сыбла ихгылан. Аҵыхәтәаны ашкол данаҧырҵуаз, ргәы дырзалымхуа, аԥьабаа иибахьоу ҳаҭыр акәҵаны, ашәҭқәа дрыгәҭылакны иааихырмхәааз иҟоузеи. Ауха ҳазынтәыкгьы аԝныҟа ҳицымцар имуит. Шәаҳәаран, кәашаран, гәырҕьаран...

– Баҭал иаб дышәгәаламшәои?.. Дзакәытә хаҵаз... закәытә ҟазшьаз имаз!.. Ҳаракык, ҧшʒакы... Уи ишәаҳәареи икәашареи дарбаныз иамеилаҳарыз!.. Аибашьра хамышҵыхә изынна-

жьыз ачымазара дазымиааигәышьеит. Сара уи цәгьалатцәкьа бзиа дызбон… Ибзиоуп, амыцхә ажәа шәасыршьит, аха абри Баҭал ихабар ҳәа ижәдыруазеи? Арахьгьы дзаакәымлеит… – ицәажәара абриаҟны иаакылиган, иҿааанкыланы бла-бла днаҳахәаԥшит ҳѡыцьагьы. Баҭал дызҿу, иԥстазаашьоу аилкаара уажәраанҙагьы дшазҿлымҳаз ѡашьомызт.

– Уажәаакьыскьа сара дара рҿы сыҟан. Аѡны дыҟоуп, аҿаԥьара ихы имырхацт, аѡнусҟәа дырҿуп. Санырба цәгьаҙа исеигәырҕьеит, – даацәажәеит Қәасаԥь, иижәызгьы маԥк иааиҿыкәлахьан. Ицламҳәа хәхәаҙа, ԥсуа хатца хаҿрак инубаалон деиқаҟаца дахьтәаз.

– Иани иаҳәшьеи иагьа ԥьабаа идырбалазаргьы, далгагәышьеит, уажәшьҭа игу акызатцәык ауп, аусура напаркра. Уи сара сиқәгәыҕуеит, ҳирԥхашьом набжьоуаа… – саргьы сажәа нарыласцеит. Баҭал сара, дызласзымдыруаз акагьы ыҟаҙамызт. Сиқәгәыҕыртә аҟазшьа, адырра инызбаалахьан. Аԥстазааратҿы иҟалоз аԥыкәсыларакәа дрыцәхьатцуамызт, аха уажәы, ихьыз здырхуада, иҿырҭынч аѡны дтәан.

– Ишәасҳәо убриоуп – ицхраатәуп Баҭал, зыԥшра аҭахым, шәѡыза иоуп, игәы кашәмыжьроуп. Ауаѡы ихы дацәыԥхашьо, ацхыраара аниҭахугьы ҟалоит, убри аѡыза аҭагылазаашьа имоуп Баҭал уажәы. Абыржәоуп аѡызцәагьы аниҭаху… – Уартан иихәақәоз зегьы иашан, урҭ зегьы ҳара иҳахәҭаны иԥхьаҙон. Уи ҳара иаҳзеилымкааура ҳаҟамызт, аха…

– Ишԥаҟаҳцари?.. Ҭанас Бидаҿ-иԥа акырынтә иаҳҳәахьеит, иара ихаҭагьы днеихьеит, аха егьалымтцит. Уажәазы иаҳҭаша, идаагалаша егьҳамам, иҳәеит. Қәасаԥьи сареи ҳаурокқәа ирхыхны ишәҭ, ххәеит, аха даҳхамытцгылеит, иԥхеишьазар акәхап. Егьырҭ еиҳаны измақәоу, ахы нарыхәлашәазшәа, ҿырҭҙом…

Абри акәын сара сгәы иалаз, абри акәын Қәасаԥьгьы игәы иалаз…

Аизараҿы ицәырганы ианықәҳаргыла, аҙәгьы ажәак ихәлымшәеит, рыбз нарыхәлашәазшәа. Нас ауп шьоукы-шьоукы аус ҳацзуқәоз сгәы рзҷыдахо ианалагаз. Шьазина дҳәаҭәыҳәаҭәуа, дараҙа ихьаалгеит иҟалаз, аха арахь лани лаби рҿы егьлызҳәомызт.

– Избан? Дҽеаԥьара аус иур иҟалозеи, дыҷкәынами? ԥыҭраамҭак иҽееаникылар, нас ԥьара ҭыпҟ ҭацәыр, дмиасуази арахь… – хаара мацәак атҵаҳамкәа, Қәеиза атҵәы налакшашәа даацәажәеит.

– Избан иара дҽеаԥьара аус зиура? Дыҟазар иҭахуп иара абраҟа, зегь ҳаиԥш. Аҳәгьы диеицәам, дагьиҵахом… – иналҧаирхьит Қәасаԥь, дааиқәнартәартә. Уи иаанагоз ларгьы илдыруан, уаҳа алаҧылымҭҳеит.

– Ех, сабиц, сбаѡхьаа саргәамҵуеит акәымзар, уи сара ус даансыжьуамызт. Маҷк саабзиахар, иара иҟынҳагьы снеигәышьон, иамуҳар, араион аҟынҳагьы сцагәышьон… Аха ууанҳа, Ҭанас инаало ҳәа издыруа, ус иара бзиа ибоит, иѡны шәнеир хәылбыҽехак, шәнаидтәалар, уаѡҵас абзиара ирганы шәнаиацәажәар, дазааип ҳәа сыҟоуп. Уажәазы убас еиҳа еиҕьзар ҟалап. Уи шәацәыԥхамшьан шәара, уи зегь ззыҟашәҵо шәѡыза иоуп, шәеиликаап… Иамур, нас аҽеакы азаҳҳәыцып, аҽеа мѡакы азаҳаԥшаап…

Уарҭан ҳѡыза ицхрааразы еиҳа излеиҕьхашаз дазхәыцны днаҳацәажәеит, ишыманшәалахашазгьы ҳахшыѡ назишьҭит. Ауха даараҳагьы аамҭа аагеит ҳара уаҟа, акыргьы ҳцәажәеит. Уарҭан ҳара ҳбара игәалаҟара шышьҭнахыз ѡашьомызт.

Амѡа ҳаныланы ҳахьаауаз сара Баҭал иакәын сзызхәыцуаз. Уи изхәыцра ҭахак снаҭомызт. Нас Шьазинагьы сыбла даахгылон.

– Уаҟа уареи сареи ҳаԥхашьеит, иагьҳалымшеит, ҳамчхара маҷхазар акәхап… – даацәажәеит Қәасаԥь. Ҳара аѡыза ицхыраашьа ҳзымдыруашәа хахьыҟалаз ихы дацәыԥхашьо игәы иаалирсит. Ииашаҵәҟьаны, уи саргьы сгәы иалакьакьон, ҭаха снаҭомызт, аха уи аус арманшәаларазы азнеишьа сақәшәомызт.

– Ҳамчымхарагьы ыҟоуп, аха ҳаргьы иаҳҳарақәоу рацәаҳоуп. Избан абасҟаамҭа зҽаҳамҭуа?.. Ҳгәы зҳарҭынчи? Иҟалоз дҽеазнык ҳҽеаапаҳшәар? Иԥхашьаразма уи азыҳәан?.. Мап, иԥхашьараҳамызт… – хәыҷы-хәыҷла уажәрааҳа цқьа ицәырганы исзымҳәоз сыгәтыха еиҳа-еиҳа ахы цәырнагон. Баҭал иахь уаха ҳнеиртә уеизгьы ҳзыҟамлеит. Анаҟа-араҟа

ақыҭа лашьцара иалубаауан аѡнқәа рбарҵақәа рҿы иаркыз алашарақәа. Ахәухәуҳәа лашбыжьқәак налыѡуан. Гәынхәҵыстала ҳахьнеиуаз уажәы-уажәы ҳшьапҧынҵақәа икылгәыгә-мылгәыгәҙа амѡа иалҳәҳәоз ахаҳәқәа инарынхьон. Аҳәынҵәа ҳацратата, алақәа ааҳцрашуа, абас иагьараан ақыҭа ҳныгәнысуа ҳалсхьан.

– Саҭбеи, сара сгәы иаанаго удыруоу? Дигәаҧхозу Баҭал Шьазина?.. Дигәаҧхозар, уажәраанҙа зҿимҭуазеи?.. Ихьи?..

Ари аѡыза азҵаара Қәасаԥьи сареи ҳаламцәажәацызт.

– Сара сгәы излаанаго... дигәаҧхон. Иугәалашәо, ҧхынрак азы, Гагра ҳаҧсы анаҳшьоз, шаҟа игәы ҭгәырҕьааува длыцыз, ашьҭахь Бақа машьынала днеин, бан лгәы бааҧсуп ҳәа Шьазина данааига, шаҟа игәалаҟара аҿеаҧсахыз... Уи, жәаҳәарада, дигәаҧхоит, аха аҵара дыҙҭаз далгаанҙа иҿаанакылазар акәхап... Насгьы аѡны зегь рыла дауеиқәшәаху, убарҭ зегьы хьааимго дыҟамызт...

Баҭал Шьазина игәы шлызцоз ашкол аҟынгьы игәаҳҭахьан, аха ицәырганы ҳзимазҵаацызт. Ус реицәажәарақәа, реиҧыларақәа гәахәарак ҳнаҵон.

– Бақа Шьазина диҳәаразы ауаа шылзынаишьҭыз, уи мап шицәылкыз аҙбахә иаҳахьоушь Баҭал? – Қәасаԥь абри дназҵааит.

– Исыздырам. Уи аҙбахә ала аицәажәара ҳмоуцт. Иара уеизгьы закәытә гаҙароузеи Бақа ихьыз. Аха уи зегьы зыбзоуроу Қәеиза лоуп, иумдыруеи. Бақа Шьазина дшигәаҧхоз лымдыруази, абас ҟауҵар еиҳа еиҕьхоит ҳәа лыбз наиҵалҵан, даалырблаҟьеит. Ихәдапара хылҿит уаҟа, уаѡы ихамышҭзо. Дара Ҭанасраагьы цәгьа ирымбозаргьы ҟаларын. Бақа зегь рыла деиқәшәоуп, имашьына ыҟоуп, инхара ыҟоуп, иаб иара изыҳәан зегь ҟаиҵахьеит, уареи сареи ҳаиҧш адәышкәаҕьаз дықәимырхеит.

– Баҭал Шьазина дшигәаҧхоз рымдыруази, уахь ашкол ахь инеира зырҭахымгьы убри акәхап. Бақагьы зҿимҭуеи зугәахәуа? Аамҭак дазыҧшуп... лара Шьазинагьы цәгьа илымбозар ҟалап Баҭал уаҟа аусура далагар, аха лани лаби рҟны ҳәашьа лымам... Қәеизагьы анышә ҵылжаауеит, убригьы

ухоумыршҭын, урҭ иҟарҵақәо зегьы змааноу уажәшьҭа еилкаауп, аха ҳара Уарҭан ишҳаиҳәаз еиԥш ҳныҟәароуп, иҟалогьы аабап. Хҭацәыхак шааҳаулак еиԥш ҳнабжьысып, бзиоума? – иҳәеит Қәасаԥь. – Убраҟагьы ҳа҆еԥаҳшәар, иудыруеи ҳускәа маншәалахар, – нацитцеит.

– Ибзиоуп, – сҳәеит саргьы. – Ианаауҳәо а҆еназы сыхиоуп, – снаиқәшаҳаҵхеит. Ҳанеиԥыртцуаз атцх каххаа иҟан, ажәщан зегьы хьыҵәцараха, аеҵәакәа куеицеиуа иатцыԥьԥьаауан. Аԥша ҟьала ашәаԥыԥьаԥ рымахә неихьырсуа иалан.

– Аҕьҕьаҳәа шәеиламлани, аҕьҕьаҳәа... шәааҙырщи!.. – ҿыцбарах ҳаибазшәа, ихы щытцирззан, днаҳалаԥшит Ҭанас Бидаҿиԥа, ибла ҟәазқәа нҵаркәымпылуа. Дтәоуп Бақа дызхатәало астолаҿы и҆еырдаданы, узимацәажәаҙо. Ажурналқәа еизганы иаԥхьа иқәуп. Игәалаҟара ш҆ееим, амш еиқәареиԥш, арахь илыжжуеит. Ҳазынтәыкгьы ҿаҳҭзом. Бақа қьаадк кны, ихы наҵааҵо аԥхьара даҿуп. Нас и҆еааҟәиҵхан, ус даацәажәеит:

– Хҭагылазаашьа ҽеиуп ҳәа уащы иҳәартә иҟам. Измааноузеи?.. Иахышәҳәаауазеи абри?.. Исҭахуп ҳалацәажәарц.

Бақа дуауаҙа, иҟаиҵара дақәымшәо, арҵащцәа дрыхәаԥшуа дгылоуп.

– Иахаҳҳәаарызеи?.. Ирҵом!.. Иҟаҳҵарызеи? – ижәщахырқәа ааирҽеит Шьыбга, дызмыхәашаз ус хьанҵак неиҽеԥнгылан дамышьҭызшәа, инапқәагьы ааирхахеит. – Аҵарахьы рхы кыдымло иалагеит ахәыҷқәа. Изызхәыцуа сара исзеилкааум!.. – дааицрашәан, иаразнакы ихы-иҿы шкәакәара аҟаԥшьра иаам҆еханакит.

– Ирҵом... ирҵом!.. Шьыбга аиаша иҳәоит, сара сақәшаҳаҵуп!.. Иара усгьы шәахәаԥши, классцыԥхьаҙа ибзианы изҵо ҳәа иҳамаҙоу хщы-ԥшьщы роуп, егьырҭ зегьы рыбз ианкны урыхалароуп, – Қәеиза ахьышәҭҳәа Шьыбга инаицлырҕызит.

Ҭанас Бидаҿ-иԥа ҿиҭзом, ус дрыхәаԥшуеит. Аха нас даалҟьан, и҆еааихаршәны даацәажәеит:

– Ибзиоуп нас... ирымҵозар, ҳара ҳзаауеи ашкол ахь? Иоуҳашьҭып наҟ!..–днарылаԥшит и҆еаармашьцаны Ҭанас Бидаҿ-иԥа.

Аҳәгьы ҽиҭҳом. Ацәажәара ргәы ақәпҵәашәа итәоуп, рхы рыкәыжь.

– Сара акы сазҵаауеит, ҳара ҳазуслҵәада? – иаша азҵаара нықәиргылт рҽаԥхьа Ҭанас.

– Ҳарҵаҿцәами, сеидру, – даацәажәеит аҳәы, агәаҕьра наилаирсын.

– Уара, ҳарҵаҿцәазар, нас иаҳуалу, арҵаҿы иҭакԥхықәра заҳзеилымкааузеи?.. Иаҳҳәап, ахәыҷы ихәарҭам ахәшьара изанаҳҵеит, уи иаҳнаҭозеи ҳара? Акымзаракгьы. Ихәарҭам ала ахәыҷы игәы ҳасуеит, игәалаҟара ԥхасҭаҳтәуеит, еидара хьанҭак ихәдаԥьал иныкәаҳҵазшәа дааиҵаҳаргәгәоит. Изхысҳәааууа, абри иазхәыцтәуп. Ахәыҷы ҳара изымдыруа иҳарҵароуп, иҳарбароуп, ҳицхрааројп. Абар шьҭа актәи азыбжа анҵәаразы маҷк ауп иаанхаз. Дасу шәхы шәазхәыц… Насгьы сара иацы араион аҟны сыҟан, иаарласны ҳгәаҭаразы иаҳҵаараны ҳаҟоуп… - ҳаԥхамшьаайт!..

Ҭанас Бидаҷ-иԥа ас аниҳәоз, уи аилкаара аҭахын. Акала уиваргьы иҭахымызт. Сара сахьиқәшаҳаҭқәазгьы ыҟан. Еиҳараҙак, арҵаҿы иҭакԥхықәра дахьалацәажәоз. Арҵаҿы зегь реиҳа иԥшьоу аус инапы ишану ихаимыршҭуазароуп.

– Диида, диида, иқәынҵәаша! Стетрадқәа зегьы риашаҙамкәа ус еиқәыжьуп, аҳәы дааҳахҭыгәларгьы снытҳамбгеи!.. – Қәеиза лхы нхьарнааны, Ерына лышҟа дынцәытҳахәыҵхәыҵит.

– Бара бҳәоит, иара сара?.. Абыржәык ҳзацәцандаз… нас акыраамҭа рхабаргьы аабарымызт… – Ерына уи илҳәаз ииацлырҕызит.

Ацәажәарақәеи аиҷыхарақәеи рышьҭахь дырҿегьых иаатынчрахеит арҵаҿцәа руадаҷы. Бақа ажәжәаҳәа тетрадқәак дыргәылԥшааууа дыргәылоуп. Иаарманшәалан имԥыхьашәом дзышьҭоу. Шьазина аԥенҵьыр дадгыланы адәахьы дыԥшуеит.

– Шьазина, ахәылбыҿеха зҿны шәҟалоу? – Қәасаԥь Шьазина дналыдгылан дналазҵааит, ибжьы аармаҷны.

– Ҳ҆камлакәа, ҳашԥаҟамлои!.. – лыблақәа аалахҷыххеит, иаалхалашеит.

– Ахәылбыҿеха Сатбеии сареи уск аҵыхәала шәара шәҟынза ҳнеир хҭахын, ҳзыманшәалахозар…

– Бзиала шәаабеит, аҙәгьы мап шәаҳҳәом!.. – дааҽапҳаҽаччеит лара.

Ҭанас Бидаҽ-иԥа анцәа ишиҳәара дынхон. Иашҭа уантаԥшлак, акыр ихы дшахәахьаз ѡашьомызт. Аѡнеихагыла ду ғьазғьазуа, инхаҵәи-аахаҵәиуа иаҽаҡаҵоу амардуан, абарҵа улаԥш узрыҡәгарым. Зымѡакы – аказарма еиҵҳәа, аца ԥшҙа. Зуахкы уҭаху ашәыртлакәа иашҭа дырԥшҙоит. Иашҭа, инхара убас ихкааупп, ууаилаҳап. Данбарыхьҙеи уҳәарауазеи Ҭанас абырсҡатәи зегьы ирҵаѡра, иус ирхаршәаланы? Мап, анхара агәыблра шимоу ѡашьом.

– Шәҭал арахь, шәҭал, шәмааиуеи? – раԥхьаҙа Шьазина лоуп агәашә ҳшадгылаз зылаԥш ҳаҵашәаз. Ҳахьылбаз дараҙа гәахәарас иҡаҵаны днаҳԥылеит. Баҳҭ-баҳҭ иакәыԥсаны бымбазиа халаҭа ԥшҙак лшәуп, дкахәхәа.

– Сара исымҳәази ҳнеиуеит ҳәа!.. – Қәасаҧь даахыхәмарт. – Ҭанас Бидаҽ-иԥа дыҡоума?

– Дыҡамзаргьы дааип, шәҭал арахь, бзиала шәаабеит! – Шьазина агәашә аартны даагылеит, гәыразыла дшаҳзыҡоу лнырԥшуа. Ҳара агәашә ҳанҭалеит. Ашҭаҽы Ҭанас Бидаҽ-иԥа уажәаакьыскьа иааихәаз имашьына ласы, аблақәа ҭыцьцьаауа иҵагылоуп. Унақәтәаны уҽынаухап. Ерына ҳшылбазҵәҡьа, ҳааира аалгәарԥхашәа днаҳԥылан, аѡнытҡа ҳныѡналгалеит.

– Баб биԥхьи, нан, агәылара дыҡоуп... – иналыдылҵеит Шьазина. Уи ашырҳәа дындәылҡьеит.

Қәасаҧьи сареи ҳахьшәашәа-хьшәашәаҙа ҳтәоуп, иаҳҳәара, ҳазлацәажәара наҳҽытҵабазшәа. Сахьыԥхашьо аҭыԥ аҽы саннеилак, азныказы сажәа насҽабоит, аха нас, хәыҷык сыҽесзалахалар, соунашьҭуеит. Қәасаҧь уи агәхьаагьы икҙам, дахьнаугалакгьы ииҵаху дацәыԥхамшьаҙакәа иҳәоит. Знызынла уи снеиҵашьыцуеит сара.

Уажәы сахьтәоу сзызхәыцуа акызаҵәык ауп. Уи аҿены араҡа сара сзыхҭыгәлаз.

Абыржәы ҳахьтәоу итәан ақыҭаны унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз, хаҭыр зқәырҵоз Есыфи Кәати, Бақа иаб Заҷ иааишьҭқәаз, иажәа мѡаԥыргарц. Қәеиза дҳәаҵәыҳәаҵәуа, зны анахь дыѡуеит, зны арахь дыѡуеит, Шьазина днаҷҽақәиҭқәиҭуеит.

Ерына урҭ ззааиз заанаҵы илнырын, лгәалаҟара хҿены дгылоуп, аӡәгьы диламцәажәаӡо.

– …Ҳара ҳаазышьҭыз, ҳаззааиз змааноу уажәшьҭа шәаргьы гәɯарас иҟашәымҵакәа шәыҟам… – Қәат иԥаҵа цәхаԥшьқәа инапы нарылшь-аарылшьуа, акыр днахыкәша-аахыкәшаны, нас ихадоу аус ахь иажәа нхьаирнаait, еиҳа ишеиґьхаша хәа игәы дынҵахәыцын. Илабашьа уажәы-уажәы атыгә-тыгҳәа ахґәы инықәикшоит. – Шәара шәуара ҳара ҳзы акраҵанакуеит Ҭанас… иаҳҵахуп, ҳашьҭоуп. – Дааҵгылан, Ерына лахьгьы илаԥш наиршәит… – Шәара ибзианы дыжәдыруеит Бақа иаб Зач… урҭ рҵаацәара… Анцәа ишиҳәара иҟоу ааууп. Ақыҵаны рыхьӡ ыҟоуп, рыԥша ыҟоуп. Абраҟа ани аби аҳәара ҟарҵоит шәыԥҳа дырхыжәымбаарц… – Қәаҭ, ихы даaɯахан, итәақәаз днарылаԥшит, исҳәааз шԥарыдыркыларишь ҳәа.

– Аиеи, абриоуп ҳара ҳзышьҭоу, Ҭанас… шәуара ҳҵахуп… Аҧкәын дигәаԥхоит шәыԥҳа… – инаицирґызит Есыф, ибжьы хәанчаӡа, иаалырҟьаны. – Уигьы дазыԥшуп аҵак, ибла ҭракәа еихмырсыґьӡакәа инеимда-ааимдо аԥшәмацәа инарықәикит. Уи еиҳа уаɯ асак иакәын, ҵаґакы.

Арҵәаа аатлыргеит убасҟан Шьазина. – Изакәызеи исаҳауа, изакәызеи!.. – акьыжьыҳәа инеималҭәан, дындәылҟьеит, Қәеизагьы, дцәыҵагызмалха, уи дналышьҭалеит. Деиҵақьы-еиҵақьы дахьҵәуоз аҳәгьы лааигәара дналышьҭуамызт. Уи аҳбахә ала аҳәгьы уаҳа ажәак изымҳәауа дааԥапашькит.

Ҭанас Бидаҷ-иԥа, дызқәымшәацыз данақәшәа, ииҳәара иҷамшәауа, дҳәалаханы даанхеит.

– Сара ишәасҳәарызеи… ижәбоит… уи лара лҷеахылшьаауеит… Аҷаргьы усҵәҟьа рызныҟәара ҷееим ҳәа сыҟоуп, даргьы гәаԥхарак рымазар ами… Уи азы Зач дысзымгәааит… – Ҭанас Бидаҷ-иԥа иҷеартаташәа даацәажәеит аҵыхәтәаны. Иитахыз, убарҭ иааиз абри аɯыза аус абыржәтәи аамҭазы абас азнеира ишыгәаґьылацәоу, насгьы ишиашам, ишыԥшӡам деилиркаарц акәын.

Иааиз ирҳәараны иҟаз, иҟарҵахуаз, еиқәышьшьы ашҭа инҭыҵит.

– Изакузеи исаҳауа, изакәызеи исаҳауа!.. – Ерына ауха даҷеаапкны акыраамҭагьы лҷеылзеиқәкуамызт. Лыԥҳа лҵагы-

лазаашьа анкьатәи лгәааанагарақәа зегьы еиԥхьнарттан, лгәы дахаԥжәон: – Ас уаѽы ибахьоума?.. Ауаа ҳнырымҵахкәа, дара мсааит!..

– Ус зыбҳәозеи, Ерынахеит, урҵгьы акы иазымхәыцҙакәа ауаа шәнырымҵеит. Насгьы, сара сгәы излаанаго ала, Аҵыхәбақәа ус узгәыҵасыша уаам… – даахырбза-кәырбзеит Қәеиза.

– Шәдәылҵ наћ!.. Шәдәылҵ!.. Шәдәылҵ!.. Рыҙбахәгьы, шәыҙбахәгьы сышәмырҳан!.. – дрыҵаҳәҳәеит Шьазина деиқәыкьызкьызуа, лыблақәа ҭыћаԥшьаа҂а. – Шәарҵ зегьы шәеиԥшуп!..

– Аа, Шьазина, Шьазина… шьҭа бхәыҷым бара… акреилыбкаауаз ԥьысшьон!.. – Қәеиза дандәылҵуаз дырѽегьых даакакеит.

– Шәара, зегь ззеиԥшу!.. Шәара, зегь ззеиԥшу!.. – Шьазина лылаҕырҙқәа лыкәҵәиаашо лҷеылзеиқәкуамызт…

Ари иҷалаз Зач дараа҂а игәы иалсит. Уи акырынтә игәы иҵаххны иҳәахьан ишԥыкәу Ҭанас иԥҳа дшысхибааз, ишԥыкәу сышиаҵәаимшьаз, иара иеицәа дарбану зхы зыԥхьаҙо ҳәа иҷеыргәааны, аха Ҭанас уи уаҳа алаҷимҵит, иԥҳа лгәыԥжәара уа иаанкыланы иалахиҷеырц. Шьазина убри нахыс лшьара дыкәћьан, лгәалаћара еиҳа-еиҳа аҷееиҵанакуан, аха арҵқәа зегьы Баҭал издыруамызт… Ус, сыштәаз, сылаԥш иааҵашәеит, зны Баҭали сареи, ҳшышәарыцоз, абрахьынҙа ҳшаанагаз. Усћан Баҭал аҵарахьы дымцацызт, аҷазыћаҵарақәа дырҷын. Шьазинараа рыѽны хыхьтәи аԥенԥьырқәа зегьы ћьаћьаҙа иаартын. Амузыка абжьы угәы ҭнашьаауа иѽныѽуан. Баҭал иишьыз ажьа, Шьазина лызҷыҵны, дааԥхьаны, абри сара сыхьҙала ҳәа ихьадыхәхәа иналиркит. Ларгьы дгәакыҵәакуа, дацәыԥхашьауа, иааимылхит. Баҭал Шьазина лзыҳәан убриаћара игәы ҭбаан, иарбаныз дызхьымҙарыз, илымшарыз. Дыҕәҕәан, дыԥшҙан, мчы лашарак дҳаранакуан.

…Ҭанас Бидаҷ-иԥа данааи, Шьазина ахьышәҵҳәа даакәгьежьаан, астол аалырхиеит, арыжәтәгьы ныкәлыргылеит… Уажәы-уажәы дааҳадгылон ҳахьтәаз. Сара убас слыхәаԥшуан, Шьазина зыѽны дыѽнанагалаз иѽнаҵа шԥалашеи ҳәа.

– Дабаҟоу, бара, ари быҷкәын уаха? Дабакылахәашеи? Ианыхәлагьы аѡныҟа аашьа дақәымшәои?.. – Ҭанас Ерына длаԥшықәҵаны дналазҵааит. Уи ианаамҭаз иҷкәын аѡны дахьиимбаз дааицранаршәеит.

– Крыздыруама?.. Иалздырааузеи сара?.. Дахьцо-дахьааua сара дсазҵаауама?.. Ихҭашәарақәа зеиԥшроу узымдырӡои?.. – аԥхьыжәҳәа днеицралеит Ерына. Лыҷкәын иҟынтәи агәынамӡарақәа шлымаз ѡашьомызт.

Ҳара ҳаззааиз ацәыргара ҳаламгацкәа, аӡәи-аӡәи ҳнеиҷаԥшы-ааиҷаԥшуа ҳаштәаз ауп агәыла ҷкәын Наурыз, дҳақьԥсықьуа, ашә ааимԥааны дшааѡнаххыз.

– Аисра ҟалеит, Ҭанас Бидаҷ-иԥа, аисра!.. Аусҳәарҭаҷы... Ахра дырзышьақәкуам... Баҭал дизыҵкъеит... дсымшьыр зуам, иҳәеит, иахәа, ирласны шәаалароуп!.. – ахәыҷы игәы еилаҵәаны дахьцәажәоз, иԥсы еихәлахон. Ииҳәарц иитахыз цқьа изҳәомызт.

– Ишԥа, уара, ишԥа?!. – Ҭанас Бидаҷ-иԥа дѡатҟьеит. Иаҳаз гәамԥхара ҟазшьак ааинаҭан, дааиланаршшеит. – Амыждараз исхылҵыз... амыждараз исааӡаз!.. Ижәны дыҟазар акәхап... дызгаша! – даашаҟьшаҟьеит.

Ҳаргьы, иҟаҳҵара ҳақәымшәо, ҳхы зқәаҳкра ҳзымдыруа ҳѡатҟьеит.

– Иахәа, Саҭбеи... иахәа, Саҭбеи!.. – Шьазина даағьаҵәыгьаҵәит. Амашәыр аҟамларазы ацхыраара даҳәон. Цәгьалаҵәҟьа иаагәнылгеит, иаалныԥшит.

– Диида, диида!.. Уара уанысхылҵуаз... иара уаҵәҟьа сыԥсы насыхшәарауаз!.. – лыбжьы нҵлырҟьеит Ерына дааихашәны, зегь зхароу ҳара ҳакәушәа днаҳахәаԥшит. Аха ҳашҟа илҳәараны иҟаз.

Ҳандәылибаҳәеит зегьы. Ҳаѡны ҳҷынаҳхеит. Насоуп Ҭанас Бидаҷ-иԥа амашьына шимаз анигәалашәаз. Ацаԥха ахьигаз ихаҷы имааизт, акыр даргәамҵит.

– Сара уажәы ари сызныҟәцом, шәара аҷкәынцәа, иааашәырццаки!.. – дахьгылаз даақыцьқыцьит. Ииашаҵәҟьаны, амашьына амаа икыртә дыҟамызт.

Қәасаҷь ацаԥха Ҭанас иааимихын, амашьына дынҭатәаны, ахьышәҭҳәа аус ааируит. Ахыр-хырҳәа иааиҵас-ааиҵасит.

– Саргьы сцоит, саргьы!.. – Шьазина амашьына днадыххылеит. Ларгьы илҭахын дҳаццарц. Дааҕьаҵәыҕьаҵәит.

– Иабыкәу бара бахьцо!.. Абра ашьшьыҳәа аѡны быҟаз!.. – Ҭанас Бидаҷ-иԥа уи дналыҵаҟьеит. Дахьгылаз дадырсызшәа даҳзыԥшуан. Дуалуашон.

Қәасаԥь амашьына ахьышәҭҳәа агәашә инҵигеит. Али-ԥси рыбжьара ҳара аусҳәарҭаҷы ҳаҟан.

– Соушәыжь наҟ, соушәыжь!.. Уареи сареи иҳаибарбап!.. Ҳара ҳаума, ҭауади аамсҭеи абзиара шәымазааит ҳәа, астол ҳахьахатәоу уѡналаны иаҳхыччауа?.. Уара узышьҭоу ҳзымдыруа ԥьушьома, ҷымҭҙакәа... Соушәыжь наҟ... соушәыжь! – дырзышьақәкуамызт Ахра, акрыфарҭа аԥхьа деимырхха дыркын. Аха иара дрыжәланы, мчыла дрымпыҵҟьарц ақәикуан. Ихы-иҷы апырпыл еиԥш иҟаԥшьхахьан, ихәда адақәа тыҵны ицон. Дмеисыр ада ԥсыхәа имамкәа дҭазыргылаз аилкаара уадаѡын. Аҧкәынҷәагьы ирылшоз ала дырҟажон, аха ус иаанкылара рзымариамызт.

– Уарбану, уара, араҟа иеилагаз!.. Амыждараз исхылҵыз!.. Доушәыжьи наҟ! Уара... уара акы иаԥсамхаз!.. Изакәызеи узҷқәоу?! – Ҭанас Бидаҷ-иԥа иҷехыршәааны уи днаиқәцәҟьеит, ихаԥыцқәа аҷҷа рыҵго. – Абри азоума сара узысааҙаз!.. Аисраз, аиқәпараз!.. Уҭали арахь амашьына, иҳаибарбап уареи сареи!.. – Ахра уаҳа ҷимҭҙеит. Аҧкәынцәа днаганы амашьына дынҭадыртәеит.

– Уара абра ушгылаз акәызма абри аѡыза шыҟалаз! Абас аума уара ушхәыцуа? Уаанҷас, Бақа... абри дзырбыжкуа уара уакәымзааити!.. – Ҭанас илакҭа ырцәгьаны, Бақа дзаҟәҙа дахьгылаз днеиҷаԥшит. – Уаргьы саргьы ишахәҭоу ҳаицәажәаран ҳаҟоуп... ус изцаҙом аускәа, иудыруазааит!.. – иҷеихарԥсны, илакҭа амца ыҵҟьо инеиҷаирццеит. Аха амцхә аҳәара араҟа ишаԥсамыз дназхәыцын, иҷеанкыланы амашьынахь иҷынеихеит, еидара хьанҭак назыкәаҳаз иеиԥш дхьанҭаҙа...

Ҭанас Бидаҷ-иԥа данца ашьҭахь, акыраамҭагьы ҳара ҳзеиԥырымҵуа, аиҷыхара ҳаҷын. Бақа аҵә иршаз ауп Ахра дзырбыжкызгьы. Уи еилкаан. Баҭал акымзаракгьы ихараҙамызт.

Ҭаҭынк аасхәап ҳәа акрыфарҭа дахьныҵалаз абри аѡыза дақәшәеит, аха ичҳаны дгылан. Ишумчҳарагь иҟоузеи! Арҭ зегьы змааназ, зыбз ала иҟалақәаз Баҭал ихаҷы изаагомызт. Бақа иҷыргызмалны уи дихәаԥшуан, ҳара иаҳиааиуа мыч ҟамлароуп ианаҳҭахха ҳәа, ижәѡахырқәа рҟьаҟьаны. Ахра днаидгыланы дыԥхьаирҟәҟәошәа, еиҳа-еиҳа деицраирсуан, гәаҒкрак налакшо, иԥсы еилаирхәон. Бақа, Баҭал ашкол ахь инеира, аусура иаларгара зцәымҒқәаз зегь раԥхьа дгылан ҷымҵ, иҷееихарԥсы. Уи маӡа-маӡа ахы цәырнагон. Дзыцәшәақәозгьы маҷӡамызт. Баҭал ҵарала, хшыѡла зегьы ишраԥигоз агәра зымгацыз аӡәгьы дыҟаӡамызт. Уи иеилыххара, иҳаҵҳаҵара зегь рыбла хнакуан. Асценаҷы данықәгылоз, даныхәмаруаз закәытә ҟазшьа ссирыз иаарԥшуаз! Ахәыҷқәа, адуқәа рыччара ԥҵәаӡомызт, ргәалаҟара шаҟа ишьҭихуаз!.. Насгьы Бақа еиҳараӡак дзыцәшәоз – Баҭал ашкол аҷы аусура далагар, Шьазина уи ишҟа дхьаԥшыр ҟалон. Уи игәы еицранарсуан иара. Шьазина ианакәзаалакгьы дҷаԥхаҷаччауа Баҭал иԥылара, иацәажәара лгәы шазцоз акырынтә игәеиҭахьан, убри аҟнытә уажәы ҷымҵӡакәа еиқәирҽаҽакәоз ԥьара ԥықәсыларак инаҭозар ҳәа дазыԥшын.

– Акы хьаас иҟоумҵан, уи азхәыцра аҭахӡам, уи змаанақәоу зегьы ҳара еилаҳкаауеит, убраанӡа зегь чҳаны, уҽырҭынчны уҟаз… Ҳара араион аҟынӡагьы ҳнабжьысуеит…

Ауха Баҭал акыр ҳиабжьеит. Днаскьаганы аѡны даанҳажьит.

– Сара ара сырҭахым… сырҭахым, убри ауп иҟалаз!.. Аҵәгьы зсыларҵо убриоуп… сдыршаҟь-шаҟьалоит!.. – хьаас иман иара.

– Ҭанаси Ерынеи уи ашкол аҷы аусура далагар зырҭахым, Шьазина илхыбааны ауп. Шьазина уи ишҟа лхы лырхар ҳәа ишәоит, – иҳәеит Қәасаҧь, амѡа ҳахьаныз.

– Сара уи сзеилымкааура ԥьушьома… уи еилыскаауеит сара… Иара Бақагьы дзаԥышьклаҳәуеи зугәахәуа? – саацәажәеит саргьы. Еиҳа-еиҳа сеибанаркуан сара ари аус. Қәасаҧьгьы уажәшьҭа еиҳагьы ҭаха инаҭомызт.

– Абри аус заанаҵы аҭыԥ иқәҵатәуп, мамзар иахьакәым ахь ҳкылибагар ҟалоит. Амаҷ ауп зегьы зхылҷиаауа…

– Аиеи, саргьы убас сгәы иаанагоит. Усҟан Ҭанаси ҳареи аус ҳзеицымур ҟалап. Аиаша уасҳәап, уажәшьҭак еиҳа-еиҳа исылыжжуа иалагеит. Баҭал ҳѡыза иоуп, усами?.. Ҳицхрааројп!..

– Нас ишҧа, ҳицхрааројп! – иҳәеит Қәасаҧьгьы. – Зыҧшра ҟаҵатәым!..

Адырѡаҷены амра ашьхара инхыҵын, ҳашкол ашҵа зегьы ашәахәаҟәа еилыҧхааува инҵанаҧсеит. ҧстҳәа еилаҧыҵҳаҟәак ҧыҵк инахарашәа, ажәѡан икыдубааван, аха урҵ иахьатәи амш рзырхәашьуамызт. Аҧьҧьаҳәа ахәыҷқәа ашҵа иҵоуп, рыҧстазаара, рҧеиҧш раҧхьаҟа ирзыҧшуп.

Аха арҵаѡцәа руадаҷы еиқәшьшьы еилатәоуп. Ерына ҷылҵуам, Қәеиза ҷылҵуам, Шьазина ахәхәаҳаа дқәыпсычҳауеит маӡа-аргама. Иҟалаз ҭахак рнаҵом. Шьоукы-шьоукы маӡа-маӡа инеихырҳәалоит. Бақа акы дхәаҷӡаны дамоуп, аха исынсырҧшуам ҳәа даҷуп.

Ус Ҭанас Бидаҷ-иҧа дааѡлалан, Қәасаҧьи сареи иуадахь днаҳаҧхьеит.

– Иҟалаз шәаҳаит уеизгьы... Ашьа ицаша ада иалагылом ҳәа... Сыҷкәын сара сирҧхашьеит... Анахь дызган иамуит, арахь дызган иамуит... Аҵара дызҵаз уеизгьы ииаанижьит, ижәдыруеит... Иаха сыцәаз ҷьышәшьозаргьы, ҟалап... Иахантәаракгьы абри шызгәырѡоз иаасхызгеит... Шьазина лхахьы илзаагом, даҳзеиқәкуамызт... Иангьы илҷыҵымҳәацәоз иҟоузеи... Сара арахь жәлар гәарҭак рхәыҷқәа сааӡоит ҳәа саҷыхуп... сара стәы исыҵаирҟәалоит ҷенышьыбжьон, сыҧсы шҵоу!.. Бақа... Бақа дышгылоу!.. Сара уи иеилкаарақәа иаахҵәаны агәра згеит, исгәаҧхаҵәҟьом... Аха уажәшьҭа исҳәеит ҳәа иалсхузеи... – Ҭанас Бидаҷ-иҧа ихы кны ацәажәара даҷын ҭынч-ҭынч, дныҵгыла-ааҵгыло. Иблақәа ҭыгга, иахатәи ихәыцрақәа дышдыркараз ѡашьомызт.

– Уажәшьҭа сусура саҟәымҵыр ада ҧсыхәа сымам... Ааи, ааи... сааҧсеит... исымчнархом. Зегьы аамҵак-аамҵак рымоуп... Аус зуша аҷар шәыҟоуп... Ҳара иҳалшоз ҟаҳҵеит, уажәшьҭа шәара шәоуп ахадараҷы игылаша... Иҳалымшаз азыҳәан гәыбган ҳашәымҭан...

Сара ас дунеихаан Ҭанас Бидаҷ-иҧа дҳацәажәахьеит ҳәа сгәалашәом. Акы ихы инҵагьежьны дшаршаҟьоз, дшар-

гәатеиуаз, дшархәыцуаз ҩашьомызт. Уажәы зынӡаск иҿеаҳзааигәатәны ауп дышҳацәажәоз. Иҟар хҿын, ҳара ҳзыхәан, ҿаамҭанык еиԥшымкәа, игәы аартхеит. Акы игәыҵалеит, аха асҵәҟьа дыхәнажәап ҳәа ҳгәы иаанагомызт, даруалуашон дааиҭакуа-дааиҭаршәо.

– Изшәасымҳәарызеи, сеиларгеит… Сеиларгаҵәҟьеит сара аҳәса… сыԥхәыс дназлоу!.. Аҳәса ртәы цәгьоуп, уи шәара шәаҟәымшәацт, ишәзымдыруазар ҟалап… – ихы ааирҵысы-ааирҵысит. Имариашаны иҟаз аԥенџьыр дынкылыԥшны адәахьы дыԥшуа даақәԥсычҳаит. Ихы дақәиҭны, хьаа-баа имамкәа, адәны аҟазаара даазгәышьит.

– Сара иахантәаракгьы Баҭал сизхәыцуан… Ҳашкол иаҭаху, ҳара иаҳҭаху ҷкәыноуп… Уаҩ диқәгәыгыртә иҟалаша ҵеиуп, иҿуҵааша рацәаӡоуп… дуаҩ ҿыцуп… Усҟан сара аҳәса рыбз сԥырхагахеит, аха уи ицхраара сгәы иҭамыз џьышәымшьаait. Сара уи усҟан дсыдыскыларгьы сҵахын, аха шьоукы-шьоукы шыҟоу жәымдыруеи… рыбзқәа ҵәызӡа… Ирацәаны аурокқәа рҵахуп, арахь ируа маҷуп… ражәақәа ҭлаԥҟаӡа, узырхыԥом… Уи аӡбахә ала Очамчыра саныҟазгьы инасҿадырхьит, аха иҟасҵагәышьоз.

Ҭанас Бидаҿ-иԥа дааҭгыланы, ҳѳыцьагьы ҳаблақәа днархыԥшылеит, абарҵ сырзеилкааумашь ҳәа. Ҳара иаҳзымдыруаз ирацәаӡаны игәы ишыҵҳоз иажәақәа ирылыжжуан…

– Избан, Ҭанас Бидаҿ-иԥа, абас шәызцәажәауа? Ҳара ианакәзаалакгьы шәара шәеилаҳкаауан… Ҳара ҳзааӡаз, аҵара ҳзыртцаз шәара шәоуп, – Қәасаҷь уи абзиара ирганы даацәажәеит.

– Шәара шәгәы иаанагома ҳарҭ арҵаѳцәа ааӡараҿы, мамзаргьы иара аус аҟны агха ҳамам, агха ҟаҳҵом ҳәа. Иҟаҳҵоит ҳаргьы агха, аха ҳара ҳагхақәа ҳара ҳашрызхәыцуеиԥш аҿа шьоукы, аҿа ҭыԥқәак рҿы итәоу ус ирзымхәыцыр ҟалап… Ауаѳы агха иоуеит, аха ианаамҭоу арҿеишьагьы дақәшәозароуп…

Қәасаҷьи сареи иаҳҳәо ҳҿамшәо ҳтәоуп. Ауаѳгьы дызҭашәо аҭагылазаашьа иҿақәыршәаны иҿеиҵеикыргьы алшоит иаалырҟьаны. Уи аԥсҭазаараҿы иҟало ахҭысқәа ируакуп, инамцхәынгьы акагьы узахҳәааuам.

– Ес-иҟалалакгьы, шәцаны, Баҭал дахьыҟазаалакгьы дыԥшааны, абра дысзаажәгоит… егьаԥы егьа ргәы иалсыргьы аусура далаҳаргароуп… Итҷьаргьы, иԥаргьы аурок мыцхәқәа змоу иаархыхтәуп… Абас сгәы иаанагоит, уи азы аҙәгьы ныҙба ҳаимҭароуп…

Абри акәын ҳаргьы иаҳҭахыз. Ахьышәҭҳәа ҳандәылҟьеит. Ҳахьцо амԥагь аабом, акагь аабом!..

– Нан, Баҭал иахантәаракгьы дмыцәаҙакәа иааиршеит. Игәы итцхоз сеимҳәеит, аха ԥныҵҟала дшыгәжәажәоз ԥашьомызт. «Сара ара сахәарҭам, ас мацара стәаны ианбанҙасхызгои, ақалақь ахь сцар, ҷьара ҭыԥк шԥасзымԥшаари…» – абри далацәажәон. Ашьыжь иҽеилаҳәаны дындәылтцит, нан, – нҳаҭалкит Баҭал иан дыхьшәашәаҙа.

Баҭал даҳцәыҙит. Хаз-хазы амԥақәа ҳарнылеит. Убасҟан зегь реиҳа ихьаагеит ҳара, Баҭал ҳа-Набжьоу ааныжьны, далцны дцарц игәы иахьҭеикыз. Ҳа-Набжьоу зегь реиҳа иаҭахыз уаԥык далыхәхәа ицара – ари иаанагоз, ҳара иԥызара ҳазныҟәымгеит, дзықәгәыҷшаз уаԥ димбеит акәын. Ԥызада, қәлада ҳаҧоу уаԥы адунеи дықәлааит, дзаҵәҙа, дыхрааҙрааруа. Ԥыза дызмам, ҧеиԥшгьы имам!

Скараха, схы назқәыскра сзымдыруа, арҵаԥцәа руадаҷы сааины, цәыҙ дук змоу иеиԥш сышгылаз ауп Шьыбга ибжьы шаагаз:

– Ани иааруа дыжәбома, ани иааруа!..

Зегьы аԥенҧьырқәа рахь инхьаԥшит.

Қәасаҧьи Баҭали еивагыланы, ашҭа иҭалан иааиуан, икахәхәа-кахәхәа, рыжәԥахырқәа ҟьаҟьаҙа, адгьылаҷ ршьапқәа баґьа-баґьа инеихгауа. Иаразнак, саҟара сыцлазшәа, – Баҭал! – аатсыргеит, сгәырґьара сызнымкылауа.

– Иитахузеи арахь, дзышьҭоузеи?.. – лқьышә аалырҵәиит Ерына, гәамԥхара ҟазшьак аалынлырԥшит.

– Уи бара бус алаҙам, уа бҽаанкыл!.. – иналҷаирхьит Ҭанас, иблақәагьы аарцәгьаны иналирбеит уаҳа ақәҷылымҭразы, дааиқәнакыртә.

– Ҭанас Бидаҷ-иԥа, Бақагьы шәаргьы ароно ахь ишәыԥхьоит, аҭел иасуан, асаат аказы уа шәыҟазароуп, – лҳәеит убри аамҭазы ашә иаалаххыз аԥҳәызба.

Ҭанас Бидаҿ-иԥа ҿымҭзакәа дгылан. Бақа дҳәамҳәамуа, ихы иқәыжь, истол амгәа дҭыхон, аха дзышьҭаз ибомызт.

– Мшыбзиақәа! – убасҟан ашә аартны арҵаҩцәа руада иаалагылеит Баҭали Қәасаԥьи. Зегь рылаԥш уахь инадырхеит. Нас аҳәаҳәала инеины, Баҭал инапы имырхуан. Сара снеины даасгәыдсыҳәҳәалеит. Шьазина лхы-лҿы аалхалашеит...

АГӘЫҒРАҚӘА

«Шәара зегьы шәзеиԥшуп... ацагьы ахьшәашәагьы... Шәгәаҵәажәпақәа еилысны уи еилдыргаанҳа, ҳара ҳнашәымпыҵышша ҳцашт... Шәара шәҵыԥқәа рҿы шәтәаз, амарԥьа, шәрыхҳыҳаауа... аҳәы ишәцәимгааит... убарҭ шәыхьчала!.. Ихьчатәыҵәҟьоу зхьаажәгахуазеи... иабашәҭахгәышьоу!..» – Шьаҳан игәалаҟара шҿеим удырратәы, илакҵа ҵылашәаара машьцаҳа, ашьшьыҳәа иҿааилеиҳәан, ауада дныҩнысны, акәасқьа абарҵа даақәгылеит, ҭахак инамҭауа, игәы шцәыҵахәыҵхәыҵыц ицәыҵахәыҵхәыҵуан. Уажәы-уажәы дааикәаанаршәуан Рашьыҵи иареи иахьатәи реиҿанагалара, ихлахаҵ аргьежьуама уҳәо аҟынҳа днанагон, деилнаршшон. Зегьы зыхҟьаз, зегь абас измырманшәалаз Рашьыҭ иакәызшәаҵәҟьа, ицәырҟьацәырасуа гәааанагара еилаԥыҵҳақәак игәалаҟара рхәаҿуан.

«Мап, зегьы зхароу шәара шәоуп... шәара шәылоуп зегь шыҟало, агәаҵәажәпақәа!.. Ахьаршшараз ишәаҳҭахуазеи!..» – Шьаҳан ихаԥыцқәа аҿҿа рыҵго иааихаирҭәҭәеит. Дахьгылаз даазаза-аазазеит. Уажәы-уажәы ибла иааҵагылон Рашьыҵи иареи ҿҭыҳәҳәаала реицәажәара, игәы иаланакшон, ихы ихнахуан. Асҵәҟьа еиҿанагалап ҳәа дақәгәыҕуамызт. Изакәызаалак ҳаҭыркәҵарак ахьааимырԥшыз даназхәыцлак, ихәламшәа ҵнакаауашәа, иԥсы еибанаркуан.

– Иуаҳамҳәахьеи, Шьаҳан, иауам... изымуа иауам!.. Абри уара иеилукаарц зуҭахымзеи?.. Ҳара ҳәа узҿу – уи ҳара иаҳмыҳбеит, наҟсынтәи иҳадырҵеит... Иахьагьы убас... иаарласны ишәыҳбароуп, рхәеит, иуаҳауама?! – Рашьыҭ ибла ҟәазқәа

ахьҭаиргьежьуаз аԥыр-ԥырҳәа амцашоура рхылҟьа ицон. Шьаҳан илымҳа дҭаҟаауашәа акәын деицраланы, ибжьы рдуны дышцәажәоз. Даараҙа иныԥшуан уи ииҳәоз Шьаҳан иеиликаарц ахьиҭахымыз дшеицранаршәуаз.

– Сара, усшәа сыжәбоит, аха сдагәаҙам… Макьаназы сеилкаарагьы сыцәмыҙыцт… Аха шәара зегь шәзеиԥшуп… Арахь ақыҭа анапхгаҩцәа ҳәа ҳшәыхәаԥшуеит!.. Шәгәы ишԥаанагои, анхацәа акагьы рзеилкаауам ҳәоу?.. Мап, мап… шәгәы шәамжьааит, ҳара зегь еилаҳкаауеиҭ… ҳазҭахугьы, ҳазҭахымгьы… Ҳара наԥьнатәаахысгьы абри адгьыл ҳадҳәалоуп, абри адгьыл ада ԥсыхәа ҳамаҙам… адгьыл азыҳәан акәын ҳаззықәԥозгьы… Уажәы зны анахь уиас нхара шәҳәалап, зны – арахь, араҟа еиҳа еиҧьуп шәҳәалап… Зегьы иахьреиҧьҭәҟьоу уабиԥьыԥь аҟноуп…. саргьы сабиԥьыԥь аҟны сынхоит. Уи ишәҳәақәо иҟамлаша усуп… Сыԥсы шҭоу сҧьыԥь уара сузахгом!.. Абри аҩыза уҵазҳәогьы абас сызиаҳәа!..

Шьаҳан ихы-иҷы иаразнак убриаҟара иааилаҵәеит,дунеихаан ччаԥшьык нықәмыхәмарыцт уҳәап. Ихы Рашьыҭ инаиқәакны иааирҵысы-ааирҵысит. Нас ахьышәҭҳәа днықәгьежьаан, ашә нкыджьыланы, Рашьыҭ иуада дындәылҟьеит, деихашәны, узиҷамԥшуа. Иаразнак, дзықәгылаз амахәҵа ныдыҩрны, даманы аҷынанахазшәа, адунеи зегьы иара изыҳәан акагьы алаҙамкәа иааҵацәырахазшәа ибеит. Ақыҭа агәы зегьы ԥсадаханы, гәеиқәҳәаларҵак амаҙамызшәа днықәсит, еидара хьанҭак иаҵоу иеиԥш, деиҵаҷәгәа.

Шьаҳан, аҩны дахьааиз, дуалуашо ҷьарак дазкуамызт. Иҩны, ихкаара дҭамҙошәа, иара изыҳәан иааҭшәахеит.

Шьамсиа иаразнак илдырит ари ҿеирак ишазҳәамыз. Шьаҳан иаалырҟьаны дшьақәызҟьашаз ԥықәсыларак шиҿԥынгылаз аҟыԥыҳәа лыхшыҩ назцеит.

– Иҟалазеи, уанаҷьалбеит?.. Узырҭахыз?.. – днаиазҵааит, иҟазшьа аиҭакра ҿаамҭаныk еиԥшымкәа иаалзымбатәбараханы.

– Иҟалахуаз… иҟалац!..Дырҩегьых еиҭаацәырыргеит… ирхашҭны ишыҟаз!..Аҙы сыржә, аҙы!.. – ибла гәаԥшьқәа ахәыцра ишаркараз рыҵыжжуа Шьамсиа днал҉аԥшит Шьаҳан.

Шьамсиа ианакәзаалакгьы Шьаҳан данылзеилымкаауаз аамҭакгьы ҟамлацызт. Дахьгылаз даашаҟьшаҟьеит, нас даақәҵәиаан, хымаԥсыма аҳы ырҟасҟасо иааганы инеилыркит, диҷаԥшуа. Шьаҳан абжак ижәит, абжак инапы инанҭәаланы инеиҷеиҭәеит. Нас ихы рҵысуа дналыхәаԥшын, даақәԥсычҳаит. Аҳы иижәыз маҷк аҟара ԥсеивгахак ааинаҭан, игәы аархьшәашәеит.

– Уанаԥьалбеит, урҟәаҵрауазеи, урыдызцалазеи, угәы зԥужәауазеи? Дара рҿынкынҵа уск иашьҭоуп, уара уаалаганы унарҷагылоит уҿаҷшьааууа... Иамуазар?..– лхы аарнааны Шьаҳан диаиҵаԥшит. Лхы-лҷы шкәакәара еснагь аразра, инымҵәаҳоз агәыблра аныԥшуан. Лыбла ҕрақәа ҳалалҳа Шьаҳан дзықәшәаз аус аҟны ацхыраара иаша мап шацәырымкуаз рнубаалон, аха лгәи-лгәи акы еиланарԥшуан. Иахьакәым ахь ахы архар ҳәа дацәшәон Шьаҳан абас дыхәыцәаркны дзыргәаҭеиуаз аус, убри азыҳәан акәын усҟак хьаас иҟалымҵаҳошәа иагьызхьалыршшозгьы. Шьаҳан иаԥхьа игылаз иԥҳәыс лаасҵа акыр дҳаракын. Ашықәс рацәақәа ирыцыз аԥьабаа хьанҭақәа акыр иҟәаҟәа ишықәиххьазгьы, макьаназы ацәгьа-абзиаҷы акала ихы лаимырҟәыцызт, баҕьа-баҕьа адгьылаҷ ишьапы нықәыргыло дааиуан. Усҵәкьа ууаилаҳәаҵаны унапаҷы иааугақәашаз дышреиуамыз иҷаԥшылара еиқәара иуанаҳәон. Иҟазшьа, иҭеиҭԥшы макьаназы имырӡӡакәа иааигон.

– Иарбану изымуа, бара?.. Абра, сабиԥьыԥь аҟны сынхар амуӡои?.. Изҳәада ус?.. Дабатәи хеилагоу?.. Абраҟа ада уаҳа ԥьаргьы ҭып рмоуӡеи?.. Уеизгьы-уеизгьы избан сара сзыхҭаркыз?!. – дырҽегьых, ихьаа абыржәы иааԥытлазшәа, дааицрашәеит. Адәагәҭа дахьықәгылоу ибжьгьы ааирмчит.

Шьамсиа уажәы уиаҟара дацрамлеит илаҳаз ажәабжь. Имырҳауҳаукәа ицәыҵалхәаҿеит лгәаҵаҷы. Уи дзыцәшәоз, абри иара ҭаха изымҵоз адгьыл аҭыӡшәа иахылҵыз игәыхь акәын. Аха уи ианихьыз аахыс хар имаӡамкәа дааиуан. Аамҭагьы акыр набжьысхьан,акыр усқәагьы еиқәнарҿаҿахьан, рацәак ихьаамгакәа.

– Иуарымҳәахьаз... ашьшьыҳәа уҟаз ҳәа... Агәыԥжәарақәа уара иунаалом ҳәа... – дацрамлакәа, лҿаарҵынчшәа иааи-

гәалалыршәеит игәыхь иахҟьаны дзықәшәахьаз ахынҵаԥынҵарақәа. Убри аҽацәыхьчара есымшагьы дазҿлымҳалтәуан, аха иара агәхьаагьы икымызт уажәы.

– Исарымҳәахьаз аха… – Шьаҳан уи уаҳа даламцәажәакәа, ихы имхахәыцха дынхьаҵит.

Шьаҳан маҷк иԥсы анааивига ауп ақалақь ахь ацара ихҵашәараха ианисыз. Дахьықәгылаз аҟынтәи даанаԥшыааԥшит иахьабалак. Ҷыц зхы ыҵызгаз ашьац иаҵәара иацрыхо ашҵаҿы ҳәарақәак ҭан, ршьапқәа хьышьашъа, рҵыхәа хәычқәа ыркәаталеиуа. Агәагәышьқәа, ашҵа аганахьшәа, рбаҕь дуқәак рҵыхәақәа харшаланы ирылагылан ирыдҽырбало. Амаҵурҵа даадәыдҵны лҿаалхеит Шьамсиа дхаҟәхаҟәуа.

– Уҽеибуҵеит акәу?.. – днаиазҵааит Шьамсиа, иаалгәамырԥхашәа. Бла-бла деиԥхьышьшьаауа днаихәаԥшит.

– Ааи, сҽеибысҵеит, сыбгәаԥха-сыбгәамԥха… – Шьаҳан ашьшьыҳәа амардуан дналбаан, ашҵа днықәгылеит. Шьамсиа лхы аарнааны имаҭәақәа днарыхәаԥшит. Еснагь ишәиҵалоз акәын уажәгьы ишәыз. Иԥсуа еиқәа, хыхь блузак ақәҵаны, иҙара маҟа пак акәыршан. Акыр иныкәсхьаз ицәыҷ-ҷа-цәыԥҧыз, аха иаарыцқьашәа иҟаз зиацкқәак ишьан, ақә ѡышьҭыхшәа, абз ҟьаҟьаҙа хылԥа хагьежьаак ихан, абарҭ имаҭәа хәаԥштәалақәа иреиԥшыз. Иҟан аамҵакы, Шьаҳан иҽеилаҳәашьа, иҽықәтәашьа ауаа ианеибадырбоз, ианиҵашьыцуаз, аха уи аамҵа инеихыпрааны, уаҳа зҿлымҳарак, гәцаракрак наимҵаҙакәа ицеижьҭеи акрааҵуан. Аамҵа иашьклаҳәны иҟалақәоз аиҵакрақәа ирыхҟьаны, анкьатәи иаԥсуа маҭәақәагьы акыр рҽеиҵаркхьан, аха иара дырѡегьых урҭ ргәыблра мырҙкәа, дреиҷаҳаны иааигон.

Шьаҳан еснагь ихы иаирхәалоз, дахьцалакгьы ѡызара изызуаз лаба ласык икын, зны-зынла данааԥсалак, инаицирхырааун иныҵакшо.

– Сара уаха сзымаар ҟалап… Арахә шәаархылаԥш… Аиҳабыра рҟынҙа сызнеиуазар ҳәа сгәы иҵоуп, ирҳәоғьы саҳап… – иҳәеит Шьаҳан, Шьамсиа лахь даахьаҳәны. Иара ԥьара данцоз аѡнаҭаҟны иҟаз зегьы знапы ианиҵоз лара лакәын. Лара дшахылаԥшуаз, лара ишылбоз еиԥш даҽеаҙәы ус игәцараимкыр ҟаларын.

– Ардашьыл иахь умнеиҙои?.. Ахәыҷқәа рзыҳәан акагь укҙам аха… – Шьамсиа убри аахьаалгеит. Унапы ҭацәҙа ушҧанеиуеи? – дааидгьаҵәыгьаҵәылеит. Шьаҳан уахь данцалоз, ахәыҷқәа рзыҳәан ҳәа акы даҵамҵакәа доулмышьҭыцызт. Иаргьы мап ацәикуамызт уи, аха иахьа, игәалаҡара злаҡаз ала, урҭ лажәақәа рацәак азҿлымҳара римҭеит.

– Ардашьыл иахь сышҧамнеиуеи… Аҧхьа уахь снеиуеит, ииҳәо саҳап. Акы шәысцәымшәан, уаха уа саанҷасуеит, – иҳәеит ибжьы аармаҷны, иҿаарҭынчшәа.

– Усҡак угәы ҧумжәан, знеиҧш… излымшогьы уазхәыцроуп… Амчра ыҡоуп макьаназы… уаҩы дыззымиааиша… – ирҵаулаҙаны абри аус ларгьы ишлыгәтыхоу ирныруа, днаиҷацәажәеит. Илылшозар, ҷьара цхыраарак, азыҳәан лхы шацәхьалымкуа аалынлырҧшит.

– Амчрагьы ыҡоуп, аха аиашагьы ыҡоуп ҳәа сыҡоуп макьаназы… Аиаша иадгылоу уи иазыҚәпаҩцәоуп, рыҧсы ахьынҙаҵоу, амараҳәцәа маанашәкы шрыҵаргалогьы, имшәаҙакәа ирҷагылоит. Шьоукы-шьоукы Шьаҳан рыцҳа илшагәышьозеи, ҳҳәатәы дахыҧаны дабаҳашьҭуеи ргәахәуазаргьы, рхы иажьагәышьоит. Шьаҳан макьаназы усҵәкьагьы дара ишырҳәо ааида дырзаламышшыргьы ҡалап… Сара сыдгьыл сара сыҚәҧсыроуп, дара уеизгьы зегьы рзеиҧшуп… Ус иҡоу ус ицаларoуп, уаҳа ҧсыхәа рымам… – Шьаҳан агәашә ахь дынхьаҧшит. Иахьынтәиааз узымдырҙо, ахы раҳаны агәашә иадгылан аҷеы, ашҭа анҵаҧшра иазгәышьуа. «Ҳаи рыцҳа, ахала ҳагәхьааганы иаазаап», – наигәахәт Шьаҳан.

– Уара угәы ҧумжәан, уаҩҵас ухы еиҵаҳә, урацәажәа… ҳашҧарзеилымкаари. Аха узгозеи уажәшьҭа? – убри дназхәыцит Шьамсиа, Набжьоунтәи ақалақь ахь ацара-аара шыманшәаламыз лгәы иаалнаҵан.

– Аусҳәарҭаҡынҙа сызнеир, машьынак сышҧамгарыз… Макьаназы амш шьыбжьагәы ихымыхәхәацт… ари амш дуззға иагьаԥьара сцап… – иҳәан, Шьаҳан иашҭа-ихкаара зегьы дырҩегьых гәыблыла илаҧш нахигеит. Абриаҡара изааигәоу, абриаҡара иҧсы зыдҳәалоу даҷеа ҭыпк ыҡамзаргь ҡаларын Шьаҳан изыҳәан. Ари адгьыл иара изы ишьам дгьылын, иҧсы аҷҳәаран.

Шьаҳан абжьааԥны аиҳараҙак ақыҭа аҩнуҵԥа, ҽыла акәын дышныԥәоз. Уи азыҳәан иара дманшәалан, деилызкаауаз, ихәатәы хазҵоз аҽы бзиа иман. Арантәи аусҳәарҭақәа рԥынҙагьы акыр набжьан, шьапыла Шьаҳан иқәра зықәроу изы ихьанҭарацәан, аха уигьы дазаанкыломызт уажәы, мчык ихон, урҭ зегьы дрызхәыцыртә иазымраҙоз. Ианакәзаалакгьы Шьаҳан ҽыла данылбаалак, иҽы уаԥа ҵлак ашьапаҷы иныҵаиргылон, аҭәра аҷымшәартә махәҵак инахаршәны. Нас иара иусқәа днарышьҭалон, иааирманшәалаанҙагьы дықәтцуамызт аусҳәарҭа агәы.

– Ари Шьаҳан иҽоуп, уажәы акы дашьҭамкәа дыԥам, – рҳәон уи аҽы инахәаԥшуаз, ахы ҷашьаҙа, ауаҭәа адамыға анпыԥҟала, иззымдыруаз дарбаныз. Ара дырбалон уи акы данаргәаҡуаз, акы данашьҭаз, абжьааԥны арахь ус имаҙамкәа дықәлаҙомызт.

Шьаҳан агәашә ааиртын, ашҭа дынҵытцит. Аҽы днадгылан, ахы, аԥырцәқәа, ахәда, агәышԥы инапы нархьишьит. Дамбеижьҭеи игәыкуашәа, игәыбзыԓуа ахы наиднашьылеит. Нас, рацәак агәхьаа икҙамшәа днаҵаҡьеит, аха иара хара имцаҙеит. Уаԥа игылаз аҭәаҵла иаамҵагылеит, акы аҭахны, арахь иазымхәошәа.

Шьамсиа ашҭаҷы иахьааихылгаз, дадырсызшәа, дгыланы дизыԥшуан Шьаҳан.

– Ацәқәа абра ахкаара иҵоуп, саанҙа ҷьаргьы иоушәмышьҭын. Уеизгьы ҭынч ацәаҩәаха смаҙеит... Саар ҷьара ԥсыхәак сазуазар жәбап... – Шьаҳан игәы иҵхоз мҳәакәа, агәашә дзадымҵит...

Шьаҳанраа Набжьоу зегь реиҳа иахьыҳаракыз аҭыԥ аҷы иқәынхон жәытәнатә аахысгьы. Набжьоуаа рабацәа, урҭ рабдуцәа, рԥашәыркыра зегьы абрантәи акәын иахьалагоз. Уи аҭыԥ зегьы рзы иԥшьоу ҭыԥын, зегь аднаԥхьалон, рхеилакырҭагьы ара акәын иахьыԥказ. Шьаҳан имацәажәакәа, уи имазҵаакәа уск ахы дыртломызт, ус ирзаԥын дара. Рнаҩсан Шьаҳан иашьа Шьааб дынхагәышьон, аха иара данԥсы, иҷкәынцәа, араҟа анхаразы иҭыԥ маншәалам рҳәан, раб иқьаԥҵа ааныжьны, лбааҟа ииасит. Шьаҳан уи даараҙа ихьаа-

игеит, аха иҟаитҵагәышьоз, аҧкәынцәа ргәы дзамысит. Макьаназгьы араҟа рыҧсҭазаара иалымҵыцкәа, ихажәааа-хажәааҙа шәыртҵлакәак ыкәгылан, рымахәҭакәа ҽыҟьҟьа-цәыҧҵны, амҩсцәагьы урҭ рыгәхьаа мкҙакәа, иаарымҧыхьашәоз рлапҟьажәкәа наргәыдыртҵаларын. Шьаҳан иблакәа ҵархәны урҭ агәымбылцәа данынарыхәаҧшлак, изҽу иааҟәыҵы, ахәацахәацаҳәа рҽынархон. Уаҳа ааигәасигәа уаҩ дынхомызт араҟа, рнаҩсан уаҳа иманшәалаз нхарҭа ҭыҧкгьы узыҧшаауамызт. Арантәи ишуҭаху зҽеимыртаҷа лбаа ишьҭаз ақыҵа уалаҧшуан. Дасу рынхарҭакәа, рхыбракәа, шәаҧыцьаҧ иаҵәала иҵалаҳаз аусҳәарҭа, ашкол ишуҭахыз иубарҭан. Амҩа наваҵәи-аававҵәиуа, ашәаҧыцьаҧра аҽеныҵакуа илбаауан уахь, икылыххаикылыжәжәа аҙиас ихыз ацҳа уашәшәыра инырны. Арахь ахаларагьы ус имариамызт, иагьыманшәаламызт. Амҩа аҭаҟәаҭҽарақәа, ахаҳәарақәа, аҳаракырақәа аман, амашьынақәа даара еибагамзар, ишырҭаху ари амҩа изаҽаломызт.

...Уи аҽены амшгьы уаҩы ишимбац ала еилган, аҧхынра аҽеанааҩнашоз аламҭалаз акәын. Шьаҳан аусҳәарҭаҟынҙа сналбаап ҳәа, иҽеы кәадырны агәашә данынҭыҵуаз аамҭазы, наҟсынтәи Рашьыҭ дҙыҷраҧшьҙа, ибла ҷракәа аҧхҙы рхыҵәало, хҩык ауаа реидарақәа разқәынҵа, раҧхьа дгыланы дааихҭыгәлеит.

– Уа, мшыбзиақәа, Шьаҳан!.. Ушҟа ҳнеип ҳәа ҳгәы ишҭаз, уара арахь уаҳҧылеит... Асасцәа ҳҭоуп умбои, харантә иаақәаз!.. – иҳәан, дҽаҧхаҽаччо даатгыланы Шьаҳан днаитҵаҧшит.

– Ҳоҳ, асасцәа ҳҭазар, бзиала иаабеит!.. Ҳара набжьоуаа асасдкылара уажәы иҳамбеит! – Шьаҳаи дынҽеыжәтны, рнапкәа рымхуа, аҧсшәа нареиҳәеит. – Шәааи арахь, аҩныҟа шәааи! – днараҧгылан, аҩныҟа иманы иҽынеихеит.

Егьаҩы абас драҧгыланы иашҭа иҵаигалахьан Шьаҳан, егьаҩы рыматҵ иухьан, ҳатыр рыкәитҵахьан. Уи азы иҙбахә акыр инеиҩхьан, деицырдыруан. Ақыҵаҽы иааиуаз асасцәагьы рыманы арахь рҽаархон еиҧхыҟәҟәа, абра ишахәҭоу еиҧш ҳатыр рыкәлап ҳәа, Шьаҳан иқәгәыҷны. Шьаҳан иҩнаҵа аханатәгьы ачеиҷьыка ацын.

Уи аҽны Шьаҳан иҧкәын Дыгә, ашкол аҿы рҭаѡыс аус зуаз, аѡны дыҟан, даақәгьежьаан, ақыжә рзышьны, афара-чара бзиа рзыҟаиҭеит, ҧсуа хатҵак ишиатәаз еиҧш, Шьамсиагьы, лҭаца лыҟамзаара дақәшәан, дырхагьежьуа рыматҵ луан лысас дахьқәа.

– Арҭ зусҭцәоуудыруоу, Шьаҳан? – Рашьыҭ ҧытк анижә, абарҭ асасцәа рыхцәажәара мыцхәы иҽазҭәылхны иҽыназикит, Шьаҳан цқьа иирдырырц азы, иара ихаҭа урҭ уажәада ибахьаны, ибзианы идыруазшәаҵәҟьа. – Арҭ наҟынтәи иаашьҭуп… рхала имааҙеит… ашәҟәы бзиагьы рыцуп еиқәҷаб. Ҳаҭыр зқәу уааупп… Арҭ ҳашьха ҧагьақәа ҭырҵаауеит, аҵара дуқәа рымоуп. Нхыҵынтәи ишуҭаху абрахь уааua, арахьынтәи Нхыҵҟа ишуҭаху уцо, амѡа ылрыҧшыхәаауеит ишаҳзеиҕьхаша. Нас абра аиҭанаиааира бзиақәа ҟалоит, ҳашьхақәа ауаа ирбоит, ираҳауеит, рыҙбахә хара ицоит. Ҳамѡақәагьы иҵагь иманшәалахоит, ҳаргьы иҵагь ҳагәцаракны, ацхыраарагьы ҳарҭоит.

– Уи бзиами, баба, уи бзиами… нхыҵааи ҳареи аиҭанаиааиразы ҳманшәалахозар… Ашьха атәы саргьы исымдыруаз, аха… – азныказы днарыцныҟәарашәа игәы иааинаҭеит Шьаҳан, аха анкьа илшақәоз уажәшьҭа ишилмшоз даназхәыц, иҽааникылеит. Ашьхақәа рахь еснагь мчык ихон илаҳәаҵаны, ҭахак имҭауа, акыргьы дныҟәақәахьан, иҧсгьы рыҷҳәаран.

– Ҳара ҳашьхақәа рҟны аҟара аҧшҙара ҷьашьахәы абаубарҭоу… иблахкыгами, еиҭаҳәашьа амоума!.. – Шьаҳан иблақәа ааихалашеит, урҭ ргәаларшәара иаразнак игәалаҟара шьышьҭырхыз иааиҷныҧшит.

Шьаҳан иҧсҭазаара абжеиҳарак зегьы ашьха ҳаракқәа ирызкын, иҵкәынра, иқәыҧшра, нас иҵегьы иеизҳара – урҭ ирыдҳәалан, иааузырҟәымҭхаҙо. Игәалашәараҷы ашьхақәа, гәнаҳа змамыз реиҧш, ицқьан, иҳаракын, аҙәы иҷаҧхьа рхы ладмырҟәыцызт, цәгьаҙа дагьрызгәдуун. Урҭ ирыдҳәалаз ахҭысқәа зегьы афырхаҵарақәа рныҧшуан, гәеицакрак рнубааломызт.

– Ех, ашьхақәа, ашьхақәа!.. – Шьаҳан даақәыҧсычҳаит, урҭ рышҟа инымҵәаҙо илаҽхьаз ибзиабара иҷықәҳәҳәы.

Асас аиҳабы ихы кыдҭаны дзырԥуан, Шьаҳан днеиҭашьыцуа. Уи уажәшьҭа абас ԥынԥажәи хәбаҟа шыкәса дырҭысхьан. Еиқәакы, ихы ааҟәазны, ихахәы асыс ԥшқа ахәеиԥш еикәарҳәын. Егьырҭ еиҳа иҷкәынцәан, иҭаға-ҭаға зҳа. Рацәак иаԥцацәамкәа иеилаҳәан. Шьаҳан дызлацәажәоз абызшәа цқьа ираҳауамызт, аха рыблақәа ҭырхаха изыԥшуан. Шьаҳан дмыццакзакәа, аҭәцақәа акакала днарыхныхәо, ижәны инарыдицалон урҭ иаԥхьа итәақәаз асасцәа. Даргьы, ари аԥыза аԥы рымжәыцызшәа, рыхқәа рҭысуа, инҭыркәкәаны иныкәдыргылон раҭәцақәа.

– Изхысҳәаауа, Шьаҳан, абарҭ абра ԥытраамҭак иҟазар ҳҭахын. Арантәи дара аусқәа еиҳа идырманшәалон. Ашьхарахь ицаларын, иааларын. Уиаҟара рхы ԥырхагас ишәырҭарымызт... Ҳаргьы шәара ҳшәыкәгәыҩны ауп абрахь ҳшааз, мап ҳцәышәкрым хәа ҳаҟоуп... – ихы ааирԥьакьеит Рашьыҭ. Дҽагәыбзыҩ-даԥсышәаха Шьаҳан иеиҳәеит дзышьҭаз аиашаҭәҟьа. Шьаҳан, абарҭ изакә уаау цқьа иеиликаарц иҭахызшәа, иҿаарҭынчны, аԥхьа аиҳабы днаиҿаԥшит, иаразнакы дзакәытә уаԥу ааҭитцаарашәа, нас егьырҭгьы бла-бла иааимидеит. Шьаҳан ауаԥы днаихәаԥшны, ихаҿсахьала дзеиԥшрауаԥу аилкаара изыманшәалан, аҟаԥыҳәагьы дидыруан, аха арҭ анахьгьы измырхо, арахьгьы измырхо, минуҭқәак ус даарыдхалеит егьизымҳәо. Аха нас, ихы ааҟьашәа, Рашьыҭ днаихәаԥшын, даацәажәеит:

– Ҳоҳ, ишԥыкәу ишҳадҳамкыло!.. Иахызбаауада ҳаԥны?.. Иахьынзарҭаху иҟазааит, ҳара ҳаԥсацәоуп, макьаназы ҳаламыс ҳамҟьашьыцт асасдкыларазы... Изакәызеи иуҳәо, Рашьыҭхеит, иазнауазеи ариаҟара ахцәажәара... – Шьаҳан игәы аартзаны, абжьааԥны иашҭа иаҭаалоз асасцәа дышрацәажәоз еиԥш, дмыццакзакәа, иажәақәа акакала инеихирԥсаҟьеит, гәатабгата дахьтәаз.

Шьаҳан иԥны иаанамгацыз дарбаныз!..Жәытә-натә аахысгьы абзиа иашьҭаз роума, рҿырԥашьаны ацәгьа иашьҭаз роума, иашҭа иҭалахьаз рацәаzан. Абзиарақәагьы дрықәшәахьан, ацәгьарақәагьы. Аԥстазаара иацыз аҟыбазыбақәа иара инмыркәа даванамыжьит.

Рашьыҭ исасцәа ааныжьны данца ашьҭахь, мышкы, ԥымш раҟара урҭ ааигәасигәа иныҟәо, рыԥсы ааиҭаркын, нас ҧеааибыҭаны, Шьаҳан изларабжьеигаз ала, ашьхарахь ҧęынархеит, реидарақәа разқәынҵа. Шьамсиа излалылшоз ала рхәы рхианы ирылҭеит, иԥхасҭамхартә еиԥш. Шьаҳан илаба наиҵарсуа, раԥхьа ирыҷԥынгылаз ашьха ҳаракыра иавҵгаз амԥала, Ашҭа ду ҳәа иахьашьҭаз аҭып аҟынӡагьы инаскьеигеит. Наҟ ацара иара уаҳа илшомызт аҟнытә иҷеааникылеит, игәы шазыбылуаз. Дара инеишьҭагыланы рымԥа инықәлеит. Шьаҳан днаԥшы-ааԥшуа, абри Ашҭа ду дықәгылан, набжьоуаа рзы ихеиқәырхарҭаны, ихыхьчарҭаны, акыр аҵоурых хҭысқәа ирылахәхахьаз, рыԥсҭазаара зыдҳәалаз иԥшьоу аҭып.

Убринахыс Шьаҳан исасцәа, иныбжьахәаша ицазшәа, акыраамҭагьы рыӡбахә ыҟаҳамызт. Шьаҳан иҟынӡа рыӡбахә ааԥыртә еиԥш аҭагылазаашьа зыҟамлеит. Уаԥы ишимбац ала агәтынчмра изнарҵысын, ԥьара иҷеизеиқәкуамызт.

«Иабанкылахәашеи, иқәынҵәаша… машәырк рмыхьуандаз… Ашьха атәы цқьа ирзымдыруазар?.. Змоурахә мыӡша, ԥьара кыӡгык иаҷахоу?.. Абарҭ ҳашьхақәа ишԥарызҷелымҳау зегьы, ишԥахҭарки уҳәарауазеи!..» – Шьаҳан урҭ рымаара цәгьаҙа ихьааигеит. Маҙа-аргама еснагь ашьхаҟа аԥшра далагеит, даныҷкәыназ ашьхаҟа ацара аамҭа анааилак дшазхьуаз еиԥш, аха уажәы, усҟан еиԥш акәымкәа, агәтынчымра аҵан.

«Рымԥа иахҟьама, анаԥьалбеит?.. Анаҟә мыжда рԥырхагахоу?..» – шаҟа хәыцра иҵаауаз иааиԥмырҟьаҙакәа, шаҟа еидихәыцлоз… Ҭынч дшыҟаз, Рашьыҭ даакылҟьаны ахьаа ииҵаз иҵынчра ааиланаган, Ашха ду аҟынӡагьы дцахьан дрышьҭаланы. Усҟан иреиҳәаз ашьха хьыӡқәеи ахыҵырҭақәеи рзеилымкаакәа ирцәеилагазар ҳәа дшәон. Рашьыҭгьы игәы иныкәишьхьан, абарҭ иргәыҵалах здырхуада, рыхабарк ыҟаҙам ҳәа.

– Урҭ уара урцәымшәан, хьаас иҟаумҵан, ашьхақәа рахь идәықәло ашьхақәа ирцәымшәозароуп, – иҳәеит Рашьыҭ, уиаҟара хьаас иҟамҵаҙакәа. Шьаҳан ихы ларҟәы-ларҟәуа днеиԥырҵит уи, гәызҵаҙамыз иажәа дадақәа днарызхәыцуа.

Ус, мызкы аатцхьан еиԥш, икылыгәгәа иаакылсит, уаҩы иааизымдырыртә, рԥатцақәа рҽабаба, ирыгханы. Шьаҳан урҭ уаҩы ишимбац ала дреигәырҵьеит, уажәы-уажәы дрывагьежьуа дрыхәаԥшуан, иҟаитцара дақәшәомызт.

– Ашьха шәыԥнашәеит акәу?.. Ашьхақәа ртәы цәгьами. Шаҟа иҳараку аҟарагьы амч, агәымшәара рҭахуп… Исашәҳәеи нас иҟашәтцаз?.. Шәманшәалахама? – Шьаҳан даахыццакит уи аилкаара. Ашьхақәа рымаӡақәа рытцхра ус иаумариаху. Игәы итцаланы ариабжьарак дызмырҭынчуаз аӡбахә уажәы еилыкка иаҳар иҭахын. Урҭ рныҟәарақәа лытцшәадамхакәа изыхынҳәызар, иаргьы убарҭ дрыцҟазшәатцәкьа ԥсеивгарак, гәыҵгарак инаҭарашәа дазыԥшын.

– Ҳманшәалахеит, Шьаҳан, аԥьабаа аабазаргьы ҳманшәалахеит… Шәара ишҳашәҳәаз ала ҳдәықәлеит, акыр ҳманшәалангьы ҳнеиуан. Ашьҭахь, убра ԥьара ҳаамҩахҟьан, маҷк аҟара ҳаруадаҩит, аха ахьшьцәа ҳацхраан, ҳамҩақәырҵеит. Нхытцҟа ҳаҟаны ҳанылбаауаз аҭып шьахәқәа аабеит. Ахҩаалақәа ҟаҳҵеит. Мап, ҳԥьабаа мыӡит. Уажәшьҭа уи зыԥшрак ҟамцакәа иахәаԥштәуп, ишьақәыргәгәатәуп… – аиҳабы, рус абас иахьыманшәалахаз гәахәарак изнарҵысын, уи алацәажәара гәышьҭыхрак атцатцаны даҟәыцуамызт. Иара изыҳәан ари аихьӡара бзиақәа ируакны иԥхьаӡон.

– Ишыҟало жәбап, уи убас имҩахашт, зегьы ирхамышҭуа. Ҳашьхақәа рыҳаракыра, рыԥшӡара зықьҩыла ирбашт… Аиеи, шәқыҵагьы иазеиґьхоит, амҩа бзиа, алашара, аиҵанеиааира – зегь маншәалахоит!..

Шьаҳан маҷк игәы ааиқәнаҳәалеит иаҳаз ажәабжь, аха урҭ нықәтцны ианца, ихәыцрақәа рҽеиҵаркын, ихахьы изаагомызт. Арҭ реиԥш егьаҩы, рцыркант хәычқәа кны, рарҭмаҟқәа, ршаха рқьақьақәа рҟәынҳәаланы, ҳашьхақәа ирҿалахьан, аха Шьаҳан урҭ зегьы зышьҭақәаз еилкааны, илымҳа аҟынӡа иааҩыртә изыҟаломызт, урҭ ирызкны ашәҟә дуқәа аԥырцозаргьы. Амала, Шьаҳан иахьагьы ихамышҭӡакәа игәалашәо – урҭ анықәтцуаз аҽны Шьаҳан иашҭа инҵытцны, акыраамҭа аҭәатцла ахьгылоу, нас уи акәша-мыкәша, Шьааб дахьынхоз уҳәа, инахыкәша-аахыкәшауа аицәажәара ишаҿыз ауп дшаарыдгылаз.

– Ара, шәахьынхо, Шьаҳан, даараҙа уаҩ игәцараикша ҭып шьахәуп… Аҳауа – ашьха ҳауа, ицқьаҙа.. Аҙыхь акәзар, ахьхьа-хьхьаҳәа иҵхәарауа. Амшын акәзар – рацәак ихарам, ишуҭаху ухыԥшылоит…Анапоуп иагу – егьырҭ зегьы мазеиуп… аха уи зегьы ҟалашт!.. Анап бзиа зегь арԥшҙоит, Шьаҳан!.. – иҳәан, Шьаҳан иҟәаҟәа днас-насит, аԥыкәԥыкәхәа дааихаччауа, асасцәа реиҳабы.

Уи аҿены асасцәа, иааира дук згаз реиԥш, игәыргьаҵәа Шьаҳан иашҭа-игәараҭа инҭытҵит, рызхара аԥсуа чеиԥьыка ыфаны, рызхара Шьаҳан даараҙа хьшәашәарак асаанҙа иҿимхуаз иҳардан жьы иалхыз уԥсы ҿызкаауаз, аҩы цқьа ыжәны. Рыматәаҟәа аҿы инакәҵаны, аусҳәарҭақәа рҟынҙагьы днарыцылбааит дхаҟә-хаҟәуа. Гәыцхәцәаҟәак реиԥш инаскьаганы данаахынҳәы, дәышкәаҕьаз ҵацәырак дыкәхазшәа, игәы рызхьаблаауа даанхеит Шьаҳан. Абри нахыс, игәы рҵынчны дшыҟаз ауп, ҿенак иаалырҟьаны, иажәабжьны ишааираҳаз, абри иара дахьынхо аҭып абарҭ исасцәа иргәаԥханы ирҳәаз ҳәа ираҳаз аҙбахә.

– Ишԥа иара!.. Сара исамҳәакәоу?.. – игәы иаатҵаххит Шьаҳан, илахьгьы ааимаирԥьыхәт, гәамԥхара ҟазшьак неиҿыкәланы. – Ус акы ргәы иҵазар, сара исарымҳәоз…счеиԥьыка ыфаны исыҵаркрызма, ԥьоушҵ! – иааԥьеишьеит.

– Аиеи, Шьаҳан, абри уахьынхо ахан дыргылоит рҳәеит, насгьы сара ишсаҳаз ала, ҳаргьы иҳахәарҭахо иҟалоит, набжьоуаа ҳаҷкәынцәа аусурҭа ҭып роуеит… Уи зегьы ирыцкуп… Амҩа бзиагьы ҳзыҟарҵоит, рҳәеит… Шьаҳан, уара, улабҷашь кны, уаҟа агәашә уныладыртәозар акәхап!.. – изҳәаз иҿыршыстааны, дԥышәарччошәа Шьаҳан ихы наиқәикит, уи ииҳәаз змааназ, ҵатҵгәыс иамаз ихшыҩ ахь иаамгаҙо. Уи усҟак ахәыцраҟәа зыҿрылазгалоз уаҩымызт, ибла гызмалкәа ԥсеиԥсеиуа, уахьынеиҿаԥшуазгьы иудыруан дзеиԥшраз.

Шьаҳан илахь дагьыммҩахеит. Акагьы ахымҳәааҙакәа даақәыԥсычҳаит. Аха ашьҭахь, изымычҳакәа, ус ҿааиҵит:

– Уара, уи ганкахьала ибзиахашт, аха нас ҳара набжьоуаа ҳшыҟалаша шәахахьы иаажәгахьоу?..

– Ҳашԥаҟалои умҳәои, Шьаҳан? – ҿырхықәымҵа дҵааит уи ауаҩ, ихы аарнааны Шьаҳан днеиҿаԥшит.

– Ҳашԥаҟалои?.. Усҟан ҳара набжьоуаа ҳакәхом... ҳаилаҳауеит, ԥсеивгарак ааҳмоуӡо... Абри ҳҭынчра, ҳҟазшьа ҳашнеи-шнеиуа аҿаԥсахуеит, зегь ҳзеиԥшны, ҳахшарагьы аҿаԥьара ихьанарԥшыргьы ҟалоит, иуаҳау?.. Уи, сара сыхәҭаахьала, сзаҟәшаҳаҭхом... шәаргьы шәгәы шәамжьазааит, – иҳәан, Шьаҳан, агәынамӡара изцәыргьыз хәаҿены, ашьшьыхәа наҟ днеиԥырҧит уи. Ари ажәабжь ахьышәҭҳәа ақыҭа инарылаѡын, иааимдырҟьеит иаразнак. Згәы иахәаҟәаз рацәаѡӡахеит. Шьаҳан иҷкәын Дыгә дкәанызануа, абзиарахь ихы нкыдкылашәа, дналацәажәеит иѡызцәа рҟны ари аус. Иҟалашаҟәа зегьы иаразнак иузҳәом, аамҭа иунарбароуп.

Ус ицон амшқәа, аҵхқәа неишьҭаланы, Шьаҳан ҿенак иаалырҟьаны, аусҳәарҭахь иԥхьаны дыргаанӡа.

Аусҳәарҭаҷы, рхы еилакны, раԥхьа иқәыз ақьаад шкәакәа ду иахәаԥшуа ишеилацәажәоз ауп Шьаҳан ашә аартны уахь дшыныѡналаз. Рыхҟәа ѡышьтыхны инеиҷаԥшит.

– Аа, Шьаҳан уоума... бзиала уаабеит!.. Абри иоуп Шьаҳан Ацанба, зыӡбахә уажәраанӡа ҳалацәажәоз, – иҳәан, Рашьыҵ иеилагылаз ахацәа рызҷлымҳара Шьаҳан ишҟа инаирхеит. Даргьы лымкаала, рхы рҧысуа, ус инаихәаԥшит, дзеиԥшрауаѡу уажәраанӡа зыӡбахә рымаз деилыркаарц рҧахны. Уи иӡбахә Рашьыҵ урҧ ргәы ишыҟәишьхьазгьы здырхуада, аха урҧ уажәы, Шьаҳан иҷаԥшылара злаҟаз ала, ус узлакьакьоз аҙәы шиакәмыз аҟара ргәы иаарнаҭеит. Шьаҳан иҿеырҧынч урҧ аѡыцьа илаԥш иныҵеикит, шәара шәзышьҭоу еилкааруп, аха ҳшыҟалаша здырхуада иҳәарашәа, изакәызаалак лахьеиҵыхрак инымԥшӡо.

– Арҧ сасцәоуп, Шьаҳан, ҵарауааруп, аус ду иашьҭоуп, аус ду ҳзыҟарҵоит, аҧсшәа раҳәа, – дҟәатаӡа даагәшәамшәеит Рашьыҵ, ихы бабаӡа, иааирнаан, асасцәагьы днарҷаԥшит.

Шьаҳан ишьаҷакәа ԥхьаҟа инеихиган, рнап татакәа аарымихит, иааигәамырԥхацәакәа. Хәыцы-хәыцы ихшыѡ азцон дареи иареи реиԥылара ус хьанҭак ишазҳәаз.

– Уажәшьҭа шәтәаҟәа, – инарыдиҵеит Рашьыҵ зегьы рҭыԥқәа рҷы итәарц. – Уаргьы ууаскьаны ууаҳадтәал, Шьаҳан, абра уск алацәажәара ҳаҿеуп, уаҳзыӡырѡ, нас уаргьы уала-

цәажәап… уаргьы уатҵанакуеит абраҟа, убриазоуп узаагаз… – Рашьыҭ Шьаҳан дахьтәашаз наиирбеит.

Шьаҳан днеиҭатцын, иапҳьа игылаз аҟәардә, астол ахь маҷк днаханы, ихылпҵа ааихыхны, дныкәтәеит. Ихахәы ҷьыпхьҙа ашлара иаманакуан. Арҭ аѡыцьа Шьаҳан уажәада имбаҙацызт, маҙа-маҙа рлакҵақәа дырҭаԥшит. Мра зымбацыз уаан, рхахәы, рыцьымшьқәа жәпаҳаҳараҙа. Даара ус дук амѡаԥгара иашьҭоу шьоук реиԥш рҿыҟатҵаны итәан.

– Ибзиоуп, уажәшьҭа ҳара ҳус ҳалацәажәап, – инарыдиҵеит Рашьыҭ, асасцәа днарыхәаԥшны, ианаатынчраха.

Астол агәҭаншәа итәааз ахатҵа, инапы астол ахь дааханы, иааиҵыхны, иапҳьа иқәыз ақьаад ҟьаҟьа ду инақәиҵеит, нас инацәкьара кахәхәақәа атыгә-тыгәҳәа иныкәкшауа, иапҳьа итәаҟәаз днарыхәаԥшын, даацәажәеит:

– Ишысҳәаз еиԥш, абри ижәбо, иҟатҵаны иҳарҭаз ахѡаала ауп. Цәгьа иманшәаланы еиқәыршәоуп. Ари ҟазҵаз даараҙа аԥьабаа ду адырбалеит, ишәа-иза ирманшәаланы ишьақәдыргәгәеит. Акала уажәшьҭа уаѡы изыԥсахуа иҟам, ҳара уи анагҙароуп иаҳуалу… – Уи ауаѡ зегь реиҳа дрылыҳәҳәон итәаҟәаз, аха уигьы азмырхакәа, дырѡегьых ижәѡахырқәа иҵагь иаашьҭихит, нас, абри исҳәо цқьа шәазыҙырѡла ҳәа рыблақәа инарҭеиҳәарц иҵахызшәа, астол мгәацәха иҿенадиргәгәалан днарыхәаԥшит.

Шьаҳан ииура дақәмшәо, илаба еимгәларгәгәа икны, ихы маҷк аҟара уи ауаѡ иахь инхьарнаашәа дизыԥшуан. Дазыԥшын абри ауаѡ ииҳәарц иитахыз ахькылигоз. Ихшыѡаҿ макьаназ еилаԥытҳарақәак неилас-ѡеиласуан, еилгарак рымаҙамкәа. Егьырҭ уи изыҙырѡуа итәан, ҿырҭҙомызт.

Шьаҳан маҷк иҿааиҵыхшәа, иапҳьа иқәыз ақьаад ҟьаҟьа ду днаныԥшылеит. Цәаҳәа дуқәак лакьылакьуа, ашьхара иаҿысны ицошәа, ақьаад иалсны ицон. Убарҭ ацәаҳәақәа рҟны хыцьара-ԥшьыцьара раҟара игьежь-гьежьҙа кәаԥ дуқәак анын, шәыга иатҵәала иҵашәны.

– Ишысҳәахьоу еиԥш, ари зегь змааноу зегьы ижәдыруеит… аԥсшьаѡцәа, аныҟәаѡцәа ирызкуп. Абарҭ ижәбо акәаԥқәа рҟны ахыбракәа ҟалоит. Ахыбракәа ҟалоит ашьхақәа рҿы

ԝыцьара, аныҟәаԝцәа рыԥсы ахьеиҭаркша… Нхыҵ, амаршрут иахьалагогьы, ахыбра бзиа дыргылоит. Араҟагьы иргылахоит иҕьазҕьазуа, уааԝышәԝык зкыша ахыбра шьахә, зегьрыла еибыҭаны. Акәшамыкәша аҵиаа бзиақәа еиҭаҳаны, атәарҭақәа, ахәмаррҭақәа, аԥсшьарҭақәа ҟалоит. Наҟынтәи иаауа аныҟәаԝцәа абраҟа мчыбжьык-жәамш раҟара рыԥсы ршьоит, нас арантәи, амашьынақәа инарықәтәаны, амшын ахь ицо аҭагылазаашьа роуеит. Шьоукы убри аамҭазы наҟ, ашьхаҟәа рахь амԝа иқәлоит. Абри аԝыза аныҟәарақәа анымԝаԥгахо аԥхынраз ауп…

Абри зегьы зхысҳәааua, аԝызцәа, абри иҟало шәқыҭа акыр иацхраауеит, аԝны ԥшӡа, аԝны бзиа ҕьазҕьазуа, зегьы ирбартә еиԥш, зегь реиҳа иахьыҳараку аҭыԥ аҿы инықәгылоит, шәқыҭа ырԥшӡо. Насгьы шәара, егьырҭ ааигәасигәа ишәыванхақәо иреиԥшымкәа, амԝа бзиа шәоуеит, ишәоуеит алашара, аиҭанаиааира… – ацәажәара даақәыцын дааҭгылеит, исҳәаз шԥарзеилкааи ҳәа игәы дынҭахәыцуа. Абри аус абарҭ ирзеилкаар, нас инапы ианыз маншәалахарызшәа, хшыԝзцарак ихы инҭагьежьит. Маҷӡак ус дырҿаԥшуан, ибла ҟәазқәа еихмырсыҕьакәа.

– Иашоуп, иашоуп… уи издгылатәу усуп!.. – Рашьыҵ ахьышәҭҳәа иажәа аҿааирхеит. – Ҳқыҭа акахьы икылнагар алшоит, алахтыра, амԝа, амашьынақәа, аиҭанаиааира – зегь маншәалахоит!.. – Уи абзиара ишазҳәоу еиликлаазшәаҵәҟьа, дахьтәаз даашаҟьшаҟьеит Рашьыҵ. Ибла жьаржьалеиқәа мцабзык нарыҵахәмарит. Егьырҭ ҿырҭуам.

– Абриаҟара зегьы зхысҳәааua, абри крызҵазкуа аҭыԥ ақәшәеит абраҟа, шәқыҭан, ԝхала инхо анхаԝы инхарҭаҟны… – днахыкәша-аахыкәшо, зегьы илаԥш иныҵакуа, абас иааашьақәирҕәҕәеит уи асас ииҳәарц ииҭахыз.

Абраҟа иҟалеит Шьаҳан дунеихаан дыззыԥшӡамыз, дызқәымгәыҕзоз! Адунеи ааиҟәжәаны аҿыланахазшәа, дахьтәаз дазымкуа, дԝатҟьеит. Иҟаиҵара-ииҳәара дақәымшәо дааualуашеит. Иҿаԥшылара аҿааиҭанакит.

– Ишԥа?.. Сара сахьынхоу?.. Избан?!.. Избан?!. Измааноузеи?!. Мап, мап! Уи залшом… амалахазгьы шәхахьгьы иаа-

жәымган!.. – Шьаҳан аҟәаѡҳәа илаба ахҭәра иныкәикшеит, улымҳа аатҵнахыртә еиԥш. Егьырҭ неихәаԥшы-ааихәаԥшит, аколнхара ахантәаѡы дахьтәаз иааицәымыҭхан, ихы наикәаҽеит. Рашьыҵ, акагь имаҳаҙазшәа, Шьаҳан диҽаԥшуан иҟазшьакәа зеиԥшроу цкьа иҭитҵаарц иҭахызшәа.

– Уаангыл, Шьаҳан, уаангыл... умыццакын!.. Арҭ наҟынтәи иаарышьҭыз уаауп!.. Цкьа уаарызхәыц... аиҳабыра иаарышьҭит!.. – Рашьыҵ ибжьы маԛк иаарымчшәа, иҽааиркьакьеит, иаҭаххар иҵагь иҽааҳараикыргьы цәгьа имбо. Уи ус ҟазшьас иман. Аизарақәа рҽы зны-зынла ибжьы нхарыззаланы, акагьы иалаҳәаҙамкәа иҽанеицраиршәқәозгьы ыҟан, измааназ уаѡы изеилымкааҙо. Усҟан аҙәгьы ақәҽиҭҙомызт, иаргьы иҭыԥ мчрак инаҭазшәа, иааиҳәоз зегьы ҵабыргызшәаҵәҟьа ихы мѡаԥигон.

– Ишԥа?!. Аиҳабыра Шьаҳан иабиҵьыньҵь аҟынтәи дыхшәырҵәа рҳәама?!. Ҭамгьар асырҭаны иҟашәҵа рҳәама?!. Ҳҳабла, ҳқыҵа ашьапы иадыргарцу?.. Мап, мап... уи залшом!.. – Шьаҳан, еиҳа-еиҳа дԥаԥашькуа, дырзышьақәкуамызт. Асасцәа рҽы ахьааихырхыз уа иаанхеит, ажәак рҽыҵымшәауа.

– Ари шыҟоу убома, Шьаҳан... ари иазхәыцтәуп... аццакра, аҵкьара аҭахҙам... – дѡагылан, ашьшьа-шьшьыҳәа ацәажәара иҽыназикит аколнхара ахантәаѡы. Уи иуаѡыбжара дынҭысхьан. Акрызбахьаз, акрызхызгахьаз иҽаԥшылара иман, макьаназгьы аҳаҵҳаҵара, аус азнеишьа, арманшәалара дақәшәон. – Ари, уара ааиаанҙагьы ҳалацәажәахьан, знеишьак аҭатәуп, ҳәынҵқарратә усуп. Иашоуп, ицәгьоуп иара, аха аҳәынҵқарра аганахьала ацхыраара ду урҭоит... Иахьыманшәалоу аҭыԥгьы узалаххып, уаҳа ԥсыхәа амам... – иҳәан, иажәа уаҟа иааникылеит.

– Мап, мап!.. Изакәызеи ишәҳәауа!.. Сабиҵьыньҵь аансыжьырцу?.. Уи шәагьаламцәажәан, уи изымуа усуп. Ҳара набжьоуаа ҳшьапкырҭа, ҳшьагәыҵ, ҳшьамдгьыл... зегь реиҳа иаҳзааигәоу, иҳазгәакьоу, ицқьаҭыԥу... Мап, мап!.. Уи азыҳәан аума сырхыцьхыцьуа сзаажәгаз... уи азыҳәан... Уи залшом, уи ҟаларангьы иҟаҙам!.. – Шьаҳан иаҳаз ихы иҭагьежьуа, ихлахаҵ аргьежьуан, деиланаршуан уаѡы ишимбац ала. Иаргьы

хьаҵрак ҟазҵаша иакәҳамкәа даақәгылт. Иҷаԥшылара, илакҵа, иҟазшьа убас аҽееиҭанакит, узиҷаԥшрымызт. Ас дрымбацызт Шьаҳан бзанҵыкгьы.

– Шьаҳан, уаҳзыҳырѡы... иаххәо наурҳа... Ари ус узыхцәажәо усым... аиҳабыра ахәаԥшхьеит, ашәҟәқәа ҟаҵоуп, ҳаилукаароуп ҳаргьы, – аколнхара ахантәаѡы Шьаҳан имаршәа сызкуазар ҳәа даҷын, иажәақәа ҭынч-ҭынч инеиқәыртәо. Шьаҳан дахьгәамҵуаз иааилжж-ааилжжуан, аха иҽамаратәны дааиуан, уи игәасра рацәак иҽаламгалацәакәа.

– Ҳара ҳнышәынҵрақәа ахьыҟоу, ҳаԥсыбаѡқәа ахьамадоу ҭамгьар асырҭаны ишаҳзыҟамҵо шԥашәзеилымкаауеи шәара!..Абас аума шәышҳахәаԥшуа?!.Уаҳа акы ҳааилышәкаар зышәҭахымзеи шәара, ақыҵа анапхгаѡцәа ҳәа иҟоу?!. Набжьоуаа ҷырҵуам, нхацәоуп, иҟоу зегьы рылаҳагҳоит ҳәа шәаҷызар, уи башоуп, шәгәы шәажьеит! Анахь шәҽыртатаны, арахь шәҳақәымчуа!.. Ҳара зегьы еилаҳкаауеит!.. Ааи, ааи... зегь еилаҳкаауеит! – Шьаҳан дахьгылаз, деихашәны, дҵыстҵысуа иеизеиқәкуамызт. – Аах, шәара... шәара!.. – иҳәан, ихаԥыцқәа еихарҕәҕәа, илакҵа ҭарлашьцааны днарыхәаԥшын, уаҳа ажәак аадмырҳәаҳакәа, днагьежьын, дындәылҵит. Иахьтәаз ус иаанхеит уаҟа еидтәалақәаз, инеихәаԥшы-ааихәаԥшуа, рыхқәа рҵысуа.

– Сара исымҳәаз ари уаѡ дзыхәо уаѡым ҳәа... Уаѡы иҳәатәы иирҳарангьы дыҟаҳам... – аҭынчра ааилеигеит Рашьыҵ, инаѡсшәа, иаԥхьаҟала итәаз ахантәаѡы днаихәаԥшын, уи иахиҳәаара дазыԥшны.

– Ҳара ҳаԥсуа нхаѡы, изааҳарызеи, жәытәнатә аахысгьы иидыруа – идгьыл, инхара, иԥьынҵь ауп. Уи идгьыл, иԥьынҵь еиҳау акагь имаҳам... ус унаидххылангьы иуҭаху узилагҳом... Ҳара уи изнеишьа ҳақәымшәозаргьы ҟалоит, Рашьыҵ, угәы ишԥаанагои? – ҭынч-ҭынч даацәажәеит аколнхара ахантәаѡы, ииура-иихәара цқьа дақәымшәо.

– Уаҳа ҳашԥаиацәажәарыз... Ихаҵкы ҳцеит, иԥсаҵкы ҳцеит... Иаԥсуа кәасқьа дыҵыҵырц иҭахым. Арахь ацхыраара ду ирҭоит, иара изеилкаауам... Ишԥаҟоу абарҵ, уара?!. Иҷкәынцәа аҳәы араҟа дырҵаѡуп, егьи ақалақь аҷы

дҵарауаѡуп. Убри игәы иныҟәшьызар цәгьамзар ҟаларын… – урҭ акыраамҭа еидтәалан, ирзымʒбыз аус хьааганы. Хырхарҭас иарҭашаз рыздырамызт…

…– Сҽы ахьҽаҳәаз аҟынʒа исхалашьцаны ауп сышнеиз… Аҕәра нақәыршәны, сҽыжәлоит ҳәа сҽыназыскуан аамҭазы, сгәы нҽырҳәыцааула, акы сааиҵанакит. Адыхдыххәа иалонакшон. Аха изулакгьы сҽыжәланы аѡнынʒа сааит… убриаҟара иснырит, аѡны сазкуамызт… Аригьы иухьзеи, иуҵалазеи, уанаҧьалбеит ҳәа дсывагьежьит, аха илылшагәышьоз. Ашьҭахь Дыгә дҳахьʒан, абзиара ззыҟалаша, ҳҳақьым дааигеит, агәыр сзыҟаиҵеит, ахәшәқәа сиҵеит. Уиаз, уҽумырҵысын акыраамҭа ҳәа сеиҳәан, абра сышьҭоуп, сахькылнаго сыздыруам аха… – Шьаҳан дахьцәажәоз ихьыз даараʒа инырны дшыҟаз ѡашьомызт, уажәы-уажәы иҧсыҧ игәы иҵачуашәа, даақәыҧсычҳауан.

– Агәыҧжәара… агәыҧжәароуп зегь зыхҟьо… Уи иҟалақәаз ҳаргьы иҳаҳаит, Шьаҳан, аха иаҳгәамҧхатҵәҟьеит, аиашазы. Изакәызеи иҳаларыжьырц ргәы иҵоу?.. Исзеилкаауам… Иҟалазеи уеизгьы, уара уабиҧьыньҧ уахытҵыртә еиҧш?.. Уеизгьыуеизгьы абра уахьынхоҵәҟьа иақәдмыршәар амуа иҟалама? – ари Ҭамшьыгә иакәын, Шьаҳанраа риашьара аҟынтәи, иҧьымшьқәа илахь иҵассы дахьтәаз даацәажәеит.

– Иалздырааузеи… ҭыҧх аҧхынразы Рашьыҵ абра шьоукы ааганы иианижьын, абрахь ҳашьхақәа ирҿан, аха измааназ аиашаҵәҟьа инҵкааны исарымҳәацызт… уажәы абас иаасҿарыжьит акәымзар… Зны ацхыраара уаҳҵоит, аҽаҧьара унхароуп рҳәеит… амѡа ҟалоит, алашара ҟалоит, аиҵанаиааирақәа иҵагь иманшәалахоит, рҳәеит. Аха уажәшьҭа сара уи сазхыхуам… Сыҧсы абрааул иахьыҟоу, ҳҧьыньҧ аҟны… Сара уи аҽаҵыҧк исзаҵныҧсахлом, сыҧсаанʒа абра сыкәынхаларопу… – ииашан иҳәон иааиҳәоз зегьы Шьаҳан, ишакәым уиваларгьы инауҿаирхьуан. Иара уи агәра наунагʒа игахьан, дузахьырхәуамызт.

– Нас ишҧа, Шьаҳанхеит, ҳара аҧсуаа ҳҧьыньҧ еиҳау акагьы ҳамаʒам… Ҳара уи жәытә-натә аахысгьы ҳахʒыʒаауеит, убри азыҳәан ауп иахьа уажәраанʒагьы еиқәырханы изҳа-

моу… Шьоукы-шьоукы зегьы рзымариоуп, рԥьынԥьқәа рыгәхьаа уиаҟара иркым аха… Уантәи уа инеиуа, рҭыԥқәа неиҭныԥсахло идәықәуп… Шьҭрала иахьиз, иахьынхоз, рпашәыркыра ахьыҟаҵәҟьоу ззымдыруагьы шаҟаѡ ыҟада… – Тамшьыгә адгьыл ашҟа имаз абзиабара далацәажәон, иԥсҭазаара зегьы адгьыл иаҟәыҵханы иҟамлацызт. Дықәынхон, дыкәынҵуан ҳаҭыр ақәҵаны, анхаѡ бзиа ишиаҭәоу еиԥш, убри азыҳәан акәын изиԥшнызгьы анхараҷы.

– Ари уеизгьы зегьы дырҷагылоит, имч зқәымхаша идыруама? – лыбз нарылалҵеит Шьамсиагьы, арҭ рцәажәара дазыҙырѡуа дахьтәаз. – Ахшаҭара илам… ахеиҷаҳара илам…

– Ее, Шьамсиахеит, уажәтәи аамҭазы ауаѡы игәы ԥызжәақәо еиҳа ирацәахеит, арахь уихәаԥшыр зегь рыла деиқәшәоушәа убоит… Ицрыхақәо маҷҙам азоуп ихьаақәагьы еиҳа-еиҳа изышъҭыҵуа, – нлаҵеикит Ҭамшьыгә, иԥаҵа хәышлаԥса инапы налшьуа.

– Иара Рашьыҵгьы зны-зынла ҳаизеилымкааушәа ауп дшызбо, аҕьатамахжәа даѡызоуп… Акы аниҵаху, усҟан дуҷақьақьо дгәыбзыҕуеит… – Шьаҳан уи дааигәалаиршәеит. Уажәыгьы иблақәа ркшаԥаны диҷагылоушәа ибон, иватәақәаз ргәы иахәо сызҳәозар ҳәа данаҷыз еиԥш.

– Уигьы шаҟа ицрыхо здырхуада… Зны анахь дыѡлароуп, зны арахь дыѡлароуп, зегь дзырхьымҙозаргьы ҟалоит. Уажәтәи аамҭа аҭахрақәа убриаҟара ирацәоуп, уаахьаԥшаанҙа аиҵакра дуқәа ҟалоит, – Дыгәгьы ихы нарылаирхәит уаҟа итәақәаз.

– Аиеи, аиҵакра дуқәа ҟалоит ҳәа иҟоу зегьы шәылашәыгҙала, нас шәахькылнаго жәбап!.. – Шьаҳан иԥа днеиҷаԥшит, уи иажәақәа шигәамԥхаз удырратәы.

– Аиашазы, араҟа шәара даҽеакала шәахәаԥшуеит акәымзар, ацхыраара ҳарҵон, аѡны злаҳаргылаша амаҭәахә ҳзырԥшааузн, амѡа ҳзыҟарҵон, саб иҽаҷишьаауеит акәымзар… – Дыгә дырѡегьых уи дналацәажәеит, игәы уи ашҟа ишхьаауаз инырԥшуа. Ақыҭаҷы дара ирыхәашаз еиҵакрак ҟалар цәгьа ибомызт.

– Умбои ари ииҳәо… нас абас иҟақәоу урықәгәыҕла!.. Уи ҳахькылнаго дазхәыцуама!.. Уабиԥьынԥь ҭамгьарасырҵаны

иҟарҵоит, уареи нас уара иуеиԥшқәоуи уи еиҕьышәшьахуеит… Ҳаркәаҳап, ҳаршьаҟьап… уи шәазхәыцуама!.. – Шьаҳан иҷкәын иажәақәа игәы иныҵахх-ныҵахххны инеиҿаирхьит.

Араҟа итәан Шьаҳан ихьыз заҳаны, ибаразы иааиз набжьоуаа ԥыҵѡык. Ажәеи-ажәеи неихҳәаало иалацәажәон ргәы иалакьакьоз, иргәамԥхоз, ирныруаз, ирхьаауаз.

– Ҳара набжьоуаа ҳгәыҕракәа зегьы зцу абри ҳадгьыл ауп… ҳԥьынԥь… уи адагьы ԥсыхәа ҳамам… – иҳәеит Шьаҳан, уи дназхәыцуа. – Уи ҳныҟәнагеит, уи ҳааҙеит ҳара…

– Иашоуп Шьаҳан ииҳәо… уи аҿаргьы ижәдыруазароуп, ҳаҵыргьы ақәышәҵаларoуп, шәахҙыҙааларoуп игәцаракны… – Ҭамшьыгәгьы Шьаҳан ииҳәаз ншьақәирҕәҕәеит, итәақәаз аҷкәынцәа днарҿаԥшны, адгьыл, аԥьынԥь ада ауаѡы иԥсҭазаара акагьы ишаԥсам агәра дырго.

Абарҵ зегьы зхызгахьоу, изызгәамҵрахахьаз, зҵынчра арблаҟьахьаз, аха дырѡегьых ус аламала аанҿасра згәы иҵамыз Шьаҳан уажәы хәыцрала дыҵәны, ихы ларҟәы-ларҟәуа амѡа даныланы днеиуан, зны-зынла иаԥхьаҟа дынхьаԥшуа, иаԥхьаҟа ԥьара дзықәгәыҕша, акы изыԥшны анеира дахыццакуашәа. Азныказы, абри дызну амѡа акыр ихараҙоушәа, анаҙара изыцәгьаны, инымҵәошәа игәы иааинаҵеит, аха уи аамҵаланы, лаԥштқашәарак еиԥшны иҟан, инеихыԥраait… Амѡа данын, уаѡгьы диԥыломызт, аха аҙәы дызцу иеиԥш, амѡа дахьаныз ихала ацәажәара даҿын. Уажәы-уажәы Рашьыҵ ибла даахгылон. Еиҳараҙак абра иҟалаз зегь реиҳа изхароу Рашьыҵ иакәушәа хшыѡзцарак ихы инҵагьежьуан деилыршааyа, ҭаха имҵауа. Ус дышнеиуаз, маҷк аҟара дааҵгылан, дынхьаҳәны ѡадаҟа дынхьаԥшит. Аҳаракыраҿы иқәгылаз икәасқьеи иматцурҵеи ашәаԥыцьаԥра иалубаауан. Ашәаԥыцьаԥ ҿаамҵанык еиԥшымкәа аиаҵәара анубаалон. Шьаҳанраа ахьынхоз анаѡс иҟаз ашьхара, иҟьаҟьаҙа, ақыҵа аѡадахьҟала абаагәарара азнауа, ауарҳал иаҵәа кыдыршәылазшәа иааԥшуан. Абри ашьхара ҳаракыра абас иахьаапшуаз иаразнак гәеизҳарак унамҵарц залшомызт, убас еиҿартәын иара. Ашьапаҿы ишьҭаз ақыҵа хылаԥшра азнауазшәа акәын набжьоуаа жәытәнатә аахысгьы ишахәаԥшуаз.

Шьаҳан ацҳа дықәлаанҙа, иваракәы иҵхәарауаз аҙыхь дынхықәгылеит. Аҙиас иахылҵуаз аҳауа цқьа араҟа иаразнак ииауныруан. Шьаҳан маҷзак абраҟа дынхықәтәаланы иԥсы ааиҭеикырц иҵаххеит, аха аццакыра имаз ҭаха инаҭомызт. Аҙыхь инапы наҵеикын, иҿыхьшәашәааҙа днаҿыхәеит, инапгьы неиҿишьын дныҙхыҵит.

«Амѳагьы шәзыҟаҳҵоит… ацҳагьы… алашарагьы…» – Рашьыҭ иажәақәа ааигәалаиршәеит Шьаҳан, икылыхха, еергьҳәа еибаркыз ацҳа данаақәла. Аҙиас ацҳа иатцаҿеа, ахаҳә дуқәа ирхыҿеа, ицқьаҙа иахьнеиуаз ууаилаҳарын. Рацәак идуцәамызт, аха ашьҭыбжь еилыхха игон.

«Шәызкыдаз… уажәраанҙагьы иҟашәҵандаз амѳа!.. Абраҟагьы уаѳцас цҳак нхышәҵандаз, уиаҟара шәфырхацәақәазар!.. ԥшак насыр, ҳастолбақәа камҳартә еиԥш, алашарагьы ҳзыҟашәҵандаз!.. Уи азы дарбану мап шәазҳәаз?.. Аха урҭ реиԥш иҟақәоу аусҁәа рҿы зны анс шәҳәалап, зны арс шәҳәалап… ҳарҭ набжьоуаа акагьы ҳақәнамгаҙошәа, ҳара ҳцьабаа иалҵуа хырҳара ақәымкәа имачзоушәа!..» – Шьаҳан дҟәындҟәындуа днеиуан, абас амѳа данықәлоз изцәырҵуаз ахәыцрақәа имбаҙакәа имѳа дыркьаҿуан, аапсара аниныруаз аҵыхәтәаны акәын, данаатгылалак… Ишьамхқәа хаҟәало, дхьанҭаҙа даақалон…

…Аусҳәарҭаҿы данааи, Шьаҳан автобусқәа ахьаангылоз дааҭгылеит. Аҙәык-ѳыцьак инаскьашәа иахьеидгылаз улаԥш нарықәшәон. Убри аамҭазы аколнхара ахантәаѳи Рашьыҭи аусҳәарҭа абарҵа иаақәгылеит. Шьаҳан дырбазар акәхап, рылаԥш кыдырхаланы ишҟа иааԥшуан, гәынамҙарак рныԥшны.

«Шәсыхәаԥшла… шәсыхәаԥшла… шаҟа шәҭаху… митә ҟазҵаз сакәушәа!.. Усоуп шәара… еиҳаб дыззымдыруа… Аҳаҳаи, ауаѳы игәцаракра ишәыхҭашәаран иҟамлааит, амарцьа, анцәа ишәҟәырхуп! Шәара аубыцьырқәа, ауаѳ иоуп зегь реиҳа игәцарактәу, ауаѳы!.. Аха уи изхәыцха аамҭа шәызҭахуада… шәеилахаҙоуп. Зегь аамҭалоуп адунеи ҳшықәу ҳәа ишәылшо ҟашәымҵалан, амарцьа!.. Ех, шәара, шәара!..» – ихы ааирҵысит Шьаҳан, урҭ днарыхәаԥшны, аха иара игәы

иҭыхақәоз дара ираҳауамызт, дара ргәы иҵхақәоз иара ишимаҳауаз еиԥш. Еицәтәымуааҙоушәа хаз-хазы иахьгылаз еиуеиԥшым агәааанагара-хәыцрақәа иҭаауаз деимырхха дыркын дызрылымҵуа, аҙыблара иалашәаз иеиԥш. Ихәыцрақәа ҵаулан, ихьанҭан.

Убри аамҭазы ашкол агәарааида аҟынтәи иаагаз аҿыҵбжьы даарылнакәкәааит дызлаз ахәыцра еишьылқәа. Иаразнак идырын, зегьы неихыԥраазшәа, иварахь дынхьаҳәит.

– Даду, даду!.. Ҳумбаҙои?.. Арахь!.. – насҵхашәа агәарааида иавагылаз аҵла ашьапаҿы иадгылан Шьаҳан имаҭацәа, ишыхәмаруаз мѡашьо, рыҙгқәа ҭыҵәраа ицон рѡыԥьагьы.

– Даду, уабацои? – абри ааилырымкаар ԥсыхәа рымамшәа, рыхқәа аарнааны, иҿабг-ҿабгҙа инаихәаԥшит.

– Сара, баба, Аҟәаҙа сцоит. Саанҙа шәҿырҟәышны шәыҟаз!.. Уаха аԥьмақәа шәхамышҭаait, заанаҵы шәнарышьҭаԥшы!.. – Шьаҳан аанда иҿынхырҳәҳәашәа днарабжьеит. – Шәаб дабаҟоу? – днаразҵааит.

– Ара дыҟам. Макьана аурокқәа дрылымгаҙацт... – аҭак ныҟарҵеит дара.

– Шәҿырҟәышны шәыҟаз!.. Сара Аҟәаҟа сышцаз иашәҳәа. Уск сымоуп, уаха сзымаар ҟалап... – нараҵеикын, ааида днадҵны, аԥыхьа дахьгылаз аҭыԥ аҿы днеины днагылеит.

Автобус анааи, Шьаҳан дынҭалан, иахьиманшәалаз ҭыԥк аҿы днатәеит, асаркьа далԥшны аусҳәарҭахь дыԥшуа. Уажәыгьы аусҳәарҭа абарҵаҿы Рашьыҵи аколнхара ахантәаѡи ықәгыланы, акы иалацәажәо, арахь иааԥшуан.

«Шәсыхәаԥшла... шәсыхәаԥшла... шаҟа шәҭаху!.. Ауаѡы данажәлак ҙәыр диҭаххома... Акыр сылшо сыҟандаз, усҟан ас акәҙамызт шәышсацәажәоз!.. Еҳ, аамҭа... аамҭа!..»

Автобус аақәарқәашьеин, ашьшьыхәа ақыҭа агәы ааныжьуа, аҿынанахеит...

...«Мцахәмыцәақәа... иҟоузеи амашьынақәа ҳәа!.. Ахеиԥш иниаҟьоит, еивҵаххы... угәы нҵыршьаап... Излеинымҟьозеи уҳәарауазеи!.. Ауаагьы шԥарацәахеи!.. Абриаҟара абжьқәа иҟоу рлымҳа ҵнамхҙои?... Аԥьашьахә уҭахызар... арахь иаҿынҵәаауеит!..» – Шьаҳан амѡахыҵырҭаҿы дгыланы дыԥ-

шуан, џьара еихсыҕьрак ҟалар, амҩа еихиҵәарц игәы иҵакны. Иапҳьаҟа, амҩа нымҩахыҵ, акәакьҭаҷы иарсыз астолб шкәакәа игьежьҙа иахагылаз аҩныҵҟа аҟапшь шакыц иакын. Аҷеанааиҵанакы, амашьынақәа аҷыв-сывҳәа иааидыххыланы иаагылеит иҳақьпсықьуа. Ажәларгьы агәырқьҳәа, аимҟьара рхы иархәаны, аҙыцәқәырпеипш рҷынархеит. Шьаҳангьы урҭ рыжәпара иҷеналакны дааццакы-ааццакит.

* * *

Амш акыр инаскьахьан. Ақалақь ҳауа ҭахәаҷеҙа, уҧсеивгара еивҵанархон.

Шьаҳан иҷкәыни, иҵацеи, имаҭеи шазыпшҙамыз ауп рышә дышнылагылаз. Уи инеира зегь рапхьаҙагьы имаҭа Адгәыр цәгьаҙа деигәырҕьеит. Ашә анааирт, иҟаиҵара дақәымшәо, иани иаби рахь ибжьы наиргеит дынхьаҳәны: – Даду дааит, даду дааит!.. – Аха иабду иахь даахьаҳәны данааиҷапшы, иҷапшылара ааигәамҧхеит. Абжьаапны ас акәзамызт иабду дшибалоз, иабду иааира еснагь гәырҕьарак ацын, лахҷыхрак аныпшуан.

Шьаҳан акагьы икҙамкәа дахьааиз даараҙа иааицәымыҕхеит. Иҷкәыни иҵацеи неипылан, наҟ дныҩнаргалеит, аха игәалаҟара акы ихҷены ишамаз ҩашьомызт. Иҵаца даақәгьежьааны уаххьа иҟалҵазгьы, хаарак аҵазамкәа, деиқәпшыыхаа днадтәалеит. Ихәмарра, иччара ныҵаба ицан, ицәаҩа уаҩы иааизхымгаратә дҟанаҵеит. Мап, ас бзанҵыкгьы дрымбацызт Шьаҳан рыҩны.

– Нас… иҳаумҳәои иҟалаз?.. Иҟалазеи?.. – Шьаҳан иҷкәын аиҳабы Ардашьыл адиван дықәтәаны, иаб дизымбатәбараха дихәапшуан. Ас иаалырҟьаны, абра даазгаз, игәыҵалаз Ардашьыл издырамызт. Шықәсык аҧхьа иҟалақәаз зегьы еиқәтәахьан, иҭынчрахахьан, иаргьы хар имаҙамкәа дыҟан. Усҟантәи игәамҵракәа игәабзиара акыр ианырын, аха ҩапхьа дышьҭрақәланы, хыхькгьы имыхьцкәа дааиуан.

– Иҟалахуаз… иҟалац… Иахьа ишакәымыз ҳаицәажәеит… Иаахҵәаны, ухҵәароуп, рхәеит. Уажәраанҙа ус иргәагәо иааргон… Абри ҳахьынхоҵәҟьа аҧсшьаҩцәа, анықәаҩцәа рзыхәан

аԥсшьарҭа ѡны дыргылоит… еитҵҳәаны… убас ирҭаххеит… Амѡагьы, алашарагьы, ацҳагьы ҟалоит, рҳәеит… Уажәоуп зегьы ргәалашәо ианалага… – Шьаҳан гәоу-гәоу ацәажәара даҽын, иажәақәа ҭынчын, игәы кыдгылаҙаны дшыҟоу ѡашьомызт. Ардашьыл ихы кны дтәан. Ашлара зланзԥсахьаз ихахәы шьыҵәрак илахь хнаѡон. Иԥынҵа еиқәырхәа, ицлымҳәа аазыхәхәан. Дахьиз, дахьааҙаз аҭып азхәыцра иара акырынтә изцәырҵхьан, еиҳараҙак абри иҟалараны иҟаз аус ахы анцәырнага инаркны. Ихәычра, иқәыԥшра зыдҳәалаз, иахьагьы дыздыԥшылоз аҭып игәы азыбылуан, усҵәкьа иаалырҟьаны аҽаҟәыҵхара иара Ардашьыл изыҳәангьы имариаз усмызт. Ҳара аԥсуаа адгьыл ҳааҙеит, адгьыл ауп ҳаибаркны ҳазку ҳәа иаб шаҟантә иҳәо иаҳахьаз. Иахьагьы, дара зегь зааҙаз адгьыл акагьы рзалаҙамкәа, ус иахәаԥшуа иаанхар, усҟан рыԥсҭазаара шыҟалашаз ихаҧы изаагомызт. Шьаҳан дахьидгылақәоз рацәаҙан, уи зегь шизеиԥшымыз ибон, аха иахиҳәаара аиашаҵәкьа ацәыргара изыцәгьан. Иаб игәы асра иара изыҳәан игәагьылацәан, ибон шаҟа гәык-ԥсыкала дазыҟаз уи иара дызқәынхоз адгьыл, насгьы иныруан иаб уи адагьы ԥсыхәа шимамыз. Шьаҳан даҽеаԥьара дгьылк аҟны анхара нап аиркыр, игәалаҟара абжьааԥнеиԥш иазышьҭымхыр ҳәа дшәон. Уажәы-уажәы иааилыжжуан убарҭ зегьы, ажәак анаацәыригалак.

– Сара сыԥсы ҭанаҵы убра сыҟазар сҭахуп… Саныԥслакгьы шәара ишәырҙрым ҳәа сыҟоуп шәаб-иԥьынҵь, сыҷкәынцәа… – иҳәалон Шьаҳан, иҷкәынцәа ааизаны аѡны инааидтәалалак. Абри идгьыл дахьықәынхоз уаѡы ишимбацыз ала гәадурак инаҭон, насгьы иара зегь реиҳа дҳаракны, дышьҭыхны дызку абри ишьамдгьыл акәушәа агәааанагара иман дузахмырԥауа, агәра гаҵәкьаны. Ҽнак иадамхаргьы убри аҳаракыра днықәгылан, ишиҭаху иҽеимыртаҷа Набжьоу дналамԥшыр, цәыҙ дук змоу иеиԥш, акы изымхоны ихьааигошәа даақалон. Уа дықәгыланы, иҽеаҳаракны, иҳабла, иқыҵа даналаԥшуаз гәеиҵыхрак инаҭон, илакҵа ҭырлашаауа, игәы нцәыҵанархәыҵхәыҵуан. Ҭамшьыгәраа ана инхоит, Есыфраа – урҭ рнаѡсан, Арҟыз иԥацәа анцәа ишиҳәара

рҽеиҭаркит, иҳәалон. Иблақәа дыргәыргьон набжьоуаа рынхара-рынҵыра. Шьаҳан иаалырҟьаны игәы аныбаапсха, Ардашьылгьы адырра шааиоузҵәҟьа, дкылҟьа даакылсит, иҧсииҧси еихьымзо. Дараҙа игәампхеит иҟалақәаз, аха уи сара еилыскаап, угәы рҭынч, саб, иҳәан, иаб игәы ааирҟәандеит Ардашьыл усҟанҵәҟьа. Данцозгьы, саанҙа акагьы хьаас иҟаумҵан ҳәа наиеиҳәеит. Шьаҳан шаҟа дазыҧшыз уи алҵшәа аиурц, аха иҷкәын зны уахьала макьаназы акгьы рыздыруам иҳәалон, аҽазных – уи иалацәажәазаарын, аха ҳамҭакы ус рҽааныркылеит ҳәа иеиҳәахьан, Шьаҳан ихьаақәагь хәыҷы-хәыҷы ихыпсаауа дааиуан, иахьа иҟалаз ихы-игәы инҭагьежьны дааиланаргьежьаанҙа. Уажәы ихьаа еиҳагьы аҽарҷыцын, ҭахак инаҭомызт дахьцалакгьы.

– Уажәшьҭак иҟасҵара сыздырам, Ардашьыл… ахәыцра сыхшыбыѡ арҵысит… Аиҳабыра рҟынҙа снеир сҭахын, схы еиҭасҳәагәышьон… Алиас Машьыхә-иҧа рҵаѡыс аус аниуаз ҳаѡны акәын тәарҭас-гыларҭас иахьимаз… сышҧаидимкыларыз… ҳчеиҧьыка ифахьеит… Уи ауаѡы иеилкаара илан, изнеишьа дақәшәон аханатәгьы…

Ардашьыл иҵаацәара аҙәгьы ҷиҵуамызт. Шьаҳан изыҙырѡуан дрыцҳашьаны. Ас иҽееиҭакны рыбла дамбацызт.

– Аиҳабыра… аиҳабыра… иҟарҵагәышьозеи, ус иазырҙбахьазар… Хырҧашьа зымуа аус аҟны уи ацәыргара хьанҵацәазар ҟалап… Алиас Машьыхә-иҧа ҳәа узҷу игәаҧхар, аҽеаԥьара хырхарҭакгьы аиҵар ҟамлагәышьои, аха… Дыгә иахиҳәаагәышьозеи?.. – Ардашьыл деиҧхьхәыцаауа иаб днаиазҵааит, мачк иҽееиҭакшәа, ари аус аҵыҧ ақәҵара ус ишымариам аиашаҵәҟьа аартны ацәыргара ицәыгәаҕьылацәаны.

– Иихәахуазеи Дыгә…лбааҟа ҳаиасыр цәгьа имбошәа ауп дышцәажәо… рацәак ирхьаацәом… Ацхыраарагьы шәаҳҵоит, рҳәахит… – Шьаҳан ивараҷы аҧенԥьыр акыдыршәыла илаҧш нақәикит, аха адәахьтәи алашара цқьа изалыҧхомызт. Уи игәы аарҷыдахит.

– Уи нас, усҵәҟьа иҟалар, цхыраарак шҧашәырымҵарыз, аха, аиашазы, иалҵуа ҳәа акагь сызуаҳәом, саб, уажәазы… Уажәшьҭа ихәлеит, уҧсы ааиҭак, нас уаҵәы иҟало аабап… –

иҳәан, Ардашьыл дѡагыланы, азал аҽы даалеиѡеит, аха уигьы иаб иаара, ицәажәара гәтынчымрак ааизнарҵысит.

* * *

Ашара адәы ишаақәлаз еиԥш, Шьаҳан дѡагылан иҽееилеиҳәеит. Иахатәи ихәыцрақәа инырны, цқьа дшызмыцәаз иныԥшуан. Шьыжьхьа афара агәалаҟара имамызт, ус ҽаҵақәак днарыцҳан, адәылҵраз иҽааибиҵеит.

– Ишуасҳәаз еиԥш… унеи, ушԥаидимкылари… уаѡҵас уиацәажәа, ииҳәо уаҳап, ԥсыхәак амазар иазгәеиҵап… амѡа уқәиҵап… Сара уеизгьы сусурахь сымнеир ауам… Ухала унеир еиҳа еиҧьхап… – ԥытрак ашьҭахь Ардашьыл иаб амѡа дныкәиҵан, даахынҳәит. Иаргьы ажәжәаҳәа иҽааибиҵан, иусурахь иҽынеихеит, иқьаадқәа ааидкыланы ипартфел цәыԥԥы инҵеиҵан.

Ардашьыл амѡа дахьанызгьы иаб иакәын ихы иҵагьежьуа иҵаз, дахьицымныҟәаз уажәы-уажәы дааиланарсуан, дааиланархәон, аха иаб ихала днеины уи ииҳәо иаҳар еиҳа агәра инаргап, убас еиҳа еиҧьхап ҳәа агәааанагара иоуаз дзаԥыѡломызт. Иаб дахьзицымныҟәаз зны-зынла ахарара идхаланы изихымхрашәа игәы иааинаҭон.

Аѡны шкәакәа ду, имармалташьҭсараха, еиқәхаԥс игылаз авараҽы еиуеиԥшымыз амашьына ласқәа рацәаҙаны игылан, аҽеыѡқәа реиԥш, еиқәыцырцыруа. Шьаҳан урҭ днарылсын, амардуан хәыҷы днаҽаланы, уаҵәҟьа иҟаз ауада ҭшәа дныѡналеит. Араҟа ауаа маҷымкәа иѡнагылан еиқәыҙырѡуа, рҽеиқәырԥсны. Шьаҳан азныказы даатгылан, днарылаԥшит. Ариаҟара ауаа ахьибаз иааизымбатәбарахеит. Настҳашәа игылақәаз шьоукы-шьоукы ргәалақәа еибырҳәон иҵынчҭынчҙа.

Убри аамҭазы ҷкәынак ахышә даадҵит дгәамцхамцуа:

– Иамуҙеитеи иара!.. Еснагь ҳара ҳзыҳәан аха рымам… шаҟантә саарызеи!.. Иахьахәлаанҙа абра ашә ҳалагылазароуп, уаҳа ус ҳамамшәа!.. – Нас уи аҷкәын игәахы еибакуа, иѡыза днаидгылеит: – Ари аѡыза уаѡы ибахьоума… аус ахьызуаз аизара ҟаҵаны ауадақәа сырҵеит… схәыҷқәеи

сареи ҳнеиқәћьашо атәым уадақәа ҳрыѽноуп… арахь исызрымхуам… зны анс рҳәалап, зны арс рҳәалап… абар шаћа ҭуазеи… сгәы ԥҭәеит аиашазы!..

Игылақәаз уи инаихәаԥшит, ихьыз ргәы ишналакьакьаз мѽашьо.

Шьаҳан ауаа рыжәпара дналсын, ахышә ихы нкылеикит, ианааҭацәы:

– Сара Алиас Машьыхә-иԥа иќынʒа снеир сҭахын… иќалозар…

– Уи иахьа аʒәгьы дидикылаʒом… – ибжьы ћьаћьаʒа даацәажәеит уаћа итәаз аԥаҭеиқәаҭәа, игәамырԥхаʒакәа Шьаҳан днаихәаԥшын.

– Сара сидикылоит… сара Набжьоунтәи сааит… сара сидыруеит… сымнеикәангьы цашьа сымаʒам… Акы еиԥшымкәа сшәыҳәоит, сааины абра сышгылоу адырра сызишәҭ!.. – дааԍьаҭәыԍәаҭәит Шьаҳан, убри димбар ада ԥсыхәа шимамыз агәра иргауа.

– Иухьʒузеи уара? – дҭааит ахышә илатәаз, иблақәа ҭԍьаԍьа-ҭԍьаԍьаʒа.

– Шьаҳан Ацанба, баба, Шьаҳан…

Уи аԥкәын аҭел аашьҭихын, кырр-кырр ахыргауа, инацәа нҭаиргьежьит. Шьаҳан игәы адық-дыққәа еисуан иќалары-зеишь, ииҳәарызеишь ҳәа. Нас, ианеицәажәа ашьҭахь, Шьаҳан иахь даахьаҳәын, ус иҳәеит:

– Сара иуасымҳәази, агәра угомызт… Алиас Машьыхәиԥа иахьа аʒәгьы дидикылаʒом… сасцәақәак дырԥылараны дыќоуп…

Шьаҳан ииҳәо иҽамшәо даанхеит… Нас ашьшьыҳәа ахышә днадҭын, ауаа иеилагылаз днарылсын, хазы даагылеит, ихәыцрақәа изышьақәымкуа. Ахышә ахь дыԥшуан, игәы нзырхаз убра итәаз аԥкәын иакәызшәа. Шьҭахьћагьы ахынҳәра иҭахымызт. Макьаназы иҽымцәаацыз гәыԍрак, абри Алиас Машьыхә-иԥа дидикыларашәа, илаҳәаҭаны даунашьҭуамызт.

– Уаала, саб, уаала… уи сара ԥсыхәак сзаҭозар убап… Иахьала егьалҭуам, ара ҳазгылагәышьоузеи… – иҳәеит Ар-

дашьыл дааины дахьгылаз, иҟалақәаз анеилирга ашьҭахь. Иеиманы индәылҭит.

Амҩаду аҟынӡа инеихьан еиԥш, машьынак ахы ҟаԥшьӡа, иҵәаа-ҵәааua ибжьаланы аҿаанахеит. Егьырҭ амашьынақәа аганқәа рахь рыҽнаваркын, амҩа нарҭеит зыԥсы еилахәаны инеиуаз. Уи инашьҭархны машьына еиқәаҵәақәак рҿаархеит еишьҭагыланы. Урҭ уаа ҟәазқәак рҭатәан, ицқьашәқьа рҽеилаҳәаны.

– Абарҭ роуп, саб, асасцәа аауеит ҳәа изҿыз... Уажәшьта имҩаԥыргароуп ишахәҭоу... – Ардашьыл дааҭгылан, амашьынақәа зегьы илаԥш иныҵигеит.

Шьаҳан дшанханы урҭ дрыхәаԥшуан. Нас ишнеиуаз иаахаҵәин, ишьҭассы аҩын ду ахь рҿынархеит.

Шьыбжь маацызт, амра еиҳа-еиҳа аҽаҳаранакуан. Ақалақь иахылҵуаз абжьы Шьаҳан ихәыцрақәа уажәы-уажәы иааиԥдырҟьон.

– Уца, саб, угәы рҭынчны... урҭ зегьы рацәак хьаас иҟаумҵан... Сара снеиуеит иаарласны, иалҵуа шааилыскаалакҵәҟьа... – Ардашьыл иаб ақыҭахь ицоз автобус днақәыртәаны даахынҳәит. Иаб иеиԥш иаргьы игәы ҭынчмызт уажәы, аԥсҭазааразиаҭаху акы изымхоны, инапаҿы изаамгошәа, дҟыҩба-ӡыҩбаны даанхеит.

...Ақыҭа агәаҿы икнаҳаз арадио абжьы ҭахәаҽӡа иахьабалак иқәыѱуан. Шьаҳан автобус данақәҵ, даанымгылаӡакәа, иаша аҩныҟа иҿынеихеит. Аӡәгьы иацәажәара агәалаҟара имамызт. Аӡлагара авараҿы абжьааԥны иимбаӡақәацыз трақтор дуӡӡақәак гылан ицәхаԥшь-цәхаԥшьӡа, рԥынҵа цырцырқәа ҟьаҟьа-ҟьаҟьаӡа. Шьаҳан урҭ днарыхәаԥшит. Аиха хьшәашәақәа игәы аатдырӡыӡааит...

– Шьаҳан, угыланы узрыхәаԥшуазеи?.. Иубома арҭ иаҳзааргақәаз... адоумбеиқәа... амҩа ҳзыҟарҵоит, амҩа!.. Абри шәара шәахьынхо аҟынӡагьы иҟарҵоит... Иудыруазеи уажәшьта аамҭак аабар... ҳамҩақәа каххаа!.. – ихы ыркаткато наҟсынтәи дааидгылеит аусҳәарҭақәа инарыцәхыкны инхоз ауаҩаса Ҷьыргә, атрақторқәа еиқәхаԥс иахьгылаз гәахәарас иҟаҵаны.

– Аиеи, аиеи… амҩа ҳзыԥарымҭои… – иҳәеит Шьаҳан, урҭ илаԥш нарԥәыҵханы. –Уажәраанҙагьы иаҳзыԥарҭандаз!.. – даақәԥсычҳаит.

Аԥсабара ҭынчын, ицқьан. Аҙиас абжьы ахьхьаҳәа иааҩуан…

АМАШӘЫР

– Акаҳуа ужәхьоума иахьа?.. Иумжәыцзар, уаала, каҳуак аажәып… Арҭ ақьаадқәа абаҳацәцап зугәахәуа!.. – ҳаштәоу акәымкәа, дызҿу иусқәа зегьы иҿааргәылҳәаны дҩаҵԥьоит Мизан. Истол дшахагылоу иҿааирххоит. – Аус ааueит, ҷьым, аус, аха иахьа ҳтәанхалацәеит, – аниҳәогьы уаҳап.

Мизани сареи, ҳаԥхьа иқәыз ҳқьаадқәа ҳрыламкьысҙакәа, ҳҩыгақәа нарываршәны, ҳастолқәа ҳнархыҵын, ҳандәылҵит.

Ҳавараҿы иԥоу акаҳуажәырҵаҿы уаҩ дагханы, иҵацәны иԥалахьеит ҳәа сара исмаҳацт. Ишьыжьыз, ишьыбжьоныз, ихәылбыҿхаз. Еидгәыԥла-еидгәыԥланы, рыхқәа еилакны, ркаҳуақәа ахәырпҳәа инарҿыхәауа, ажәытә-аҿатә, иԥоу-иану, шаԥа жәабжьхкы ирылацәажәо здырхуада араԥа.

Мизан днеин, ҩ-каҳуак ааиган, уи сзыдгылаз астол хыгьежьаа хәыҷы инықәиргылан, акы сара сахь даахеит, егьи иара иахь днахан, сԥычка ҵәык аатиган иааилаирҩынтит. Нас ус, акагьы мҳәаҙакәа, ԥыҵраамҭак ҳгылан, ҳкаҳуақәа хәыҷык реихсыҕьра ҳазыԥшны.

Мизан лассы-лассы акаҳуажәырҵахь ааира хҵеикуа далагеижьҵеи иԥазшьақәагьы рҿеиҵаркуа иалагеит. Аха уи змааназ абри аҵыхәтәантәи амшқәа рԥынҙагьы абри-абриоуп ҳәа еилкааны, ишьақәырыҕәҕәаны исымамызт.

Уи аҿены сара Мизан акаҳуажәырҵахь сицымцаҙеит.

– Ундәылҵыр, аҩызцәа умоур ҳәа умшәан, унапы акырҵа рибаҵарым, – сҳәан, игәы аарԥәандашәа, уахь ихы насырхеит. Иашаҵәԥьаны, знык уздәылҵгәышьар, шаԥаҩы урықәшәода? Аҙәы аҩы иҳәалап, аҙәы – аҙы. Аха сара исгәаԥхо – рацәак акәымкәа, маҷк, аканиак аҵәца ԥшҙа иҵаҵәаны, нас акаҳуа умҵаргыланы уи аҳаргь ду уанамҵагылоу, уусқәа аныман-

шәалоу. Мизан сахьицдәылымҵыз игәы иалсызаргьы, уи аҽны сеилахаҙан сара.

Убри аҽноуп Мизан, дшазыԥшымыз, иаалырҟьаны иԥсҭазааразҿы аиҵакра аныҟалаз. Ихәыцраҟәа зегьы ааиқәҟьан, ганха аҽеаԥьара дрыманы рҿынархеит. Насгьы, абарҵ ихигахьоу ашықәсҟәа акы инаиҵанарҙын, ақәыԥшраамҭа дынҭанаргылазшәа, даауалуашеит.

– Убри лѡыза… Убри лѡыза… ишԥоуасҳәари, сыблақәа аахтызар дсымбацт… Иа, Анцәа, ҳрыцҳашьа, изакәытә хазынараҟәоузеи аҧсабараҿы иаацәырҵуа!.. – иҳәеит иара.

– Дызусҭадаз лара? – снаиазҵаait, аха уи дызусҭаз, дахьатәиуз, илыхьҙыз, илыжәлаз акагьы издыруамызт. Аха, алакә аҟнеиԥш, иаԥхьа, абарҵ аԥшҙарақәа зегьы даарылҵны дынкаԥхазаап анцәахша.

– Џьаҭи сареи акаҳуа ааганы ажәра ҳшаҿыз ауп даргьы аҳәыҳәқәа реиԥш ҳавараҿы ишаагылаз. Џьаҭ уиаҟара длыхәамԥшызар ҟалап. Уи дшеиҿартәыз, ишԥауасҳәари, ажәала уаѡы изҳәом. Иахьа уажәрааҙа избахьаз зегь реиҳа сыԥсахы ѡеилалҵеит… Ишԥауасҳәари, сыхлахаҵ аалыргьежьит… – уи лыҙбахә шиҳәарыз, дшалацәажәарыз издыруамызт Мизан.

Убринахыс саргьы, маҷк сыԥсы ааиҵаскып ҳәа сындәылҵыргьы, убри аԥхәызба џьара сылаԥш налыкәшәозар ҳәа иаасҧылоз зегьы снарҿаԥшуан, аха Мизан иззиҳәаз илеиԥшыз уаѡ дызбомызт.

Мизан даазқәылаз уажәы-уажәы днеины аԥенџьыр днадгылон, уажәы-уажәы адәахьы дындәылҵуан, даанаԥшы-аапшуан. Ууаанҙа уиаҟара хырѡаа зимҭалоз имаҭәақәагьы, уажәы еиқәуанҭа, иԥшҙаҙа ишәын, ихахәгьы аҽеакала иҵырффан.

Ҳҳы ақәырԥсны, ҳуадаҿы шьҭыбжьык ыҟаҙамкәа, аусура ҳшаҿу акәымкәа, уи аԥхәызба даасгәалашәаны лыҙбахә анаацәырзгалак, иара, дызҿу аус дааҟәыҵны, иѡыга астол иныкәҵаны, дсыхәаԥшуа даатәоит. Нас, даалҟьаны, сара сажәа аасымҵԥааны, иара дналагоит уи лыҙбахә аҳәара:

– Аха ҽенак иҟалаз атәоуп иуҳәаша. Иаша, сахьгылаз садырсызшәа, слыхәаԥшуан абжьааԥнеиԥш. Ларгьы сара дсыхәаԥшуан… Лѡызеи лареи акаҳуа ыжәны ианындәыцәла,

исыхьыз сыздыруам, акы саашьҭнаҧаан, саманы аҽынанахеит рышҟа. Снарыхьӡеит.

– Избан узҳашьҭоу?.. Иуҭахыз?.. – даахьаҳәын днасҿаҧшит. Сара абыржәоуп иааигәаӡаны санынаԥҿаҧшыҵәҟьаз. Ас шамахамзар дсымбацызт. Лыблагәқәа ҭбаа-ҭбааӡа, лхыԥҿы гьежь ақәыҧшра цәа аҟәнышьшьы, изакәзаалак, маҷк иадамхаргьы, еицакрак аныҧшуамызт.

Иауа-иашәан ажәакгьы сзымҳәеит. Ааи, сшьы... ишҧаҟасҵарыз... Сшьапы саақәнаҟьеит лылаҧш.

– Иаҭахӡам ус, ухынҳәы... Иуҳәарц иуҭаху еилыскааует... – уаҳа жәакгьы мҳәаӡакәа, сышлыхәаҧшуаз, лымѡахь лԥыналхеит лара. Лѡызагьы ларгьы дырѡегьых инасыхәаҧшын, ргәы иаанагах здырхуада, акы неибырҳәеит.

Уаҳагьы Мизани лареи еиқәшәаны ҳәа уи лыӡбахә иҳәо сара исмаҳацызт. Аха ӡҭабк ма ҧҳәызбак дшааибалакҵәҟьа ахьышәҭҳәа дѡатрысуан... Сара игәасҵаз убри ауп – иҭахын иара иаалырҟьаны акы дарлахҿыхыр, акы даргәыргьар...

Сара уи иааихҵысуаз зегьыҵәҟьа саимҳәозаргьы, абжеиҳарак уеизгьы исеиҳәон. Зны – иаха аѡны схы сзыѡнамкит иҳәааларын, зны – иахантәаракгьы амшын цәқәырпақәа сырзыӡырѡуа аҟәара сышхықәтәалаз иаасхызгеит, иҳәааларын.

...Ашьыжь ҳусураҿы ҳанааилак, ма иара, ма сара аԥенџьыр иамоу акыдыршәылақәа ҳнарыха-аарыханы, адәахьтәи алашара ишаҳҵаху иҳауртә еиҧш иааҟаҳҵоит.

– Иҟалеи иахьа, угәалаҟара цқьа еиқәшәамшәа збоитеи? – снаиазҵааит уи, иҿаҧшылара зеиҧшраз анаагәасҵа.

– Иахьа избаз арыцҳара аѡыза саагылазар исымбацт... Абрахь, аусурахь сшаауаз ауп ишыҟалазгьы... Амѡа нымѡахыҵшәа, ауаа еидгәыԥланы игылазшәа анызба, иҟалаз збап сҳәан, снеизар, абри аҵыхәтәаны иҭрыжьыз амашьына ласҟәа иреиҧшыз акы, еилаҟәыбаса иахьгылаз, ҷкәына қәыҧшӡак, иҿы еилымго, аҟәада иҿашәы, амашьына ашәқәа мчыла иаартны иҭыгара иаҿын. Ҷкәына хәычык, дцәышӡа, деиҵақьыеиҵақьуа ақьызқьызра даҿын, уи амашәыр иакәшәаны идырххоз дихәаҧшны... Амашәыр иакәшәаз дрыманы рҿанынарха, иблақәа аахитшәа иун, аҷкәын хәычы днаихәаҧшит... Акы иҳәарц шиҭахыз ѡашьомызт, аха иҿы еихыҧхьомызт...

Мизан иибаз, дзықәшәаз игәалаҟара ԥхасҭанатәын, иҟаиҵара изымдыруа, ауада дыѡнагьежьуан. – Уеизгьы уи ахәыҷы деиқәирхеит… – игәаҵа дынҭахәыцшәа, илахь неиҵеицалан, иааимаирԥахәт.

– Ишԥа… ахәыҷы? – исзымбатәбараханы снаиазҵааит.

– Убра игылаз, абни аҷкәын хәыҷы, амѡа днаныххылазаарын иааихиҵәарц. Аха, излааигәаз ала, амашьына иақәтәаз аҷкәын иҟаиҵара дақәымшәазт, имашьына анирблаҟьа, иганахьшәа иҟаз абаҟә инадԥыххаалеит… Акы имыхьуандаз… – Даҟәыҵуамызт Мизан.

– Аԥсҭазаараҽы иҟамло ҳәа иҟоузеи?.. Угәы рҭынч, ухы рҭынч ушыҟоу акәымкәа, ушымгәыгҙо, иаалырҟьаны арыцҳара уанақәшәогьы ыҟазаап, уара иухара, уара иухарам. Арыцҳара!.. – саацәажәеит.

Аиаша уҳәарами, уи аҷкәын дшысзымдыруазгьы сыбла дхыҵуамызт. Арыцҳара дзықәшәаз схы инаркны сшьапаҟынҙа, соуразоуроу сааилнашьааит.

Аҽенынтәаракгьы уажәы-уажәы даасгәалашәон, еиҳарак абарҭ амашьынақәа еихҟьа-еиԥҟьа, аа, уажәымзар-уажәы инеиҙывасып, инеинҟьап, инеидыхәашала ицап уҳәаратәы еиԥхныѡланы иахьнеиуаз сахьрыхәаԥшуаз. Ахәыҷы иԥсҭазаара аиқәырхаразы, акгьы дазымхәыцҙакәа, акагь хьаас иҟамҵаҙакәа, ахәыҷы адунеи дықәзарц, дыхәмарларц, дыччаларц, иԥеиԥш хазынахә далыхәдаамхарц азы иара ихы аԥырихуазаргьы мап ацәимкит. Аминуҵк азы иара ахәыҷгьы дабаакылҟьеи уҳәарауазеи?.. Дзышьҭазыз?.. Дзырццакуаз?.. Амашьына шааиуаз имбаҙози?.. Аха уи ааиааанҙа амѡа еихиҵәарц игәы иҵеику?..

Убри нахыс Мизан амашьынақәа ирхымҟьо акагь ҟалом ҳәа иажәа иналеиҵалон. Насгьы уи ус зиҳәоз даҽеакгьы сара издыруан. Аус ахьаауаз аҽаԥхьа игылоу аусбарҭа аѡын ду аҟынтәи ҙгабк, иара есымша илаԥш иҵашәалоз, дшымгәыгҙоз, машьына ласык аакылҟьаны, абри аусурамш анҵәамҭазы, знык-ѡынтә раҟара, ишәаԥырҳаԥуа, даамҵԥааны дшагахьаз ибахьан, насгьы уи зегьы аамҭала шакәыз анидыр, игәы акы нахьысны иаархәашьызшәа, игәалаҟара аапхасҭанатәеит. Уи

аҳгабгьы рацәак дшизымдыруазгьы, игәы аалызҷыдахан, уаҳа уи аԥенџьыр далԥшны длыхәаԥшҳомызт.

...Мизан, абжьааԥнеиԥш, аԥенџьыр дадгыланы, адәахьы дыԥшуеит. Аха иаалырԥьаны сышԥа даахьаҳәын, акы дшеиланарҳыҳаз мѡашьо, иҷаԥшылара ааиҭакшәа, днасҷаԥшит.

– Угыли, Саҭбеи, угыли!.. – инасыдиҭеит. Саргьы, ахьышәҭҳәа сѡагылан, аԥенџьыр снадхахалеит. Ҳаҵаԥа ииагаз аулица аныртәаа ауаа аауан, игәыҭшьаагаха, ухәы-ужьы еиланаргылауа амузыка абжьы гауан, арыцҳара иԥалаз уаагьышәаԥыџьаԥгьы, ѡнгьы-гәарагьы ирыднарҳарц, ирыднардырырц. Акәыба иаҵагылан рԥарцәақәак. Иқьыз-қьызуан ашәеиқәаҵәа зшәыз, уи иашьҭагыланы иааиуаз.

Ҳѡыџьагьы, иаҳҳәара ҳҷамшәо, ҳахқәа ларԥәыны, убарҭ зегьы абра, ҳаԥхьа ииасаанҳа ҳарзыԥшуан.

– Дқәыԥшын рыцҳа...

– Ааи, дқәыԥшын... – сҳәеит сара.

Акыраамҭагьы ҳуада аѡнытԥа ҳлеиѡеиуан, ҳастолқәа ҳзырхамтәо. Ишԥаҟоу уҳәарауазеи ауаѡы илахьынҵа?.. Зныҳзынла, ианаамҭаҳам, агәыҕра хазынахәқәа ушреиԥхыҳуа иаакьаҷехоит. Шаԥа ирыцҳароузеи усҁан?..

– Дызусҭадаз анаџьалбеит?.. Ирыԥсыхәоузеи иани иаби агәаҟцәгьақәа?.. Уажәшьҭа ашәеиқәаҵәақәа наршәымхҳакәа, ражәра убас инымѡаԥыргашт... Алахьыцәгьақәа... Ани амашәыр иақәшәаз аҷкәын иакәхарушь?..

Мизан уи уаҳа даламцәажәаҳеит. Уи аҷкәын иԥсҭазаара аҵыхәтәа уаԥа акы иакҳамшәа иааԥҵәеит, убранҳа акәзар акәхарын иахьынҳаиԥеиԥшыз. Мизан уаҳа уи аԥҳәызба лыҳбахәгьы далацәажәоны смаҳаит сара.

Аха, аҳыцәқәырпара аҟәара аганқәа шыҵнашәаауа еиԥш, акы дыҵнашәаауан есымшааирагьы...

Уи аҷены амра каххаа иԥхон. Аԥхаррақәа иԥалаз зегьы рыѡнқәа ирдәылнацан, илеиѡеиуа амшынҷықә иаван.

Мизани сареи амшын ҳхыԥшыло ҳгылан, амшын ацәқәырпа ссақәа аҟәара аԥслымҳ-хаҳәраҷ иныкәхәмаруан.

Мизан дышгылаз акәымкәа, ицәа даатәаҳыҳазшәа, даауалуашеит...

– Папа… Папа!.. – хәыҷык ихахәы бырфынӡа, Мизан иеиқәа кны дахауа дидхахалон.

– Уабацахи уажәы уахь?.. – ԥхәызбак даагәамҭшәа лыбжьы аалырган, ҳашҟа лҷаалхеит.

Мизан дахьгылаз ииура дақәымшәо, даашаҟьшаҟьеит, ԥьарак дзышьақәгыломызт… Лара дааин, ахәыҷы инапы кны днаихеит. Мизан уи дналышьҭаԥшит иҷааиҭакны, ихы-иҷы еиқәара еиҳагьы иаамышьцахан.

– Аԥҳәызба!.. – Мизан уи дналыхьӡан, ишҟа даахьаирԥшит. – Ибыхьи?.. Ашәы зыбшәуи?.. Ари ахәыҷы бара дыбтәума?.. Сара сыбзымдырӡеи?.. – убри лҟазшьагьы, убри илшәыз ашәагьы ԥымкыкәа дналазҭааит, иажәақәа ԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәо. Лара лхәыҷы инапы лкын, ԥьара длыцәцар ҳәа дшәошәа, ирыҕәәаны.

Рылаԥшқәа иаша инеиԥылеит. Азныказы убасҟак иаатынчрахеит, аӡәгьы убри аҭынчра аилагара изымгәаҕьызшәа. Аха нас, лара убри аҭынчра лҷалылкәыцәаан, ҷымҭӡакәа, лхы ларҟәны, лхәыҷы инапы кны дахо лҷыналхеит. Мизангьы уи лҟазшьа иҷамаратәны дналыцнаскьеит. Сара уи иахысҳәаара сзымдыруа сырзыԥшуан, аха гәаанагаракгьы соуан – абри аԥҳәызбеи ахәыҷи, жәаха амашәыр зыхьны идырххоз ҳәа Мизан зыӡбахә имаз аҷкәын иҵаацәара ракәызшәа, насгьы Мизан есҷены зыӡбахә иҳәалоз аԥҳәызба абри лхаҵаҵәҟьа лакәызшәа.

…Урҭ ирҳәоз, излацәажәоз ҳәа уаҳа акгьы смаҳаит…

Амшын ацәқәырԥақәа ахьарч-ахьарчҳәа аҟәара инықәхәмаруан…

АҚӘЫԤШРА ИАЦУ

– Еи, бара! – абарҵа аҟынтәи ибжьы наиргеит аԥшәма.

– Иууазеи? – аҵак нықалҵеит Шьахәсна. Уи ҵаҟа дгылан.

– Амашьына ахьыҵагылоу ашәқәа цқьа иаркызар гәаҵи! Нас мыҷ хәыҷык быманы бхал арахь, ауада хьшәашәеит…

– Амашьына ҙәыр игар ҳәа ушәома, иахьҵагылоу ашә аркуп… Аӡәгьы иааҳмыртыцт иахьа…

Шьахәсна днавалан, гәыдкылак амҽы лыманы даахалеит. Амҽы ахьыҵылгаз ашә злалыркыз ацаԥха лнапы иахаршәын.

– Ала крабҵахьоума? – ашә дахьылагылаз ила ааигәалашәан, днылазҵааит.

– Аиеи, красҵахьеит... уи амла иакуам... – Амашьына ахьыҵагылаз, саԥаҭ дуқәак аҽазза, ашә аркын. Уи ҳара акырынтә, аԥшәма данықамыз, ҳцәыҵыԥшны ҳазыԥшхьан. Амҽы ххны, еиқәыркәаԥны иахьыҵазгьы саԥаҭк аҽан иузаамыртзо.

Адәахьы ажәѡан ақынтәи ас ԥалқәа аҽышәшәон.

– Сабгьы амҽы шәзылысхуеит иҳәахьан, аха ықалах здырхуада, игәы бааԥсхоу?.. – ҳхала ауада ҳанаасѡнахалак, иаразнак сани саби аасгәалашәон, еиҳараҙак сгәы анмаҷхоз, иансцәыхьанҵахоз. Убасҟан гәхьаагарак насықәҵәиашаны, мчык сыхон асѡныка...

– Излааигоз имоузар акәхап, амшқәагьы цәгьахеит... – Рамиз аԥенҷьыр дадгылан, ижәѡахыр надҵашәа, адәахьы дыԥшуан.

– Мап, асѡныка ҳцароуп, – сҳәеит сара, сычҳара маҷхазар акәхап. Рамизгьы дақәшаҳаҭхеит. Уи сшьапы иақәсҵалоз спалта хәычы, абжьааԥны сацәыԥхашьаны исшәысымҵалоз, уажәы иԥхахан, апалтақәа зегьы иреиҕьызшәа акәын ишысшәыз, ахәда шьҭыхны, аҳәынҵәра ҟьаҟьақәа еибаркны... Ҳшәырақәа аашьҭыхны ҳандәылтцит...

* * *

...Ақыҵаҷы асы шьҭан, аха амѡаду аҷы амашьынақәа ныҟәон. Абардра еилачырақәа рҟны асы рықәжьын ҷыҵ-ҷыҵ, ықьаҟьа-ҟьаҟьаҙа, кьыс рымаҙамкәа. Инылахаланы ԥьараԥьара ҷах-сахҳәа амахәҵа хәычқәа асы рызнымкылакәа еибархханы иахьԥыҵәҵәоз рышьҭыбжьуаҳауан. Ардәынақәа, акы иаршәазшәа, ҷықә-ҷықәҳәа абардрақәа инарцәыҵԥраауан рԥынҵақәа цәыҟаԥшьааҙа. Зхы иақәиҵхақәаз ашәаԥыԥьаԥқәа еилыхха игылан.

– Арысҟаамҵа уанымаа, акы ухьыз ԥьаҳшьан... – саб аѡны ауаԥьаҟ азааигәара игылаз акаруаҭ аҟны диан. Ихчахьы

ибҕа нкыдҭашәа, аҭаҭын дахо дҳахәаԥшуан Рамизи сареи ҳахьтәаз. Хәыҷык иахьҳагыз ҳнымԥшуа ҳаҟамызт, аха уи аҙбахә ала саб акагьы иҿаиршәуамызт. Сан лакәын изҳәалоз: – Шаҟа ишәыгхазеи, нан, шаҟа ишәыгхазеи?.. – Ҳоҳ, аҵара иҵоуп, ирыгымхакәа ихәмаруама нас!.. – нлаҭеикуан саб.

– Сара уеизгьы есҙынра сышьҭамлар ауам… Ахьҭа-ьы сылалазар акәхап… – саб ихы днахашшааит.

Аибашьра изыннажьыз ачымазара аҙынра анааилак, ахы аацәырнагон, нас ԥхаррак ҟалаанҙа аиарҭа днаманадон. Абас шаҟа шыҟәса?.. Сара стәаны сахьихәаԥшуаз сзызхәыцуаз, абас дахьуашәшәыраз, шьоукы-шьоукы рабацәа реиԥш дыҕәҕәаҙа дахьыҟамыз акәын.

– Ахьҭагьы шәагазар акәхап сынтәа…

– Ахьҭа ҳашԥакуаз… – Рамиз сара днасыхәаԥшны даацәажәеит. Аԥхарра ҳара ишаҳҭахыз иҳазҭахуадаз…

Нас саби иареи наҟ-ааҟ еиҿаԥшуа акыраамҭатьы еицәажәон. Саб ацәажәара агәалаҟара имазшәа дыҟан. Ихьаақәа ихаршҭны игәалаиршәеит абри иара аҵара данҭазгьы закәытә уадаҩракәааз дызҭагылаз, нас аибашьра шиԥырхагахаз, ашьҭахь даныхынҳәгьы уаҳа уи иацитҵартә еиԥш аҭагылазаашьа шимоуз…

Сан ҳхәы лырхиан, астол ҳнахатәеит. Саб аҵәца неиҳаркын, дҳақәныхәеит иҵегь бзиа ҳаибабаларц Рамизи сареи, наунагҙа гәеихшәара ҳмоурц, ҳаиҩызара иҵагь иҕәҕәахарц, ҳазҭоу аҵараҟынгьы егьа ҧьабаа, хьанҭара ҳԥықәсларгьы гәкаҳара ҟаҳамҵарц. Саб дшычмазаҩызгьы, сара уиаҟара ижәыр шыстахымызгьы, аҵәца нҭыркәкәаны инасиркит. Уи сангьы илгәамԥхеит.

Рамизи сареи ԥытк аажәит, ԥытк ҳфеит. Уи зегьы саб гәахәарак инаҭон. Саб ачеиҧьыка азыхәан иԥсы ҭихуан дшычмазаҩызгьы… Ианиааз убри акәҙан дзышьҭаҙаз, аха уажәшьҭа илшараҟәа уиаҟара ыҟамызт.

– Амшқәа аныбзиаз абри снапы хьараҧь ала мыҿ хәыҷык шәзылысхын, аха уигьы абнаҿы иаанымхеи… Уажәшьҭа уахь машьынагьы знеиуам… – Саб ҳара ҳаиԥш иаргьы игәы иҵхон ҳуада хәыҷаҿы аԥхарра ахьҳамамыз. Аха уажәазы

акы илшартә дыҟамызт. Аҭаҭын дызҿыхоз амца ыцәан, ус инацәкьара кахәхәаҟәа ирыбжьакын ихыблааны. Ибла иаҵәаҟәа, илакҵа ҭашәашәарақәа ачымазара дшаргәаҟуаз рыҵубаауан. Инапы адашқәа арахь иалҧшуан ицәиаҵәаҙа, иҵчааҭчааҙа иахьалгаз. Зыҷкәынра аамҵа азыхәан зышәаҳәаралеи зыкәашаралеи иеицырдыруаз уажәы аиарҵа дамадан, зегь иара инхьааyа.

– Изеиҧшроузеи уажә шәахьыѡноу аҭаацәара? – саб уи ааигәалашәан дназҵааит. Уажә ҳахьыѡназ сангьы илыздыруамызт изеиҧшраз, сабгьы издыруамызт, имнеицызт, имааицызт. Аха уи ҳара акыр аҧьабаақәа адбаланы ауп ишаҳаҧшааз. Аҵара ахьаҳҵоз рацәак иацәыхарамызт. Аҧыхьа ҳахьыѡназ аҭакәажә акыр шықәса лара лҟны иҟамыз лыҧҳа заҵәы дхьагәгәаны лыѡныҟа дхынҳәын, хазы ауада лҭахуп, мамзар дсыцәцоит лҳәан, ҳдәыллымцар лымуит уеизгьы.

– Ирыбаргузеи, анцәа ишиҳәара иҟоуп, ҳара ҳауп акәымзар... Ѡыцьа заҵәык ҕба дуҙҙак иаҟароу аѡны рызгылоуп... иҟарҵара рыздырам... Рмашьына абааш иҭагылоуп... рыѡны аихатә гәара акәыршоуп... рла кәацда акагьы афаҙом... – иҳәеит Рамиз, убарҭ зегьы игәы иныҵахх-ныҵаххуа.

– Абааҧсы, ҳаҭыр рыҟәшәҵала, пату рыҟәшәҵала... Сынтәакгьы убас ишәзыхгар, нас шәфырхацәахон... Аҧсҭазаара ахьанҭарақәа амоуп, аха ачҳароуп ахи-аҵыхәеи... еиҳараҙак аҵара уанҭоу, ианушәым, ианухам... Ус шәышнеи-шнеиуа шәызҵоу аҵарагьы шәалгап, аус жәуп, шәшьапы шәыкәгылап... – днаҳалабжьеит саб.

Ҳанаауаз ирымаз, ирыхҙыз зегьы ҳмакәанқәа ирҭаҵаны иҳазқәныртцеит. Ҳазхылҵыз, ҳзааҙаз рыда макьаназы ҧсыхәа ҳамамызт. Аҧсҭазаара иаҵаз амаҙақәа зегьы акакала рцәыҵыҧшаара ус имариамызт, аха уи амѡа иаша ҳақәызҵоз агәкажьра ҳмыхьыртә еиҧш иҳаҷцәажәон...

– Иҟаҳҵара удыруама?.. Уаала, ҷьаранҙа узгоит... Ас мацара ҳанбанҙахәоит?.. – иҳәеит Рамиз ҿенак дхәыцхәыцуа, алекциақәа рышьҭахь, ҳуада хьшәашәаҙа, угәы ҭнарҙыҙаауа ҳаныныѡнаҧшы... Дара ахьынхоз уеизгьы абнара ықәырххьан, амҷы уоуамызт, ҳара ҳахьынхоз иҟазгьы ҳара акагьы ҳзаламызт.

– Иабыкәу ҳахьцо?.. – акымзарак сгәы азымааҙо снаиазҭааит. Иара уаҳа ақәҷимҭит.

Аха уи сара насоуп ианеилыскааз. Рацәак ихарамкәан адәыҷба аанҷасырҭа азааигәарашәа, наӄынтәи иааргоз амҷы, амаҭәахә ахьақәырхуаз, иахьышьҭарҵоз ҭыпк ыӄан. Уаӄа иааууҭахыз зегьы уоуан, уԥьыба ԥыҵк ҭазар... Аха уи аҷены ҳара даараҙа ҳманшәалахеит. Вагонла амҷы аарган, икажьын ишақәырхыз, харбгьар. Ҳадгыланы ҳахәаԥшит, ҳахыкәшеит, аха иҳазҭахуадаз ари аѽыза амҷы ҳара ишаҳҭахыз еиԥш.

– Шәара ара шәзыдгылоузеи? – ашьҭахь хаҵеиқәаҵәак, иԥаҵа иҷабаба, дҳәылдызҙа дааҳадгылеит. Изеилымкаагәышьазар акәхап ҳара ҳзышьҭаз. Дҳаҵаӄьаргьы цәгьа имбошәа, аха ашьҭахь иҷаарҭынчшәа днаҳҷаԥшит, дунеихаан хьҭакы дшамкыц удырратәы.

– Ахьҭа ҳакуеит ҳара... Цәгьалаҵәӄьа ахьҭа ҳакуеит... – инеихаҳҳәаалеит.

– Амҷы?.. Амҷы шәаргәаӄуазар акәхап...

– Аиеи, амҷы... Цәгьалаҵәӄьа ҳаргәаӄуеит...

– Аԥара шәымоу?

Ҳалахь наҳреиԥьын, ҳаблақәа ҭраа ҳнизыԥшит. Уаѽы еиликаартә иӄан уахьгьы ҳԥьыбақәа шыҷәҷәамыз. Игәы иааанагаз здырхуада, дааԥышәырччеит, иара иҷаԥхьа ҳара зынҙаск ҳуаа хәычҙақәаны ҳаибоу!.. Ашьҭахь ҳшыстудентцәаз гәѽарас иӄаиҵазар акәхап, хәычыкгьы ҳаарыцҳаишьазшәа днаҳацәажәеит.

– Иӄоу жәдыруама?.. Абра икажьу амҷы аиқәҵара аҭахуп иркәаԥны, ирманшәаланы. Аиҳабы сара сиацәажәоит, шәанцогьы мыҷ ԥыҵк шәаҳҭап. Ишәылшома?.. – иаша днаҳҷаԥшит, абыржәоуп шәзакәытә фырхацәакәоу анааԥшуа ҳәа игәы инҵеикызшәа. Ибла камкамқәа иагьҵысуамызт.

Ҳара ҳгәыргьара ҳәаак амамызт. Мчыбжьнаӄьак есышьыбжьышьҭахь сѽызеи сареи мҷеиқәҵаран ҳазҷыз, амҷқәа иҵартҵарҙа ирывҵыхәхәоз анацкьарқәа аҡаҵәыҳәа ҳнапқәа инарылакьакьо, ақәабаа-сабаа наҳаҙгасуа, аха аилашәашәымҭаз ҳанцоз, шаӄа ҳзышьҭыхуаз ҳаидарақәа ҳаманы, ҳаздыруа аҙәы ҳимбандаз ҳәа, алашьцара ҳҷеаҭаны, ҳуада хьшәашәахь

ҳанкылсуан. Нас уи иаагоз амҷы аҳаҭыр бауа ҳахьыѡназ аѡны аваракҷы, иахьыԥхьакырҭаз иркәаԥны инеиқәаҳҵон… Аԥхарра анумоу иацназго арбану!..

* * *

– Шәуада шаҟа иԥхоузеи, шаҟа иԥхоузеи?!. Анцәа ишиҳәара шәыҟазаап!.. – ҳшазыԥшҙамыз ҽнак аԥшәмаԥҳәыс, ҳара еснагь Шьахәсна ҳәа ҳзышьҭаз, ҳуада ашә даалаххит.

Аԥшәма иԥҳәыс, ауԥшәыл, иара иеиҳа акыр деиҵбын. Уналыхәаԥшыр, абри ахаҵа мгәацәаҭысҳаԥ, ибла аш хыззала дышԥаиццеи, дзымгарыз дарбаныз наугәахәрын. ԥшҙакы, еинаалакы, лшьа лылԥхааua, улаԥш налыкәҵәиашон.

Иахьеиԥш исгәалашәоит, усҟан ҳуадаҟны гитаражәк ҳаман, иаашьҭихуан Рамиз, акаруаҭ иҽныкәжьны ҕьарԥ-ҕьарԥҳәа инацәкьара кахәхәакәа наҷишьуан. Шәакгьы нацаҳҳәон. Ҳагәҷыҕьра алаҳҳаагон. Рамиз илакҵа еиқәара аҭынчра нанубаалон, акы дшазхәыцуаз удырратәы. Ихахә шьыҵәрак еснагь илахь иадыхәмарлон иалшәаны. Шьахәснагьы илҳәон шаҟа ибзианы иашәырҳәозеи, шаҟагьы ибзианы иацышәҳәозеи ҳәа, еиҳараҙак илгәаԥхон «... игәаҕьны бааигәа саннеиуа, ѡ-ажәак роуми исҳәауа…» ҳәа иаҳҳәоз ашәа…

– Абри аныбымжәы, ҳѡыцьагьы абраҟа ишыббо ҳаԥсаait, ԥсуа ѡуп, ҷыц акыҵа аҟынтәи иаагеит, ибԥырхагаҙам… – Рамиз даакәгьежьааны, аҵәца цқьа аѡы кәеикәеиуа инҵаҵәаны иналиркуан, илымжәыргьы иуамызт. Иара данцәажәоз, сара ҷыстуамызт, сара санцәажәоз, иара ҷиҵуамызт. Лара дыччаччо дындәылҵны дцон.

– Шьахәсна уахынла дахьышьҭало удыруоу?.. Абри уара укаруаҭ ахьгылоу иамариашаны, наҟтәи аганахьала иҟоу ауада аҟноуп… – иҳәеит иара днасалацәкәысны уахык зны, ҭынч ҳаицәажәо ҳаштәаз, акгьы иалаҳәаҙамкәа.

– Иалудырауазеи уара? – снаиазҵааит.

– Издыруеит сара… – дааԥышәарччашәа ихы ааирҵысит.

Уи усҟан…

– Ари ақыҵахь дцан, макьаназы дмааицт, мыҷ хәчык сызшәыршьшьондаз, – лҳәеит уажә лара, лхаԥыц шкәакәакәа

ытԥлашаауа. Ус акы лызхәондаз ҳәа, аршьшьара акәым, ақалақь иалаҙамзаргьы иалҳамхуази!..

Лара дҽаԥхаҽаччо дахьҳадгылаз, аиха исҟьоз, уи амҽы егьа махәҭа амазаргьы, иҟәыбаса инықәнатԥон. Рамиз исыршьақәаз игәыдыҳәҳәала акатаҳәа ихагаланы, абарԥаҽы илзышьҭеитԥон.

Аԥшәма ихы ианааҭашәалак, зегьы нкажьны ақыҭахь дцалон. Уахь ауацәа имазар акәхарын, данаауаз деималеиҽалаха дауан. Ижәны дауан. Усҟан иҟазшьагьы бзиахон, мыцхәы ацәажәарагьы хҭеикуан. Еиҳараҙак ииҳәоз, ақыҭаҽы иахьынхоз ишыҟаз, ишыбзиаз, аха ашьҭахь шьоук рыбзоурала абрахь дшааз, ҭара дук имаҙамкәа анхара ду шыҟаиԥаз, аха ѡаԥхьа убрахь игәы шазыбылуа атәакәын. Аха зны-зынла данеихашәуазгьы ыҟан. Усҟан усурантәи еилаҳәарақәак игәыдырҟәыҟәла дшааилакԥәҟьа, иуада дныѡнатәон, ихы кны, узиҽампҵшуа, нас дагьдәылԥуамызт. Шьахәсна деихьымҙеиԥымҙа, зны анахь дыѡларын, зны арахь дыѡларын. Уи зегьы ҳара иаабагәышьон, аха иҳалшагәышьоз…

– Ижәга шәаргьы, ижәга, ари шәымҽы аасҭа еиҳа амца акуеит, иѡоуп… – нҳаҭалкит гәыблыла уажәы, ҳаргьы мыҷқәак аашьҭаҳхын, хыхь ҳанхалеит…

* * *

Ус аҙынра ҳанҵысит, аха адәахьы макьаназгьы ахьҭа аҽан. Аинститут аҟынтәи ҳанааи, амра дыцәтәалан ҳаԥшәма, иԥьемпыр хәбаба ишәхарԥаны.

– Аа, шәышԥаҟақәоу, сыҷкәынцәа?.. Атԥара шәаҷуп акәу?.. Ишәҭала, ишәҭала!.. Нас аханқәа ҳазшәыргылап… Ҳара шәарҵ ҳашәзыԥшуп, аҽар!.. – иқьышә ҳныкәҵашәа, днаҳацәажәеит. Аха ҳара уиаҟара ҳиламцәажәакәа, амардуан ҳнаҷаланы ҳҷынаххеит. – Аа, исхашҵыз, абраҟа дырѡегьых маҷк шәаасыцхрааројуп… Смашьына ҭаагароуп… мракы нақәпхар сҭахуп… – ибжьы наҳхьигҙоит.

«Умашьынагьы уаргьы амшын шәалажьындаз…» – насгәахәит, аха уи аѡыза аҳәашьа сымамызт макьаназы. «Иабаубҭахыз уара амашьына?..»

Хыхь ҳанхалан, ҳуада хьшәашәаҽы ҳашәҟәқәа нықәҵаны ҳналбааит.

Амашьына ҳнагәыҵасны игараж иныҵаагеит, уи ҿыцҙан, уаҩы имырныҟәацызт макьаназы. Амашьына бзиа избо иԥсы налашәкәон…

– Ижәбома закәытә машьыноу ицәыҵаргыланы исымоу!.. Ари аҩыза амашьына араҟа аҙәгьы имаҙам… аҵыхәтәантәи аҭыжьра!.. Ажәытә – аҽкәа, уажәы – амашьынақәа!..

– Ишәызҵада шәара ари аҩыза амашьына?.. Шәзақәымтәои?.. – ҳнаиазҵаайт. Шаҟантә ҳгәы иҵашәахьаз абри амашьына абра иҵаргыланы изимоузеи, насгьы дзақәымтәозеи ҳәа, аха уажәеиԥш иазҵааха аҭагылазаашьа ҳмоуцызт. Зны ҳамаԥхашьон, зны иахьсоуз шәара шәус иалоузеи ҳәа иаҳҽаирхьыр ҳҵахымызт. Ус иантгатәыз ҳицхрарауан, закәытә машьына ссирузеи ҳәа ҳаақәыԥсычҳауан.

– Ее, шәара макьана шәыҷкәынцәоуп… Ари аҩыза амашьына аиуразы аатцәак азна аԥара аҭахуп… Насгьы аԥара умангьы ианумоуагьы ыҟоуп, аха уи сара иҟасҵеит иаарманшәаланы… – даахыҽхәеит. «Ари аус ахьиуа акрихамшәало дыҟам, аха аатцәак азна аԥара изҵада?..» – сгәы иааснаҭеит, аха иаазымбатәбарахеит. Уи аҟара аԥара ҳамазҵгьы, ҳаргьы анцәа ишиҳәара ҳҟамлози!.. – Ақәтәараз, сақәтәагәышьон, аха арныҟәашьа сыздыруам, абра ицәыҵаргыланы исымоуп… – убри акәын уажәы иара гәтыхас имаз… – ԥхаррақәак ҟалар, нас сҽазыскыроуп, издыруа аҙәы дыԥшааны… – нациҵеит…

– Абригьы дымгәлыҿза амашьына абаиҭаху?.. Иақәнагоз аусымдырхуаз… Дылҭартәаны, аҕьеҩхәа акы иланҟьазар!.. – Рамиз ибжьы рмаҷны, абри еиԥш иҟаз агәаанагара дналацәажәеит. – Аҙә зегь имоуп, аҽаҙәы акагьы имаҙам… – даақәыԥсычҳаит.

Уи игәаанагара саргьы сақәшаҳаҭын. «Убри есҽны акәац ахьынтәааиго акәхап иахьиоузгьы…» – сгәы иныҵхеит.

Аԥшәма амашьына арыцкьара дналагеит. Аха ихы ҩеиҵихын, иԥхәыс лахь ибжьы ҭахәанчаҙа инаиргеит: – Бара, убра кәацк ҭоуп ҳәа сыҟоуп, иааганы ала иаҵи!..

Шьахәсна, уи иажәа ҩбамтәкәа, леимаа ҵарԥалақәа лышьаҵаны, лхалаҭа ԥхьарҟьа шәыршәыруа ҵаҟа дналбааит.

– Аа, усҭеит, Дамшә!.. Абриоуп иахьа исхашәалаз… – акәац аалымхны, иара аҭра аԥхьа аҕәаҷы инықәиҵеит. Ала рацәак акәацфара аҭахымшәа акәын уи иамҵаз ишацрыхоз…

Ахәылбыҷеха амашьына шьҭахьла ҳагәҭасуа наҟ иныҵаҳаргылан, асаԥаҭқәа аҷазза ашә наҳаркит.

…Ус ицон амшқәа, ус ицон аҵхқәа… Ҳашнеи-шнеиуаз уи ҳамҷ хәыҷгьы нҵәан, ҳуада ҩаԥхьа ихьшәашәаҙа иаҳԥыло иалагеит. Амра аԥхара иазырԥхомызт макьаназы, амч маҷын. Шьахәсна лыбла разқәа маҙа-маҙа инаҳахәалырԥшуан, аха уигьы инеиԥынкыланы ҳара дҳацхраартә еиԥш мыч лымамызт. Ҳаԥшәмагьы ибла ҟәазқәа нҵаирхәрылан, ҳацәажәара игәамԥхошәа иҷааҟаиҵеит. Имашьына аҭыгара ада акагьы ҳахьизаԥсамыз акәхап…

…– Шәара азеиԥшнхарҭахь шәиасырц шәгәы иҵоуп ҳәа саҳаит, усоума? – ҷенак Шьахәсна ауада ҳшыҩнагылаз ашә аартны дааҩналан днаҳазҵааит, лҷеырҭынчны, абжьааԥны лқьышә иқәххуаз аччагьы ыҟаҙамкәа. Уахь аиасра ҳгәы иҭеижьҭеи акрааҵуан, аха ҳус егьалымҵыкәа ус иааиуан. Сара зны уахь ҳцаргьы сҭахын, зны ара ҳаҟазаргьы цәгьа избомызт, аха…

– Аиеи, уахь ҳаиасуеит, – иҳәеит Рамиз, хаарак наҵамҵакәа, абра аҟазаара уаҳа изихымгарашәа иҷаԥшылара ҟаҵаны.

– Избан?..

– Уи атәы зегьы аҳәара цәгьоуп…

– Ишәҭахызар ауада ақьыра акыраамҭагьы ишәымаххҙом, сара ари иасҳәоит, ианшәоулак иҳашәҭап…

– Уи азы акәҙам, аха уеизгьы…

– Ара ишәгәамԥхозар акәхап… Ҳара ҳаиԥш иҟоу ауаа рҿы шәаанҷасуама…

Шьахәсна илҭахыҵәҟьамызт ҳахьдәылҵуаз… Аха азеиԥшнхарҭаҷы ҳара иаҳзеиґьын, зегь аԥьџьаҳәа иахьеилаз аԥхаррагьы ҳагхомызт.

– Шьоукы абра иааны анхара дуқәа ҟарҵоит иґьазґьазуа, уареи сареи ҳрыцхахәха, ҳамаҭәақәа рыххо ақалақь ҳалоуп… – иҳәеит Рамиз игәы еибакны, иҷехыршәаа, Шьахәсна дшындәылҵыҵәҟьаз еиԥш. – Ҳхы назҵаҳкуа акагьы ҳамаҙам-

кәа… Уалга, исҭахым сара абра ааныҽасра, абарҭ рыхәаԥшра… – имаҭәакәа рҽаҳәара иҽеыназикит. Сара абри абас иаалырҟьаны инеицрасыз сзеилымкаазшәа, сгәы сҭахәыцуа скаруаҭ сахагылан ҳамҭакы.

– Уалга, уалга, умԥшын!.. – ибжьы еиҭааиргеит Рамиз.

ХЬЫҚА

Сара сеиԥш абраҟа автобус ааира иазыԥшны игылакәоу рацәаҳоуп. Шьоукы акы иалацәажәоит, рыхҟәа неидкылашәа, шьоукы – аҽеакы.

Аха сара сылаԥш аҽеаԥьара икыдхалоит. Насҭхашәа, хьаабаа рымаҳамкәа, еибарччо иеидгылоу сырзыԥшуеит. Урҭ ҳара ҳаасҭа акыр иқәыԥшқәоуп. Ианакәзаалакгьы сахьырбалак иааины иаасыдгылалон, аха уажәы, акы иацәыԥхашьошәа, сааигәара иааиуам. Урҭ ахҳыкгьы сқыҭантәиқәоуп. Рацәак ҵуам ашкол иалгеижьҭеи. Аҳәы Наҳар ихьҳуп, амаланыҟәа знапы ахшьшәа игылоу. Егьи – Разан. Урҭ раԥхьа дгылоуп Хьықа. Хьықа ԥшҳа, Хьықа-еинаала. Лыҵкы ԥшҳа дагәылԥхо. Акыркырҳәа даныччо, лыччабжь гәыкҳа слымҳа инҭасуеит. Схьанарԥшуеит. Аҧкәынцәа алаф рҳәозар акәхап. Хьықа Алмасхьыҭ диԥҳауп. Уаҳа назҭахым анхаҳы цқьа, ауаҳ ҭынч. Егьырҭгьы, аҳәы Иазбеи диԥоуп, егьи – Алҵыкә. Ишԥаҟоу уҳәарауазеи абри аҧсҭазааратҽы, уаахьаԥшаанҳа ахәыҷқәагьы ирызҳауеит!..

Автобус архәара иаавҵит, исаркьаҧсараха, жәлар гәарҭак аманы. Сқыҭа жәытә-натә аахысгьы аиҭанеиааира амагәышьоуп. Иаҭааua асасцәа, ауацәа рацәаҳоуп.

Автобус шааиуаз, ианымҽасҳакәа, ишьҭассы, ақыҭа агәы ҟьаҟьара иныкәшьқьырааны, ҳаԥхьа ақалақь ахь ахы рханы иаагылеит. Агәы аҵҳара-аҵҳара еисуеит, уажә ақалақь аҟнынтәи идрырҳан, аԥсы ахәламҳо ииаз ҷьушьап.

Ашәкәа реимҟьара ҳшазыԥшыз акәымкәа, аҟьаԥ-саԥхәа наҟ-ааҟ иныдҳалан иаатит. Иҭатәақәаз аҭыҵра рҽеыназыркит.

Автобус анҵацәы, уи иазыԥшны игылақәаз ҳанҵалеит уахь. Сара, аԥенҷьыр азааигәарашәа, иахьҵацәыз ҭыԥк аҽы снатәеит.

Аԥенԥьыр снадыԥшылеит. Хьыԛа аҧкәынцәа длафыркуа доурышьҭуамызт. Ашьҭахь, сагхоит абааԥсы, ишәымбаʒои, ус шәымун, сагхар, нас егьи аанʒа абра сыԥшызар акәхоит, – лҳәаазар акәхап, лхы аалалырԟәын, лнапы ԟьаны днарԥырԟьеит. Автобус дыɯхаланы, дааины, абри сара сахьтәаз иамариашаны даагылеит. Итәаԛәаз днаҳалаԥшит. Иззакәу сыздыруам, еибыҳәаны уи ҳазыԥшызшәа, ҳазынтәыкгьы ҳалаԥшԛәа ахьышәҭҳәа уи иналыдхалеит. Азныказы лхы агарҭа лмоузшәа дааҭахеит, аха ашьҭахь, сыварաҽы аҭып ҭацәызшәа анылба, абра стәар ԟалома ҳәа днасазҵааит.

– Ишԥаԟамлои? Бтәа! Аха баангыли, аԥенԥьыр азааигәара бсыртәап, – сɯагылан, наԟ днасаɯсыжьит. Аʒɣабцәа ианакәзаалакгьы автобус аԟны акәзааит, иара адәыԷба аԟынгьы акәзааит, аԥенԥьыр азааигәара атәара бзиа ирбоит. Урҭ уажәы-уажәы аԥенԥьыр иалԥшны, адәахьы аԥшра рыԥсы аҿҳәароуп. Хьыԛа дыԥхашьаԥхаҵо днасывсын, лганахь лыҷенадырԷәҒәалашәа днатәеит. Саргьы сналыдтәалеит. Лыҵкы днахашәа, лшьамхԛәа сымбартә еиԥш лҷаалырҷеит. Илккәаз лаԥхьа иныԛәылтцеит.

Автобус аақәарқәашьеит, иаахымц-хымцит. Аɯнытцԟатәи арҳәарах уажәы аҷеакала аусура иалагеит. Агәеисшьҭыбжьы акыр иазҳаит. Уажәшьҭа адәыԛәлара иаамҭазар акәхарын, ашьшьыҳәа инақәацеит.

Аха абри аамҭазы иԟалаз атәоуп иуҳәаша. Автобус анындәыԛәла аиɯызцәа еицәажәо иахьгылаз, Наҳар захьʒыз аҧкәын иɯыза днаидԟьан, ималаныԟәа ахьышәҭҳәа днақәтәаны, али-ԥси рыбжьара, зныԟәашәа иацҵо ацара иаҿыз автобус абри Хьыԛа дахьҭатәаз аганахь ала днадыххылеит. Тыгә-тыгәҳәа аԥенԥьыр днасит. Хьыԛа, уажәрааанʒа заԥхьаԟа иԥшуаз, уи ааԥьашьаны, лхы аарҵәишәа, уахь дынхьаԥшит. Наҳар ихҭашәара змааназ ҳәа акагь лзеилкаауамызт.

– Иԟалеи? Иуҭахи? – аарлаҳәа Хьыԛа лыбжьы саҳаит уи дахьиазцаауаз. Иара акы иҳәон, аха сара исзеилыргомызт. Иблақәа рыла акы длазҵаауан. Наԟ-ааԟгьы асаркьа жәпа рԥырагылан.

– Банбаауеи?.. Банбаауеи?.. – ашьҭахь ибжьы ԥьара инкылкәырны иаасаҳаит. Иблақәа шаԟьшаԟьо, иҳәыҵәыҳәы-

ҭәуа илазҭаауан. Ихахәы жәпара еиқәаҭәаҙа амашьына иаҙывасуаз ашьыжьтәи аԥша ҟәанда еиланаршәшәон. Иаԥхьаҟа дахьцозгьы рацәак имбозар ҟаларын, арахь акәын дахьаапшуаз.

«Иҟаиҭозеи, амашьына иҷеаҭаижьуама даԥхныѡланы – сгәы иааснаҭеит. Ихымѡаԥгашьа сгәы иналакьакьама уҳәаратәы аҟынҙа снанагеит, аха ус акагьы мҳәакәа сизыԥшуан. Егьырҭгьы убас ихәаԥшуан.

Хьықа, уи азҭаара аҭакс, лхы лырҭысуан. Уи иаанагоз сара исзеилкаауамызт. Иара уеизгьы-уеизгьы убри данаауа аилкаара хҭашәарас изиоуз, ҭакыс иамаз сара исыздыруамызт. Адунеи аҿы егьа маҙа ыҟоуп, егьа хҭыс цоит, аха урҭ зегьы уара иуазҳәода. Амала еилыскааз убри ауп – ҳара ҳабзыԥшуеит абраҟа ҳәа инапала иахьлирбауаз. Сара, сқәыԥшраамҭа цеижьҭеи рацәак шымҭуагьы, сқәыԥшраамҭа иадҳәалоу абзиабаратә хҭысқәа сгәы нцәыҭадырхәыҭхәыҭуеит зны-зынла. Урҭ аԥхыҙ бзиа иаѡызоуп, урҭ ааԥынра иаѡызоуп, хашҭрагь сызрықәзам.

Амашьына аныҟәашәа иацҭо, иара даваѡуа дауан, амашьына дацлабырц игәы иҭоушәа, уажә иаԥхьаҟа дыԥшуан. Хьықа лнапы аҧенџьыр иадылшьылон, акы аанаргауа. Иара акыр амашьына дацыѡт, аха нас даан-нажьит. Амашьына еиҳа-еиҳа аныҟәашәа иацҭо ицон аҿаҭәирҭақәа рҿы инхьынаа-аахьынаауа.

Сара Хьықа сналыхәаԥшит. Уи уажәы иаша лаԥхьаҟа дыԥшуан. Аха лгәы дахьҭацәажәоз арахь илныԥшуан. Зны лхылҷы лхалашон, зны иааҭынчрахон. Лыбла гәыҭбаақәа зны еиҭалон, зны рыҷедырҭбаауан. Лыџьымшьқәа ҟьаҟьаҙа, лхылҷы аазыгьежьны, агәыкра лҷықәҳәҳә, аԥсҭазаара ашҟа илымоу абзиабара дарԥшҙон.

Лареи сареи зны-зынла ҳанааиқәшәалак, ма ара ақыҭан акәзааит, ма ақалақь аҿы акәзааит, аԥсшәа еибаҳҳәон, слазҭаауан сынтәа аҭара ду дахьҭалаз лусқәа шцоз, аҭара шылҭоз атәы. Уи арҭаѡра бзиа илбон, арҭаѡратә институт дҭан. Амала аѡны акәын лҷеахьазыҟалҭоз, аусгьы луан, аԥышәарақәа анылҭиуаз ақалақь ахь дцон. Сызлазҭаауаз

лара аҧҳаҳәа аҭак сылҭауан. Исалхәон ашәҟәқәа илҭахқәаз рзыхәан зны-зынла ақалақь ахь дышцоз, уаҟа ишылпшаауаз, лыҷешазыҟалҭоз, аʒынратәи аҧышәарақәа шылҭиуаз атәы. Аҳаҭҳаҭара, аилыххара лнубаалон. Уи сара гәахәарас исыман. Среигәырҧьоит сара ианакәзаалакгьы аҭара хықәкыла иашьҭоу. Урҭ ибзиаʒоу ак рыҵызбаауеит, уаҧхьаҟа узыкәгәыҧша.

Уажә ларгьы ҷылҭуамызт, саргьы ҷыстуамызт. Дасу ҳхәыцрақәа хрылан, еиҧхьырттааua. Автобус аѡныҵҟа шьоукы-шьоукы рыбжьқәа рхарззала иахьцәажәоз улымҳа ҵнашьаауан. Дара рыда уажәы автобус аʒәгьы дҭатәамыз ԥьушьап…

Сара еснагь автобус санақәтәоу сҵынчуп. Схи-сгәи рхала ианааизынхалак, дара ишырҭаху ирҭаху иалацәажәоит маʒала. Уи сара ҧсшьарас исыҧхьаʒоит, сыпсы еивызгоит сара стәала.

Сара еиҳараʒак, абас амѡа санықәу сылапш сызрыҟәгом амѡа нымѡахытҵ иубақәо аѡны еихагылақәа, аѡны шкәакәақәа, абаҳчарақәа, ашҭа гәазырҳагақәа. Урҭ зегьы сгәы дырцәажәоит, сгәы шьҭырхуеит…

…Ақалақь. Амшын цәқәырпара еиҧш аҧсҭазаара ахьеилашуа. Еснагь аҧсҭазаара уаахьаҧшаанʒа иузгәамҭаʒакәа иахьымѡасуа, аццакра ахьаныҧшуа, ауаа ахьырацәоу… Иахьеилаѡеиласуа…

Автобус шааиуаз ақалақь агәҭаны иаанҷасит. Араҟа илбаақәозгьы ыҟан. Саргьы сналбааит, сласʒа. Араҟагьы шә-уск сымоуп сара. Хьықагьы дналбаан, амшынҷықә шыҟаз лҷыналхеит. Ҳаргь хәыҷык лкуп еикәаҧсаны, нас лыҵкы жәѡангәаҧштәыла еиҧшны сумка хәыҷыкгьы. Амшынҷықәаҷ аʒәы дылзыҧшны дгылоушәа, дыццакы-ццакуа днеиуеит. Сылапш злыдхалозеи? Исызлылоузеи Хьықа сара?.. Аха абас дахьқәыпшу азыхәан акәхап…

Сара сымѡа… Сара сымѡа ақалақь иалалан ицоит. Уантәи уа инеиуеит, уантәи уа инеиуеит,,.

…Аредакциақәа… Аредакциақәа… Аредакциақәа… Аиҷцәажәарақәа, аиҷыхарақәа…

Сызхара исызбом ақалақь. Ақалақь иамоу абзиарақәа дунеихаан иамҵәашам. Амшынҷықә савоуп. Асқьалаҷы аҷ-

нышқәа амшын инҙааԥрылоит еисаны. Амра каххаа амшын ихыԥхалоит. Ашьхарахь иҟәашҙа сыла ихыбны иааԥшуеит. Сықалақь хәычы ашәаԥыцьаԥ иатцәара иагәылшьшьы амшын иҽԥынгылоуп. Иахьак санаахгьы зегь збар сҭахуп, зегь еимыздар сҭахуп, сылаԥш нархызгар сҭахуп.

…Ашәҟәытирҭа амагазин снытцалеит. Ашәҟәқәа… ашәҟәқәа. Сыԥсы зыҿҳәароу ашәҟәқәа… Исымфозаргьы, исымжәуазаргьы… Сыргәылоуп иԥхьышьшьаауа. Ауаѡы идоуҳатә цәаныррa зырԥшҙо, иҳаразкуа! Иаасѡнало урҭ ирыхәаԥшуеит, ишьҭырхуеит, иргәылаԥшуеит, убри иаҿуп.

Сыварахь саахьаԥшит.

«Хьықа!» – абар ѡаԥхьа дахьызбаз. Рацәак ихарамкәа, шәҟәык дагәылаԥшуа дгылоуп. Лыхгьы лыхшыѡгьы убрахь ихоуп. Аҙәгьы дылбаҙом. Ашьҭахь ашәҟәы илкыз агәҭахьшәа цьара иаалыртын, лқьышә хәычқәа цыс-цысуа ԥытк днаԥхьан, илывагылаз аҧкәын ҳаракгьы даахьалырԥшын дналырԥхьеит. Уи ихы ааирцысит. Иргәаԥхазар акәхап. Нас уи аархәан индәылтцит. Иара ихахәы ԥхьаҳәан, ихәда галстук ԥшҙак ахан. Аҵара илыцҭақәаз лѡызцәа руаҙәы диеиуамкәа дыҟамызт. Аҟәышра инубаалон. Ианындәылтцуаз ҳалаԥшқәа неиқәшәеит. Хьықа лхы аалалырҟәит. Убасҟан слазҵаар сҭаххеит, аѡныҟа бцома макьана бара ҳәа, аха сахьымҙеит. Хьықа абас ашәҟәытирҭақәа рҿы санылбалак дсазҵаалон, аакьыскьа ушәҟәы ҳәа акыр ҭытраны иҟоума, ианбаҳауеи, ҳанбаԥхьои ҳәа. Аха уажәы усгьы ҟамлеит. Иаасхәаз сышәҟәқәа сгәыдырҟәыҟәла санындәылтц, рацәак ихарамкәан Хьықеи уи аҧкәыни рышәҟәы кны игылан. Хьықа сшылбазҵәҟьа уи аҧкәын акы наиалҳәеит. Иара даахьаҳәны днасыхәаԥшит. Нас рѡыцьагьы, уи иазыԥшызшәа, наҟ рҿынархеит. Урҭ ахьнеиуаз ибзиаҙоу ак нарнызбаалеит. Акыраамҭагьы сылаԥш рхын, аха нас ауаа рыжәпара иналаҙ ицеит.

…Автобус сҭатәоуп. Автобус ықәхысаа саман иаауеит аѡныҟа. Сышәҟәқәа сшьамхы иқәкуп, уажәы-уажәы снапы нархьысшьуеит. Маҭәа ҿыцк аасхәаргьы уиаҟара самеигәырҕьар ҟаларын.

Аилашәшәра иаҿуп.

Ақыҭа агәҭаны икыдкнаҳалоу арадио ашәаҳәабжь гоит, абжьы халаҙаны. Алашарақәа каххаа акыҭа агәы дырлашоит. Ари сқыҵоуп, – сахьиз, сахьааҙаз. Автобус анаангыла, сынҭытцит. Наҳари Разани уаҟа игылан, автобус ахьаанҷасызҵәҟьа, ажра ахықә иқәҟаҵаз ашкол ааида рҽадкылашәа. Урҭ уи автобус анаауаз рымдыруази, иазыԥшызар акәхарын. Санырба, ԥытк инаскьашәа рҽааныркылеит, автобус иҵытцуаз аҙәаҙәала лаԥшыла еимдауа.

«Сара издыруеит, шәара Хьықа лоул шәыззыԥшу... Аха Хьықа уаха дмаар ҟалап. Хьықа иахьа сара ақалақь аҷы дызбон, аха акагь салымхәаҙеит. Слазҵаар сҵахын, аха»... – сгәы иааснаҭеит.

Урҭ, автобус иҵатәақәаз зегь ҭытцаанҙа иԥшын. Ашьҭахь ҭаҵынқәак аацәырырган, рыхқәа ларҟәны амца нацрадырсын, инаҷыхо аклуб шыҟаз рҷынархеит. Аклуб аҷы алашарақәа аркын еилыхха. Аҷар рышьҭыбжь ыкәыѡуан ашҵаҷ.

«Аҷара-ақәыԥшра зегь ацуп: абзиабарақәа, аԥықәсыларақәа, алахьеиқәҵарақәа, аха... ақәҷиарақәа, агәыргьарақәа, аизҳарақәа».

Сышьҭахьҟа саахынҳәит. Сышәҟәқәа срыхҙыҙааууа искуп. Ҳашҟа ицоз уаѡ дыҟамызт. Ашаца-шацаҳәа амѡа инансыршәлеит, абарҭ искқәоу ашәҟәқәа сыманы, аѡны снеины, саԥхьаны ирҳәо еилыскаандаз ҳәа сгәы хыҵхыҵуа...

АНХӘА

Ҫаамҭанык еиԥшымкәа Рушьа уажәы уахь анеира аԥсра ахикаауа акәын дшыҟаз. Шаҟа ицәымгузеи, уҳәарауазеи, уажә иаалырҟьаны урҭ иабхәараа ргәарԥбжьара анабжьаԥшра? Амѡа ҳаныкәлозгьы рацәак игәаԥхомызт, аха аиҳабацәа рҟны илшагәышьоз. Убри дазхәыцуан, уажәы ҷымҵзакәа, ибҕа нкыдҵашәа, амашьына дахьҭатәаз. Иаԥхьаҟа, риашьара хадара азызуа ҳәа иҟаз, ацәгьа-абзиа рҟны зегь раԥхьа идыргылоз Ҭанас Ҭыѡба дҭатәоуп, ԥсуа маҭәала иҷеилаҳәаны. Урҭ рыбҕа дкыдыԥшылоит иара. Дҳәынҷаны, мчыла амашьына

дҭагәаны дааргошәа акәын ихы шибоз. Ашьна, иара иҟынтәи акыр днаскьахьазшәа, лҽыркьакьаны, лҽырԥагьаны хазы дгылазшәа акәын ибла дшыхгылаз.

– Уажә ҳахьнеиуа, Рушьа, уанхәа егьа дҳаигәыргьашт. Лнапы ыргьыжьуа даҳԥымлара ԥьушьома, – иҳәеит Ҭанас, иварахь хәыҷык дынхьаԥшшәа. – Аха уаҳа лҽамшәааит, ани илымпыҵашәаз дызлымпыҵҟьома, – нациҵахит ашьҭахь. Ҭанас Рушьа ианхәа лҟазшьақәа ибзиаҵәҟьаны идыруан.

– Уаха ҳусқәа зыманшәалахар, ианхәеи иареи еицҳаркәашароуп, – дналацәажәеит даҽеаҙәгьы, Ҭанас иахь даахьаԥшшәа…

Амашьына ҭагәтасуа, асаба харчыланы, ақыҭа мҩа иаылан ицон. Ана-ара аҩнқәа рҟны алашарақәа адыркхьан. Ҭанас иаԥхьа иҵасаз асаркьа далԥшны адәныҟа дыԥшуан. Арахә агәашәқәа ирыдгылан, аҵлақәа ирымҵагылан.

Ус, амашьына гәашәк инадгылеит.

– Ҳааит ҳара, – иҳәеит амашьына аныҟәцаҩы. Аусура иааҟәихит. Алашарагьы ааирцәеит. Уи ара аҽазныкгьы даахьан. Усҟан Рушьа ианхәа аҧсразы дықәын, аха егьылмыхькәа деиқәхеит.

Рацәак иаҩцамкәан инхон Рушьа иабхәараа. Рҽеидырҟәыҟәлан, жәытә маҵурҵаки жәытә кәасқьаки рызгылоуп, рхыбрақәа цәиқәаҵәааҙа.

Ҳазынтәыкгьы амашьына ҳанҭыҵит.

– Уара ара уҟаз, уахь умнеин, иалоухузеи. Иҳарҳәо ҳаҳап ҳара, – Ҭанас Рушьа днаиабжьеит, Рушьеи сареи ҳаиҩызцәамыз, саргьы сҽааныскыларц сҭаххеит, аха, сгәы иамукәа, наҟ ашҭа снарыцҭалеит. Ҳаикәаҧга ҳаатгылеит.

– Еи, аԥшәма! – Ҭанас амаҵурҵа шыҟаз ибжьы наиргеит. Уаҟа алашарақәа каххаа иаркын, ашҭагь иқәԥхон. Ҳазынтәыкгьы уахь ҳаԥшуеит. Ҳаԥшуеит иаадәылҵрыда ҳәа. Убри аамҭазы амаҵурҵа ашәхымс даахыҵын, ҳашҟа лҽаалхеит Ашьна. Ашәҭқәа анпыҟҟала халаҭа ԥхьарҟьак лшәуп. Лԥынҵа укыр лыԥсы лыхшәап, дышкәакәаҙа. Дааин, аҙәаҙәала ҳаагәыдылкылеит. Шаҟа лҽеиҭалкзеи Ашьна?! Ас илыгны бзанҵыкгьы дҳамбацызт. Илгәырҩозар акәхарын иҟалақәаз.

– Бышԥаҟоу, Ашьна? – Ҭанас уи дналазҵааит. – Ҳара ас ҳбыԛәгьыԛуамызт, ибыхьзеи? Изаҳзыбузеи абас?

Лара ҽымҵзакәа лхы аалалырҟәит. Лылаԛырҵԛәа нхаҟәҟәалеит. Лхәыҷы дҳәамҳәамуа дахьаадәылҵыз уаҟа дгылоуп, иааиз ауаа изымбатәбарахан.

– Уааи, уара, аранҳа! Уа узгылоузеи? Удухазаап уҳамбеижьҭеи, Данаҟаи! – Ҭанас ахәыҷы даашьҭихын дааигәыдирԛәԛәалеит, ихы днагәҳит. Ҭаҟа днаиргылеит.

– Иааит уажә ара!.. Ирҭахузеи? Изышьҭоузеи? Рыѽны иамкуеи? Еицырԥсса, еишьҭагыла!.. – Рушьа ианхәа лыбжьы ҽацаҳа амаҵурҭа иныѽныѽит. Уцәа унҭанарҳыҳон, иааухнарԥон.

Алаба кны дааҳԥылеит, лхы еихаҽаҳәа. Амамеиқәара лхаԥаны дыҟоуп. Уи лныԥшуент.

– Хәлыбзиа, Хаԥҭина! Иҟалазеи, ҳабгәамԥхои?!.

Ҳазынтәыкгьы ҳаиманы амаҵурҭа ҳныѽналеит. Ҳнеихәаԥшы-ааихәаԥшуа, ҳаиқәшьшьы ҳтәоуп. Ауаԥьаҟаҽ амца еиқәуп.

Ус, дук хара имгакәан, Рушьа иабхәагь даакылсит, иблақәа жьаржьалеиуа. Уи уахьихәаԥшуаз, уаѽ ҭынчк, уаѽы гәзианк иакәызшәа дыҟан. Дзыҕраԥшьҭа… Агәылацәагь еизеит.

– Абыржәыцәкьа Хьзан даaugароуп, Хьзан дыҟазар сҭахуп, Хьзан дыҟамкәа – мап!.. – Хаԥҭина лыблақәа ҵыршәаа, лхаҵа дцаны убри зыҳбахә лхәаз дааимгакәа лымуит. Сара игәасҭаз убри ауп, зегь лара лҳәатәы иахыԥомызт. Илҳәоз аҳәгьы даваломызт. Макьаназгьы лымч дақәгәыҕыртә дыҟан.

…–Абраҟа ҳара ҳаззааиз,хықәкыс иамоу,уажәшьҭа шәаргьы ижәдыруеит, ишәаҳахьазар акәхап, – ацәажәара даҽын Ҭанас, иаԥхьа еикәшаны итәақәоу днарыхәаԥшуа. Аҳәгьы аҷыҵ ихәлшәомызт. Еиқәзырѽуа иԥшуп. Хьзан захьҳыз насҭхашәа, ихҭырԥарқьақьа ихаҵаны дтәоуп, ҭаҟа дышьҭаԥшуа. Еиқәакы, иҽаԥшылара машьцаны. Уи абарҵ риашьараҽ раԥхьа идыргылоз иакәзар ҟаларын. Абхәагь зымѽа дтәоуп, анхәагь – ллаба кны. Уажәы-уажәы лыԥҳа длыхәаԥшны лхы лырҵысуеит, длықәмақаруеит маҳала. – Ҳара ҳҭаца Ашьна, зегь раԥхьа дҳаргылоит. Аиаша уҳәозар, ҳаԥсы даҳзаҟәыҵхом. Лнаалашьа уҳәару, лҟазшьа уҳәару, дыԥхашьаԥхаҵо, абас дыҟоуп. Ҭоуп,

лара макьаназы дхәыҷуп, дқәыпшуп, аха дҟәыбҷоуп. Иаргьы абас ауп дшыҟоу. Еиқәлацәоуп. Дара бзиа еибабаны еибагеит. Шәаргьы ишәыздыруамызт, ҳаргьы иҳаздыруамызт. Дара ргәапхаралоуп зегь шыҟалаз. Усами? – днарылапшит Ҭанас, аха аҳәгьы анҷимҭ, еиҭанацитцеит. – Изхысҳәаауа, хар рымаҳамкәан иҟан, зегь ҳреигәырғьон. Аха атцыхәтәаны, иахьынтәиааз ҳзымдырҳо, апшҳа нарыбжьапшит…

Ҭанас дцәажәон, ибжьы гәаѡаҳа, дмыццакҳакәа. Аха сара сзызхәыцуаз Ашьнеи Рушьеи ракәын. Рушьа пҳәыс дааигеи уажәи рыбжьара хар имаҳамкәан дааиуан, нас, зны илахь еиқәушәа дызбон, зны аҷакала, анкьатәи игәырғьарақәа неихыпраа ицазшәа. Игәы итҳоз дацәыпхашьаны аҳәгьы иҳаиҳәаҳомызт, ицәытцаитцәахуан уахь.

– Ҭоуп, агха дара моу иара ҳаргьы, абар ҳахьынҳанеихьоу, аха иҟаҳтоит. Агха змоуа аҳәгьы дыҟаҳам, аха агха уриашароуп, убасҟаноуп ианудыруа агха иҟаутцаз зеипшроу.

– Ииашоуп, ииашоуп, ихәычқәоуп урҭ, нас ишпа? Анҭ моу, дара иреиҳабацәоугьы иҟарцоит агха, – шьоукы ахьгылаз уи инацдырғызит. Урҭ еиҳараҳак аҳәса ракәын.

– Зегь уск-уск ҳаркуп, уеизгьы ижәдыруеит. Уажәраанҳагьы ҳаарц ҳгәы иҭан, аха ҳахьымҳеит. Иара аҷкәынгьы илымҳа аҭаѡра бзиаҳтәит. Арахь уахәапшуазар, ирзеимакыроу ҳәа акагьы ыҟаҳам… – Ҭанас игәы нҭырсакьашәа, дырѡегьых днарылапшит. Мшәан, дарбан згәы иахәо, зыхшара абас иҭыҳшәаханы иаанаҟалалак алацәажәара? Абхәа ихы ларҟәны дтәоуп.

– Ишпаҟам?.. Ирзеимакыроу ыҟамкәа, лхы еилагама?!. – даатцкьеит анхәа, зынҳаск деиқәатцәахеит, цьарак дазымкрашәа лҷааҟалтцеит. – Сыпҳа лара иахьылҭаху дзымцозар, иахьылҭаху дзымамузар, лара ишылҭаху дыҟамзар, уи пстазароума? Да ишәҳәеишь? – лыбла ҟәазқәа нҭалыргьыжьит.

– Ус шпабҳәои Хапҭинахеит, ус шпабҳәои?!

– Мап, мап! Уи атәы сашәымҳәан сара… Схәычы уа дахәарҭам, дахәарҭам, избоит дшахәарҭам. Уажәнатә наҟ ҳаилгар еиҳа еиҕьуп. Иахьа хәлаанҳа аѡны дтәаны, дыѡнаркызшәа, дҟәыҟәнеиҳа…

– Ауп аха, дзамыхәозеи? Акы еимазымкуа аҙәгьы дыќаҙам. Еимаркуа ҳәа акагь ыќаҙам. Аха аҭаацәараҽы зны-зынла акы рымҳәаҙаргьы ауҙом. Уи бгәы иалымсын, Хаԥҭина. Аԥҳәыс ахаҵа дизхәыцуазароуп, џьара дцозаргьы, иаҳәан дцозароуп. Аѡны еимаркуа зегь ыртутуны зегьы ирылалымҭозароуп, еизыҙырѡуазароуп. Насоуп аҭаацәара аныќало…

– Ииашами, аха иара уеизгьы абарҭ ирзеимакыразеи? Аҭаацәара бзиа дрылоуп, ауаа бзиақәа дрылагылоуп, – ҭынч-ҭынч даацәажәеит абхәа. – Акы еимаркызаргьы, нас иаҳшьрыма?

– Убо ииҳәо, убо!.. – дырѡегьых даатҵќьеит анхәа, ииҳәарц ииҭахыз алгаха имҭакәа, даақалќәеит.

– Сара сызлахәаԥшуала, урҭ еиқәшәом. Уажәнатә ас ианалага, наќ еиԥыргатәуп. Еихәарҭам. Зынгьы абас дгәаан даахьеит лара. Ижәымдыруеи? – ахҭырԥа еиқәаҵәа зхаз, уи Хьзан захьҙыз, анхәа лгәы иахәарц акәу здырхуада, иҽаарымкьыкьшәа даацәажәеит, дааны, урҭ злацәажәоз дазыҙырѡуа дахьтәаз. – Ауаѡу дахьахәарҭам иаразнак иудыруеит…

– Ус шԥоуҳәои, Хьзан, арҭ хәыцқәоуп, ҳрыцхрароуп. Иќалома нас, акы еимаркызаргьы, наќ ҳрыгәтасрыма? Зынҙаск еиԥаҳќьарыма? Рымѡа иқәаҳќьарыма? Ус умҳәан, ахәыцқәа ҳрызхәыцып. Абжьагыла дрымоуп, дҵеиуп, дхаҵарԥысуп. Иан дшиҭаху еиԥш иабгьы диҭахуп, убри ҳазхәыцроуп ҳара…

– Мап, мап, уаҳа иалацәажәатәҙам ари. Исҵахым сара, исҵахыҵәќьам!.. – лыбжьы неиҵылхит анхәа. Даапкҙоз џьысшьеит. Ашьна, акьыжыҳәа инеималҭаан, дындәылҵит.

– Бҵәуа, уа бҵәуаныслап сара, бхы сырҷаҷап ақды инықәҵаны, бара ала аԥынҵа икылшәаз! – анхәа ллаба аҕьеѡҳәа ҵаќа инышьҭалкшеит. Амаҵурҭаҽы иаатынчрахеит.

Сара ҭаҭынк насҽыҵаскын, адәахьы сындәылҵит. Ашьна лхәыҷы дыкны аатҵра давагылан дкьызқьызуа. Рушьа алашьцара дналызбааит.

– Аат, ара узгылоузеи уара? Ашьна улацәажәарц!.. – Убри аамҭазы наќсынтәи анхәа даасыдгылеит, ллаба рыххауа. – Дабаќоу иара? Ара дсырбеи схәыҷы дызфаз!.. – днасзытҵќьарцгьы цәгьа илбом. Аха Рушьа иҽиҵәаххьан. Нас

агәашә аҽы днеин, – Қәҭыл, Қәҭыл! – ҳәа лыбжьы налыргеит, агәылара лхы рханы.

«Иқәынҵәаша, аҷкәынцәа еизганы иҳажәылҵома», – насгәахәт сара. Аматҵурҭахь саагьыжьит. Ларгьы даашнашылеит. Ҩаԥхьа аиҽыхарақәа цон. Абхәа ҽиҭуамызт.

– Абраантәи лшьапы еихылго сымбароуп сара!.. – дҵыстҵысуан, дқыԥьқыԥьуан... – Амыждараз исааҙаз!.. Бхы сырҷаҷап сара!.. – даҟәыҵуамызт.

– Шәаала, баба, шәаала! – Ҭанас дҩагылеит. Акагь шалымҵуаз ибазар акәхап. – Иҭабуп идуҙҙаны! Абзиараз уаҩ дааилааит!

Ҳазынтәыкгьы ҳандәылҵит. Аууы ааилдыргеит аматҵурҭа аҩнуҵҟа иааҩнахаз.

«Мшәан, лара илмазҵааҙеитеи, лара... лҽахәы злыдмырҳәазеи?..» – сгәы иныҵаххит, исҳәап, исҳәап ҳәа, аха убри аамҭазы...

– Шәеилагама, уара, иҟашәҵо закәызеи? Ас уаҩы ибахьоума? Аҳәса шәрызхәыцуама? Ани лыԥҳа аиҳабы лаангьы абас ҳзылухьан, уажәгьы – абас. Зегь зхароу лара лоуп, – дцо-даауа ҭаха лылымҭозар акәхарын лыԥҳа. Аҩны дааганы длыртәеит, илыбаргузеи уажәшьҭа? Алаба раархан идәыққәаҳҵома? ԥхашьароуп, ԥхашьароуп!.. – ҷкәынак ибжьы аҕьеҩ-аҕьеҩхәа аматҵурҭа иныҩныҩит. – Лара шәлазҵаау? Лара абра даанҷасуоу?.. Убри шәзазымхәыцзеи шәара?..

Амашьына ҳанҭалеит. Аус аируит аныҟәцаҩы.

– Улҭахызар даап, улҭахымзар уа дыҟаз, феида алылгозар лбап. Уи анхәа ҳәа иҟоу дымцаԥшьуп. Убри лоуп дзырблаҟьогьы... Даннеи, акакаиҳәа длыҵаҟьандаз... Аԥҳәыс думоур ҳәа ушәома? Ахәыҷы уа дырбап, дрымбар иабацари. Драаҙап... Аха уи даауеит. Аа, шәымбари дмаауазар!..

Амашьына иахылҵуаз алашара амҩа зегь ырлашо ицон...

Ашьна лыққызқьызбжьы уажәыгьы слымҳа иҭаҩуашәа саҳауан...

Рушьа, ихы икәаҿ, амашьына ашьҭахь дҭатәан...

УАХЫНЛАТӘИ АЕҬӘАҚӘА

Ауха ҳара акыраамҭагьы ҳашьҭамлазакәа ҳтәан. Ахәыҵқәа хазы рыстол иадтәаланы, рҧатәқәа ҟарҧон. Арии сареи ҳгәы каршәны ателевизор хахәаԥшуан. Ажәѡан агәы цқьазә, аеҧәақәа каххаа иахьабалак иатҧубаауан. Ҭагалантәи аԥша ҟәанда асуан адәахьы.

Нас, ашәқәа наҳаркын ҳнышьҭалеит.

Аҭынчра нахатәеит аҧсабара.

Ацәа инҭанагалеит икараха иҟаз ақыҭа.

– Даҭа! О,Даҭа!.. – азәы иҩыҭбжьы еергьҳәа сгәы иныкәѡит сахьышьҭаз. Ала омазан иҟанаҧоз агәашә аҩы. Уи азәы идгьыжьыло, ҭахак инаҭомызт.

«Дызусҭада, иқәынҧәаша, уаха ҧхыбжьон зыѡны иазымкыз?» – сѡагылеит.

– Иҟалеи? – дҧааит ари дахьышьҭаз.

– Иҟалахи, азәы ҿиҭуеит, ибмаҳазои?

Ашә аасыртын сындәылҧит. Абарҧаҟны аԥырқьҳәа алашара насыркит. Хыхьнтәи сыматәақәа рышәҧахагьы смоукәаны, схахаза, уажәы амшын ҭалара сҿазсырхиаз ԥьушьап, абарҧа сықәгылоуп, алашара сықәыччо.

– Еи, уара, уарбану? – сыбжьы насыргеит, хәыҵык иаарҿацашәа, абраҟагьы хаҧак дшынхо алаисырдырырц.

– Даҭа, абааԥс, иҟалозар, абраанза усзааскьондаз. – Уахь сыԥшит, аха дысзымдырит, алашьцара уираҟара дысзалбаауамызт. Саахынҳәын, акы аасышәхарԥақәашәа сналбааит. Ала уеизгьы даанашьҭуамызт, дахьгылаз дгылан, ҿыртцысы ҟаиҧар амузо.

– Маҳ, иҟанаҧозеи иаапкыша, уца наҟ! – ала снаҧаҟьеит. Убасҟан ауп аҿанаарҭынч иара.

– Еи, уара!

– Еи! – иҳәеит иаргьы, ибжьы аармаҷшәа. Алашьцараҿ уаѡы еиқәак дгылоуп, илабашьа кны.

Иҭаҭын иикыз днаҷыхеит. Ихы-иҷы еиқәара снахьыԥшит. Ихылԥа абз ҟьаҟьаʒа…

– Сузымдырʒеи?

– Аа, уздырт, уздырт, Қыбеи! Уабаҟаз? Уаҳзаазгазеи? Умаaиуеи арахь?

Снаидгылеит.

Қыбеи уажә дызбазма. Иԥаҵа еиқәаҵәа иҷабаба, ихахәы илахь иҭассы. Ахырҟәыдцәеи аԥаҵасацәеи иара изыҳәан иԥсызшәа, егьараан дубаргьы убас ауп дышнықәо. Уи даҷа ҳаблак аҷоуп дахьынхо.

– Ари ишакәым дҟалан… – аарла даацәажәеит, акы дшацәыԥхашьоз удырратәы, ихы ааларҟәшәа.

– Иҟалазеи, уара, илыхьзеи?

– Лыбаɷ лтәымызт, уи Аҭиа илдыруеит, абраҟа ахәшәтәырҭаҷы дааган…

«Ос, уналахәаша уцаait, уажәшьҭа уаха убри улышьҭаз, уцәа ырʒны…»

– Уара, нас, иахьантәарак шәабаҟаз, шәызҷыз?..

Иара дааҟәындҟәындшәа жәақәак ааиҳәеит, аҭаца ԥхашьаԥхаҵа леиԥш.

– Машьына ҳәа кыр умоума? Дызлацозеи нахьхьи шьҭа? – сгәы иныҵаххшәа саацәажәеит.

– Амашьынагь абаҟаху? Адгәыр иҟны снеин, аɷы дашьны дыцәаан, ихәда аххыҳәа абжьы го, егьырҭ уаɷ дсымбеит…

«Ос, иуқәхәлаʒама зынʒаск, уа утәык иамуʒо…»

– Уца, дызнеиуазаргьы убап…

– Сеиԥьыԥ-еиԥьыԥуа саахынҳәын, лара дахьышьҭаз сныɷналеит.

– Иҟалазеи? – дҵааит, дыккаʒа ацәа даалҵны.

– Иҟалазеи бымбои, Қыбеи иԥҳәыс илықәнакит…

– Сара снеин снышьҭалеит, аҭʒахьы сҷы нарҳәны. Уи змааназ ларгьы илдыруан.

– Абри акәымыз исҳәоз, шәынтә адырра рыстеит, шәынтә снеит, ахәшәтәырҭахь дысзаагомызт… – даагәамҵ-хамҵит лара. Дгылан лҷээилалҳәеит. Акаруат дныкәтәеит.

– Ишԥаҟасҵари уажәшьҭа, анцәаузша?

– Ишаабҭаху? Сара уаҵәы ашьыжь шаанҙа аусура сымцар ԥсыхәа сымам…

Зныкгьы сақәшәаҳьан абри аѡыза сара.

Аҙынразы. Ақәабаа-сабаа насҷасуа, аҳәынҵәа сынҭаҳауа бжь-километрк сцаны саахьан. Уи аухатәи анысгәалашәа, абыржәы убасҟан еиԥш сыцәа ыҟамкәа, сыфа ыҟамкәа, сеилабааҙа адәы сцәызшәа сгәы ааҭаҙыҙеит. Ох, уԥҳәыс дмедицинатә усуѡызар, ухы нҷаҳәаны, уқәҵны уцароуп. Дара рзыҳәан шьыжьы ыҟамкәа, шьыбжьон ыҟамкәа.

– Нас, ишԥазури, да иҳәеи?

– Ишаабҭаху, ишаабҭаху. Иахьыбҭаху бца, сгәы ааԥҵәаҙеит!.. Исыҵ сара аҭынчра, аԥсшьаха…

Аѡнгьы сан дыҟаҙамызт. Ахәыҷқәа насҵхашәа игылаз акаруаҭ аҷы ицәоуп иҭахәхәа.

Дындәылҟьеит лара.

«Ишԥаҟаҳҵари иқәынҵәаша? Ахәыҷқәа рымала иаанҳажьыр ирыхьуа здырхуада? Иааԥшыр, уаѡ ҳрымбар, ргәы ҭҟьап, уаҕеимшхара…»

Сѡагылан сҷээиласҳәеит.

– Еи, бабацои уахь бхала? – сыбжьы налықәсыргеит. Аха уи сыбжьы лаҳауа дыҟахызма, ахҵҟьареиԥш дыҵҟьахьан агәашә.

Ашьҭахь, сшыԥшыз, агәыла ԥҳәыс длыманы даакылсит.

– Ҳара ҳцап, Даҭа, иҳахьри? Ҳазгарызеи?..

– Изакәызеи ибҳәо?.. Ауадаѡ балаҳҵоит, аха абра ахәыҷқәа рҷы баҳзаанҷас, уигьы дшыҟалах здырхуада?…

Иааигәоума ԥшь-километракгьы? Уныгәнысуа амѡа уаныз. Хәыцра шәкы уҭаап. Џьара цәыҵлашьцараха, џьара хәыҷык илашараха.

– Иухьи, уаҳа иузеихымгаҙои? – ари слырццакуеит амѡа ҳахьану. Қыбеи уиаҟара дмыццакуазаргьы ҟалап.

«Ҳнеиаанҙа акы лмыхьуандаз, иқәынҵәаша…» Ахәышәтәырҭаҷы алашарақәа каххаа иаркуп.

– Дышԥаҟоу? Дышьҭашәҵама? – ари дшыныѡналазҵәҟьа амедеҳәшьа ҷаԥшьаѡы днералазҵааит. Уигьы жәақәак лҳәазар акәхап, аха сара исмаҳаҙеит. Ашә аныдырҵа, наҟ снармышьҭызшәа, уаҟа саадхалеит.

Сара, уаҳа иҟасҵарыз санақәымшәа, абарҵаҷ игылаз аҟәардә хәхәаҷы снеины снықәтәеит. Ари акыраамҭагьы ддәылымҵыкәа уахь дыѡнан. Амедеҳәшьеи уи аԥссаѡи зны анахь иѡлап, зны арахь иѡлап. Ак дәылыргалап, ак ѡнаргалалап, убри иаҷуп. Рҿаздырхиозар акәхап.

Ашьҭахь, слеиѡеит, слеиѡеит абарҵаҟны, аха шаҟа улеиѡеирызеи? Ҭаҟа сылбааит, схалеит.

– Ара уқәиоума?

– Аиеи, ара сықәиоуп, – схәеит сара. Сеиѡырхәа, ахәшәтәырҭа абарҵаҷы, есымша ачымазцәа аҳақьым изыԥшны изықәтәалоз аҟәардә хәхәаҷы снапы схы иатҵаҵаны сықәиан.

…Анахь сааҳәит, арахь сааҳәит аҟәардә сахьыкәиаз, аха сзыцәозма. Аеҵәақәа каххаа жәѡангәы икыдуп. Акы, ѡба, хԥа, ԥшьба… – аԥхьаӡара саҷуп.

«Иуасҳәарызеи, Қыбеи, уара? Ҭынч, укәаԥӡа уажәы уиарҭаҷы уиоуп. Сара ара уԥҳәыс лыҷаԥшьара саҷызаait. Уажә сара сакәу ԥьушьап дызтәу. Аԥсуара нықәызгозар акәхап… Аха уаҳа умԥсит…»

Сынҭанагалеит…

– Аҳ, ишԥабҳәеи?.. Амашьына ҳҭахуп бҳәама?.. Сабацари сара иқәынҵәаша? Адгәыр ижәны дықоуп… – сцәырҳаны ахьышәҭҳәа сѡаҵкьеит.

– Уабацои уара уахь, уабацои? – лара дсышьҭоуп. – Уаангыли, уаангыли! Иухьи? ԥхыӡ убама?

Саԥхьа дгылан ари. Сара схаԥыцқәа еихамгыло аҟәараҟәара сеиҵасуан.

Аухантәаракгьы сгәаҭеиуан сара. Қыбеи иԥҳәыс уажәыуажә дахьуазыруаз саҳауан. Ари даадәылҵуан, днасыхәаԥшуан, дныѡналон наҟ.

Аҵх ашарахь иныкәлеит. Еимыггон ашьхарахь. Арбағьқәа аккаҳәа инеиларыԥсеит.

– Сара уажәшьҭа сцаларуп, усура сымцар ауам, аѡны снеиааиӡа ишоит…

Ари лыблақәа ҭраа дсыхәаԥшуеит, уажәы мчыла акы лыцәганы сдәықәлазшәа. Еснагь лааигәара уҟазароуп илҭаху.

– Бымшәан бара. Ашара быхьӡоит уажәшьҭа. – Аѡны санааи ҳгәыла ԥҳәыс дгыланы, ҳхәыцқәа реилаҳәара даҷын.

Саргьы сналыцхрааит. Урҭ ашкол ахь ицар акәын. Крырҷаҵаны амҩаду ахь исыман скылсит. Нас автобус анааи, инақәсыртәан, аҩныҟа саахынҳәит.

«Дшыҟоу здырхуада, иқәынҵәаша? Акы лмыхьуандаз?..»

Аҩны ашәқәа насыркын, ашҵа санынҵытҵуаз аамҭазы, сыпшызар, ари ахыкәалаа еиԥш агәарабжьара дыбжьҟьаны дааиуан. Аха санылба, дааԥышәырччеит.

– ԥоу? ԥҳау? – снаԥыххылеит.

– Аԥа!

– Ҳаи, анцәа иԥьшьоуп!..

Сгәыргьеит! Ус Қыбеигьы дымгәыргьазар ҟалап. «Диит аҵеи, – сгәы сҵацәажәон сара. – Ажәҩан икыду аеҵәақәа даҷеа еҵәак анрыцло еиԥш, ҳаргьы дҳацлеит даҷеа хаҵарԥыск. Ома ҟалама, нас, иаха смыцәазар! Баша исҳәоит акәымзар, иара Қыбеигьы дыцәеит ҳәа сыҟам. Амала, дыԥхашьаны иҷеахьиҵәахыз ауп ахыдара, аха иоуҳәарызеи... Диит аҵеи!»

АМШ ХЬАНҬА

Амш аҷеҵыршәааны, алакыҵа узҭамԥшʒо, ашьыбжьышьҭахьрахь инеихьан. Митәеиқәаҵәак ишақәшәааз ҩашьомызт – иҭахәлакын, иҭахәлашьцан. Иналаршә-ҩаларшәны хысбыжьқәак умаҳауазар, уаҳа даҷеа бжьык улымҳа иҭасуамызт. Набжьоу аҳаблан, амшын цәқәырԥара еиԥш, аибашьра хлымʒаах ахысхьан. Абылфҩы ықәышәшәо, аҩынқәа амца зыцрасыз ирхылббуаз алҩа еилахәашь-еилаҳанто, инеилыҩры-ааилыҩруа ажәҩан рҷаҵаргалон.

Ҭарҟан дызхыʒааз иҩны-игәараҭа, рыцҳарак ишақәшәаз мҩашьо, алахь ҭакәаҳа, аԥенџьыркәа ҭаҟәыбаса, иқәықәмашәықәмаха иааԥшуан иууаʒа иахьгылаз. Ицеит, инахәлабгеит ууанʒа иаҵаз, изырпшʒоз, изыргьацоз аԥсҭазаара, аибашьра мышьҭа-цәгьа инахәлакәаҳаны. Уаҩы иааизымчҳаратәы аҳауагьы ҭахәаҷеын, аԥсабарагьы еилахәашьны узаҷеаԥшуамызт.

Уаҩ дахымызт уажәы араҟа. Иҭацәыран Ҭарҟан Ацанба иашҭа-игәараҭа. Иҷкәынцәа, аибашьра зыҷены иналагаз

инаркны, ирымаз рабԥьарқәа аашьҭырхын, рѡызцәеи дареи рҽеааибаркны абнара рҽеарҭахьан, аҕа хәымга иҽагыланы иабашьырц, дыԥхьадырԥәԥәарц. Зажәымҭа аҙахәарқьақьа ахарҭаша, еиҳа зылшоз агәымбылԥьбара имчра ааирԥшит егьызхараҙамыз, агәнаҳа иатцамлацыз набжьоуаа рҽаԥхьа. Амаалықьцәагьы дырзымхәыцит, абла ҭшашақәагьы дырзымхәыцит, абыргцәагьы дырзымхәыцит.

Ҭарԥан уажәы иҽыларԥәҙаны, ашәырҭлақәа днарывҭагыла-аарывҭагыло, иѡны-ибаҳчарҭа давҭаланы акыр днаскьеит. Знык иадамхаргьы сыѡны снеины, сашҭа-сгәараҭа сынҭаԥшындаз ҳәа имаз ахәыцра, абжьааԥны еиԥш уажәгьы дарҭынчуамызт.

Шаԥа дазгәышьуазеи, шаԥа иԥсы ҿнакаауазеи Ҭарԥан иѡны мгеимцарак иадамхаргьы аныѡнаԥшра!.. Иҧкәынцәа ахьиааҙаз, рыԥсҭазаара зегьы зыдҳәалаз, уажәы ааигәара дзымнеиуа, еиқәыхьшәашәа, ицәтәымхазшәа зымѡа игылан, гәыбылра-ԥәандарак анымԥшҙо.

Ҭарԥан игәы аҵҳара-аҵҳара еисуан. Зны-зынлагьы шәарак наижәланы дааихәланагәон. Амаҷ азы длыбжьахәашаргьы алшон, иаалырԥьаны иѡны абаразы дахьаааиз, уаѡы дааизгәамҭаҙо. Еибарҳәаго иѡны ишыѡноу днарыхҭыгәлар, аа, уара, ҳаззыԥшыз аԥсуа хатца дахьааз, цқьа шәнаихәаԥшны ҳаҵыр наиқәшәҭеи ҳәа инеихыкәласуа егьа аҵәы наиларыкшарын. Уи иара изычҳарымызт, изыхгарымызт.

Иахьабалак, уаѡ дахьахым ақьаԥҭа еиԥш, иууаҙа, иааузхымгартә еиԥш, иҭынчран. Ҷытбжьыкгьы уаҳаҙомызт. Араԥа иахыѡрыз ацәқәырԥара зегь арҭаслымхьан.

Ҭарԥан инеихиган, даҽеа ԥыҵк днаскьеит иаԥхьаԥа. Уажәшьҭа егьигҙам, днаваҵәаины аца ахьгылоу аԥынҙа дызнеир, аматцурҭа днавыԥшны, ишиҭаху иѡнгьы днагәыдыԥшылоит, иашҭагьы дынҭаԥшуеит. Раԥхьаԥа агәарабжьарахьгьы ҭацәыроуп, уаѡԥсы дықәыршәҙам…

Ҭарԥан игәи-игәи еилаԥшуа, днавҵҵәарааны акәасқьахь ахалара изымгәаҕьыкәа дышгылаз ауп, машьына ласык еилыҕрааҙа, абжьы харззала, еиҵақьы-еиҵақьуа агәарабжьара ишаабжьалаз. Ҭарԥан игәы наиҵасын, ашырҳәа ишьҭахьԥа

дѡеиҭаԥеит. Ари бзиарак ишазҳәамыз ѡашьомызт. Дрымбартә еиԥш иҿенаваикит дзыдгылаз амаҵурҭа акәакьҭа, аха араҟагьы ишәарҭан. Аѡны иаавалар, дрымбарц залшомызт…

Зхы ҭаҟәаҟәаз амашьына шааиуаз аҷывҳәа иаақәдыртцәиаан, Ҭарҟан игәашәеимҟьара инаддырххылеит. Ѡыԥьа ачкәынцәа, арматәа зшәыз, ашҭа ишаатәалаз еиԥшҭәҟьа, рывтоматқәа акәасҟьахь инарханы, аҟәыр-ҟәыр ааҵдыргеит инеиқәырццакны.

Иахьынтәиаауаз здырхуада, рԥатҵа гәамситқәа рҷабаба, арҵ угәы назызцаша уаа ҿеиқәак роуп узрызҳәомызт. Рѡыԥьагьы инеибеиԥшны ицәымҟыр-цәымҟырʒа, рацәак иауцәамызт. Рыԥсы ҵамҵамра рныҟәашьа ианыԥшуан. Иаалырҟьаны, аамҭа кьаҷк иалагʒаны ус хьамҭак мѡаԥыргарашәа, ажәыржәырҳәа агәашә иахьҭалаз иццакы-ццакуан.

Ҭарҟан азныказы, иҟаиҵара дақәымшәо, даабжьажьеит, аха нас днеиҭаԥан, аҵла иҿенавакны иҿынкаижьит, рацәак дымцакәа… Анышә иҿамаданы иԥсы иʒар иҭаххеит. «Ааи, ианакәʒамыз сааизаап, сара иқәынҵәаша?!. – игәы инҵиҳәааит. – Арҵ ԥсызхоу иаѡсуа иреиԥшым… ицыхлымуа идәықәуп»… – ихаԥыцқәа неихаирҷәҷеит.

Асолдаҵцәа шааиуаз, акәасҟьа ишынхалаз еиԥш, дырѡегьых аҟәырҟәырҳәа ахысыбжьқәа ѡхаларҵеит, аҵуан ҵыблаауа.

Ҭарҟан иѡны кылыржәаʒазшәа дназхәыцит. Ари змааназ – иааҳамԥыхьашәаз аʒәгьы даанҳажьуам, деихаҳхуеит, араҟа ҳара иаҳԥырхагахо уаѡԥсы дахымзар ауп ҳәа аанагон. Ари аѡыза абжьы заҳауазгьы шәыԥсык ихазаргьы ицәа дынҵʒыʒон ихәы-ижьы ҿеиланаргылон.

Бзиарак ишазҳәамыз уаѡы идырратәы иҟан, аха Ҭарҟан иҿехьынкаижьыз дзеиҭамҵуа, дшьаҳитҳаны иҿизырҵысуамызт. Ихьыссы иааԥшуаз илаԥыцьжәпақәа днарыҵаԥшны, иаԥхьаҟа имѡаԥысуаз зегь ибарҭан. Иаԥсуа хылпа ихымҟьартә еиԥш инеихаирҷәҷеит. Ибымба кьаҷ ишәыз макьаназы ацәаакыра алсыртә иҟамызт.

«Абри акәын сызхаанымхацыз…» – дааҳәыҵәы-ҳәыҵәит Ҭарҟан, адгьыл хьшәашәара инапы нықәшьуа.

Ус шаҟа аамҭа иԥсы ҙаны, дгылар дзымгыло, деиҭатцыр дзымеиҭатцуа, дызҭашәаз иҿеизалымхуа, хәыцра гәарҭак ашхырцәаҕь реиԥш ихапапаны диаз здырхуада!..

Аԥсҭазаараҿы дызқәымшәацыз, иааихимгацыз акагьы ыҟаҙамызт аԥыхьатәи аибашьра дууҙҙа аан инаркны. Усҟан дыҷкәынан, аҕа хәымга диҿагылан деибашьуан. Абԥьар икын. Дагьацәынхеит, дагьыхынҳәит деибганы. Аха уажәы, иара иԥсадгьылтцәкьа ианақәла, ихы злаихьчозтцәкьа абԥьар инапаҿы иҟамлеит. Аибашьраан, аԥсадгьыл ахьчараан абԥьар зкым кыр дхәарҭоума, илуршараны иҟагәышьоузеи!.. Убри акырынтә ихьааигахьан Ҭарҟан, акырынтә игәнигахьан ишықәсқәа акыр ишаҳаракызгьы. «Сара абас сыжәбоит, аха исықәлаз, схырцәара иашьҭалаз, сыԥсадгьыл сымазкәа, шәгәы ишпаанагои, сиеигҙарызу?!. Мап!.. Уи азы гәыбҕан сышәымтаҙан, макьаназгьы шәақьк ҭсырҟьартә сыҟоуп...» – иҳәалон игәылацәеи иареи анааидтәалалак, амца зҭаз атԥла гәаҩа ашьапы иҿенадхало. Иара ихьаа игәылацәагьы ирхьаан...

Ус, иаԥхьаҟа дшыԥшуаз акәымкәа, игәиҿеанҙамкәа, иҟаутцәуо иааидыххылаз ала инеихаххын, ақьышә наихьшьуа, иахьабалак дааимнадеит, араҟа узкажьузеи, кыр ухьуама, иугәыҵалазеи аҳәарашәа, ахы наидшьыло.

– Аа, уаапкааит, Дамшә, уаапкы!.. Уабаакылси уажә араҟа усышьҭаланы?.. Ҭынч ԥьарак узымтәаҙои?!. Сураргамарц аума угәы иҵоу?.. Абыржәыцәкьа ухынҳәны уцароуп!.. Араҟа ишәарҭоуп... уаргьы уршьуеит, саргьы сыршьуеит!.. – иҳәан, ибжьы рмачҙаны ала днатцакьеит. Аха иара ҿемырҳа ҟатцаны, иихәаз агәхьаа мкҙакәа, иааины инаиваиеит игәыбзыҕуа, уара иухьуа саргьы исыхьроуп аҳәарашәа.

Ҭарҟан, ианхәыҷыз аахыс иԥсы изалымхуаз, зегь реиҳа игәцареикуаз, уажәы ас ианиба, иаарыцҳаишьан, инапы наирххан, ахәда қамсысра инакәыршаны иааигәыдиҳәҳәалеит. Иара дзықәшәаз агәаҟра ицеиҩнашар шаҵахыз мҩашьо, иҟрымҿрымуа, игәынқьуа ахы иднашьылон. Нас иаргьы аҿааиқәнакын, аԥхьатәи ашьапқәа ахы нарынтцаны, Ҭарҟан иеиԥш аҿыртынчны аԥхьаҟа иԥшуан, акәасҟьа итцыԥшны агәашә аҟынҙа алаԥш наҙартә еиԥш.

Ҭарҟан, илымҳа кыдҵаны, иҟаларызеишь анаџьалбеит ҳәа игәы цыхцыхуа иаԥхьаҟа дшыԥшуаз ауп ихәанчаҙа цәажәашьҭыбжьқәак илымҳа ишаатасыз.

– Џьаба, Џьаба... моихеде ақеҭ!.. Ра внахе...ра внахе!.. – руаҙәк дгәырҕьатҵәа ибжьы аасҧныҫит акәасқьа ашьҭахьтәи ауада. Уи иаанагоз: – Џьаба, Џьаба... уааԥши арахь, ара избаз убома? – ҳәа акәын.

Ҭарҟан урҭ рыбызшәала маҷсаҷқәак иаҳауан. Ақалақьаҿ аус ахьиуаз даргьы аус рымуази, рыбжьы рхарыззала иаҵәажәоз акырынтә илымҳа ҵнашьаахьан.

– Ра иҟо, биҷо, ра нахе? – дҵааит Џьаба зыхьҙыз, иҫыза ишҟа ихы наирхан.

– Иҟалазеи, иубазеи, аҷкәын? – ҳәа акәын иаанагоз.

– Аа, уҟәре... есаа намдвили ацхази!.. – Аа, уихәаԥши, абри иоуп аԥсуа хаҵатҵәкьа!.. – иҳәеит егьи, иибаз џьашьахәыс иҟаҵаны.

Ҭарҟан ахьышәҭхәа игәы назцеит иҟалаз. Азал уахьыныҫналоз, арыҕьарахьтәи аганахь ала иҟаз ауадаҿы икнаҳан иаб ипатреҭ, ианиааз анкьаҙа зны иҭиххьаз. Иԥаҵақәа џадраҙа, ихаршаланы, ԥсуа маҭәала деилаҳәан. Уаҫы наҙа-ааҙак иакәын, еиқәакы, аԥсуа хаҿсахьа ззырҳәаҵәкьоз ааирԥшуан уааиеиҵашьыцыртә.

Ҭарҟан уажәы убри иадгыланы ишахәаԥшуаз гәҫарас иаакаиҵеит.

– Амас хедаав?.. – Ари убома?.. – еиҭаагеит абжьы хәанча. – Аԥхазури чохаахалухи!.. – Аԥсуа маҭәақәа!.. Аԥсуа шәҵатәқәа!..

– Ҳау, ес намдвили аԥхази ҟоԥила!.. – Ҳау, ари аԥсуа иашаҵәкьа иакәзаарын!.. – ииаџьеишьеит Џьаба дназхәаԥшыз, гәахәаракгьы ааинаҭеит дырҳәаҵәыҳәаҵәуа дахьыҫнагылаз.

Ҭарҟан аҟыԥыҳәа ихшыҫ назцеит уи зегьы змааназ. Иаб ианиааз иныҟәигоз иаԥсуа маҭәақәа зегьы араҟа икнаҳан иахьа уажәраанҙагьы еиқәырханы, аҙәгьы даламкьысҙо. Аԥшәма дзеиԥшраз, ихныҟәгашьаз аанарԥшуан. Урҭ уи рыԥсы налахазар акәхап, рылаԥш рзаҟәымҭхо иадгылан.

– Ех, садаа маги ес намдвили аԥхази?!. – Ех„дабаҟоу уажәы уи аԥсуа хаҵа?!. – даа‹ехырччашәа ихы ааирҵысит, аԥсуа хаҵа

цқьа дзымбацыз, уажә уи зқьышә дықәҵаны ицәажәоз, атәым ҷан иазгәыҳәуа еизызыҳәҳәоз арԥыс шаҭлаҟьа.

– Аиҕье, аиҕье... карги сачуқариа!.. Албаҭ асеҭи вегарсад шьевхдебиҭ!.. Нахе, ранаирадаа гакеҭебули ес хмали!.. Верцлисаа, биҷо!.. Амас уҟәре!.. Есец верцхлисаа!.. - Ишьҭых, ишьҭых!.. Ҳамҭа бзиоуп!.. Ари аѡыза ус уара ишуҳәо ҳақәымшәаргьы ауеит... Уахәаԥши ари аҟама шыҟаҵоу!.. Иразынтәуп!.. Ари уахәаԥши!.. Аригьы разынтәуп!.. Еилаҳәаны ишьҭых!.. Ас иҟоу араҟа иаҳзааныжьуам!.. – Џьаба иԥсы ҵамҵамуа иѡыза инаидиҵеит еилацырцыруа, еилыцьцьаауа дызхәаԥшуаз араҙын ҟамеи, араҙын маҟеи аанмыжькәа, егьырҭ аматәаақәа инарылакны ишьҭихразы..

Ҭарҟан иаб Шьаадаҭ иԥсуа маҭәаақәа рыԥсы алаханы, цқьа рылаԥш рзахгомызт еимҵакуа иахьыркыз. Џьаба арҭ иара иахьимбаз игәы еихьнашьуан, деиҵаргәгәа дакын, аха амѡа инықәлар акы ицримкьар игәы иауҙомызт. Аха еизырҳәҳәоз, ашәарыцацәа реиԥш, еицырзеиԥшны дахьахәаԥшуаз маҷк игәы аҟажон.

Ишырҭахыз еибарҳәаго иѡнан атәымуаа Ҭарҟан иѡны, инеихәлаччо, инеихыкәласуа. Дара рзыҳәан уажәшҭа уаҳа шәарҭарак ҟалап ҳәа иақәгәыҷуамызт. Ирҵахыз алырхуан, ирҵахымыз ҵаҟа икарыжьуан, еиладырѡынтуан, еиларкәаҳауан иҳәарԥсаруа иахьыѡназ.

Ҭарҟан урҭ зҿыз уажәшҭа игәы азцон, ихаԥыцқәа ахьеихаирҷәгәоз аҿҿа рыҵгон, аха илшагәышьоз!.. Амчымхара дызҵашәаз иҽеизалхуамызт, даҳәынҷахьан дцәыҵахәаҽены...

Ус, дшыԥшыз акәымкәа, дызқәымгәыҷоз ҟалеит араҟа... Арыҳәцәа руаҙәк иеилаҳәара кны дналбаан, ашҭа дықәланы агәашә шыҟаз иҿынеихеит, игәалаҟара наиҵахәмаруа. Зегь иара инапы ианырҵазшәа, ихы наҭааҭо дахьнеиуаз ус игәы иаанагозаргьы ҟаларын, фырхаҵара дук мѡаԥигазшәа. Аха изгәамҭоз – арыцхара зцыз ҷанын дызҵаз. Аҷан ҷануп иахьугалакгьы, шәиԥхьыз ацуп наунагҙа, рҳәоит...

Убри аамҭазы Ҭарҟан игәеисра, игәеибафара еилнакаазшәа, акы иакҙамшәа, ахьышәҭхәа иѡаҵҟьеит Дамшә. Дшазыԥшҙамыз, уажәазы ари аѡыза ҟанаҵап ҳәа дшақәым-

гәыҕуаз, ахҭашәара иазкылҟьаз иаашьҭнакәыцәааит, анкьа ишибахьаз еиԥш, дшақәгәыҕуаз еиԥш. Дамшә рыцҳа агәеилгара амамыз, ус иазхымгеит, ус изымтәеит иабоз ахәлаганы, аҿеырҭынч. Уи ианакәзаалакгьы иацәаѡамызт агәеилыххара иамаз аҭахәаҿера. Ахы ақәнаҵозаргьы иадыруан иззыҵҟьоз ишазнеитәыз.

Али-ԥси рыбжьара, еилаҳәара дук кны, ашҭа иҭаланы инеиуаз асолдаҭ инаихьӡан, иууаӡа иԥаны инеигәыдԥалеит. Абжьаапынгьы уи афырхаҵарақәа анымѡаԥнагозгьы ыҟан. Шамахамзар тәымуаѡык ашҭа дҭанажьломызт, дҭаларгьы дызҭыҵуамызт. Иара данықазгьы, данықамызгьы инхара иахылаԥшуан.

Ҭарҟан цәгьалаҵәкьа уи ҳаҭыр ақәиҵон, ихәы абжа иааиѡшаны иаиҭон. Аха аибашьра иалагаз аахыс дахьцалакгьы иаацрымшәо ишьҭан,абнара иахьылатәазгьы иааиԥыршәаны шьаҿак ҟанаҵомызт. Дамбар дахьықазаалакгьы даԥшаауан…

Ихьыз изымдырит ачан иаҵаз. Игәы нҵыԥсаait, ишьҭахь ала амшә наиқәбаԥны дакыз ԥьишьеит. Еилагаӡаны акәын Дамшә уи ишизыҭрысуаз. Иикыз наҟ иршәит, ма уи ишԥасықәнамкри ҳәа, аха иара еиҳа-еиҳа агәы еибакны ицрасуан, ацқәа хырԥьаԥьаны, дааиҕырнамхыр амуазшәа. Аҟазшьа аҿеиҭанакӡеит, иара иазымдыруаз, ахәымгара мѡаԥызгарц ашҭа иҭалаз дшеилнакааз мѡашьо. Ҭарҟан ԥхӡашала ирҳаз имал хәыҷы арҳәцәа иахьыргоз аҿаҿнашьаауан. Агәаҕьра иаанарԥшыз атәы аҳәара даараӡа иуадаѡуп. Уажәымзаруажәы дааихнаҵәап уҳәарын. Знык ицрасит, ѡынтә ицрасит… Ижьы ҭнахит, еибаркәымпылит… Иавтомат ихы изамырхәеит, импыҵнажәеит…

Ҭарҟан ари аѡыза дақәымшәацызт, ари аѡыза имбацызт. Зны днықҵьаны, днархаххны, автомат нышьҭпааны ихы иаирхәарц игәы инҭеикит, аха имч-лшара злаҟаз ала изеиԥшымтәыр ҳәагьы дацәшәеит. Насгьы, еиҳараӡак ишәарҭаз, акәасҟьаҿы дырѡагьых даҿаӡәгьы дыѡнан, иԥсы қьалықьашо, дыздәылымҵыцкәа.

Ус, Дамшә, ишибоз, уи инеихыҵын, автомат ахькажьыз инахаххын, ашьапқәа ақәырҕәҕәаны, ахапыцқәа аларԥаны

иԥыххааса иқәнатԥарц ақәнакит. Икыднаҟьеит, иацҳаит, ишьҭанакшеит, аха уи ус иузыԥҿуа иҟамызт... Уаѡы ишимбац ала агәаҕ кны иацрыхон, Набжьоу иааҟалаз зегьы абас иҟоу, уаѡ дзымшаҭо, ауаа нзырҵәо абԥьарқәа ирыхҟьаны ишыҟалаз еилнакаазшәа... Аха, ашьҭахь, уи аҷкәын мачк иҿааибыҭаны дгылозшәа анаба, дырѡегьых инеизытрысит, уараҙәк ма сыԥсы ушԥасзамҭари ҳәа агәы инҭанакызшәа.

– Мишьвелеҭ!.. Мишьвелеҭ!.. Сада хар, Џьаба, сада хар?!. – Шәсыцхраа!.. Шәсыцхраа!.. Уабаҟоу, Џьаба, уабаҟоу?.. – убаскҟан, уаҳа ԥсыхәа анизамҭаҙа акәхап, ишилшоз акәукәуҳәа дыҳәҳәеит. Ацхыраара иҭахын, ацхыраара даҳәон, зхы изамыхәаз арыцҳа иеиԥш дахькажьыз.

– Ра иҟо, Вано, рамохда? – Иҟалазеи, Вано, иухьзеи? – иеилаҳәарақәа шикыз абарҵа даатцаххит Џьаба, иҟаиҵара дақәымшәо, дшаҟьшаҟьо. Иѡыза дкажьны ала дшафоз аниба, деиханы уахь иҿынеихеит дҳәамсҳәамсуа.

Аха убри аамҭазы аԥьашьатәыцәкьа ибеит Ҭарҟан. Џьаба дҳәарҭқалеиуа дыѡны дышнеиуаз анаба, ала, иҟалаз еилнакаазшәа, изықәбаԥны иарыххоз ахьышәҭҳәа инеихыцын, ари ишҟа аҿаанахеит ицыхлымуа, иаапкҙазшәа, еилагаҙаны.

Џьаба иҟаиҵарыз дақәымшәеит. Иикқәаз акакала иршәны иаҿаижьит, аха ала изаанымкылеит. Ишыҟанатцац еиԥш, иууаҙа иԥаны игәыдпалеит, игәыдсылеит, ахы мшаҭо инеицрасит. Ииулакгьы иавтомат неихиԥаан, инақәикит, наунагҙа аҧсҭазаара иалихырц, иалыхәдеитәырц. Иара аҟыԥыхәа шьҭахьҟа инеиҭаԥан, дырѡегьых инаижәлеит ахы шьҭацаланы.

– Уамеихсын, уамеихсын!.. – ҳәа дыҳәҳәарц днышьҭыззеит Ҭарҟан, аха ибжьы иргаанҙа автомат абжьы геит аҟәыркәырҳәа инеиқәырццакны. Ала аатцәа-аатцәааит. Аха нас, дшыԥшуаз, ала ауаҭәашәпарахь иақәшәазар акәхап, инышьҭаснышьҭасит, иаабалыбатан. Аха Дамшә аҿкамыжькәа, зегь дарароуп, ишҟа еихон. Убри акәын изышьҭаҙаз, убри акәын изызхәыцуазгьы. Инкаҳаны аҧсы нахытцаанҙа ихьатцуамызт. Ус ахысыбжь еиҭаагеит. Ала зны икаҳаит, зны ишьҭыԥеит.

Итҵәаатҵәааит уаѡы ишимбац еиԥш, уаѡы иааизымчҳартә еиԥш. Дамшә рыцҳа изгашаз ақәшәан, ишыԥаҟьԥаҟьуаз аԥсы нахытцын, аҽааиқәнакит. Ахҵыԥқәа анпыҟҟала, ашьаʒа аҿытцхәрааны ицон иахькажьыз…

«Ала!.. Алақәа шәара!.. Ала аԥынҵа икылҟьаз!..» – Ҭарҟан, иԥсеивгара еихәлагәаны, акы дахәаҽуазшәа, ибжьы изҵкаауамызт.

Егьырҵгьы, ирыхьыз рхаҿы ирзаамго, еишәараеиҵараха, рыԥсы анроу, имагамаго агәашә инҵытцит. Ала ирызнауз даараʒа ихьааргон, игәныргон, ргәы азыԥжәон…

– Амаҭи ʒагли амаҭи мсгавсиа… убедурни ариан… Маҵган каргс вер нахав!.. – Рлагьы дара иреиԥшуп… лахьыцәгьақәоуп… Урҵ рҟынтәи бзиарак узазыԥшуам!.. – иҳәеит Ԓьаба, рымаҭәақәа рыххо амашьына ианынадгылоз аамҵазы.

… – Агәнаҳа шәзымгааит, агәнаҳа!.. Ала аԥсы шәыԥсхааит!.. Шәыԥсы ахьынʒаҵоу маҷҟәикрамзар, бзиарак анцәа шәақәимыршәааит!.. – Ҭарҟан илабжышқәа нхаҟәҟәалеит. Абыржәы дызлареихсшаз акы имазҵгьы, ус дышраѡымсуаз, дшырмеигʒоз, еибганы агәашә ишҵимыжьуаз дназхәыцит, згәы цыблааны икажьыз ала дахәаԥшуа дахьгылаз. Нас днеихәҵҟәыҟәлан, ахы ааишьшьит, агәы аишьшьит, уи имѡаԥнагақәахьаз абзиарақәа наигәаларшәо. Аҵыхәтәаны, аҳахамҭазы иаанарԥшыз афырхаҵарагьы игәы ҷнакаауан.

– Аԥсышьа шәыԥсышьахааит шәаргьы!.. – Ҭарҟан деиҵаҷәҷәа днахытцит Дамшә, зѡыза гәакьа дзыцәҳахаз иеиԥш, ахәхәаҳәа дқәыԥсычҳауа… Аҷьычцәа рыԥсы рыманы, еизырыҳәҳәаз рымаҭәақәа агәашә аҿы игылаз амашьына илҭагәаны, иқәгьежьааны ицахьан…

…Ҭарҟан дмидагәидаха, иибаз, иаҳаз, дзықәшәаз, дызлаԥшыз даркараны, игәылацәа абна иахьылатәаз даннеи, Мзауҭгьы уа дыҟан, Кьахьыргьы уа дыҟан, Дыгәгьы иҵыԥ аҿы дтәан, иҵаҭыныжәга иқьышә иахьнырҳаланы.

– Иубазеи, нан, уахьцаз?.. Ҳаѡнқәа еибгоума?.. Ҳарахәҳашәахә ҳәа крубазар?.. – дҵааит Дыгә иԥҳәыс Хьылқан, уи дшаалбазҵәҟьа, лшьал касы лыкәыршан дахьтәаз днеизхьаԥшын.

Ҭарҟан иибаз, иаҳаз, дзықәшәаз зегьы акакала инырзеиҭеиҳәеит, илахь неиҵымхкәа, игәы хьазблаауаз нцәыҵахәаҿуа.

– Сынхара иабжан уи ала… Уи акәын сара сзықәгәыҕуаз, сзыхьчоны исымаз… – дназгәынқьит дырԝагьых Ҭарҟан ила Дамшә. Ибла ихгылан инхымшәаҙо иахьатәи ахымԝаԥгашьа. Иара илымшаз, изынамыгҙаз аҿаҽанажьит хацәнамырха, уаԝԥсҵас. Ҭарҟан иашҭа-игәараҵаз ахы иамеигҙеит.

– Ала аԥсы рыԥсхааит абас иазныҟәаз!.. Иарқыцькааит!.. Рыԥсы ахьынҙаҵоу иҽаа-ҽаауа, хгарҭа рымамкәа, лашәа анцәа исирбааит!.. Ҳара ҳазларбаз… рылақәа нҵышәшәааит!.. – лҳәан, даашәиԥшьиит Мзауҭ иан Хьыкәыргьы, илаҳаз лгәаҵҕа инацрасны дааиԝхәланаршәын. Ахьҭа иакыз лхылҽсахьа еиҳа-еиҳа аԥсадахара иаҽын.

– Нас ус иаанужьма ула, уаҟа, ашҭаҽы? – Мзауҭ убри хьаас иаақаиҵеит уажәы. Иҵахымызт Ҭарҟан иԥсы абриақара иҽызкаауаз ила ашҭа иқәжьны иаанхар. Алагьы ауаԝы ибжоуп, ишьа алоуп рҳәоит, агәақрацәгьаан инеиԥырҵны ахы ахьынахоу ицом, даннажьуам… иаҭаххаргьы, агәхьаа амкҙакәа, ахы ихҵнаҵоит…

– Мамоу… Ирҳәаазаны аурақынҙа иаазган, уахь изулакгьы баҳақ ԥшааны, хыма-ԥсыма, аҙәы дсыхҵыгәлаанҙа анышә иамаздагәышьеит… – иҳәеит Ҭарҟан, уаҳа даҿа жәабжьык иҿаламгалакәа. Иԥаҵа хәашлаԥса, ихы-иҽы инапы нахьишьит. Ахәхәаҳәа даақәыԥсычҳаит.

Мзауҭи Кьахьыри иахьцаз ирбаз, ираҳаз атәы иалацәажәахьан, рҿырҵынчны итәан. Ҭарҟан дзықәшәаз, рацәак имырзакәа, дараҙа игәныргеит. Дамшә аԝыза ала рҳаблаҽы иҟамлацызт. Ирхатәызшәаҵәкьа аҭахашьа шыҟалаз цәгьаҙа ихьаргеит. Уаԝԥсык дырцәыҙызшәаҵәкьа гәалсыс иҟарҵеит.

– Акаамеҭ угәагьит, Ҭарҟан, уара, акаамеҭҵәкьа!.. Урбар урымшьуази, ҳаҕеимшхара!.. – Хьылқан илаҳаз хьааганы Ҭарҟан днаизхьаԥшит, дзықәшәаз арыцҳара ицеиԝылшарц шылҭахыз лнырԥшуа.

– Сырбар сышԥарымшьуаз!.. Саанрыжьуазма?.. Аха анцәа дсымазаарын, сихьчагәышьеит, быбои!.. – иҳәеит Ҭарҟан, ихы рҵысуа лышҟа дынхьаԥшын.

Рызынтәыкгьы еиқәышьшьы, уахынла иахьыԥхьалоз, абна ҏеамаданы иахьыӄаз, аҵла гәаҩа ашьапаҿы еиқәыз амца ҏеадхаланы иадтәалан, ирҳәо иаҟәымшәо, ируа иаҟәымшәо, изҵашәаз арыцҳара хырхарҵас иарҵашаз рхаҿы ирзаамгазо…

Амш аилахәлара иаҿын алакыҵа ҵыршәааны… узаҿамԥшзо…

АГӘҬЫХА

…Ах, ишԥаӄалеи, ишԥахьанҵахеи, уҳәарауазеи, аԥсҭазаара… еихәлашьшьы, гәаӄҵәаӄрыла иҵәны!..

Дыгә иԥси-иԥси еихьымзо, асы дылхо дышнеиуаз, иаԥхьа аҵаҳараҿы ииасуаз акәараҷҷа дныҽԥынгылеит. Азы еергьҳәа, аԥсеивгара ацәыхьанҵахазшәа, ахаҳәқәа инарыҵкәраа-аарыҵкәрааua хәыр-хәырҳәа инеиуан. Ахаҳәқәа ипыӄә-пыӄәза асы рыԥәнаун, акәакәарақәа реиԥш иааԥшуан ихышкәакәааахышкәакәааза.

Дыгә, дшьаҳиҵханы дааихәлахазшәа, азныказы даакәаанызанит, иӄаиҵара дақәымшәо. Map, абри азыггара дырроуп, насҵхашәа иху ацҳаҵәры дыԥәымлакәа. Арсынтәи ачаирҵа иалсны иаауаз ауардынқәагьы ҭысуан, амашьынақәагьы ҭысуан, аидара хьанҵа ишаҵазгьы, агәаҩара рыҽенавакшәа.

Дыгә илаба наиҵарсуа, ахаҳәқәа днарыҟагыла-аарыкәгыло акыр днеихьан еиԥш ауп ахысбыжьқәа шаагаз. Абра дынҭысыр, нас амҩахәаста́ла днеигәышьон зышӄа анеира дахыццакуаз, ариабжьарак аԥьамыгәацәгьа зҵарбахьаз рԥьала аӄынза. Игәы аҵҳара-аҵҳара еисуа иҵыҵны ицон, иԥсы ихәламзо, сызрыхьзандаз ҳәа дҳакьԥсыԥуа дахьҩеиуаз. Шаӄа хәыцра, шаӄа гәамҵра-гәырҩацәгьа ихҭнагахьоузеи ариабжьарак дызҵашәаз атымитышара дызҭымҵуа, дыбгарыӄәӄәо дахьалахаз. Азыцәқәырԥара еиԥш инарыжәлаз аибашьра хлымзаах уахькылнамго иӄоузеи!.. Зны уԥсы ҭнахуеит, зны уҵанаркәкәоит ари адгьыл аҿы иӄазамыз, инымхоз азәы иеиԥш, рыцҳашьарак ааузымузакәа, унахәлабгеит… Шаӄа еидихәыцлахьоузеи!..

«Абыржәык… абыржәык ҳзыманшәалахандаз ҳхәычқәагьы ҳаргьы!.. Ҳаибганы ҳзалҵгәышьар, уаҳа акагьы саҳәагәы-

шьомызт!.»

Аха абри аамҭазы иааигәаҙаны иаагаз ахысбжьы ицәа дынҭанарҙыҙан, ихлахатҵ ааиланаргьежьит, иааиланарҩынтит, амца қьоуқьад дналахазшәа. Иҟаитҵара дақәымшәо, даауалуашеит.

Убасҟан, хҭашәарак ззааз иеиԥш, ибжьы неитҵыхны ишилшоз, ишимчыз дыҳәҳәеит: – Не стрелиат!.. Не стрелиат! – ҳәа.

Аха ибжьы, амш еихәлаҳа инахәлабга ицазшәа, ҧааҳәырак амаҙамкәа, абнара иныла хәаша, иныла ҙы ицеит. Дыгә, абжьааԥны еиԥш акәымкәа, иаԥхьаҟа деихеит ишилшоз дытҵәагәаны, иҿаарҟасашәа, дырҩагьых игәыцыхцыхрақәа дрыцәхьамҵыкәа. Амашәыр аҟалара акраҭахума, иаалырҟьаны зегь неихәлабганы ицаргьы ҟамлои, ушақәымгәыҷуа, ушазыԥшҙам…

Ақьала аҟынҙа уажәшьҭа рацәак бжьамызт. Уахь инагаз амҩахәасҭа дшанысыз имбазар ҟалап, асы дашәаҳауа, урҵ рышьҭа дхыланы дахьҩеиуаз… Дыҩыр – дзыҩуамызт егьа ирццакыргьы, ариабжьарак ихигахьаз иахҟьаны ихы-иҧы еиқәара ԥсадаханы, деихәлаҳа, даҿа хаҧсахьа жьакца ԥшрак ааихәахьан, дааузымдырыртә еиԥш. Иара имацара иоума, абна илатәаз рызынтәыкгьы убас иҟалахьан. Рыԥштәы рхыгга, ахьҭа, амла, агәырҩа хьанҭа акыр ирныԥшыртә иҟанатҵахьан.

Дыгә ихылпа алымҳақәа лашьҭны, иполтажә аҧхьа ԥыртланы, иԥатҵа хәашлапсақәа ирылаҙытыз асы ԥарпалқәа цәыкәбарханы, ихиҧсахьа иалыкәкәаны икатәон, аха иара уи гәаиҭартә дыҟамызт. Зны-зынла гәеивҵахарак иоуны данаатгылалак, инапы иԥатҵа ҷьаԥьара иналишьуан…

Ақьала ахьдыргылаз ахьацатҵла хажәаақәа ҩба гылан рҿеикәарҳәны, рҿеилышьны, набыцрак рымаҙамкәа. Рытҵаҟа дара зҵатәалоз ақьала гылан иқәацәҙа, мшьамба цәышҳабик ақәыршәны. Уи еиҳараҙак зҷьабаа адыз Дыгә иҷкәын Кәатати, уажә дзыхгәаҟаауаз иматацәа Ҭаҟәеи Баҭаҟәеи ракәын. Урҵ жәеиза-жәаҩаҟа шықәса рхытҵуан, ихылтыҧ-хылтыҧҙа, рыбаҩ иацәаашьомызт, ишатҵәышатҵәуа иззуклакгьы нарыгҙон. Ақьала ашьапқәа аҵаргыланы, ахьаца шшәырқәа ықәыпсаны, нас аҭырас ықәҵаны, уахынла убра иныкәиартә иҟарҵахьан, еимҟьарак шаарбалак аҩныҟа ицаны, ирҵаххақәашаз хымаԥсыма аҩны идәылганы иаргахьан. Ахацәа уахынла амца еиқәҵаны иалыркааз ахәыш-

ҭараҽы иныҷҳаатәон алѡа рхыбыбы, еиқәхәыцраха, аҳәсеи ахәыҷқәеи ақьала иныҵатәон амца қьоуқьад ирзалгаз рыматәажәқәа нархарԥаны…

Аха нас, асоура ианалага, еиҳа-еиҳа ирзыцәгьахо, абнара илымҵыр ада ԥсыхәа анырмоу, еихсыгьрак шаарбазҵәҟьа абна иѡылҵын,Кьахьыр иѡнаҽы иахьынкылсыз иаарыкәшаны ирытҟәан, уажәы уаҟа икыдцаланы рырҳәацәара иаҽын, ԥыстҭахак нарымҵо, шәабаҟаз уажәраанӡа, шәабаҵәахыз, абна илышәхуаз, шәызҽыз ҳәа иҵҵааua. Абна ишылатәаз, аԥьамыгәацәгьа шрыхҵыргаз урҵ рхахьы иааргарцгьы рҭахӡамызт. Убри ииашаҵәҟьоу, ииашаҵәҟьаму аилкааразоуп уажәы ахәыҷқәа ырхысхысуа ирыманы абрахь изааз урҵ ақәылаѡцәагьы цыхлымуа.

– Абааԥс… ахәыҷқәа абрахь идәылган иргеит… абна ҳахьылатәаз ашҟа… машәыр рзырымуааит… унарышьҭаԥш, уанаԥьалбеит!.. – еергьҳәа лыԥсы нҵкаауа даацәажәеит урҵ аныргоз зылаԥш иҵашәаз Дыгә иԥҳәыс Хьылқан дгьаҵәыгьаҵәуа.

Убри аамҭазы еиҭаагахит ахысбжьы, Дыгә ишьапы даақәнаҟьартә еиԥш, инеишьҭарххны, улымҳа ҵнашьаартә, аҳауа ҭахәаҿ иналыѡны.

– Не стрелиат!.. Не стрелиат!.. Не трогат!.. Што вы делаите!.. Шәанаԥьалбеит, арҭ хәыҷқәоуп… ахәыҷқәа шәышԥареихсуеи шәарҭ, абгақәа, абгалаԥқәа… рыцхашьарак шәылаӡамкәа!.. Ан шәылхымшаӡеи… ан!.. – Дыгә иҟаиҵара дақәымшәо, илаба ырҟымҟымуа днарыдыххылеит ақьала аԥхьа игылаз, аҵла зыҿнадкылашәа иааԥшуаз аҷкәынцәа, ргәаҕ кны деилашуа. Урҵ акы иацәшәошәа, раԥхьаҟа изеиҭатуамызт. Ахәыҷқәа абаҟоу? Иҟаӡам, ибаӡом!.. Илаба рыхха дрысырц ақәикит аҭаҳмада, иркқәаз рыгәхьаа мкӡакәа.

– Где малчики, где малчики?.. – дыҳәҳәеит ишилшоз. Ибла ҭахәалақәа ҭыҵны ицо днаргәыдхахалеит. Дара шанханы ихәаԥшуеит, дабантәиааногеи ари аҭаҳмада ҟармыцажә ҳәа, рыблақәа кылархәыхәны, игәхьаагь шыркым рнырԥшуа.

Дыгә дҳәарҭгалеиуа днарықәбаҷыргьы цәгьа имбеит, аха абҷьар зку рҟны иулдыршагәышьои?!. Дахьгылаз гәаҕкрак еилашуа дамҿханакын, иҿизеиқәкуамызт

– Мальчики вон там… вон там!.. – равтоматқәа нарыхханы ақьала ашьҭахьҟа дынхьадырԥшит, Дыгә иламкьысӡакәа.

Гәызианрак аадырԥшызшәа, уаҳа иламцәажәаҙеит. Акы иартҭыслымызшәа игылан.

Дыгә деиханы уахь иҿынеихеит, иполта ҭаҳәҭагар акьыԥшьқәа асы инылаҳәазо, ишьаҿақәа ҭбаа-ҭбаа инеихгауа.

Аԥкәынцәа, абԥьар зку, иара ишьклаԥшуеит, гәаɣкрыла рыԥсахы еиќәыччо, иаҭаххаргьы гәхьаас дшыќарымҭо, иахәҭоу шынарыгҙо рнырԥшуа. Аха макьаназы аҿынкылара аадырԥшуеит, иахыццакуам иќалаша.

Ақьала дахьнаваҵәиниз – амитә ззыќалаз Дыгә – имаҭацәа рҽыԥьагьы ҿыцха асы илажьын ихәхәа-хәхәаҙа, рҿеидыԥсаланы, рыхқәа асы илагәаны, рнапқәа еикәыршаны, наунагҙа ари адунеи гәымбылԥьбара инаԥырҵызшәа.

Адунеи аҿы уаҽ дызқәымшәо, уаҽ иимбара иќоузеи!.. Уҵахызаргьы уазыԥшымзаait, уҵахызаргьы уақәымгәыɣуазаait, иќалаша ќалоит, иузахырԥаҙом…

Иара мышкахала Дыгә изыҳәан адунеи зегь неилабгеит, инеилагьежьит, инеилахәашеит, инеилаҽынтит, уаҽ дызхьынҳалаша ҳәа акагьы ыќаҙамкәа… Дышԥазыԥшымыз агәаќцәгьа абри аҽыза!.. Дара еибганы, иара днахәлабга дцарауааз!. Аха ус изыќамлеит уажәы… иааҳәызшәа ибеит наунагҙа иԥсҭазаара хлымҙаахха иара усгьы ихьанҵаз, иара усгьы еихәлапашьыз!..

…Ркьаҿ хәыцқәа рҿылаҳәаны, рхылпа қәаќьақәа рхаршьшьы асы илаиан…

Дышԥареигәырґьоз,дышԥарылахәмаруаз Дыгә гәеизҳаралашарак, гәыбылра хазынак дагәыҵаҳәҳәа данамаз!.. Абарҭ ирызҳаны, ршьапы иқәгылартә иќалар – убри акәымзи дзызхәыцуаз, убри еиҳаз даҿакы даҳәозма!..

Аха уажәы ишԥаќалеи, уҳәарауазеи?!. Ишԥааҳәи, ишԥанҿыцәааи имцахаара!..Дшақәымгәыɣоз!..Игәнаҳа зықәшәаша аибашьра!.. Иаԥызҵада раԥхьаҙа адунеи аҿы лахьыцәгьаны, лахьҭаԥҿыганы, лахьҭаршәашәаганы?!.. Ԥьаҳаным зҵыԥхаша наунагҙа!.. Амчра, хшыҽола акәымкәа, бԥьарла изымпыҵазхало… рыцҳарамзар бзиарак аазмырԥшуа, шаќаҽы рыгәнаҳа иаҵагылоузеи, рыԥсы ахьынҙаҵоу изаҵымҵуа!.. Аибашьра иарбану ауаҽы изаанамго… дызҵанамыргыло?!. Уи Дыгә дшыҷкәыназ далаԥшны ибахьан… уажәгьы дналаҳаит дзалымҵуа уи аихәлапашьра, аихәлахара, дшазыԥшҙамыз…

Дыҳәҳәеит убасҡан Дыгә, уаҽы ишимбац ала, ибжьы

ҩхалатцаны, иҭаԛкәымқәа раҵәаны ажәҩан даҵхахо: Ирхарааз ахәыԛқәа, ирхарааз!.. Шәарҭ, абгақәа, абгалаԥқәа... ахәыԛқәа рыцхазымшьо, адуцәа рыцхазымшьо!.. Что наделали... что наделали!.. – иҭаԛкәымқәа ихы инаниҟьеит, ихы ааимгәлаирҷәҷәеит... Нас, дааилышшазшәа, ишьапқәа дрызнымкылакәа днеизҟәыҷын, агәаҧхәа ахәыԛқәа иҷынарываижьит. Инапқәа нарыхханы инарыкәиршеит рҩыԥьагьы наигәыдрыҷәҷәало, дахьказьыз дқьызқьызуа...

Убри аамҭазы, иҟамлаша иҟоузеи адуней аҷы, Дыгә имаҭа аиҳабы, Баҭаҟәа зыхьзыз, асы дахьылажьыз дааҳәыцымыцын: – Даду, умшәан!.. Даду, умшәан!.. Ҳара ҳаԥсы ҭоуп... акагь ҳмыхьзеит... ахысра ианалага ҳаҷекаҳажьит ауп... Ухы ларҟәы, ухы ларҟәы!.. – иҳәан, ихы ҩыҵыржзаны иабду иахь дынхьаԥшит, рыԥсы шҭоу агәра ииргарц.

Дыгә деилагарц егьигымхеит, иихәара иҷамшәо даабалыбаҭеит. Инапы наганы ихы ааишьышьит, игәы ааишьышьит имаҭа. Ус егьыгьы, иблақәа ԥсеиԥсеиуа, ихы ҩыҵирззеит.

– Шәыԥсы ҭоума, шәара арыцҳақәа!.. Ишәҧеиԥшхазеи?!. – иааигәыдирҷәҷәалеит, иааигәыдиҳәҳәалеит ишилшоз ала. Рыгә хәыԛқәа аҵҳара-аҵҳара иахьеисуаз иныруан, ԥхарра-ҟәандарак игәаҵа ҭыхьшәашәаара иныҵахәмарит маӡа-маӡа.

Аха дара ҷыртӡом. Иҟалаз рзымбатәбараханы рабду ихәаԥшуеит, еихәлаҳаны иҟаз амш ааилганы, амра ашәахәақәа нарықәыԥхо адәышкәаҕьаз иныкәгылазшәа. Дыгә дынхыкәтәалеит. Егьырҵгьы асы иҩылатәеит рҷеариашаны, рабду дахьырбаз акагьы иацәымшәакәа. Убас гәыблыла инеиҷаԥшит, иччар – изымыччо, иҵәуар – изымҵәуо. Ус итәан ҧыҵраамҭак, аха ашьҭахь рыхқәа ҩеиҵыхны рышьҭахьҟа ианынхьаԥш, автоматқәа зкыз иааины ирхагылахьан, иҟалаз рзымбатәбараханы...

– Даваи... даваи... вставать!.. Бистро!.. – руаӡәк днарыкәҵәҟьеит, иҷаԥшылара ырмышьцаны. Иаразнакала иҷееихаирԥсит, иеидтәалаз ргәырҕьара хәыҷы нарымпыҵпааны.

– Не стрелиат!.. Не стрелиат!.. Дети... дети!.. Они не виноваты!.. Зачем стрелиат!.. – Дыгә иидыруаз аурыс бызшәала днарашьапкит, днарыдгьаҵәыгьаҵәылеит, ихылпа ихыхуа, абжьааԥны ишыҟаиҵалац еиԥш, ихы уҭаԛкәым нҭашәо иҭашәашәаӡа иахьыҟаз надырбо, аибашьра хлымӡаах ду иаргьы ахамышҭыхә дышҭанаргылахьоу агәра диргарц иҭахны.

Аха дара уажәы уи усҟак иазхәыцыртә аҟынӡа рхы наргартә иҟамызт. Рыдҭа нарыгӡошәа, рыԥхаршаланы игылан.

– Где вашьи автомати!.. – ибжьы жьаԥцаӡа инҭицеит руаӡәк иԥеихәлагәаны, иԥеырҟасаны, усҭҵаарак инапы ианҵаны даарышьҭызшәа дахьгылаз.

– Нету автомат... нету!.. Они дети... ишәмаҳаӡои!.. – Дыгә ииҳәац еиҭеиҳәон ахәыҷқәа дырхыбаауа дахьгылаз. Даргьы рыԥсы рхыгга раԥхьа игылаз ирыхәаԥшуан, уаҩрак аазырԥшырц зҭахыз шракәмыз рцәа иалашәаны.

– Даваите сиуда, идиомте сиуда!.. – рҳәан, инарыԥәымчны ақьала иныҵарцалеит. Иныҵаԥшит, аха дара уахь рацәак иҩнамлеит. Акы иацәшәон... Ахәыҷқәа ирыдырҵан, ақьала хыла-гәыла иааиладырҩынтит, ахызақәа, агәабанқәа аадырҳәит, ирыҵаԥшит, ԥьара акы цәыҵатҵәахны ирымазар ҳәа, асаанқәа, ачуанқәа, аведрақәа харабгьара еиларыжьит. Нас дара ртәала иаагәамҵхамҵын: – Даваи дамои... даваи дамои!.. – инарыҵаҟьеит иргәамырԥхаӡакәа, рҟазшьа хьанҭақәа ааузышьҭымхыртә еиԥш рԥеырмышьцаны. Ақьалагьы ишырбоз амца нацрарҵан, иахьықәиоз ирыҵажьыз аҭырас ҩа аҷҷаҳәа ибылуа аҷынанахеит, иахьабалак иамԥханакуа.

– Уахь шәымԥшын... уи шәазымхәыцын шәара... хьаасгьы иҟашәымҵан... Уи еиԥш егьа ҟалоит аԥсҭазаараҷы... Ҳагәнаҳа рзымгааит!.. – Дыгәи ахәыҷқәеи ақьала рылаԥш шахьыхәхәоз инапыртцит.

Дыгә, имаҭацәа иаԥхьа иргыланы дышнеиуаз, иаалырҟьаны гәҭыхак даамҷханакит дамышьҭуа, деиқәхәыцраха дҳәынҷаны.

– Избан иара абас ҷыцха асы шәзылажьыз?.. Ишәеихсма?.. Шәарыпҟама?.. Шәхы иқәсма?... – днаразҵааит дааҭгылашәа.

– Даду, автоматла ҳахгьы иқәсит, ҳҟәаҟәагьы инкыдсылеит... Нас, абри ҳққьалагьы иацәшәозар акәхарын, ҩынтәхынтә ҳарқәасқәасуа ҳакәдыршеит иҳаҵаҳәҳәаны... дара ахьаца ашьапы иавҵагыланы иаҳзыԥшуан... Ус, ҳашнеиуаз... изысымҳәахуеи... ақьала ҳаннавала... ашьҭахьҟа ҳнеихьан еиԥш... усынтәи амҩахәасҵа наҟ имцои, абнарахь ицәыҵаланы... Ҭаҟәа сыхҭеикит – ҳаҩып, ҳабналап, абнара ҳҷеаҳҭар ҳарбаӡом ҳәа. Ус иҭаххеит абарҭ ҳрыцәцарцаз... аха сара изымуит сҷынаҷаршәны... ҳрыцәцаргьы ҟалон, аха... иагьшәарҵан... Аиеи, аиаша сҳәоит сара... игәағьылацәан... Абри шеимаҳкуаз,

аҟәыр-ҟәырҳәа ахысбжьы аагеит… ари знык, ари ѡынтә… ус шаҟантә!.. Иҟаҳҵахуаз, абыҟ-сыққәа асы ҳеылаҳажьит, ҳаҧсыҧ ҳзыламгаѡамго… Дара шәаны ҳашҟа изымнеиҙеит… рыҧсы ҵаами, акы ҳалаҟаз ҷьыршьеит… Ус ҳашьҭан акыраамҭагьы… – Баҭаҟәа ишиҳәарыз дақәшәомызт ирыхҭыргаз шыҟалаз. Уажәы-уажәы иабду днеиҷаҧшуан ҳашҧаизеилымкаари ҳәа. Уи ииҳәоз иабду игәы иналанакшон аҟаҵәыҳәа, ихьухьууа.

– Аах, шәара, шәара… ишәымгәаҕьуа ҳәа иҟоузеи!.. Ари аѡыза аҭагылазаашьаҷы, сбабараа, аҷеырҟәыҕара аҭахуп… Ауаѡы, акагьы зхараҙам, ишыҟоу жәымбои, абҷьар зку инапаҵаҟа данықалалак, дшәарҭахоит… акагьы злымшо иеиҧш дҟалоит… Аибашьраҷоуп ауаѡы игәымхарақәа зегьы ахьаапшуа… – иҧсыҧ игәаҵанҙа иганы даақәыҧсычҳаит Дыгә, аибашьра ду иахҟьаны ихҭигақәахьаз днарызхәыцуа.

Дыгәраа акәараҷҷа аҟынҙа инеихьан аиҧш, раҧхьаҟа ианыҧшы, Ҭарҟани Мзауҭи ашаца-шацаҳәа асы илхо, амѡа ианыршәланы иаауан, ахәыцқәа рхабар анырымба, икҷацаланы ирацәажәоз рыҷерымпыҵжәаны…

Дыгә иҧсы ааивигеит маҷк аҟара. Уажәшьҭа ирышьҭапало иааиуазгьы рыгәхьаа икымызт… Иудыруеи изеиқәхаргьы, ари еицәоу аҙыблара иаламшәакәа… Асы аҳәылыҳәа аҷынанахеит, еимаҷыѡны иҟаз ажәѡан ҵылашьцаара иалышәшәаны…

– Как било предложьено, аперация завершьена благапалучно… Всио в пориатке там… ничево не абнаружьено!.. – иҳәеит Дыгәраа ирышьҭагыланы иааиуаз ақырҭуа солдаҭ, Кьахьырраа рыѡны дшыныѡналаз еиҧш, уаҟа иѡнагылаз реиҳабы иҷеха ршаланы днаиҧыххылан, русҁәа шыманшәалахаз наирдыруа…

Ари аҙынра иацмыз ҳәа иҟаз набжьоуаа рзыҳәан – агәаҟҵәаҟра, арыцҳара, алаҕырҙ, амлакра, ахҵәара-хыҧсаара… Анцәа еиқәирхааит егьызхарам арыцҳақәа!..

2001

АХӘЫҴҚӘА ИРЫЗКУ АЖӘАБЖЬҚӘА

СЫМШӘАЗЕИТ

Ҳашҭаҟны аҵлақәа гылоуп еиԥынчыланы. Убарҭ аҵлақәа зегьы рҟны ихьыдҳаны ажьымжәақәа рхьынҳалоуп еиқәаҵәаҙа, ишәыгә-шәыгәҙа, уареилаҳартә еиԥш.

– Угыли, дад, угыли! – иҳәеит саб ашьжьымҭан, сахьышьҭаз дѡасхагылан. Иаха еибаҳҳәахьан иахьазы иҟаҳҵараны иҟаз, аха иахьа, сцәанхалазшәа, шаанҙа сзымгылеит. Изысымҳәахуеи, саби сареи ԥьара ҳаиццараны ҳаҟан, ахьышәҭҳәа сѡагылеит.

Амрагьы цқьа имгылаҙацызт макьаназы. Ашьхарақәа инарыцәхыкны ԥьара абз нкылнарԥшит иҟаԥшьыхәҵәараҙа, еилыцьԥьаауа, еилыбзаауа. Иахьабалак, абырлаш хәычқәа реиԥш, икәалыкәаԥьо зегьы ирхьынҳалан аҙаҙа цәыкәбарқәа ираҙныԥсараха. Ажәѡан агәы цқьан икеикеиуа, ԥьара ԥсҭҳәашкгьы ҟьаланы иаҵаршәымызт.

– Иахьа амш бзиахеит... абас мчыбжьык аҟара иааҳаҙар, уаҳа ҳҭахҙамызт... ҳажьгьы аҭыԥ иқәаҳҵон, ҳусқәагьы итцагь иааҳарманшәалон!.. – иҳәеит саб.

Нас амардуан ҳналбаан, амаҵурҭахь ҳҷынаҳхеит.

Амаҵурҭаҟны амца еиқәын еилыхха-еилыбзаауа. Сан заанаҵы ажәқәа лхьан, амцаҟны чуан дук ахакнаҳан, азна

ахш ҟатҵаны. Саб иеигәышә қлыбк наҽишь-ааиҽишьын, зымѡа инышьҭеиҵеит.

Какалк анаҳк ашьҭахь, саб дѡагылан, уажәшьҭа ҳцалап иҳәеит, маҷк дшыццакуаз наинырԥшуа. Ирласны ҳдәықәлар иҵахын. Уи саргьы мап ацәыскуамызт.

– Аиеи… – сҳәеит саргьы. Ахьышәҵҳәа сѡагылеит.

Саԥхьа дѡагыланы, ишьапқәа неихҳәа-неихҳәо, агәашә дынҵытҵны иҽынеихеит, уажәшьҭа акагьы дшазхьамԥшуа удырратәы. Сара уи снаишьҭаԥало снеиуеит хәаԥ-хәаԥҳәа, сыҽеиҵамырхакәа, саԥхьаҟа рацәак доумышьҭыкәа, сгәы хытҳытуа.

…Амѡа лакьы-лакьуа инеиуан абнара илаланы…

Абнараҽы атҵлақәа гылан рҽеимыртаҕа, ишшәыр-шшәырҙа, ажәѡан ҳатҵамкьысыр аауам ҳәа ргәы инҵаркызшәа. Рызқәа ҟьантаз-ҟьантазҙа иааԥшуан ункыдыԥшылартә еиԥш. Араҟа иҟан ашәҵлақәа, ахьацақәа, ажҵлақәа, аҭәаҵлақәа. Урҵ еидҽеырбало игылан, рҽеырҕәҕәаны, рԥашәқәа адгьыл иаларԥсны, иаларҟацаны. Зымѡа игылан аԥьқәа, аԥьҵла дуқәа, ахьаҵлақәа, рҽеимырԥаԥаны, егьырҵ аҵлақәа хылаԥшра рырҵошәа, акыр шықәсқәа шымѡаԥыргахьоу, аҷыхьи асымҟәыли шырхыргахьоу удырратәы, рҽееилаҟацаны, рҽеырдаданы, набыцрак рықәзамкәа.

Сара схыԥхыԥуа, сыццакы-ццаакуа сышнеиуа сааҭгылоит, снарыдыххыланы снапы нархьысшьуеит гәыблыла, гәаартыла, снарҷгәыҳәаауа, исымбацижьҭеи акрааҵуашәа срызхьаауа. Исныруеит рцәа ахԥьаԥьаара, реикәарҳәра, реилаҟацара, реибаркышьа. Рацәак сыҽрыдмырхалакәа, сгәы рзыбылуа снарԥырҵуеит, рааныжьра шысҵахым сҷаԥшылара, сыблақәа, схысҷсахьа иаразнакы инауԥыргалоит иххаччауа, илашаҙа.

Нас ѡаԥхьа амѡа инансыршәылоит сыццакы-цаакуа. Зегь збар сҵахуп, зегьы снарацәажәар сҵахуп, дареи сареи ҳаизааигәаны, дареи сареи ҳаибаҭахны. Абарҵ атҵлақәагьы сыбызшәа раҳарашәа, сыбызшәа еилыркаарашәа збоит сахьрывсуа, сахьрыхәаԥшуа. Иашоуп, дара зцәажәом, дара аҽеаԥсҵазаарак рымоуп, аха абри адгьыл иахьықәгылоу, иахьықәгьацауа акала исзааигәоушәа, акала исзыҟоушәа збоит, дареи сареи наунагҙа еиԥырҵшьа шҳамам сырдыруа.

– Ууанымхан, уара!.. Маԛк иаарццак уныҟәашәа!.. – саб ибжьы насыԛәиргеит. Уи днаваҵәи-ааваҵәиуа днеиуеит, иеигәышә иҟәаҟәа иԛәкны. Зны дызбоит, зны дызбаӡом. Амшахәасҭа ианыԥсалоу абҕыжәԛәа хәарч-хәарчҳәа сшьапы иаҵахәмаруеит, сшьапы иаршәуеит иласӡа…

Ус, кәара хәыҷык ҳнавалеит. Уигьы ахьхьаҳәа акы иалаҵәажәон игәырҕьаҵәа. Уигьы ҳара ҳаиԥш иццакуан ԥьара, хымаԥсыма иахьсыхәҭоу аҟынӡа сзынаӡандаз ҳәа.

Афасара ҳахьынылшәаз, ҳаԥхьа иҟаз адәышкәаҕьаз агәҭаныҵәҟьа казарма дук гылоуп а‹ееиҵҳәааны, а‹ееимыртаҕаны. Анашсан еиваҕҕа, еизааигәа-еизааигәааны ацаԛәа гылоуп еиҟара-еиҟараӡа. Наҟ-ааҟ, маҷк инаскьагашәа, мжәаҵлаԛәакгьы гылоуп р‹ееимырԥаԥаны, р‹ееикәарҳәны. Камбашьԛәакгьы адәы иԛәыхәуеит рхы шьҭацаланы. Уардынԛәакгьы уаҟа еилагылоуп рыхԛәа еилаԥсаны.

Ари аҭыԥ ууанӡагьы сара избахьан, сара издыруан. Араҟа акәын ҳҳабла амазара зегьы ахьыҟаз – иаадрыхыз, иҭаргалаз.

Саби сареи ҳаиманы убри аказарма ҳныҵалеит аԥхьатәи иаартыз ашә еиҵҳәа, ашә ҟьаҟьа ду ҳанҭысны. Уаҟа уаала иҭәын. Аҳәса ыҟан, ахацәа ыҟан. Зегьы аԥьԥьаҳәа иахьеилатәаз, рлакҭақәа рхаччо, гәаҳәарак, гәеизҳарак рнубаалон.

Саб аԥсшәа нареиҳәеит, инапқәа шьҭыхуа, дырзыразны, дреигәырҕьаны.

Зегьы аусура иаҷын. Аԥш цәдырҳәуан иахьа абраҟа. Анахь идыршәуан, арахь идыршәуан, акәакьҭақәа рҷы еиқәыԥсан ишкәакәа-шкәакәаӡа, алапҟьақәа гәазырҳагаха. Уажәы-уажәы, ашьха хәычқәа реиԥш, аиқәыԥсарақәа ирызҳауан, р‹еаҳараркуан. Шьоукы аттаҳәа акалаҭқәа рҭәны ацахьы ихаргалон инарыҵақьуа. А‹еашра ду ҟалагәышьеит сынтәа ҳа-Набжьоу а‹еаамҭанык еиԥшымкәа, уашы ишимбац ала. Игәазырҳагоуп, игәышьҭыхгоуп зегь рзы.

Сахьынышналаз ус сгылоуп, садырсызшәа, самаԥхашьаны. Ҷыртцысы ҟасҵом. Русушьа гәасҭошәа, маӡа-маӡа срыхәаԥшуеит. Араҟа исзымдыруагьы рацәашуп. Сабгьы абраҟа акәхап есымша аус ахьиуа.

Сгылан ус акыраамҭа, русушьа сгәаԥханы срыхәаԥшуа. Гәамҭра рымам, лахьеиқәҵара рымам, аԥьԥьаҳәа рус нарыгзоит. Уи еиҳау иарбану ауаҩы изыҳәан!..

Нас саб даасыдгылеит.

– Аа, усҵеит... исзааигеит... анцәа диныҳәартә!.. – Шаха хаҿера дук ааиган инасиркит. – Сара уажәыҵәҟьа снеиуеит, Џьгәаҭ инаиаҳәаны. Сара сухьзоит... Ҳазлааз амҩа угәаламшәоит?.. Убас еиҳа иманшәалоуп... Уаамҩахымҵзакәа убри ушану мацара уцар, аҩны ункылнагоит. Аҳаҳаи, џьара умҟьалааит!.. – днасабжьеит.

Сара ашьшьыҳәа сындәылҵит, аҙәгьы сизхьамԥшзакәа. Саб исыдиҵаз нагзатәын.

Ашаха хьанҭаҙа сыбҕа икыдуп.

...Амҩа сануп... Сымҩагьы лакьылакьуеит, илакьылакьуеит, аҙышьҭра еиԥш, инкәараҵа-аакәараҵоит... аха нҵәара ақәзам... аҵлақәа гылоуп, аҵлақәа еидҿырбалоит. Ажәҩан агәы кеикеиуа иааԥшуеит.

Саатгылеит... Иаасыкәыршаны зегьы оумашәа избоит!..

«Мшәан, сымҩа акәзами сызну абри сара?!. Измаанои?..»

Сышьҭахьҟа сынхьаԥшуеит...

Сышьҭахьҟа схынҳәуеит ахьышәтҳәа, сааццакы-ццакуеит, мыцхәы аамҭа сыц, мырзкәа сзыхынҳәуазар ҳәа. Убас еиҳа исзыманшәалахарызшәа збеит...

...Ҩаԥхьа амҩа, ҩаԥхьа аҵлақәа, ҩаԥхьа азиас хәычы... Аха сымҩа нҵәара ақәзам... ицоит, ицоит...

«Закәызеи, мшәан, иҟалаз?!.» – схәыцуеит, сеиҵахәыцуеит, аха сымҩа аԥшаара зҳасабра цәгьоу ҳасабтәык исзаҩызахеит.

Аҿеаԥьара схы сырхоит, аҿеаԥьара сымҩахыҵуеит... аха амҩақәа рацәоуп араҟа. Исцәеилаԥсеит, исцәеилагеит иаразнакы. Иарбану сызнылара? Иарбану сара ииашаны сымҩақәызҵо?..

Амҩахәасҵа цоит... ицоит... Сара сануп, убри иаарласны аҩнынза сынкылнагарашәа... Хәыцра-шәкы сҵаауеит, хәыцра-шәкы схы иҵагьыжьуеит...

Нас сыҩуеит сара... Сыҩуеит... сыҩуеит!.. Сшьапқәа сыҵԥраауеит!.. Абарфын рахәыцқәа реиԥш иххаза абна илаԥсауа

амра ашәахәацқәагьы збом, аԥсаатә рышәаҳәабжьгьы саҳауам. Сзамԝа хәычқәа еибакны ицоит иҭытҵәраа. Сыԥсыԥ алагаԝагара еиҳа-еиҳа исцәыцәгьахоит, исцәуадаԝхоит. Зны анахь сцоит, зны арахь сцоит... Нас сааҳәны аҽеаԥьара схы сырхоит... аха сымԝа нҵәара ақәзам...

Санааԥса, санҕьазкы, схы сыгәԝараха ҵла дук ашьапаҿы снатәеит, сыхшыԝ аҭыԥаҿ исзаагозар ҳәа, сеиқәхәыцраха. Сгәы сарҭынчуам. Сгәы сыхоит ԝаԥхьа. Сԝатҟьоит. ҲаԝԝНы абра ԥьара ааигәаза иҟоушәа инансыршәылоит амԝахәасҭа. Аҵлақәа срывыҟьҟьа сцоит срызхьамԥшзакәа.

Аха убри аамҭазы, иаалырҟьаны, иахьыҥтәиааз сзымдырзо, сгәы ааԥша-ааԥшаауеит, рыцҳарак иақәшәаз иеиԥш, цәыз дуззак зауз иеиԥш. Сгәы неилаҵәеит абырсаатк, зымԝа ззымпшааз, зымԝа иахҟьаз, абнатоура илахаз иеиԥш сааҟалан.

– Ди-аа-уу!.. – ҳәа сыбжьы насыргеит, убри лыда исыцхрааua ҳәа аҙәгьы дыҟамшәа, убри сыбжьы лаҳар дсыцхраарашәа.

Сыбжьы ԥшаа-ԥшаауа аҵлақәа инеиҭарҳәеит инеимдаааимдо. Аҵлақәа инаргәылҵәраа ицоит хара.

– Ди-аа-уу!.. – ҿыстуеит ишсылшо.

Аха аҭак саҳаҙом. Шаҟа исҵахыз, аҭак саҳар!.. Ма ди дысмыцхрааuази!..

«Бабаҟоу, ди, иахәа?.. Уаҳа сыбжьы бмаҳаҙои?.. Исыхьи, сзыхҟьеи сара рыцҳа?!.»

Саатгылеит схы ларҟәны, ҵаҟа сышьҭаԥшуа. Сыблақәа, ишызбоз, ацәаакыра нарыҵаҵәеит ихьухьууа.

...Амра ашьыжь ашьхараҿы игылаз, иабаҟоу уажәшьҭа? Аҽеаԥьара ахы архан, аԥсаатә ԥхьарылоит. Иснықәазеи... иснықәазеи?.. Закәытә бнароузеи еимыздаз?!. Аха сара сзыҳәан мԝа хәычыкгьы зыҟамлеит аԝныка скылызгашаз. Сабацари? Ишԥазури?.. Схы абасырхари?..

Аха сара ажәабжьқәа рацәаны исаҳахьан, ирацәаны издыруан. Урҭ ажәабжьқәа рҟны ахәычқәа рылоуп ифырхацәаны, еилыхха, акагьы иацәымшәаҙо, акагьы иаҵамхаҙо, абри сара исаҟарақәоу. Агыгшәыгқәа ирҿагыланы иқәпоит, ириааиуеит,

хьатɕрак ҟарҵаʒом, изҭашәо аҭагылазаашьа иалҵуеит агәымшәара аарԥшны…

«Аха уажәы сабацари?.. Иҟасҵарызеи, мшәан?..»

Ишылашьцара илашьцеит…

Акы аҷахҳәа абжьы шаагалак, ахьышәҭҳәа саакәҵәиаауеит сышьҭахьҟа сааʒыʒымкны…

«Ишԥаҟасҵари, анаџьалбеит?..»

Еимҷаԥаʒа игылаз аџь ду снатɕаԥшит, хылаԥшра сызнауазар ҳәа. Уи акагьы иацәымшәаʒо игылан а҆еимырԥаҷаны, а҆еаҳаракны. Сгәы инҭашәеит: снықәлап, иахьыманшәалоу џьара еимҷаԥарак аҷы сныбжьатәап ҳәа.

Аха уахьгьы исзеиԥшымтәит, исызмырманшәалеит.

Аџь ашьапаҟны снатәеит сеиқәхәыцраха, схы сымагәырɷаха… Адац дуқәа кьакьаʒа, еиқәырхәа адгьыл иалыҳәҳәоит арахь…

Убри аамҭазы, сшыԥшыз, сшыʒырɷуаз, хәарч-хәарчҳәа шьҭыбжьык слымҳа инҭасит иааигәаʒаны. Исымариашаны иаагоу амɷахәасҭа иаҧыланы акы аауеит ицәышәшәʒа, имымеиқәараха. Абар-абар избоит, исзааигәахарц егьагʒам…

«Ишҵаҟасҵари?.. Сабацари, иабихәац?..»

Алашьцара снаԥшны, аџь ду снатɕаԥшит, сыбла ҭырхаха… џьара цхыраарак сызнаурц, џьара хыхәарҭак снатаҭарц…

«Амшә акәзар?.. Ишԥасыԥсыхәоу амшә акәзар?.. Амшәгьы атɕла иқәлоит, уабар ус уааннажьуама, ашьап ҟьаҟьа дуқәа нымɷатɕаны инаухьынҳалозар акәхап»…

Аџь снаватɕәиит. Сынкылԥшит саԥхьаҟа. Алашьцара шԥасԥырхагоу, уҳәарауазеи!..

«Иаауеит… иаауеит абар… ишиашоу… хәарч-хәарчҳәа, акагьы иацәымшәаʒо, агәы рҵынчны, абна зегьы хылаԥшɷыс иара ҟарҵазшәа, агәы раҳаҵны…»

Сгәы ҭыԥаны ицоит… сгәы ҭыԥаны ицоит… Сшьамхқәа ҵыс-ҵысуеит, сшьамхқәа сыҵагылом… Исыхьзеи, мшәан, исыҵалазеи?..

Сара ажәабжьқәа рацәаны издыруеит. Сара ажәабжьқәа рацәаны исаҳахьеит. Урҭ ажәабжьқәа рҟны ахәыҷқәа агыгшәыгқәа ирыцәшәаʒом, ирҷагыланы ирақәԥоит, ириааиуеит хатɕатɕас, гәшаҭарак ҟамҵакәа…

Сеаасырхатцеит, аха – ҽыстуам. Акы сҳәынҷаны самоуп, сеиларшуа, сеиларԥынтуа…

– Хәарч… хәарч… хәарч… – игоит абжьы.

Саԥхьа иниасит акы цәышәшәҳа, имымеиқәараха. Сылацәақәа неиқәысыԥсеит азныказы, аха, уи сара сазгәамтазшәа, сышҟа иагьхьамԥшит. Сыԥсы аасылалеит. Нас амԥа снанылеит аԥныҟа схы рханы, абри абнара зегьы иаразнак ала снылсны сцарашәа. Сыбжьы сыргоит сыԥуа сахьнеиуа:

– Ди-аа-уу!.. Ди-аа-уу!.. – ҳәа.

Атцлақәа инеитарҳәоит сыбжьы, ашәаԥыцьаԥра инылҟьоит иаразнакы иԥшаа-ԥшаауа, аха аҳәгьы атак ҟаитцаҳом. Иахьабалак тынчроуп. Атцлақәа гылоуп еиқәышьшьы.

– Еи, уара!.. – убри аамтазы иаалырҟьаны игоит абжьы.

Саԥхьа дгылоуп ауаԥы. Снеигәыдхахалеит сҳәатцәыҳәатцәуа, изура сақәымшәо…

– Уабаҟаз уажәраанҳа?.. Иухьи, Хьудар… иугәытцалеи?!. – днасастцаait, абраҟа сахьибаз изымбатәбараха, иԥьашьаны.

– Сабаҟахыз?.. Амԥа санын… сзыманшәаламхеит сара ишыстахыз!.. – иаҳәара саҷуп исыхьыз, сзыниаз, сзынԥаз, аха иара дсыхәаԥшуеит, дсыхәаԥшуеит, сизеилымкаауашәа, сцәаԥа еитаскызшәа.

– Убри амԥа иусырбаз ала уцар акәын… Иухьзеи, ԥьбеит?!. Ужәԥа ҭҟьазаап, ҳаи иабихәац!.. Ушәеит акәу?.. – днасастцаait.

– Сара сымшәаҳеит… Сара сшәартә еиԥш схы мԥаԥызымгеит… Убас иҟалеит, ишԥасҳәари, абри сызныз амԥа сацәыхҟьазшәа… – наиатаскит, аха, аиаша уҳәарами, исыхьыз сыздыруамызт. Иахьантәаракгьы аԥныҟа сеихон, сеихон, аха аԥныҟа игаз амԥа сақәшәомызт. Иара аԥықәԥықәҳәа дааԥышәарччеит, сгәы аарҟәандауа.

– Аԥстазаараҷгьы убасоуп ишыҟоу, дад… Амԥахәастақәа рацәаны иамоуп… Урт акырԥьара еиларсуп… Зны анахь ургоит, зны арахь ууаргоит… аха уара, аҳаҳаи, аԥхьа ишьтухыз, узнылаз амԥа уацәхымҟьакәа уцала!.. Уи атцыхәтәаны аиашахь укылнагоит… – днасабжьеит.

Саԥхьа дгыланы днеиуан саб, иеигәышә иҟәаҟәа иқәкны, ишьаҷақәа неихҳәа-неихҳәо.

Сара уи сишьтаԥало сцон…

БИДАҽ ИКАМБАШЬ

– Ах, ах!.. Иааухугахьаз, Бидаҽ!.. Узықәнаршәахьаз!.. Закәытә ԥьабааузеи инадурҙылахьаз абри укамбашь!.. – абас зымҳәауаз ҳәа аҙәгьы дыҟаҙамызт ҳара ҳа-Набжьоу Бидаҽ икамбашь азыҳәан. Шьоукы-шьоукгьы ианааргәалашәалак, аԥсыҭаланы,итәрааҽ-мрааҽуа ҳгәарабжьара иныбжьалазшәа, рцәа инҭзыҙаауан.

Аиаша уҳәарами, сара Бидаҽ икамбашь ибзиаҵәҟьаны издыруан. Сара сакәым, аҙбахә змаҳацыз аҙәгьы дыҟамзаргьы ҟаларын хара ҳа-Набжьоу. Уимоу изымбацызгьы еихаргылаеиҵаргыла иахырымҳәаауаз иҟахыз!..

– Уара, Чындыжә, уи жәаха избон... ишыҟалаз убарауазеи!.. Ацәа иҭыҵны, ицыѡцыѡуа... Алаԥшцәгьа илаԥш изаҟәыгарым... Аԥштәгьы шԥаԥсахи!.. Ахы иахәаҵәҟьеит уаѡы ишимбац ала...уажәшҭа аанкыларагьы дааразҙа ицәгьахашт!.. – инеихырҳәаалон шьоукгьы уи аҙбахә иахьааиқәшәалоз, тәамбашақә, рқьышә инықәҵашәа.

Бидаҽ икамбашь иамаз аҟазшьа ҷыдақәа ззымдыруаз ҳәа аҙәгьы дыҟаҙамызт ҳара ҳҳаблаҽы. Ашәиҭышәи ахала иааныжьны ԥьаргьы узцомызт. Уи амаҙақәа зегьы аҵыҵхьан, аха иара урҭ зегьы хьаасгьы иамаҙамызт... Ишнеиуа акәымкәа, иззаҙа иааҭгылон, ахы былдыз ҟәазҙа иѡышьҭнахуан, аԥынҵа ҭыкка-ҟьаҟьақәа инеихакы-еихыхуа иаафѡышәауан, ала ҟәбарқәа нҵаркәымпылуа иаахьабалак иаанаԥшы-аапшуан. Нас ишзалшоз ала, – Ѡа-ааҟь! Ѡа-ааҟь! – ҳәа абжьы ѡҭнагон, гәыҵхарак аманы акы ишазхьаауаз удырратәы. Аха аҵак анамаҳалак, аԥхьаҟа аҷынанахон итәрааҽ-мрааҽуа, ашьапԥагәа хьанҭақәа ашьшьы-шьшьыҳәа инеихгауа. Уи иаалырҟьаны абжьыргара зызкыз уаѡы изеилыргомызт аандак аҷенадырҳәазаланы, еиларҟәҷы инаҕрысны мхырҵак анҵалара акәзу, мамзаргьы аѡызцәа гәхьааганы иахьыҟоу аладнардырырц акәзу. Ус иара иаҟазшьан. Уахынла Бидаҽ ԥьара цәгьарак ҟанамҵандаз ҳәа аѡны иааганы ианҷеиҳәалозгьы, – Ѡаааҟь! Ѡа-ааҟь! – ҳәа иаалырҟьаны абжьы ѡҭнагалон, нас, ишаулац еиԥш, абрахь, амрагыларахь ахы рханы иԥшуан, убрахьынтәи изызгәышьуаз аҵак иазыԥшызшәа.

– Уеиҕыржәома… уеиҕыржәааите!.. – ибжьы нақәиргон Бидаҿ игәамырԥхаҙакәа, цуҭеи-ҳаблеи еимыздоз ахәаабжьы игәы иаламҙаҙо.

Ҩымҭҙакәа иҟазар шԥаиҭахыз Бидаҿ уажәы,абарҭ шьоукышьоукы ркамбашь ҳәатәахатҵа-бзиақәа реиԥш! Урҭ мбатәшәа дызҵашьыцқәоз ракәын Бидаҿ – ашьыжь инеишьҭагыланы ингәарҵқәоз – ахәылбыҷеха иҭәы-иԥха, егьырҭ арахә ирылбзааua иаагәарлақәоз.

Раԥхьаҙа Бидаҿ икамбашьгьы ус иҟагәышьамыз – уаѡ дааигәырҕаратәы, уаѡ даатҵашьыцыртәы – аха?.. Аха изеилымкаауаз, ихшыѡаҿ изаамгауаз абри аҵыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иаалырҟьаны абрысҟак аҷеахьеиҭанакыз акәын, дшазыԥшҙамыз, дшақәымгәыҕзоз…

Бидаҿ игәылацәа акырынтә иақәыркхьан, инаидтәаланы, икамбашь рҳаблаҿы аҟазаара дара рзыҳәан, егьа ирҙаргьы, егьа ирымҳәаргьы,акыр ишшәарҭахаз,акыр ишгәыԥҵәагахаз… аха ргәы еихнаршәар хәа ишәаны,игәаҕьны ирзеиԥштәуамызт Бидаҿ иҿаԥхьа ари аѡыза азҵаара ақәыргылара. Агәыла агәы даѡызоуп рҳәоит аха, Бидаҿ уи игәы арҷыдахаргьы рҵахымызт, акыргьы иаҳаҭыр баны инеихыкәша-ааихыкәшеит, аха ианбанҙарычҳарыз! Бидаҿ икамбашь аҟазшьақәа еиҳаеиҳа ирылжжуа, ацәгьарахь икылнагошәа анырба, егьа иныкәыртҵа-аакәырҵазаргьы, аҳабла аиҳабы Есҳаҟ раԥхьа днаргыланы, хәылбыҷехак Бидаҿ иашҵа инҵалеит еицырхашьшьы. Ари збаз Бидаҿ, илахь ада ааԥҵәазшәа, иҿаԥшылара ааамышьцахан, дгачамкны, ииҳәара иҿамшәо, ԥытраамҵак ус дыззаҙа дгыланы дырзыԥшуан.

– Нас… абри азоума абырсҟаѡык абриаҟара шәхы аԥьабаа зашәырбаз!.. – излацәажәауаз ианаалга, аԥхьырцәҳәа иҷеынхыршәааны игәылацәа днарзыԥшит Бидаҿ. Ас иҵамаацызт дара, иаахьымҙгишьеит. Егьырҭгьы ирҳәо-ируа иақәымшәо иааилахеит. – Уи шәара шәацәымшәан!.. Ма исшьып, ма иқәызгап… шәаргьы шәааҭынчхап!.. – инарҿаирхьит. Уаҵәҟьа аҷеакала ацәажәара шамуаз иаразнак иаарнырит. Уи акамбашь иахҟьаны иара Бидаҿ ихаҭагьы акыр ахынҵаѡынҵарақәа дышрықәшәахьаз амалахазгьы уажәы ихаҿы иааимгеит.

Даазқәылазгьы, убри акамбашь аҙбахә аацәырганы ишакәым инахцәажәаз, егьа дизааигәазаргьы, егьа дизыҟазаргьы, аԥхьыжәҳәа инеиҧаирхьуан.

– Мап, Бидаҧ, ҳара цәгьа уаҳамҳәеит ҳәа ҳаҟоуп... Уазхәыц, ҳаилнамхааит абри укамбашь!.. Даҽеакала ҳазымхәыцит ҳара, даҽеакала ҳмааит ҳара араҟа!.. – уаҳагь илаҧымҭҙакәа агәашә инҭытцит Бидаҧ игәылацәа.

Азныказы иахьабалак иааҭынчрахазшәа ибеит Бидаҧ, аха игәы иналакьакьаз арахь иалыжжуан изымҟажауа:

– Анҭ роума сара ахшыѡ сзыртцауа?!. Скамбашь атәы макьаназы сара исыҙбыртә сыҟоуп... Укамбашь иарҟьалеит ҳкамбашьқәагьы, аиакәым рхылҧиааруа иалагеит рҳәахит... Сара стәы акәым... аха, убра дара ркамбашьқәа ирхылаԥшлаайт!.. – даараҙа ихьааигеит Бидаҧ игәылацәа абас иахьизныҟәаз. Зынгьы абас ихҭаркуа иалаган, аҭәѡан инахаԥсырц егьаагымхеит. «Знык улаԥшықәырҭар, нас узыҧьацома уаѡҵас?.. Урахәгьы маҷҟәикуеит, уаргьы умаҷҟәикуеит!..» – игәы дынҭацәажәеит Бидаҧ.

Усҟан Бидаҧ убри икамбашь иахьыз иахьа уажәраанҙагьы ихьухьууа ианигәаламшәауаз ыҟаҙамызт. Ҽнак, хәлбыҽхак, дшазыԥшҙамыз, абри агәышԥы инаҵакны ашьа ахьыжжы, алаҟәбар-ҭынчқәа нҭаркәымпылуа, еиқәшьшьы агәашә ишадгылаз ибеит.

Бидаҧ ари иибаз даараҙа ихьааигеит, даараҙа игәнигеит, аха изыхҭниҟьашаз дақәшәомызт. Мхырҭак ишҭалаз аҟара гәѡарас иман, аха изымхырҭаз дизеилкааруамызт. Ас ианыҟалалак дарбану зхы цәырызгауа? Акамбашь иахьыз аиакәым ахь икылнагар ҳәа иацәшәаны, аҙәгьы иҧцәыримгеит.

Бидаҧ игәылацәа рахьынтә Есҳаҟ рацәак дигәаԥхомызт аҟнытә, гәрамгарҭас дҟаҵаны, маҙа-маҙа акыр дизкылпшкылҙырѡит, аха Есҳаҟгьы ихарагәышьаз.

Бидаҧ дгәамҵ-хамҵуа арахә рҳақьым иҟынҙа дцан, диҳәодичо даганы, дидгьаҵәыгьаҵәыло икамбашь днахәаирԥшит. Уи илшоз ахәыҷала дацхрааит акамбашь, иҧиҙәҙәааит, ахәшә азыҟаиҵеит. Нас Бидаҧ, уи дааицыԥхьаҙа, иԥьыба акы нҭамҵакәа доуишьҭуамызт.

– Аҳақьымгьы џьара акы неиҷумшьыр, духәаԥшуама… аамҭа убас иҟалеит… Анцәа диныҳәааит Хырзаман!.. – иҳәалон Бидаҷ уи дааигәалашәацыԥхьаӡа.

Бидаҷ ахәылбыҷеха икамбашь ахьгәарымлаз аахьааигеит. Игәы иныҵалеит дырԝегьых цәгьарак ааизцәырнагарашәа. Агәашә днадгылан, раԥхьа ишьҭаз адәҳәыԥш днықәԥшит, аха уаҟа иқәҳәуа иқәыз арахә ирыламызт иара. Гәҭынчымрак ааизнарҵысит.

– Узыԥшуазеи, уанаџьалбеит… цәыкьанаҵы унашьҭаԥшыр!.. – убри аамҭазы Бидаҷ иԥҳәыс Қәеиза амаҵурҭа дааддәылҵын, лыбжьы наиқәлыргеит, заанаҵы ркамбашь ԥшааны игәараицаларазы. Иаргьы, уи лажәа ԝбамтәыкәа, иеигәышә аашьҭихын, ашьшьыҳәа ашҭа дынҭытцит.

Зегь реиҳа Бидаҷ ихамышҭуаз, игәы изырхьуаз, дунеихаан иара уи акамбашь изанамыжьуаз – Абыџь Қәаблыхә имхырҭа аныҟәнахыстәи акәын. Ихьухьууа игәы ааҵнаблаауан ианааигәалашәоз, ихлахаҵ ааиланаргьежьуан.

Усҟан Бидаҷ ари аԝызаҵәкьа дҭанаргылап ҳәа дшақәымгәыҕуаз, ажәа изаарыцхаит, укамбашь абра иҷаҳәоуп, уеизгьыуеизгьы ууаироуп ҳәа. Аԥырқьхәа амцабз наихҟьазшәа, дааилыбза-ааилыбзаарт Бидаҷ. Бзиарак ишазҳәамыз аҟыԥхәа ихшыԝ назцан, џьарак дзымтәауа даашаҟьшаҟьеит, даауалуашеит…

Аԥсреи абзареи деимаркуа ауп Абыџь Қәаблыхә иашҭа дшынҭалаз Бидаҷ. Уи, ақыҵа иналгашәа, уаазеилаҳарыз ҭыԥ шьахәк аҷы дынхон. Нхара-нҵыралагьы хар имаӡамызт, иашҭа, игәара, иԝны – деиқәҷаб дыҟан.

Ҽнак Қәаблыхә, иара аԝны данықамыз, Бидаҷ икамбашь, аԝынашәа дызҵысхьаз, иџьарԥаруа иҵагылаз имхырҭа, уаԝы иааизгәамҭаӡакәа иԝҭалан, акы аанмыжькәа илықәгәыцәааны иаақәнахӡазаап, уаҳа акы ааизалымхӡо…

Ажәлар еизаны иахәаԥшит ари аус. Бидаҷ, ԥсрак иақәшәаз иеиԥш, ихы иқәыжь, дагьыԥсымкәа-дагьыбзамкәа, иихәо иҷамшәо дгылан. Қәаблыхә ихаԥыцқәа аҷҷа рыҵгауа, исзыхгозар ҳәа ҷиҵуамызт. Иеизаз иеицҷакны, шьапыцыԥхьаӡа ԝба-ԝба лапкьа нақәырҵан, ԝынԝажәа ԥуҭ раҟара аԥш аҷа шааҭаргалалак имшәар амуа дынҭадыргылеит Бидаҷ.

Иԥсы ахьынӡаҭаз Бидаҿ ари аҩыза дақәымшәацызт. Цәгьалаҭәкьа дааиҭанарԥәԥәеит. Акыраамҭагьы ихьанҭараха, даазаҭымҭӡо иҟәаҟәа инықәхаит. Аха егьа ԥьабаа ибазаргьы, Бидаҿ иҿеиҟәаҟәеит усҟан икамбашь, уаҳагь ԥсыхәа амамызт. Дырҩагьых гәыԥрак иман, наҟ-наҟ аҿышԥеиҭанамкри, акахьы ишԥасызкылымгари ҳәа.

– Уҿасшьып сара уаҟа, уаҳа егьсылымшаргьы… уҿасшьып… убриоуп уара иуқәнаго!.. – акыр дақәгәамҭит Бидаҿ икамбашь. Усҟан иахҭниҭаз ҩынҩажәа ԥуҭ ааигәалашәацыԥхьаӡа, ихаԥыцқәа аҿҿа нарыҵгауан. Еиқәҟаца агьаргьалас ду ҟаҵаны агәашәаҿ инаҵаҿеиҳәеит.

Иаҵакын уаҟа мчыбжьык, ҩымчыбжьа, хымчыбжьа. Иахьахәлааноӡа ишыгьежьуаз, ишыгәаҭеиуаз, ишыхәаауаз адгьыл зегьы хыргьежьааны, ицәгәыхаа иҟанаҵахьан. Бидаҿ ирхны иазааигауаз ами ани иазхауа иҟахызма, аҭра ҭаҩаҩа иаакалеит, иааныԥшит аҭагылазаашьа бааԥсы ишҭашәаз. – Ҩа-аакь!.. Ҩа-аакь!.. – дырҩагьых абжьы ҩхалаҵаны ихәаауан, аха анкьа иацныҟәалоз, иара ахы зыднакылақәоз рыхабаркгьы ыҟаӡамызт. Ари адунеи иара азыҳәан иааҭацәырахеит. Убас иҟан акыраамҭагьы. Аӡбахә иҳауҳауа ақыҭа зегьы иналаҩит, уаҩы изаанымкылаӡо. Аҳәатәы анроугәышьа, еихаргыла-еиҵаргыла иахырымҳәааз иҟоузеи! Згәы иахәақәаз – рнапқәа ргәы инкыдшьылауа иршьышьуан маӡала, Бидаҿ имырбакәаимырҳакәа.

– Иоужь наҟ, Бидаҿ, иоужь… иазхоуп уажәшьҭа, уи уаҳа ҟанаҵарым… – рҳәон уи збоз ирыцхашьаны, аха иара уи агәра изгомызт, убриаҟара дархәыцхьан, деиланаргьежьхьан.

– Иҟазааит ус… иҿасшьып уаҳа егьсылымшаӡаргьы… иақәнамго ҳәа акагь ыҟаӡам!.. – илахь неиҵыхынгьы дахәаԥшуамызт Бидаҿ. Аамҭа цацыԥхьаӡа, иара еиҳа-еиҳа аҿеиҵанакуа иалагеит. Аблақәа ҭызза, абжьааԥны ишаҟьшаҟьо зыҵра иҵамгылоз, уажәы еиқәшьшьы, изҭашәаз арыцхара уаҳа иназҭымҵрашәа, инҵаҳантауа хәыцрак иагәылахалан иаман. Унадгыларгьы, аԥсы алыкәкәаны, еергьҳәа акәын ишынаухәаԥшуаз. Иабаҟоу, иабацеи уҳәарауазеи, уи анкьатәи агәырҷьара, амчра?!. Агәы шԥацәкаҳаи, анаԓьалбеит, уҳәарын.

Зны ирыцҳаушьауан, зны иузцәырҵуаз арыцҳашьара уцәыʒуан, изҵашәаз агәаҟра ухшыɯаҿ акагь аанамгаʒошәа.

– Иоужь наҟ, иоужь… иҿоушьуама зынʒаск!…. Ишыҟалаз умбаʒои… еиɣраҳаҳа… иазхоуп уажәшьҭа!.. – Қәеиза ҽенак аԥсраказгьы илымуит Бидаҿ уи аауимышьҭыр. Ахьаа лхьаахан, дарҵынчуамызт.

Абринахыс Бидаҿ икамбашь дашьклаԥшуан иахьцалакгьы. Ахы аирдырит – аԥшәма макьанагьы дыɣәɣәаʒа дшахагылаз. Иаргьы урҵқәа зегьы еилнакаазшәа, насгьы акырʒа аҽееиҭанакрашәа, ахы ааинарбеит азныказы…

Абас ицон амшқәа, абас ицон аҵыхқәа. Аха ҽенак, иагәалашәах здырхуада, арахә ирылагыланы ишыҳәуаз акәымкәа, инарылҵын, ашьшьы-шьшьыҳәа, ахы нақәжьны, афасарабнарахь илагалаз амɯахәасҭа инаныршәланы аҿынанахеит. Бидаҿ ари ԥьашьаны, иҟанаҵо збап ҳәа дкылԥш-кылʒырɯуа дашьклаԥшуан. Иара, ахы иҵашәаз узеилымкааʒо, акагьы агәхьаа акʒамкәа, ишиашаз афасара инылсын, аккара иҵаланы ицон, Кәыдрыҟа ахы рханы. Бидаҿ знык, ɯынтә раҟарагьы ибжьы нақәиргеит, аха иагьизхьамԥшит. «Ашоураха аʒба иакызар акәхап… Мамзаргьы зыхьшәашәак аҽынҵнашьыр аҵаххазар?..» – убри ихшыɯ назцеит Бидаҿ. Аҳаиуангьы ҳаиуануп, аха ианрыцҳаушьашагьы ҟалалоит. Бидаҿ ақәҿымҵакәа, илаԥш иаатԥыршәауа дашьҭанеиуан.

Бидаҿ икамбашь шиашаз, уаҳагь иааизхьамԥшʒакәа, амардара иналбаан, аҟәара цәхәыра инықәсны, ашшы ахырга аʒиас аҽеналанажьит, ахгьы аʒы иналанаршьшьит. Акыраамҵагьы иɯахомызт, ихаббала аʒы иагон.

Ари збаз Бидаҿ, иҟанаҵоз аазымбатәбарахан, аҽашьуазаап иқәынҵәаша ҳәа дыҳәҳәеит, дҟааит, аха илшагәышьоз, дахьʒаны аʒы изамхуамызт. Дыɯуа, дҳақь-ԥсықьуа, иԥсы иманы аɯны даакылсит, скамбашь аʒиас иагеит, шәанаԥьалбеит, аҽашьуеит, шәсыцхрарооуп ҳәа. Дарбаныз ари аɯыза аусаҿ Бидаҿ игәаҟра иахамыҵгылауаз! Зегь ɯеибарҵысит. Иеиханы, рыԥсы рыхәламʒо аʒиасаҿ инеизар, ани Ламшьаҵә иқьақәа ахьыԥаз, Ҵәаԥшь ҳәа иахьашьҭоу инаҵәхыкны, аʒнырцә амхырҵаҿы ишалагылаз рылаԥш нақәшәеит. Усҟангьы иақәҳә-

ҳәо мацара, цәгьаԥсышьала аҙиас ирцаны иаарцеит, ԥхасҭак амырԥатцаҙакәа.

Абарҭ зегьы ихҭигахьан Бидаҿ. Зыгра ҭаѡаѡа, иубар иузымдыруа иԥаз акамбашь акыр аҿеибнаҭеит, акыр аҿеиҭанакит. Анкьатәи ахҭысқәагьы хәыҷы-хәыҷла аамҭа иныбжьанарҙит.

Аамҭагьы аамҭоуп, аха Бидаҿ зны-зынла абри икамбашь убасҟан итцнагаз аԥазшьа ҷыдақәа данаарызхәыцлак, аԥацәыҳәа акы игәатца иналанакшон. Егьырҭ ацәкамбашьқәа реиԥш, Бидаҿ ицәкамбашьгьы аԥьабаа хьанҵа иатцаргылазҭгьы, иазышьҭымхуа аидара хьанҵа, ахәда амса атцазцашаз, мамзаргьы ауғә ақәцаны, ԥсгахак амҭауа, аԥаршоураха ағьара ихцаланы акәаҵан иархазҭгьы, мамзаргьы ихьанҵаҙоу ақдыҙлачы иархо, аҙбаарра иныҵашьшьуа, егьырҭ акамбашьқәа аԥьабаа шырбо еиԥш иарбазҭгьы, ас иԥамларгьы ҟаларын. Убасҟан еилнакаар алшон иеиқәызза иԥалаз аԥсҭазаара закәыз, ишеиҿартәыз, ишеибаркыз. Ныхгыла-аахгыла ахныҟәгара иашьцылаз, ари сара исҳәақәаз ахахьгьы имааицаргьы ҟаларын. Ахахьгьы излааиуаз – уи аѡыза аԥсҭазаара иаламԥшыцзар? Абра ԥьара хәыҷык иааманшәаламхазаргьы, дырѡагьых анкьатәи ашьҭра иҿыцххараҙа инангылеит Бидаҿ икамбашь, агәалаҟарагьы еиҳа-еиҳа ишьҭытцуа аҿынанахеит.

Изысымҳәарызеи, иԥақәан, иабон камбашьқәак – рҟәырҟәылқәа ылгәыгә-мылгәыгәҙа, ирыцхахәха, рцәеи-рыбаѡи еикәыршаны, рқьышәшьҭышьырҭақәа зынҙаск имаҷҙаны. Урҭ хьаасгьы иамаҙамызт иара. Зны-зынлагьы, уимоу, инархыччар цәгьа иамбо, ахы ларҟәны инарыцәхасыргьы аҭаххон. Уи қьафшақә акәын.

«Аа, зхы изамыхәаз шәара арыцхақәа... ԥьара акы шәамҟьашьааит, амарԥьа...» – ақьышә ҟьаҟьа инықәнатцон, аҿыжә ҭыкка, ацқәа хырԥьаԥьа. Дара ашьшьыхәа наҟ инаскьон, уи агәы азырхьшаз лахьеиқәтцарак рынмырԥшҙо. Аха ицәырганы ирзымхәауаз ргәы иҭырхәаауазаргьы ҟаларын, – егьаԥьара уцаргьы, егьа ухы ҳароукыргьы зегь дара роуп ҳара хҟны уаанагоит ҳәа. Иара аҿхарыззала, имыццакҙо, ашьапԥагәа дуқәа ашьшьы-шьшьыхәа инеиҭагауа, иавагылаз егьырҭ акамбашьқәа аҭәамшьаҙо, иныхгыла-аахгыла инеиу-

ан, агәы рҭынчны. Бидаҿ икамбашь аҩызцәа иаацәырганы ирзымҳәозаргьы – ргәы иалаҵәкьаз – дара акамбашькәа рҟазшьа мыцхәны еилаганы, иазымхәыцҙакәа ахы ахьымҩаԥнагоз акәын. Насгьы, макьаназы ауаа рнапаҿы ишыҟоу, урҭ ишырхьыԥшу ахдырраҿы иахьымааиуаз цәгьаҙагьы иаԥьыршьомызт. Ауаа рымч-рылшара акырҙа ишаҳараку, уи аилыргара, аилкаара даараҙа ишацәыхьанҵоу иара иахьазгәанамҵоз – иарбан камбашьыз изымхәарыз уи аԥсҭазаараҿы акыр амыҟәмабаракәа ирыкәшәараны ишыҟаз. Аха уи зегьы уажәы еилнакаартә еиԥш аҭагылазаашьахь ахы азнагомызт. Ахы аннанагоз убасҟан акәын – иаргьы абри аҩызцәа акамбашькәа реиԥш иҟазҭгьы. Аха усҟан уажәеиԥш аҵәы иахаҵаны аҙәгьы гәыбԥан аимҵаргьы ҟаларын, аҩызцәа ирышьашәалахон, ираҟарахон. Абарҵқәа зегьы ахаҿы аагаразы ауаҩытәыҩсаинапы ҭәҭәакәа аҭахын.Бидаҿ икамбашьмыцхәы иахьрыцхаишьацәоз, иара даараҙа акыр ахы иҵанарԥахьан, амчгьы иакәгәыԥуан иҟазҵазгьы иара убри акәын. Иарбан ԥстәызаалакгьы знык аԥшәма иҳәатәы хамҵакәа, игәхьаа мкыкәа ианиԥырҟьа, нас даараҙа ицәуадаҩхоит инапаҿы аагара. Уи ус иапуп, ус иҟоуп ԥсабарала, аха агәаҿанызаара аҭахуп.

Бидаҿ ианакәзаалакгьы абарҵқәа зегьы азҿлымҳара риҭауан, аха икамбашь знык амчра ганы ианимпыҵҟьа, нас аламала инапахьы изаамго далагеит.

Бидаҿ арахә ртәы изымдыруаз, изеилымкаауаз акагьы ыҟаҙамызт, ишиҭахыз, иҳәатәы раҳауа, агәашә иадыԥшыло иҟаиҵон, аха ари акамбашь дшақәымгәыԥуаз аҿа ҟазшьак ҵнаган, ҩажәи-жәафынтә иԥсы еиланархәахьан, иԥсы иҿанаҵахьан.

– Аа, ахаҵа дуқәымшәеит, ахаҵа!.. Узакәытә камбашь ҭәҭәаз уирбарын!.. Уцқәа хаԥьԥьала, уеизҟьа ушкажьу днаухагыларын!..

Иара уи егьа дақәҳәҳәаргьы, егьа дақәҟааргьы зегь азеиԥшын. Ус бжьык, имырхьаазакәа алымҳа инҭасызшәа, инавнарҟьон, иззаҙа иахьнеиуаз.

– Агәаҵәажәпа!.. Агәаҵәажәпа!.. Ас уқьаф ҭазза узцо ԥьушьозаргьы ҟалап!.. Иаууеи… иахьакәым ҳкылеибагоит ҳәа

сыҟоуп!.. ԥыҵԝыкгьы рыԥсы ршьап... уахгьы-ҽынгьы рыц ушкылагылоу... Уара уаҟара ашәи змоу акәым, егьа егьаԥьара аҵәԝан иахаҳаны иԥсхьеит!..

...Бидаҿ уажәы Мац иқәаҵара зегьы дныҵаԥшит, инеимида-ааимидеит... Тагә иқьаԥҵаҟынӡагьы днаӡеит, аха ԥьаргьы ашьҭамҭагьы имбеит, ахаҵагьы имбеит. Акык-ԝбак, заанаҵы игәарлахьаз арахә агәашәқәа иахьрыдгылаз улаԥш нарықәшәон.

«Акамбашь ас ианлаԥшықәырҵалак, нас хара изцаӡом... – игәы дынҵацәажәеит Бидаҿ. – Уаргьы узыршаҟьо убри акәхап, леи-бгеи ирыхәхаша!..» – чхьыжә-чхьыжәҳәа ишьапышьҭыбжь аилашәшәра цқьа иузалымбаауаз амԝахәасҵа ианыԝуан ихы нкажь-кажьуа дахьнеиуаз Бидаҿ...

* * *

Адунеиаҿ иҟамло егьыҟамзаап. Ирҳәоит ацәгьа бзиа ахылҿиаауам ҳәа. Аԥсабара иунаҭоит уара иухәҭоу. Уи ус иҟоуп, ус иаԥуп... Зыԥсы цәгьоу иоуп амцхә зыҿкынҵо иашьҭало. Усҟан уаргьы уибом, даҿаӡәгьы дибом... Бидаҿ икамбашь еиԥш, иԥсы қымқымуа, агәарабжьара дныбжьалоит... Аха амцхә иашьҭало – инҵырагь маҷхоит... уи дыруп...

– Аа, уанаԥьалбеит, уанаԥьалбеит... избозеи, изба?!. Сыԥсындаз абри сымбакәа!.. – адырԝаҿены, ашьжьымҭан, Бидаҿраа рышьҭахьҟа, рымхырҵа шыҟаз акаԝҳәа Қәеиза лыбжьы налԝит лҿылзеиқәымкуа. – Уааи, уара, араӡа, уааи!.. Инаҳахьзеи... инаҳахьзеи?!. – лыбжьы цқьа илызҭкаауамызт ишылҵахыз. Иҵагь дыҳәҳәар лҵахын, иҵагь лыбжьы неиҵыхны агәылацәа инадлырҳар, аха лыԥсы лгәы икылаханы доунашьҭуамызт.

– Иҟалазеи, бара, иҟалазеи?!. Ибыхьзеи уаҟа?! Ибгәыҵалазеи?.. – Бидаҿ ииура дақәымшәо, ажәжәа-ԥаҳәа аутра дынҭысын, уахь иҿынеихеит... Амхырҵа далсны, иԥси-иԥси еихьымӡо, аҵәагәаԝа ду ахьгылаз днеизар, иҳақәшәираиқәшәира... Қәеиза лылаҕырӡ лықәҵәиаашо дгылоуп деиҵақьызқьызуа.

– Иубома иҳахьыз, иубома?! – даарыцҳаушьарын Қәеиза, ас дҵәуо шамахамзар димбацызт Бидаҿ... Аҵла акәшамыкәша

– амхырҭа зегьы шьаҟьаны, еилаҟәыбаса ишьҭан. Бидаҿ иимура дақәымшәо, дуауаҳа дааҭгылеит, иибаз, дназхәаԥшыз изымбатәбараханы.

– Ҳаи, ҳаи, инаҳзуузеи, алақәа науҩрыхааит, уԥсыжә ушԥанақәҳи!.. Иҭәуазма уԥсы!.. – Бидаҿ дахьгылаз дааилышша-ааилышшеит.

Аҵәаҵла ашьапаҿы еиқәызза икажьын Бидаҿ ахамышҭыхә дҭазыргылахьаз икамбашь. Ашьап ԥагәақәа ахьаҟьоз акәшамыкәша адгьыл зегьы цәыҕьҕьа-цәҕәыхаа, асаса ҭыкка иахьаартыз аԥш цыра ҽеижьқәа, цқьа имҟаҟаҳакәа, ичқачқаны арахь иавҵыԥшуан. Аԥсы анахыҵуаз иаҿыҵышәшәаққәазгьы ҵаҟа икаԥсан. Иафаз агәы икылачны, еиқәыхьшәашәа иахьышьҭаз аҳбахә заҳаны иааиз, ҿымҭ-ԥсымшьа ҳнахагылеит, аха дарбанзаалакгьы уи аганахьала рыцҳашьарак ааҳнубааломызт....

«Аҳ, Бидаҿ, Бидаҿ... иааухугахьаз!.. Закәытә ҷьабааузеи инадурҳылахьаз абри укамбашь?!. Ушԥаҭынчхеи уажәшьҭа!..» – сгәы инҭысҳәааит Бидаҿ санынаидҵуаз, еидара хьанҭак снаҵыҵызшәа.

АГӘАҒЬРА

– Абыржәараанҳа изымаазеи абарҭ?.. – абри хьаас иаакалҵеит Ҭарсхан иԥҳәыс Ерына. – Ирласны ҳаауеит имҳәази?.. Уара уоуп зегь зхароу!.. – Ҭарсхан лхы наиқәлкит, гәамԥхара-ҟазшьак аалнырԥшны. Ллакыҵа ҭацалақәа ччаԥшьк рыҵшәомызт. – Иани иаби ыҟаҳамкәа ахәыҷы днаган днаруҭан... ажәҩан дналауҵеит... Иан даар, ишԥанаҳалҳәои уажәшьҭа... амалахазгьы амҵ дазыҵҟьауан!..

– Бшаҟәыҵра ҷьоубҭеит... дмаар ҳәа бшәома?.. Убригь хаҵароуп, бдыруоу бара?.. Бара бақәтәахьома? – Мап. Саргьы сақәымтәаҳацт... Уажәнатә иҿаиршьцылаait агәаҕьра, агәымшәара!.. Ахәыҷы данхәыҷу иибауа, иаҳауа наҟ-наҟ еиҳа-еиҳа дазҿлымҳахоит, ахшыҩзцара аиҭоит... Адгьылаҿ еиԥш ажәҩан аҿгьы дыҕәҕәазароуп... Бымбои, уажәы ажәҩан ахьгьы ихалоит!..

Ҭарсхан данцәажәоз иааиҳәоз зегьы агәра угартә иҟаитцон, нас иара ишиҳәаз еиԥш акәымкәа, уиавагыланы аҿакы узахҳәаауамызт. Уи иихәоз Ерына ианакәзаалакгьы даԥыѽломызт. Уажәгьы ас данцәажәа, рацәак иамамкыкәа лҿаанылкылеит. Аха иагьа ус иҟазаргьы, Ерына илҳәаз гәтынчымрак ааизнарҭысын, адәахьы дындәылҭны ашҭа дныкәгылеит. Амш каххаа еилган. Ажәѽан агәы кеикеиуа ицқьан. Аҕәуҕәуҳәа уахашаанҙа аҙлагара еиԥш зыбжьы гауаз, агәашәынҭытц ишьҭаз адәеиужьра аҭыхәан адгьыл кылызтцәауаз абжьы шгац игауан. Еихаргыла-еихаргыла, ажәѽан инаҭакьысуама уҳәартә, ииаԥшуан уи адгьыл кылызтцәауаз зҭагылаз аибаркыра. Аҕьҕьа-гәгәаҳәа зны-зынла ииаихәалахазшәа абжьы анхаланатцозгьы ыҟан.

– Моу змоурахә мыҙша, кааметк ҳаладырԥшуеит абраҟа, – иҳәалон Ҭарсхан, маҷк абжьы анааихсыҕылак. Абра аусура иалагеи уажәи рыбжьара ихшыѽ зегьы убрахь икыдын, дагьазҿлымҳан.

Ҭарсхан абраҟа аусура ианалага инаркны даараҙа ҳаҭыр рыԛәитцахьан уаҟа аус зуаз, еиҳараҙакгьы – хылаԥшра азызуаз анцьныр хада. Уи дқәыԥшын, деилыххан цәгьалатцәкьа. Ҭарсхан уи дигәаԥхон иҟазшьа, инаалашьа ахьыбзиаз азыҳәан.

– Нас абра, абри шәызҿу ҳара акыр иҳахәарҭахома?.. Адгьыл кылжәаны икашәыжьит... аԥьабаа шәаҭцагылоуп уахгьы-ҿынгьы... ҳабакылнагауеи?.. – имырхьааҙакәа, иара ишиҟазшьаз еиԥш, днаиазҭааит ҿенак, еиликаарц иҭахын абри иаанагоз, изызкыз. Ас шамахамзар ԥьаргьы имбацызт. Аха аамҭа ԥхьаҟа ицацыԥхьаҙа ауаа реилкаара иҭагь ишаҳаракхауаз агәра игауан.

– Ҳара ҳаԥшааѽцәоуп... адгьыл аҭаҿгьы ҳаԥшаауеит... амаден ҳашьҭоуп... анефҭ ҳашьҭоуп... агаз ҳашьҭоуп... ихәшәу аҙы ҳашьҭоуп... – иҳәеит уи Аимырхәба-анцьныр. Иблақәа аҳатцҳатцара, агәыразра рнубаалон.

Ҭарсхан иматә Алхас дҿабыҕа дгыланы, урҭ злацәажәауаз илымҳа азышьҭны дазыҙырѽуан. Абра аргылара ианалага инаркны иѽызцәеи иареи, хҭацәыхак шааролак еиԥш, иааины аусуцәа инарыдгылон, изҿыз, иҟарҭоз ҿыцбарах ибаны,

рылаԥш иныҵгауа. Араҟа аус зуаз Алхас дыззымдыруаз ҳәа аҙәгьы дыҟаҙамызт.

– Аҵара ду шәымҵеи, баба... шәеиҵагылеит аҽар... иахьа ишәылымшауа акагьы ыҟаҙам... Ҳадгьыл, ҳ-Апсны-дгьыл беиаҙоуп дааразә... Ҷара-дыррала шәеибыҵоуп... ҳадгьыл барақьаҵ иаҵшәыԥшаароуп амазара ду иаҵаҵәаху... шеишыҟәсеи напы зкьымсыц...

Ҭарсхан уи ибла ихибаалон дааразә зхы иаҟәгәыҷуаз ҷкәына еиҽамск шиакәыз. Ҭаацәара бзиак дшахылҵыз ѡашьомызт. Иԥсадгьыл даҵагылартә, дахәартә еиԥш дахьыраазаз гәахәарак уаѡы иааинамҭарц залшомызт.

– Ара иҟалап анефҵ ыҵаҳҳыргьы... иҟалап агаз ыҵаҳҳыргьы... мамзаргьы ихәшәу аҙы ма аҙыршы... – даҽын ацәажәара анԥьныр Аимырхәба. – Анефҵ – ари ихәарҭаҙоу, адунеи зегьы еибаркны изку акоуп, уи шәара ижәдыруеит, агазгьы – иара убас. Аҙыршы ыҵыҵыр – аҙынразгьы абраҟа аутраҵых аашәрыхыртә шәҟалоит. Аҙыхьшәашәа акәзар – шәыѡнқәа рҽы, рацәак аԥьабаа мбаҙакәа, ахьхьа-хьхьаҳәа ишәызнеиуа иалагоит... Аха ҳара ҳхықәкыҵәҟьа – анефҵ ауп... Абас ҳара акырԥьара аусураҟәа ҳарҽуп – Кындыҷ, Тамшь, Ешыра уҳәа...

– Анцәа шәирманшәалааит... анцәа шәирманшәалааит!.. Зегь ззыҟашәҵауа ҳара ҳзыҳәан ами... Аамҭа бзиа ауаѡы даргәырҷоит!.. Ҳа-Набжьоу уаѡы ишимбац ала аҽеиҵанакыргьы алшауеит... Иахаанхауа рзыҳәан зегь маншәаламхауеи!.. Аҭынчра адунеиаҽ иҟазааит, уаҳа иаҳҵахузеи!..

Ҭарсхан абарҭ зегьы иара итәала дрыхәаԥшуан, иара итәала ишәон, изон. Нас гәеиҵыҵра-гәырҷарак неиханарԥраауан. Дахьнеилакгьы уи аҙбахә акәын иҽакыз, аха изгәаԥхауаз шыҟаз еиԥш, изгәамԥхауазгьы ыҟан.

– Иумур акәын, Ҭарсхан... иумур акәын!.. Уаԥхьаҵәҟьа, адәеиужьра зегьы кылжәаны ишыҟарҵаз умбаҙои?! Ари адгьыл, сара исгәалашәоит, анкьаҙа зны уаб жәымҭашкәакәа данықәаарыхуаз...ари шәара ишәтәын...заҵа уаѡдықәмларыз уажәеиԥш... Умаҭацәагьы ыҟами, урҭгьы ирҭахымхоз... Иара усгьы ҳарахә царҭа рымамкәа иаақәдырхеит... рахәыкгьы ныкәымҳәуази...

ҕəака иажəақəа узырхəыцшаз рытҵан… уи дахьиашазгьы ыҟан, дахьиашамызгьы. Аха Ҭарсхан уи ицəажəашьа, ихəыцшьа шигəамԥхаз удырратəы иҿəааитеикит. Ихы ҩеитҵихын, агəамԥхара-ҟазшьа иааизцəырҵыз иҿыҩагəылжəаны даацəажəеит:

– Ҳаи, ҕəакахеит, изакəызеи иуҳəақəо?.. Смаҭацəа ирызҳааит ҳəа, дгьылымзар иҟоузеи?! Аԥсынҵры роур – анхарта ҭыԥгьы роуп… ари ҳа-Набжьоу ҟьаҟьа дуӡӡа егьаҩы ирызхап…

– Усоуп, аха аамҭақəа шыҟало удыруама, Ҭарсхан… абри ҳа-Набжьоу адгьыл ҟьаҟьа дуӡӡа ҳəа узҿу аҟны дгьыл ҿатцак ԥьара иузамымцəаауа иҟаларгьы ауеит… Изҿқəоу рыла уахь ҳхы шкыду умбаӡои?.. Ара ԥьара ус иааныркылалап, ана ԥьара ус ирклап… рыхьӡ ахырҵалап… абри шԥоузгəамҭауеи уара?!. – ҕəака ииҳəац еиҵеиҳəон, дахыԥомызт, убри шиашоу Ҭарсхангьы агəра ииргарц иҭахын.

– Ҳхəыцқəа рҿатцахəы дунеихаангьы иӡуам… уи сара агəра згоит… – иҳəеит Ҭарсхан иҿаариашаны, ҕəака иблақəа днархыԥшылауа. – Ҳаргьы, ҳмаҭацəагьы дгьылда ҳаннажьуам иахьатəи ҳаамҭа… – нациҵеит Ҭарсхан, ииашаҵəҟьаны уи аганахьала игəы ҭынчӡоушəа иҿаақатцаны.

Адгьыл азҵаара ианакəзаалакгьы Ҭарсхан изыҳəан даараӡа крызҵазкуаз усын. Ус уназдыххыланы иуӡбашаз акакəмызт, иатцанакуаз рацəаӡан. Адгьыл аиҷаҳара, ахӡыӡаара – уи анхаҩы ираздымҩа аартра акəын иаанагоз. Ҭарсхан адгьыл ахь имаз агəыблра зегь реиҳагьы иҳаракӡан, уи иԥшьоу зҵааран иара изыҳəан.Ихəыцқəагьы,имаҭацəагьы иара иеиԥш иазхəыцуазар иҭахын. Адгьыл аныԥшӡахо, иангəазырҳагахо – иара иалоу аҵдырааны ухы ианаурхəауа ауп. Ари аҩыза агəаанагара иара еснагь дадгылаҩын, дазықəпаҩын.

– Даду, ҕəака ус зиҳəеи? – Ҭарсхани ҕəакеи анеиԥырҵ ашьҭахь, Алхас даахьаҳəын, иабду днаиазҵааит. Ахəыцгьы игəы акы иназхьааит, абарҭ адуцəа реиԥш иаргьы иеилкаара ҳаракызар иҭахны. Акы дназхəыцит.

– Дад, уи ирахə роуп дзызхəыцуа, дзыхӡыӡааua… Иԥынҵа днықəпшны уаҳа акагьы ибаӡом… – наиаҭеикит Алхас.

Ҭарсхан абас дыҟан… Араҟа имԥаԥысуаз аусҟәа рацәан. Знапы ианыз уажәы-уажәы иааины инахагылауан, инахылапшуан. Изыҟәгәыҕуаз адгьыл амаҙа аҵыхра ус имариамызт. Адгьыл шә-маҙак аҵаҵәахуп, ус унаҕраԥшны, уара ишуҵаху иузгәаҵома, иузаҵыхуама!..

Ҭарсхан ажәытәаи рыдгьылаҷ уажәы шьоукы агәхьаа мкҙакәа иахькылыржаауаз, уахашаанҙа ҭаха ахьарымҵауаз хәыцраҟәак, ԥсҵҳәа еиҟәараҟәак реиԥш инеихаҳауазаргьы, зны-зынла убри аԥыза агәалаҟара иоуан – абраҟа, ибзиаҙоу акы цәыҵрыԥшаар иҵахны, абри рҳабла, рқыҵа иҵагь инаҳаракны аҙбахә рҳәартә еиԥш иазеиҕьу акы цәырҵыр цәгьа имбауа. Уахашаанҙа ҭәар-ҭәарҳәа адгьыл иҵагьежьуаз аиха ду ашьҭыбжь илымҳа ишҭаԥуаз мацара ианааихигалак, адырԥаҷены игәы иамукәа, днеины аусуцәа днарыдгылон, днаразҵаауан:

– Уара, шәанбалгои абри?.. Уаҳа ишәызкылымҵәаҙеи?.. Мамзаргьы шәавнагоу?..

– Мап, мап… егьҳагым, Ҭарсхан… уи уацәымшәан уара!.. Ҳара ҳнапы злаку аус аҵыхәанҙа инамыгҙакәа иаанҳажьҙом!.. – рыбжьқәа наиқәдыргон даргьы инаихлафны. Нас иара ахәацаҳәа ишьҭахьҟа даахынҳәуан. Ихы нкажь-кажьуа, ус аламала адгьыл амаҙа аҵыхра шымариам дназхәыцуан. Аԥны данааилакгьы, Ерына уи днаиазымҵаар лгәы иаухуазма:

– Иуарҳәазеи, уара, уа уахьнеиз? – лыбжьы паҙа инаиқәлыргон, лхы ишҟа инхьарнааны. Убри имԥаԥысуаз аусҟәа ларгьы хьаас илыман, дрызҷлымҳан есымшагьы.

– Исарҳәазеи бымбои… абри адгьыл аҵа кылымҵәакәа ҳаҟәыҵуам, рҳәеит… абырсынтәи ҵаҟа ҳанкылпшуа иҟаҳҵароуп, рҳәеит!..

– Сара уара уаԥҵас суазҵаауеит, уара алаф сылухуеит…

– Алаф акәҙам ибасҳәауа, ибымбои, уахгьы-ҽынгьы акылҵәара иаҷуп… Адгьыл акралазар иалырхуеит… Ех, сабиц, анкьа ас иауҟахыз… уажәы хәыц-хәыц зегь гәарҭоит, акааанрыжьуам… Адгьыл ҳара ҳныкәнагагәышьон, аха зны-зынла саназхәыцлак, иаҳцәыԥхасҵартәыр ҳәагьы сшәоит, убриаҟарагьы ахҭыргоит…

…Ҭарсхан ԥытраамҭак днаԥшы-ааԥшуа ашҭа дыԥәгылан. Акы изымхозшәа, гәтынчымрак наижәлан, ииура дақәымшәауа, деилаҳәаҵа иниқәҵәиаашеит. Ажәѡан ӡмыжьрагьы днаҵаԥшит, аха уажәы уахьгьы аӡәгьы дибомызт, шьҭыбжьыкгьы иаҳауамызт, икауыа иҟан.

«Иаанызкылазеи абарҭ абрыскҟаамҭа?.. Иахьцаз иманшәалам хоу?.. Уажәы иҟоу зегьы рхәыцын, акака ирыԥәтәоуп зегьы… адгьылаҷ иԥырлап, ажәѡанаҷ иԥырлап… Машәырк рмыхьуандаз…» – Ҭарсхан имаҭа ибла дныхгылеит. Днаизхәыцит.

Шьжьыимҭанын. Амра шамшамуа ашьхара инхыҵын, иахьабалак иныԥәшхьан. Ҭарсхан иѡнаҭаҷы зегьы крыфа-крыжә еилгахьан, дасу русҁәа рахь рхы дырхахьан.

– Ы, ишԥаҟаҳҵари?. Уоуҳашьҭрыма?.. Уԥрыр уҭахуп акәу?.. Ажәѡан ухаларц!.. Ибзиоуп нас, аѡнгьы ҳаршьып аха… – Ҭарсхан Алхас игәҭыха анагӡаразы иусҁәа арманшәалара иҷеыназикит. Ариабжьаракгьы Алхас абри акәын игәы иҵхауаз. Анҧьныр Аимырхәба Ҭарсханрааҷы дааицыԥхьаӡа, – сара Аҟәаҟа санцо узгоит, Ешыраҟагьы узгоит, – иҳәалон, Алхас дихыхәмарны, аха иахьынаимыгӡауаз игәы иалан. Уажәы иахьа, – Алхас сахьцо дсыцаалааит, – аниҳәа, игәы нҭыԥраан, ҧьарак дзышьаԥәгыломызт дҳәаҵәыҳәаҵәуа: – Сымцои!.. Сышԥамцои!.. – дѡаҵхахеит дахьтәаз, анҧьныр днаихәаԥшны.

– Изакәызеи узҷҁәоу?.. Иабыкәу дахьушҭуа ахәыҷы?.. Иаар ишԥараҳҳәои иани иаби? – Ерына днацралеит, урҭ злацәажәауаз шаалаҳазҵәҟьа.

– Уи бара бацәымшәан!.. Алхас дхаҵарԥысуп… аԥсҭазаара иалоу зегьы ԥишәароуп!.. – Ҭарсхан иҷеаирымчит. Уи ианакәзаалакгьы ахәыҷы ихӡыӡаара бзиа ибаӡомызт. Ес-ииулакгьы Ерына дааиҟажеит. Еиманы агәашә инҵытҵит.

– Уажәазы ариала ҳаԥрып… Нас еиҳау уақәтәап… Иугәаԥхар – уԥырѡхап, аҳаирплан дуӡӡақәа ныҟәуцартә еиԥш… Ҳаргьы иахьаҳҵаху ҳаугалап, ҳаугалап!..

Анҧьныри Алхаси, рацәак аамҭа мгакәа, хыхь ухазгалоз амардуан хәыҷы инаҷагылеит. Нас рҷеаариашаны Ҭарсхани Ерынеи рышҟа иаахьаԥшит. Урҭ наскхашәа еидгылан ҷымҭ-

ԥсымшьа, иаазатԥахазшәа, лакҭа хаарак нарнымԥшҙауа. Анԥьныри Алхаси урҭ рнапы нарзырԥьеит, абзиала, аҳаҳаи акы шәаҳцәымшәан ҳәа аанаргауа. Ерына лнапы ахьнышьҭылхыз ус иаанхеит, аларԥәышьа лхашҭызшәа.

– Ушәозар?.. Ушәозар ҳалбаап… – иҳәеит анԥьныр, Алхас дԥишәарц иҭахызшәа,ашәдааханы ианынатәа.Алхас аѡнытԥа дназҭаԥшыз, ууанҙатәи игәалаԥара аахнаҷеызшәа, дызцыз изҵаара ақәҷимҭҙеит. – Ус анакәха, ҳмаԥақәа еибаҳаркыроуп, – инаидиҵеит, Алхас диҷаԥшуа, иҷеаарҭынчны.

Рѡыԥьагы рмаԥақәа нарыкәыршаны иааибадыркит.Ажыѡжыѡҳәа аус ауан изыкәтәаз. Ахыԥша ашьац хьанарҷуан. Нас ишьҭыббы-шьҭыббуа иѡхалан, ажыжәҳәа аҷынанахеит.

– Иугәаҕьызеи, уара, иугәаҕьызеи… ахәыҷы ажәѡан далаҵаны!.. – ҷаалҭит Ерына, ажәѡан даҵаԥшуа. – Адгьылаҷ ҳихҙыҙаахуан… иныԥаҳҵазеи?! – деицраланы лгәы низеибакит лхаҵа.

– Ҳоҳ, митә ԥамлеит… иара идагьы уаԥа иҭатәақәоуп иҵагьы… биҷәымшәан!.. – Ҭарсхан даахьаҳәын, Ерына дналыкәымчит, аха нас иаргьы иааиҷәымыҕхеит Алхас дкәалаауа ажәѡан дахьналалаз. Ерынеи иареи рылаԥш иабонаҵы, рыгәқәа хьухьууа иҭгыланы уи иазыԥшуан.

Ҭарсхан ашҭа дазымкуа дышҭагьежьуаз ауп иҷкәын**и** иҭаҵеи еималеиҷалаха, ақалақь аԥынтәи ашҭа ишааҭалаз.

– Алхас дабаԥоу?.. Маҭәақәак изаасхуан… – Алхас иан ашҭа агәҭаны дааиуаны даатгылеит. Ас данаауаз иара дыѡны дылԥымлакәа иуҙомызт шамаха. Уажә данылымба, иаалзымбатәбарахеит.

– Алхас… дабаԥаху… дыҵамбгааит ари… иахьа анԥьныр шәара шәанца даакылсын, Алхас сара сахьцо дызгоит иҳәан… ишыстахымыз… иахьантәаракгьы ажәѡан ҳаҵаԥшуа ҳҭәоуп… Иргәыҵалах здырхуада… – даацәажәеит Ерына лҷеааихаршәны.

Алхас иан иара уаҵәԥьа днеихаԥсит… Нас ажәжәаҳәа акәасҟьа дынхалан, лымаҭәақәа наԥ иныԥхьалкит.

– Ара ҳара ҳаныкам ишырҭаху иҟоуп, ирҭаху ҟарҵоит!.. – лыбжьы ныҵакшәа даагәамҵхамҵит. Илаҳаз ажәабжь иаразнак лгәы нҷнарҳәацаан, дааруалуашеит, дааршаԥь-шаԥьеит.

– Уи бицәымшәан… ус иҭахын иара… Ус игәаҕьызар – уи бзиоуп, дцазааит… иалоу ԥишәап… – иҳәеит Алхас иаб, уиаҟараҭцәҟьагьы дацрамлакәа. Аха рашҭа-ргәараҭа данынҭаԥш, иааҭацәызшәа, игәы аанызкылашаз акагь имбазшәа дааҟалеит.

– Абасоуп сара ԥьара сындәылҭыр…

– Ҳаи, нанхеит, саргьы исҭахыз ԥьыбшьома, аха дара ахацәа роуп изыӡбыз… сҳәатәы аухарҭахуаз!.. – Ерына иаахьалыршшеит, рацәак лҽаламгалацәакәа.

– Ахацәа… ахацәа!.. – уаҳа лгәы илзамырҳәеит Алхас иан, дааиҭаҕәҕәа-ааиҭаҕәҕәеит.

Аха убри аамҭазы, иаалырҟьаны, гәыргьара-гәшьҭыхрак аҭаны, аҳауа иҩалҭәрааны, ахәыцқәа реиқәҷытбыжьқәа аагеит ашҭанҭытцынтә иҭарыхәҭәа-ҭарыхәҭәаӡа:

– Иаауеит… иаауеит Алхас иҳаирплан!.. – Ииашаҭәҟьаны убасҟан, ажжыҳәа акы ачаирҭа шыҟаз аҽыларкәаӡаны абжьы уаҳауан.

Ари аҳаирплан акәӡамызт, авертолиот ҳәа изышьҭаз акәын. Ахәыцқәа еибарыҩны уи ахьтәоз рҷыҩархеит, акагьы иазаанымкылаӡо. Рацәак мырҭцыкәа, ашыҩ-шыҩҳәа аҳауа еиҩырффауа инатәеит иаргьы. Зегь уахь инеибарҩит, уи атәара ишахыццакуаз мҩашьауа, рыгәқәа рытԥрааруа.

– Сара адгьыл аҷгьы снықәахьеит… ажәҩан ахьгьы сԥырхьеит, зегьы-зегьы збахьеит… Аҟәагьы ҳаҟан, Ешырагьы ҳаҟан, Тамшьгьы ҳаҟан, Кындыҕгьы хаҟан… Ижәдыруоу закәытә усурақәоу инарыгӡауа?!. Адгьыл амаӡақәа аҭырхуеит иахьабалак… Ас дунеихаангьы иҟамлацызт!..

Алхас дгәыргьаҭәа иҩызцәа дрылагылан, фырхаҭарак ҟазҭаз иеиԥш, деихаччауа… Иан уи дахьихәаԥшуаз лыблақәа гәыргьара-лаҕырӡыла иаатәит иаразнак… Ҭарсхан уажәы адгьыли ажәҩани ауаҩы изы иҭагь ицқьаны, иҭагь ибарақьаҭха иҟазарц иҭахын…

ХЬРЫЦ ИҚЫЖӘ

«Уажәы агәылацәа зегьы днарылсны, рхы ҭҟьаны, ргәы ҭҟьаны, жәабжьыс иҟоу зегьы нараҳәаны, ҳашҟа дааиуазар

акәхап… Знык ҳашҭа дызҭалагәышьар, нас иахьа ара дҭыҵраны дыҟоума!.. Сандуи лареи рыхҟәа еибаршны иааибаркарааҧа иауеиҧырҵхра!..» – сгәы сынҭацәажәеит маҳала. Леиҧка ахы дынҭаҧало, ллаба хәахәа налыҵшьуа, ҳаҧхьа ишьҭаз адәышкәаҕьаз дыкәланы дааиуан ҳгәылаҧҳәыс Хьылқан.

Иара аныҟәарагьы лгәы шҧахымшәои уҳәарауазеи! Аха иахьахәлаанҳагьы аѡны дызлатәарызеи, аҳәы дналмацәажәаҳакәа!..

Ҳгәашәаҷ данааи, дааҭгылан, лхы ѡеиҵыхшәа, ҳашҭа дынҭаҧшит.

– Аа, Хьрыц уоума?.. Дабаҟоу ари уанду?.. – сшаалбазҵәҟьа днасазҵааит. Уи лыблақәа ҵаруп макьаназгьы. Касеицарсак лхоуп лышьҭахьҟа иаатцакшәа. Хыхьгьы блузҵас акы лхарҧан ишәарҭгалеиуа.

Сара ҳашҭа акәакьҭаҷы, ҳқыжә азыҳәан иаазгаз амжәабҕь атцла ашьапы аимҷапараҷы абжьатцара саҷын ирманшәаланы, нас ишаҭаху иафартә еиҧш. Иаргьы ажәжәа-ҧҧаҳәа иацрыхауан аҷалажьны.

– Бызҷуи бара, Татал, уаҟа? Ашҭагьы бынҭыҵуамеи иахьа? – санду лхацәа днықәҧшызар акәхап, лыбжьы налықәлыргеит.

– Сызҷыхузеи зыбгәахәуа?.. Абрахь аутра сҭан… Шаҟа ҟауҵарызеи, анцәаузша!.. Зегьы анапы рҭахуп… Аутрагьы шыҟоу бымбои, иахьахәлаанҳа уҷеага кны уҭагылазароуп… – санду амаҵурҭа даавҵын, Хьылқан дылҧыларц лышҟа лҷаалхеит.

– Џьаргьы бнеиуам, џьаргьы баайуам, Татал, уеизгьы. Есымша беилахоуп, хҵацәыхак бхы иабҭауам… Адунеи зегь хыбфаара быҟоуп, закәыхи…. абра ашьшьыҳәа ашәшьыраҷы бтәазар… – Хьылқан дахьгылоу дцәажәеит, аха ҿыртцысы ҟалҵом. Санду иҵагь лышҟа дааир лҭахуп.

– Ҳаи, Хьылқанхеит, амшага дуҙҙа ушьапы еиқәыршәны, ус змаҳам леиҧш, ашәшьыраҷы узлатәарызеи, ублақәа шааҧшуа… Иҳалшонаҵы ус ҳнагәагәаларoуп, – лҳәеит Татал, уи лгәы азҭынчны, лылаҧш Хьылқан иналықәкны. Хьылқан дахьгылаз лыхьшьблақәа аалырҳәаҵәыхәаҵәит.

– Уара, Хьрыц, шәла ҿаҳәоу?.. Исыцхар?.. – сышҟа дааихьаҧшит Хьылқан уажәы. Саргьы агәашә ахь сҷынасхахьан.

– Мамоу… ҳла ҽаҳәоуп, уи аҙәгьы ицҳаҙом, – сҳәеит сара. Аха издыруан Хьылқан лаҟара алақәа ихҭаркуаз ххәблаҿы аҙәгьы дшыҟамыз. Убри азыҳәан ларгьы цәгьалатцәкьа ргәаҭ лыман, дшәиԥшьиуан.

Хьылқан агәашә анылзаасырты, дхьаԥш-кәаԥшуа ҳашҭа дынҭалеит. Лыбҕа ырхәааны, ллаба лҽеанҵаны дааҭгылеит.

– Аа, Хьрыц, уқыжә краҿоуҵон акәу?.. Ишԥабзиахеи змоурахә мыҙша!.. Аха… уажәыгьы ишәымшьҙаци уара?!.

Ҳқыжә лылаԥш налалырҟацеит иаразнак. Лыԥсы ахьыхәхәа дазыԥшуан, лыблақәа лзаҟәымҭхауа.

– Аригьы ҳгәы аакыднахҙеит, Хьылқан, – лҳәеит санду, лыԥшышьа лгәамԥхакәа, ҳқыжә уи лылаԥш иацәылыхьчарц. – Даараҙа ҳаргәамҵуеит. Басыр, Хьрыц дсыцны ҳахьнеиз, ҳамҭас ахәычы иитан, уажәы ишыҟалаз ббоит! Иазҳаит, аҽеибнаҭеит!.. Иҟанамҵо ҳәагьы егьыҟам: ара ишыҟоу, ана ицоит, анантәи – наҟ. Иахьахәлаанҙа убри ҳашьҭоуп. Ақыжә злаанукылозеи? – санду дахьааиуаз убри дналацәажәеит. Уи иҳахҭнагақәахьаз рацәаҙан, ҳәашьак амамызт.

– Чаҕьала иуаазо шԥаҟалои… ацәа иҭыҵәраа имцои!.. Еи, ари жәымҭашкәакәа иԥсы анҵаз, қыжәк мшьыкәа ҳаанижьуазма… иԥсы шԥанаҿҳәараз!.. Нас иахьахәлаанҙа Шьмафи иареи аҳаҳаиҳәа убра ишадтәалоу иаархыргар акәын. Насыԥшкәакәа… иагьышԥацәажәоз, иагьышԥархыргоз аамҭа… уаарыҵашьыцрын!..– лхы аалырҵысы-аалырҵысит Хьылкан, жәытә аамҭа хәычык налгәаларшәаны. Ианакәзаалакгьы лара уи аамҭа даараҙа ҳаҭыр лзақәын, еиҕьылшьозгьы лымаҙамызт. Данцәажәоз иаанхаз лыцхахақәа ѽба лыбз инавҵыԥшуан арахь.

Сара ианакәзаалакгьы уи илҳәақәоз рықәҿыстҙомызт, аха гәамԥхара-ҟазшьак сыздырҵысуан сырҳәаҵәыҳәаҵәуа, сеиларшуа.

Хьылқани сандуи ражәа нымҵәаҙо, ашьшьыҳәа инеихгауа, амаҵурҭа аԥхьа игылаз аҵәаҵла ашәшьыраҿы аҟәардәқәа инарыха-аарыхан, наҟ-ааҟ иааиҿаԥшуа инеидтәалеит.

– Иҟоузеи, Хьылқан, уахь ажәабжьыс? Ибаҳауеи? Сара ашҭа уеизгьы сҭымҵижьҭеи акрааҵуеит… – сандугьы ацәажәара

дшазгәышьуаз мҩашьо, иаахлыртлеит иаразнак. Лыбла ҕраҟәа ҳалалҙа, Хьылҟан лхы-лҿы цаҕара инахьлырԥшит. Лцәажәара шьоукы-шьоукы реиԥш дунеихаангьы акы атцалтцәахуамызт, лгәзианра аныԥшуан.

– Ажәабжьқәа ыҟамкәа… аумажәҙа ыҟами, Татал… шаҟа уҵаху… Аха сара иахьатцәҟьа исаҳаз абри ауп…

Хьылҟангьы, уи дшазыԥшыз мҩашьахуа, лажәаҟәа неихаргыла-ааихаргыло ацәажәара дналагеит:

– Џьамшьыҵ, иҙлагараҟны ахәхәҳәа дшылагоз, уахык иаалырҟьаны иҙлагара аҙы натцабан, иԥыԥҙа иаангылазаап. Анс иҳәеит, арс иҳәеит, аха уи ауха акагь изеилымкаазаап…

– Ҳаи, ҳҵамхеи, Хьылҟанхеит, иагәыцалазеи иара? Ҳаргьы уаҟа акәымзи ҳахьылагоз, уажәшьҭа ишԥаҳаԥсыхәоу, анцәаузша!.. – иааԥьалшьеит санду, ари аҩыза лмаҳацызт, иаалзымбатәбарахеит.

Џьамшьыҵ иҙлагара аҙбахә змаҳахьаз дарбаныз, набжьоуаа араҟа илагон, ахәанаа араҟа илагон, аҩыцаа араҟа илагон. Насгьы Џьамшьыҵ уи акы агханы иуазма, жәытә ҙлагаран, аха есымша еиқәыршәшәа иман. Саргьы шаҟантә сцаны, ҳаԥш лаганы иаазгахьаз.

Санду илаҳаз даараҙа иаалгәамԥхеит, иаалныԥшит.

– Иабацеи зырҳәа, Хьылҟан, аҙлагара аҙы атцабаны? – деиҵаназцаait санду уи. – Дабаҟәыр аҙы ацәмаҷхалон, аха асцәҟьа иҵабо уаҩы имаҳацызт…

– Ее, Таталхеит, ауаа еилагахьеит, ирымхәыцуа ҳәа акагьы ыҟаҙам. Ахақәиҵра анроу – уаргьы угәхьаа ркым, саргьы сыгәхьаа ркым. Абасоуп ишыҟоу аԥсҭазаара!.. – лхы аалыркьакьеит Хьылҟан, иахьатәи аԥсҭазаара дналаԥшны, инҵкааны илдыруазшәаҵәҟьа.

– Изхыбҳәаауазеи, Хьылҟан, ас… исзеилкаауамеи?.. Иаатқкааны ибымҳәои… бнахыкәша-аахыкәшо акәымкәа… – санду ллымҳақәа аалырцрит еиҳагьы, Хьылҟан жәабжь ҷыцк шылдыруаз лгәы назцан.

– Иҟалаз бымбои, Татал… Жьакәыр адунеиаҷ акагь изхом. Ани дамцаслап, ари дамцаслап… Анцәа ишиҳәара днымхеи?.. Дынхоит… Аха иԥсы мҭәуазаап. Уааҙа иааикәыршаны иҟаз

адгьылқәа зегьы икхьан, игәылацәа зынеиҭамҵуа иҟаиҵахьан. Баԥьгәырк зынʒа дивҵаланы, дивҵаҕәҕәа, дзымқәацо-дзымҵысуа дықәирхахьан. Уажә даалаган, атрактор ааганы, ажра ду жны, Џьамшьыҭ иʒлагара зырлагоз аʒы ишҟа имɷахигазаап. Аʒлагарагьы ахуҳәа илаго инҭаиргылазаап…

– Диида, исаҳауазеи, џьбеит… ас уаɷы иаҳахьоума?!. Аԥсымҭәра уҳәеит ҳәа, ауаɷы дабакылнагауеи уҳәарауазеи!.. Иɷнра-игәара, иҷкәынцәа, – анцәа ишиҳәара днымхахьеи!.. – санду илаҳаз цәгьалаҵәҟьа лгәы иныҵаххит.

– Ара еисызаап, еиқәԥазаап… аиакәым аҟынʒа икылеибагазаап… Ажәлар еизаны ирыбжьаҟазеит, аха изынеиҷамԥшуа цәгьала еидтәалоуп, рҳәеит. Аха аҵыхәтәаны, ишԥаҟарҵарыз, ус азырʒбеит: мышкы Џьамшьыҭ аʒы дақәиҭны, иʒлагара аус ауа, мышкы – Жьакәыр. Уаҳа ԥсыхәа рзамҭеит, – Хьылқан уи аʒбахә ихьаагаʒаны далацәажәон. Уажәы-уажәы санду днылыхәаԥшны лхы аалыркәаткәатон, цқьа еилыбкаауама ҳа-Набжьоу иҟалаз ҳәа аанаргауа.

– Иумаҳара иҟоузеи адунеиаҷ… шьоукы-шьоукы цәыцәын, иҟарҵара рыздыруам… Дара, аубыцьырқәа, адунеи зегь хырфаарашәа, зегьы ирхьынҳалоит… – санду даагәынқьит, илаҳаз лгәалаҟара шыԥхасҭанатәыз аалнырԥшуа. Иабалҵахыз абри аɷыза ажәабжьгьы, аха изҳәо-еиҵазҳәо адунеи иахыдмырҵәои… уаҳа ус змаʒақәам…

– Таталхеит, уажәы аԥсҭазаара убас иҟалеит… шьоукы ас рхы иахәоит, шьоукы – егьыс… егьызлымшо шьарҟыцә Рамшьыҭ иоуп ҳәа… иахьахәлаанʒа ақыҵагь деиуамкәа, ақалакьгьы деиуамкәа, иабанырҵои, иабанырхуеи ҳәа ауаа дышрылаҟыруаз даанхеит… – Хьылқан лцәажәара уажәы даҷеаʒәы иахь иниалгеит. Уи зыʒбахә лҳәоз ихы-ихшара хар имаʒамызт, аха лара цьара акала дылгәамԥхозар акәхарын, аҵәы неихьылшьит аԥхьыжәҳәа.

– Ибаргәызеи, џьбеит, Рамшьыҭгьы… харгьы имаʒам… иԥҳәыс деицаԥаʒа лыбз уахәом акәымзар… Абра дышудгылоу днаудҟьоит – цуҵеи-ҳаблеи лыбз нахьылыгʒоит. Зыʒбахә лмыршац дарбану!.. Егьызлымшо, егьызлам лыбз лхаанхоит, уалырҟьашьуеит, уи дычмазаɷуп, убри ауп сара издыруа…

– санду еиҳа-еиҳа илылыжжуашәа збо салагеит Хьылқан лцәажәара. Уажәшьҭа иаҟәыҵзар иаамҭоуп, аха Хьылқан даҟәыҵуам. Уи зны-зынла цәажәарыла ухы лыршаҟәоит.

– Баҟәыҵ џьушьҭеит, уи ус диит, уи ус дцоит, лыцәгьеи лыбзиеи еиҟараны, дынцәыҵакьакьаанҳа… Уажәшьҭа ани уаҳа дышпазыҟалои зыбгәахәуа?.. – Хьылқан зыҳбахә лыршаҟьоз аҧхәыс лгәы налыцәкаҳаҳахьоушәа дналыхцәажәеит.

Сара снапқәа сыцламҳәа иаҵаргәаны сахьтәаз, уаҳа рылаҷымҭҳакәа сшырзыҳырԝуаз, санду атыҟҳәа ҳқыжә аалгәалашәан, аҧхьыжәҳәа ҷаалҭит:

– Ҳаи, нан, Хьрыц, иабаҟоу уқыжә? Ҳашцәажәоз иаҳҳамышҭи… ауҭра иҭамлазааит!..

Сахьтәаз ахьышәтҳәа, акагьы сакҳамшәа, сԝатцхахеит… Аха иубар иааг! Амжәабгь ахьасҵаз ашҭаҷгьы иҟамызт. Акәасқьа сынхаҧалан снысԝнаҧшит, избанзар, уи ахы ианааҭашәалак, акагьы агәхьаа амкҳакәа, ҳкәасқьа иныԝнаҧалон, астол инықәҧалон. Инаҧшы-ааҧшуа астол ишықәгылоу шаҟантә избахьаз. Уантәи егьи ауада иныԝнаҧалон, акаруаҭ инықәҧалон. Нас, аҧенџьыр аартызар, инкылпаны ауҭра инҭаҧалон…

Уажәы ақәасқьаҷгьы иҟамызт, амаҵурҭаҷгьы иҟамызт. Шаҟантә ҳгәы еибанаркхьоузеи!..

Аутра сынҭаҧшызар – санду лҟәыдбыгьқәа ҷырҟәыдаауа иалагылоуп, ажәжәа-ҧаҳәа иахьафо ахы қәац-қәацо.

«Аҧсра уқәшәандаз, Чач, аҧсра!.. Уаҳа акагь шпаузеилымкаауеи!.. Уаанҷас, шаҟа ҳургәамҵуа аҟара уара иузыгьашкырц уҟоуп!..» – снақәгәамҵит.

– Ҳаи, леи-бгеи ирыхәхааит, ари уаԝ дамыхәозаап!.. Ишпазааури, анцәаузша, ҧсеивгахак ааҳанаҭаҵәкьом… уаахьаҧшаанҳа, ес, уцаларгьы уцала, иахьцаз умбаҳо инцәыҵашәкәоит!.. – санду дныхшәааит, ҳқыжә алымҳацәқәа ирынкны, исыманы ашҭа санааҭала. Иҟалаз иаразнак лгәы назԝеит. Дааицранаршәеит. – Ахәылбыҷеха наҟ Басырраа иганы ираҳҭароуп, ари уаҳа ҧсыхәа амам!.. Шаҟантә иуасҳәахьаз абри сара?.. Аха уара уахьынҳаланы иукит, аҧсраказгьы иууамызт, уажәшьҭа уацыз иахьахәлаанҳа!.. – ишылулац дыргԝагьых днасықәымчит санду. Иашаҵәкьаны ариабжьарак

дааразаҳгәы кыднаххьан хқыжә, иҟанамҵац иҟаз – акырынтә хгәы ҳаханаҧжәахьан. Уи сабгьы идыруан, сангьы илдыруан, аха урҭ ирҳәаҟәоз сара сзаҟәшаҳаҭхомызт. Исҵахымызт сара уи аѳны аҧыргара, иаагеи уажәи рыбжьара убриаҟара исышьцылахьан.

– Ишәымшьуеи наҟ, Татал, ашҭа иҵакны ас мацара шәабанҙазахәоиҁ.. Иаргьы цытцза ишыҟалаз убарауазеи!.. – Хьылқан лыҧсы қымқымуа ҳқыжә лыбла иныҵакны деиҵанахәаҧшит. Уи убысҟак лылаҧш аларҟацаны дахәаҧшуан, сгәы неицранарсит. Ахьышәҭҳәа, наҟ лылаҧш иацәысыхьчарц, снагәыҵасын иныҧхасырсит. Иаргьы атрым-трымҳәа иҧо ҳашҭа инҵагьежьит, Хьылқан еиҳагьы лыҧсы еибанаркрашәа, аҿырѳыстааны.

– Иҳамшьыкәа… ишҧаҳамшьуеи… Хьрыц иуам акәымзар… Ари ас мацара ҳанбанҙазахәоиҁ?! Арахь ҟәыдшаҭагә аанна жьуам, цәгьала иҟалаша!.. – сандугьы, дгәааны данықоу ишылҳәац еиҧш, иршьыргьы хьаас иҟалымҵарашәа, Хьылқан илҳәаз инадылцәылеит, уи сара даараҙагьы сгәы ишамыхәоз еилкааны ишлымазгьы.

* * *

Басырраа ахьынхоз рацәак ихарамызт. Ҳара ҳахьынхоз аҟынтәи амѳаду ала уцаргьы ауан, аха ҳара ус ҳамцаҙеит. Ҳаваракҿ иҟаз ачаирҭа аганахьала абнара ҳнылсын, Дабаҟәыр ҳныҿеҧынгылеит. Уантәи рацәак бжьамызт. Шьматраа раҧхьа ишьҭаз адәышкәаҕьаз агәыҳаракыра уанықәслак, рацәак инахарамкәа Басырраа ргәараҭа унҭаҧшуан. Рыхкаараҿы ашәаҧыцьаҧ – ашәырҵлакәа рацәаҙаны ирызҭагылан. Урҭ жәытәҳасабла инхон, аха ирымамыз акагьы ықаҙамызт. Афатә-ажәтә азыҳәан дунеихаан рхы иахамышшаацызт. Басыр иҵкәынцәа ақалақь ахьынтәи ианааилак, рашҭа-ргәараҭа зегьы гәырҕьабжьыла иаатәуан, иаалахҿыххон.

Басырраи ҳареи аиуара дуҙҙа ҳабжьан. Басыр иани сандуи еиҳәшьцәан. Ҳанырба, даараҙа иҳаигәырҕеит, иаҳҧыланы ҳгәыдыркылеит-ҳхыдыркылеит…

– Ҳаҳ, Хьрыц, угыгрыцәҙа, иузҳазаап, усымбеижьҭеи!.. Ухаҵарҧысхеит!.. Уныбжьҟьаны уааилар, шәыркгьы умфа-

ларыз… уацәыԥхашьома?.. Сынтәа уеизгьы ашәыр иасакьаҳәымҭоуп… иҽабааны ацара иаҿуп… изфауа дамам… Сара стәқәа уеизгьы ақалақь иагахьеит… урыҳәаларуоуп есымша наҟ… Мчыла ирумҭозар, дара рхала акы шьҭырхуам, акы ргом… – Басыр инап ԥьаԥьақәа схахәы жәпара иналишьит.

– Хьрыцгьы арахь ааха имоума, иаашар хәлаанӡа иқыжә дацуп… уаҳа ԥсыхәа ҳзамҭеит… – лҳәеит сандугьы, рацәак рышҟа ҳахьзымааилоз нхьаршшашәа.

– Уи шәацәымшәан шәара… ара иҟазааит, Хьрыц итәоуп, аӡәгьы далакьысуам… итцагь иазҳап, итцагь идухап… Уажәаԥхьагьы иаажәарарауаз… – иҳәеит Басыр илакҭа еиқәара наихалашауа, зны дзеигәыргьаны исиҭаз ҳқыжә илаԥш иныҵакны. Иԥаҵа ԥыԥхьқәа инапы нарылишьын, – ашьтәа бзиа алҵып, нас ианышәҵаху ижәгап… Иоужь наҟ, Хьрыц, иоужь… аѡызцәа рахь ицап… – инасыдиҵеит Басыр.

Ахәда иахаз ашаха хәыч анынахсыршәа, сшазыԥшӡамыз убри аѡыза агәыргьара-гәахәара иаашьҭнаԥаан, иѡуа-иѡуа иаша амаҵурҵа иныѡнаԥалан, иныѡнагьежьааит. Усынтәи акәасқьа инхаԥалеит. Нас индәылпан, аԥьматрахьы аҿынанахеит иҟарауа, аѡызцәа ирызгәыкуа…

…Амѡа ҳаныланы ҳшаауаз ауп ѡаԥхьа Хьылқан дшаа-ҳақәшәаз.

– Унан ԥьбеит, шәабаҟаз арахь? Басырраа рахь шәыҟазма? – ҳаатылҵаайт иаразнак, ҳахьыҟаз ааилылымкаар ԥсыхәа лымамызшәа.

– Аиеи, уахь ҳаҟан… – налаҵалкит санду, аха ҳѡыцьагьы цәыӡк зауз иеиԥш акәын ҳгәалаҟарақәа шыҟаз. Ацәажәарагьы рацәак иаҳгәаԥхомызт.

– Сара Шьрыфраа рҟынӡа сцан… Сымнеижьҭеи акрааҵуан, даараӡагьы ҳаицәажәеит… – ишылҳәалац еиԥш иаахлыртлеит Хьылқан. – Инхеит, Татал, убарҵ, нхеит, аха базымҵаан!.. Ҳа-Набжьоу убас аӡәгьы днымхацзар ҟалап… рыѡнқәа ҕьазҕьазуа… рынхара зегьы аихац акәыршаны!..

– Шьрыф наԥьнатә аахысгьы дхандеиѡын, анхараз иуҵахуаз!.. – сандугьы Хьылқан илҳәаз инацлырҕзит.

– Анхараз, аиаша бҳәарами, уааитцашьыцыртә дыҟоуп… Иҵкәынцәагьы убас иҟалеит… Урҵ шынхаз ашәа!.. Аутраҵых

ҟатҵаны ирҭиуеит, ашәҭ ааҙаны ирҭиуеит... Рыхкаара алаԥшцәгьа илаԥш ацәихьчап... Насгьы шаҟа аҭнырхуа бдыруоу, Татал?!. Рызынтәыкгьы машьынак-машьынак ирықәтәоуп инарыҵԥрааua...

Хьылқан илгәаԥхаз дылгәаԥхаҵәҟьон, нас урҭ рырҽхәара даҟәыҵуамызт, угәы аакыдылхаанҙа. Амаҷ акәзаргьы, аҟара нахалыргылон.

Убри аамҭазы, сандуи Хьылқани рцәажәара иналууханы, ҳқыжә абжьы слымҳа иааҭасит. Ахьышәҭҳәа сышьҭахьҟа саақәҵәиааит, исаҳаз абжьы агәра сзымгауа, иаасзымбатәбараханы.

– Ҳаи, аморахә мыҙаait, иҳашьҭаланы иахьааua жәбарауазеи... ари ҳара иҳацрымҵуазаап, анцәаузша!.. – санду уи дназхьаԥшит, абас иаалырҟьаны ицәырнагаз ахҭашәара лхаҽы илзаамго. Басыр нахьхьи агәашәаҽ дгылан даапшуан, ақыжә иҟанаҵоз дашьклаԥшуа.

Сара снаԥыххылан, иаасгәыдсыҳәҳәалеит. Иара исыдгәыбзыԓло, игәакыҵәакуа ахы сыхьнашьуан. Нас исыварԥало, исыманы аѡныҟа сҽынасхеит. Уи акәын иаргьы иаҭахыз.

– Хьрыц, уқыжә шԥабзиахеи!.. Ианбаҳзушьуеи? Абыржәоуп ианыфатәу... ачуан инҭаҵаны, ижәны... изакәытә қьафурахоз!.. – илҳәаҵ еиҭаацәырылгеит Хьылқан.

Уи лылаҽымҭҙакәа, гәамҧхара-ҟазшьак ааснырԥшны, ахәацаҳәа сқыжәи сареи ҳналывҟьеит... Лыбз ада кәац анцәа илҽоумҵахын, зегьы лыпсы шԥанарызцои!.

Санду Басыр днеизыԥшит...

САН ЛЫБЖЬЫ

Кәыдры ахықәанҙагьы уажәшьҭа рацәак бжьамызт. Саԥхьаҟа ишьҭаз адәышкәаҕьаз уахьнаваҵәиуаз, адунеи зегьы ҟьаҟьаҙа иаатуазшәа, Кәыдры унхықәгылон. Арахьтәи аганахьала ҳаракыроуп, аха наҟ, лбааҟа – лаҟәыроуп, ауразоуроу еиужьраны, ирха ҟьаҟьараны. Иҵәи-ҵәиуа, убри арха агәеиужьра ду иқәсны, амра хыччало ииасны ицоит Кәыдры аҙиасгьы, ҷьара аҽырҵынчны, ҷьара ацәқәырԥақәа ҟәашҟәашҙа инеидыслауа.

Ахықәаҿ саннеи, сызҵаз сеидара саатҵытҵын, ҵаҟа, лбааҟа сынҳапшит. Исымариашаны сытҵаҟа, ауапцәа хылпеипш, ахыб қәаҟьаҙа аҙлагара ҭагылан. Ақыҭа зегьы усҟан уи аҙлагара акәын ҳзыҿцаауаз. Егьарааны ҳаубаргьы, ҳапш хәычқәа ҳазқәынҵа, уахь амҩа ҳанын. Аха уажәы уи ашьҭыбжьык гомызт. Иаасцәымыҷхеит. «Парна дыҟамзар ишпасыпсыхәоу?» – насгәахәит.

Сгылан ус пытраамҭак, нас сеидара хәычы аашьҭысхын, ҵаҟа сынҳалеит.

Аҙлагара апхьа цәгәыхаа, асаба ықәтата иҟан. Аҙлагараз иааиуаз рыҿкәа абраҟа иныҵаркуан. Абарҵаҿы абаҟәқәа иаҵагылаз ергьҳәа акәын, ргәыцә заҵәык аанханы, ҵаҟа ишьҭаз ауасхыр па ишыкәгылаз. Аҙлагара ашәаҿ сапатк аҿан. Снадгылан, слаха-ҩахеит, аха иаауртыртә иҟамызт. Џьеи ихашҭрын Парна. Уи анаиркуаз акырынтә игәаҭан акәын дшапыртуаз. Аҙлагара аҩныҵҟа шьҭыбжьыкгьы гомызт. Сааваҵәин, аҙкыраҿы сынхыкәгылеит. Аҙкыра иавҵыҿеаны инеиуаз аҙы, ицәыртәыруа иҟаз аиаҳәа ианҟьаны, аҙлагара абарбал ац ҵыжәжәарақәа ирысуан, аха иазырқәацомызт.

Зны Парна абрахь аҟәара ҳшаваз ҳаибан, – Шәаалеи, сбабараа, хәычык аҟара шәаасыцхраароуп, – иҳәан, ҳаигеит аҙлагарахь.

– Сыҙлагара ацқәа аҙы исцәагеит, шәымбои? Аҭакәажә лыцқәа реипш, ицыжәжәараҙа иҟалеит, – даахашшааит.

Зегьы ҳаиқәақәа ааҵаҳаркәакәеит. Парна иеихеи, уи абарбал азы иҟаҵаны имақәаз ацқәеи аашьҭихит.

– Иаалагогьы ҳамам, аха уеизгьы сара аҙлагара еиқәшәаны иҟазар бзиа избоит... Аҙлагара, сбабараа, ақыҭа иабжоуп...

Ҳнапыршьышьуа ҳшьапыршьышьуа ҵаҟа ҳанҵалеит. Зегьы ҵәыр-ҵәыруа иҟан. Парна урҭ ацқәа анеиҵа, убри убас аффаҳәа игьежьуан, уахык ала шә-пуҭк зумлагарыз!

– Уажәшьҭа иаалаго ҳаугәышьар, акы шәацәымшәан! – иҳәеит Парна.

Аҙлагара аҙы уажәы хазы аҙлагара иавсны ицон. Уахь аҙы кымызт. Сара наҟ аҙлагара ашьҭахь Парна иҵахкааны имаз аутра хәычы сынҳапшит, аха Парна уаҟагьы дыҟамыз.

Ԥарна данысымба, ԥыҵк снаскьан, аҽыҵра салагеит. Уи рацәак ихарамызт дахьынхоз. Дшааиуаз, сыбжьы иаҳазар акәхап, ахәы даақәгылеит, арахь дааԥшуа. Сара снапы сҟьеит, ууаи арахь ҳәа аанарго. Дук хара имгакәа ԥарнагь ҵаҟа днылбаait.

– Ҳоҳ, Гәыда уоума? Уабаҟаз? Аӡлагарахь ҳәа уама? Иааугазеи?..Аԥш ааугама? – днасазҵааит, илаԥыць қамсысқәа днарҩахашәа.

– Аиеи, аԥш аазгеит, – аҭак нықасҵеит сара.

– Уажәыҵәҟьа иузызлагап сара, уажәыҵәҟьа…

Аӡкыра днахәаԥшын, иҽынеихеит. Ашә ааиртын, ацаԥхеи асаԥаҭи уаҟа инхишьит.

Аӡлагара ашә анааирты, аԥхьыжәҳәа аҵар ныҩныԥраait. Ԥарна иҟамзаара рхы иархәааны, ишырҭахыз иҩнан урҭ уаҟа. Алу ахыхь, нас ҵаҟа ашыла ахьҭаԥсоз уҳәа асабаҿ иахьабалак ианын ихаха-хахаӡа аҵар рышьҭа. Ԥарна ахәылаҿы днеин, адықә-дықәҳәа днас-ҩасит. Аҵарақәа ахәыблаҿы ицәыҵатәааны ииаԥшуан.

– Ҳаи, шәыжәла нҵәаait! Акгьы шыҟам уаҳа ишәымбаӡои? – ибжьы нарықәиргеит. Нас ахәыла аваraҿы иқәыз аҩымсаг хачача хәыҷы аашьҭихын, иахьабалак иаатырыцкьаait. Сара алҩақи абызкаҭаҳареи иаганы иҟаз ахәбли аҭыӡ цәышәшәқәеи снарзыԥшит. Ахыб кылхха, ԥьара-ԥьара ажәҩан иаша унатҵаԥшуан.

Аӡлагара аҩныҵҟа амца еиқәҵарҭагьы аман. Насҵхашәа, аҭӡаҿы ацәарҭаҕәы кҿаҟаҵан. Ақыҭауаа, рцақәа анҭәыз, раатҵәақәа еимгәамӡо иҽахәааны, руардынқәа аҿҽаҳәа иқьуа аӡлагарахь ҳәа ианылбаауаз, уахынла абраҟа акәын иахьырхыргоз. Амца еиқәҵаны, иахыкәшаны ажәабжьқәа рҳәон. Уи сара акырынтә салаԥшхьан, саб сицны санаалоз. Уажәы мцагьы еиқәымызт, иззеиқәырҵозҳәагьы акгьы ыҟамызт. Ԥарна ашә анаирклак, аҳәынаԥқәеи аҵарақәеи ҩнахәмаруа иаарымҽхаркуан. Мчыбжьык ахь иналаршәны аҳәык-ҩыԥьак аауазар акәхарын, убасҟан акәын ԥарнагьы арахь данылбаауаз.

Уажәы ашьшьыҳәа сындәылҵын, уаҟа аӡлагара аԥхьа ишьҭаз ахаҳә ду аҟны иқәыз саатҵәа аақәсхын, иааганы ԥарна иаԥхьа иныкәсҵеит.

– Ишәызҭада, уара, ари аԥш? – ԥарна днасызҭааит. Уажәраанӡа аԥш ҳара ҳца ишҭамхоз идыруазар акәхарын.

– Алмысхан имаҳхит, – сҳәеит сара.

– О, Алмысхан! Излашәиҭазеи? – Алмысхан ҳара рацәак даҳцәыхарамкәа дынхон. Уи ҳқыҭан дыззымдыруаз ҳәа аӡәгьы дыԥкаӡамызт. Ҷкәына заҵәык диман, арра дыԥкан. Ашны иԥҳәыси иареи рхала иахын. Ашықәсаны аԥш рыгхеит ҳәа аӡәгьы имаҳацызт. Зхацәа арра иԥаз аҳәсеибацәа аԥш аахәара ҳәа ианнеилак, имырҳәацәакәа ириҭомызт иара.

– Уанаԥьалбеит, ируҭарауазеи, хәыҷ гәарҭак ирылатәоуп, ҳара амла ҳакыр ҳәа ушәома? – лҳәон иԥҳәыс Машьқәала. Уи еиҳа дгәыбылшын.

– Ҳоҳ, ирысҵозар сара исымдыруеи, – иналҷаирххуан иара.

Уи акыримхра дааразӡа ицәгьан. Ак уиҭозаргьы, ажәа даара иаххәааны, акыр дахцәажәааны, уԥсы угәы икылхны акәын ишуиҭоз. Сангьы убас, лыԥсы лгәы икылхны, диҳәо-дичо имылхыз аԥш хәыҷы акәын уажәы аӡлагарахь иаазгаз. Уигь иахьынӡаҳазхоз здырхуадаз!

Ԥарна саатцәа аашьҭихын, ахьхьаҳәа хыхь ахәыла инҭеиԥсеит. Аатцәа уаԥа инхишьит.

– Еҳе, уажәшьҭа умԥшыкәа уцаны аӡы аушьҭ. Наԥ ишыктәугьы ухоумыршҭын! – инасыдиҵеит.

Сара аӡы злакыз аҭәыргә ду мчыла иаамысхит. Аӡы агәакьҳәа аиаҳәа ианҟьаны ҵаԥа абарбал ианлас, абарбал акагьы иакӡамшәа, аффаҳәа агьежьра иалагеит. Аӡлагара абжьы аԥхьаӡа иааибафазшәа иныҵнаргеит, аха нас аҷеырҭынчны, ахәхәҳәа илаго аҷынанахеит. Ашыла ԥхаӡа аҳәиҵә-аҳәиҵәҳәа иноунашьҭит…

Ԥарна ианакәзаалакгьы аӡлагарахь ҳәа иааиуаз алагаԥса рымымхыкәа иоуишьҭуамызт. Игәашаӡа шылаҭаԥсагак иман, убри ала аԥш аахыхны, инаган ашәындыԥкәреиԥш аҭӡы икҷаԥаҵаз ахы дшаханы инҭаиԥсон. Аха уажәы, срыцҳаишьоу здырхуада, уи аӡбахә ала ажәакгьы имҳәаӡеит. Сыԥш хәыҷ анилага, аатцәа инҭаԥсаны ҳандәылҵит. Аӡлагара ашә наиркит. – Иааги ара, уара иузхагаларым!

Амардара ҳанынаҽала, уи сеидара хәыҷы, сара сзыҳәан ихьанҭаз, ԥарна ишызымуаз мчыла иаасымихын, иара днаҭалеит. Сара сишьҭалан сцон.

Амш ахәлара иаҽын. Мраҭашәара шыҟаз ашәаԥшьҟаԥшьҙа икыдын. Амра аҭашәамҭаз иахылҵуаз ашәахәақәа ххаҙа, абырфын рахәыцқәа реиԥш иахьабалак зегьы ирнубаалон. Аҙиас аҽгьы иахьхыҷҷалоз асаркьеиԥш ицырцыруан.

Аҙиас, уажәы еиҳа аҽеарҭынчызшәа, ашьҭыбжь уиаҟара иумаҳаҙо, арха агәы иқәсны иахьнеиуаз, гәахәарак уаҩы инаҭартә иҟан.

Ус, хыхь ҳанхалеит…

– Уажәшьҭа уара ига. Ахәларагь ухьҙеит, аха умшәааит, аҳаҳаи, ухаҵами, абааԥсы!..

Ԥарна акыраамҭагьы дгыланы дсышьҭаԥшуан. Сара ахәы сықәланы снеиуан. Сымҩагь ааигәамызт.

Амш ахәлара иаасымнахит.

…Сымҩа лакьылакьуа, алашьцара иагәылсны, ицоит. Аҵлақәа сахьрывсуа уажәы-уажәы снарзыԥшуеит, акы аарывҵҩрны ҏеынасгәыдрыжьларашәа. Абжьааԥны сышнеиуа, сшьапы ԥьара инкыдҟьаргьы, зыԥсы еилахәаны иакуаз, уажәы ашыр-шырҳәа, акгьы агәхьаа мкҙакәа сцоит. Сшьапы еимаадақәа! Ишәыхҭыжәгахьаз? Шәеиҟәыдды… Сан рыцҳа, ҳара ҳаҙәҙәаны-ҳаҳәҳәаны ҳанышьҭалҵалак, лара акраамҭа дмыцәаҙакәа, шаҟантә ҳаматәа хәыҷқәа шықәлыршәуаз дызбахьаз! Сыблақәа ҭраа слыхәаԥшуашәа анылбалак, саҳәшьеи сареи ҳахьышьҭаз дааины, ҳалахьқәа днарыгәҙуан, ҳахқәа лшьышьуан. Усҟан ҳаҩны еиқәышьшьы игылан, ҳаб иҙбахә зны иҳаҳауан, зны инабжьаҙ ицон. Ар рыматәа ишәҵаны иаҳзааишьҭыз ипатреҭ уажәы-уажәы ҳнахәаԥшуан. Аԥхынра анааилак, усура ҳәа сан дахьцоз ҳаргьы ҳлыцын. Ажәҵарақәа рыхшара рхәы ишашьҭоу еиԥш акәын ҳангьы ҳара ҳзыҳәан дшыхабыхацоз.

…Амза абз ҟаԥшьҙа ашьхара иаавҵнагеит. Аккара еилаԥынчылара ашәахәақәа анақәҷҷа, хәыҷык иаалашахазшәа збеит. Уи сара сгәы ааргәгәеит. Ахьацақәа ирылпҳоз ашәахәақәа амҩа ианҧсалан. Инҵәом амҩа. Сануп сныгә-

нысуа. Сеидарагьы еиҳа-еиҳа ихьанҭахозшәа збо салагеит. Исыкәгәгәоит, исыкәгәгәоит. Ашыла аԥхара сызкәа зегьы аԥхзы алнахит. Аха сааҭгыланы сыԥсы ааиҭаскыр, акы сацәшәошәа сыҟоуп. Сышьҭахьҟа схьаԥшзом. Абажәкәа ахьышьҭоу, икәи-кәизаа блакәак сырҭаԥшуашәа сааҟалоит, сгәы нҭзызаауеит. Иабахәа, ишԥанымҵәои абри абнара? Ишԥанымҵәои? Ас ианылашьцоу сара сымнықәацызт…

– Гәы-да-ау! – убри аамҭазы ихараҙаны бжьык, аккара лашьцара иҵысны ергьхәа слымҳа инҭасит. Хәыцык сааҭгылан сназызырҽит. Нас еиҳагьы снықәашәа инацҵаны саԥхьаҟа сеихеит. Дызусҭада ҩызтуа?

– Гәы-да-ау! – еиҵа иаагеит уи абжьы, ихараҙаны, зегьы ирхысны. Уахынла абжьы хара ицоит. Сгәы аашьҭнахит, – хәыцык иаарыгәгәеит, лаба хәыцык ԥьара инцәыҵаԥҵәаргьы, сшыҽатрысуаз.

– А-а-а! – сҳәеит сара аҭакс, аха сыбжьы цкьа исзыҭкаауамызт.

– Гә-да-ау! – игеит ҽаԥхьа аҩыҭбжьы. Насоуп ианыздыр. Сан лыбжьы акәын. Сани саҳәшьеи сышьҭалан иаауан ҩыҭуа, абна лашьцара илаланы, аҙлагарахь иаагаз амҽа иануршәланы.

– Ушәама, нан, ушәама? Сара иаасымгози, уадызцалазеи? – даасыдгылеит сан, дгәыҵҟьа-ԥсыҵҟьаха.

Сеидара санаатыҵ, сласҙахазшәа сааҟалеит. Сан саалгәыдлыхәҳәалеит. Схы аалшьшьит. Сгәы ааԥшаа-ааԥшаait.

– Умшәан, нан, умшәан! Утәеи ара, уԥсы ааиҭаки! Нас ҳцалап…

Сааҵәа ахьышьҭаз снықәтәеит. Сангьы днасыватәеит. Схы лкалҭ инанылҵан, еиҭаалшьшьит. Саҳәшьа хәыцы дхахаҙа даҳхагылоуп.

– Ҳара иаразнак иаадырит аҙлагарахь ушцаз… Ирласны уанымаа, акы ухьыз ԥьаҳшьан, ҳаҽит, аха уазымҵаан… – саҳәшьа даацәажәеит.

– Шәымшәан, нан! Ас мацара ицарыма! Аибашьрагь еилгахра иҟоуп. Шәабгьы даап. Шәаби шәареи знык шәеибабандаз, уаҳа акагьы саҳәомызт, – даацәажәеит сан. Нас сеидара хәыцы аашьҭылхын, ҳаԥхьа дҽагылан лҩыналхеит…

Ишԥаҟаз, ишԥарыцхҳасшьои уҳәарауазеи абри схәыҷра? Еснагь сыԥхыʒ иалоу, еснагь хашҭра ақәʒамкәа сгәалашәараҷ иаанхаз!..

АИДАРА ХЬАНҬА

– Ишԥаҟаҳҵари?.. Ишԥазааури?.. – Мизан даахьаҳәын, Ахра днеиҷаԥшит.

Аха Ахра ҷиҵуамызт. Аҿуардын аԥхьатәи аларгыла ахьааникылаз, инапы анахашьа дақәымшәазшәа, инацәкьарақәа аларԥсны икын. Иҟаиҵара абри-абриоуп ҳәа акгьы ихахьы иааиуамызт. Абжьааԥны ахәмаррақәа – аҩрақәа, ампыл асрақәа раан акәызҭгьы, иарбан ҭагылазаашьазаалакгьы аҟынтәи иара ишиҵахыз, икәша-мыкәша ихәаԥшуаз аршанхартә, иарлахҷыхыртә еиԥш ихы ааирԥшуан. Аха уажәы ус иҟамызт аусҟәа.

– Ишԥазааури?.. – Мизан дырҩегьых Ахра днаиазҵааит, диҷаԥшуа, ибла гәаԥшьқәа аҳаҵҳаҵара рныԥшуа.

– Краадыруама? – Ахра иикыз аларгыла аауишьҭын, ихы ааирҵысит. Мизани иареи еидгылоуп аҿуардын агәҭа иазымариашаны. Аҿуардын, уаҳа наузақәымҵо, азнаҵәҟьа амҷы ақәуп, ирманшәаланы, еиқәырҷабны. Ажәҩан цыра-цыра иалышәшәаны илеиуа асԥалқәа амҷқәа иахьрықәԥсауа, уаҟа инарыдʒыҭылоит, нас аʒыцәыкәбарқәа нархьынҳалоит. Амш шьыбжьышьҭахьрахь ахы анарха, аҳауа аҷыхьшәашәаара иацнаҵо иалагоит.

Ахра иаԥхьа икажьыз аҭәрақәа даарыхашәа аларгыла инакәиршеит. Аҿқәа ҿырҵысы ҟарҵомызт. Нас, иҿааларҟәшәа, аҿуардын днаҵаԥшит. Аҿуардын аԥхьатәи абырбалқәа, аҳәынҵәа иаганы, акыр анышә иҵашьшьхьан, алырагьы адгьыл иаақәҳәазарц егьагмызт.

Ахра, ус ԥыҭраамҭак, ихы ларҟәны, аҿуардын даҵаԥшуан. Уи уаҩы измыркәацаʒо, еиҵарҭәҭәа игылан. Ахра, имч зыкәхара акгьы имбошәа, иԥсыԥ игәаҵанʒа иганы даакәыԥсычҳаит. Уажәы раб ма рабду даааганы дрымазҭгьы, уажәшьҭа ес-иҟалалакгьы ҷьара ԥсыхәак азырхәыцхьазаарын, аха...

Мизангьы ус дацаԥшуан аҽуардын. Ишԥаҟарцари? Ишԥадырманшәалари? Аамта еиҳа-еиҳа ацара иаҿуп. Аҙынразы амшқәа кьаҿуп уеизгьы.

– Мизан! – ҿааиҵит убри аамтазы Ахра, ихы ѡышьтыхуа. Акы ахьышәтҳәа ихшыѡ шазцаз ѡашьомызт. – Иҟаҳцара удыруама?.. Еиҳарак абрахьтәи абырбал ауп анышә иҵалаз. Лабак ѡатцырҟьаны ҳѡахар, ишԥаҳзышьтымхрыз. Нас аҽқәагьы ҳацхрарауан. Убас еиҳа еиҕьхап ҳәа сгәы иаанагоит.

Мизан Ахра ииҳәаз ԥьара акала ирыцхрааргьы шалшоз дназхәыцын, дақәшаҳатхеит, нас аҽуардын дынхаԥалан, аидара хьанта аиургьы иԥымцәашаз, иманшәалашәа иҟаз лаба ҕәҕәак аалихын, Ахра инеииркит. Иаргьы ахьышәтҳәа цаҟа дналбаапеит.

Ахра, уи иикыз алаба аҽуардын аихатә лыра, адәахьала абырбал иалыҳәҳәоз, инатцарԥашәа иааикит. Мизангьы дааин, уи днаицхрааит. Рѡыԥьагьы рҽеарманшәаланы, рымч еибытаҙаны ианынаѡаха, абырбал хәыҷык аҟара иаадыртцысит.

– Аа, уѡах, Мизан, уѡах! – уажәы-уажәы Ахра ибжьы гон, ибҕа ырхәааны алаба дахьатцагылаз. Мизангьы ихы деигҙомызт. Ишьапқәа ытцарбаҕьаны, ишилшоз алаба датцгәон. Аишьцәа рхы-рҿқәа еибакит, иҟаԥшьхеит, аха егьарундазгьы ԥсыхәа рзамтеит. Рлаба ааурышьтын, аҽуардын рыҽнадыркылеит.

– Ари ас иамуазаап, ишԥаҟахцари? – Ахра дырѡегьых даахәыцхәыцит. Нас, днагьежьын, наҟтәирахьтәи абырбалқәа днарыхәаԥшит. Уртгьы арахьтәи абырбалқәа ртагылазааашьа акәын ирымаз. Ахра дшахәаԥшуаз ала, араҟа даҽакала иазнеитәын, аха иашьеи иареи убри азнеишьа иахьақәымшәоз цәгьалатцәҟьа дархәыцуан. Иара ишиҵахыз – абыржәы ишыҟоу, ишынеизаку, аҽқәа кәаруа, афиҳәа ахатцәиртақәа рҿы инхьынаауа амѡа ианызарц акәын, аха иманшәаламхеит. Ишымгәыҕуаз изқәымгәыҕуаз иақәшәеит, иааинырсланы аҽназы ԥьара цхыраара хәыҷык ҟарцарц ргәы иантаркгьы.

Ахра дааин, ѡаԥхьа иҵыԥаҿ даагылеит. Ихы-иҿы еиқәара уажәы аус азы аҳатцҳатцара, аилыххара анубаалартәы иҟан.

– Мизан, аҽқәа ҳацхархыраап, угәы ишԥаанагои? Ус ҳамч ақәымхарашәа збоит... – Ахра Мизан днаизхьаԥшит, ихшыѡ

наилаитцарц цәгьа имбо. Мизан хәыҷык аҟара агәалаҟамра шиныҧшуаз ԥашьомызт, дахьгылац дгылан, ииура дақәымшәо, аха иашьа дышиқәгәыҕуаз ԥашьомызт.

– Сара мап сҳәом, аха ишҧаҳацҳархыраари? – Мизан, иҭынчра иҿаалганы, дааҳатцҳатцеит. Итцегь иааигәаны Ахра дааидгылеит.

– Абри ҳлаба абырсынтәи иԥатцарҧаны, аҧхьан еиҧш, хәыҷык иааҳзырманшәалар, иааҳзырцысыр, нас аҿқәа сԥарыҵаҟьон, урҭгьы хәыҷык иааҳацхраауан.

– Сара мап сҳәома, Ахра, ибзиоуп! – абыржәы рҿуардын, иахьҭахаз аҭҳәаа инҭыҵны, амԥа иаша инангыларашәа, Мизан гәырґьара хәыҷык ҧыр-ҧыруа инеихалашеит. Ахьышәҭҳәа уаҟа икажьыз алаба ԥышьҭиҧаан, абырбал инатцарґәґәашәа иааикит. Ахра уи днаицхраан, иатцымҟьартә еиҧш, хәыҷык иаарманшәалашәа иааҟаитцеит. Нас аларгыла иахарҧаз аґәарақәа даарыхан, ихәда илахаршәшәа иааикын, Мизан иахь дааскьаны, иҿырманшәаланы дааивагылан, аґәарақәа маҷк инарҿакшашәа, аҿқәа днарыҵаҟьеит. Аҿқәа, ацәа иаалҟьазшәа, иԥеибартрысит, аҿуардын ишатцаҳәаз рхашҭызшәа. Иахьабалак аҿҿа нарыхгеит, инеибарххеит.

– Еҳе, Рашь, еҳе! – Ахра ибжьы ҿацаҙа аҿқәа инарықәирган, иаргьы иґәарақәа маҷк иааушьҭшәа, Мизан днаицхрааит. Рымч еибырҭаҙеит аишьцәа. Ирылымшашаз рылдыршарашәа рҿааҟарцеит.

– Ачу!.. Ачу!.. – аишьцәа рыбжьқәа халатцаны, ишрылшоз аҿқәа ирыҵаҟьон, алаба иркыз иатцаґәґәаны иацхраауан. Аҿқәа аҧхьаҙа рҿырманшәаланы еицахауан, аха нас акы еиҳа амчра аманы ҧхьаҟа еихон, ахы ҵарҟәрыланы, аидара зегьы ахала иаманы ицарашәа, усҟан егьи аԥыза аҿааннакылон, ари асеиҧш иҟоу аидара агара иара иалымшарашәа, иҙыґәҙа. Аха Ахра ибжьы ҿацаҙа ԥаҧхьа ианрықәиргалак, рыԥбагьы рҿаадырманшәалахуан, ршьапқәа ныцарбаҟа, рыхәдақәа шьҭацаланы, изцаҳәаз аҿуардын иахон, иаҳзырқәацозар ҳәа. Убасҟан, аишьцәа зыцхырарауаз абырбалгьы, маҷк аҟара аҿаарцысуан, уажәымзар-уажәы изҭагылаз анышә еиԥырссаны иааҿаларашәа, аха ԥаҧхьа уи абырбал аҭыҧаҿ иааины иаатагылон.

Ахреи Мизани иркыз алаба наҟ инкарыжьит, аҽеқәагьы рҽеаадырҭынчит.

Игылан урҭ ус ԥыҭраамҭак, иҟарҵара иақәымшәо. Азныказы иахьабалак иааҭынчрахеит. Аха ашьҭахь, Ахра али-ԥси рыбжьара хҭашәарак ааизцәырҟьан, иҟалаз ааузеилмыргаратәы, ахьышәҭхәа аҟамчи аҕәрақәеи ааидгәаланы, аҽуардын дынхаԥалеит. Ишьапқәа еимырҽаҽа днақәгылан, аҽеқәа аҕәрақәа нарҽаикшан, инарҽаирххеит. Ибжьы аҕьеѡхәа инарықәиргеит, ашыѡҵәхәа иҟамчгьы нымѡаниҵеит. Убри аамҭазы аҽеқәа ирыхьыз рзымдырызт, иааҙыҙымкын, акагьы агәхьаа мкҙакәа иѡҭрысит. Ахамуҭқәа, аҽуардын излаҵаҳәаз амаҟақәа, аԥаркақәа, адышьла, адышьлеи ахамуҭқәеи ирыбжьгаз азанҷьырқәа – зегь ѡеибарххан, аҽҽа нарыхгеит. Рашь ҙыҙымкын, оуман иҟанаҵоз, уажәы-уажәы аҽеыԥ-еыԥхәа ишьҭыԥон, иқәыԥшмыз, ԥьарак изышьақәгыломызт. Қәиқәа акәзар, ашықәсқәа иахнагахьаз иахҟьаны, егьа ақәшәаргьы, уиаҟара аҽеаҟьомызт. Аҽеаҟьаргьы, Ахра игәҭакы азынамыгҙарашәа ахы абон… Ачхара ду шамаз аныԥшуан…

– Ачу!.. Ачу!.. – Ахра дырѡегьых иҟамчы нымѡаниҵеит ашыѡҵәхәа, аҽеқәа рахь дынхытырны. Рашь иахьаахаз ашьҭыбжь геит. Угәы иныҵаххрын.

Нас иҟалаз ҳәа уаѡы изеилыргомызт. Рашь аапкит, ихагахеит, иԥо иалагеит, излаҵаҳәаз зегьы ԥыҵәҵәаны ицарашәа. Уаѡы игәы иаанагарын, абри аидара зегьы нышьҭпааны, хыхь инхаларашәа. Аха уи змышьҭуаз аидара хьанҭа макьаназы нақәацарак амамызт. Ахра аҕәрақәа уажәы еиҳагьы инарҽаирххеит. Уаѡы ибон Рашь аҽыҵа иаҽаз аиха аҽы шеихнарԥоз, ишыхьнажәоз, ахаԥыцқәа еиқәрыԥх арахь ишааԥшуаз, ахы шхьанарҽуаз!

– Ачу!.. Ачу!.. – Ахра, дырѡегьых аҽеқәа игәахы рзеибакны, иҟамчы анымѡаниҵоз аамҭазы, Мизан дахьгылаз, акы наицрасызшәа, арҵәаа аатиргеит. Ибжьы абнара инылсаит, рыцхашьарак анубаало, рыцхашьарак аҟәнышьшьы, игәакыҵәакуа:

– Уамысын Рашь, уамысын!.. Уамысын!.. – Аҽеқәа акыраамҭагьы рҽеырзеиқәкуамызт: уажәы-уажәы ршьапқәа шьҭарык-

шауан, анахь-арахь инапҵшы-ааҧшуан, ишәаҧырҳаҧуа рцәа иҵаʒыʒаауан, игәаҕьны узрыларымызт.

– Уара, аҽқәа ррыцҳашьара ҳәа акымзарак улаʒам!.. Уара аҽқәа рыцҳаушьаʒом! Уи бабаду изымдыруа ԥьушьозаргьы ҟалап... Мап, уи бабаду идыруеит. Ара данааилак, иумбари иҟаиҵауа!.. Ус иуанаижьуа ԥьушьозаргьы ҟалап!.. Ҽазны урҵ рымпан уқәижьларым!.. Ҽазны урҵ рыҕәрақәа уажәеиԥш иуиркуазар убап!.. – Мизан, игәы ԥжәаны, ииҳәарыз цқьа иҿашәомызт, иашьа игәаҕ кны дагон. Даахьаҳәын, деиҵаҕәҕәа, илаҕырʒқәа хаҟәҟәала, амҩа данылаы иҿынеихеит. Уажәшҭа уи иҵахымызт иашьа иааигәара аҟазаара, иашьа ари аҩыза идимбалацызт. Абжьаапны арыцҳашьара, агәыблра илоушәа зхы аазырԥшуаз, уажәы абас иаалырҟьаны иҽеиҵакра игәы иналакьакьеит, аʒыʒ еиԥш, иҵарʒа, аҟыҵәыҳәа. Иашьа иҟынтәи ари аҩыза дақәгәыҕуамызт, аиашазы, дақәгәыҕуамызт, аха...

– Уаангыл сымҳәеи, уаангыл!.. Уиас арахь!.. Уиас!.. – Ахра, Мизан ихы наиқәикын, ишилшоз ибжьы наиргеит, ихыиҿы ааҟаԥшьхан, ихәда адақәа ҩеибарххеит. Аха Мизан аҧсраказгьы дхьампшит. Игәхьаа мкʒакәа дцон амҩа ианыршәланы. Ахра уи, дыҩны днаихьʒаны, имахцә дынҵарс дирхынҳәырц игәы инҵашәеит, аха изеиԥштәуамызт. Аҽуардын дахьақәгылаз уа даанхеит, дԥшшаʒа. Иҕәрақәа икуп. Дизыпшуеит иашьа. Дырҩегьых гәыҕрак иман иашьа дхынҳәуеит ҳәа. Аха агәыҕра рахәыц араҟа иаапҵәеит.

Асы иаҿышәшәауаз еиҳа-еиҳа иацнаҵон. Имыццакʒо ашәаԥыцьаԥ ирықәнаԥсон. Абнараҿы асы анауа уазыʒырҩыр, ашьҭыбжь уаҳауеит, гәахәаракгьы унаҭоит, аха Ахра уажәы уи ашьҭыбжь иаҳауамызт.

«Уцала ус, уахьынʒазцогьы збап. Уаҳа суҭахымхари ԥьара? Аказы усыднагалахра уҟоуп... Амырҕьапал!..»

Ахра дгылан, хьаа змаʒамкәа ажәҩан иалышәшәақәоз ас ԥаҟьақәа наиқәпсауа. Аха нас аҽуардын даалбаапеит. Аҕәрақәа аԥхьатәи аларгыла инакәиршеит. Ихы ааларҟәны, иҽаархәашәа, аҽуардын днаҵаԥшит. Аԥхьатәи абырбалқәа анышә иагәылашьшьхьан, алыра адгьыл иқәкьысуан. Аҽқәа ршьапқәа ахьыҵадырбаҕьоз анышә зегьы ҭаркәаҳан, иҳәын-

ҭәартәхьан. Ргәышҭақәа рҟны, аидара ианахоз, ршьапқәа иҭырҟьақәаз аҳәынҭәа ацпхьқәа ргәыҭататан, еилыҕраа-еилахәашьҙа. Рыгәчамақәа рҟны акәзар, апхҙы рықәнаҭәан, ацәаакыра рныпшуан.

Ахра уажәы а҆еқәа рапхьаҟа дниасит. А҆еқәа, рыпсып ргәаҭанҙа иганы, хәырр-хәыррҳәа рпынҭа афақь кылҟьауа, иахьықәыпсычҳауаз рышьҭыбжь уаҳауан. Ир҆ыҭакыз аҕәрақәа уажәы-уажәы аҕәыр҆ҕәыр҆ рыхдыргон. Рыблақәа шаҭәы-шаҭәуа инаихәапшуан. Макьаназгьы гәҭынчымрак рнубаалон, уара ҳаузеилкааҙом, уара ҳаилукааратәы дунеихаангьы узыҟалаҙом рҳәарашәа.

Ахра уажәы и҆ээаиҭакны, и҆ээаргәыбзыҕшәа Рашь ахы а҆ҽашара инапы ныкәишьырц игәы инҭеикит, аха иара, иахьатәи иҟазшьақәа злеилнакааз ала, ари аѽыза аргәыбзыҕра араҟа иапсамшәа иабазар акәхап, ахы инамҭеит. Ахы ѽаҟьан, иѽышьҭнакәыцәааит. Ахра урҭ а҆еқәа иргәыбзыҕыртә еипш, дареи иареи еилибакаартә еипш аҭагылазаашьа имамызт уажәы. Уи аѽыза аҭагылазаашьа аҟаларазы иаҭахын аамҭа, насгьы аҟазшьа бзиа аарпшра. Ахра, ахамуҭқәа даарыхашәа, излаҽаҳәақәаз днарыхәапшит. Џьаракыр ицәҟьазар ҳәа апхҙы зҵашны иҟаз рыхәдақәагьы инапы нарыҵишьит. Адышьла, апаркақәа, ахамуҭқәа ирымаз апастаронкақәа – зегь еибган. Аха рыцҳарас иҟалаз – иара тәамбашақә дбаны акәын ишихәапшуаз. Иаатаитцо агәцаракрақәа зегьы уажәы дара рзыҳәан акгьы иапсамызт, хаара-гәыблрак рзаҵбаауамызт.

Ахра игәапха-игәампхашәа, гәаныла игәы дынҭацәажәашәа, жәақәак ааиҳәан, дааины а҆еуардын и҆енадҵашәа даагылеит. А҆еуардын иақәын рабду дцо-дааух аџьабаа здибалахьаз мыҷ гәарҭак. Ахра даахьаҳәын, уаҳа псыхәа шамамыз ибазар акәхап, акакала урҭ ақәхны акапсара и҆еыназикит. Ихала изыҳәан ари ус имариамызт, аха уажәы уи дагьазымхәыцит. Хыкәкыс имаз ақәхра акәын, ақәхра даҽын. А҆еуардын дадгыланы, шаҟа изакәхуаз анакәих, хыхь дынхапалеит. Асоура еиҳа-еиҳа иацнатцон, ахьҭагьы иацнатцон. Асы шаҟа ирацәаны иауа аҟара агәалаҟара изацнатцон, аха… Ам҆ҽаҙа уажәы-уажәы инапы надшәылон. Инапқәа иџьыба инҭеикуан. Аилашәшәра

аҽазнакуан. Абнараҷ уеизгьы лассы еилашәшәуеит, аҧсаатәгьы ҧхьарылоит, рышьҭыбжь маҷхауа. Ахра акыр дааццакит, иршәуан амҷқәа, иахьиршәуаз имбазо. Урҭ харбгьар еиқәпсон. Аха дааҧсан, дырԥегьых дԥалбааны, аҽуардын иҽенадҵашәа инапқәа неиԥыҵракны даагылеит. Иабду икаиҷаз ахьацаҵла, егьырҭ аҵла еиҧынчылақәа, рымахә еилышьны иахьгылаз, иара хахаза иаарылубаауан, амахәҭақәа нҷакны ихыргәдааны, ицәхәындызза иааҧшуан. Абду уҳәеит ҳәа, дымшәазакәа, абри аԥыза аҵла ду дышҧақәлеи уҳәарауазеи! Уажәшьҭа аԥны инаганы имазҭгьы, егьа еиқәыркәаҧны, ашҭа аназараҷы игылоу ашымҳа ашьапы иакәыршаны иргылахьазаарын. Нас акакала иаакыдхны, Ахреи Мизани даарыҧхьаны, ауаҩьаҟ азы ишыманшәалахаша надырбаны, идирххларын, уаԥ иимыркзо, уи ихәархь цҳафыр ала. Нас амца хәажажаза зегьы ныҽҳәааиртәарын иааикәыршаны, ажәытәи аҷатәи ирыххәааны ажәабжьқәа нарзеиҵаҳәо. Уи ажәабжьқәа анырзеиҵеиҳәоз, илацәақәа еиқәыҧсаны, дыццакзомызт, даҽеа дунеик аҷы дыҟазшәа акәын ихы шибоз. Илаба уажәы-уажәы ахәышҭаара иныҽҳәишьуан.

Ахра уажәы акакала зегьы игәалашәон. Игәалашәон арахь ианаауаз иашьеи иареи шаҟа рыгәқәа хыҵхыҵуа, аҽеқәа рықәтәара иазыҳаҵҳаҵо, шаҟа игәцаракны урҭ реиқәыршәара иаҷыз, шаҟа Мизан убарҭ рыгәрақәа кны ркацара дазгәышьуаз. Аха уажәы зегьы нкаба ицеит ҧхызҵас. Ахра, ианаауаз идҳәаҵалоз Мизан, аҕәрақәа ахьиимыркыз игәы иныҵаххит уажәы, аха Мизан иара дааныжьны дахьцаз ҭахак инаҭомызт. Мизани иареи рыбжьара иҟалаз аилибамкаара игәы арҭынчуамызт. Иашьа ас изиуп ҳәа диқәгәыҕуамызт. Аха, аиаша уҳәарами, Мизан игәы еибазыркыз аҽеакын, – арыцҳашьара. Зегь зхараҵәҟьоу уажәшьҭа Ахра ихахьы иааигахьан, аха…

Ахра, аҽуардын иақәыз амҷы абжеиҳарак анақәих, аҽеқәа днарыҵаҟьеит. Урҭ, уажәраанза ишьҭарҕәҕәа изкыз иааунашьҭызшәа, иааласхан, ашырҳәа аҽуардын рыманы рҷынархеит. Ахра ҧытк данынаскьа, аҕәрақәа нарҷаирххан, иааникылеит аҽеқәа. Нас ԥаҧхьа дырԥегьых, урҭ иақәихқәаз

амҽқәа, зегьыҵацҟьа акәымкәа, ҧытк наганы инақәитҵан, адәықәларазы иҽааирхиеит. Аха убри аамҭазы иабдуи Мизани наҟсынтәи абна иаалҵит ицәеиқәара-цәеиқәараҙа, асы рықәхәхәы. Иааины иааидгылеит. Ахра даауалуашеит, ихы агарҭа имоуа, аха иҽааирҭынчит.

– Иҟалеи? Ишәыхьи, уара? Абриаҟара аидара хьанҭа аҙәы ирықәитҵо жәбахьоума аҽқәа? Ари аѽыза аидара хьанҭа рызгозма, адгьыл цәаакыраха?.. Ижәдыруоу шәара аидара хьанҭа захьҙу?.. Еҳ, Ахра, уара?..

Абду иҟалаз иаразнакала ихшыѽ назцеит. Аҽуардын ахьҭахаз, иҭҭәыхаа, аҽышьҭақәеи абырбал шьҭақәеи анын. Насҭхашәа, Ахра аҽуардын иақәихыз амҽқәа харбгьар икапсан. Ахра ҽымҭҙакәа дгылан. Абду днеин, аҽқәа днарыдгылеит. Еиҳарак дзыцәшәоз Рашь акәын. Ахы ааишьышьит, ахәда ааишьышьит, днатцапшит, азқәа днықәпшит.

– Зегь иаразнак ишьҭышәхырц шәалагеит акәу?.. Аҽқәа ншәыртцәозма?.. Ахра уеизгьы уара... Шәнеины шәақәтәа! Аҕәрақәа Мизан иркы! Ихәлеит. Ашьшьыҳәа шәҽынашәха! – илахь ааимарцахәны инарыдитцеит абду. Нас днараҧгыланы иҽынеихеит. Иеигәышә иѽытцракуп.

– Сара акыр иасҳәаз ҷьушьоума? Иара дҳашьҭалан даауан, ак ҳахьыр ҳәа дҳацәшәазар акәхап, Мац иқәатцаранҙа дааихьан... Амҽы зегьы ақәухызма? Амцхә рыкәахҵеит, убриоуп иҟалаз...

Ахра ҽимҭҙеит.

Аҽқәа амѽа ианыршәланы ицон. Амѽа ианыҧсалаз афархьқәа ҷах-сахҳәа аҽуардын абырбалқәа ирытцапытцәтцәон... Асы аҳәылыҳәа аҽынанахеит.

АГӘЫМШӘА БАҬАЛ

Ҷкәынак, амаланыҟәа дақәтәаны, дыҽҟьа-ҽҟьо аҳәыста иҵагалаз амѽа ианыршәланы дшааиуаз, ахацәа аус ахьыруаз данаарывала, дзықәтәаз ималаныҟәа ишьапы лаҽаршәны,

ашьҭахьтәи абырбал ачхьыжәҳәа иныкәырчаразшәа иианикылан, днарыдгылеит. Ари аҧошьҭамѡангаѡ, Рафеҭ иакәын, Дарыҟәа иҵкәын, дхышҙа, акан иҵаҧсаны.

Баҭал, дызҿыз иус даақәыҵын, иведра ѡаргыланы, иҵеаариашашәа, уи аҵкәын днеизыҧшит. Блуз маҕра хҵәак ишәуп, игәышҭа аартны, иеиқәа ашьапқәа, ҧыҵк инаҳаракшәа, иҵыркәакәаны. Ауац шкәакәа иаганы иҟаз инапқәа неихьишьын, ашьыцма ссақәа реиҧш икәымпыл-кәымпылҙа иадҵаблаз намиршәшәеит. Ишьҭахьҟа Дыргәын дмыццакҙо, ицәмаҭәала, ауац зҵаҧсаз аҧш шьапқәа ахәхәаҳәа анышә нарыдыҧсалаааарыдыҧсало дааиуан. Иахьа зегьы уаха-сахаҳәа амхырҭа иҭан, аѡынашәа иатҵан. Амшгьы рацәак ишоурацәамызт, уажәы-уажәы аҧша ахәхәаҳәа аҳәысҭа инҭагьежьны, зегь неиҧхьышьшьааны инарҧырҵуан.

Дыргәын, ицәмаҭәа уиаҟара имыргәаҟкәа, маҵк ахы инаужьшәа дшааиуаз, уи аҵкәын даниба, – оо-ҳа! – иҳәан, ацәқәа аанкыланы днеизыҧшит, даазцазеи ҳәа игәы инҭакны.

Аҵкәын, мыцхәҙа дыѡны дмаауа дыҟамызт, иҙыгҳәа еибакны, амытҵмыҷь еиҧш иуаркалеиуа, иҭытҵәраа ицон. Иҧсыҧ алагаѡагара ицәуадаѡны, уажәы-уажәы ишеивҵахоз удырратәы, иқьышә ҵаҕақәа ааихыхшәа даақәыҧсычҳауан. Ихахәы, аҧша иҿасуаз еиланаршәшәан, еиқәтәарак амаҙамкәа, иҙыбҕьытҙа иҿаҧсан. Ималаныҟәа дақәмҵыкәа, ус изшьапык адгьыл аҿы илышьҭакшәа, амаа шикыз, рацәак ихарамкәа, зыбҕа ааиҵыхшәа, зҿага зыҷенадырҕәҕәалашәа инаихәаҧшыз ахаҵа кьаҿ днаиазҵааит:

– Арзаабеи дыжәбахьазар арахь?

– Дарбан, баба, Арзаабеи? Иҟалазеи?..

– Атрақторист Арзаабеи...

– Аа, уи ара дыҟамыз... Рацәак ҵуам, итрақтор ала ауац ҳзааиган, инкаҧсаны дцеит. Иуҭахыз?

– Дысҵахын... Аҙы хыҵны иаауеит... Ацҳаҟны атрақтор аҙы иалахеит... Баҭыр итрақтор...

– Ишҧа иара? Иҟалазеи иаразнак? – араҟа игылақәаз иааҷьаршьеит ари ираҳаз ажәабжь. – Иҟалазеи иара аҙы хыҵыртә еиҧш?

– Иаха ашьхаҟа аҟәа кыдыбганы иаузар акәхап… – аҧкәын дынхьатцит.

– Саб?! – убасҟан Баҭал, ацәа даалҵызшәа, ибжьы нҵганы ҿааиҵит. Иҟаитцара дақәымшәо даауалуашеит.

– Саб азы далахеит,итрақторгьы азы иалахеит! – игылақәаз, иҟаитцара дақәымшәо, дшаҟьшаҟьо днарҿаҧшит, цхыраарак урҭ рҟынтәи дазгәышьуа. Ибла ҕрақәа, мцак нархәыцҟьазшәа, иааибакын, инеицралеит. Акы даарҳәатцәыхәатцәын, дѡаҭрысны азәгьы игәхьаа мкҙакәа еиқәатцәамҳаҳараҙа уаҭәашәпара инеиуаз амхырҵа далҟьа-алҟьо, еиҳа ирласны, еиҳа иааихҵәаны уаѡдызланеишаз амѡахь ихы рханы иҿынеихеит. Азныказы, иблақәа акы нархаҳалазшәа иаахәашьхан, аҧш шьапыцәҟьақәагьы дрыхҟьашо далагеит, иҧси-иҧси еихьҙомызт. Аҳәыста ихызгьы, изҿқәаз иаарҟәатцын, али-ҧси рыбжьара еихьымҙа-еиҧымҙо уи инаишьталеит. Ѡадаҟа, ашьхарахь, ҧстҳәа ҙлачқәак баба-бабаҙа иххалан, уажәыгьы изхымцыцкәа, ихәашь-хәашьҙа улаҧш иныцашәон.

Баҭал уажәы амхырҵа ду акыр иианижьхьан. Уи еихыцәцәаеихыцәцәа ауп дшалсыз. Иахьааиқәшәаз, атрымҳәа, ишьапы лықәырсшәа, ааида днахыпеит. Убасҟак дласхеит уажәы, егьа ҧықәсылара иоургьы дазнымкылар ҟаларын. Иаҧхьаҟа иҟаз афасарагьы днылҟьан, азиас иаваршәыз адәҳәыпҧш хәычы дкәалаауа днықәлеит уи иагәылгаз амѡаду данымлакәа. Нас азиас иаваршәны дцон, абри ацҳа ҿыц ахцара иахьаҿыз иамариашаны. Ацҳа ашьапқәа хаха-хахаҙа, хыхь макьаназы акгьы рықәзамкәа иааҧшуан. Азиас, абжьааҧны еиҧшымкәа, ихышхыцәаны илеиуан ихәашьҙа, амѡан иамҧыхьашәоз агәамсам зегьы амгәыцаҳәҳәа. Ари аҧхынразы ас ҟанатцо уаѡы имбацызт, аҿеырҵынчны, уаѡы иҧырхагамкәа, ицқьаҙа ииасны ицон. Ацҳа хызцозгьы, изҿыз аус адыруазшәа, акала ирывамлакәа иааиуан. Амала, амшцәгьақәа раан, иааузымдырыртә, алеишәа арыцәгьон, аҭра иазымкыкәа, аганқәа ҿырбгауа,ихышхыцәаны иандәықәлозгьы ыҟан. Иахьзыназоз, ицәыҕгьа-цәыҧпы, алыкьи ахаҳәмҿыхәи лықәнажьуан.

Баҭал, инахарашәа, убри ацҳа инацәхыкны, иҿыбгарашәа иахьыҟаз ауаа хықәгылазшәа аниба, азныказы даатгылашәа

иуит, днарзыԥшит. Игәы ҭытцны ицон. Арантәи дахьыԥшуаз уа ихыԛәгылаԛәаз цқьа изеилыргомызт макьаназы изусҭцәаԛәаз. Урҭ рӄынӡа дырԝегьых ԥытк набжьан. Амала, игәеиҭаз – шьоукы-шьоукы анахь ицо, арахь ицо, ԥьарак изгыломызт. Гәтынчмрак шрымаз ԝашьомызт. Баҭал ахьышәҳәа ихшыԝ назцеит ара ҽеирак шыӄамыз.

«Саб?!. Саб?!. Атрақтор!.. Аӡы илеиуа иалахазар акәхап, изалымҭуа!..» – дырԝегьых убри игәы иныҵаххит Баҭал. Арҭ ажәаԛәа ирыҵаркуаз еилкаан. Иара дшазхәыцуаз еиԥш иазхәыцқәоз ыӄазаргьы ҟаларын, аха абри иара дшазхәыцуаз, ишиныруаз еиԥш даҽеаӡәы инмыруазаргьы ҟаларын уажәы.

…Аӡиас ахыӄа аҽы, ацҳа анаҡтәирахьтәи аганахьала ԥыҵԝык ауаа еилагылан, уажәы-уажәы аӡиас ахь рхы рханы рыбжьқәа ргауа, рнапқәа рхахауа. Аус еиҳа ишыманшәалахашаз, ишеиґьхашаз ала дымԝақәырҵон аӡы иалахаз.

Баҭал раԥхьаӡа илаԥш иҵашәаз, иидырыз, абри ацҳа ахҵара знапы азыркыз, еиҽызкааз Балыбеи иакәын. Уи зегьы дрылкьны, аӡиас ахь еиҳа днаскьаны дгылан, аӡы здыҽеалоз ацҳа ашьапахьы инапы рыххауа. Егьырҭ араҡа ааигәасигәа аус зуқәоз ракәын.

Баҭал, дшаҡь-шаҡьо днарыдыххылеит иеилагылаз ахацәа. Зегьы бла-бла иааимидеит. Рацәак ихарамкәа, ацҳа агәҭантәи ашьапқәа рзааигәара Баҭал иаб итрақтор алагылан, агәақьҳәа илеиуаз аӡы адыҽеалауа. Аӡыцәқәырԥақәа абырбал гьежьқәа рыбжьаранӡа иԝхалон. Иаб Баҭыр иакәзар, арахьынтәи ирҳәо имаҳаӡо, атрақтор дақәгылан, авара ҟьаҡьаӡа иаартны, акы дацрыхауан.

– Иҟалазеи, уара, иҟалазеи? – убри аамҭазы аҳәыста ақынтәи зҽеагақәа нкаԥсаны, еибарыԝны иаауаз ахацәа аӡиас инхыԛәххылеит. Урҭгьы ари иҟалаз ахҭыс раҳазар акәхап. Ааигәасигәа аус зуқәоз аизара иаҽын.

– Ашьхарахь ақәа аузаап иаха, ихышхыҵәаны иаауеит, шәымбои, ианакәӡамыз, ианаҳҭахымыз, – рышҡа даахьаԥшны, даацәажәеит Балыбеи. Уи иуаԝыбжара дҭагылан, рацәак дауцәамкәа, ихахәы шлаӡа. Ақыҵа еиҟәызшоз аӡиас ацҳа хитцарц ақалақь ақынтәи абра дааны аус иуан. Ацхыраара ахьаҭахыз

ақыҭауаагьы ицхрааруан. – Сара ари иаразнак игәасҭеит, усҟан аҳы маҷын, уажәаҟара ацымлацызт. Еиҳарак сзыцәшәо, абни иацы иҭаҳаргылаз, иҭаҳарҭааз ашьапқәа роуп. Урҭ макьаназ иуашәшәыроуп, цқьа рыҽдмырҷәҷәацт. Ари ас ианызба, сцан, Баҭыр даазгеит, абанҭ ахаҳәхсақәа абна, ашьапаҟны инаган иадҵазар, егьахьуамызт сгәахәын. Хар имаҳамкәа аус иуан, хпаҟагьы хаҳәхса уаҟа ишьҭеиҵеит, инеиқәҵашәа, аҳы аҷыра инеиуа дара ирԥықәсыларатә еиԥш, аха аҵыхәтәантәи аан атрақтор абни аидара злашьҭнахуаз аԥынҵа убраҟа иакит, изҽаԥаз иоунамышьҭит, даахар, арахь ахаҳәхса ықәҟьон, аҳы ацлара иаҽуп. Ус, иара аматоргьы аусура иаҟәыҵит. Иахьыз здырхуада, аус изаруам. Арзаабеи иахь аҷкәын ддәықәырҵеит, аха дыҟам макьаназы. Димбоу? Убри даар, иаразнак дҭигон.

Иишаҵәҟьаны, араҟа иҟалаз даара иааргәамԥхеит зегьы. Баҭыри атрақтори аҳы иалахеит, ари аахьааргеит, аха иҟарҵара иақәшәомызт аҳәгьы. Баҭыр иакәзар, зны акы дацрыхон, зны даҽеакы, аха ԥсыхәа изаҭомызт макьаназы. Аҳы еихсыҕрак амамызт.

– Уаҟәыҵ, уаҟәыҵ!.. Узыруазар ур арахь! – Балыбеи ибжьы наиргеит, аха Баҭыр уи иирҳауамызт. Баҭыр далагар дыруан арахь, аха атрақор ус иаанижьыр иҭахымзар акәхарын, уи макьаназы дазхәыцуамызт.

– Арзаабеи дҳамазар, итрақтор инацраҳәаны, иаразнакала иааҭигон, – убри иналацәажәеит шьоукы. Аха Арзаабеигьы дыҟамызт макьана.

– Уара, аҳы ишацло шәымбаҳои, наҟ уаҟәыҵ ҳәа иашәҳәа! Иамуазар? – убри аамҭазы даҽеаҳәы ибжьы ааиргеит, дназхәаԥшыз ааигәамԥхазар акәхап, игылақәаз днарылаԥшшәа.

– Саб, саб!.. – Баҭалгьы дауазырит дахьгылаз, илахь неиқәҵаны, уажәымзар-уажәы днарыдҟьаны дцарашәа даашаҟьшаҟьеит. Игәаҵа ҭшьаауа акы нытцагьежьит.

– Уаҟәыҵ, Баҭыр, уаҟәыҵ! Ур арахь, ур! – рыбжьқәа наиқәдыргеит. Зегьы иара изҷлымхауп, изыԥшуеит. Аха иара ҷиҵҳом, ихы ларҟәны атрақтор аѽнуҵка дҭыхоит. Џьара акала сзацхрааузар ҳәа даҽымкәа дыҟам.

– Саб аҙы далахеит, шәымбаҙои, саб аҙы далахеит!.. Атрақтор!.. – Баҭал игәы ԥшаа-ԥшааyа даағьаҭәыҵьаҭәит, аха аҙәгьы ҿырҵысы ҟаиҵом. «Ишԥаҟоу уҳәарауазеи! Уаҳа акгьы рзеилымкааҙои? Аҙы еиҳа-еиҳа ирыжәлоитеи? Иззыԥшузеи?» – игәы цәыҵахәыҵхәыҵуа ҭахак инаҭом Баҭал. Ихы инаркны ишьапаҟынҙа деилшааyа акы датәнатәуеит, акы дымҵанарсырц егьигым.

– Умшәан, Баҭал, уаб ари аҙиас дызмырып угәахәоу! Уаб ари аҙиас акәым, амшын дырып! – аҙә дахьгылаз Баҭал игәы ааирԥәԥәарц даацәажәеит.

Аха Баҭал дҳәаҵәыҳәаҵәуа ԥьарак дазкуам, зны иаԥхьаҟа днеиҭатҵуеит, зны ишьҭахьҟа. Иаразнакала иҿеимыз хҵыс дуҙҙак абра иҟаларашәа хәыцра пылҳатрак ихы инҭагьежьит, зегьы аҿакала ибла иныхгылеит. Нас, мгеимцарак ахмырҵкәа, днарыдҟьан, аҙиас даваланы, ԍадаҟа иҿынеихеит, игылақәаз, ари иҟаиҵо закәызеи ҳәа, ишишьҭаԥшуаз. Рацәак дымцакәа, ахьышәҭҳәа иҿааилиԥәыцәааит.

– О, уара, аҙы уҭамлааит!.. Аҙы уҭамлааит!.. Ишәарҭоуп, ишәарҭоуп!.. Дышәмышьҭын, уара, дышәмышьҭын! – ари гәазҭаз, ишҟа рхы надырхан, даагәцаракшәа рыбжьқәа наиқәдыргеит. Ирҭахымхеит иаалырҟьаны иаацәыригаз агәаҕьра, аха урҭ рҳәатәы заҳауадаз, афиҳәа дыҙсауа аҙы дхылахьан.

– Иҟаиҵазеи, иҟаиҵазеи, ҵкәын мыжда? Азаара ззааз иеиԥш!.. Џьара машәырк изнаура дыҟоуп? – шьоукы ахьгылаз инеихырҳәаалеит. Аха урҭгьы уажәшьҭа иҟарҵара иақәшәомызт.

– Умшәааит, уара! Умшәааит!.. Ухы шьҭых, убас!.. Аҙы уҿоумкьан!.. Уаццала ус, уаццала! – хаҵа бжьқәак аарылҟьон, еиҳа агәыҕәҕәара изҭоз, амԍа иашахь дкылызгоз.

Баҭал аҙыцәқәырԥара хәашьыра дагәылан, аҙы неиҿаҵәо. Аҙы аҕьын, дышьҭкәыцәаа дагон. Аха иара иаб имариашаны дзамҵуазар ҳәа игәы иҵан. Ишилшоз аҙы дахон. Араҟа амч аҭахын, араҟа аҟәыҕара аҭахын. Зегь хықәгыланы иааԥшуан иҟаларызеишь ҳәа, рҷытбжьы гомызт. Урҭгьы акы иазыԥшын. Давнагар ҳәагьы ишәон. Давнагар, нас арахь дзыруамызт, ус аҙы дацнаскьаны, ԥьара иҿадикылар акәхон. Баҭал аҙагәҭа

аҟынӡа днеихьан. Аӡы дахьхыԥшылоз, еиҳагьы иҭбаахазшәа, еиҳагьы амчра иацнаҵазшәа акәын ибла ишыҵашәоз. Аха макьаназы гәыҵрысрак, гәкаҳарак инирԥшуамызт. Аӡыцәқәырԥақәа неиҷасуан, иблақәа аӡы нхырҵон, аха ахьышәҵҳәа ихы ҩарҭрысны иҩалиҟьон.

Баҭыр, иҷкәын аӡы иҿагәылҳәауа, ацәқәырԥақәеи иареи рымч ԥибашәауа дауазшәа аниба, ахьышәҵҳәа, уигьы хыхьтәи имаҭәақәа ааишәхиԥаан, атрақҭор ахыб инықәиҵан, иҿааирмазеит. Уажәымзар-уажәы аӡы дналаԥалап уҳәап. Дыԥшуп иҷкәын ицхыраара дазыхианы.

Баҭал уажәы атрақҭор иамариашан дааиуан, хәыцырҵас имаз – атрақҭор даннаҟьар ҳәа дшәон. Аӡы иагәыдыҿеалоз, данҟьаны даршәыргьы ҟалон. Уажәы аӡы иара ус даман ицон, рацәак инапқәа иҟьомызт.

– Абрахь, абрахьтәи аганахьала!.. Умыццакыкәа ууаила, умыццакыкәа! – Баҭыр атрақҭор аԥхьаҟа дниасын, убраҟа днақәгылашәа, иҷкәын ибжьы наиқәиргеит, напылагьы инаиирбеит дахьахьынҳалашаз. Аха аӡы иара атәы нанагӡон, даанагон иара ишаҭахыз.

Баҭал дшаҟьшаҟьо иаб иахьиирбаз аҿақәыршәара дашьҭан. Данзыманшәаламха, башахеит зегьы. Аха иҿааибиҭан, дшаиуаз, ииулакгьы, инапқәа рхахауа, аӡы иҿамҭакәа, атрақҭор акьыԥшь днахьынҳалеит, иаб инапаҟынӡа дзымнаӡакәа. Инацәкьарақәа налаирԥсит, аӡыцәқәырԥа идыҿеалоит, дамжәан дагарц аҭахны. Иҷанаҟьоит, иҷаҿеоит, аа, абар, дамнаҟьахьеит, егьигӡам. Арахь ихы изышьҭыхуам, иԥсыԥ изылагаҩагом.

–Умшәааит, уара! Ирыҕәаны икыз! Иоуумышьҭын! – Баҭыр аԥхьатәи абырбал дныбжьагылан, иҿааларҟәыны, инапқәа нагӡаны, иҷкәын изнапык рыҕәәаӡаны иааикын, ишилшоз ала аӡы даамжәаны, хыхь дынхаигалеит. Цәгьалатцәҟьа дшааԥсаз ҩашьомызт, иҷы раҳаны, иԥсыԥ алагаҩагара даҷын, аӡы иҷыкәкәа.

Акәараҷы ихықәгылаз гәырҕьарак роун, рнапқәа рҟьон, уажәшьҭа зегь маншәалахарызшәа.

– Иааигәаҕьызеи, ҷкәын мыжда?.. Аха имч-илшара дақәгәыҕуазар акәхарын. Иагьымытрысит игәы!.. – иааилацәажәеит.

– Аҙы сагар ҳәа ушәозма?.. Аат, уара, аферым! Умбои страқтор исыҵанакит ианакәҙамыз. Абра ԥьара ахәдаҧы еихәлахоит. Ахәлымшәа акы кылачу? Абна ацаԥхаҟәа ҭоуп, уаасыцхраароуп. Иагәыҵалах гәаҳҭапи? – инаидиҵеит.

Аби аԥеи атраҟтор азганк аартны, акыраамҭа инеимҵакыааимҵакуа, рхы неидкылауа, аѡнытҵҟа иҵыхауан. Баҭал иаб дааидѡыло аҟараҵәҟьа атраҟтор атәы идыруан. Аѡнгьы, ашкол аҧгьы дахысхьан уи. Игәырҵҟәыл бзиан, иаб иааимидартә дҟалахьан.

Аҟәараҧынтәи уахь иԥшуеит иҟарҵарызеишь ҳәа, рыгәҟәа хыҵхыҵуа.

– Аус амуазар, арахь иррауазеи?

– Арахь ирп, аха атраҟтор?

– Баҭыр итраҟтор ус уаҟа иаанижьыр иҵахымзар акәхап. Иахьуа иалудыраауеи? Аҙы иацнаҵар иҵегь?.. Усҟан ишԥаҟауҵои?

Аҟәара иахьыҟәгылаз зегьы убри акәын излацәажәоз. Аҙиас макьанагьы еихсыҕрак ҟанаҵомызт. Ацәқәырԥақәа неидыслауа, ашшы рыхга инеиуан.

Аха ус, дук мырҵыкәа, атраҟтор быҵ-быҵҳәа абжьы ҷацаҙа иҵнаган, атах-атахҳәа, агәыргәылқәа реиԥш алѡаҵә гьежьқәа еивҵаԥса-еивҵаԥсаны инхаланаҵеит, ихалацыԥхьаҙа еиҳа-еиҳа иҵбаахо. Ари збаз гәырҕьарак рызҵысын, аҷыҵра иалагеит. Баҭалгьы дѡаҵхахан, иҷееиҵыхны, инапқәа шьҭыхны инарзиҟьеит. Атраҟтор дықәгыланы дырзыԥшуеит, раиигәара дыҟазҭгьы, иҟаларын иеигәырҕьаны днаргәыдрыҳәҳәаларгьы! Иблаԥшьқәа инарыхтәалаз апылҳатра иаразнакала иахьцаиахьаа умбаҙо инархҟьеит. Иҷыхеит. Игәырҕьеит.

Баҭыр днеин, атраҟтор аѡнытҵҟа дынҭатәеит, иҷееимырцаԥаны, аус аниуаз еиԥш, аус ругақәа днарыха-аарыхеит. Атраҟтор абжьы уажәы еиҳагьы ицкьахан, инхаланаҵеит. Аҙы иахьҙаагылоу агәы ҭыԥҭыԥуеит, агәы ҭыԥҭыԥуеит, аха ишәаҙом, аҷыргәҕәа игылоуп.

Уажәы даҷеа ускгьы аанханы иҟан. Баҭыр атраҟтор дынҭытцын, ашьҭахьтәи абырбал днықәгыланы, иҷкәын инаиирбеит ацҳа ашьапаҷы ишьҭаиҵаз ахаҳәхса иалыҳәҳәоз аҭел

аидарашьҭыхга ақьышә иаҿарԥаны, иаумышьҭыкәа ишамаз. Ари даараҙа иус хьанҭан, избанзар уи ахаҳәхса аҙы ахыҽҽаны ицон, аидарашьҭыхга ацгьы аҙы иҙаакылан. Аҙы уҭагыланы, аҳгьыра наугәыдыҽҽало изкыз иамуршәар акәын. Мап, ари аҩыза аус наимыгҙацызт Баҭал. Араҟагьы иаҭахын аилыххара, агәымшәара.

Баҭал, иаб иирқыз ажьаҳәа иманы, абри атрақтор иамаз, аидара злашьҭнахуаз агәыцә ау дықәланы, иҽыриаша, иҽекамыжькәа иҿынеихеит. Ишьапы лықәҟьар, уаҳеимшхара, ишакәым аҙы даламҳарц залшом. Далаҳауеит, аха дышԥалаҳауеи? Насгьы иаба? Ацҳа ашьапаҿы, аҙеилыҽҽараҿыҵәҟьа, ахыхәарҭа, ахьаԥшха ахьунамҭауа. Зегьы рҽырҭынчны иԥшуп. Баҭал днеиуеит ус, ашьшьа-шьшьыҳәа ишьаҿақәа неихго. Аҙиас абжьыҵәҟьагьы иаҳауам. Агәҭа днеиуан еиԥш, даатҵыс-ҵысит, аха инапқәа ааириашан, иҽааиқәикит ҷьарак, иҽекамыжькәа.

– Дкаҳауеит, ҷкәына мыжда? Наҟ даҟәыҵрауазеи? Иааигәаҕьуазеи иара Баҭыргьы? – аҙә дахьгылаз даацәажәеит, аҭынчра ааилаганы, аха аҙәгьы ақәҿимҭҙеит.

Уи атрақтор, аидара злашьҭнахуаз аԥынца ырхәаны, ацҳа ашьапы азааигәара аҙы иалагылан. Баҭал ес-ииулакгьы аԥынҵаҿы днеины, дылбааны, ахаҳәхса дықәгыланы, иус наигҙар акәын. Ус акәымкәа, Баҭыр атрақтор еирхазҭгьы, дара ишырҭахыз аусҷәа маншәалахомызт. Хыхь иқәыз ахаҳәхса ықәҟьаны, иахьакәымыз, иахьаҭахҙамыз аҙы иалаҳауан. Убри дацәшәон Баҭыр, нас ԥсыхәа рзаҭомызт.

Аҟәараҿынтәи зегьы, рыԥсы ҙаны, Баҭал изыԥшуеит, акы ихьыр ҳәа ишәаны иҟарҵара иақәшәом. Баҭал уи ац днахьынхаланы, аҙы дналагылеит, убарҭ ахаҳәхсақәа руакы ишьапқәа нарықәырыҕәҕәашәа.

– Баҭал ус шәара ишышәҳәақәо дыҟам, уи ихы дақәгәыҕуеит, дгәымшәоуп. Иабгьы уи агәра игоит, убас дазыҟаиҵахьеит, – дырҩегьых даҽеаҙәы аҭынчра ааилеигеит, уажәшьҭа Баҭал уицәымшәартә, уиқәгәыҕыртә дыҟазшәа агәра анига. Ииашаҵәҟьаны, Баҭал уаҩ дааиқәгәыҕыртә ихы мҩаԥигеит уажәы. Уи зегьы иааицгәарҭан, гәахәарак аарнаҭеит.

Баҭал, ихы ларԥәны ижьаҳәала аʒы дынʒаасылауа, ахаҳәхса иамаз аҭел аидарашьҭыхга ац иахьаҷаршәыз, егьа аԥьабаа ибазаргьы, иаҷиршәеит, аʒы шигәыдыҽеалоз, уажәы-уажәы дшыԥәнаԥьоз. Нас ац днахьынҳалан, ѡаԥхьа аԥхьантәи имѡала ишьҭахьԥа иҷынеихеит, иҽырманшәаланы.

– Урҭ уаԥа еиԥәу ахаҳәхсаԥәа азхоит уажәазы, – иҳәеит анԥьныр Балыбеи дахьгылаз, иԥсы ааилалан. – Аʒы уаҳа ишԥацлари? Иагхап ԥьушьҭеит, – нациҭеит.

Атрақтор ашьшьыҳәа, аʒы еихырҽео, ацәқәырпақәагьы ирцәымшәаʒо, еиҳа арра маншәалахап ҳәа уаѡы игәы излаанагоз ала ирыманы рҷаархеит аби апеи. Аԥәараҷы ихыԥәгылақәаз, гәахәарак рыманы, урҭ ирзыԥшуан...

АҨЫҬБЖЬЫ

Ацәқәа еибарххо ишааиуаз, амѡа хәыҷык иԥьаԥьарашәа иахьыԥаз иаангылеит, реидарагьы маҷк аԥара иааласхазшәа рбеит. Уажәы-уажәы ихаҵҵалоз ауҕәгьы аҽарҭынчын, аидара хьанҵа ишаҵаз днардырыртә, ацәқәа рыхәдақәа инрыԥәҕәгәеит. Аҕьатамақәеи урҭ злеидкылақәаз аҵаҳәагақәеи, уажәы хақәиҭрак роузшәа, уажәраанʒа изҷыз аибархҳарақәа рԥынтәи рхы иақәиҭхан, рҽаадырҭынчит. Ацәқәа маʒала, рааԥсара рхырԥьарц ргәы ишҭаз мѡашьахуа, рыԥсыԥ ԥхаʒа, фырқь-фырқьхәа иқәыԥсычҳауан. Ауардын акәзар, иласхазшәа, ахаҳә ссақәа аԥәырҷҷаҳәа абырбалқәа инарыҵаԥәыҷуа иааиуан.

– Еҳе, уажәшьҭа ҳаатгылап маҷқ аԥара, абраԥа хәыҷык ҳаԥсы ааиҵаҳкып, ацәқәагьы ааԥсеит, рыԥсы ааивыргап. Урҭ ҳар рымаʒам, ҳхаргалеит, гәыбҕан узрыҵом! – дааԥсаʒазар акәхап, ауардын ашьҭахьтәи аларгылаԥны, абри амардаҷ зҽеибытаны, зшьапқәа ыҵарбаҕьа иаҵгәауаз Мзауч, Арзамеҭ иахь ибжьы наиргеит. Ауардын, уажәы еиҳа аҽырманшәаланы, иара ицхыраара амаиургьы ицарашәа аниба, иикыз аларгыла ауишьҭит. Еидара хьанҭак днаҵыҵызшәа ихы ибеит. Мап, гәыбҕан узиҵом, абарҭ ацәқәа раԥара иаргьы ауардын дац-

хрaуан. Инапқәа ҩышьҭыхшәа иҿааирххеит. Ишьҭахьһагьы дынхьаԥшит, аха уахь уажәы акгьы ибомызт. Анаара иахьаҧысыз ауардын шьҭеи ацәқәа рышьҭақәеи ҭгәыхаа ианымкәа иһамызт, аха иузырбодаз! Амҩа цәаак аҧы шаһа ахалара цәгьаз! Аха, анцәа иныхәаша ацәқәа, еиҵахарак ҟарымҵеит.

Мзауӷ ҩаԥхьа Арзамеҭ иахь дынхьаԥшит, абри исҳәаз имаҳаҙеи ҳәа игәы иаанаган. Уажәраанҙа зшьапқәа ҵыркьакьаны, ауардын ахы хамыҵҵалартә еиԥш иахьынҳаланы иааиуаз Арзамеҭгьы, даатгылашәа иун, ацәқәа днарҧагылеит, иҷын рыххо.

– Оо-ҳа, сымҳәеи!.. Исҳәо рмаҳаҙои? – Арзамеҭ ацәқәа днарықәцәҟьеит. Ауардын ахи ауҧәи днарыдыҧәҧәалеит, мчыла иааникыларц. Ацәқәагьы аангылара шаҵахыз ргәы назҩан, рацәак имырхьаацәакәа рҿааныркылеит.

Мзауӷ дааин, Арзамеҭ дааидгылеит. Арзамеҭ ацәқәеи иареи ахьеибарххоз, иааԥсара инырны дыҟан.

– Ҳбааҙеит. – Мзауӷ иахьабалак иҿааиԥхьишьшьаан, Арзамеҭ днеиҧаԥшит. Арзамеҭгьы иара иеиԥш акәын дышгылаз.

– Ҳбааҙазар усума, иара ҳазнагандаз, знык иҳазнагагәышьар, сан лгәы ҭынчхон, – иҳәеит Арзамеҭ, иан дналызхәыцшәа. Иан уажәы-уажәы аҩны дындәылҵуа, ашҵа днықәгыланы арахь даапшуа, дырзыԥшызар акәхарын. Арзамеҭи Мзауҷи маҷ-маҷ иауаз ақәа рыматәақәа зегьы арцәаакырц егьагмызт. Оумашәоуп ишыҟоу ари ҭагалантәи ақәагьы. Рацәак ихьшәашәамкәа, ицәҟәандашәа. Ирбомызт акәымзар, уажәы ахылҩа-ԥсылҩа рхылҵуазаргьы ҟаларын. Аԥхҙи ақәеи ахьеилалоз цәаакыра-ҟәандарак рныруан. – Ҳуардын хар амаҙамкәа иаауеит макьаназы, акы ахьроуп ҳанҵаха, амалагьы иуашәшәыран… Еихыргәа-еиҧыргәашәа иман саб… – Арзамеҭ дынхьаҵын, ашьшьыҳәа ауардын днавалеит. Аҳәынҵәа зыхьтата иҟаз абырбалқәа днарыдгылан, шьапыла днарыгәҭасит, макьаназы еибган. Урҵгьы уахатәи аҭагылазаашьа рҿақәыршәаны иааиуан. Арзамеҭ еиҳараҙак дзыцәшәоз арымарахьтәи абырбал акәын, егьи аасҵа иуашәшәыран. Акаламқәа иҵаԥсаз, акы-ҩба раҟара маҷк иҵаҟәарҟәаруан. Насгьы иакәыршаз

аиха зны-зынла ианахыѡрлоз ҟалалон. Аакьыскьашәа, Арзамеҭ иаб Алмысхан даалаган, аҭел шәпақәа акәыршаны, ирыхханы иҷеиҳәаахьан, аха егьа ус акәзаргьы, ахылаԥшра, агәцаракра аҭахын.

– Мап, ҳуардын аѡнынҵа ҳнанагароуп, – Мзауҷгьы уи дахьидгылаз дналацәажәеит.

– Ҳашԥазнамгари? Иаҳа иахьыцәгьараз ҳацәцеит, уажәшьҭа уиаҟара ԥықәсылара шԥаиури, амѡа ҭаҟа илбаауеит.

Мзауҷгьы, уи еибга-еизѡыда, аѡнынҵа иазнагар иҭахын. Ианаауаз, иахьҭацәыз акәу, даара иҭәарҷәаруан, насгьы иҭыҵкны иҟамзи, ашьҭыбжь шахылтԥуаз, уажәымзар-уажәы иааиҷышәшәарашәа, угәаҭанҵа инеиуан. Аха уажәы, ақәа иасзи аԥш иақәзи ирыбзоураны, еиҭаҧәҧәа игылан.

Арзамеҭ, ихы ачарҭ ианымкьакәа, ҭаҟа днаҭаланы, алыра ахьҭагьежьуаз иамаз акаламқәа днарыха-аарыхашәа, иааиԥхьишьшьааит. Еибган, ишәарҭамызт, рҭыԥаҷы иҟан. Ауардын азнаҭәкьа аԥш ақәын, уаѡ дааигәырҧартә еиԥш, аԥш ахыхь, ақәа иамырбааҵартә аԥхә ақәпсан. Ауардын ашьҭахь иамаз аҧәқәа днарыхәаԥшит Арзамеҭ. Урҭ еихаҧәҧәа, иадырҟацала иакын ауардын иақәыз аԥьықәреи. Аларгылақәа бжьынҵ быцала ихашшаан иҟаҭан.

Ари ауардын, Арзамеҭ иаб Алмысхан Арыш Џьыргә имихәҳаи уажәи рыбжьара акыр шааҭуазгьы, ҳаҭыр ақәҭауа иааигон. Зны-зынла агәылацәагьы дыхҭаркуан, аха еиҳарак ауаара ҳәа изиҭоз, иара зыгәра игоз, дызцәыԥхашьоз ракәын. Абжьааԥны ицаҭаҟа иҭагылан. Акы анааиҭаххалак, аагатәык ма гатәык аниоулак, ицәқәа наҭакны, акәатаҳәа ирылааигон, еидара мыцхә рыкәиҭомызт. Амаҷ аҷгьы, аду аҷгьы даараҵа дарманшәалон уи. Ицәқәеи иуардыни иахьынеибыҭоу, мазара дуҵҵак змоу иеиԥш акәын ихы шиԥхьаҵоз.

– Уаргьы усыргәамҭит уаха, Мзауҷ. Аха сан лоуп зегьы зхароу, абри уаха иааҭаҳамгар, лгәы ҭынчхомызт. Лыгәҭыха ҳзынагҵар!.. – даацәажәеит Арзамеҭ. Инапы неиҷеишьын, ихы-иҷы еиқәара иахьыкәкәаны илеиуаз ақәа цәыкәбарқәа наҟ инкеиҟьеит, аха ацәаакыра уеизгьы иқьышә жәпара иаҭыкәкәон, ихахәы иалыкәкәаны, ихәдагьы инықәхәмаруан.

Арзамеҭи Мзауҷи ааины, ауардын аԥхьа, аугә рыҽнадкылашәа, иаагылеит, ацәқәа дәықәларгьы ирмышьҭыртә аиԥш. Урҭ лбааҟа иԥшуан, аха иахьабалак иҭылашьцаазаа иҟан, ажәѡан агәы зегьы аԥстҳәақәа иҭырҟьахьан. Аха арахь ианаауаз ас иҟамызт. Иаразнакала аҽышԥеиҭанаки уҳәарауазеи амш? Хәыҷык иаамыццакызҭгьы, рцьыкәреи амхырҭа ирызҭыгомызт. Иахьабалак инхаҳалаз алашьцара, акымзарак унарбомызт. Ахәы ҳаракырақәа рыбжьара алаҟәраҽы еиҳагьы алашьцара ахатәан, лбаа иҟаз акымзаракгьы узеилмыргазо. Араатәи ақыҭа ԥсабара цқьа уашьцыламзар, уажәааны абри аҭыпаҿ аҟазаара угәы ҭнарзыҵаар ҟаларын. Аха Арзамеҭи Мзауҷи уи иазхәыцуамызт.

Арзамеҭ уажәеиԥш игәалашәоит, раԥхьаҵа акәны, абраҟа, абри ахәы ҳаракыра наҟтәи аганахьала, лбаа, ашьапаҟны, ихкааны, ирыцқьаны мхылаҵарҵас ианааныркылаз. Усҟан Арзамеҭ иаб цәгьаҵа деигәыргьон, ари аѡыза адгьыл ԥсыла, адгьыл чашәра ахьааирԥшыз. Цәышьхәа амбацызт, еиқәаҵәамҳаҳараҵа иҟан. Хәыҷык инаараны илашьҭын, аха уи акгьы иаԥырхагамызт, ацәқәа рыла уаҽаланы иуцәаҩәартә, илауҵартә аҭагылазаашьа аман. Цаҟа, анаҵараҿ, иҟьаҟьарашәа иҟан, аха уи аҟьаҟьара рацәак амҽханакуамызт. Уаҟа акәара, инҵаргьежьшәа инахыкәшаны, иавҵаланы ицон. Аха рыцҳарас иамаз – абри алаҟәыраҽы, амшцәгьақәа раан, акәара хытцны иара иныкәлон, иныкәҳәаазааура. Азаалымдарақәа аныҟанаҵозгьы ыҟан. Аԥш қашәқашәо ишыкәгылоу, агәамсам, алыкь лыкәжьны иашьаҽуан, мамзаргьы шаҟа алшо ытцҳәаны, иганы агәараандахь ԥьара инаднагәалон, амра анакәԥхалак, ихьашьшьы, угәы иаарыцханашьартәы. Аха изеиқәхагәышьар, уаѡ даргәыргьаратә, аҽеаѡра бзиа ҭытцуан, рԥьабаақәа зегь рханаршҭуан. Уи акәара, нас ихьаҵәины, абри ахәы ҳаракыра илахыкәшаны, раԥхьаҟа лбааҟа ирԥылон, аҽеырҭынчны, ахьхьаҳәа ицәажәо, зны-зынла иҟанаҵакәоз азаалымдарақәа иара ишахарамыз удырратәы.

Арзамеҭ иан, иаб, иара, иаҳәшьа, аҽенынтәаракгьы, хҵацәыхак ааҟамҵаҵакәа, аҭагалара иаҽын. Ирхны еикәагылаз аԥш иаҽацәырҳәны иҽырхуан. Аԥш лапҟьақәа, рыцқәа ҟьаҟьа-

ҟьаҟьаʒа, иахькарыԥсоз ублақәа ырлаша-лашо гәаҳәараԥхарак урҭон аԥсҭазаара ашҟа, ирыԓәԓәаны, баԓьа-баԓьа ушьаҿақәа неихгауа унеиларц азы. Аԥш лапҟьақәа еиқәыԥсон анаҟа-араҟа аҟәынӈьқәа ирылыԥхааua. Арзамеҭ иаб зны аԥш ҿихуан, зны аԥҳә ҿаҳәаны, аҳәыҫтаҟны ԓьара-ԓьара инеизакшәа ихиргылауан, уашьҭан, аиқәҵараан еиҳа ишыманшәалахаша азгәаҭаны. Ахәылбыҿеха, аԥш ҿыхреи аԥҳә ҿаҳәареи ианалага, заанаҵы иҵыҵит, аԥш иҿырхыз ауардын ахьнеишаз ԓьарак иааизакшәа. Арзамеҭ иаб аизарахь дымцар ауамызт. Аколнхара еизара зызкыз абри аҭагаларақәа ракәын. Мышцәгьақәак аарыхьʒаанʒа русқәа аадмырманшәалар ада ԥсыхәа рымамызт. Аʒынра ааигәахон.

Ахәылбыҿеха, ишазыԥшымыз, инеилыѽры-ааилыѽруа, иахьынтәааиз узгәамҭаʒо, иаразнакала ԥсҭхәа ʒлачқәак нхаҳалеит, амш хар амаʒамкәа ишыҟаз.

– Ҳаи, иабихәа, амш цәгьахоит, ҳаԥш алымгаʒакәа… Ма шәаб аѽны дыҟазар, ԓьара ԥсыхәак азимуаз, – Арзамеҭ иан иаалырҟьаны абри аахьаалгеит. – Ҳаԥш уаха ианалаха, аʒы лықәлар, иаман ицоит… Арзамеҭ, нан, ана Мзауӵ инаиауҳәар, дааууцхраарын. Ацәқәа нҵакны шәцар… Уи дуцхрааueит, дышԥаумыцхрааueи!.. Ус уабгьы дшәыхьʒап…

Арзамеҭ иан акы аныхҵалклак, нас уи нарыгʒаанʒа лгәы ҭынчхомызт, убри шылгәырѽоз мацара иаалхылгон. Мзауӵ ҳәа дызҿыз агәыла ҷкәын иакәын. Арзамеҭи иареи еиқәлацәан, егьарааны иубаргьы еицын, еилҟьеилгәыцәʒа.

Арзамеҭи Мзауӵи акалаҭ андырҭәлак, Арзамеҭ днаҵалон, аҳәыҫта анышә татараҿы ишьапышьҭақәа ҭыҿҿа-ҭыҿҿа ианхалауа, ауардын ахь иҿынеихон. Ижәѽахыр акалаҭ ахьықәиргылоз, идақәа зегьы еибанарххон, дынхьанарнаауан, еиҳа-еиҳа ихьанҭахазшәа ибон акалаҭ дызҵаз, еиҳараʒак абри ауардын азааигәара даннеилак, аха данаацыҵлак, ишьапқәа шьҭыԥауа, ажәѽан ахь дԥыррашәа дласхон. Нас Мзауӵ иааимидон. Арзамеҭи Мзауӵи, иццакы-ццакуа, ирулакгьы аԓьыкәреи амхырҭа иалыргеит. Ауардын азна аԓьыкәреи – инахәаԥшлакгьы гәахәарак инамҭарц залшомызт. Алапҟьақәа ҟәаш-ҟәашʒа, ибарақьаҭха ауардын иахьақәыз ублақәа нарыдхаларын.

Уажәшьҭа абри анаара ахаларoуп ахи аҵыхәеи! Абра ҳанзымхала, ҳҭахеит... Ашь!.. Ашь! – Арзамеҭ ацәқәа раԥхьа дԥагылан, иҧын нарыкәырххауа иҧынеихеит. Мзауӷ ауардын ашьҭахьтәи аларгыла кны даҵгәауа дацхрааyан. Урҭ уажәы-уажәы ацәқәа рыбжьы нарыкәдыргон. Абра ианызхала, нас уаҳа ирҭахыз, русқәа маншәалахон. Аха иааихәласыз амш, амԥа аԥхасҭатәра аҧазнакит. Ақәа иалагаз адгьыл еиҳа-еиҳа иартатон, ауардын абырбалқәа анышә иныҵашьшьуа, адгьыл ҭашьаҧуа инеиуан.

– Знык аԥны иҳазнагар, сан лгәы лырҭынчуан, – Арзамеҭ дахьгылаз дырԥегьых убри дналацәажәеит. Иаргьы ҭахак шинамҭауаз ԥашьомызт.

– Ишԥаҳазнамгари, – иҳәеит Мзауӷ. Амԥа абааԥсыраҵәкьа иахысхьан, рышьҭахьқа иаанрыжьхьан, аха егьаумҳәан, раԥхьаӄа дырԥегьых амԥа рзышьҭан.

– Уажәшьҭа иҟаҳҵара удыруама, Мзауӷ? – Арзамеҭ Мзауӷ иахь дынхьаҳәит. Мзауӷгьы ииҳәарызеишь ҳәа иҧааириашеит. – Абырбалқәа руакы мгьежьуа иҟаҵатәуп. Арахь хлаҕьароуп, ауардын ҳазнымкыларгьы ауеит, – Арзамеҭ убри дналацәажәеит.

Арзамеҭ иаб иҟынтәи акырынтә ибахьан, абас ахылаҕьара ианҵалоз, ауардын абырбалқәа руакы мҵысуа ишҧеиҳәоз, нас албаара еиҳа иманшәалахоит ҳәа.

Арзамеҭи Мзауӷи ауардын иақәыз алаба шәпа аақәырхын, ауардын азбырбалк инаҵырҟьашәа инадҧарҳәалеит шахала, изымҵысуа, изымгьежьуа.

Арзамеҭ ԥаԥхьа ацәқәа раԥхьа дԥагылеит,Мзауӷ – ауардын ашьҭахь. Ачарҭ аҵыхәтәантәи аларгыла ааикит. Уажәшьҭатәи рцашьа шыҟалаша дназхәыцит. Ҽынла акәызҭтьы уаԥы ишиҭахыз дахәамԥшуаз...

Ашьшьыҳәа рҧынархеит. Ауардын азбырбалк амԥа иалыҳәҳәоз ахаҳәқәа иахьрықәчаразуаз ашьҭыбжь аҵуҳәа угәаҵанӡа инеиуан, аҟәаӷҳаҳәа угәы еицранарсуан, иаланаркьакьон.

Ари амԥа абырсынтәи,инхаҵәи-аахаҵәиуа,зны ҵаҟа илбаауа,зны хыхь инхалауа ачаирҵа ду ахь ункылнагоит. Трақторла

иҽыцәааны, абԍанҵ ыкәпсаны иҟатцоуп, аха цкьа иманшәалам. Ахаларагьы цәгьоуп, албаарагьы даараҙа аҽырҟәышра аҭахуп. Арзамеҭ аҽыцәаара иҽенадкылашәа днеиуеит, уажәы-уажәы ауԍа хатцҵалар ҳәа дшәаны днахьынҳалауа. Аҽыцәаара анышәапшь, аҵла апаш ә қ ә а зылхәхәаны инашьҭу, уажәы атцәцәаҳәа аҙы алхәаҭаны ицозар акәхап… Алашьцара, алашьцара… Лбааҟа, ашәапыцьап ирыгәҭылакны игылоу ѡнқәак рҟынтәи лашарақәак улапш иныҵашәоит, убраҟа пстазаарак лаша-лашо ишыҟоу удырратәы. Уажәы Арзамеҭ иан егьа игәнылгоит, абарҭ абырсҟаамҵа иаанызкылазеи, цьара машәырк рмыхькәа, арахь изкылсындаз ҳәа.

Ус, абжьаапны еиԥшымкәа, ақәа кыдхаҽа аҽынанахеит, ажәѡан ахь цьара аҵра пжәазшәа. Уажәшьҭа араҟа иаанызкыло ҳәа акагьы убашам. Арзаметгьы ҽиҵуам, Мзауҷгьы ҽиҵуам. Хәыцрак инҭанагалазшәа, ашьшьы-шьшьыхәа ршьаҽақәа неихыргоит.

Убасҟан, иаалырҟьаны, иахьынтәиааз ҳәа акгьы уаѡы изгәамҭаҙо, акы ажәѡан иҵарыҵаруа иаатцалан, иаразнак иааимҟәнажәарашәа иаадыдит, абжьаапныk еиԥшымкәа. Адыдбжьы иахьабалак инахысит, шьхеи, ҿаѡеи, дәеиужьреи, мшыни ахьышәтҳәа иааимнадеит ирхыцхыцуа. Иагьаамацәысит, аҵыкьхәа абжьы нҭырҟьаны. Иаразнак алашьцара ныԥхьацаны иаарлашеит. Амѡаҿ иԥхеибатца, аѡар анҟьа ицон, агәаѡарақәа ирҵыкьасаны. Лбаа иҟаз акәарагьы инхыҷҷалеит. Акәарагьы, аҭра иазымкрашәа, ицәқәырпа-цәқәырпо, ҙыла иҭәны инеиуан. Арзамеҭ, иззыԥшҙамыз, изқәымгәыгҙоз еиҭасрак апсабараҿы аҟалара ишаҿыз игәы назѡан, Мзауҷ иахь даскьашәа даагылеит. Мзауҷгьы уи гәаиҭан, Арзамеҭ иҽынаидихалеит. Иахьабалак иууаҙа ҭынчрак нахатәазшәа рбеит азныказы.

– Даҽа хәыҷык ҳапсы ааиҭаҳкып, Мзауҷ, – иҳәеит убри аамҭазы Арзамеҭ, ибжьы аармаҷны. – Цәгьаҙа ҳаилабаазеит.

Арзамеҭ ауардын аҷкьара инадкылашәа иааникылеит. Хыхь ҵлакгьы ықәгылан, аха уи ақәа ааннакылартә иҟамызт. Амѡа ианыхәаша аѡар ацара иаҿуп. Аҵәцәаҳәа иахьабалак иалыцәцәоит аҙы. Лбаа акәара, игәрымуа иахьнеиуа, ашьҭыбжь аашуеит.

Мзауҵ дааскьан, Арзамеҭ днаидгылеит.

– Ианакәҙамыз амш ԥеарыцәгьеит. Изаҳҭахыз абри аѡыза амш, ҭагалараха, – амш ахьыцәгьахаз шигәамԥхаз удырратәы даацәажәеит. Ҭаны, ари аѡыза амш дарбану изгәаԥхара уажәааны? Ҭагалантәи амшқәа уаѡ дрықәгәыҕыртә ианык҆амлогь ык҆азаап. Маҷк иааранараҙазҭгьы…

– Ҳуардын абра иаанҳажьып ҳәа сык҆оуп, – иҳәеит Арзамаҭ даалк҆аны. – Изгарыда? Иашьҭада уажәааны аԥш? Ара и҆каз, уаҵәы ашьыжь ҳааны иаагап, иахьрызеи? Ацәқәа лоуҳажьыр, рхала ицоит аѡны҆ка.

– Мап, аранҙа ианаага, араҟа ишԥаанҳажьуеи? Уажәшьҭа маҷк ауп иаанхаз… Акәара ҳзырыр, нас закәыхи? – Мзауҵ Арзамеҭ игәы аарыҕәҕәашәа даацәажәеит. Ииашаҵәк҆аны иуҳәозар, Мзауҵ инапы злеикуаз, егьа иус ласызаргьы, егьа иус хьанҭазаргьы, бжамҽам иианыжьны дхьаҵны дацәгыломызт, агәкаҳарагь инирԥшуамызт.

Ақәа ахьауаз уазыҙырѡыр, ашшыҳәа ашьҭыбжь уаҳауан. Абри ахәы ҳаракыра иқәкьасаны инеиуаз аҙы зегьы акәара иаламло и҆камызт, уигьы ашьҭыбжь еиҳа-еиҳа иацнаҵон.

– Сабгьы уаха аизараҟынтәи макьана дмаацзар ҟалап, – Арзамеҭ иаб дааигәалаиршәеит. Иаб абра дык҆азҭгьы, еиҳа иаарманшәаланы, иаарласны аѡны инкылигарашәа игәы иааинаҵеит. Ус акәзаргьы ҟаларын.

– Урҭ уажәы аизараҟны аҵагалара ус еимҵакуа иалацәажәозар акәхап, арахь амш еилагеит. Асҟатәи мхырҵа и҆коу изахьҙома? Аҙынра ианакәҙам иаакылсыргьы ауеит. Ҳаргьы ашкол аҟынтәи ҳрыцхрааузар акәхап, ҵыԥх еиԥш.

– Ҳаргьы ҳрыцымхрааузеи, – иҳәеит Арзамеҭ. Урҭ есышықәсагьы, аколнхацәа рус рымч анақәымхалак, рҽеибаркны ирыцхраауан, акырынтәгьы урҭ рҟынтәи аҳамҭақәа роухьан, ибзианы ирыхцәажәахьан. Аха уажәы Арзамеҭ, ақәа ахьхымкәоз, игәалаҟара еиҳа-еиҳа иԥхасҵанатәуан.

Убри аамҭазы, Арзамеҭи Мзауҵи ахьгылаз, амѡа ианыршәланы иааиуаз и҆ешьапышьҭыбжь рлымҳа иааҵасит. Ишыԥшуаз, лбаантәи ихалоз ҽуаѡык алашьцара дналырбаait. Уи еиҳа-еиҳа дырзааигәахон, аха дызусҵаз иеилкаара уадаѡын. Уапоушәа акы ихы иҵарԥаны, и҆ҽырхәашәа и҆ҽы дақәтәан.

– Шәарбанқәоу, уара, араҟа игылақәоу? – игәеиҭазар акәхап, ихы маҷк иҩышьҭыхшәа, ибжьы нарықәиргеит данынарзааигәаха, даатҭылашәа. Арзамеҭи Мзауҷи уи ибжьалагьы дырзеилымкааит дызусҭаз. Дуаҩбзиазу, дуаҩыцқьамзу иеилкаара цәгьан. Абнауаҩы иеиԥш дцәышәшәҳа, иҵеы дақәызза раԥхьа дгылан. – Шәарбанқәоу, уара? Шәабаҟаз арахь? Ари ижәго закәызеи? – иҟамчы ааирххашәа иуит ауардын ахь, убри иақәыз аилкаара иҭахны. Аха цқьа иҿы еилгомызт. Аҵегьы рацәак аатҭылара шаҭахымыз удырратәы, ашьапы шьҭшьуа, иикыз аҕәра иаханы, имнаҟьарц аҭахызшәа уажәы-уажәы ԥхьаҟа еихон, аха иара аҕәра аҿархханы иоуижьуамызт.

– Ари ҷьықәреиуп, ҳара иаҳтәуп, аҩныҟа иаагоит, – иниаҭеикит Арзамеҭ, ишҟа иҿы ҩарханы, иаша диҿаԥшуа.

– Аҷьықәреи!.. Аҷьықәреи!.. Аԥсуа ичеиҷьыка, аԥсуа ибыстҭа!.. Ахәлареи амшцәгьеи шәыхьӡеит акәу?!. Ачу! – иҵеы днатцаҟьан, иҿынеихеит.

Арзамеҭи Мзауҷи уи дырзеилымкаакәа акыраамҭагьы ишьҭаԥшуа игылан. Аҵеышьапышьҭыбжь гон анаара иаҿаланы иахьнеиуаз. Уаҟа дзазамазо, ихы уажәы-уажәы инхьадышьшьуа дақәтәан уи ауаҩ. Аҵеы аидара иатцан, аха аҟәышра мырӡкәа, алашьцара иалсны ицон аҩныҟа, убри ишахыццакуаз ҩашьомызт,

– Мзауҷ, даҵеа маҷк ҳнаскьароуп, егьа ҷьабаа аабаргьы, уаҳа ԥсыхәа ҳамам, – Арзамеҭ даахьаҳәны ацәқәа раԥхьа днагылеит. Ацәқәагьы ргәаарҵеанитҵеит, ибжьы нарықәырганы. Иҿынеихеит.

Акәара аӡы еиҳа-еиҳа ацлара иаҿымкәа иҟамызт, ашшы ахга ииаҩрны ацара иаҿын. Хыхь, анахь-арахь иқәнаҟьоз зегьы лбаакьаны иара иацлон, иазнарҳауан. Ақәаура ишаҿыц иаҿын, ихкәарцгьы агәы иҭамызт.

– Ишԥаҟаҳҵари? Ҳазмырыр? Аӡы еиҳа-еиҳа аҵеышьҭнахуеит, – Арзамеҭи Мзауҷи руардын ааныркылан, ихарахаԥшуа акәара иӡыхгылоуп. Арахь илашьцоуп, акәара ӡиасхан, еилаҩры илеиуеит ихәашьны, игәамҵ-хамҵуа, ажәытәеи аҭра иҭамӡауа.

«Иара уи ахаҵагьы, аӡы шәаныруа, шәымшәааит ҳәагьы имҳәеит. Дызусҭадаз? Аҵх лашьцара иҵалакны… – игәы

дынҭацәажәеит Арзамеҭ. – Аха иара дырзар, ҳара ҳашпазмыруеи? Абнахь, аҙыгъгъарахь ала дырзаргьы ҟалап. Иара сабгьы даанызкылазеи уаха?..» – Арзамеҭ, хәыҷык аҟара даанаскьан, аҙыггарахь днықәпшит, аха иубахуеи? Ергьҳәа, гәанхәҭысҵалоуп иҟоу шеилирго. Уахь еиҳагьы аҿеырҭбааны инеиуеит. Ихы ларҟәны дҙааԥшылоит, дыԥшуеит нырцәтәи аҟәарахьы. – «Иҟалои иара ҳуардын абраҟа иаанҳажьыр? Ацәқәа наҟ иноуҳашьҭыр? Уиазы аҙәгьы ҳаишьуам…Аха…Мап, мап!..» – Арзамеҭ Мзауҷ иахь даахьаҳәит. Мзауҷ дазыԥшын Арзамеҭ иахиҳәаашаз. Араҟа зегь шәатәын, изатәын, рацәак аццакра аҭахымызт.

– Ишԥоубеи? Ҳзыруама? – Мзауҷ ацәқәа раԥхьа дахьгылаз аҟынтәи Арзамеҭ днаиазҵааит. Арзамеҭ ииҳәоз акәын уажәы ахи аҵыхәеи.

– Сара сшазхәыцуала, ишәарҭахарым ҳәа сыҟоуп, ҳуардын аидара ақәуп, абырсынтәи ҳҿынаҳхап, абри аҙыггара шыҟоу, ҳуардын ишԥахыҵәари, араҵәҟьа ҳахьҙыхгылоу иҵаулоуп, иумбои, еилыҩры-еилыҩруа ауп ишцо…

Арзамеҭи Мзауҷи рҿаадырмазеит. Уажәраанҙа икыдҿаҳәаланы ирымаз ауардын абырбалгьы ахы иақәиҭыртәит. Нас, ашьшьыҳәа ацәқәа инарыҵаҟьан, еиҳа аҙы маҷуп ҳәа ргәы иахьаанагоз ала ирырц аҟәара иқәланы рҿынархеит. Уаҟа ианнеи, ауардын аадырҵәиин, ацәқәа ишыргәамԥхоз аҙы иналарцалеит.

Арзамеҭи Мзауҷи ауардын аԥхьаҟа иааскьаны иақәгылоуп. Ацәқәа ирыҵаҟьоит, ацәқәа аздырхаҵоит ҷьара гәкаҳарак рмыхьырц абри аҙиас арраҿы. Абраҟа изыманшәалахар, нас, закәыхи? Аха аҙы еиҳа-еиҳа иагәыдыҽеалоит ауардын. Абырбалқәа рыбжаранҙа инеирц егьагым. Ачарҭ ашьҭахьтәи аган ҙаасылозар ҟалап, аха…

– Ашь!.. Ашь!.. Уахь иабацои?.. Аҳаҳаи, акы шәацәымшәан. Абраҟоуп ахаҵара ахьаҭаху! Ҳат, Ҷаԥшь хаҵа, шәыҽшәыргәгәа! – Арзамеҭ ибжьы ҿацаҙа ацәқәа инарықәиргеит. Ацәқәа иахьцо рбом, аха, рыхқәа шьҭыхны, иргәыдыҽеало аҙы агәхьаа мкыкәа, ауардын иахоит.

Убри аамҭазы дырҩегьых иаалырҟьаны ажәҩан ахь инҭагәыргәырын, иаадыдит, иаамацәысит. Амацәыс лаша-лашо

аҙы инхыҵҷалеит. Аҙы хәашьҙа илеиуан, ақәа цәыкәбарқәа аттаҳәа иахьалаԥсоз улаԥш нарықәшәон.

Арзамеҭи Мзауҷи ҏ‹ееаидрыҕәҕәалан, рышьҭыбжь мгаҙо ҏ‹еаадырҭынчит. Ацәқәагьы ааҭгылашәа руит, акы аарныршәа. Аҙы иаратәы ƀанатцон, ачарҭ иадыҽ‹еало иатцкьасаны ицоз ԥықәсыларас иамаз араƀа уажәы ауардын заҵәык акәын, амч ақәхагәышьар…

– Шәымшәааит, уара, шәымшәааит!.. Арзамеҭ!.. – убасƀан иаалырƀьаны ҷыҵбжьык аагеит, аҳа иахьынтәигаз узеилыргомызт. Арзамеҭи Мзауҷи, мчык нарыцгәазшәа иаалƀьан иаанаԥшы-ааԥшит. Азныказы, уи ана-ара иаҷаланы инеиуаз а‹еуаѽ иакәыз ԥьыршьеит, аха…

– Шәымшәааит, уара!.. Зҷышәымҭуазеи!.. Ацәқәа шәарыцаƀьа, ацәқәа! – дырѽегьых уи ибжьы аагеит раԥхьаƀа шыƀказ, уажәы еиҳа еилыхха, уаѽы идырратәы.

– Саб!.. Мзауҷ, саб!.. – Арзамеҭ… ибжьы нҵиргеит. Гәырҕьарак иахьабалак инахысит иԥырԥыруа, акагьы иазнымкыларашәа. Раԥхьаƀала, фонарк кны ирлашо, дааиуан Арзамеҭ иаб, Алмысхан. Уи цәгьалацәƀьа дшыццакуаз ѽашьомызт иныƀәашәала.

– Ашь… ашь! – Арзамеҭ иҷын нархханы, ацәқәа, днарыцаƀьеит.

Ауардын, еиҳа-еиҳа а‹еышьҭыхуа, аҙы ахьыцәцәа аƀәара иазааигәахон…

АН ЛЫЛАҒЫРЗҚӘА

…Усƀан саб иҙбахә ахьымааѽуаз, дгьыл харак аҷы, аибашьра мцабз қьоуқьад далагылан, деибганы дзалцуоу, дзалымцуоу уаѽы изымдырҙо… Аѽны иахыз сани, сареи, саҳәашьеи заҵәык ҳакәгәышьан.

Иахьеиԥш исгәалашәоит:

– Нана, амла сакит, амла!.. Уаҳа ибмаҳаҙои?!. – саҳәашьа дуалуашо, лыбла қаруа хәычқәа ҭырхаха, акәакьҭахьшәа икҷагылаз адулаԥ дназыԥшит.

Сан, уи лыбжьы лмаҳаҙазшәа, л‹еырдагәаны дтәан, илхапапаз ахәыцрақәа дызрылцуамызт. Ишԥаƀаз, ишԥахьанҭаз,

уҳәарауазеи, усҟан ан лҭагылазаашьа!.. Иҟалҭара, лхы зқәылкра данақәымшәоз, лаагарҭа анмачҳаз!..

Саҳәшьа еиҳа-еиҳа деилнашьаауан амла. Амла уанакуа, зегьы ухы инҭыҵшаны, иарада хәыцырҭа умамкәа уаақәнархоит. Саргьы сгәы ҭнашьаауан, аха ҷымҭҳакәа, исычҳауеит ҳәа саҷын.

Усҟантәи аамҭазы амла зымҳәоз ҳәа ххабласҷы хәыҷ дубашамызт. Амла рҳәон Ҭебра лхәыҷқәагьы, Ерына лхәыҷқәагьы, Хьылқан лхәыҷқәагьы.

Ҭебра фѡык ахшара лыман. Рызынтәыкгьы ианаацәырыргалак, илура лзымдыруа, абри згәы кыдгылаҳахьоу аҧҳәыс гәаҟ леиҧш: – Шәысҧырыцкьа наҟ, шәысҧырыцкьа, шәара зыкәыкәылах ықәынҭәаша! – лыҧсахы еиҟәыччо днарықәцәкьон. Нас, лхы кны, шәара шәҟны иҟам ибаргәызеи ҳәа адәахьы дындәылҭуан, даргьы еибарҳәаганы уи иналышьҭалон. – Шәабазгари!.. Шәабазгари, сара иқәынҭәаша, адунеи ианыҳааша, шәара шәеибганы, шәеизѡыданы!.. Иара ихы ҟәаҟааса иааргааитеи!.. – лҧыраҳәа кны ашәырҭлакәа днарымҭалон. – Нана, уажәы аҳа жәны иаҳфома?.. Есымша аҳа, аҳа!.. – иналыкәҭәиашон лхәыҷқәа. – Аиеи, аҳа!.. Аҳа жәны ишәҷасҭар, шәыҧнажәап уахь! – инарҷалырхьуан.

Зегь убас акәын ишеилаз. Аҳәк иеиҳа аҳәк деицәан. Аҳә дургәыбзыҕыр, егьи иаацәыригон, даағызыҕызуан. Згәы ушьышьрыдаз, зхы ушьышьрыдаз!..

– Нана, ишҧаҟаҳҭари, ҳабацари иабихәа?.. – саҳәшьа дааскьан, сан лхы кны ахәышҭаара дахьыҿҳәатәаз лҿыналывалкит. Сангьы уи даарыцҳашьашәа, дналыхан, дылгәыҭаҳәҳәа дналгәыдлырҕәҕәалеит.

...Ҳахьымцацыз, ҳахьымнеицыз иҟаз! Ҳмакәанқәа ҳѡыҭракны, згәы ҭкапуаз алақәа рыцқәа хырҧьаҧьа ишынаҳацрыхоз шаҟаѡ рашҭа ҳанҭалахьаз!

Ари аҧхынразы ҳҭагылазаашьа, егьырҭ иаҳхысхьоу аҧхынрақәа иреиҧшымкәа, оумашәаҭәкьа ицәгьахеит. Еиҳа-еиҳа ақыҭа амч-алшара ҭыкәкәаны ицон. Ақыҭа, ахацәа рмахәҷеилҳәақәа ракәын аха҇ра ҭыганы, уаѡ деигәырҕьартә иаазгагәышьоз. Аха ахацәа аныҟамла ишҧаҟалоз?

– Шәабазгари, шәара, иқәынҵәаша!.. Шәабазгари?! Изышәымҳәои, изышәымҳәа?! Зҽышәымҵуазеи, шәара, аубыцьырқәа?!. – сан, лгәамҵракәа зегь хыжжуа, лгәы еилаҵәаны сараднасыхәапшитԥлажәақәа арҵакҟаҵара сараисылшарызшәа. Иахьҽысымҵуаз лгәы еицранарсуазшәа, еибанарфозшәа збон, аха исылшараны иҟаз?.. Ахәышҵаара анаҟтәирахьтәи аҽеҳәаҽы стәоуп сеиқәшьшьы, сқәықәмашәықәмаха, иахьа макьаназы чаҕьак сҽы ишынҵасмыршәыц наснубаалартәы.

– Шәабазгари?!. Иҟасҵарызеи?.. Шәаргьы саргьы ҳашԥанеидхалеи?!. – сан лхы-лҽы еиҳа-еиҳа еицрашәон, лдакәа зегьы еибархханы, уажәымзар-уажәы лшьа тҟәацны иналҽыкәларашәа ѡнытҟала акы деихәланагәон,аха ашьҭахь, ишызбоз, илызнымкылакәа, лылаҕырʒқәа аахаҟәҟәалеит, иҟәаз-ҟәазʒа, аʒаʒа цәыкәбарқәа иреиԥшха, ихьанҭаʒоу гәыԥжәарак ишахылҵуаз удырратәы. Саб арра дыргеи уажәи рыбжьара асҵәҟьа лгәы еибакны,лгәы еицрасны дҳақәмыцәҟьацызт. Амла ҳҳәаргьы, ԥьара акала инахылга-аахылгон, ҳгәы аалырҕәҕәон, ҳлыргәыбзыҕуан. Лылаҕырʒқәа акакала инеицыла-неицыло, лыʒҕқәа ацәаҳәақәа ѡалырдан, инеишьҭаланы илҽыкьаса рҽынархеит. Лыблақәа еиҳа-еиҳа алаҕырʒ рхыҵәалон иҵырҭәаауа, ирхәаҽырц ргәы иҵазшәа.

– Уааи ара, уаасыдтәалеи!.. Ус хара узтәоузеи, уара аубыцьыр? – сан даасыхәапшшәа луит, аха лыблақәа цқьа уаѡы ибартә иҟамызт...

Саргьы, лажәа ѡбамтәыкәа, сѡагылан, сҟәардә хәычы наганы сналыдтәалеит.

– Шәара рыцхақәа?.. Ишԥашәзызури?.. Шәабазгари? Изумҳәои, Ԥьықә, уара?.. Иузеилымкааʒои акагьы?.. Зынʒаск ухәычʒоума?.. Шәаргьы-саргьы ҳагәнаҳа зықәшәаша!.. – лгәы зынʒаск иааилаҵәан,лҽылзымҟажакәа даақьызқьызит,уаанʒа ишаҳамбацыз ала деиҵасуа. Арахь, наҟ-ааҟ, ҳѡыцьагьы ҳалгәыдрыҕәҕәала, лнапқәа ҳакәыршаны ҳалкуп, ԥьара ҳлыцәцар ҳәа дшәошәа. Уи збаз ҳаргьы, ҳгәы ааԥшқахан, иаҳзымычҳакәа инеимаҳҭәеит. Аха ашьҭахь, лҽааиҵалкын, лкасы акьыԥшьқәа рыла лылаҕырʒқәа аалрыцқьеит, аусура, аԥьабаа хьанҭа еиҟәнарддхьаз лнап ԥьаԥьақәа ҳаргьы инаҳҽылшьит.

Ҳазынтәыкгьы ҳаԥсҭазаара иатҵаз атҵатҵгәы ааԥҵәаны, абри ҳаѡнаргәаҷы ҳныкәнажьызшәа, ҳаблакәа тыҟаԥшьааҙа ҳаидтәалан. Ишԥаҭацәыз, уҳәарауазеи, усҟан ҳаѡн хәыҷы? Еиԥынгалашьак амаҙамкәа…

Ашьҭахь, ус ҳаштәаз, даалҟьан:

– Шәымшәан, аҳаҳаи акы шәацәымшәан!… Убри ҳаԥсы ҷнахыргьы ҟалап… Аа, ишәымбари ҳаԥсы ҷнамхуазар!.. – нҳаҭалкит, иҳацхраашаз, акы шылҙбаз ааудырратәы.

– Изакәи, нана?.. Ҳабацои?.. Џьаракыр ҳцома?.. – саҳәшьа сан лнапы дахьынҳалан дааҕьаҵәыҕьаҵәит. Уи уажә џьара ацара акәын дзызхьаауаз. Ма Мамсырраахь, ма Бинаҟәраахь ҳлыманы днеир, урҭ ҳрыцхашьаны акраҳҷарҵагәышьон. Аха шаҟантәгьы уахь ҳалгарызеи?..

– Шәыѡнал арахь, – инаҳадылҵан, абжьаратәи ашә аартны, егьи ауадахь ҳныѡналгалеит… Уи илыхҵашәараз макьаназы аилкаашьа ҳзаҵомызт.

Ҳаѡны ганѡыншәа иҟан, џьара хҕәын, џьара хыҕәҙамызт. Саб арра дыргаанҙа, абра анхара напы анаҳаркыз идыргылаз акакәын, ихәхәаҙа, аԥенџьыр хәычқәа аҭаны…

Аҭҙаҷы, сан лыматәакәа ахькыдыкнаҳалаз днадгылан, лполта аарылылхит. Днахәаԥш-ѡахәаԥшит. Илшәылҵеит, илшәылхит.

– Ибзиагәышьан, аха… – иҵаулаҙаны даакәԥсычҳаит. Илҳәашаз рацәан уи иазкны, аха егьлымхәеит.

– Иазыбуеи, нана?.. Џьаракыр бцома? Иабыкәу бахьцо?.. Ҳаргьы ҳбымгаҙои?.. – саҳәшьа уи длыдгьыжьыло ҭахак лылҭомызт.

– Исҵахуп… Саанҙа абра шәыҟаз, машәыр ҟашәымҵан… Сара уажәыҵәкьа сааиуеит… – Сан лыхҵашәарақәа, сара сеиԥш, саҳәшьагьы дааиҵанарҕәҕәеит.

– Бабацои?.. Изҳабымхәои бахьцо?.. Ҳаргьы ҳцоит, иахәа, ҳаргьы?.. – ҳналышьҭахахеит, ҳаибархьусуа.

Аха лара:

– Иабыкәу шәахьцо?! Абра ашьшьыҳәа шәаатәа!.. Сара уажәыҵәкьа сааиуеит сымҳәеи, ишәмаҳаҙеи?! – ирымкьыкьны дынҳақәҵәкьеит.

Лполта лыманы лҽыналхеит, аха…

– Ара иҟаз, уахь изызгахуазеи… – лҳәан, акаруаҭ ахаҽы инахшьны дындәылҵит. Ҳара егьи ауадахь ҳныѡналан ҳнатәеит, ҳаиқәышьшьы, ҳан дахьцаз ҳәа еилкаарак ҳамазамкәа…

…Ас атәара саҳәшьа илзымычҳазар акәхап, дѡагылеит, лхы ахьлырхаша, изқәылкша дақәымшәо. Аха лылаҧш ҳәаҵәыҳәаҵәуа адулаҧ ахь икыдхалоит. Адулаҧгьы аҽы еихымпҳьазо, аҧсы ахаҳан икҽагылоуп. Иҟан аамҵакы – сан уажәы-уажә днадыххыланы илҵахыз анааҭылгоз, сасиҧшәымеи ҳаиламырсҙакәа ҳҽы анарцәажәоз. – Бнеишь, бара, ҷьара фатәык ааҳазцәыргеишь! – шаҟантә саб уахь дыҧшуа, сан иналыдиҵахьаз.

Уи адулаҧ, акырҙа аԥьабаа збахьаз, ҭаацәара гәарҭак еиламырпшҙакәа иныкәызгоз, акрызхыҵуаз, саби саб иашьеи анеиҽыҵуаз ҳанду ҧсаҭашкәакәа иҳалҵаз акакәын. Иара хьатәын, иагьхәыҷҙамызт. Амала, алѡақ иашәызшәа, еиқәаҵәахахьан. Аԥхьаҙа, сандуи сабдуи рыҧсы анҵаз, иануҽыцыз, санду лакәгәышьан уи иахылаҧшуаз. Уаҟа иҵагыламыз ҳәа иҟаз: асаанқәа, аҵәцақәа, амсатә мҳаҵәқәа, ахырҵәырҵәыгақәа, абкәаылқәа – ашә ихылхуаз зҵалҵоз… Зегь абон иара. Ицқьа-шәқьа иныкәылгон. Сара исгәалашәоит хазы афатә ахьҵалыргылоз. Ашәаҙа, ашәырѡа, ажьҵаа… Избахьан сара уаҟа абыҫа еиқәҵақәа, еихырсса-еихырсса ашәса аҽыгҳара ћьаћьақәа ргәылаҵаны, абыҫа аԥхара анрылслак иргәылҵуаз ахәша ѡежьҙа, хыхь ирԥәкәазо. Аныҳәақәа раан – ачашәқәа, акәытқәа жәны, акәац, ачысԥәа, ахаамыхаақәа. Усҟан зегь ҳанеибгаз, ҳанеиқәшәаз, анаҧшѡы дҳаҵашьыцыртә ҳаныказ…

Саҳәшьа уажәы, ашьшьы-шьшьыҳәа инеихылган, днеины, адулаҧ ашә аартны иныдылҵан, дынҵаҧшит: ашә анаауртуа, гәамҵрак шамоу удырратәы, ҷыжьжьыҳәа абжьы гахуеит. Абжьааԥнеиԥш акәымкәа, уажәы иҵегь иласхан, унагәыҵасыр, инкыдѡррашәа икҽагылоуп.

– Ҷьыԥә, ууаи ара, ууаии!.. Ари убо!.. – дгәырҕьан, иаразнак лхы-лҽы еиқәара хәыҷы, мра шәахәацк ныԥәхәмарызшәа иа-

алхалашеит. Саргьы, ари џьара мгьал сак кҷаханы иахьыћаз лылапҵш нақәшәазаап насгәахәын, сԝатћьеит.

– Иббеи араћа? – сналыдыххылеит.

– Уԥши, иубо артҵ?.. Аҳәгьы иҳамбаҳакәа!.. – Адулаԥ сынҵаԥшызар, акәындхәахьшәа, икҷаханы ићаз картош цырақәаки ҳақәаки сылаԥш нарықәшәеит. Ахьышәҵҳәа иаатҵысԥааит. Урҵ жәын, аха ԥытк рхытҵуан, еиқәыхьшәашәа. Аџьыкахыш уеизгьы иҳамаҳагәышьамызт. Акартошқәа рцәақәа цкьа ишырхымҵуаз инархыкәкәааны, ус иаҳфагәышьеит. Иҷызла-ҷызлаҳа, хаара гьамак наҳзадымбалеит.

Изыԥсоузеи, уҳәарауазеи, кацхыр мгьалк уажәы? Иԥхаћәаћәараҳа, ихаачқәакәараҳа... Амца аԥхара иаҳа ибзианы иахьаншуа икылћаԥшьааҳа, амытҵмыџь еиԥш иуаркалеиуа. Ишԥахаахоз иара уеизгьы усћантәи амгьалқәа?..

Сан, ҳара ҳшылзыԥшыз еиԥш, ирласны дзыхнымҳәит. Саҳәшьеи сареи ҳдәылҵны Мамсырраа ахьынхоз ахь аԥшра ҳалагеит. Цәгьам-цәгьам Мамсыр иԥхәыс лакәгәышьан маҷк иааҳацхраауаз. Мамсыр ицәҳаны ма аԥш ҳалҭарын, ма ашыла, ма ашә. Мамсыр аҳынразы иишьыз аҳәа, ахы ацәа ахыхны иалаҳхыз аимаа акәын алҳынрак исышьаз. Амш бзиақәа раан икәымхьарханы, сшьапқәа ахьеидыкшалоз, иааԥнаћома уҳәаратәы, иснархьуан. Убри аҳәа ахы ацәагьы, аблақәеи алымҳақәеи ахьамаз, икылыћћа-кылхханы, аимаа алҵып ҳәа згәы иаанагодаз?..

Аибашьра мышҵацәгьа ауаԝы дызҵанамыргылоз ҳәа ићаз? Хәыҷгьы дугьы азеиԥшын. Иалахәызгьы, иалахәымзгьы. Иахьабалак алаґырҳқәа леиуан, анацәа ашәеиқәаҵәа нрышәнаҵон...

...Иахьеиԥш исгәалашәоит... Ерына лыҷкәын аиҳабы, ибжьы гәаԝаҳа, ашҵа ианҵымыԝуаз ыћаҳамызт.

– Ди, амла сакит, амла!.. Амгьал ҳамаҳами? – уи дгыргыцәҳа, ххаблаҷы ићаз ахәыҷқәа зегьы дҳаиҳабын, аха амгьал анимоулак, азаара изаазшәа, ибжьы ихарззала аԝны дааԝнагьежьуан.

– Уԥсрахы збааит, уԥсрахы, Мыдгәа!.. Иусҭаз узымхаҳеи?! Ашҵа уҵытҵ наћ, ашҵа!.. Сыла уҿаумырбан!.. – днаиқәхәхәон, аха иара, уи имаҳаҳазшәа, иихәаац еитеиҳәон.

Ҳҳаблаҽы, маԛк иналгашәа инхоз, Сариа лхәыԛқәа ракәын, хар змамкәа, зыпсы ааиҭакшәа иҟаз. Урҭ макьаназы ирфашаз рыман. Сариа лхаҵа дахьыхьчоз аҟынтәи ихашәалоз иҭаацәа еиланамырԥшӡакәа иныҟәнагон. Ҳара урҭ рыҟны ҳаннеилак, мгьалк ркызаргьы, ҳҽы аӡы аауа ҳашрыхәаԥшуаз акәын ишырфоз.

Хаԥҭинагьы дгәамҵуан усҟан цәгьалаҵәҟьа, Хьылқангьы, Ерынагьы…

* * *

– Быѽнал арахь, Сырма, быѽнал! – сан Мамсыр иԥҳа длыцны ашә даалаххит. Лҽеиҭакӡаны дыҟан, ҳара иаҳзеиҧьхашаз ус бзиаӡак анагӡара дшахгәаҟәаз удырратәы.

– Баатәеи ара, сара арахь иаазгап… – сан егьи ауадахь дныѽналан, лполта лыманы даадәылҵит.

– Аа, бахәаԥш цқьа!.. Бара ибымдыруеи изеиԥшроу… – сан лполта уи лышҟа иналырххеит. – Ибышәҵа… Сара ус аламала аӡәы исҵап ҳәа сгәы иҭамызт, аха…

Сырма – уаха-уаҵәы хаҵа ицаша. Лыбла қаруақәа ҟәазҟәазӡа, лхы-лҽы аазыгьежьны, лыхцәԥарақәа еиқәаҵәамҳаҳараӡа.

Сан лполта уи ианылшәылҵа, убас илнаалеит, уазымҵаан… Џьара ацара анлықәшәоз, сан длыҳәаны, шаҟантә аполта уаара лгахьаз!.. Сангьы уи мап лцәылкуамызт.

– Ари сара абарҭ ахәыԛқәа раб саниццоз исзаархәаз акакәгәышьан, Очамчыра ақалақьаҽ. Саҵаҿырбо исшәыстҵагәышьон. Усҟан ари аѽыза аполта аиура цәгьан, изшәызгьы маҷӡан. Убриаахыс, абжеиҳан, сеиҷаҳаны, исшәымҵаӡакәа иаазгон. Аха уажәы иббоит закәытә ҭагылазаашьоу сызҵашәаз. Исымҭир ада ԥсыхәа сымам. Ианыстихгьы, тәымуаѽык илыстҭар сҵахым. Бахәаԥш макьаназгьы ишҽыцу иҟоуп. Ишԥаснаалоз сара рыцҳа усҟан…

Сан лполта заҵәы уи илыдлырҿхәалон, лгәы ҭыгьгьаа, лыпсы ҭыгьгьаа. Сан лполта ас дахцәажәо смаҳацызт. Абжьааԥны, ус иҭаҳәҳәаны, аҭӡаҽы икнаҳан, иабаздыруаз ас ҳаҵыр закәылҵоз…

Уи аʒгаб, сан зда лымаʒамыз лполта заҵәы илышәҵо-илшәыхуа иахьынʒагәалҭоз, сан лхаԥыцқәа аҽҿа рыҵгозаргьы ҟаларын, аха, лгәы еиқәҳәаланы, арахь илынлырԥшуамызт.

– Нана, ари Сырма илыбҭома?.. Излыбҭои?.. Бара ибшәыбҵои нас?.. – саҳәшьа даалҟьан, сан лкалҭ днахьынҳалт.

– Ааи, Сырма илыстоит... Илҭахуп!.. – лҳәеит сан, иаахжәашәа. Уаҳа лыгәхьаагь лымкит.

Еҳ, ишԥацәанаалаз сан лполта!..

Сырма иахьылшәыз улаԥш надымхаларц залшомызт.

– Нас... ибзақәи?.. Шаҟа ибкуеи?.. – дҵааит агәыла ʒгаб, рацәак имырхьаацәакәа, сан егьа лҳәаргьы дақәшаҳаҭхарашәа.

– Шаҟа искыхуазеи?.. Амалагьы ибыҭазароуп, аха... Схәыҷқәеи сареи ҳазҵашәаз ббоит уеизгьы... Ишԥабасҳәари... ԥуҵк аԥши хышә мааҭ аԥареи...

Сан уаҳа акагь ацлымҵеит. Ԥуҵк аԥши усҟантәи хышә мааҭ аԥареи анбанʒаҳазхоз, аха... – Илыбымҭан, нана, илыбымҭан!.. Нас бара ибшәыбҵои?.. – убасҟан сҵынчра саалҟьан, уи аʒгаб илкыз сан лполта, аԥхьыжәҳәа сналымҵасын, илымпыҵызжәарц салагеит, аха лара еимлагәа иахьылкыз иоулышьҭуамызт.

– Мамоу, аполта баҳҵаʒом!.. Уи ҳара иаҳҵахуп, сан лтәоуп, сан илымазааит!.. – сгәы ааилаҵәан, акьажыҳәа инеимасҭәеит. Саҳәшьагьы, уи дазыԥшызшәа, исҳәоз инацлыргызын, аполта дахьынҳалеит. Аʒгаб наҟ дахоит, ҳара – арахь. Инеимҷҳархкеит.

– Уԥши иҟарҵо!.. Урыхәаԥши!.. Иоушәыжь наҟ!.. Закәызеи шәызҷеу?!. Сара аʒгаб илыстеит, ижәымун шьҭа шәара!.. – лыбжьы аарҷацаны днаҳаҵаҟьеит. – Уиакәын исыгыз! – инҳампыҵылжәан, аʒгаб иналлыркит.

Аʒгаб, лгәы ҭгәыргьаауа, ҳашлыхәаԥшуаз, илыман дындәылҟьеит. Сангьы, саргьы, саҳәшьагьы, ҳахьгылаз ҳадырсызшәа, ҳзеиҭамҵуа, ԥыҵраамҭак ус ҳгылан...

Дук хара имгакәа аʒгаб ԥуҵк аԥши аԥарақәеи лыманы даакылсит. Касык илаԥсаны кьылак аҟара аҟәыдгьы лкын.

– Шәымшәан, уажәшьҭа егьҳахьуам, – ҳгәы аарҭәгәашәа даацәажәеит сан, уи аʒгаб уиаҟара лылаҷымҭкәа. – Уажәыцәҟьа крышәзыҟасҵоит, сызкәырбанқәоу! – даақәгьежьааит.

Уажәшьҭа иҳабаргәыз! Иҳаман аԥш, иҳаман аҟәыд, иҳаман аԥара!..

– Нана, амгьал ҟаҳҵап, бзиоума? – саҳәшьа лыхшыɯ аҟыԥыҳәа убри иназцеит.

– Ибзиоуп, нан, ибзиоуп, амгьалгьы ҟаҳҵап. Амла шәасмыргеи иахьа!..

Аʒлагараз уеизгьы хара ҳцомызт. Ацаҵаҟа аҵар аахыкәласуа, алу ҳзыкҽан. Араҟа имлагацыз дарбаныз! Ҭебрараа ԥшхәыҷык аароур, арахь иаауан. Хьылԥанраагьы арахь иаауан, Ерынараагьы. Рхәыҷқәеи дареи неихҟьашо…

– Шәнаскьа, шәнаскьа, зыкәыкәылах ынҵәаша!.. – Ҭебра лхәыҷкәа дахьрыԥҳәцәҟьоз лыбжьы еицаԥаʒа ҳцаҵаҟа иныҵҟьон…

Сан, ахьхьаҳәа агәыблаа аԥш нанылԥсалан, ацахьы ҳҽынаҳҳеит. Аҵарақәа ҳшырбазҵәҟьа аԥхьыжәҳәа иныɯныԥрааит. Аха, хара имцакәа рҽааԥхьакшәа, икылԥш-кылʒырɯуа иҳахәаԥшуан, ҳанакьаҵа ҟалеит ҳәа. Ҳлаганы ҳаздәылҵгәышьар, нас алу инахалозар акәхарын, иҵкәапалеиуа.

Сан, алуԛәа ашьшьыҳәа иааихылхын, лɯымсаг хәыҷы нарывҵшьуа, иахьабалак ицқьакәакәараʒа иаалрыцқьеит. Ахаҳәқәа убриаҟара иххаахьан, иахькәаз ашьҭақәа рныҵырц егьрыгмызт. Аԥхьа ишыҟаз еиԥш еиҵааиқәлыршәеит. Нас ашьшьыҳәа, акакала аԥш нахәлаԥсо, аху-ахуҳәа алагара дналагеит.

– Нана, сара исыркы!.. Сара сзымлаго ҷьыбшьома! – снылхьынҳалеит сан, абри лара леиԥш ирманшәаланы слагарашәа сгәы ааҟалан. Уаанʒагьы цқьа сзылагомызт, аха…

– Ибзиоуп, нан, уцаны уҟәардә хәыҷы аага, – уиаҟара иамалымкцәеит сан. Напыла уанылаго умахәар аа҂наҳәаʒоит.

Ахьышәҵҳәа снабжьҟьан, сҟәардә ааганы снықәгылеит. Саҳәшьа хәыҷгьы, сан дналыцхраан, акәакьҵахьшәа дынкыдҟәыҟәлеит, абри алу ашыла шахәлыҵуа дахәаԥшларц лҵахны.

– Акәараз иуцәахымҟьааит, Ҷьыԛә. Алабагьы цқьа уахәаԥшла. Аԥш маҷ-маҷ иахаԥсала. Сара, сычуан ааʒәʒааны, амгьал злаҳкәаҳаша ʒык аасырҟәандап, – лҳәан, днаҳадҵны дцеит.

Сара ууанҙагьы слагахьан алу аҽы. Араҟа ишәарҭаз акызаҭәык акәын – алуқәа еихҟьаны, руак ыкәхәазаны аҽынанахар… Мамзаргьы, иуку алаба изҭагылоу иҭҟьаны, ишакәым икыдыкшаларгьы алшон.

Алу иахаз акәараз акыр иххаахьан, аҳаҭыр башәа акәын сшахоз. Аха амцхә анахауҧсалак, еихәлагәа иакуан, ахара цәгьахон, нас аҧшцырақәа цқьа имлагаҙакәа, ихәахәа-чахәаны иахәлыҵуан. Усҟан саҳәшьа аҳәҳәара далагон, ашыла ҧхасҭаутәит ҳәа. Сара хыхь-хыхь иахыҳәҳәаны, аҧьаҧьарақәа наҟ еиҭанахасыҧсон…

Мап, ашыламгьал иацназго иарбану иҟоу! Амца иҽеҳәаргыланы, хаа-хаа, иҟаҧшьҙа иҙны…

Ҳаѡнаҭа дырѡагьых гәыргьара хәыҷык ныѡналашан, иаалахҽыххеит…

Иахьеиҧш исгәалашәоит:

– Бымшәан, ас мацара ҳцарыма, ҧьара акы шҧаҳмоури, – иҳәалон саб, дыбжамҽамны аррантә даныхынҳә ашьҭахь, сан уи лполта аҙбахә анаацәырылгалак. Иара уеизгьы исолдаҭ маҭәақәа ракәын ишәыз… Заанаҭы илаиҵаз аҧш аҽеаѡра бзиа ҳнаҭан, Хьылқангьы лкалаҭ кны ҳашҭа дааҭалеит, Ҭебрагьы, Ерынагьы.

Саб урҭ мап шҧарцәикуаз.

Ркалаҭқәа ирыҵаланы, ҷымҭҙакәа агәашә инҵытцит. Рылахь шеиқәыц еиқәын…

Абриаҟара аамҭа шцахьоугьы, абриаҟара аамҭа шыбжьыс-хьоугьы, иахьа уажәраанҙагьы сыбла ишыхгылац ихгылоуп, раҧхьаҙа акәны, убасҟан избаз сан лылаҕырҙқәа, саҳәшьеи сареи ҳаибарҵәуо ҳазхьынҳалаз сан лполта, сѡызцәа-сықәлацәа абжеиҳараѡык еибацәаны иаанзыжьыз урҭ ашықәс хьанҭақәа…

АҦЫШӘАРА

– Иаҳцәыбылуеит, Хәыхәыт, ирласны игатәуп… Аха ишҧаҟаҳцари? Арахь Алҵыкә дмааит. Даанызкылазеи иара? Ашьыжь, аусҳәарҭаҟынҙа сымцар ауам, снабжьысны сауеит,

иҳаан, ихабар ыҟаҳам, – иҳәеит абригадир Даҭа, ачаикапанԥы Хәыхәыт днеихагылан. Хәыхәыт, аҭы иадҟатцалаз астол хәыҷы дадтәаланы, акы ахԥылаара даҽын. Ихы дааԥахан, Даҭа днаихәаԥшит, нас, иԥыга ныкәитцан, итетрадгьы неикәеиԥсан, дԥагылт.

– Ишԥаҟаҳтцари?

– Ишԥаҟаҳтцари, умбои, даҽеа знык аҟара иааилаҳарԥынтроуп, – иҳәеит Даҭа.

Иахьа иҽырхыз ачаибгьы иатцәҟаҟараҳа аказарма итцаԥсан. Уи аказарма азбжак амҽханакхьан. Ачаиҽыхцәагьы ачаирҭакәа ирхубаауан, ркатцкәырқәа рҭәны иааиуан уантәи. Алтцыкә иакәын ари абригадаҽы иҽырхуаз ачаи трақторла адкыларҭахь изгоз.

Хәыхәыти Даҭеи ачаибгьы еиларԥынтуа рҽынархеит. Агәҭахьы ԥьара-ԥьара акыр ишхьан.

– Зыԥшра аҭахым, ианаҳамга, иаҳцәыбылуеит. Ԥьара ԥсыхәак ҟаҳтцароуп, – дааиԥхьхәыцааит Даҭа. – Сара Ардица снапазтцаап, Алтцыкә ихабар ҳәа крылдыруазар... Уара убас ачаи ааиларԥынтла.

Ардица ԥытк инахарашәа, лхәыҷқәа лываргыланы ачаиҽыхра даҽын, лхы ақәырԥсны, арахьгьы дхьаԥшуамызт. Амра ԥытк ихалахьан. Ашоура еиҳа-еиҳа иацнатцон. Ачаирҭа агәы, иахьынтәиааз узымдырҙо, зны-зынла ԥша ҟәандакгьы нықәслон. Зегьы инарҽахәыҵхәыҵны, рхы-ргәы инҭахәмарны инарԥырҭуан.

Даҭа арадбжьара дыбжьаланы Ардица лахь иҽынеихеит.

– Ардица, Алтцыкә даанызкылаз ҳәа ибдыруазеи? – дшыналыдгылазтцәкьа, дналазтцаait Даҭа.

Ардица, ачаиҽыхра даақәыҵны, лхы ԥышьҭылхын, днаихәаԥшит. Аԥхын мра иашәны иҟаз Ардица лхәыҷқәа Наҳари Наурызи, еиҟара-еиҟараҳа, ран илыдеибаҳәала аус руан. Урҭ акы иацәымшәоз, зыбаԥ иацәымаашьоз хәыҷы еилҟьакәак ракәын, уажәгьы, Даҭа акы даргәаҟны дшааз аҟара гәԥарас иҟарҭан, еиқәыҙырԥуа иаагылт.

– Сыздыруам даанызкылаз... Иахьа ашьыжь ахантәаԥы иҟынҙа сцароуп ҳәа даҽын. Ииҭахызгьы цқьа исеимҳәеит.

Ԛнык ҳзыргылозар ҳәа ҳгәы иҭоуп, џьара цхыраарак ҳаиҭозар… Ибԓагьы, иацы аидарақәа ахьышьҭихуаз еихасма сыздыруам, ихьуан, аҳақьым иҟынӡагьы снеироуп ҳәа даҽын.

– Иҳаԥсыхәоузеи шьҭа, ҳчаи былуеит, гашьас иаҳҭоузеи? Иара ҳшизыԥшыз аамҭагьы цеит. Ма данцоз, заанаҭы сзаауам иҳәар, акы ҳашьҭамлози. Чаи гәарҭак ҳшахәаԥшуа инеилабыл ицар, нас уи хызхыз ираҳҳәаран иҟоузеи? – Дахьгылаз дааҳәыҵәыҳәыҵәит Даҭа. Алҵыкә ус ҟаиҵомызт, аха акы шиԥышькласыз аҟара гәԛарак иман.

Ардица ус дгылан дихәаԥшуан, аха иахылҳәаарыз лыздыруамызт.

– Атрақтор аԛны игылоума?

– Ааи, аԛны игылоуп, – аҭак нықалҵеит лара.

– Уи атәгьы цқьа издыруандаз иҳабаргәыз, – Даҭа даақәгьежьаан, арадбжьара дыбжьаланы иҽынеихеит.

Трақторла ада даҽеакала гашьа амамызт ачаи.

– Ҳара ҳаҟами, ҳара иаадыруеит атрақтор арныҟәашьа! – убри аамҭазы иаалырҟьаны Даҭа ишьҭахьҟала Наҳари Наурызи рыбжьқәа аагеит.

Даҭа иаразнакала ихы-иҽы аалашеит. Ачаи наган, адкыларҵаҽы инышьҭарҵаз аҟара игәы ааӡеит.

– Ҳаи, шәқәақәра згааит! – даагәыргьеит Даҭа. – Ус акәзар, шәласы!

Иара данықараԥыза, ахәыҷқәагьы ишьҭаԥало рҽынархеит.

– Машәыр шәымуааит, нан, машәыр! – Ардица лхәыҷқәа лыбжьы нарықәлыргеит.

* * *

– Атрақтор атәы жәдырҵәҟьоу, ус баша шәгәы иаанагауоу? – ԥыҵк инаскьахьан еиԥш дааҭгылт Даҭа. – Џьара иакәымк сышәмырҟаҵааит!

– Уааҩьома, нас, ҳара!.. – ргәы иалсны инаихәаԥшит ахәыҷқәа.

– Бзиоуп, бзиоуп, шәымгәаан, шәыгәра згоит!

Иццакы-ццакуа рҽынархеит.

Алҵыкәраа ахьынхоз рацәак ихарамызт. Акәара хәыҷы унырны, уахьнаваҵәиуаз ибжьагалаз агәарабжьара иаша дара рҟны ункылнагон. Атрақтор Алҵыкәраа ргәашә аԥхьа ал ду иамҵагылан. Уи Т-16 ҳәа иашьҭан. Уаҟа акәын Алҵыкә амш анбзиоу иахьиргылоз. Уи иҟанамҵоз иҟаз? Ицәаҕәон, ичалтуан, ауац ақәнаԥсон, ачаи аанагон. Уажәы ашьҭахь иацраҳәоу алафеҭ хәыҷы аҟынгьы, аԥхьагьы ачаиаагага акалаҭ дуқәа ақәгылан.

Даҭараа шааиуаз, иаша атрақтор инадгылан, инахәаԥшаахәаԥшит.

– Аҳа, аҷкәынцәа, уажәшьҭа зыԥшра аҭахым, – атрақтор зегь рыла еиқәшәоу-еиқәшәаму ангәарҭа, аишьцәа ааирццакит Даҭа. Аҷкәынцәагьы иаарласны аус надыруит атрақтор.

Даҭагьы, абарбал ишьапы наҩаргылашәа дыѽхалан, Наҳар днаиватәеит. Наурызгьы днақәтәеит. Атрақтор ашьшьыҳәа аҩынанахеит, аныҟәашәа иацҵо. Наҳар аԥсҟы икуп иҿыриашаны, иргәҕәаны, ихы шьҭкәыцәаа иаԥхьаҟа дыԥшуеит.

– Аа, уара!.. Нас уара!.. Абри ами афырхаҵара! Ишышәҭаху атрақтор ныҟәшәцозар… Уажәрааҙа изышәымҳәоз? Шәара уажәшьҭа атрақторқәа рыла аус жәуртә шәыҟазаап… Ижәдыруоу шәара уи ала ацхыраара ду ҟашәҵар шшәылшо аԥхынра шәаноушьҭу? Ишәзырҵада, уара, иаа? – амѽа иахьықәыз уажәы-уажәы урҭ дразҵаауан Даҭа, ацхырааѽцәа хәыҷқәа ахьиоуз гәахәарас иҟаҵаны.

– Ҳара иаҳҵеит… Ҳаб даҳхылаԥшуан, иахьаҳзымдыруаз ҳирбон, иҳаиҳәон… Абри алашара иамоугьы ҳара ҳауп иҟазҵаз, иԥхасҭаханы иҟан… – Наҳари Наурызи инеихҳәаало уи атрақтор атәы иалацәажәон. Даҭа илымҳақәа рзышьҭны, аҷкәынцәа дырзыҙырѽуан. Атрақтор ҭагәҭасуа, зны ахы нышьҭыхуа, зны инакәажьуа инеиуан, абжьы ԥагьаҙа ақыҭа иалыѽуа.

* * *

– Уабаҟаз уажәрааҙа? – лҳәеит Ардица, Алҵыкә ачаирҭаҿ данааи. – Асҟаамҭа ууанызкылазеи? Аус еиҵаурхеит умбаҙои?

– Саанызкылазеи зыбгәахәуа?.. Ахантәаҩы сизыԥшын. Ашьҭахь аҳақьым дсыхәаԥшуан: сыбгьа ԥҵәаны ицоит. Нас шьапыла сҷаасхан… Машьынакгьы аасықәымшәаҙеит.

– Утрақтор ахәыҷқәа ақәтәаны иуԥымлаҙеи? Даҭеи дареи ачаибгьы ақәырҵан ирыман ицеит. Ирыхьуа здырхуада!..

– Урҭ атрақтор атәы рдыруеит, бара бырцәьшшәан!

– Агәаҩара изҭысуама анҭ? Абыржәыцәкьа урышьҭалан уцароуп! – Даҭа иҟны уиаҟара лызхәозма дыԥхашьаны, аха Ардица ахәыҷқәа ак рыхьыр ҳәа дшәон. Алҵыкә ихәыҷқәа рыгәра игон азы игәы рҭынчны дыҟан. Ардица лажәақәа уиаҟара хыршаа римҭеит. Ачаирҭа иагәылгаз амҩахь дынхьаԥшит, аха атрақтор уажәшьҭа иубарҭамызт. Дналыдҵын, ачаидкыларҭа аказармахь иҷынеихеит, ихы ларкәы-ларкәуа.

«Анаара изаҷысма? – дааиԥхьхәыцит Алҵыкә иаалырҟьаны. – Акәара ихыз ацҳа маҷк иуашәшәыроуп, изыкәсымашь?»

Алҵыкә ас, шамахамзар, ихьааимгацызт. Аха уажәы иаалырҟьаны убри ихы инҭагьежьит, дамырҭынчуа.

Алҵыкә дҩагьежьын, уахь иҷынеихеит ашаца-шацаҳәа. Иаразнак ала ачаирҭа агәы днықәсит, адәеиужьра ду ааихиҵәан, амҩаду днангылеит.

* * *

Шьыбжьаара рацәак агмызт. Амра ажәҩан агәышҵа иаҵаланы еиҳа-еиҳа аҷыҳаранакуан. Хәыхәыт дкәацәҙа акапанга дадгылан. Аҳәсахәыҷқәа акатаҳәа иааины, ихырхыз капанны, индәылҵны ицон…

… – Ҳашнеиуаз акәымкәа, иаша, агәаҩара ахықә ҳанхықәгылеит, – даҷын ацәажәара Даҭа. – Азныказы иаасцәымыҵхеит. Агәаҩара санынҭаԥшы, ҳатрақтор ҳазнымкылакәа ҳаман убрахь инҭаларашәа сгәы нҭыԥсаait. Арахь аԥхьагьы ашьҭахьгьы акалаҭқәа ақәгылоуп, иеиҵарпапа чаибгьыла ирҭәны.

– Иаанышәкыл, иаанышәкыл! – сҳәеит сара.

– Избан? – инасыхәаԥшит аҷкәынцәа, сызҵаара ԥьашьаны. Исҳәаз агәхьаагь рымкҙеит. Наҳар ахьышәҭҳәа атрақтор аныкәашәа ааиҵеикит. Нас ашьшьыхәа аҷынаирхеит.

Алҵыкә дгылан урҭ дырзыԥшуан. Наҳари Наурызи ажәжәаҳәа аусура иаҷын, акалаҭқәа ирывагьежьуа. Атрақтор уажәы аказарма аҷаԥхьа игылан, аус ауан.

– Наҳар аԥсҭы иҵеақәыргәгәаан икын, аганахь, еиҳа иадрыххыла игон. Наурыз аԥхьаҡашәа дақәтәан, уажәы-уажәы иашьа иахь даахьаԥшуан, нас абарбалқәа днарыхәаԥшуан. Абарбалқәа еергьҳәа акәын алыра ишахагьежьуаз. Акы еимлагәаны иакын, ус аламала иоунамышьҭыртә еиԥш. Ус, ҳашнеиуаз, атрақтор ѡаҭрысит. Нас. ичаразны аҷынанахазшәа збеит.

– Ушьапы ақәыргәгәа, ушьапы! Атормоз ҡаҵа, атормоз! – Наурыз ибжьы наиргеит Наҳар иахь.

Сара иҡалаз сзымдырит.

Наҳар еиҳагьы аԥсҭы иҵеақәрыгәгәа икын, Наурыз ҳашҡа дааскьеит. Ҳатрақтор ѡаԥхьа абарбалқәа ашьшьыҳәа игьежьуа аҷынанахеит.

– Ушәама? – сҡазшьақәа ргәамԥхазар акәхап, инасазҵааит.

– Сзыршәахуаз, аха… – сҳәеит сара. – Убра ҷьара ицәааакырашәа иҡами, аʒы алыжжы, атрақтор «ашьапы» азымкызаап, иқәҵәрит. Аха убас идырманшәалеит, акгьы ҳмыхьʒакәа ҳаиқәхеит. Ацҳагьы ҳақәсит, хыхьгьы ҳманшәалан ҳхалеит… Изхысҳәааua, Алҵыкә, урҭ уажәшьҭа уаѡ дрықәгәыҕыртә иҡоуп. Иааумыздаша аудгылеит… Аферымқәа! Иахьа ацхыраара ду ҳарҵеит.

– Абри акәын иуасҳәоз, абри акәын. Агәаѡара шәарҵами. Ҳара иаҳҳәо ак хашәҵома! – Ардица, Даҵа иажәабжь лгәы иныҵаххын, лхаҵа днеизыԥшит.

– Ҳоҳ, баҡәыҵишь, ҷьушьҭ. Бырцәымшәан урҭ бара. Уигьы ԥышәароуп дара рзыҳәан. Раԥхьатәи аԥышәара… Ирбазааит… Иҷкәынцәоуп, – иҳәеит Алҵыкә.

Даҵеи Алҵыкәи неицхыраан, акалаҭқәа наган атрақтор инақәдыргылеит, икамҳартә еиԥш иааидыргәгәалан иааҡарҵеит.

– Шәара уажәшьҭа шәан шәлыцхраала, ҳара ари ачаи ганы ҳаауеит, – иҳәеит Алҵыкә.

Урҭ ргәы хьаблааyа атрақтор иазыԥшуан. Уи адық-дыққәа абжьы хагала, амҩа ианылан инеиуан.

АШЬХА ҲАРАКЫ

Ҭамелраа зҭатәаз автобус ахатҵәирҭақәа рҿы инхьынаа-аахьынаayа, ашьха ҳауа цқьа иагәылҵәрааны, аатҭыларак амаҳамкәа, ишзахәо ацара иаҿын. Аҿеаҳаранакыцыԥхьаҳа, аҳауа еиҳа-еиха иҿыхьшәашәаахон. Урҭ алаҟәра иапырҵижьҭеи даара акраатҵуан, шьыжьаахыс амрагьы тәамҩахәк амамызт, акыр ихалахьан. Ажәҩан гәыцқьара кеикеиуа, иарлашон иахьабалак. Аныҟәаҩ изыҳәан иацызго мыш убашамызт, икахха. Иахагьы абри акәын изызхәыцуаз абра иҵатәақәоу. Амш бзиахар, рымҩагьы маншәалахон. Ҭамел акакала ари ахәымшк ихигахьаз дназхәыцит. Зегь бзиашәа иҟан, зегьы хаарак рыҵазшәа. Амҩан иахьаауаз иахьаатҭылақәаз ибла иныхгылеит аҳхыҿеара ду, нас аԥаҩқәа ирыҵкьасо ицоз уи ахаҳә ду, Гәындеи иареи халаны, рпатреҭқәа ахьҭырхыз. Ипатреҭҭыхга иханы хыхь иахьыкәыз дназыԥшит. Аҭыԥаҿ иҟан. Аҩны изнагар, урҭ зегьы иани, иаби, иаҳәшьеи алаиргәыргьон, сахьыҟаз аҭыпқәа жәбома ҳәа. Ари аҩыза аҭыпқәа рахь дунеихаан дымныҟәацызт. Дахьтәаз, иҵаҟа, ишьапқәа рзааигәара иҟаз иеидара зымҩа ишьапы надирҒәҒәалеит. Уи еиқәыҿаҳәа, егьа икаҳаргьы, акагьы ахьуамызт. Уаҟа иҭан иара амҩан иифашаз, ихы иаирхәашаз амҩаныфақәа. Ихьанҭан, аха, амҩаԥызаҩ излаиҳәаз ала, есымша иагхалар акәын. Убригьы дназхәыцит уажәы, избанзар ашьхараҿы аидара, егьа имаҷзаргьы, ихьанҭоуп.

Автобус аҩныҵҟа ашәа зҳәақәоз рҿааныркылан, зегьы зымҩа-зымҩа ахышәқәа иркылԥшны, адәахьы иԥшуан. Аҷытбжьы умаҳауа иааҭынчрахеит. Аха Ҭамел илымҳақәа, акы еиманаҧьгәазшәа, ашшы рыхгоит, изакәу изеилкаауам. Знызынла акагьы имаҳаҳозшәа даанаҟалон.

Автобус, амҩа агәы иашара ианнықәла, уажәы аҿырманшәалаҳаны, аҳауа иалоу аҳаирплан еиԥш ицон иҵыгга. Аха

зны-зынла убас иубон, аҽемыртцысҙо, ашьшьыҳәа ицозшәа, аха уигьы аццакыра аман.

Тамел ахышә дахьадтәалоу иавтцышәшәо аԥша хьшәашәа ихахәы еиқәара еиланаршәшәон, зны иҷанаԥсон, зны зымҩа иԥхьанаҳәон, илахь шкәакәара аарԥшуа. Асаркьа далԥшны иибо аԥсабара, маҙала игәы арцәажәон. Адәахьы дыƙаны, абри зегьы дыҩуа дзахысуазҭгьы!.. Аха... Аха иабаƙоу, ус ƙалашьа амаҙам! Агәаҳәара хызҽеуа аҭагылазаашьа аныƙалогьы ыƙоуп. Аԥсабара, аԥсабара!.. Лбааԥа ҭыхәаԥтцәара амаҙамкәа, ииатцәкаԥараҙа, амшын цәқәырԥареиԥш, ԥьара лаƙәыроуп, ԥьара ҳаракыроуп, нтцәара амаҙам.

– Шаƙа иԥшҙоу ббо, Гәында, шаƙа иԥшҙоу! – Ҭамел иватәааз Гәында уахь дынхьаирԥшит, лҭынчра даалхны. Убригьы лылаԥш нахылгар иҭахын. Илымбакәа илаҩлыжьыр ҳәа даацәшәеит.

– Цәгьалатцәкьа иԥшҙоуп!.. Ас сара исымбацызт!.. Папа, уԥши, уԥши! – лаԥхьаƙа хәыҷык днеиханы, лаб иахь лыбжьы налыргеит. Уи раԥхьашәа иƙаз аҭыԥаҷ дтәан, уажәраанҙа дызхәаԥшуаз ажурнал иаԥхьа иқәцаны.

– Аԥснытәи аԥсабара излеиԥшым ҳәа акгьы ыƙаҙам. Аха иара уеизгьы шәахәаԥши ишеиҷартәу! Иблахкыгоуп! Асахьаҭыхҩцәа абрахь ауп иахьааша! Шаƙа шәыга рацәала еилаԥсоузеи! Аԥсабара уаҩы иааԥьеишьаратәы абаҩхатәра дуқәа анаанарԥшуагьы ыƙоуп!.. – Гәында лаб Ҭемразгьы гәахәарак инаҭон ари амҩеи, ари аԥсабареи. Уи ҷык-бзык ала еиҭаҳәашьа амамызт.

– Ее, быԥши быԥши, Гәында! – Ҭамел уажәы иаалырƙьаны, Гәында аҽаԥьара дынхьаирԥшит. Шьоукы, реидара хьанҭақәа разқәынтца, еишьҭагыланы, имыццакҙо, ашьха ҳаракырахь ихагалаз амҩапа ианыланы инеиуан. Инеибеиԥшны маҭәа хәаԥшшәалақәак ршәын, еиқәƙаца. Рызқәа икыду раатцәақәа рƙны ашьхараҷы рхы иадырхәаша амаругақәа рыдҷаҳәалан.

– Урҭгьы, ҳара ҳаиԥш, ашьха иаҷоуп. Рымҩа харазар акәхап, зегь рыла еибыҭоуп, бымбои!

– Урҭгьы ҳара ҳахьцо аума иахьцо, Ҭамел? – днаиазҭааит Гәында.

– Уи сыздыруам сара, – аҭак нықаиҵеит Ҭамел.

– Аҵыркантқәа ркуп, геологцәазар ҟалап!..

Ицон автобус ус акыраамҭа, инаваҵәи-ававаҵәиуа, џьара аныҟәашәа ырццакуа, џьара-џьара – иаармаҷуа. Раԥхьаҟа иҟаз ацҳа ҿыц, ацҳа кахәхәагьы инықәсит. Уажәы еиҳа-еиҳа ацаҟьа а҉еадкыланы инеиуан. Ацаҟьа ҿыцәааны илашьҭын амѡаҟынӡа, ахаҳә ҟьаҟьа дуқәа алыхәхәо, аҵлақәа рԥашәқәа алыхәхәо. Џьара-џьара аӡхы҉е҉а хәычқәа алҟьаны, ахаҳәқәа иахьыргәыд҉е҉алоз рыцԥхьқәа раӡныԥсараха илбааҟьон.

– Ҳааит ҳара, – иҳәеит аԥызаѡ. Автобус хәычык иҟьаҟьарашәа иахьыҟаз иааҭгылеит, уи уаҳа ицомызт. Ҭамел игәалаҟара а҉еакалашәа иааҟалеит, амѡан имаз агәыргьара хәычы абра инеимпыҵԥраазшәа. Зегь рыматәақәа инарышьҭалеит. Ҭамелгьы уи ифатә зҭаз аашьҭихит. Аҳәаҳәала аҭыҵра р҉еыназыркит.

Автобус иааҭыҵыз зегьы џьарак иааикәагылеит, аԥызаѡ иааизыԥшны. Макьаназы рхы ахьдырхара рыздыруамызт. Иахьгылоу ихарахаԥшуеит. Раԥхьаҟа, еиуеиԥшым хаҳәла еилаԥсаны, цаҟьараны илашьҭуп, ахыцәқәан аԥсаҵлақәа еикәаг҃а иқәгылоуп. Уи инаваршәны, хыхь иҵегь иаҿаԥҟаны, ҿыц ишыҟарҵаз мѡашьо, абг҃анҷ цәхаԥшь аныԥсаланы амѡа аҿагалоуп, аха уахь амашьынақәа зхалаӡом. Амашьынақәа абраҟа иааины иаахынхәуеит.

– Иахьа уаҳа ҳамцаӡои, Ҭемраз Арсана-иԥа? – Ҭамел даа-скьаны, Гәындеи Ҭемрази ахьгылаз днарыдгылеит. Урҭ реидарақәа раԥхьа еикәагылан, Ҭамелгьы иеидара уаҟа инаиргылеит.

– Мап, уаха абраҟа ҳаԥхьоит, нас ҳаԥсы аашьаны, уаҵәы дырѡегьых амѡа ҳақәлоит, – иҳәеит Ҭемраз, уи идыруазар акәхарын иахьаатгылақәоз.

– Еҳе, аѡызцәа, уажәшьҭа зегьы ҳнеишьҭагыланы, лбааҟа ҳҿынаҳхароуп, ҳааит…

Аԥызаѡ аԥхьа днагылеит и҉еаармазеины. Нас – Ҭемраз, Гәында, Ҭамел, егьырҭгьы. Реидарақәа наразқәнырҵан, рҿынархеит.

Амѡаду ақынтәи унаԥшны иубон, рацәак ихарамкәа, лбаа, аԥсара иагәылашьшьы иҵагылаз ахыбракәа. Урҭ руа-

кы, амҭəышə еиԥш ахыб қəацəҙа, шəыга иаҭəала ишəны, иԥшҙаҟəаҟəараҙа егьырҭ иаарылукаауан.

* * *

– Уаха абраҟа ҳаԥхьоит, ишԥажəбои? Џьанаҭ ҭыԥми? Аҳауа ҷыхаҙа!.. Аҙы жəжəу?.. Шаҟа ихьшəашəоузеи, унацəкьарақəа хнаҭəҭəап!.. Ари аҩыза аҭыԥ сара исымбацызт. Шəахəаԥши иара ари аҩнгьы шаҟа иԥшҙаны иҟаҵоу! Зегьы – абри зыдгьылу, изԥьынԥьу рҟазшьа, рхаҷра анубаалоит. – Ҭемраз Гəындеи Ҭамели ахьгылаз днарыдгылеит. Гəахəарак инаҭон дназдыԥшылоз зегьы. Араҟа маҷк илаҟəырашəа иҟан, аҩнқəа аԥсара ирыгəҭылакны, ашьха ҳаракыра аарҷыкəыршашəа. Аҵлақəа рымҵан – атəарҭақəа, ахəмарртақəа, аԥсшьарҭақəа. Иахьабалак ицқьаны еилыргоуп, аиаҭəара иагəылшьшьы. Ҭемраз иибоз иблақəа изрыҟəгомызт.

– Аҙынразы араҟа асы иҵаланаҳауазар акəхап? – убри днаҙҵааит Ҭамел, избанзар дара ахьынхоз зны-зынла асы амузакəа аҙынра зегьы анахнагозгьы ыҟан. Усҟан Ҭамел иҩызцəеи иареи шаҟа асы иазхьуаз! Џьара хшəашəарак ҟаланы, қəабаасабаак наҷыҵышəшəаргьы, – асы ауандаз, асы ауандаз! – рымшхакын.

– Аҙынразы араҟа, уаҩы иааԥьеишьаратəы, ас ду ауеит, абарҭ ижəбо зегьы асы иҵаланаҳауеит, рааигəара узымнеиуа. Аԥсабара усҟан еиҳагьы иԥшҙахоит, иблахкыгахоит. Аха аҙынразы араҟа аҙəгьы аус иузом, – иҳəеит Ҭемраз.

– Усҟан арахь амшəқəагьы лбааузар акəхап, – даапышəырччашəа ҷаалҵит Гəындагьы.

– Амшəқəагьы лбаауеит, аха аҙынраҵəкьазы рҵыѳрақəа ирҵаланы ицəоит, аапынранҙа. Нас иҳəасқьалеиуа рыфатə иашьҭалоит, – иҳəеит Ҭемраз, Гəындеи Ҭамели убри агəра дыргаҵəкьаны. Аиашазы, даргьы аҙынразы абра аҟазаара даҷеа дунеик ахь ацəырҵра еиԥшушəа иназхəыцит. Аԥсабараҷы, аԥсабара амч ала иҟалақəо аиҵакрақəа зегьы макьаназы дара ишырҵахыз ирымбацызт, рхаҷы иҟаз шəкəыла изыԥхьақəахьаз ракəын. Урҭ уаҟа кыраамҵа еидгыланы еицəажəон, нас дасу рҵыԥқəа рахь рҷынархеит, маҷк аҟара рыԥсы ааиҵаркырц.

* * *

Амш абас шьыбжьагәы инахысхьан. Ҭамел ихала заҵәык аԥенџьыр иадгылаз астол дадтәалан. Егьырҭ рыԥсы аныршьа, адәахьы ицахьан. Иҩыга аашьҭихын, иаԥхьа иқәыз итетрад жәпаҷы аҩра дналагеит.

«Нана!..» Нана ҳәа дзышьҭаз иан лакәын. Уи илеимҳәоз акагьы имаӡамызт. Еиҳарак, хәыҷык ианааицәыхьанҵахалак, ибла дныхгылон. «Уажә ҳахьыҟоу быздырӡом бара... Маиҟәаԥ иахьа ашырԥазы иаанҳажьит. Уаҟа ҳара хәымш ҳаҟан, атурбазаҟны. Арахьтәи ҳныҟәара акыр ҳхы иҵагаланы ҳазыҟарҵеит. Араҟа арҵаҩцәа, аҳақьымцәа, анџьнырцәа, еиуеиԥшым ақалақьқәа рҟынтәи иаақәази ҳареи ҳаицуп. Гәындеи сареи ҳреиҵбацәоуп урҵ. Абраҟа, Маиҟәаԥ иакит ҳара ҳныҟәара ашьапы. Аԥызаҩ инаҩс, Ҭемраз Арсана-иԥа иоуп еиҳабыс иҳамоу. Ҩажәи-жәохәҩык рҟынӡа ҳаицуп. Маиҟәаԥ – ари адыгьаа ираҳҭнықалақьуп. Уи ҳара ишаҳҭахыз ҳалаԥшны иаабеит. Ҳахьцалакгьы Ҭемраз дҳацуп.

– Сара ҟабардаа рахь сныҟәахьеит, рышьхақәа, рыӡхыҷеақәа, реиҩхаақәа збахьеит. Ҳашьцәа ашәуаа, ауаԥсаа рышҟагьы акыр сныҟәахьеит, аха абрахь смаацызт. Арҵ зегьы ҳашьцәа роуп, рҵоурых ҳазынтәыкгьы иаадыруазароуп – уажәы-уажәы убри дналацәажәоит. Ҳахьнеилакгьы зегьы дразҵааугеит, еиликаагеит рынхашьа-рынҵышьа. Зегьы дрызҷлымҳауп. Аӡә дибар, днаилатҵәаны, акыраамҵа дзиԥырҵуам: – Аҵоурых змоу ажәлар маҷқәа, ижәдыруоу ирхыргахьоу абарҵ рыдгьыл хәыҷқәа реиқәырхаразы? Аԥсадгьыл!.. Аԥсадгьыл акы иузалатҵом, уи иԥшьоу дгьылуп иахылҵыз изыҳәан. Аҷеакала иузыԥсахуам. Ҳаҕоу ԥсадгьылдагьы дынхааит!..

Нана, уажә ҳахьыҟоу Лагонаки ахьӡуп. Шьхароуп. Ҳаԥсы ахьаҳшьалоз Гагра еиԥшым. Иҟам амшын. Ахацәа, аҳәса, аҷкәынцәа, аӡгабцәа шьха маҭәала рҿеилаҳәаны, ана иаҷоуп, ара иаҷоуп, рҵыркантқәа кны. Ҳара ҳаԥсы анаҳшьа, зны ҳахәмарит, ампыл ҳасит, нас ҳазынтәыкгьы ҳцан, амҷы аагеит, ҳхәы ҳара ҳаицхырааны иҟаҳҵароуп. Ахәыҟатҩацәа есҷены ирыԥсахуеит. Ҳазынтәыкгьы мчыбжьык иҳазхаша афатә

ҳатцоуп. Иаҳзымхо афатә абрантәи ҳанцо иҳарҭоит. Аидара аныҟәгара ашьхараҽы ицәгьоуп, аха…

…Гәындоу? Гәында лтәы басымҳәаҙацт. Ашьха каԥкаԥ еиԥш дынкаԥа-аакаԥо ҳахьцалакгьы дҳацуп. Закәызаалак акагьы хьаас илымаҙам лаб дахьицу, ажәѡан ахь иԥыртәызаргьы, дԥыруеит. Уи уажәы аԥьынс еиқәа лышьатцаны, аҷкәынцәа реиԥш ауп дшеилаҳәоу. Џьара ҭыԥ ԥшҙарак, ҭыԥ ссирҙак лбар, ахьышәтҳәа днасыдыххылоит: – Иуҭахҙами упатреҭ ҭухыр? Ҳыҳ, шәихәаԥши уара?.. Изуҭахыми? – Аха, схы аартцысны, санааԥышәырччалак, лаб иахь ҽылҭуеит: – Папа, ууаи, ҳпатреҭ ҭыхи! – Ҳпатреҭ анҭихлак, нас дара рпатреҭ сара иҵысхуеит. Мамзаргьы, џьара схала сышгылоу анылбалак, – уаала ампыл асра! Папагь уа дыҟоуп, уԥши! Абри аѡыза амшха!.. – инасыдылтцоит.. Нас ҳаибарыѡны, уахь ҳцоит. Ашьхара ҳанаҽоу леидара хәычы шылцәыхьанҭоу гәасҭоит сара, аха слыцхраар Ҭемраз Арсана-иԥа иуам: – Улҟәатц, дашьцылааит аидара хьанҭа атцалара, уи лԥырхагаҙам, – иҳәоит. Саргьы сҽаанысқылоит. Зны-зынла ишԥаалцәыхьанҭахои?..»

Ҭамел абранҙа днеихьан еиԥш, иҽааникылан, даахәыцхәыцит, уаҳа ианысцарызеи ҳәа. Ианиҵашаз рацәаҙаны иман, аха изеиԥштәуамызт. Урҭ рахьынтәи иалԥшаатәқәаз ыҟан. Дҟәызгаҙа, ииѡышаз наимҵәазшәа, иҽирҵысуамызт. Иани, иаби, иаҳәшьеи ибла иныхгылеит. Ибоит рыѡны, рашҭа, ргәара. Аха уи зегьы ҳамҭакы акәын. Аԥенџьыр далԥшны адәахьы дынхьаԥшит, аха уажәы уахьгьы ҭацәыран, аҙәгьы дықәимбааит. Иахьабалак иааҭацәырахазшәа, ихала заҵәык иакәушәа иаанхаз, игәы иааинаҭахит. Иѡыга зхы иқьышә инадкыланы, абри ашкол аҽы, ихьанҭоу ҳасабтәык имҵатцаны, ипарта данахатәоу ишыҟаиҵалоз еиԥш, ахы аахиҟаҟааит. Нас ишьҭахьҟа данаахьаԥш, Гәында ашә даалаххит: – Узҽуи араҟа? Иуѡуа закәи? – днаиазҵаант, лхы ааркьакьашәа, лыцьымшь ҟьаҟьақәа наҳаракшәа. Лыбла ҭрақәа рҽырҭынч ихәаԥшуан, лхы-лҽы гәкыра ааԥынразы игәылпытырц згәы иҵоу ашәҭ иаѡызаха.

– Асалам шәҟәы зыѡуеит аѡныҟа, ибҭахыз? – даахьаҳәит лышҟа.

– Аизара ҳамоуп азал аҽы, зегь еизахьеит уара уда, – лҳәеит Гәында. Ҭамел дызҿыз наҟ иныҧхьаикын, Гәында длышьҭаланы иҿынеихеит.

* * *

Ҭамел дзыԥналаз азал рацәак идуцәамызт, аҭыҳқәа рҿы еиуеиҧшым ахсаалақәа кыдҭаны, ицқьаҙа еилырган. Зегьы ԥналаны, рҭыҧқәа ааныркылахьан. Ҭамел днеин, Ҭемраз инаԥсшәа иҭацәыз аҭыпаҿ днатәеит. Гәындагьы уаҟа дтәан.

Раҧхьа игылаз астол аҟны аҧызаԥ, нас даҽа ԥыцьа ач-кәынцәа ахатәан. Урҭ рхырҿсахьақәа еилаҟаца, аиқәара иаманакуа, иаарыланы иҟан. Ус ҷкәына ҟатак дааналан, иқьаадқәа астол иныкәҭаны, итәақәаз дрылаҧшуа, даагылеит.

– Аԥызцәа, уажәы ҳара алекциа даҳзаҧхьоит атурбаза аинструктор Иури Васили-иҧа Гарин, – аҧызаԥ дԥагыланы инарылеиҳәеит. Зегьы, рыблақәа ҭырхаха, уи инаихәаҧшит. Иара хышк иакәын, шкәакәак. Ҧытраамҭак ус дгылан, ихы ларҟәны, иқьаадқәа дрылаҧшуа. Нас иаҧхьа итәақәаз рахь ихы наирхан, даацәажәеит:

– Аԥызцәа, ишыжәдыруа еиҧш, уажәы ҳара ҳаҟоуп атурбаза Лагонаки аҟны. Уи амшын аҟынтәи иҳаракуп ԥнызқьи хәышә метра рҟынҙа. Абрантәи ауп иахьалаго шәара шәныҟәараҵәкьа, ашьха ҳаракыра шәара ишәзыҧшуп. Уи зегь реиҳа ихьанҭоу, иуадаԥу акы акәхоит. Абраҟагьы иаарҧштәуп шәара шәымч-шәылша, шәгәымшәара, амаҷазы ахьамҵра, агәкамыжьра, аицхыраара. Ари амԥа, изламԥахьанҭоу ала, шьаҿацыҧхьаҙа иаҭахуп агәҽанызаара. Аԥыза изы аԥыза иҟазаара зеиҧшроу абраҟа иааԥшуеит. Убри аҟынтәи аҙәиаҙәи аихылаҧшра шәымазароуп…

Даҿын уи ацәажәара днытгыла-аатгыло, ажәа ҟәышқәа налаҵо. Зны-зынлагьы ивараҿы иаартыз аҧенҵьыр ахьгьы дынхьаҧшлон, ахьышәтҳәа ибла иаатцашәоз ашьха ҧсабара ҧшҙа илаҧш нахигон. Зегьы еиқәыҙырԥуа итәоуп, наҟ уаҳа иҳаиҳәарызеишь ҳәа.

– Ишыжәдыруа еиҧш, уажәы шәара шәыҟоуп Лагонаки, – еиҭа нацитҵеит уи ачкәын иажәахә. – Ари аҭыпҵ аҙбахә акыр

инаԥхьеит, аҳәырԥы аҭаахьеит, аҳәырԥы ирбахьеит. Шәара шәымԥаԥыргоит ашьха ныӄәара иазӄазоу агәымшәақәа, урҭ абра итәоуп, шәеибадыруаз, – иҳәан, уаӄа итәақәаз аҷкәынцәа рыхьҳи рыжәлеи нараҳәаны инадирдырит. Даргьы, раԥхьа итәақәаз ирыхәаԥшуа, рыхӄәа аадырҭысит.

«Саргьы абарҭ реиԥш исыланы, сыҕәҕәаны сыӄазҭгьы…» – игәы иааинаҭеит Ҭамел. Урҭ иара дышрыхәаԥшуаз, – зегь реиҳа иҕәҕәаҳақәоу, акы иацәымшәақәо, иаҭаххаргьы, иаарԥыло амшә ҳәынҷаны, еиларӄәҷы илазышьҭӄәо реиԥш акәын. Убас иԥхьаҳон. Иара дхыцәҳа, дпаҳа дахьтәаз убарҭ дреиҵашьыцны дааҳәыҵәыхәаҵәит. Гәындеи Ҭемрази рахьгьы дынхьаԥшит, ҳамԥаԥызгакәо зеиԥшраӄәоу жәбо, урҭ уаԥ дрыӄәгәыҕыртә иӄоуп иҳәарашәа. Аха урҭ ҷымҭҳакәа, раԥхьаӄа иԥшуашәа аниба, иаргьы иҷеааникылеит.

Араӄа иааиуа атуристцәа уахык, ԥаха рыда иаанҷасҳом, – дналагеит уи ажәахәӄаҵаԥ ацәажәара. – Урҭ араӄа рыԥсы ааиҵаркуеит, рҷееиӄәдыршәоит, нас амԥа иӄәлоит, – иҳәан, днеины аҭҳы икыдыкнаҳалаз ахсаала днадгылеит. – Арантәи ҳамԥа абас аҷынанахоит, – ахсаала иалгаз цәаҳәак илаба хәыҷы нақәикит. – Ҳамԥа еисааира аҷеаҳаранакуеит, аҷеышьҭнахуеит. Ус ҳашнеиуа, ашәаԥыцьаԥра ааҳамҵәоит. Ҳаԥхьа иӄоу ашьхара ҳхыҵуеит… Аӄәаԥаҷаԥара, акыҳгы, ацәҳәыра. Ҳамԥа ишәарҭоу аҭыԥкәа амоуп. Уԥыза ишакәым ишьапы еиҵеигар, иалшоит еицу зегьы рзы ишакәым иӄалар. Убри аӄынтә, дасу ишьапы дацклаԥшны иргылозароуп. Аццакра – мап, уи араӄа иаҭахҳам. Ацаӄьақәа шәахьрыҵсуа ҟалоит, рызқәақәа шәахьрықәсҟәо ҟалоит, аҳхыҷеақәа шәахьрывсуа, аԥхаақәа шәахьрыбжьысуа. Мышкы шәара шәныӄәароуп ԥажәи-ԥба километр. Насоуп шәаннеиуа аҳаракыра Цице ҳәа иахьашьҭоу. Уи аҭып амшын аӄынтәи иҳаракуп хнызкьи хәышә метр инареиҳаны. Ауха уа шәыԥхьоит. Иахьа идәыкәлаз уаха уа иӄазароуп. Урҭ уаҵәы шәара шәрыхьҳаҳом, рымԥа иацырҵоит. Цице хәыҷык ишәарҭоу ҭыԥуп. Иӄалар ауеит амшцәгьа, ақәа, асы. Ахыцәқәан уеизгьы асы ықәшәны иқәжьуп, ԥсасирак амаҳамкәа. Амԥа шәшықәу анаӄа ныхчылар ауеит. Усҟан ҷьара шәаанҷасроуп, инхыҵаанҳа. Шәҷеаарманшәалан ҷьарак шәтәароуп.

Ари амҩаҽы ҭыԥх иакәымыз ахҭысқәагьы ҟалеит, амшцәгьа иахҟьаны. Иҭахеит жәаақык, цхыраара хәа акагьы аармоуҙакәа. Асы, ахьҭа, аҵаа – иҟарҵо иақәымшәо. Ааигәа иҟаз ҭыԥк ахь еихеит. Ахьча имца иақәлон зегьы, еижәыланы, аҙәи-аҙәи ҭыԥ рибамҭо... Аха уажәы еиҳа уаҩы адырра злаҟаиҵаша, ацхыраара злаиоуша ала еиқәыршәоуп. Аҷкәынцәа рхы иеигъом, ирылшо зегьы ҟарҵоит шәымҩа маншәалахарц азы. Арҭ ашьхақәа ибзиацәҟьаны ирдыруеит. Аԥыхьа, еиҳа ицәгьаз, аныҟәаҩцәа ирцәыхьанҭаз амҩала Цице икылсуазҭгьы, уажәы аҽамҩакы азырԥшаахьеит. Аԥыхьа уи ашьхара иахыкәшозҭгьы, уажәы, уи амҩа ишәарҭоу, асы зқәыжьу ашьха зымҩа иианыжьны иавсуеит.

Уи аҷкәын маҷк дааҭгылеит, дааскьан, астол даадгылеит. Ихы-иҽы шкәакәара уажәы аҟаԥшьра уаркалеиуа иқәхәмаруан.

–Ишысҳәахьоуеиԥш,Цицешәарауахыкаупшәахьаанҳәасуа. Адырҩаҽены дырҩегьых шәымҩа иацышәҵоит. Уи аҽены шәара жәаф километр шәныҟәароуп. Шәнеиуеит атурбаза Бабук аул аҟны. Уа шәрыхьҙоит шәаԥхьа идәықәлаз шәҩызцәа. Уи, илакә-ссирха, иԥшҙаҟәаҟәараҙа, зегь рыла еибыҭоу турбазоуп. Араҟа шәара ҩымш шәаанхоит. Нас амашьынақәа рыла амшын ахь, амшыни амреи шәара ишәзыԥшуп!..

Амшыни амреи аниҳәа, зегьы ачча нарҳықәлан, гәыргьарак иаашьҭнаԥааит. Еиҳараҙак, абри аныҟәараҳҽы ргәы ҳызблаауаз аҵыхәтәаны рыԥсшьара мшқәа амшын – ҳықәаҳ иахьырхыргоз акәын. Гәындагьы, Ҭамел ишҟа даахьаԥшын, – Амшын!.. Амшын аҽы ҳҟалоит! – нҭлырҟьеит. Акыраамҭа еицәажәон ара итәақәаз. Акыр зҵаара ирҵеит уи аҷкәын. Аҵыхәтәаны, зегьы еиманы, адәахьы индәылҵит. Амш ахәлара аҽазнакхьан, аҳауа ҳыхьшәашәааҙа иҟан.

* * *

Амузыка абжьы аҵх лашьцара иалсны хара ицон, ицәшәшәҙа, аԥсуа уапа еиԥш, ирыҷԥынгылоу ашьха иаҳаланы, аԥсабара аҭынчра, ашәаԥыцьаԥра, зегь еиԥхьышьшьаауа. Аҽа бжьык уаҳаҙомызт. Ажәҩан агәышҵаҳы аеҵәақәа кыдыгҙа иаҳаԥсан.

– Уатцәы амш бзиахоит, ҳамԥагьы маншәалахоит, ахи аҵыхәеи шаҟа ҳазныҟәо ауп, – иҳәеит Ҭемраз, дахьтәаз убри дазымхәыцуа дыҟамызт. – Ашьыжь заанатцы ҳгыланы ҳееиқәҳаршәароуп.

– Амш цәгьахар алымшои? Аҿааиҵанакыр? Усҟан ишԥаҟаҳцои? – Ҭамел убри дналацәажәеит, ууанӡагьы убри дшамырҭынчуаз ԥашьомызт, уи ауп изаацәыригазгьы.

Ицәгьахаргьы ауеит, ашьхараҿы аҳауа ирласны аҿаԥсахуеит, аҿееиҵанакуеит. Аха ҳара уи ҳацәымшәозароуп. Иԥышәатәуп зегьы. Амш цәгьахеит ҳәа ҳашьтахьҟа ҳхьатцуама? Ауаԥы аус хьанҭаҿгьы, ацәгьараҿгьы, игәы камыжькәа, аԥықәсыларақәа иауа дыриааиуазароуп. Убасҟан ауп афырхатца анизырҳәо.

Тамел ҿимҭӡеит. Иара аԥсҭазаараҿы иҟалақәо аԥықәсыларақәа цқьа дрылаԥшны ибартә еиԥш аҭагылазаашьақәа дрықәымшәацызт. Урҭ дышрызхәыцуазгьы хыхь-хыхь акәын.

– Уатцәы амш бзиахондаз! Амш бзиахар, ашьхақәа ишаҳҭахыз ицқьаӡа иаабон, – Гәында, дырԥегьых ашьхақәа дрызхәыцуан. Убарҭ раҳаракырахь анеира гәтыхас илыман. Убра дхаланы абрахь дааԥшыр, зегьы лбарашәа, гәалаҟарак лыман. «Ашьхақәа, ашьхақәа!.. Шәарҭ ашьхақәа! Сыла шәеиқәшәы, зегь реиҳа шәҳаракны, арахь шәыхьшәашәаӡа. Зегьы шәара ишәызхәыцуеит, – игәы инҭиҳәаait Ҭамел. – Абри аӡгабгьы ашьхақәа дрызхәыцуеит, абарҭ икәашогьы!..»

Амузыка абжьы гоит, угәы ҭшьаа-ҭшьааua. Шьоук кәашоит, шьоук тәоуп еицәажәо, еибарччо, хьаабаак рымаӡамкәа, рыгәқәа тынчуп. Шьоукы, нахьхьи, ахәыҟатцарҭа ақьалаҟны еиқәу амца иадтәалоуп, алаф неилатцо. Ахьҭа аҿоуп.

– Исхашҭыз, шәара шәзымкәашои? Акәашашьа шәзымдырӡои? Шәкәаша, шәыԥхамшьан! Нас аԥсуалагьы шәҳаркәашап! – рышҟа даахьаҳәит Ҭемраз.

– Уаала, Ҭамел, уаала, ҳкәашап! – Гәында ахьышәтҳәа дԥагылан, инаидылтцеит Ҭамел длыцкәашаразы. Ҭамел, иҭахшәаиҭахымшәа, дԥагылеит. Иҭацәырашәа иахьыҟаз аҭыԥ ахь рҿынархеит. Амузыка абжьы гоит илахҿыхӡа, аԥсабара ҭынчра ытцырцәажәааua, абраҟагьы ԥсҭазаара хәычык шыҟоу уаԥы идырратәы.

Ҭемраз, хәыцра ҵаулак дынҳанагалазшәа, иблақәа еихмырсыҕьзакәа, иҽырҵынчны икәашақәоз дрыхәаԥшуан…

* * *

Акәашарақәа рышьҭахь дасу руадақәа рышҟа рҽынархеит, ашьшьыхәа инеицәажәо. Иахьабалак ҷытбжьык умаҳаҙо иаатынчрахеит. Атурбаза иахыкәыршоу ашьхақәа ицәышәшәцәышәшәҙа, акы иазыҙырѡуашәа, рҽырҵынчны игылоуп. Ажәѡан гәыцқьара аеҵәақәа еилыцьцьаауа иаҵаԥсоуп. Знызынла акы налшәаны, ижжаҙа аҽынанахалон, аха уажәы ус егьыҟам.

Ҭамелраа руадаҽы аԥхьа иѡналақәааз ашьҭалара рҽыназыркит, дасу ркаруатқәа инарыцәтәаны, рҽеилыхуа. Ари ауада – уада ҭбаан, абас ѡажәаѡык раҟара рҭыԥ аман. Еиқәыхьшәашәа, ԥхаррак ҷьара ианыԥшуамызт. Акаруатқәа рызынтәыкгьы, еергьхәа унарыбжьало, еизааигәаны игылан.

Ҭамел днеин, аҵзы иавагылаз, заанаҵы иалиххьаз икаруаҭ днахагылеит, хыхь иқәқәаз днарых-аарыхеит, ашьҭалараз иааирманшәалеит. Уи дызҭаиараны иҟаз ахыза гәаѡа аҳәынҵәрақәа аапиртлан, дынҳаԥшит, аха еиқәыхьшәашәа, еиқәыцәашь иҟоуп. «Егьаѡы араҟа иҵаиахьеит, сара сеиԥш, егьаѡы. Ршьапы мыҙәҙәа, рнапы мыҙәҙәа, алымт рыхьтата», – Ҭамел ихы ларҟәны днафѡышәеит, аха иҟаиҵоз, уаҳа ԥсыхәа имамызт уаха абри иҽеалаимыгзар. Аѡны акәзар, ари аатцәа душьыргьы дҭаиомызт.

Ари уажәы ѡынтәуп Ҭамел абри аѡыза аҭагылазаашьа дақәшәоижьҭеи, абри аѡыза аатцәа ихы иаирхәоижьҭеи. Раԥхьаҙа ибеит иара Маиҟәаԥынтәи аҽазыҟаҵаразы ианыргаз иахьыԥхьаз. Бнаран, ҙиаск ахықәаҽы. Мшьамбатә қьалақәак гылан. Адәахьы, аҵла амҵан, лашарада, ҭәқәак еидсаланы, рыкрыфарҭа ҟаҵан. Ақьалақәа рыѡнытҵҟа, маҷк иѡаҳаракны, астол хәхәа еиԥш, аҕәқәа еидыԥсаланы, рықәиарҭа ҟаҵан, ҵаҟа анышә, асаба ықәппы, аварақәа аҳаскьынқәа авҵиааны. Абраҟа ибеит иара раԥхьаҙа акәны атуристцәа зҭаиоз аатцәақәа. Иагьцьеишьеит, иагьицәымыҕеит. Убри ауха хәыҷыкгьы ахьҭа дакит. Аҕәы илсын, дзышьцыламыз аҭыпаҽ цқьа дыз-

мыцәеит. Игәалаҟара ԥхасҭахеит. Адырԥаҽены иблақәа ҭыҟаԥшьааҙа дгылеит. Ари амԥа дызқәылаз дахьнархәыма уҳәаратәы акыр дархәыцит, аха иҟаиҵахуаз, иҽанираалеит. Ари раԥхьатәи ԥышәаран иара иԥсҭазаараҿы. Усҟан игәаланаршәеит аԥны иан шаҟа игәцаракны, ихатцкы дцауа дзынлыриалоз икаруаҭ, ииарҭа тата днылашьшьы, ихчы бымбыл…

– Ҭамел, уԥьемпыр ушәумхааит, уеиқәагьы ус иушьаз, ахьҭа уакып, ухы акы ақәҵа. Уахынла араҟа ахьҭа адыруеит, – Ҭемраз Ҭамел ишҟа даахьаҳәын, днаиабжьеит. Уи дышьҭалахьан, дызҭаиаз ихы кылыҳәҳәо, арахь дааԥшуан. Ҭамел уи аниба, мачқ аччара наиҿықәлеит. Ас дыхәхәаҙа, ақыдуахәа еиԥш, рырҵаԥы акаруаҭ дықәиану димбацызт, зегьы убас ишьҭан.

Ҭамел ахьышәҳәа уи дызҭаиараны иҟаз дынҭалан, ишьапаҟынтәи ихаҟынҙа иааибаиркит. Даақәарқәашьеит, аха ԥыҵрак ашьҭахь мачқ дааԥхазшәа ибеит.

Аҵыхәтәаны ишьҭалоз, алашара ырцәаны дышьҭалеит. Ауадаҿы иԥыҳҳаҙа алашьцара нахатәан, иааҭынчрахеит. Дасу рхәыцрақәа инырҭаргалеит. Шьоукы ахьышәҳәа ацәа инҭанагалеит, хыр-хырҳәа, еиқәтәарак рымаҙамкәа, рыхәда ашьҭыбжьқәа гоит.

«Иахьа арантәи идәықәлақәаз рҭыпаҿ изымнеизар? Ахәлара рыхьҙаны, рымԥа иқәхазар?.. Ишԥарыԥсыхәоу анаҟә ныхтәалазар? Ихыҵаанҙа уа ԥьара итәазароуп, аха лассы ихымҵыр? Ус иштәоу ихәлар, нас ишԥаҟарҵои?.. Ма рҭыԥ аҿы инеины уа иҟоу?.. Қьалак иҵаиазар акәхап лашарада, ахьҭа иакны…»

Ҭамел, егьа иҽанишәазаргьы, дзыцәом. Аԥычмаса еиԥш ахәыцрақәа еишьҭагыланы иҵаауеит. Зны анахь днаҳәуеит, зны арахь дааҳәуеит, ишиҵаху иҽеизеиҵыхуам, ишиҵаху диам. Ихы-иҿы иҿацаҙа ахьшәашәара аныруеит. Знык дзыцәар… Аха ишԥаҟаиҵари, дзыцәом.

«Жәааԥык ҭахеит… Жәааԥык… Рхы изамыхәаҙакәа, ахьҭа иаганы, ԥхаррак аармоуҙакәа. Рхы иахәаратәгьы изыҟамлазар аҟәхап… Нана, ибдыруоу ашьха шаҟа ицәгьоу? Абри ҳахьцо убас иҟоуп, иҟало уздырҙом. Амш бзиашәа ишыҟоу, иаалырҟьаны аҽааиҵанакыргьы ҟалоит. Амшгьы иахылымҵуа иҟоузеи, амшцәгьа…»

Ҭамел дышхәыцуаз, ацәа дынҭанагалеит. Аҭынчра, аҭынчра. Атҳ гәгәаҙа иқәҳа ацара иаҿын.

– Шәымшәааит, уара, уажәшьҭа егьҳагым, уажәыҵәкьа ҳнеиуеит. Асгьы уаҳа амур ѣалап, шәымбои, амрагьы аакылпхеит. Ҳара агәымшәақәа ҳауп! Ас асы азыруз, анаѣа инхтәалаз ауп, анаѣа хыҵит.

Иахьабалак уахьынаԥшы-ааԥшуа ашьхара зегьы цырцыруа сыла ихѣьахуп. Аԥхьа Ҭемраз дгылахуп, илаба наиҵарсуа, асы ԥуа днеихуеит. Уи иаамышьҭахь – Гәында, нас – иара. Реидарақәа ирыҵақь, асы илхо ицошәа ибахуеит. Аԥша иқәсуа, ас ԥалқәа ықәыршәшәаны, ирблаѣьо ирҿанагалахуеит.

«Гәында, амшә, амшә! Иббо амшә аҿаланы ихьааиуа! Ҭемраз Арсана-иԥа, ижәбома ани амшә! Ахьҭа иакит, царҭа амам… Ҳара ҳахь иаауеит амшә, ҳара ҳахь!..» – ибжьы рыгәгәаҙаны инаиргар иҭаххеит Ҭамел, аха ибжьы изҭкаауам. Абри хьааигоит, ихьааигоит, дҳәыҵәыҳәаҵәуеит дахьышьҭоу. Нас ыҳҳәа дауазырит, ибжьы уаҳартә еиԥш.

– Иухьи, Ҭамел, ахьҭа уакуама? Укьаҿ хыхь иуқәҵа! Цқьа еибауркыма ухыза, узҭаиоу? Уаха ахьҭа ыѣоуп, ҳахьыԥхьақәахьоу иреиԥшым араѣа, – Ҭемраз Ҭамел ибжьы наиқәиргеит, иныҵакшәа, даагәцаракны. «Гәындагьы ахьҭа дакызар ѣалап», – игәы иааинаҭеит.

Ҭамел дырҩегьых дааҳәыҵәыҳәаҵәит. Даалҵит дызлаз аԥхыз, иблақәа аахитит. Уажәы ашьхарагьы ыѣамызт, асгьы ыѣамызт, амшәгьы. Илашьцоуп. Алашьцара угәы нҵнархьшәашәаауеит.

Нас акыраамҭагьы дызмыцәаҙакәа дааԥшуан Ҭамел. Уахеиԥш ас ахәыцрақәа иҭамаацызт. Ашьыжь данааԥшы, иҩызцәа аҿеибыҭара иаҿын, иара дырҩегьых маӄк аѣара иҿааашьҭеикыр иҭаххеит, абри аҩны ишыѣаиҵалоз еиԥш, аха…

Зегьы дәылҵны адәахьы ицахьан, ашьыжьтәи абыҩрҵәра мҩаԥыргон. Ҭамел дындәылыԥшны игәеиҭеит, аха уахь дымцаҙеит. Амшгьы рацәак ураигәырҕьаратәы иѣамызт, анаҙараҿы ԥстҳәақәак хын, урҭ ирҭаххар иахьабалак рҿахьырыгҙон. Аҳауа ҿацаҙа иаауныруеит.

Ҭамел ихалазаҵәык ауада дааѡнахеит. Имаҭәаҟәа ааизикын, асумка илҭаҵаны, ахы еихарԍәԍәа иааҽеиҳәеит. Икаруаҭ акьыԥшь аҽы илыкәиргылеит иаарманшәаланы.

Ҭамел аԥенџьыр дадгыланы, адәахьы аԥшра даҽын, дҭынчҳа. Аԥсабара иаҵәарагь, иара иеиԥш, иҭынчҳа иааԥшуан, иахеижьҭеи изакәызаалак еиҭакрак аныԥшуамызт.

Убри аамҭазы, ашә ааимԥааны, дааѡнашылеит Гәында, лҳамѡа шкәакәаҟәа ҽыкаԥшьааҳа, деилыхха, лыбла ԍраҟәа лхаччауа.

– Иҟалеи, Ҭамел? Иухьи? Умаалои адәахьы? Абаѡрҵәра иаҽуп зегьы. Нас ирласны ҳдәыкәлоит.

– Сара сымцар ҟалап, Гәында, сгәы рахәымшәа збоит, – даацәажәеит Ҭамел, Гәында лышҟа маԛк дааскьаны, иҿыртынчны.

– Иухьи? Ахьҭа улалазар?

– Исыздыруам.

Гәында, уаҳа мҳәаҳакәа, дындәылҵит. Ҭамел ашә дадыԥшыло дгылан.

* * *

– Ишԥаҟаҳҵари? Игәы иацәымԍзар, дзымцозар, мчыла дҳазгом. Игәалаҟара ҿеимзар акәхап, дыҟазааит, – иҳәеит агәыԥ аиҳабы, аԥызаѡ дахьтәаз днаихәаԥшны.

– Аиеи, дыҟазааит, – иҳәеит аԥызаѡгьы, Ҭамел ихы рҟәны дахьгылаз ахь дынхьаԥшын.– Ҳамѡагьы хароуп, амѡан аҵкыс деицәахар аасҵа... Шәара шәгәы ишԥаанагои, Ҭемраз Арсана-иԥа? Иахышәҳәаауазеи? – аԥызаѡ уажәы Ҭемраз ихы наиқәикит, игәаанагара зеиԥшрахоз аилкааразы. Ҭемраз даахәыцхәыцит. Ҭамел ас иаалырҟьаны иҿеиҭакра змааназ ҳәа акгьы изеилкаауамызт. Уи иҟазшьаҟәа бзиаҳаны идыруан, мап аникы икит, уаҳа алацәажәара аҭахымызт.

– Иахысҳәаагәышьозеи, дзымцозар, дыҟазааит, – иҳәеит Ҭемраз. Ишԥеиҭахыз Ҭамел дара дрыцзар, аха... Ишәҟәқәа ааиқәдыршәан, инеидыркит.

– Ухала узцома уажәшьҭа? – дҵааит аԥызаѡ.

– Сцоит, сышԥазымцои?! – аҭак нықаиҵеит Ҭамел, ибжьы аармаҷны. Гәында уи акала дрыцҳалшьозшәа акәын дыши-

хәаԥшуаз. Егьа лҳәандагьы, ас мҩабжара иааныжьны, дхынҳәып ҳәа лгәы иаанагомызт.

– Ухала узцозаргьы уца, амашьынақәа ааиуеит уажәы иаарласны. Маиҟәаԥынʒа ургап. Нас адәыԥба улақәтәаны, аԥыхәтәаны ҳахьнеиуа, Лазаревсктәи атурбазаҟны уаҳзыԥшуеит, уа урыдыркылоит. Ҳара ахәымш рыҽны уа ҳҟалоит.

Ҭемразгьы акыр диабжьеит Ҭамел – иҽеырҟәышны дышныҟәаша, амҩан машәыр шимыхьша, нас Лазаревсктәи атурбазаҟны даннеилак, ихы шымҩаԥигаша, аҩныҟа иани иаби ашәҟәы шырзиҩыша наиаҳәаны. Нас инеиԥырцит. Амҩа иҟәлараны иҟаз аҽеибыҭара иаҿын, зегьы ццакы-ццакуан.

– Папа, Ҭамел дзыхынҳәи, акагьы уаимҳәаʒеи? – Гәында дырҩегьых убри хьаас иҟалҵеит.

– Акагьы саимҳәаʒеит, убас ихы иҵашәаазар акәхап, игәалаҟарагьы ҽеимызт, – налаҭеикит Ҭемраз. Иикыз аидарақәа ааиган, иахьыманшәалаз ҭыԥкаҿ инаиргылеит. Рҩызцәагьы аʒәаʒәала иааиуа, амҩа ақәларазы рҽырхианы иаагылеит. Ашьыжьтәи ахьҵа макьаназы аԥсабара иаԥырҵуамызт.

* * *

…Ҭамел урҵ, реидарақәа разқәынца, еишьҭагыланы иахьнеиуаз акыраамҭагьы дгылан дырзыԥшуан. Гәындагьы дырҩегьых дааҭгылан, лнапы лҟьеит. Ус дгылан иара, урҵ ибла иабонаҵы, иаԥхьаҟа дызкыдыԥшылоз ахәы ҳаракыра инхыҵаанʒагьы. Иааҭынчрахеит араҟа, иууаʒа, амузыка абжьгьы уаҳауам, аʒәгьы дықәубаауам. Ҭамел иеидара днаҵалан, амашьынақәа ааины иахьхаҵәиуаз аҭыԥ ахь иҿынеихеит.

Ара хәыцык иаахаргьежьшәа, иҟьаҟьараны иҟан. Амашьынақәа абраҟоуп иахьааҭгылауа, наҟ уеизгьы уаҳа ицаʒомызт. Иҭацәыроуп, амҩа каххаа ҵаҟа илбаауеит, нас наҟ инаваҵәиуеит иумбаратәы.

Ҭамел уаҟа, амҩа аҿықәаҿ ишьҭаз ахаҳә ду ишәыра наваиргылан, иаргьы иҽенадҵашәа даагылеит, амашьына ааира дазыԥшны. Абыржәы заанаҵы Маиҟәаԥ днаганы дыҟазҭгьы, наҟ шаҟа дманшәалан дцарыз, адәыԥба днақәтәон, уи иҟәҟьа, ахыкәаала еиԥш даман аҿынанахон. Аха, цасҳәа иҟа-

натцозшәа, иҟам амашьына. Дыпшуп, дыпшуп, нас, уаҟа ишьтаз ахаҳә ҟьаҟьа даахан дныкәтәеит, егьи ахаҳә ду ибга надцашәа, ихы кны амҩахь дыпшуа.

«Изыҟасцазеи сара абас, изыҟасцазеи?» убасҟан маӡала игәы нцәыцахәыҵхәҵит дахьтәаз. Иааикәыршан иҟаз зегьы рҿырҭынчны, даҿа хәыцрак ахь диаргон, уажәраанӡа ихахьы имааицыз, дыззымхәыццыз. «Ииашан иҟасцама? Исызҭода сара аҵак?.. Изыхҟьазеи?.. Сшәама?.. Сшәоу?.. Ари аҩыза сахьашьцыламыз акәзар? Ирҳәои сҩызцәа, ари раҳар? Ирҳәои сани саби? Гәында дхынҳәыр зегь лҳәозар акәхап, ашьха ҳаракыра дацәшәан ҳәа... Шаҟа исеигәыргьоз арахь сандәықәлоз?» – Ҭамел уажәы акакала зегьы ибла ихгылауан.

– Еҳе, Ҭамел, исоуит апутиовка, акы уацәымшәан, сара сызцом, аха уара урыццап Ҭемрази Гәындеи. Урҭгьы ироуит. Узхара иубап ашьхара, узхара уныҟәап, цәгьалатцәҟьа ибзиоуп, амшынгьы ацуп, – Ҭамел иаб деигәыргьон абри аҩыза апутиовка ахьиоуз. – Уимоу, саргьы сшәыццандаз ҳәа сыҟоуп, аха, иабаҟоу, арахь смаҵура соунашьҭуам, – нацитцеит. Аиашазы, Ҭамел иаб дцаратәы дыҟамызт, уи ашкол аҿы ддиреҟторын, аҧсшьара аамта имоуӡацызт. Аҧхынразы, арцаҩцәа зегьы рхы ианакәиҵыз, иара ашкол аҿы дыҟазар акәын. Ҭамел Ҭемраз инапы данырцеит, иан рацәак илгәаҧхомызт лыҷкәын ашьхарахь ныҟәара дахьцоз. Зегь рыла деиқәдыршәеит.

– Акы шәацәымшәан, Гәындагьы дызгоит сара, – иҳәеит Ҭемраз. – Ҳазхара ҳныҟәап, бла иабо, хы иаҧсоуп, – нацитцеит. Ҭемраз аныҟәарақәа бзиа ибон.

«Исыхьи сара?.. Сшәама?.. Амаҷ азы сшәама?.. Ишпасырҳәои?..» – дарҭынчуамызт Ҭамел уажәы. Ашьхарахьгьы дынхьаҧшит, аха иҩызцәа уажәшьта акыр инаскьахьазар ҟаларын, уаҩы ибарҭамызт. «Жәаашык ҭахеит, арыцҳақәа, цхыраарак аармоуӡакәа... абри амҩаҿы...» – дырҩегьых убри дназхәыцит. Ибла иныхгылеит шьоукы, ашьха цәҳәыраҿы асы илхошәа, рыпсеиқәырхара иазыкәпошәа, аӡәи-аӡәи еибакеибашьҭуа амҩа ианушәа.

Автобус ахатцәирта иаавҟьан, ишааиуаз, Ҭамел иапхьа иаақәгьежьны иаагылеит. Аџьџьаҳәа аҷкәынцәеи аӡгабцәеи

аҳәитцәхәа инҭыппит, игәырҕьатцәа, реидарақәа рыххо. Ҭамел дгыланы дрыхәаԥшуеит, аха аҳәгьы игәхьаа ркым. «Ари ишәаны ихынхәқәаз дреиуазар ҟалап ҳәа исызхәыцуазар акәхап», – наигәахәит Ҭамел. Ԝаԥхьа атурбазаҟны ԥсҭазаарак нықәлашеит.

– Еи, арԥыс, уцоума арахь! – амашьынаныҟәцаԝ имашьына аус ааирун, Ҭамел ибжьы наиқәиргеит.

– Мап, сара уахь сцаҳом! – Ҭамел иеидара днатцалан, ашьхара иаҷагалаз амԝа иануршәланы иҷынеихеит. Уи уажәы еиҳагьы дыццакуан, иԝызцәа дрыхьҳар иҵахын.

АМРА АНЫԤХО

– Изыҟаумҵеи аԝныҟатәи удҵа? Изумҵеи уурок? Иухьи, ас уҟаҳамызте!

Нуца Арсана-иԥҳа дааины днасыдгылеит. Уи сԥьашьаны дсыхәаԥшуеит. Сылзеилкаауам.

Зегьы ҳыҕә-ҳыҕәҳа, рыхқәа шьҭыхны сара исзыԥшуп ииҳәарызеишь ҳәа, цәгьарак рзызузшәа.

– Даҷеа знык абас уҵатәқәа мҵаҳакәа уаа, нас ҳаицәажәап уареи сареи. Ус ҳзеибашьҭқәо ԥьушьозаргьы ҟалап! – лгәы сзеибакны дцәажәон лара.

Сара ҷысымҭҳеит. Сгылан схы сыкәаҷены, садырсызшәа, сылаԥш апарта акьыԥшь аҟны ԥьарак иқәырҟацаны. Убас ҷымҭҳакәа сгылазар еиҳа еиҕьызшәа збон. Исҳәарыз уеизгьы, сара исхаран.

– Утәа, ихәарҵам! – лҳәеит сырҵаԝы.

Спарта амаа кыдымҟьакәа, ашьшьыҳәа снатәеит. Схы сназхәыцит. Схы аарыцҳасшьеит убасҟан, сԝызцәа зегьы срылкьны хазы сыҟоушәа сгәы ииасҭаҵеит… «Мап, зегь зхароу Шьана лоуп. Шьана лакәымзар иахьа «ԝба» смоургьы ҟаларын, – схәыцуан сара. Уи аҳҕаб акгьы лхарамзаргьы ҟаларын, аха сара уи лгәаҕ сыкны сагон. Зегь убри илыхҭнысҟьон. – Аиеи, Шьана лоуп, Шьана, уаҳа дарбану?» – сыблақәа ҵархәны лышҟа сынхьаԥшит. Лара деиқәшьшьы, харарак лхы

иадылкылазшәа, аԥхьатәи апартаҽы дтәан, лхы лыԛәжьны. Иҟалаз гәалсрас иҟаҵаны дазхәыцуазар ҟаларын.

Уи зегь шыҟалаз абас ауп.

Аѡбатәи аурок анынҵәаз акәын. Ахәыҷқәа зегьы адәны ихәмаруан аԥьԥьаҳәа. Амра ԥхон, ажәѡан агәы цқьаҙа, иҵамҵамуа илбаапшуан мшын гәеиужьроушәа. Саргьы сѡызцәа сышрыцыхәмаруаз, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит Нуца Арсанаиԥҳа аҳасабразы иацы адҵа иҳалҵаз шыҟасымҵаз. Иаасцәымыӷхеит. Ахьшәтҳәа саахынҳәит. Амардуан сыѡхалан, акласс снысѡналеит.

Акласс ҭынчҙа иҟан, сааира иазыԥшызшәа. Уаѡ дысѡнаҙамызт. Аԥенԥьырқәа рҟны ашәтқәа ықәгылан игәазырҳагаха. Аҭҙқәа рҟны ахсаалақәа кнаҳан. Зегь амра аԥхара рнырны иҟан.

Снеины спартаҟны снатәеит. Стетрад ныҵызгеит, смиланҭрагьы ныкәсыргылеит. Аҵәҵәа аҟаларазы ԥыҵк агын макьаназ. Уи сгәы ааиқәнаҳәалеит. Уаанҙа ишԥасызхымѡылаарыз?.. Аха убри аамҭазы, акласс сшысѡналаз лаҳазшәа, лыхцәԥара хәыҷқәа кьатраце-кьатрацәҙа, абант рылаԥаны, ашә даалагылеит Шьана. Лыблагәқәа ҭбааҙа, ҵкы ԥшҙак лшәуп, ахәда ашкәакәа хҵаны.

Уи иахьа ари акласс хылаԥшра азылуан ҳәа сыҟоуп, ахәыҷқәа зегьы адәны ихәмаруаны сара араҟа санылба, иаалзымбатәбарахеит. Лыблақәа ажьа блақәа реиԥш иаапаҭԥаҵеит.

– Иѡнухуазеи уажә араҟа? – сахьыѡналаз лгәамԥхазар акәхап, лхы ркьакьаны днасыхәаԥшит.

Сара уи дсымбаҙазшәа ҟасҵеит, сыԥсы ҙаны, схы ақәырԥсны, хыма-ԥсыма аѡныҟатәи адҵа ахѡылаара саҷуп, аҵәҵәа сыхьҙаанҙа сзалгандаз ҳәа.

Шьана дааины спарта днадгылеит. Саԥхьа иқәыз атетрад снапы нақәсҵан, иаахызѡашәа зуит. Сара уи илбар сҵахымызт. Аха лара дыспырҵуам, дысхагыланы дсыхәаԥшуеит. Уи сара саргәааит, аха ҷыстуам, схгьы сѡахом.

– Ари узҷу закәи, Хәыма? – днасазҵааит.

– Сызҷу закәыхи, ибымбои сызҷу? – налаҵаскит. – Иахьа дышԥасазҵаари сгәахәын, аѡныҟатәи сыдҵа ҟамҵаҙакәа сааит.

Шьана дгылоуп лҽеихаршәны. – Иузҭада? Иузҭада ари атетрад? – лыбжьы аалырҕәҕәеит.

– Исызҭахда?.. Тәымуаҩык иҵганы иситарымызт. Сара сакәхап изыԥшааз...

Шьана ишызбоз дныхшәааит. Уи ианакәзаалакгьы лтетрадк ишакәым уаҩы икыр лҭахымызт, дахҙыҙаауан. Ус ҟазшьас илыман лара. Аҙәы икыр митәык ахьрашәа лбон.

Уажәы, лгәы иаанагаз здырхуада, ахьышәҭҳәа спарта дныҟәсын, саԥхьа иҟәыз лтетрад ныҟәылпаайт. Сара исыхьыз сзымдырызт, сыблақәа ҭраа сналыхәаԥшит.

– Умҵаа-умԥшаа, угәамгәамуа спарта уҵала ҳәа уазҳәада? Аҩны иузыҟамҵози аҩныҟатәи адҵа? Узҽыз?.. Уабаҟаз иацынтәаракгьы?

– Сабаҟахыз?..

Сара ажәа хаақәак сҳәарц ст̆аххеит лара илызкны, сара сзы дымгәаарцаз, аха исҳәара сҽамшәеит. Ас деицраланы бзанҵыкгьы дсымбацызт. Сгәы иаанагомызт лтетрад ыҵганы аҳасабразы аҩныҟатәи адҵа ахьхызҩылаауаз лгәы иалсып ҳәа. Лыблақәа ҵырхәны акәын уажәы дышсыхәаԥшуаз. Угәы иаанагарын абри аҳҕаб хәыҷы лхы-лҽы ччаԥшьк ныҟәмыхәмарыц, еснагь абас лҽеихарԥсны дыҟоуп ҳәа.

– Ҽазны... ҽазны абри спарта уҵаланы, стетрадқәа ыҵуго збаайт, нас иҟало умбари!..

Сара уи дысзаҕьуан лҽырзажәны, аха сара исычҳауан.

Ашьҭахь лтетрад аҭып аҟны иныҟалҵеит. Иааҭынчрахеит ауадаҟны. «Бара беиԥшгьы аҳәы аҩныҟатәи адҵа ҟаиҵахьеит, бара быда уаҳа аҳәгьы аҩныҟатәи адҵа изыҟамҵаҙо ҷьыбшьома?» – сгәы инҭысҳәааит.

Стетрад ахьыкәыз снахәаԥшит. Уи бжамҽамны иҟан, рыцҳарак ишаниаз мҩашьауа. Иҟасҵарыз? Адәахьы сындәылҵит...

Амра ԥхоит... Амра кахха иԥхоит, аблақәа узырхымпшылауа. Зқьышәахәала икаԥхоит. Адгьылгьы арԥхоит, ауаагьы, ашәаԥыцьаԥгьы. Уи аԥхара зегьы ирымоуп... шаҟантә иԥхахьоузеи амра!.. Амра аныԥхо, Шьанагьы илгәаԥхоит. Уи сара издыруеит.

– Еи, иубауоу? – лҳәон, шьыжьла ашкол ахь ҳанаалоз. Ашьхарахь лнапы лырххон, уахь дыԥшуан, дазыԥшуан амра, акы дазхәыцуазшәа, деинаалаҙа.

Амра агылара иаҿуп игьамгьамуа, иҭбааҙа, игьежьҙа, абни иаабо ашьхара ду иавҵны.

– Ибзиоуми, Хәыма? – дсазҵаауан лара.

– Ибзиоуп, – сҳәон саргьы.

Сара абас амра ангылауа бзиа избоит…

Уажә аурок ахьынтәи ҳандәылҵ, ԥаԥхьа амра снаҵаԥшит. Уи акыр ихалахьан, ашьыжь еиԥш акәымкәа, ихәыҷны иааԥшуан, аха ацԥхь аҿыдды, ицымцымуа аблақәа узырхыԥшыломызт.

Насҭхашәа, аԥсаҵлақәа рымҵаны, класск аҿы иҳацтәоу аҙҕабцәа еизан, иеибарччауа акы иалацәажәоит. Шьана уаҟа дрылагылоуп. Сынцәыҵԥшшәа сналыхәаԥшит. «Мап, зегьы зхароу Шьана лоуп, Шьана лакәымзар иахьа «ԥба» смоургьы ҟаларын…»

Шьана лзыҳәан ас сгәы иаанамгацызт, аха уажәы иахьынтәаауаз здырхуада, хәыцрак сҭааун, хәыцрак сагәыланахалон хәыҷы-хәыҷла.

Аҵатәхәқәа рышьҭахь ҳԥыиьагьы аԥныҟа ҳааун, маакы акәын иҳамаз уеизгьы, аҙәы арахьтәи ажра ахықә ҳхықәгылаңы, егьи – наҟтәи ажра ахықә. Ҳԥыиьагьыҿаҳҭуамызт, ашкол инаркны дасу ҳаԥнқәа рҟынҙа шаҟа-шаҟа шьаҿа бжьоу маҙала аԥхьаҙара ҳаҿушәа…

Шьанараа ахьынхозрацәак ихарамызт. Урҭргәарбжьараҟны игылақәаз аҵлақәа ракәымзар рыԥны ишуҭаху иубарҭан.

Дара аԥнеихагыла ду рызгылоуп ибаашха. Убри аԥнаҟны Шьана хазы иалхны ауада бзиа лымоуп, ауада хәыҷы, аԥенҷьыр ԥшҙақәа аҵаны, ашәҭқәа ықәгылоуп есымшагьы. «Уи шьҭа дҭыԥҳауп», – рҳәоит лани лаби. Лыда дрымаҙам. Илыхҙыҙаауеит. Зегь лара илтәуп, зегь лара илыхҭнырҵауеит.

Шьана ашкол ахьынтәи данааилак, лышәкәқәа убри ауадаҿы лыстол иныкәлҵоит. Аҭҙахьы дынхьаԥшуеит. Уаҟа асаркьа ду кнаҳауп, днаныԥшылоит. Лыхцәԥара кьатрацәқәа шылнаалауа гәалҭоит, лхы-лҿы гәыкҙа. Аха днадҵуеит. Днеиуеит аԥенҷьырқәа рахь. Акыдыршәылақәа днарыханы, иҟьаҟьаҙа

иаалыртуеит, аҳауа цқьа ԝналартә еиԥш, амырхәага ххаҙа иаша иԝнаԥхартә еиԥш. Нас ҵаҟа дналбаауеит, дԥыр-ԥыруа, илакьылакьуа инагоу амардуан даҽаланы.

Шьана астол дадтәаланы аԝныҟатәи лыдҵақәа рыҟаҵара даҽызар акәхап, – схәыцуеит сара. – Уи есымшагьы убасоуп, аҵатәхәқәа рышьҭахь данааилак, лыԥсы ааиҭакны, лҵатәқәа днарылагоит.

Ус лан дааԝналоит, касы еицарсак ала лхы ҵакны, лышьҭыбжь мыргаҙакәа. Уи ианакәзаалакгьы бзиа илбоит, Шьана абас астол дадтәаланы лҵатәқәа аныҟалҵауа. Длеигәыргьауеит, длыцхраауеит. Нас длазҵаауеит иахьа аклассаҿ иҟаз, излацәажәаз, ирҳәаз атәы. Лара аӷҷаҳәа зегь лзеиҭалҳәоит.

Иахьа «2» шсоуз атәгьы лалҳәозар акәхап уажәы, илалымҳәар луҙом уеизгьы, усоуп дшыҟоу. Лан есымшагьы уи дҭылҵаауеит сара сыҙбахәала. Уи сара издыруеит.

– Бицхраар акәын, изымдыруазар ибырбар акәын, бара ибымдыруази уи аҳасабтә шырҳасабуаз, – лҳәашт ан.

– Сара издыруан, аха иара дысмазҵаҙеит, дсазҵаарауаз? – Шьана лҿааиқәыршәшәа даацәажәашт. Усҟан лхы лалырҟәуеит лара, лан лыхәаԥшра дацәыԥхашьошәа.

– Ариабжьарак Хәыма арахь дықәмлаҙацт, игәыҵалазеи?

Шьана ҿылҭҙом. Уи лан дандәылҵлакгьы дтәоуп убас акыраамҭа».

Амра ԥхоит... Шаҟантә иԥхахьоузеи амра!... Сара амра аныԥхо бзиа избоит.

Ахәыҷқәа еизаны ихәмаруеит, ампыл иасуеит ршеиԝшаны. Убарҭ снарылахәмарындаз ҳәа саақалеит. Сгәы насыхеит убрахь, убри ҳаԥхьа иҟоу адәышкәаҕьаз ахь. Шьац мацараха иааԥшуеит ииаҵәаҙа.

Ашҭа снықәлеит.

Шьана ахәыҷқәа дрылагылоуп деинаалаҙа, дышшәырҙа. Урҭ акы ралҳәозар акәхап, ахәмарра иаҟәыҵын, зегь лыкәшаны иаагылт. Лара зны дыччоит, зны дыхәмаруеит. Ахәыҷқәагьы ччоит рхы-рҿқәа лашаҙа. Лара сышҟа дааԥшуеит, лгәы шҭынчу слырбарц лҵахушәа, убриала сгәы салыргарц лҵахушәа. Сара акы сааннакылан сгылоуп, сылаԥш уахь икыдхаланы. Сгәы

еисуеит, еисуеит, ҭахак снаҭауам. Маҙала акы иалаҵәажәоит… Аха нас сышьҭахьҟа сынхьаҵит. Схы сазгәааит. Снеины сыстол снадтәалеит.

Ԥыҵк аатҳьан снаԥшызар, Шьана агәашәаҷ дгылан.

– Хәыма дыҟаҙами? – дҵааит лара.

– Дыҟоуп, нан, ауадаҷы дтәоуп, бааи арахь! – лҳәеит сан.

Шьана, уажәада дмааиҙацшәа, дыԥхашьаԥхаҵо агәашә дааҭалеит.

Сара уи дызбоит, аха дсымбаҙозшәа ҟасҵоит.

– Нан, Хәыма, ундәылҵи! – сан лыбжьы аалыргеит.

Сԝагылеит. «Илҭахузеи уажә араҟа? Дзышьҭоузеи? Иараби ҭаха шԥасылымҭауеи сахьцалакгьы?» Шьана дхыцәҙа ашә даалагылт. Ҵкы ҕра хәыҷык лшәуп. Санылба дааԥышәырччеит.

– Снеир ҟалару? – лҷеырԝысҭааны, иахьа гәалсрак аҙәгьы иаҳмоуҙазшәа лҷеыҟаҵаны, днасыхәаԥшит.

– Бааи, – сҳәеит сара. Уаҳа ишԥасҳәарыз. Аха акы сгәы ишалаз удырратәы сыҟан.

– Сара суцхраарц сааит, – лҳәеит лара. Дааины астол днадгылеит. Уаҟа атетрадқәа еиԥхьытта иқәын. Лылаԥш нархылгеит, игәаҭ ҳәа ласҳәаз ҷьушьап.

– Сара ацхыраара сҭахҙам…

Шьана уи дазԥшымзар ҟаларын, даақәҵәиааит. Лхы ркьакьашәа днасыхәаԥшит.

– Ишуҭаху! – лҷеырԥагьашәа, акгьы лгәы иалымсызшәа даагылеит.

– Нан, дуцхраарц даазар, дуцхрааит, – лыбжьы аагеит сан. – Митә ҟалома, аҙәи-аҙәи шәеицхыраароуп, нас ишԥа? Аицхыраара бзиоуп ианакәзаалакгьы. Аа, уажәшьҭа ишәыгузеи?.. Сынтәа быжьба шәалгап, ҷааны ааба…

Шьана ҷымҭҙакәа дгылан. Саргьы ҷыстуамызт. Аха лара лыблақәа ҭааҙа днасыхәаԥшит, уажәымзар уажәы лгәы ԥшааны аҵәуара дналагарашәа. Нас даакәанызанит, аха лхы налыкәаршәны, дхьамԥшҙакәа амардуан дналбааҟьан, ашҭа дынҭкьеит.

– Шьана!.. Шьана!.. – слышьҭаланы абарҵаҟынҙа снеины саахынҳәит. Сангьы илзымбатәбарахеит.

– Ишәыхьзеи? – лҳәеит, аха лылаҷысымҭзеит.

…Сара стетрадқәеи сышәҟәқәеи сыргәылоуп сгәы сахаҧжәо. Урҭ аҳасабтәқәа, иацы игәцарасымккәоз, рымаӡақәа рыҵысхырц ҫтахуп. Еиҳа-еиҳа сыргәылархалацыҧхьаӡа сыриаааиртә еиҧш мчык сылалауашәа збоит.

Сыштәаз илашьцеит. Аҧенџьыр салҧшны избоит Шьанараа рыѽны. Уаҟагьы алашара каххаа иаркуп. Шьана лҵатәқәа дырҷызар акәхап.

Ашьыжь амра гьамгьамуа ашьхақәа инарывҵын, иѽагылеит ицкьаӡа. Аҵар рышәаҳәабжь гоит иахьабалак. Аапынра ааӡеит, ааҧынра иаҧылоит аҧсабара. Ашколаҷ снеит.

– Еснагь уѽныҟатәи адҵақәа абас иҟаҵала! Дҵак ҟаҵаны, даҷеа дҵак ҟаумҵар ҟалома? Удҵақәа зегьы ибзианы, еиҧшны уҷеырзыҟауҵаларoуп. Иааги умшынҵа!..

Сыблақәа неихаччеит. Сымшынҵа наганы Нуца Арсана-иҧҳа лаҧхьа иныкәсҵеит.

– Даараӡа ибзиоуп, убас иҵала!.. – саалырҷехәеит.

Убасҟан сласӡа, еидара хьанҭак снаҵытҵызшәа саакалеит.

Шьана сналыхәаҧшит, абри бара быда уаҳа аӡәгьы аѽныҟатәи адҵа изыҟамҵаӡо ҷьыбшьома, абри бара быда уаҳа аӡәгьы аҵара изымҵаӡо ҷьыбшьома ҳәа сҳәарашәа. Лара сара ахәшьара бзиаӡа ахьсоуз лгәы иахәаны, лыблақәа лхаччауа, сышҟа дааҧшуан.

Адәахьы амра ҧхон, зқьыбла аманы, барфын шәахәала иѽычаны, иххаччо.

ҦУҬК АЦЬЫҚӘРЕИ

Ақалақь ахьтә сааит абыржәыцәкьа. Аха дырѽегьх аколнхара аправление ахь сцараны сыҡан аҟнытә, смашьына аҭып ахь иҭамыргылакәа, ашәшьыраҷ иахьааныскылаз игылан.

Саргьы уи ааигәара ашәшьыраҷы сиан, сгәы аѽада иѽарханы, ихьыссы изҷаз аҵәа амахәқәа срыҵаҧшуа.

Ахьажьқәа рыбжьы амхырҵахьы сынхьадырҧшит. Амхырҵа мшынҵас изазо иҭагылан, аҧшлапкьақәа еилышьны иҷа-

лахьан. Урҭ алапҟьақәа ракәын уажәы ахьажьқәагьы еимаркуаз… Ахьажьқәа ԥхатцаны сааин, сҭыԥаҷ снаиеит. Амхырҭа еиҭасгәаланаршәеит хашҭра зқәым сара схәыцрашықәсқәа ирыдҳәалаз хҭыск.

Аибашьра аан акәын.

– Нан, Базрыҟәараа рҟынӡа уцарауазеи, ҳԥьықәреи хәыцы урҭар иааугарын. Сара сумышьҭын… – лҳәеит сан ҽенак зны.

Сан амаҭурҭа дыѡнан лѡымсаг кны. Уи арымӡ ду, ахәышҭаара авараҷы игылаз, еснагь ҳара амцахь ҳааханы ҳзықәтәалоз, зны-зынлагьы ҳзықәиалоз, уажә аҭӡахьы днаханы иналыргылт. Саҳәшьа хәыцы дҷышәшәааразаӡа, хазы ҟәардә хәҷык дықәтәан, лшьапқәа еидыԥсаланы, лызнапык лыцламҳәа иаҭаргәаны, сан длыхәаԥшуа. Сан гәыгәымла аӡы аалган, инхлырпҟҟалеит, асаба мгыларцаз. Ҳаѡнаргәы ианакәзаалакгьы ибахҭәаӡа иҟан, егьа аӡы кауҭәаргьы, иналаба ицон. Уажәгьы избошәа сыҟоуп, иҭаҟәаҭаҷараны, сан аѡны лыԥссацыԥхьаӡа анышә ыҵыппны ицошәа, ҳаишәа хәыцы ԥьарак ирманшәаланы иахьаҳзықәмыргылоз…

– Унеины аҟьымсаргага сзааги! – лыбӷа аамҵыхны инасыдылҵеит сан. Аѡны акәзаамт, аҽаԥьара акәзааит, уеизгьы зегьы рзыҳәан сара сакәын илырыѡгәышьоз.

Аҟьамсаргага сыман санааи, иаасымхны, аҟьамсар нанылыԥсалан инаслыркит, икамԥсакәан ига наҟ ҳәа. Уи ахьынкасыԥсаз, иаанханы иҳамаз ҳакәҷара хбыԥқәа, уажәы афатә рзаазгаз ԥьушьап, еибаргәырӷьаҭәа иныла хәмарит.

Архнышьна еиқәаҭәаӡа амца иахакнаҳан. Аха иахьынҳалаз ачуан акгьы ҭаӡамызт. Ачхәар икыдыз кыдаҳҳын, аҵа ҕьашӡа иааԥшуан. Саҳәшьеи сареи зны-зынла уи ачхәар анеимаҳклоз ыҟан. Сан, игәаѡаӡа ачуан иантылхлак иааиѡшаны, ҳаишәаҷы иқәыз ҳбысҭаҷахра хәыцқәа инарывалҵон. Ишԥахааз уи ҳачуан иҭыҵуаз ачхәар! Аиԥш гьама змаз ԥьара иубашамызт. Зегьы сгәалашәоит сара. Ҳачуан ачхәар анҭымҵуазгьы ыҟан. Усҟан аӡы ҭаҭәаны, ԥьара шылак ҳауаанӡа хәа икнаҳан.

Сан акҷыѡра днықҷалан, жәаԥьара иқәыршәыз, акыраамҭа ԥьыкәреи цырак зҭаҳамԥсацыз ҳаатцәа аацәырылгеит. Адәахьы индәылылган, ааида инанылҟьа-ѡанылҟьан, иаалыршәшәеит.

Аха шыла цыракгьы нҭымышәшәеит. Нас, икәапҳа иааикәалырҽын, инаслыркит.

– Аа, усҭ, нан, Аҭма, уца ашацаҳәа. Ирласны иуманы уаа, аҳлагара аҟынҳагьы ҳцароуп.

– Саргьы сцоит, ди! – саҳәшьа хәыҷгьы дѡагылеит, лшьапы хырҟьаҟьа. – Саргьы сцоит!..

– Иабыкәу бахьцо? Уа алацәгьа рымоуп, ибыцҳап, ара быҟаз! – Сан уи даалар лҭахымхеит. Саҳәшьа хәыҷы лакәын, сан усура данцалак, аѡны сара ѡызара сзызулоз. Сахьцалакгьы дсыцын, амҷы аазгозааит, аанда ҟасҭозааит, срашәозааит, дхахаҳа, лыҵк хәыҷы кьаҷгәаҕәаҳа дсывагылан.

Агәашә сҭыҵаанҳагьы, амаҵурҵа абарҵаҷы дгыланы дыссыпҵшуан сан. Уажәы уи лгәы иаанагоз сара издыруан, аѡны ҳанаатәалозгьы илҳәалон, хәыҷык иузҳандаз, хәыҷык удухандаз ҳәа. Сан уи дахыццакуан цәгьалаҵәҟьа...

– Ала умыцҳааит, нан, ҷыҵы агәашә аҟны. Лабак шьҭых!.. – лыбжьы насыкәлыргеит, сгәы рыҕәҕәо.

Базрыҟәарааи ҳареи рацәак ҳабжьамызт. Ҳгәарабжьара уныбжьысны уанааваҵәилак, амѡа нкәараҵа-аакәараҵо, адәышкәаҕьаз иныкәсуан. Аҵыхәан кәара хәыҷык ииасуан. Уи ҳара Дабакәыр ҳәа ҳашьҭан. Абри акәара уахьныруазҵәҟьа акәын Базрыҟәараа ахьынхоз.

Раҧхьаҳа араҟа улаҧш назыкәшәоз Базрыҟәа игәашә акәын. Ианаамҭаз уи гәашә бзиазар ҟаларын, аха аамҭа цацыҧхьаҳа иара еиҳа аҿеиҭанакуа мацара, ацәабахьқәа акәлан, ицәыѡѡажәҳа иааҧшуан. Хыхь иамаз ахыб хәыҷы аҟауар абҕа ҭапало иалагахьан. Наҟ-ааҟ иаҵагылоу ашьаҟақәа хәахәахеит, Базрыҟәа иҧҳәыс леиҧш, ҧша ҕәҕәак насыр, иныкәнапаап уҳәап. Уи еиҿаҧсо агәашә ду аваракҿы агәашә хәыҷы аҿоуп, ҳара есымша акы анаҳҭаху ҳазланеиуа. Уи аха аҿы ҭелк ыртәаины иахаршәуп, ҳанҭало иаахаҳҳуеит, нас инахаҳаршәуеит. Иааухашҭыр, уналахәаша уцеит ауп. Базрыҟәа аѡны дыҟазар изгәамҭар ҳәа умшәан. – Ушьҭахь унапы мнеиуеи, ҷьым!.. – инаугәыдиҵоит иажәа хжәақәа. Еиҳараҳак, ҳара ахәыҷқәа ҳзы жәа хаак уи иҷшәомызт.

Агәашә снадгылеит. Амѡан ишьҭысхыз лабакгьы скуп сызнапык ала. Сааҵәа сгәыдкылоуп. Ааҵәа кны сахьаауаз,

аҙәы сибаргьы идыруан сара Базрыҟәараа рахь схы шхаз. Ариабжьарак уа сызбахьаз рацәаԝын. Џьара акы аҳәара аԥсра ахыскаауан, аха иахьазы сгәы зҟажозгьы акы ыҟан…

Базрыҟәа имаҵурҭа алакҭа ҭылашьцааҙа иааԥшуан, аԥхьатәи аганахьала ԥенџьыр хәычқәак ҽан, кәыттцара бзиак ашә иаҟараны. Анкьа убас акәхарын ишыҟарҵоз. Амаҵурҭа ашә иаҿазгьы иара ахаҭеиԥш еиқәаҵәаҙа иҟан. Икәасԛьа рацәак иҳаракымызт. Хьатәын, аха ианбатәи хьатәыз здырхуада, аамҭа иахнагахьаз аныԥшын, ицәԝажәҙа иҟалахьан. Абарҵа аԥхьа инеимазакны аҙахәа ахьынҳалан, ажьымжәақәа ҟәаз-ҟәазҙа. Шаҟантә сатцаԥшхьаз! Уахь ухаларгьы, Базрыҟәа рацәак игәаԥхомызт. Абарҵа ахьаанҵәоз ацәардаҕәы кҽан. Базрыҟәа шаҟантә шьыбжьонла игәышҵа хәбабисаҙа аҵуан датцаԥшуа, абыркьхәа аҭаҭын дахо дшықәиаз збахьаз. Ҳара ахәычқәа уахь ҳазхаломызт. Ашҭа ҳаатәалар, Хьылқан лнапы рыхханы иаҳлырбон, шәыбжьы шәмырган, ари дааны, абна абарҵаҿы дықәиоуп, иԥсы ишьоит ҳәа. Уи дахьыҟазаалакгьы аԝышьыбжьон аԝны дааны иԥсы ишьалар акәын. Усҟан ҳҷытбжьы заҳауадаз! Шәыркгьы ҳзахьынҳаломызт.

Уажәы сҿеааларҟәшәа агәашә сынкылԥшит, аха аҙәгьы дсымбаҙеит. Амала, амаҵурҭа ашә аартны адәахьала идын иҟьаҟьаҙа. Ала ахьҿарҳәалоз ахь сыԥшын, иқьақьаҙа ииан, ахы ҟәаззҙа, ашьапқәа ирынҵаны. Зынџьырк ахәда иахан. – Хьылқан! – сыбжьы насыргеит. Аԥхьаҙа сыбжьы ала алымҳа инҭасит, ахы ԝышьҭнахит, аха схәычҳашьазар акәхап, иаакрым-ҿрымшәа аун, иахьтәаз имгылаҙеит, аблақәа хымԝаҙакәа сара сахь иааԥшуан.

– Хьылқан! – дырԝегьых ҿысҵит.

– Аа, нан! – амаҵурҭа абарҵахь даацәырҵит лара, лԥыраҳәа хәхәаҙа. Нас, агәашә аҿы сгылазшәа анылба, лԥыраҳәа лнапы нахьылшьын, сышҟа лҿаалхеит.

– Уҭал, нан, арахь, уҭал! Ала уацәымшәан, иҿаҳәоуп…

Сыԥхашьаԥхаҵо ашҭа сынҭалеит.

Хьылқан Базрыҟәа иаасҭа хәычык деиҳабын. Ирҳәоит уи амазара лыман азоуп иара дзааигаз ҳәа. Аха уиаахыс ииасхьоу аамҭа лыкәгәгәо аҿаанахан, лоура иагхеит, лхы-

лҿы акаҷырақәа нанпыҟҡалеит, уажәшьҭа уаҳа иузанымхзо. Лыжәԝахырқәа хьыдышьшьит, аха лгәыцқьара лгәыҳалалра шлымаз даанхеит.

– Ууаи, нан, арахь, амаҵурҭахь!

Зны-зынла санааилоз, лнапы ԥьаԥьаза схы инықәылшьлон сыргәыбзыԓуа. Нас ашәырқәа срықәылҵон, Базрыҟәа данықамыз, ианҿысхлак, аԝныҟа иуман уца ҳәа салҳәон. Усҡан сара сшьапқәа сыҵпраауан, избанзар ҳара аԝны иҳазгылақәаз ашәырҵлақәа зегьы ҿарақәан, ирҿамлацызт. Саб дҿыцынхаԝын, иҳамаз-иҳахзыз, уаԝы дназхьыпшра ҳәа егьыҟамызт.

– Ууаи, нан, ууаи, арахь уԝнал!

Ашәхымс сшьапы нахызган снықналеит. Слабеи саатҵәеи шыскыц искуп. Ахәышҭараҡны мца хәыҷык еиқәын. Ачуан икнаҳаз уажәы аакьыскьа абысҵа шҭаруз ԝашьомызт. Ачхәар кыдрымхуазар акәхарын, аҙы ҭатәан.

Раԥхьаза санынықнала, сылаԥш назықәшәаз Базрыҟәа иакәын. Ихы пашза, иқәыршәны исан. Иблақәа ҡәаз-ҡәазза, ахәышҭаара азааигәарашәа игылаз аишәа дадтәалан, ихала заҵәык, ишьапқәа еимырҿаҿаны. Аишәа ԝыцьа рхәы анын. Урҭ ианакәзаалакгьы абысҵа рхәыҷны акәын ишыруаз. Иззыруадаз, рхала заҵәык ракәын аԝны иахыз. Рыҷкәын аҿаԥьара дыҡан, аҵара дҵан. Уи мацкьашьацкьа дныҡәыргон. Иԝныҟа данаалак, ҳара ҳиҵашьыцны ҳихәаԥшуан.

– Аа, Аҭма уоума? – днасҿаԥшит Базрыҟәа. Искызгьы днахәаԥшит. Сара схы ааласырҡәит.

– Утәа, нан, убра утәа!

Сывараҿы икҿагылаз амҿтәы каруаҭ снықәтәеит. Саатҵәа насывасҵеит, цқьа Базрыҟәа илаԥш нақәшәартә еиԥш... Сшьапқәа еидыԥсалан стәоуп. Зны-зынла схы ԝышьҭыхны Базрыҟәа снаихәаԥшлоит. Шаҡа игәарԥханы акрифозеи! Иапхьа иқәгылаз асаан абысҵа зааиҵан иааиҵаиршьшьит. Урҭ зегьы сара избоит. Базрыҟәа аԝны даныҡамлоз, саҳәшьеи сареи сан ҳлыцны ҳанааилак, шәгәы арбааҙап ҳәа Хьылқан саанла аиҵарҡәаҡәа ҳҿалҵалон. Исгәалашәоит уи амсатә мҳаҵә, ахәы паза, иауны, иҵаҕаза. Сара сацәшәо акәын схәы шалаԝазгоз.

– Иҟоузеи? Бзиароума? – иқьышә жәпақәа инапы нархьишь-ԝархьишьын, дԝагылеит Базрыҟәа. Хьылқан аишәа ныҟәлрыцқьааит. Саргьы днасыхәаԥшит, аха лҽааныл кылеит. Аишәа зымԝа иныԥхьалкит. Уи унапы ҙәҙәа ҳәагьы салымҳәеит.

Сара схы ларҟәны стәан ус акыраамҭагьы.

– Аԥкәын аатцәа иман дааит, аԥш иҭахызар акәхап.

– Хоҳ, аԥш иаҳамҭар ҳәа бшәома? – иааигәамырԥхашәа даацәажәеит Базрыҟәа данындәылҵуаз.

– Уаалеи арахь, уаатцәа уманы! Уеизгьы есымша аԥш шәаҳәаларуп. Шықәсык ма аԥш шәзаамрыхите уаԝцас? Илашәцаҙом иабашәоуеи?..

Сара иқәҷысымҭҙеит. Иқәҷысҭыртә еиԥшгьы иҟамызт. Сани сареи иҳалшоз ахәыҷы ала амхы лаҳцон, аха ахатца инапы здым шԥаҟалои? Саб... Саб уеизгьы дыҟамызт. Зны иҙбахә ааԝуан, зны иааԝҙомызт. Сан дшаҟь-шаҟьо, есԑны аԥошьҭамԝангаԝ, диазҵааруан. Уахынла ҳанааидтәалалак, уи аҵыхәтәаны иҭыхны иаҳзааишьҭыз апатреҭ аацәырганы ҳнахәаԥшуан. Ар рыматәа ишәцаны, ишәакь кны, иԝызеи иареи еидтәаланы иҭыхын иара. Уи апатреҭ иахьагьы итцәахны исымоуп, санахәаԥшлак, схәычра иадҳәалоу ашықәс гәаҟраԛәа аасгәаланаршәоит.

Базрыҟәа аца шыҟаз иҷынеихеит. Аца аматцурҭа ашьҭахьшәа игылан. Бжьынҵ быцала ишшны, еиқәҟаца. Аԥхьа иҷаҟәа-ҷаҟәаны иҡатцаз кьыбак кыдгылан. Ашә саԥат дук аҷан. Базрыҟәа дынкыдгылан дынкылԥшшәа дынҭаԥшит. Шаҧьычкгьы ҷырҷыруа инҭыԥрааит, митәык абазшәа. Нас, акы ааигәалашәазшәа, Базрыҟәа ишьҭахьҟа даахынҳәит. Саргьы сишьҭоуп дахьцалакгьы, саатцәа кны. Ибла ҟәазқәа анаасыхәаԥшлак, сгәы нҭыԥсаа ицоит.

– Бара, аԥш бырмазеихьоума? – Хьылқан лахь ҷааиҵит ибжьы гәаԝаҙа.

– Ыы, иухашҭма, исырмазеихьеит ҳәа уасымҳәахьеи...

Акәасқьа абарцә ҳанхалеит.

Абарцә аԝаҙараҷы аԥш ҷырпны, ирмазеины, шьыршьаф шкәакәак ианны ишьҭан. Хьылқан ԥчаҵлала иҷлырпызар

акәхарын, хазы игылан аԥшɡәынҭа зҭаԥсазгьы. Базрыҟәа ианакәзаалакгьы аҩнусҟәа рацәак иҿерыдицалацәомызт. Зегь ҟазҵоз Хьылқан лакәгәышьан, иахьа хәлаанӡа тәамҩахәк лымамызт.

– Бара, ари излаисҵозеи сара? – дырҩегьых ибжьы наиргеит аматцурҭахь. Уахь дыԥшуа дгылоуп иҿеыриашаны, ибɡа амсҵхәага аларсушәа.

– Излаҭоуԥсауоу?.. Агаз ведра ыҟами!

– Аиеи, аведра, аведрагьы...

Сара абарҵа сыҵыԥшны аҩны аваракҽы иҟоу амхырҭа еиужьра ду сҭаԥшуеит. Азнашәа ашьҭахь, ацәаакыра анааигәышьа, – адгьыл бзиамзи, – аԥш абɡьы еиқәатцәаӡа, иҭыԥраа ицон. Закәытә ҷьабааузеи инҭаабаз сани сареи абри амхырҭа. Базрыҟәа уеизгьы ибɡа лаҟәуамызт. Ҽнак ашьыжь ҳɡәашә днадгылеит. Ҽыхәак дақәтәоуп, абɡа ҭарпаланы...

– Иарна, уа Иарна!..

Сан данындәылҵ, ҳаргьы ҳналыцдәылҵит. Уи лкалҭ ҳахьынҳалазар акәын дахьцалакгьы.

– Ишәҭахыз? Шәмааиуеи арахь?

– Бара, Иарна, сыԥш уажәшьҭа арашәара аҭаххеит, ибзымрашәарыз? Газ ведрак азна аԥшгьы набысҵарын... Акы иаабыхәап, бхәычқәеи бареи...

– Исрашәап, ҷьым, исрашәап... Афатәгьы ҳамоума? Исымрашәакәа...

Сан лхы деигӡомызт ҳара ҳзыҳәан, амра шуазааит, асы ауазааит, раб даанӡа амла исцәамкындаз ҳәа ахаҵа усгьы, аԥҳәыс усгьы лара даҽын.

– Аԥш ҳаиҭозар изаҳрашәап,нан,Аҭма,– сараднасыхәаԥшит сан, уи данца ашьҭахь. Ганкахьалагьы, гәахәарак лнубалон сан, ирашәаны, аԥш иҳарҭаз аатцәа инҭаԥсаны, иҳазқәынҵа иаагозшәа.

– Изаҳрашәап, изаҳрашәап... Ишԥаҳзымрашәои?!.

Есышьыжь, сҭахәхәа сшыцәоу акәымкәа, сан ацәа саалылхуан...

– Уаала, нан, ашоура ҟалаанӡа ԥытк ҳзырашәозар...

Шаҟа исцәыцәгьаз ашьыжь агылара, шаҟа исцәыхьанҭаз! Мчыбжьык анҵы, сҽага сымпыҵшәаны икаҳауа иалагеит.

Снапқәа хьанҭахеит, исывыпсааит. Ҳара ҳаннеиуаз, Базрыҟәа дыцәан. Данҽыхалак, – Ҳох, шаанӡагьы шәгылазаап, – ҳәа дааҳадгылон, ихарԥ шкәакәаӡа.

– Аԥш шьапқәа, абааԥс, аԥш шьапқәа!.. Ишәасҳәарызеи!.. Ари ахәыҷы цқьа изырашәом ҳәа сыҟоуп...

Сан акгьы лҳәомызт усҟан. Даахьаҳәны, сара иахьысрашәахьаз ԝаԥхьа дышьҭрақәланы лҽыналхон. Базрыҟәа ҳара иаҳрашәоз хәыц-хәыц ибла иҵигалар акәын есымша. Ҳанааԥсалак, ҳҽагақәа нкаԥсаны ҳнеидтәалон. Нас схы наган сан лкалҭ иылалҭон. Усҟан дзызхәыцуаз здырхуада, санылҽаԥшлак, лыблақәа шыцәаакхоз збон...

Ҳшьапқәа хырҟьаҟьа, ашьыжь анышә цәааки аӡаӡеи иадыԥсалоз, аимаа хәԝагақәа ҳашьоушәа иҟанаҵон, аха амра халацыԥхьаӡа, урҭ хәыҷы-хәыҷла иамышәшәа ицон... Мчыбжьы наҟьак...

– Шәыгәнаҳа дыхнарҵәааит ҳара абри аԝыза ҳҭазырԥшыз!.. Абри аԝыза аамҭа ҳҭазыргылаз!.. Иа Анцәа уҟазар, ирласны аибашьра еилырга, ахәыҷқәа раби дареи еибарба!.. Имаалыкьцәами!..

Уахынла ҳанаатәалак, ҳан убри акәын дызлацәажәоз. Ибыхҭыбгахьоузеи, сан рыцҳа!..

– Бмааиӡои бара? – Базрыҟәа ибжьы наиргеит дырԝегьых.

– Снеиуеит, снеи! – Хьылқан газ ведраки, гәыблаа хәыҷыки кны аматҵурҭа даадәылтцын, ҳашҟа лҽаалхеит.

«Абра ишьҭоу аҟара аԥш ҳамазар?» – сгәы инҭысҳәааит.

Хьылқан данааи, Базрыҟәа дналымҵасын, уи лгәыблаа хәыҷы налымхны, агаз ведра аԥшҭаԥсара дналагеит. Сара саатҵәа скын ирмазеины. Уажә аԥш нҭарыԥсар, сатҵаланы аԝныҟа изгагәышьон. Аԝны ианаазгалак, сан деигәыргьон, уи здыруан сара, ԥытраамҭак иҳазхагәышьон...

– Ианбыкәыз уара аԥш анҭоуԥсахьаз, исыҭишь арахь! – ибҕа цқьа ишизынамырҟәуаз лбазар акәхап, Хьылқан лхаҵа агәыблаа ааимылхын, лара аҭаԥсара дналагеит. Аԥш арыц шкәакәақәа ҟьаҟьа-ҟьаҟьаӡа, агаз ведра иахьҭалыԥсоз ахьхьаҳәа абжьы гон. Ас аԥш бзиа ҳаргьы иҳаулон саб данықаз, аха саб арра дцеи уажәи рыбжьара аԥшгьы аҟалара

иаҟәыҵит… Сани сан лԥызцәеи есԥхынра рааҵәаҟәа кны аколнхара аконтора ашә инылагылон.

– Уа шәабаагари, ишԥашәзааури, иҟаҳҵарызеи?!. – ахантәаԥы, уи ацыркь, қьаад бҕьыцкәак ԥны инариҭон, ацахьы шәца, убраҟа крыҟазар еизшаны ишәырҭап ҳәа. Ԥуҭк аҟара анлоулак, сан уи дшаҵаз, усынтәи аӡлагарахь илгон. Шьыбжьон даакылсуан:

– Абри сара сыҟамкәа наҟ ишандаз, амла шәынсмырҵәеи иахьа! Шәымшәан, уажәыцәкьа крауп…

Ацыфа азыҳәангьы ҳмаԥьанан. Иабаҟахыз ацыфа! Аҳәасақәа ҳара ҳажәхьақәа ҳәа акәын ҳашрышьҭаз… Аҳәаса какалқәа рчапанқәа хшәааназа ҳнарықәырҵон… Хьылқангьы маӡеи аргамеи шаҟантәы дҳацхраахьаз!..

– Иазхоуп уажәшьҭа, иазхоуп ҳаԥш зегь ибымҭозар!..

Базрыҟәа ихы аалаирҟәын, аведра ҭәааназа инапы нҵишьын, иааиҟаратәшәа иаақаицеит. Хьылқан лгәыблаа аалырҭәын, иахьаашьҭылхыз уа даанхеит.

– Баҟәыц сымҳәеи, баҟәыц, ибаҳауазар!.. Инҵәар, нас иаабгахра быҟоуп, сара мыжда. Уахьгьы шәыбҕа ԥцәами. Акы шәоугәышьар, ишәыбаргәузеи? Инҵәап ҳәагьы шәыҟаӡам!..

Базрыҟәа иажәақәа сгәы кылырцәон.

– Уара, азна рҭәны иаҳҭап, уи азы ҳара егьҳахьуам. Насгьы, газ ведрак аԥш ҳәа акәӡамыз ишлоуҳәахьаз?

– Газ ведрак, газ ведрак!… Дыгә сара ԥуҭбжак ҳәагьы иссирашәон…

– Нас усҟан ус злоуҳәазеи уи аԥҳәыс, ведрак аԥш ҳәа.

– Бара уи хьаас иҟаҵа ҳәа аӡәгьы ибаимҳәеит!..

Саатцәа насымпытцшәан, ҵаҟа инкаҳаит. Ашацаҳәа снал-бааны сҷынасхеит.

Базрыҟәа ицәымҕхазар акәхап, дгылан дысзыԥшуан.

– Ҳах, шәихәаԥши уара, уеилагама, ууаи арахь, ведрак азна усҭоит!…

Аха сара исаҳаӡомызт уи ииҳәоз…

– Ууаԥши, уара арахь, ууаԥши! Ахәыжәлацәгьа! Умкьыкьӡа, уаб уиеиԥшхап, уаҳа узакәхои?!. – исышьҭеиҳәон сахьцоз.

«Саб дыҟазҭгьы, уашҭа зынӡа сҭаижьлаӡомызт аԥш азыҳәан. Умхгьы сиррашәаӡомызт. Саб дыҟандаз!.. Саб дыҟазҭгьы...» Акәара санҭыс, сыѡт аѡныҟа.

– Ахацәа аибашьра ицеит, ахацәа еибашьуеит, иара абра дышԥаҳалахеи? Дқарымҩео ақыҭа далоуп, имгәацәада хәыцырҭа имаӡамкәа... – сан аухантәарак убри дизаҒьуан. Лгәы изыԥжәон Базрыҟәа. Аха илкыз... Илылшагәышьоз!..

– Шәымшәан, нан, ас мацара ицарыма, аибашьрагьы еилгахып, шәабгьы даап. Знык шәаб дааны дҟаландаз!..

Агәашәаҷ алашбжьы аагеит.

Сан дандәылҵ, ҳаргьы ҳналышьҭалеит.

Хьылқан аатҷәак лазқәынҵа агәашәаҽ дгылан.

– Ҳаи, нанхеит, абни уизхәыцуама? Ани сара сгәы кыдиххьеит. Ишԥыкәу, уаатҷәа кажьны ушааз!..

Сан днеин, лаатҷәа аалымылхит.

– Иазыбуаз, Хьылқан, ауадаѡ балаҳҵеит, сара снеины иаасымгози.

...Уиаахыс итҷозеи? Шаҟа аапынра аахьоузеи? Шаҟа аапынра ииасны ицахьоузеи? Саб рыцҳа... Аибашьра изыннажьыз ачымазара дсымнахын, аб дызмаӡамыз иеиԥш саанхеит...

– Ди, ибгәалашәауоу? – уахынла ҳанааидтәалалак иаацәырызгоит сара. Сыбла ихгылоуп схәыҷра.

– Ишԥасгәаламшәои, нан? Исгәаламшәакәа?.. Закәытә аамҭацәгьаз ҳазҭагылаз!..

Убасҟантәи лҧьабаақәа лзеизыкәкәазар акәхап, сан ирласны деихәлаҳаит: лыбласаркьақәа лымамзар, харантәи иааиуа днаԥшны дылзеилкааӡом...

АБ ИТЕЛЕГРАММА

– Адырра ҟасҵоит, нас шәаргьы шәнеип имҳәази? – Заур игәы хьухьууа иаб днаизхәыцит. Ибла дныхгылеит. Иаб аѡны дыҟамижьҭеи абар ѡымчыбжьа инареиҳауп. Аха Заур урҭ амшқәа амзақәа раҟара идуузшәа ибон. Есҽны

аԥошьҭамԝангаԝ днаимазҵаакәа ҭынч аԝны дызтәомызт. Уи иангьы игәалҭеит, иандугьы игәалҭеит.

– Уажәы аԥышәарақәа дырҷызар акәхап. Аԥышәарақәа цәгьами. Ара иаԝызоу ԥьушьома. Уаҟа адырра аҵахуп... – лхҳәон иан.

Заур иаб дызҵаз аинститут аҟны аҵара шымариамыз, аԥьабаа ду шаҵахыз атәы иаб иҟынтәи акырынтә иаҳахьан. Уи иусура иахашәаланы изаанхоз аамҵа зегьы, хԝахак ҟамҵаҙакәа, ашәҟәқәа ирыдирҙылон.

– Сынтәаки ҽааныки роуп, нас иаргьы дырҵаԝхоит, – лыҷкәын игәы лырҕәҕәон Заур иан Мадина.

Заур иҵахын иангьы, иабгьы, иаргьы есышьыжь ашкол ахь еиццалозарц, еицаауазарц.

– Аԥышәарақәа дшаарылгалак, адырра ҳаиҵоит, усҟан еиҳагьы аамҵа иоуеит. Ҳаргьы уахь ҳаигап.

Заур иҽырҵынчны дтәан, ҷиҵҙомызт. Аха иаргьы игәы иҵхоз убрахь ацара акәын.

Аҙынтәи аԥсшьарамшқәа рзы акәзааит, аԥхынразтәи аԥсшьарамшқәа рзы акәзааит, Заур иаб Загә иани иареи иахьимгацыз ыҟаҙамызт. Заур урҵ анааигәалашәалак, дшаҟьшаҟьо ԥьарак дузыртәомызт.

Мадина ауадақәа реилыргара даҷын. Уи ианакәзаалакгьы аԝны уаԝҵас, ицқьакәакәараҙа еилыргамкәа ҭынч лыԥсы лызшьомызт. Заур аԥхынраз иаиоурышьҭуаз, абиблиотека аҟынтәи иааигақәаз ашәҟәқәа акы аарылихит даԥхьаразы. Аха убри аамҵазы ипатреҷҭыхга ахьыԥқәыз илаԥш нақәшәеит. Днеин, аҭра иааҭыганы днахәаԥшит. Иҷыцҳараҙа, зыҽны изаархәаз аҽны еиԥш иҟан. Зны-зынла ашкол ахьгьы игалон, аха уи аныҳәақәа раан акәын. Иԝызцәа ирҵаԝцәа рпатреҷқәа ҭихуан. Иани иаби роуп уи изаазхәаз, имшира аназгәарҵоз аҽны. Усҟан Заур игәыргьара ҳәаак амамызт. Раԥхьаҙа иан лпатреҷ ҭихит, нас – иаб, нас – ианду.

– Сара зегь рҵыхәтәаны аума спатреҷ анҵухуа? Уара сара зегь раԥхьа спатреҷ ҭухыр акәын, убриаҟарагьы угара сырҵысхьан, – лхәеит Заур ианду усҟан, даахәмарны.

– Нанду, акы бацәымшәан, ибзианы аҭыхшьа аныстцалак, нас зегь раԥхьаӡа бара бпатреҭ ҭысхуеит. Ишҭысхуа бдыруоу? Идуӡӡаны… – налаҭеикит иара.

Заур ипатреҭҭыхга абарҵаԟны зҽеиҵыхны амырхәага ицәиалаз ацгәы инаԟәикит. Ҷахҳәа инеиԟәикшеит. Аха аѡныҵԟа акгьы шҭамыз дназхәыцит.

Заур ԥьара данцоз, ипатреҭҭыхга зегь рыла еиԟәиршәон. Нас иааигәаԥхоз зегьы рпатреҭԟәа ҭихуан. Еиҳараӡак аҭыԥ ԥшӡарақәа, аѡн бзиақәа, ажәытә ргыларақәа, ашәаԥыԥьаԥқәа, аԥсаатәқәа. Урҭ нас иѡызцәа идирбон, рҭоурыхԟәа рзеиҭеиҳәон…

Заур цаха цқьак ааиԥшаан, апатреҭҭыхга ааирыцқьан, иара есымша дзыдтәалалоз истол иныкәиҵеит.

Заур акыраамҭа дшаԟь-шаԟьо ауадақәа дрыѡнан, ихы зқәикра изымдырӡо. Игәалаԟара хҽены, гәахәарак имаӡамшәа акәын дшыԟаз. Аха нас даалԟьан, ус иҳәеит:

– Ди, сара аԥошьҭа аԟынӡа сцоит. Агазеҭқәагь аазгап…

Мадина илдыруан ариабжьаракгьы Заур уахь ихҭакны дызцалоз.

– Уца, аха ирласны уаа, – инаидылҵеит. Заур ахьышәҳәа дналбааит. Ашҭа дынҭԟьан амѡа ианыршәланы ақыҭа агәы шыԟаз иҽынеихеит. Уаԟа акәын аԥошьҭагьы ахьыԟаз.

Заур аԥошьҭаҽы днаӡарѡын акагьы шигмыз ауп наԟстәи дшааиԥылаз иѡыза ҷкәын Мыцьа. Уи дахьибаз дааигәырҕьеит.

– Заур уажәыгь шәымцаӡаци? – Мыцьа Заур днаиазҵааит, избанзар Мыцьа идыруан Заур иани иареи ныԟәара ицараны ишыԟаз.

– Макьана ҳамцаӡацт, – аҭак ныԟаиҵеит Заур.

– Иԟалеи? Адырра шәаимҭаӡаци уаб? – Мыцьа уи ихы наиԟәикит дырѡегьых.

– Иҳаимҭаӡеит… аха ҳазыԥшуп, – иҳәеит Заур, ҵаԟа дышьҭаԥшуа.

Мыцьагь уаҳа ақәҽимҭӡеит, иѡыза зегь рыла деиликаауан.

– Аԥошьҭамѡангаѡ макьана дмаацт, хәычык аԟара ҳааизыԥшыроуп, – иҳәеит уи. Еиманы ашкол ашҭа инҭалеит. Ашкол

ашәқәа аркын иҵарбаҟаны. Инеины аҧсаҵла иаҵаҟаҵаз атәарҭаҷы инықәтәеит.

Ус, аусҳәарҭа аҷаҧхьа иааҭгылаз автобус деималеиҷалаха дааҭыҵит аҧошьҭаныҟәгашьы. Заури Мыцьеи ахьышәҭҳәа иштаҵибырҟьан, уахь рҷынархеит.

– Аа, Заур, иахьа сара усыргәыргьар ҟалап, – иҳәеит аҧошьҭаныҟәгашь, урҭ шааидгылазҵәҟьа, – уаб уихамышҵзаап.

Заур иблақәа иаразнакы агәыргьара мцабз нрыҵахәмарит. Атрымҳәа дышьҭыпарц егьааигымхеит. Мыцьа днаихәаҧшит.

– Уажәы абарҭ сыцнажәгеи абнанҳа, нас шәареи сареи иҵегь ҳаицәажәап, – иҳәеит аҧошьҭаныҟәгашь.

Заури Мыцьеи ахьышәҭ-сышәҭҳәа уи иеидара аашьҭырхын, ишьҭаланы уахь рҷынархеит. Заур дызҵаз ҧытк ихьанҭан, уаҟа еидарак агазеҭқәеи ажурналқәеи ҭан, аха иара иласызшәа акәын ишибоз.

– Ди, о, ди! Нанду! – Заур, агәашә дшынҭалазҵәҟьа, ибжьы наиргеит аштныка. Дыштны дшааиуаз шташьомызт, иҳамштақәа еибакны, аҧхҳы илытҵәҵәа.

Иани иандуи абарҵа иаатцагылеит.

– Ари жәбо! Ари жәбо! – инапқәа рхахо Заур қьаад бгьыц хәычык харантәила инахәаирҧшит урҭ.

– Изакәызеи, мшәан, ариаҟара узыргәыргьо? – инаиазҵааит урҭ.

Раҧхьа ашырҳәа иануд дналгәыдхахалан, дааигәыдиҳәҳәаалеит. Нас – иан Мадина.

– Да исырбеи, уара? – Мадина Заур ателеграмма иикыз ааимхны днаҧхьеит. Уаҟа ианын: «Аҧышәарақәа срылгеит. Сышәзыҧшуп. Ирласны шәааи! Москва, асасааирҭа «Россиа». Ацанба Загә».

– Ҳцома, ди? Ҳцома? Дәыгбала ҳцап, шаҟа бзиа избои сара дәыгбала аныҟәарақәа! Папагь ателеграмма иаҳҭап даҳҧыларц. Бзиоума? Абилеҭ ҳмоур ҳәа бшәома? Абыржәыҵәҟьа ҳдәықәлоит!

Заур убриаҟара дааҕьаҵәыҕьаҵәит, мап ицәукыр, акьыжыҳәа инеимеиҭәар ҟаларын.

Мадинагьы уи игәалаҟара даҧықәсылар лҭахымхеит.

– Ҳцоит, ҳцоит… Аԥышәарақәа бзианы ириҭазар акәхап… Ҳ҆ееибаҳҭароуп! – ларгьы гәырґьарак даашьҭнаԥааит.

Заур ахьышәҭҳәа иуада дныҩнаԥалан, али-ԥси рыбжьара и҆ееилеиҳәеит. Иматәаақәа исумка инҭеиҵеит. Ипатреҵҵыхга аашьҭихит. Мадинагьы л҆ееааиқәлыршәеит. Ууанҳа илырхиахьаз аматәаақәа нҭатҵаны, лчамадан аашьҭылхит.

– Нан, машәыр шәмыхьааит амҩан. Ахәыҷы бихылаԥшла. Арахь акагьы хьаас иҟашәымҵан. – Заур ианду урҭ акыр инаскьалгеит. Дныҳәаныԥхьан амҩа иқәылҵеит.

…Адәыґба ықәҳа ацара иаҷуп. Заур аԥенҵьыр дадтәалоуп. Адәеиужьрақәа, ашәаԥыцьаԥқәа, ақалақьқәа…

– Хара ҳнеиаанҳа идәықәаҳҵаз ателеграмма имоуеи, ди?

– Ишԥаимоуеи? Уи уа даҳԥылоит. Ҳдәыґба аннеиуа идыруеит…

Заур игәҭакы ирласны инанагҳарц аҭахызшәа, адәыґба аныҟәашәа еиҳагьы иацнаҵоит.

АИЛИБАКААРА

Мизан ашкол ашҭа анаҳараҷы игылаз аԥсаҵла дамҵагылан, иаԥхьа ихәмаруаз ахәыҷқәа дрыхәаԥшуа. Шаҟа ргәы рҭынчны, ргәы каршәны, илахҷыхҳа ихәмаруазеи ахәыҷқәа! Аамҭа хәыҷык шааролакҵәҟьа, ампыл неимҵԥааua ирыманы иныкәлоит адәы. Нас иршәны амҵәышә еиԥш икнаҳау акаҭа хаха ирызҭаршәыр, закәытә гәахәароузеи ироуа! Рыблақәа нырхалашоит, итыцьцьааua…

Мизан класск аҷы ицтәоу иҩыза Заур днеизыԥшит. Уи дахьыхәмаруаз ихы-иҷы еицраланы, аԥхҳы иҷыҵәҵәа дцон, ихьшьыцба блақәа ҷьарак итамгыло. Зегь реиҳа убри ампыл акаҭа изҭаршәыр, афырхаҵа ззырҳәоз иара иакәызшәа игәы иабон. Ампыл, егьаԥьара ицаргьы, ахьышәҭҳәа инапаҷы иааиуан. Иԥсы шԥаґроу уҳәарауазеи абри ампыласра! Ампыл азыҳәан иаҭахызар, аҵла дықәымлои!.. Аурок аҷы дантәоугьы, ампыл ауп ихы итоу…

Мизан, урҭ илаԥш нарҟәиган, даахьаҳәны аанда днавалеит. Даатґылан, ишәҟәы инацәа ахьыбжьакыз иаартны аԥхьара

далагеит. Цытрак ашьтахь ишәҟәы неикәеиԥсан, дхәыцуа иҿынеихеит.

«Уажә дшыҟоу здырхуада сан? Деицәахазар?.. Деицәахазар, сара дабазбои? Сара дызбаӡом... Иацуха еиԥш дыссыгьатцәыгьатцәуазар, сааигәара уааи, нан, ҳәа? Сара ара сыҟоуп... Наҟ интцәандаз иара аурокқәагьы!..»

Мизан даахьаҳәын, ашкол ааида иавсны ицоз амҩаду ахь дынхьаԥшит. Аха амҩа ҭацәын, аӡәгьы данӡамызт. Амҩа нымҩахытц аклуб гылан, аклуб анаҩсан – ахәышәтәырҭа, уи иаҿаԥшуа аамҩахытц – аколнхара акантора.

Мизан, убарҭ зегьы илаԥш нарҟәиган, насҵхашәа игылаз атцлаҿы днеин, ижәҩахыр надтцашәа, ихы ларҟәны ашәҟәыԥхьара дналагеит. Ашкол ашҭаҿы ихәмаруаз ахәычқәа рышьтыбжьгьы иаҳауамызт. Убас дышгылаз ауп, ахьышәтҳәа, рацәак ихарамкәа, ахәышәтәырҭа аԥхьа машьына ласык шаангылаз. Ишәҟәыԥхьара дааҟәнахын, уахь дынхьаԥшит.

«Ди деицәаханы, ахәышәтәырҭахь дыргозар?» – ачкәын ихы инҭашәеит.

Амашьына акыраамҭагьы ашәқәа аатуамызт, аӡәгьы дҭытцуамызт. Шьоукы аҩныцҟа иҭатәаны аицәажәара иаҿын. Ашьтахь ашәқәа руакы аатын, аӡәы даатытцт, аха уи иаб иакәзамызт. Акантора шыҟаз иҿынеихеит. Игәы хәычык уи иааиқәнаҳәалазшәа ибеит.

Мизан иан дычмазаҩхеижьҭеи,дахьцалакгьы ибла ихгылаз лара лакәын.Ашкол ахьынтәи данааилак,дналԥыртцны шьаҿак ҟаитцаӡомызт. Лара уи дахьихәаԥшуаз, лгәы еиқәыннаҳәалон. Данаалхагылалак, – нан, Мизан, ара саԥхьа уаатәеи, – лҳәон. Лаԥхьа дналыртәон. Лнапы ихы иналылшьуан. Ихы-иҿы еиқәара хәычы, ибла гәаԥшь кәеикәеиқәа блала иааимылдон. Нас диазҭаауан: ашкол аҿы жәабжь ҿыцс ирҳәаз, изиазҭааз, хәшьарақәас иоуқәаз ртәы. Лара урҭ рзыӡырҩра бзиа илбон. Мизан имшынҭа цәырганы, ахәшьарақәа ахьырныз лирбон. Атцаразы уи игәра лгон иан. Итцатәқәа мҵакәа мышкгьы ашкол ахь дымцаӡацызт.

Лара дахьышьҭаз акаруат ахаҟны ҟәардәк гылан. Уи аҟәардә аҟны ариабжьарак илыдыргалахьаз ахәшәқәа ыкә-

гылан, ашьушьа хәыҷқәа ирҭаҭәаны, қьаад шкәакәа хәыҷқәак рыдырҷабланы. Мизан урҭ анлыржәтәыз идыруан. Амҳатцә иантәалан иналиркуан, нас атцәцала аҳгьы налиҭон. Избанзар, ахәшәқәа иааузымчҳартә еиԥш иашақәаз ыҟан.

– Умшәан, нан, умшәан, сара сыбзиахоит, – лхәон лара уажәы-уажәы, Мизан игәы каҳар ҳәа дшәаны.

Мизан иан дрыцҳаишьон цәгьалатцәкьа. Уи ибон иан данычмазаѡхоз лыԥштәы шеиҭалкуаз. Лара хәыҷык агәабзиара азыҳәан дуашәшәыран. Усҟан иара аказыҳәан ихы деигҳомызт. Ѡнгьы-гәарагьы иара иакәын избоз…

– Ушьҭал, нан, ушьҭал! Ацәа угымхеи, атцх акыр цахьеит, нас ашьыжь узгыларым! – лхәеит иаха данааԥш, Мизан апенџьыр иадгылаз астол дадтәаланы ашәкәы даԥхьошәа анылба. Иара ианакәзаалакгьы ашәкәқәа уахынла акәын данрыԥхьоз. Атцхгьы акыр инаскьеигон ашәкәы дшаԥхьоз. Ашәкәқәа рыԥхьара бзиа ибон. Ианакәзаалакгьы шәкәы ҷыцк ишәыра иантамыз ҟалаҳомызт…

Мизан иҷааилыхны днышьҭалеит, аха акраамҭагьы дзыцәомызт. Иблақәа ҟәызгаҳа иааԥшуа атуан датцаԥшуан. Лара зны лыблақәа нхылѡон, зны иаалыртуан.

Уахынла ауадаҟны алашара дырцәаҳомызт. Мизан иан данычмазаѡха нахыс ишаркыз иаркын илашаҳа. Иара уахынла данааԥшлак, дѡагыланы днеины иан дналыхәаԥшуан. Нас деиҭанышьҭалон…

Мизан иаб Ҭарыҟәа, ашара адәы ишнықәлалак, дѡагылон. Аматцурҭаҷы амца неиқәиҭцон. Арахә кырриҭон, еилиргон…

– Да, уааи сара сҟынҳа, нан, – лхәеит Мизан иан ашьыжь.

Иара дгыланы, иҷы зәҳәаны иҷеилеиҳәахьан.

– Какалк аакны уца ашкол ахь! Уагымхааит. Сара уажәшьҭа акагьы сыхьуам, сыбзиахоит, – лнапы мчыдақәа неихьылшьит. Лыбла ҕрақәа разҳа иара ихәаԥшуан, дунеихаан нтцәара зықәҳам лгәаҳалалра, лгәыцқьара, лгәыразра рхыҳәҳәыла. Мизан уи длыхәаԥшуа дгылан ԥытраамҭак, ашьҭахь, лажәа ѡбамтәыкәа, какалк ааикын, ишәкәытра аашьҭыхны ашкол ахь иҷынеихеит.

* * *

«Исарҳәо сеидру? Аҩнгьы исымҳәаҙеит уи аҙбахә ала акгьы. Сара иацы арахь саартә сыԥаҙамызт. Сан лгәы бааԥсын, дааныжьны сзымааит. Сара иеилыскаауеит, саарц сыхәҵан. Сара саауан, ихашәҵару? Аха сан?.. Нас ишԥаԥасҵарыз? Ари сара сыхәҵаа акәхап… Сара зныкыр исыдырҵахьоу намыгҙакәа иаансыжьхьома? Уажә шәара аҽакала шәгәы иаанагозар ԥалап… Сара аиаша сҳәоит… Амалахазгьы сҩызцәа аус ахьыруаз иаансыжьырц сгәы иҵаҙамызт. Сзымааз шәара ишәзымдыруазар ԥалап…»

Мизан ашкол ашьҭахь дгылан ишәԥәытра кны. Ашкол ашьҭахь зегьы баҳчараны инашьҭын. Еиуеиԥшым ашәырҵлақәа еиҵаҳан, еилфаҷа еилыхны, иеиԥараҙа. Урҵ рацәак рхыҵҙомызт. Ԥхарра хәыҷык роугәышьар, ибыбышҙа иааԥалоит уажәшьҭа. Араԥа акәын ашколхәыҷқәа есышықәсагьы уҵраҭыԥс иахьрымаз, иахьҭаарыхуаз. Классцыԥхьаҙа хазхазы иалхны аҭыԥқәа аанкылан ирыман. Араԥа дара ирбаҳауан, иркәакәон, идрашәон, иеицлабны алаҵатәқәа ларҵон, аутраҭыхқәа аадрыхуан. Уажә Мизан дахьгылаз дара рыкласс иахьаҵанакуаз аҭыԥ аԥны акәын. Илаԥш адырхалан дахәаԥшуан. Оумашәа иубашаз, иахьабалак ибаҳаны иԥаҵан ҷьарак ада.

«Ари сара сыхәҵаа акәхап иаанрыжьыз», – Мизан уи дназхәыцит. Аха иҩызцәа абас ԥарҵарызма? – Убри изеилкаауамызт.

Иацы, амҽыша, афбатәи аклассаа еизаны, абри дара ирыҵанакуаз адгьыл анырбаҳауаз, иара дахьрылахәмыз игәы иалан. Иан хәыҷык аԥара дааиҕьхар, иаргьы даарц игәы иҵан. Уи аҙбахә ала аҙәгьы акагьы иеимҳәаҙацызт. Аха ус изыԥамлеит аусҷәа. Иахьа уажәшьҭа арҵаҩгьы дышԥеиҷаԥшуеи?

Амра абз ашьхара иаавҵнаган, иахьабалак инықәыччеит. Абырфын рахәыцқәа реиԥш амырхәага шәахәақәа нканаԥсеит. Ашкол аԥенҷьырқәа инрыдыччалеит ицырцыруа, еилыбзааua.

Мизан, рыкласс ашә аартны данынаҩнала, Асида лыда аҙәгьы дыҩнаҙамызт. Асида заанаҵы даан, аклассҕәы дад-

гыланы арыцқьара даҽын. Асида ари акласс аҽы старостас дыҟан. Егьырҭ рҩызцәа макьаназ имааицызт.

– Шьыжьбзиа! – иҳәан, днеины ипартаҽы иныҵеиҵеит ишәыра. Асида даахьаҳәын, уи днаихәаԥшын, аҭак ҟалҵеит. Аха иара, абжьааԥны еиԥш акәымкәа, дҭынчʒа дыҟан.

– Уабаҟаз иацы, Мизан? Узымааи ашкол ахь? Уара уда зегьы ыҟан. Зегь рыхәҭаақәа ҟарҵеит.

Асида аклассҕәы аалрыцқьан, акьынтыжә аклассҕәы аварақәы инхылшьын, дааины Мизан днаидгылеит.

Мизан ихы ларҟәшәа икын, аха ашьҭахь иҽыҩеиҵыхны днал҆аԥшит.

– Сара сзымааит, Асида, саартә сыҟамызт. Сан лгәы бааԥсын…

Асида ианакәзаалакгьы агәра лгон Мизан иихәоз. Амалахазгьы лхахьы имааицызт Мизан амц иҳәоит ҳәа. Уи иҟынтәи амц ажәа аʒәгьы имаҳацызт.

– Нас уажәы дышԥаҟоу? – днаиазҵааит лҽаарҭынчшәа.

– Санаауаз деиҕьын, аха…

Ус аҵәҵәабжьы аагеит. Аԥьԥьаҳәа акласс иааѽналеит рҩызцәагьы. Зыблақәа ҵархәны Мизан инаихәаԥшқәазгьы ҟалақәеит…

Акласс аҟны ҭынчран. Амҵ ԥыруазар иуаҳарын. Ари акласс напхгара азызуаз арҵаѽы Ҭанас Бинагә-иԥа ахәыҷқәа зегьы бла-бла иааимидан, днатәеит. Уи аҵатәхәқәа анымѽаԥигоз ианакәзаалакгьы аʒәгьы иҷытбжьы уаҳауамызт. Иаргьы убас акәын ишиҭахыз. Ажурнал ҟьаҟьаʒа иаартны иныкәиҵан, днаныԥшылеит, Нас ихы ѽышьҭхны Мизан иахь дынхьаԥшит, акы ааигәалашәазшәа. Мизан, уи илаԥш иқәшәаанʒагьы ицәа иалашәахьан, рырҵаѽы иахьа димазҵаакәа ус дшаанимыжьуаз. Урҭ зегьы зыхҟьақәоз ауимдырхуаз.

– Мизан, угыли! – инаидиҵеит уажәы. – Уабаҟаз иацы? Асабшаҽны иеибаҳамҳәахьази, абри ҳара иҳаду аҭыԥ хәыҷы баҳаны иҟаҳҵароуп ҳәа. Иухашҭма?

– Исхамышҭʒеит, аха… – ихы ларҟәны дгылан.

Иѽызцәа зегьы рылаԥш иара изхан.

– Нас иҟалазеи? Иухьзеи?

– Ҭанас Бинагә-иԥа, сан лгәы бааԥсын…

– Амц иҳәоит, амц иҳәоит! – Заур дахьтәаз дѡыҵхахашәа ибжьы наиргеит. – Сара иацы дызбеит, амаланыҟәа дақәтәаны, дыѡуа абрахь дыбжьан.

– Усоума, Мизан?

– Ус акәзам. Сан лгәы бааԥсын. Ахәышәтәырҭа аҟынтәи ахәшәқәа аазгон… Аҳақьым исиҭан…

– Ииашоуп иихәо. Мизан амц иҳәаҙом, – лҳәеит Асида дѡагылан. Зегьы днарыхәаԥшит.

Уаҳа ажәакгьы рымҳәаҙеит. Асида днатәеит.

– Ибзиоуп. Уара ухәҭаа аанханы иҟоуп…

– Уи сара избаҳауеит, – иҳәеит Мизан. Акласс аҷы ѡаԥхьа иааҭынчрахеит.

Мизан дахьтәаз Заур ииҳәаз дназхәыцит. «Избан уи изиҳәаз сара амц сҳәоит ҳәа? Зныкыр дызжьахьазма?!» – игәы иналакьакьеит Мизан ихьухьууа. Уѡызцәагьы уанырзеилымкааua ыҟазаап…

Аҵәҵәа аныҟала, зегь акласс иныѡнбгьыжәааит. Мизан ашьшьыхәа ишәҟәҭра аашьҭихын, дындәылҵит. Асида Мизан днаихәаԥшит, аха акагьы лымҳәаҙеит, Мизан иѡызцәа акы иалацәажәо, ашкол ашҭа иқәланы илеиуан.

– Уа шәаанҷаси, ак шәасҳәоит сара, – Асида лыбжьы нарыкәлыргеит. Асида дыѡны днарыхьҙеит. Ак ралҳәо далагеит. Иара урҭ днарыхәаԥшын, ашкол днавалеит.

«Иахьа хәыҷык аҟара сбаҳап, нас аѡныҟа сцап. Сан дшыҟоу здырхуада?..»

Мизан ишәыра нышьҭеиҵан, ашкол ашьҭахь икыдгылақәаз абаҳақәа акы аарылихын, ихәҭаа ааныжьны иахьыҟаз днахагылеит.

«Сара сзымбаҳауа ҷьышәшьома? Избаҳап ари сара. Абасоуп шәара аѡызара шеилышәкааua?..»

Убри аамҭазы наҟынтәи Асида дааидгылеит:

– Мизан, уца уара аѡныҟа, ҳара иаабаҳауеит.

– Ҳара иаабаҳауеит, уи иаразнак ала ҳалгоит, Мизан! – иҳәеит Заургьы иѡызцәеи иареи ааины иахьгылаз даарылҵшәа.

– Уца, Мизан, уца! – инаиқәрыԥсеит. Мизан урҭ иреиҳәашаз издыруамызт. Зынгьы даанҷасыр иҵахын, аха… Иан шьыжьаахыс дшыҡалаз здырхуадаз…

Ишәыра аашьҭихит. Дгәыргьаҵәа иҩызцәа днарыхәаԥшит. Дахьеилыркааз гәахәарак ааинаҭеит. Рыкласс аҟны ианакәзаалакгьы аицхыраара рыман. Агәашә дныҵҟьеит…

…– Хар сымаӡам, нан, уажәы еиҳа сеиҵуп, аҳақьымгьы дыҡан араҡа, уажәшьҭа ирласны быбзиахоит, иҳәеит…

Мизан иан лаԥхьа дгылан дылҷаԥшуа…

Лара лыблақәа лхаччо дихәаԥшуан…

АԤХЫЗ

Адамыр акыраамҭагьы астол дадтәалан, изнапык ицламҳәа иаҵаргәаны, иаԥхьа иқәыз ашәҡәы даԥхьо. Аха ашьҭахь даагылан, ауада дныҩнаԥшы-ааҩнаԥшит. Аԥенџьыр дналԥшын, адәныҡагьы дынхьаԥшит.

– Сара ххылақәак сыҡәшәароуп, – дҩагылеит Адгәыр ианду. – Уани уаби ааӡа џьара ҡәыдк рзаҳчаԥар, иаҳџьыршьап, – днеины, аҡәџьал хәыҷы ахәараҳәа ишуа ахәышҭаара иахьыҷеҳәагылаз днахаԥшит. Нас дындәылҭын, ауҭра шыҡаз лҷыналхеит.

Убри акәын Адамыргьы ииҵахыз. «Шәара ара шәыҡаз, сышәҡәқәа! Шәыԥсы ааиҵашәк!» – ахьышәҭҳәа дындәылҡьеит. Аха агәашә аҡынӡа дымнаӡацкәа, имшынҵа анааигәалашәа, дџыхӡа даатгылеит. Уи иахьа уаҩ даныԥшылартә иҡамызт. Ишьҭахьҡа даақәҵәиааит. Аҩны дшааизҵәҡьа, хымаԥсыма имшынҵа ишәҡәтра иааҭиган, ианду дахьышьҭалоз акаруаҭ ашьапаҷы агәабанқәа дҩарыхан инаҵеиҵеит, аӡәгьы имбартә. Иахьа уи иандуҵәҡьагьы даныԥшылар иҵахымызт.

– Уабацахуеи уажәы? Ухы иабаҭашәеи? – Адамыр дандәылҵуаз аамҭазы иануду лылаԥш дныҵашәеит.

– Сааиуеит, нанду! Уажәыҵәҡьа сааиуеит! Акы бысцәымшәан, хәыҷык саахәмарроуп! даатгылашәа иун, ибжьы налыҡәиргеит иануду.

– Нан, Адамыр, уҵатәқәа ухамышҭааит, уҵатәқәа! Уани уаби уажәшьҭа ирласны иаауазар акәхап, рацәак уҽенумырхацәан! Иуаҳама?

Аха Адамыр уи иаҳауа дыҟахызма! Уажәраанӡа ҭаха изымҭоз ахәыцрақәа дыртәыртәын, акагьы дакӡамшәа, ашҭа днытҟьеит.

Ианду лхы рҵысуа уи дизыԥшуан.

– Ианду дикәхшахааит, иахьа ашкол ахьынтәи дааи уажәи рыбжьара хѡахак ҟаимҵацт. Иҵатәқәа дшырҿу дырҿӡоуп. Шаҟадрыԥхьахьоузеи? Насгьы шаҟарырҭозеи аѡнықатәи адҵа ҳәа? Уиаҟара ахәыҷымоу, адугьы изышьҭыхрым… – Адамыр ианду даалырҽхәеит иани иаби рҟны ауха, крыфаншьҭахь, зегьы ашьшьыҳәа ианааилатәа. Уи ус акәын, Адамыр ихаҵкы калыршәуамызт. Џьара лҳәатәы хаимҵаргьы, ианалыжьуан, иани иаби рҟны иҵәырылгомызт. Адамыргьы уи атәы даараӡа еилкааны иман. Џьара акы лҳәаӡарц лгәы инҭалкхьазаргьы, иара лхаҵкы-лыԥсаҵкы дцо, дааиргәыбзыҕуан.

Аб ахәышҭаара азааигәараҿы, ишьапы еиқәыршәны, газеҭк даԥхьон. Ан хазы аѡнытә усҟәа дырҿын.

Адамыр уажәы иҽеырҭынчны дахьтәаз даахырсасит. Иблақәа ҭааӡа, ианду дналыхәаԥшит.

– Нанду, ацәа сакит сара, – иҳәеит иҽееиқәырпатаӡаны. Иани иаби иахьраҳауазгьы рацәак иҵахымызт.

– Уҵатәхәқәа ҟаутахьазар акәхап? – Адамыр иаб ихы даа-ѡахан, днаиазҵааит, рацәак имырхьаацәакәа, аха уи иҵаашьа злаҟаз ала иудыруан ус аламала илакҭа ушынҭаимырԥшуаз.

Адамыр иаразнак акы дааилнашьаазшәа ибеит. Иихәара иҽѧамшәеит. Ианду лҟны еиԥш, иаб иҟны дызцәажәомызт. Ишԥаҟаиҵари, ишԥаиеиҳәари иаб?

Ианду ахьышәҭҳәа иҧсы дааԥшәмахеит:

– Иҵатәхәқәа ҟаимҵакәа, иахьантәаракгьы ԥхьароуп дызҿу, – анду дѡагылеит, нас Адамыр лхы наиқәлкит: – Ушьҭасҵап, нан, ушьҭасҵап, укарамхеи. Ас есҽны ариаҟара ашәҟәы уанаԥхьа, упрафесархап, уаҳа узакәхои? Ҳара ҳхаан заҵа ашәҟәы ҳадмырԥхьарыз, ҳамԥан иқәыргалозма? Уажәы зегьы рыблақәа аатнахаанӡа шәҟәыԥхьароуп изҿу. Уԥсы шьа,

нан! Уааи арахь, укаруаҭ хазынахә ахь! – днеин, акаруаҭ аҽы ахыза ныԥхьалыршәҭын, ахчбаба днас-ԝасын, иаалырҽеит.

– Сара цәгьалаҵәкьа ацәа сакит, нанду, – Адамыр астол дԝахыҵын, уахь иҽынеихеит, ихы кажь-кажьуа.

– Умыцәои, нан, умыцәои!..

– Шаҟа бзиа избозеи сара ацәара. Нас, нанду, ани ак сыбымҭалози... аԥьынԥьыхәа... – ибжьы ныҵакшәа ианду ллымҳа дынҭахәыҵхәыҵит Адамыр.

– Ибзиоуп, уанду дукәхшахааит, уҽеилыхны ушьҭали, сара уажәыҵәкьа иузаазгап уи, – анду ашьшьыҳәа, лышьҭыбжь аҳәгьы имырҳакәа дындәылҵын, лҽыналхеит.

– Закәи, ари ахәыҷы даазқәылаз заанаҵы дышьҭало далагеитеи? – Адамыр иаб даацәажәеит, аха Адамыр ахыза ихы иақәиҵахьан, иаб ииҳәаз имаҳаҳазшәа ҟаиҵеит. Адамыр иандуданааи, маҳала лԥьыба ԥьынԥьыхәак аатылган, ашьшьыҳәа ахыза дааԝахашәа, Адамыр иахь лнапы нхәыҵалҵеит. Адамыр уи дазыԥшымзи, дгәыргьаҵәа иаалымиԥаан, лнапы наигәыдирҷәҷәалеит.

– Уцә, нан, уцә! Аԥхыҳ бзиа убап. Цәамҭхаа бзиа уоуааит! – ихыза наҟ-ааҟ инаивалыԥьгәеит.

* * *

Адамыр игәы ԝарханы дахьықәиоу илацәақәа еиқәпсоуп, аха акы игәы ишҭыхауа ԝашьом, иқьышәқәа қәац-қәацоит, инапала ахыза иҵганы инаирхаха-ԝаирхахоит... Иандуахәышҭаараҽы дтәаны ахахара даҽуп, Адамыр иҟаиҵақәо макьаназы илбом.

– Иаа? Изакәызеи зышәҳәа?.. Ишԥа?.. Шәызусҭқәада, уара, шәара? Ишәҭахузеи сара сҟны?.. Сароу?.. Сара сышьҭалахьеит шәымбаҳои? – Адамыр ибжьы изҭкаауам. Дыхәцәырххо шьоукы рацәаҩәара даҽуп, аха изусҵәоу цқьа изеилыргахуам.

– Ҳара уԝызцәа ҳауп, ҳаузымдырҳеи, уԝызцәа. Ҳааит узҽу гәаҳҭарц. Егьаԥьара уҽуҵәахыргьы, зегь дара роуп, уҳаԥшаауеит. Уаҳзымԥшааua ԥьушьозаргьы ҟаларын!.. – быжьқәак иаҳауеит. Уамашәа ибоит Адамыр. Гагақәоушәа шьоукы иаԥхьа игылахыуп.

– Ишпа? Сԥызцәа шәакәзар, изакәызеи арҭ ишәхарпақәоу? Ишәкқәоу закәызеи? Алабақәа кны шәзысхагылоузеи сара? Иҟасҵазеи ус цәгьарас? – Адамыр ихыза ныҧхьаиршәтын, дынхыҟәтәалеит. – Сызлоу закәызеи, мшәан? Ҧхыӡума? Лабԥабоума? – инапқәа иаҧхьаҟа инаирххеит. Пылҳаҭрак далоуп уаҳа даазалымҵуа.

– Угыл уажәыҵәҟьа, угыл! Узыхәцәырххозеи? Ҳуацәажәарц ҳҭахуп ҳара ҳнуԥагыланы. Иазхоуп уажәшьҭа иахьынӡаҳачҳахьоу!.. Угыл, угыл, ҳамҳәеи!..

– Ишәҭахузеи, уара, сара сҟны? Шәсыдызцалазеи? Сызшәыршәозеи аатәәақәа шәхарпаны, абынуаа реиҧш шәԥыҟаҵаны? – Адамыр дԥагылахуеит. Иаҧхьаҟа дшәо-дӡыӡо шьаԥақәак неихигауеит, аха иблақәа изыхтуам.

– Ҳуазҵаауеит уҵатәхәқәа зегь ҟауҵахьоума уара? Избан ас заанаҵы узышьҭалаз? Иарбан шәҟәқәоу уара уҵатәхәқәа ирхаршәалан узыҧхьақәаз? Мамзаргьы акгьы уамыҧхьаӡоу? Ирлас, ирласны аҭак ҳаҭ! Уиаҟара аамҭа ҳамам. Ҳара иҵегь ҳаҧхьарц ҳҭахуп, иҵегь ҳҵарц. Аха уара?

Адамыр ахы наихәлашәазшәа дгылоуп. Дзықәшәазеи, уҳәарауазеи?

– Уара, иугәалашәома, аакьыскьа ашкол аҽы, зегь ҳаҧхьа угыланы, ажәа ҳауҭахьан. Абасоуп ишыноугӡо уажәа? Ҳара ҳԥызара уаҧсамхеит уара. Ҳара ҳԥызара ныҟәзго деилҟьазароуп, дмаашьозароуп, аҵарагьы бзианы иҵозароуп. Аха уара?.. Уҳаҧыс абыржәыҵәҟьа!.. Уареи ҳареи даԥеакала ҳаицәажәароуп уажәшьҭа! Уаҳагь ҧсыхәа амам! – уажә урҭ абжьқәа еиҳагьы иҭәгәахеит. – Ууазқәылаз ахәмаррақәа ухаргало уалагеит, заанаҵы ушьҭалоит, уҵатәхәқәа цқьа иҟауҵом! Нас абри иахьӡума ламысла аҟазаара уԥызцәа рыгәҭаны? – Ацқәынцәа Адамыр еиҳагьы иааигәаӡаны инаидгылазшәа ибеит, рлакҭақәа цыршәааны.

– Шәсыламкьысын, сҵатәхәқәа ҟасҵоит!.. Есымшагьы иҟасҵоит!.. – Адамыр ибжьы изыҵкаауам.

– Мап, мап! Ҳара угәра ҳзымгауа аҟынӡа ҳноугахьеит! – игоит абыжьқәа.

– Уажәшьҭарнахыс сыгәыра жәга, аиаша шәасҳәоит... Шәызжьом... Нанду!.. Нандуаа!.. Бабаҟоу?.. Шәсыцхраа!

Ижәымбои, сԥызцәа сыгәыра шырымго!.. – Адамыр ибжьы акаԥҳәа инҭиргеит. Дԥаҵқьан, дгьежьуа ауада дааԥналеит.

– Иухьзеи, нан, иухьзеи? Уанду иԥсыша, иҟалазеи? – дшәеит анду.

– Исышьҭоуп, нанду, исышьҭоуп, ибымбаҳои? Наҟ сыргарц рҭахуп, рлабақәа кны… Аха сара изуам!.. – Адамыр ауада агәҭа игылаз астол дакәшоит, дакәшоит. Ианду лнапқәа ҟьауа уи дишьҭоуп. Дихьҳаны даанылкыларц лҭахуп, аха дызихьҳом.

– Умшәан, нан, умшәан! Сара ара сыҟоуп, умшәан! – анду лыбжьы гоит.

– Иҟалазеи уаха? Иҟауҵо закәызеи, Адамыр? – дааԥнашылеит Адамыр иаб.

– Сыҷкәын, нан, сыҷкәын, иухьзеи? – Адамыр иангьы ари анылба, ишҟа днаҭрысит. Ан, анду, аб зегь Адамыр ишьҭоуп, еиқәҟьашо, аха дырзаанкылом. Астол иахагьежьуеит рызынтәыкгьы.

– Сԥызцәа зегьы рлабақәа кны исхагылазшәа збеит, уара уеиԥш иҟоу иԥызара ҳҭахым, ҳара иаҳҭаху ҳԥызарагь илшозароуп ҳәа. Сан, шәара ишәасымҳәаҳацт… Саазқәылаз ихәарҭамкәа сҵатәхәқәа сҿырзыҟасҵо салаган, аизара сыдҟарҵалеит акласс акны. Сара ажәа рыстахьан… Сан, сара соуп зегь зхароу… – Адамыр иблақәа лаҕырҳыла иҭәны, иан дналыҵаԥшит. – Шьҭарнахыс сара сҵатәхәқәа ҟамҵакәа ашкол ахь сцом… Исԥырхагахаз сара издыруеит. Уи сара сымч ақәхоит. Аа, ишәымбари? Иабаҟоу сышәҟәқәа!.. – Адамыр уажәы ишәҟәқәа днарызхьааит. Уахь иҿынеихеит.

Иани иаби шанханы, игыланы Адамыр изыԥшуан.

– Ҳаи, нан, аҵара ус имариоума? Ицәгьами? Аха уара уаҵәымшәан… Арҭ аҵара дуҳҳақәа зҵақәааз ус мариала ирҵаз ԥьушьома? Уаԥхьала, нан, уаԥхьала! – анду Адамыр ихы шьышьуа, астол аҟны днаган дналыртәеит.

Адамыр иблақәа инапы нархишьылан, иааирыцқьеит…

АБЖЬЫНҬ ААНДА

Амԥа, амашьынақәеи аҿуардынқәеи аҳынразы иҭҕәыхаа иҟарҵан, ԥьара-ԥьара макьаназы аҳытҟәақәа ҭатәоуп игазго,

аха аԥхынразы, урҭ аҙытҟәаҟәа анҭабалак, адгьыл ушнеиуа ууардын нҭаҳартә еиԥш, иҭагәаԥа-ҭаԥаҷаҙа иаанхоит. Ари амԥалоуп ҳарҭ аԥхынразы ҙҭалара хәа Кәыдрыҟа хәыҷи-дуи ҳаибарҳәаганы ҳазлацо.

Ашәаԥыцьаԥра уҵашьшьы... Маԥ, уажәы уахь рацәакгьы сымцеит. Саамԥахыҵын, саби сареи ҳашҭа ахкааразы абжьынҵ быца ахьаҳҷаз снылалеит. Араҟа макьаназы, егьа узҷозаргьы, абжьынҵ быца аман. Абна аҷытыбжь ылгом, икаууа, иҭынчраха, еиқәыҙырԥуа еикәагылоуп зегьы, иаацәырҵыз амш ҟәандақәа дара рзыҳәан иԥсыршьагаха, игәыҟаҵагаха.

Абжьынҵра илагылаз ахьаца ду амҵан сҿааныскылеит. Уи аԥашә дуқәа еиқәырхәаны, адгьыл иалыҳәҳәон ицәеиқәацәеиқәараҙа,икылгәыгә-мылгәыгәҙа.Иахьабалак ашыцламшә хәымбабисаҙа иақәын. Аҿеимыртаҷа, даараҙа акрызхыҵуа шакәыз удырратәы, амахә ԥыз дуқәа еиужьны игылан. Амҵан, саб аҿага хәқәеи абаҳа хәқәеи ахьиҟыцәҟыцәыз, ацәыцә еикәырҳәы-еикәырҳәны, ицәхаԥшь-хәаԥштәылаха икаԥсан. Ԥыҵк саатҵгыланы, саанаԥшы-ааԥшит. Убасҟан, ҵууҳәа зыбжьы гоз аԥсабара аҭынчра еилаганы, зхы зыхьуаз ҵларкәыкәк, ҵлак амахәҭа ԥара инадтәалан, атыгә-тыгәҳәа ишалшоз ахы наннаҟьеит, нас абжьы ҵарыхәҵәаҙа инхаланаҵеит. Нахьхьынҙа, хара, хьажьы ҭаҟьаҭаскгьы уи инақәҷнаҭит. Аԥсабара маҷк иаадырлахҷыхит.

Ԥыҵрак ус сгылан, сууаҙа. Ԥаԥхьа абнара аҭынчра нахатәеит. Абна аҭынчра сазыҙырԥуеит, сгәы азыбылуа.

Абыца ахьаҳҷаз, инкылырхаа-аакылырхааны, абжьынҵ хҷарақәа кьацә-кьацәҙа иаапшуеит. Закәытә быцаз, иҷаҳәаҷаҳәааны, усҟан абра, ахьаца хажәаа ашьапаҷы инеиқәҳажьыз! Ара ишышьҭаз ицәеит, иканҙеит, итиуа, иманшәалаханы, аанда иахоуҵартә еиԥш иҟалеит. Нас ауп напы анаҳаркы. Саб илаԥш ҷьеи исыхижьрын убри аанда ҳахьынҙаҷыз. – Абас иҟаҵала, умыццакын, абас, еиқәырҕәҕәааны, еивҵарыԥхны, еилымшәо... Ушьапгьы нақәыргылала, – иҳәаларын, илаԥш аасыдырхаланы. Ус иҳәон, аха ишыҟасҵоз игәы иахәон, уи иныԥшуан. Саргьы аандаҟаҵаразы ууанҙагьы ԥышәа дук змаз иеиԥш акәын схы шымԥаԥызгоз. Аус аҟны амыццакра зегь арманшәалоит.

Ааԥынразҭгьы уажәы… Ааԥынразҭгьы… Абжьынҵқәа рхышәтқәа чқәырҭыл-чқәырҭылҙа, иҩежь-ҩежьҙа, егьа афҩы хаа рхылҵрын! Шаѣантә, ашкол ахьынтә ҳанаауаз, амҩан иѣакҟааз абжьынҵ хышәтқәа ҷыхны ҳарфыҩхьааз! Рхышәҭ хәычқәа рыҩнытҵѣа ацха амоуп ҳәа инаҳҷаҳкуан, ҳнаҷыцәацәон, нас аигәыдҵара ҳналагон, амҩа зегьы ицѣьашәѣьа инанаҳаԥсалон, иԥшҙа-ԥшҙаҙа…

Ааԥынразҭгьы уажәы… Егьа ҷыввыхәа ашьхыцқәа нарықәтәарын урҭ…

Омашәоуп дара абжьынҵ шьапқәагьы шеибытоу, ишеиҷартәу. Икәыкәымдра-кәыкәымдраҙа, рԥашәқәа ҷьарак еилаԥаны, рымҷехак рацәак идуцәамкәа, рҷееиларҵәаины. Урҭ ршьапы кәыкәымдрақәа ирхылҷиаауеит аѣатара қәыԥшқәа. Нас, ашьшьы-шьшьыхәа, маҷ-маҷ ирызҳауа рҷынархоит. Рызҳарагьы ус имариам, убри азы акәхап рынҵырагьы здуу. Ихыжәжәахьоу, насгьы иҩоу еигәышәла уасит ҳәа иаразнак иузыхҵәом, ацәымса иаҩызоуп.

Ԥытрак сыԥсы анааиҵаск, схы ларѣәны, сеигәышә нцәыҵарсуа, илырхааны иахьыѣаз, амаҕқәа насыцрыхо сынцәыҵалеит. Абжьынҵ еилачыра… Рымахәқәа еилышьны, наѣ уаҳа срышьҭуам. Сеигәышә ырманшәаланы аҷынасырхеит.

Аҩны, зегь ҳаикәшаны, амца азааигәараҷы ҳтәоуп. Амца аԥхарра макьаназгьы ихаауп. Сан аҙы сызлырѣәандан, сҷи снапи сыҙәҙәарц, иааганы, сывараҷы иналыргылеит. Сахьынатәаз сааԥсара еиҳа-еиҳа исныруа иалагеит. Ас сааԥсалак, – макьана ухәычуп, уааԥсазаргьы, иаразнак иахьца умбо иноухѣьап, уи уацәымшәан уара, – ихәоит саб. Сҩагылоит, сҷы ҙык нақәыстәап, сҷаасрыцқьап ҳәа. Сеигәышә, амаҕи ацын ссақәеи ахьаҷыхоз, ахәда цәгәыхаа, абарҵаҷы ишьҭоуп. Уигьы ари ахымшк акыр аԥьабаа абахьеит.

– Убри илысхыз наганы иҳамазҭгьы, иазхаргьы ѣаларын… Иазымхар, иҵегь ылысхуан… Маҷкгьы иааԥштәуп, иааԥшшароуп, – саацәажәеит, дук иеиԥш, аѣыҕара аҵаҵаны.

– Уигьы ылаагап… Ацәқәа сара Уармаҭ имысхуеит, нас ҳнабжьысны иаагап. Знықѣьарала ишԥаҳзылымгарыз?.. – саб убри дналацәажәеит. Алгарагьы ҳара ҳзыҳәан иусын:

излалаагашаз азы ҳаиқәшәамызт, иҳамамызт ацәқәеи ауардыни. Урҭ рзы саб ҳгәыла Уармаҭ диҳәар акәын. Уармаҭгьы ус импыҵхра мариамызт. Унаидгылар, нас далагон ицәқәа рыʒбахә аҳәара, ууаирҳәацәар акәын. Ақыҭаҷы ацәқәеи ауардыни змам иусқәа иара ишиҭаху иаными аншәаламхогьы ыҟоуп. Усҟан ауаа урыҳәалароуп, унышьамхышланы рхаҵкы уцароуп…

– Зныкҟьарала иаҳзылымгаргьы… Иҷаҳәа-ҷаҳәаны ишьҭоуп… Иҳазхаргьы ҟаларын…

Ус анысҳәа, саб игәы иаахәахит. Ихы-иҷы ҵаҒа ааихалашеит, избанзар, ахи-аҵыхәеи абыца армазеира акәын. Уажәшьҭа абыца мазеиуп. Аус абжа ҟаҵоушәа иуԥхьаʒартә иҟоуп.

…Уардынк азна абжьынҵ быца!.. Изыԥсоу удыруоу уардынк азна абжьынҵ быца?!. Ацәқәа, рыхқәа шьҭацаланы, аҷҷаҳәа ауардын ианахо, ауардын ашьҭақәа ҭыҷҷа-ҭыҷҷа адгьылаҷ иананхало, ацәқәа ҟазцо ибжьы ҵарыхәҵәаʒа, агәырґьара аҵаны, абна-шәаԥыцьаԥра ианылго…

Сҷы аасыʒәʒәан, иаарбаны, сшьапқәа аʒы инʒааскылеит. Сшьапқәа цәкәыкәы иахьыҟаз, амаҒ ахьаҷыхақәаз аʒы анынахьыс, иааиланырбза-аааиланырбзааит, снапы нахьшьны исзымыʒәʒәартә еиԥш иаасыцралеит. Сгәы нҷенырҳәацаашәа иааҟалеит. Исныԥшызар акәхап.

– Унан, уан иԥсыша, амаҒ уцәнаԥҧызаап, – саарыцҳашьаны, сшьапқәа днарыхәаԥшит сан. Егьаԥьара сыҟазаргьы, сан лаҟара срыцҳазшьо аʒәгьы дсымаʒам сара. Амаҷ азыҳәангьы лгәы лыхьуеит, аду азыҳәангьы.

– Уи бацәымшәан бара, маҒ хәыҷык наицрыхеит ҳәа… Абна уанылала, амаҒгьы науцрыхароуп, нас ишԥа! – акгьы ҟамлаʒазшәа, иаахьаиршшеит саб. Уи сара сзыҳәан игәы шԥамбылуеи, аха сыргәыбзыҒра, инаҷаршәны мап ацәикхьоушәа, иагьааиҷаиршәуам иара усгьы исыҟәнагахаша ажәа ҟәандак. Уи сара сашьцылахьеит аҟнытә абарҭ ииҳәақәо ажәақәа ыргәыбзыҒга ажәақәоушәоуп ишсыдыскыло.

Сшьапқәа алагьан иахьʒаагылаз, аʒы нарыкәҵәаны, снапы нарыхьшьшәа, иааҷысыʒәʒәаагәышьеит. Исыцралан, ибызбызуа исыхьгәышьоит, аха ишԥаҟастцари? Ихымжьыжькаауа

иалагар ауп санҭаха. Иаасырбан, сшьапқәа сеимаақәа инарҭасыркьакьоны, сан, цаха хәычык илаҳәаны, хәшак аацәырылган, инаслыркит, иҭатцәахны исыман, ушьапқәа инарыхьшьы, ибзиоуп ҳәа. Уи ԥьма хәшан, иаарыԥханы, иҟәыԥсҟәыԥсуа сшьапқәа инархьысшьын, амца иныҷеҳәакшәа, инарыласырбеит.

Сахьтәоу уажәы-уажә сыбла иныхгылоит уи, иахьа хәлаанза амаҕқәеи сареи ҳааилыхо сызлаз, абжьынҵ быца ахьысҷаз абнаршәыра. Егьа еиқәылашьца иҟоуп уажәы! Атыѡарѡар, ахәлара сзырбаз ҳәа, аблақәа ԥсеиԥсеиуа, ԥьара иқәтәаны, абжьы зегьы иахьабалак иахьнагзозар акәхап. Абгахәыцы гызмалқәа, рҵыхәақәа бабаза, егьа ифѡышәоит, ԥьара акы ҳԥыхьашәозар ҳәа, абнара иахьылоу. Исҷаз абыцақәа убри ацәыҵлашьцараҷы ицәыҵаԥсагәышьоуп. Уаха згәы ҭынчым напы мыцқьакәак ицәыҵыԥшааны иргахыргьы,аха уи азыҳәан зыламыс зҟьашьуа дарбану? Уаҵәы саб ацәқәеи ауардыни изеиқәыршәар, нас инаган инкаҳаԥсон. Нас аҵәѡанқәа рырмазеира акәын, урҭ сара аѡны исымоуп иҳәахьан Таҳар… алакациа ҵәѡанқәа…

Ашарԥазза дгылеит саб. Иаразнак амаҵурҭаҷы амца ахы ааихәлаикын, ибжьы насықәиргеит:

– Угыл, Ташь, угыл, иумбазои ишшаз?! Заанаҵы иаҳзылгар, ҳманшәалахон. Нас ашьшьыхәа уа уаҷызаарын. Аҵәѡанқәа аурсуанаҵы, мракгьы нақәпхарын… Саргьы уеизгьы усура сымцар ауам. Аандаҟаҵароуп ҳазҷу. Шыҭгәын уажәнатә ихаҳамкаар, нас ҳамч ақәхауам…

Сҿааилаҳәаны амаҵурҵа абарҵа санааҵагылоз, саб заанаҵы иеиқәиршәахьаз ауардын, аҵаргыла аҵаргыланы, ацәқәа акакала инаган ауҕә нарыкәҵо, аҕьатамақәа реибаркра даҷын. Ацәқәа рыхқәа ҷаша-ҷашаза, ртәыѡақәа рацәак идуцәамкәа, ихҟәашаа-хҟәашааза, азынразы, хар рымамкәа ишҕыҵсыз удырратәы, ибақьа-бақьаза иҟан. Иахьа ахкаараҷы аԥҳәаҟәа иахьаҵатәааз, рҟәаҟәа быбышрақәа рҷы азаза цәыкәбарқәеи, аҳәынаԥқәа аԥҳәаҟәа аҷынтәи икәыкәыцыкәны инарышьҭқәаз абгьы ссақәеи рыкәпсан, макьаназгьы ирыкәмышәшәацкәа.

Саб ес-иҟалалакгьы сааимырццакыр игәы иамуит. Агәашә ҳанынҭытҵәҟьа, ауардын ҳнакәтәеит. Ацәқәа уи иазыпҵшызшәа, ршьаҽакәа сса-ссаны еихго, иццакы-ццакуа рҽынархеит, амҩа иаыршәланы.

Аԥхʒы сылхәаҭа, ԥсшьарак, хҩахак ҟамҵаʒакәа аус ахьызуаз ҳаннеи, исҽаз абыцақәа кәаԥʒа, иахьнышьҭастҵаз кьыс рымаʒамкәа ҳнархагылеит.

– Ҳаи, рыцҳа, аʒәгьы имгазаап! – сааигәыргьеит. Иаха, ацәа саалҵыцыԥхьаʒа сыбла иныхгылон, аʒәы игарашәа. Нас, ихәыцраха инасызцәырҟьон, аха уахь изулакгьы, ҽымҭʒакәа сҽааиқәысҳәалон.

– Ҳаҳ, дарбану зхызтәым? Абри уара илухыз згауа, уи дуаҩума?! Игаʒаргьы, иабаигап зугәахәуа, ажәҩан ахь дымԥыруазар!.. – сгәы ааирҷәҷәеит саб, ус акы ҟаларгьы, уи аҩыза мҩаԥызгоз хара дышзымцоз аҟарагьы аасирдырит.

Ауардын ақәыргьежьааразы иаԥырхагақәаз ныҵиҟаан, ауардын наганы, абыцақәа ҽаҳәа-ҽаҳәаны иахьышьҭаз, ақәҵаразы иманшәалахартә, инадиргылеит.

Ишақәнагоу абыца ауардын ақәҵарагьы ус имариам. Хыхь сахьақәгылаз, саб акакала исеиҳәон иахьақәсҵашаз, ишақәсҵашаз. Зегьы рҭыԥ рзыԥшаатәын, ирманшәалатәын. Аидара, наҟ-ааҟ ауардын иазеиԥшны, ацәқәа рыхәдагьы рацәак иақәмыҷәҷәартә иҟаҵатәын.

Ауардын еивҵаԥах, еиқәыркәаԥны иааҳарҭәит. Ацәаакыра иахьыкәкәоз макьаназгьы иақәымбацызт.

– Уажәшьҭа иазхоуп, Ташь, иазхоуп, – иҳәеит саб, гәыргьарак иҽықәҳәҳә, датәнатәын. – Уиас ауардын ахәдахь! – инасыдиҵеит. – Ацәқәа ашьшьыҳәа унарыҵаҟьала. Ачын рхумҟьааит!.. – Ацәқәа раԥхьа днагыланы иҽынеихеит саб. Ацәқәа сыбжьы рықәсыргаанʒа, реидара шмаӷмызгьы, уи ишьҭаланы, аҽҽаҳәа ауардын иахо рҽынархеит. Убасҟан, сааԥсара зегьы схаршҭуа, гәыргьарак саамҿеханакит иаразнак…

– Ҳоҳ, аа, уара!.. Нас, уара!… Шаанʒа шәагьгылеитеи!.. Аферым, Ташь, аферым!.. – Сара соуп зегь раԥхьаʒа илаԥш назықәшәаз. Агәашәаҽ, хымаԥсыма, иаагаз абыца ақәхра

ҳшаҽыз, дааҳадгылеит. Ихы-иҽы ихалашон. Илаԥш ҳәаԥәыҳәаԥәуа ԥьарак изышьақәкуамызт, зны икаԥсаз абыца дахәаԥшуан, зны – ауардын, зны – ацәқәа.

– Абыца бзиагьы ҳамазаап макьаназы... Ҳабна рыцҳа, ҳныҟәнагагәышьоит... Уажәшьҭа акгьы сацәшәом, сааида ҟаԥоушәа исыԥхьаӡоит... – ихы насықәкны иааирԥысит, уажәшьҭа уара уоуп аус злоу ҳәа аанарго.

Усҟан сара ҳашҭа иакәыршоу ааида санаҽыз акәын. Таҳар, ҳгәашә аԥхьа диасыцыԥхьаӡа, дааҭгыланы, ихы рԥысуа, абри ааида сызҽыз днахәампԥыр игәы иауӡомызт. Иеигәышә хәыҷы ныԥаркьакьаны, иахьабалак илаԥш нахигон, абри сызҽу гәаҭатәыс инапы инанырԥазшәаԥәҟьа. Нас, дааскьаны аԥәѽанқәа гәааиҭон, абыцақәа гәааиҭон, реихацалашьа, реилаԥашьа ԥьашьауа, дааины ааскьа икажьыз ақыдѽа днықәтәон, ари аѽыза ааида шышьа абаутеи, Ташь, иузырԥада, унапала угәыргьааит, иабихәац, ас аԥҳәыс бзиагьы лыхцәқәа лзеиламԥар ҟалап ҳәа. Аԥәаԥшь иаѽызаха, еиԥыхәхәо ҭаҭын ххык иқьаса иааҭигон, иҭаҭынжәга инахаԥьгәаны, амца наиркуан, днаҽыхон. Нас ихы ѽышьҭихуан:

– Иабаԥышәҟеи абри аѽыза абыца, иабамаз иара?.. Рацәа ибыцоуп... Абжьынҵ быца иацназго иҟоузеи?! – уи днахыҽхәон. Нас, уи аӡбахә цәырганы, акыраамҭа днарыхцәажәон, ажәытәан ҳабдуцәа, урҭ рабдуцәа рхаан уаѽы ихамышҭуа иҟаҵақәаз, анҵыра дуӡӡақәа зоуқәаз аԥсуа ԥацхақәа, аѽнқәа, ацақәа, ананырақәа, аандақәа, акәытҵарақәа... Абжьынҵ быцала акәаҷалап еиԥш ишшны, еиқәҟаца иҟакәаз. Хьҭа иацәымшәоз, ԥша иацәымшәоз...

– ...Абри шәааида шыҟаҵоу еиԥш... Уаҳа акгьы ҁтахымызт... Сыԥсы шҭоу... Абжьынҵ быца!.. Еҳ, абжьынҵ быца!.. – уаҳа акгьы мҳәаӡакәа дѽагылан, иеигәышә ныҵакшо, днасҧырҵны дцеит. Уи абжьынҵ быца игәаланаршәақәаз рацәазар акәхарын...

Ауардын иақәыз абыца, акы аанмыжькәа ианақәаҳҳ, саб ацәқәа раԥхьа дѽагылан, иаақәыргьыжьааны, ҳазлааз амѽахь ахы рханы иааиргылеит.

– Еҳе, Ташь, уақәла умҧшыкәа, уиаҟара аамҭагьы сымам, иаанхазгьы ахьышәҭҳәа иаабжьҳарҟьароуп, – инасыдиҵеит. Иаргьы иеигәышә аашьҭиҧаан, ауардын ақәлара иҿыназикит.

– Ишҧа, дырԝегьых шәцома?! – иаҳаз гәахәарак инаҭан, иааԥьеишьеит Таҳар. Асҵәҟьа дақәымгәыҕуазаргьы ҟаларын.

– Аиеи, даҿеа знык ҳцароуп, иаанхазгьы аагатәуп, – инаиаҭеикит саб имырхьаацәакәа, аха аус аҟны ҳноугар ҳашбашақәам агәра угаратәы.

Таҳар уи иахиҳәаарыз издыруамызт. Аус маншәалахарц иалагар акраҭахума ҳәа аанарго, ихы ааирҵысит.

Саби сареи, уи рацәак ҳаҿеидмырхалакәа, иаҳзыҧшны игылаз ауардын ҳнақәтәеит. Ацәқәа, ҳабжьы рықәхаргаанҙа, ахәацаҳәа, ҳазлааз амԝа ианыршәланы, рҿынархеит. Реидара рцәыласхан, рныҟәашәа еиҳагьы иаадырццакит. Ауардынгьы маԛк аҟара иааҕәарҕәарит. Убасҟан акуҳәа Ҭаҳа даасгәалашәеит. Сыбла даахгылеит, ихахәы илахь иҵассы, дышшапаҙа, ибҕа хамҟәалаҙошәа, иҿыриашаны. «Дабаҟоу Ҭаҳа? Дзысымбазеи, мшәан? Аԝны дыҟаҙамыз? Аха амԝан уи аҭак сызҵодаз. Аԝбатәи ауардынгьы, рацәак иҵәымызт аха, ҳманшәалаханы иаагеит. Ажәжәаҳәа иааҭаҳарцәит. Саб ауардын днақәтәан дцеит. Ҳирманшәалеит, анцәа ииныҳәаша, Уармаҭ! Уи ицәқәеи иуардыни ракәмызҵгьы, иахьагьы иҳазкылгомыз. Аха Таҳар уи акәҙамызт уажәы дзызхәыцуаз.

– Анцәа ииныҳәаша, уахьааз шаҟа сеигәырҕьазеи! Сышҧауркьаҭеи!.. Абыцаз, уазымҵаан, уажәшьҭа иҟалеит сааида!.. Рацәа ибыцоуп, иагьалуҧшааитеи!.. Уааи арахь, аԝныҟа уааи, уҧсы ааиҭак!..

Таҳар ашҭа сынҵеигалеит.

Таҳар, ихы асы ықәнаузшәа, ишлаҕәаҕәаҙа иҟалахьан, аха макьаназы еилшәарак аныҧшуамызт. Ибла ҭацалақәа акыр рыҿшеиҭаркхьазгьы, инымҵәаҙоз агәыцқьара, агәыразра рнубаалон.

Ҳқыҵан Таҳар еиҳараҙак дызлардыруаз иҟазшьа, иуаԝышьазы акәын. Макьаназы еиқәырханы иааигон иара иҧсы зыҿҳәараз, игәы ззыбылуаз инхара-инҵыра, иаҧсуа гәараҭа.

Уи рацәак иаҩцаны дынхомызт, аиҕьтәразгьы аҭагылазаашьа бзиа имамызт. Ижәытә кәасқьеи имаҭурҭеи ус ишгылац игылан, акы неизацымҵакәа.

Таҳар иԥҳәыс даныԥсы нахыс акыр шықәсагьы иԥеи иареи рхала заҵәык аҩны иахын, ируа иақәымшәо, ирҳәо иақәымшәо. Изықәшәаз даараҙа игәныргеит. Ирныԥшит. Лара бзиаҙак лакәын рҳәоит дыздыруаз. Аха ашьҭахь, ԥҳәыс дааимгар ада ԥсыхәа имамкәа данықәала, ԥҳәыс дааигеит. Иҵкәынгьы иарԥысра аамҭа дҭагылан, даалаган, ақалақь ахь дныкәхәаша дцеит.

Таҳар уажә имоу иԥҳәыс лылоуп иԥсы злаҭагәышьоу. Изынасыԥхан, ҩыџьа ахшара илахьынҵахеит, аҙәы Ҭаҳа ихьзуп, егьи – Сырма. – Са стәы макьаназ дгылахуа дықахума? Таҳар акәасқьахь дынхьаԥшит, Ҭаҳа дааигәалашәан. Аха Ҭаҳа ихабаркгьы ықаҙамызт.

«Дыцәазар акәхап, гәакрас имоузеи шаанҙа дгыларатәы…» – насгәахәт сара.

Амаҭурҭа абарҵа ҳаннықагылоз, Таҳар дырҩегьых игәы иамукәа, – Ҭаҳа, уабақоу уара, ари иаҳҭааз думбаҙои?! – ибжьы наиргеит акәасқьахь. Аха изаҳауадаз!

Амца аԥхарраҷы стәоуп.

Ус Таҳар иԥҳәыс Хаԥтина, Сырма длыцны, дааҩналеит. Сырма дгылахьан заанаҵы, аха макьаназы лыхцәы еилылмыргацызт, дкахәхәа, лыблақәа ҭбаа-ҭбааҙа.

Снархаҵгылеит.

– Асас даҳҭоуп, шәымбои, шәабақоу, иаарласны ҳаҭыр иқәшәҵароуп, – инарыдиҵеит. Даргьы, уи иажәа ҩбамтәкәа, шьыжьхьа ақатцара рҿыназыркит…

– Абри ааида иахыҵзо удыруоу, Ташь?.. Оумажә ахыҵуеит. Абжьынҵ быца акаамеҭ амчҳауеи… Аха, сара сеиԥш иаргьы амчқәа каԥсан, уажәшьҭа уаҩы имыхәо иқалеит. Мзыҭ Ҷыта исзыкаиҵагәышьан… Зныкгьы иахасышшааит, ҩынтәгьы иахасышшааит, аха, умбои, илақәуа, илақәуа мацара, еимышәшәаны аҷынанахеит. Уахәаԥши ҷьара-ҷьара ахәыҵгьы дахыԥартә ишықалаз!.. Аҵәҩанқәа ҵәҟәырԥсаҙа… Анҭ анаҳарсуаз, анс, уажәы ишаабо еиԥш, иқаз ҷьушьома. Мзыҭ

Ҷыта дадынҭәалаха убри аҩыза ҭәҩанқәак аирсит, усҟан ас иҟалап ҳәа згәы иаанагарыдаз!..

Таҳар ҭәҩанк ахы аанкыланы ианааирҭысы, ишыҧсыдахахьаз, ишхәарҿахахьаз ааинардырит. «Ари имч шмаҷугьы, ишимчу днагәыҭасыр, инеилаҳауазаап», насгәахәт.

Таҳар, игәы азыбылуа, илаҧш иахьабалак инахиган, дынхьаҵын, аҭәагәаҩа ду ахьгылаз акәакьҭахь иҷынеихеит. Уа даннеи, дааҭгылеит, даақәыҧсычҳаит, аилаҳара иаҷыз ииаанда шигәҭыхаз удырратәы.

«Абас акәхап сҷьабаақәа зыдсырҙылахьоу сынхара хәыҷгьы, сара иансылымшо, ишеилаҳауа... Раҧхьаҙа ааида ала напы анаркуазар акәхап, нас – аца, нас – амаҭурҭа... Мап, сылақәа шааҧшуа, сыҧсы шҭоу сашҭа арахә нҭаҳауа исзыҟаҵом...» – Амшқәеи амшқәеи неицыло, дызҵымҵрыз еидара хьанҭак наиқәҳазшәа, ҧсеивгара-гәыҭгарак ирҵомызт иааизцәырҵуаз ихәыцра пылхәҭқәа.

«Ех, анкьа еиҧш... Анкьа еиҧш исылаҙақәоз сылаҙо сыҟандаз, сызлымҳак ҷамхгьы», – шаҟантә игәы иҵиҳәаахьаз маҙала. Қәеи, си, ҷыхьи, зегь изеиҧшны, арахә, ашәахә, ауааи еиламырсҙакәа акыр шықәса иаазгоз, зегьы ирыцклаҧшуаз, ирыхҙыҙаауаз, уажәы ашықәсқәа, игәхьаа мкҙакәа, ирҵахыз иларыгҙан, аандаҵәҟьагьы изыҟамҵо даақәдырхеит.

«Ас мацара сцарыма ҷьушьҭ? Уаҵәы еиҳа сышҧеиҭьымхари? Сымч иацлап, сымахашьаха рҿааибырҵап...» – арҵ игәы аниргәгәоз иҵаақәоз ахәыцрақәа ракәын. Усҟан, ихы-иҷы ихалашо, зегьы илшарашәа игәы иааинаҵон. Аха уи аамҵала акәын. Ихы шижьоз ихаҵа изымдыруа дауҟахыз...

Ааида акәакьҭаҷы дгыланы, иҿырхәашәа, агәашә ахь дааҧшуан. Азныказ, ари дызҷу закәызеи ҳәа сгәы иааснаҵеит. Аха иара иеидихәыцлоз сара иабаздырхуаз, – Ехе, сарҧыс, уааскьеи арахь! – ибжьы хәанчаҙа инасықәиргеит. Саргьы, иажәа ҩбамтәыкәа, уахь сҷынасхеит. Уажәшьҭа иааиҳәо зегьы насыгҙаларуп. Арҵ абыргцәа реилкаара, ргәаҧхара убриаҟара иҳаракуп, сара сакәхума уи аҟынҙа инаҙауа, аха...

Иааигәара снеины саагылеит.

– Уажәшьҭа, сарԥыс, абра напы аҳаркыр еиҳа еиԥьхап. Абра инаркны, агәашә аҟынӡа. Ҳашҭа аԥхьатәи аган ҳзыҟаҵар… Абри ажәытәтәи ашьҭа иныҟәырххны…

Таҳар, хаҵа наӡак диацәажәошәа, ихы сеиарханы напы ахьаҳаркыша сирбеит. Сара ҽымҭӡакәа сизыӡырѡуан. Сылаԥш уажәы-уажәы саԥхьа иҟоу аанда инахызгоит. Шаҟа қәеи, шаҟа си, шаҟа ҷыхьи ахнагахьоузеи! Аҵәѡанқәа хахахаӡа, иҩәыԥс-ҩәыԥсӡа, ргәыцә заҵәқәак ирхаанха игылоуп. Урҭ ирхоу абыцажәқәа уажәымзар-уажәы инеилышәшәап уҳәап. Џьара-џьара, арахә ҭамлартә, Таҳар быца ссақәак нахаркьакьашәа иҟаиҵан, аха уи абахәарҭагәышьаз.

Уажәы, Таҳар излеиҳәаз ала, абра инаркны агәашә аҟынӡа аанда рбгатәын, иқәгатәын. Нас аҵәѡанқәа арсны, иҽыцны ишштәын, анкьатәи аанда еицәамкәа… Аус дуқәа саԥхьа ишьҭагәышьоуп, иагьа инасырха-ѡасырхаргьы.

Аҵәеи агәашәи рацәак рыбжьамызт. Урҭ ирыбжьгаз аанда ашәара иахсыртҵгәышьоз. Ашәара шымариахарыз, ус аҟаҵара мариахондаз. Ѡ-ҵәѡанк рхы кны санаахалак, егьырҭгьы, уи иазыԥшызшәа, рҿаарманшәаланы урҭ инарышьҭалон.

Дук хара имгакәа, уи аԥхьатәи аанда ҳшәан, ақәгара ҳшаҽыз ауп Ҭаҳагьы дшааҳадгылаз. Иблақәа ҭчаа, ихы-иҽы ҟәызгаӡа.

– Ҳаи,иабихәац,уара бзиа збаша,унҵәеитеи,абыржәрааноӡа уцәазар! Иумбаӡои ари дызҽеу? Уаргьы уааҳацхраарауазеи?!.

Таҳар, Ҭаҳа уажә дибазшәа, дџьашьаны дихәаԥшуан. «Ах, узлаҟақәоузеи, уара, аубыџьыр? Маҷк уааилыххахар, адгьыл уҵабгар ҳәа ушәома! Уара уѡызцәа ирылымшо иҟоузеи! Уихәаԥши ари аҷкәын, уихәаԥши, иҟаиҵо убап», – игәы ишҭиҳәаауаз ѡашьомызт. Насгьы, убри аѡыза лаԥшык ҳәа илаирҟацеит, уааилнашьаарын, аха Ҭаҳа зегь изеиԥшызшәа дгылан. Саб ус илаԥш снытцеикыр, снытцууаа сымцози, аха Ҭаҳа, уи дашьцылахьазар акәхап,дгылоуп ус,ибҩа хамҟәалаӡозшәа.Аха ашьҭахь, аусура анапаркра шицәымҩыз удырратәы, иаанханы, ихахаӡа игылаз ҵәѡанк аатцихын абыцажәқәа ахькаԥсаз ирууаа инарылаижьт. Нас дырѡегьых ус деиҭаагылеит, иҟаиҵаз азырханы. Уи аԥхьыжәҳәа сгәы ааихьнашьит…

Убри аамҭазы Таҳар ашьшьыҳәа днаҳадҵын, амаҵурҭа днаваҵәины, аца ахьгылаз ашҟа иҿынеихеит. Сара азныказ уи змааназ сзымдырит. Аха ашьҭахь, сшыпҵшыз, аца аҵаҟа ицәны, ирмазеины иҵаз ҵәѡанқәак иазқәынҵа, ашьшьы-шьшьыҳәа ишьаҿа неихго дааин, агәашә азааигәара, ашҭа аѡныҵҟала инкаипсеит. Ари збаз Сырмагьы, ѡ-ҵәѡанк шьҭарҳәазо лҿаалхеит. Наҟ-ааҟ иахьылкыз, рышьҭақәа хәхәа-хәхәаҙа, ашҭаҟны адгьыл цәыпҵны инанхалеит.

– Узгылоузеи араҟа? Унеины уаргьы ѡбаҟа ҵәѡан аашьҭухыр! Уи азыҳәан акгьы ухьҙом, уацәымшәан! – блаҵархәла инаидиҵеит. Иаргьы, иаб ииҳәақәоз игәамрпҳаҙакәа, уахь иҿынеихеит.

Урҭ аҵәѡанқәа даараҙа акрырхыҵуан, лакациатә ҵәѡанқәак, икәамхьарҙа. Таҳар аҙәы илирхын, убрижьҭеи аца аҵаҟа иҵаҵәахны иман.

Егьа ԥьабаа збазаргьы, шьыбжьышьҭахьынҙа аҵәѡанқәа арсны салгеит. Рызынтәыкгьы еиҟарыхәҵәаҙа, рҿыриашаны игылоуп. Таҳар уажәы-уажәы сышьҭра дықәланы, аҵәѡанқәа цқьа иарсу иарсму гәаиҭон. Аҵәѡан арсра аасҵа ашшра еиҳа еиҕьысшьагәышьоит. Изысымҳәари, аҵәѡан анаурсуа, унапқәа ҷнажәжәоит, аҙаҕьақәа пҟыш-пҟышҙа инарыҵанаргылоит, ԥьара-ԥьарагьы ашьа нҵанартәоит. Урҭ зегьы ухы иқәукып. Наҵкьарк ааузгәамҭазакәа, аҵәѡан шаурсуа, аҟаҵәыҳәа унапсыргәыҵа иналаҟацар, уԥсы ааухнахуеит. Ухапыцқәа еихарҕәгәа ианалухуа, аҵәырҳәа ашьа ѡалҵәраауеит. Нас, уԥсы рмаҷуа, ихҭәасааура аҷынанахаргьы ҟалоит.

Аха уԥсы икылхны, излаулшо ала уацклапшны иҟауҵо аанда маҷ-маҷ ианышьҭыҵуа, ианазҳауа, ухьаақәа зегь ухаршҭны, убри аѡыза гәахәарак, гәышьҭытҵрак унаҭоит, зегь реиҳа ибзиаҙоу ус дуззак уара инаугзазшәа. Усҟан ублаҿы иубоит еицакрак ақәҙамкәа, уԥьабаа иалҵыз. Маҙала инаужәланы, уааԥсара зегьы ухаршҭуа, уагьаргәырҕьоит.

Мышкы… ѡымш… хымш.. Сманшәалаха аус зуит. Ахәылбыҷеха, скараха, сыблуз скьаҿ иахьаҵоу, сҟәаҟәа иадҷаблауа аѡныҟа сцоит. Аха ашьыжь, ашара сзыбзиаханы, сҿыцххараҙа, ѡаԥхьа Таҳар иашҭа сынҵалоит. Амш еилгоуп, аҳауа

агәышьҭыхра аҵоуп, ицқьоуп. Сара сааира Таҳар игәалаҟара шьҭнахуеит, иблақәа ихалашоит, абри зыхкаара саҽу иашҭа сара исырлашошәа. Џьашьахәысгьы имоуп абас ашара сахьацгыло. Сара сеиԥш иаргьы ашара дацгылоит. Амца еихәлеикуеит, амца еиқәиҵоит. Иҭаҭынжәга ахәышҭаара иныҽеҳәышьны, днаҽыхауа, ашҭа дныкәгылоит. Сара ѡаԥхьа абыцақәа ѡеилыԥшааауа, аҵәѡанқәа инархашшааауа, инеихарыҕәҕәо сҽынасхоит.

Ус, Таҳар иҭаацәара зегь гылоит, дасу русқәа рнапы нарыларкуеит. Сара сахьгьы зҽаазхо дубап.

– Уихәаԥшларауазеи, уара бзиа збаша, уихәаԥшларауазеи! Џьара акы улҵыргьы уздыруамеи! – Таҳар, Ҭаҳа игылашьа игәамԥхакәа, аҽыԥныхҳәа наиитеит. Аха иара, ахара зду иеиԥш, ҽырдагәа ҟаиҵоит, иҽырмашьцаны.

Ҭаҳа данныҟәауа, адгьыл иҵабгар ҳәа дшәошәа, ашьшьышьшьыхәоуп ишьаҽақәа шеихигауа. Дааины дсыдгылоуп, аха уи сара иабасыхәарҭоу? Инапқәа кахәхәа-кахәхәа иваԥсаны...

– Умбои ишишышуа, абыцақәа шеилеиҵо, абригьы аҵара аҭахуп, иҵатәуп, иҵеит азыхәан ауп абас изиқәманшәалахо. Абыцақәагьы наиркла, уагьихәаԥшла! – инаидиҵеит. Таҳар, абри сара сызҽыз, Ҭаҳагьы идыруан даҽызар иҭахын. Аха Ҭаҳа, иаб иихәаз иара изкымызшәа, илымҳахь ишааимгоз удырратәы, ҽырхықәымҵа дхәыцуашәа дгылан.

– Ташь сара сицхраауеит, сара исыркуеит абыцақәа! – Сырма даасыдгылеит. Сырма уи азыхәан илуҭахуазеи, уара иуҳәаанҙа, лара зегьы еилылкаауеит. «Сҟәыбҷа, исҳәо баҳауама, бара боуп сара сзықәгәыҕуа!» – иҳәалон Таҳар знызынла, игәы иахәаша уск аныналыгҙалак. Лара усоуп дшыҟоу, егьа иус ласызааит, егьа иус хьанҭазааит, зегьы лхы рынрааланы иаалырԥшҙоит. Лыбаѡ дацәаашьом.

«Ацхыраа ѡ дсоуит иахьа, уажәшьҭа иҵегь сманшәалахоит», – иахьынтәиааз сзымдырҙо, сгәы иааснаҭеит. Ииашаҵәҟьаны, иахьа, абжьааԥны еиԥш акәымкәа, иҵегь сманшәалахарашәа сназхәыцит. Иудгылоу длахҽыхҙа, дласҙа данык̆оу, уаргьы уласхоит, улахҽыххоит, уусгьы маншәалахоит.

Таҳар дааԥсазар акәхап, ҧытраамҭак ус дгылан дҳахәаԥшуа, аха нас ҽымҭҙакәа днаҳадҵны дцеит, арҭ сара срыд-

гыламзаргьы уаѡ дрықәгәыҕыртә иҟоуп игәахәзар акәхап. Гәыбҕанс иуҭагәышьозеи, уаҳа илшагәышьом…

– Иааги арахь, сара исыркуеит абыцақәа! – Ҭаҳа, иаҳәшьа аԥхьыжәхәа дналымҵасын, илкыз абыцақәа налымикәыцәааит. Игәы ааицрасызшәа збеит. Иара дышгылоу Сырма абыцақәа ахьслыркуаз хьымʒҕишьазар ҟалап. Убасшәа сылаԥш иныҵашәеит.

– Ибзиоуп, Сырма, Ҭаҳа исирклааит, – сҳәеит сара, Сырма дымгәаарц азыхәан. Аиашазы, Сырмагьы дгәаар сҭахымызт.

– Ус акы илшозар, мап зҳәода! – лҳәеит Сырмагьы, лҿаамаратәшәа, Ҭаҳа иахь лхы нарханы, аха маҷк аҟара иаалнырит уи ихҭашәара дшеицранарсыз.

– Баҟәыҵишь, баҟәыҵишь… Быбыз ҵәызʒа!..– иналҿаирхьит иаахжәашәа. Уи сара иаасгәамԥхеит. Аиашаз, ус дызцәажәарыз…

Сара рѡыцьагьы сзеиԥшын, рѡыцьагьы еиԥшны избон, аха Ҭаҳа иҵегь деиҕьзар сҭахын, иҵегь длахҿыхзар, иҵегь деилыххазар…

Таҳар иԥхәыс Хаԥҭина, шьыбжьон ҳхәы лырмазеин, ҳазынтәыкгьы ҳнадлыԥхьалеит. Ҳаргьы мап ҳамкит. Ҳнапқәа ааҳаʒәʒәан, амаҵурҭаҿы игылаз астол хәхәа ҳнадтәалеит. Таҳаргьы аханы дтәоуп.

Хаԥҭина уажәы-уажәы акрахьысфоз дысхагьежьуан, исымҵоу акы аанмыжькәа исфарцаз.

– Нас шԥа, акрызуа акрифароуп, насоуп даныҕәҕәахо! – нсаҵеикит Таҳаргьы, сыкрыфашьа цқьа игәамԥхазар акәхап.

Афатә бзианы иҟаҵагәышьан, иарбаныз иуҭахыз – абысҵа, аҟәыд акәац алаҵаны, ажьҵаа, ашә, ахырҵәы. Арыжәтәгьы ықәгылан, аха уи, сыхәҭаахь ала, зҿахьы иназгодаз. Днасыхныхәаны ѡбаҟа фырԥьан ижәит Таҳар. Акрыфараз хар рымаʒагәышьамызт, ирыман, ирфон, ҳара ҳаиԥш аҟәыд мацара иадтәаламызт. Ҳаагарҭақәа убасҟан убас иҟан. Аибашьра ашьҭахьтәи ашықәсқәагьы иаҳцәыхьанҭан аԥсҭазаара азыхәан. Ууанʒагьы амамзаара иаҳашьклаҳәуа ҳаунашьҭуамызт, бҕеиҵыхрак ҳнаҵомызт. Аҕар итәы шубац. Шьоукы ус ргәы иаанагахуан, аҕарра наунагʒа лахьынҵас ҳара иҳарҭазшәа, аха мап, урҭ ргәы иажьагәышьон.

Сара акрыфараз сауфраҭхыз, самаԥхашьауа ԥыҭк сфан, ишырымуаз сԝагылеит, снапы ʒык нақәыстәеит. Адәахьы сындәылтцын, аҳамцаҷы иамцаҟаҵаз аҟәардә хәхәа снықәтәеит.

Ус, дук хара имгакәа, Ҭаҳагьы даадәылҟьеит, ибзи иқьышәи неихьшьуа. Дааины даасыдгылан, иаша дысҷаԥшуа днасазцааит:

– Уара ампыл асра бзиа иубо?

Дарбану ампыл асра бзиа изымбо, еиҳараʒакгьы данычкәыноу, данқәыԥшу, зегь анизеиԥшу, иахьа хулаанʒа ампыл дасуазаргьы ианинмыруа, данымааԥсаʒо.

– Аи, бзиа ишԥазымбои ампыл асра, – сҳәеит сара. Уи сыԥсы аҷҳәарагәышьан, аха... Есыхәылбыҷеха ампыл асразы ҳаизалон ҳарҭ, ххаблаҷы иҟаз аҷкәынцәа, Шаҭ иҷаԥхьа ишьҭаз адәҳәыԥш аҷы. Избанзар, Шаҭ иҷкәын убри аԝыза асахҭан мпыл иман, зыԥшаара дараʒа иуадаԝыз. Шаҟантәгьы ҳитцашьыцхьааз! Уаха ҳнышьҭаларгьы, ҳаԥхыʒ иалан. Амза ҭҭәаа еиԥшха, икәымпылʒа, ишьҭыԥа-шьҭыԥо ҳабла ихгылан. Шаҭ иԥа акырʒа дҳаиҳабын ҳара. Уи ҵарак дҵан ақалақь аҷы. Аԥхынразы, аԝны данааилак, ҳаицрыԥсса ҳнаишьҭалон. Аха иара даҽа ҟазшьакгьы иман. Ахәмарра аниҵаххоз акәын ҳанирхәмаруаз, абжьааԥны итцәахын. Зны-зынла, иара данықамыз, иаҳәшьаду дыргәыбзыԥны илымаҳхуан, аха ианҳаҵих, уаҳа ахацәа ҳақәимырԥшит. Усҟантәи аамҵа азыҳәан ампылгьы аахәара дараʒа ицәгьан, ус аламалагьы иуоуамызт. Шаҟа ҳаибаркароз, шаҟа ҳнадынцәалоз! Ҳабжьы абанʒахалоз! Аԥхʒы ҳҷашы, алашьцара иааҳамнахаанʒа ҳзаҟәытцуамызт. Шаҟантәгьы, ҳаԥсы шахьыхәхәоз, ҳгәы шеилаҵәоз иааҳамхны игахьааз Шаҭ, Уи ианахҳарҟьацәоз акәхарын.

– Сара есымша ампыл сасуеит... Уажәшьҭа адгьыл хбаррахо иалагеит, ампыл уасыртә иҟоуп. Иудыруоу, ампыл ҷыцгьы сымоуп сара! – дгәыргьаны ауп ишсеиҳәаз Ҭаҳа уи ампыл ҷыц аʒбахә. Аа, уажәымзар-уажәы днышьҭыԥоит угәахәрын.

– Иузҭада ампыл ҷыц? – убри агәырԝа сагошәа сиаиазацааит.

– Саншьа исзааихәеит, Аҟәа... Ҳасып, бзиоума? – инасыдицеит, игәы хытхыҵуа.

– Уажәы ҳзамысыр ҟалап, Ҭаҳа. Уашьҭан, аамҭа ансоулак…

Аха уи, сара исҳәаз иаҳауазма, ахьышәҭҳәа акәасқьа дынхаԥалан, иҵәахны имаз ампыл аацәыригеит. Бзиаҙак акәын, сахҭантәын, шәыга еилаԥсала ишәын.

– Иубома шаҟа ибзиоу? – иаасымаирҿхуеит. Иршәны аҿааирхеит. Саргьы сѡаҵҟьеит. Инеимаада-ааимаадеит. Гәеицҳарак, гәышьҭыхрак насызцәырҵит. Сызҿыз аусгьы аасханаршҭит. Аха убри аамҭазы Таҳар абарҵа даатҵагылеит. Дааимҳәеит. Нас илаԥш наҳақәикын, цәымыҷхарак натҵатҵашәа, ибжьы нҭиргеит:

– Иаацәыругахт уажәы, уи ада уаҳа ус ҳамамшәа. Иҵәахы, сымҳәеи, наҟ!..

Сара сҿааныскылеит. Таҳа дааиқәышьшьеит. Импыл ишьапы ақәыргыланы дгылоуп, иаб ииҳәаз игәы ишалакьакьаз удырратәы, иқьышәқәа қәацқәацоит.

– Аԥсшьахагьы иуҭомеи аҷкәын, уара уеиԥш амш иго ԥьушьома, аус иуеит! – ари Ҭаҳагьы изкын, аха саргьы исызкын. Аусура, сара сшыхәыҷыз, схәыҷра сымнахыртә еиԥш аҭагылазаашьа снаҭахьан, аха, егьа ус иҟазаргьы, ԥсгахак анаасоулак, уи схы алсырхәдаар сҭахымызт. Аҙәы ишьҭахьгьы сгыломызт. Ҭаҳа ихәыҷра аҿакалашәа имѡасуан, уиаҟара аԥьабаа шацмыз уаѡы ибартәы иҟан. Аха уиҵәкьагьы уаѡ дазхыхуамызт, уаѡы игәы аҳәынҷартә иҟамызт.

Ҭаҳа дгылан ус ҧытраамҭак, абраҟа абас угылазароуп иахьынҙаулшо ҳәа иарҳәазшәа,дзынеиҭамҵуа,иусҟәа зегьы иаб иахьхирбгалаз деиланаршуа. Уажәы иаб дицәымҕзаргьы ҟаларын. Аха сара сахьибоз дацәыԥхашьаны акгьы иҳәомызт.

Нас, дааскьан, ибжьы аармаҷны слымҳа дынҭахәыҵхәыҵит иҿаарыцҳатәшәа:

– Уаала, ашҭа ҳанҭыҵып, ара уеизгьы ируам…

– Избан? Ҳазҭыҵуеи ашҭа? – уи змааназ сзеилымкааузшәа, снеиҿаԥшит.

– Анаҟа, адәаҿы, ампыл абжьы раҳар, Манчараагьы ааует. Иудыруоу ампыл ишасуа?! – ууанҙа идсымбалацыз аилыххара, аҳаҵҳаҵара неиҿықәызбааит.

Аха сара ари сақәшаҳаҭхартә еиԥш сыҟамызт. Ҧытрак ашьҭахь, абри сус напы анынасыркуаз аамҭаз, сышҟа дмааи-

ʒакәа, импыл ивакны, маʒа-маʒа ашҭа дышҭытцуаз снеихьыԥшит. Уи сара даараʒа сгәы иналакьакьеит, аха исҳәагәышьоз!..

Ахәылбыеха, дкараха, аԥхʒы иҷашы, аҷыкаԥшьаара дамҷеханакуа, ашҭа дааҭалеит.

– Ууаит уажәы ара уқьыԥаха!.. Абас аума уара ушхәыцуа? Ушаҟарахаз умбаʒои, уҭыггаʒа!.. Иабаҟоу уеилкаара?.. Ех, ауқәын!.. – Таҳар уи илаԥш дныҵашәан, днаиқәцәкьеит.

Иара ҷымҭʒакәа днаҳаѡсны, ахәаца-хәацаҳәа акәасқьахь иҷынеихеит ихы иқәыжьны, уажә ҳара ҳакәу ԥьушьап ахара зду, дагьҳазхьампҵшит.

– Амла дыбцәамкааит, бара, абри ҳусуѡ хәыҷы! Дзакәытә усуѡу быздыруам! Закәытә ҟыбаѡузеи иааирԥшуа! – алаф насылхуа даасхасамырҟәыллоит Таҳар, иԥҳәыс дааины данааҳадгылалак, ихы налықәкны. – Шаҟа инапкымҭа цқьоу бахәаԥши!.. Адуцәа ас ирзыҟаҵарым... Насгьы, абжьынҵ аанда!.. Уи ус, егьырҭ аандақәа реиԥш, иузышшуама?..

Ианбасҵеи сара абас ааида ҟаҵашьа?..

Саб арра данықаз, схәыҷра ахәыҷра ианеиԥшымыз, шьапеимаада, схьыжәкәыжә, аѡнаҭа иаҭахыз, сымч уиаҟара иҟамкәа, сыԥсы салԥшны ианынасыгʒоз, сани, саҳәшьеи, сареи ҳамацара, ҳқәықәмашәықәмаха аѡны ҳанахыз аамҭазы акәзар?.. Ишԥаҟоу уҳәарауазеи абри аҧсҭазаара! Шьоукышьоукы рхәыҷра, рқәыԥшра, алакә дгьылаҷ еиԥш, агәыргьареи абҕеиҵыхреи шацу имѡаԥысуеит. Иандухалакгьы убас. Иҷаҷкәыз-ҷаҷкәызʒа. Сара саныхәыҷызгьы сандухагьы, ԥьабаа згым ҳәа сыршазшәа, сахьцалакгьы инасҧышьклаҳәуа, инасыцрымшәаʒо исхьынҳалоуп аԥьабаа. Зны сылахь неиҵнахуеит, зны инеиқәнаршьшьуеит, аха гәыҵгарак надызбаалахуеит.

...Уажәы, схала заҵәык аусура сшаҷыз акәымкәа, аʒы зжәып ҳәа амаҵурҭахь сҷынасхеит. Амаҵурҭа рацәак сазааигәамхацызт. Ҭаҳа иан лыбжьы слымҳа инҵасит:

– Уҷхәумжәеи, нан, иахьа! Абриаҟара аʒәы ампыл дасуа убахьоума? Насгьы шаҟантә иуасҳәахьоузеи, убарҭ маҟаҷамҳәараа урмыцыѡлан ҳәа, аха уи уара иуаҳауам?..

Саатгылеит маҷк, акы наспышьклаҳәны сашьаҳазшәа. Исаҳауаз ажәакәа рыгәра сызгомызт. «Изахьзузеи «маҟаҷамҳәараа»?.. Изусҭцәада урҭ?.. Ҳара ҳаума?.. Дара – «маҟаҷаҳәараа», ҳара – «маҟаҷамҳәараа»?! – ахымҩас насзыва-сызшәа, ахьышәҭхәа уи лажәакәа саашьакәырҟьеит.

– Иабауҭаху урҭ уара? Ршьапкәа хырҟьаҟьа!.. – лажәакәа ҷыхьаза дырҩегьых инаишьҭалтцеит. Абыржәоуп уи дзеипшраз еилыкка ианыздыр. Абжьааԥны илхәакәоз зегьы башазаарын!

– Уихәаԥши ани аҷкәын, аус шиуа, шаҟа ибаҩ ицәыласу! Уихәаԥшыр, уаргьы ак умҭои!.. Убас ауп зегь шынхауа, аҙәиаҙәи еихәаԥшуеит, еицхырааугит. – Ари Таҳар ибжьы акәын. Иԥҳәыс лажәа днаԥыҩлан, иаахьеиршшеит. Уи абзиеи ацәгьеи изымдырхуа дыҟахызма.

– Исҭахым сара уи!.. Урҭ уи ауп ирдыруа, уи иазкуп!.. – иажәакәа хыжәжәа-хыжәжәаза, хәыцра-ҟәышрак рытцазамкәа, Ҭаҳа ибжьы слымҳа инҭасит. Иҭаҷкәым рыхха сқьышә дынҭасызшәа, снеилуугит... Дареи сареи ҳабжьара, уажәраанза исзымдыруаз еилаԥыҵҳарак наҳабжьаҳазшәа збеит. Шаҟа иҿеимкәа иҳәазеи?! Уи сақәгәыгуамызт. Ус сара исҳәаны саб иаҳазҭгьы, егьа иҟамчы аԥцатца сытцихрын...

– Ус зуҳәои уара? Урҭ уи амгәарҭа иҭыргаз ԥьушьома? Аус руазар, рхы иахәоит, уи ԥхашьараҙам. Акрызымуа иоуп ирыцхау ҳәа!.. – Таҳар инақәырҷәҳәаны инеиҿаирхьит, илакытца амца ҩытцаланы. – Уихәаԥши дышцәажәо?.. – уи иажәакәа Ҭаҳа иеилкаараҿы ԥьара ҭыпк ааныркылар, рҿышьақәдырҷәҳәар иҭахын.

– Ирулааит, нас, аус, шаҟа рҭаху, шаҟа рызуа! Уи азыҳәан аҙәгьы мап рцәикуам... Уиазы ишоуп...

Аҙы ымжәзакәа, ашьшьыҳәа, ажәҩан иалырҩны еидара хьанҭак сҟәаҟәа илыкәҳазшәа, сеиҭаҷәҳәа, сышьҭахьҟа саахынҳәит. Ишԥаԥхасҭаитәи, уҳәарауазеи, иаалырҟьаны сгәалаҟара?.. «Уи азы ишоуп...» Ус игәы изаанагозеи? Иабантәаауеи арҭ ажәакәа? – Иан? Иаб? Изхарада?.. – ҭахак снаҭомызт схы иахьҭагьежьуаз. Џьара сазышьақәымкуа сарҳәыцәыҳәыцәуан, истәымыз, исҭахымыз, сзышьцыламыз акы

аҳәы инасхьнирҳалазшәа. Ашҭагьы, сара сзыҳәан иааҭшәахан, сазымкуа санҭыҵуаз сышҭыҵуаз ҳәа акгьы сызгәамҭаҳеит. Аԥшәмацәагьы, ас сымҵаа-сымԥшаа сахьцаз аарзымбатәбарахазаргьы ҟаларын, аха иҟарҵахуаз. «Аѡныҟа дцеит, аха дышԥацеи ас», – ргәамхәкәа иҟамызт…

Аухантәаракгьы, ҷымҭҳакәа аѡны сахьтәаз, сгәалаҟара аҽеихнагомызт. «Ииашаҵәҟьаны, абас ҳахьхабыхацо, ҳанцәыҵакьакьо аус ахьаауа азыҳәан акәзар абас изҳахәаԥшуа?.. Мап, мап, уи сыхшыѡаҷ исзаагом!..»

Ашара даҽеа мыш ҷыцк ҳашҭа инҵанагалеит. Ашьхара инавҵыԥхаз амра ашәахәацқәа сахьышьҭаз аԥенџьыр инадыччалеит.

– Уагхеитеи, нан, уан дукәыхшааит! Уааԥсаҳазар акәхап… – сан даасхагылеит, ашьыжь сахьлыргылоз шылҭахымыз удырратәы.

– Сара уахь уаҳа сцаҳом… – налаҭаскит, хаарак наҵамҵаҳакәа, абри даараҳа акы згәы иалоу аҳәы иеиԥш сҽыҟаҵаны.

– Иҟалеи? Иухьи?

– Акгьы.

– Нас узымцои? Уааԥсама?

– Смааԥсаҳеит, аха… исҭахым…

– Ус шԥоуҳәои, нан, ԥхашьарами? Ибжамҽамны иаанужьуама узҷеу? Уи аѡыза уаб иумырҳан, игәы иалсып…

Сгәи-сгәи шеилаԥшуаз, исыхьыз, иҟалаҟәаз сан иламҳәаҳакәа ашҭа сынҭыҵит дырѡегьых. Амаҷ ауп зегь ԥхаҭазтәуа, амаҷ, аха уи сҽасымҭеит сара. Ачҳара аасырԥшит, сиашазаргьы, сиашамзаргьы. Сара стәала ус аҭахызшәа збеит.

Аҽены амш, шьыбжьышьҭахьынҳагьы, хар амамкәа, еилгашәа иҟан. Аха ашьыбжьышьҭахь ԥсҭҳәа цәыѡѡажәҟәак ѡхылан, ажәѡан иаҵаланы, инеилѡры-ааилыѡруа, ашьхарахь шыҟаз рҷынархеит. Мап, урҭ ирзеиламгеит амш, рымч шақәымхоз рдырызшәа, аҽеаԥьара рхы дырхеит. Аҳауа ааиҭакшәа, ԥша хьшәашәакгьы наҵалан, аха уигьы ашәаԥыцьаԥқәа инарҷахәыҵхәыҵны, иааргәыбзыгшәа, уаҳа иаарызхьамԥшҳакәа, ахы ахьынахаз иныкәхәаша ицеит.

– Ҭаҳа, нан, иуку умпыл наҟ иҟатҵаны, унеины ани аҷкәын быцақәак неиуркларауазеи, еиҳа дманшәаламхои! Иара усгьы уихәапҵши, шаҟа иԥшʒаны, шаҟа ибзианы, еиҷартәны иҟаитҵо убап! – Ҭаҳа иан амаҵурҭа абарҵаҷ дыҵагылан. Илҳәақәоз ажәақәа уиаҟара сгәаҵаҷ имнеит, аҷраԥшраз ишылҳәоз удырратәы иҟан. – Уара узыҳәан ами зегь зыҟаҳҵо, уара бзиа збаша! – нацылҵахит. Илҳәаз уаҟа иаазлырхан, наҟ дныѡналеит. Иара дхаԥшшала дгылоуп, ихахәы еилыжәжәа, акгьы агәхьаа икʒам.

«Дышԥаҟоу уҳәарауазеи, ма ус даасыдгылан днасацәажәар… Схазыҳәан аума сзаҷу?.. Мамзаргьы ситҵаиршьыцырц аума абас зыҟаитҵо?» – сгәы иныҵаххит. Схы сѡахан снеизыԥшит, ууаи арахь, ууаи ҳәа изҷыстыр цәгьа исымбо, аха акы сеиқәҳәаланы сашьҭуам.

Иара, дырѡегьых имырхьаацәакәа, илаԥш насхигеит, уаҷыз уа, убри ауп уара иухәҭоу, убри ауп уара узызку, иуқәнаго иҳәарашәа. Ус, сшыԥшуаз ахьышәтҳәа акәасқьа дыѡхалан, иуада хәычы аҟынтәи шәҟәык ааѡниԥаан, амардуан днаҷатәаны аԥхьара дналагеит, ихы-игәы зегьы азышьҭʒаны… Уигьы сатҵаиршьыцуеит. Сара саҟара ашәҟәыԥхьара бзиа избода, аха…

Ишьапқәа кахәхәа-кахәхәа, инеиқәиршәын, ибҕа абыркьыл инадитҵеит, ҭауад хылҵшьҭрак диеиуоушәа. Аҷеырпагьара, аҷеырзажәра неинызбаалеит.

Убасҟан, иахьынтәиааз ҳәа акгьы сызгәамҭаʒакәа, хҭашәарак акуҳәа иаасызцәырҟьеит. Саргьы сыҷкәынами, акгьы сзеилымкаауа, акгьы сынмыруа сауҟаху. Сгәы неицрасит:

«Саҟәыҵны сцоит, сгәы ԥижәарц аума дызҷу?.. Нас иара иҟаитҵалааит ишиҭаху!.. Сцоит! Сцоит!.. Иабыкәу уахьцо?.. Абни уизхәыцуама? Уи иеилкаара убас иҟоуп. Мышкызны ихы дамысшеи!..» – сгәы сзыҟажомызт. Икыдырҳәацаланы, иҷибарҳәацәааua аиҷыхара иаҷын.

Иаашьҭысхуа абыцақәа сымпыҵышшаны икаҳауеит, сыггаʒа, сшанхазшәа… Аха нас, быцак аашьҭысхын, сахәамԥшʒакәа, ааида иналаркьакьашәа аҵәѡан инахганы, инахасырҕәҕәап ҳәа сҽанызскуаз абыца, изхасҵоз аҵәѡан

илахҟьан, иҩалԥаны, аҿаҩҳәа иласҿасит. – Аа! – ҳәа сыбжьы нҭыскааит. Сааилышша-ааилышшеит.

– Аа, нан, иухьзеи, иухьзеи?! – аԥшәмаԥҳәыс, иҟалаз лбазар акәхап, дахьынтәиааз сымбаӡакәа, ахьышәҭҳәа даасыдххылеит, илзымбатәбараханы. Убри зегьы али-ԥси рыбжьароуп ишыҟалаз. Саргьы цқьа исызгәамҭазаргьы ҟалап. Сҿы еимларҕәҕәа икны снатәеит.

– Ухы уҩахи, ухы уҩахи! Исырбеи иҟалаз!..

Схы санааҩаха, сҿы лнапы нахьылшьын, иааиԥхьылшьшьааит. Илцәымҕхан, азныказ иҟалҵара дақәымшәеит. Сырма лахь лыбжьы налыргеит, ирласны аӡы лыманы дааирц. Сырма ахьышәҭҳәа аирыӡ лыманы амаҵурҭа дныҩнҟьеит. Ҭаҳагь дҩаҵыззан, ишәҟәы шикыз, ашьшьы-шьшьыҳәа иҿааихеит.

Таҳар иԥҳәыс иаразнак ала сҿы ааҿылыӡәӡааит, иҿалҳәеит лкасала. – Умшәан, абыца уҿасит ҳәа егьҟамлеит, – лҳәан, сгәы аалырҕәҕәашәа луит. Ҭаҳа дгылан ус дсыхәаԥшуан, акгьы ҟамлаӡазшәа.

«Уара уоуп зегь зхароу!.. Уара иухҟьаны! Уара сышузхәыцуаз!..» – сгәы иныҵаххит. Схаԥыцқәа неихасырҕәҕәеит, иркаланы аҿаҩҳәа сиҿасып ҳәа. Аха дырҩегьых сҿысҟажеит. Сырма цәгьаӡа ихьаалгеит иҟалаз. Уаҟа иааԥҵәеит сызҿыз. Ибжамҿамны иаанхеит.

– Ҳаи, иабихәац, ҳаи, иабихәац!.. Иҳахьзеи? Дабааҳазкылԥши аҩсҭаа?.. Амашәыр... Абас ауп амашәыр шыҟало, аха уара акгьы уацәымшәан!.. – Таҳар даараӡа игәы иалсит исыхьыз, аха иикгәышьаз.

Ахәылбыҿеха, сан схы еихаҿаҳәа ашҭа саныналызҭала, уиак амца лнаркит. Дыҳәҳәарц маҷк ауп иаалыгхаз.

– Раандагьы даргьы неиқәыӡааит! Инеиқәыхәашааит! Иҷкәынцәа рыбҕа ҟәуама, амыстхәага рыҕрагылоупеи! Ишырҭаху иҟарҵааит уажәшьҭа!.. Ахәыҷы днадмыԥсылози!.. – Аиаша уҳәар ами, сан цәгьалаҵәкьа лгәы лнархьит. Уахь уаҳа сшьапы еихызгар шылымуаз аҟара наслырдырит. Дрызгәааит рызынтәыкгьы. Сабгьы авба наилҭеит. – Уара уоуп ахәыҷы уахь ицара зыхҟьаз, уара зегьы ргәы ушаҭоит, – лҳәан, дизаҕьит, лҿынхыршәааны.

– Ҳоҳ, бымшәан бара, егьҟамлеит, – иҿаарыцьбарашәа днал҃ҽаԥшит сан. Гәыɯбарак шаҵамыз убон. – Абжьынҵ быца ԥҟьаны иҿасит ҳәа, дамшьит уи. Аус анууа, абыцагьы уҿасроуп, аихагьы уӡывасыроуп, нас ишԥа?.. Уи уаҵәшәома уара? – сышҟа ихы ааирхеит. Аиашазы, дсыԛәгәыҕуеит саб. Акы насыцрасыргьы агәхьаа икымшәа насирбахуеит.

– Дацәымшәакәа… дышԥацәымшәоит? Уихәаԥши дшыҟоу? – сан, уи дыхҵакны, диҟәаҵырц лгәы иҵамызт. Лхьаақәа зегьы уиала илҟычуан.

– Дышԥаҟоу быМхәоит? Акымзаракгьы имыхьӡеит. Ани аɯыза аума аҷкәынцәа зыԛәшәақәо? Аҵла ахыцәԛәантәи иалҟьаны ишнеиуа, рхы еиԛәдырхоит. Ҷаҟа инышҵасыргьы, акагьы рмыхьӡошәа, иɯаҵҟьоит, – иаахьаиршшеит, рацәак уаɯы дызҿаапкыша акагь ҟамлаӡазшәа. Аха сыцламҳәеи сҟьышәи ɯеибарганы, ихәхәаӡа ашәыта анын. Сҟьышә азыбжак иԥахәӡа ичын, ихьыдыɯрны арахь иахьынҳалазшәа збон.

Абри ашьҭахь, рацәак мҵыцкәа, ҽенак, Таҳар иԥҳәыс схәы лыманы ашҵа дааҵалеит сылбарц. Сырма длыцуп, дкахәхәа. Ҷкы ԥшӡакгьы лшәуп дагәылԥхаауа, ахәда, маԛк инарҭбааны, иара еиԥшымыз, иаҷыдаз ɯежьԥшшәалак хҵаны. Аҭыԥха наӡа леиԥш лхагәҵа еиɯшаны, лыхцәқәа ԥаны илықәуп.

Сан днарԥылан, аԥсшәа раҳәо, илыманы аматҵурҵа дааɯналеит.

– Ушԥаҟоу, нан? Уцәгьамыцәгьа сара сцааит, ушԥаҟоу? Ҳаанда унақәымӡуази? – лнапы схы иныкәылшьит, дсыцәнымхо, сбара дахгәаҟуазшәа.

–Хар имагәышьам уажәшьҭа…Азныказ ила иаԥырхагахазар ҳәа ҳацәшәан… – лҳәеит сан. – Шәара шәышԥаҟақәоу? – дналасҵааит ашьҭахь, рацәак сара сыӡбахә алацәажәара лҿаламхалакәа.

– Ҳараҵәҟьа хар ҳамагәышьам, иаҳбырхьуазеи, аха ари иоуп ишәарҭахаз.Ахьҭа илеиҵама здырхуада,дқәарқәашьеиуа амца дыҿхәатәоуп. Арахь Ташь ихьыз хьааигоит, уажәы-уажәы дааигәалаиршәоит, аха илшагәышьозеи? – даацәажәеит уи, лҿааиқәырпаташәа.

– Еимҳәахап, уажәы иахьабалакгьы игәароуп, шәааицхраа абааԥсы. Амшқәагьы шыҟалаз бымбои, аԥхынра аазшәа ишоурахеит, ачымазарагьы абаҟамлои, – сан уи днахашшааит.

Аҳәса аицәажәаха аамҭа анроу, инеихҳәаалауа, акыраамҭагьы иаҟәыҵуамызт. Сырма дахьтәаз, ҷымҵакәа, инцәыҵакшәа, зны сара днасыхәаԥшуан, зны – дара. Ҭаҳа уеизгьы, цәгьарак изызузшәа, уаҳа сымԥан дықәымлеит. Сара исҭахын дааины сибар, днасацәажәар, аха ихабарк ыҟаҵамызт. Уи сҳәеит ҳәа, дааиргьы дабасыхәоз, аха…

Урҭ агәашә инҭытҵны ицеит.

– Еҳ, афаст, уи ааида ус иаанымхеи! Анҭ роума уажәшьҭа уи ҟазҵо? Угәнаҳа ақәшәааит уи абыца, шаҟа ибзианы уцоз, иԥҟьаны ишԥауҷаси? Убри азыҳәан ауп еснагь иарбан усзаалакгьы аҟны агәаҷанызаара заҭаху, амашәыр ҟамларазы. Шаҟа ибзианы напы ауркыз! Таҳар игәаԥхан, сибацыԥхьаҵа уи далацәажәон. – Саб игәы иалан сызҷыз аус сзынамыгҵакәа иахьеиԥҟьаз. Таҳар игәашә давсыцыԥхьаҵа, уи ааида илаԥш нахигон, игәы акалоушәа, инҭыхьшәашәаауа.

– Ҳаи, Таҳар, ууанда ус иаанымхеи, аха уи ус иаанҳажьуам, – иҳәеит ҷенак саб, убра ҳаиасны ҳашцоз, Таҳар данааҳақәшәа. – Ахәыҷы абра Еснаҭраа рҟынҵа дназгароуп. Сынтәа акы дҳазҭаҵозар ҳәа ҳгәы иҭоуп, шәҟәқәакгьы иҭахуп. Насгьы ҷьара акы дызицхраауазар… – наиаҭеикит.

Саб Еснаҭраа рҟынҵа ҳәа дызҷыз – уи Еснаҭ Ламшьаҵәиԥа иакәын, аԥсуа бызшәеи алитературеи ҳзырҵоз. Уи ԥытк сазыҟаиҵар иҭахын саб.

Таҳар ихы-иҷы еихаҷаҳәан, иԥаҵа имсеижьҭеи акрааҵуазар акәхарын, ицәхаԥшьҵа еималахьан. Мышқәак рыѽныҵҟала иԥшра аҷееиҭанакын, ублаҷы цқьа дааиуамызт. Днасыхәаԥшын, днасазҵааит сгәабзиараз. Нас, ҟҳы-ҟҳы, – ҳәа дааимҳәан, дынкажьцәеит. – Аах, аах! – даақьит, дааҕызит. – Саргьы сгәы ҷеим, сшыҟалақәо сыздыруам, аха схы сзақәгәыҕцәом…

– Умшәан, Таҳар, убзиахап! Ас мацара уцарыма?.. – игәы ааирҕәҕәеит саб. – Еимҳәак ухьзаргьы инаухгап. Уи шәарҭам, ҷьбеит…

– Ааи, Сиуарнахеит, уажәшьҭа сара сзыҳәан зегь шәарҭоуп, схәарԥхан, аԥшамѡасгьы сывсуам… Арахь ҳаандагьы умбои ишыманшәаламхаз, ас ҟалап ҳәагьы згәы иаанагодаз. Ҳаанда шәаны, адәыхты ҳақәымхеи!..

– Умшәан, Таҳар, уи ус ишҧаанҳажьуеи? Ахәыҷы машәыр хәыҷык дақәшәеит, аха уажәшьҭа дыбзиахоит. Арҭ аѡымшк рыѡнытҵҟала дузаасышьҭып, ԥьушьҭ. Акы уаҵәымшәан!..

Сара уи аанда ус иааныс мыжьит, изулакгьы иҟасҵагәышьеит. Ҭаҳар иѡны, иашҭа аҽа ҧшрак, аҽа хаҷрак аанахәеит. Анаҧшѡы диҵашьыцуан.

– Исҭахҙам сара аҧара, исҭахҙам. Аҧара азыҳәан акәзам изыҟасҵаз!.. – аҧара ансыдыргала, сѡаҵхаханы мап скит. Саахәацыхәаҧшьхеит. Аҧара азыҳәангьы анцәа ишиҳәара ҳауҟахыз!.. Сабгьы макьаназы ар рыматәа ишәимхыцызт, иқәыршәҵаршәны ишишәызгьы.

– Ари уара уԥьабаа ауп, ԥьара еимаак алааухәап. Аҵарахьы уцарц угәы иҭами… Ишҧыкәу ишумго!.. – днасыҟәцәҟьеит Ҭаҳар.

Аха сара сҽынаҷаршәны изымгарц салагеит. Убас еигьасшьеит. Уи даргьы ирхашҭуамызт, саргьы сгәы ҭынчхон. Аха Сырма днасыдыххылан, ишызымуаз, скьаҷ аԥьыба инҭалыԥьгәеит. Схы аҽакалашәа избо саакалеит, абри иакәымк ҟазҵаз иеиҧш. Иабаҭахыз, аха…

Ҭаҳа, иблақәа ҭраа, дгыланы дсыхәаҧшуан, иҟасҵақәоз, исҳәақәоз изымбатәбараханы. «Уара умсааит, уеихбаала уцоит, закәыхи. Уеиқәа кылыжәжәа, ушьацәкьарақәа арахь икылыҳәҳәо, уаб имагәыжәқәа ушьаҵаны… Ҳаи, шәихәаҧши, уара, шәихәаҧши, аҧара шиҭахым!» – иҳәозар ҟаларын игәанала, убас иҷыкәубаауан.

Аиашазы, исҳәомызт аха, сара фырхаҵарак ҟазҵаз иеиҧш схы сыҧхьаҙон. Таҳар иашҭа ууаилҳаратә, икәаҧҷаҷараҙа ихкаан. Игәы ҭынчхеит, игәы аҧсы ашьеит Таҳар. Уажәшьҭа, игәы раҳаҭны, ишиҭаху ихы ныкәҵаны дыцәагәышьон, аха…

Ус уахык, абри ашьҭахь дук хара имгакәа, ҳәҳәабжьык акуҳәа атҳ агәы иѡалҟьеит, ухәы-ужьы ааиланаргылартә. Ҳазынтәыкгьы ҳаибарыѡны уахь ҳҷынаҳхеит. Таҳар иҧсҭазаара

аҵыхәтәа абри ауханҙа акәын ҽҳәарас иамаз. Агәыла-азла, згәы иалымсыз ҳәа аҙәгьы дҟамлеит. Иԥсыжра аҽҳәара ԥыртҵаан, иуа-иҵахыра иахьабалак, аҙә даанмыжькәа, адырра рырҵеит. Аԥсыжра аҽны сабгьы саргьы аԥьабара ҳалатәан, ҳаиқәышьшьы. Ҭаҳа шәык ишәырҵан, дгылоуп иашьеиҳаб ивараҽы, иҟалаз макьаназы цқьа изеилмыргошәа. Иблақәа ҟәызгаҙа, ус, иааиуа-инеиуа дрыхәаԥшуеит. Игәгьы рацәак иԥшаауам, илаҕырҙқәагьы хаҟәҟәалом. Сырма лоуп ирзышьақәымкуа. Лыхцәқәа ԥыртланы илыкәпсоуп, уажәы-уажәы, – саб, саб! – ҳәа, амыткәма зҳәоз аҳәса лыбжьы ѡарылҟьоит. Шьоукы деимырхха дыркуп. Уи лыбжьы ансаҳалак, абыда дахьаанхаз азыҳәан дрыцҳашьаны, аҽырҳәа сылаҕырҙқәа нхаҟәҟәалон, сгәы ԥшаа-ԥшаауа сахьгылаз. Ишрылшоз ала, ҳаҭыр иқәцаны, дымѡаԥыргон ауаѡ бзиа ҳәа ззырҳәоз Таҳар. Зегьы рхы-ргәы далырхуан аҵыхәтәантәи имш азы.

Сара, насҵхашәа, ааида азааигәараҽ сахьтәаз, ахацәа ахьеицәажәоз слымҳа инҵасит:

– Абжьынҵ ааида иацназго иарбану иҟоу... Ҳара ҳацәааашьоит уи аҟаҵара акәымзар...

– Рацәа ибзианы иҟаиҵеит ари ааида ҟазҵаз! Уажәшьҭа жәашықәсагьы акгьы ахьуам. Шәахәаԥши, шаҟа ибзианы еилеиԥаз!..

– Иҷкәынцәа ракәхап ари ҟазҵаз, уаҳа иҟазҵагәышьодаз?

– Аиеи, иҷкәынцәа абри аѡыза узыҟарҵоит, уԥшыз!..

Абарҭ ирҳәақәоз зегьы, сара сеиԥш, сабгьы иаҳауан, аха ҷьеи иҽыҵшәарын сара ишыҟасҵаз. Ус иахәҭаны ибозар акәхарын,

...Ицеит абри ашьҭахь акыр шықәсқәа. Сара исызҳаит. Ҵара ҧыҵкгьы сҵан, сқыҵахь схынҳәит. Аха сахьцалакгьы аԥьабаа насҧырымшәо исыцуп. Зны аандақәа сырҽуп, зны ашәырҵлақәа еиҵасҳауеит, сгәы рзыбылуа. Сынхоит, сынҵуеит. Нхаѡык иеиԥш сцыхцыхуа акы сашьҭоуп, акы саҽуп, ҷьара сузыртәом... Аха, изысымҳәари аиаша, Ҭаҳа данаасгәалашәалак, сгәы акы налакьакьошәа збоит. Уи изы иахьагьы сгәы ҭынчым.

Ҽнак, усурантә сшааиуаз, Ҭаҳа иан ҳгәашә дшадгылаз сналыхҭыгәлеит. Сани лареи еибарҟәиҭҟәиҭуа акы иалацәажәон. Сара уи илҳәоз акыр сазыʒырԥит, аха нас иаасзымычҳакәа инсҽыҵҟьеит:

– Шәааида каԥсазар, Ҭаҳа иҟаимҵои? Уаҳа дызҽузеи?.. Аандагьы изыҟамҵои?!.

– Ааи, нан, ааида изыҟаҵондаз!..

– Иҟаиҵоит уи, имаха-шьаха еибгоуп, – иналҽасырхьит. Иабасҭахыз уҳәарауазеи? Ларгьы, уаҳа жәа ахымҳәааʒакәа, ахәацаҳәа днаҳадҟьаны дцеит. Сара уи, ақәабаҽ аʒы шеилашуа еиԥш, сеиланаршит.

Ԥытракгьы, сзеиҭамҵуа, уи сизхәыцуа сгылан. Аха ашьҭахь, санеихыԥсаақәа, сгәы иамукәа, амԥа инансыршәлан, иаарласны ргәашә снадгылеит. Ан, ууанʒа илҽасырхьхьаз лхаршҭны, дсеигәырҭьаҵәа даасҵылеит. Ҭаҳа быцақәак еизиган, иҟаиҵара дақәымшәо, еиҳа илаҟәрашәа иахьыҟаз ааида дадгылан.

Сара ааида шыршшуаз наирбаны саниԥырҵуаз ус иҳәеит:

– Сара соуп ҳәа... уара ԥыхьагьы ааида бзианы иҟауҵон... Сара?..

Иасҳәарыз... Зегь аамҭак-аамҭак рымоуп. Данихәыҷыз иимҵаз, ихшыԥ ззимышьҭыз, уажә иааиԥырагылт, ԥхьаҟа дамышьҭуа, арахь ада ԥсыхәа имамкәа...

АҨСУА ҬКӘЫН ИФЫРХАҬАРА

– Ирласны сеиқәшәыршәа, ирласны! Сыматәақәа абаҟоу? Уажәыгьы илбаажәымгаʒаци?.. Даду, аҽы урхиама? – Хьудар, иҽы зәʒәаны, аʒы иҽыкәкәа, аматҵурҭа ашәхымс даақәгылеит. Шьыжьымҭанла еилыхароуп араҟа, зегьы ускуск ирҽуп. Илаԥш нархиган, ампахьшьы ахьыкнаҳаз днеин, иаакынԥааны инеиҽишьит. Ихы-иҽы ааирбеит. Уаҟа аҵʒамц аҟны икыдыкнаҳалаз асаркьа хәхәа днадгылан, ихахәы еиқәара, ахҳәа налшьуа, зымԥа иныԥхьаҳәашәа иааҟаиҵеит.

– Сагхеит, сагхеит, уажәшьҭа уаҟа зегь еизахьеит, сара исзыԥшымкәа иҟам... Шьазина, сыматәақәа сзаабгондаз! – аматцурҭа абарҭа дныҭагылан, акәасқьахь ибжьы наиргеит. Уаҟа иаҳәшьа Шьазина дықәгьежьааны, абжьааԥны ишыҟалҭалац еиԥш, аѡнеилыргара даҿын.

– Иаарласны деиқәшәыршәа, иаарласны! Дагымхааит! Жәлар гәарҭак изыԥшны итәазар? – Хьудар иандугьы даахыццакит уи иеиқәыршәара. Дѡагылан, аматцурҭа дааѡнагьагьеит. – Какалк ишәыркы, криҿамҭакәа доушәмышьҭын, уа иахьа хәлаанӡа даанхар криҿазҭода? Амла дакып.

Хьудар иан Назира акҿыѡра днықҿалеит, иаарласны лыҷкәын ихәы аалырмазеирц.

– Уара, уажәыгьы уеимаақәа узушьамҭаци? Ахәыҷы дагхоит умбои, иабаҟоу иара аҿы? – Хьудар зегь реиҳа дыгәцаразкуаз ианду лакәын. Ианду ажәак лызиаҳәар нас аҭыԥ иаақәылҭаанӡа даҟәыҭуамызт. Убас ҟазшьас илыман.

– Иабаҟаху зыбгәахәуа? Ахкаара иҭами... Уи ҳара иаагахьеит, бара бацәымшәан! – Хьудар иабду Зафас, иеимаақәа ааибаиркын, дѡагылеит. Нас дԥьыҟә-ԥьыҟәуа аҿаԥарахь дныѡналан, аҕәра ахьknaҳаз иаакнихын, дындәылҭит. Аҿы, иацы заанатцы иааганы, ахкаарахь иҭаиҭахьан. Уахь иҿынеихеит.

Хьудар иан астол аҿы фатәык ааганы иныкәлыргылеит. Аха иара рацәак акрыфара игәаԥхацәомызт. Иҭахшәа-иҭахымшәа, дышгылаз ҿатцақәак иҿы инҭеиԥсеит. Уи иан иаагәалҭеит.

– Крыф, крыф уаѡцас, уи иуҿауршәыз уара иухәарҭаӡам иахьа хәлаанӡа, амла уҿаумырган, – инаидылҭеит.

Убри аамҭазы Шьазина Хьудар иматәақәа лыманы дааѡналан, ивараҿы игылаз аҟәардә инахылшьит.

– Зегь аабгама? – дналазҭааит.

– Ааи, зегь аазгеит, иумбаӡои? Цқьа урыхәаԥши!..

Хьудар ахьышәҭҳәа аҿеилаҳәара иҿыназикит. Ажәжәажәжәаҳәа инеишәитцеит урҭ дзышьцыламыз аматәақәа. Деилфачаҷа, иматәа дырҭаҟаца, дласӡа дааҟалеит. Аҟәынақәа зыҟәныҳәҳәы иӡарапа иакәыршаз амаҟа,абз хәыҷы цырцыруа

арахь иааԥшуан, зымҩашәа иахьахьынҳалаз. Хьудар днеин асаркьа днаныԥшылеит. Иҳазырҭрақәа инапы нарыхьшьшәа иаагәеиҭеит. Икаба аҳәынҵәарақәа ихагалаҙаны ииаибаиркит. Ихәда ԥшҙаҙа. Хьудар иааигәаԥхеит арҭ аматәаақәа. Абас есымша деилаҳәазар цәгьа имбо даақалеит, аха арҭ аматәаақәа уааран, аамҭала акәын ишимаз.

Зегь икәшаны игылоуп, иеигәырҵьаны ихәаԥшуеит, ас, ԥсуа маҭәала деилаҳәаны, бзанҵыкгьы дрымбацызт.

– Абас акәын ажәытәан рышҽеиларҳәоз аԥсуа ҷкәынцәа. Еилфаҷа иахьааидгылоз уареилаҳарын. Аха рыцхарас иҟаз – ас зегьыҵәҟьа рҽаурзеилаҳәахуаз, – иҳәеит Хьудар иабду Зафас дахьгылаз. Уигьы дахьаашналаз, илаԥш Хьудар идхалан, дзеиҭатцуамызт. Уи иеилаҳәашьа гәахәарак инаҭон, игәы хьазыблааузс акы игәаланаршәон, абри иҷкәынра, иқәыԥшра иадҳәалаз, аха уи уажәшьҭа хныркәышьа амамызт.

– Даанышәымкылан, даанышәымкылан... Уанду Хьыкәыр дукәыхшахааит! – лҳәан, Хьудар иандулнапы хьараԥьқәа иҟәаҟәа иныкәылшьит. Иаԥхьаҟагьы даааиасын, даааиԥхьылшьшьааит.

– Сара, зегь сырхиан, сышәзыԥшуп, – иҳәеит абду Зафас, иԥаҵа далаччо, иҽаамысҵашәатәны.

Адәахьы иандәылтц, аҽеы кәадырны, ицыҩцыҩуа, зегь рыла еиқәыршәаны игылан. Хьудар днеин, днадгылан, амгәырхақәа дырҩегьых днарыха-аарыхан, иааирххақәеит. Нас аҕәра ахьахаршәыз иаахиԥаан, ахьышәҳәа ашькыл ишьапы нкылаиршәын, днакәтәеит. Аҽеы, иҩаҵҟьар цәгьа иамбо, иаашаҟьшаҟьеит, аха аҕәра наҽаирҕәҕаан, иоуимышьҭит.

– Аа, усҵеит, ҳаумырԥхашьан! – Абду Зафас иикыз ажәытә шәақь, аԥсуа шәақь иаирххан, Хьудар инаииркит. – Аҽеы аҟамчы ахумҟьааит. Амаршәа кны убас иныҟәцала.

Хьудар дԥаԥьԥаԥьуа ашҭа днытҟьеит.

* * *

Ҭарсхан Ацанба, амҩаду нымҩахытц, анаара иааԥшуа азқәа аҳаракыраҽ дықәынхоит жәытәнатә аахысгьы. Иаԥсуа кәасқьеи, иаԥсуа маҵурҵеи ашәыртцлақәа ирыгәҭылак игы-

лоуп. Иара, урҭ ҳаҭыр рыԛәҵауа, иааигауеит иахьа уажәраанҙагьы. Акыр аҭоурых хҭысԛәа ирхаануп. Иахьагьы иагхауам – агәылацәа, асасцәа, азлацәа. Амҩаду инаркны агәашәқәа рҟынҙа, абҕанҷ аныԥсаланы, амҩа ҩагоуп, машьынала аҿывҳәа ишуҵаху уҩеиртә еиԥш. Ари аҭыԥ аԥсабара аԥшҙара убла хнамкырц залшом. Наҟ, иҵегь инаҳаракшәа, шәаԥыцьаԥла иҩычаны, рҿеиҩырхәа, рҿеаҳаракны игылоуп, аҭыҙгәара еиԥш, ашьхаԛәа, жәытәнатә аахысгьы иара дзыхьчауаз. Иаԥхьаҟа еиҳа-еиҳа лаҟәыроуп, гәаҩароуп, уаҟа ҙынгьы-ԥхынгьы аҙиас еилаҿеауеит. Нас, уантәи дарҩегьых анаара аҿеаҳаранакуа, ашьхара унагәыдыԥшылоит. Абри Ҭарсхан иаԥхьа ииасуа амҩаду, инхаҵәи-аахаҵәиуа, ашьхара иавҵаланы, дара зланхо ақыҵа иалсны ицоит ақалақь ахь.

Уажәы Ҭарсхан иашҵа уаала иҵәуп. Еизеит агәылацәа, азлацәа, асасцәа. Зегьы ргәы хыҵхыҵуа иԥшуп. Ашҵаҿы акинотыхра иаҵаху амыругақәа рацәаҙаны игылоуп. Урҭ ирыдгылоуп ауаа. Алашарақәа жжа-жжаҙа акәасқьеи амаҵурҵеи ирыдыԥхалоит. Арежиссиор зны анахь дыҩуеит, зны арахь дыҩуеит, артистцәа ибжьы рыԛәиргоит, убри даҿуп, акы дахыццакуеит. Артистцәа уи ииҳәо иазыҙырҩуа игылоуп. Нас уи даахьаҳәын, Хьудар иахь иҿынеихеит. Хьудар агәашәаҿ дгылоуп, иҿеы дақәтәаны.

– Иеилукаама ишуасҳәаз? Уара, Хьудар уакәҙам уажәы, уара Алиас уоуп. Ақыҵа ҷкәын, аԥсуа ҷкәын, анхаҩы иԥа. Уеилҟьоуп, уеилыххоуп. Ишудыруа еиԥш, Алиас ианшьцәа рҟынтәи ашҵа дааҵалоит. Уахь, иаб излаидиҵаз ала, ажәа мҩаԥгатәык иман, ианшьцәеи иареи уск аҵыхәала абраҟа аҩашаҿены еиқәшәарц азы.

Алиас, уара ашҵа уааҵалоит, уҿеы ушақәтәоу, иаарццакны.

Аха ашҵаҿы агәылацәа еизаны иҟоуп. Уи уара иугәаԥхахуам, уҿеы аанкыланы унҿыжәҵуеит. Ахьышәҭҳәа уан лахь уҿынаухоит… Нас, уи атекст ишаҳәо еиԥш… Еилукаама ишуасҳәаз?

– Еилыскааит, – иҳәеит Хьудар. Зегьы, уиаҟара ҷьабаа мбакәа, иааманшәалахарашәа игәы иааинаҵахит.

– Еҳе, шәыҷешәырхиа! Зегьы шәҭыԥқәа рахь!.. Аппаратқәа!.. – арежиссиор ибжьы наиргеит, абыкь иикыз иқьышә инадкыланы.

Аҭыхѡцәа рмыруагақәа аадырмазеит. Еиуеиԥшым алашарақәа нҭаԥхеит ашҭа.

Хьудар аҷеы дақәтәоуп, дыԥшуп агәашәаҷ. Игәы аҭҳараатҳара еисуеит.

– Еҳе, Хьудар, уҷааха, иаарццакны! – арежиссиор уи ибжьы наиқәиргеит... Нас иаԥхьаҟа дынхьаҳәын, – аппаратқәа, аппаратқәа!.. – ибжьы ҷацаҙа инхалеиҵеит.

Аппаратқәагьы ажжыҳәа аусура иналагеит. Иааибарххеит, иааибаршит. Зегьы ԥшуп иҟаларызеишь ҳәа...

Хьудар ашҭа дааҵалеит. Азныказ дааҭгылан, игылақәаз днарыхәаԥшшәа иуит. Нас амаҵурҭа аԥхьа еизаны игылақәаз рышҟа иҷынеихеит. Данырзааигәаха, ахьышәҭхәа иҷеы днақәҵит. Иҟамчы икуп.

– Баба дабаҟоу? – дназдыххылаз аԥҳәыс дналазҵааит. Уи анык леиԥш деилаҳәан. Илахь ччаԥшьык ыҵашәом. Иҵаны имаз ажәақәа ихы инҭагьежьит.

– Уаб, нан, дыргеит! – дааҕьаҵәыҕьаҵәит лара, анык леиԥш, леиԥка кахәхәа дахьгылаз. Абжьааԥны иԥшҙаҙа, аҙгаб цәа зыҟәнышьшьы иҟаз аԥҳәызба, уажәы ан лроль назыгҙоз, изыгны иҟаз нхаѡԥҳәыс ԥшран илымаз.

– Ишԥа?.. Дабаргеи?.. Дызгада?.. – анхаѡ иԥа, аԥсуа ҷкәын Алиас иакәушәаҵәҟьа даашаҟьшаҟьеит Хьудар. Аха, зегь дара роуп, акы дҭаҳәынҷаны дамоушәа ихы ибоит. Иара ишиҭаху еиԥшҵәҟьа иҷеизҟьом.

– Наҟсынтәи шьоукы аакылсын, дрыман ицеит, нан, аѡны дшыҟаз раҳан...

– Аах, шәара!.. – ихы ааларҟәны, ихаԥыцқәа неихаиргәгәеит. Нас, ахьышәҭхәа уаҟа игылақәаз днарылҟьан, амаҵурҭа дныѡнаххын, ашәақь ахьыкнаҳаз иаакынԥааны дындәылҟьеит.

– Аа, нан, нан... уабацои? – ан лыбжьы гоит. Ишҟа лнапы рхахауа лҷыналхоит. Аха иара длызхьаԥшуам. Иҷеы днақәтәоит.

– Шәаанҷас, шәаанҷас!.. – убри аамҭазы арежиссиор ибжьы аагеит, изҷыз иааҟәнахыртә еиԥш. Дааццакны рышҟа

иҽааихеит. – Иҽеим... иҽеим!.. Ишԥашәасҳәаз! Иабаҟоу аилыххара, аԥсуа итәы? Иҳаҵҳаҵара, игәеибафара?.. Ишԥауасҳәаз, Хьудар, сара?.. – Хьудар ҿимҵзеит. – Мактина, бара?.. – ихы налыкәикит уажәы уи ан лроль назыгзоз аԥҳәызба. – Дсымбеит сара аԥҳәыс, иҧьаҵәыҧьаҵәуа зыҧкәын ихьынҳалауаз... Иҵагь аус адулатәуп, иҵагь шәырзааигәахароуп, шәреиԥшхароуп убарҭ зрольқәа нашәыгзауа. Уаҳа ԥсыхәа ыҟам. Шәазхәыц, шәхаҽы иаажәг, шәхаҽы!.. Ҳара, аҟазара знапы алаку, аԥсы ахаҳҵозароуп ҳнапы злаку аус. Уи шәхашәмыршҭларoуп...

Ԥыҧраамҭак ус игылан. Нас, дынхьаҵын, дара ахьгылаз аҧыԥқәа рҽы днагылан, изҽыз аролькәа шынарыгзашаз дыргөегьых дналацәажәеит.

– Еҳе, иҽыцны!.. Шәҽеиқәшәыршәа!.. Аппаратқәа!.. – ибжьы нхалеиҵеит. Зегьы рҭыԥқәа рҽы иөагылеит. Хьудар өаԥхьа агәашә ахь иҽынеихеит.

–Еҳе,ҳалагоит!–еиҧаагеитуиабжьы.Убасҟанаппаратқәагьы ажжы-жжыҳәа аусура иөалагеит. Иааибарххеит, иааибаршит. Алашарақәа неилысит.

– Хьудар!..

Хьудар апҟацаҳәа агәашә дынҧалеит... ...Аҽенынтәарак абри иаҽын, даараҙа иалҵны, арежиссиор игәаԥхартә еиԥш иҟалаанҙа даҟәыҵуамызт. Хьудар уаҳа наиламкәа дааԥсеит, аха инирԥшуамызт...

* * *

Аматҵурҧаҽы, аҧаацәара зегьы еизаны, Хьудар икәшаны итәоуп. Есуаха, Хьудар дкараха, ишьапы дзыкәымгыло дааицыԥхьаҙа, русқәа ахьышәҭҳәа иааилырганы, рҭыԥ иныкәҵаны, иааины инаидтәалоит, бла-бла инаихәаԥшуа.

– Да, Хьудар, иҳаҳәишь шәахьынҙазнеихьоу? Уи аԥсуа ҷкәын уаҳа иҟаиҵахьоузеи? Ишԥацои аусқәа? Цқьа ибзианы ирызҭыхуама? – аҙә даҟәҵыр, даҽеаҙәы изҵаара аҿынаирхоит. Ишԥарҧаху уҳәарауазеи абри Хьудар дызҿу зегьы еилкааны ирдыруазар. Нас даргьы иамеижьауа гәыграк рнаҧарын, уи дызҿу аус аҟны амш шимгауа, иаргьы уажәшьҭа ихьҙырҳәагоу уск инапы шалеикыз.

Хьудар азныказы, рызҵаарақәа имаҳаʒошәа, иҽеырҭынчны дтәан, акы дазхәыцуа, абри зықәра наʒахьоу иеиԥш иҽеыҟаҵаны. Али-ԥси рыбжьара, ариабжьарак ихҭысхьоу сахьақәак еилаѡеиласуа иблаҷы иѡиаҟьан, шьоукы рцәажәашьҭыбжьқәа иаҳауашәа даақалеит, аха уахь уиаҟара иҽеаламхакәа, ихы ѡышьҭихын, дналагеит ацәажәара.

– Ариабжьарак ҳара акыр аус ааухьеит, – маҷк дааҭгылеит Хьудар, дааиԥхьхәыцаait, инациҵеит. – Ишәгәаламшәои, уи аԥсуа ҷкәын Алиас, сара зроль насыгʒо, иан иаб дҳәынҷаны дшыргаз атәы аниалхәа, игәы еибакны, ахьышәҭхәа аматцурҭа дныѡнаԥалан, ашәақь аакынҵааны, ашҭа дынҭкьоит, иҽеы дақәтәаны. Ишыжәдыруа еиԥш, уи иаб дишьҭалоит. Аҽеы аццышә иаѡызоуп, ахыкәаала еиԥш ицоит.

Агәашә инаркны амѡаду аҟынʒа хар амамкәа сыбжьҟьеит. Ҳҽеы уаҟа даараʒа аҽарманшәалеит, иара ишахәҭаз еиԥш ахы мѡаԥнагеит…

– Ҳаи рыцҳа, Қәиқәа уаѡ дарԥхашьом, уи агәра згон сара, – иҳәеит Зафас, Хьудар рҽеы Қәиқәа рҽехәаны, дахьахцәажәаз игәы иахәаны.

– Аха, аиаша уҳәарами, изызʒарызеи, амѡаду аҟны азныказы цқьа ҳманшәаламхеит. Ани уара ишуҭаху еиԥш аусҷәа анзымцогьы ҟалоит. Усҟан шаҟа уаргәамцуазеи? Угәахы еибанаркуеит аха, уазымцаан!..

– Иҟалеи, Хьудар, иҟалеи? – Шьазина дахьтәаз илзымчҳакәа, иажәа днаԥыѡланы днаиазҵааит, маҷк дааҭгылашәа анылба.

– Иҟалеи бымбои… – Хьудар хаҵаҵас акәын иҽеырдадны дышцәажәоз, абри акрызбахьоу иеиԥш иҽеыҟаҵаны. Аха, аиаша уҳәарами, Хьудар уажәы дызҷу аус аҟны еиликаақәахьаз рацәаʒан. Урҭ зегьы макьаназы дара ацәыхаран, ирыздыруамызт.

– Аҽеы шааиуаз, амѡаду иаангылар акәын, иаацых-цыхуа, иузышьақәымкуа. Уи аҷкәын иаԥхьаҟа амѡаду днаныԥшылоит, аха икахха иҵацәыроуп, уаѡԥсы даныршәлам. Ачарҳәаѡцәа, амѡа ааихҵәаны, дрыхьʒар иҵаххоит. Уаҳагьы ԥсыхәа амамызт. – Хьудар иан, иаб, иаҳәшьа, ианду, иабду – зегьы еиқәыʒырѡуа изыԥшуп, иажәабжь наҟ-наҟтәи ацашьа

зеиԥшрахарызеишь ҳәа. Иара даҟәытцуам: – Ҭарсхан иаԥхьа, амҩаду ахьааихутцәо,цаҟа илбаауеит амҩахәасҭа.Убрысынтәи дҩалбааны,агәаҩара дынҭысны,дрыхьʒар акәын. Уи агәаҩара амҩа аркьаҷуан. Уаҟа албаара ус имариам аҿазы. Амҩахәасҭа цәицәиуа… Нас уи, аʒы ҳахьҭалало, адәышкәаҕьаз аҟны ункылнагоит… Убри насыгʒар акәын сара, убри аҷкәын иеиԥш схы мҩаԥызгар акәын. Зегьы рҿырмазеины иԥшун, абри акиноҭыхра иалахәугьы, иалахәымгьы. Аха, абри амҩаду аҟны аҿы анааныххылалак, зны апҟацахәа амҩа инаниршәларц ақәикуеит, аха ашьҭахь, аҕәра анааҷаирххлак, аԥхьатәи ашьапқәа аашьҭыхны, мачк иҩаԥаны аҷынанахар акәын амҩахәасҭахь. Абри аҟны сҿи сареи цқьа ҳманшәаламхеит. Знык, ҩынтә, хынтә… Акырынтә сышьҭрақәланы сҷаасхон. Уи ақәыргылаҩ-арежиссиор ишигәаԥхо анагʒара дараʒа иуадаҩуп, дара уи аҟны аус зухьоу рзыҳәангьы. Сара, аиаша уҳәарами, еиҳараʒакгьы исцәыхьанҭан, исцәыцәгьан, аха убри игәаԥхауа иҟалаанʒагьы уаҟәихʒом. Аапсара издырʒом, ихы деигʒаны зыҟалашам. – Аҳы, уҷааха, уҷааха!.. Иҵегь, иҵегь. уҷеаалх!.. Умшәан, умшәан!.. – иҳәалап. Мамзаргьы: – Уаанҷас!.. Иазхоуп!.. Ихәарҭам!.. Ма: – Ибзиоуп, ибзиоуп! –ҷиҵлап. Убри даҷуп. Зегь иара иҳәатәы харҵоит, дзакә уаҩу сара исзыдыруам. Уԥсы улихуеит. Аҿгьы уаҳа наламкәа, икараха аԥхʒы налхәаҭароуп…

Аҳа, уи ҳалгеит шаҳҳәоз, цаҟа, албаарҭаҷы аҭыхра еиҳагьы ицәгьахеит. Зны иара ус сылбааит, аҿы амҩа арбатәын. – Нас ирццакны. Уи амҩа убас иҟоуп – аҟәаԥаҿаԥара, ашәаԥыцьаԥ рымахәқәа, рдацқәа, ахаҳәқәа. Ушнеиуа цьара унанҟьар – уалгеит ауп. Аҿы ашьапы ахьаргыло иҵԥо ахаҳә ссақәа еибаркәымпылуа иаҷҟьаны ицоит… Цьара-цьара, уаҕеимшхара, хланҵы унҭалап. Ахалара – уи аҵкыс еицәоуп. Аппаратқәа абжакы хыхь иқәгылоуп, абжакы цаҟа иҭагылоуп.

– Еҳе, Хьудар, уҷыҩаха! – ибжьы насыкәиргоит арежиссиор. Саргьы сҷынасхоит. Аҭыхыҩцәа раппаратқәа зегь сара исыкәакуп. Урҭгьы хыкәкык ауп ирымоу, шаҟа ирзырманшәало, шаҟа ибзианы ирызҭыхуа. Иҳаҵҳаҵоит, аха шәазымҵаан.

– Ирццак, Хьудар, ирццак!.. – Иурццакыр, аҽы иахьакәым инеиҭапҵар ҟалоит, иахьакәым укыднаҟьар алшоит. Аҕәра аҿархханы искуп. Мчыла иианыскылоит, аха исымпыҵнажәар шаҵаху збоит. Аха аҽеанааиқәнаклак, ашьапқәа ашьшьашьшьыҳәа иныкәргыло инеихнагоит.

– Ирццак, Хьудар, ирццак!.. – уажәыгьы исаҳауашәа сыҟоуп уи ибжьы. Мап, уи абжьы цәгьарак аҵамызт.

Уаҟа сара шаҟантә схалеи, шаҟантә сылбааи! Дарҽегьых игәаԥхомызт. Сгәы аныԥҵәаҙа, иҟалалакгьы ҟалааит ҳәа аҕәра маҷк иааусыжьит. Аҽгьы, ҳҵагылазаашьа зеиԥшраз адырзар акәхап, агәымшәара наныԥшын, апҟацаҳәа аҿынанахеит. Азныказы иаасцәымыҕхеит сара уи ацашьа. «Иҟанаҵозеи, змоурахә мыҙша, еикәым шҳахьуа азымдырҙои?» – насгәахәит. Аха иара ҟәышымзи, агәаҽеанызаара аанарԥшуан. Аха, егьа ус иҟазаргьы, ҳашнеиуаз, аҽы ашьҭахьтәи ашьапқәа ныкәчаразын, иныкәҳәазаны аҿынанахеит. Саргьы, азныказы иаасзымбатәбарахан, сҩаҵрысит, аха иара, иаразнак аҽааибнаҵан, ашьапқәа инарыкәгылеит.

– Ибзиоуп, Хьудар, ибзиоуп! – убасҟан иаагеит арежиссиор ибжьы, икылкаа дысзыԥшуазар акәхарын.

Уи сгәы иахәеит сара, сааԥсарақәагьы насханаршҵызшәа сааҟалеит.

Шәара ишәыздырҙом акинофильм аҵыхра шаҟа ицәгьоу, шаҟа аԥьабаа ақәырҙтәу. Сахьа хәыҷык ибзианы иҟаларц азы ҩажәи жәафынтә иҵухроуп, нас убрахьынтәи иреиҕьу акы алырхуеит... – Хьудар иажәа абраҟа иианикылт. Аха Шьазина лгәы хыҵхыҵуа дахьтәаз дырҽегьых димазҵаар лгәы иамуит.

– Уаҳа?.. Уаҳа?.. Нас иҟалои, Хьудар? – нас иҟалараны иҟаз ахҵысқәагьы еилылкаар лҵахын. Лыблақәа еихмырсыҕь дихәаԥшуан лашьа, уааҙа иҵлымбаацыз фырхаҵара уск наигҙарашәа иҽырԥагьаны дахьтәаз.

– Нас иҟалараны иҟоу ахҵысқәа – нас ишәаҳап, уажәазы ари шәызхоуп. Уаҵәы иҵегь аус ҕәҕәақәа ҳамоуп, – иҳәеит Хьудар, иҽеарԥагьашәа. Мап, ицәажәашьала, дыззукуа аус аҟны ихы дамеигҙакәа ишынаигҙо агәра уиргаратә уазирхәыцуан, ихиҿсахьа ҭынчра ианубаалон еиҳа-еиҳа аҟәышра,

аус азхәыцра, такԥхықәрыла азнеира. Абри зегьы иара илшаратәы ихы ибон, хьысҳарак ԥьара имԥан иқәлартә еиԥш ихы ааимырԥшыцызт…

* * *

Уажәы аусқәа зегьы мѡаԥысуеит ҭаҟа, лбаа, адәҳәыԥш аҟны. Адәҳәыԥш иаакәыршаны уаала иҭәуп, аха агәҭахьы анеира азин рымам акино шҭырхуа иахәаԥшырц иааиз. Урҭ зымѡа анаара рҿаҭаны игылоуп, арахь иааԥшуа. Макьаназы еилаѡеиласроуп, аҳәы арахь дыѡуеит, аҳәы анахь дыѡуеит, русқәа ирхыццакуеит.

Хьудар, ԥсуа маҭәала деилаҳәаны, иҿы ԥаԥьԥаԥьуа дақәтәоуп, уажәы-уажәы аҕәра наҿарххуа иааникылоит, ԥьарак изышьақәкуам, аусқәа зеиԥшроу цқьа еилкааны ишамамгьы, иҳәаҭәыҳәаҭәуеит.

Адәҳәыԥш, ууаилаҳаратәы, ашәаԥыԥаԥ иаҭәара – алқәа, ахьацақәа, аԥьқәа, арасақәа рымахәқәа еилышьны, иҭахкааны ирымоуп. Амала ганкы – абри мраҭашәарахь иҟоу, абас хԥаҟа-ԥшьбаҟа метр раҟара иҿыцәааны илашьҭуп. Уаҟа, ҭаҟа, лбаа, иҭагылақәоу аҭлақәа рхыцәкәыкәынқәа роуп иааԥшуа. Арсынтәи уанахәаԥшлак, аԥсабара цәгьалаҭәкьа улаԥш хнакуеит, убас еиҿартәуп. Наҟ еиҳа-еиҳа, амѡаду ахь, аҿышьҭнахуеит аԥсабарагьы. Аха араҟа, абарҭ зегь реиҳагьы, убла хызкуа даҿеакгьы ыҟоуп. Ари адәҳәыԥш аган, иҿыцәааны иахьылашьҭу, рацәак иацәыхарамкәа, арыгьарахьала иааруа аҳиас, иаамѡахыҵны, аҿҿаҳәа ҭаҟа иҭаҿҿауеит, ацԥхьқәа бырлашԥсараха, иҿыхаҳа, иҿыхьшәашәааҳа. Жәытәнатә аахысгьы абас иҟоуп иара. Нас уаҟа, иахьҭаҿҿауа, аҿааиқәкны, наҟ ашьшьыҳәа, аҿырҭынчны, аԥаѡ иавҵаланы ицоит. Амала, абри аҳы ахьҭаҿҿауа, даараҳа иҵаулоуп. Наҟгьы, убас акыр инаскьоит, аҵа кәеикәеиуа.

Аԥхынразы араҟа ахәычқәа иреизарҭоуп, ҙҭаларҭас ирымоуп. Рыбжьқәа абра иҭыѡны иануахәуа ыҟаҳам. Хҭацәыхак шааролак, еибарыѡны зегьы абрахь рҿаархоит. Зны адәҳәыԥш ахь ихаланы ишықәиоу убоит, зны – ҭаҟа, аҳеишьылра азааигәара, амра ахьҭаԥхо, аԥслымҳраҿы. Хыхьынтәи

ишуҭаху, аҙы еизыҵәаны иахьлеиуа уахыԥаны, ҵаҟа улбааует. Ҵаҟантәи ишуҭаху хыхь ухалоит, аха, аиашазы, маҷк амҩа ҭшәоуп, иҿаԥҟаны ауп ишылашьҭу.

Араҟа Хьудар иԥарҭа ҳәа иашьҭоуп Хьудар иҩызцәа, избанзар, раԥхьаҙа абри адҳәыԥш аҟынтәи аҙахьы иԥаз Хьудар иакәзаап. Аԥхьаҙа иара ус иаша дыԥон, дкауда аҙы дазцон, аха ашьҭахь хылагьы дыԥо далагеит. Ҵаҟа уеизгьы иҵаулан, ишиҭахыз далҭәарауан.

Хьудар абас хыла даныԥоз, ахәычқәа зегьы еизаны, ҵаҟа илбааны изыԥшуан, аҙы дшалашәкәоз гәарҭаразы. Уи дара ирзымбатәбараханы, гәахәарак рнаҭон, иҵанаршьыцуан, дара реиҳа афырхаҵара ус назыгҙаз иеиԥш дыршьон. Нас, дышнеишнеиуаз, аҳауаҿы, акагьы дацәымшәаҙакәа, ҩынтә-хынтә дгьежьуан иҿеиларҵәины, аха аҵыхәтәаны, иҿаариашаны, аҵәырҳәа аҙмыжьра дналашәкәон. Хьудар иҙбахә иаразнак ақыҭа иналсит. Аха иҟаиҵақәоз аҩны ианраҳа, даараҙа ргәы иалсит, даԥхьдырҟәҟәарц иалагеит, аха акгьы рылымшеит.

– Ааи, сыԥоит! Иҟалеи нас сыԥозар? – ираҿԥникуан иара. – Уи азы хьаас иҟашәымҵан шәара. Сара схы агәра згоит…

– Шәиҟәатҵ нас, имуазар, дыԥалааит ихәда хжәааанҙа, – иҳәеит иаб, игәы аныԥҵәаҙа…

* * *

Хьудар иҿеы ықәргьежьааува дахьгылаз, арежиссиор дааидгылт.

– Уԥши, иҟаҳҵеит, ицәгьам ҳәа сыҟоуп. Ари иаҟароу аԥынгыла ишԥазахымԥари? Уажәшьҭа аҿеы иаурбароуп, амала, уахыԥаҙом макьана, ус унадгылоит, унахыкәша-аахыкәшоит. Аҿеы игәанаҭааит, иашьцылап.

Хьудар харантәила игәеиҭахьан урҭ иахьантәаракгьы иадынҵәалаха изҿыз ари аԥынгыла. Хар амамкәангьы иҟарҵеит. Уи ахьдыргылаз рацәак ихарамызт. Арантәи дныҵкьар, ишиҭахыз ахьышәҳәа днахыԥон.

Уи аԥынгыла иҟарҵаз змааназ шьахәлаҵәкьа еилкааны иман Хьудар. Уажәы-уажәы, дыԥаны, дкауда дцошәа ибла иныхгылон, аха уи азхәыцра рацәак иҿагәылеихалацәомызт.

Иҽеы аҕәра наҷаирххан, аԥынгыла ашҟа ахы рханы даагылеит, нас чоуҳәа днатԥьан, абри аҽыбҕаҟазацәа ишыҟарҵо еиԥш, иҷынеихеит. Дышнеиуаз, аԥынгыла дазааигәахозшәа аниба, аҕәра наҷаирххан, дахымԥакәа иҽееаникылт. Зегь гыланы ихәаԥшуеит. Уи ахыԥарҭа цәгьа ибзианы иҟаҵан, ианахыԥалакгьы, абгьыԥҵә сса каԥсаны, цәгьа ирманшәалан. Хьудар днахыкәша-аахыкәшеит. Аҽеы алаԥш нахнагеит.

– Абнаҟагьы абас ауп ишыҟало, инаганы ахыҟәаҷы иныкәҳаргылоит, уаҳа акагьы аҭахӡам, уи уаҵәымшәан уара. Аха, уажәшьҭа иаршьцыла, уахыԥала. Ари иара уссгьы иакым ҳәа сыҟоуп.

Хьудар ари аԥынгыла дырҩегьых днахыкәша-аахыкәшеит. Аҽегьы, уи шшәарҭамыз агәра агазар акәхап, рацәак иӡыӡымкуамызт. Хьудар ҩаԥхьа ишьҭахьҟа акыр днаскьаны даагылеит. Аԥынгыла ааигәасигәа игылаҟәазгьы наскьа-аскьаҟәеит, аҽеы амҩа дырманшәаларц.

Хьудар чоуҳәа днатҵаҟьеит.

Аҽеы каууа уи аԥынгыла инахыԥеит. Агәхьаагь амкӡеит. Убас знык, ҩынтә, хынтә… Аԥышәара цон иманшәалаха.

– Ибзиоуп, Хьудар, ибзиоуп! – арежиссиор ибжьы ааиргеит. – Уажәшьҭа убри наганы, аԥаҩ ахыҟәаҷы иҟәшәыргылоит, абра ишыҟоу еиԥш иҟашәҵоит… – инарыдиҵеит уаҟа игылаҟәаз.

Уи аԥынгыла убас иманшәаланы иҟаҵан, ԥыҵҩык надгылан, икәаԥӡа ишыҟаз иаашьҭырхын, ахыҟәаҷы инаганы иныкәдыргылеит. Азымҩарахьтәи аганахьгьы дырҩгьых абгьыԥҵәкәа ақәԥсаны иныҟарҵеит, аҽеы иазымдырыртә еиԥш, идәушәа, ишьацран инашьҭушәа.

Хьудар дахьгылоу, абжьааԥны еиԥшымкәа, игәы аҳҳара-ҭҳара еисуеит. Ихала дыҟазҭгьы, абрантәи дыҩны, ахыҟәаҷы дныкәпаланы, ишиҭахыз хыла аӡиас дазцон. Аха уажәы… ишԥаҟалари?.. Арахь аҽеы, арахь иара!.. Игәы акы иааитҵанарҕәҕәоит маӡа-маӡа… Иҟаларызеишь?.. Изыманшәалахома?.. Аҽеы цқьа измыԥар?..

Аҽеы, арҭ зегьы ҏеазҵәылхны изышьҭаз, хыкәкыс ирымаз аздыруамызт макьаназы. Ус ирыхәаԥшуан, иҟарҵақәоз алаԥш итмыршәакәа.

Ахацәа зҽыз аус аадырманшәалеит. Аԥынгыла ашаха нацрарҳәан, унахар, иахьҭаху иугартәеиԥш иааԥарҵеит. Ашаха аханы шьоукы рҽырмазеины игылоуп, аԥынгыла аҽы анахыԥо, ахьышәтҳәа иаатцыргартә еиԥш.

Арежиссиор Хьудар дидгылоуп.

– Акы уацәымшәан, Хьудар? Угәы рҭынчны, аԥхьан ушахыԥаз еиԥш, уахыԥоит аԥынгыла. Наԥ дәушәа иҟатцоуп. Аҽы уи аздырҙом. Аҽы уи ианахыԥо, ҳара уи аԥынгыла арахь иатцҳарԥьоит ахьышәтҳәа, акадр аҿы иҟамларцаз. Шәарҭа ҳәа акымзарак аҭахҙам. Аҽы кауу ицоит аҙахьы. Уара ушақәтәоу уақәтәоуп. Аҽы аԥхьатәи ашьапқәа рылоуп аҙы ишазнеиуа. Аҙы ҳара игәаҳтахьеит, уаргьы иудыруеит, иҵаулоуп, ишәарҭаҙам... Ишуасҳәаз уаҳаит, уҽырԥәышны, абри ҵәыргылак уанахыԥо еиԥш...

Нас дынхьаҵит.

– Аппаратқәа, аппаратқәа! – ибжьы ҿацаҙа инарықәиргеит урҭ ирыдгылақәаз.

Аппаратқәагьы ажжыҳәа аусура рҽыназыркит. Зегьы рҽырманшәаланы иԥшуп. Арежиссиор дырҿегьых зегь лаԥшыла иааимидан, ԥьарак иҿаашьақәикит.

– Еҳе, Хьудар, уҿынаха! – ибжьы наиргеит Хьудар иахь.

Аҭыхра иналагеит.

Хьудар, ибжьы ҵарыхәҵәаҙа, ахыкәаала еиԥш иҿынеихеит.

Зегьы-зегьы ԥшын, иҟаларызеишь ҳәа, рыгәқәа хыҵхыҵуа. Аппаратқәа рыбжьицон ада аҧсабара ҭынчраҿы аҽа бжьык уаҳауамызт уажәы. Аҙхыҽеагьы ашьҭыбжь аҙазшәа. Зегь рылаԥш, рхы-ргәы, рыҙырҿра зызкыз Хьудар иакәын.

Убри аамҭазы Хьудар иабду Зафас, абри сматә абраҟа дызҿу збап ҳәа иааины, ауаа ахьеилагылаз анаараҿы иаа-ҿагылаз, Хьудар аҽы дшақәтәаз, аԥынгыла дахыԥаны, дкауу аҙмыжь ахь иҿанынеиха, дахьгылаз акәукәуҳәа дыҳәҳәеит, уаҿы ишимбац ала.

– Хьудар!.. Хьудар!.. – ауаа рыжәпара еимгәыцҟьааua аҙыжь ахь иҿынеихеит. Ауаагьы, иҟалаз аабап ҳәа, еижәыланы уахь еихон, аха иоурышьҭуамызт. – Уа шәаанҿас, уа шәыҟаз! – ҳәа аҙәы дрықәцәҟьон.

Убри аамҭазы Хьудар аҽеы дшақәтәаз аӡы атцаҟынтәи дѡалцәрааит, аҽҿеаҳәа аӡы ихьыцәцәа. Аҽеы ахы ишзахәоз еихеит ахықә ахь, апсеивгара ацәмаҷны. Аӡы еимгәырҿеа иааҭытцын, апслымӡра иныкәгылт. Абду Зафас Хьудар днеихьынҳаланы дааникыларц ақәикит, аха иааигәара днарышьҭуамызт.

– Ибзиоуп, ибзиоуп!.. Иҵегь унаскьа, иҵегь унаскьа!.. Умҧшын!.. Умҧшын, умҧшын! – игон арежиссиор ибжьы. Аҭыхра еиқәымтәацызт. Уи иахәаҧшуаз уахь еиҳа-еиҳа инаскьон еижәыланы, аха аҭыхра ахьымѡапысуаз макьаназы уаѡ днарышьҭуамызт. Хьудар даанымгылаӡакәа ацара даҷын, аҽегьы иаргьы аӡы рхьыцәцәа.

– Иҟашәцозеи, уара иҟашәцозеи?!. – Хьудар иабду дырзышьақәкуамызт.

– Ибзиоуп, ибзиоуп! Иазхоуп! – арежиссиор ибжьы аагеит. Зегьы уи иҳәатәы инацныҟәеит.

Убасҟан Хьудар иабду днарыжәлан, днарымпытцҟьаны, иҽхыршәаа, аҽеы аҕәра днамцасит. Хьударгьы илакҵа ырмышьцаны днеиҷаҧшит. Нас акакаиҳәа днаиқәцәҟьан, аҽеы длақәицеит. Ируа иақәымшәо, зегь шанханы ихәаҧшуеит абду Зафас.

– Усаҧыз абыржәыцәҟьа, усаҧыз!.. Уҽушьуазма араҟа, уҽушьуазма?!. Уаҳа акагьы шәзеилымкааӡои, изакәызеи шәызҷеу? Ас уаѡы ибахьоума?.. Дышәшьуазма ахәыҷы!.. Усаҧыз абыржәыцәҟьа, усаҧыз!.. – ибжьы ааирҕәҕәеит Зафас. Иҽааихаршәны уаҟа игылаз арежиссиор днеиҷаҧшит, аха уаҳа акагь иаимҳәаӡеит. Дынхьацын, иҽеы аҕәра кны иҷынеихеит, аҙәгьы игәхьаа мкӡакәа. Хьударгьы ахәацаҳәа уи днаишьҭалеит, ихы ларҟәны. Ауаа гыланы ирзыҧшуеит иахьнеиуа, ирҳәо рҷамшәо, иҟалаз ирзымбатәбарахан иазхәыцуа.

– Иҟалозар, иҟалозар минуҵк аҟара… Жәақәак шәасҳәарц сҵахуп!.. – арежиссиор уи ишҟа инеихигеит, аха Зафас дхьампшӡакәа ацара даҷын…

* * *

– Изакәызеи исаҳауа, изакәызеи?.. Уара иаасымысхыша, аѡны уазымки?.. Изакәызеи узҷеу? Ҳаҧсы шҵоу ҳаушьырц

ақәукыма? Ацәгьеи абзиеи узеилмыргауа уҟалама? Иааубалак зегьы урхьынҳалоит... Иуарҳәо зегьы агәра ганы уҽеақушьаауеит. Ажәщанахь иԥыртәуп рҳәаргьы, уԥыруеит, уҽеы ушақәтәоу!.. Уан улмазҵаа, уаб уимазҵаа, уанду улмазҵаа, уабду уимазҵаа, ухы иааҭашәо ҟауҵоит, ухы иааҭашәо наугӡоит. Уи аҩыза ара иаҳмаҳароуп. Уҩны уамкуеи, ԥьым уҩны... – Хьудар иан деихашәны, илҳәо лҽамшәо, лгәы ԥжәаны дцон. Лхы-лҽы шкәакәара уажәы еиҳагьы еицралеит, лыбла ҕраҟәа амца рхылан иҟаԥшьхеит. Лҿылшьыр лҿылзымшьуа, илаҳаз амца лыцранаҵан, лҿылзеиқәкуамызт.

– Аиеи, уаҳа арантәи ушьапы еихуго ҳамбароуп!.. Изакәызеи изҽқәоу уҳәарауазеи? Ахәыҷы аҿеы дақәыртәааны, аӡы даларыжьуан!.. Ари аҩыза уаҩы ибахьоума?.. Уи шәара ишәымбеит. Иабажәбагәышьоз, уа шәыҟамызт. Сара убри анаараҽы саҽагыламзи, саныԥшы, аҿеы ббаӡа аҽаанахеит. Аԥхьаӡа ус ахала иԥоз ԥьысшьеит, аха ашьҭахь, Хьудар дақәтәазшәа анызба, уаҩы ишимбац ала сыҳәҳәеит. Срыжәлан сдәықәлеит уахь, аха соурышьҭуама? Ишызбоз аҿеы аӡы инӡаакәкәалеит, ирласынгьы изымхалеит. Сыҳәҳәеит, сҟааит дырҩегьых ишсылшоз, аха соурышьҭуамызт. Егьи, дара абри иааҟало зегьы аҭыхра иаҽызаарын... Хьудар иԥсы ихыгга... Аҿеы ашьапы изықәымгыло... Уаҳа уи аӡбахә ала арантәи ишьапы еихиго сымбароуп. Мап, мап, изакәызеи избо? Аҿегьы ршьуан, ахәыҷгьы дыршьуан!.. Ас уаҩы иаҳахьоума? Акино ҭырхуазар, иҭырхааит ишырҭаху!.. Уара ашьшьыҳәа абра аҩны уаакы!.. Уамкуеи аҩны?.. – Абду даараӡа игәы еиланархуеит иахьа дназлаԥшыз. Даараӡагьы игәы иҵаланы ауп дшахцәажәоз.

– Аҳа, ибиоуп уажәшьҭа, еиликааит, шәиҟәаҵ, – иҳәеит аб дахьтәаз. – Уи дхәыҷым уажәшьҭа, жәохә шықәса ихыҵуеит.

– Абас уҳәоит уара есымша, убри азоуп иитаху зыҟаиҵогьы. Уара акагьы уацәшәаӡом... – инеиҽалырхьит Назира лхаҵа. Иаргьы, уаҳа рацәак иамамкцәакәа, иҿееаникылеит.

– Нан, абарҵ, уани уаби рҳәатәы аахаҵа, урҭахуп азоуп абриаҟара зуарҳәо... Аха, изакәызеи исаҳауа, ишԥыкәу ушыԥоз, аҿеы уақәтәаны, атымитышахь?.. Абра ашьшьыҳәа

ууатәоит, уаҳа акгьы!.. – андугьы лҽахәы лымҳәар лгәы иамуит, аха уи лажәақәа еиҳа аҳалалра, аргәыбзыԥра рныԥшуан.

Ауадаҽы иаатынчрахеит. Хьудар ихы кны дтәан. Уажәы-уажәы ибла иныхгылон, аҽы кауу даманы хланҵы ицошәа, нас дкакәкәа, аӡы аҵанӡа данца, арахь алҵра ицәуадаѡны, днапҟьа-шьапҟьо аӡеилаѡынтра далахазшәа. Нас уи арежиссиор, – ибзиоуп, Хьудар, ибзиоуп! – ҳәа ибжьы иаҳауазшәа.

Аухагьы уаѡы ишимбац ала ицәа ҭынчмызт Хьудар. Илацәаҟәа шеиқәԥсоу акәымкәа, даалҟьаны жәақәак иқьышә иныкәххуан, нас акыраамҭа дзыцәомызт.

«Уажәшьҭа ишԥарыԥсыхәоу? Ишԥаҟарҵои?..Даҽаӡәы дрыԥшааузар акәхап. Дышԥарзымԥшаари?.. Сара уеизгьы уахь уаҳа сыкәрмыжьлозар акәхап... Шаҟа ибзианы ицоз аусҟәа?..» – Хьудар дахьышьҭаз игәы ҳәаҵәыҳәаҵәуа, ҭахак инаҵомызт. Зны, аԥхьаӡа иара дшырԥшааз, дшалырхыз, дшыргәаԥхаз атәы игәалашәеит, нас иабду аҽы анимырхуаз закәытә ԥьабаау ирыхҭигаз игәалашәеит. Аҵх ыкәҳа ацара иаҽын...

* * *

Амра, Хьударраа ахьынхоз арымарахьала ирыҽԥынгылаз ашьха ҳаракыра инхыҵын, зқьышәахәа аҿыдды ақыҵа иналаԥхахьан. Ақыҵа ԥсабара ацәа иалнахын, аҳауа иҟәандаҿыхаӡа иҟанаҵахьан.

Хьудардахьышьҭаз,инапқәа ахыза иныҵихын,иҽээирххеит. Амра ашәахәақәа ҟәандаӡа, аԥенԥьыр иалыԥханы, ауада иѡнаԥхон, игәазырҳага-игәыҟаҵагаха.

Хьудар дѡагылан, иматәақәа ажәжәаҳәа иааишәхаирԥан, иеимаа чхьаркқәа наишьхарԥаны, ҵаҟа дналбааит. Наҟ, аматурҭахь иҿынамхакәа, абарҵа дныҵагылеит. Иабду Зафас ашҭаҿы иҳәуа иҭаз рҽы дадгыланы дахәаԥшуан, илаба наиҵаргәашәа. Нас днеиҭаҵын, ахы инапы нахьишьит, абҕа инапы ныкәишьит, ихы ларҟәны днаҵаԥшит.

– Иҟалеи, бабаду? – Хьудар ашьшьыҳәа уахь инеихигеит.

– Иҟалахуаз? Алымҳақәа аӡы рҭалеит ҳәа сыҟоуп, ахы уажәы-уажәы иаҟьоит, егьирахьҟа макьаназы егьадызбалом, аха аѡныҵҟа шыҟоу здырхуада? Иҟәаҟәоу?.. Ас аҽы уаѡы

ишьуеит ҳәа смаҳацызт. Насгьы абриаҟара иахьыҳараку аҿы дырԥома?.. – даагәынқьит Зафас. Иҵагь иҳәар иҵахын, аха иҿааникылеит. Аҿы ахахьы длиасын, алымҳацәқәа ааирҟәҷит. Ианаауишьҭ, аҿы ахы афыр-фырҳәа иааҟьеит. – Аа, умбои иҟанаҵо, алымҳақәа ахьуеит... Уцаны, аԥш ҷырпы, агәыблаа ианыԥсаланы иаагеи, – инаидиҵеит. – Исхашҭыз, арыцкьага аҳәҳәагагьы ухоумыршҭын, – инаишьҭеиҳәеит. Хьудар ахьышәҭҳәа аматцурҭа иаҷаҟаҵаз аҷаԥарахь иҷынеихеит.

Изакәытә ҿы бзиаз Зафас иҿы Қәиқәа! Икалаҙа, имыцхәны жьымдырк ақәҙамкәа, ахәда ҭҳәаны, аԥырцәқәа шьқьыруа, аҿеиқәа, аҿеинаала замана. Ақәыԥшраамҭа иаскьаҳәымҭазҵәҟьа иҵагылан. Дарбаныз иамеилаҳарыз, иамеиҵашьыцрыз! Ицыѡ-цыѡуа... Ибжьаны, раԥхьаҙа ашҭа ианынҭеиҵа нахыс илаԥш шахыз иахҙан Зафас. Ашьҭахь, аҿырыѡрақәа раан, Хьудар данақәиртәа, Хьударгьы дицәшәон. Хьудар аҿы дыҟәннашьар ҳәа агәааанагара иоуаз хәычы-хәычла аҿанаҵәах, Хьудар ида аҙәгьы ааигәара днаишьҭҙомызт. Хьударгьы иабду иҳәатәы дахыԥомызт.

Хьудар уажәы-уажәы ианигәаламшәо ыҟаҙам, аицлабрақәа раан, Қәиқәа дақәтәаны, аҿы ҭоуҕанқәа данрыцыѡуаз закәытә гәырҕьа-гәахәараз уи инаҵоз. Усҟан аҿқәа зегьы дрылԥааны дахьнанагоз, дкауда ажәѡан ахь дханагалозшәа акәын ихы шибоз...

Хьудар иааигаз аԥш аҿы инамҵаиргылан, агәыблаа ақьышә аншьуа, ҕәырҷ-ҟәырҷҳәа афара иаҷын. Иара, уи аҳәҳәага ахьшьуа, давагьежьуан. Иацтәи ахҭыс анааигәалашәаалак, ирыцҳашьаны ахы, ахәда, агәышҵа, аԥырцәқәа ааиԥхьишьшьаауан. Иаргьы, уи ииҳәарц иитахыз еилнакаарц аҭахушәа, ахы иѡаханы, аблақәа шамшамуа инаихәаԥшуан. Маҷк аҷы анааихнахлак, аҷыҵа аԥш цырақәа ыҵышәшәаны, ишкәакәа-шкәакәаҙа агәыблаа инаныԥсалон, ашьацра инылаԥсон.

– Зафас, о Зафас!.. Зафас, уҟоума? – абри аамҭазы агәашәаҷ аҷыҵбжьы аагеит.

Зафаси Хьудари агәашә ахь ианынхьаԥш, ақыҵа анапхгаѡцәа, акиноҭыхра знапы ианыз аиҳабацәа, арежиссиор уҳәа аҙәырѡы агәашә иадгылан.

Зафас арҭ зегьы еиԥхаҟәҟәа араҟа иахьибаз азныказы иааиҷәымыԥхан, даашанхазшәа, дахьгылаз дзымеиҭатцуа даанхеит, аха ашьҭахь, игәы иԥсахзар акәхап, илахь ҽеитцыхшәа, – шәҭамлои арахь? Шәҭал, уа шәызгылоузеи? – иҳәан, днарԥылеит. Даргьы еиманы ашьшьыҳәа ашҭа иааҭалеит.

* * *

– Ҳара араҟа ҳаззааиз уцәа иалашәахьазар акәхап, Зафас, – иҳәеит ақытсовет ахантәаҽы Шьмаҭ Нарықьба, Зафас днаихәаԥшны, хәыцы-хәыҷла уи инапаҷы дааигарц игәы ишҭоу мҽашьауа. Иара иуаҽыбжара дҭагылан, еиқәакы, ихы-иҷы аҭаҽаҷарақәа анпыҟҟала, аха аус азы аилыххара, аҳаҭҳацара инубаалон. Амаҭурҭаҷы еикәшаны итәоуп аҭаацәара зегьы, аха Шьмаҭ зегь раԥхьаӡа Зафас ила напы аиркит иара зынагӡара дахыццакуаз аус, избанзар араҟа макьаназы Зафас иакәын аҽнаҭа еиҳабыс ирыԥхьаӡоз. – Аус зеиԥшроу уажәшьҭа уазхәыцуазар акәхап, Зафас, иубоит жәлар гәарҭак ҳаизаны ҳудтәалоуп. Анс-арс ҳәа уҷеааурххаргьы иауам. Арҭ аҷкәынцәа, арҭ ҳасасцәа рнапы злаку – уи ус мариам, ҳара аԥсуаа ҳҭоурых аҟынтәи хҭысқәак акино иадырбарц ргәы иҭоуп. Абарҭ ҳара излаҳалшо ала ҳрыцхрааузароуп. Изхысҳәааua, иҟалақәаз уаргьы иудыруеит, ҳаргьы иаадыруеит. Уаҟа, шәара шәшахәаԥшуа еиԥш, шәарҭа ыҟамызт. Уи дара игәарҭахьан, иршәахьан, ирзахьан. Ус иахьшәарҭоу аҭыԥ ахь аҷкәын днарышьҭрымызт. Аха абраҟа уара уццакцәеит, Зафас, – Шьмаҭ маҷк дааҭгылашәа, ихы дырҽегьых Зафас инаиқәикит, рацәак имырхьаацәакәа. Егьырҭ макьаназы ус итәоуп, аҟәҷырҭуам.

– Аиеи, сара сыццакцәеит, аиеи!.. – иаарымчшәа даацәажәеит Зафас, инцәыҵарҽысҭаашәагьы днаихәаԥшит уи, – сара сыццакцәеит, ус шәгәы иаанагоит шәара зегьы, ус ами?

– Аццакра ахьӡми… Иаразнак аҷкәын дрымпыҵжәаны арахь дааугеит, уагьырзымхәыцит. Изҷыз рус ибжамҷеамны уа иаанхеит. Шәазхәыци шәара, иан, иаб, – зегь ара шәыҟоуп, – урҭ рахьгьы дынхьаԥшит, урҭгьы налархәны ирҳәо еиликаарц.

– Мап, мап!.. Ахәыҷы уаҳа уахь дцо ҳамбароуп! Уи аҙбахә ала уаҳа егьышәымҳәаҙан, ҳаԥсы шҭоу ҳхәыҷы дҳазшьуам. Абахә аҟынтәи ҿыла дырԥо, аҙы далажьуа! – Хьудар иан ҭынч дгыланы дшырзыҙырѡуаз, ахьышәҭҳәа дааицрашәан, даатԥҟьеит. Иаразнакала Шьматдызҿыз ихыҷәкы ԥхасҵалтәырц егьаалыгымхеит.

– Баангыли, бара! Зны бырзыҙырѡ, ирҳәо баҳап! Ара бара быдагьы аиҳабацәагьы ыҟоуп! – уи иналҿаирхьит Хьудар иаб. Аха лара лыԥсы лгәы икылаханы, акыраамҭагьы лҿылзеиԥәкуамызт.

– Ҳара ари зегьы ишәаны, игәаҭаны ауп ишыҟаҳҵаз, ус ишәарҭатцәҟьазар, ҳаргьы ари аѡыза ашьаҿа ҟаҳҵарымызт, уи сара агәра шәсыргоит. Аха абыржәы дырѡегьых ацхыраара анҳашәымҭа, ҳусҷәа ԥхасҵахоит. Убри аҟынтә, абра зегьы ишраҳауа, аҳәара ҟаҳҵоит абри аус ҳалгаанҙа шәыҷкәын даҳҳышәымбаарц. Усҟан уи аҭыԥ, аиашазы, маҷк ихьанҭан, аха ҳманшәалахан, ибзиан иҭаҳхит, уажәшьҭа уи еиԥш иҟоу аҭыԥқәа ҭаҳҳҙом, уи еиԥш иҟоу аԥықәсларақәагьы ҳауҙом. Уи шәара шәацәымшәан, шәыҷкәын ҳаҷкәын иеиԥш ауп ҳашихәаԥшуа, ҳара даҳхатәушәатцәҟьа, акы шәицәымшәан,– дгьатцәыгьатцәуа даацәажәеит арежиссиор дахьтәаз. – Абарҭ зегьы, абра исыцу сыманы сзааз шәара ҳшәыҳәарц ауп, абри ҳазҷу аус ҳалгаанҙа шәыҷкәын даҳҳыжәымбаарц, – еиҭанацитцеит уи, иажәақәа неиқәыԥхьаҙо. Нас иҿааникылан, иаша Хьудар иан дналыхәаԥшит, убри ҷьара цхыраарак сылҭозар наигәахәын.

– Ак ихьыр, нас схы абазгои, сҿабасшьуеи? Исыԥсыхәоузеи усҟан сара? – дырѡегьых иаатлырҟьеит, лажәақәа мкьыкьҙа, уаѡы иҳәатәы хазҵарц згәы иҭам леиԥш лҿаақатцаны, Назира.

– Ус шԥабҳәои, Назирахеит. Арҭ ирҳәауа бмаҳауеи? Ишәарҭазар, ачкәын уи аѡыза ашьаҿа идырҟатцозма? Уи бацәымшәан, бара баасҵагьы ихылаԥшуеит уаҟа, – даҿеаҙәгьы иҿеналаирхәт ари аилацәажәара.

– Аиеи, аиеи, Назира, уи базхәыц бара. Арҭ аус ду иаҷуп. Ҳара аԥсуаа ҳҵоурых аҟынтәи акиносахьа ҭырхуеит, аԥсуа цкәын ифырхатцара иазкны. Уи аҟны ҳара зегьы иҳалшо ала ҳрыцхраароуп, – наҟ алацәажәара уиаҟара иҿазымкуа, абраҟа

иҽааникылеит Шьмаҭ, аха егьырҭ иҵегь иналамцәажәар рымуит. Акыр еимаркит, еимҵаркит, аха аҵыхәтәаны рызынтәыкгьы акаҿы иааибагеит... Хьудар игәы хыҵхыҵуа уи дазыԥшын...

* * *

Амш акыр инаскьахьан. Лбаа, аҳхыҽеаҿы акиноҭыхыѡцәа русқәа акыр идырманшәалахьан, рыматәахәқәа зегьы ҵаҟа илбаарган, дасу иахьрықәманшәалахаша аҭыԥқәа рзалыррхьан. Хьудар иҽы дақәтәаны дгылоуп, иахьатәи амш дазхәыцуа, дзыманшәалахар... Гәыргәырҳәа аҳхыҽеа абжьы гоит, еиқәтәарак амаҳамкәа.

– Хьудар, ишуасҳәаз еиԥш, ҳусқәа зеиԥшроу удыруеит, акымзарак хьаас иҟаумҵан. Араҟа зегь реиҳа иаҭаху ацца-кра ауп, аилыххара, абри аԥсуа ҷкәын иеилыххара. Уи ус анагҳара уара иулшап ҳәа сгәы иаанагоит. – Нас, егьырҭ рахь дынхьаԥшын, ибжьы нарыкәиргеит: – Еҳе, аѡызцәа, шәҽеибышәт! – Убасҟан егьырҭгьы ари арежиссиор ибжьы рҽеқәдыршәан, арахь иааԥшуа иаагылеит. – Аппаратқәа, аппаратқәа!.. – Аппаратқәагьы ажжыҳәа аусура иаҿын. Арежиссиор днаскьан, еиҳа иахьыманшәалаз днагылеит. – Еҳе, ҳалагеит!.. Хьудар!.. Уҿааха, Хьудар!..

Абри акәын зегь ззыԥшыз, иаразнакала абнара нцәыҵлашеит, даҽеа ԥштәык нархылазшәа иааилыбзааит. Хьудар иҿынеихеит, алашарақәа иҿаԥхауа. Азныказы дауалуашашәа дааҟалеит, аха акгьы агәхьаа мкҳакәа, иаԥхьаҟа дыԥшуа дцон.

Абри аҳҭыҽеара инаркны акәын аусқәа еиҳагьы иахьыхьанҭаз. Амѡахәасҵа ҵәиҵәиуа, ахьацақәа, аԥьқәа, алқәа инархыкәша-аархыкәшо, анаара ҭаҿҿара иаҿаланы, хыхь инкылсыр акәын. Араҟа аҭыхра ус имариамызт. Аҭыԥ аҭагылазаашьа уԥырхагамхарц залшомызт.

Хьудар, ҵла махәҭак иҿамсыртә еиԥш, ихы ларҟәны, амѡахәасҵа ҭҭәыхаара ианыршәланы дцон, ууанҳа игәаиҭахьаз амѡа дахымҟьакәа. Егьырҭ зегьы рылаԥш иара ихын, аппаратқәа иара ишҟа рхы хан, арежиссиор уи ибла дыҵиршәомызт, уажәы-уажәы ибжьы наиқәиргон:

– Ирццак иҵегь, ирццак!.. Уажәақәа ухоумыршҭын, уажәақәа!..

«Зегь дара роуп, сшәыхьҙоит… Егьаԥьара шәцаргьы сшәыхьҙоит!.. Шәарҭ саб дзырбаандаѡызтәыз, ус хара шәзымцаргьы ҟалап!..»

Аха Хьудар дахьѡеиуа хәычык аҟара игәы шыҭрыс-ҭрысуа инумбааларц залшом. Усҟакцәҟьа иҵееиужьны дышзымцо убоит.

– Ихәарҭам, Хьудар, ихәарҭам!.. – арежиссиор ибжьы иқәырганы дааникылоит. Акы дазхәыцуа дгылоуп, Хьудар даахынҳәуеит.

– Аҵеы иҵегь ирццактәуп, Хьудар. Уаҳа ԥсыхәа амам. Уи уара уацәымшәан, атԥлақәа урыннаҟьом. Иҟәышуп. Ииашоуп, араҟа иҭыԥманшәалам, ахалара цәгьоуп, аха уи уара иулшоит ҳәа сгәы иаанагоит. Абри абжьааԥны, угәы рҭынчны, аҵеы уанақәтәоу еиԥш, ухы мѡаԥугароуп… – Ехе, иҩыцны!.. – аԥкәынцәа рахьгьы ибжьы наиргеит.

Хьудар ѡаԥхьа аханатә иҩынеихар акәхеит. Дааины аԥхьатәи иҭыԥаҩ иҵеаашьақәикит. Нас, аԥхьан аасҭа аилыххара ааинубааларатәы, ашькылқәа ишьапқәа нҭарыгәгәаны, атԥлақәа дырнымҟьартә еиԥш, ихы икәаршә, апҟацаҳәа иҩынеихеит. Игәы ҭыԥа-ҭыԥо ҭахак инаҭомызт, аҕәра рацәак ахы иақәиҭымтәкәа, изнапык ала икын. Дԥырны дахьнеиуаз ихахәы еиқәара еилышәшәауа арахь иҩаԥсон.

«Зегь дара роуп, сшәыхьҙоит сара, егьаԥьара шәцаргьы сшәыхьҙоит!.. Шәара, саб дзырбаандаѡызтәыз, ус хара шәзымцаргьы ҟалап!.,» – ибжьы рацәак имырдуцәакәа инҭикааит.

Аҵеы гәаҟцәаҟуа, аԥси-аԥси еихьымҙо, абарҭ зҩу еилкааны, рыгәтакы нанагҙарц аҭахушәаҵәҟьа, амѡахәасҭа ианыршәланы ицон ахы акәаршә, аанҩасрак ҟамҵаҙакәа, Аԥша иаҩасуаз аԥырцәқәа ԥхьанаҳәон. Уаҟа игылақәаз, рыблақәа еихмырсыҕь, уи ишьклаԥшуан, абыржәы ма изыманшәалахандаз ҳәа рыгәқәа хыҵхыҵуа…

* * *

Амшқәа цоит аки-аки еишьҭагыланы, акиносахьа аҭыхра еиқәтәарак амаҙамкәа имѡаԥысуеит макьаназы. Даара акыр ишьақәырцалахьеит.

– Шәааԥҽас, шәааԥҽас!.. – игоит арежиссиор ибжьы. Уи усоуп, акы ааигәамԥхар, изҿу иааҟәихуеит. – Шәҭыԥқәа рахь!..

Амашьынагьы нықәдырҵәиаан, ԝаԥхьа шьҭахьҟа иргеит. Уи жәытәәи машьына ласык акәын, ахыб ахыхны. Хьударгьы дынхьаҵын, аԥхьатәи иҵыԥаҿы днеины даагылеит.

– Хьудар, уара иҵагь ацаҳәцаҳәра ааурыԥшыроуп, ацаҳәцаҳәра! Иухоумыршҭын, уара Алиас уоуп, анхаԝы ԥкәын. Уаргьы убри Алиас иеиԥш ухы мԝаԥугароуп… Еҳе, иҿыцны! – ибжьы нарықәиргеит. Зегь реиҳа ихьанҭаз, зегь реиҳа игәцарактәыз абри аҭыԥ акәын. Араҟа аҽакала иазнеитәын, аҽакы азыӡбатәын.

«Мап, мап!.. Шәызцом шәара, шәызцом!..» – Хьудар ибжьы нхалеиҵеит, абри зроль наигӡоз Алиас иеиԥшҵәҟьа.

Аҽы ахьышәҭҳәа хыхь инхаԥалеит. Амԝа иаангылеит иӡыӡымкны, ишаҟьшаҟьо.

«Егьаԥьара шәцаргьы сшәыхьӡоит!.. Иҟаиҵазеи саб цәгьарас? Ишәзиузеи?.. Анхацәа дахьрыҿцәажәозу?.. Убри азы даԥыршәхырц ақәшәкит акәу?.. Мап, мап!.. Ус шәызцом шәара!» – Хьудар иҽы изышьақәкуамызт, ииҳәақәоз ажәақәа ирыцаапкуан.

Алиас иаб дызманы иааиуаз амашьына хәыҷы ахаҵәирҵа иаахыкәшан, арахь аҿаанахеит, ихәарчаруа, амԝа ҭагәаԝарақәа иныртас-аартасуа.

«Ма сара, ма шәара!» – Хьудар иҽы аҕәра анааҿаирхха, ҵәԝанҵәыҟа иԥарц ақәнакызшәа, ашьҭахьтәи ашьапқәа инарықәгылан, аԥхьатәи ашьапқәа ԝышьҭкәыцәааны, икьакьаӡа аҿааиҵнахын, нас ԥхьаҟа инкаԥан, агәы ҭырсакьа, гәышԥыла амашьына инажәлеит.

«Шәзымцеит!.. Шәзымцеит!.. Ус шәызцоз ҷьышәшьон!.. Шәнапқәа шәырԝах!..» – Алиас, иаб дҳәынҷаны дызгоз, ишәақь нарықәирххеит. Уи инақәырццакны аҵықьҳәа ахысбжьы геит. Амашьына амԝа ҿыцәаара қьышәла инадсылеит.

«Шәара!.. Шәара!..» – ишилшоз днарықәҟааит Хьудар. Егьырҭ ируа иақәымшәо иааилахеит, ари аԝыза иазыԥшымызт. Аб ахьышәҭҳәа амашьына дынҭыԥеит…

Хьудар, ауха дкараха, аԥны дтәаны ирзеиҭеиҳәон аҿынтәи русура шымԥаԥысуаз. Аха акала игәы намʒошәа дыҟан, абни изҿыз ахҭыс цқьа ибзианы ирызҭымхызшәа.

– Нас иабацеи аби аԥеи, Хьудар? – Хьудар иаҳәшьа Шьазина уи димазҭаар лгәы иамуит, дизыʒырԥуа дахьтәаз. Урҭ зегьы лара гәҭыхас илыман.

– Иабацахуеи?.. Рҿааибыҭаны «Кьаразаа» рахь ицоит, – налаҭеикит иара. Уажәгьы убарҭ ибла ишыхгылац ихгылан. Сажәабжьгьы абра салгон аха...

– Шәахәаԥши ари, шәахәаԥши! – Хьудар иаб адырԥаҿены газеҭк иманы ашҭа даатәалеит. Ҭаацәаныла зегьы наидеизалт. Аҿеы ашьҭахьтәи ашьапқәа ирықәгыланы, ҭәԥнаҭәыҟа иԥаршәа, аҿаҳаракны, аҕәра аҿархха икны, ԥсуа маҭәала деилаҳәаны, Хьудар ипатреҭ анын. Ҭаҟа ус аҭаԥын: «Акинофильм «Аԥсуа ҷкәын ифырхаҭара». Аԥсуа ҷкәын Алиас ироль наиʒоит Набжьоутәи абжьаратә школ аҭаԥы Хьудар Ацанба».

Зегь гәыргьарак нархаԥраан, Хьдуар иаб агазеҭ аԥхьаха ирҭомызт, иҭегь раҳар рҭахын Хьудар изкны. Хьудар иакәзар, уа иаҳәоз дазыʒырԥуа, иҿырҭынчны дгылан.

АГХА

Аҭәҭәа абжьы анга, ашә ааимԥааны дааԥналеит Мышьа Баԥьга-иԥа. Уи акы дшахыццакуаз удырратәы дыҟан. Абжьааԥны еиԥш иахьагьы ихахәышла зымԥа иԥхьаҳәаны, ихәда игалстук ахаҭаны, маҭәа еиқәаҭәақәак ишәын. Уи иикқәаз итетрадқәеи ажурнали астол аҟны инықәиҭан, ахәычқәа днарылаԥшит.

– Иахьа аʒәгьы ҳагʒам, Мышьа Баԥьгәа-иԥа, – лҳәеит Нана деихасыҟәʒа дахьгылаз. Уи иахьа акласс аҟны дҟарулын.

– Ибзиоуп, шәтәақәа! – инарыдиҭеит. Мышьа Баԥьгәаиԥа ианакәзаалакгьы бзиа ибон акласс аҟны абас аʒәгьы дагʒамкәа, зегьы рҭыԥқәа рҟны итәаны ианибалак. Уи акыраамҭа ибласаркьақәа дыркылԥшны дрылаԥшуан ԥьара ака-

ла рҽеиҭаркзар ҳәа. Уажәы убас блала иааимидан, атетрадқәа аақәхны акакала инарзишеит. Нас дынхьаҵын, днеины аклассҕәы днадгылеит имел кны, ахәыҷқәа рахь дааҧшуа.

Зегьы еиқәыҙырҩуа итәоуп. Иахьа аҩра мҩаҧыргар акәын аҳасабразы. Уи иацы иреиҳәахьан рырҵаҩы. Рыблақәа ҭырхаха аклассҕәы иазыҧшуеит.

Ус, нбан шкәакәала, маҙа гәарҭак аҵаҵәахны, да ишәыло ҧысшәап сара аҳәарашәа, ҳасабтәык, аҽееиҵыхуа аклассҕәы инанылеит. Ахәыҷқәа рқьышәқәа аақәацқәацеит, маҙала акы еиҭаҳәатәыс ирырҭазшәа. Иара даахьаҳәын, ашьшьышьшьыҳәа уи днахцәажәеит. Ахәыҷқәа ахьышәҳәа аҩра рҽазыркит.

Мышьа Баҧьгәа-иҧа ишьҭахь инапқәа ҟаҵаны длеиҩеиуеит, длеиҩеиуеит, дырҩегьых абри аҳасабтә дазхәыцуашәа, ихы ларҟәны. Аха нас днеин, аҧенҧыыр днадгылеит. Дадгылоуп акыраамҭа, илаҧш кыдырхаланы адәахьы дыҧшуа, абри ахәычқәа рцәыҵахәыҳхәыҵыбжьы имаҳаҙошәа. Аха ашьҭахь уи дадҵын, аҙәаҙәала ртетрадқәа дырныҧшыло днарылсын, днеины астол аҟны днатәеит, инапы ихы иаҵыргәаны.

Убри аамҭазы Пата, Қәана иахь дынхьаҧшит. Қәана ихы ақәырҧсны, ажәжәаҳәа аҳасабра даҽын. Уи ианакәзаалакгьы зегьы раҧхьа иҳасабыр акәын, мамзар игәы ҭынчхомызт. Дзалгагәышьар, итетрад неикәаҧсаны адәахьы дцон. Аҙәгьы дизхьаҧшуамызт. Пата, дцәыҵыҧшны иара дихәаҧшуазшәа аниба, Кәана иааигәамҧхазт, ииҳасабхьаз арбага нақәиршәит. Иблақәагьы кылцан инаиирбеит, арахь узааҧшуазеи, аҳасабтә уоузар ухала иузымҳасабуеи ҳәа иниаҭеикрашәа. Уи усоуп дшыҟоу, иара итәык уалакьысыргьы уахәаҧшыргьы иҵахымызт.

Патеи Кәанеи партак аҽы еицтәан. Аҵарашықәс алагамҭаз ауп арҵаҩы ианеидиртәалаз. Аха рацәак рцәаҩақәа еиқәшәомызт. Кәана абри зегьы здыруа аҙәы иеиҧш акәын ихы шиҧхьаҙоз, иҽырҧагьаны, иара ида аҵара бзианы аҙәгьы изымҵошәа, ацәажәарагьы рацәак игәаҧхомызт. Аха Пата ҷьара акала уи диҵахаргьы иҵахымызт. Ҵоуп, абри аҳасабразы зны-зынла иҧсыҽқәаз ахәшьарақәа иоуан аха…

Уажәы араҟа ирымҭаз аҳасабтә маҷк аҟара ихьанҭан, ус аламалагьы ахьышәтҳәа амаршәа узкуамызт, иара атәы цқьа иузымдыруазар.

Пата зны-зынла дааҭгыланы уи дназхәыцуан, Нас иманшәалаха даман аҿынанахон, уажәада иҳасабхьоушәа. Уи аҟны иара гәыблрак инаркуан, хәыҷы-хәыҷы наҟ даланахалон, амаршәа куа.

– Сара салгеит! – иҳәеит Пата аҭыхәтәаны. Иааира дук згаз аӡә иеиԥш ибжьгьы ныѡныѡит акласс. Зегь иара инизхьаԥшит. Шьоукгьы уи агәра рызгомызт. Изаҳахьадаз ари аѡыза? Рыкласс аҟны есымша хәбаҟәа зоулозгьы уажәы рышьҭыбжьык ыҟаӡамызт. Пата иҟәаншәалахозшәа ибон. Ариабжьаракгьы закәытә ԥьабааузеи ирыдибалахьоу аҳасабтәқәа.

– Ишԥа? Ас ирласну? – арҵаѡгьы иааԥьеишьеит. Ихы ѡышьҭихын днаихәаԥшит. Пата иакәызшәа аниба, гәахәарас ишиоуз удырратәы, иблақәа ааихаччеит. Дааины дааихагылеит. Пата итетрад ҟьаҟьаӡа иаартны иахьықәу дахәаԥшуеит иҿырҭынчны, илаԥш аадырхаланы. Пата дахьтәоу игәы хыҵхыҵуеит ииҳәарызеишь арҵаѡы ҳәа. Ҽымҵакәа дизыԥшуп.

Кәана, Пата днаихәаԥшын, наҟ дынхьаԥшит игәамырԥхаӡакәа. Уи усоуп дшыҟоу, аӡәы иҟаиҵо ҳаҭыр изакәӡам. Уара уеиԥшгьы аӡәы ҳасабтәык иҳасабхьеит иҳәарашәа иҿааиргәапит.

Мышьа Баԥьгәа-иԥа, Пата итетрад илаԥш нахиган, иҟәаҟәа днас-насит. Уи иаанагоз Пата идыруан. Уаҳа акгьы ахимҳәааӡеит. Инеикәеиԥсеит. Мышьа Баԥьгәа-иԥа Пата днаидҵын, днеины ѡаԥхьа аԥенҷьыр днадгылеит, адәахьы дыԥшуа.

– Уара уиашаӡам, Пата! Иашаны аҭак умоуӡеит, – Кәана, иихәыцыз здырхуада, ибла ҕрақәа наҟ инҭацалашәа, иҿыргызмалны Пата ишҟа даахьаҳәит уажәы.

– Ишԥа уара? – иааизымбатәбарахеит Пата.

– Ишԥа умбои, убас… – ихы ааиркаткатеит Кәана, иқьышә реицаҟьаны Пата ирбауа. Уи хәыҷыкгьы аѡыстаарақәа илан.

– Иабыкәу иахьсымоу агха, да исырбеи? Пата ѡаԥхьа итетрад аартны иныкәиҵеит.

Кәана дахәаԥшуа, дахәаԥшуа, – уара иԥшаа, – иҳәеит. Пата ҩаԥхьа ишьҭра дықәланы аимдара даҽуп, агха абасоуи ҳәа. Аха мап, егьыӷам, егьибом. Ишԥаиури?..

– Сужьеит, Кәана, уара? – Пата ихы ааирҵысит.

– Уҭахызаргьы ихоумҵан, – акгьы агәхьаа икҙамшәа иҵааӷаитҵеит Кәана, аха дааиқәшьшьит, убри аҳасабтә аӄны иара иакәушәа агха зауз. Уи иаразнакала Пата игәеиҭеит.

– Да, исырбеи уара ишуҳасабыз? – инапы Қәана итетрад ахь инеирххеит, ихы-иҧы аразра анубаало.

– Ус зегьы идсырбондаз!.. – ишыӷаитҵалац еиԥш, Кәана итетрад неикәеиԥсан, инаган арҵаҩы иаԥхьа иныкәитҵеит. Уи Пата иааигәамԥхеит, аха иихәарыз. Акгьы игәы иалымсҙазшәа иҵааирҭынчит. Атҵәҵәа аныӷала. Мышьа Баԥьгәа-иԥа итетрадқәа ааидикылан, дындәылҵны дцеит…

Амра каххаа иԥхоит. Аҳауа цқьаҙа иӄоуп. Ажәҩан агәы кеикеиуа иаапшуеит. Аԥарԥалыкьқәа ԥырԥыруеит, иԥырԥыруеит, рымҩа иацәыхӄьазшәа, инҭас-аатасуа.

– Иӄабҵо закәи, Хәахәа? – Пата иаҳәшьа хәыҷы дналыдгылеит.

Уи лхы ларӄәны, ҵага хәыҷык кны, аутра акәакьҭахьшәа иҭаргьежьааны анышә кәакәара даҽуп. Лхы ҩышьҭылхын днаихәаԥшит, усыламкьыcын, иахәа, усыламкьыcын, лҳәарашәа. Лан аутра данҭоу, ларгьы акы даҽызароуп. Уи дахьцалакгьы дналԥырымшәакәа длыцуп.

Пата, иан абаҳара дахьаҽыз днеин, лжыга аалымихит. Ажыга анышә татара иалашьшьы ицоит. Анышә еиқәатҵәаҙа иааԥшуеит. Иарбану араӄа иӄамлара?.. Акәытқәа ԥхеибатҵа, аԥш рыц рыӄәшәошәа, абаҳа иатҵаԥалоит.

– Шьшьы, шьшьы! Иӄарҵо закәызеи, рмоурахә мыҙааит! – Пата иан урҭ дрытҵаӄьоит. Аха дара ируам, инаскьаны иаахынҳәуеит. Иаб дыӄазҭгьы, уҙны уӄаԥшьҙа уҳамҵандаз иҳәара дыӄан.

Ԥша ҟәандак агаҽантәи ахәхәаҳәа иаақәсит, ашәаԥыцьаԥ рыфҩы хаа аманы. Аҳәасашәҭ цыраӄәа ҿышәшәаны ихиаала, аԥшалас налахәмарит.

– Сынтәа иӄоуҵалакгьы ҟалоит, аамҵа бзиахеит, нан, анапоуп иатаху шьҭа. Абри ҳзырмазеир, нас зыԥшра аҭахымызт…

Пата иан ацәажәара даҽын. Уи илгәаԥхон иахьатәи амш, икаууа, ицқьаҙа иахьыӷказ. Зегьы апытра иаҽын, ашәтра иаҽын, адгьыл абара иаҽын. Ахылѡатцә ахылззы ицон. Зегь рымч рыланатцон, рыԥсы рыланатцон ааԥынра. Закәытә мчузеи иамоу уҳәарауазеи абри ааԥынра!

– Уара уиашаҙам, уара ииашаны иумҳасабҙеит... Ааи, ихоумтцан утахызаргьы... – убри аамтазы бжьык иаҳауашәа даақалеит Пата, Кәана ибжьы еиԥшушәа, илымҳа дтахәытхәытуашәа. Ибаҳа наирсын иҽыѡеихеит.

– Уабацои, Пата, уабацои? – иаҳәшьа хәыҷы днаихьынҳалеит. Уи џьара длыцәцар ҳәа дшәозар акәхап.

– Уажәытцәкьа саауеит, Хәахәа, уажәытцәкьа! Ара бысзыԥшызи, – иҳәан дынтытцит.

Аѡны ашьтахьтәи ашә ала дныѡналан, ауатах аҽы ашәкәқәа ахьықәыз днарыдгылеит. Итетрадқәа днаргәылалан, иахьа аѡраан итцәаҕәаны ишьтеитцаз абгьыц хәыҷы ԥшааны днаныԥшылеит. Уи аҳасабтә дырѡагьх дназхәыцит, аха зегьы ииашоушәа иќоуп.

«Мшәан, абри Кәана иахьа абас зсеиҳәазеи?.. Ииашаны исҳасабите... Мамзаргьы аҽакала иҳасабтәызу?..»

...Аутра итоуп Пата иан, иара, иаҳәшьа хәыҷы. Иаҳәшьа хәыҷы иќалтцаша, илуша, илалтцаша далацәажәоит убри лутра хәыҷаќны. Пата иан уи зегьы рзыҳәан длықәшаҳатхоит, аха лара уеизгьы даќәытцуам атцаара:

– Исыбтауоу, нана? Ианбасыбтои? Сара иластцон, сара иластцар стахын, иахәа. Уаќа акгьы аԥырхагаҙам, ба бацәымшәан, сара афырмахьцқәа акәыршаны иќастцоит, итахкааны, бзиоума?..

– Бзиоуп, нан, зегь быстоит. Анаша жәлагьы быстоит, акарпыжә жәлагьы, ашьынка жәлагьы. Зегь латца. Заанатцы илаутцар – заанатцы иќалоит. Ара адгьыл бзиоуп, шьам дгьылуп, нан. Анышә иузатагәышьар, иќамло иќоузеи?..

Пата иан уи длыргәыбзыҷуеит, аха лара лгәы тынчым. Лара зегьы иахьа иќалтцар лтахуп.

Зегьы еиманы аутра интытцит.

Пата иааизцәыртцит абри еиԥш хәыцрак: дцеит иртцаѡы ишќа.

– Уабаҟаз, Пата, аа? Уԥнал арахь, уԥнал! – арҵаԥы диеигәырҕахуеит. Дԥагылоит дҧышәырччо. Ибласаркьақәа астол аҟны инықәиҵоит. Наҟ дныԥнеигалоит. Пата илаҧш астол ахь икыдхалоит. Уаҟа тетрад гәарҭак ықәхуп. Пата итетрадгьы уаҟа ирылазар акәхап. Дгылоуп. Дрыхәаҧшуеит.

– Утәеи ара, утәеи! – Мышьа Баҷьгәа-иҧа иҟәардә заҵәы Пата инеидигалоит. Аха иара дтәом. Аҟаҧшьра иҿықәланы дгылоуп.

– О, иахьа ибзианы иуҳасабзаап, Пата, уара! Зегьы ирацугеит. Убас ауп ишаҭаху! – дааирҿхәеит. – Уажәраанӡа сара абарҭ шәтетрадқәа рыриашара саҿын…

Пата итетрад аарылихын, астол аҟны инықәиҵахит. Чернила ҟаҧшьыла иԥымҭа анҵәамҭаҿы хәшьара бзиаӡак анушәа ибоит. Пата уи деигәырҕахуеит уаԥы ишимбара! Дахьгылоу дазкуам. Ддәылган дыҟазар, егьа дыԥны дцарын аԥныҟа! Зегьы иреиҳәауан, иахьа аԥраан ахәшьара бзиаӡа шиоуз атәы. Ари аԥыза ахәшьара иара аҳасабразы бзанҵыкгьы имоуцызт!.. Аха убри аамҭазы уи ихәыцра хәыҷы даалҵуеит. Зегь неихба ицоит.

Аԥны зегьы кахха ицәоуп. Шьҭыбжьык уаҳаӡом. Алашьцара ахатәоуп иахьабалак. Пата иҵатәхәқәа заа иҵаны дышьҭалеит, аха дзыцәом. Игәы ԥарха, инапқәа ихы иаҵаҵаны дахьышьҭоу, алашьцара далҧшны аҭуан ахь дыҧшуеит, игәы ҭынчым, дҳәаҵәыҳәаҵәуеит…

Ашьшьыҳәа дԥагылеит, ишьапҧынҵақәа дрықәгыланы, днапыршьышьуа, аҭзы иҿаварыҷгәа ашә аҟынӡа днеит. Алашара аркыга ахьыҟаз иҧшаан, инапы нақәирҷгәеит. Аҧырқьҳәа алашара ԥакит. Дхахаӡа, днеин астол днадтәалеит. Астол аҟны ишәҟәқәеи итетрадқәеи ықәын, уаҵәтәи амш иазырхианы. Днаргәылалеит еиҧхьырттаауа.

– Иҟалеи, нан, узыргылазеи? Уахантәаракгьы уцәа шҭынчым збоит, иухьзеи? – иан ацәа лҿаалылхын, ишҟа даахьаҳәит.

– Иахьа акласс аҟны аҳасабразы аԥра ҳаман, арҵаԥ иҳаиҭаз аҳасабтә ииашамкәа исҳасабит ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит Пата, ихы шьҭымхӡакәа, дахьтәаз аҟынтәи. Уи еиқәакы иакәын, ҵаҷакы, рацәак дауцәамызт.

Иан дѡагылеит, лхы ларԥәны Пата иаԥхьа иқәыз атетрадқәа дрыхәаԥшуа.

– Да, уаԥхьеи, нан, уи аҳасабтә, уаԥхьеи, иаҳәо ҳаҳап, – инаидылҵеит.

Пата даԥхьоит, деиҵаԥхьоит. Иан лхы азышьҭны дазыӡырѡуеит, аха лара лзыҳәан уи аилкаара цәгьахан, арахь диҷаԥшуеит, иан ари иаҳәо закәызеи ҳәа диазҵаарашәа.

– Иԥалазеи? Ишәыхьи уаха? – Пата иаб ибжьы аагеит. Урҭ рцәажәабжь иаҳазар акәхап.

– Ахәыҷы иҳасабтә изымҳасабит умбои? Ууаины ууаицхраарауазеи? – аҭак ныԥалҵеит иан.

– Изымҳасабӡеи, нана? – Пата иаҳәшьа хәыҷы дхахаӡа аиарҭа днылатәеит, абри излацәажәо хьаас лара илырҭазшәа.

– Да, исырбеи уара! Сара аҳасабраз хар сымаӡамызт ашкол санҭаз, аха…

Пата иаб уи аҳасабтә ашьшьыҳәа днаԥхьеит. Уи ҵара ԥыҵкгьы имоуп. Ашьҭахь, акы ааигәалашәазшәа, даалҵуеит. Акарандашь аашьҭихуеит.

– Абас ицәгьоу аҳасабтәқәа ахәыҷқәа изрырҭозеи? Ирзыҳасабуама абри еиԥш иԥоу аҳасабтәқәа ахәбатәи акласс аԥны итәаҟәоу? – иан лгәы иалахуп.

Пата иаб инапы ақьаад аԥны иццакуеит, иццакуеит, аха ишнеиуа акәымкәа, ԥыҟәсларак аиузшәа, а҆ааннакылеит. Усҟан Пата иаб акы дазхәыцуеит, акы игәалаиршәоит.

–Абри абасоуп ҳәа сыԥоуп ишырҳасабуа,да уахәаԥши,Пата! – иҳәеит аҵыхәтәаны. Нас уи шиҳасабыз дналацәажәеит.

Пата дахәаԥшуеит, дахәаԥшуеит. Мап, иаргьы абасоуп ишиҳасабыз иахьа!

– Еиԥшуп, еиԥшуп! – днытҵхахеит. Аха Кәана изхиҳәаазеи уара уиашаӡам ҳәа? Убри игәы иалоуп, убри игәы иҵыхоит ихьухьуа…

Ашьыжь амра гьамгьамуа ашьхара инхыҵит. Аԥсабара лахҷыхуп. Аԥсаатә шәаҳәоит. Пата имѡа лакьылакьуа ашкол ахь илбаауеит.

…Ус аҵәҵәа абжьы аагеит. Мышьа Баԥьгәа-иԥа тетрад гәарҭак кны акласс даа҆налеит. Абжьааԥны еиԥш иахьагьы днарылаԥшит зегьы. Пата игәы хыҵхыҵуа дтәоуп.

– Кәана, ууаи аклассҕәы ахь! – инаидиҵеиг, Мышьа Баԥьгәа-иԥа тетрадк аартны икуп. – Ианҵеи!..

Кәана уи ииҳәаҟәоз зегьы аклассҕәы инаниҵеит.

– Абрааup уара иахьуцәеилагаз, Кәана, абра абас иуҳасабыр акәын, – инацәа ақәкны иирбоит уи агха ахьиоуз. Дазирхәыцуеит. Ихы иҵеигалоит…

Кәана амца иҿыкәланы, итетрад дахәаԥшуа днатәеит. Уаҟа хар амам ҳәа анын, аха игәы еихьнашьуан. Нас Пата ишҟа гәамԥхашақәшәа даахьаԥшит. Уи итетрад аҟны иԥшҙаҙа, ахәшьара бзиа аныз шәа аниба дааиҵашьыцит.

– Ишԥыкәу сара абри аѡыза агха шсоуз? – ихы дааныҙбеит Кәана, ибжьы ныҵакшәа, арҵаѡы имаҳартә еиԥш. Нас, ԥыхьа ихымѡаԥгашьақәа рҿгьы агхақәа имаз еиликаама уҳәартә, дымҿеыҕымкәа, дымкьыкьымкәа, хаа-хаа иѡыза иацәажәара даҿын. – Уара уиашазаарын, Пата, аҷык-аҷык сыгхеит умѡахысҟьарц. Саҵамыз… Да, исырбеи уара ишуҳасабыз? – даԥсышәа мацараха, ихы ааганы Пата инаидикылеит. – Иахьа шәара шәахь снеиуеит, ҳҵатәқәа еицыҡаҳҵалап, бзиоума?

– Бзиоуп. Унеи, унеи! – Пата дгәырҕьаҵәа дааҡалеит Кәана игхақәа ихала еилкааны ѡызас иҿахьидикылаз.

Амра ашәахәақәа гәазырҳагаха аԥенҷьыр икылпҳаны акласс иѡнаԥхон. Ажәаан ргәы кеикеиуа иааԥшуан…

АРАНАА

– Адәахьы шәдәылымҵааит, уара! – иҳәеит уи аҿены саб.

Адәахьы ҳдәылҵыртәгьы ҳаҡамызт, ҳшьапқәа ҿыҡаԥшьааҙа, убарҵ ирықәнагахашаз аимаақәаҵәҟьагьы ҳамамызт. Иаҳшәыз ҳамаҵәа хәыҷқәа жәаԥьара иқәыршә-ҵаршәны иҡаҵан. Сан уахь илулакгьы, зны аҳа жәны иаҳҿаҵо, зны аҵәа жәны иаҳҿаҵо, калаҵк азна аԥш ҳца иҵаҙамкәа, лсаара кны агәылацәа дышрылаз, уи аибашьра аамҵа цәгьа иҡаз ҳацәынлырхагәышьеит. Ҳаибга-ҳаизѡыда ҳаб ҳаиԥылгалеит… Адәахьы аҷыхь аҿан, аҵлақәа рымахәқәа неидкшало, оуман иҡанаҵоз иахьатәи аԥша. Аҿыв-ҿывҳәа ҳаѡны аҭҙы

иахьаҙывасуаз иамжәан иагоз џьушьарын. Ахыб иақәыз аҟауар ҷыжь-ҷыжьҳәа ашәа анарҳәон. Ҳара – сашьеи, сареи, сани – ауаџьаҟ иамымҭәацыз аԥхара ҳнырсуа, азааигәара ҳтәан. Аҙынра агәҭаҭәҟьа ҳҭагылан, анахьгьы ҳаиуамкәа, арахьгьы ҳаиуамкәа.

– Еилагеит ҳәа сыҟоуп ари ҳамш, ас уаѽы ибахьоума?

Саб икаруаҭ ауаџьаҟ азааигәарашәа игылан. Ихаҷы иматәақәа хшьын, илаба кыдгылан.

– Асы аурц агәы иҭазар акәхап, – даацәажәеит сангьы. Уи лдарды ыртәиуа бамбак ахахара даҷын. Уажәы-уажәы иԥытҭәҭәон арахәыц, аха дырѽегьых инеиԥылшьуан.

– Асы аурц агәы иҭазар, иаур, иааҭынчрамхози, – саб ҳашҟа даахьаԥшит.

Ишаҳшәымызгьы, ишаҳҳамызгьы, ишҳашьамызгьы сашьеи сареи асы аур ҳҭахын, ибахҭәаҙа, унылахәмаруа…

– Амҷы мыжда… – хьаас иааҟеиҭеит саб. Аҙынра ҳанҕыҭалеи уажәи рыбжьара убри акәын ҳгәы иҭхоз. Амҷаагарҭа азыҳәан хәыҷык ҳмаџьанан, иманшәаламызт. Излаагозгьы ҳамамызт. Амшқәа аныбзиаз сани, сареи, сашьеи ҟәаҟәала ҳатҵан, аха усгьы иаҳзаагагәышьоз!..

– Да абри амш иҟанаҵо збапи, – иҳәан, саб ихарԥ шкәакәаҙа акаруаҭ дынхықәтәалеит. Исолдат еиқәеи, исолдаҭ блузеи неишәиҭеит. Иеимаа чхьаркқәа днарҭагылеит. Илаба аакыдихын, иҭаргәо аԥенџьыр аҟынҙа днеин, адәахьы дыԥшуа даагылеит. Иблуза цәыш, маҟа ақәҙамкәа, икахәхәа иеиқәа иақәуп. Аибашьра мышьҭацәгьа ауаѽы изаанамго иҟоузеи? Изшьапык имыхәо инеицраҳан, алаба иҷеанҵаноуп дышныҟәо. Аха, уеизгьы, ҳаб аѽны дахьыҟаз ҳара ҳзыҳәан акырҙа иапсан.

Амшқәа аныбзиаз, саб икаруаҭ еимакы-еиҷакуа инаган ашәшьыраҷы инаҳаргылон сашьеи сареи. Аихатә каруаҭгьы ергьҳәа акәын ишышьҭаҳхуаз усҟан ҳара. Ашәшьырақәа еиҭаҵцыԥхьаҙа ҳаргьы ҳаиҭаҵуан. Зегь реиҳа зышәшьыра бзиаз ҳашҭаҷы игылаз араҵла акәын. Абыҕьқәа ҟьаҟьаҙа, имарымажаха иазҳауан. Иқәыԥшын, рацәак ахыҵуамызт. Уи саб абрахь усура дахьныҟәоз абнараҷы ибан, иҵхны иаага-

ны абра еиҭеиҳахьан, усҟан аибашьрагьы иаламгацызт. Иара дахыҽехәо иҳәон, иаҿалогьы бзиахоит, ражәла бзиоуп ҳәа. Уи ҳара абраҟа ҿыц анхара ҳаналагаз акәын. Саб икаруаҭ абраҟа ианҳаргылалак, зны дықәтәон, зны дықәион, нас длеиҩеиуан. Напыдара иаанханы иҟаз ҳанхара игәы азхьаауа илаԥш ахигон. Игәы еиҵанарҕәҕәозар ҟаларын аибашьра ицәнагахьаз аамҭа зегьы ирныԥшны иахьыҟаз... Ишьапы иамаз ахьаа иааизымычҳартә еиԥш данаргәаҭеиуазгьы ыҟан. Усҟан иҽнафаауазар акәхарын, ишьҭыбжь ҳгәаҵа иналаҟаца ицон. Ҳаргьы, иара иеиԥш, лшарак ҳамаҙамкәа ҳнеихагылон. Сан уи ԥлыртлон. Ишьаргәацә зегьы еиқәаҵәаҙа шаҟантә ҳахәаԥшхьаз!

– Ари аԥша оумоуп иҟанаҵо, ҳаҩны канажьра иҟоуп, ианакәҙам, – саб «ианакәҙам» ҳәа дызҽызгьы, ҳара ҳалшараҟәа ахьҟәадаз азы акәын. Ҳара усҟан быцала ишшны ганҩнык ҳазгылан. Абжа хҭәын, абжа хыҭәҙамызт. Саб уажәы илаԥш кыдырхалан дазыԥшуан ҳаҩны иавагылаз араҵла. Уи цәгьалаҵәҟьа аԥша аҙывасуан. Ҳаҩнахьы иасуаз абжеиҳарак иара иааннакылон, инартыр-аартыруан, амахәқәа еиланажәжәон.

– Ари иҟанаҵо зегьы суп измааноу, ижәымбари уаха асы амуазар, – саб аԥенџьыр днадҵын, ԥыҵк даалеиҩеит. Нас днеин, ҩаԥхьа икаруаҭаҿы дныкәтәеит.

* * *

– Ааи! Ааи!.. Ааҳ!.. Ааҳ!.. Сшьапы!.. Ибмаҳаҙои бара!.. – Саб иуазырбжьы ҵхабжьагәазы ҳаанарԥшит. Сан дҩагылан, ацәашьы налыркит. Днеихагылеит.

– Иухьуама?

– Иухьуа ҳәа аума ибҳәо, сыԥсит, бымбои, сыԥсит. – дааҳәыҵәы-ҳәыҵәит. Ибаҩқәа аҿҿа нарыхгеит. Иҵааирххеит. Дынхыкәтәалеит. Ишьапы цәыҵган ус аиарҭаҿы иқәын, илбаарҳәҳәашәа. Сан уи ахьҿаҳааз ашьшьыхәа иааԥлыртлеит. Нас дахьафоз, иахьихьаауаз хәыҷык иаалшьышьит. Саб иԥсыԥ аивгара еиҳагьы ихьанҭахошәа ибон. Сан аҙы лырҟәандеит. Иҿылыҙәҙәааит. Ахәшәқәа ақәҵан иҿалхәеит. Сашьеи сареи

сан ҳлыцхраауан. Адәахьы аԥша шасыц иасуан, еиқәтәарак амаҙамкәа. Асы аҳәылыҳәа аура ишаҽыз аԥенџьыр инадаабалеит. Ашә аартны адәахьы ҳандәылпшит. Еимааҽышәҭа инҭаԥсон, иахьабалак зегь аршкәакәахьан.

– Ас ду ҳзаурц иҟами, аха шәымшәан, аҳаҳаи – иҳәеит саб.

Ашарԥазшәа дырԝегьых ҳалацәақәа неиқәаҳаԥсеит.

– Мадгәа!.. Мзауч!.. Шәыԥши!.. Шәыԥши!.. ҳшыцәаз, асы ҳҭанасызаап! Иахатәи аԥшасрагьы иҟанаҵаз жәбап. Шәгыли! – ҳан даҳхагылоуп. Уи есымшагьы заанаҵ дгылоит. Аԝнусқәа рҭыԥ иқәылҵоит. Саб дааԥшхьан, иҽырҭынчны диан. Ахьышәҭ-сышәҭҳәа ҳԝагылеит сашьеи сареи. Ажәжәаҳәа ҳамаҭәақәа наҳшәаҳҵан, ашә аартны адәахьы ҳандәылпшит. Иҟәашккараҙа аԥсабара зегьы сыла иҵалаҳауп. Макьана шьҭакгьы џьара ианым. Амԝақәа зегьы хнаԝеит, ибымбылха. Шьамханыҙа унылашьшьы уцоит.

– Қоҳ, иҟанаҵазеи? Ҳрагьы канамыжьи! Ҳаԝны иақәымҳауази, иҳамбаҙакәа!.. – иааԥьаҳшьеит.

– Ҳаԝны заҵәгьы канажьуан, нас акәын агәы ҳаныкәхоз, – сангьы дааины дааҳадгылеит.

Ҳаԝны иавагылаз араҵла ыҵыԝрны, аҽеиҵҳәа ашҭа иқәжьын. Иаха аԥшасра ғәғәа ыҟазаарын. Ҳара ҳкараха ҳаҟамзи, ҳанышьҭала, ацәа ҳанҭаҳәахаа ҳагазар акәхап, иҳазгәамҭаҙеит. Шаҟа ибзиаз, шаҟа иссирыз, ишԥазҳауаз! Уажә асы илажьуп еизҟьа. Асы ақәжьуп. Асы ҳнылалан ҳнахагылеит, аха ԥсыхәа хәа акагьы амамызт.

Ус, сабгьы игәы иазымчҳакәа дԝагылан, илабақәа наиҵаргәо абарҵаҽынҙа дааскьан, днахәаԥшит.

– Изеиԥшрараз! Ишԥакаҳаи, рыцҳа? Насгьы зегьы ирхыҳәҳәошәа иҟамыз!

– Амҽы ҳауит, амҽы! – иҳәеит сашьа даагәыргьашәа.

Амҽы азыҳәангьы ҳауеиқәшәахыз.

– Амҽоуп иуҳәо, иара закәытә раз. Уи еиԥш ара уажәшьҭа иҳаураны ҳаҟоума!

– Ари зкаҳаз жәдыруоу шәара?.. Иахак адау иеиԥш аԥша иабашьуан. Зегь еиланажәжәон уи аԥша. Зегьы азеиԥшын. Аха ара убри иаҽагылеит имшәаҙакәа. Абарҵ иавагылақәаз

аҭлақәагьы ахьчеит. Абри ара ҳаѡны иавагыламызҭгьы, иҟаларын ҳаѡны канажьыргьы. Шәаалаганы амахәқәа ркьаҽны ихышәыҵәҵәа. Урҭгьы мҽра ҳзыруп, илхны икыдшәыргыла.

Сашьеи сареи аҽынтәарак убри ҳаҽын. Амахәқәа амаҳхит. Иааган, ирмазеины амҽырҟәараҽы ишьҭаҳҵеит. Нас хәархьла аурагь акыр иагҳархеит. Зегьы ҳаицхырааны, асы ҳалагыланы иаанхаз ашьапы ҳзыргылозар ҳәа акыр ҳахеит, ҳаҵгәеит, аха ҳамч ақәымхеит, икьынааҙа иаанхеит.

Саб ишаҳирбаз еиԥш, ара ашьапы иркьаҽны иаанҳажьит. Аапынразы итәҕәырԥсаны амахәқәа еилаҟато иаалнагеит. Убарҭ рахьынтәи ԥшьба еиҳа идуны, еиҳа иԥшҙаны, еиҳа иманшәаланы рҽынархеит. Ҳазынтәыкгьы гәахәарас иҟаҳҵеит уи.

Уи аахыс акыраамҭа цеит. Ҳара ҳдухеит, иҳазҳаит. Аҵара ҳҵеит, сашьа ақалақь аҽы дынхоит, аус иуеит. Сара – ақыҵаҽы. Ҳаѡны аҭыԥан аѡн дугьы ҳаргылеит…

– Шәзахәаԥшуазеи? Ижәбома ишыҟалаз? – Саб ҳашҟа иҽааихеит илаба нышьҭакшо. Дааин, ара ашьапы иадҟаҵалаз атәарҭаҽ днатәеит, днаҵаԥшит. – Шәахәаԥши ишазҳаз?

Сашьеи сареи араҵла ҳнахәаԥшит.

Уи иахылҽиааз амахәқәа акыр ирызҳахьан, акыр рҽеиурыжьхьан.

Иԥшҙаҙа ҳаѡны иавагылан араҵла, ҳашҭа иҵаԥшуа.

АМѠА ИАНАҲАЛАЗ АҬЛА

– Счымазароуп акәымзар, уажәаԥхьагьы иқәызгахьазаарын сара уи аҵла, – ибжьы аармаҷшәа даацәажәеит Мамсыр. – Адамыргьы сызихәаԥшрыз…

Адамыр ҳәа дызҽыз уи иҷкәын иакәын, аколнхараҽы дагномын.

– Уара иулшарым уи ақәгара, уҽааанкыл. Адамыргьы ԥьара хҵацәыхак шԥаимоури? Ас мацара дцарыма? – Мамсыр иԥҳәыс Хьылқангьы уи дналацәажәеит.

Мамсыр убас ҟазшьас иман, акы ҟаҵатәны ианибалак, убри ҟаиҵааҙа игәы ҭынчхомызт.

– Арзамеҭ! – уажәы ибжьы наиргеит имоҭа иахь. Уи аҷапарахь дыԝнан, даадәылҭит.

– Уҽеиқәуршәама?

– Уажәыҭәкьа, даду! – Арзамеҭгьы иҽааиқәиршәеит.

– Уажәшьҭа зыпҵшра аҭахым. Да иахьа уареи сареи иҳалшо аабароуп. Уеиха шьҭых, ахәархь дугьы ухоумыршҭын, – инаидиҭеит.

Адәахьы амра каххаа иҧхон.

Мамсыри Арзамеҭи агәашә инҭыҵын, агәарабжьара иныбжьалеит. Агәарабжьара анаҙараҷ акәын иахьгылаз ари аҵла, амԝа ианаҳалаз.

– Иангылазгьы хәарҭара аламызт, ианкаҳагьы ҳамԝа акит умбои, – Мамсыр уи днахыкәшан, даагылеит.

Амԝа ианыжьлан уи аҵла еизкьа. Агәҭаҵәкьа ҷьара еикәжәан, амахәқәа еиларкәҷы иаҵан. Ииасуаз зегьы иахыкәшан акәын ишцоз.

– Шакантә иақәскхьаз абри акажьра, аха ирыцҳасшьон. Арахь дгьыл гәарҭак амҽеханакын, амҵан чаҧьак ҟаломызт. Аҙахәа иақәызгьы азмырҧьацеит. Еимгәларҧәҧәа иакын, аҽеазеибыҵомызт. Акыргьы сацхраақәахьан, аха… – Мамсыр иеигәшә ала амахә ссақәа аварффо, ашьапакынҙа днеит. Иҵжәан иахькажьыз, аԥашәқәа хаххала арахь иааԥшуан.

– Рацәа ақәнага узнауит аԥша. Аԥша иамдыруеи заанаҵы икажьтәқәоу!.. Аԥсабарагь иамоуп иара ахатәы мчы, иадыруеит заанаҵы еилыхтәқәоу… – Мамсыр ацәажәара даҷын.

Мамсыр уи анкаҳаз шьахәлаҵәкьа игәалашәон. Уи ауха аԥшацәгьа, афарҭын ҧҧәа асит. Аҵлақәа рымахәқәа еиннакьон. Аԝнқәа рхыбраҟәа рыҟәнакьон. Иахылҵуаз абжьы цәгьаҙан. Акраамҭагьы еиқәтәомызт уи:

– Шәымшәан, уи аԥсабара арыцкьоит, еилнахуеит, агәамсам ыҟәнагоит, – иҳәеит Мамсыр дахьышьҭаз. – Абас аԥша анаслоз, асгьы аулон…

Ииашаҵәкьан, ианааша, иахьабалак икәашкакараҙа, сыла иҵалаҳаны икан.

– О, асы ҳзаузаап, асы ҳзаузаап! Арзамеҭ, уԥши адәахьы! – Мамсыргьы, ахәыцқәа реиԥш, асы ахьауз деигәыргьон. Аха

ичымазара иахҟьаны дызгыломызт, аиарҭа дамадан. Аԥенԥьыр аҟынтә зны-зынла адәы дныкәԥшуан. – Абри акәын иаха изырмаӷаруаз…

– Даду, асы шьамханыҳа иаузаап! Аанда иахагылаз аҵла дугьы канажьит, уԥши… – Арзамеҭ дгәырҕьаҵәа иабду иахь днеихеит усҟан.

– Арзамеҭ, ууаскьа арахь, уаах уеиха! – ҷгааиҵит Мамсыр, иеигәышә нышьҭеиҵан, аиха ааникылеит. Уажәы ибазма уи аиха аҟьара. Зҷынеирхаз амахәҭа иналашьшьы ицеит.

Мамсыри Арзамеҭи ал амахәӷәа амҟьаны ианыҟарҵа, рыԥсы ааиҭаркит.

– Даду, уажәшьҭа хәархьла ихаҳҵәап, – Арзамеҭ иабду днаихәаԥшит.

– Аиеи, иркьаҷ-ркьаҷны хәархьла ихаҳҵәар, нас ақәгара еиҳа иманшәалахоит… Иркәымпылны ажра ахыӷә аҷынҳа ишԥаҳазнамгари, – Мамсыргьы даагылеит.

…Арзамеҭ илакыҵақәа ашоура нытҵахәмарит. Ихы-иҷы ааицранаҵеит.

Мамсыр аԥхҳы цәыӷәбарӷәа наилхәаҭеит.

– Уааԥсама, даду? Уааԥсазар, хәычык ҳаԥсы ҳшьап, иаа? – Арзамеҭ иабду диҷаԥшуа иҵееаникылеит.

Мамсыр дѡагылан, даалеиѡеит. Иԥсыԥ игәаҵанҳа иганы даақәыԥсычҳаит.

– Егьараан сыҟазаргьы, абри сгәы акы арҷиауеит. Зны-зынла аҵеакалашәоуп ишеисуа. Аԥыхьа уигьы аздырҳомызт аха… – ҵаҟа дѡышьҭаԥшит Мамсыр.

– Иухьуама, даду? – Арзамеҭ иабду днеиҷаԥшит.

– Иааивҵахазшәа иааҟалан, аха ибзиахоит… Иабихәа… хәычык аҷы ҳанааи…

– Даду, уара ара утәа, уԥсы шьа, иаанхаз хьаас иҟоумҵан. Уи ҳара ихаҳҵоит, – Арзамеҭ уи игәы ааирҿәҿеит.

– Дарбан шәара? – Мамсыр имаҭа днаихәаԥшит.

– Сара иаазгоит сѡызцәа, Хьымцеи Заури, уажәыҵәҟьа!.. Урҭ аѡны иҟазар ҟалап!..

Арзамеҭ иабду ажәак иҳәааанҳа, ахьышәҳәа агәарабжьара дныбжьҟьеит. Мамсыр днеин, ихсаны икажьыз ақыдсаҟәа дныкәтәеит.

– Абас, абас ами аицхыраара? Аицхыраара – иахьакәзаалакгьы иԥхашьараҙам. Уи абзиара иамааноуп, абзиара иазкуп, – Мамсыр игәы иахәон Арзамеҭ иҩызцәеи иареи еицхырааны аус ахьыруаз.

Ихыҵәҵәа-хыҵәҵәаны ианыӄарҵа ашьҭахь, ақәгара рҿыназыркит. Мамсыр иреиҳәон урҭ иқәыргақәоз ахьеизыркшаз, иахьышьҭарҵашаз. Иаргьы днарыцхраауан. Ахәыҷқәа ихырҵәақәаз рбылгьаны амҩа ианыргон. Амҩа дрыцкьеит, амҩа каххаа иӄарҵеит.

– Абасоуп... Уажәшьҭа амҩа шәаныланы шәанцо, акгьы шәԥырхагахом. Еснагь амҩа иаша шәаныланы шәцала. Шәыԥсынҵры духаанит! Уажәшьҭа шәаала аҩныӄа! – Мамсыр иеигәшә аашьҭихын, дхыӄәхыӄәуа аҩныӄа иҿынеихеит.

Егьырҭгьы уи инаишьҭалеит.

МИЗАН ИГӘЫРҒЬАРА

Шьыжьаахыс амшын схыԛәтәалоуп сыҵәгәыр кны. Сара сеиԥш шаӄаҩ хыԛәтәалада. Ҳаивҵарыԥх, асԛьала зегь ҳамҿехаҳкырц егьҳагым. Зыԥсы зшьаԛәо ааины инаҳаҳәаԥшуеит, нас инаҳадҵны ицоит. Амшын иахьа уаҩы ишимбац ала иҵынчуп. Асаркьа еиԥш иӄьаӄьаҙа иахьабалак унхыԥшылоит. Амра ажәҩан агәыцқьара ду иаҵаланы акыр аҿеыҳаранакхьеит.

Саҳәшьа лԥа Мизан иҵәгәыр хәыҷы абраӄа иааигәаҙаны иҙааршәылоуп. Уи абас бжьбаӄа-аабаӄа шыԛәса ихыҵуеит, ихахәы еиԛәаҵәаҙа. Ашьыжь сара ԥсыҙкра сышцоз аниаҳа, иаргьы дсыцымцар имуит. Уи уажә ара ҳара ҳӄны дсасын. Есԥхынра саҳәшьа Шьац ҳара ҳӄны дааганы даанлыжьуеит. Деилӄьоуп, аха уазымҵаан аӷӷаҳәа дуацәажәоит. Убри азы сара еиҳагьы бзиа дызбоит.

– Ҳара иахьа ԥсыҙкра ҳцоит, ҳара иахьа аԥсыҙ дуқәа ҳкуеит!.. – шаӄа дгәыргьоз, дсыманы санындәыԛәла.

Уажәы ҳахьхыԛәтәалоу иаргьы ҿиҵуам, саргьы ҿыстуам. Сара зны-зынла иҳаватәаԛәоу рахь сынхьаԥшлоит. Урҭ рыԥ-

сы ҙаны иштәоу, рытҵәгәырқәа аалпҵааны, аҽеаԥьара инала-дыршәуеит, изышьҭоу аԥсыҙқәа убраҟа рыҽҙаны ицәыҵа-тәоушәа. Аха макьаназы егьыҡам. Акы аныҡоу, зегь рыхқәа раҳан, уахь инхьаԥшгәышьоит. Асқьалаҷы знапқәа зышьҭахь иҟаҵаны илеиѡеиқәогьы уахь рҷынархоит.

Амра еиҳа-еиҳа ашыра иацнаҵоит, ҳхагәҭақәа ықәнар-шаауеит, аха макьаназы аҙәгьы ҽырҵысы ҟаҳҵом. Ани ԥыҵк зхыҵқәо, аԥсыҙкразы ԥыҵк аԥьабаақәа збахьоу, уи атәы ԥыршәахьазар акәхап, ԥсыҙкра ианааua, даараҙа рҽеиқәыр-шәаны ауп ишааua.

Ус, сыҵәгәыр аақәацқәацеит, уажәымзар уажәы акы иаамҵԥааны аҷынанахап уҳәаратәы. Саргьы ахьышәҭҳәа уи саз-ҷлымҳахеит. Ааҟ, егьсыгҙам, иѡарҭрысны сѡахоит! Аха нас сҽааиқәыскит.

Аԥсра рыҡәшәандаз, ԥсыҙқәак ус инацрасны имцакәа иҟам! Ргәаҭ кны сышԥагои!.. Шьыжьаахыс ԥсыҙ заҵәыкоуп ҳаҵәгәыр инаҷалахьоу, уаҳа аҷамлацт…

– Иахәа, ирыцҳауп, наҟ иоуҳашьҭып, – иҳәан Мизан, убригьы ааууҳмышьҭыр имуҵәкьеит. Иаргьы хәыҷык иаарыцҳаушьартә иҟан. Иршәны амшын иахьналаҳаршәыз, игәырҕьан, амшын иналашәкәа ицеит.

Сыҵәгәыр аатыганы снахәаԥшызар, иаҷаз афатә хәыҷы-хәыҷы иахыкәласуа мацара, акы аанмыжькәа иааҷыррхьан. Аԥсра рыҡәшәандаз!.. Шьоукы-шьоукы аԥсыҙқәагьы аѡсҭаа-рақәа рытазаап. Даҽеак наҷасҵан, аҽеаԥьара инҵасыршәит, ма абыржәшьҭа ишԥаҷамлари ҳәа.

Шьоукгьы, сара сеиԥш, рытҵәгәырқәа зны ана иҵадыршәлап, зны ара иҵадыршәлап, убри иаҷуп. Шаҟа агәыҕра дуқәа ҳамоузеи!

Мизан иҷытбжьык саҳаҙом. Игәы ахшәаазар акәхап. Ишҟа сынхьаԥшит. Итҵәгәыр ҙаааххьан.

– Избан? Ус зыҡаутазеи? – снаиазҵааит.

– Уԥшлеи, анҭ аԥсыҙ хәыҷқәа иҟарҵо убап! – Мизан ача рпытцны итаҟа амшын иҙааиԥсалон. Аԥсыҙ хәыҷқәа ракәзар, еимҵԥааны иргон. Иара урҭ иҟарҵоз дрыхәаԥшуан. Урҭ рыпсҭазаара хәыҷы иара гәырҕьарак инаҵазшәа, дгәырҕьон,

«Иахьа акгьы анаҳзымкы, баша закәытә аамҭоузеи инарыкәаҳарҙыз», – сгәы инҭысҳәааит.

Мизан дышхыкәтәалаз ашырҳәа дѡаҵкьеит..

– Уԥши, Ардашьыл, ани убо? – инапы рыххо, абри иара ача рпыҵны иахьҙааиԥсалоз сынҙааирԥшылеит. ԥсыҙ дук, аԥсыҙ хәычқәа ирылагьежьуа, Мизан иҙааиԥсалоз ахәашақәа рымкәкәааны аҷы иҭанагәон. Амшын иҭагьежьуан, аҳра иара иарҭазшәа.

Мизан дырѡегьых уа ача ԥычхақәа нҙааиԥсалеит. Дырѡегьых уи аԥсыҙ ду аԥсыҙ хәычқәа инарылагьежьын, рҷаҵахәы нарымҵнаԥааит.

Сара иаразнакала уи агәаг скит. Еиҳараҙак, анҭ аԥсыҙ хәычқәа рҷаҵахәы рымкәкәааны иахьафоз. Егьа ԥсыҙ хәычы еиланарҙыҙахьан, иара ахы иахәарц, амгәацәа ҭысҳаԥҙа иҟаларазы.

– Уԥши, Ардашьыл, уԥши, анҭ аԥсыҙ хәычқәа зегьы шаршәо? – Мизангьы уи ахымѡаԥгашьа ааԥьеишьеит.

– Ссы, умцәажәан, ухы аумырбан, – сҳәеит сара, сыбжьы аармаҷшәа.

Мизангьы ахәаша ҙааԥсалара даҟәыҵхьан, ҭынч днатәеит.

Уаҳа иҟасҵоз. Сыҵәгәыр ашьшьыхәа амшын иаалысхын, иааганы абри аԥсыҙ ду ахьаабазҵәҟьа инҙааскылеит. Уи зыԥсы цәгьақәаз аԥсыҙқәа иреиуамкәа иҟамызт, ишабазҵәҟьа, ахьышәҳҳәа инамҵасит. Аҟыԥҳәа инахәланагәеит. Уи акәхеит. Сыҵәгәыр аман амшын ахь еихеит.

– Уах, Ардашьыл. уах! Иаҷалеит, иаҷалеит! – Мизан ибжьы наиргеит. Уи уажә дгәыргьон.

Сѡаҭрысын, сыҵәгәыр ѡышьҭысԥааит. Иаразнакала избеит иаҷалаз ԥсыҙ ҕәҕәак шакәыз. Иаапаҭԥаҭеит. Срахәыцгьы ааршаҟьшаҟьеит. Сгәы аҭра иҭагылом. Арахь иаҷҟьар ҳәагьы сшәоит. Иансыцәца, нас башахеит! Дырѡегьых аԥсыҙ хәычқәа еиларҙыҙо, рҷаҵахәы нарымкәкәаа амшын инҙаалозар акәхап.

Ари аѡыза аԥсыҙ сара ахаан исымкыцызт. Ус, амраҷы иааилыбзааит, иаацырцырит. Асқьалаҷы ихыкәтәалаз зегьы сара инасзыԥшит. Шьоукы арахь рҷаархеит.

Инаган атазҳәа асҟьалаҽы инықәсыжьит, иԥаҭԥаҭуа, уама амшха.

– Ҳа-ҳа-ҳа! – Мизан дыччон, инапқәа еиниҟьон, игәырҕьара ҳәаак амамызт, дахьгылаз дыԥон, инапқәа рхахауа.

– Рацәа иуқәнагоит, рацәа иуқәнагоит!.. Егьырҭ аԥсыӡ хәыцқәа ирыстоз уара изуфоз? Иубама?.. Рацәа иуқәнагоит!.. – иҽеизеиқәкуамызт иара.

Аԥсыӡ ду акыраамҭагьы иахькажьыз ишьҭыԥон, ишьҭыԥон…

ХӘЫМԤ

Аҕьеѡҳәа аспортзал ашә ныдижьлеит Хәымԥ. Иҽееихаршәны, иҽаԥшылара ырцәҕьаны даагылеит. Ихы-иҽы еиқәара хәыҷы еибакны иҟан. Ишәыра аартны, имшынҵа иикыз наҟ инҭеиҵан, инеиѡыҵреикит. Нас дырѡегьых, игәы азыбылуа, уи ашә днадыԥшылеит. Уахь уаҳа дзыѡнамларашәа дназхәыцит. Ҵаҟа днышьҭаԥшит. Акы дшамырҭынчуаз удырратәы дыҟан. Дҳәаҵәыҳәаҵәуан иара дахьгылазгьы. Дагьааҳәын ауадабжьара дныбжьаԥшит.

Наҟынтәи, итетрадқәа кны, Никәала Арсана-иԥа дыбжьалан дааиуазшәа аниба, ихы агарҭа имамкәа, дхьаҳәхьачо даабжьажьеит. Ари дара рыкласс напхгара азызуаз иакәын. Рацәак дауцәамызт. Зхахәы зымѡа иԥхьаҳәаз ҷкәына қәыԥшын Хәымԥ, иихәыц уара идыр, азныказы адәахьы адәылҵра иҽеыназикрашәа аанаиҵеит. Аха уигьы изеиԥшымтәит. Уажә ирҵаѡы дшааиуа дыѡны иҽынеихар, ишԥаҟалои? Иара уеизгьы иԥшӡоума? Ҵаҟа дышьҭаԥшуа дааҭгылеит. Иудыруеи акгьы иамҳәаӡакәа днаивсны дцар?..

– Иухьи, Хәымԥ? Иҟалеи? Узгылои ара? – Никәала Арсана-иԥа уи дизгәамҭо дыҟазма, дааидгылеит. Иахьабалак лаԥшыла дааимидеит.

Аха Хәымԥ ҽимҭӡеит. Ус дгылан дҭынчӡа, зымѡа дыԥшуа, иҟалақәаз зегь уиаҟара дрызхәыцуамызт. Арҵаѡ иаԥхьа дахьгылаз, акгьы инимырԥшырц иҭахын. Аха уи залшома? Шаҟа иҭахыз уи арҵаѡы ус ашьшьыхәа днаивсны дцар, акгьы

иаимҳәар, акгьы азы димазҭаар? Ишҧаҟоу уҳәарауазеи абарҭ арҭаԥцәа? Уаакәацеит – уара иушьклаҧшуеит. Уахьцалакгьы рылаҧш уҭашәоит.

Никәала Арсана-иҧа, ахәыҷқәа цәгьаҭәкьа дрызҿлымҳауп. Уажә иара уамашәа ибеит, еснагь ицаҳәацаҳәуа иҟаз ахәыҷы ас деиқәышьшьы, ихы ларҟәны иаҧхьа дахьгылаз. Иашаҭәкьаны, харарак инубаалон. Уи иҟазшьа акы ианаҳәон, иара шҿимҭуазгьы.

– Нас иухьи? Иумҳәои?

Хәымҧ ашьшьыҳәа ихы аарнаашәа аспортзал ахь дынхьаҧшит, ажәак мҳәакәа. Уи ари ашкол еихагыла ду актәи аетаж аҟны акәын иахьыҟаз. Уахьынтәи ашьтыбжьқәа гон.

Никәала Арсана-иҧа уаҳа идимцалеит. Игәы дамысит. Аспортзал ашә аартны дныԥнаҧшит. Хәымҧ иԥызцәа зегьы рыматәа ласқәа рышәҭаны, игәырҕьаҭәа, илас-ласҙа, еибарԥуа ампыл иасуан. Хьаак рымамызт, рыгәқәа ҭынчын. Рхыҿсахьақәа еибакны, иҧшҙа-ҧшҙаҙа, аҟаҧшьыра рнубаалон.

Урҭ азыҟазҭоз арҭаԥы, Никәала Арсана-иҧа дшибазҭәкьа, ишҟа иҿааихеит, дызҿыз иус ааныжьны.

– Ихьи ари аҷкәын? – дҭааит Никәала Арсана-иҧа.

– Даасмышьтит ауп, уаҳа ихьуаз? – иҳәеит егьи.

– Избан, игәыҭалазеи?

– Игәыҭалахуаз? Имшынҵаҟны ихәарҭам анын, ишҧаҟасҭарыз?..

Никәала Арсана-иҧа илшон араҟа уи ахәыҷы иаашьтра, аха аус злаз аҿакҙан. Уаҳа жәа иамҳәаҙакәа дындәылҭит наҟ. Аус еилкаан. Ихәарҭам ҳәа ахәшьара зауз, дарбанзаалакгьы ари ашкол аҿы имԥаҧысуаз спорт хкык аҟны даладырхәуамызт. Уи ус аизараҿ иазышьтырххьан. Ахәыҷқәагьы ирдыруан. Уи зҿеацәызыхьчозгьы рацәаҙан. Аха шьоукы-шьоукы зны-зынла ргәы еибанаркуан абас иахьыҟаз. Нас абри Хәымҧ иеиҧш игәамҭларын, рылахь еиқәнаҭаларын.

Никәала Арсана-иҧа дхынҳәны ашә аҟны данааи, Хәымҧ дгылаҙамызт. Днаҧшы-ааҧшит, аха ҷьаргьы димбаҙеит. Хәымҧ, иихәыцыз здырхуада, иҧсы ҙаны дныҭашәкәа дцахьан.

«Измааноузеи ари?.. Иара уеизгьы ихьзеи Хәымҧ?» – игәы иааҭиҳәааит Никәала Арсана-иҧа, нас ԝаҧхьа арҭаԝцәа руада дныԝналеит. Араѣа зегьы уск-уск ирҽын. Шьоукы ахәыҷқәа ртетрадқәа дыриашон, шьоукы рыхқәа ашәѣәқәа ирынкылан иркын. Иара днеин, аҧенџьыр днадгылеит, аҙәгьы илаҽымҭҙакәа.

Ариабжьарак омашәоуп ихы шымԝаҧигауа Хәымҧ. Ас, шамахамзар, дыѣаҙамызт. Афбатәи акласс аѣны иара дрылукаауан, ианакәзаалакгьы деилѣьан, дҭарын, зегьы рзы дҳаҭҳаҭо дыѣан. Зегьы дырзыҙырԝуан, рҳәатәы хеиҭауан. Аха нас, игәыҭалах здырхуада, ицәаԝа еиҭеикуа далагеит. Хәыҷык аѣара дымкьыкьны, иажәа хжәаны, дгәамҭхамҭуан. Хәымҧ уажәы изымдыруазар ѣалап ирҭаԝы иара дшизхәыцуа. Арҭаԝцәа уеизгьы аԝны иѣазаргьы, ашкол аѣны иѣазаргьы, убас лахьыҥҭас дара ирырҭазшәа, ахәыҷқәа роуп рыбла ихгылаҙоу. Урҭ рцәажәашьа, урҭ рныѣәашьа, урҭ рхымԝаҧгашьа – зегь дара азҽлымҳауп.

– Уи ишизызура ҳәа акгьы сыздыруам шьҭак, – лҳәеит аурыс бызшәа дзырҭоз арҭаԝпҳәыс лхы шкәакәаҙа. – Хаала сҳәеит, мчыла сҳәеит, аха имаҳаит. Џьара ҧсыхәак изутәуп. Ма иҭаацәа ирыҧхьаны иаагатәуп, ирацәажәатәуп…

– Ихәарҭам аниоу даанышәкыландаз, аҭатәқәа рышьҭахь. Имҭакәа доушәмышьҭыр акәын, – иҳәеит аҭараѣәша аиҳабы, ихы ԝышьҭыхшәа, излацәажәоз иҿеналархәуа.

– Даанымгылеит ауп иѣалаз, дыбналан дцеит, – лҳәеит лара лҿааргәаашәа.

– Мап, ари ахәыҷы ишьклаҧштәуп, мамзар, ас уаԝы ибахьоума! Акы иҧышькласит, аха иарбану здырхуада? – абас игәы иааҭеикит аҭыхәтәаны Никәала Арсана-иҧа.

Адәахьы ахьҭа аҽан. Макьаназы кьаҽ заҭәы уныѣәартә иѣамлацызт. Ашәаҧыцьаҧқәа хаха-хахаҙа игылан.

Ашкол авараҽ иѣаз ашьапылампыл асырҭа адәеиужьраҽы Хәымҧ иԝызцәа икәшан дгылан. Урҭ акы иалацәажәон рыбжьы рмаҷны, аха ирзыҙбуамызт. Еимҭаркуан дара ртәала, аха ҧсыхәа рзаҭомызт. Наѣынтәи Никәала Арсана-иҧа ишәѣәқәеи итетрадқәеи еидкыланы дааиуазшәа анырба, инеихәаҧшы-

ааихәаԥшит, рҽаадырҭынчит. Хәымԥ уажәы иааицәымыӷхеит уи дахьибаз. Иҩызцәагьы иҽынрывакшәа даагылеит. Икьаҿ хәыҷы ишәыз аԥхьа ааибаиркит, ахәда ҩышьҭыхшәа иааԛаиҵеит.

Ахәыҷқәа неихәаԥшын, рыхқәа аарҵысны арҵаҩ иахь рҿынархеит.

– Никәала Арсана-иԥа, Никәала Арсана-иԥа! – ирзбахыз уара идыр, еибарыҩны иааидыххылеит. Иаргьы дааҭгылеит. Плашь иаҵәак ишәуп. Ихылԥа абз аԛьаԛьара ибла ҕракәа ҳалалза иаҵыԥшуеит. Урҭ рыгәқәа хыҵхыҵуа, акы иарҳәарц шырҭахыз ҩашьомызт. Ргалстук ԛаԥшьқәа ԥшзаза рыхәда ианубаалон. Хәымԥ арахь ааира изымгәаҕьызт, днарылкьшәа дгыланы дааԥшуан. Аха ашьҭахь ашьшьыҳәа иҿааихеит иаргьы дара рахь.

– Уаҵәы ахәмарра ҳамоуп, Никәала Арсана-иԥа, абжьбатәиааи ҳареи ҳаиԥылоит ампыл асразы. Хәымԥ дҳалалаait, мамзар ҳаҵахоит, – иааҕьаҵәыҕьаҵәит.

Зегь рыблақәа ҭырхаха уи ихәаԥшуеит ииҳәарызеишь ҳәа. Ишԥарҭаху абри рҩыза дара дрылахәзар! Уи аиԥылара дара рзыҳәан акраҵанакуеит. Аиаша уҳәарами, дара ирҭахым абжьбатәиаа рԛны иаҵахар. Изаҵахарызеи? Урҭ реицәа ихәмаруама? Аха изыцәшәоз акы заҵәык акәын, абри Хәымԥ даламшәар ҳәа.

Хәымԥ ахәмарра бзиа ибон цәгьалаҵәԛьа. Иара, ихахә еиқәаҵәаза, ишәагаа рацәак идуцәамызт, аха зегьы даарылукаартәы ампыл дасуан, еиҳарзак абри анапылампыл. Иԥсы аҿҳәаран. Аиҳабыра классқәа рҿы итәоу аныхәмаруаз ианакәзаалакгьы дрыладырхәуан иара. Ихәмаршьа зегьы иргәаԥхон. Иаргьы усԛан ихы ҳаракны ибон, абри ампыл асҩы бзиазак иаԛараҵәԛьа. Иҩызцәагь идеизалон дахьцалакгьы. Ибзиазоу акы инырбаалон. Уи иара ицхрааuан. Аҵараҿгьы дхәыдамызт. Иара ианакәзаалакгьы аҩызцәа рацәаҩны иман. Уажәы аицлабрақәа мҩаԥысран иԛан аклассқәа рыбжьара ари ашкол аԛны. Аха Хәымԥ даламлар ҳәа ишәон иҩызцәа, Уи агәра днаргеит иахьатәи аҿазыԛаҵараан дахьынармышҭыз.

– Шәара ишәзымдырзои, Хәымԥ даазқәылаз аҵараҿы дыԥсыҽхо дшалагаз? Ԥыхьа ус дыԛазамызт. Хар имазамкәаны

аҵара иҵон. Аха игәыҵалазеи уажәы? Шәиазҵаама? Уи ихәарҭам имоуп ари амчыбжьаз. Убри имыриашакәа, уахь анеира азин имам. Иара уеизгьы шәазхәыци, ихәарҭам умаҩы ушҧахәмаруеи? Еидара хьанҭак уаҵоушәа, уахьцалакгьы угәы ҭынчымкәа уҟамлои? Ахәшьара бзиаҟәа ануоуа угәгьы ҭынчхоит, убҕагьы неиҵухуеит, ахәмаррагьы угәаҧхоит.

– Уи ириашоит, ириашоит иара. Ҳаргьы ҳицхрааугит! – ахәыцқәа еиҭаагьаҵәыҕьаҵәит. Аиашазы, урҭ Хәымҧ игәра ргон.

– Уааскьеи, уара, арахь? – инаидиҵеит арҵаѡы.

Хәымҧ дааин, арҵаѡы иаҧхьа даагылеит дҭынчҙа.

– Сара сгәы иаанагомызт уара абас ухьып ҳәа. Иарбан убра иузымҵаз уара? Умч зқәымхаз? Уѡызцәа урызҵаама? Сара усазҵаама? Умбои уѡызцәа зегь ушыгәцараркуа? Урҭ ирҭахуп убзиан уҟазарц. Ахәмаррагьы аҵарагьы еицуп, урҭ еицхырааугит. Уҵатәқәа ахәмарра баны иаанужьуа уалагар, усҟан уеиҧкьоит. Уи аҙәгьы игәы иахәаҙом. Абарҭ уѡызцәагьы уцхрааугит.....

Уи ҧхашьараҙам. – Ҳаицхрааугит, аиеи, ҳицхрааугит!

– Шәицхраап, уи бзиоуп. Уи еиѡызароуп. Амала убри ихәарҭам умыриашакәа сара сақәшаҳаҭым. Сара-моу, иара уѡызцәагьы ақәшаҳаҭым...

Нас, Никәала Арсана-иҧеи Хәымпи урҭ ааныжьны амѡа ианылан рҿынархеит. Амѡан Никәала Арсана-иҧа акыр ажәабжьқәа иеиҳәеит, аха Хәымҧ ҿиҵуамызт. Иҧсы ҙаны дааруан. Акы дазхәыцуан ирҵаулаҙаны иара итәала. Ихьқәаз зегьы гәнигозаргьы ҟаларын маҙала. Игәы дарҭынчуамызт, ахәхәаҳәа дқәыпсычҳауан, абри еидара хьанҭак иаҵоу диеиҧшын. Никәала Арсана-иҧа уажә дара рахь дцон. Уи Хәымҧ идыруан, аха иурҳәагәышьоз. Уажә уаҟа зегьы иҳәоит, иани иаби нартәаны иреиҳәашт. Аха урҭ, шаҟа игәра ргоз Хәымҧ! Адунеихаангьы ргәы иаанагомызт Хәымҧ абас арҵаѡы дишьҭалан даап ҳәа. Урҭ аҽакын иззыпшыз. Аха уажәы дышпарҿаҧшуеи иани иаби? Ирҵаѡ уа дшыҟоу, иреиҳәозеи?

Ус инаваҵәиин, агәарабжьара иныбжьалеит. Араҟа зегьы еизааигәаны ауп ишынхауа. Аѡнқәа зегь ашәаҧыцьаҧ ирыгә-

ҭылакны игылоуп. Уажәшьҭа Хәымԥраагь ахьынхо рацәак ихарам.

– Иԥхашьарами, Хәымԥ, уажә уани уаби рҟны сахьнеиуа, шәхәыҷы иҿеины аҵара иҵом, иҿирманшәалом ҳәа раҳәара? Изыҟоуҵои абас?

Никәала Арсана-иԥа дааҭгылеит. Аиашазы иаргьы иҭахымызт абри аҵыхәала Хәымԥраа рашҭа аҭалара. Уи дацәыԥхашьон аҳәара.

Хәымԥ ихы ҽеиҵыхны ирҵаҽы днеиҿаԥшит. Акы дарҳәыцәыҳәыцәуеит, дарҳәаҵәыҳәыцәуеит. Изшьапык аԥынҵа ҵаҟа ишьҭишьуеит, ԥьарак дызгылом.

– Никәала Арсана-иԥа, – ашырҳәа иааҭирҟьеит иара аҵыхәтәан, – акы еиԥшымкәа сшәыҳәоит, иҟалозар, аҽны ирашәымхәан…

– Есымшагьы уҵатәхәқәа ҟауҵало? Улеишәа урбзиоума?

– Исырбзиоит… Ишәымбари исмырбзиозар?…

Хәымԥ иажәа агәра угартә иҟан. Уи иара илшон инаигʒар. Иарбаныз иара дыззымиааиран иҟаз?

– Иаабап нас, уажәа шынаугʒауа!.. Ажәа ануҵи инаугʒозароуп, мамзар иԥхашьароуп, – иаарыгәгәангьы инеиҳәеит Никәала Арсана-иԥа..

Никәала Арсана-иԥа уи уаҳа акгьы иеимхәаʒеит. Уи иазирхеит. Хәымԥ игәагьра, ииҳәаз ажәакәа ибзиаʒаз ак рытҵан, акы рнубаалон, рыгәра угартә иҟан. Гәахәарак ааинаҭеит. Ас Хәымԥ, шамахамзар, аʒәгьы иеимхәацызт. Аҭакԥхыкәра ду ихы иадиҵеит уажәы.

Масарла икәыршаз ашҭа ианыҥҭала, Хәымԥ иан даарԥылеит. Аԥсшәа ааибырҳәеит. Араҟа Никәала Арсана-иԥа зегь ҿыцбарах ибазшәа акәын дышрыхәаԥшуаз. Ҩынгьыгәарагьы цәа хаак рхан, улаԥш рыдхалартә еиԥш. Хәымԥ иаб ариабжьаракгьы дычмазаҽны дышьҭан. Арҵаҽы даниба, гәахәарак ааинаҭеит. Игәы ааизҟәандахеит.

…Ауаԥьаҟ аҟны амца гәыргәырҳәа еиқәын. Уи Хәымԥ иакәын изыбзоураз. Дшааизҵәҟьа, даалбаан, мыҿгәарҭак ххны иааиган, ауаԥьаҟ инҵеиҵеит. Никәала Арсана-иԥа уи иҳаҵҳаҵара игәы иахәон. Аиаша уҳәарами, Хәымԥ есымшагьы деилыххан.

– Ариабжьарак сара цәгьалоуп сшыҟоу, – дцәажәон ачымазаԥ. – Ишакәым схы збо салагеит. Исызгәамҭаҙакәа ахьҭа сылалан, сеиҵанакит. Ԥынгьы-гәарагьы абри ахәыҷы иааидхалеит.

Аҵабыргаз, Хәымпҭ акыр аԥьабаа ибахьан. Иаб игәы баапсны днышьҭала аахыс аԥны зхагылаз иара иакәын.

«Ԥ-уск изеиламыгҙазар акәхап,» – ааигәахәт Никәала Арсана-иԥа дахьтәаз, Хәымпҭ днаихәаԥшын.

* * *

Адырԥаҽены амра хааҙа иԥагылт. Адгьыл алԥаҵә ахылҵуан. Арҵаԥцәа руадаҿы абжьааԥны еиԥш зегьы акака ирҿын.

– Иахьа дзеиԥшроузеи, илеишәоузеи Хәымпҭ? – Никәала Арсана-иԥа аурыс бызшәа дзырҵоз арҵаԥҳәыс днылызҵааит.

– Иахьа ибаргәызеи? – лыбла ҭраҟәа ҳалалҙа иаалхаччеит. Акы лгәы ишахәоз ԥашьомызт. Лара ианакәзаалакгьы абарҭ ахәыҷқәа ргәыргьара – лгәыргьаран, рылахьеиқәҵара – лылахьеиқәҵаран.

– Иҵатәхәқәа ирхиама?

– Аԥсраказгьы симазҵаар имуит. Иԥызцәагьы ҭаха сырымҭеит, исыдгьаҵәыгьаҵәло. Иахьа аицлабра ҳамоуп ампыл асразы, шәимазҵаар уахь днарышьҭҙом, рҳәеит дара. Ахәшьара бзиа анизаныстца, ажәԥан иалаларц акгьы рыгымхеит иԥызцәа…

– Сара сҟынгьы иахьа дыбзиан, – иҳәеит Никәала Арсана-иԥа. – Уи илшоит аҵара…

Егьырҭ арҵаԥцәагьы уи инаихцәажәеит. «Иажәа ԥбаимтәит, иажәа наигҙеит Хәымпҭ», – гәахәарак инаҭон Никәала Арсана-иԥа. Арҵаԥцәа усоуп ишыҟоу, аҵаԥцәа абзиарахь рхы андырхо, дара рзыҳәан гәазҳароуп, гәеиҵыхроуп.

Ус аҵәҵәа абжьы аагеит.

– Никәала Арсана-иԥа, Никәала Арсана-иԥа! – ахәыҷқәа ааиқәибаҳәеит. Арҭ афбатәи аклассаа ракәын. Рыблақәа агәыргьара рхын, рхырҿқәа лашаҙа иҟан.

– Иахьа аиԥылара ҳамоуп, абжьбатәиааи ҳареи, шәызнеиру? – иазҵаауеит дара. Хәымпҭ, дрылагылоуп, ихы-иҿы ихалашауа.

– Снеиуеит, хымԥада, снеиуеит. Аха шәара шәаҵамхароуп! – иҳәеит арҵаѡы.

Урҭ гәыргьаҵәа, еибарччауа инеиԥырҵит. Иара дгылан дрыхәаԥшуан, дрыхәаԥшуан…

АМРА ЗЕГЬЫ ИРҬАХУП

Ашьыжь. Аԥсаатә гәыргьаҵәа ақыҵа ԥсабара ааԥынра иаԥыргалон. Амра ԥхашьа-ԥхаҵошәа, еилыбзааua, ашьхара инхыҵын, зқьы шәахәа аҿыдды ақыҵа иналаԥхахьан. Аҙынразы ақәабаа-сабаа иарчалахьаз адгьыл гәыҵбаа ду, амра иахылҵуаз аԥхара анаиу, ахылѡаҵә ахылзз ицон. Ҳашҵа иҵагылаз ашәырҵлақәа исахьа мацараха, еилыграа зымѡа ишьҭан. Ус напҟазакгьы иазҵыхрымызт.

– Умгылои, уара иахьа? – убри аамҵазы саб ибжьы аагеит. Тыгә-тыгәҳәагьы аҵзы днас-насит. – Амра ахьынҙахалахьоу умбои?

Сара сгылеижьҭеи акрааҵуан, аха иара симбацызт. Суада сыѡнатәаны, шәҟәык аԥхьара саҿын. Ашәҟәқәа сыԥсы рыгроуп уеизгьы.

– Угыл, угыл. Удәылҵи арахь, ак уасҳәоит. – Акәасҟьа снал-баан, амаҵурҵаҿ санааи, саб амаҵурҵа абарҵаҿы, ҟәардә хәыҷык дықәтәаны, афақьаҳәа иеикәаҕа ахра даҿын.

– Сзуҭахыз? – снеихагылеит.

– Иахьа хәыҷык уаасыцхрарооуп. Аѡны уҟоуп уеизгьы. Ҳусқәа ааҳарманшәалап. Ҩазны ас аамҵа ҳмоургьы ҟалоит, – ихы ѡышьҭыхны днасҿаԥшит. Ибла гәаԥшьқәа агәыблреи агәыразреи рныԥшуан, ихы-иҿы ианыз акаҷырақәа аԥьа-баақәа иибахьаз ишырхылҵыз ѡашьомызт.

– Аа, уахәаԥши аигәышә шысхыз.

Ивараҿ ишьҭаз аигәышә аашьҭысхын, снапы наҿысшьит. Ицҳафыруеит, аха уазымҵаан. Саб ианакәзаалакгьы еихаԥсыхәс иааимоу зегьы дасу ишрықәнагоу ианзыҟамла, игәы зҭынчхом.

– Иззуҭахузеи арҭ иахьа, абасҟак ихны?

– Иумбари иззыстаху…

Схәыцит, сеиҭахәыцит, аха исзеилкаауамызт абарҭ иахьа иззиҭахыз. Ҳаандақәа ракәзар, урҭ зегь еиқәҵаб иҟаҵан. Амҩазы акәзаргьы макьаназы абнахь ҳцартә ҳаҟамызт, иҳазхоит ԥхынранҙагьы.

Аԥхынразы уеизгьы имаԥноуп амҩы шаабылуа.

Сан ҳхәы анлырхиа, астол ҳнадтәалан, крыфан ҳѡагылеит.

– Уажәшьҭа уаала, иусырбап сара иахьа ус ҟаҵатәыс иҳамоу. Унеины ацаҟны икыдгылоу акьыба аакыдхны унасышьҭалеи, – саб аикәаҒеи аигәышәи аашьҭихын, ашҭа дынҭысны иҩынеихеит. Саргьы акьыба аакыдыспҵаан, снаишьҭалеит. Агәашә ҳанҵытцын, ҳамхырҭа адәахьтәи аганахьала ааида ҳавалан ҳҩынаҳхеит.

Ус, рацәак ихарамкәа ҳахьынаскьаз, саб дааҭгылеит. Еицырхәхәа ааида ахыҟә иавеиҭаҳау атцлақәа акакала бла-бла иааимидан, сышҟа даахьаҳәит.

– Укьыба наганы абни ал игылоу иадыргылеи, аусҟәа зеиԥшроу сара иуасҳәап, – иҳәан, иикыз аигәышәи аикәаҒеи дахьгылаз ҵаҟа инышьҭеиҵеит.

Акьыба наган ал ашьапы инадсыргылеит.

Ажра, ахы инаркны атцыхәанҙа, ашәаԥыцьаԥ ыҟәеиҭаҳауп, рызынтәыкгьы аҙахәақәа рхьынҳалоуп ирыкәҵәиаашаны. Ҳахьгылоу, ал дуқәа ѡба гылоуп, урҭ рыгәҭаны – аца, рацәак идуум. Рнаѡсан – амжәатцлақәа. Аха урҭ рацәак аҽеиҵыхырҭа раҳҵом есышыкәса, рыбҒьы аҟанҵ ааҙоит азы.

– Иҟоу, умбои, абарҭ алқәа каҳҩароуп, уаҳа ԥсыхәа ҳамаҙам. Рымахәқәа ркьаҩҙаны иҟатцатәуп роурақәагь ирыгырхатәуп, – иҳәеит саб.

– Аҙахәақәа рыкәупеи?

– Аҙахәагьы еилыхтәуп. Абри сара сгәы иҵеижьҭеи акраатцуан, аха… Рыгәҭаны игылоу аца изҩамлои зугәахәуа? Урҭ рышәшьыра иҵахеит, мрашәахәацк ақәдырԥхом…

Исгәалашәоит сара, абри аца ааганы абра ианеиҭаҳҳаз. Акәаранырцә, ҽенак саби сареи мҩылхра ҳәа ҳахьцаз иаабан, саб иҵхны иааганы абра иеиҭаҳамҳар имуит.

– Иубалап закәытә цоу иалҵуа, Мԥыҭрааҷ ҳцаны, ахаҳатә ааганы иахаҳҳап.

Ианеихаҳҳаз ашықәсан иаразнакала итәҭәырԥсеит. Саб ашәырқәа цәгьаӡа ҳаҭыр рыкәиҵон. Аца аԥсы ахьҭалаз, аҽеахьеибнаҭаз гәахәарас иҟаҵаны, есымша днеины дахәаԥшуан. Шықәсык, ѡышықәса, хышықәса, нас иаалырҟьаны, аапынрак азы, ибыбшӡа иаашәҭит… Аца иаҷалаз ҟәазхеит, ишәит, иҟалеит. Ҳаигәырҭьон ҳазынтәыкгьы. Уи аца ҟәаз еиԥшу араҟа, ҳҭәылара аӡәгьы имамызт. Алқәа ирыбжьаҟәыҟәны иахьгылаз ирыцҳаушьарын. Иахьыбзарҭану ԥьара ҭыпк аҷы еиҭаҳазаргьы цәгьамызт, аха аҭыԥ иузахыгомызт, аизҳара иаҷын. Уаҟа иаанхеит, алқәа рыбжьара. Шықәсык иаҷалеит, ѡышықәса иаҷалеит… аха нас? Алқәа иавагылақәаз, рымахәқәа неиҵыхуа рҽаадроуӡан, рҽыркьакьан иаагылеит.

– Абри аҷалара изаҟәыҵзеи, иагәыҵалазеи?.. Аха сынтәа аамҭа ақәымшәазар акәхап… Ҽаангьы ишԥаҷамлари? – Саб уи далацәажәон, аха иазиурыз издыруамызт.

Ашықәсқәа цон… Аха ҽенак игәы еибакит, дгьежьит, дахықәшеит, днаскьаны дахәаԥшит, дныҟәеит. Наҟ иԥиҟарц игәы иҭеикзар акәхарын, аха иҽееаникылеит. Дырѡегьых дазыԥшын, кралҵуазар ҳәа. Аха ашьҭахь иихәыцыз ауп уажә ҳаргьы арахь ҳаазгаз.

– Убас, убас амахәҭақәа ркьаҷны икаҷа. Уацәымшәан, уи иаԥырхагаӡам. Уажәаԥхьагьы икаҳҷандаз… – саб ҵаҟа дгылан ибжьы сықәиргоит.

Сара сеикәаға мѡанҵо, аца иавагылоу ал сықәуп, акаҷара саҷуп. – Аӡахәа махәҭақәа уара уахь уаарыхала, иауқәоу наҟ иамх… – Нас, рацәак хыхь умцакәа, убри аца иаҟараны иҟалартә еиԥш хыхьгьы ихҵәа.

Саб ишиҳәаз еиԥш, уи аца иавагылаз алқәа аѡбагьы касҷеит. Уажәы урыхәаԥшыр, рызынтәыкгьы еиҟараӡа игылоуп. Аца аԥсы ааивнагазшәа, иԥшӡаӡа иааԥшуеит.

Икаҳҷаз амахәқәа зымѡа еизганы ишьҭаҳҵеит, иѡар ԥьара мцак ахы налеихәлаҳклап ҳәа.

Аԥша ахәхәаҳәа ирыласуан уи аҽны еилаҳхқәаз аҵлақәа. Ихахаӡа, ицқьаӡа игылан, рӡахәақәагьы еилыхны ирықәын.

Ус, иааит зегь ҳаззыԥшыз ааԥынра! Саб есымша днеины аца датԥаԥшуан. Уи шәҭит ибыбышʒа. Зегьы иаарылыԥхеит. Иаҷалеит, аха уазымҭаан!

Ианыӄала, агьама убысҵак ихаан, абри аԥхьа аҷалара ианалагаз еиԥш. Ԥаԥхьа иазыхынҳәит аԥсҭазаара иаша, ихәарҭаханы иӄалеит.

– Амроуп абри абас иӄазҭаз – иҳәеит саб. – Амра зегьы ирҭахуп, абри афатә еиԥш, абри аʒы еиԥш, аҳауа еиԥш! Уи зегьы ирзеиԥшзароуп – ауаагьы ашәаԥыԥьаԥгьы. Уи зегьы рыԥсы рыланатԥоит, иарҕьацоит, аԥсҭазаара иашьагәытуп.

Ԥаԥхьа аца иазҳауа аҷынанахеит.

УԤЫЗЦӘА РЫГӘҬАНЫ

Агәашә ҳанынҭалатԥәӄьа, Ҷемраз илаԥш наҳақәшәеит.

– Шәаама? Ҳаи, сышԥашәыркьаҭеи! Шәажәа шәамеижьеит. Ауаԥы данажәлак дызхәарҭоузеи, аха дузкажьуама? Шәара шәеиԥш ахьыбҷар ахьыӄоу, ҳара иҳахьуазеи? Шәыԥсынҵры духааит, сбабараа! – днаҳԥылеит. Уапцәа хылԥак ихоуп, иԥьымшь қамсысԥәа арахь иатԥыԥшуа. Блуз хәаԥштәалакгьы ишәуп, икахәхәа, амаӄа ақәʒамкәа. Иԥаҵа хәашлаԥсақәа ихы-иҷы хырԥоит, иԥьышәи, иԥынҵеи, иблақәеи ааныжьны. – Шәара, излазбо ала, зегь рыла шәеиқәшәазаап. Шәҽагақәа цҳафыруазар акәхап, – ҳҽагақәа днарыхәаԥшит. Ашьыжь шаанʒа дгыланы дымрашәо дыӄамызт, иразина галошқәеи иқалпадқәеи аʒаʒа рхьыжжы иӄан, анышә ирыԥԥсаз адҵаблан, икамԥсацызт. – Уажәшьҭа ҳаԥшрым хәа сыӄоуп, шәгәы ишԥаанагои? – днаҳазҭааит.

– Аиеи, ҳара ҳахиоуп, – сҳәеит сара.

– Ахьшәашәара шыӄоу шаӄа ҳзырашәо ауп… Иара рацәакгьы ыӄам, маҷк иаасцахьеит. Ее, шәыԥши, абна ҳалагап, абни сҽага ахьалагылоу. Ижәбома? – инаҳирбеит.

Ҷемраз дахьыԥәынхоз адгьыл даара ибзиан. Иҳаракыран. Аʒы ыкәтәомызт. Анышә еиқәатԥаан. Уажәы аԥш қашә-қашәо иҭагылан.

– Аа, абрантәи ҳалагап ашьшьыҳәа. Ҳабаццакуеи, амала, иаҳрашәо ахәыҷы цқьаны иаҳрашәап.

Ҳазынтәыкгьы ҳнеин, иара иахьиҳәаз арашәара ҳалагеит.

Ҭемраз дҳавагыланы дахьырашәоз, игәасҭаз убри ауп, иҵеага аҿкьаҟьа ду дмыццакʒакәа ашьшьыҳәа инымҩанитҵон, нас иара ишҟа, баґьа-баґьа анышә иналарԥаны, ашьшьыҳәа даахон. Аԥш шьапқәа убриаҟара ирманшәалан иқәиргылон, уааилаҳарын.

Ҳҵеагақәа ахьымҩанаҳҵоз ҷах-сахҳәа рышьҭыбжьқәа гон. Аԥш быґьқәа ирхьынҳалақәаз аʒаʒа цәыкәбарқәа ҿышәшәаны урҭ ирықәпсон, идырцәаакуан, нас идырхьанҭон... Амра хәыҷы-хәыҷы аҵеыҳаранакуан...

– Бзиа збаша Иазбеи... Ари сара Иазбеи иоуп исзылазҵаз. Ибзиан исзылаиҵеит. Арахь сара атрақтор ҭазгалаʒом. Атрақтор абарҭ ашәырқәа ижәбо рԥашәқәа аатԥнарбгоит. Шықәсык зны убас трақторла исзыларҵан, сшәырқәа ааԥхасҭахарц егьаарыгымхеит. Ашәырқәа ахьыҟоу атрақтор рааигәара иноумгароуп... – Ҭемраз анхаратәы уажәы ибазма, анхараҿ иаҭахқәоу аусқәа данрылацәажәоз, иныԥшуан абри адгьыл ашҟа имаз абзиабара. Уи инымҵәаʒо ашьха ʒыхь иаҩызан.

– Ҳара ҳҿгьы трақторлоуп ишырцәаґәаз, рацәак саб ишигәамԥхоз, амцхә иҵарҵацәеит ҳәа игәы иалан, – саацәажәеит саргьы.

– Шьоукы-шьоукы ианыцәаґәо, уи рацәак игәцараркуама, ар рышьҭоушәа иныҵырԥԥаны, инеиқәыжьны инаԥырҵуеит. Аха Иазбеи, аиаша шәасҳәап, урҭ дсызрылаҵом. Иҟаиҵо цқьоуп, дҵоуроуп, ибаҩ дацәаашьом, – Ҭемраз уи дахьалацәажәоз, иаразнак еилумкаарц залшомызт иара игәаԥхақәозгьы шыҟаз, игәамԥхақәозгьы шыҟаз. Аха ҳара ҳтәы уиаҟара далацәажәомызт. Ҳара ҳахьибоз игәалаҟара аҿешаԥсахыз ҩашьомызт. Уи акыр аҵоурых хҵысқәа дырхаануп, дагьрылахәын. Урҭ рыʒбахә зны-зынла уиаҟара далацәажәом, аха зны-зынла убриаҟара иҳәоит, ақьаад кны уидтәалазаргьы, узхара узанҭарым...

– Ҳара раԥхьаʒа аколнхара анеиҿаҳкааз, абас ҳаидгылан акәын аус шаауаз. Аидгылара – бзиоуп. Аʒәы ихала – егьил-

шом. ԥыҭѡык аныҟоу – иарбан усу уззымиааиша?.. Усҟан аус ԥсуп, ауаѡы дыбзоуп. Сара бзиа избоит ауаѡы имахәҽа еилҳәааны, иѡызцәа дрылагыланы аус аниуа. Ус акәҙами, Мзауч? – сышҟа ихы ааирхеит, даатгылашәа.

– Аиеи, усоуп, – сҳәеит сара, зегьы среиҳабымзи.

– Шәаргьы аидгылара шәымазароуп, аҵараҽгьы, аусураҽгьы. Аидгылара – зегьы ирыцкуп, баагәароуп.

Аидгылараз ҳара хар ҳамаҙамызт. Хҳаблаҽы еиҳараҙак рацәак иҳаламхәуашәа иҟаз Ҭахәыц иакәын, аха уигьы унапаҽы дааугартә дыҟан. Ҭемраз, Ҭахәыц рацәак дышҳаламхәуаз идыруазар акәхарын, убриоуп еиҳараҙак аидгылара атәы инақәыргәгәашәа дзалацәажәоз. Иахьа Ҭемраз ҳахьицхрааузаз ххаблаҽы иҟаз ачкәынцәа аҙәгьы дагмызт абри Ҭахәыц ида. Сѡызцәеи сареи ҳгәы иалан дахьҳаламхәыз.

– Ее, шәыԥши, шәыԥши, Ҭахәыц дахьнеиуа! – убри аамҭаз Мыцьа агәарабжьарахь ханхьаирԥшит. Иашацәкьаны, убасҟан Тахәыц ихы ҙыбгьыҭҙа, амаланыҟәа дақәтәаны, агәарабжьара дныбжькьеит.

– Ҭахәыц, Ҭахәыц!.. Уаанҽаси, ак уаххәоит!.. – ҳабжьқәа наҳаргеит аха, уаҳа умԥсит. Иимырҳаҙеит.

– Уи иахьа ашьыжь, арахь санаауаз, аѡны дыҟан, ималаныҟәа арххара даҽын, умцаҙои ҳәа иасҳәеит, аха сылаҽимҭҙеит. Нан, уѡызцәа ахьцо уаргьы уца ҳәа иалҳәеит иангьы, аха… – даацәажәеит Мыцьа.

– Шәиҟәаҵ, дабацап зышәгәахәуа. Ишәымбари, ихала дмааиуазар! – иҳәеит Ҭемраз. – Макьана дазымхәыцыцзар акәхап иѡызцәа рыгәҭаны аҟазаара зегьы ишреиҧьу… Хәыҷык шәааиԥеиԥш…

Сара сгәы инҭаскит сцаны, дыԥшааны даазгап ҳәа, аха Ҭемраз ас аниҳәа, сҽааныскылеит. Ауаѡы ихы дазхәыцыртә еиԥш аамҭа аниуҭо бзиоуп, ихала дазаааиртә еиԥш аҭагылазаашьа аниоуа ауп зегьы анеиликааузаа. Уи сара ибзиаҵәҟьаны издыруан.

Убринахыс ҳара уажәы-уажәы агәарабжьарахь ҳаԥшуан. Ҭахәыц зны анахь диаҟьеит ахыкәалаа еиԥш, зны арахь диаҟьеит… Ҳгәы ҳаиргарц иҭахызшәа, ҳашҟагьы даахьаԥшуан. Уи

ҳара иаҳгәаԥхомызт. Даанкыланы илымҳа аҭыѡра бзиаҳтәып наҳгәаҳәит, аха Ҭемраз иажәа ҳзаԥымыѡлеит.

Ашьҭахь, ԥыҭк аатҳьан еиԥш, Ҭахәыц иихәыцхыз здырхуада, ма иѡызцәа дҳалкьны дахьаанхаз изхымгазар акәхап, ҳанынаԥш, иҷеага кны Ҭемраз игәашә дшадгылаз аабеит.

– Уҭал, баба, арахь, уҭал! Ууаи уѡызцәа рҟны. – Ҭемраз уахь ибжьы наиргеит.

Ҭахәыц ихы ларҟәы-ларҟәуа дшааиуаз ҳара ҳахьырашәоз дааҳадгылеит.

– Сара ишәасымҳәази, Ҭахәыц даауеит, уи шәара шәааныжьны ԥьаргьы дцом ҳәа, – Ҭемраз днаҳалаԥшит.

Ҭахәыц дахьааиз гәахәарак ааинаҭеит. Ҳаргьы ҳаблақәа неихаччеит.

– Ууаины абра рыгәҭаҵәҟьа угыланы урашәала. Идырба уѡызцәа уаргьы иулшо шырацәоу, уагьшрыҵамхо, – Ҭемраз уи игәы ааирҕәҕәеит.

Ахәыжә-хәыжәҳәа ҳҷеагақәа ахьымыѡнаҳҵо рышьҭыбжьқәа гоит. Ҭахәыц азныказы ҷымҵзакәа дҳалагылан драшәон. Аха ашьҭахь, ҳара ҳаиԥш иаргьы, лакҵа еиҵыхла дҳахәаԥшуа дҳацәажәон.

– Шәихәаԥши дшырашәо, аферым Ҭахәыц! Арашәашьа бзианы идыруазаап!

Зегьы Ҭахәыц иахь ҳанхьаԥшит. Ииашаҵәҟьаны, Ҭахәыц, уааиеигәырҕьартә еиԥш драшәон.

– Сара исҵахым ҳара ҳҳаблаҷы аҙәы дхьысҳаны дҟаларц. Аусураҷы акәзааит, аҵараҷы акәзааит. Ҳҳабла даҷеа ҳаблак иаҵамхароуп... Уажәшьҭа маҷк аҟара ҳаԥсы ааиҭаҳкыргьы ԥхашьараҙам, – иҳәеит Ҭемраз, иаҳрашәахьоу илаԥш иныҵгауа. Ҳҷеагақәа нышьҭаҵаны ҳанрыҿтәон. Иаргьы днаҳаватәон...

Нас ѡаԥхьа амхырҵаҷы еиҿтәарак рымаҙамкәа ҳҷеагақәа ахьымѡанаҳҵоз рышьҭыбжьқәа гон...

* * *

... – Анцәа шәиныҳәааит, сбабараа! – Ҭемраз зегьы дааҳалаԥшит. Иахьа ацхыраара ду сышәҭеит шәара. Сара схала

саадхалар, даҽеа мчыбжьынаҟьак абра сҭазар акәын. Ҳара абыргцәа уажәшьҭа ҳажәит, анкьа иҳалшоз ҳалшом. Шәара шәоуп ҳзыкәгәыҕуа. Шәҵеимшхаait! Шәыхьзырҳәагахаait! Еилшәара шәымамзаait!.. Уҩызцәа рыгәҭаны аҟазаара зегьы ирыцкуп аҧсҭазааразҽы. Усами, Ҭахәыц? Угәы ишҧаанагои? – Ҭемраз Ҭахәыц ихы наиқәикит.

– Ааи, усоуп, – иҳәеит Ҭахәыц, ихы ааларҟәшәа.

Зегь ҳгәыргьаҵәа Ҭемраз иашҭа ҳанҵытҵит.

АҴӘА ҞАҧШЬҚӘА

Наҳар ихы ларҟәшәа, ишьапқәа иҵаҧсаны, ихала заҵәык абарҵаҽы дтәан. Иан изаалхәаз ашәҟәқәа иаҧхьа имҵаҵаны, абгьыцқәа нарҳәы-аарҳәуа, ирныз асахьақәа дрыхәаҧшуан. Зны-зынлагьы, илаҧш адырхаланы, иқьышә хәыҷқәа ҵыстҵысуа, асахьақәа ирытҵаҩыз аҩырақәа дрыҧхьалон.

Абар шьҭа аҵарашықәс ҿыц ааигәахарц егьагмызт. Наҳар хҧа рҟны дтәан. Игәы хытҳытҵуа дазыҧшын иара уи амш хазынахә, гәазырҳага.

Ахәыҷы ихы ҩышьҭихын, абыркьыл аҟынтәи адәахьы дынхьаҧшит. Иан усура данцоз иалҳәахьан, саанҙа абра утәаны ушәҟәқәа урыҧхьала, ахәыҷгьы уаалхылаҧшла ҳәа. Уи есминуҭ илаҧш иаҳәшьа хәыҷы Наала лахь ихан.

Наала уажәы ашҭа анаҙараҽы игылаз аҵәаҵла дамҵагылан. Лыхцәы лылахь инҭаҧсо, амаҕракәа ҿахҵәаны, чыҵцкы хәыҷык лшәын еилыҕраҙа. Акы иашьҭоу аҙәы леиҧш, зны лхы ҩышьҭыхны хыхь дыҧшуан. Усҟан амра ашәахәацқәа ххаҙа, аҵәаҵла амахәҭақәа ирылпханы, иаша лара илҿаҧсон, лхылҿы ҧшқа лашаҙа иааканаҵон агәкыра нанубаало. Зны ҵаҟа дышьҭаҧшуан, аха уи дзышьҭаз лымбазшәа акәын дышгылаз.

Наала ианакәызаалакгьы ари аҵәаҵла мыцхәы бзиа илбон, ҳаҵыргьы ақәылҵон. Дҟәындшәындуа дахьаҵаз, иуаркалеиуа иҿаз аҵәа ҟаҧшьқәа маҙала днарацәажәон.

Наҳар иаҳәшьа хәыҷы илаҧш налҟәиган, дырҩагьых ихы ақәырпсны, ашәҟәы ахәаҧшра дналагеит. Иахьа хәлаанҙа убарҭ ашәҟәқәа имҵазаргьы игәы рықәҿыҕуамызт.

Аҵәаҵла, амахәқәа хьыхәаны, ихьыссы иҷан иҟаԥшьҟаԥшьза, аҵәа кәымпыл-ҟәазқәа еилыԥхаауа.

– Шьыри, иҷыхны исымандаз!.. – Наала, лыԥсы ахьыхәха, даҵаԥшуа дгылан. Илараҙазар иҷылхрашәа дыҟоуп, аха арахь дшәоит. Лашьа ибар иуҙом, амԥангьы днаишьҭҙом. Ишԥаҟалҵари... дгылоуп даҵаԥшуа... Нас, илхәыцыз уара идыр, лашьа иахь дынхьаԥшит. Уи арахь дааԥшуамызт, игәы рҭынчны дахьтәац дтәан.

Аҵәа ақәлара маншәалан. Иара рацәак идуцәамызт, амахәҵақәа ларҟәны иаман. Наала лыԥсы ҙаны, амахәқәа лнапы нарыкәыршо дѡықәлан, аҵәа ҟаԥшьқәа дрылаԥшны иҷылхырц лгәы ишҭаз ауп Наҳар дшаагәеиҭаз.

– Наала!.. – ибжьы налықәиргеит ахьышәҭхәа. Лара азныказы ҷылымҭырц лҭаххеит, аха ашьҭахь лыбжьы налыргеит:

– Ара сыҟоуп!..

– Иаба ара?!.

– Ара!.. Сумбаҙои?.. – аҵла аимҷаԥара аҟынтәи абгьқәа дрылԥшны дааԥшуан.

Наҳар дыѡны амардуан длалбааҟьеит.

– Ибазҳәада аҵәаҵла бықәла ҳәа?!. Бышкаҳауа бзымдырҙои?.. Былбаа уажәыҵәҟьа!.. Былбаа сымҳәеи!.. – ибжьы ргауа дналыҵхахеит.

– Иахәа, уара мыжда, усыламкьысын... абанҭ аҵәа ҟаԥшьқәа ҷысхырц сҭахуп, абанҭ аҵәа ҟаԥшьқәа!.. – даагьаҵәыгьаҵәеит дахьықәтәаз, аҵәа амахә лнапы акәыршаны, ҵаҟа дыԥшуа.

– Былбаа арахь... былбаа, бкаҳауеит!..

Наала ашьшьы-шьшьыҳәа, амахәқәа куа, иаушьҭуа лҷаалхеит лыҷкамыжькәа.

– Усыламкьысааит... схала сылбааueит!.. – лҳәеит лара, Наҳар уи длыцхраарц иҷеаназик аамҵазы.

– Иубо, абанҭ роуп сара исҵаху!.. – дшаалбаазҵәҟьа днеиҵаҵын, лнапы нарыхханы аҵәа ҟаԥшьқәа ахьҷаз наилырбеит.

Урҭ уажәы еиҳагьы иԥшҙахазшәа лбеит Наала дахьрыхәаԥшуаз.

– Иазыбуеи?.. – даахьаҳәын, Наала дналҷаԥшит Наҳар.

– Исҵахуп... аҙәы илзызгоит... аҵәа ҟаԥшьқәа бзиа избо аҙәы!.. Уи сара иацгьы илзызгеит...

– Дарбану иззыбго?..

– Исызҽухуоу?..

– Ибызҽысхуеит, иззыбго дсабҳәар…

– Дузымдырҙои?.. Маҵиса лами, ани Аҟәа иҟоу!.. Уажәы ара дааны дыҟоуп. Иудыруоу шаҟа бзиа илбо аҵәа ҟаԥшьқәа?.. Урҭ ирызгылаҙам ари аѽыза аҵәа бзиақәа зҽало аҵла ԥьашьахәы… Шьҭа исызҽухуоу?.. – лыблақәа налхалашеит иаразнакы, лыгәҭакы абри аминуҵказы инаигҙарызшәа.

Наҳар, ахьышәҭҳәа аҵәаҵла днахьынҳалан, хыхь дынхаԥалеит. Уи далаԥшны, Наала илгәаԥхоз аҵәа бзиақәа лызҽихит. Лара даалаган, лкаҵкәыр хәыҷы инҭалҵан, ацаразы лҽеаалырхиеит.

Маҵиса лани лаби ақалақь аҟынтәи даарган, араҟа ландуи лабдуи рҟны дыҟан. Урҭ ахьынхоз рацәак ихарамызт, агәылара акәын.

– Уаала уаргьы!.. – лҳәеит Наала. – Маҵиса думбари!.. Шаҟа ддухаз убандаз, шаҟа илызҳаз!.. Сара сеиԥш уигьы ҽааны ашкол дҭаларц лгәы иҭоуп… Уаала, нас ирласны ҳмаауеи!..

Ахәыҷқәа еиманы рҽынархеит, гәахәарак, гәырґьарак иаашьҭнаԥаан.

Наала дыццакуан цәгьалаҵәҟьа. Ирласны днеир лҭахын. Уажәы-уажәы, лыблақәа неихаччо, лашьа днаихәаԥшуан. Еиҳарак дзеигәырґьоз, аҵәа ҟаԥшьқәа лыманы, Маҵиса лахь дахьцоз акәын…

АНАПЫ

– Ари амла иаҳцәакуеит, Мґыч!.. Ааи, иаҳцәакуеит!.. Иафараны иҟоузеи ара ҳашҭа цәҳәыраҽы? Ишыкәгьежьаауаз, ишыкәхынҳәуаз мацара зегь цәнарҳәит икеикеиуа… – Сабду Шьаҳан абри дналацәажәеит, ҳашҭа иҭаз аҳәыс дахәаԥшуа, ишазеиґьхашаз, ишыманшәалахашаз дназхәыцын. Арахь иара игыгрыцәҙа иазҳагәышьеит, аха ан ирзаҵымцакәа иаанханы иҟан. Егьырҭ ҳажәқәа макьаназы имхьацызт. Аҳәыс иагханы, аґра еидшәаланы, нап шагхаз удырратәы, еергьҳәа аԥсы ҭакьакьан.

Сара сахьгылаз сеиҭамҵкәа, сабду иихәаз сназхәыцит. Игәы иҭеикыз ширманшәалашаз идыруазар акәхарын абас ианцәырига. Сандугьы ариабжьарак уи аҙбахә ала лгәы иныҵархху далацәажәахьан, абри ԥьара ԥсыхәак ашәҭ, иафо ыҟам, иажәуа ыҟам, ирыцхәахәха адәышкәаҕьаз иқәхеит, шәымбаҙои хәа.

Убри аамҭазы, сабду даақәгьежьаан, аматҵурҭа днышналан, шаха еиларшак иманы даадәылҵит. Уи ззиҭахыз сара цқьа схаҷы иааганы сзазымхәыцит, аха нас аҟаԥыхәа сыхшышҭ назцеит. Аҳәыс ашаха ахаҵаны ақәҷаҳәара рыцхәаран иара азыхәан, ишаҭахыз ахақәиҭра аиуамызт, ара ашҭаҷы ишыҟаз еиԥш бзанҵыкгьы изыҟаломызт.

– Мҕыч, ууаи ара!.. Ашьшьыхәа абри ашаха ахәда иаҳзахаҵар, ахкаарахь иганы, ԥьара иахьазыманшәалоу иқәҷаҳҳәарын... Абри ҳамхырҭа акәакьҭаҷы аҳаскьын бзианы иахьыҟоу здыруеит, инаганы инылаҳаргылар, ыҟами, иахьа хәлаанҙа ишаҭахыз аԥыжә-ԥыжәхәа аҳаскьынра инылхарын... – Сабду сара днасыхәаԥшын, сгәаанагара еиликаарц иҭахызшәа, убри дналацәажәеит.

Иурманшәаларц уҭахызар, арманшәалашьақәа шԥамамыз!

Сара сабду иихәаз снақәшаҳаҭхеит. Сышԥақәымшаҳаҭхоз иара дазхәыцны абас азиҙбазар!

Аҳәыс даараҙа аҷарыххеит,ахы ҳнамҭарц иалагеит,иқәпеит, иԥеит, итцыгьит, аха иаалакгьы ашаха ахаҵаны, ҳшеибарххоз иҳаманы, сабду иахьиҳәаз аҭыԥаҷ инаагеит. Аҵла ашьапаҷы, иамымшәартә еиԥш, ашаха накәыршаны иҷаҳҳәеит. Ведрак азна аҙгьы наганы инамҵасыргылеит. Уажәшьҭа абраҟа акәхон ҷынлатәи аҧсҭазаара ахьымшаԥыслоз, ҷаамҭаныкгьы еиԥшымкәа, иара иазеиҕьхартә еиԥш. Азныказы иахьыз, изыкәшәаз, измааназ азымдыркәа ус игылан, иҳацәгәааны иҳахәаԥшуа. Аха нас ҳшазыԥшуаз акәымкәа, ақьышә ашьацра инылнашьит аԥыжә-ԥыжәхәа.

Хәылбыҷеханҙагьы сара есымша уи сахылаԥшуан, ишԥаҟасҵарыз, ус сыдиҵеит сабду. Саргьы, аҩны иахәашаз ус дук насыгҙошәа, схы сыԥхьаҙон сабду иҷы.

Хәылбыҷехала, аҩныҟа ианаасцалоз, хҭашәарак азцәырҵуа иалагеит сшазыԥшҙамыз, сшаха иаханы, исымпыҵԥааны

ицарц ақәнакызшәа, еиханы, аҩныҟа исыхон, амҩахәасҭа ианыршәланы, аҩны инеины, ашҭа инҭапшыр аҭахызшәа.

Сара уи агәалаҟара аҿешеиҭанакуаз маӡа-аргама иатҵыздыраахьан. Мчыла иара агәҭакы анагӡара иазыкәпон, аха сара уи иара ишаҭахыз иоусыжьуамызт.

Ус ҳашнеишнеиуаз, аамҭагьы пытк ҳхаагахьан еипш, иадсымбалацыз адызбало салагеит: Ахы иакәиҭны ашҭа ианынҭалалак, ахақәиҭра анаиулак, ууанӡа еипш акәымкәа, аҿааиҭанакуан – иҩуан, иҩуан ашҭа инҭагьежьуа, ахы шьҭкәыцәаа, иҧаны аҧыр-пырҳәа ашьапкәа аҟьон, нас еиҭаҩуан аҭыхәа ҳаракны, аҭыхәа шьҭыхны, абри аҩыза агәыргьара бзанҵыкгьы иамбацызшәа аҿыҟаҵаны, ҵәҩанҵәыҟа иҧыррашәа, ашҭа иазкуамызт...

– Убас... убас!.. Итҵагьы... итҵагьы!.. – ари збоз сабду дахьгылаз, гәыргьарак дышьҭнахызшәа, даҵаҳәҳәон, ҳҳәыс абас агәалаҟазара ахьаиуз инаҭаз анырра дацпыҳәаны.

Саргьы, изысымҳәахуеи, сгәыргьара ҳәаак амамызт, ҳҳәыс абас иахьыманшәалахаз гәахәарас иҡаҵаны.

– Мҧыҷ, иубама, анапоуп ахи аҵыхәеи... Анапы зегьы ирҭахуп – ауаагьы, аҧстәқәагьы, аҧсаатәқәагьы... Анапоуп зегь зыргьацо, зегь зырманшәало... – иҳәеит сабду даақәыпсычҳаны, аҳәыс ахымҩаҧгашьа деигәыргьауа...

Саргьы убри сназхәыцит... Аиаша уҳәарами, иарбану аҧсҭазаараҿы анапы зыгханы иҧьацахьоу!.. Ауаҩытәыҩса инапы зегьы ирыхәарҵоуп... зегьы ирҭахуп!..

АЦХЫРААҨЦӘА

– Акыр ҳадхалт, – лҳәеит Асида ашкол ашҭа данаатытц. – Ахәыцқәа шеилоу здырхуада. Амла инымҵәеи... Ҳазынтәыкгьы ашьыжь хыма-псыма ҳандәылҵын, ҳцеит. Уажәашьҭа сара снеины ианбыкәу аҭаацәа рхәы аныҡасҵо? – лыбжьы аармаҷшәа лхы дацәажәон Асида.

Аусҳәарҭа аҡны даннеи, автобус ааира даазыпшит. Акыргьы дыпшит, аха автобус ацәаарагьы лбомызт.

– Шьапыла сдәықәлар еиҳа еиҧьуп. Еилашәшәааиҙа сышҧазымнеири… Ма амҩан ҷьара исыкәшәар, сышьҭнахып, – лҳәан, шьапыла лҷыналхеит аҩныҟа. Уи аусура даналга ашьҭахь аҭаацәа реизараҷ дыҟан.

Амҩа ақыҵа агәы иалганы иган. Аҙынтәи аҳауа ҷацаҙа иҟан. Ицәамхьазшәа ихырсасиуан ашәыб зқәыжьыз аҵлакәа. Аизараҷы дахьтәазгьы Асида уажәы-уажәы лыбла иаахгылон лыҩны, лхәыҷкәа. Аха аизара кажьны дзаауамызт. Ахәыҷкәа рабгьы макьаназы усурантәи аҩныҟа дымнеицзар ҟаларын. Уи аамҵа акыр иганоуп дшыхынҳәуа аҩныҟа.

Асида лхәыҷкәа, Адгәыри Хьымеи, ианакәзаалакгьы ран лакәын иаарҭаххоз зегь зарҳәалоз. Урҭ еиҳа ран илзааигәаны рхы рыҧхьаҙон, раб иаасҵа. Раб иҟны иҧхашьа-ҧхаҵо акәын рхы шымҩаҧыргоз. Ашьыжь ран аусура данцоз илыццон даргьы ашкол ахь. Акыр рҵаххаргьы, ран аус ахьылуаз ахәышәтәыртаҷы инеиуан, иларҳәон. Ларгьы уажәы-уажәы урҭ дырхылаҧшуан. Раб иакәзар, уи ашьыжь дындәылҵны дцон иусурахь, нас уаха зны даакылсуан дкараха. Уи дынҷьнырын. Ақыҵа аханы аҙиас ду иҟаз ацҳа бзиа ахҵара даҷеын. Уаҟа аусуцәа рацәаҩын. Уантәи дааиргьы, убри акәын дызлацәажәоз.

Адгәыр хәба рҷы дтәан, дхылтыҷҙа дыҟан, дласын, акы дацәаашьомызт, Хьыма – уи фба рҟны дтәан, аурылагьы Адгәыр диеиҳан, лыхцәы жәпақәа ҧаны илыкәпсан, лыцьымшьқәа ҟьаҟьаҙа.

«Ран дрыкәыхшахааит,иахьа амла иасмыргеи…Ашьыжьгьы рхәы ырмазеины исзаанмыжьит… Зегьы узрыхьзома!» – лхы дақәзбауан Асида. Арҵаҩы илҳәаз ажәақәа лгәы иҵынҵәомызт: «Дҷырпшыгоуп Хьыма, лыбаҩ дацәаашьом. Лыдҵақәа зегь еснагь ибзиан иналыгзоит. Ибзиан дыҩуеит, ибзиан аҵара лҵоит. Наҟ-наҟгьы уаҩ длыкәгәыгратә дыҟоуп… Адгәыр хәыцык ицхраатәуп. Ихатәы бызшәа аҩра азыҳәан «ҧшьба» имоуп».

Асида инеиҵныҧсахло урҭ дрызхәыцуан амҩа дахьаныз. Лхәыцра ашьха зыхь еиҧш ицқьан,Адгәыри Хьымеи ирызкын. Урҭ рыда адунеиаҷ даҽеазә дыҟоуп ҳәа лгәы иаанагомызт.

Ааилашәшәымҭазы ашҭа дааҭалеит Асида. Аҩны абарҵа алашара иаркаҷҷон.

– Баама, нана, баама? – Адгәыри Хьымеи еибарҩны ран иналҧылеит. Ран лҧылара урҭ еснагь гәахәарак рзаанагон ирҿыцны.

– Сааит. Шәыҟоума шәара? Шәан дшәыкәхшахааит. Амла шәасмырки иахьа?

– Амла ҳазыркуаз, ҳара краҳфеит. Ача, ашә, нас ахшгьы аажәит, – аҭак ныҟарҵеит дара.

– Шәаб даахьоума?

– Даахьеит.

Аҩны ишыныҩналазҵәҟьа, илккәаз аалымырхит. Лыплашь аалшәыхны иныкнарҳаит. Нас аҟәардә иаахан днадыртәеит. Рабгьы уа дтәан.

– Ибарҳәеи, нана? Бааҧсы рҳәама? Бзиа рҳәама? – иаалыкәшан иаагылеит Адгәыри Хьымеи. Уажәы еилыркаарц рҭахын аҭаацәара реизараҿ ирҳәаз, ргәы азыхыҵхыҵуа иазыҧшын. Асида иахьатәи амш илнаҭаз ааҧсара лныҧшны дыҟан дахьтәаз.

– Исарҳәахуаз... Даараҙа ибзиан ишәыхцәажәеит. Ахәшьара бзиақәа шәымоуп. Иаашәыдырҵо зегьы бзиан инашәыгҙоит... Еилыҷҷақәоуп рҳәеит, иҟәыҷақәоуп рҳәеит. Усҟан, шәыҙбахә анырҳәоз, уаҟа итәақәаз зегьы рылаҧш сара исхын. Ижәдыруоу, шаҟа гәахәарас исымаз! Иҟастцара сыздыруамызт... Изымҵақәозгьы рыҙбахәқәа рҳәеит... Амала, Адгәыр ахатәы бызшәа аҩразыхәан «ҧшьба» изанын. Аха уи абри азыбжазы иқәаҳҳып, ус ами Адгәыр? – Асида Адгәыр ихы лнапы нықәылшьит. Адгәыр ихы аалаирҟәит.

– Саргьы санхәыҷыз, ашкол санҭаз, убас акәын сшыҟаз, – иҳәеит Адгәыр иаб. – Аҩразыхәан ианакәзаалакгьы сеиҵахон. Еиҳараҙак исыҚәҿиақәоз аматематикатә маҭәар акәын. Ммшәан, убри ак ҳзазымиааиуа ҳаҟоума ҳазынтәыкгьы, – игәы ааирҧәҧәеит.

...Амцаҟны ахьурҙы кнаҳан еилашуа. Аҩны цқьаҙа еилырган. Зегь рҭыҧ аҿы иҟан, ан ишыҟалҵалоз еиҧш. Омашәа илбеит Асида. Ас илҧымлацызт лхәыҷқәа.

– Ари ахьурҙы шәзыкназҳада? – иааԥьалшьеит.

– Хьымеи сареи ҳауп, – иҳәеит Адгәыр ихы даақахан. – Ҳанааи, краҳфеит. Нас Хьыма даалаган, аҩны лыԥссеит. Асаанкәа лыҙәҙәеит. Ачуан лрыцкьан, ирмазеины иҟалҵеит. Сара аҙы лзаазгеит. Нас ашыла лхәит... Ус аилашәшәра ианалага, ахьурҙы кналҳаит.

– Саргьы исымҳәои... Адгәыр амҿы ԥиҟеит, амца сзеиқәиҵеит. Нас дцан, аҳәарақәа ааицеит. Ажәқәагь ҳхьарц акәын, аха ус папагь дааит... – Урҭ аҙәи-аҙәи аҳәаха рибаҭомызт иахьа еицхырааны иҟарҵаз.

Асида зегь лылаԥш нархылгеит. Асаанкәа зәҙәаны, ирбаны, хазы икәапҙа иқәглан. Ахш раҙаны иқәгылан, амала иршымызт. Ауаԥьаҟ авараҟны амҿқәа хыҵәҵәаны, еиҟәырԥаны ишьҭан...

– Шәан дшәыкәхшахааит, сышԥашәыркьаҭеи! Амҩа сахьанызгьы убри акәын сзызхәыцуаз. – Асида днеин, ахьурҙы инаҵылшьит.

– Уи бара бацәымшәан. Ачуан цқьа иҙәҙәаны икнаххаит. Аҙы бзиа ҭахҭәеит. Аԥьаԥьа ҳахәаԥшны иаҳҵеит, бара ишыҟабҵалоз еиԥш. Абысҭа ааурц акәын ҳгәы иҭаз. Иаҳзымуаз ԥьыбшьома? – Хьыма днеин, лан дналыдгылеит. Аҩны акы иаҿу аԥҳәыс леиԥш лхы ҵакын. Асида уи иаразнак лылаԥш иныҵашәеит.

– Аа, иббама? Ибасымҳәози сара: урҭ зегь еилыркаауеит, уажәшьҭа ихәыцқәам ҳәа. Иббама зегь шырдыруа! Иббама ишдырманшәалаз. Бара есымша исыцхрааруада, исыԥсыхәозеи, ас мацара сабанҙазахәои шбымшыз, ацхыраақцәагь боуит. Уаҳа ибҭахузеи? – даацәажәеит ахәыцқәа раб, илахь ҟьаҟьаҙа, дахьтәаз. Адгәыри Хьымеи иахьатәи рыцхыраара иаргьы гәахәара дук инаҭон. Избанзар, урҭ уажәшьҭа еилыркаауан рани раби анеилахоз аамҵазы дара рыцхыраара хәыцы акыр ишаԥсаз аҩнаҭаҟны, уи аҭаацәа ргәы шыҟанаҵоз.

Асида касы еицарсак аалыԥшаан, лхы ааҵакны крылуит. Зегь астол инадтәалан крырфеит.

Асида лгәы рҭынчны лхаҵеи лареи еицәажәон. Адгәыри Хьымеи, астол иадтәаланы, рҵатәхәқәа ҟарҵон. Адәныҟа аҕьеҩхәа иҵаауан. Уа егьа ихьҭазаргьы, аҩны акы ианыԥшуазма, – иԥхакәакәараҙа иҟан.

ШЬАРИЗАН

Шьаризан данаапҵш, лашьцәа ццакы-ццакуа аҽеилаҳәара иаҷын. Ахьышәҭҳәа дынхыкәтәалеит акаруаҭ аҷы. Лыблақәа лнапы нархылшьылан ииаҭлырҟәҷааит. Нас, ак шылгәампҳаз удырратәы, лҽааиқәыршьышьшәа лан лахь дынхьаҧшит.

– Бабацои бара макьана бгыланы? – лан уи дгәалҭан, лыбжьы налыргеит.

– Саргьы сцоит, – лҳәеит Шьаризан.

– Иабыкәу бара бахьцо?

Аха Шьаризан илымукәа дѡагылеит. Иахьа еиҧш уи ас шаанӡа дымгылацызт. Лыблақәа ҭраа, лашьцәа дрыҵашьыцны дрыхәаҧшуан, дхахаӡа дахьгылаз. Лан убарҭ реиҧш ларгьы дыгәцаракны дахьеилалымҳәоз лгәы иалан, аха ҷылҭуамызт.

Лашьцәа аӡәы акы аҟны дтәан, егьи – ѡба рҟны. Уажәы урҭ иеиҧшны рҽеилаҳәааны, игәыргьаҵәа агәашә ианынҵыҵ, ахьышәҭҳәа, акгьы агәхьаа мкӡакәааны, дыѡны днарышьҭалеит, акы дазнымкыларашәа. Аха лан доулмышьҭит.

– Саргьы сцоит, саргьы сцоит!.. Саргьы сцар иҟалои? – Ахәыҷы лҽылҟьон, мчыла лан лҽылымпыҵжәааны дцарц далагон, аха иауамызт. Акьыжыҳәа еимаҭәаны аҵәуара даҷын. Лан уи длыргәыбзыҕуан, аха лара иллырҳаӡомызт, илҭахын лашьцәа ахьцоз дрыццарц. Уаҳа акгьы.

– Дга нас, илымуазар, ишҧаҟаҳҵари? – иҳәеит Шьаризан лаб.

Шьаризан уи хәыҷык аҟара лгәы ааркәандеит. Лылабжышқәа хаҟәҟәала лаб днаихәаҧшит.

Убри аамҵазы, Шьаризан лашьцәа агәашәаҷы иҧшын. Урҭгьы ирҵахын дара ахьцоз раҳәшьа хәыҷгьы дыргар. Лҵәуабжь ахьраҳауаз дрыцҳаршьон, инеихәаҧшы-ааихәаҧшуан, аха ирылшагәышьоз, лара макьаназ дхәыҷын, уахь дрышьҭуамызт.

Ус, Шьаризан лан длыманы агәашә дынҵыҵит. Ларгьы лан лнапы лкын ирыҕәҕәаны, ԥьара длыцәцар ҳәа дшәошәа. Лан лнапы ахьылкыз лгәы иахәон, аха арахь илынлырҧшуамызт.

Амѡа лакьы-лакьуа ицоит ԥхьаҟа… Амѡа ахыкәкәа рҷы ашәаҧыцьаҧ еиҭаҳауп иеҵәаӡа…

– Бара Шьакәа, арҭ зегьы быманы бабацои, иахьа? – иаалԥылоз зегь лазҵаауан Шьаризан лан.

– Ҳазынтәыкгьы ашкол ҳҭалеит, – лҳәеит лара дԥышәырччауа.

– Шьаризангьы дцома? – ахәыҷы иналыхәаԥшуан.

– Аиеи, Шьаризангьы лышықәс аҵанакуам, аха иахьа дсымгар лымуит, – нараҭалкуан ан.

Ашкол аҿы ахәыҷқәа аԥьԥьаҳәа еилан, еибарѡуа аԥсаҵлақәа ирымҵан игәыргьаҵәа, иԥшӡа-ԥшӡаӡа. Шьаризан лан лнапы кны дгылан убрахь дыԥшуа. Ларгьы убас дыхәмаруазар лҭахызшәа дыҟан, аха акгьы лызҳәомызт. Зегьы ҿыцбарах илбон…

– Бабаҟаз Шьаризан – арҵаѡ ԥҳәызба Нуца Арсана-иԥҳа даарыдгылеит. Уи Шьаризан дылдыруан. Аԥхынразы дара рҟны днеихьан, ахәыҷқәа ашәҟәы рҭаѡразы. Шьаризан усҟан уи ашәҟәы дахьҭалымѡыз уажәыгь лгәы иалан.

– Баама баргьы? – лҳәеит Нуца Арсана-иԥҳа, ахәыҷы лаԥшыла дааимылдан.

– Дмаар лымуит, лашьцәа аауашәа анылба, акьыжыҳәа инеималҭәеит – лҳәеит ан.

Шьаризан лхы ларҟәны дгылан, лхахәы ԥхьаҳәаны, абант ԥшӡа алаԥаны, аҵкы ԥшӡа лышәҵаны.

– Ибзиоуп, даазааит,– лҳәеит арҵаѡ ԥҳәызба. Аурок аҟны Шьаризан лҿырҭынчны дтәан. Арҵаѡ илҳәоз зегьы дрызхәыцуан. Лан, усҟан егьырҭ лхәыҷқәа дрылаӡырѡуан. Аҵәҵәа аныҟала, Шьаризан ашьшьыҳәа лан дыԥшааны дналыдгылеит. Илбаз, илаҳаз ртәы лалҳәар лҭахуп, аха лҿаанылкылеит. Ахәыҷқәа адәны ихәмаруан. Ларгьы шьҭа убарҭ дрылазар цәгьа илбомызт, аха арахь дрышьцылаӡам. Убри хәыҷык аҟара лгәы еихьнашьуеит. Лыблақәа ҭраа дрыхәаԥшуеит, дрыхәаԥшуеит…

– Шьҭа ҳцалап, Шьаризан – лҳәеит лан. Шьаризан лхы ѡышьҭыхны лаԥхьа игылаз Нуца Арсана-иԥҳа дналыҵаԥшит, илҳәарызеишь ҳәа.

– Аиеи, Шьаризан, бца уажәы, – лҳәеит арҵаѡы. – Аѡны бҿазыҟаҵала, бҿеиқәыршәала, нас сара снеины баазгоит. Уааӡа иҵегь ибызҳап…

Шьаризан лан лнапы кны днеиуан. Аха абра лгәы ззыбылуаз ак ныжьны дцошәа, уажәы-уажәы лышьҭахьҟа дхьаԥшуан. Убрахь мчык лыхозшәа лбон. Илзымдыруаз ахәыҷқәа шырацәазгьы убарҭ рыҟны даангылар еиҕьылшьон.

Шьаризан лашьцәа ашьыжь шаанӡа игылоит есымша. Ларгьы, урҭ ангыло дрыцгылоит. Ран ахәыҷқәа рхәы ҟалҵоит, еиқәлыршәоит. Лара лашьцәа дрыхәаԥшуеит дрыҵашьыцны, аха ҷылҭуам-ԥсылшьуам, Урҭ агәашә инҭытҵуеит еиԥшны рҿеилаҳәаны, рышәҟәқәа кны.

Шьаризан лгәы налыхоит убрахь. Абарҵа дныҵаххуеит дыѡны, лашьцәа ашколахь ицо днарышьҭаларашәа. Аха лҿааанылкылоит.

– Дзымаауеи, мшәан, абри сырҵаѡы? – Абарҵаҷы дгыланы лашьцәа дырзыԥшуеит.

Аха ус иааит аҵарашықәс ҷыц, гәыргьара гәарҭак аманы. Шьаризан илхыҵит бжьшықәса. Уи иахьа ашкол ахь дцоит. Ашәыра хәыҷы кны, шьыҵәрак ашәҵқәа лгәыдкыланы, лашьцәа дрыцны дахьнеиуа, зегь лара илеигәыргьошәа, зегь лара илтәушәа лбоит. Лылаԥш иҵашәоит: абар, ашкол агәарԥ дынҭалт. Аҵаѡцәа аԥьԥьаҳәа ихәмаруа ашҭа иқәуп. Ларгьы длахҷыхӡа дрыцхәмаруеит. Игеит аҵәҵәабжьы. Акласс даныѡнала, Нуца Арсана-иԥха длеигәыргьеит, днаган аԥхьатәи апартаҷы длыртәеит. Лҿырмашьцаны лырҵаѡ ԥҳәызба дылзыӡырѡуеит, иаалҳәо ак лаѡлыжьуам, игәнылкылоит егьырҭ зегь реиԥш.

Егьԥьашьатәӡам ари:

Шьаризан заанаҵы ашкол ахь дцахьан, даахьан, амѡа ылылххьан.

АХӘЫҶ ҞӘЫБҶАҚӘА

Шьама лышәҟәқәа ааизакны лшәыра инҵалҵан, ѡаԥхьа апарта дныҵаԥшит, ԥыраакыр акыр сцәынхама ҳәа, аха егьыҵамызт. Лшәыра аақәлхын, лаԥхьа астол иадгылаз Нуца лахь дынхьаԥшит. Уи лҿырмазеины дгылан, ацаразы лышәҟәқәа лгәыдкыланы.

Урҭ рҩыцьагьы аԥшьбатәи акласс аҟны итәан.

– Шьҭа ҳцалап, – лҳәеит Шьама. Уи иахьа лгәы алаҟаны дыҟан, лыбла қаруақәа разҙа иааԥшуан, агәырғьара рытцан. Аурокқәа зегьы ахьылдыруаз акәхап, дласҙа акәын лхы шылбауаз, лгәы ҭыԥрааны ицон.

Акласс аҟны дара рыда аҙәгьы дыҩнаҙамызт. Аԥенцьырқәа рҟны ашәҭқәа ықәгылан, аҭыҙқәа рыҟны ахсаалақәа кнаҳан. Амра уажәы зымҩа илбааԥшны, аԥенцьыр иалыԥханы ауада азыбжак иҩнаԥхон. Аурокқәа рышьҭахь акәын, зегьы рыҩнаҟақәа рахь рхы дырхахьан. Акласс аҟны ҭынчран.

– Аиеи, ҳцалап, – лҳәеит Нуцагьы.

Рҩыцьагьы ауада иныҩнаԥшит, ргәы шазыбылуа удырратәы. Нас аклассгәы инахәаԥшит. Ҭаҟа уи зладрыцқьоз ацаха каршәын, амел иаганы.

– Истцәахыроуп, Маҷа ихашҭны дцазаап бымбои, – лҳәеит Шьама. Ахьышәҭҳәа днеины иаашьҭылхит. – Уатцәы Маҷа дмаар дабацари, изхара дсыреимдап, – қьаад бгьыцк аалыԥшаан, иныламлҳәеит. – Иабасцәахри? – Даахәыцхәыцит, нас днеины, лпартаҽы иныцалтцеит.

– Шьҭа ҳдәықәтца!

Лгәы азыбылуа, ҩаԥхьа лаԥшыла иааимылдеит ари ауада. Иахьабалак ҭынчран, акгьы ҷнатуамызт, зегь шыҟац иҟан, акы иазхәыцуашәа, рҽырҭынчны. Аха зегь хаарак рытцан, зегь акака рнубаалон иԥшҙаҙа…

Абри аамҭазы, леидарақәа кны аҩныԥссаҩ дааҩналеит деитцакы-еитцакуа. Урҭ акәакьаҽы иналыргылан, днахынҳәны дцан излалрыцқьашаз лмыругақәа ааҩналгалеит.

– Уажәыгь шәымцаҙаци, с-нанраа? – ахәыҷқәа днарыхәаԥшит лара, нас днеины, астол иадгылаз аҟәардә днықәтәеит. Лгәы шырахәымыз удырратәы дыҟан, даақьит. Лыблақәа ҟаԥшьшьҙа амца рхылан ицон. Лхы-лҽы касы жәпак ала иҭаҳәҳәан. Ахәыҷқәа уи иналыхәаԥшит, аха анкьа дшырбахьаз еиԥш дыҟамызт. Еснагь ихәмаруаз, еснагь ахәыҷқәа бзиа избоз уажәы ҷымҭҙакәа дрыхәаԥшуа дтәан.

– Ибыхьи, ди? – иналызцааит ахәыҷқәа.

– Еимҳәажәк сыхьын, сымчқәа зегьы агаҙеит, ажәла нцәааит, – лҳәеит лара.

Ашкол аҟны ахәыҷқәа ибзиатцәҟьаны дырдыруан ари аԥхәыс быргь. Уи ди Шьакәа ҳәа илыԥхьон, ҳаҭыр лыкәыршцон. Лхала заҭцәык дынхон ақыҭаны. Дыззымдыруаз дарбаныз! Зегь лхылаԥшуан, зегь лыцхрааруан. Лыҷкәын заҭцәы аԥсадгьыл амца анакыз ахьчаразы дахьцаз дызхнымҳәҙеит. Нас абри ашкол аҟны, лыҷкәынгьы даныхәыҷыз аҭара ахьиҭоз, аусура далагеит лара. Абра аус ахьылуаз лгәы ҟанаҭон. Ахәыҷқәа рҟны лхьаақәа зегьы лхадыршҭуазшәа лбон. Аха иахьа? Урҭ зегьы лгәалашәазар акәхап…

Нуцеи Шьамеи инеихәаԥшы-ааихәаԥшит. Шьакәа лыблақәа цәаакхон есааира. Ахәыҷқәа ирҳәара иақәшәомызт, ашьшьыхәа, аѡныԥссаѡ лҭынчра еиларгар ҳәа ишәозшәа, индәылҭит. Ҩымҭҙакәа инеиуан рѡыцьагьы ауада-бжьара ибжьаланы.

Шьама дахьнеиуаз лышьҭахь ала акы лыхозшәа лбон, насгьы – акы лхашҭуазшәа. Абас дыхнымҳәҙакәа дцар ихәарҭам ак ҟалҭошәа лгәы иаалнаҭеит.

– Нуца! – лҳәан, даатгылеит лара.

– Ибуеи? – Инеиҩаԥшит рѡыцьагьы.

– Бааи, ҳлыцхраап… – Нуца дақәшаҳаҭхеит.

Ихынҳәны ианааи, Шьакәа лнапы лхы иаҭаргәаны дыштәац дтәан, лылаԥш кыдхаланы, акы дазхәыцуа.

– Крышәхашҭма, нан? – дҭааит лара, избанзар, ахәыҷқәа рматәарқәа анырхашҭлоз ҟалалон. Усҟан лара ҳаҭыр рыкәҭаны илҭәахуан, дара аанҙа.

– Мап, ди, акгьы ҳхамшҭҙеит, – рҳәеит аҭаѡцәа.. Инеины, ршәырақәа аԥенџьыр аҟны инықәырҭеит. Ахьышәҭ-сышәтҳәа аҙәы аѡымсаг аашьҭылхит, аҙәы — ауедра.

– Шәаҟәыҵ, нан, шәаҟәыҵ! Сара исрыцқьоит, уажә избама? Шәца аѡныҟа, амла шәамкыцкәа шәыҟоума… Шәҵатәқәа шәҵа!

Аха ахәыҷқәа цауа иҟахызма! Шьама луедра кны дындәылҭит. Нуца – апартақәа ықәылрыцқьаауан.

– Шьама! – убасҟан бжьык аагеит. Шьама дынхьаԥшит, аха иахьакәыз лзеилмыргеит.

– Арахь, арахь! – еиҭагеит уи абжьы. Хыхь дынхьаԥшит. Аѡбатәи аетаж аҟынтәи аԥенџьыр аартны дааԥшуан ҙҕаб хәҷык. Уи Шьама дылдыруан. Ахәбатәи акласс аҟны дтәан.

– Иҟашәҵои? – дҵааит лара.

– Акласс ҳрыцкьоит, – лҳәеит Шьама.

– Ишпа? Шәара ҧыхьа ишәрыцкьаҙомызтеи?

– Ҧыхьа иаҳрыцкьаҙомызт, аха уажәы иаҳрыцкьоит.. Шәара шәыда уаҳа аҙәгьы акгьы илымшаҙо ҷьышәшьома? Ҳара иахьа Шьакәа ҳлыцхрарауеит…

Адәны амра каххаа иҧхон. Хәыцқәак ршәырақәа зымҩа ишьҭаҵаны, ахәмарра иаҷын игәыргьаҵәа.

– Шәсыдынҵәылеит, – лҳәеит Шьакәа, – амлагьы шәасыркит, аха шәалгеит егьа ҷьабаа жәбазаргьы.

Шьамеи Нуцеи зегьы кәаҧза еилырганы, ацаразы рҽаадырхиеит.

– Шәыҧсынҵры духааит, шәыхьзырҳәаганы шәҟалааит, сышпашәыркьаҵеи! Шәца, нан, шәца!.. – Шьакәа дааныҳәаныҧхьеит.

Ахәыцқәа ршәырақәа аақәырхын, индәылҵит. Урҭ гәыргьаҵәа иҟан, бзиара дук ҟазҵаз реиҧш.

– Изакәытә хәыч ҟәыбҷақәоузеи!.. – Шьакәа дгыланы ахәыцқәа дырзыҧшуан. Даргьы ршәыра хәыцқәа кны, иҧшҙаҧшҙаҙа, иеивагыланы инеиуан.

АХЬХӘРА

Аихатә гәашә дадгылоуп, наҟ дҭармыжьлазшәа. Уи аҩнутҷҟала алыкә ыларшәны иаркуп. Манча уи шаадыртуа идыруеит, аха уажәы уи дазхәыцуамызт.

Агәашә дкылпшны иаҧхьаҟа, ашҭахь дыҧшуеит. Дыҧшуеит илаҧш кыдырхаланы. Аха шьҭыбжьык иаҳаҙом, Аҩны гылоуп, аҩныҧшҙа, аҧенҷьыр бзиақәа аҵаны. Амала иахьабалак иаркуп. Изаркузеи, мшәан, абарҭ аҧенҷьырқәа? Иҟалазеи? Аҙәгьы дахҙами иахьа? Абжьааҧны иҟьаҟьаҙа иаартупеи? Абжьааҧны ацәажәашьҭыбжьқәа уаҳауеите араҟа? Нас иахьа иабанытҵахәашеи?

Ашҭа зегьы хылаҧшра азнауашәа, акәакьахьшәа мжәаҵла дук гылоуп аҷыдаданы, амахәқәа еиужьны. Ашҭа зегьы

ҳаскьын иаҵәараха ииаԥшуеит, еиҟараҙа, ҳәыгәрак алмԥшҙо, уарҳал иаҵәа ҟьаҟьа дук нкадыршәызшәа.

Манча иаԥхьаҟа хәыҷык аҟара днаскьеит. Агәашә иҿенадикылеит, инапқәа рыла иааикын, аихацқәа рҟны ихы ныбжьеикит. Арсынтәи уихәаԥшыр абахҵа дҵаку ԥьушьап, ибла хәыҷқәа кылыҳәҳәо иааԥшуеит, ихахәы еиқәаҵәаҙа.

Знык ҿиҵит иара, абри акы дацәшәошәа, ибжьы рмаҷны, аха ибжьы уанҙа изымнаҙазшәа аҵак имаҳаҙеит. «Иабацеи абарҵ? Иахәа, иабацеи?.. Аслангьы дыҟаҙами?..»

Агәашә дадгылан илахь еиқәшьшьы, аҙәгьы дахьимбаз игәы иаланы. Абыржәы ишакәым унаиацәажәар, иҟалап дузхьамԥшҙакәа дшыѡуа мацара аѡнынҙа дцаргьы.

Иара арахь данымаауаз мышкгьы ыҟаҙамызт. Ргәашә днықҟьар, нас араакәын дахьубауаз. Уи аѡнгьы ирдыруан. Нас ара ахәлара иаарымнахаанҙа ихәмарлар акәын. Манча ҟазшьала Аслан зегьы дреиҕьишьон. Изакәу здырхуада, урҵ есымшагьы ирҳәозгьы роуан, ируазгьы роуан, рыгәқәагьы нибархомызт. Насгьы Аслан иаҟара ахәмаргақәа змаз аҙәгьы дыҟаҙамызт ари аҳаблаҷы. Ампыл хәыҷы, ампыл ду, амаланыҟәа, ауаргьала уҳәару, иарбаныз имамыз? Аслан иани иаби амаҵура иалан ақалақь аҟны, урҵ есымша акака анизаарымгоз ыҟаҙамызт.

Манча зегь реиҳа игәаԥхоз уи Аслан ималаныҟәа, х-шьапык зҵаз акәын. Уи иԥсы аҷҳәаран. Мышкы днахәамԥшыр игәы иауамызт. Ари алԥхынракгьы дахьцалак уи акәын дзыхәыцуаз. Аҙә дибаргьы убри Аслан ималаныҟәа атәы акәын дызлацәажәоз.

Аѡнгьы шаҟантә иреиҳәахьаз:

– Убри аѡыза сзаашәхә, иахәа, Аслан ималаныҟәа еиԥшу! Исзаашәхәоу, исзаашәымхәоу? Убри аѡыза ак сымандаз, шьыри? Убри аѡыза ак сзаашәхәар иҟалои? – ҳәа.

Иан усура данцозгьы илеиҳәон. Агәашә дҵыҵны акыргьы длыцнаскьон, аха нас ихы ларҟәы-ларҟәуа даахынҳәуан. Иабгьы иеиҳәауан, аха макьаназ изаархәомызт. Ишԥаҟоу, мшәан, абри иани иаби, уаҳа ирзеилымкааҙои, Манча амаланыҟәа шиҵаху?!

Манча уажәы дырѡегьых дахьгылаз аҟынтәи ибжьы наиргеит, аха аҵак ыҟаҙамызт. Иахьабалак ҭынчран. Аха ус, аѡны

аварахь шыҟаз, акы аҕьҕьаҳәа абжьы аагеит. Манча идыруан уи закәыз, игәааиҽанитҷеит. Аҩны авара аҟынтәи агәашә аҟынӡа ҭелк ааган ирыхханы. Уи днахәаԥшит. Нас аҩны аганахь дынхьаԥшит. Алымҳацәқәа кьацә-кьацәӡа ала, абыржәы ҽызҭыз дарбану ҳәа аҩны акәакь иавԥшны арахь иааԥшуан. Ҽнаҭуамызт. Аблақәа еихамҟәысӡо ишнаҷҟьара игылан.

Манча агәашә дахьадгылаз акы акәын уажәы илаԥш зыдхалоз. Алагьы ибомызт. Иара идыруан аҩны аҭаацәа ԥьара ианцалоз ала абас ишҽарҳәоз. Уи дагьазымхәыцит. Алеи иареи еибадыруан ууанӡагьы. Ара данааилакгьы Аслан дшиҩызаз амдыруази, рацәак хырҩаа изнауамызт. Уажә илаԥш кыдхалан иҟан ԥьарак. Аҩны арахьтәи акәакь аҟны иҽыцӡа, иԥшӡаӡа, еснагь иара ара дааны дзықәтәалоз Аслан ималаныҟәа гылан, ахы хьырнааны, арахь иааԥшуа. Амра ашәахәақәа аныҷҷалон.

«Шьыри, Аслан дабацеи? Аслан дыҟазар сақәымтәози?..»

Аслан иара иеиҳа деиҳабын шықәсык аҵкысгьы. Аха рҩыԥьагьы макьаназы ашколахь иныҟәомызт. Аслан ианакәзаалакгьы иҩыза амаланыҟәа дахибаауамызт. Манча уи данақәтәалак дԥыррашәа игәы иабон. Нас аҩныҟа данцалакгьы убри дазхәыцуан.

Уажә инапы нкылишьын, ашьшьыҳәа алыкә аалыршәаны, агәашә ааиртит. Наҟ дынҭалеит. Аха рацәак дымцакәа даатгылеит. Ала ааскьаны ааигәаӡа игылан. Данаба – аақ-аақ! – аҳәеит. Аха аҽааннакылеит. Уи уажәада акырынтә дабахьан. Дамдыруази, уаҳа ҿнамҭит. Иаагьыжьны инеин ашьапқәа неиқәыԥсаны инатәеит, ахы иара иахь ирханы, ихәаԥшуа.

Манча дгылан ус, акыраамҭа дхәыцуа.

– Усыламкьысаait, иахәа! Усыламкьыс, уара убзиами? Сара амаланыҟәа сақәтәоит хәыҷык аҟара, абраҟа ашҭаҟны. Саалеиҩеип. Акгьы азызуӡом. Утәаны усыхәаԥшла ус. Аслан дыҟазар зегь дара ракәын сақәиртәон. Иара уеизгьы Аслан дабаҟоу иахьа?.. Иузымдырӡои? Уа уҟаз!.. Умшәан уара! Сара абраҟа ашҭаҟны ауп, уаҳа хара сцаӡом.

Уи ииҳәоз аҳазшәа ала алымҳацәқәа аатцысит. Иара ашьшьыҳәа днеиуан аҩны шыҟаз. Ала аҽемыртцысӡакәа аблақәа ҭраа уи ихәаԥшуан, дабацои абри аҷкәын хәыҷы ҳәа.

Манча днеин амаланыҟәа днадгылеит. Амаа инапы нахьишьит. Днахәаԥш-аахәаԥшит. Еиқәышәшәа игылоуп, бабыцк ақәыршәым, ирыцқьаны. Абри аѡыза амаланыҟәа змоу ибаргәузеи! Днақәтәеит. Иаразнак ала гәыргьара хәыҷык даашьҭнаԥааит! Ихы-иҽы аалашеит. Нас ашҭа дҭагьыжьуеит, дҭагьыжьуеит. Аҵлақәа зегьы иара иеигәыргьошәа ибоит, аԥсаатәқәагьы иара иеигәыргьошәа ибоит. Ала гылан ихәаԥшуеит, абри аҷкәын хәыҷы иҟаиҵо закәызеи ҳәа. Алагьы иеигәыргьоит иаратәала. Ахы арҵысуеит, шаҟантә ашҭа дҭагьежьуа аԥхьаҙошәа. Аха ашьҭахь иааԥсазшәа аѡны ашьҭахьҟа шыҟаз инавалеит.

Манча изыҳәан ари ашҭа хәыҷхазшәа ибеит. Инеиҵыху мѡа ду иашак данызар иҵаххеит. Убасҟан иҵагь дԥыррашәа игәы иааинаҭеит.

«Иҟалои агәашә сынҭыҵыр?.. Нас сеиҵамаауеи арахь?..» – Манча убри дназхәыцит. Убрахь инаихеит мчык.

Ашьшьыҳәа агәашә ааиртын дынҭыҵит, абри ашҭа иара изыҳәан иҵшәахазшәа. Ишьҭахьҟагьы дынхьаԥшит, ала дамбаҙеит. Ала дахьамбаз игәы иаахәеит. Ала дабар ас амаланыҟәа иманы агәашә дыштнамыжьуазгьы идыруан.

Агәарабжьара амѡа иашаҙа игоуп. Наҟ-ааҟ аѡнқәа гылоуп иԥшҙаҙа, ашәаԥыцьаԥ иаҵәа ирыгәтылакны. Манча ихы шьҭыхны анахьгьы дыԥшуеит, арахьгьы дыԥшуеит, амаланыҟәа амаақәа рыгәгәаны икуп. Дԥырны дахьнеиуа, иҵәиҵәиуа ишьҭақәа анхалоит асаба.

Агәарабжьара дныбжьысны рашҭа дынҭалеит. Ашҭаҟны дыѡуеит, дыѡуеит даанымҿасҙакәа. Ишьап хәыҷқәа аффаҳәа иҟьоит. Зны ихы шьҭихуеит, зны ихы лаирҟәуеит, абри аицлабраҟны амаланыҟәа ныҟәцаѡцәа ишыҟарҵо еиԥш. Амаа иҿаларԥсны икуп. Ихахәы жәпара илахь иадхәмарлоит. Зны еиѡнашоит, зны зымѡа иԥхьанаҳәоит дахьцалакгьы уи аԥша гәыбзыҷ. Акәакьаҿы дыхиааланы дгьежьуеит. Усҟан ашьҭахьтәи абарбалқәа руакы хәыҷык ишьҭыҵуеит. Ааԥсарак ибаҙом. Дыччоит, зегьы дрыхәаччоит: аҵлақәа, аԥсаатәқәа, амра, ажәѡан. Зегь иара изыҳәан ргәы разуп.

Аха убри аамҭазы иаҳәшьа хәыҷы абарҵаҿ дгылан дизыԥшуеит. Манча иҟаиҵо оумашәа илбоит. Абарҵа дныҵы-

ҵуеит. Ҷылҭуеит, ҷылҭуеит. Аха иара лыбжьы имаҳаҙошәа даангылаҙом. Дыԥны днаишьҭалоит, днеихьҙаны даанылкыларцаз, аха амаланыҟәа абарбалқәа аффаҳәа игьежьуеит, цасҳәа илзыруашәа иагьлызхьаԥшуам. Иара зны иаԥхьаҟа дыԥшуеит, зны ишьҭахьҟа дыԥшуеит, инапы иҟьоит, аҳы, бсыхьҙозар ҳәа. Гәырґьарак датәнатәын дамоуп.

– Уаангыл, шьҭа, уаангыл! – лыбжьы лыргоит. Лара уи дызихьҙома! Лнап хәыҷы лхахәы бырфын иналылшьит. Уи Манча диқәлоуп, лыблагәқәа разҙа.

Манча даҷеа знык дакәшан лааигәара данааи иҷеаникылеит.

– Ибзиоуми? – гәахәарак иоуны дналазҵааит. Ихы-иҷы еибакны ицоит иҟаԥшьҙа, иҙамԥақәа ҭыҵәраа, аха уеизгьы игәы аԥсы ашьазшәа ибоит. Гәахәара дук убри амаланыҟәа инаҭазшәа, уаҳа адунеиаҷы акымзарак иҵахҙамшәа.

– Ыҳы, ибзиоуп. Аха иабааугеи? Иузҵада Манча? – лыблақәа аалырԥаҵԥаҵеит.

– Иазыбуеи бара?

– Иумҳәои?

– Ибасҳәаҙом… – ихы ааиркьакьеит иара.

– Сара исзымдыруа ҷьушьома иахьынтәааугаз?.. – Манча уаҳа лылаҷимҵзеит уи. Аҵакгьы лимҵаҙеит, дызиазҵааз азы. Днеин амаланыҟәа деиҵанақәтәеит. Знык дакәшеит, ԥынтә дакәшеит, аха уажәы иччарагьы ыҟам, игәырґьара хәыҷгьы ыҟам, инеимпыҵԥраа ицазшәа. Ишԥаҟоу уҳәарауазеи абри, зны акы уаргәырґьоит, зны акы улахь еиқәнаҵоит!

– Иабантәааугеи амаланыҟәа? Иузҵада? Да иҳәеи иузҵаз?..

Иан диазҵааушәа ибоит, иаб диазҵааушәа ибоит. Иара ҷымҵзакәа ихы ларҟәны дгылахуп.

Амаланыҟәа ишьапы ақәкны даагылеит. Ибла иныхгылеит Аслан иани, иаби, иандуи, зегьы еизаны уажәы убра амаланыҟәа иашьҭоушәа, аимдара иаҷушәа. Убасҟан иахьынтәиааз здырхуада, илымҳа аҙәы иқьышә надкыланы, дынҭахәыҵхәыҵызшәа ибеит.

«Уара умҵааҙакәа иааугеит амаланыҟәа, аҙәгьы иамҳәаҙакәа, аԥны аҙәгьы данықамыз. Да, уазхәыци уара? Ус

ҟарҵома? Акы анааргауа иҵаауеит раԥхьа. Урҭ уажәы иҵааԥшааua иашьҭазар акәхап, иабаҟоу, иабакылахәашеи ҳәа. Уара ус умур акәын, ус ҟаумҵар акәын!..»

Манча ҽымҭҙакәа агәашә дынҭытцит. Иаҳәшьа хәыҷы иҟалаз лзеилымкаазт, дгылан дихәаԥшуеит. Иара дыццакыццакуа агәарабжьара дныбжьысит.

…Асланраа рашҭа данынҭала, ала аблақәа ҵархәны инахәаԥшит, уара иугеит акәу амаланыҟәа, сара исмырбаҙакәа? Иааумгандаз уареи сареи ҳаицәажәара ҳаҟан аҳәарашәа. Ашҭа акәакь аҟны Аслан иануд дгылан маҭәа хәаԥштәалақәак лышәҵаны. Манча азнык азы иааигәамԥхеит уи дахьибаз. Дыҟамзар ашьшьыҳәа инаргылан дцагәышьон. Аха шьҭа ишԥаҟаитцарыз? Ихы ларҟәны ашьшьыҳәа дналыдгылеит. Амаланыҟәа изнапык ала амаа икуп.

– Иаазгеит сара, – аарла ибжьы нҵикааит, иҟалақәаз зегь хьымҙгшьо.

– Ҳаи, Нанду дукәыхшахааит, сара тәымуаҩык игаз ҷьысшьан… – Аслан иануд лыбла – саркьақәа дыркылԥшны Манча днаихәаԥшит. Уи иҟалақәаз иаразнак ала иааилылкааит, аха дмаҕьҙеит. Амаланыҟәа ашҭа иҵганы ианигоз, алагьы дахьамбаз уамашәа илбеит.

Манча ихы ларҟәны данындәықәла даарыцҳалшьеит.

– Иануҵаху ууаины уақәтәала, нан. Ухәмарла, амала машәыр азуумун. Асланраагьы ақалақь ахь ицан макьаназы имаацт. Урҵгьы уаҵәы иаауазар акәхап, – даацәажәеит лара. Уи илдыруан Манча игәы шҽыҕьуаз, еиҳараҙак абри Аслан данықамыз, ихала данаанхоз.

Уажә ашьшьыҳәа агәашә дынҭытцит иара. Амра ԥхон, амра гәырҕьаҵәа иԥхон…

АҨНЫ ҲАРАККӘА

– Ара уҟаз, нас смаауеи сара? Умбои ани убабаду иҟаитцауа, уцаны убра утәаны уихәаԥшла. Уаргьы удухар, нас акалаҷкәырқәа ҳзыҟауҵалап, ачаи ҽыхҨцәа ҳзыҳәан, – лҳәоит сан есымша, есышьыжь.

Сара агәашә садгылоуп. Наҟ сҭырмыжьызшәа, сыблақәа ҭраа слыхәаԥшуеит. Ажәѡан агәы кеикеиуа иааԥшуеит. Ҭынчроуп иахьабалак.

Сабду амҷырҟәараҷы дтәоуп, иткьацқәа иваԥсаны. Уи егьарааны дубаргьы акалаҵқәеи акалаҵкәырқәеи дырҷуп, хѡахак ҟамҵауа. Аҳәгьы мчыла дадицалауам, аха убарҵ иԥсы рыҕроуп. Убарҵ данырҷым ҭынч иԥсы изымшьарашәа игәы иабоит.

Сан уажә уахь схьалырԥшуеит, аха сара уи акәҳам исҵаху, уи акәҳам сара сзышьҭоу…

– Ара уҟаз, нан, нас сара ақалақь ахь узгоит. Ааи иумбари усымгозар? Ашколахь уанцо азыхәан амаҭәа ҷыцқәагьы узаасхәоит, ашәҟәқәагьы узаасхәоит…

Сан слыргәыбзыҕуеит.

Есышьыжь иаасгәалалыршәоит сара уи ақалақь аҳбахә. Ариабжьарак убри даҷуп. Нас лара дынҵытҵны ачаирҵахь дцоит. Иаахәлаанҳагьы сара уи ақалақь сазхәыцуеит, ианыхәлалакгьы, санышьҭалалакгьы… Сара издыруеит ақалақь аҷы уахынла алашарақәа каххаа иакуеит, ауаа ныҟәоит, амшын аҷы аҕбақәа хгылоуп…

Араҟа ҳҳаблаҷы ари аԥхынразы сара сыда зегь цаны иаахьеит. Манчагьы дцахьеит, Ҷымагь дцахьеит, Шьанагь дцахьеит. Урҵ еснагь убри аҳбахә ауп ирымаҳоу. Ишԥасҭаху саргьы ақалақь ахь ацара?

Сабду уи ақалақь иазкны ажәабжьқәа рацәаны идыруеит, ҵыхәаԥҵәара рымаҳамкәа. Уи лассы-лассы уахь дцалоит, ихҭырԥарҟьақьа ихаҵаны, иԥсуа маҭәақәа ишәҵаны. Уахь ирацәаѡны ауацәа ҳамоуп ҳара.

Сабду уахьынтәи данаауа жәабжь гәарҭак иман дауеит, иазҳәауа уара ддыр. Нас днатәар акыраамҭа даҟәыҵҳом. Иаргьы уи ауп иитаху.

– Ууаи арахь, Мыцьа, сара ажәабжьқәа уасҳәап… – наиҳәоит.

Нас сабду дналагоит:

– Аиаша уҳәарами, шьамдгьылуп уи адгьыл. Иарбану уаҟа имгьацара? Ахаҳәҵәҟьагьы аԥсы ҭалоит. Аиеи. Ан-

кьа иахьгәцарарымкуаз, уажә унеир ушанхап. Аҩнқәа ууахьаԥшаанӡа ирызҳауеит. Абарҭ ҳашьхақәа ирҩызоуп, игылоуп еицырхәхәа. Унарыҵаԥшыр ухылпа наухшәап. Ишԥарызҳауеи уҳәарауазеи? Амҩақәа каххаа иаша ицоит. Иахьабалак шәаԥыцьаԥла иҩычоуп. Шьоукы анахь иццакуеит, шьоукы арахь иццакуеит, зегьы уск-уск ирҿуп. Еилаҳәоуп, еилацоуп. Амашьынақәа афи-сиҳәа ииасуеит, ииасуеит... Иубазшәа уҟандаз уи зеиԥшрахаз?!! Анкьа ус иҟаӡамызт...

Сабду дцәажәоит, дцәажәоит.

– Аиеи, абрантәи уардынла ҳцалон ҳара. Ҳныгәнысуа иахьа хәлаанӡа амҩа ҳанын, уаха шаанӡа амҩа ҳанын, ҳуардынқәа рҿыжыбжь изаҳауа рлымҳа ҵнахуан...

Сара урҭ аҩнқәа срызхәыцуеит, исымбац аҩны шкәакәаҳаракқәа. Сан лнапы кны урҭ снарыҵаԥшуа ақалақь салоушәоуп ишызбауа...

Схы ҩышьҭысхын саԥхьаҟа сынхьаԥшит. Ашьхақәа рҿеырпагьаны игылоуп еикәаҕа, еиқәыӡырҩуа. Ҳара ашьха ашьапаҿы ауп ҳахьынхо. Ҳара ҳнаҩсан уаҳа аҳәгьы дынхаӡом. Амҩа лакьылакьуа илбаауеит ҵаҟа. Уи ақыҵа агәы иалсны ауп ақалақь ахь ишцауа.

– Нас сара уахь сзыжәымгои? – Сабду иҫоит азҵаара. Убри амҩа ахьцо ахь сгылоуп сыԥшуа. Ақыҵа ҩын хыбрақәа збоит иҟәаш-ҟәашӡа. Ана-ара ачаирҵақәа иаҵәаӡа анаарақәа иркыдиаалоуп.

– Уҳамгои, баба, ушԥаҳамгои? Аха убома уажә зегьы акака ҳарҿуп, аха ҳамам. Ас мацара ҳцарыма? Аха шааҳаулак ма сара узгап, ма уан улгап. Зегь улырбап, ҵыҵраамҵакгьы шәыҟаз...

Сабду акалаҷкәыркәа нарҳәы-аарҳәуа дрыхәаԥшуеит, игәеиҵауеит акакала, нас ҵаҟа_инаиргылоит. Еҳе, шьҭа егьа шәызҿыхуазаргьы иҿышәхла иҳәарашәа иблақәа еихаччауеит, иԥаҵақәа инапы нарылишьуеит ибга неиҵыхуа.

...Ҳаԥхьаҟа ииасны ицоит аҿуардықәа еиҵақьуа. Рызнарызна акалаҵқәа рықәгылоуп чаила иҵәны. Сабду урҭ еишьҭагыланы иахьнеиуа дреигәыргьаны ирықәиргоит ибжьы:

– Иҟоузеи? Шәабанӡазнеихьоу? – ҳәа.

– Шьҭа егьҳагӡам, акыр ишьақәаҳцалахьеит, – аҵак ҟарҵоит урҭ, арахь иааԥшны.

– Аҳаҳаи, шәаҭамхароуп!..

Сара сгыланы урҭ срыхәаԥшуеит, срыхәаԥшуеит, сыѡны снарышьҭаларашәа среиҵашьыцны. Ашеуардынқәа рҟны аҷкәынцәа рыцәтәоуп ихаха-хахаҙа. Аҷкәынцәа аҕәрақәа ркуп рҿырԥагьаны…

…Ажәѡан агәы кеикеиуеит ицқьаҙа.

– Иахьа шьыбжьон ҳәагьы дзымааит уан, еилахаҙазар акәхап, амза анҵәамҭаха, – сышҟа иҿааихеит сабду.

Сара ашҭа ашәшьыраҿы стәан. Саԥхьа игылаз аҟәардә аҟны қьаадқәак ыцәын еиҵыхны.

– Акыр иҳаракқәоу урҭ аѡнқәа, бабаду?

– Иҳаракуп, баба, иҳаракуп… Абарҭ аҵлақәа реиԥш, абарҭ ашьхақәа реиԥш…

Ақьаад аҟны ихаха-хахаҙа, карандашьла иҵыхны, ѡны ҳаракқәак иреиԥшушәа ԥенџьыр гәарҭак рыҭаны сахьақәак анын. Урҭ рыҵаҟа амѡақәа ииасны ицон ииашаҙа. Аҵлақәа гылан иԥшҙаҙа. Урҭ сара сакәын иҵызхыз. Сабду ихы ларҟәны урҭ дрыхәаԥшуеит, дԥышәырччауа…

…Ахәылбыҿеха.

Ахәылбыҿеха ахәыҷқәа рыбжьқәа гоит иҵарыхәҵәаҙа. Аҳауа цқьа иалсны ицоит хараҙа. Шьоукы арахә ирыԥхьоит, шьоукы иԥхьарцоит игәыргьаҵәа.

Сабдудхыҟәхыҟәуа ажәқәа еилиргауеит.Сандуамаҵурҭаҿы дыѡноуп ачуан ыргьаргьаруа. Зегь акака ҳарҿуп.

Нас ихәлоит. Алашара акуеит амаҵурҭаҟны иххаҙа. Алашыбжь гоит.

Сыѡуа сылԥылоит сан, слызгәыкуа.

Ус сабгьы дауеит дкараха, иҿега иазқәынҵа.

Сабду, оҳ гәышьа ҳәа, амаҵурҭаҿы днеины днатәоит, аҵзы ибга надҵашәа, иҵаҭыныжәга днаҿыхо.

Сан ачаирҭа аҙбахә ауп илымоу, саб амхырҭа. Сынтәа зегь ираамҭоуп. Ибарақьаҳоит аҿаѡра, ҿаамҭанык еиԥшымкәан.

Сара сабду сихәаԥшуеит, иахьа иасҳәаз анбацәыригои ҳәа. Снапқәа сыцламҳәа иаҵаргәаны стәоуп.

– Аиеи, исхашҭыз, ахәыҷы ақалақь ахь дгатәуп, хәыҷык аҟара дырнаԥшы-ааԥштәуп, ашколҭаларагьы ааигәахеит,

ашәҟәқәагьы изаахәатәуп, – иаацәыригеит сабду. Саақәыпсычҳаит.

– Аиеи, нан, узгоит. Ишҧыкәу ушызымго. Зегь усырбоит, аматҽа ҷыцқәагьы узаасхәоит...

Сангьы дақәшаҳатуп, сабгьы дақәшаҳатуп, сандугьы, сабдугьы, аха ашьыжь ѡаҧхьа агәашә садгылоуп.

– Ара уҟаз, нан, нас смаауеи сара. Иахьаки уаҵәыки роуп, нас узгоит сара. Умбои ани убабаду иҟаиҵо?

– Аиеи, баба, уааи арахь. Сара ажәабжьқәа уасҳәап!.. – Сан ачаирҵахь дцоит. Сабду амҷырҟәараҷы дтәоуп, иткьацқәа иваҧсаны. Сара агәашә садгылоуп сыблақәа ҭраа, уахь сыҧшуа.

Дышҧаҟоу мшәан абри сан? Уаҳа акагьы лзеилымкааҙои? Илзеилымкааҙои абри сара ақалақь ахь ацара шысҭаху? Манчагьы дцахьеит, Шьанагь дцахьеит, Ҷымагь дцахьеит. Абри сара сзырымгои?..

Аха ҷенак...

Аха ҷенак, амра каххаа ианыҧхоз, амш гәазырҳагаха ианыҟаз: – Ари убо? Закәытә ѡнқәоузеи идыргылақәаз! Анкьа ара ѡынҷеикгьы гылаҙамызт. Шаҟа иҧшҙаны иҟарҵозеи! Уаргьы аҵара уҵар, ибзианы иуҵар, унҷьнырхар, абри аѡыза аѡнқәа ҳазургылалап. Иумыргылои? – днасҷаҧшит.

– Аиеи, бабаду!

Сабдуи сареи уантәи уа ҳнеиуа, уантәи уа ҳнеиуа ақалақь ҳалоуп, ҳазхара иҳазбауам. Амшын цәқәырпо ахьарчҳәа аҟәара инадыхәмарлоит. Амшын иаваршәны аѡны ҳаракқәа, аѡны шкәакәақәа гылоуп иҧшҙа-ҧшҙаҙа, ҧенҷьыр гәарҵак рыҵаны. Сара урҵ среигәырҕьоит, сабдугьы дреигәырҕьоит. Уи илаҧш кыдырхаланы, акыраамҵа дгыланы урҵ дрыхәаҧшуеит, дрыхәаҧшуеит...

АЛАСБА

Агәашә аҟны итәан ахала заҵәык. Ахы шьҭыхны, алымҳацәқәа ркьакьаны аҧхьаҟа иҧшуан, уажәымзар-уажәы иныҵҟьарашәа. Иҧшуан аблақәа еихмырсыҕьакәа, ашьҭахьтәи

ашьапқәа ирықәтәаны. Ашьҭахь ахы аарнаан, ҽымҭзакәа иаиуаз аҧкәын инаихәаҧшит исеиҳәарызеишь ҳәа.

Аҧкәын дгыланы уи дахәаҧшуеит. Аҧкәын Хәыча ихьзуп, ихахәы еиқәаҵәаза, рацәакгьы ихыҵзом. Ҽааны аѡбатәи акласс аҟны дтәоит. Уи ари аҳаблаҽы ауп дахьынхауа. Рацәакгьы ихараҙам. Уажә дгылан аласба дахәаҧшуеит, ибзиазоу, игәазырҳагоу акы анибаалауеит. Аласбагьы, уи адырызшәа, иара ихәаҧшуеит.

Ахәыҷы ашьшьыҳәа иеигәышә хәыҷи аҙар рзы иааигоз абгьи зымѡа инышьҭеиҵеит.

– Иухьзузеи уара? – иҳәеит иара, ибжьы аармаҷшәа. Ахы инапы ныкәишьит аласба, абгьа инапы ныкәишьит. Абгьа татаза иҟан, ахәы ԥшқаза, ахәда ҵкәашааза, ашьапқәа ԥаҟьаԥаҟьаза.

– Узтәыда уара?

Аласба аблақәа аахаахеит дадырызшәа. Уи ахәыҷқәа бзиа иабозаргьы ҟаларын. Аҵыхәа хәыҷы ааркәаталеит. Иаагәыбзыгхеит. Инеин ишьапы инаҵахәмарит.

Ахәыҷгьы аласба дналахәмарит. Акала еизааигәоушәа, еишьцылоушәа, еснагь еибарыѡуа еицыхәмаруазшәа даақалеит. Абри рыѡны аҟны акәушәа иахьиз, иахьааҙаз. Иаашьҭихын инеигәыдирҩәгәалеит. Иаргьы аҽаарҵынчит инапаҟны. Убраҟа аҟазаара аҭахушәа аҽааҟанаҵеит.

Нас, ашьшьыҳәа ҵаҟа инаиртәеит. Шаҟантә диасхьоузеи иара ари агәашә аԥхьа, аха ас иааигәаны имбацызт ари аласба. Амала идыруан ари аѡнаҭаҟны ишыҟаз алацәгьа, атәымуаѡы ашҭа дҭазмыжьлоз. Ари аласбагьы уи иаҧазар акәхап наигәахәт.

– Узтәыда уара? – деиҭаназҵааит.

Аласба иихәаз еилнакаазшәа, ус аҵыхәа аркәаталеиуан ауп.

– Иухьзузеи?

Ихәаҧшуан аласба, абла хәыҷқәа еихамҟәысҙауа.

Ахәыҷы ашҭахь дынхьаҧшит. Ашҭа аҟны ла дук ҽаҳәан, аха уи арахь иааҧшуамызт. Аҽырқьақьаны, аҽырԥагьаны ииан, акы иацәымшәаҙо, агәы рҭынчны.

Ахәыҷы иҽаалаирҟәит уажәы. Аласба дацәажәарц иҭахуп. Ԛаԥхьа инапы наган абҕа иныкәишьит, ахы ааишьышьит.

– Уаала аѡныҟа? – иҳәеит иара. Уи иҭахын иццарц аѡныҟа.

Убри ада уажәы уаҳа акгьы дазхәыцӡомызт. Аблақәа ҭраа инаихәаԥшит, акы аҳәарц аҭахушәа.

– Уаала, уаала! Ара уҟазар иҟауҭоит? Ҳахьынхогьы умбари. Нас уареи сареи ҳаицызаап. Сара аӡарақәагьы сымоуп. Урҭ рхәоуп изгауа уажәы. Шаҟа ибзиақәоу удыруоу? Ртәыѡа хәычқәа кьацә-кьацәӡа иҟалахьеит. Уаала, уаала!.. Аѡны ирмуӡои? Уи сара шьурҭгьы сазымхәыцӡеит. Аха уажәы узбода? Уаала! Ма уашьҭан уеиҭаап арахь. Иуҭахӡами? Изуҭахыми?

Ахәыҷы дѡагылеит. Иӡар бҕьы аашьҭихит. Аласба днаԥхьеит. Аласбагьы уи иазыԥшызшәа, ахәаца-хәацаҳәа инаишьҭалеит. Аха ԥытқ ианынаскьа, аҽааннакылеит акы агәалашәазшәа. Иаалакѡакит, аѡныҟагьы инхьаԥшит.

– Уҟаз, уҟаз. Сара сцалап, – иҳәеит ахәыҷы.

Агәашә аԥхьа ииаган амѡа. Нас уи бжьаҵәины наҟ ицон. Уаҟа аҵлақәа гылан. Убарҭ аҵлақәа рҟынтәи иубон ѡнык ахыбра шкәакәаӡа. Хәыча хәыҷы убраҟоуп дахьынхоз.

…Хәыча данаахьаԥш, аласба ишьҭалан иааиуан.

* * *

Хәыча дахьышьҭаз днаҳәы-ааҳәит. Иԥсыԥ игәаҵанӡа иганы даақәыпсычҳаит. Ԛаԥхьа ибла иныхгылеит уи аласба. Уи ахәыцра дынҭанагалт. Акыраамҭа цахьоушәоуп, аласбагьы ла дук акәхазшәа ибауан. Ахьӡгьы амоуп: Мура.

– Му-ра-аа! – ибжьы нақәиргеит. – Уабаҟоу, Мура? Мура ахьышәтҳәа ақәаҵара иаатцкьеит. Иѡны иааин иааидгылеит исеиҳәарызеишь ҳәа. Ахы шьҭыхны ихәаԥшуеит изыӡырѡуа.

– Иҟоу удыруама, Мура? Уаала зҭалара! – иҳәеит Хәыча. – Уаала, аӡарақәагьы каҳцап аӡахьы, – ахы инапы нахьишьит. Нас ахҵысҵа днахыпеит.

Аӡарақәа еибарыѡуа ҵаҟа инҭалеит. Иаргьы дыѡуа днарышьҭалеит. Ала цоит ахыкәалаа еиԥш. Зны иаԥысуеит, нас

иаанҽасуеит. Аха дахьӡошәа анабалак, иҩатԥҟьоит. Иара дашьҭоуп, дыччоит инапқәа рхаханы. Ала хәмаруеит, уи иеигәыргьаны. Аӡарақәа еибарҩны ҵаҟа ицоит.

– Ара утәа, Мура! Сыматәақәа урхылаԥшла! Нас уаргьы уҭалап…

Хәыча ахьышәтҳәа иҽеилихуеит. Нырцәҟа иҩызцәа илаԥш нарықәшәеит. Урҭ есымшагьы араҟа еизалоит. Арауп зҭаларҭас иахьрымоу. Ихаха-хахаӡа, реиқәа хәычқәа раамчыдарахаз акагьы рышәӡам. Асаба иаганы амра иашәын аӡәи-аӡәи узеиҩдыраажом. Хәыча урҭ ибжьы рықәиргоит, нас дыҩны уахь иҽынеихоит.

Дышнеиуаз дууаӡа дыԥан, аӡы иҽеналеижьит. Нас акыр аамҭа дыҟаӡам, дыҟаӡам. Ацәқәырпақәа цоит иԥхеибаҵа, инеидыслауа.

Мура ҩагылеит, ҷьара иазкуам. Анахь ицоит, арахь ицоит. Ацәқәырпақәа ираҩаӡошәа ирышьҭоуп, аха нас ишыпшуаз акәымкәа, нахьхьи ҷьара аӡы даалшәеит Хәыча. Арахь даахьаԥшын, инапы иҟьеит. Мура аҵыхәа арҵысит. Нас инатәеит. Уи ҩаԥхьа ацәқәырпақәа дреисон, дрыхон, дрылҵәраа дцон. Ала тәаны иара изыԥшын.

Аӡбаа ихьыкәкәа аҟәара днықәгылеит Хәыча. Мура аԥсы еивнагеит, ауаҩытәыҩса иеиԥшгьы иаакәыԥсычҳаит.

– Ани зны аласба хәыҷы ишәааӡаз аума? – ахәыҷқәа иазҵаауеит, Хәыча ишьҭахьҟа дырԥшуа.

– Аиеи, – аҭак ҟаиҵоит иара.

– Шаҟа идухазеи? – ахәыҷқәа иҷьаршьоит.

– Хәыма ила аҵкысгьы ибзиахеит.

Уи иалацәажәоит, идырҽхәоит. Уи Хәыча игәы иахәахуеит.

– Ара аӡы изыруоу, Хәыча?

Ахәыҷқәа хахаӡа аҟәараҷы иқәгылоуп, уи иазыԥшуеит.

– Ишԥазмыруеи?

– Да азҽыҵи!

– Му-ра-аа!!. Мур-аа!

Хәыча инапқәа иқьышә иадкыланы ҽиҵуан нырцәҟа. Иара уи ибжьы шааҳазҵәҟьа, иҩатԥҟьеит. Аӡы инхықәххылеит.

– Ууаи арахь! Ууаи арахь! – инапы неиҟьеит.

Ала аʒы еисон, ала аʒы ацәқәырпқақәа ирылҭәраа иаауан. Ахәыҷқәа уи ԥьашьаны иахәаԥшуан, икәаг-кәагʒа иахьгылаз аҟәара аҟынтәи. Нас аԥслымʒаҽы илатәеит рызынтәыкгьы.

Амра кашуан. Аԥслымʒ цаҳәцаҳәо иҟан. Мура урҭ ирҳәауаз еилнаргозшәа, аԥхьатәи ашьапқәа ахы рынҵаны ирзыʒырѡуан…

Хәыча дызлаз ахәыцра даалҵит. Даақәыԥсычҳаит. Нас иихәыцыз здырхуада, ашьшьыҳәа дѡагылан, иеимаа ҵарԥала хәыҷқәа наишьаҵаны, ашә аҟны днеин, егьи ауадахь дынкылпԥшит. Иан дтәаны, акы ақәыршәра даҽын, иаб ибʒа аҭʒы инкыдҵашәа, акы далацәажәон.

Хәыча ашьҭахьтәи ашә ашьшьыҳәа иааиртын дындәылҵит. Ажәѡан агәы кеикеиуа ицқьан. Аеҵәақәа еилаарцыруа иаҵаԥсан иахьабалак.

Аҽаԥараҽ даннеи, ишьҭахьҟагьы дынхьаԥшит, аха аʒәгьы дишьҭамызт. Ашә ааиртын наҟ дныѡналеит. Араҟа хәыҷык аҟара ицәыҵалашьцашәа иҟан. Аха зымѡа кәакьҭак аҽы амза ашәахәақәа акылҳарақәа иркылпҳаны иѡнаҷҷон еилыҕраазә. Уаҟа аласба алымҳацә хәыҷқәа ақәыԥсаны ицәан. Инапы нахьишьит. Нас гәаныла жәақәак ааиҳәан, имырҽыхакәа дындәылҵит.

– Абри уаха дызмырцәозеи? – ихьаалгон Хәыча иан. Уи ауада аҟынтәи шьапы шьҭыбжьқәак лаҳан, ашә аартны дныѡнаԥшит, аха иара ииарҵаҽы диан иҽеырҵынчны. Уи акыраамҵагьы ус дааԥшуан аҭʒахьы иҽы рханы. Насоуп даныцәа. Аҵх ҭынчын иара изыҳәан, ихаан, иԥсыршьаган.

Адырѡаҽены амра гьамгьамуа иѡыҵхахеит. Аʒаʒа цәыкәбарқәа акыраамҵагьы икәалыкәаԥьо зегьы ирхьынҳалан, аха ашьҭахь иҽышәшәаны адгьыл иналаба ицеит.

Хәыча иан лѡымсаг кны лыѡны аԥхьа аԥссара даҽын, нас ашьҭахь лыбʒа ааиҵылхын, лѡымсаг шылкыз иаша аҽаԥарахь днавалеит. Хәыча, рацәак ихарамкәа игылаз аҵәаҵла ду давагыланы, арахь дааԥшуан. Ари аҽаԥарахь ааира шаҟа иҵахыз уажәраанʒагьы, аха изеиԥштәуамызт. Уажә иан уахь днеиуашәа анибах, иааицәымыҕхеит, аха илшагәышьоз.

«Иахәа, илымбондаз, иахәа, илымбондаз!» наигәахәт уажәы. Шаҟа иҵахыз убри аҽаԥараҽы иҵәахны имоу аласба

хәыҷы иан илымбарцаз. Иахантәарак убри акәын дзызхәыцуаз. Зны ихәыцра ԥшӡан, иласын, гәахәарак инаҭон, аха зны илахь неиқәнаҭон. Егьаумҳәан, уи дымҭаа-дымԥшаа ииаигеит ԥьоукы рласба. Ари ҕьычрак иаѡызоуп.

– Хәыча! – ан лыбжьы анаага, Хәыча ицәа иналашәеит, уажә иҟалараны иҟаз зегьы. Ихы наикәаиршәын, дӡагәӡагәуа уахь иҽынеихеит.

– Ари закәызеи уара? Иабантәааугеи? – лыбжьы аалырҕәҕәеит. Лыблақәагьы нҭархәны днаихәаԥшит.

Ҭаҟа адгьылаҿ, аҿаԥара уахьыныѡнало армарахьтәи акәакь аҿы Хәыча икьаҿ хәыҷы каршәын еиларҭәины. Уаҟа аласба ылаиан аҿеырҭынчны, аха алақәа ааԥшуа, гәалак шамоу удырратәы. Данаба, иаразнак ала иѡаҭхахеит, ибажәгәаламуа ишьапы инаҭахәмарит, соуишьҭуазаап ҳәа игәыбзыҕуа.

Хәыча иан уи ԥьашьаны дахәаԥшуан. Иара ихы ларҟәны дгылан, ихьча хылпа хәыҷы ихаҭаны. Ҩиҭуамызт. Уи ианакәзаалакгьы иан длыцәшәон. Иан ллеишәа ԥьбаран. Иара ус акәын ишидыруаз.

– Сара уи мчыла иаасымгаӡеит, иаргьы иатахын арахь аара. Иаазар иҟалои нас? – иҳәеит Хәыча иҿааиқәыршьшьшәа.

– Ԥхашьарами, умҭаа-умԥшаа!.. Урҭ уажәы иӡит ҳласба ҳәа иашьҭазар акәхап. Усаԥыз абыржәыҭәҟьа!.. Избо закәызеи! – инидылҭеит.

Хәыча акыраамҭа дгылан ус ҿымҭӡакәа. Нас иласба аашьҭихын, инаигәыдирҕәҕәалеит... Ахы инапы нахьишьит, абҕа инапы нықәишьит. Нас, иан дналаԥызаны, иҽынеихеит ишьаҿакәа ахәаца-хәацаҳәа инеихгауа.

* * *

– Иацы ахәыҷы абраҟа шәгәашә аҿы ибазаарын абри аласба, ашьҭахь иара аѡныҟа инеигазаап. Иахантәаракгьы аҿаԥараҿы иҭәахны имазаарын. Ҳара акгьы ҳаздырӡомызт. Уи сара иахьоуп иангәасҭа, – Хәыча иан дасны ацәажәара даҿын. Уи шыҟалаз зегьы лалҳәауан аԥшәмаԥҳәыс.

Хәыча иласба кны дгылан, ан ахьҿаҳәаз ахь дыԥшуа. Ан аблақәа ҭархәны ихәаԥшуан, уажәымзар-уажәы излаҿаҳәаз

азынҷьыр иазнымкыло инеигәыдларашәа. Аха иара акгьы дацәымшәозшәа дыҟан, аласба ахьикыз.

– Нан, иртәа шьҭа, анахь инеип, – лҳәеит Хәыча иан. Иара ѡаԥхьа дырѡагьых инапы нахьишьит, нас гәаныла иара иазкны ажәақәак ааиҳәан, инаиртәеит. Игәы азыбылуа дахәаԥшуан. Иара быжәгәаламуа ан ахь аҷынанахеит. Ан ауаѡытәыѡса иеиԥш иаагәырҕьеит. Иҟанаҵарыз аздырамызт. Иналахәмарит.

– Иахантәаракгьы ишшуаз иаахнагеит, – лҳәеит аԥшәмаԥҳәыс, – аԥа гәхьаанагозар акәхарын.

– Убри ами мшәан, саргьы иаха зны лак ауубжьы саҳауан, иарбану ҳәа сыҟан, егьи ари акәзаарын, – даацәажәеит Хәыча иангьы.

Хәыча аласба дахәаԥшуан иблақәа ҭраа. Аласба ан аблақәа ҭырхәны, харарак иара Хәыча инаидҵаны акәын ишихәԥшуаз.

Ус, аласба ан аргәыбзыҕын, инадҵны Хәыча ишҟа аҷәаанахеит иҳәарсалеиуа. Иааины ишьапы инаҵахәмарит, рапҳьаҙа ианибаз амш аҷены еиԥш. Иаргьы дналахәмарит. Нас иаашьҭыхны инаигәыдирҕәҕәалеит, ахы шьышьуа, абҕа шьышьуа. Иара уи инапаҟны аҟазаара аҭахушәа аҷеаарҭынчит. Зныкгьы абз хәыҷы аатганы, инапгьы инахьнашьит.

Аԥшәма дахьгылаз, зназы даагачамкшәа даақалеит, нас ус ҷаалҭит:

– Сара ари аласба ан иаҵасаҙарц сгәы иҭан, аха Хәыча исҵоит, имазааит. Лажәла бзиоуп. Амала, напы адкыланы иныҟәигаait.

Хәыча дгәырҕьаҵәа даақалеит. Ииҳәарыз дақәымшәеит. Инаигәыдирҕәҕәалеит аласба.

АҨХЫНРА

Қәҭиа иаҳәшьеи иареи акәара ихықәгылаз аҵла амҵаҷы итәан. Иаҳәшьа деиҵбуп, макьаназ ашкол ахь дныҟәаҙом. Иара деиҳабуп, дабаҟаху, шьҭа жәашықәса раҟара ихыҵуеит. Ихы-иҷы еиқәаҙа, ари аҧхынразы амра дашәын, уихәаԥшыр

дузымдырыр ҟалап. Уажә иԥшуп иаҳәшьеи иареи. Уажәы-уажәы ԥсыҵхаханы адәахьы дыԥшуеит, аха иҟам иԥызцәа. Иабацеи абарҭ иахьа? Иабагеи? Шаҟа иҵахузеи Қәҭиа иԥызцәа абыржәы иаакылсыр, шаҟа дгәырґьарыз!.. Иаҳәшьагьы лхы ҵкьыкьза убри ауп дыззыԥшу. Уи иагьараан дубаргьы абарҭ аҧкәынцәа ахьыхәмаруа дрыцуп.

Ари аҵла амҵан ауп, араҟа, аҳаблан инхаҟәо ахәыҧқәа зегьы иахьреизарҭоу. Егьа амра кажжы иԥхозаргьы, егьа икацеиуазаргьы мра шәахәацк алсуам, ихьшәашәаза, ашәшьыра ду амҿеханакуеит. Ҭаҟа ахьхьаҳәа, уи аҵла аԥашәқәа инырҿахәыҵхәыҵуа кәара хәыҷык ииасны ицоит. Ашьыжь, ран усура ҳәа агәашә данынҵытҵлак, шьҭа ҧытк днаскьахьазаргьы днаскьахьеит аныргәахәлак, ашьшьа-шьшьыхәа, рхы ларҟәыларҟәуа арахь рҿаархоит, аԥны шәаԥырымҵын, абра ашҭаҿы шәтәаны шәыхәмарла ҳәа ран иралҳәаз рмаҳазашәа. Нас ахәлара иаарымнахаанза, ран усурантәи дааны ҿылҵаанза ихәмарлароуп, крымфа-крымжә... Аха нас икараԥсараха аԥныҟа рҿынархоит.

Мап, Қәҭиа иԥызцәа ыҟам иахьа. Урҭ, ара имаакәа руҙомызт, аха изхымаах здырхуада. Ара инатәон, ихәмаруан. Уеизгьы хәамарроуп усс ирымазоу ари аԥхынразы. Аԥхынразы араҟа, ақыҵан, цәгьа иԥшҙахоит. Ашәаԥыцьаԥ аиаҵәара рхашьшьы иҟалоит. Аҳауа цкьаза, аԥсабара аҭынчра угәы шьҭнахуеит.

Амра акыр ихалеит. Ариабжьаракгьы амшқәа бзиоуп. Амԥақәа асаба рныԥԥы ицоит.

– Хәахәа, быԥши, быԥши!..

Кәҭиа дныҵхахеит дахьтәаз. Иаҳәшьагьы уахь днаԥшит, инапы ахьирххоз ахь. Ииашаҵәҟьаны, убасҟан амԥа зегьы рымҿехакны, асаба харчыла, еибарыԥуа иаауан шьоукы. Қәҭиа иаҳәшьеи иареи урҭ рымдырырц залшозма. Гәахәарак роуит. Уи моу, Қәҭиа дахьгылаз дыҧон иааит, иааит ҳәа. Гәырґьарак даатәнатәит. Урҭ иԥызцәа ракәын. Ҭамшьа, Мыга, Қәҭа, Хьрыԥс уҳәа убас егьырҭгьы. Аԥхьа Хьрыԥс дгылан дхахаза. Маикак ишәуп еиҵыхәхәа, избжак арахь иааԥшуа. Еиқәакгьы ишьоуп анапқәа ҵыркәакәаны, азы дыруаз ҷьушьап. Уи азыцәа еиԥш дқәацәа дыҟоуп: ишьапқәа паза. Илеишәагьы цәгьахуп

иара. Акы ааигәамԥхеит ами, ишьапоу ыркаланы ушҟа инымѡанитцоит.

Атцла амцан ианааи, тр-р-р! – иҳәан, иҽеы изышьақәымкуа иааникылошәа ибжьы ааиргеит. Аҽеыкәаша еиԥш аԥара даҿуп. Иѡызцәагьы иара иҟаитцо ауп иҟарцо, аҽеқәа ирықәтәоушәа.

– Қәтиа, убо закә ҽеу исымоу? Тр-рр! – Хьрыпс Қәтиа иаԥхьа дааҽеырбеит, ииашатцәкьаны ҽеы ссирк дақәтәоушәа.

– Убоо, ари аѡыза аҽеы аҳәгьы имаҳам…

Қәтиа иԥьеишьеит. Иабаҟоу ара аҽеы? Аха Хьрыпс даҟәытцуам аҽеы дақәтәоушәа, ашьтыԥара даҿуп.

– Иубома ари аҽеы?

– Иарбан аҽеы?

– Ари сзықәтәоу?..

Қәтиа дааԥышәыррчеит. Уи Хьрыпс, аиаша уҳәар ами, «ҽеык» дақәтәан, аха иарбан «ҽеу» ҳәа уцаарауазеи? Лаба дук, ахы ашашәа ахатцаны, изнымкылошәа, уажәы-уажәы ахы дахауа дақәтәоуп.

– Ибзиами?

– Ыҳы, ибзиоуп!

– Анҭгьы урыхәаԥши?

Зегьы акака ирықәтәан иҟаитцоз ҟатцо, аҽецәа реиԥш.

– Уаргьы иузаҳаԥшаап уҭахызар? ! – Сара исымԥшаауеи?

Қәтиа ахьышәтҳәа акәара ахықәаҿы иҟаз афасара хәычы днылалан, амаҭқәа шицрыхоз, быца дук аалихит. Амахәта хәычқәа нҿыжәжәаны иаамихит. Амала, атцыхәан абыгьқәа шамаз иааниҳьит. Ехе, уажәшьта ибаргәузеи! Днақәтәеит. Хьрыпс «иҽеы» аиҳагьы ибзиоуп. Аҽеытцәкьа дақәтәоушәа, Хьрыпс иеиԥш иаргьы дааҽеырба-ааҽеырбеит.

– Ехе, шәаала шьта! Шәрықәтәа шәыҽеқәа! – Хьрыпс зегьы днарылаԥшит. Нас даагьежьын ириашан инаиргылеит.

– Ехе! – Ачын иикыз дзықәтәаз алаба инахиҟьеит. Ихы аалаирҟәит. «Иҽеы» аҭәра наҿаирҭәҭәеит. Иԥазшәагьы аакаитцеит. Нас аҭәра аауишьтыхит хәычык аҟара, дѡатцкьеит, ибжьгьы наиргеит, аҽеыѡчкәынцәа ишыҟарцо еиԥш. Зегьы аҳәк иеиԥш амѡа инандыршәлеит. Хәахәа дыѡуа дрышьтоуп. Асаба хадырчылеит, асаба рҿачит. Қәтиа унацәа ниҿушьыр

ихәхәаҙа ашьҭа наинхалоит. Хьрыԥс уеизгьы асаба даганы дыҟан. Ишәыз амаикаҵәҟьа ихәашьҙа, ашәырҙы алаҵәаны, аҙәҙәара амбацызшәа иҟан. Уи ус акәын ихы шныҟәигоз, иан иахьа имаҵәакәа ҙәҙәаны, иуанҭаны инишәылҵаргьы ахәылбыҷеха агәамбаа даганы даакылсуан. Уи азыҳәан иан акырынтә ллаба кны агәашә дҭылцахьан, аха иара хырԝаагь литомызт, дахьгылаз дыччон.

Ишцоз акәымкәа Хьрыԥс иааникылеит зегьы. Днарылаԥшит. Хәахәа анҭ раҟара лылшо дыҟазма, дахьыԝыз лнырын, лыԥсы лыхәламҙо дааиуан.

– Иҟоу жәдыруоу? – ихәда паҙа иааиҵихын, иԥьымшьқәа нхаиршлеит.

– Иҟоузеи? – егьырҵгьы уи инеиҷаԥшит, иҳаиҳәо закәызеишь ҳәа рыгәқәа хыҵхыҵуа.

– Шәаала Тагә иқьаԥҵахьы! Аҳа ҟаланы иҟоуп, аха шәазымҵаан! Макьаназ аҙәгьы игәаимҵаҙацт.

– Ишԥа? Иҟалахьоума?

– Иҟалахьеит, иҟалахьеит…

– Шәаала, шәаала!..

Зегь аҙәк иеиԥш уахь инеибарԝит. Уаҳа усс ирымоузеи? Ашәыр рфоит, ихәмаруеит, ашьыбжьон ҙык инҵалоит, убри иаҷуп.

Тагә иқьаԥҵаҷы ашәырқәа рацәаны игылоуп. Тагә иԥсы ҭанаҵы шәыр еихаҳаран дызҷҙаз. Ишьҭахь, иаԥхьа – иахьабалак шәырла иҵәуп.

Ирҳәоит, Тагә шәиԝынԝажәижәаба шықәса ниҵит ҳәа. Аха данԥсы инхара зегьы ԥхасҭахеит. Иара хылҵ димаҙамызт. Амала ишәырқәа уажәыгьы иҟоуп. Аҙәгьы дынхаҙом. Тагә иқьаԥҵа ҳәа иашьҭоуп уи аҵыԥ.

Тагә иқьаԥҵаҷы, убри имаҵурҵа ахьгылаз авараҷыҵәҟьа ауп иахьгылоу уи аҳаҵла дугьы. Ԝбаны еимҷаԥоуп. Акыр шахыҵуа ԝашьом, махәҭақәакгьы алԝааны иҟоуп. Аха есышықәсагьы иҷалоит, иԝеижь-ԝеижьҙа, ианыҟалалак аиԥш агьама змоу убашам.

Хьрыԥс ихы ԝышьҭыхны днаҵаԥшит.

– Уф, уф! – иҳәеит иҷы аҙы аауа. Иҷыхны имагәышьазар егьа ифарын. Егьырҵгьы рыблақәа ҭырхаха уахь иԥшуеит. Аԥ-

хынразы ашәырқәа хаахоит. Аха излаҽырхрызеи? Иҳаракуп, иҳаракуп.

– Иԥаҳҵара жәдыруама? – Иҩызцәа днарылаҧшит Хьрыҧс.

– Иԥаҳаҵари? – Қәҵиа иблақәа ҭраҳа уи днаихәаҧшит.

– Шәаалаган алабԥьақәа сзышәыҧшаа! – Ахәыҷқәа ахьышәҭ-сышәҭҳәа алабԥьақәа инарзыҩуит.

Зегь акака рыман иааидгылеит, аа иаагаз закәытә лабԥьақәоу убо ҳәа игәыргьаҵәа, ҳак-ҳак ҳзыфандаз ҳәа иԥоуп.

– Уажәшьҭа абра шәгылаз, шәҽышәмырҵысын сара исҳәаанҳа!

Хазы инаиргылеит. Ԥьеи иҳәатәы иахыҧап! Иара ишилшоз ала иҽеиҵҳәааны, иикыз алабԥьақәа ыррууааҳа аҳахьы инымҩаниҵеит. Уи шнеиуаз махәҭак инахьԥысын ҳак аақнаршәеит. Зегь ахьышәҭҳәа ақәачақәа реиҧш уи иназытрысит. Аха Хьрыҧс урҭ зегьы днарыцәхасын иаашьҭикәцәааит. Ахәҵәы ааикын днацҳаит, егьырҭ рыблақәа ҭраа ишахәаҧшуаз.

– Ишҧахааау, ишҧахааау! Уҳ, уҳ! – ихы ааирҵысит. Инапы игәы инахьишьит.

Нас, урҭ алабԥьақәа дыршәуан еисаны, аха иагьнанашьҭуамызт. Хәахәа наскьа дгыланы урҭ дрыхәаҧшуан, аха дызгәалашәодаз. Егьылҳәомызт, ҷылҭуамызт.

– Акы схәыцит, уара! – Хьрыҧс Қәҵиа ихы наиқәикит.

– Шәааи, шәсыцхраа, сара сықәлоит! Нас шаԥа шәҭаху шәзыласышьҭып!

Днеин аҳа ашьапы днадгылеит. Хыхь днаҵаҧшит. Ақәларагьы усԥак иманшәаламызт.

Қәҵиа иҩызцәеи иареи Хьрыҧс инаицхрааит. Уи дахьҳәазо-дахьҳәазо мацара хыхь дынхалеит. Аимҷапараҷ днеин днықәтәеит, аҽеы дақәтәоушәа ишьапқәа арахь икалкало. Инапоуқәа ндәықәҵан ҳак аақыхны днацҳаит. Игәы ааишьышьит, шаԥа ихааузеи, шаԥа ихааузеи ҳәа аанаргауа. Егьырҭгьы иҵагыланы иҵаҧшуеит, уажәшьҭа иҳабаргәузеи ҳәа.

Мшәан, изылаимышьҭуазеи ҵаԥа аҳа? Ихала афара даҷупеи? Иҩызцәа ҕьаҵәы-ҕьаҵәуа иахьиҵагылоу рҷыҭбжьы имаҳаҳои? Ари змааноузеи?

– Илашьҭы ҳамҳәеи, уара! – Қәҭиа ибжьы наиргеит. Аха иара агәхьаагьы имкит. Иҩызцәа уи ргәы еибанаркит. Хьрыпс дықәтәан афақьаҳәа аҳа бзиақәа ҷыхны имаика аҭапсара даҷуп. Имаика еиҵыҵын, арахь иҭыҵны ицоит. Имгәа арчит.

– Илашьҭы, уара!..

Аха иара дыччоит, дыччоит. Инапы шьҭыхны иҟьоит, акагьы агәхьаа икҙам. Ҳа цыфахақәак ыршәны илаишьҭуеит, абри шәымаз шәара ҳәа аанаргауа.

– Сара сықәлоит. Шәсыцхрааи, иҟасҵо жәбап!

Қәҭиа дааибакит. Хьрыпс игәаҕ кны дагоит. Дылбааган дрымазар, ибара дыҟан дзакәытә хаҵа ҕәҕәаз! Аха уажә дахьықәтәоу адунеи зегьы иара ирҭазшәа ихы имбо дыҟам. Уаангыл, ус узцозаргьы убап!

Қәҭиа инаицхрааит. Цәгьаҧсышьала аимҷаҧара аҟынҙа днеит. Дныбжьатәеит, иҧсы ааиҵеикит. Нас ҧыҵк дҩаскьан, Хьрыпс иахь ибжьы ҩаиргеит:

– Ирышәшәа абыржәыцәҟьа, ирышәшәа!..

– Хьрыпс аччара далагеит, ибз кылҳәан ирбо.

– Ирышәшәа сымҳәеи! – Қәҭиа дааибакит. Дҩагылеит амахәҭа кны. Уи Хьрыпс рацәакгьы дицәшәо дыҟамызт. Ҳак ааҷихын ашыҩҳәа уахь аҷынаирхеит. Хьрыпс ибҕа абыҟ аахгеит. Нас махәык ааикын иааиршәшәазшәа ааҟаиҵеит. Иҩызцәа ргәы иаиргарц акәын дызҷыз, аха знык дырҧыхьашәар ус доурышьҭуамызт. Ажьаҕьырҩага дкылырхра дыҟан, аха иабаҟоу арахь аҵла дқәупе. Қәҭиа уи днаиқәмақарит. Нас иҵагь хыхь дынхалан махәык аакны иааиршәшәеит. Ахәыҷқәа ҵаҟа инеибарҩит.

Қәҭиа иаҳәшьа хәыҷы хазы дгыланы иара иахь дҩаҧшуан. Акы лҳәарц лҭахын, аха макьаназ ҷылҭуамызт. Қәҭиа инапы нарыгҙаны ҳақәак ҷихын, абри Хәахәа илтәуп ҳәа уахь инаиршәит. Аха лара убри аамҭазыҳәан: – Қәҭиа, Қәҭиа! – лыбжьы ҩалыргеит.

– Қәҭиа, исҳәо уаҳауоу? Абни аҳақәа, уараҷ иҟоу, нана лзыҳәан, амахә ишамоу иҷых, нана илзаагап, – дааҕьаҵәыҕьаҵәит. Лнапқәа рхаханы диҵаҧшуа дгылоуп.

Қәҭиагьы иҭахын иан лзыҳәан аҳа бзиақәа алхны игарц. Аха уажәы дахьықәтәои урҭ аҳа бзиақәа ахьҷоуи рҟынҙа

анаҙара цәгьан. Ҭәаҳә хәыҷык ааирхиеит. Днаскьан уи амахә инаҽарԥаны ишћа даахеит. Абар шьҭа егьигым. Иртырит. Амахә хәыҷы аҳақәа шҽоу ихиҭәашт, нас иан илзигашт, иан деигәыргьашт, лгәы иахәашт. Иабантәи ааугеи, нан, лҳәашт. Иаҳәшьа хәыҷы дгәыргьоит, дгәыргьоит. Аха убри аамҭазы иќалаз ҳәа акагьы изгәамҭаҙеит. Дзықәтәаз амахә ду ашшы аахган даманы аҽыланахеит. Уи хәарҿехьазар акәхарын, дазнымкылеит. Иќаиҭахуаз, иҿалаирԥсит, аха уи абахәарҭаз… Данааԥш, иѡызцәа ихагьыжьуа ихагылоуп. Иаҳәшьа дыҕзыҕызуа дихагьежьуеит. Лашьазаҭә, ихьзеи лашьазаҭә! Уажәшьҭа ишԥарыԥсыхәои? Қаҭиа иԥынҵа аќынтәи ашьа кылхәраа ацара иаҽуп. Зегь рылахь еиқәуп.

– Ухы уѡах, ухы! – Хьрыԥс дихагылоуп. Даарҳәны днышьҭарҵеит, ихы шьҭыхны. Аха ашьа рзаанкылом, еиқәтәом. Хьрыԥс чабражәк иман иааҭыхны Қаҭиа иԥынҵа инадикылеит. Ихы шьҭыхны иркуп.

– Иќаҳҵара жәдыруама? Шәаала акәарахь даагап! – Инаиҵагылеит. Уаќа иҽы рыҙәҙәеит. Аҙбаа иҽыкәкәа ицоит. Иаадрыцқьеит. ԥытраамҭак днадыртәеит. Қаҭиа деилууа дцоит.

– Аѡныќа даагароуп, – иҳәеит Хьрыԥс.

Наќ-ааќ иҵагыланы рҽынархеит. Қаҭиа хәыҷык инапгьы ихьуеит, иԥынҵагьы какәчаан, иќаԥшьшьҙа иќоуп.

Қаҭиа иан усурантәи дмаацызт. Шьыбжьон аара хәыҷык агын. Аха ишыќалах здырхуада, Қаҭиа иан аусураќны илаҳаит иќалаз зегьы. Амца лнаркит, лыла акамбо, лкасы лхаршәны дыҵќьа даауан.

Ашҭа данынҵалаҵәќьа дыԥшызар Қаҭиа икәшаны итәан иѡызцәа. Урҭ рхы ахьыргара рмоуа, иҙыгә-ҙыгәҙа инеиҽаԥшыааиҽаԥшит. Нас, иѡаҵќьан, ахәаца-хәацаҳәа аѡны ашьҭахь ала инаваҵәин ицеит.

– Сышԥоушьи, иан, Қаҭиа, сышԥоушьи! Иухьзеи? Аѡны шәаԥырымҵын, аѡны шәтәаз ҳәа шәасымҳәази? Да исырбеи унапы?

Қаҭиа иарма напы ачра иаҽын. Иукыр ихьуан. Иҙамѡа цәгәыхаа алаба ахьаҽыхаз ашьҭа анын.

Қаҭиа иан Хьрыԥс иакәын уажәы згәаҕ кны дагоз, аха дабаќаз, ишьапы иҿаиргахьан. Қаҭиа уи данлыргәыбзыҕ, иќа-

лақәаз зегьы леиҳәеит. Иаргьы дизаҕьит, аха иара ҽиҵуамызт. Ашьҭахь, инапы касык ала ииаҽалхәан ихәда инахылшьит.

– Уаалеи шьҭа Шәарахраа рҟынӡа, ииҳәо ҳаҳап! – длыман лҽыналхеит. Хәахәагьы урҭ днарышьҭалеит дхәаԥхәаԥуа.

Шәарахраа ахьынхоз рацәак ихарамызт. Уи ари ақыҭан ҟазас дыршьон, ҳақьымк иаҟарагьы ҳаҭыр иқәырҵон. Иқәрахь днеихьан, аха иҟазара каижьуамызт. Анапқәа ҭаиртәон, иҽаиҳәон. Зегьы иара иҟны акәын иахьаауаз.

– Да исырбеи унапы, – иҳәеит уи, иҟалақәаз зегьы Қәҭиа иан ианиалҳәа.

Қәҭиа инапы ашьшьыҳәа инаимҵаикит. Шәарах иԥаҵақәа харшаланы, ибла гәаԥшьқәа наҟ инҵацалашәа днахәаԥшшахәаԥшит. Иахьабалак инацәкьарақәа рыла иааиԥхьишьшьааит. Ихы ааирҵысит иахьыз изеилымкаазшәа. Аха нас ашьшьыҳәа днахеит наҟ-ааҟ иҩнапык рыла икны.

– Аа, – иҳәеит Қәҭиа, ихьзар акәхап.

– Умшәан, умшәан! Цәгьара ыҟам, ихҳәыцит ауп. Ибзиахоит…

Қәҭиа ихьыз уиаҟара ихьааимгеит, шаҟа иан ихьаалгаз аҟара. Ан лыхшара рзыҳәан иҟалымҵо иҟоузеи? Лара усура дцон, даауан, аха лгәы иҵхоз Қәҭиа иакәын.

Қәҭиа аҩны дыҟан. Иҭаркыз иеиԥш ашҭа дҭыҵыр азин имамызт. Абарҵа днықәтәон, дыԥшуан адәахьы, инапы ицламҳәа иаҵаргәаны, ихы ырнаа. Аха иҩызцәа ыҟамызт. Иҩызцәа ахьымаауаз игәы иалан. Есымша иаҳәшьа длазҵаауан, ҧьаракыр иббазар ҳәа, аха уи лхы лырҵысуан, мап ҳәа аанаргауа.

Ишԥагәхьааигоз Қәҭиа иҩызцәа! Зны-зынла убас дҟалон, акагьы агәхьаа мкӡакәа агәашә днытҟьар цәгьа имбо. Аха иан лгәы дасыр иҭахымызт.

Аха ҽенак, днаԥшызар, дара ахьынхоз ибжьысуаз агәарабжьара ибжьҟьа иҩны иаауан иҩызцәа, «рыҽкәа» ирықәтәаны. Аԥхьа Хьрыԥс дгылан, ихахәы зыбгьытӡа, имаҭәақәа ишәҵаны. Уи иаамышьҭахь Ҭамшьа, Мыга, Қәҭа. Қәҭиа дахьтәаз днытҵхахеит, аха иан длыцәшәан иҽааникылеит. Дыҩны дырԥылар иҭахын. Урҭ шааиуаз агәашә иаадгылеит. Хьрыԥс иҽхырҳәҳәаны ашҭахь дааԥшуеит, егьырҭ рыблақәа кылыҳәҳәо агәашә икылԥшуеит.

Қәҭиа дгылан инапы иҟьеит, арахь шәааи ҳәа аанаргауа. Хьрыԥс ихы ирҵысит, уахь ҳазнеиуам, уахь ҳнеир уан ҳлыцәшәоит ҳәа.

«Шәымшәан, шәымшәан, уи акагь шәалҳәаҙом» ҳәа Қәҭиа инапы еиҭеиҟьеит, аха урҭ агәашә иҭамлаҙеит. Ус игылан акыраамҭа. Нас «рыҿкәа» инарысын, иныкәхәаша. Ицеит. Шаҟа иҭаххазеи Қәҭиа убарҭ дыѽуа дрыцзар! Убри нахыс урҭ ааруан есымшагьы, икылԥш-кылҙырѽуа, агәашә инадгылон, иазҵааруан ушԥаҟоу ҳәа, нас инахынҳәны ицон.

Қәҭиа иѽызцәа дахьрыламыз цәгьа игәнигон.

– Сзышәмышьҭуеи, нана, уахь, сара уаҳа аҵла ааигәара снеиҙом. Аа, ибымбари? – дгьаҵәыгьаҵәуан есышьыжь иан усура данцоз, аха лара илуамызт. «Изсыцәшәои сара, уаҳа акагьы сзеилымкааруа ҷыршьома?» – дхәыцуан иара.

Уи аҿны амра каххаа иԥхон. Қәҭиа иан ҷьаргьы дымцаҙакәа аѽны дыҟан. Аѽны аԥхьаҧы аԥссара даҧын. Қәҭиа шәҟәык цәырганы абарҵаҧы дтәаны даныԥшылон. Ус даныԥшы, иѽызцәа зегьы еизаны агәашә ишадгылаз ибеит. Дѽыҵхахеит:

– Шәааи арахь, шәааи! – ибжьы наиргеит. Иангьы игәалҭеит, аха акагьы мҳәаҙакәа Қәҭиа днаихәаԥшит. Қәҭиа дԥырны дцарашәа, дгылан.

– Шәымшәан, шәымшәан, уи акагьы шәалҳәаҙом, – ибжьы нытцакшәа инапы иҟьеит, дара Қәҭиа иан дахьырбаз хәыҷык иаарцәымыгхеит.

– Шәааи, нан, арахь, шәааи! – Уажә Қәҭиа иан лыбжьы налыргеит. Уи Қәҭиа цәгьалаҵәҟьа игәы иахәеит. Иагьа умҳәан, уи илзеилымкааруа дыҟоума Қәҭиа иѽызцәеи иареи реизыҟазаашьа?

Хьрыԥс ашьшьыҳәа агәашә аартны ашҭа дааҭалеит. Қлаҷкәырк икуп, қьаадк ахаршәны. Егьырҵгьы уи инаишьҭалеит, рҿеилаҳәа-рҿеилаца.

Ашьшьыҳәа иааин Қәҭиа инаидгылеит.

– Ушԥаҟоу уажәы? Џьаракыр иухьуоу? Ҳара шаҟа иаҳҵахыз уажәраанҙагьы ааира?.. – ихәаԥшуеит, иазҵааруеит. Агәашә иҭыган иҟазҵгьы егьа еибарыѽрын, егьа ихәмаррын! ...Аҵла ашәшьыраҧы инатәеит.

– Абри ҳара уара узыҳәан иаагеит, уахәаԥши!. – Хьрыԥс икалаҷкәыр даахан агәҭа инаиргылт. Ақьаад иахаршәыз аахихит. Араѣа иѣан аҳа ѡеижьқәа, ажьымжәақәа ҭахә-ҭахәҙа, аҵәа ѣаԥшьқәа, атама ѣаԥшьқәа, алаҳа, – рыфѡы хааҙа. Иаԥхьа ақьаад ааиҵыхны инышьҭарҵеит.

Гәахәарак иман Қәҭиа, иихәарыз издыруамызт. Иангьы дырмыҵаѣьаҙеит. Дгылан дрыхәаԥшуан.

– Ҽазны машәыр ѣашәымҵааит, нан, машәыр шәмыхьааит. Аҵла шәықәымлан, шәмеисын, бзиа шәеибабала, убри ауп ҳаргьы иаҳҭаху, – лҳәеит лара.

Дара ҭынч уи илзыҙырѡуан…

АҲӘАТӘХАМҴА

Закан иикыз ашәѣәы наѣ инықәиҵан, адәахьы дындәылҵит. Абарҵа дныҵагылеит. Иаԥхьаѣа агәашә ахь днаԥшит. Ҭынчроуп. Амра ашәахәақәа ашәаԥыцьаԥқәа ирылԥхоит. Ашьац аѣны макьаназгьы аҙаҙа цәыкәбарқәа рхьынҳалан икәалыкәаԥьо.

Иахьа мҽышоуп. Закан ашкол ахь дцаҙом. Ихала заҵәык аѡны дахуп.

– Ҳаанҙа аѡны утәаз, машәыр ѣаумҵан, аѡны уахылаԥшла, аҳәыс ашҭа иуцәтымҵааит, ушәѣәқәа урыԥхьала, – рҳәан, иани иаби ашьыжь агәашә инҭытҵит. Урҭ иахьа ақалақь ахь ицон.

Еиҳараҙак араѣа злеишәа цәгьаз аҳәыс Ҷыҕра акәын. Уаѡытәыѡса иҳәатәы ханатҵарц агәы иҵамызт. Зны-зынла ахы ианаатҭашәалак, иара ишаҵахыз ахы мѡаԥнагарц иалагон. Уажәы агәашә иадгылан, адәахьы иԥшуа. Знык агәашә изҭытҵгәышьар, иабаргәыз, адә ѣьаѣьара ду инықәымлоз ишаҵахыз! Агәашә аҭытҵра анагәалашәалак, ашҭа иҵагьежьуеит, иҵагьежьуеит.

«Аҙаҙа бар, ами рхны иазаазгароуп», – Закан днахәыцит. Иан ианакәзаалакгьы ииаанылмыжьцызт крамҵакәа. Зны аԥш ажәпарақәа ытҵхны иазаалгон, зны ами рхны. Уи иаргьы ианыԥшны иѣан. Ҷыҕра Закан ахы наидшьыло, инаилахәмарыр

цәгьа иамбо аҽааҟанатцон. Икшарашәагьы ахы шьҭацаланы инеинарбон. Аха Закан уи далахәмаруамызт. Знык акшара аурбар, идухаргьы уи иашьцылоит ҳәа иҽааникылон.

Закан агәашә аҿы даннеи, иара ахы ѡышьҭыхшәа, инаихәапҵшит. Ахы ҟәазʒа, алахь ҿашаʒа.

– Баша усыхәапҵшуеит, уи атцкыс абра уҳәлар еиҳа иузеиҧьуп. Адәахьы ацара уҭахгәышьоуп, аха ишпаҟасцари, макьаназы уан уацырҭом. Насгьы уан ахш ҳзаанагоит, уаргьы иужәуеит, ҳаргьы иаажәуеит, – днацәажәеит Закан ибжьы аармаҷшәа Цыҧра. Иара гылан ус ихәапҵшуеит, иихәааз аҳазшәа. Ахы наҟьа-ааҟьеит, ма уара сеилкаа, саргьы схәычʒам уажәшьҭа, иаамҭоуп ашҭа сҭыжьра аҳәарашәа.

Закан агәашә аҟынтәи адәахьы днапшызар, Цыҧра ан агәарабжьара ибжьаланы иаарыуан. Уигьы иареипш ахы ҿашоуп. Ашьыжь аѡызцәа ирылакны наҟ икарцахьан, аха апа анагәалашәалак, егьаԥьара иҟазаргьы, арахь аҿаанахон. Нас агәашә инадгылон азаакьхәа ихәаауа. Усҟан Закан иаб уи хара иԥхатцаны даахынхәуан, аха аҳәыс Цыҧра ашҭа иҭагьежьуа, агәашә иадхо, мбатәын иҟанатцоз.

– Уабацои арахь, уабацои арахь! – Закан уажәы уи ибжьы нақәиргеит. Иааҭгылашәа ҟанатцеит, аха иааины агәашә инадымпшылар агәы иамуит.

Закан лабак ааипшаан, днатцаҟьеит. Ишаҭахымыз, агәарабжьара иныбжьицан, даахынҳәит.

– Закан, о, Закан! – убри аамҭазы агәыла ҷкәын Ныгә ибжьы ааиргеит. Урҭ Заканраа рҿапхьа акәын иахьынхоз. Рацәак еицәыхарамызт. – Ууаи ҳахәмарлап!

Ныгә ианакәзаалакгьы маланыҟәажәк иман, уи анимырхоз аамҭак убашамызт. Закан уахь иҿынеихеит.

– Изакәи ари иҟауҵо? Иахьи?

Ныгә ималаныҟәа ҵаҟа икажьны, ашьҭахьтәи абарбал арыххара даҿуп.

– Абра ԥьара апсыԥ ацәцон, аха иҟасцеит. Исҷабит. Уажәшьҭа акагьы амыхьыр ҟалап, – иаашьҭихын, инаиргылеит. Нас абарбалқәа нышьҭакшашәа иуит. Днарыс-ѡарысит. Еиԥхьытта икажьыз аматәахәқәа ааизикын, зымѡа иныԥхьеикит.

– Аҳа, уажәшьҭа иҟалеит, уаала, хәыцык ҳаалеи-ԝеип адәаҟны…

Закангьы амаланыҟәа ақәтәара бзиа ибон. Ирыман ашҭа инҭытцит… Амԝа нымԝахытц, агәарабжьара уахьыныбжьыстцәҟьоз, адәышкәаҕьаз шьҭан. Араҟа акәын есымша Закан иԝызцәеи иареи еизаны ампыл иахьасуаз, иахьыхәмаруаз.

– Закан, Закан! Уаангыли! – Ныгә ибжьы наиргеит Закан иахь. Закан амаланыҟәа дзықәтәаз ахьышәҭҳәа иааникылеит.

– Иҟалеи? – Закан амаланыҟәа иҿахакшәа ишьҭахьҟа даахьаҳәит.

– Иҟалеи? Ани шәыжә акәҙами, аҳәыс зҵаны игылоу? – Адәаҟны иҳәуа иқәыз ажәқәа рахь инапы наирххеит Ныгә. Убарҭ рзааигәарашәа хазы игылан жәык, аҳәыс иадгәыбзыцло.

– Ҳажә, ххәыс Цыҕра! Иаазгазеи араҟа? – Закан ииазымбатәбарахеит. Агәашә данҭытцуаз цқьа иаимырку? Дшаҟьшаҟьеит. Ишпатытци аҳәыс? Ан иамцәеи, уажәшьҭа иапсыхәоузеи? Ималаныҟәа цаҟа инышьҭеитцеит.

– Пшьи, Цыҕра, пшьи! Пшьи! – уахь иҿынеихеит. Инапқәа еихьшьуа аҳәыс иаирбоит, иааигәара иааирц, аха иара ус ихәапшуеит, иагьеиҭатцуам.

– Иҟоутцазеи, Цыҕра, уара? Ҳашпоушьи? Ууаи арахь, аԝныҟа уаала!

Аха Цыҕра уи аҳауа иҟахызма. Закан дазааигәахошәа анаба, ан аҿеаднарҕәҕәалеит еиҳагьы, аха нас инадҟьеит, иҧо-иҧо адәы инықәлеит.

– Ныгә, усыцхраа, абаапсы, аԝныҟа икаҳцароуп, ан иаццар иацәыҙуеит, – Закан Ныгә иахь ибжьы наиргеит.

Закани Ныгәи, егьа аԥьабаа рбазаргьы, Цыҕра ықәыргьежьаан агәарабжьара иныбжьарцалеит. Агәашә аҟынҙа иааҙарц егьрыгымкәа, Цыҕра атрымҳәа иаапан, ихынҳәны агәарабжьара иныбжьҟьеит. Нас ан аҟны инеины, арахь иаапшуа иагылеит еиҭа.

– Иҟоу удыруама, Ныгә? Ан ишацу ирхынҳәтәуп. Ашҭаҟынҙа иҳазнацар, нас ан арахь иоуҳашьҭуан.

Ан ишацыз, ишахыкәшоз, ишавагьежьуаз, агәашә аҟынҙа иаарцеит ԝапхьа Цыҕра. Ныгә днеины агәашә анааиртуаз аам-

ҭазы, Ҷыҕреи ани рыхқәа неидыркылан, ахьышәҭҳәа иҩатцҟьеит. Гәырҕьарак иатәнатәын, ишыҩуаз мацара, уаҳагьы иаарызнымкылаҙакәа абнаҟынҙа ицеит.

– Уаҟәытц, ахәылбыҷеха ан иацаауеит, иацәыҙыр ҳәа ушәома? Ахш уеизгьы иажәхьеит, – ихәеит Ныгә.

Аха Закан аҳәыс ахьицәцаз игәы иалан. Аҷенынтәаракгьы дарҭынчуамызт. Агәашә шпаанарти? Ишпаҭытци? Мамзаргьы иамыркҙакәа дҭытцу? Ишпареиҳәои ахәылбыҷеха иани иаби?

Ахәылбыҷеха, Закан иани иаби еималаеиҷалаха ақалақь аҟынтәи иаахынҳәит. Агәарабжьара ианаабжьала, Закан днарпылеит.

– Иҟоуи, Закан? Ишпоухугеи иахьа аҩны? – инаиазҵааит.

Закан акыраамҭа имҳәаҙеит иахьа ихьыз, аха ашьҭахь илахь еиқәшьшьы инареиҳәеит иҟалаз.

– Егьоурым, уи ианакәзаалакгьы ан иацзар аҭахын. Уажәшьҭа ан иацзаргьы цәгьамызт, идухеит. Ангьы иамҵуа ҳәа рацәакгьы ыҟам, – иҳәеит Закан иаб, Закан игәы аарҟәандауа. Иан усҟан рацәакгьы ахылымҳәааит.

Ус, арахә гәарлеит иҭәы-иҧха, ибақьаҙа. Ҷыҕра ан иацны имаар ҳәа шаҟа дшәоз Закан? Аха ианиба, деигәырҕьеит цәгьалатцәкьа.

– Иааит, иааит! – ибжьы наиргеит аҩныҟа.

Закан егьа ҟаитцандазгьы, ашҭа изҭамцалеит аҳәыс.

– Уаби уареи арахә напы рыдышәкылома? Умбои, шәышҭәымуаҩыршьо? Урҭгьы аилкаара рымоуп... ҧшьи, ҧшьи! Ҷыҕра, ҧшьи! – лҳәан, Закан ианаҳәыс даҧхьо, агәашә дынҭытцит.

Ҷыҕра, уи лыбжьы анаҳа, иналыхәаҧшын ашьшьыҳәа ан инадцны арахь аҷааанахеит. Закан иџьашьаны дыпшуан...

ҬИС АҨСҬАА

Ауҭраҷы сжыга нытцарпо абаҳара саҷуп. Адгьыл, аҙынразы зыпсы зшьаз, еиқәатцәаҙа иаарҳәны инеиқәысыпсоит. Ашәырҭлакәа сынтәа заанатцы аапынра иапылан, ибыбышҙа иҭагылоуп. Амрагь ҧытк ихалахьеит, уи иахылтцуа ашәахәа бырфынқәа ҟәандаҙа зегьы ирықәпхоит.

– Саб, саб, ак уасҳәоит, – убри аамҭазы дхахаҙа, лыбла ҕрақәа лхаччауа, даасыдгылеит Хьыбла.

Саргьы абаҳара сааҟәцын, ахәы сгәышҭа иныҵакшәа саагылеит.

– Убаҳауама? – днасызҵааит. Сбаҳа ахәы лнапы нахьылшьит, днасҷапҵшит.

– Ааи, сбаҳауеит, ибҭахыз?

– Акы усырбон.

– Закәызеи иара? Ибымҳәои?

– Уаалеи, иусырбоит. Уи сара иахьанҙагьы игәасымҭаҙацызт.

«Закәызеи абри ахәыҷы ислырбо, игәалымҭацыз арбан иахьанҙа?» – сбаҳа ныҵасырсын, слышьҭаланы сҷынасхеит. Хьыбла усоуп дшыҟоу, зегьы дразҵааларoуп, зегьы дрыхәапҵшларoуп, зегьы гәалҭаларoуп. Ҭынч ҷьарак дузыртәом.

Ауҭра ҳанҭыҵын, амаҵурҭа ҳныҵагылеит. Уаҟа игылаз аҟәардә хәхәа саахан, снықәтәеит.

– Уҵшлеи, Ҵис иҟанаҵақәо убап. Сара Ҵис ас иҟоуп ҳәа сыҟамызт.

– Иҟанаҵозеи? – сара ҳацгәы ахьиаз ахь сынхьаҵшит.

Уи ҳмаҵурҭа аҵхьа игылаз ашьақарҵәа амҵан, ашьапқәа еиқәыҵсаны, аҽееиҵҳәашәа ииан. Амырхәага ақәыҵхон. Аҵыхәа уажәы-уажәы иаркәаталеиуан.

– Акагьы ҟаналаҙомеи, Хьыбла, ус ииоуп Ҵис, аҵсы ашьоит, – сҳәеит сара.

– Аҵсы ашьо ҷьушьоит, уахәаҵшлеи, шаҟа иаѡыстаау убап. Ана изиоуи зугәахәуа? – Хьыбла дааины даасыдтәалеит.

Ҳмаҵурҭа иавагылоу акәасқьа ахыбраҷы аҵарақәа рацәаҙаны иаман. Уажәы убрантәи ѡ-ҵыск ѡалбааԥрын, ацгәы ахьиаз иѡахаԥраait, иҷырҷыруа. Ацгәы аатҵеит, аха акгьы азымкыкәа иаахынҳәын, ѡаҵхьа иахьиаз аҵыҵ аҷы иааины аҽынканаршәеит. Насоуп сгәы аназѡа уи хықәкыс иамаз. Аҵарақәа ҷырҷыруеит, иҷырҷыруеит.

– Иубама, папа, иҟанаҵаз, уи абанҭ аҵарақәа акырц агәы иҵоуп, – лҳәеит Хьыбла. – Наҟ иԥхасҵоит.

– Баҟәыҵ, иҟанаҵо аабап. Уи аҵарақәа азкуа ҷьыбшьома? Ус ирылахәмарырц агәы иҵоуп, – нлаҭаскит сара.

Дук хара имгакәа ԝаԥхьа ҭарақәак, еиҳа агәаҕьра злақәаз ракәхап, ԓеыларҟәҙаны, аҽывҳәа, ацгәы ахы иныкәсуама уҳәаратәы инахыԥрааит. Ҭис ԝышьҭыԥеит дырԝегьых, аха акагьы азымкит. Нас иԝуа ирышьҭаланы акыр инаскьеит. Анахь-арахь иԥшуа ашҭа агәҭа иқәгылоуп.

– Саб, саб, иакуеит, иакы! – Хьыбла ҭахак сылҭауам дахьгылоу.

– Уи бацәымшәан бара. Уажәы иазыруа бахәаԥшлеи…

Сара уи ацгәы сатцаҟьаны наҟ иԥхасҵар сылшон, аха сԓааныскылеит.

Убри аамҭазы аԓеа ҭарақәакгьы ԓеааибыҭаны, иааигәаҙаны аҽывҳәа инахаԥрааит, инахаҷырҷырит, угәы иҭақәоу ҳзымдыруа ԥьушьома, наҟ уца, баша мала уаҳмаԝаҙан рҳәарашәа. Урҭ ицо-иааува мбатәын иҟарҵоз. Икны алақәа ҭырхуама уҳәаратәы, иааигәаҙаны ацгәы иаҽаԥало иалагеит. Ҭис зныкԝынтә раҟара иааибаган, иԥеит дара рышҟа, аха нас акагьы алымшошәа абазар акәхап, – миаау, миаау! – ҳәа итцәуо, ахы ларҟәны ҳашҟа аҽааанахеит.

Атцарақәа шахыԥрааԥ иахыԥраауан. Нас акгьы аналымша, аныҟәашәа аарццакын, иааины инаҳадгәыбзыԓеит. Аҭыхәа наҳаднашьылеит, ахы наҳхьнашьит.

– Уара аԝсҭаарақәа уҵазаарын, Ҭис! Аха иубама иухьыз? – лҳәеит Хьыбла.

Ҭис дырԝегьых, – миаау, миаау! – аҳәан, иналыхәаԥшит. Атцарақәа ахьазымкыз агәы иалазар акәхарын.

Инеин, агәы рҭынчны ахәышҭаараҽы инатәеит.

ИЗХАРАДА?

Нарыкь дышнеиуаз дааҭгылан, иаԥхьаҟа ишьҭаз адәышкәаҕьазднықәԥшит.Адәышкәаҕьазагәҭанытцәкьаа԰ееимырԥаԥахьаца хыжәжәарак ықәгылан. Уи шаҟа ахытцуа здырхуада, ашьапы зегьы кәамхьарха, еилаҳәыԥны иҟалахьеит. Уаҟа аԥхынразы арахә иртәарҵоуп, аԥша ҟәанда нархьырсуа рыԥсы ршьоит. Аха уажәы уаҟа итацәын. Анаԝсшәа агәарлара зҽеыназызкхьаз жәқәак ықәын иҳәуа.

«Иабацеи абарҭ? Иабанытцахәашеи иарамшкала?» – Нарықь игәы дынҭахәыцуа адәышкәаҕьаз днықәсит.

Адәышкәаҕьаз ахьаантцәозцәкьа, аккара агәы илсны иааиуаз акәара унычпынгылон. Нарықь уи днырын, акәара иаваршәны иҷынеихеит. Зны дааҭгылеит, дааҙыркит. Акәара хәытхәытуа, ахаҳәқәа иахьрацәажәоз иахылҵуаз ашьҭыбжь ада акгьы уаҳаҙомызт.

Аҧсабара ааҧынра иаҧылон. Заанаҭы аҧхарра здызкылақәаз ашәаҧыцьаҧқәа аиаҭәара нархубаалон.

Амш ахәлара макьана ҧытк агын. Амра амшын ахь инҭагьалахьан. ҧша ҟәандакгьы леикеиуа аҧсабара агәҭынчра еиҧхьанашьшьаауан.

Аха Нарықь игәалаҟара ачеакҙан.

– Цыҕәа, Цыҕәа, Цыҕәа! – Нарықь ибжьы наиргеит, нас дназыҙыркит. Ибжьы аҳәр, цьара аҭак шҧаҟанамҵарыз.

Иааҭынчрахеит ҡаҧхьа, иууаҙа.

Абар иахьа ҡымшуп Нарықьраа рҳәа хазынахә, Цыҕәа ҳәа изышьҭоу, аҡны иҟамижьҭеи. Иахьца-иахьаа узымдырҙо, ашьарақәа аманы инылахәаша ицеит. Убри аахыс Нарықь тәамҡахәк ҟаимҵацт. Иахьеимиидац иҟоузеи? Аха уеизгьы, ишҧасымбари ҳәа гәыҕрак имоуп. Еиҳараҙак дызмырҭынчуа, иан даар ишҧалеиҳәои? «Уара уоуп сзықәгәыҕуа, ушырхылаҧшра уара иудырп», – лҳәеит лара, наҟ лабраахь данцоз. Цьара данцоз ианакәзаалакгьы иара иакәын зегьы знапы ианылҵоз. Иаб уеизгьы хҭацәыхак имамызт. Ашьыжь шаанҙа итрақтор днақәтәаны днытцытцуан, нас уахазны дкараха даагәарлон.

– Иумбаҙеи? – днаиазҵааит Нарықь иаб, иаха ианааилатәа.

– Исымбаҙеит, – аҭак нықаитцеит Нарықь, ихы ларҟәны. Дахьеимдақәазгьы днарылацәажәеит.

– Уан даар, уажәшҭа илаҳҳәозеи? Уан лакәзаарын ҳазынтәыкгьы ҳаибаркны ҳазкыз.

Нарықь иахиҳәаара издыруамызт. Иан леиҧш иахьгәцареимкыз акәу зегь зыхҟьаз?.. Уи ачены акраамҭагьы агәашә иадхон иара. Ашьҭахь Нарықь ичуан иман данындәылҵ, иара

ыҟаҙамызт. Нарықь ибжьы иргеит, даԥхьеит, аха башан, ицахьан.

Нарықь игәалашәоит, уи жәамааҭк ҳәа, иан Кәыц Капыта имыхәҳаны ианаалгаз. Кәыц Капыта иҳәаажәла бзиоуп ҳәа лаҳахьан.

– Ари жәбо ишәзаазгаз! – иан уи шаҟа деигәырҕьоз усҟан! Нас ахәыҷқәа реиԥш, хазы ахәы ҟаҵаны краҽалҵон, ахәыҷқәа реиԥш инҭагәаны асапын шәах иарганы илкәабон. Ашҭаҽы ианоурышьҭлак, игәырҕьаны иҟанаҵарыз аздыруамызт, иҩуан, иԥон, адәы ақәԥшра иазгәышьуан.

Нарықь уи ахәыҷрагьы игәалашәон, ақәыԥшрагьы.

– Ҷыҕәа, Ҷыҕәа! – рыбжьы анакәдыргалак, «ыҳ, ыҳ!» – ҳәа иааины, агәашә инадгылон. Ахы ҩышьҭыхны, исзууазеи аҳәарашәа, инаихәаԥшуан.

Нарықь иан уи напы адкыланы краҽалҵон. Ианыԥшынгьы иҟан. Ақьышә хачачаҙа, алымҳақәа хьадышьшьы, иазҳазыҕьеит, иҳәа наҙа-ааҙаны иҟалеит.

Ус ашьарақәагьы ариит. Зегьы рылаԥш убри иахын.

Ашьарақәа аныхбыцха, убраиаҟара иԥшҙахеит, рԥынҵақәа хашәшәала, ипатаз-патазҙа ран иацын, еибархәмаруан ишкәакәа-шкәакәаҙа.

…Нарықь дыштәаз дҩагылеит. Иеигәышә хәыҷы аааиԥшаан, дындәылҵит.

– Уабацои? – иаҳәшьа Қәеиза днаиазҵааит.

– Сабацахуеи? Ԥьара ҭыԥк здыруеит, ибдыруеи, убраҟа иҟазар? Уахагьы абнаҽы иаанхар, ирыхьуа здырхуада? – агәашә дынҭытцит.

Иабгьы усҟан дныгәнысуа аҿаԥьара аимдара даҽын.

Адәахьы илашьцан, аха ажәфанаҽ ихыз аԥсҭҳәақәа наҟ инаскьацыԥхьаҙа, амза ахаҽы еиҳа-еиҳа илашаҙа иааԥшуан.

Нарықь уажәы акәара даваланы акыр днаскьеит. Нас даахьаҳәын, ачаирҵахь игаз амфа данымлакәа, Баԥьга амхы ахьыҟаиҵалоз ахь иҽынеихеит.

– Ҷыҕәа, Ҷыҕәа, Ҷыҕәа! – еиҵах ибжьы наиргеит.

Убри аамҵазы, рацәак ихарамкәа, иаԥхьаҟала амхырҵа иакәыршаз аандаҽы ыҳ-ыҳҳәа шьҭыбжьык иаҳазшәа даақалеит Нарықь. Дназыҙырфын, нас уахь иҽынеихеит.

Амхырҭа уахьнаваҵәиуаз, аандаҷы, ҵыԥхтәи аҭырас ҩа ахашьшьы иахьыҟаз ажра агәаҩараҷы, агәамсам еизганы иҭажьын. Ахықә аҷы Ҷыҕәа ықәгылан, ашьарақәа аҵеибаҳәа. Уахынла араҟа имтәо иҟамызт, зегь рыла еиқәыршәан. Инцәыҵалар, уаҩы ибарҭамызт.

– Уабаҟаз, Ҷыҕәа? Иухьи? Изыҟауҵазеи абас? – Нарықь уи днадгылеит, иахьибаз дааигәырҕьеит.

Иара ахьгылаз иагьымеиҭаҵит.

– Уаала аҩныҟа, Ҷыҕәа, уаала! Сара соуп зегь зхароу, цқьа уныҟәсымгеит. Уаала, амла уамгеи, кроуҷасҵап!

Ҷыҕәа ахәацаҳәа Нарықь ишьҭаланы аҷынанахеит. Ашьарақәагьы уи инашьҭалеит.

Аҩны ианааи, Нарықь иан даахьан. Уи иҟалақәаз зегьы лаҳан, цәгьаʒа лгәы иалсны дыҟан:

– Угәы ишԥаанагои, Нарықь? Изцазеи абарҭ абрантәи? Кыр руҭозу? Ишақәнагаз урхылаԥшуазу?..

Нарықь ҷимҭʒеит.

ГӘЫРАЗ

– Нану, о нану... ҳамцаʒои?.. Ҳцап, нану, ҳцап!.. Аҩны дыҟазаргьы ҟалап Ҳараз уажәы... Ибдыруеи иахьа ҷьаракыр ибазар Гәыраз?,

Гәыраз аʒбахә иаҳаижьҭеи Алхас ҷьарак дазкуамызт. Дхыцәʒа, уажәы-уажәы, иануду амаҵурҭа абарҵаҷы аԥссара дахьаҷаз дналыдыххылауан. Ариабжьарак шаҟа зҵаарала дыхҭеикхьоузеи?..

– Уажә ҳаннеилак, ахәда ашаха ахаҵаны, уаҟа ҷьара икыдҷаҳәалахзар?.. Санабалак, адрым-дрымҳәа ишьҭыԥауа, егьа иҩны исԥыларын!.. – Алхас уажә зегь реиҳа дзызгәышьуаз убри акәын. Игәҭыха, ихәыцрақәа зегьы убри иазкын. Дарҭынчуамызт.

– Иааигазар иоуимышьҭуаз, уаҟа иззаникылахуаз?.. – анду лыбҕа ааиҵылхын, лматә днаихәаԥшт. – Уантәи аранʒа изымаар ҳәа ушәозма?.. Уи ҷьара ишакәым заалымдарак иақәшәеит акәымзар, егьаҷьара иҟазаргьы иаауан, нан... Иу-

гәаламшәаҳои, аҩны ианыҟамалоз, убжьы анургалак, егьаԥьара иҟазаргьы иҩны ишаалоз… Аандаҭәҟьагьы агәхьаа мкҳакәа атрымҳәа инахыԥон… Убри зыбз ала абас имҩасыз лыбз ада кәац анцәа илҿоумҭахын!.. – Алхас ианду, уи аалгәалашәацыԥхьаҳа, шаҟа лгәы иҭаххуаз аҟара дааицранаршәуан. – Лыбз еиҟәышьшьартә, изакәызеи инаҳзылуз!..

– Ҳцап, нану, ҳцап!… – дааҕьаҭәыҕьаҭәит Алхас, Ҳазар дрыԥәшәар Гәыраз иазкны жәабжь гәырхыҵхыҵгак реиҳәар шалшауаз агәыра игауан.

– Ҳцап нас… иудыруеи жәабжьк ааигазар… – лҳәан, Мыҷыҷ лҳәымсаг наҟ инышъалҭан, ашәқәа ныдылҭеит. Ианакәзаалакгьы абас иандәылҭуаз, абас рҿанынархауаз, – уара ара уҟаз, Гәыраз… ҳаанҳа ашҭа уҭымҭааит!.. – ибжьы нақәиргауан Алхас, ахы, алымҳақәа, абҕа ааиԥхьишьшьаауан. Гәыраз рыцҳа бла-бла инарыхәаԥшын, агәашә аҟынҳа инаскьаганы иаахынҳәуан, ииҳәаз шеилнакааз агәра дыргауа…

* * *

Ҳаразраа ахьынхауаз рацәак ихарамызт. Аҳабла ирзеиԥшыз адәышкәаҕьаз уахьынықәсуаз, агәарабжьара ибжьгаз амҷа ахьааихуҭәазҭәҟьа, иаша ргәашә унадгылауан. Рыҩныргәара – хар рымаҳамкәа инхон Ҳаразраа. Иашьцәагьы иаргьы уаахандеиҩцәан, уаареигәырҕьартә рҿыҟарҭахьан анхарантцыраҷы. Алхас уажәы Ҳараз имашьына ашҭаҷы иҭагылазшәа аниба аԥхьырҭәҳәа дааигәырҕьеит. Иусҟәа ааманшәалахарызшәа дназхәыцит.

– Уааскьа, нан, ала удсылап!.. – Алхас иануду агәашә аалыртын, ашҭа инҭалеит. Ала маҷк иаарыдҷыҕәҷыҕәлан, нас иҭыхәарышәшәауа аҿааиакәнакит.

Ҳараз иан, Мыҷыҷ дшылбазҭәҟьа рышҟа лҿаалхеит.

– Нан, Шьыкәа, ҳара уахь ҳнеиҳом, Ҳараз дыҟамзар… Ҳараз иоуп хара иаҳҭаху… – лҳәан, Мыҷыҷ лҿааныл кылеит.

– Иауазеи шәмааикәа, Мыҷыҷ!.. Ҳаразгьы дыҟоуп… рацәак ҭуам дааижьҭеи… – Шьыкәа дгәыкыҭәыкуа урҭ аҩныҟа иналыԥхьеит, раапра дазыԥшызшәа.

– Мап… ҳара абра ашәшьыраҷы ҳаатәап, Ҳараз дааиаанҳа… – Мыҷыҷ аҭәаҭла ашәшьыраҷ иамҭагылаз аҟәардә хәхәа

дныҟәтәеит, аԥшәмаԥҳәыс рацәак ауадаѡ даламҭацәакәа. Шьыкәа днахынҳәын, аѡныҟа лҷыналхеит Ҳараз диԥхьарц. Ҳараз аѡнашьҭахьҟа амхырҭахьы дыҟан, аҳәарақәа рзыҳәан аҭәа ирхуан.

Ус Ҳаразгьы дааит…Алхас,иблақәа ҭырхаха,уи дихәаԥшуан ацәажәара дахьаҷыз.

– Уи шыҟалаз бымбои, Мыҷыҷ… Наҟ санцоз убра итәан, ача ахьырҭиуаз, Уарча ҳәа иахьашьҭоу, ача аазхәақәоз инарыхәаԥшуа. Санаба, исыдгьежьыло, иҟауҭәуо иалагеит, аха исылшагәышьоз!..

Арахь санааузгьы убра иҟан, ача иаасхәаз ԥыҵк амхны иасҭеит ирыцҳашьаны. Цәгьалатцәҟьа иагын. Анкьа избахьаз абаҟахыз!.. Амашьына санынҵала, иѡны исышьҭалан, аԥсиаԥси еихьымʒауа, акыргьы исыцааскьеит, аха изахьʒо иҟахызма!..

Ҳараз иажәабжь данааалга, аʒәгьы ҷиҵʒомызт. Алхас иануду дналыдыҷәҷәалеит, Ҳараз итцагь уи аʒбахә дналацәажәар шиҭахыз удырратәы.

– Убриашәа днатәаааит Хаԥҭинагьы, закәызеи ҳназлалтцаз!.. Ҳараз, ҳара ҳаззааиз ҳуҳәарц ауп… Уатцәы убрахь уцаны уҟалозар, ҷьара ишԥоумԥыхьамшәари, ауадаѡ уалаҳҭоит, аха ԥсыхәак амазар абрахь иҳазкылга…

Алхас ианду илҳәақәоз игәы ихьухьууа итцагьежьуан. Дырѡагьых лара лакәын иани иаби раасҭа игәҭыха иахатцгылауаз.

– Лыбз ада кәац анцәа илҷоумтцахын!.. Лыбз иахҟьаны закәытә хынҵа-ѡынҵарақәоузеи ҳназлаҳақәаз!.. – агәашә инҵытцын,амѡа ааихтцәаны адәышкәаҕьаз ианаақәгыла,Мыҷыҷлхы ѡаҳаракны Хаԥҭинараа ахьынхоз ашҟа дынхьаԥшит лҷеармышьцаны, гәамԥхара-ҟазшьак налынлырԥшын.

Хаԥҭина лыбз иахҟьаны ауп Гәыраз рыцҳа, иахароу, иахараму еилымкааʒакәа, аԥсҭазаара абырсҟак изыҳәашгашахаз.

Ҷнак Хаԥҭина, лыбла ҭакәаҳақәа ԥсеиԥсеиуа, Мыҷыҷраа ргәашә днадгылеит узылҷамԥшʒауа, лҷееихаршәны.

– Сықәынахит, ихашәҵом шәара, сықәнахит!.. Сыкәты ыҟамкәа, сыкәҷышь ыҟамкәа… изныкым, иѡынтәым, иуауаʒа

ҳказарма ишыԝнагылоу збоит… кәтаҕь шьаҭагә аасызннамыжьит… – даҟәыҵуамызт Хаԥҭина, иаалҷашәоз зегьы азылҳәауан Гәыраз. – Уажәшҭак ианызба, ахәшә аҭаны ишысшьуа жәдыруазааит!.. – днақәмақарит, лхаԥыц ҕаҕақәа неихарыҕәҕәауа, Хаԥҭина.

– Хаԥҭинахеит, ариаҟара бҷы ацәа захыбхуазеи?.. Гәыраз акәымзаргьы быздыруамеи?.. Иҟоу зегьы ахҭныбҟьоит… ҳара ахааназгьы уи аԝыза изакәзаалак акы адҳамбалацызт!.. – Алхас ианду илаҳаз даараҙа ихьаалгеит. Аиашазы, дарбанзаалакгьы игәы иаанагомызт Гәыраз абас ҟанаҵап ҳәа. Аԥсыцәгьара шамахамзар иадрымбалацызт. Ԥьоукы-ԥьоукы рлақәа реиԥш ишԥыкәу, аԥсы ҵамҵамуа, атәым кәытҵара ихыланы ас шыҟанаҵауаз?.. Акәҷарақәагьы афону?.. Мыҷыҷ уи агәра лызгомызт.

– Хаԥҭина, бԝашьеит, уи ҳара ҳла акәымзар ҟалап… Ҳара ҳла ус ҟанаҵарымызт… изакәызеи исаҳауа!.. – Мыҷыҷ Хаԥҭина лажәақәа лгәы иҵаланы даршуан, аха инҭырҟьаҵәҟьаны лгәылаԥхәыс иналҷалырхьыр лҭахымызт.

– Шәара шәла ауп, ахаҭаҵәҟьа!.. Уажә избама сара!.. Уаҳа сашҭа аԥынҵахьгьы изымбароуп!.. Ианызбагьы ижәдыруазаait ахәшә шасҵо!..

Хаԥҭина лҷеаахыршәааны, деицаԥа-еицаԥо, леиԥка шьҭахәазо агәашә днадҵын, уаҳагь Мыҷыҷ дналызхьамԥшҙакәа днықәланы дцеит. Мыҷыҷ, иҟалҵара лзымдыруа, ҧытраамҭак ус дгылан, Хаԥҭина лхымԝаԥгашьа лзымбатәбараханы, длышьклаԥшуа. Нас, даахьаҳәын, ала аԝнаԥхьа, ашҭаҷы иахьиаз дназыԥшит.

«Уаангыл, уҷаршьыртә иҟасҵап сара, ус ухы мԝаԥуго уалагазар… Уара иуқәнаго сара иусырбап!..», Мыҷыҷ лхы рҵысуа днақәмақарит агәашә аҟынтәи.

Аԝны ари аус даараҙа аҭыҙшәа алҵит. Еимаркит, еиҷаркит… Алхас ихы кны дтәан… Иахара-иахарам Гәыраз аусҷәа акырҙа иааилаԥаҭеит, ашашәеилашәа еиԥш, иаразнак иааузееилмыргауа.

– Ари ас иалагазар ҳҭахеит… наҟ иқәгатәуп!.. Закәызеи, мшәан, агәылацәа рыкәты-рыкәҷарашьаҭагә ааннамыжь-

ʒауа излагаз!.. Уаангыл!.. Гәыраз, уара иуқәнаго – сара иузысыԥшаап!.. – Алхас иаб Хынтрыгә Гәыраз дазгәааны ихаԥыцқәа неихаирҕәҕәеит, илакҭа узҭамԥшʒо, иаатцыршәааны. – Хар амаʒамкәа ишыҟаз... шәгәалашәома, зынгьы, Хаҭԥҭина кәтышьаҭагә сымаʒамкәа саақәнахит ҳәа ҭаха анҳалымҭауаз?.. – Хынтрыгә ихшыɯ иаразнак убри иназцеит, дааилшааааилшааua.

– Ҳгәылацәа ҳалнахуазар, иазаауазеи ари аɯыза ала, наҟ иқәгатәуп!.. – Алхас иангьы, алақәа бзиа иаулбахуаз, амца нацралҵеит. Аҳәатәы анроу – Гәыраз аилкаара иашьҭадаз... рхы иааташәауаз азырҳәауан. – Ус ҟазҵо Гәыраз акәымзаргьы шәыздыруамеи... иҟоу зегьы ахҭнышәҟьауеит... зны ҳаапеиԥшып!.. – Мыҷыҷ даалҟьан, урҭ ирҳәақәоз днаԥыɯлеит. Уи дахьиашақәазгьы ыҟан. – Шәгәаламшәои, усҟангьы даалаган, аҭыʒшәа лыршеит Хаҵҭина, аха Гәыраз акагьы ахараʒамызт. Ус ҟазҵауаз Шьаҭраа рлакәымсаҭ акәын, иҳәарҭалеиуа кәти-кәтаҧьи акы ааннажьуамызт. Аɯнқәа рышәқәа аартны иабар, иаампыхьашәауаз нышьҭнаԥаауан. Ашьҭахь, уи ахәшә аҭаны изшьыда зышәгәахәуа?.. Хаҵҭина лоуп, уаҳа дарбану?.. Уи дшыҟақәоу шәзымдырʒои?..

– Гәыраз акымзарак ҟанамҵаʒеит!.. Уи акагьы ахараʒам!.. Уи акәʒам иҟазҵаз!.. Хаҵҭина амц лҳәоит... Гәыраз агәаҕ лымоуп!.. – Алхас дааҕьаҵәыҕьаҵәит Гәыраз азыҳәан, ирҳәақәоз игәы иаатцаххны. Уи ус ишыҟамыз агәра диргарц иҵахын, аха дара уи иххәыцуа иҟахызма...

Зеиԥшра лаз Гәыраз рыцҳа!.. Алхас егьараан дубаргьы убри акәын дызцыхәмаруаз. Ашьапқәа хышкәакәааʒа, агәышԥы ҭыганы, аҽаҳаракны ашҵа ианҭагылоу унахәаԥшыр, угәы иаанагарын закәытә лоузеи Хынтрыгә изану ҳәа. Аха арахь, аҳаблаҧы Алхас ила ҳәа иашьҭан. Уи аɯыза ала ақыҵан аʒәгьы изанымзаргьы ҟаларын. Иаҵашьыцқәоз шыҟазгьы иеигәырҕьақәозгьы ыҟан.

– Ҳара уи азыҳәан ҳгәы ҭынчуп... Тәымуаɯык ишакәым арахь дыбжьалап ҳәа уаҵәымшәан... Уахашааназа ахухуҳәа ишуа ҳгәарабжьара ибжьоуп... ҳахьчоит.

Ари ас аʒбахә анырҳәауаз, Хаҵҭина лыблақәа нҵырхәны, лылахь неиҵалцалон, ирҳәауаз акымзаракгьы лгәаԥхомызт:

«Џьымбацқьеит, иазыруазеи Хынтрыгәраа ҽадажәк иаҟароу алаҳәындыць, ргәараҭа иҭазза, абнара ҳаланхауашәа… игәаҕьны рашҭа узҭаларым…» – инарҿалырхьуан Хаԥҭина уи аҙбахә ахьырҳәауаз, хаара-ҟазшьак ацаҙамкәа.

– Ус зыбҳәауазеи, Хаԥҭинахеит, Хынтрыгәраа рла уаѡы иԥырхагаҙам… – инлаҭаркуан, лажәа инапыѡланы. – Уи изԥырхагахаша иара дадыруеит… устцәкьагьы ахы еилагаҙам…

– Ахы еилага-еилагам… исгәаԥхауам сара уи ала… ианаасԥылалак, сышьҭахьҟа сѡагьежьны сҿынасхоит… абга еиԥш ауп сшахәаԥшуа. Ани аҙаҙымк иузнауа иалудыраахуазеи… агәра злоугауеи?.. – илҳәац еиҭалҳәауан Хаԥҭиа, илгәамԥхазгьы лгәаԥхараны дыҟамызт дунеихаангьы, аханатәгьы ус илҟазшьан лара.

– Гәы-ра-аз!… Гәы-ра-аз!.. – Алхас ибжьы акаѡҳәа адәы ианықәмыѡуаз ыҟаҙамызт. – Ууаи арахь, ууаи… ари убо!.. – анақәҿиҭлак, акагьы иазнымкылаҙо ишҟа аҿынанахон икауа, иқәхысааны. Ишаҟьшаҟьо ахәычқәа ахьыхәмаруаз инарылалон, инарылахәмаруан. Ампыл инамҵасны инышьҭнаԥаауан, зегь еибарыѡуа ишьашьҭоу, амбаҿы инаганы инышьҭанаҵон. Атрым-трымҳәа ишьҭыԥон, иҟанаҵарыз аздырамызт. – Аферым, Гәыраз, аферым!.. – Алхас уи деигәыргьаны ахы ишьышьуан, ахәда ишьышьуан, иааигәыдиҳәҳәалон иҿааларҟәны, инапқәа накәыршаны. Усҟан иаргьы гәыбзыҕханы ахы иднашьылауан, ишизыҟоу инардырырц. Ашкол ахьынтәи данаауаз, автобус дшаатыҵлакҵәкьа иѡны инеиԥылауан идгәыбзыҕлауа, нас ишәыра ааимхны, инаҿытҵакны, иаԥхьа иѡагыланы аѡныҟа аҿынанахон.

Аха ҽнак Алхас Гәыраз аѡны икыдҿаҳәаланы ианиба, даараҙа ихьааигеит, игәнигеит. Уи зегь зыхҟьауаз ауимдырхуаз, аха илшагәышьоз. Ауура ианалагалак днеины днадгылауан, аха изырҭынчуамызт. Ацуҭа-аҳабла зегьы уи абжьы ԥшааԥшааua иналыѡуан. Маҙа-аргама Алхас акырынтә иақәикхьан иауишьҭырц, аха аѡны ируамызт, ирҭахын ес-иҟалалакгьы Гәыраз акала иахьдырхәырц. Уи зҭашәаз арыцҳара аҭытцра даараҙа иазыцәгьахеит. Амшқәагьы цон еишьҭаланы. Аха ҽнак иҟалаз атәоуп иуҳәаша. Иара аѡны данықамыз, иахәыцх

здырхуада, ашаха ааԥнатҵаан, ашҭа иныҭҟьаны ицеит, уаҳагьы рымԥан инеиуамызт, ашҭагьы иҭаломызт… Абарҭқәа зегьы игәалашәон Алхас уажәы, аха зегь реиҳа ицәыцгьахаз – иаалырҟьаны Гәыраз ашкол аҟынтәи данааи иахьиимбаз ауп. Иҳаздыруам иахьцаз, игәыҵалаз ҳәа мап ицәыркит иани иаби, аха иара, урҭ, рыгәра игомызт. Иҟалаз аиашаҵәҟьа ашьҭахь ауп Алхас ианеиликааз, аха Гәыраз илаԥш ахьынаҙоз иҟамызт. Гәыраз рыцҳа ҵааԥшааua идәықәзар акәхарын, амла иаганы, атәым лақәа нацрыхауа, иаб иганы иахьоуишьҭыз. Убри нахыс Алхас Хаԥҭина лгәаҕ дыкны дагон, дибар еиҳа димбар еиҕьишьауан. Иԝызцәагьы данырбалак, гәаҕкрак иаруалуашо, рхаԥыцқәа неихарыҕәҕәаны инализыԥшуан.

– Ишәыхьзеи, уара, шәуауаҙа шәызгылоузеи уаҟа?! – лхы ркьакьаны днарыхәаԥшуан лара.

– Гәыраз абаҟоу?.. Гәыраз иахьзеи?.. – инеицҿакны иналҿадырхьуан иҿабҕ-ҿабҕҙа иахьгылоу.

– Иалыздырааuазеи сара Гәыраз ахьыҟоу?.. Шәара ишәымдыруеи?!.

– Гәы-ра-аз!.. Гәы-ра-аз!.. – Алхас ишилшоз ибжьы ԝеиҵыхнн, аҳабла зегьы иналԝыртә ҿааиҵуан. Уаҳагь иҳәаҙомызт. Егьырҭ ҭынч-ҭынчҙа, цәыҙ дук змоу реиԥш, еиқәшьшьы иаагылон…

Зны Алхас иԝызцәа ус рыҙбеит, рҿааибаркны Гәыраз иашьҭаларц, иахьыҟазаалакгьы ирыԥшаарц, аха рхы ахьдырхашаз рыздыруамызт.

– Хара иҟазар изымаар алшоит, аха, ус акәымкәа, рацәак ихарамкәа иҟазар, знык иахьынтәиааз амԝа азылхыр, иаанҿасуам… – иҳәеит ргәыла бырг Кәынҵал иахьиазҵааз. Уи маҷк аҟара игәы арҟәандауан Алхас. Аха аҵыхәтәаны иаҳаз Ҳараз иажәабжь ԝаԥхьа гәыҕра-ҟәандак ааинаҵеит Гәыраз хынҳәыр шалшауаз аҟара. – Гәыраз еиԥш ала ҳацуҵа ибжьанамгалацызт. Еихҳәа-еиҵҳәа, иныхгыла, аахгылауа, ҳаит уҳәар, акагьы иазаанкыломызт, нхарак изаԥсамзаарыз… Хынтрыгә ус ҟаимҵар акәын… Ҵоуп, Хаԥҭина длызгәааит, аха… Хаԥҭина уеизгьы уаҳа ус лымаҙам, иахьахәлаанҙа ԓьара акы лыршалароуп…

– Хаԥтина усоуп, даагылазар алақәа дрызгаган… Ладагьы ақыҭаҷ узланхари!.. Ақыҭаҷ моу ақалақь аҷгьы ирымоуп алақәа… Мардсоу ила зшьыда зышәгәахәуа?.. Лара лоуп, ахәшә алԥеит… Аѡны иахьнеиз, ауҭраҷы… ашьа аҷыҵуа, шаԛа рыцҳарыла иԥсызеи… аԥсы лыԥсхартә!.. – Ала бзиа акыр иаԥсоуп анхараҷы… ала умамкәа ушԥанхауеи, еиҳараҙак ақыҭаҷы… Гәыраз иацназгауаз ла ыԛамызт ҳҳаблаҷы…

Гәыраз аҙбахә, арҿхәаԥхьыҙ зымҳәауаз ҳәа аҙәгьы дубашамызт аҳабла иалахәыз ахьааидтәалауаз…

… Ианааилахәла, ажәѡанаҷ икәеицеиуа аеҵәақәа нкыдлеит иааикәаґґа. Алхас дмышҵалаҙакәа, акыраамҭагьы деиԥхьхәыцаауа дтәан. Иан хазы аѡнусҟәа дырҷын, лышҵыбжь умаҳаҙо. Иаб газеҵқәак ааиган, еиԥхьырттаауа дыргәылаԥшауан, уажәраанҙа изанымхыцыз жәабжь ҷыцқәак дрышьҭазаѡуа.

«Излаишьҭамлазеи иананажьуаз?.. Аха ишьҭалазаргьы избада-изаҳада?.. Ишьҭаланы ишцоз ихәжәаны икаҳазар?.. Краҷазҵада?.. Инхьагәгәа, атәым гәашәқәа инарыдыԥшылауа идәықәзар акәхап… Алақәа зегьы рҿааидкыланы иара ҳаршәоит ҳәа иалагар, усҟан аҷы ааҭшәаанҙа ирԛәаҵраны иԛоума?.. Уаѡаԥшь-ламысдакгьы илаба рыхха днасуазар акәхап!..» маҙа-маҙа Алхас иаб днеизыԥшит, Гәыраз ыҙи уажәи рыбжьара иаби иареи гәыхьшәашәарак нарыбжьалазшәа ибон…

– Ушьҭал, нан, ушьҭал!.. – Алхас ианду аҭынчра ааилалгеит. – Ҳараз уаҵәы ақалақь ахь дцоит, амѡан дырѡагьых даанаԥшы-ааԥшып… иудыруеи ԥьаракыр имԥыхьашәар?..

– Еиҭаацәырыжәгахт уажәы… уаҳа шәаԛәымҵҙои убри аҙбахә аҳәара?! – Алхас иаб Хынтрыгә иҿаарымчны даацәажәеит, акагьы иламҙаҙошәа.

– Лыбз ада кәац анцәа илҷоумҵахын!.. Иҳамбари нас сынтәа шаԛа кәҷар хылхуа!.. Гәыраз акәын илԥырхагаз… ус лара дымсааит!.. – Мыҷыҷ илҳәац еиҭалхәауан, аха аѡнаҷы рызынтәыкгьы цәыҙ дук змаз реиԥш акәын ишеилаз. Алхас иани иаби ирҵахымызт уи рҷыцны алацәажәара, иԛарҵаз шиашам егьа ихьааргозаргьы, егьа игәныргозаргьы.

Алхас данышҵала, акыраамҭаҙагьы дызмыцәаҙеит. Уажәы-уажәы ибла иаахгылауан Гәыраз.

– Гәыраз, ууаи арахь, ампыл ҳасуеит!.. – ибжьы анақәиргалак, атрымҳәа ааида инахыԥаны, ахәыҷқәа ампыл иахьасуаз инарылагылон, агәы хытҳытуа, алымҳацәқәа кьацәкьацәʒа.

– Гәыраз ҳара иаҳтәуп... Гәыраз ҳара иҳамазааит... Аҳа, Гәыраз!..

Гәыраз зны анахь иҩларын, зны арахь иҩларын... ампал анышьтыԥауаз иууаʒа иԥаны иахьынҳалауан, нас иаҷытцакны аҷынанахон, ахәыҷқәа зегьы иеибарыҩуа ишашьтоу...

... – Нану, иабаҡоу Гәыраз, иабацеи?..

– Алыцәҳа иргазар акәхап, нан... аха иаап... тымитышак иҭамҳазар...

Уи аҭак аҡатцара зылшоз иаб заҭәык иакәын, аха уи аҭак ҡаитцаʒомызт...

Алхас дшыцәааз ғьарԥ-ғьарԥҳәа бжьык ацәа даалнахит. Дʒырҩит, деиҭаʒырҩит – акы ашә иадхауан, ашьапқәа надшьылауа. Уи ашә аартра ишазгәышьуаз ҩашьомызт.

– Нану, о нану!.. – ибжьы нҭикааит Алхас, ихы ҩышьтыхшәа, ианду дахьышьтаз ахь иҷеынырхьанаашәа.

– Иухьзеи, нан?.. Ара сыҡами!.. – Алхас ианду ацәа лҷеаалылхит.

– Нану, абарҭаҷы акы, ашә иадхауашәа, бжьык саҳауеит...

Алхас дҩагылан, ауадаҷы алашара каххаа инаиркит.

– Уаангыли, нан, саргьы сгылоит... – Мыҷыҷгьы деихеигәо днытцгәагәеит.

Нас рҩыцьагьы азал иныҩнысын, ашә аартны абарҭаҷы алашара надыркызар, Гәыраз, анкьа ирбахьаз акәымкәа, ирыцҳахәха, ԥсы ахаʒамкәа ашә илагылан. Алхас, иҡаиҭара дақәымшәауа дахьгылаз, илаҕырʒқәа нхаҡәҡәалан, дааилшааааилшаait, Гәыраз ашҡа ихымҷеыцыз рыцҳашьара-гәыблрак наизцәырҡьан.

– Гәыраз рыцҳа, уаама?.. Уԥсы ҭоума?.. – дааҕьаҭәыҕьаҭәит Мыҷыҷгьы. – Амла уамгеи уара насыԥда!..

– Гәыраз ааит!.. Гәыраз ааит!.. – Алхас ибжьы ԥшаа-ԥшаауа аҳабла зегьы иналҩит. Иҭахын иара игәырҕьара рыбжьы

ақәдыргарц. Аха Гәыраз ҷнатҭуам, еиқәшьшьы, анкьатәи агәыргьара ацәыӡны, аԥсы алӡааны, еиқәыхьшәашәа иаԥхьа игылан.

– Уаалеи, Гәыраз, уаалеи... круҷаҳҵап.,. амла уамгеи... Угәнаҳа рықәшәааит зыбз ала уара абас уҟалаз!..

Рызынтәыкгьы еиманы аматҵурҵахь иналбааит. Алхас иангьы дгылеит, иабгьы дгылеит, Гәыраз иахыкәшауа иахәаԥшуан. Гәыраз уажәы аблақәа еихмырсыгьӡакәа Алхас иаб ихәаԥшуан, иузызухьааз сара цәгьарас, абас усызныҟәартә еиԥш ҳәа ианаҳәарашәа.

Гәыраз Алхас иануду иалҵаз афатә, амла ишакуазгьы, аҷахьы инанамгеит. Иааины Алхас ишьапы инатҵагьежьны иаақутҵәуеит. Убасҟан, ахы ианынаѡаха, алашара инадибалеит аблақәа инарҵыҳәҳәыз алаҕырӡқәа...

– Умшәан, Гәыраз... уаҳа аӡәымзар аӡәы дулакьысыр зуам сара... аринахыс уареи сареи ҳаицызаауеит!.. – Алхас игәы иазымчҳакәа иааигәыдиҳәҳәалеит Гәыраз...

АНЫШӘЖРА ИАШЬЦЫЛОУ

Дырмыхәеит Ҭаԥьгәагәа арҵ аҳәақәа... Есышьыжь лыбжьы ҭагәаѡӡа, ишаашалак еиԥш, ашҭа инҵыѡуан: – Леи-бгеи ирыхәхаша!.. Зкәакәылах ыкәӡааша!.. Ирбозеи абарҵ абраҟа?.. Зегь гәарԥсаны, зегь цәаҕәаны ишԥанкарыԥсеи, уҳәараузеи, иԥшӡаҟәаҟәараӡа ишыҟаз!..

Аҽага аашьҭыхны ашҭа дынҵытҵуан, нас, иныԥхатҵаны, ирҕәаԥсаз адгьыл неиҟаратәуа, ргәашә аԥхьа ишьҭаз адә хәычы дныкәлон дгәамҵхамҵуа, дшәиипшьиуа, аха иааҟалҵоз зегьы мцурашаны иналпыргалон лара лус нагӡаны дшынарԥыртҵлак еиԥш...

Лгәы кыдырхит, лгәы ԥырҵәаӡеит Ҭаԥьгәагәа арҵ аҳәақәа... Ианылзымычҳаӡалак, лгәылаԥҳәыс лыхьӡ ҳәаны ҷылҵуан, лыгәхьаа мкӡакәа: – Быԥсы иарҵааит, Шьакәа, изакәызеи аҳәақәа ҳәа инаныбҵаз, уаѡы ихәатәы рмаҳаӡо, уаѡы ихәатәы харымҵаӡо!.. Ас уаѡы ибахьоума, ҳарҕәытҵәит уаѡы ишиимбац ала, ҳамԥан уаѡ дзыкәымло!..

Ҭаԥгәагәа лгәеибакра хҽуамызт.

Ари захәауаз Шьакәагьы иҟалҵарыз!

– Анышә шәасҭап сара… шәаангыл!.. Изакәызеи иҵыргаз!.. Аԥыхьатәи ҳҳәаԥәа ас иҟазамызт, хара ицон, хара иныҟәон, уаҩ ԥырхага ирҵомызт… – лгәы дахаԥжәон ларгьы, рҳәаԥәа иҟарҵо аиакәымра иахҟьаны. – Наҟ иԥәгатәуп, сыла иамырбакәа!.. – лхаҵа Ҳабыԥь днеизаҕьит лҽааихыршәааны.

– Ҳәа ыҟазамкәа адунеи ианыҙааува анцәа иҟаҵа!..Аҳәаԥәа роуп узмыхәо акәымзар!.. – Ҳабыԥьгьы ддыргәаахьан урҭ акырынтәы. Уҳәаԥәа угәыла ддыргәамҵуа иалагар, бзиара ахылҿиаауама? Иахьакәым укылрымгои!.. Уи Ҳабыԥь ибзиаҵәҟьаны идыруан.

– Арҭ аҳәаԥәа шыҟоу шәымбои, дад… рыԥсы цәгьоуп… егьа рҿауҵаргьы рызхара ҟалазом… анышә рыжлароуп, анышә иҵхалароуп!.. Иарамышкахала зкәакәылах нҵәаша, абраҟа анышә рымжыр, даҽаԥьара анышәжырҭа рмоуҙеи?!. Уи бацәымшәан, Ҭаԥьгәагәа, бара… урҭ ирыԥәнагоу сара иаԥәсыршәап, дара ирзеилымкааузар!… – днарыԥәмақарит Ҳаыԥь иҽынхыршәааны, игәы иаалырсҙаны.

– Уажәы ақалақь аҿгьы аҳәаԥәа ыҟоуп рҳәеит сыҷкәынцәа, абгақәагьы ыҟоуп рҳәеит… – Ҭаԥьгәагәа даацәажәеит, маҷк лҽаарҭынчшәа.

– Ишԥа, Ҭаԥьгәагәахеит, нас ақалақьуаа урҭ рымч рыԥәымхазои? – дналазҵааит иаҳаз ԥьашьаны Ҳабыԥь.

– Ирацәахеит урҭ уажәы, аха шаҟаҩы рымч рыԥәхарыда?.. Аха урҭ ус иаанрыжьуама… иԥәрымхшеи… – нацылҵеит илҳәаз агәра гатҵәҟьаны.

– Наҟ иаҳԥырга, наҟ… ҳаилнахуеит умбазои?… – Шьакәа илҳәац еиҵалҳәон Ҭаԥьгәагәа ианлаҳауазгьы, иаылмаҳауазгьы. – Аҳәажәԥәа анҵаны иҳамоуп, ауаа раандаԥәа ҵжаауа, рынхарҭаԥәа ҵжаауа… урҭ зышьцылоу иаҟәыҵып ҳәа уҟоума? Уи усоуп… аҙәы даныхҭарклак, ҭахак ирҵоума… иҿаԥхьа инеины анышәжра иалагоит, ихароу ҳәа акагьы ыҟазамкәа… Анышәжра иашьцылоу, анышә рыжлароуп, рыԥсы ахьынзаҵоу… рыԥхьарыҟәҟәарагьы ус имариаҙам… – нацылҵеит Шьакәа.

Адырԥаҽены рыԥбагьы ҟәҟәа дузҙаԛәак рхаҵаны дарԥагьых еиҵаакылсит инҵаҳа-ааҵаҳауа ирхаз рыҟәҟәаԛәа ршьымхԛәа нарынҟьауа.

– Аа, Қәаҵа... уеиха абааԥсы... унеины абри агәашә аҽы угыл!.. Арахь иааумышьҭын, ҳарҷәыҵәуеит... ҳандырхом арҭ егьаҟаҳҵаргьы, егьаҳҳәаргьы... – дырԥегьых Ҭаԥьгәагәа лыбжьы аагеит, ҽаамҭанык еиԥшымкәа, лмаҵа хәычы лхы наиқәкны. Ҭаԥьгәагәа аҳәаԛәа дыхҭаркиижьҭеи лылахь шеиқәыц еиқәын, инеиҵыхны дымцәажәацызт.

Қәаҵа ахьышәҭҳәа аҽеага ахьқыдгылаз дназыҭрысит инкыдпааны иҽынеихарц.

– Иаҳшьыр иҟалои, нану... иаҳшьыр?!. – игәы иныҵаххын, уахь дԥаҵԟьеит, акагьы дазнымкыларашәа, иҽеаархаҵаны.

– Ҳаи, нан... анҭ ҳара иҳазшьуама?.. Ишьызароуп ирықәнаго, аха... Леи-бгеи ирыхәхааит, инаҟарҵазеи?!. Урыҵаԟьеи наҟ, урыҵаԟьеи!.. – лҽееаихалыршәит Ҭаԥьгәагәа.

Қәаҵа иҽеага шьҭыхны агәашәаҽ днеиааныҙа, амжәаҵла ахьгылоу, дара еснагь ашәшьыра иҵатәаны рыԥсы ахьыршьалоз, дырԥегьых анышә шыржыц иржуан Ҳабыџь иҳәаԛәа, шьамханы иҵагыланы... адгьыл ирзыҵымхыцыз акы ыҵрԥшаауазшәа...

Анышәыжра иашьцылоу анышәыжра изаҟәыҵуама?! Ишԥарзуури, леи-бгеи ирыхәхааит!.. Ас мацара изцарыма, ишнеишнеиуа акы иахәламбгашеи, аха уааныҙа удыргәамҵуеит акәымзар...

ЗГӘЫ ҬЫНЧЫМ

– Миааy!.. Миааy!.. – егьараан иубаргьы Кәататраа рыцгәы ҽааихакык ҟанаҵомызт. Инаухәаԥшны ишҵәыуац иҵәыуон, угәы ҽнакаартә еиԥш, хьаа гәыҵхак иамырҵынчуазшәа. Уи иамыргәамҵыцыз аҙәгьы дыҟаҙамызт аԥнаҵаԟны, зегьы инархьынҳалон агәы ԥшаа-ԥшааy.

– Ушаҟәыҵра ҷьушьҭ... есымша укьиуеит амла уакуашәа... Изумфои ани иумҵасыԥсаз?... Иуаҵәаушьом акәу?.. Мамзаргьы цасҳәа иаҳзууама, ҳгәы алакылуҵәаларц?.. – Кәатат

даақәҵәиааит. Ҭахак инаҵомызт иахьантәаракгьы рыцгәы. Икьиуа ишьапы инаҵагьежьуан, инахьынҳалон. Иара игәы ԥжәаны данаҵаҟьозгьы ыҟан:

– Аҵәуара зеиԥшроу: сара иусырбап!.. Уара уоума ҳара ҳҭынчра еилазгауа?!. Убжьада бжьы ыҟазамкәа… ҳгәы кылуҵәаҙеит!.. – днақәыҵәҟьеит.

– Миаау!.. Миаау!.. – иара ахы ѡышьҭнахын, ииҳәаз амаҳаҙазшәа, дырѡегьых абжьы ѡҭнагеит, аблақәа хыхәхәала, маҙа гәарҭак рыҵаҵәахны.

Ишԥазиури, змоурахә мыҙша! Анахь дцан, ишьҭалеит, арахь дцан, ишьҭалеит иҟуҵәыуо.

Иаҭахыз изеилкаауамызт Кәатат. Амла иакыртә ишыҟамыз агәра игон иара. Рызынтәыкгьы акранырфоз ахәы амҭакәа бзанҵыкгьы ианырмыжьцызт.

Игәыԥжәара изнымкылеит Кәатат.

– Иусырбап сара иусырбап! – ахьышәҳәа дындәылҟьан, аца дынкыдыххылан, акалаҭ нҭиԥаait. Ацгәы азыҳәан дҟәындҟәындуан, ацгәы азыҳәан дмақаруан.

Дшаасѡналазҵәҟьа, ацгәы ахәдаҷьал ааикын, ишыԥаҳалеиуаз, ашьапхыцқәа ркьакьаны ишымѡаннаҵоз, ахьышәҳәа акалаҭ нахаирԥеит, уажәшьҭа иахьынҙауҭаху уҵәыуала ҳәа днақәымчны. Хыхь ахәышҭаараҷы игылаз аҟәардә хьанҭагьы нақәиҵеит изаҵымҵуа.

– Миаау!.. Миаау!.. – акыр иҵәыуеит, акыр ихьит, аха иалшагәышьоз, акалаҭ иара иазхыршәҭуамызт аҟнытә, ианааԥсаҙа, агәы аныԥҵәаҙа акәхап, а‹ааиқәнакит.

Амшага дуҙҙа ниасны, ахәылбы‹еха, иан усурантәи данааи, илбаз лзымбатәбараханы лыҷкәын Кәатат днаихәаԥшит, лылахь нҵырхәны:

– Изыҟауҵазеи, нан, абри аѡыза?.. А‹енышьыбжьон ас ацгәы акалаҭ иҵаркуама?!. Изырхурҟьазеи?.. Ацгәы ианакәызаалакгьы икьиуеит, ус анцәа ишеит, усоуп ҟазшьас иамоу… Амла иакны иҵәуо ҷьушьома?.. – наиаҭалкит лара.

Днеины акалаҭ аашьҭылхын, иноулышьҭит иаарыцҳашьашәа. Аха иара, ишааулышьҭызҵәҟьа, дырѡегьых, миааy, миааy ҳәа икьиуа иналышьҭалеит, ишыҟанаҵалац еиԥш.

– Ббома ишҭәыуо… абас мацара иҭәыуон иахьантәаракгьы… сгәы ҭнахуан… – иҳәеит Кәатат иаахьаиршшашәа, иан илҳәаз даҽамгьаҕьакәа. Иара иҟны амацара акәыз ҷьишьон иахьҭәуоз, аха уажәы иан лҟынгьы иҭәуон, агәы ҭкапуа, агәы нҭшьаауа.

– Миааy!.. Миааy!.. – ана инеины иҭәыуон, ара инеины иҭәыуон, аҭыӡқәа иныркыдыпҵшыло.

– Убри убас абжьы ахьарго аҳәынаҧқәа шацәшәо удыруоу, Кәатат?.. Уи дааразӡа аҳәынаҧқәа ацәшәоит… Насгьы, уи аҳәынаҧқәа анагәаламшәо, иҟауҭәуоит, ҳәынаҧжьык сфандаз ҳәа… Уаҳа изхаҭәуои зугәахәуа?… – лҳәеит Кәатат иан лҿаарҭынчшәа.

– Аа, усҭеит… иф шаҟа уҭаху… шаҟа узыфо!.. – Кәатат днеин ацгәы ахәы ааганы инамҭаиргылеит, абри ишҧазеиқәнамкри ҳәа дназхәыцны.

– Ҳаи, нан… уи аҳәынаҧқәа гәхьаанагозар акәхап… Аха иухоумыршҭын даҿакгьы – аҭәуара иашьцылоу, аҭәуара изаҟәыҭӡом… – наиаҭалкит лара…

Убри ашьҭахьгьы ацгәы шкьииц икьиуан… Кәатат иан дахьалакгьы иналышьклаҧало…

АХҚӘА

Арина ахеилага, ахыҵҟьа. 5
Аԥсҭазаара уаналыхәдам 34
Аҳыблара иалашәаз 56
Хьыҟа лызхәыцра 87
Оумашәа иубаша Маҭыхә 104
Згәы ҭынчым Абзагә 113
Аапынранҳа 124
Мышктәи аԥсҭазаара 133
Ушьапы уқәгыланатцы. 160
Насып змоу 176
Аҳыхь атцхра 189
Аапынра зхьыԥшу 200
Агәыҕрақәа 229
Амашәыр 257
Ақәыԥшра иацу 262
Хьыҟа 271
Анхәа 276
Уахынлатәи аеҵәақәа 282
Агәҭыха 296

Ахәыҷқәа ирызку ажәабжьқәа

Сымшәаҳеит 303
Бидаҿ икамбашь 310
Агәаҕьра 319
Хьрыц иқыжә 326
Сан лыбжьы 334
Аидара хьанҭа 340

Агәымшәа Баҭал 347
Аҿыҵбжьы 356
Ан лылаҕырҳқәа 366
Аԥышәара 375
Ашьха ҳаракы 381
Амра аныԥхо 397
Ԥуҵк аԥьыкәреи 403
Аб ителеграмма 412
Аилибакаара 416
Аԥхыҳ 422
Абжьынҵ ааида 429
Аԥсуа ҷкәын ифырхаҵара 451
Агха 473
Аранаа 480
Амҩа ианаҳалаз аҵла 484
Мизан игәырҕьара 487
Хәымԥ 490
Амра зегьы ирҵахуп 497
Уҩызцәа рыгәҭаны 500
Аҵәа ћаԥшьқәа 504
Анапы 506
Ацхырааҩцәа 508
Шьаризан 512
Ахәыҷ ћәыбҷақәа 514
Ахьхәра 517
Аҩны ҳараккәа 522
Аласба 526
Аԥхынра 532
Аҳәатәхамҵа 541
Ҵис аҩсҭаа 544
Изхарада? 546
Гәыраз 549
Анышәжра иашьцылоу 558
Згәы ҭынчым 560

Сергеи Андреи-иԥа Кәыҵниа

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

Х-томкны

Аҩбатәи атом
Ажәабжьқәа

Сергей Андреевич Квициниа

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ

В трех томах

Том второй
Рассказы

На абхазском языке

Аредақтор Светлана Ладариа
Акорреқтор Ирма Џьениа
Асахьаҭыхԥы Руслан Габлиа
Компиутерла еиқәлыршәеит Наира Гәынба

Аформат 84х108 1/32. Атираж 300.
Иҟаҵә. акь. бҕь. 17,75. Инықә. акь. бҕь. 29,82.
Аҽаҵапҟа №

Отпечатано в ООО «Флер-1»
350058, г. Краснодар, ул. Уральская, 98/2